Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında OSMANLI-TÜRK İMAJI

Editör
Mehmet Hacısalihoğlu

BALKAR
İSTANBUL 2020

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında

OSMANLI-TÜRK İMAJI

Yazarlar:
Editör: Mehmet **Hacısalihoğlu** *(Makedonya)*
Betül **Ayanoğlu** (*Yunanistan*)
Evren **Balta** ve Süheyla **Demir** (*Rusya*)
Bülent **Bilmez** (*Arnavutluk*)
Yıldız **Deveci-Bozkuş** (*Ermenistan*)
M. Ozan **Erözden** (*Hırvatistan*)
Neriman **Ersoy-Hacısalihoğlu** (*Bulgaristan*)
Deniz **Ertuğ** (*Kıbrıs Rum Kesimi*)
Jahja **Muhasiloviç** (*Bosna-Hersek*)
Gencer **Özcan** (*Sırbistan, Karadağ*)
Fatih Fuat **Tuncer** (*Kosova*)
Emin **Uzun** (*Azerbaycan*)
Keisuke **Wakizaka** (*Gürcistan*)

Yıldız Teknik Üniversitesi
Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR)

İstanbul 2020

OTTOMAN-TURKISH IMAGE

in the Current History Textbooks of the Balkan and Black Sea Countries

Authors:

Editor: Mehmet **Hacısalihoğlu** *(Macedonia)*
Betül **Ayanoğlu** (*Greece*)
Evren **Balta** (*Russia*)
Bülent **Bilmez** (*Albania*)
Yıldız **Deveci-Bozkuş** (*Armenia*)
M. Ozan **Erözden** (*Croatia*)
Neriman **Ersoy-Hacısalihoğlu** (*Bulgaria*)
Deniz **Ertuğ** (*Cyprus*)
Jahja **Muhasiloviç** (*Bosnia-Hercegovina*)
Gencer **Özcan** (*Serbia, Montenegro*)
Fatih Fuat **Tuncer** (*Kosovo*)
Emin **Uzun** (*Azerbaijan*)
Keisuke **Wakizaka** (*Georgia*)

Yıldız Technical University
Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR)

Istanbul 2020

BALKAN VE KARADENİZ ARAŞTIRMALARI
BALKAN AND BLACK SEA STUDIES

.....

3

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı / Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, *Yazarlar*: Mehmet Hacısalihoğlu, Betül Ayanoğlu, Evren Balta, Bülent Bilmez, Yıldız Deveci-Bozkuş, M. Ozan Erözden, Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Deniz Ertuğ, Jahja Muhasiloviç, Gencer Özcan, Fatih Fuat Tuncer, Emin Uzun, Keisuke Wakizaka
Anahtar kelimeler: Osmanlı imajı, Türk imajı, tarih ders kitapları, Balkanlar, Kafkasya

Ottoman-Turkish Image in the Current History Textbooks of the Balkan and Black Sea Countries / Editor: Mehmet Hacısalihoğlu,
Authors: Mehmet Hacısalihoğlu, Betül Ayanoğlu, Evren Balta, Süheyla Demir, Bülent Bilmez, Yıldız Deveci-Bozkuş, M. Ozan Erözden, Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Deniz Ertuğ, Jahja Muhasiloviç, Gencer Özcan, Fatih Fuat Tuncer, Emin Uzun, Keisuke Wakizaka
Key words: Ottoman image, Turkish image, history text books, Balkans, Caucasus

Her hakkı mahfuzdur © All rights reserved.
Kitabın bütün yayın hakları Yıldız Teknik Üniversitesi **Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi**'ne (**BALKAR**) aittir.

Kapak: Zehra Kömürcü
Sayfa düzeni: Mehmet Hacısalihoğlu
Baskı: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi
Birinci Baskı: Temmuz 2020

Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR)
E-posta: balkar@yildiz.edu.tr
Web: http://www.balkar.yildiz.edu.tr/
YTÜ ÜNİVERSİTE YAYIN NO: 2020.0935

ISBN: 978-975-461-567-8
e-ISBN: 978-975-461-568-5

TÜBİTAK 1001 Projesi: “Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı- Türk İmajı”, Proje No: 110K571, Proje Yürütücüsü: Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Araştırmacılar: Doç. Dr. Evren BALTA, Doç. Dr. Bülent BİLMEZ, Yrd. Doç. Dr. Yıldız DEVECİ-BOZKUŞ, Doç. Dr. M. Ozan ERÖZDEN, Yrd. Doç. Dr. Neriman ERSOY-HACISALİHOĞLU, Prof. Dr. Gencer ÖZCAN, Bursiyerler: Betül AYANOĞLU, Deniz ERTUĞ, Jahja MUHASİLOVİÇ, Fatih Fuat TUNCER, Emin UZUN
Proje Rapor Tarihi: Nisan 2014

ÖNSÖZ

1995 yılında Münih Üniversitesinde tamamladığım "Türk Ansiklopedisinde Yunanistan İmajı" konulu yüksek lisans tezimden beri Balkan ülkelerinde Osmanlı imajı konulu bir araştırma projesi tasarlamaktaydım. Bu düşüncemi 2010 yılında TÜBİTAK'a "BALKAN VE KARADENİZ ÜLKELERİNDE GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI / TÜRK İMAJI" konulu bir proje olarak sundum ve bölge dillerini bilen, alanında uzman veya uzmanlaşmak isteyen meslektaş ve öğrencilerimizden bir ekip oluşturdum. Nihayet 1 Nisan 2011'de resmen projeye başladık ve 31 Mart 2014'te projemiz sonuçlandı. Nisan 2014 tarihinde sonuç raporumuzu tamamlayarak TÜBİTAK'a teslim ettik.

Projede çalışan araştırmacılar ve öğrenciler bu proje çerçevesinde onlarca yayın (tez, kitap ve makaleler) hazırladılar ve bilim kamuoyuyla paylaştılar. Projede görev yapan birçok genç araştırmacı imaj çalışmalarına yönelerek bu alanda uzmanlaştı. Gerçekleştirdiğimiz proje ekibimizin dışındaki birçok kişi için de ilham kaynağı oldu ve 2014'ten 2020'ye kadar uzanan süreçte birçok yeni çalışma hazırlandı. Projemizdeki konu ve yöntemi benimseyen bu çalışmaların birçoğunda projemize atıf yapılmayarak fikri haklarımız göz ardı edildi. Bunun görünürdeki gerekçesi ise projemizin TÜBİTAK'ın sisteminde pdf olarak kayıtlı ve erişilebilir olmasına rağmen kitap olarak basılmamış olmasıydı. Bu nedenle yaklaşık 6 yıl aradan sonra proje raporumuzu kitap olarak düzenleyip yayınlamaya karar verdik. Kitabın içeriği temelde aynı olmakla birlikte bölüm düzenlemeleri kitaba uygun bir şekle dönüştürülmüştür.

Proje sürecinde ve sonrasında projede çalışan araştırmacı ve bursiyerler çalıştıkları konular tezler, kitaplar ve makaleler yayınladılar. Bu yayınlar büyük ölçüde burada yayınlanan proje raporuyla aynı ya da benzer içeriğe sahiptir. Projeden türetilen bu yayınlar ayrı bir liste halinde kitabın sonunda (kaynakça verilmektedir.

Balkan ve Eski Sovyet Cumhuriyetlerinde okutulan güncel tarih ders kitaplarının temini ve bu dilleri bilen uzmanlar tarafından incelenmesi, ders kitaplarında tespit edilen klişeleşmiş yargıların öğrenciler üzerindeki etkisini ölçmek için yapılan anket çalışmaları çok masraflı ve zahmetli bir çalışmayı gerektirdi. Ders kitaplarının temini bile başlı başına bir problem olarak karşımıza çıktı. Bu süreçte sınırlı imkânlara rağmen daha bütünlüklü bir imaja ulaşabilmek amacıyla projenin alanı genişletilerek yeni ülkeler incelemeye dâhil edildi. Böylece toplamda 14 ülkenin (Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Kosova, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Kıbrıs (Rum Kesimi), Ermenistan, Azerbaycan, Rusya (ve resmi olarak projeye dâhil olmadan Gürcistan) tarih ders kitaplarının incelenmesi başarıldı. Bu 14 ülkenin tarih ders kitaplarıyla ilgili 2014 yılı itibarıyla en güncel ve şimdiye kadar yapılmış en kapsamlı çalışma bu proje sayesinde gerçekleştirilmiş oldu.

Proje yürütücüsü olarak proje ekibinin tamamının takip etmesini sağlamaya çalıştığım bir taslak üzerinden gidilmişse de araçtırmacı ve bursiyerler arasındaki tecrübe ve yaklaşım farkları nedeniyle incelemelerde bazı eşitsizlikler ve üslup farklılıkları mevcuttur. Fakat bu farklılıklar incelemenin temel yaklaşımı gölgede bırakacak kadar büyük değildir.

Projemizi Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) bünyesinde ve bu kurumun sağladığı teknik imkânlarla gerçekleştirdik. Proje sonuçlarını da doğal olarak BALKAR'ın yayını olarak hazırladık. Projenin yürütülmesinde her türlü desteği sağlayan Yıldız Teknik Üniversitesi yönetimine, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğüne, akademik ve idari personeline proje ekibimiz adına teşekkür ederim.

Projemizin Ermenistan ayağına özellikle anketlerin gerçekleştirilmesi aşamasında Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Dairesi Başkanlığı da katkı sağlamıştır. Kendilerine projemize sağladıkları değerli katkılar için proje ekibi olarak

teşekkür ederiz. Makedonya'daki anketleri ise Üsküp ve Tetova'da gerçekleştiren Latif Mustafa'ya müteşekkirim.

Bütün bu süreç içinde her türlü fedakârlığı göstererek çalışmalarını aksatmadan yürüten değerli araştırmacılarımıza ve bursiyerlerimize en içten teşekkürlerimi sunarım.

Nihayet bu projeyi destekleyen TÜBİTAK'a çalışmamıza sağladığı her türlü destek için teşekkür ederim.

İstanbul, Ocak 2020 Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu

YTÜ AR-GE PROJELERİ
2011-2014

BALKAN VE KARADENİZ ÜLKELERİNDE GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI/TÜRK İMAJI

(Arnavutluk, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Ermenistan, Hırvatistan, Karadağ, Kıbrıs Rum Kesimi, Kosova, Makedonya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Yunanistan)

Doç. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
mhaci@yildiz.edu.tr
Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) Müdürü

Çalışma Alanları:
Balkan ve Doğu Avrupa Tarihi ve Siyaseti (19.-20. Yüzyıl)

Proje Yürütücüsü.
Yıldız Teknik Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Ülke: Makedonya

AMAÇ:
İmgebilim Yöntemini kullanarak Türkiye'nin komşularındaki imajının (olumlu/olumsuz imgelerin) tespit edilmesi ve olumsuz imgelerin kaynaklarının analizi

Sunulan Kurum: TÜBİTAK-1001
Başlangıç ve Bitiş Tarihi: 2011-2014
Süre: 36 Ay
Bütçe: 107.900 TL

ARAŞTIRMACILAR VE İNCELENEN ÜLKELER

Prof. Dr. Gencer Özcan
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı.
Ülkeler: Sırbistan ve Karadağ

Doç. Dr. M. Ozan Erözden
Yıldız Teknik Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Ülke: Hırvatistan

Yrd. Doç. Dr. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu
İstanbul Üniversitesi
Tarih Bölümü.
Ülke: Bulgaristan

Öğr. Gör. Dr. Evren Balta-Paker
Yıldız Teknik Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Ülke: Rusya Federasyonu

Yrd. Doç. Dr. Yıldız Deveci-Bozkuş
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.
Ülke: Ermenistan

Doç. Dr. Bülent Bilmez
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Tarih Bölümü.
Ülke: Arnavutluk

HEDEFLENEN ÇIKTILAR:

- İncelenen Balkan ve Karadeniz çevresi ülkelerin tarih ders kitaplarındaki Osmanlı/Türk algısını tespit etmek ve konuyla ilgili bilimsel yayınlar hazırlamak (derleme kitap, makale vs.)
- Ders kitaplarındaki mevcut olumsuz algıların nasıl ortadan kaldırılacağına yönelik Türkçe ve İngilizce olarak bir öneri paketi hazırlamak ve ilgili ülke kurumlarına sunmak

BURSİYERLER VE İNCELENEN ÜLKELER

Deniz Ertuğ
Yıldız Teknik Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi.
Ülke: Kıbrıs Rum Kesimi

Emin Uzun
İstanbul Üniversitesi
Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi.
Ülke: Azerbaycan

Öğr.Gör. Betül Ayanoğlu
Yıldız Teknik Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi.
Ülke: Yunanistan

Fuat Tuncer
Akdeniz Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans.
Ülke: Kosova

Jahja Muhasilović
İstanbul Üniversitesi
Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi.
Ülke: Bosna-Hersek

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	**7-9**
GİRİŞ (Mehmet Hacısalihoğlu)	**13-43**
1 BOSNA-HERSEK (Jahja Muhasiloviç)	**45-119**
2 SIRBİSTAN VE KARADAĞ (Gencer Özcan)	**121-161**
3 HIRVATİSTAN (Ozan Erözden)	**163-182**
4 KOSOVA (Fatih Fuat Tuncer)	**183-226**
5 MAKEDONYA (Mehmet Hacısalihoğlu)	**227-286**
6 ARNAVUTLUK (Bülent Bilmez)	**287-350**
7 BULGARİSTAN (Neriman Ersoy-Hacısalihğlu)	**351-379**
8 YUNANİSTAN (Betül Ayanoğlu)	**381-464**
9 KIBRIS (RUM KESİMİ) (Deniz Ertuğ)	**465-507**
10 ERMENİSTAN (Yıldız Deveci-Bozkuş)	**509-576**
11 AZERBAYCAN (Emin Uzun)	**577-654**
12 RUSYA (Evren Balta, Süheyla Demir)	**655-683**
13 GÜRCİSTAN (Keisuke Wakizaka)	**685-719**
GENEL DEĞERLENDİRME (M. Hacısalihoğlu)	**721-726**
KAYNAKLAR	**727-764**
PROJEDEN YAYINLAR	**765-771**
EKLER	**773-905**
ÖZ	**907-908**
ABSTRACT	**909-910**

TÜBİTAK 1001 PROJESİ, 110K571 SOBAG

BALKAN VE KARADENİZ ÜLKELERİNDE GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Projenin Yürütüldüğü Kurum:

YTÜ Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR)

Balkan ve Karadeniz ülkeleri kapsamında **Bulgaristan**, **Yunanistan**, **Kıbrıs Rum Kesimi**, **Makedonya Cumhuriyeti**, **Sırbistan**, **Karadağ**, **Kosova**, **Bosna-Hersek**, **Hırvatistan**, **Arnavutluk** ve **Rusya**'da ilk-ortaöğretim sürecinde okutulmakta olan tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Araştırmada İmgebilim (Imagology) kuramsal çerçeve olarak esas alınacaktır. Türkiye ile komşuları arasındaki ilişkilerde uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümlenebilmesinde en önemli engellerden birisini halkların ve yöneticilerin birbirlerine ilişkin olumsuz yargıları oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerin ilk-ortaöğretim eğitim sürecinde "öteki" olarak tanımlanması Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerini geliştirmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Proje çerçevesinde 2010-2011 müfredatında yer alan tarih ders kitaplarının incelenmesi sonucunda tespit edilecek imgelerin öğrenciler üzerinde ne derece etkili olduğunun saptanması için her ülkede anket ve mülakata dayanan araştırmalar yapılacaktır. Sonuç olarak konuyla ilgili kapsamlı bir eser meydana getirilecektir. Bunun yanı sıra farklı ülkelerdeki imgelerin karşılaştırmalı bir şekilde analizi yapılarak tarih ders kitaplarındaki mevcut olumsuz imgelerin nasıl ortadan kaldırılacağına yönelik Türkçe ve İngilizce olarak bir öneri paketi hazırlanacak, yurtiçi ve yurtdışı akademik kuruluşlarda bildiriler sunulacak, hakemli dergilerde makaleler yayınlanacaktır.

Proje Ekibi

Doç. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu, (YTÜ Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) Müdürü): proje yürütücüsü, Balkan ve Doğu Avrupa tarihi uzmanı, inceleyeceği ülke: Makedonya.

Prof. Dr. Gencer Özcan (İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü): Balkan ve Ortadoğu uluslararası ilişkiler uzmanı, inceleyeceği ülkeler: Sırbistan ve Karadağ.

Doç. Dr. Ozan Erözden (YTÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü): Balkan Siyaseti ve Uluslararası Hukuk uzmanı, inceleyeceği ülkeler: Bosna-Hersek, Hırvatistan.

Yrd. Doç. Dr. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu (İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü): Balkan tarihçisi, inceleyeceği ülke: Bulgaristan.

Öğr. Gör. Dr. Evren Balta Paker (YTÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü): Rusya ve Kafkasya siyaseti uzmanı, inceleyeceği ülke: Rusya Federasyonu.

Betül Ayanoğlu (YTÜ Yüksek Lisans Öğrencisi): inceleyeceği ülkeler: Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi.

Fatih Fuat Tuncer (Akdeniz Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi), inceleyeceği ülkeler: Arnavutluk ve Kosova.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 13-43.

GİRİŞ

Mehmet Hacısalihoğlu*

1. Konu ve Amaç[1]

Tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imajı konusu özellikle Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkileri bağlamında güncelliğini korumakta ve Türkiye ve Türk tarihi açısından tarih ders kitapları konusu büyük önem taşımaktadır. Öyle ki Türkiye'de en kısa zamanda Almanya'da Brauschweig'da bulunan Georg Eckert Uluslararası Tarih Ders Kitapları Araştırma Enstitüsü (Georg Eckert Institut für Internationale Schulbuchforschung) gibi bir enstitünün kurulması ve ders kitaplarının ve Türk imajının farklı ülkelerdeki tarih ders kitaplarında sistematik olarak incelenmesine ihtiyaç vardır. Çünkü Türk imajı ders kitaplarındaki bütün iyileştirmelere rağmen bu sonuç raporunda da görülebileceği gibi hala çok olumsuzdur ve özellikle Osmanlı egemenliğinin tarih ders kitaplarındaki anlatımı bu "Türk düşmanlığı"nın ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu konu, sırf ders kitaplarında kalan ve pek ehemmiyet verilmeyecek bir konu olarak görülmemelidir. Çünkü düşman algısının ne kadar büyük facialarn meşruiyet zeminini hazırlayıp motivasyonunu sağladığını gösteren en tanınmış örnek Nazi Almanya'sı tarafından Yahudilere karşı uygulanmış soykırımdır (Holocaust).

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-4287-1296
E-mail: mehmethacisalihoglu@gmail.com

[1] Giriş bölümünün yazılmasına proje ekibi de katkıda bulunmuştur.

Tarih yazımında bu soykırımda Antisemitizmin payının büyük olduğu genel olarak kabul edilir. Bölge ülkelerdeki "Türk karşıtlığı" ile Avrupa'da 19. ve 20. Yüzyıllarda yaygın olan antisemitizm arasında birçok paralellikler kurulabilir. Henüz Yahudi soykırımı gibi büyük bir faciaya yol açmamış gibi görünse de, bu "Türk karşıtlığı"nın taşıdığı tehlikeli potansiyeli görmek ve buna karşı önlemler almak kaçınılmazdır.

Geçmiş algısının insan ilişkilerini nasıl etkileyebileceği, 1990 ortalarında Münih'te bir sempozyumda konuşan Sırp metropolit tarafından şu anekdotla anlatılmıştır: Bir gün Münih'te yaşayan bir Sırp işçi Türk meslektaşını sokakta görür. Gidip ona bir yumruk vurur ve onu yere düşürür. Türk, neye uğradığını şaşırır ve arkadaşına kendisine neden vurduğunu sorar. Sırp işçi "Siz bizim kralımızı öldürdünüz!" der. Türk'ün iyice kafası karışır ve "Ne zaman?" diye sorar. Sırp işçi "1389 Kosova savaşında" deyince Türk "Aradan 600 sene geçmiş" der. Bunun üzerine Sırp "Ama ben şimdi öğrendim!" diye cevap verir. Karadeniz fıkralarını andıran bu anekdot yaşanmış deneyimlerin bir yansımasıdır. Öyle ki II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sının yaşadığı en büyük soykırım olarak tanımlanan Srebrenica Soykırımı da bu tarih algısıyla yakından ilişkilidir. Soykırımdan sorumlu liderler doğrudan "Biz Türklere karşı savaşıyoruz!" "İntikam alma zamanı geldi!" gibi sözlerle bu ilişkiyi çok net bir şekilde ortaya koymuşlardır. Yani Srebrenica'da Kosovopolje (Kosova Meydan Savaşı)'nin intikamı alınmıştır. Aynı şekilde Sırp ordusu I. Balkan Savaşı döneminde 1912 Kumanova Savaşında Osmanlı Ordusu'nu mağlup ederken "Kosovopolje'nin intikamını alıyoruz" demiştir. Tabii ki bu intikam alınırken katliamlar ve tecavüzler hat safhaya çıkmıştır. Yine aynı Balkan Savaşları döneminde Bulgar ordusu ve gönüllü birlikleri tarafından Müslümanlara yönelik yapılan büyük katliamlar, Rodop dağlarındaki Müslümanların bir kısmının katledilmesi ve bir kısmının zorla Hıristiyan yapılması, camilerin tahrip edilmesi, Osmanlı izlerinin bütünüyle yok edilmeye çalışılması da bu tarih algısıyla ilgilidir. Bunun gibi 1821 Mora İsyanından başlayarak günümüze kadar geçen süreçte yaşanan deneyimler gerçekten de "Türk

karşıtlığı"nın en az Antisemitizm kadar dikkate alınması gereken bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Geçmişte yaşanan bu faciaların gelecekte yaşanmayacağına dair de hiçbir garanti bulunmamaktadır. Bu nedenle bu konu öncelikle Türkiye'nin ve Türkiyeli akademisyenlerin öncelikli ele alması gereken ve gelecek nesilleri de yakından ilgilendiren bir konudur.

Kaldı ki komşu ülkelerdeki bu "Türk karşıtlığı"nın mahiyeti Türkiye'de bilinmemekte ve öğretilmemektedir. Bunu şu çarpıcı örneklerle ispat edebiliriz: Bulgar tarihinin en önemli ulusal kurtuluş kahramanı ve portreleri evleri ve ofisleri süsleyen Vasil Levski 1873'de Osmanlı jandarması tarafından ele geçirilmiş ve idam edilmiştir. Yunan tarihinin ulusal kurtuluş kahramanı Rigas Fereos Velestinlis aynı şekilde 1798 yılında Viyana'da ele geçirilip Osmanlı'ya teslim edilmiş ve Belgrad'da kısa bir mahkemeden sonra arkadaşlarıyla birlikte idam edilmiştir. Makedon tarihinin en önemli ulusal kurtuluş kahramanı olarak görülen Gotse Delçev 1902 yılında Osmanlı jandarmasıyla bir çarpışmada öldürülmüştür. Sıradan Türkiye vatandaşları bir yana Türkiye'deki akademik tarihçiler arasında bile bu isimleri bilen nadirdir. Türkiye'de daha iyi bilinen örneklere gelecek olursak, Sırp tarihinin en önemli kişiliklerinden ve "cennetin kralı" olarak görülen Kral Lazar Kosova savaşında Türkler tarafından öldürülmüştür. Arnavut tarihinin en önemli kahramanı İskender Bey hayatı boyunca "Türklere karşı" savaşmıştır. Ermeniler ise Türkler tarafından "soykırıma uğratıldığını" düşünmektedir. Daha da artırılabilecek bütün bu örneklerde görüldüğü gibi Türkiye'ye komşu milletlerinin bütün büyük milli kahramanları "Türkler tarafından öldürülmüş" kişilerdir. Bu algı "Türklere karşı intikam almayı" da meşrulaştırıcı bir etkiye sahiptir. Bu sorun da öncelikle Türklerin ele alması gereken bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce Türkiye'deki yeni nesillerin bunları bilme hakkı vardır.

Bütün bu düşünceler bu projenin doğuşuna kaynaklık etmiştir. Proje yürütücüsü olarak bizzat benim Balkanlar üzerine yaptığım araştırmalar esnasında yaşadığım deneyimlerin de etkisiyle bu proje düşüncesi geliştirilmiş ve hayata geçirilmiştir. Bu "Türk karşıtlığı"nın yansımaları yalnızca savaş bağlamında görülmemelidir. Münih'te Doğu ve Güney Doğu Avrupa Tarihi Enstitüsünde yaptığım öğrenimim ve Balkan ülkelerinde yaptığım araştırma seyahatleri esnasında bu "Türk karşıtlığı"nın farklı olumsuz etkileriyle karşı karşıya kaldım ve öğrenim ve araştırma hayatımı zorlaştıran en önemli faktörlerden biri oldu. Bunlar arasında; konuşmacı olduğum bazı toplantılarda Rum, Sırp ve Bulgar katılımcıların protestoları veya manipülasyon girişimleri, Bulgaristan'da araştırmam esnasında emniyet müdürlüğünde sorgulanmam, tehditler ve bizzat Balkan ülkelerinde araştırmalarım esnasında yaşadığım hakaretler anılabilir. Bunlardan yola çıkarak bu olumsuz algıların gündelik hayata, ticari ilişkilere, kültürel ilişkilere, Türkiye'nin AB üyeliğine olumlu bakılıp bakılmamasına vb. birçok başka ilişkiye de etki ettiğini kabul etmek gerekir. Özetle bu konunun araştırılması Türkiye'nin ekonomik/ticari menfaatleri için de gereklidir. Bu araştırma projesinin ana motivasyonunu proje yürütücüsünün 1990 başlarından beri meşgul olduğu bu düşünceler oluşturmuştur. Bu düşüncelerin hayata geçirilmesi de ancak TÜBİTAK ve aşağıda tanıtılacak güçlü araştırma ekibi sayesinde mümkün olmuştur.

Projenin kapsamına gelecek olursak, başlangıçta 11 ülkenin tarih ders kitaplarının incelenmesi planlanmıştır. Bu ülkelerin (Rusya, Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Arnavutluk, Kosova, Yunanistan, Kıbrıs Rum Kesimi) tarih ders kitaplarını incelemek üzere oluşturulan ekip (araştırmacı ve bursiyerler) bölge dillerini bilen tarih, siyaset bilimi ve dilbilimi uzmanlarından meydana getirilmiştir.

Bu uzmanlar ve araştırmalarında kullanabildikleri bölge dilleri şöyledir: Sırbistan ve Karadağ ders kitapları için İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı Prof. Dr.

Gencer Özcan (Sırpça-Hırvatça-Boşnakça), Bulgaristan tarih ders kitapları için İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi kürsüsü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu (Bulgarca, Rusça, Makedonca), Rusya tarih ders kitapları için YTÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Evren Balta (Rusça), Hırvatistan tarih ders kitaplarını incelemek için YTÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ozan Erözden (Hırvatça-Boşnakça-Sırpça), Makedonya ders kitapları için proje yürütücüsü, YTÜ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi ve Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) Müdürü Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu (Makedonca, Bulgarca, Yunanca, Sırpça-Hırvatça-Boşnakça, Rusça), Yunanistan tarih ders kitapları için YTÜ Öğr. Gör. aynı üniversitede Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde önce yüksek lisans ve şimdi de doktora öğrenimini sürdüren Betül Ayanoğlu (Yunanca), Kıbrıs (Rum Kesimi) tarih ders kitapları için Yıldız Teknik Üniversitesi doktora öğrencisi Deniz Ertuğ (Yunanca), Kosova tarih ders kitapları için Akdeniz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü önce yüksek lisans ve şimdi doktora öğrencisi Fatih Fuat Tuncer (Arnavutça). Bu ekipte yer alan uzmanlar ders kitapları incelemesi, uluslararası ilişkilerde algıyı merkeze alan teoriler (constructivism, perceptions), imgebilim (imagology), tarih yazımı (historiography) gibi alanlarda daha önceden araştırmaları ve deneyimleri olan kişilerden seçilmiş olup projeye bursiyer olarak dâhil edilen kişiler de özellikle tezlerinde imgebilim (imagology) yöntemini kullanmaya yetenekli öğrenciler arasından seçildi. İstanbul gibi üniversite sayısının yüksek olduğu bir metropolde bile bölge dili bilen ve bu yöntemlere hâkim uzmanların bulunmasındaki zorluklar nedeniyle başlangıçta bütün Balkan ve Karadeniz ülkeleri proje kapsamına alınamadı.

Fakat ilerleyen zaman içinde arayışlar sürdürülerek nihayet halen milletvekili olarak görev yapan Prof. Dr. Seyit Sertçelik'in önerisiyle proje için çok önem verdiğimiz Ermenistan tarih ders

kitaplarını inceleyecek bir Doğu Dilleri uzmanı bulmak mümkün oldu. Bu şekilde Ankara'da Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde Doğu Dilleri Bölümünde görev yapan Yrd. Doç. Dr. Yıldız Deveci Bozkuş 1 Kasım 2011'den itibaren projeye Ermenistan tarih ders kitaplarını incelemek üzere dâhil edildi. Aynı tarihte Arnavutluk tarih ders kitaplarının incelenmesi için İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi ve Arnavutluk üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Doç. Dr. Bülent Bilmez de projeye araştırmacı olarak dâhil edildi. Bununla birlikte Kafkaslarda bir Türkiye ile ortak bir tarih paylaştığı düşünülen ve yakın ilişkiler içinde bulunan Azerbaycan tarih ders kitaplarının de incelenmesi için 1 Mart 2012 tarihinden itibaren İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi kürsüsünde yüksek lisans öğrencisi olan Emin Uzun projeye bursiyer olarak dâhil edildi. Ayrıca proje yürütücüsünün danışmanlığında Gürcistan üzerine yüksek lisans tezini yazan ve daha sonra ODTÜ'de doktora öğrenimine başlayan bir öğrencinin (Keisuke Wakizaka) geçen dönemde Gürcistan tarih ders kitaplarını incelemesi sağlanmış ve yine proje yürütücüsünün bir sempozyum nedeniyle seyahat ettiği Tiflis Üniversitesinde üniversite öğrencileri arasında anketler doldurtularak ilgili öğrenciye teslim edilmiştir. Böylece resmi olarak projeye dâhil edilmemiş olmakla birlikte Gürcistan tarih ders kitapları da proje kapsamında değerlendirilmiştir. Bu şekilde projede incelemeye başladığımız ülke sayısı 14'e çıkarak büyük bir ekip meydana gelmiştir.

Farklı kurumlarda görev yapan bu ekip düzenli aralıklarla toplantılar düzenleyerek ve proje yürütücüsünün koordinasyonuyla ders kitaplarının temini, incelenmesi ve ortak bir yöntem kullanılarak değerlendirilmesi, ders kitaplarının yaygın etkisinin ölçülebilmesi için anket çalışmalarının yapılması ve nihayet sonuç raporunun hazırlanması çalışmalarını müştereken tamamlamıştır. Projede şimdiye kadar proje konusuyla ilgili bitirilmiş iki yüksek lisans tezi (Betül Ayanoğlu, Fatih Fuat Tuncer) bulunmaktadır ve iki yüksek lisans tezi ve bir doktora tezinin yazımı devam etmektedir. Ayrıca projede doçentlik başvurusu için hazırlanmış bir kitap da yayınlanmıştır

(Yıldız Deveci Bozkuş). Proje kapsamında bir uluslararası sempozyum (Saraybosna) ve bir ulusal sempozyum (İstanbul) düzenlenmiş, çok sayıda ulusal ve uluslararası sempozyuma katılarak sempozyum sonuçları sunulmuştur. Sunulan bildirilerden bir kısmı yayınlanmıştır. Ayrıca proje kapsamında yazılmış çok sayıda makale de yayınlanmak üzere farklı dergilere gönderilmiştir. Bu sonuç raporunda da görüleceği üzere her ülke için kapsamlı birer makale hazırlanmış ve bu alanda önemli bir bilimsel eser meydana getirilmiştir. Bu çalışmalar ayrıca bir derleme kitap halinde yayınlanacaktır. Eserde yalnızca ders kitaplarının analiziyle yetinilmemiş ayrıca Osmanlı / Türk imajıyla ilgili olarak ders kitaplarının iyileştirilmesi için somut öneriler hazırlanmıştır. Bunlar bu raporun sonuç ve öneriler kısmında özetlenmektedir. Bu şekliyle projede amaçlanan çalışma bütünüyle gerçekleştirilmiş, bunun da ötesine geçilerek yeni ülkelerin de ilavesiyle hedeflenenin bir buçuk katına yakını gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte maalesef Ukrayna, Moldova ve Romanya'yı bu ülkeleri inceleyecek bir uzman bulunamadığı için projeye dâhil etmek mümkün olmamıştır.

Geçen üç yıllık dönem içinde proje alanının Kafkaslara doğru genişletilmiş olması sayesinde Balkan ülkeleri ve Karadeniz çevresindeki Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin okul ders kitaplarında Osmanlı / Türk imgesi hakkında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmak mümkün hale gelmiştir.

1 Nisan 2011'de resmen başlayan projenin üç yıllık döneminde 14 ülkenin tarih eğitimi ve okul sistemleri araştırılarak, farklı ülkelerin öğretim sistemlerinde tarih öğretiminin yeri ve tarih ders kitaplarının nasıl yazılıp hazırlandığı incelenmiştir. Bu kitaplarda Osmanlı/Türk imgesini araştırmak için hangi kitapların en yaygın etkiye sahip olduğu tespit edilerek ilk altı ay içinde bu kitaplar temin edilmiştir. Ders kitaplarının temininde ülkelere göre farklı problemler yaşanmış, bazılarının temini – örneğin Ermenistan ders kitapları - ciddi bir problem haline gelmiştir. Bütün bu problemler her ülkede ayrı

ayrı bağlantı kurduğumuz kişilerin yardımıyla başarıyla çözülmüş ve proje yürütülebilir hale gelmiştir.

Ders kitaplarındaki metinler ve görsellerin incelemeleri her araştırmacı ve bursiyer tarafından ayrı ayrı yapılmış her ülke için bir sonuç metni hazırlamıştır. Bu metinlerde proje çerçevesinde yürütülen anket/mülakat sonuçları da değerlendirilmiştir. Ders kitaplarının temininde yaşanan zorluklardan daha fazlası anketlerin yaptırılmasında yaşanmıştır. Bütün ülkelere uyarlanabilecek standart/ortak bir anket hazırlanmış ve her ülkenin diline çevrilmiştir. Fakat bir yandan ilgili ülkelerin kurumlarının bu anketlerin gerçekleştirilmesi konusunda işbirliğine yanaşmamaları, öte yandan uzun süreli yurtdışı seyahatlerini karşılayacak finansmanın TÜBİTAK 1001 projeleri kapsamında sağlanamaması nedeniyle anket çalışması aşılması zor bir sorun haline gelmiştir. Proje ekibinin yaptığı toplantılarda nihayet internet üzerinden bir anket formu oluşturulmasına karar verilmiş ve proje bursiyerlerinden Emin Uzun'un gayretleriyle internet üzerinden yürütülebilecek bir anket hazırlanmıştır. Bu anketin ayrıntıları "http://survey.bal-kar.org/" adresinde mevcuttur. İlgili ülkelerde kurulan kişisel bağlantılar yardımıyla anketlerin öğrencilere internet linki aracılığıyla ulaştırılması ve elektronik ortamda bu anketleri doldurmaları sağlanmaya çalışılmış, fakat istenen başarı sağlanamamıştır. Bununla birlikte büyük fedakârlıklar gösterilerek Sırbistan, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan, Kosova, Ermenistan, Gürcistan ve Rusya'da bilimsel değerlendirme yapılabilecek sayıda anket yapmak mümkün olmuştur. Kıbrıs'tan projemize destek veren Dr. Areti Demosthenous'un şahsi gayretleriyle Kıbrıs Rum Kesiminden yeterli sayıda matbu anket yaptırmak mümkün olmuştur. Proje yürütücüsünün iki farklı sempozyum nedeniyle seyahat ettiği Arnavutluk, Gürcistan ve Sırbistan'da anketler yaptırılmıştır. Ayrıca Sırbistan'da Ognjan Kreşiç, Prof. Dr. Alexander Fotiç, Makedonya'da Latif Mustafa, Bulgaristan'da Penka Angelova gibi kişilerden yardım alınmıştır. Araştırmacılardan Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu kendi

imkânlarıyla Bulgaristan'a giderek Sofya ve Varna'da anketleri doldurtmuştur. Bursiyer Jahja Muhasiloviç aynı şekilde bizzat Bosna-Hersek'te farklı yerlerde anketler doldurtmuştur. Araştırmacı Gencer Özcan da bizzat Sırbistan'a giderek anketlerin doldurulmasına yardımcı olmuştur. Bütün bu anket yapma süreci bütünüyle araştırmacıların ve bursiyerlerin kendi imkânlarıyla sağlanmıştır. Ermenistan'da anketin yapılabilmesi için TC Başbakanlık Türk ve Akraba Topluluklar Dairesi başkanlığından para desteği alınmıştır. Bu çerçevede ayrıca Bulgaristan'da Sofya Üniversitesi Tarih Bölümünden Dr. Milena Ençeva, Makedonya'da Makedonya Türkiye Sivil Toplum Teşkilatları Birliği MATÜSİTEB Başkanı Süleyman Baki; Latif Mustafa; Yunanistan'da Gregoris Loris Koullapis, Kıbrıs Rum Kesiminde Barış Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Dr. Areti Demosthenous, Arnavutluk'ta Entela Muço, Hırvatistan'da proje yürütücüsünün eski yüksek lisans öğrencisi Mirna Zuniç, Rusya'da Moskova'da yüksek lisans yapan bölümün eski lisans öğrencisi Süheyla Demir, Bosna-Hersek'te Saraybosna Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Dr. Amir Duranoviç ve Prof. Dr. Edin Raduşiç, Kosova'da Selda Adiller projeye farklı şekillerde destek olmuşlardır.

Anketleri yapma sürecinde karşılaşılan diğer büyük sorun ilk ve ortaöğretim okullarında anket yapabilmek için ilgili ülkelerin eğitim bakanlıklarından izin alınması zorunluluğudur. Bu izin Bosna-Hersek'teki bazı kantonlarda alınabilmişse de diğer ülkelerin hiçbirinde mümkün olmamıştır. Örneğin Gürcistan Eğitim Bakanlığı'na bir yıldan uzun bir süre önce verilen dilekçeye hala cevap verilmemiştir. Bu nedenle anketler projede incelenen ders kitaplarını kullanmış ve bu okullardan mezun olup üniversiteye kayıt yaptırmış öğrenciler arasında yapılmıştır. Bizzat proje yürütücüsünün edindiği deneyime göre üniversite öğrencilerinin hem Gürcistan'da, hem Sırbistan'da, hem de Arnavutluk'ta anketleri doldurmakta bir sakınca görmediği ve % 90'a varan oranlarda anketleri doldurduğu memnuniyetle görülmüştür. Öyle ki "anket" deyince "kesinlikle hayır" şeklinde

cevap veren üniversite öğrencilerin "Türk imajı hakkında" deyince anket doldurmayı kabul ettiği görülmüştür. Anket sürecindeki en memnuniyet verici süreç de bu olmuştur. Bu öğrencilerle yapılan anketlerin incelenen tarih ders kitaplarının yaygın etkisini ölçmede önemli veriler sağladığı kabul edilebilir. Bu anketlerin değerlendirildiği proje sonuç raporunun ekinde de açık olarak görülmektedir.

Yapılan çalışmalar sonucunda Osmanlı/Türk imajını incelemek için ana kaynak olarak belirlenen tarih ders kitapları ve tarih eğitiminin ülkelere göre önemli farklılıklar gösterdiği ve zaman içerisinde değiştiği tespit edilmiştir. Bu konu Gereçler ve Yöntem kısmında ülke ülke ele alınmaktadır. Bu hızlı değişimi etkileyen iki önemli faktörün bulunduğunu söylenebilir. Bunlardan ilki incelenen ülkelerin ikisi hariç tamamının 1990'a kadar komünist rejimle yönetilmiş ve 1990 sonrasında diğer alanlarda olduğu gibi okul sistemi ve tarih eğitiminde de radikal değişimler yaşanmış olmasıdır. İkincisi ise incelenen ülkelerinin bir kısmının AB'ye üye bir kısmının da aday ülke statüsünde olması nedeniyle AB'nin talep ettiği ders kitaplarına yönelik değişiklik ve iyileştirme önerileri neticesinde tarih eğitimlerinde ve ders kitaplarında önemli değişikler gerçekleştirmiş olmalarıdır.

İncelenen ülkelerdeki tarih öğretiminin en önemli özelliklerden bir tanesi bazı ülkelerde birden çok dilde ve farklı içeriklerde tarih ders kitaplarının kullanılmasıdır. Makedonya'da Makedonca, Arnavutça ve Türkçe; Kosova'da Arnavutça ve doğrudan Belgrad'da basılmış Sırpça tarih ders kitapları; Bosna-Hersek'te Boşnakça, doğrudan Zagreb'den getirilmiş Hırvatça ve Sırpça tarih ders kitapları bulunmaktadır. Bir diğer özellik ülkelerin bazılarında eğitim bakanlıkları tarafından bedava olarak dağıtılan tek tip tarih ders kitapları kullanılırken (örneğin Arnavutluk, Yunanistan), bir kısım ülkelerde de bakanlıkların ders kitabı seçimini okullara bırakarak birden çok ders kitabı kullanılmaktadır. Birden çok ders kitabı kullanılan ülkelerde

(Örneğin Hırvatistan, Rusya) en yaygın kullanılan ders kitapları tespit edilerek projede esas alınmıştır.

Bu proje sonuç raporu oluşturulurken projede olduğu gibi bütün proje ekibi farklı şekillerde katkı sağlamıştır. Raporun ana metninde Osmanlı / Türk imajının değerlendirildiği metinler her ülke için ayrı bölümler halinde düzenlenmiştir. Bu bölümler bizzat ilgili ülkeyi inceleyen proje üyesi tarafından kaleme alınmış ve sonuç raporuna entegre edilmiştir. Aynı durum Gereçler ve Yöntem kısmında yapılmış her ülkenin tarih ders kitapları ayrı ayrı tanımlanmıştır. Sonuçlar ve Öneriler kısmında ise yine genel sonuçlar yanında her ülke için ayrı ayrı sonuçlar belirtilmiştir. Her ülkenin ayrı ayrı belirtildiği bölümler ve alt bölümler bizzat proje üyeleri tarafından kaleme alınmıştır. Bu nedenle her proje üyesinin vurgulamak istediği noktalar benzeşebileceği gibi farklılaşabilmektedir. Bunun sonucunda bazı ülkelerle ilgili daha detaylı, bazılarıyla ilgili ise daha özet tartışmalar yer alabilmektedir. Elbette ki bu metinler proje yürütücüsü tarafından içinde bütünlüğü bulunan ortak bir metne dönüştürülmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak bu proje raporu proje yürütücüsü, araştırmacılar ve bursiyerler tarafından yazılmış müşterek bir üründür.

Bu ülkelerin karşılaştırmalı değerlendirmelerinde ise Balkan ve Karadeniz ülkelerindeki genel Osmanlı / Türk algısı sorunu hakkında bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Sonuç raporunun son kısmını oluşturan Kaynakça'da projede kullanılan kaynaklar alfabetik sıraya göre sıralanmıştır. Proje sonuç raporuna ek olarak anket değerlendirmeleri ülke ülke verilmiş, ayrıca tarih ders kitaplarından seçilmiş örnekler de projenin ekinde verilmiştir.

Bu proje çalışmasının konunun önemini ve mahiyetini büyük ölçüde ortaya koyduğu ve bu alanda yeni çalışmaları ve projeleri teşvik edeceği umulmaktadır.

2. 2. Literatür Özeti

Projenin geçen üç yıllık döneminde de daha önceki yıllarda olduğu gibi tarih ders kitapları hakkında tartışmalar devam etmiştir. Türk imajının ders kitaplarında iyi olmadığı ve iyileştirilmesi gerektiği yolundaki öneriler genellikle Türkiye tarafından gündeme getirilmektedir. Fakat bu öneriler umulduğu kadar kolay kabul görmemekte, hatta Türkiye ile iyi siyasal ilişkilere sahip olan Balkan ülkelerinde bile muhalif tavırları kışkırtmaktadır. Örneğin 2011 sonbaharında Türk Milli Eğitim Bakanı Kosova hükümetinden bu konuda revizyona gidilmesini talep etti ve Kosova Eğitim Bakanı bir komisyonun kurulmasını ve ders kitaplarının gözden geçirilmesini kabul etti. Kosova'da özellikle Sosyalist dönemde ders kitaplarına girmiş olan "işgalci Türk" imgesinin değiştirilmek istenmesi Kosova'daki bazı çevrelerin şiddetli tepkisini çekerek şiddetli tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Bu tartışma sonucunda aşağıda Kosova'nın ele alındığı kısımda da görülebileceği gibi Kosova tarih ders kitaplarındaki Türk imajında henüz bir iyileşme görülmemektedir.

Proje yürütücüsünün Balkan Savaşları hakkındaki bir sempozyum vesilesiyle 10-11 Haziran 2013 tarihlerinde seyahat ettiği Arnavutluk'ta Arnavutluk ve Kosova milli kanalları ve yayın kuruluşlarının önemli bir kısmı bu ülkelerdeki Osmanlı imajı konusunda proje yürütücüsüyle görüşmeler yapıp programlar yayınladı.

Bu röportajlar ve programlardan bazıları için bkz.
http://www.kosovaport.com/?p=40216;
http://www.gazetametropol.com/periudha-osmane-osmanet-jo-pushtues-turqit-ne-shqiperi-ndryshoni-historine/;
http://time.ikub.al/1586968426/f85fcf4298837296dda5f80529ae7a94/Lajm_Marenglen-Verli-Perandoria-Osmane-na-pushtoi-dhe-sundoi-e-konfirmojne-dokumentat-historike-nderkombetare.aspx;

http://time.ikub.al/1586968426/220fc26a6445a494485dc2a79b4ea7d4/Lajm_Osmanet-pushtues-nga-fillimi-deri-ne-fund.aspx;

http://www.panorama.com.al/2013/06/11/skenderbeu-me-pak-i-rendesishem-se-guvernatori-me-i-vogel/;

http://time.ikub.al/1586968426/0ba0ec4c5b263a0e991453d3433b9e20/Lajm_Sipas-historianit-turk-Skenderbeu-me-pak-i-rendesishem-se-guvernatori-me-i-vogel.aspx;

http://time.ikub.al/1586968426/220fc26a6445a494485dc2a79b4ea7d4/Lajm_Osmanet-pushtues-nga-fillimi-deri-ne-fund.aspx;

http://time.ikub.al/1586968426/09f8c4ecc0c4abb27d36de5cb59c8d8d/Lajm_Studiuesi-turk-Osmanet-nuk-pushtuan-Shqiperine-por-e-administruan-ate.aspx;

http://time.ikub.al/bfc4685b94/7a9e22d8d0556de4f7e407f9bf366c29/Lajm_Historiani-turk-Shqiperia-pushtuese-udhehoqi-Perandorine-Osmane.aspx;

http://time.ikub.al/bfc4685b94/ff82dec2af18fd0fdac340e138b556fa/Lajm_Historiani-turk-Osmanet-jo-pushtues.aspx;

http://time.ikub.al/bfc4685b94/76a6428f746642529a632b0d2ccd7d61/Lajm_Periudha-osmane-turqit-Ndryshoni-historine.aspx;

http://time.ikub.al/bfc4685b94/771c5128345249dc62aec844ea72a78d/Lajm_Meta-Gurakuqi-Pushtim-apo-bashkejetese-.aspx;

http://time.ikub.al/bfc4685b94/2d2d20f15e0c5cea9ee36cbf3896fd2f/Lajm_Historiani-turk-Osmanet-jo-pushtues.aspx;

http://time.ikub.al/bfc4685b94/f5695da59c580e88a76cd1fbef51f7af/Lajm_Historiani-turk-Shqiperia-pushtuese-udhehoqi-Perandorine-Osmane.aspx;

http://www.tiranaobserver.al/2013/06/18/kadare-pushtimi-osman-nuk-i-ka-mbrojtur-shqiptaret-nga-sllavet/;

http://www.tiranaobserver.al/2013/06/12/debate-per-perandorine-otomane-turqit-kunder-teksteve-shqiptare/;

http://www.sot.com.al/kultura/historian%C3%ABt-turq-n%C3%AB-tiran%C3%AB-osman%C3%ABt-jo-pushtues

Proje sonuçlarının Arnavut ve Kosova kamuoyuyla ve yerli tarihçilerle paylaşıldığı bu görüşmeler her iki ülkede de heyecanlı tartışmalar yarattı. Proje yürütücüsünün ayrıca Tiran üniversitesinde yaptığı bir anket de Osmanlı yönetiminin bir işgal olarak görüldüğünü ve hatta Arnavutların önemli ölçüde Türkler tarafından zorla Müslümanlaştırıldığına inanıldığını göstermektedir. Bu imgeler şüphesiz tarih ders kitaplarındaki imgelerle örtüşmektedir. Türk politikacılar ve tarihçiler tarafından yapılan yorumlar ise bu ülkelerin içişlerine karışma olarak görülmektedir ve bu tartışmanın "Türk karşıtlığı"nı daha da kışkırttığı dikkat çekmektedir. Yukardaki internet bağlantılarından da takip edilebilecek bu tartışmalar bu iki ülkenin (Arnavutluk ve Kosova) tarih ders kitaplarındaki negatif Osmanlı algısının değiştirilmesinin çok zor olacağına ve en azından bunun uzun bir döneme yayılması gerektiğine, bu alanda Türkiye'nin farklı kurumlarının sistematik bir çalışma yürütmesinin gerekliliğine işaret etmektedir.

Araştırma projesi kapsamında bu alanda bilimsel çalışmalar yürüten kurumlarla ilişkiler kurarak onların bilgi ve deneyimlerinden yararlanmaya çalışılmıştır. Bu alanda dünyadaki en tanınmış ve 350.000'in üzerindeki ders kitabı koleksiyonu, süreli yayınları (Internationale Schulbuchforschung / International Textbook Research) ve derleme eserleriyle ön plana çıkmış kurum Almanya Braunschweig'daki Georg-Eckert Uluslararası Ders Kitaplarını Araştırma Enstitüsü'dür. Bu enstitünün yayınları temin edilmiş ve proje kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca bu enstitüde görev yapmış bilim insanlarıyla değişik vesilelerle bağlantılar kurulmuştur. Bunlar arasında Enstitü'nün eski müdürü Wolfgan Höpken'in ve enstitü çalışanlarından Andreas Helmedach'ın merkezimizi ziyareti anılabilir. Enstitünün imkânlarından doğrudan yararlanmak için Bosna-Hersek tarih ders kitaplarını inceleyen Jahja Muhasiloviç enstitüye bir araştırma ziyareti gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu enstitü bize muhatap bulmakta zorlandığımız Ermenistan'da yardım alabileceğimiz kişi ve kuruluşları öğrenme ve onlarla bağlantı

kurmada aracılık etmiştir. Georg Eckert enstitüsünün yararlandığımız yayınlarına örnek olarak Dimou (2009) anılabilir.

Daha önce bağlantı kurduğumuz European Association of History Educators (EUROCLIO) adlı kuruluş ülkeler arasındaki karşılıklı ötekileştirmeler konusuna ilgi duyan bir kuruluş olarak projemize büyük ilgi göstermiştir. Fakat bu kuruluşun düzenlediği toplantılara katılmak için yüksek ücretler ve uzun süreler gerektiğinden bunlara katılmamız mümkün olmamıştır. Fakat bu kurum aracılığıyla incelediğimiz ülkelerin tarih öğretmenlerine ulaşmak ve ihtiyaç duyduğumuz konularda bilgi sormak mümkün olmuştur.

Bunlar yanında doğrudan Osmanlı tarihinin daha "tarafsız" anlatımı üzerine başlatılan girişimler de mevcuttur. Merkezi Selanik'te bulunan Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)'na (http://www.cdsee.org/) bağlı 1998'de kurulmuş olan Tarih Eğitimi Komitesi (History Education Committee) Türkiye'den Halil Berktay'ın da katılımıyla alternatif tarih ders kitapları yazma girişiminde bulundu. "Teaching Modern South East European History: Alternative Educational Materials" bağlığı altında "Çalışma kitabı" olarak hazırlanan bu kitaplardan biri doğrudan Osmanlı tarihiyle ilgili olup (The Ottoman Empire) Halil Berktay ile Romen tarihçi Bogdan Murgescu tarafından hazırlandı ve ikinci baskısı 2009'da yayınlandı. Ayrıca Ortak Tarih Projesini yürüten Yunan tarihçi Christina Choulouri ve Valeri Kolev tarafından ortak bir Balkan Savaşları Tarihi kitabı hazırlandı (ikinci baskı 2009). Ayrıca tarih öğretmenleri için farklı Balkan şehirlerinde eğitim programları hazırlamakta ve Balkanlarda barış ve uzlaşmaya yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Yürüttüğümüz projede Selanik merkezli bu sivil toplum örgütünün çalışmaları da göz önünde bulundurulmuştur. Balkan tarihinin hassas konuları üzerine ortak bir anlatım oluşturmayı hedefleyen önemli yayınlarından bir tanesi de *Clio in The Balkans: The Politics of History Education*

(Koulouri, 2002) olup bu çalışma farklı ülkelerden toplam 48 yazarın katkısıyla meydana getirilmiştir.

Bununla birlikte bu tür ortak tarih yazımı çalışmaları da başlı başına bir inceleme konusudur, çünkü bu tür çalışmalar bir ya da birkaç kişinin – tarihçinin – kendi yorumuna göre "doğru", "adil" ya da "objektif" değerlendirmesine veya karşı görüşteki başka bir yazarla uzlaşmasına dayanmaktadır. Tarihçinin uzmanlık alanının sınırlı olması, kişisel bir tarih algısı ve yorumunun bulunması gibi faktörler önemli sınırlayıcı faktörlerdir. Bu tür inisiyatifler de tarihsel ilişkilerin anlatımında çok sayıda olumsuz stereotipler üretebilmekte ve daha da önemlisi bu tür inisiyatiflerin ürettikleri olumsuz stereotipler bu çalışmaların "objektiflik" iddiaları nedeniyle daha dokunulmaz hale de gelebilmektedir. Hatta bu tür çalışmaları hazırlayan tarihçilerin genellikle imgebilim yöntemini iyi tanımaması ve tarih yazımı eleştirisi yapmaya çalışması, seçtiği kaynakların kendi tezlerini destekler nitelikte olması, fakat kendisinin "düzeltmeyi" amaçladığı bu tarihi dönemi – doğal olarak – bütünüyle iyi bilmemesi okul tarih ders kitaplarından daha fazla olumsuz stereotip üretmelerine yol açabilmektedir. Nitekim Bulgar tarihçi Valeri Kolev ile Yunan tarihçi Christina Koulouri'nin hazırladığı "Balkan Savaşları" başlıklı kitap (Kolev ve Koulouri, 2009) bunlara bir örnek olarak görülebilir. Bu gerekçeleri göz önünde bulundurarak projemizi dayandırdığımız imgebilim yöntemine göre bu tür çalışmalara da milli tarih ders kitapları gibi mesafeli bir şekilde yaklaşmak ve bunları da içerdikleri stereotipler bakımından analize tabi tutmak gerekmektedir.

Küresel anlamda tarihçileri buluşturan önemli kuruluşlardan biri UNESCO'ya bağlı ICHS (International Committee of Historical Sciences) isimli kuruluşun çalışmaları da proje çerçevesinde takip edilmektedir. 1926'da kurulmuş olan bu kuruluş her beş yılda bir büyük bir kongre organize etmekte ve küresel çapta tarih yazımı ve tarih eğitimiyle ilgili sorunları masaya yatırmaktadır. Son yapılan 2010 Amsterdam

Kongresinde de milli tarih yazımları hakkında oturumlar düzenlenmiştir. Bu kuruluşunun temsilciliğini Türkiye'de Türk Tarih Kurumu yapmakta ve kurum içinde Prof. Dr. Mehmet Öz milli komite koordinatörlüğünü yürütmektedir. Bu komitenin öncülüğünde Ankara'da 18-20 Mart 2010'da "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu" organizasyonu gibi çalışmalar yürütülmekte ve tarih yazımı sorunu ele alınmaktadır.

Ayrıca UNESCO tarafından Balkan ve Karadeniz ülkeleri ders kitapları hakkında tarih eğitimi çerçevesinde çalışmalar ve yayınlar yapılmıştır. Bunlardan biri İsveç'te Balkan ülkeleri tarih ders kitapları üzerine 1999'da yapılmıştır (International Conference on Combating Stereotypes and Prejudice in History Textbooks of South-East Europe; Visby, Gotland, Sweden, 1999). Ayrıca tarih ders kitaplarının iyileştirilmesi üzerine toplantılar, workshoplar ve yayınlar yapılmaktadır. UNESCO'nun bu çalışmaları sonucunda ortaya çıkan yayınlar ve bağlantılar projemiz açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede yararlandığımız çalışmalardan biri Falk Pingel'in UNESCO ve ders kitapları araştırmalarını anlatan eseridir (Pingel, 2010). Bu eser projemizde bize yön gösteren temel eserlerden biri haline gelmiştir.

Türkiye'de ise ders kitabı incelemeleri konusunda belirli bir merkez bulunmadığı gibi tarih ders kitaplarını toplayıp araştırmacıların yararlanması için temin eden bir kurum da mevcut değildir. Öyle ki Türkiye'de yazılmış tarih ders kitapları bile takım halinde bir kütüphanede bulunmamaktadır. Dünyada tarih ders kitaplarının revizyonu konusunda en fazla gayret sarf etmesi gereken ülke belki de Türkiye'dir. Çünkü girişte de belirtildiği gibi ancak ders kitaplarının revizyonu için yapılacak incelemelerle Türkiye'nin komşularındaki olumsuz imajın değiştirilmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle acilen böyle bir kurumun kurulması ve dünya ülkelerinde üretilen ders kitaplarının toplanarak araştırmacıların hizmetine sunulması bu

anlamda önemli bir adım oluşturacaktır. Bununla birlikte bazı sivil toplum kuruluşları, özellikle Tarih Vakfı tarafından başlatılmış ve sonuçlandırılmış birkaç proje bulunmaktadır. Özellikle Salih Özbaran'ın öncülüğünde yürütülen çalışmalar sonucunda literatüre önemli katkılar sağlanmıştır (Özbaran, 1995). Bunların yanında farklı uzmanların yüksek lisans tezi veya makale şeklinde hazırladığı çalışmalar mevcuttur. Örneğin proje yürütücüsü Mehmet Hacısalihoğlu Münih Üniversitesinde yüksek lisans tezini "Türk Ansiklopedisi'nde Yunanistan İmajı" konusunda yazmıştır (Hacısalihoğlu, 1996). Kendisi daha sonra Balkan ülkelerinde İstanbul algısı üzerine bir makale yayınlamıştır (Hacısalihoğlu, 2006, 2011). Mehmet Hacısalihoğlu'nun danışmanlığında Hırvat öğrenci Mirna Zunic tarafından Yıldız Teknik Üniversitesinde "Hırvatistan'da Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Algısı" üzerine bir yüksek lisans tezi yazılmıştır (Zuniç, 2008). Bir diğer yüksek lisans tezi projemizde bursiyer olarak bulunan Betül Ayanoğlu tarafından "Türk-Yunan Tarih Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki" başlığı altında hazırlanmıştır (Ayanoğlu, 2011). Bir başka çalışma ise yine M. Hacısalihoğlu'nun danışmanlığında Engin Buz tarafından "Alevi Yazınında Osmanlı Algısı" başlığıyla kapsamlı bir yüksek lisans tezi olarak tamamlanmıştır (Buz, 2010). Elbette ki başka üniversitelerde de benzer tez çalışmaları yürütülmektedir. Bu tür çalışmalar da proje kapsamında ilgili ülkelerin ele alındığı bölümlerde değerlendirilmektedir.

Projede ele alınan ülkeler arasında günümüze kadar en çok çalışılmış ülke Yunanistan olup bu konuda ilk yayınlar Almanya'da ortaya çıkmıştır. Kunigunde Büse (Büse, 1981) tarafından Yunanistan tarih ders kitaplarındaki Türk imajı hakkında yayınlanan ilk makaleden sonra Gustav Auernheimer (1999) aynı konuyu ele almıştır. 1990 başlarından itibaren özellikle Herkül Millas tarafından kaleme alınmış çalışmalar Türkçe olarak da yayınlanmıştır. Bu çalışmaları arasında "Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik", "Ayvalık ve Venezis Yunan Edebiyatında Türk İmajı" gibi kitapları yer almaktadır. Herkül Millas'ın özellikle Türkiye'deki Yunan İmajı ve

Yunanistan'daki Türk İmajı üzerine çalışmaları literatüre önemli katkılar olarak değerlendirilebilir (Millas, 1991, 1998, 2005, 2006).

Ayrıca Yunan tarih ders kitaplarındaki Osmanlı imajı üzerine Loris Koullapis tarafından Münih Üniversitesinde bir yüksek lisans tezi yazılmıştır (Koullapis, 1993). Loris Koullapis Kırklareli Üniversitesi'nin 18-21 Mayıs 2012'de düzenlediği Balkan Savaşları Sempozyumunda düzenlediğimiz seksiyonda da bir bildiri sunarak, bildirisi sempozyumun bildiri kitabında yayınlanmıştır (Koullapis, 2012).

Yunanistan'la ilgili çalışmaların nispeten daha kapsamlı olması yanında diğer Balkan ülkeleriyle ilgili çalışmalar çok daha sınırlıdır. Bulgar, Sırp, Makedon, Arnavut, Kosova, Romen, Ukrayna, Gürcü, Ermeni tarih ders kitaplarındaki Osmanlı/Türk imajı henüz el değmemiş konular olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde Rus tarih ders kitapları üzerine de tatmin edici bir çalışma yapılmış değildir.

Yürüttüğümüz bu projede yapılan karşılaştırmalı çalışma Balkan ve Karadeniz ülkelerindeki Osmanlı/Türk algısı bağlamında henüz ne Türkiye'de ne de yurt dışında başvurulmuş bir yöntem olmayıp özgün bir çalışma olmuştur. Bu karşılaştırmalı incelemede örnek alınabilecek çalışmaların başında Gunnar Hering'in "Güney Doğu Avrupa Halklarının Bilincinde Osmanlı Dönemi" başlık bir makalesi gelmektedir (Hering, 1989). Hering'in bu çalışması Balkan ülkelerindeki Osmanlı / Türk algısının bu ülkelerin kimlik inşasıyla ilgili olduğunu, bu nedenle bu ülkelerdeki Osmanlı algısının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Aynı şekilde önemli Balkan tarihçilerinden Edgar Hösch "Güneydoğu Avrupa'da Kültürel Sınırlar" başlıklı bir makalesinde Balkanlar'daki kültürel sınırlar ve algının oluşmasında Osmanlı algısının önemine işaret etmiştir (Hösch, 1998).

Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) (www.balkar.yildiz.edu.tr veya www.balkar.org) olarak 7 Aralık 2011'de "Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı" konulu ulusal bir sempozyum ve 15 Mart 2014 tarihinde "Balkanlarda ve Kafkaslarda Tarih Ders Kitapları ve Öteki" konulu uluslararası bir sempozyum organize ettik. Sempozyumların ilkinde 11 ülkenin tarih ders kitapları tartışıldı (Osmanlı, Bulgaristan, Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Yunanistan, Azerbaycan, Kosova, Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ). Sempozyum konuşmacılarının ikisi proje dışından geri kalan 7 kişi ise proje çalışanlarından oluşmaktaydı. Sempozyumda farklı ülkelerdeki dünya savaşı algısı ve bu savaşın anlatımında biz ve öteki anlatımı üzerine önemli tespitler yapıldı. 11-13 Mayıs 2012'de Kırklareli Üniversitesi Balkan Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen uluslararası Balkan Savaşları konferansına proje ekibinden iki kişi ve proje dışından bağlantıda bulunduğumuz uzmanlarla bir seksiyon hazırladık. Seksiyonda Doç. Dr. Mehmet Alkan (İstanbul Üniversitesi) "Osmanlı Tarihi Ders Kitaplarında Balkan Savaşları" konusunda bir bildiri sunarken – yukarda da belirtildiği gibi - Yunanistan'dan G. Loris Koullapis "Yunanistan Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları" konusunda bir bildiri sundu. Proje ekibinden ise proje yürütücüsü Mehmet Hacısalihoğlu "Makedonya Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", proje araştırmacılarından Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu ise "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları" konulu bildirileri sundular. Bu bildiriler Balkan Savaşlarının 100. Yılı, 11-13 Mayıs 2012, Bildiriler, İstanbul 2012, başlığı altında geçen altı aylık dönem içinde yayınlandı ve bu yayınlar geçen proje döneminde TÜBİTAK'a iletildi (Ersoy-Hacısalihoğlu, 2012; Hacısalihoğlu, 2012). 18-21 Mayıs 2012'de ise proje yürütücü Mehmet Hacısalihoğlu Bosna'da düzenlenen uluslararası Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı konulu sempozyuma "Balkan Ülkelerinde Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı" konulu bir bildiri sundu. 11-13 Ekim 2012 tarihlerinde Almanya'dan Institut für Osteuropa und Südosteuropa ile ortaklaşa olarak Yıldız Teknik Üniversitesinde

düzenlediğimiz "The Balkan Wars 1912/13. Experience, Perception, Rememberance. International Conference on the Occasion of the 100th Anniversary" konulu konferansta Sırbistan'da imaj çalışmalarıyla tanınan Dubravka Stojanoviç bir bildiri (The Mould of War Remembrance. The Balkan Wars in Serbian. History Textbooks) sundu ve konuyla ilgili hazırlanmakta olan derleme kitapta bu uzmanın konuyla ilgili bir makalesi de yer alacaktır.

Proje bursiyeri olarak Akdeniz Üniversitesinde yüksek lisans tezini "Kosova Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı" üzerine yazan ve aynı üniversitede doktora programına kabul edilen Fatih Fuat Tuncer Ege Üniversitesi tarafından 3 Mayıs 2012'de düzenlenen "XI. Uluslararası İlişkiler Kongresi: Geçmişten Geleceğe Balkanlar" isimli kongrede "Geçmişten Bugüne Arnavut Milliyetçiliği" konulu bir bildiri ve Karabük Üniversitesi tarafından 24-25 Eylül 2012'de düzenlenen "1. Uluslararası Osmanlı Dünyası: Esasi Biraradalıklar Konferansı" başlıklı sempozyumda "Kosova Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi" konulu bir bildiri sundu. Ayrıca Fuat Tuncer'in Balkan Araştırmaları Dergisi Nisan 2013 sayısında da "Kosova'da Tarih Yazımı Tartışmaları ve Osmanlı" konulu bir makalesi ve Karabük Üniversitesi tarafından düzenlenen konferans kapsamında yayınlanacak olan ve Cambridge Scholars Publishing tarafından önümüzdeki dönemde basılması planlanan "Ottoman World: Foundational Coexistences" isimli derleme kitapta "Discussions about the Ottoman/Turkish Image in Kosovo's History Writing: Kosovo War and Skanderbeg in History Textbooks" başlıklı bir makalesi yer alacaktır. Fuat Tuncer'in yüksek lisans tezi sonrasında gerçekleştirdiği bu konferans ve yayın faaliyetleri kendisinin bu proje çerçevesinde tanışıp öğrendiği imgebilim yöntemini ve Arnavutça ile bundan sonraki dönemde de çalışmalar yapacağını göstermektedir.

Projede araştırmacılarından Evren Balta Paker Rusya Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı / Türk İmajı konusunda yazdığı

makaleyi yayınlamak üzere farklı dergilerle bağlantı kurmaktadır. Projede Ermenistan tarih ders kitaplarını inceleyen Yıldız Deveci Bozkuş proje çalışmasını hem Türkçe ve hem de İngilizce olarak bir kitap haline getirdi. Kitaplardan ilki 2013 yılı sonlarında basıldı (Deveci-Bozkuş, 2013).

İncelenen ülkelerin her biriyle ilgili literatür değerlendirmesi ayrıca ilgili ülkelerin ele alındığı bölümlerde değerlendirilmektedir.

3. 3. Gereç ve Yöntem

a) Yöntem

Proje çalışmamız esas olarak imgebilim yöntemine dayanmaktadır. Bu yöntem üç farklı ekole dayandırılır. Jean Marrie Carre ile başlayan Fransız ekolüne göre imge incelemesi bir edebiyat incelemesidir. Rene Wellek'in temsilcisi olduğu Amerikan ekolüne göre ise imge, tarih ve sosyoloji incelemesidir. Hugo Dysering'in öncülüğünde gelişen Alman ekolü ise imge incelemelerini karşılaştırmalı edebiyat incelemelerine dayandırır. Başlangıçta daha ziyade edebiyat araştırmalarında yararlanılan bir yöntem olsa da özellikle 1970'lerden itibaren imgebilim (Imagology/Image Studies) bir yöntem olarak tarih ders kitapları incelemelerinde ön plana çıkmıştır. İmgebilim'e göre imgelerin oluşmasının arkasında çoğu kez bir ideoloji, bir maksat yatar (Ulağlı, 2006). Örneğin, belli bir ülke hakkında kararlar alınması gerektiğinde, imgeler politik amaçlar için kullanılabilir. Politik gündem, hangi imgelerin ön plana çıkarılacağını belirlerken; sözlü, görsel ve yazılı medya da bunların etkin bir biçimde yayılmasına yardımcı olur. Bu şekilde *Öteki* resmedilirken *biz/öz* (auto-image) imgesinin yaratılmasına da katkı sağlar. *Biz/öz'e* ait olumlu referansların en kolay yolu *öteki'nin* (hetero-image) olumsuzluklarından geçer. İmgeler, özellikle ortak bilinç ve hissiyatın yaratılmasında temel rol oynayan ders kitaplarında karşımıza çıkmaktadır. Ders kitabı incelemelerinde imgebilim

öncelikle *biz* ve *öteki* ile ilgili olumlu ya da olumsuz, açık veya gizli stereotipleri / klişeleri / kalıp yargıları metinler ve görsel malzemeler yoluyla bulup ortaya çıkarmaya ve bunların *biz*'in ve *öteki*'nin tanımında nasıl bir rol oynadığını izah etmeye çalışır. Bununla birlikte imgebilim bir tarih yazımı tartışması yapmak iddiasını kapsamaz. Nitekim doğruluğu tartışılmaz tarihsel olguların anlatımında da olumlu/olumsuz kalıp yargılar aktarılmaktadır (Moyle, 2004). İmgebilim tarihsel olayların doğruluğu / yanlışlığından veya haklılığı / haksızlığından çok bu olayların sunumu / anlatımıyla ilgilenir. Bu nedenle tarihi daha doğru yazmak / yanlış yazılmış bir tarihi düzeltmek iddiası yoktur. Ancak aktarılan stereotipleri ortaya çıkarır ve sorgular.

Diğer bir ifadeyle, tarihsel ve sosyolojik gerçekleri ortaya koymaktan ziyade bu gerçeklerin nasıl sunulduğuna odaklanan imgebilim, gerçek ile kurgusal arasındaki ilişkiyi sorgulamaya yöneliktir. Genel anlamda kurgusal anlatının iki özelliği dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, bir ulusu diğerlerinden farklı ya da özgün olarak öne çıkarırken, diğeri bir ulus için moral, karakteristik ve kolektif psikolojik güdüleri tanımlar (Leerssen, 1991). Nevide Dellal Akpınar'a göre ise imgelerin özellikleri üç ana başlıkta toplanabilir. Birincisi genellemedir ki bu durum, bir davranışın ya da düşünme biçiminin ulusun bütününe atfedilmesi anlamına gelir. İkincisi ise belli bir dönemde geçerli olan davranış ve düşünüşü tüm zamanları içine alacak şekilde genişletmektir. Son özellik olarak kurgusallıktan yani imgelerin gerçekte olmayan fakat gerçekmiş gibi görünen olgulara dayalı olarak yaratıldıklarından bahsedilebilir (Dellal Akpınar, 2000). Bu özelliklere bağlı olarak, imge konusunda en önemli sorun, gerçeği temsil ettiği varsayılan ancak gerçeğin tam olarak karşılığı olmayan algılama ile bilimsel yöntemlerle elde edilen düşünce ve kanaatlerin birbirinden kesin bir şekilde ayırt edilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, "toplumca paylaşılan ön yargılar ve imgeler 'bilgi' biçiminde algılanır" (Millas, 2005, 33). Bu nedenle ötekine karşı sergilenen tavır, tutum ve düşüncelerin kişisel tecrübelerden mi yoksa kültürel ve

kalıplaşmış olarak şekillenmiş imgelerden mi kaynaklandığının tespiti hayli güçtür.

İmgebilime dair metodolojik varsayımlar dört ana madde halinde özetlenebilir (Leerssen, 2007; Ulağlı, 2006):

1. İmgelerin keşfine yönelik araştırmaların temelini kültürel ve/ya ulusal kimliklerden ziyade kültürel ve/ya ulusal stereotiplerin/kalıpyargıların tanımlanması oluşturmaktadır. Bu noktada söylemsel ve metinsel temsiller öncelikli malzemelerdir. Her söylem, doğrudan ya da dolaylı olarak deneysel bir gerçekliğe göndermede bulunur. Bu nedenle incelenen malzemelerin bilimsel doğruluğu yahut yanlışlığı kapsam dışıdır. Ayrıca imgebilim, tesadüfi bağlantıların varlığını reddeder çünkü metinsel ve görsel malzemelerin önceden tasarlanıp belirlenen bir mantık dizgesi içerisinde bir bütünü oluşturduğunu varsayar.

2. İmgebilim, bir ulusa yönelik sergilenen tutumların tespitinde sosyolojik ya da antropolojik dayanaklar aramak yerine metinlerdeki kinayelere yönelir. Bu noktada metinlerin anlamsal katmanlarını ayrı ayrı ele alarak çözümlemeye çalışır. İmgelerin örtük ya da açık bir şekilde ifade edildiği kültürel bağlam yalnızca söylemsel bir uygulamadır. Dolayısıyla altında ortak bir ulusal görüşün yattığı varsayımına ulaşmak mümkün değildir.

3. İmgebilim kapsamında analizler metinlerin öznellik boyutunu özellikle dikkate alır. Sunulan her ortak/ulusal özellik (biz/öz olgusunun) içinde yer aldığı metne ya da söyleme uygun olarak resmedilir. Bu sebepten ötürü, imgebilimci, *ötekini* (hetero-image) şekillendiren imgeler ile kendini (*auto-image*) şekillendiren imgeler arasındaki dinamiklere odaklanmalı ve bunları anlamaya çalışmalıdır.

4. İmge çalışmalarında imgebilimcinin temel arayışı ana metinde mecaz olarak verilen bir ulusal temsilin alt metnini ortaya çıkarmaktır. Bu aşamada, karşılaşılan mecazın

geleneğini, değer kazanmasında / kaybetmesinde etkili olan nedenleri ve gelenek ile nedenler arasındaki tarihsel bağı incelemelidir. Buna ek olarak sunulan mecazın, içinde bulunduğu metnin bağlamına ve geleneğine uygun olup olmadığına da ayrıca odaklanmalıdır.

İncelenen metinlerin dili ise ayrı bir öneme sahiptir ve ortak şuurun inşasında temel aygıtlardan birini teşkil eder. Nitekim kitaplarda kullanılan dil ve anlatım biçimi içerik kadar önem taşımaktadır (Göktürk, 2004). "Genel anlamda dil, onu konuşan kadın ve erkeklerin bilinçli bir yaratısından çok kendi içinde bağlantılı bir anlamlar sistemidir. Her kuşak bu sistemin içinde doğar ve bu sistem onun düşünce süreçlerini belirler" (Iggers, 2007, 59).

Nihayetinde, imgebilim sunulan gerçekliğin, nesnel, öznel ve toplumsal algılanma biçimini tanımlamaya çalışır ve ona uygun yöntemler geliştirme arayışını temsil eder (Chew III, 2001).

Stereotipler / klişeler / kalıpyargılar, çeşitli mecralar aracılığıyla toplumla iletişime geçerken yazılı kaynaklar kadar görsel kaynaklar da büyük rol üstlenir (Debord, 2006). Görsel malzemeler, "bir şeyin kendisi olmadıkları halde, o şeyi temsil eden anımsatan birimlerdir" (Erkman Akerson, 2005, 226). Resim, minyatür, karikatür ya da bir harita olarak tasarlanan görsel malzemeler, çoğu zaman metnin tamamlayıcısı ya da kanıtı olarak sunulur. Burke'ye göre, tarih materyalleri, geçmişte ya da günümüzde var olan kültürlerin yazıya dökülmemiş deneyimlerini yahut bilgilerini paylaşma olanağı ile geçmişin canlandırılmasını sağlamaktadır (Burke, 2003, 13).

Anlatıların görsel malzemeler yardımıyla desteklenmesi, *ötekine* dair imgenin dolaylı bir şekilde pekiştirilmesine aracılık eder. Bu şekilde, asker, hükümdar ya da komple bir ulus olarak *ötekinin* hem fiziksel hem de davranış özelliklerine dair canlı bir imge yaratılır. Bu imge, aynı zamanda, ötekinin ait olduğu medeniyet ve değerler sistemini de saptamaktadır (Stradling,

2003, 99-101). Avrupa ülkelerinde çizilen karikatürlerde veya başka tasvirlerde Osmanlıların turban veya fes ile tasvir edilmesi bu aidiyeti simgeleyen tipik özelliklerdir. Aynı şekilde yatağan kılıç Osmanlı'yı temsil eder. Bunun da ötesinde bazı tarihsel olaylar hakkında çizilmiş ve iyice tanınır hale gelmiş tablolar, örneğin Polonyalı ressam Antoni Piotrovski tarafından 1889'da çizilmiş 1876 "Batak Katliamı" tablosu (http://en.wikipedia.org/wiki/Antoni_Piotrowski), görsellerin imge yaratmadaki gücünü gösteren çarpıcı örneklerdendir.

Bu tabloda tecavüz edilmiş ve öldürülmüş beyaz tenli Bulgar kadınları (masum, mağdur, katletilmiş, zulme uğramış) ile bunları öldüren ve yağmalayan esmer ve ellerinde silah bulunan Türkler (gaddar, zalim, yağmacı, tecavüzcü), yanan bir kasaba (yakılmış, yıkılmış Bulgar vatanı) tasvir edilmiştir. Aynı şekilde haritalarla da biz ve öteki imgeleri yaratmak mümkün olmaktadır. Örneğin Makedonya vatanı çizilerek bunun üzerinde Bulgar, Yunan ve Sırp "işgal bölgeleri" adıyla bölünmüşlük vurgusu da "mağdur biz" ile "işgalci ötekiler" imgelerini oluşturmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde birbirlerinin ötekisi olarak kurgulanan insanların zihinlerinde imge olgusunun güçlü ve

değiştirilmesi çok zor bir şekilde yer ettiği söylenebilir. Bunun temel nedeni *öteki* ile karşılaşmanın aslında hiçbir zaman ilk karşılaşma olmamasından kaynaklanır. Çünkü ilk karşılaşmalar bilinç boyutunda yaşanır. Dolayısıyla genellikle toplumca kabul gören stereotipler yoluyla şekillendirilir ve *ötekine* dair beklentilerin ve betimlemelerin alt yapısını oluşturur. "Buna bağlı olarak basmakalıpsal sunumlar önyargıların tohumlarıdır ve bunlar, basmakalıpsal algıları 'onaylar' ve rasyonel hale getirir" (Beller, 1996, 7).

Biz/öz imgesi sadece *öteki* imgesi ile karşı karşıya konumlandırıldığında anlamlı hale gelir. Örneğin Batı, Doğu ile anlamlıdır. Aksi halde, ihtiva ettiği moral değerlerden soyutlanır ve kendine atfedilen medeni, modern ve hümanist belirlemeler temelini kaybeder. Bu bakımdan inşa süreçlerinde karşıtlığın etkisi önemlidlr. Böylece soyut nitelendirmeler somutlaşarak yerleşik hale geçer ve imgelere dönüşür (Karskens, 1991, 90).

Hem *biz/öz* hem de *öteki* atıfları durağan, genel bir olgu olarak değerlendirilmemelidir. İmgeler yapay olgulardır ve subjektif, önsel beklentiler tarafından belirlenir (Shibutani ve Kwan, 1965, 383-384). Daha genel bir ifadeyle, imgelerin içinde bulunulan sosyo-politik koşullar tarafından duruma göre yaratıldığı ve/ya revize edildiği ifade edilebilir. "Hangi kimliklerin siyaset için geçerli olacağı, söylem aygıtlarında, basında, elektronik medyada, ders kitaplarında, televizyon programlarında, 'kendi' ile 'öteki', 'biz' ve 'onların' tasvir edildiği her yerde ve her şekilde gittikçe büyüyen bir kamu kürürünün içinde zararlı veya zararsız yollarla belirlenmektedir" (Yumul, 1998, 87).

Siyasi gerginlikler sırasında şuur altından geri çağrılan imgeler Stanzel'e göre zihne kazınmış olan *biz/öz* ve *ötekinin* bir tezahürüdür. Bu zihne kazınmışlık hâli öyle derin ve güçlüdür ki çoğu zaman gerçek durumların / reel savaşların kendi imgelerinden dahi daha etkili ve baskındır. Daha açık bir

ifadeyle, siyasi gerilimler ya da savaşlar unutulsa da olayların/eylemlerin özneleri olan *yabancılar/ötekiler* ve onlara atfedilen imgeler asla unutulmaz (Stanzel, 1997, 11). Tam da bu nedenle yabancı ve *öteki* olarak bilinç altında tanımlı bulunan stereotipler çatışma durumlarında yeniden canlanır ve bunların toplumsal kabul düzeyi yükselir (Leerssen, 2007, 11).

İmgebilimde karşıtlıkların araştırılması noktasında kimlik kavramı önemlidir (Yıldız, 2006, 127). Ulusal kimlik (ki sosyal bilimcilerin büyük bir kısmı ulusal kimliklerin politik-entelektüel bir projeksiyon olduğu görüşünde birleşmektedirler. Örneğin Eric Hobsbawn ve Benedict Anderson ulusların aslında yapay topluluklar olduğunu, kimliksel özelliklerinin de kültürel fanteziler ve sosyal inşalar olduğunu ileri sürmektedirler.) çeşitli araçların yanı sıra belki de en çok ders kitapları aracılığı ile inşa edilir. Bu mecralarda kimliğin değerlerle yüklü boyutu ön plandadır. Bu inşa sürecinde kültürel özelliklere, dost ülkeleri düşman ülkelerden ayırt eden uluslararası politikalar eklemlenir. Buna paralel olarak ülkeler arasındaki ekonomik denge de kamplaşmalara neden olur (Robins, 1999, 17). İnşa sürecinin sonucunda zihne yerleşen bu kurgusal bölümlendirmeler artık iyiyi kötüden, medeniyi barbardan ayıran bir skalaya dönüşür. Böylece bir taraftan ulusal kimliği örgütleyen ideolojik çoklu yapılandırma belirleyici hale gelirken diğer taraftan "ekonomik üstünlük kültürel üstünlüğe, kültürel mesafe politik düşmanlığa dönüşebilir" (Kouzelis, 1998, 109).

Bilindiği üzere, *biz/öz* ve *öteki* imgelerini çok açık bir şekilde ders kitaplarında görmek mümkündür (Stathis, 1998, 125). Çünkü ortak kimliği inşa eden ortak bellek erken yaşlarda oluşmaya başlar ve *biz/öz* kimliğini tanıma arzusu ister istemez geçmişe bakmayı gerektirir. İnşa edilen ortak geçmiş, belleğe işlenir ve törenler, anma günleri, anıtlar gibi ritüellerle canlı tutulur. Bu sebeple, ortak kimliğin inşasında "sosyal imajinerin kolektif belleği şekillendirmesi" söz konusudur. "Sosyal imajiner" nesilden nesile aktarılan öz kimliğini betimleyen değer

sistemlerini belirlerken, tarihsel olayları efsanelere bunların öznelerini ise kahramanlara dönüştürür (Bilgin, 2008, 110).

Diğer bir deyişle, rakip ülke ya da komşulara dair ortak belleğin oluşturulmasında *biz/öz* ve *öteki* vurgusu yoğun bir şekilde ön plandadır. Bunun yanı sıra tarih ve kendisine atfedilen imgeler yalnızca geçmişe ait bilgilerden ibaret değildir. Çünkü tarihsel imgeler bugüne yani günümüze dair toplumsal ve kolektif anlamları içerisinde barındırmaktadır (Pingel, 1998, 135). Buna karşın "hiçbir resmi tarih kendisinin ideolojik yönünü açıkça kabul etmez. Kendisinin tarihsel gerçeğin sadık bir anlatımı olduğu iddiasını sürdürür (Tekeli, 1998, 36).

Bizin/özün ve *ötekinin* sergilenme biçimlerini inceleyen imgebilim, metinlerin kurgusal dünyasını karşılaştırmalı çözümlemelere tâbi tutarak içerdikleri açık ve örtük temsilleri ortaya çıkarma iddiasını taşımaktadır. Bütün bu verilerden hareketle projede görev almış olan araştırmacılar ve bursiyerler öncelikle inceledikleri ülke ders kitaplarında Türklerin / Osmanlıların ötekileştirilip ötekileştirilmediklerini ve ötekileştirilmişlerse ne şekilde ötekileştirildiklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Ders kitaplarından elde edilen verilerden yola çıkan söz konusu stereotiplerin / klişelerin / kalıp yargıların / ön yargıların öğrencilere yansıyıp yansımadığı ise yapılan anket/mülakat çalışmalarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Projenin sonucunda hazırlanan sonuç ve öneriler kısmında ise tespit edilen olumsuz stereotiplerin neler olduğu, hangi konuların anlatımında yer aldıkları ve bunların ne şekilde ortadan kaldırılabileceği konusunda öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

b) Tarih Ders Kitapları

Bu projenin ana kaynağını oluşturan tarih ders kitapları gittikçe önemsenen ve araştırmalara konu edilen malzemeler haline gelmiştir. Bu amaçla bu projede de sıklıkla atıf yapılacak olan Braunschweig'da Georg Eckert Uluslararası Ders Kitapları

Araştırma Enstitüsü kurulmuş ve önemli projeler yürütmeye başlamıştır. Ders kitaplarına yönelik bu ilgi özellikle II. Dünya Savaşından sonra Almanya, Fransa ve Polonya arasında kalıcı bir barış sağlama çalışmaları kapsamında artmıştır. 19. Yüzyılda yaşanan savaşlar ve 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşanan büyük savaşlar nedeniyle çok güçlü düşman imgelerinin hakim olduğu bu üç ülkedeki karşılıklı olumsuz algıları ortadan kaldırmak için en önemli araçlar olarak tarih ders kitapları görülmüştür. Ders kitaplarına yönelik çalışmalar ve bunlara dayanan iyileştirmeler 1970'lerden itibaren ürünlerini vermeye başlamıştır. Elbette ki tarih ders kitapları dışında bu imgelerin sunulduğu çok sayıda başka medya mevcuttur. Fakat tarihin sunulması bakımından bunların en etkilisi tarih ders kitaplarıdır. Çünkü insanların çoğu tarih bilgilerini ilk ve orta öğrenimde gördüğü tarih derslerinden ve tarih ders kitaplarından almaktadır.

Burada proje çerçevesinde incelenen her ülkenin müfredatı ve tarih ders kitapları proje üyelerinin yaptıkları tespitlere dayanarak ayrı ayrı ele tanıtılmaktadır. Burada verilen bilgiler yanında ayrıca bulguların verildiği bölümlerde de ders kitaplarının özellikleri değerlendirilmektedir.

c) Anketler

Ders kitaplarının yaygın etkisinin ölçülebilmesi amacıyla bütün ülkelerde uygulanabilecek ortak bir anket hazırlanmıştır. Ülkelere göre tarihsel geçmiş ve Osmanlı ile ilişkileri farklı olsa bile ortak soruların hazırlanmasının nedeni ülkeler arasında karşılaştırma yapmayı mümkün hale getirmektedir. Anket incelenen 2010/2011 yıllarında okutulmakta olan tarih ders kitaplarını kullanan (orta öğretim öğrencileri) veya kullanmış olan (üniversite öğrencileri) kişilere yönelik olarak hazırlanmıştır. Anket her ülkenin diline çevrilmiş ve bu şekilde katılımcılara sunulmuştur. Ankette sorulan sorularla katılımcıların ülkelerindeki ders kitaplarına nasıl baktıkları, Osmanlı ile ilgili geleneksek klişelere ne derece sahip oldukları, Türk ve Osmanlı arasında bir ayırım yapıp yapmadıkları, Türkiye Cumhuriyeti

algısının nasıl olduğu ölçülmek hedeflenmiştir (Anket soruları projenin Bosna-Hersek ile ilgili ekinde yer almaktadır).

Anketlerin doldurulması internet üzerinden oluşturulmuş bir sistemle sağlanmaya çalışılmış, fakat bunda başarılı olunamaması üzerine bizzat kağıt üzerinde anket doldurtma sistemine geçilmiştir. Bu amaçla doğrudan ilgili ülkeye gitmek gerekmiş ve bunun için de TÜBİTAK tarafından karşılanmayan yüksek maliyetlerler ortaya çıkmıştır. Bu maliyetlerin karşılanamaması nedeniyle Azerbaycan ve Hırvatistan'da anket yapmak mümkün olmamıştır. Fakat diğer ülkelerin tamamında anketler yapılabilmiştir. Anketlerde karşılaşılan diğer sorun ise ilk ve ortaöğretim okullarında anket yapmak için ilgili ülkenin eğitim bakanlıklarından izin alınması olmuştur. Bosna-Hersek için bu sorun çözülebilmişse de diğer ülkeler için çözülememiş ve yalnızca üniversite öğrencileriyle anket yapılabilmiştir.

Anketler bu projenin ana kaynağını oluşturmayıp karşılaştırma amacını taşımaktadır. Bu nedenle ancak ikincil bir öneme sahiptir. Buna rağmen anketlerle elde edilen sonuçlar ile ders kitaplarının karşılaştırılması oldukça önemli tespitler yapmaya yardımcı olmuştur.

Her ülke ile yapılan anketlerin münferit değerlendirmesi projenin ana metninde yer almamakta, projenin eklerinde sunulmaktadır.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 45-119.

BİRİNCİ BÖLÜM: BOSNA-HERSEK GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Jahja Muhasiloviç*

İçindekiler

Giriş 46
1.1 Bosna-Hersek Tarih Ders Kitapları 54
1.2 Bosna-Hersek'te Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları 57
1.3 Tarih Eğitimi ve Okul Ortamı 59
1.4 Günümüze Kadar Tarih Ders Kitaplarının Düzeltilmesi İçin Alınan Önlemler ve Reform Süreci 61
1.5 Ortaçağ Dönemi Türk Tarihinin Anlatımı 64
1.6 Bosna-Hersek Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı ile İlişkilerde En Önemli Tarihsel Olay 68
1.7 Bosna Kralığı'nın Fethi: 72
1.8 Kosova Savaşı 78
1.9 Krbava Muharebesi 82
1.10 Osmanlı Egemenliği veya Türk Esareti? 83
1.11 Osmanlı İdaresi ve Bosna-Hersek'in Konumu 85
1.12 Osmanlı Döneminde Göçler 95
1.13 Hukuki / Adli Yapı ve Bosna-Hersek'in Konumu 97
1.15 Ekonomik Yapı ve Bosna-Hersek'in Konumu 100
1.16 Bosna-Hersek'te Yaşayan Etnik Toplulukların Osmanlı'ya Karşı Direnişleri ve Bağımsızlık Savaşları 103
1.16.1 Bosna Eyaleti'nin Otonomi Mücadelesi 103
1.16.2 Sırp İsyanları 106
1.16.3 Hırvatların Osmanlılara Karşı Direnişleri 108
1.17 Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Anlatımı 109
Sonuç 112

* Doktora öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-7641-112X
E-mail: jahjam87@windowslive.com

Giriş

Bosna-Hersek'te bugün yaşanan siyasi ve sosyal hayattaki karmaşık durumun, eğitim sistemine ve ders kitaplarına da kötü bir yansıması olmuştur. Tarih boyunca bu coğrafya da bulunan milletlerin arasındaki bazı yaşanan düşmanlıklardan dolayı oluşan önyargılar, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra kamuya açık anlatılmaya ve kendi toplumundan olmayanlara karşı kışkırtıcı ve korkutucu bir araç olarak kullanılmaya başlandı. Bosna-Hersek savaştan, etnik ve dini açıdan çok bölünmüş bir hâl ile çıkmış bir ülkedir. Bunun en büyük nedeni de aşırı milliyetçiliktir. Böyle bir durumda aynı ülkede üç ayrı etnik toplumun kendi tarihleri anlatılıyor. Kendi tarihini anlatırken Sırp ve Hırvat ders kitaplarında Bosna değil de, komşu ülkeler Sırbistan ve Hırvatistan odak noktası haline geldiler. Tek problem bu değildir. Aynı zamanda ülkenin etnik toplumları, ötekini ve onun kültürünü ve tarihteki rolünü tehdit ve dehşet dolu bir dönem olarak anlatıyordu. Bunu açık ve net görebileceğimiz dönemlerden birisinin de kesinlikle Osmanlı Tarihi olduğunu söyleyebiliriz. Mesela Bosna'nın Müslümanları Osmanlı temsilcisi hatta Türklerden daha beter görünebiliyorlar bazen. Bunu özellikle Osmanlı tarihinde reformlar dönemine gelindiğinde açıkça görebilirliz. Diğer örnek ise Hırvat ders kitaplarında Sırplara karşı, onların Osmanlı tarafından "favorize" edildiği için kendi dini ve mirası açısından bir tehdit algısıdır. Özelikle Osmanlı dönemi söz konusu olunca tansiyonlar yükselmeye başlamaktadır. Her üç toplum Osmanlı'yı bağımsızlığını alan bir güç olarak görmektedir ve herkes aşağı yukarı bu dönemi kendisine göre ölçmektedir. Osmanlı Tarihi de tarihyazıcılığını ve imgebilimi ilgilendiren ve şekilendiren en önemli konulardan birisidir.

Konuyla ilgili Türkiye'deki bilim adamları tarafından çok çalışma yapılmamıştır. Bosna da bile bu konu üzerinde yeni çalışılmaya başlandı. Boşnak tarihçilerden bugüne kadar ders kitapları konusunda çalışmalar yapmış iki isim vardır; Ahmed Alibaşiç ve Aid Smayiç. Bu iki yazarın makaleleri Kristiyan Moe

editörlüğünde yazılmış, *Dini Ötekilerin İmajı: Batı Balkanlarda Söylem ve Mesafe* (*Images of the Religious Other: Discourse and Distance in theWesternBalkans)* isimli kitapta bulunmaktadır. Alibaşiç'in makalesinin adı *Bosna-Hersek Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı*'dır. Bu eser yaklaşık olarak kırk sayfalıktır. Alibaşiç'in ders kitapları ile ilgili makalesi Türkçeye de tercüme edilmiştir. Kendisi tüm toplumların ilkokul ve lise kitaplarını incelemiş ve bunun üzerine iyi ve objektif bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma dışında, kitapta Aid Smayiç'in yaklaşık otuz sayfalık *Dini Ders Kitaplarında Dini Ötekilerin İmajı* isimli yazısı da bulunmaktadır. Bu çalışma tarih ders kitapları konusunda kullanılan yöntembilim dışında çok faydalı olmaz. Çünkü başlıkta yazdığı gibi din eğitimi ders kitapları incelenmiştir. Bölgedeki diğer ülkelerin ders kitapları üzerine çalışmalar da var. Hırvatistan'dan Damir Agiçiç ve Sırbistan'dan Dubravka Stoyanoviç kendi ülkelerinin ders kitaplarını analiz ettiler. Agiçiç Hırvatistan'ın bazı ilkokul ve lise kitaplarının yazarıdır. Bunun dışında *Balkanlar'da Tarihsel Mitler* isimli kitapta ders kitapları konusunda yazısı vardır. Bu iki yazarın kitapları, işlenecek olan konuda yöntembilim ve literatür açısından yararlı olabilirler.

Uluslararası düzeyde ise Bosna ders kitapları üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Burada önde gelen Almanya'nın Braunşvayg (Braunschweig) şehrindeki *George Eckert Uluslararası Ders Kitapları Araştırma Enstitüsünün* çalışmalarıdır. Özelikle orada araştırmacılık yapan Heike Karge isimli akademisyenin yazıları çok değerlidir. Osmanlı dönemi olmasa da kendisi benzer çalışmalar yapmıştır. Bu konuda yardımıcı olabilecek eserleri arasında: *Bosna-Hersek Ders Kitaplarında 20. Yüzyıl Tarihi: İlkokul son sınıf tarih ders kitapları analizi* ve reform sürecinde kullanımda olan tarih ders kitaplarını kapsayan bir çalışması: *Bosna-Hersek'te Tarih Dersi Reformu: Bosna-Hersek'te Tarih Ders Kitapları Modernizasyonu: 1999 senesinde ders kitaplarından hakaret içeren içeriğin kaldırılmasından, 2007-2008 eğitim yılında yeni nesil ders kitaplarına kadar* bulunmaktadır.

Literatür dışında bu çalışma da kaynakta kullanılmıştır. Bunlar özelikle uluslararası toplum örgütlerinin (OSCE, OHR, UNESCO, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Dünya Bankası, vs), Bosna'daki eğitim ile ilgili yaptıkları çalışmalardır. Örneğin; örgütlerin eğitim üzerine yaptıkları önerileri, ders kitapları ile ilgili gelecekte olacak gelişmeler için önemlidir. Bosna'nın anayasası ve kanunu da bu konuda yardımcı olabilir. Özelikle eğitim ile ilgili olan maddeleri bulup incelemekte fayda olmuştur. Maddelerin savaştan bugüne kadar nasıl geliştiklerini ve ne türlü değişikliklere uğradıklarını anlatmak faydalıdır.

Bahsedilen kaynaklar dışında en önemli kaynak elbette ders kitaplarıdır. Çalışmada 2007-2008 senesinden sonra kullanımda olan ders kitapları incelendi. Bu ders kitapları özelikle iki nedenden dolayı tercih edildi. Birinci neden bu senede uluslararası örgütler tarafından kılavuzun sunulmuş olmasıdır. Böylece önerilerin ne derece uygulandığını görebilmek amaçlardan birisi olduğu için bu seneden sonra bastırılmış olan ders kitapları çalışmada seçilmiştir. Bu eğitim yılından önce kullanımda olan kitaplar artık bir tarih meselesi olmuştur ve ayrı bir çalışmanın konusu olmalıdır. Bu tarihten önce ve sonraki tarih ders kitaplarını analiz etme daha geniş bir çalışmayı gerektiriyor. Böyle bir konu araştırılmış olacak ise, genişliğinden dolayı büyük sayıda araştırmacıyı gerektirmektedir. İkinci neden ise Bosna'da, özelikle de Boşnaklar arasında sürekli ve çok büyük hızla değişen ders kitaplarını toplamanın ve incelemenin çok zor olmasıdır. Sadece 2007'den bugüne Boşnak tarih ders kitaplarının sayısı 60-70'e tırmanmaktadır.[1] 2007 öncesi ders kitapları çalışması Ahmed Alibaşiç tarafından yapılmıştır. Kendisi 2005 senesinden önce kullanımda olan ders kitaplarını inceledi. Yeniden bu dönemi incelemek yerine, bu çalışmada, kullanımda olan güncel tarih ders kitapları incelendi. Bosna'da kullanımda olan her üç milletin kullandığı on üç farklı

[1] İncelenen tüm ders kitapların listesine çalışmanın son kısımlarında, "İncelenmiş olan tüm ders kitapların listesi" bölümünde bakabilirsiniz

yayınevinin ders kitapları incelendi. Bunlardan dokuzu Boşnak, üçü Hırvat ve bir tanesi de Sırp yayınevinden basılmış olan kitaplardır. Özelikle Boşnakların kullandıkları ders kitapları sürekli bir değişim sürecinden geçmektedir. Bu da toplam sayının çok yüksek olmasına neden olmuştur. Toplamda baktığımızda incelen ders kitaplarının sayısı 41 tane kullanımda olan tarih ders kitabıdır. Boşnak tarih ders kitapları arasında *Sarajevo Publishing*, *Bosanska Knjiga (Sarajevo)*, *Bosanska Knjiga (Tuzla), Svjetlost*, *Klett*, *Bosanska Riječ, (Tuzla/Zenica), NIK "Sezam", Nam Tuzla ve Vrijeme Zenica yayınevlerinin* kitapları incelendi ve Osmanlı ve Türk tarihine dair ders kitaplarında sergilenmiş olan görüş analiz edildi. Sırp Cumhuriyetinde kullanımda olan *Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo*, yayınevinin ders kitapları, Hırvat ders kitaplarından ise *Alfa*, *Školska Naklada* ve farklı milletler tarafından yazılmış olan *Dječija Knjiga/Bosanska Riječ* yayınevlerinin ders kitapları incelenmiş oldu.

Çalışmanın yazılış formulasyonuna gelince, TÜBİTAK'ın önerdiği metod ve sistematizasyon yöntemiyle düzenlenmiştir. Ders kitapların incelenmesi kronolojik şekilde gitmektedir. İlk bölümde ortaçağ, ardından Osmanlı ve son olarak Cumhuriyet dönemi incelenmiştir. Ders kitaplarında incelenen bu geniş dönem içerisinde Osmanlı/Türk algısı araştırılmıştır.

İlk dönem olarak ortaçağ dönemi incelenmiştir. Boşnak, Hırvat ve Sırp tarih dersi müfredatlarına göre, tarih ders kitaplarında ortaçağ dönemi ilkokul ve liselerde anlatılmaktadır. Boşnak müfredatına göre ortaçağ ilkokulda 7. sınıf, lisede ise 2. sınıf ders kitaplarında bulunmaktadır. Hırvat kitapları ilkokul için 6. sınıfta, lise de ise 1. ve 2. sınıfta çocuklar ortaçağ ile karşılaşıyorlar. Sırp cumhuriyetinde ilkokul 7. ve lise 2. sınıfta de bu dönem inceleniyor. Bu bölümde her üç milletin ders kitaplarından Ortaçağ dönemi incelenecektir. Analiz edilecek kısımlar Osmanlı'dan önce varolan Türk devletleri tarihidir. Kitaplarda özelikle dört ortaçağ Türk toplumundan söz ediliyor. Bunlar sırayla Hunlar, Slav göçleri kısmında kısaca Avarlardan

bahsediliyor; Bulgarlar ve Selçuklular. Ders kitaplarında bu dört toplumdan bahsedilen bölümlerde ötekileştirme, nefret içeren ya da stereotipik yaklaşımları bu bölümde sergilenecektir. Ortaçağ dönemi Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve büyüme dönemlerini kapsasa bile bu bölümde Osmanlı dönemi algısının analizi yapılmadı. Bir sonraki bölümlerde tüm Osmanlı tarihinden, Ortaçağ'dan Türkiye Cumhuriyeti'in kuruluşuna kadar bu uzun dönemin her üç milletin ders kitaplarında nasıl anlatıldığını ve gösterildiğini farklı bölümlere ayırıp analiz edildi.

Kullanımda olan farklı yayınevlerinin ders kitapları incelendi. Boşnak ders kitaplarının arasında Ortaçağ Türkleri ile ilgili tarih anlatımın da Sırp ve Hırvat ders kitaplarında olduğu gibi aşağı yukarı aynı yaklaşım görülebilir. Aradaki farklar çok küçük olduğu için kitapların tümünün detaylarından bahsetmekte gerek duyulmadı ve sadece arada olan küçük farklar ya da bu çalışma için bir önemi olan paragraflar ve cümlelerden bahsedildi. Tıpkı Boşnak ders kitaplarında olduğu gibi, bu dönemde var olan Türk devletlerine ve kabilelerine bakış açısı aşağı yukarı aynıdır. Belli kısımlarda öğrencilere aynı tarihsel kaynaklar da sunulmuştur.

En önemli tarihsel olay seçimi bazen kolay olmasa bile, milletlerin kaderini belirleyen, ders kitaplarında verilen önemli ve tarih yazımında Osmanlı dönemiyle ilgili en önemli görülen olay, böyle bir hadise seçiminde belirli ölçütler olmuştur. Osmanlı dönemiyle ilgili bir toplumun kaderini ve tarih gelişimini yönlendiren hadise fetihlerdir. Çünkü bir toplumun Osmanlı egemenliği altına geçişidir ve sonraki yüzyılları direk etkileyen bir hadisedir. Bu bölümde Boşnaklar için Bosna'nın fethi, Sırplar için Kosova savaşı, Hırvatlar için ise Krbava Muharebesine bakış açısı incelendi. Seçim konusunda aynı zamanda her milletin tarih yazıcılığı da önemli kıstas olarak alınmalıdır. Çünkü ders kitapları konusunda tarih yazıcılığının etkisine değinmemek ve onun ders kitaplarına yansıyışını yok saymak çok yanlış bir yöntem olur. Sonuç olarak varılan tespit Sırp ve Hırvat ders kitaplarında Bosna dışında etnik tarih üzerinden gidildiğidir.

Bunu, en önemli tarihsel olaylar kanıtlamaktadır. Bosna'nın odak nokta olarak alınması konusunda Boşnakların buna uyması ve burada diğer iki ulusa göre değişik konumda oldukları için böyle olması, ama en az derecede olsa bile burada da Osmanlı konusunda bazen milliyetçi, en azından duygusal ve romantik bir tutum olduğunu görebiliriz. Osmanlı dönemine genel bakış olumsuz olmasa da, Boşnaklar Bosna'nın Osmanlılar tarafından fethedilmesine negatif bakmasalar bile, böyle tutum Osmanlı'nın Bosna'da son yıllarına doğru reform döneminde çok net ve açık görülebilir. Hatta reformlar Sırp ve Hırvat ders kitaplarında daha olumlu görülmektedir. Böyle bir görüşün hangi sebeplerden dolayı oluştuğunu çalışmanın analiz kısmında göreceğiz. Bu bölüme en önemli tarihsel olay grubu dışında, Osmanlı tarihi boyunca önemli olaylar hakkında iki kategori daha eklendi. İkincisi sadece bir millet açısından önemli olan ve diğer iki millet açısından önemli görülmeyen ve son olarak ise her üç millet açısından önemli olarak sayılan tarihsel olaylar gruplarına ayırılıp hadiseler sergilenmiştir.

Osmanlı egemenliği bölümü altında tüm milletlerin ders kitaplarında genel bakıştan başlayıp Bosna'da Osmanlı yönetimini ilgilendiren tüm algıları kronolojik bir şekilde, fetihten sonra ki döneminden bağımsızlık savaşlarına kadar kapsayan bir süreyi, her milletin ders kitaplarında bulunan tespitleri sergilemek olacaktır. Bosna ve etrafındaki ülkelerde Osmanlı yönetiminin ders kitaplarında algısının analiz kısmını iki farklı kronolojik döneme ayırmak istiyorum. Birincisi yükselme devri, ya da Bosna, Sırbistan ve Hırvatistan'ın fethinden, Karlofça anlaşmasına kadar olan süredir. İkinci dönem ise duraklama ve reformlar devri, ya da Karlofça'dan bağımsızlık savaşlarına kadar yaşanan süre olacaktır. Bosna-Hersek'te Osmanlı egemenliği'nin dört ayrı boyutu incelendi:

a) Siyasal Rejim / İdari Yapı ve Bosna Eyaleti'nin konumu

b) Hukuksal / Adli Yapı ve Bosna Eyaleti'nin konumu

c) Sosyal Yapı ve Bosna Eyaleti'nin konumu

d) Ekonomik Yapı ve Bosna eyaleti'nin konumu

Bu boyutları altında Balkanlar'da ve Bosna'da tarihyazıcılığında sürekli tartışma noktaları olan bazı kavramlar analize edildi. Bunların arasında İslamlaşma, devşirme, gayrimüslimlerin konumu, kilise hakları gibi hassas konular incelendi.

Boşnak ders kitaplarında Bosna Eyaleti, krallık Döneminde olan bağımsızlığın bir devamı olarak görülmektedir. Ders kitaplarından birisine göre, Osmanlı Tarihinde eyaletin ismi olarak Bosna kelimesinin kullanımı bir ilk olmuştur ve bu düşünceyi kanıtlamaktadır. Bağımsızlık savaşları dönemlerinde Bosna derebeylerinin 1830'lu yıllarda Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri kurtuluş mücedelesi, resmi adi otonomi hareketi olmasına rağmen karakteri açısından historiyografyada bir tartışma meselesidir. Belki Eyaletin bağımsızlığın bir devamı olması düşüncesi de bu görüşü güçlendirmektedir. Otonomi hareketinin Avrupa'da yaşanan ulusalcı hareketlere denk gelmesi onun karakterini soru işareti altına getirmektedir. Hareketin lideri Hüseyin Kapetan Gradaşçeviç ders kitaplarında çok romantik ve her yönüyle mükemmel birisi olarak tarif edilmektedir.

Sırp ders kitaplarında Sırp isyanlarına özelikle 1802 senesinde başlayan birinci Sırp isyanına önemli ve geniş yer verilmektedir. Bu isyanlar modern ve ulusal Sırp devletinin kurulmasının başlangıcı olarak görülmektedir. Devlet kurumlarının ilk adımları bu dönemlerde atılıyor. Ders kitaplarına göre isyanların patlamasına, yerli güçlerin Sırbistan'da yerli halka kötü davranması ve terör estirmesi sebep olmuştur. Özelikle "daije" olarak billinen belli yeniçeri ağalarının zülümlerine Sırp tarihyazıcılığında önemli yeri vardır. Sürecin başlangıcı Knezlerin kesilmesi ismiyle bilinen hadise olmuştur. Bu bölümde Sırp isyancıların kahramanlıkları ve Osmanlıların bu savaşlarda vahşetini ve acımasızlığını temsil eden Kelle Kulesi de geçiyor.

Hırvatların Osmanlı egemenliğine karşı bağımsızlık için yürütükleri bir hareket yoktur. Büyük Viyana savaşından sonra bugünün Hırvatistan sınırları içerisinde bulunan bölgeler Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırılarak neredeyse tamamı Habsburg veya Venedik hakimiyeti altına geçecektir. Bosna-Hersek'te yaşayan Hırvatlar Berlin Kongesi'nin kararıyla Avusturya-Macaristana geçeceklerdir. Bu yüzden Hırvatların Osmanlı egemenliğine karşı bağımsızlık hareketi yoktur.

Cumhuriyet dönemi ve Atatürk'ün yaptığı reformlar özelikle Hırvat ders kitaplarında olumlu karşılanıyor. Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan mağlubiyetlere ve Sevr Anlaşması'yla Osmanlı Devleti'ni sınırlayan büyük güçlere karşı doğan bir umut ışığı olarak görülüyor. Bu dönemlerde Osmanlı Padişahı Avrupa devletlerinin kontrolü altında güçsüz kalmış olarak anlatılıyor. Türk ulusunun kurtarıcısı olarak algılanan Atatürk özelikle sonradan getirdiği reformlarıyla övgüleri toplamaktadır. Tüm bu dönem tamamıyla pozitif olarak gösterilmiyor. Ders kitaplarından birisinde "Madalyonun İki Yüzü" olarak geçen bir başlık altında Türklerin bu değişim sürecinde Ermenilere soykırım yaptıkları gibi iddialara da rastlamak mümkündür.

Konu son derece önemli ve aktüeldir. Böyle bir çalışmada kesinlikle tarafsız ve bilimsel bir tutumu korumak aynı zamanda önyargılardan kaçınmak gerekiyor. Ders kitapları bir an önce ortak bir ders programı oluşturarak senkronize edip objektif ve bilimsel seviyeye getirileceğini umuyoruz. Bu projelerde diğer örgüt ve bilim adamları ile birlikte çalışıp şahsen payımın olmasını da diliyorum. Uluslararası örgütlerin ve yerli tarihçilerin bugüne kadar yaptıkları önemli çalışmaları göz önüne alarak bu çalışmayı profesyonel ve bilimsel seviyede olacak bir tez haline getirmeyi umuyorum. Konunun genel önemi açısından Bosna'nın geleceği için ders kitapların Bosna tarihini odak alarak senkronize edilmesi son derece önemli ve bir an önce yapılması gereken görevdir. Aynı ülkede yaşayan etnik toplumlar üç farklı tarihi ve ötekini düşmanca algılayan bir zihniyetin inşaa edilmesi

ülkeyi gelecekte yeni bir çatışmaya sürükleyebilir. *Türkiye açısından Osmanlı dönemi hakkında ders kitapları aracılığıyla oluşan imaj, Türkiye Cumhuriyeti imajını da kötü ya da iyi etkileme güçüne sahiptir. Eğitim, öğrencilerin düşüncesini aile ortamı, sosyal çevre, medya, öğretmenler, vb. gibi faktörler dışında ders kitapları aracılığıyla bir konu hakkında imgeyi oluşturmakta ve etkilemektedir.* Bu açıdan nasıl bir imajın oluştuğuna ve Bosna'nın daha güzel ya da yine kanlı, bir gelecekte mi yaşayacağı açısından ders kitapları büyük bir önem taşımaktadırlar. Bu durumla Türkiye'nin ve ilk sırada onun bilim adamlarının ve siyasetçilerinin yakından ilgilenmesi gerektiğini düşünüyorum.

1.1 Bosna-Hersek Tarih Ders Kitapları

Bosna savaşından sonraki siyasi çatışmanın ve ayrımın eğitim sistemine de yansıması olmuştur. Milletler arasındaki çatışma savaştan sonra siyasi sahnede devam etti. Böyle bir siyasi ortam sosyal hayata ve akademik ortamlarda da düşmanlıklara yol açmıştır ve ders kitaplarına da kötü etkisi olmuştur. Ülke savaştan çıktığında her üç milletin kendi ders kitapları vardı. Her milletin ders kitapları farklı şehir ve yayınevlerinde basılıyordu. Boşnak kitapları ülke çapında birçok yayınevinden, Saraybosna'dan *Svjetlost* (Aydınlık), *Sarajevo Publishing (*Saraybosna Yayıncılık), *Klett*, *Sezam*, *Bosanska Knjiga* (Bosna kitabı), *Bosanska riječ* (Bosna Sözü), *Dječija knjiga* (Çocuk kitabı), Zenica şehrinden *Vrijeme (*Zaman) yayınevi ve Tuzla'da merkezleri bulunan *Bosanska Knjiga, Tuzla* (Bosna Kitabı) ve *Nam* isimli yayınevlerinde basılmaktadır. Sırp ders kitapları Doğu Saraybosna'da merkezi olan *Ders Kitapları ve Öğretim Kaynakları Enstitüsü*, (Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, İstocno Sarajevo) tarafından düzenlenmektedir. Hırvat ders kitapları Mostar'da merkezi olan *Alfa* ve *Skolska naklada* (Okul yayıncılığı/kopyaları) isimli yayınevleri tarafından düzenlenmektedir. Bazı okullarda hem Hırvat hem de Boşnak/Hırvat kitapları kullanılıyor. Saraybosna'da bulunan Katolik Okul Merkezinde (Katolički Školski Centar) bu

okullardan bir örnektir. Bu okulda 7. sınıfta Alfa yayınevi dışında *Bosanska Riječ* (Bosna Sözü) isimli yayınevinden ders kitabı kullanımdadır. Bu kitap karışık etnik kökenden gelen yazarlar tarafından düzenlenmiştir. Yayınevin ismi de Bosna'nın odak noktası olarak alındığının bir göstergesidir. Bosna'da durum bu şekilde olduğu için tarihe üç farklı yönden bakılmaktadır ve üç farklı tarih anlatılmaktadır diyebiliriz. Her milletin Bosna'ya ve onun tarihine önem verme derecesi eşit değildir. Sırp ve Hırvat tarihçiliğine göre Bosna'da yaşayan bu iki millet mensuplarının ana toprak ve kendi milletinden kopukluk anlayışlarının ders kitapları sayesinde daha da büyüme riski vardır. Böyle bir anlayış zaten Bosna'nın günümüzde olduğu durumun başlıca sebeplerindendir. Bu kitaplarda, Boşnak kitapları haricinde, öteki iki halk iyi anlatılmamaktadır. Böyle bir durum yeni nesiler arasında nefretin yayılmasına sebep olmaktadır. Çocuklar 'ötekilerini' nefret dolu ders kitaplarından öğrenmektedir.

Ders kitaplarında olduğu gibi etnisite üzerinden tarihçilik müfredatları da etkilenmektedir. Durumu daha çok zorlaştıran, Bosna-Hersek'te müfredatları ve eğitim programlarını on dört tane farklı eğitim bakanlığının belirlemesidir. Buradan anlaşılacak olan 'on dört tane farklı müfredat ve eğitim programının' mevcut olmasıdır. Her kurumun eğitim konusunda bağımsız davranabilmesi sonuç olarak durumun bu hale gelmesine sebep olmuştur.[2] Yetkili bakanlıklar dışında bahsedilmesi gereken başka bir konu da savaştan sonra eğitim süresi konusunda yapılan reformlardır.

Savaştan sonra ilkokularda sekiz senelik eğitim görülmekteydi. Dokuz senelik eğitime geçilmesi kararı, Sırp Cumhuriyetinde 2003-2004 senesinde, Federal bölgesinde ise 2004-2005 senesinden itibaren aşamalı şekilde verilmiştir.

---

[2] Durumun ne derece kötü olduğunu anlamak için Mostar'dan bir örnek vermek gerekiyor. Mostar lisesinde bir vardiyada bir müfredat kullanılıyor iken diğer vardiyada ise başka bir müfredat kullanımdadır. Böylece aynı okulda iki farklı müfredat bulunmaktadır. Bosna'nın eğitim sisteminde bunun gibi bir sürü anlamsız örnek vardır.

Dokuz senelik eğitim farklı müfredat gerektirmiştir. Boşnakların yoğun olarak yaşadıkları kantonlarda I. ve VII. sınıfların arasında dersler dokuz senelik eğitim programına göre düzenlenmektedir.[3] Posavina (Posavski) ve Hersek-Neretva (Hercegovačko-Neretvanski) Kantonlarında ise öğrencilerin bir kısmı bu programa göre ders görmekteydi.[4] Hırvatların büyük çoğunlukta yaşadıkları kantonlarda bu uygulamaya sonradan geçildi. Kanton 10, 2006-2007 senesinde ve Batı Hersek Kantonu ise 2009 senesinde bu programa geçtiler. Değinilmesi gereken başka bir nokta da tarih dersinin hangi sınıflarda ve haftalık olarak kaç saat öğretildiği konusudur. Burada da savaştan sonra bir sürü değişiklikler yaşandı. Bu kısımda daha çok değineceğimiz nokta Osmanlı Tarihi'nin hangi sınıflarda öğretilmesidir.

Bosna-Hersek Tarihi'nin en uzun ve onu en çok etkileyen dönemlerinden birisi de şüphesiz Osmanlı dönemidir. Bu anlayışı ders kitaplarında da görebiliriz. Bu yüzden Osmanlı tarihinin öğretimine pek çok sınıfta yer verilmiştir. Dokuz yıllık eğitimde tarih dersi ilkokullarda 6., 7., 8., ve 9. sınıflarda öğretilmektedir. Selçuklu, Hun, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihlerine genel olarak bakacak olursak ilköğretimin neredeyse tüm sınıflarını kapsamaktadır. Her üç milletin bu konuda haftalık tarih dersi sayısı eşit değildir. Haftalık en çok tarih dersi Hırvat okullarında düzenlenmektedir. Hırvat okullarında öğrenciler haftalık 8, Sırp okullarında 7, Boşnak okullarında ise haftalık 6 saat tarih dersi görüyorlar. Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihleri 5. sınıf ve bazı ders kitaplarında 6. sınıf dışında 5. sınıftan 9. sınıfa kadar diğer tüm sınıflarda öğretilmektedir. Liselerde Selçuklu, Hunlar, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihleri ilköğretim de olduğu gibi liselerde de neredeyse tüm sınıfları kapsamaktadır. Kitaba ya da müfredata

[3] 2011. senesine göre.
[4] Bu iki Kantonun özelliğide Boşnak ve Hurvatların sayılarının birbirine yakın olmasıdır. Görülen o ki Hırvatların daha yoğun yaşadıkları bölgelerde reformlar daha geç uygulanmayı başlandı.

göre bu dönemlerin hangi sınıflarda öğretildiği konusunda değişklikler olabilir.

1.2 Bosna-Hersek'te Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları

Bosna-Hersek'in eğitim sisteminden ve tarih eğitiminden bahsedecek olursak ilk önce bağımsızlık yolundan ve nasıl bugünlere gelindiğinden kısa bir şekilde bahsetmekte fayda olduğunu düşünüyorum. Bosna-Hersek Cumhuriyeti kendi bağımsızlığını 90'lı yılların başında yaşanan, Komünist Yugoslavya'nın dağılmasıyla kazandı. Hırvatistan ve Slovenya'nın ardından, Bosna-Hersek Cumhuriyeti, 6 Nisan 1992 yılında kendi bağımsızlığını resmi olarak kazanmış oldu. Bu arada Bosna da yaşanan uzun gerginliklerden sonra, 1992 savaşı başlamıştı. Bosnadaki yaşayan üç millet (Boşnak, Sırp, Hırvat) arasındaki husumet, tarihte yaşanan bazı olaylardan dolayı, eskilerden beri mevcuttu ve böyle bir ortam çatışmaya yol açmıştı.

Bosna'nın bağımsızlığını Sırp milliyetçileri kabul etmediler ve Bosna'nın toprakları içerisinde Sırp Cumhuriyetini (Republika Srpska) ilan ettiler. Kurdukları Cumhuriyette Sırp olmayan diğer iki millete karşı şiddet uygulamaya başladılar. Kısa bir süre içerisinde silah açısından üstün olan Sırp askerleri ülkenin yüzde 70'ini elde edebildi. Boşnaklar onlar için çok zor olan 1993 senesinde Hırvatların saldırısına uğradılar ve böylece yaklaşık olarak bir sene sürecek olan Boşnak-Hırvat çatısması başladı. Gelecek sene bu iki taraf ABD'nin arabulucuğu ile Washington Anlaşmasını imzaladı ve böylece Boşnak-Hırvat federasyonu kurulmuş oldu. Federasyon kurulduktan sonra Sırp Cumhuriyetine karşı savaşa birlikte devam ettiler ve kısa süre içerisinde Hırvatistan'ın yardımı ile Sırp askerine karşı üstünlük sağlayabildiler. 1995 Aralık ayında üç taraf arasında Dayton Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayı Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan başbakanları imzaladılar. Böylece Bosna da savaş durmuştur. Anlaşmaya göre ülkenin yüzde 51'i Boşnak-Hırvat

Federasyonundan, yüzde 49'u ise Sırp Cumhuriyetinden oluşmaktaydı.

Savaştan sonra iki entite kendi bağımsız yönetim organlarını kurma hakkını kazandılar. Etnik toplumlar arasında olan anlaşmazlıklar siyaset alanında da devam etmekteydi. Dayton Anlaşmasından sonra entiteler tarafından kazanılan siyasi bağımsızlık derecesi eğitim alanında durumun kötü olmasına sebep olmuştur. Böyle bir ortamda Sırp Cumhuriyetinde Eğitim ve Kültür Bakanlığı (Ministarstvo Prosvjete i Kulture); Federal bölgede ise Federal Eğitim ve Bilim Bakanlığı (Federalno Ministarstvo Obrazovanja i Nauke), iki bağımsız eğitim yönetimi olarak kuruldular. Ülke düzeyinde eğitim düzenlemeleri Sivil İşleri Bakanlığı tarafından yürütülüyor. Bunların dışında Brçko Distrikt ve Federal bölge'nin 10 Kantonu (İlçeler) da bu hakkı kazandılar ve böylece Bosna-Hersek'te toplam 14 bağımsız Eğitim Bakanlığı bulunmaktadır. Sırp Cumhuriyetinde Eğitim ve Kültür Bakanlığının ne derece bağımsız olduğunu anlamak için onun bazı yetkilerine bakmak gerekiyor. Yetkileri arasında bunlar yer almaktadır:

- Cumhuriyetin yurtdışında çalışan vatandaşlarının çocuklarının eğitimlerini, yabancı okul diplomalarının geçerliğini ve denkliğini sağlayabilir.
- Bosna-Hersek ve Sırp Cumhuriyetinin anayasalarına göre uygun olan diğer ülkeler ve uluslararası örgütlerle eğitim işbirliği programlarının hazırlanması ve eğitim ile ilgili uluslararası sözleşmelerin hazırlanması.

Federal bölgeye gelince her 10 Kantonun farklı eğitim bakanlıkları vardır. Kullanılan ders kitapları ve müfredatlar konusunda Boşnak ve Hırvat kantonları arasında da fark vardır. İki entite dışında bir de Brçko Distrikt için Eğitim Bölümü (Odjel za Obrazovanje) kurumu bulunmaktadır. Bölgesel bakanlıklar dışında, ülke düzeyinde eğitim işleri için sorumlu olan Sivil İşleri Bakanlığının eğitim bölümü var. Bu bölüm sadece Bosna-Hersek düzeyinde işler ile sorumludur ama Kantonlar üzerinde yetkisi sınırlıdır. Yetkisi Bakanlığın eğitim sektöründe Bosna-Hersek'in

yetkisi altında olan hazırlama, kural uygulama işleri ve görevleri ile ilgili temel prensipleri tespit etmek, Entitelerin yönetim organlarının planlarının uyumlaştırılması ve eğitim alanında uluslararası düzeyde strateji belirlemesini sağlamaktır. Ayrıca uluslararası örgütlerin eğitim alanında olan çalışmalarına katılmak ve bu alanda Bosna-Hersek'in uluslararası yükümlüklerinin yerine getirlmesini sağlamak, eğitim alanında uluslararası sözleşmelerin hazırlanma sürecine katılmak da görevleri arasındadır. Kurum tüm işlerinin temeli olarak Avrupa'nın eğitim ile ilgili reformlarını alıyor. Bosna-Hersek'i eğitim sektöründe ülke dışında temsil ediyor, tüm Avrupa Birliğine entegrasyon sürecini takib ediyor ve reformların uygulanmasına dikkat ediyor.

1.3 Tarih Eğitimi ve Okul Ortamı

Bu bölümde Bosna-Hersek'in okullarında tarih anlatımının nasıl bir ortamda öğretildiğine kısaca değineceğiz. Ülke içerisinde farklı eğitim kurumlarının çatısı altında olan okullarda tarih anlatımı ve ders kitapları arasında büyük farklar vardır. Sırp Cumhuriyetinde çocuklar Federal bölgedekilerine göre farklı tarih ders kitapları kullanıyorlar. Federal Bölgenin Kantonlarında durum bundan çok farklı değildir. Boşnakların çoğunlukta oldukları kantonlarda Hırvatların çoğunlukta oldukları kantonlardan farklı tarih anlatımı ve müfredatı mevcuttur. Durumun ne derece kötü olduğunu anlatan başka bir örnek ise, aynı okulun çatısı altında iki paralel tarih anlatımı olmasıdır. Bu tür örnekleri Boşnak-Hırvat karışık okullarında görebilmekteyiz.

Sırp Cumhuriyeti entitesinde çocuklara tarih, Sırp milliyetçiliği bakış açısından anlatılıyor ve odak noktası daha çok Sırbistan ve Sırp tarihidir. Kitaplar ötekileştirme ve sterotipik örneklerle doludur. Federal bölgede ise Boşnaklar ve Hırvatlarda genelde farklı ders kitapları kullanıyorlar. Boşnaklar kendi etnik toplumundan gelen yazarlar tarafından düzenlenmiş ders kitaplarını kullanıyorlar. Boşnak ders kitaplarında Bosna-

Hersek odak noktası olarak kabul ediliyor ve Bosna'nın geçmişi milli tarih olarak geçiyor. Boşnak kitaplarında en az etnik tarih üzerinden gidilmiştir ve daha çok Bosna-Hersek kimliği ana kimlik olarak kabul ediliyor. Günümüzün Boşnak siyasi akımlarında olduğu gibi ders kitaplarında da Bosna kimliği genelde esas olarak kullanılmıştır. Boşnak ders kitaplarında diğer iki halktan ve onların dinlerinden de bahsedilen bölümler de mevcuttur. Bu kitaplarda diğer iki halk kötü gösterilmiyor. Kesin olan o ki Boşnak yazarlar tarih anlatımında yaşanan tutarsızlıklardan ve ötekileştirmelerden kaçınmak istediler ve bu konuda herkesin memnun olabileceği orta yolu bulmaya çalıştılar Fakat bu konuda ne kadar başarılı oldukları da ayrı bir meseledir. Hırvatların yoğun yaşadıkları ilçelerde resmi olarak olmasa da, okullarda ve ders programında olduğu gibi ders kitapları üzerinden de Hırvat milliyetçiliği uygulanmaktadır. Bu özelikle Batı Hersek ve Batı Bosna yani onların çoğunluk ya da göreceli çoğunluk olarak yaşadıkları ilçeler için geçerlidir. Sırp tarih ders kitapları kadar olmasa da Hırvat ders kitaplarından etnik tarih üzerinden geçmiş anlatılmaktadır. Bunun dışında Federal bölgenin Boşnak ve Hırvatların yaşadıkları ilçelerinde her iki milletin ayrı okulları ya da aynı çatı altında farklı okul giriş kapıları sistemi uygulanmaktadır. Böyle okullarda çocuklar kendi etnik toplumuna ait ders kitaplarına ve programlarına göre tarih öğrenmektedirler. Bu sadece tarih öğreniminde değil aynı anda bir okul çatısı altında çocukların yarısı Boşnakça diğer yarısı ise Hırvatçayı ana dili olarak öğrenmekte ve derslerini bu dillerde görmektedirler. Böyle bir ayrım çocuklar arasında birçok nefret ve gerginliklere yol açmaktadır. Bazı okullarda durum bu derece kötü değildir. Örneğin; Saraybosna şehrinde bulunan Katolik okuluna çok sayıda Boşnak çocukları da gitmektedir. Bu okulda Hırvat ders kitapları dışında ortak Boşnak-Hırvat ders kitapları da kullanılmaktadır. Saraybosna'da Hırvatların azınlık olarak yaşadıklarını göz önüne alırsak bu örneğin o kadar da pozitif örnek olmadığını görebiliriz. Yine burada da Hırvat etnisitesi üzerinden yazılmış tarih ders kitapları kullanılmaktadır. Hatta Saraybosna'da ve diğer büyük şehirlerde Boşnak okullarında diğer etnisiteden gelen çocuklar aynı

sınıflarda Boşnak öğrencileriyle hiç bir ayrım yapılmadan serbestçe okumaktadırlar.

1.4 Günümüze Kadar Tarih Ders Kitaplarının Düzeltilmesi İçin Alınan Önlemler ve Reform Süreci

Savaştan sonra tarih ders kitapları konusunda ortaya çıkan karmaşık durumu bir an önce değiştirmek gerekiyordu. Bu konuda ilk girişim uluslararası toplum örgütleri tarafından gelmiştir. Bu örgütler sırayla: Yüksek Temsilcilik Ofisi (OHR), (OSCE), Avrupa Konseyi, UNESCO, Dünya Bankasıdır. Örgütler Bosna'da yaşayan farklı milletlerin ortak bir his ve vatanseverliğini yaratacak ders kitapları düzenlenmesi gerektiğini savunuyorlardı. İlk adım Saraybosna Kantonunda 1998 yılında atılmıştır. Bundan sonraki ikinci adım da aynı projenin tüm Bosna'ya uygulanması gerekiyordu. Aynı yılın Mayıs ayında uluslararası toplumun sponsorluğu ile Federal bölgeden ve Sırp Cumhuriyetinden temsilciler bir araya geldiler ve *Ders Kitapları İnceleme ve Saldırgan Madde Çıkarılmasına İlişkin Anlaşma (*Agreement Regarding Textbook Review and Removal of Offensive Material) isimli sözleşme imzaladılar. Bu anlaşma Haziran ayında yenilendi. Bunun arkasından birkaç sözleşme daha imzalandı. Bosna-Hersek, Avrupa Konseyine başvurunca, ders kitaplarında sakıncalı maddelerin kaldırılmasına gerek duyuldu. Bunun üzerine Mostar şehrinde, 19 Temmuz 1999 yılında Bosna-Hersek*'te 1999-2000 Eğitim Öğretim Yılında Kullanımda Olacak Ders Kitaplarından Sakıncalı Maddelerin Kaldırılması Üzerine Anlaşma* (The Agreement on Removal of Objectionable Material from Textbooks to be used in Bosnia and Hercegovina in the 1999-2000 School Year) imzalandı. Aynı gün bir tane daha anlaşma imzalandı. Bu anlaşma da *19 Temmuz Tarihli Bosna-Hersek'te 1999-2000 Eğitim Öğretim Yılı Arasında Kullanımda Olacak Ders Kitaplarından Sakıncalı Maddelerin Kaldırılması Üzerine Anlaşma'nın Uygulanması* ismini taşımaktadır. Bu anlaşma 1999 Ağustos ayında Banya Luka şehrinde imzalandı. Ders

kitabından sakıncalı olan maddelerin kaldırılmasıyla kalınmadı ve bu konuda daha da ileriye gidildi. Ortak bir ders programın yapılmasına gerek duyuldu. Bununla ilgili anlaşmalar 2000 yılında bakanların bir araya gelmesi ile imzalandı ve çalışmalar ortak bir beyannamenin ortaya çıkmasına neden oldu. Şimdi herkesin memnun olacağı ders kitabını yazmak gerekiyordu. Buna geçmeden önce kitaptaki sakıncalı maddeleri belirlemek lazımdı. Bu işi yapacak olan iki entiteden komiteler oluşturuldu. Onların anlaşamadıkları maddelerde OHR, UNESCO ve Avrupa Konseyi tarafından kurulmuş olan Bağımsız Komisyon müdahale edecekti. Sakıncalı maddeler iki farklı yöntemle belirlenmiştir. Birinci yöntemle sakıncalı olan yazının üzerinden siyah markerla geçilecektir, ikinci yöntemle ise mühürle uyarı konulacaktır. Uyarıda "Aşağıda ki pasaj gerçeği kanıtlanmamış malzeme içerir, ya da gücendirici ve yanıltıcı olabilir; madde şu an inceleme altındadır" şeklinde yazılmıştır. Bu iki yöntemle ders kitabındaki sakıncaları çıkarıp çocukların ötekilerini, tarihte gerçekleşmiş trajedilerle veya tarihsel yanlışlarla tanımalarını durdurmak ve nefretin yeni nesillerde yayılmasına son vermek hedeflenmiştir.

Uluslararası toplumun yürüttüğü bu projelerin uygulanmasında bazı problemler yaşanmıştır. Reformlar genelde sosyal bilimleri kapsayacaktı. Bunlar arasında tarih, anadiller (Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça) , coğrafya, görsel kültür, müzik kültürü, müzik, iktisat ve sosyal bilgiler dersleriydi. Reformlar ilk başta yavaş ilerledi. Bazıları bu projelerden kaçınmayı denemişlerdir. Projelerin başlangıcından birkaç sene sonra, bazı okullar hâlâ eski ders kitaplarını kullanıyordu. Bazı okulların ilan tahtalarında değiştirilmemiş sayfalar sergileniyordu ya da kitapta üstü çizik olan bölümlerde ne yazdığı öğrencilere anlatıyordu. Proje uygulanmasında birkaç başarısız seneden sonra 2004 yılı Mayıs ayında tüm eğitim bakanları bir araya geldiler. Coğrafya ve tarih dersleri için kılavuz düzenleyecek bir komisyonu kurmaya karar verdiler. Gelecek sene Nisan ayında, komisyon kılavuzu hazırladı ve bunu tüm düzeylerdeki eğitim bakanları imzaladı. Bununla büyük bir adım atılmış oldu ve

ortak ders kitapları yazmak için sağlam bir temel kuruldu. Kılavuzda kitap yazarlarına üç öneri verilmiştir. Öneriler;

1) Öğrenciler her üç millet ve azınlıkların tarihi ve coğrafyası hakkında temel bir bilgi almalıdır.

2) Kitapların odak noktası Bosna-Hersek olmalıdır.

3) Kurucu milletler ve azınlıklar hakaret içeren cümlelerle değil ve diğerlerine saygı görerek anlatılmalıdır.

Bunu başarmak için komisyon kitaplarda daha az siyaset tarihinin kullanılmasını önerdi. 2006 senesinde Bosna-Hersek'in tüm eğitim bakanları kılavuzu kabul edip imzaladılar. Böylece kılavuzun önerileri 2007-2008 eğitim öğretim senesinde kullanımda olan ders kitaplarında uygulanacaktı. Bundan sonra beklendiği kadar projede büyük gelişmeler olmadı. Ders kitaplarının geliştirilmesinde farklı yönlerde başarılar sağlandı. Hırvat ders kitaplarının ise tamamen Hersek bölgesinden[5] yazarlar tarafından yazılması dışında olumlu bir değişiklik olmadı. Kitaplar Zagreb'te basılmış olan ders kitaplarına halen çok benzemektedirler. Kılavuzun imzalanması Hırvat ders kitaplarının esas kısımını da çok geliştirmedi. Hırvat ders kitaplarında tarih anlatımı halen milli tarih üzerinden yapılmaktadır ve Hırvatistan'ın odak nokta olarak gösterilmesini içermektedir. Sırp tarih ders kitaplarına gelince burada da didaktik kalite açısından bazı gelişmeler olmuştur. Bunun dışında yazılar daha kısa ve daha çok ilüstrasyon bulunmaktadır. Ayrıca ders kitaplarının esas kısmında ciddi bir gelişme olmamıştır. Burada kılavuzun önerilerine çok uyulmamıştır. Sırp milli tarihi üzerinden tarihçilik ve Sırbistan odak noktası zihiniyetinin değişmediğini görebiliriz. Kılavuz en büyük başarıya Boşnak ders kitaplarında ulaşmıştır. Zaten Boşnak tarihçiliği Bosna-Hersek'i her zaman odak nokta olarak

[5] Batı Hersek bölgesinde Hırvatların çoğunluk oluşturdukları Kantonlar bulunmaktadır.

görmüştür. Boşnak tarih ders kitaplarında bunun dışında diğer iki millet ve azınlıklar konusunda kılavuza uyulduğunu görebiliriz ve Avrupa yolunda eğitim ile ilgili hedeflere yaklaştığını görebiliriz.

1.5 Ortaçağ Dönemi Türk Tarihinin Anlatımı

Ders kitaplarında ortaçağ periyodizasyonunda başlangıç olarak 476 senesi, Roma devletinin çöküşü veya 375 Kavimler Göçü dönemin başlangıcı olarak, dönemi bitiren hadise ise 1492 senesi ya da Amerika'nın Kolombo tarafından keşfi alınmıştır. Kitapların tümünde en başta ortaçağın başlangıcı olarak kabul edilen Kavimler Göçünü anlatan bölümde, Türk halklarından olan Hunlardan bahsedilmektedir.[6] Onların nasıl Germen ve Slav kabilelerini göçe zorladıklarını ve böylece Kavimler Göçü olarak bilinen bir süreci nasıl başlattıkları geçmektedir. Örneklerden bir tanesi de Dječija Knjiga/Bosanska Riječ kitabında bu olaylar tarihsel bir kaynak verilerek şöyle tarif edilmiş: *"Çar Valens iktidarının onüçüncü senesinde... birden uzun zaman ulaşılamaz dağlar arasında kapalı olan Hun halkı öfkelenip, büyük bir karışıklıkta Got halkını evlerinden kovdu."* (Valenta, 7), *"Korkunç Hunlardan geri çekilerek, çok sayıda Germen kavimleri Tuna ve Rayna nehirlerini geçmeye ve Batı Roma imparatoluğunun topraklarına yerleşmeye başladılar." (*Hasičić, 2010, 24) Burada Hunların Avrupa'ya akın etmesiyle diğer kabileleri göçe zorlamasının, nasıl Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep olduğu belirtilmek istenmiştir. *"Hunların akınıyla başlayan büyük Kavimler Göçü, Batı Roma İmparatorluğunu yıktı."* (Hasičić, 2010, 27) Hunları anlatan bir tarihsel kaynakta verilmiştir. (Edis Dervišagić vd., 2010, 23) Bu kaynak, Roma tarihini yazan Amiyan Marseli'nin, 31. Kitap adlı eserinden alınmıştır. Bos. Knj. 7. Kitabı da Amiyan Marselini kaynak olarak kullanmış. Bu yazıda Hunların günlük hayatı, savaşma teknikleri, dini

[6] Svjetlost 7., Klett 7. ve Bosanska Knjiga 7. ders kitaplarına göre Hunlar Moğol ırkından geliyorlar.

inançları, ırkı, giyinişleri ve benzeri anlatılmaktadır. Kaynak, Romalıların Hunlara karşı bakış açısının nasıl olduğunu göstermektedir. Romalılar Hunları diğer "barbarlardan" farklı görmüyorlardı. Onların farklı bir ırktan gelmesinin yazarın ilgisini çektiği söylenebilir. Hunların ırklarını anlatırken çok sert kelimeler kullanılmaktadır. Bu konuda yanlış olan ifadeler de yer almıştır. Bu ifadeler de o dönemin yazarlarının Hunlarla ilgili doğru bilgisi olmamasından kaynaklanmaktadır. Hunların yaşam tarzı da yazıda yer almıştır. Yazar, Hunlar hakkındaki fikirlerini *"Onların nereden geldiklerini ve nerede doğduklarını sorarsan, sana cevap veremezler, çünkü kendileri de bunu bilmiyorlar"* (Hadžiabdić, 2007, 8) cümlesi ile anlatmaktadır. Bu cümle ile Hunların çıkış noktalarını hatırlayamayacak kadar uzun süre göçebe oldukları söylenmek isteniliyor. Hunların giyimleri konusunda bundan daha az kaba olan ifadeler kullanılmıyor. Bunları anlatırken yazar Hunları*; "Onların kostümleri vahşi sıçanların derisinden yapılmıştır... Ayakkabıları o derece kötü ki yürümekte zorluk çekerler ve o yüzden piyade olarak savaşmayı bilmezler"*. (Hadžiabdić, 2007, 8) şeklinde anlatıyor. Yazının en son kısmında ise Hunların savaşma tekniklerinden bahsediliyor ve onların atlarına bağlılığı ve süvari asker olarak ne kadar becerikli oldukları anlatılıyor. Bu kaynağın ders kitabında kullanılmasındaki amaç, öğrencilere Romalıların barbar halklara, Romalı olmayanlara ve onların topraklarına göç eden kabilelere bakış açısını anlatmaktır.

Sırp ders kitaplarında da ortaçağın başlangıcı olarak 375 yılı Kavimler Göçü kabul edilmektedir. Boşnak ve Hırvat ders kitaplarındaki gibi, 7. sınıf Sırp ders kitabında Hunları kötü anlatan tarihsel kaynak konulmuştur. Yazarın ismi verilmemiştir, sadece yazının bir Romalı yazara ait olduğu söylenilmektedir. Yazar, Hunları *"iki ayaklı hayvanlara"* (Mihaljčić, 2009, 11) benzetmektedir ve bunun dışında onları aşağılayan ifadeler bulunmamaktadır. Hunları tarihsel olarak tanımamazlıktan kaynaklanmış açıklamaları, tarihçinin kaynak sorgulmasını yapmadan direk ders kitabına koymasının örneklerinden bir tanesidir. Diğer kitaplardaki benzeri, onların

savaş tekniklerini, yaşam tarzlarını ve adetlerini anlatan ifadeler, burada da yerini almıştır. Lise 2. sınıf tarih ders kitabında Hunlardan aynı şekilde bahsedilmektedir. Önceki Sırp ve diğer ders kitaplarına göre tek fark başka bir yazarın kaynağının konulmasıdır. Bu kez Amiyan Marcelin dışında Jordanes isimli yazarın, Hunları anlatan bir yazısı bulunmaktadır. Jordanes kaynağı da tıpkı diğer yazarlar gibi Hunları anlatırken sert ifadeler kullanmaktadır. Onların cadılar ve kötü ruhların torunları olduklarına inanmaktadır. (Mihaljčić, 2007)

Erken ortaçağın başka bir bölümünde ise Atilla'yı anlatan bir başlık bulunmaktadır. Bu bölümün başlığı ise; *"Atilla tüm ulusların terörü ve korkusu"* (Mihaljčić, 2009,) diye geçmektedir. Bu bölümde Atila'nın Romalılara ne kadar korku ve dehşet yaydığından bahsedilmektedir. Aynı zamanda onun Romalıların bir korkusu olması dışında iyi yönlerinden de bahsedilmektedir.

Ortaçağ dönemi anlatımı kısmında Tıpkı Boşnak ve Sırp ders kitaplarında olduğu gibi Hırvat ders kitaplarında küçük farklar dışında, Hunların Moğol asıllı oldukları örneğinde olduğu gibi (Povijest 1), aynı anlatım tarzından gidilmiştir. Hunların acımasızlığı burada da yerini bulmuştur: *"Hunlar sadece Romalılara değil, diğer milletlere de en çok korku getiren kabile idiler." (*Cerovski vd., 2009, 181) Hunların hırslı ve zalim oldukları ve Kuzey Karadeniz bölgesinde diğer kabileler ile ittifak kurup öteki halklara korku ve dehşet yaydıkları ifade edilmektedir. Hunları kısaca anlatırken onların Çin seferlerini ve Çin seddininin Hunlara karşı yapıldığını ve sonraki Avrupa istilasını anlatmaktadır. (Povijest 1) Amiyan Marselin kaynağı burada da kullanılmıştır: *"Hunların zalimliği ve barbarlığı tüm hayal edilebilir barbarlıkların ve vahşetlerin ötesindedir... Bunlar insan kılığı altında hayvanlardır... Neyin adil olup olmadığını ancak hayvanlar kadar bilirler... Onların dinine gelince, bunların dini yoktur, ya da ibadetlerini hiç yapmıyorlar, onların en büyük tutkuları altındır." (*İbid) Lise 2 Hırvat ders kitabının giriş bölümünde Hunların savaşçı bir kavim oldukları söylenmektedir. Bu yanlış bir ifade olmasa da, böyle bir ifadenin

ders kitabında bulunması doğru değildir. Bir halkı sadece bir yönüyle, onun ''savaşçı'' olmasıyla karakterize etmek pedagojik ve imge oluşturma açısından doğru değildir. Bir milleti böyle bir ifadeyle tanımlamak stereotipleşmeden farklı bir şey değildir. Hunları diğer kabilelerden daha da savaşçı ve savaşsever anlamına getirmektedir. Bu da Hunlara olan kalıplaşmış klasik görüşün ders kitaplarına bir yansımasıdır.

Kavimler Göçü dışında Boşnak ders kitaplarında Selçuklular'dan, Bizans tarihini anlatan bölümde çok az bahsedilmektedir. Selçukluların nasıl Bizans'ın toprak kaybına sebep olduğu anlatılmaktadır. Onlardan bir de kısaca Haçlı seferler bölümünde söz geçiyor. Burada tarihsel doğruluk açısından tartışılabilecek ifadeler yerini buldu. "*Kutsal toprakları kuzeyden Selçuk Türkleri istila ettiler ve Hristiyan hacılarını rahatsız etmeye başladılar."* (Valenta, 2010, 61) ve *"Hristiyan hacılarına tolerant bir şekilde davranıyorlardı (Araplar)...Selçukluların gelmeleriyle bu ilişkiler bozuluyor. Hristiyanlarda Filistindeki kutsal toprakları keşfetme fikirleri doğuyor."* (Dervišagić, 2010, 61) Haçlı seferlerini anlatan kısımda, Selahattin Eyyübi'nin resmi verilmiş ve resmin sağ tarafından öğrencilere çok ilginç bir yazı verilmiş: *"Selahattin Kürt asıllıydı. Haritada Kürdistan'ın nerede bulunduğunu ve hangi devletlere ait olduğunu ara. Bugünlerde Kürtler ile ilgili birşeyler biliyormusun?"* (Valenta, 2010, 64)

İlkokul 7. sınıf Sırp ders kitabında Bizans tarihini anlatan bölümde kısaca Avarlar'dan bahsedilmektedir. Burada onların Bizans'a karşı savaşları birkaç kelime ile anlatılmıştır. Hunlar ve Avarlar dışında, Haçlı seferlerini anlatan bölümde, Selçuklular kitapta az olsa da yerini bulmuşlardır. Tarihsel doğruluk açısından yanlış ifadeler dışında kötü imge oluşturabilecek çok malzeme olduğunu söyleyemeyiz.

Hunlardan kısa bir süre sonra Avarlar da tarih sahnesine girdiler. Onlar ilkokul 5., 6. ve lise 2. sınıf Hırvat ders kitabında yerini buldular. Diğer ders kitaplarından görüş çok farklı değildir. Birkaç cümle ile onların nasıl Slavlar ve Perslerle ittifak

kurdukları ve İstanbul'u kuşattıklarından bahsedilmektedir. İlkokul 5. sınıf ders kitabında onların *"Savaşçı millet Avarlar, süvari idiler... Haraca rağmen (Yustiniyan'ın Avarlara ödediği) Avarlar Slavlar ile birlikte bazen İmparatoluğu soyuyorlardı."* (Cerovski vd., 2009, 185)

İlkokul 6. sınıf ders kitabında o dönem Slavlar ile birlikte bir ittifak oluşturan Avarlara karşı yürütülen kuşatmadan, bugün Sırbistan'da bulunan Sirmijum şehrinde bulunan bir yazıda, şehrin savunucusunun bir duası ders Hırvat ders kitabında bulunmaktadır. *"Hz İsa, efendim, şehire yardım et ve Avarı reddet ve Roma topraklarını ve bunu yazanı koru. Âmin."* (Birin vd., 2012 , 10)

1.6 Bosna-Hersek Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı ile İlişkilerde En Önemli Tarihsel Olay

Bosna-Hersek dört yüz yıldan fazla, Osmanlı hâkimiyeti altında kaldı. Bu uzun süre içerisinde Bosna tarihini odak noktası olarak alanlar için en önemli olaylardan birisi de Osmanlıların Bosna krallığı keşfidir. Bosna Krallığı Osmanlılar tarafından 1463 yıllında keşfedilmiştir. Bosna fethi bundan neredeyse seksen sene önce başlamıştır. Bu kadar uzun sürmesi sadece bir hadise değil bir sürecin söz konusu olduğunu bize göstermektedir. Kraliyetin fethi, tarihteki diğer olaylardan daha fazla Bosna'da da yaşayan her üç milleti direkt etkileyen bir olaydır. Bu olaya bakış açısı Bosna-Hersek'te yaşayan farklı dinler ve etnik toplumlar açısından değişmektedir. En önemli tarihsel olay konusunda her etnik grubun kendisi için en önemli olarak gördüğü farklı tarihsel olaylar vardır. Bazı konulara ise ortak olarak önem verilmektedir. Önem verilenler arasında en önemli konular Bosna'nın Fethi, İslamın yayılışı, devşirme sistemi, tımar-sipahi sistemi, millet sisteminin uygulanması, vs. Bosna Krallığı'nın yok oluşu aslında Boşnak tarihi için en önemli olaydır. Boşnak tarihyazımında Boşnak milleti, Bosna'nın *Krstjani* halkının torunları olarak görülmektedir. Krstjanilerin Müslüman olduklarından sonra günümüz Boşnak Müslümanlarının ortaya çıktığı inancı

mevcuttur. Bu anlayış özelikle son yıllarda, Boşnak milliyetçi historiyografyası olarak tanımlanan tarihçiler tarafından yaygınlaştırılmıştır.

Boşnak tarihyazıcılığında, Sırp ve Hırvatlar gibi Osmanlı tarihine kötümser bakılmamaktadır. Boşnakların da Osmanlıları haksız gördükleri ve kendilerini mağdur hissedikleri dönemler olmuştur. Neredeyse tüm etnik grupların akla ilk gelen kavramları arasında, İslamın yayılmasıdır. Boşnaklar kendilerini Osmanlı döneminde İslamı kabul etmelerinden ve o medeniyet dairesine girdiklerinden dolayı Osmanlı'yı kendinden farklı olarak görmemektedirler. Osmanlıları onların bağımsızlığını yok eden birisi gibi görmemektedirler. Boşnak ders kitaplarında bazen Osmanlıların Bosna'ya İslamı getirmelerinden dolayı Osmanlı'yı idealleştirmeler de ortaya çıkabiliyor. Ama tabii ki bu görüşe tarihçiler arasında milliyetçi olarak adlandırabileceğimiz kısım katılmamaktadır. Milliyetçi tonuyla tarih yazan Boşnak tarihçiler, özellikle de son yüzyıllarda Osmanlı Devleti altındaki halka mağdur gözüyle bakıyorlar. Öte yandan diğer iki tarihçilik (Sırp ve Hırvat) Boşnakları Osmanlı'dan ayırmamaktadır. Bazı konularda Müslümanlaşmış yerlileri merkez yönetiminden daha da kötü görmektedirler. Sırp ve Hırvat tarih ders kitaplarına gelince 1463'te Bosna Fethine tamamen başka gözlerle bakılmaktadır. Milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla Bosna da yaşayan Sırplar ve Hırvatlar kendi tarihlerini Sırbistan ve Hırvatistan tarihi ile aynı görmeye başlıyorlar. Bu devletlerin tarihinde hangi olaylar önemli ise bunlar için de önem kazanmaktadır. Yüzyıllarca farklı devletlerde yaşıyor olsalar bile ''kardeşleri'nin'' trajedisi birden onların da trajedisi haline gelmektedir. Bundan dolayı Bosna Krallığının Fethine, Boşnakların bu olaya verdiklerinden daha az veya farklı yönden önem veriyorlar. Tarihe böyle bir bakış açısı tarih ders kitaplarına da yansımıştır.

Bosna-Hersek ders kitaplarında en önemli tarihsel olayı seçmek kolay değildir. Bazen bir kaç farklı olay en önemli tarihsel olay olarak görülebilir. Balkan milletleri açısından Osmanlı

Fetihleri mi, bağımsızlık mücedeleleri mi yoksa üçüncü bir olay mı daha önemli bir tartışma konusu olabilir? Fakat bu kısımda bağımsızlık hareketlerine girmeyerek ve onları sonraki bölümlere bırakarak onlardan önce yaşanan olaylar arasından en önemli tarihsel olay seçilip incelenecektir. En önemli tarihsel olay dışında önemli olarak görülen diğer olaylar da vardır. Bu hadiseler millete göre farklı olabiliyor. Bunun nedeni üç farklı bakış açısı ve üç farklı tarihsel hafızadan kaynaklanmaktadır. Bazen bir milletin en önemli tarihsel olayı olarak adlandırabileceğimiz bir hadise diğeri için sıradan bir önem taşıyabilir, hatta önemli tarihsel olaylar kategorisine bile girmeyebilir. Burada Kosova Savaşı örneğini kullanabiliriz. Sırplar için sadece Osmanlı dönemi ile ilgili değil tüm milli tarihin en önemli tarihsel olayı diyebileceğimiz hadise, Hırvat tarihinde o derece önemli yer almıyor. Bunun böyle olduğunu ders kitaplarında da görebiliriz. Bunun dışında her üç milletin neredeyse aynı derecede önemsedikleri ortak olaylarda vardır. Tabii ki bu olaylarda farklı bakış açıları görülmektedir. Bu yüzden en önemli tarihsel olay dediğimiz olayları analiz bölümünde üç gruba ayırmak gerekmektedir. Birinci grupta her milletin en önemli tarihsel olaylar sıralamasında birinci yeri alan hadise ikinci grupta her üç milletin önemsediği ortak olaylar ve sonuncu olarak sadece bir millet açısından önemsenen ve diğer milletler açısından az ya da hiç önem taşımayan olaylar yer almalıdır. Osmanlı tarihini ilgilendiren önemli tarihsel olayları üç gruba ayırırsak böyle bir tablo ortaya çıkıyor:[7]

1. En önemli tarihsel olay:

- Boşnak ders kitaplarında 1463'te Bosna'nın Fethi en önemli tarihsel olay ünvanı taşıyabilecek bir hadisedir.
- Sırp tarihçiliğinde ve ders kitaplarında 1389 senesinde yaşanan Kosova Savaşıdır.

---

[7] Bu bölümde süreçlerden değil sadece olaylar'dan bahsedilecek. İslamlaşma, Devşirme, Reformlar, vb. gibi süreçler sonraki bölümlere bırakılacak.

- Hırvat tarihinde en önemli tarihsel olay o kadar belirgin değildir ve seçilmesi daha zor olabilir, ama Osmanlı tarihi söz konusu olduğunda 1493'te ki Krbava Muharebesi burada yerini alabilir.

2. Her üç millet için büyük önem taşıyan Osmanlı döneminden bazı olaylar:

- 1463 Bosna'nın Fethi
- 1683-1699 Büyük Viyana Savaşı
- Bosna'nın özerklik hareketi
- Ömer-Paşa Latasın Bosna'ya gelmesi
- 1839'da Tanzimat-ı Hayriye
- 1875. Hersek İsyanı
- 1878. Berlin Kongresi

3. Tüm milletleri kapsamayan önemli tarihsel olaylar:

- Boşnak tarihi açısından önemli olan olaylar:

- Sultan Fatih tarafından Boşnaklarında devşirmeye alınması kararı
- 1593'te Sisak Muharebesinde büyük sayıda sipahinin şehit olması
- Ocaklık timar uygulamasına geçiş
- 1697. Savoyalı Eugen'in Bosna'ya akını
- 1737. Banya Luka Muharebesi
- Dubiça Savaşı

- Sırp tarihi açısından önemli olan olaylar:

- 1389. Kosova Savaşı
- 1526. Mohaç Savaşı
- 1557. İpek Patriyarşinin restore edilmesi
- 1697. Büyük Sırp Göçü
- 1804-1815. Sırp İsyanları
- Birinci Balkan Savaşı

- Hırvat tarihi açısından önemli olan olaylar:

- Fatih'in Bosna'daki Fransiskanların haklarını tanıması
- Bosna'nın Fethinden sonra Katoliklerin göçleri
- 1493. Krbava Muharebesi
- 1526. Mohaç Savaşı
- 1648'de Klis Kalesinin Osmanlıların elinden geri alınması
- 1715'te Siny şehri'nin direnmesi

1.7 Bosna Kralığı'nın Fethi:

Boşnak ders kitaplarında bu olaya çok yer verilmiştir. Olması gerektiği gibi odak nokta Bosna tarihi olmuştur.[8] İlginç olan, Boşnak tarih ders kitaplarında, bu fetihle bağımsızlığının kaybedilmesini ve Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına geçişini diğer iki milletin Osmanlıların Balkanlardaki yayılmalarında bağımsızlıklarını kaybetme hadiseleri anlatıldığı kadar trajik görülmediğidir. Bazen ders kitaplarınının bazı kısımlarını okurken bunun böyle olduğu açıkça görülmeyebilir, ama Sırpların Kosova Savaşına ve Hırvatların Krbava Savaşına[9] bakış açılarını ve bunların nasıl ders kitaplarına yansıtığını karşılaştıracak olursak Boşnak ders kitaplarında Bosna'nın fethinde Osmanlı'nın fetihleri anlatılmasının o derece olumsuz olmadığını daha net bir şekilde görebiliriz. Önceden söylendiği gibi Bosna Fethini anlatırken Osmanlı'yı negatif gösterme bazı noktalarda ders kitaplarında görülebilir. Bu da o derece karalayıcı ve o kadar sık yapılmamaktadır. Böyle gösterme bazen yanlış bilgilendirmeden veya taraflı tarihsel kaynak kullanmaktan kaynaklı olabilir[10]. Bazı tarihsel olayları anlatırken bilimsel tekniklerle kritik bir değerlendirmeden geçirmeden ders kitaplarına direkt konulması diğer ders kitaplarında olduğu gibi Boşnak ders kitaplarında da görülebilir. Bunu sonraki dönemi anlatan kısımlarda daha net görebiliriz.

Bosna Kralı'nın Yayçe[11] şehrinden kaçmasını ve Klyuç şehrine sığınmasını anlatan kısımda, onun nasıl bu şehire

---

[8] Uluslarası örgütler tarafından önerilen kılavuzun maddelerin birisinde Bosna Hersek tarihi'nin odak nokta olarak alınması yazıyor.

[9] Özlikle bu iki olayı örnek aldındı, çünkü bu hadiselerden sonra Sırp ve Hırvat topraklarının büyük bir kısmı Osmanlı devleti'nin eline geçmiştir. Bosna'nın fethi ile ve bu olayın Boşnak tarihçiliğinde önem verilen karşılaştırabileceğimiz Sırp ve Hırvat tarihinden iki benzer örnektir.

[10] Çoğu Boşnak ders kitabında Bosna 'nın fethini anlatan kısımda tarihsel kaynak olarak Konstantin Mihajloviçi'in Yeniçeri'nin anıları eserinden bölümler veriliyor. Kendisi Bosna fethine katılmıştır. Sonrada Osmanlı İmparatorluğunda kaçıp Avrupa'ya sığınmıştı. Orada Osmanlı'yı çok olumlu anlatmayan Yeniçeri'nin anıları eserini yazmıştır.

[11] Bosna krallığı'nın o dönem'de ki başkenti

sığındığını ve Sultan Mehmed'in arkasından gelişinde Sultan'dan kendisine teslim etmesine emir verdiği ve böyle yaparsa Sultan'ın onu hayatta bırakacağı sözüne ve Sultan'ın bu sözü tutmayıp onu nasıl idam ettiği geçmektedir. Aslında gerçek Krala bu sözü veren o dönemin vezir-i azamı Mahmud Paşa Anceloviç'in olmasıdır ve Sultan bunu öğrendikten sonra vezir-i azama "neden kendisine sormadan krala böyle bir söz verdiği için kızmasıdır." (Isaković, 2010, 122) Bu bölümde sorun olan ders kitabında bulunan yanlış bilgidir. Boşnak ders kitaplarında bu tip yanlış bilgilendirmeler az değildir.

Yine yanlış bilgi sunma örneklerinden bir tanesi de Kralın teslim olması ve Osmanlı sultanı tarafından idam edilmesi örneğidir. Bu hadise 6. sınıf ders kitabında şöyle yazmaktadır: *"Sultan'dan onu hayatta ve özgür bırakacağı sözünü aldıktan sonra, Kral Styepan Tomaşeviç teslim oldu. Sultan sözünü tutmadı, ilk önce onu tüm şehirlerin komutanlarının teslim olmaları emrini vermesine zorladı, ondan sonra da onu Pavloviç ve Kovaçeviçler (iki feodal aile) ile birlikte öldürdü."* (Forić vd., 2007, 235)

Bazı yerlerde Konstantin Mihayloviç dışında Osmanlı kaynakları da verilmiştir. Böyle kaynaklardan bir tanesi de Bosna'nın fetihlerine katılmış olan Dursun Bey'in kaynağıdır. Kendisi Osmanlı ordusu mensubu olduğu için bu askeri kampanyayı son derece subjektif bir biçimde anlatıyor. Bu kaynak aslında Boşnak orudusunun nasıl güçlü bir direnç sağladığını anlatmaktadır. Çünkü yazının altında öğrencilere kaynakla ilgili sorular verilmiştir. Soru bu şu şekilde soruluyor; "*Bosna fısıltı ile mi düştü*? " Bu soru Bosna Krallığının Osmanlı egemenliği altına çok kolay ve çabuk mu düştüğü anlamına gelmektedir. Bu sorunun sorulmasının temel nedeni fethin yaşandığı dönemlerde Nikola Modruşki isimli bir şahsın Venedik'e gidip Bosna Krallığının fethiyle ilgili "Bosna krallığı fısıltıyla düştü." cümlesiyle oradaki düklere haber vermesinden kaynaklanmıştır. Bu cümle yaşadığımız çağlarda bir kalıp cümle haline dönüştü ve yıllarca Bosna'nın devletliğine saldırı ve onu

tarihteki rölünü aşağılama sebepli belli çevrelerin histografyaları tarafından kullanılmıştır. Yıllarca mevcut ve kabul edilmiş bir tarihsel gerçek olarak düşünülen cümlenin ders kitabında soru olarak yer verilmesiyle genç Boşnaklara, bu klişeyi sorgulatma hedefinin olduğu düşüncesindeyim. Bunun en önemli sebepleri arasında Bosna-Hersek'in tarih boyunca da saygıdeğer bir devlet olduğunu yapılan sözlü saldırılara rağmen kanıtlamak olduğunu düşünmekteyim.

Bazı ders kitaplarında çok bahsedilmekte olan Kraliçe Katarina'nın hayat hikâyesi de dikkat çekmektedir. Bosna'nın Osmanlıların eline düşmesiyle tarihyazılımında ve bu olaya bağlı, tarihten bugünlere geçmiş olan halk naratifinin en önemli figürlerinden biri Kraliçe Katarina'dır. Fetihten sonra onun Roma'ya kaçışı ve çocuklarının Osmanlı Ordusu'nun eline esir düşmeleri ve İslamlaştırılmaları[12] özelikle Bosna'nın Katolik kesimlerinde nesilden nesile asırlarca anlatılan bir trajedi öyküsüdür. Boşnak ders kitabında da onun hayatı poetik ve duygusal bir şekilde anlatılmaktadır. Onun hayatının trajedi ile son bulduğu ve bunun baş suçlusunun Osmanlılar olduğu gösterilmektedirler.

Kraliçe Katarina'ya aynı zamanda Hırvat ders kitapları da oldukça fazla yer vermektedir. Özelikle Orta Bosna bölgesinde yaşayan Bosnalı Hırvatların geleneğinde ve kültüründe kendisi efsane olarak görülmektedir ve yaşanan olaylara romantik bakılmaktadır. Bu yaklaşım ders kitaplarına yansımıştır. Onun hayatını anlatan kısımda az da olsa Hırvat ders kitaplarında bazı sorunlu cümleleri görebiliriz. *"...Osmanlı intikamından kortukları için onu Roma'ya aldılar."* (Birin vd., 2012, 122) Diğer konularda olduğu gibi burada da Katolik yaklaşımı görülebilir. *"Ölümünden*

[12] Onun çoçukları İstanbula götürüldüler ve İslamiyeti kabul ettiler. Katarina'nın oğlu İshak-bey Kraloğlu (Kraljević) olarak tanınmaktadır. Kızının ise mezarının Üsküp'te olduğu düşünülüyor. Katarina'nın üvey kardeşide müslüman oldu ve Ahmed isimini alıp Hersekzade Ahmed Paşa olarak bilinmektedir. Kendisi Kapudan paşa ve Vezir-i azamlık görevlerini yapmıştır. 1497 ve 1515 seneleri arasında birkaç kez Vezirazamlık görevine getirilmiştir.

önce Bosna'yı Papa'ya emanet etti..." (Birin vd., 2012 , 122) Sırp ders kitaplarında ise Katarina'nın hikâyesine o kadar yer verilmiyor.

Sırp ders kitaplarında milli tarih üzerinden gidilmiş olsa da Bosna'nın Fethi Sırp ders kitaplarında da yerini aldı. Hatta bazen Bosna tarihini Sırp tarihine sürükleme girişimlerinin yankılarını görebiliriz. Bunu Bosna Kralını Sırplarında kralı yapma girişimlerinden anlayabiliriz.[13] Ders kitaplarında bu dönemden diğer konular ile değer açısından karşılaştıracak olursak olması gerektiği kadar Bosna ortaçağ dönemine önem verilmediğini açıkça görmüş oluruz. Bunu daha iyi anlamak için burada Sırp milli ve Bosna Devleti Tarihlerinin ilköğretim kitabında bu iki farklı konunun kaç sayfa aldığını gösterecek olursak hangi tarihe daha çok önem verilmiş olduğunu daha net görebiliriz. İlköğretim 7. sınıf ders kitabında toplamda Bosna'nın ortaçağ dönemi tarihine[14] 19 sayfa ayrılmıştır, Sırp tarihinin aynı dönemine bakacak olursak kitapta ona 66 sayfa ayrılmıştır. Lise 2. ders kitabında durum bundan farklı değildir. Burada Bosna tarihine 22, Sırp tarihine ise 51 sayfa yer verilmiştir. Bu sayılara bakıldığında farkın ne kadar büyük olduğu iyice görülebilir. Bosna'nın ortaçağ dönemi tarihi dışında bölgedeki diğer devletlerin de tarihleri verilmiştir. Bunlar eski Yugoslav Devletlerinin tarihleri dışında ortaçağda Bulgaristan, Arnavutluk, Bizans gibi diğer tarihlerde Sırp ders kitaplarında yerini bulmuştur.

Bosna'nın Fethi anlatılırken bu dönemde kargaşanın yaşandığını ve merkezi yönetimin güçsüz olduğunu böylece de Osmanlıların bu durumu başarılı şekilde değerlendirdikleri yazmaktadır. *"Türkler merkezi yönetimin birliksizliğini ve feodaller arasında yaşanan birliksizliği tamamı ile kullandılar. Onların çatışmalarına karışıyorlardı, birliksizliği ve anlaşmazlıkları teşvik*

[13] Lise 2. Ders kitabının 232. sayfasında, hemen ikinci cümlede "Sırpların ve Bosna kıralı" Kral II. Tvrtko'nun unvanı olduğu vurgulanıyor.
[14] Burada Bosna'nın Osmanlı devleti tarafından fethide dâhildir.

ediyorlardı." (Mihaljčić, 2007, 211, 241) ve *"Sultan II. Mehmed Fatih bazen Krala bazen de Styepan Vukçiç Kosaça'yı destekleyerek onların arasında düşmanlığı daha da artırıyordu."* (Mihaljčić, 2007, 241) Osmanlıların bazı feodallere nasıl yardımda bulunduğunun örnekleri: "Türk desteği ile Styepan Vukçiç ne pahasına olursa olsun etrafındaki topraklara saldırıyordu." (Mihaljčić, 2007, 211) Böylece Osmanlıların bu tip politikayı uygulamaları, merkezi yönetimin zayıflamasına ve sonuç olarak Bosna Devleti'nin sona ermesini hızlandırdığına sebep olduğu ders kitaplarından anlaşılmaktadır. Osmanlıların fetih sürecinde kullandıkları metodlardan bahseder iken ders kitabında kralın Papa'ya gönderdiği mektubun bir parçası verildi. Kral Osmanlıların köylülerine iyi davranarak onları nasıl kendi taraflarına çektiklerini Papa'ya anlatmaktadır. Burada Osmanlıların köylülere onları serbest bırakacaklarını ve bu şekilde onların güvenlerini kazandıklarını söylüyor. Bunun Osmanlılar tarafından bir kandırmaca olduğu da anlatılmaktadır. *"Köylünün basit aklı kandırmayı anlamaz ve özgürlüğün her zaman süreceğini düşünür. Bu kandırma ile halkın benden düşebilmesi kolaydır..."* (Mihaljčić, 2007, 212, 241) Böyle iç savaşlardan zayıflatılmış Krallığı *"Türkler zorluk çekmeden, kısa bir zamanda Bosna'yı fethettiler."* (Mihaljčić, 2007, 212) Sultan'ın toprakları fethettikten sonra teslim olan feodallere katı davrandığı ders kitaplarında geçmektedir. Hemen teslim olan feodallere *"Sultan acımadı. Onların idam emirini verdi."* (Mihaljčić, 2007, 212)

Tarihsel kaynak olarak Boşnak ders kitaplarında olduğu gibi Konstantin Mihayloviç'in *Yeniçeri'nin Anıları* eserindeki kendi hayat hikâyesinden bir parça verilmiştir. Bu eser Konstantin'in Osmanlıları kötü anlatmasıyla dolu tarihsel bir kaynaktır. Kaynağın bulunduğu sayfada tarihsel metinden bir cümle alınıp

başlık olarak kullanılmıştır. Başlıkta *"Onurlu şekilde zindandan döndü."* yazmaktadır. (Mihaljčić, 2007, 213) [15]

İlköğretim 6. sınıf Hırvat ders kitabında Bosna'nın Fethi ve Osmanlı Devleti altında tarihi sadece 5 sayfada yer almaktadır. Öte yandan Hırvatların Osmanlılar ile savaşları ve Hırvatistan'ın Osmanlı egemenliği altında geçirdiği tarih toplam 16 sayfa'da yazılmıştır. Bu ne kadar Hırvat tarihi üzerinden gidildiğine dair iyi bir göstergedir. Bosna'nın fethi çok kısa şekilde anlatılıyor. Hırvatların Osmanlılarla yaşadıkları tüm olayları anlatır iken bazı kısımlarda kısa bir şekilde Bosna'dan da bir kaç cümle ile bahsediliyor. Bosna'nın fethi konusunda bazı sorunlu cümlelere rastlamak mümkündür: "*Sultan II. Mehmed Bosna'nın nihai köleleştirmesini 1463 senesinde başlattı.*" (Birin vd., 2012, 122) Povijest 6. Ders kitabında Bosna'nın çok çabuk ve kolaylık ile Osmanlı eline geçtiği yazıyor. "*...Bosna fısıltı ile doğrudan çatışma olmaksızın düştü.*" (Birin vd., 2012, 122)

Bosna'nın çeşitli milletlerinden gelen yazarlar tarafından yazılmış Dječija Knjiga/Bosanska Riječ ders kitabında Bosna'nın fethi genelde objektif bir şekilde anlatılıyor. Bu bölümde olması gerekenden biraz fazla Bosna vatanseverlikli bir ton hissedilebilir. Bu yüzden Osmanlı'nın biraz da olsa sonuç olarak yabancı işgalci tonuyla anlatılmasının engellenemediği anlaşılmaktadır. Bu ders kitabında, belki de en çok "Bosnalı" diyebileceğimiz ders kitabında da bazı kısımlarda sorunlu cümlelere ve Osmanlı tarihi ile ilgili sorunlu ve stereotiplerin oluşmalarına yol açabilecek resimleri görmek mümkündür. Osmanlıların Bosna'da fetih metodlarını anlatan kısımda onların Bosna'yı nasıl zayıflattıkları bu şekilde yazmaktadır: "*Soyluları*

---

[15] Konstantin Mihayloviç yeniçeri mensubu olarak Fatih Bosna'dan geri döndüğünde Zveçay isimli bir şehirde kalmıştı. Burada onun komutası altında ona elli yeniçeri verildi. Fatih Bosna'dan çekildiğinde Macaristan kıralı Matiya Korvin bunu değerlendirdi ve Yayçe ile Zveçay şehirlerini Osmanlı'nın elinden aldı. Konstantin Mihayloviç'de bu fırsatı kullanarak hemen hıritiyanların tarafına geçti ve bu vaka'a'yı anlatır iken eserinde "Bende tanrıya Onurlu şekilde zindan'dan hıristiyanların arasına döndüğüm için şükürler ettim", Osmanlılardan ve yeniçerilik'ten nasıl çıktığını anlatıyor.

kışkırtıyorlardı, köylülerin feodallere karşı isyanlarını teşvik ediyorlardı, böylece Bosna'yı zayıflatıyorlardı." (Valenta, 119) Diğer kitaplardaki gibi Sultan II. Mehmed'in sözünü tutmadığı yazmıyor. Bu ders kitabında krala hayatta bırakacağına dair sözü verenin aslında Sultan olmadığı yazmaktadır. Kraliçe Katarina'nın hikâyesine burada da önem verilmiştir. Duygusal ton bu ders kitabında da vardır. Onun hikâyesini anlatan bölüm bu sözler ile başlamaktadır, "*Bosna Kraliyeti'nin batımı ile ilgili tüm hikâyede özelikle en üzüntülüsü Kraliçe Katarina'nın hikâyesidir.*" (Valenta, 122) Diğer bir cümlede onun Roma'daki yıllarını anlatan kısımda, "*Onun çocukları, halkı ve vatanı için acı ve kederden ezilmiş, Roma'da, Bosna'dan uzak, vefat etmiştir.*" (Valenta, 122) Kraliçe Katarina'nın hikayesinin ders kitaplarında bulunması özelikle de böyle cümleleri kullanarak Bosna'nın Osmanlılar tarafından fetih olayını daha trajedik ve üzüntülü bir hâle getirdiğini görebiliriz. Fetih ile başka önemli olan Fatihin Ahdnamesinin de bu ders kitabında yerini bulmasıdır. (Valenta, 144)

1.8 Kosova Savaşı

Boşnak tarih ders kitaplarında Kosova Savaşı genelde bir kaç cümle ile anlatılmaktadır. Ders kitaplarında bu savaşta yaşanan en önemli olaylar bulunmaktadır. Bunların arasında savaşın ne zaman olduğu kimin lehine bittiği sonuç olarak neler getirdiği Sultan'ın ve Knezin ölümlerinden söz edilmektedir. Bazı ders kitaplarında Bosnalı askerlerin de savaşa katıldığı hatta Kosova savaşından önce yaşanan 1388 Bileça kasabası yakınlarında Vlatko Vukoviç isimli Bosnalı feodalin Osmanlı akıncılarını yenmesi ve bunun Kosova savaşına yol açtığı yazmaktadır. "*Bu başarı Balkan hükümdarlarını cesaretlendirdi. Osmanlıları durdurabileceklerini düşündüler. Sırp Knez Lazar yeni sefer düzenledi*". (Petković vd., 2010, 112) Bazen Bosna'nın o dönem ki gücünü yüceltici cümleler de görebiliriz. "*Kosova savaşından sonra Balkanlar'da en büyük güç olarak Bosna Osmanlılara karşı direnebildi ama Kral Tvrtko'nun ölümünden sonra o da (Bosna) artık direnemeyecek.*" (Petković vd., 2010, 112) Bosna'yı

Balkanların en güçlü devleti olarak göstermek biraz abartılmış olabilir. Sonuçta Osmanlı Devleti de bu dönemde bir Balkan Devleti olduğuna göre bölgenin en güçlü devleti olduğunu yaşanan hadiseler çok açık göstermektedir. Bosna Kraliyeti'nin bu savaşta öneminin büyütülmesini gösteren başka bir örnek de *Klett* ders kitabında verilen bir tarihsel kaynak görülmektedir. Bu kaynağın başlığı "*Kosova muharebesinden sonra Floransa Knezi Kral Tvrtko'ya galibiyet tebriklerini gönderdi.*" (Petković vd., 2010, 113) olarak geçmektedir. Buna dair mektupta, "*Şanlı galibiyeti... şanlı muharebeyi sürdürme ve Hz. İsa'nın sağ eli ile o kadar büyük galibiyeti alması başına gelen mutlu Bosna Kraliyeti. Mutlu'dur ve şanlı'dır...o acımasız düşmanı yenmesine verilen gün.*" (Petković vd., 2010, 113) Böyle örnekler dışında Boşnak ders kitaplarında, "*Sırp feodal adamlarının birleşik güçlerine karşı savaştı (Murat)*" (Muminović, 2010, 108), gibi yanlış bilgilendirmeler de vardır.[16]

Sırp tarih ders kitaplarında Kosova Savaşı'na daha çok yer verilmiştir. Sırp tarihyazıcılığının en önemli tarihsel olay olarak bilinen Kosova Savaşından ilkokul 7. ve lise 2. sınıf ders kitaplarında söz edilmektedir. İlkokul ders kitabında altı sayfada lise ders kitabında üç sayfada geçmektedir. Öğrencilere yapılan anketlerde de Kosova Savaşı en önemli tarihsel olay olarak seçilmiştir. Öğrencilerin %81'i Kosova Savaşını Osmanlı döneminde en önemli tarihsel olay olarak görmektedir. Rakamın bu kadar yüksek olması tarihyazılımında ve ders kitaplarında sergilenen ve öğrencilerin kendi milli tarihlerine bakışı arasında hiç bir farkın olmadığını bize göstermektedir. Kosova Muharebesinin gençlerin zihninde ne derece önemle yerleşmiş olduğunu, Balkan Savaşlarının %10'luk küçük bir oranla en önemli tarihsel olay olarak görülüp ilk sırayı alan Kosova Savaşıyla oran açısından farkın bu kadar büyük olması, bunu açık ve net göstermektedir. İşin daha acı tarafı Sırp milli ve

[16] Bu cümlede Sırp güçler dışında savaşa katılan diğer feodaller sanki katılmamışlar ve Balkanlı feodallerin değilde sanki bir Sırp direnişi olarak görülmesine yol açıyor.

Ortodoks tarihini ilgilendiren hadiselerin en önemli tarihsel olay olarak görülmesinin oranının % 90 civarında olmasıdır. Bu hadiselerin hiç biri Bosna tarihi açısından en önemli tarihsel olay kategorisine girebilecek hadiseler değillerdir ve Bosna'nın her üçüncü vatandaşını oluşturan etnik toplumunda bu anlayışın yaygın olması, ülkenin geleceği ve bütünlüğü açısından endişe uyandırıcıdır. Kosova Savaşı olayı ve o dönemin diğer gelişmeleri anlatılır iken bazen mitolojik bir anlatılma ile yapılıyor. Ders kitabında bazen başlık olarak bile bir sürü efsane yerini bulmuştur. Kullanılan bazı tarihi kaynaklarda ortaçağ stereotipik terminoloji ders kitaplarında yerini bulmuştur. Bazı ders kitaplarında ortaçağ metinlerinden çıkarılıp başlık olarak da kullanılmıştır. Örneğin, *"Kötü zamanların en kötüsü"* (Mihaljčić, 2009, 191) cümlesi bir keşişin yazdığı bir eserden alınıp Çernomen muharebesinden sonraki dönemi böyle adlandırması başlık olarak kullanılmaktadır.

Savaştan önceki durumu ve güç sıralamalarını anlatırken Osmanlı Devleti'nin o dönem de Balkanlar'da Sırbistan'dan daha güçlü olduğu ve Sırplarda birliğin eksik olduğu vurgulanmaktadır. "*Kosova savaşından önce Türkiye (Osmanlı) dünya gücüydü, iki kıtaya uzanıyordu.*" (Mihaljčić, 2009, 196) ve "*Knez Lazar tüm Sırp feodallerini ve tüm Sırp askerlerini toplayamadı.*" (Mihaljčić, 2007, 221-222) Durumun böyle olmasıyla Sırp Devleti'nin Osmanlı'dan çok zayıf ve kendini savunma için şansının neredeyse hiç olmadığı ders kitabından anlaşılmaktadır."*Morava Sırbistanı ekonomik açıdan ne kadar güçlü ve iyi organize edilmiş olursa olsun, Osmanlı'nın Avrupa kısmından oldukça küçük idi.*" (Mihaljčić, 2009, 196) Sanki bu örneklerle mağlubiyetin kaçınılmaz olması ve onun önemi vurgulanmak istenmektedir. Tarihte yaşanan mağlubiyetlerle, düşmanın galibiyetini ve onun askeri gücünü yüceltmek, kendisinin de şanssız oluduğunu göstermek, tarihten önemli olayların anlatımında, sonraki nesiller tarafından tarihsel bilinç algısını canlı tutmak adına ve güncel olan ideolijiyi yaymak ve ulaşmak istediği etkiler ve hedeflerine kavuşması için kullanışlı

bir malzeme olarak kullanılması eskilerden beri uygulanan bir metoddur.

Kosova Savaşı ile ilgili gelişmeleri okur iken çatışmanın kıran kırana olduğu ve her iki tarafın da büyük mağlubiyetlere uğradıkları, sonuç olarak da galibin zar zor kazandığı anlaşılmaktadır. Savaşı bu kadar kararsızlaştırmak mağlubiyeti kabul edememe psikolojisine de benzemektedir. Bunu kitaptan alıntılarla çok net görebiliriz. *"Savaşın seyri ve nihai sonucu bilinmemektedir."* (Mihaljčić, 2007, 222) ve *"Vidovdan'da 1389 senesinde Kosova'da Hrıstiyan ve Türk güçleri arasında şiddetli mücadele ortaya çıktı. Çatışma iki tarafın da zayıflamasına kadar sürdü. İki hükümdar öldürüldü; Knez Lazar ve Sultan Murat. Murat'ın oğlu Jakub da trajik sona uğradı."* (Mihaljčić, 2009, 199) İki tarafın da büyük kayıplara uğradığı sık vurgulanıyor bunun yanında Osmanlıların daha fazla güce sahip oldukları da aynı zamanda sıkça vurgulanmaktadır. Mağlubiyeti kabul edememe bakış açısı bir sonraki cümleden daha açık görülebilmektedir. *"O dönemin çağdaşları Sırpların mağlubiyete uğramadıklarına inanıyorlardı."* (Mihaljčić, 2009, 199) [17] Buna ilişkin Floransalıların Bosna kralına gönderdikleri Kosova'daki "zaferi" için tebrik mektubu da tarihi kaynak olarak yerini almıştır. (Mihaljčić, 2009, 199) [18]

Sırp ders kitaplarında milli efsaneler de bulunmaktadır. Bir başlık *Kosova Efsanesi* ismindedir ve burada Sırplar arasında yüzyıllarca nesilden nesile anlatılan bir efsane anlatılmaktadır. Kısa bir şekilde efsanenin içeriği de ders kitabında

---

[17] Sırp milliyetçi tarihçillik tarafından Kosova'yı bir yenilgi değilde tam tersine bir galibiyet olarak görmek iki olaydan kaynaklanmış olabilir. Birincisi Sultan Murat'ın Miloş Obiliç isimli Sırp askeri tarafından öldürülmesi, ikinci ise muharebeden önce Knez Lazar'ın Hz. İsa'yı rüyasında görme efsanesidir. Bu efsaneye göre Knez Lazar muharebeden önceki gece rüyasında Hz. İsa'yı görüyor ve kendisine soruluyor, bu dünyanın kraliyetini mi, yoksa gök kraliyetini mi istiyor. O da bu ikincisini kabul ederek sonsuza dek göklerdeki kraliyetin kralı oluyor. Böylece Sırp devleti bu dünyada olmasa da diğer dünyada sürmeye devam ediyor.

[18] Avrupalılar Sultan Murat'ın savaşta öldürüldüğünü duyunca Kosova'da Hristiyan müttefiklerinin galip çıktıklarını düşündüler.

bulunmaktadır. Efsaneyi yorumlar iken, Yugoviç isimli efsanevi ve aslında uydurulmuş bir kişilik olan karakteri anlatır iken şöyle bir cümle kullanılmıştır; *"Yugoviç efsanesiyle, yani efsaneden kişiliklerle, Kosova'da soyları yok edilmiş, birçok genç savaşçının trajik sonu anlatılmıştır."* (Mihaljčić, 2009, 198)

Hırvat ders kitaplarında Kosova savaşı ile ilgili çok bahsedilmemektedir. Genelde birkaç cümle ile bilinmesi gereken en önemli bilgilerden bahsedilmektedir. Ders kitaplarından bir tanesinde en önemli olaylar dışında Sultan Murad'ı öldüren Miloş Obiliç'in kısa bir hikâyesi verilmiştir.

1.9 Krbava Muharebesi

Boşnak ders kitaplarında Krbava Muharebesine büyük önem verilmemektedir hatta bazılarında bu olaydan bile bahsedilmemektedir. Bu olaydan bahseden kitaplarda genelde birkaç cümle ile ne zaman olduğu, kimler tarafından yürütüldüğü ve sonuç olarak ne getirdiği yazmaktadır. Öte yandan Sırp ders kitapları da bu olaya çok yer vermemektedirler. Bu olay ile ilgili incelenen tüm kitaplardan sadece birinde bilgi verilmektedir. Burada başlık *"Osmanlıların Macaristan ve Hırvatistan'a Akınları"* olarak verilmiştir. Bu konunun alt başlığı olarak da Krbava Muharebesi oldukça geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Burada da bazı sorunlu cümlelere rastlanabilir. "*Hırvat ve Sloven toprakları Sırp despotluğu ve Bosna'nın düşüşünden sonra Türk saldırıların hedefi oldular... Sultan'ın çeteleri halen fetih niyeti ile sınırı geçmiyorlardı, ekonomiyi yıkmak, yakmak, soymak ve korumasız nüfusu götürmek için geçiyorlardı. Soyguncu akınlar, savunmadan dolayı vergileri yükseltilmiş ve askerlik hizmeti empoze edilmiş olan köylü halkının durumunu daha da kötüleştirdi."* (Mihaljčić, 2007, 247)

İncelenen Hırvat ders kitapları arasında Krbava Muharebesi konusu ilkokul 6. sınıf ders kitabında geçmektedir. Hadise kısa şekilde çok detaya girilmeden bahsedilmesi gereken en önemli kavramlar dışında ilginç olan bu olaydan önce ve muharebeye yol

açan diğer savaşları anlatma konusunda rastlanan bazı ifadelerdir. Krbava Muharebesi'nin öncüsü olan, bu bölümde Kosova Savaşından farklı bir boyutla bahsedilmektedir. *"Hırvatların Kosova ve Çernomen Muharebelerinde Türklere karşı savaşan Hristiyan güçlerinin bir parçası olmalarına rağmen, ancak Bosna'nın fethinden sonra bunların (Osmanlılar-Hırvatlar) arasında açık savaş ortaya çıkacak."* (Birin vd., 2012, 146) Bosna'nın fethinden sonra Hırvatistan ve Slovenya istikametine yol açılmıştır ve buna dair, *"Sloven topraklarına giden yolda Osmanlı Türkler buralardan sıkça geçiyorlardı"* (Birin vd., 2012, 146), ve sonuç olarak da *"Arkalarında harap edilmiş ve yağmalanmış bölgeleri bırakıyorlardı, nüfus ise masif şekilde bu bölgeleri terk ediyordu."* (Birin vd., 2012, 146) Krbava Muharebesi'nin sonucuda, *"tüm Hırvat aristokratları esir ve idam edilmiştir... Hırvat-Osmanlı yüzyıl çatışmalarının başlangıcını belirtmiştir."* (Birin vd., 2012, 146) Ayrıca Hırvat tarihi için neredeyse aynı boyuta önem taşıyan ve bazen en önemli tarihsel olay seçimi konusunda işi zorlaştırabilen başka bir olayda 1593 Sisak Muharebesidir. Bu olaydan bahsedilir iken Krbava muharebesine ilişkin ders kitabında bir yorum yapılmıştır. Sisak'ta yaşanan galibiyet Hırvatistan için hayati önem taşımaktadır. *"**Osmanlı ilerlemesi nihayet durdurulmuştu** ve Krbava muharebesi yenilgisinden sonra başlayan yüz senelik **Hırvat devletinin dağılması bitmişti**."* (Birin vd., 2012, 151) Burada kalın harfler ile yazılmış olan sözler, ders kitabında da kalınlaştırılmış şekildedir. Bu cümlede neyin vurgulanmak istediğini açıkca görebiliriz. Krbava Muharebesi ile ilgili bu cümleden anlaşılan Hırvat Devleti'nin bu hadiseden sonra yüz senelik bir dağılıma uğramasıdır.

1.10 Osmanlı Egemenliği veya Türk Esareti?

Bosna'nın Osmanlı egemenliği altında geçirdiği dönemi ders kitaplarında iki farklı bakış açısına ayırabiliriz. Birincisi Boşnak ders kitaplarındaki bakış açısıdır. Burada genelilkle ilk yüzyıllarda olumlu bir öykü olarak sonradan ise sıkıntılı bir dönem algısını ve egemenlik bakışının nasıl esaret bakış açısına

dönüştüğünü görebiliriz. Esaret terimine Boşnak ders kitaplarında rastlanılmadı ama analiz bölümünde Osmanlı döneminin son iki yüzyılına nasıl bakıldığı sergilendiği zaman bu bakıştan çok farklı olmadığı açıkça görülebilecektir. Osmanlı dönemini ikiye ayırmadan tamamıyla bakılacak olursa Sırp ve Hırvat ders kitaplarına göre genelikle daha olumlu bakıldığı bir gerçektir. Osmanlı yönetiminden memnuniyetsizlik, özelikle 18. ve 19. yüzyılda ''merkeziyetçi ve reformcu'' bir Osmanlı yönetimi söz konusu olunca buna karşı direnişin ders kitaplarına yansıltıldığını görmekteyiz. Bu dönemde Osmanlı yönetiminin Bosna'nın savunması için yeterince yardım göndermediği, Boşnakların da sultan için farklı cephelere gönderilmelerinin tepki yarattığını ders kitaplarındaki örneklerden görmekteyiz. Bosna'da kapetanların Osmanlı yönetimine karşı gerçekleşen ayaklanmalarının bu memnuniyetsizliklerden kaynaklandığı inancı vardır. Ders kitaplarında hafif bir Boşnaklık hissi üzerinden gidildiğini özelikle söz konusu olan 18. ve 19. yüzyılı anlatan konularda daha net görülebilir. Aynı milletin farklı ders kitaplarında Osmanlı yönetimine bakış açısının farklı olmasına az da olsa rastlamak mümkündür. Bazı ders kitaplarında önceki ''parlak'' döneme daha çok, sonraki ''sıkıntılı'' dönemlere ise daha az yer ayırıldığını da görebiliriz.[19]

Sırp ve Hırvat ders kitaplarında genelde olumsuz bir dönem olarak algılanan hatta Sırp ders kitabından bir tanesinde Çernomen Muharebesinden sonraki dönem anlatılır iken *"Kötü dönemlerin en kötüsü"* olarak başlıklara, ya da Hırvat ders kitabından, *"Hırvatların durumu en zor idi" (*Bekavac vd., 2010, 48) gibi cümlelere rastlamak mümkündür. Hırvat ders kitaplarında, Hırvatlar diğer iki millet kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalmadıkları için ve etkileşimleri daha az olduğu için Osmanlı Devleti'ne Boşnak ve Sırp ders kitaplarında olduğu kadar yer verilmemiştir. Bosna'nın ders kitaplarında bazı

[19] Böyle bir durumu, Historija 7, Nik "Sezam ders" kitabında görebiliriz. Burada 17. ve 18. yüzyıla önceki dönemlere göre daha az yer verilmiştir.

olaylara zıt bir bakış açısı görülmektedir. Boşnak ders kitaplarında İslamlaşma, Müslüman ve Hristiyanların eşitlik açısından konumlarına ya da devşirme gibi sorulara diğer iki milletin ders kitaplarında olduğu gibi ''kötü örnekler'' olarak bakılmıyor. Öte yandan Boşnakların reformlara öteki iki millete göre daha olumsuz baktıklarını görmek mümkündür. Kesin olan her milletin Osmanlı yönetimi ile ilgili memnun olmadıkları ve kendini mağdur gördükleri noktalar bulunabilir. Herkesin ortak olarak olumlu gördükleri mevzular nadir olsa da var olduğunu söyleyebiliriz. Buna örnek en çok mimari eserler ya da yemek kültüründeki Osmanlıların bıraktıkları miraslardır. Özelikle bu dönem ile ilgili herkesi gururlandıran konu bazı şahısların Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek makamlara ulaşmasıdır. Bunun en açık Sokullu Mehmet Paşa'nın hayat hikâyesinde görebiliriz. Kendisinin hayatı Sırp ders kitaplarında bile övülmektedir. Bunun en büyük sebebi şüphesiz Sırp milletinden gelmesi inancı ve durumun kötü olmasına rağmen bir Sırp'ın başarması aslında bilinçaltında Sırpların nasıl zor şartlarda bile en üstün makamlara ulaştıkları Sırp milletinin büyüklüğünü öğrencinin ve diğer farklı araçlarla kamunun kafalarına yerleştirilmeye çalışmaktadır. Bölgenin etnik toplumları geçmişin ve günümüzün başarılı ve meşhur şahıslarıyla övünerek bu şekilde kendi "büyüklüğünü" göstermeye çalışmaktadır. Balkanlarda bu bir hastalık haline gelmiş vaziyettedir.

1.11 Osmanlı İdaresi ve Bosna-Hersek'in Konumu

Bu başlık altında tüm milletlerin ders kitaplarındaki genel bakıştan başlayıp Bosna'da Osmanlı yönetimini ilgilendiren tüm algıları kronolojik bir şekilde fetihten sonraki dönemden bağımsızlık savaşlarına kadar kapsayan bir süreyi ve her milletin ders kitaplarında bulunan tespitleri sergilemek olacaktır. Bosna ve etrafındaki ülkelerdeki Osmanlı yönetiminin ders kitaplarındaki yerinin analiz kısmı iki farklı kronolojik döneme ele alınacaktır. Birincisi yükselme devri, ya da Bosna, Sırbistan ve Hırvatistan'ın fethinden, Karlofça anlaşmasına kadar olan

süredir. İkinci dönem ise duraklama ve reformlar devri, ya da Karlofça'dan bağımsızlık savaşlarına kadar yaşanan süre olacaktır.

Genel olan bir bakış Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam dinini çok önemsediği ve bu temeller üzerine inşa edildiği ve din uğruna hareket ettiği sadece Boşnak değil, tüm ders kitaplarının ortak noktasıdır: *"Aynı zamanda İslam Devletlerini (Dar-ul-İslamı) yaymak, tanrıyı hoşnut bir eylem olarak görülüyordu."* (Hasičić, 2010, 119) Sırp ders kitapları da Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam üzerinden kurulmuş bir devlet olduğunun görüşündedir: *"Osmanlı İmparatorluğu İslam devleti idi ." (*Šobot vd., 2010) ve *"Aynı zamanda dini lider idi (sultan)."* (Mihaljčić, 2007, 218) Hırvat ders kitabında da böyle düşünceleri görüyoruz: *"Onların* ***fetihleri'nın ilk başta dini karakteri var idi."*** (Birin vd., 2012, 144)

Ayrıca Sultan'ın yetkilerinin çok büyük olduğu bir devlet düşüncelerini, *"Sultanın sınırsız gücü vardı"* (Šabotić, 2010, 90), gibi cümlelerden görebiliriz. Aynı düşünce Sırp ders kitaplarında da görülmektedir: *"Devleti sınırsız hakları olan monarh yürütüyordu."* (Mihaljčić, 2009, 189) ve *"Emir, sonradan sultan, sınırsız hakkı olan monarh, Osmanlı İmparatorluğu'n başında idi. Devleti Tanrının temsilcisi olarak yönetiyordu."* (Mihaljčić, 2007, 218) Olağandışı hikâyeler diye bir bölüm verilmiş 7. sınıf Boşnak ders kitabında. (Valenta, 2010, 139) Burada Osmanlı tarihinden ya da devlet kurumundan öğrencilere ilginç gelebilecek kısa örnekler verilmiştir. Bu örneklerden birisinde Osmanlı divanı anlatılmaktadır. Sultan'ın vezirlerini bazen pencereden gizlice dinlediği örneği verilmiş ve divana katılanların nasıl hiçbir zaman Sultanın dinleyip dinlemediğinden emin olamadıklarını, bu sistem ile vezirlerin ne yaptıklarının Sultan tarafından dikkat edilmesi ve her zaman Sultan'ın onları takip etme şüphesinde oldukları söylenmek istenmiştir. Bu yazıdan sonra yazar tarafından öğrencilere soru soruluyor. Osmanlı yönetimi hakkında bu örneğin verilmesi ve özelikle öğrencilere sorunun ne şekilde sorulduğu bize Osmanlı yönetimi hakkında neyin

vurgulanmak istendiğini gösteriyor. Soru öğrencilere bu şekilde soruluyor: *"Bu tip "Osmanlı demokrasisine" nasıl bakıyorsunuz?"* Osmanlı demokrasisi parantez içine konulmuştur. Gördüğümüz örneklerden anlaşılan Osmanlı Devleti gücü ve yetkisi sınırsız olan Sultan tarafından ve aslında demokrasisi olmayan bir sistemle yürütülmüş olmasıdır. Demokrasiyi bu dönemde ve Osmanlı Devleti'nde aramakla tarih bilimi açısından acemice bir hata yapılmıştır. Osmanlı yönetiminin timarlık sistemi anlatılır iken bazen *"Osmanlı feodalismi"* kelimesi kullanılmaktadır. (Isaković, 2007 13), (Mihaljčić, 2009, 188)

Bu imge dışında Sırp ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal ve militarist karışımlı bir devlet olduğunu ve her şeyin askerlik ve fetih uğruna yapıldığını görüyoruz: *"Türk sosyal ve devlet kurumları sürekli fetih savaşları için ayarlı idi" (*Vujadinović vd., 2010, 41); *"Türk feodal düzeni devamlı savaşma ihtiyacı için düzenlenmişti."* (Mihaljčić, 2009, 188) ve *"Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) askeri-feodal monraşi idi." (*Mihaljčić, 2009, 189) *"İmparatorluk neredeyse sürekli olan fetih savaşları ile büyüyordu." (*Mihaljčić, 2009, 189)

Boşnak ders kitaplarında Bosna sancağı, sonradan da eyalet tarihi üzerinden gitmektedir. Osmanlıların fetihlerinden ve 17. yüzyıl'ın sonlarına kadar olan dönemde genelde olumlu anlatılmaktadır. Bu dönemde nasıl Osmanlılar ile yeni kültürün geldiği, dini toleransın yüksek olduğu, şehirlerin inşâ edilmesi, ekonominin çok iyi gitmesi, askerlerinin çok disiplinli ve başarılı olması gibi örneklerle övüldüğünü görebiliriz. Boşnak ders kitaplarında bazen doğruluğu açısından tartışılabilecek konular ve Boşnaklar arasında yaşanan bazı siyasi ve bilimsel akımlardan dolayı etkilenme olaylarını ve bunların nasıl Osmanlı yönetimine yansıtıldığını görebiliriz. En iyi örneklerden bir tanesi de, *"Entegral Boşnaklığı (Entegral Bosnalılığı) Osmanlı yönetimini de resmi olarak destekliyordu"*, cümlesindedir. Bu ifadenin ne kadar doğru olduğu tarih bilimi açısından tartışılabilir, ama anlaşılan bugünün sorunlarının tarihe nasıl yansıtıldığını ve yaymak istenilen fikirlerin nasıl tarihte kökler arayıp fikirleri o

köklere bağlama girişimleridir. Bugün bölünme tehlikesi yaşayan Bosna-Hersek'te son dönemlerde tüm milletleri bir çatı altında toplayacak olan entegral Bosnalılık kimliği üretilmeye çalışılmaktadır. Yeni ve mevcut olan fikirlere meşruluk verecek bir temele bağlamak açısından tarihi kullanmak Bosna'da savaştan sonra sıkça yapılmaktadır. Bunun sadece Bosna'dan ayrılma ve komşu ülkelerine bağlanma girişimlerinde değil, bazen Bosna'nın bütünlüğünü koruma niyetiyle yapıldığını da görebiliriz. Böyle bir ifadeyi Boşnak ders kitaplarında bulmak hiç de şaşırtıcı değildir. Ülkenin bütünlüğünü korumak uğruna bu fikri daha geniş kitlelere yaymanın en iyi araçlarından bir tanesi de kesinlikle ders kitaplarıdır.

Sırp ayaklanmasına kadar yaşanan dönem Sırp tarih ders kitaplarında paralel bir şekilde etnik tarih ve Bosna tarihi üzerinden kronolojik şekilde Osmanlı egemenliği incelenmiştir. Sırp ders kitaplarında Osmanlı Devleti'nin egemenliği açısından genel olan bir imaj, onun Balkan Devletleri'nin *"bağımsız siyasi gelişmesini kestiği"* (Vujadinović vd., 2010, 40) görüşüdür. Sırp tarihi üzerinden ağırlıklı gidildiği için Osmanlı egemenliği altında geçen dönem de bağımsızlığın kesilmiş olmasından dolayı ders kitaplarında İpek Patriyarşisine büyük önem verilmiştir. Ders kitaplarına göre Sırp ulusunun bu bağımsızlık döneminde korunması ve Osmanlı döneminde patriyarşinin yönetimi altında Ortodoks dininin ve Sırp kültür ve mirasının korunması açısından çok önemli rol oynadığına inanılıyor: *"Patriyarşi din ve kültür açısından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki neredeyse tüm Sırpları birleştirdi ve böylece Sırp ulusal bilincinin korunmasına ve gelişmesine katkıda bulundu."* (Vujadinović vd., 2010, 46) ve *"İpek Patriyarşi'nin Sırp halkı'nın kültürel mirasındaki rolü paha biçilemezdir... İpek patriyarşi'nin ulusal bilinci, Hristiyan ve Bizans kültürlerine ait olma geleneğini koruma açısından önemlidir."* (Vujadinović vd., 2010, 47) Osmanlı yönetimine gelince, onlara da pek olumlu baklımadığı örneklerine rastlamak mümkündür: *"Hayat koşullarının sürekli kötüleşmesi, ve yönetim temsilcilerinin yetkilerini kötüye kullanmaları isyan ve ayanklanmalara yol açtı."* (Vujadinović vd., 2010, 52) ve *"Osmanlı*

yetkilerinin kötüye kullanımı" (Vujadinović vd., 2010, 105) Sırp ders kitaplarında daha büyük sıkıntı sonraki yerli derebeylerinin güçlenmesi ile olacaktır. Bunların yerli halkına acımasızca davranmaları Sırp İsyanlarına yol açacaktır.

Osmanlı egemenliği ile ilgili Hırvat ders kitaplarında diğer iki ders kitaplarından farklı olarak değişik konulara önem verilmiştir. Bu ders kitaplarında diğer milletlere göre Osmanlı Devleti'nin daha çok akıncı olduğundan diğer taraftan da sürekli sürdürülen savunmalar ve sınır çatışmaları yönünden bahsedilmektedir. Hırvatistan tarihi üzerinden gidildiği için Osmanlı tarihinin bu boyutuna en büyük önem verilmiştir. Hırvatistan da durdurulan Osmanlı ilerleyişi bu bölgeye sınır karakteri vermiştir. Bu da Hırvatların Osmanlılar ile deneyimini daha çok sınır çatışmaları olarak şekilendirmiştir. Osmanlılar ile olan teması böyle algılamak tarih ders kitaplarına da yansımıştır. Osmanlı ve Hırvatlar arasında olan savaşların tümü incelenmiştir. İki taraf arasında yaşanan sınırda olan gelişmeler birer birer sayılmaktadır. Ders kitaplarında Krbava Muharebesine, Cetin Meclisine, Mohaç Savaşına, Sisak Muharebesine ve diğer Hırvat kalelerin fetihlerine yer verilmiştir. Osmanlı fetihleri dışında kalan Hırvat topraklarına: *"Bir zamanlar şanlı Hırvat Krallığı'nın kalıntılarının kalıntıları"* (Birin vd., 2012 , 150) olarak adlandırılmaktadır. Bu cümlede önceden Hırvat Krallığına bağlı olan topraklardan ne kadar az bir kısmının Osmanlı egemenliği dışında kaldığı söylenmek isteniyor. Hırvatistan toprakları üzerinden Osmanlı ilerlemesini durduran Sisak Muharebesi hakkında: *"Bu galibiyet Hırvatistan için hayati bir önem taşıyordu.* ***Osmanlı ilerlemesi nihayet durdurulmuştu*** *ve Krbava Muharebesi yenilgisinden sonra başlayan yüz senelik* ***Hırvat devletinin dağılması bitmişti****."* (Birin vd., 2012 , 151) şeklinde yorum yapılmıştır. Osmanlı yönetimi altına girmeyen Hırvatların yaşadıkları bölgelelerden yanısıra Osmanlı egemenliği altına geçen Hırvatların durumuna da yer verilmiştir. *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Hırvatların konumu"* (Birin vd., 2012 , 155) isimli bir altbaşlıkta yerini bulmuştur. Bu bölümde Osmanlı egemenliğini inceleyen farklı

konular arasında daha çok devşirme, İslamlaşma, timar sistemi ve köylülerin konumu gibi sonraki başlıklıkları ilgilendiren konular yer almaktadır.

Boşnak ders kitaplarında Osmanlı yönetiminin ve genelde erken dönemlerinin olumlu anlatımı 17. yüzyıldan sonraki dönemlerde tamamıyla değişecek. Karlofça Anlaşması bu çalışmada bir dönüm noktası olarak seçildi, çünkü eyaletin karakteri değişiminden dolayı ders kitaplarında bu dönemden sonra Osmanlı yönetiminin anlatımı da değişmektedir: *"Karlofça Anlaşmasından sonra Bosna Eyaleti Osmanlı İmparatorluğu'nun en batı eyaleti haline geldi. Onun önemi Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olması açısından çok büyüdü. 18. yüzyılda* ***Osmanlı İmparatorluğu'nun en batı sınırını savunur iken Bosna'yı savunma bilincine sahip oluyorlar****.* ***Bunun sayesinde sonraki savaşlardan galip olarak çıkıyorlar****."* (Muminović, 2010, 131) Karlofça Anlaşmasından sonraki dönemi inceleyen konularda daha açık Bosna milliyetçilliği üzerinden gidilecektir ve tüm başarısızlıklar Osmanlı yönetimine bağlanacaktır. Başta saydığımız iyi yönleriyle bilinen Osmanlı artık onları ''kaybetmiş'' haldedir ve Boşnak ders kitaplarına göre Bosnalıların özelikle de müslümanların tüm başarısızlıkları ve belaları için başlıca suçlusu haline gelmiştir. Bu dönemleri anlatan konular da bu tip örnekler az değildir. Boşnak ders kitaplarında bu dönemden Osmanlı yönetimini olumsuz gören bir kaç önemli nokta var. Hepsi aşağıda birer birer sayılacaktır.

Osmanlıların Bosna Eyaletine yeterince maddi ve askeri yardım göndermemesi bundan dolayı da tek başına bırakıldıkları ve eyaletin savunmasının yerel müslümanlara kaldığını, ders kitaplarında çok sayıda örnekten görebiliriz: *"Osmanlı hükümeti hiç bir lojistik yardım sağlamadı."* (Muminović, 2010, 134); *"Tamamen tek başına, Bab-ı Ali'nin yardımı olmadan kendini savunmaya başardı..."* (Bajramović, 2010, 107); *"Savaşlarda Osmanlı hükümeti tarafından yardım almadan tek başına savaşmak zorunda kalan Boşnaklarda öz-farkındalık hissi*

*büyümüştür ve bu da 19. yüzyıldaki bağımsızlık hareketlerine yol açacaktır." (*Bajramović, 2010, 135); *"Bosna Eyaletinde büyük sayıda Osmanlı askerleri yoktu. Eyaletin savunması yerel Müslüman halkına yük olarak kaldı." (*Bajramović, 2010, 134); *"Bosna Eyaletinin sınırlarının savunulması bu savaşta sadece müslüman halka düşmüştü." (*Šabotić, 2010, 169) ve *"Boşnaklar (Bosnanın müslümanları) Eyaletin sınırlarını tek başına savunmak zorunda kalınca, onlarda kendilerini tanıma hissi inşa edilmeye başlandı, aynı anda Osmanlı Devleti'ne karşı çıkma... başlamıştır."* (Šabotić, 2010, 171) Yukarıda verilen örneklerde görebildiğimiz gibi, tek başına ve desteksiz kalma bakış açısının ders kitaplarında az olmadığı ve böyle bir görüşün ders kitaplarında açıkça anlatıldığını ve mevcut olduğunu birçok örnekten net olarak görebiliriz. Bosna'nın yalnız ve savunmasız bırakılması; *"Bosna halkında teklik hissi Bab-ı Ali'nin bunu silahla bastırılması için çok güçlüydü" (*Dervišagić, 2011, 98) ve *"Bosna'nın nüfusu... tek başına bırakılmıştı."* (Dervišagić, 2011, 98), ders kitaplarına göre Bosna'nın yerel halkı arasında kendini tanıma hissini, bunun da özerklik hareketlerine yol açtığı açıkça söylenmektedir: "*Boşnaklarda öz-farkındalık hissi büyümüştür ve bu da... bağımsızlık hareketlerine yol açacaktır"* ve *"...**imparatorluğu'nun en batı sınırını savunur iken Bosna'yı savunma bilincine sahip oluyorlar**."* (Muminović, 2010, 131) İkinci cümle kalın harfler ile yazılmıştır. Terk edilmişlik hissinin ne kadar ileriye gittiğini bu örnekten görebiliriz: *"Bab-ı Ali Bosna'nın savunmasını umursamadığı için..." (*Isaković, 2007, 111)

Savunma konusunda tek başına kalan Boşnak askerlerinin Bosna'nın savunmasına ihtiyacı olmasına rağmen eyalet dışında savaşmak için farklı cephelere gönderilmesi, bazı ders kitaplarına göre Bosnalıların Osmanlı yönetimine karşı memnuniyetsizliğine yol açmıştır: *"Memnuniyetsizliğin sebebi... Boşnak ordusunun diğer cephelere gönderilmesi..."* (Dervišagić, 2011, 96)*; "1739'dan 1788'e kadar Bosna'da barış vardı. Buna rağmen Bosna'dan gençler Rusya ve diğer cephelerde savaşıyorlar idi..."* (Muminović, 2010, 134); *"Bosnalı sipahiler*

kendi eyalet sınırları dışında savaşıyorlar idi. Osmanlı-Rus savaşı patladığında Bosna'da mobilizasyon yapıldı." (Muminović, 2010, 131) Ders kitaplarına göre Boşnakların aynı zamanda Bosna'nın savunması konusunda Nizam-ı Cedide güvenleri olmaması ve kendilerinin, askerde reformu uygulamadan, eski hali ile eyaleti en iyi savunabileceklerinin inancı olmasıdır. Bu da farklı cephelere gönderilme olayında Osmanlı yönetimine karşı çıkmanın başlıca sebeplerindendir: *"Bosna'nın korunması ve savunması için tüm çabaları Boşnaklar gösteriyorlardı. Buna rağmen Sultan Rusya'ya savaşmak için yerlileri gönderiyordu. Bosna'nın yerli halkı diğer cephelere gitmeye karşıydı çünkü Bosna'ya saldırı durumunda yeni askerlere güvenleri yoktu. O ana kadar olduğu gibi kendi topraklarını kendileri savunmak istediler." (*Muminović, 2011, 98) ve *"Bosna'nın tehlikede olduğu dönemlerde yerel halkın Rusya'ya karşı mobilize edilmesi, Sultanın yürüttüğü politikaya karşı olan memnuniyetsizliklerini arttıracaktır." (*Isaković, 2007, 111)

Yerel yöneticilerin, reformların Bosna'nın savunması açısından zararlı oldukları inancı ve reformlara karşı çıkması. Bosna'da o dönem önde gelenler özelikle askeriye de yapılan reformlara karşıydılar. Onlar Nizam askerlerinin Bosna'yı savunamayacaklarına inanıyorlardı. *"Memnuniyetsizliğin sebebi ... Nizam-ı Cedid reformları idi." (*Dervišagić, 2011, 96) Bu kapetan ve ayan sınıfı eyaletin savunmasına kendileri bakıyorlardı ve durumun böyle kalmasının en iyi olduğu düşüncesine sahiptiler. *"Böyle bir ortamda onlarda Bosna'yı en iyi şekilde sadece kendilerinin savunabilecekleri farkındalığı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı reformlara güçlü direnişle karşı çıktılar."* (Isaković, 2007, 111) Reformlar aynı zamanda ocaklık timar sistemine de son verecekti. Bu da onların ayrıcalıklarını sona erdirecekti. *"**Bosna'nın önde gelenleri, reformlar konusunda Bosna için hiç duyarlığı olmayan Bab-ı Ali'ye olan ilşkilerini tamamıyla değiştirdiler**."* (Muminović, 2011, 98)

Sırp tarih ders kitaplarında reformlar Boşnak ders kitaplarına göre daha olumlu görülmektedir ve Bosna

derebeylerinin reformları kendi ayrıcalıklarını korumak için karşı çıktıkları yazıyor: *"Bosna feodalleri kendi ayrıcalıklarını korumak için reformlara kuvvetli şekilde karşı çıktılar."* (Simanić ve Mastilović, 2007, 126) Reform sürecinin Sırplara bazı yararlar getirdiğini, ayrıca başarısızlığa uğramasının başlıca suçlularından birisinin de taşrada bulunan derebeylerinin olduğu yazmaktadır: *"Sultan III. Selim barışı korumak için, Belgrad Paşalığında Sırplara bazı yararlar tanıdı. Ama Türk feodaller onun reformlarına karşı çıktılar... Onlar Sırpların tüm ayrıcalıklarına son verdiler ve terör yönetimini başlattılar."* (İbid. s. 116) Reform dönemi bize Sırp tarih ders kitaplarında bazen yerli müslümanlan aritokrasisine merkezdeki Osmanlı yönetminden daha olumsuz bakıldığını gösteriyor.

Yerel kapetanların Osmanlı yönetiminin merkeziyetçiliğine karşı çıkması da Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna'daki son iki yüzyılının özeliklerinden bir tanesidir. Bu Bosna'nın özerklik hareketine yol açan sebeplerdendir. Merkeziyetçi yönetime olan tatminsizlik ders kitaplarında yankısını bulmuştur: *"...merkezi yönetime karşı iğrençlik hissi büyümüştür."* (Dervišagić vd., 2010, 154) Yerel güçler ve merkez arasında çatışmalar yönetimin kontrolü kendi eline alma girişimlerine sebep olacaktır: *"Yarım asırdan fazla merkeziyetçiliğe karşı çıkan Bosna aristokratlarına, Bab-ı Ali son vermeye karar verdi."* (Muminović vd., 2011, 104) Aynı zamanda merkeziyetçi olarak algılanan yönetimin sıkı el ile eyaleti yönettiği ve ona her karşı çıkanı acımasız şekilde cezalandırdığı inancı da mevcuttur: *"Bosna'nın önde gelenlerinin merkeze karşı en küçük kritiği bile onların ölümleriyle biterdi."* (Muminović vd., 2011, 98) ve *"Bab-ı Ali'nin prosedürlerinden dolayı Bosna'da müslümanların merkeze karşı memnuniyetsizliği büyümüştür."* (Forić vd., 2007, 95)

Bu iki güç kaynağının arasında yaşanan gerginliklere Sırp ders kitaplarının bakışı tamamen farklıdır. On yedinci yüzyıldan itibaren yaşanan merkez ve taşra arasındaki anlaşmazlıklarda, Sırp ders kitapları merkez tarafını tutmaktadır. Taşra aristokratlarının güçlenmesinin Hristiyanlara ve alt tabakalara

talihsizlikler getirdiğine inanılıyor: *"Böyle bir durumda köylülerin özelikle de hıristiyanların durumu kötüleşti." (*Simanić ve Mastilović, 2007, 125) Yerel temsilcilerin Sultana olan tutumları bu şekilde anlatılıyor: *"onlar sultanın emirlerini yerine getirmeye reddettiler bu da sonuç olarak büyük çatışmalara yol açtı."* (İbid. s. 125) ve *"o derece kibirlendiler ki sultanın emirlerini yerine getirmeyi durdular."* (İbid. s. 125)

Osmanlı yönetimi tarafından gönderilen bazı valilerin eyaleti kanlı şekilde yönetmesi ve reformları zorla empoze etmesi, özelikle de Ömer-Paşa Latas'ın Bosna'ya gelme meselesi Boşnak ders kitaplarında eleştirilmektedir. Ders kitaplarına göre yönetimin atadığı valilere yerli halk tarafından pek de olumlu bakılmadığı ve onların acımasızlığı dışında yolsuzluk ve rüşvetle işi olan kişiler olarak görüldükleri birçok cümle ile anlatılmaktadır:*" Memnuniyetsizliğin sebebi valilerin yiyiciliği, ...*" (Dervišagić, 2011, 96) ve

"... ***vezirin yiyiciliğinin sonu yoktu***." (Dervišagić, 2011, 96) Boşnak ders kitaplarında Bosna'daki Osmanlı yönetimini haksız olarak görmenin sebepleri arasında: *"... vezirin kapetanların atanmasında yetkisnin olması..."* (Dervišagić, 2011, 96) Bu cümleden merkez ve taşra arasında olan çekişmeleri açıkça görebiliriz. Osmanlı temsilcilerinin halka olan tavırlarını anlatan bazı cümlelerden son dönem devlet adamlarına nasıl bir görüş olduğuna dair bazı örnekler verilmiştir: "... ***Vezirin yerli halka olan acımasız davranışlarına maruz kalmışlardı ...***" (Muminović vd., 2011, 98)*; "Bosna'nın önde gelenlerinin merkeze karşı en küçük kritiği bile onların ölümleriyle biterdi."* (Muminović vd., 2011, 98) *ve "**O** (Abdrahman paşa, Bosna'nın valisi) **tüm saygın Yeniçerileri öldürdü ve onların direncini kırdı**."* (Muminović vd., 2011, 95) İlk dönemleri anlatır iken sancak beyleri ve beylerbeyleri genelde pozitif gösterilmektedirler. Bu dönemde eyaletin başında olan devlet adamlarının çoğu yerel halktan gelen insanlardır. Sonraki dönemlerin valilerine ''yabancılar'' olarak göstermek tonunu, açıkça yazmasa da hissedilebildiğini görebiliriz. Bu düşünce ders kitaplarında

valilerden bahsediliş şeklinden ve kitapların genel tonundan, özelikle de sonra ortaya çıkan özerklik hareketinde isyancıların isteklerinden birisinin de yerlilerin Bosna'yı yönetme arzusundan ve merkeziyetçiliğe direnişten anlaşılabilir. Bu anlayış sonraki özerklik dönemi analizinde daha net görülmektedir.

Sultan'ın diğer devletler ile ilişkilerini iyi tutmak arzusundan dolayı Bosna'ya zarar vermesi, gibi örnekler ile ders kitaplarında Osmanlı yönetimi ve onun bu dönemde Bosna'da yürüttüğü politika kınanmaktadır: *"Memnuniyetsizlikleri özellikle arttıran Bab-ı Ali'nin Sırbistana, Drina Nehri'nin doğusundaki Bosna eyaletine ait olan bazı nahiyelerini vermesi ..."* (Dervišagić, 2011, 96) ve *"Avusturya ile olan iyi ilişkilerini korumak için, Sultan Serhat bölgesi'nin (Krajina) ilgisine karşı davrandı."* (Isaković, 2007, 114)

Osmanlı yönetiminin son dönemlerde nasıl görüldüğü yukarıda ders kitaplarında verilen birçok örnekten görebiliriz. Osmanlı yönetimini olumsuz olarak gördükleri tüm noktalar ders kitaplarından bir tanesinde açık bir şekilde teker teker sayılıyor: *"Sultan'ın Bosna'ya olan tutumu ve yapılan önlemler Bosna önderlerinin birbirileri ile yakınlaşmalarına yol açmıştır. Memnuniyetsizliğin sebebi valilerin yiyiciliği, yüksek vergi yükleri, Boşnak ordusunun diğer cephelere gönderilmesi ve Nizam-ı Cedid reformları idi. Memnuniyetsizlikleri özelikle arttıran Bab-ı Ali'nin Sırbistana, Drina Nehri'nin doğusunda olan Bosna eyaletine ait olan bazı nahiyeleri vermesi ve vezirin kapetanların atanmasında yetkisi olması. Bu da kapetanlık rütbesinin babadan oğula geçme sistemini kaldıracağı anlamına geliyordu." (*Dervišagić, 2011, 96)

1.12 Osmanlı Döneminde Göçler

Sırp ders kitaplarında Osmanlı egemenliğini yakından ilgilendiren konu da Büyük Viyana Savaşından sonra, 1697 senesinde ve ondan önce yaşanan Sırp göçleridir. Bu sürece çok önem ve yer verilmiştir ve kötü imge yaratabilecek malzeme ders

kitaplarında bu konuda çoktur. Sırp göçleri aynı zamanda Osmanlıların fetih metodlarını, göçleri ve fetihlerin arkada bıraktıkları ekonomik konumu yakından ilgilendiren bir konudur. Sırp göçlerinin daha Osmanlıların ilk fetihlere dayanan bir problem olduğunu ve kullanılan acımasız fetih metodlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan olay olarak bakıldığını görüyoruz: *"İlk göçlere sebep Osmanlıların fetih metodları oldu." (*Mihaljčić, 2009, 222) ve *"Nüfusun büyük göçleri Osmanlı fetihlerinin daimi sonucudur." (*Vujadinović vd., 2010, 224) Osmanlı fetihlerinin ne derece acımasız gösterildiğini bu örnekte çok net görebiliriz: "*Soygun çeteleri korku ve panik yayıyor, köy hanelerini tahrip ediyor, nüfusu esir ediyor, insanları ve hayvanları götürüyorlardı. Korunmasız halk ekonomik açıdan bitkin halde, kendi ocaklarını terk etmek zorunda kaldı." (*Mihaljčić, 2009, 222) Osmanlı fetih metodları bazı Boşnak ders kitaplarına göre de acımasız görülmektedir:

> "Osmanlılar bir toprağın fethini yağmalama amaçlı akınlarla başlatıyorlardı, toprakları nüfussuz bırakmak amacıyla o bölgenin halkını esir olarak götürüyor ve bölgede kalan nüfusun moralini bozmak ve onları korkutmak niyetiyle zorla sürgüne gönderiyorlardı. Onların hâkimiyetini kabul eden ülkelere haraç haczediyorlardı. Böyle bir politikanın amacı onların hâkimiyeti altında olan ülkeleri ekonomik açıdan zayıflatmak ve sonunda o ülkelere Osmanlı hâkimiyetini daha kolay ve tamamen kurmak idi" (Forić vd., 2007, 231).

Sırp ders kitaplarında göçlerin Osmanlı döneminde sürekli olarak yaşanan süreç olduğunun bakış açısı mevcuttur: *"Göçler Türk hâkimiyeti altındaki Sırp tarihinin sürekli olan bir görüntüsü idi. 1690 büyük göçünde halk büyük ölümlere uğradı."* (Vujadinović vd., 2010, 57) Büyük Viyana Savaşı süresince Avrupalı ittifaklara yardım eden Balkanlı Hristiyanların aralarında Sırplar da bulunuyorlardı. Bunların çabaları başarısızlığa uğradıktan sonra Osmanlı güçlerinin ''intikamı'' ve yerel Hıristiyanları ''cezalandırmaları'' ders kitaplarında sorunlu bir cümle ile yerini bulmuştur: *"Türklerin yıkıcı ve intikamcı ilerleyişleri, Sırp isyan hareketini yıkıyordu."* (Vujadinović vd., 2010, 56)

Göçlere Hırvat ders kitaplarında da önemli yer verilmiştir: *"Osmanlı fetihlerinin en zor sonuçlarından birisi de Hırvat halkının masif şekilde göç etmesi olmuştur."* (Birin vd., 2012, 154) Bu sürecin Sırp ders kitapları ile ortak noktası Hırvat ders kitaplarında da göçleri acımasız olarak görülen Osmanlı fetihlerine bağlamaktır: *"Arkalarında harabe edilmiş ve soyulmuş bölgeleri bırakıyorlardı, halk ise kalabalık şekilde o bölgelerden kitlesel şekilde göç ediyordu."* (Birin vd., 2012, 146) Osmanlıların sürgüncü bir politika yürüttükleri de ifade ediliyor: *"Osmanlı sürgünleri ve emniyetszilik, 17. yüzyılda da Bosna-Hersek'ten bir kısım Hırvatların doğu Panonya'ya göç etmelerine sebep olmuştu."* (Bekavac vd., 2010, 59) Alfa yayınevinin 6. sınıf ders kitabında Osmanlı egemenliği Bosna'yı anlatan başlıklarda anlatılıyor. "Bosna'da Barok" (Birin vd., 2012, 177) isimli başlık'ta Barok döneminde Bosna toprakları'nın Osmanlı yönetimi altında olduğu ve Barok kültürünü Fransiskanların yaydıkları yazıyor. Bu cemaatin Bosna'da katolik kültür mirasının korunması açısından çok önemli yeri vardır ve bunu tüm ders kitapları da vurgulamaktadır. Aynı zamanda onların bu dönemlerde yazdıkları eserlerde *"Bosna-Hersek'teki Hırvatların zor durumu"* (Birin vd., 2012, 177) olduğu yazmaktadır. Hırvat ders kitaplarında Karlofça Anlaşmasından 1739 Belgrat Anlaşmasına kadar Osmanlılar ile yaşanan tüm savaşlar ders kitaplarında yerini bulmuştur.

1.13 Hukuki / Adli Yapı ve Bosna-Hersek'in Konumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun adli ve hukuksal yapısının temeli şeriat kanununda, Sultanların getirdikleri kanunlarda ve bölgelere göre örf adetlerde yattığı görüşü vardır. *"Adalet sisteminde üç tarz kanun kaynağı kullanılıyordu:* ***Şeriat*** *(İslam dininin kanunları),* ***Kanun*** *(Sultanın adına getirilen kanun) ve* ***Örf*** *(Farklı geleneklerden gelen kanunlar)" (*Hadžiabdić, 2007, 127) ve *"Osmanlı İmparatorluğu'nda en üst kanun İslam din kanunu, şeriat kanunuydu. Sultan bile şeriattan üstün değildi" (*Radušić vd., 2007, 49) Boşnak ders kitabına göre kendi haklarının

çiğnenmiş olduğunu düşünen her şahsın mahkemeye başvurma hakkı vardı. *"Kendi haklarının çiğnenmiş olduğunu düşünen her şahıs mahkemeye derhal başvurabilirdi."* (Hadžiabdić, 2007, 127) Bu örneklerle Osmanlı İmparatorluğu'nun bir hukuk devleti olduğunu ve her şahsın haklarının düşünüldüğünü görebiliriz.

Farklı din mensuplarına gelince burada millet sistemi uygulanıyordu. (Smriko vd., 2007, 63) Diğer dinden gelenler için de adalet sistemi uygulanıyordu ve onların kiliselerinde, din kuralarına göre devletten bağımsız işleyen hukuk sistemleri vardı. *"Osmanlı Devleti diğer din mensuplarına karşı da toleranslı davranıyordu"* (Hadžiabdić vd., 2008, 51) ve "sivil sorunlar olsun hepsi bağımsız bir şekilde çözülüyordu. Müslüman ve gayrimüslim arasında bir sorun yaşandıysa o zaman bu sorunu kadı çözüyordu. Eğer bir Müslüman Hıristiyana dava açtıysa o zaman bu dava kilise mahkemesine veriliyordu. Bu böyle İmparatorluğun kriz dönemine kadar işliyordu. O dönemlerde özellikle alt kesimlerin ve Hristiyanların durumu kötüye gitti" (Radušić vd., 2007, 95).

Müslümanlar biraz ayrıcalıklı konumdaydılar, ama devlet gayrimüslümlerin savaşa katılmama zorunluluğunu onlara vermeyerek dinlere olan ilişkilerini böylece dengeliyordu ve herkes aslında bir yerden kayıpta, ama öte yandan ayrıcalıkla konumdaydı. Boşnak ders kitabına göre (Hadžiabdić vd., 2008, 51, 53) *"Müslüman ve gayrimüslümler arasındaki fark bazı haklar ve sorumluluklar konusundaydı, ama herkes eşit şekilde devletin koruması altındaydı." (*Hadžiabdić vd., 2008, 61) *"Tarlaların ekiminde çalışan herkese, hangi dinden olursa olsun, yüksek yasal kesinlik uygulandı." (*Hadžiabdić vd., 2008, 61) Boşnak ders kitapları Ortodoks olan Sırpların Osmanlı döneminde hukuksal sistemin haklarına ve konumuna da değindi. *"Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesinde Sırpların payından dolayı Sultan Süleyman onlara İpek Patriyarşisini restore etmelerine izin verdi, ...onun (İpek Patriyarşisi'nin) patriyark ve episkop seçiminde ve evlilik davalarında ve kilisenin iç davalarında hukuk sisteminin belli bağımsızlığı vardı."* (Smriko vd., 2007, 170) Sonradan İpek

Patriyarşi'nin kaldırılmasıyla Sırp halkının bu ayrıcalıklı durumu bitecek ve Sırplar artık Fener Rum Patriyarşisinin yetkisi altına geçecekler. (Smriko vd., 2007, 172-173)

Sırp tarih ders kitaplarında da Osmanlı hukuk sistemin din temelli olduğu görüşü mevcuttur. Sistemin şeriat, sultan kanunlarından ve örflerden oluştuğu, ilk dönemlerde toleranslı olduğu ve iyi işlediği görüşü mevcuttur.

"Osmanlılardan önce mevcut olan hukuk ve adli sisteme saygı gösteriliyordu, Ortodoks halkın aile ve din davaları tamemen Ortodoks kilisesine devredildi." (Vujadinović vd., 2010, 41) Ama bu durum sonraki yüzyıllarda değişecek ve bazı bozulmalar yaşanacak hukuk ve adli sisteminde. *"İlk başlarda çok düzgün, sonraki dönemlerde Osmanlı hukuk sisteminin eksikleri ortaya çıkacak."* (Vujadinović vd., 2010, 41) Osmanlı'nın yükseliş devrinde İpek Patriyarşi'nin kurulmasıyla Sırp milletini ilgilendiren tüm davalar Sırp Kilisesi'nin otoritesiyle çözülüyordu. İpek Patriyarşi'nin 18. yüzyılda ortadan kalkmasıyla bu yetki Ohri Arhiepikopisi'ne geçiyor. (Vujadinović vd., 2010, 47) Böylece artık Sırp papazları değil Rum papazları Ortodoks Sırpların davalarıyla ilgileniyorlardı. (Mikić vd., 2008, 57, 58)

Boşnak ders kitaplarında reformlara nasıl olumsuz bakıldığını gördük. Tanzimat reformları hukuk sistemini de kapsıyordu. Ders kitaplaında durumun Gülhane Hatt-ı Humayunundan sonra çok da değişmediği (Hadžiabdić vd., 2007 b, 203) ve reformların eşitlik getirdiği kabul edilmektedir. *"Dine bakmaksızın onunla (Hatt-ı Humayunla) tüm vatandaşların eşitliği garantilendi ...Hakları konusunda çok değişiklik getirmeyen reformlardan sonra da Hristiyanların Bab-ı Ali'ye karşı düşmanca tavırları devam etti." (*Hadžiabdić vd., 2007 b, 146)

Sırp ders kitabına göre reform dönemi Sırplara diğer Hristiyanlarda olduğu gibi bazı değişklikler getirdi. *"1793, 1794 ve 1796 Fermanları Sırplara yönetimde bazı bağımsızlıkları tanıdı."* (Mikić vd., 2008, 97) Sırp isyanı çıkmadan önce bazı

haklara sahip olduktan sonra bu durum uzun sürmedi. Smederevo sancağında Yeniçeri ağalarının teror estirmeye başlamaları, Sırp isyanlarına yol açacaktır, bu da Sırpların bağımsız devlet ve kurumlarına ulaşma yolunun başlangıcı olacaktır. İsyan boyunca Sırplar Osmanlılardan hukuk işlerinde müsellemlerin yanında bir tane de Sırp knezin bulunmasını istediler. (Mikić vd., 2008, 100) İsyanların bitmesiyle Smederevo sancağında yavaş yavaş bazı devlet kurumları kurulacaktır. Bunlardan en önemlisi *Praviteljstvujušči sovjet* isimli kuruluştur. (Vujadinović vd., 2010, 134, 135) Böylece hukuk sistemi artık Osmanlılar tarafından değil, yavaş yavaş yerli Sırplar tarafından yönetilmeye başlayacaktır. İsyanın üzerinden çok geçmeden 1830 ve 1833 senelerinde Osmanlılar Sırpların otonomisini de tanıyacaklar. (Mikić vd., 2008, 100)

Bosna-Hersek'te Hırvat tarih ders kitaplarında Osmanlı döneminde hukusal ve adli yapı konusundan çok bahsedilmemektedir. Osmanlı idaresi altında olan Katoliklerin hukuki ve adli davaları Fransiskan cemaati yönetimi altındaydı ve tıpkı Sırpların olduğu gibi onlarda da kilisenin kurduğu mahkemelere başvurma hakkına sahiplerdi. Bunun nasıl şartlarda gerçekleştiği konusunda Hırvat ders kitapları bizi detaylı bir şekilde bilgilendirmemektedir.

1.15 Ekonomik Yapı ve Bosna-Hersek'in Konumu

Osmanlıların kullandıkları fetih metodlarının ders kitaplarına göre bölgeye nasıl ekonomik açıdan sıkıntılar yarattığını önceki bölümlerde gördük. Bu başlık altında daha çok Osmanlı yönetimi kurulduktan sonra onun ekonominin de getirdiği gelişmelere göz atacağız. Boşnak ders kitaplarında Osmanlıların akınları durduğunda pozitif ekonomik eğilimlerin başladığı görüşü mevcuttur. Özelikle erken Osmanlı egemenlik döneminde birçok alanda refahın yaşandığı söylenmektedir. Tarım ve hayvancılığa dayanan bir ekonomi olduğu, ama aynı zamanda bu dönem de birçok yeni şehrin kurulduğu ve bununla birlikte nasıl yeni

zanaatların Osmanlıları ile geldiğini görebiliriz. Artık orta çağ şehirlerinden daha gelişmiş olan klasik Osmanlı çarşıları ortaya çıkmıştır. Ders kitaplarına göre bu şehirleşme sürecinin ortaya çıkmasında zanaatların, ticaretin ve vakıf sisteminin önemli rolleri olmuştur. (Petković vd., 2010, 124), (Muminović vd., 2010, 137-138), (Bajramović, 2010, 99), (Hasičić, 2010, 146), (Dervišagić vd., 2010, 132)

Sırp ders kitapları ile ortak görüş Osmanlı döneminde madenciliğin ortaçağın yüksek seviyesini hiç bir zaman yakalayamadığı görüşüdür. (Dervišagić vd., 2010, 131), (Hasičić, 2010, 147) Osmanlı dönemi'nin ekonomik ortamına görüş 17. yüzyıllın sonlarından itibaren Boşnak ders kitaplarında değişecektir. Artık birçok alanda olduğu gibi ekonomide de sıkıntılı bir dönemin yaşanması olumsuz bir görüşe neden olacaktır.

Sırp ders kitaplarına göre fetihlerin ardından ekonomik açıdan bölgede kötü bir ortam oluşmuştu: *"Ekonomi neredeyse öldü"* (İstorija 1, s. 30) ve *"Osmanlı fetihleri fethedilmiş devletlerde uzun erimli olumsuz sonuçlar bırakmıştı"* (İbid. s. 31) Osmanlı fetihleri ve yönetimi hakkında Sırp ders kitaplarında Balkanların Osmanlı egemenliği altına geçmesi ile ilgili bir başlık bulunmaktadır: *"Osmanlı fetihlerinin genel sonucu" (*Mihaljčić, 2009, 224) şeklinde yazımaktadır ve burada göze çarpan yorum verilmiştir 7. sınıf ders kitabında: *" Batı'da ekonomik yükseliş ve Yeni dünya keşfi sırasında, bizim topraklar birer birer bağımsızlıklarını kaybetiler."* (Mihaljčić, 2009, 224) Sırp ders kitaplarında bu tip yorumlara sıkça rastlanabilir. *"Osmanlı Devleti Avrupa'da kalmış tek feodal devlet idi."* (Vujadinović vd., 2010, 123) Sıkça vurgulanmak istenen Balkanların Osmanlıların egemenliği yüzünden Avrupa'da yaşanan refahtan ve kalkınmadan uzak kalmasıdır. *"Yeniçağın başında Avrupa ülkelerinde yaşanan ve onları şekilendiren kültürel değişim ve ekonomik yükseliş Türk hâkimiyeti altında olan toprakları kapsamıyordu."* (Vujadinović vd., 2010, 39) Balkanların bu konuda gelişmemesi "geride kalmış" olan Osmanlı

''feodalizmi'nin'' onların gelişmelerini engelemesi yüzündendir: *"Daha primitif olan Osmanlı feodalizmi fethedilmiş halkların ekonomik ve sosyal gelişmelerini oldukça yavaşlatmıştır."* (Mihaljčić, 2009, 224) ve *"Osmanlı feodalismi mal-para ekonomisi'nin gelişmesine engel olmuştur ve böylece Avrupa'nın ekonomik akımlarına katılmamasına sebep olmuştur."* (Vujadinović vd., 2010, 42) Böylece kapitalizme geçme süreci Balkanlarda geç gelmiştir ve zamanla Osmanlı altında olan bölgeler ve bunun dışında olanlar arasında gelişme açısından aralarında büyük farklar ortaya çıkmaya başlayacaktır: *"Kapitalist ekonomi ve yerli vatandaşlığın (građanstvo) yükselişi (Habsburg ve Venedik toprakları altında kalan bölgelerde), Türk hâkimiyeti altında kalan topraklar ile farklılıklarını artırmış idi."* (Vujadinović vd., 2010, 39) Aynı ders kitabında bu konu hakkında Habsburg egemenliğine de benzer gözle bakıldığını, aslında tüm yerli güçler tarafından olmayan devletlerin otoritesine yabancı işgalci ve tüm istikrarsızlık ve gelişmemişliğin başlıca suçlusu olarak bakıldığını görebiliriz: *"Kapitalizme geçme süreci Balkan yarımadasını ve güney Slav milletlerini daha az etkiledi çünkü onlar feodal olan Habsburg ve Osmanlı devletlerinin hâkimiyeti altında idiler"*. (Vujadinović vd., 2010, 121) [20]

Hırvat ders kitaplarında Osmanlı yönetiminin ilk dönemlerdeki ekonomik durumundan çok bahsedilmediğini diyebiliriz. Sonraki dönemlerde yaşanan Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinin çöküşünün başlıca sebeplerinden birisi olarak, fetihlerin durması ve Akdeniz ticaret yollarının önem kaybetmesi ve daha yoğun olarak Atlas okyanusuna doğru kayması ve bu ticaret yollarının daha büyük önem kazanması görülmektedir.

[20] Hırvat ders kitaplarında Habsburg yönetimine karşı olan anlaşmazlıklara bakış Boşnak ders kitaplarında Osmanlı yönetimine bakış açısına çok benzemektedir ve Boşnak tarihçiliğini Osmanlı yönetimi ile ilgili yoran neredeyse aynı problemler Hırvat tarihçiliğinide Habsbug dönemi ile ilgili yormaktadır. Bunun ders kitaplarına yansıyışını net olarak görebiliriz.

Sonuç olarak bu da genel durumun kötüleşmesine ve halkın durumunun zorlaşmasına yol açmıştır:

> "Osmanlı İmparatorluğu'nun aşama aşama çökmesinde bir sürü neden vardı. Başlıca sebeplerden birisi fetihlerin durmasıdır... Bundan dolayı ...**köylülerin durumu da kötüleşti** ... Bunlardan dolayı **İmparatorluğun Hristiyanları arasında Türk karşıtı düşünceler artmıştır**, ... Herşeye rağmen imparatorluk **ticaret ana hatlarının Akdeniz'den Atlas Okyanusuna doğru kaymasından** etkilenmişti. ... Böylece imparatorluğun vergilerden olan büyük geliri kaybolmuştu... Bunlardan dolayı Osmanlı İmparatorluğu zayıflıyordu, batı Avrupa ise ilerliyordu ve daha da güçlü oluyordu" (Birin vd., 2012, 158).

Osmanlı döneminde ekonomiye bakışın Sırp ders kitaplarına benzer olduğunu, Avrupa karşısında geride kalmasının sebeplerinin farklı açıklamalarla anlatıldığını ve değişik koşullardan dolayı ortaya çıktığını görüyoruz. Karışık Hırvat-Boşnak Dječja Knjiga-Bosanska Riječ ders kitabında reformlardan sonra ekonomide yaşanan bazı pozitif gelişmelerden bahsediliyor: "Bu dönemde önemli ekonomik değişimler ve Bosna'nın ilk sanayileşmesi başlıyor" (Valenta, 2011, 109).

1.16 Bosna-Hersek'te Yaşayan Etnik Toplulukların Osmanlı'ya Karşı Direnişleri ve Bağımsızlık Savaşları

1.16.1 Bosna Eyaleti'nin Otonomi Mücadelesi

Boşnak ders kitaplarında 18. yüzyılda Osmanlılara karşı verilen mücadeleye önemli yer verilmiştir. Bosna'da 1830'lu yılların başında yaşanan hareket hakkında historiyografyada, karakteri ile ilgili tartışma vardır. Resmi adı otonomi mücadelesi olsa bile, bu konuda hemfikirlilik yoktur. Birilerine göre bu bir özerklik harekâtı idi, diğerleri için de ulusalcı bir hareket idi. Ders kitaplarında bazı yerlerde Bosna'nın Osmanlı dönemi boyunca, devletin devamlılığının sürdüğü ve ortaçağda Kraliyetin şimdi başka bir boyutta, Eyalet şeklinde devam ettiği görüşü vardır:

"Bosna Eyaletinin kurulmasıyla Bosna Devletinin sürekliliği devam etmiştir. Eyaletin sınırları dışında bunu, kullanılan isimde de görebiliriz. Eyaletin ismi olarak önceki dönemden isim alınmış (Bosna). Bu da Osmanlı tarihinde bir ilktir." (Dervišagić vd., 2010, 129) Bu örnekle, Bosna-Hersek bağımsız devlet anlayışının ve tarihini ortaçağdaki köklere bağlayıp nasıl tarihyazımında ve ders kitaplarında devamlılığının kanıtlanmaya ve sağlamlaştırılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Bu yöntem bölgedeki milliyetçi tarihyazımının en önemli yöntemlerinden birisidir.

Bosna'nın özgürlük mücadelesine hangi sebeplerin yol açtığını önceki bölümlerde gördük. Osmanlı yönetiminin son dönemlerinde yaşanan tüm negatif gelişmelerin başlıca suçlusu merkez yönetimi görülmeye başlanmıştır. Osmanlı DAevleti'nin zayıflamasıyla Bosna'da merkezin otoritesi de zayıfladı ve sonuç olarak bu, yerel aristokratların kendi haklarını ve yetkilerini yükseltme arzusuna neden olmuştur: *"Kendi özelliğinden dolayı Bosna'da Müslüman askeri aristokrasi ortaya çıktı... Bosna da toplam sosyo-politik ve ekonomik sistem bağımsız şekilde işliyordu. Sultanın otoritesini kabul etmenin bir tek simgesi Bosnalı sipahilerin savaşa katılmaları idi." (*Muminović vd., 2011, 97) ve *"... imparatorluğun diğer eyaletlerine göre, kendi özelliğinden dolayı, ..." (*Muminović vd., 2011, 104) Bosna eyaletini diğerlerinden daha farklı ve özel görmek *"Kendi özelliğinden dolayı... "* cümlesinden anlaşılıyor. Bu konuda ders kitaplarında taraflı bir bakış açısının olduğunu açıkça görebiliriz. Osmanlı sultanına karşıt yerli güçler haklı görülmektedirler.

Hüseyin Kapetan Gradaşçeviç'in komutanlığı altında Osmanlı güçlerine karşı yürütülen çatışmalar faktografik şekilde anlatılmıştır. Osmanlı askerlerinin yenilgisi: *"Bosna ordusu Osmanlı Ordusu'nu dizlerine kadar yenilgiye uğrattılar"* (Hadžiabdić vd., 2008, 143) şeklinde tarif edilmektedir. Otonomi hareketinin başarısızlığa uğramasının başlıca nedeni olarak Boşnaklarda birlik ve beraberliğin olmaması görülmektedir. Bazı yerli aristorkratların Osmanlı yanlısı olarak Hüseyin Kapetana

karşı savaşması, sonuçta onun mağlup olmasına sebep olmuştur.

Hüseyin Kapetan'ın kişiliğine gelince, kendisi son derece mitolojik şekilde anlatılmaktadır. Her yönüyle mükemmel birisi olarak gösterilmektedir. Onun hayat hikâyesini anlatan bölümde son derece romantik yaklaşımla gösteriliyor:

> "Çok güzel yetiştirildi ve kaldırıldı (efendi oldu)... Büyük bir mümin idi... Çok zengin olmasına rağmen mütevazı bir mümin hayatını yaşıyordu... Hristiyanlara olan davranışları onlara karşı çok toleranslı ve dostçaydı bu da onun toleranslı ve duygusal olduğunu gösteriyor... Bosnalı lider olarak çok cesurdu... Sultan'ın affından sonra Zemun şehrinde 1832 senesinde Ekim ayın başında Osmanlı topraklarına girdi. Atın üzerinde çok gururlu bir şekilde girdi "Tamamen surma ve kuru altınla kaplanmış" Belgrad paşasına da boyun eğdirmedi. O gururlu ve onurlu bir Boşnak idi... Sultan'ın Nizam ordusunda paşa rütbesi teklifini bu sözlerle reddetti: Kendi atalarımın kıyafetleriyle ölmeyi bir paşanın üniformasıyla ölmeye daha çok tercih ederim... Onun kişiliği halk ruhunun bir sürü katmanlarına derin bir şekilde yerleşti. Onun ismi ve hareketleriyle halk Bosna'nın hakları ve ayrıcalıkları için zor ve eşitsiz mücadeleye yürümüştür. Kendisi 32 yıl yaşadı, Bosna isimli fikir ile büyüdü ve öldü" (Muminović vd., 2011, 101).

Ders kitaplarının bazılarında Otonomi mücedeelsinin ne kadar büyütüldüğünü ve nasıl romantik bir şekilde öğrencilere anlatıldığını görmekteyiz. Öğrencilerin Osmanlılara karşı bağımsızlık hareketinin yürütülüp yürütülmediği sorulduğunda % 41'lik cevapla, en büyük kısmı, böyle bir hareketin olmadığını görüşündeydi. Boşnak öğrencilerin % 33'ü bağımsızlık hareketinin geçmişte yaşandığını, % 23'ü ise bu konuda fikrinin olmadığını cevapladı. Anketlerde görüldüğü gibi öğrencilerin çoğu bağımsızlığının yaşanmadığını düşünmektedir. Tabloda, tarihyazımında olduğu gibi rakamların birbirine yakın olması bu konuda hemfikirliğin olmadığını ve otonomi mücadelesi açısından bakıldığında, hadisenin en büyük kısım tarafından bağımsızlık hareketi olmadığını görüşünün mevcut olduğunu bize göstermektedir.

1.16.2 Sırp İsyanları

Sırpların Osmanlı yönetimine karşı topluca ve en ciddi şekilde yaptıkları isyan 1802 senesinde başlamıştır. Bu senede iki isyandan oluşan Sırp Devrimi ismini taşıyan uzun bir süreç başlangıcı oluşturmuştur. Birinci Sırp İsyanı olarak adlandırılan olay Sırp tarihinde en önemli tarihsel olaylardan birisidir: *"Birinci Sırp isyanı modern Sırp tarihinde en önemli olaydır." (*Vujadinović vd., 2010, 132) ve *"Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve çöküşü açısından katkıda bulunan en önemli tarihsel olaylardan birisi, birinci Sırp isyanıdır."* (Vujadinović vd., 2010, 122) Birinci Sırp isyanı bağımsızlık hareketinin başlangıcıdır: *"Ayaklanmanın en büyük mirası,* ***Sırp milletinin Osmanlı feodal sisteminden kurtulma ve Sırp ulusal devleti için mücadelesidir****." (*Vujadinović vd., 2010, 132) Sırp ders kitaplarında bu hadiseye büyük önem verilmiştir. İsyanın sebebi 19. yüzyılda Osmanlı yönetimine karşı yaşanan memnuniyetsizliklerin artmasıdır. İsyandan önce durumun çok zor olduğu birçok yerde vurgulanmaktadır. Bu zor durum 18. yüzyılın başında başlamıştır: *"18. yüzyıllın başından beri Osmanlı İmparatorluğu çöküşüne devam etmişti... Yeniçeriler Sultanları tayin ediyor ve kaldırıyorlar. Vezirlerin gerçek otoriteleri yok. Uzak bölgelerdeki paşalar itaatlarını iptal ediyorlar."* (Mikić vd., 2008, 97) Burada daha çok yerli yeniçeri ve sipahilere karşıt merkez yönetimi daha olumlu görülmektedir. Hatta merkezin reform çabalarına oldukça pozitif bir algı vardır: *"Osmanlılar Belgrat Paşalığında reformları geçirdiler. Böylece Sırplar hareket, ticaret ve dini özgürlüklere sahip oldular." (*Vujadinović vd., 2010, 123) Öte yandan isyana yol açan ve sebep olan başlıca neden de yerel yöneticilerin yerli halka acımasızca davranmasıdır: *"Dahiler tarafından Belgrat Paşalığında yapılan zulümler, Sırp knezlerin ve ruhban sınıfının isyan hazırlıklarına başlamaları için neden olmuştu." (*Vujadinović vd., 2010, 124) Taşra eyaletlerinde bulunan asker sınıfının yerli halka ve merkeze olan tavırları reformların uygulanmasını zorlaştırdığı ve İmparatorluğun çöküşünü daha da hızlandırdığı görüşü mevcuttur: *"Yeniçeri ve Sipahilerin keyfî hareketleri İmparatorluğun nihaî kırılmasına*

gidiyordu." (Vujadinović vd., 2010, 123) İsyan süresince Sırpların büyük kahramanlıklar gösterdikleri sıkça vurgulanmaktadır. Bu tarihsel olaya ne kadar taraflı ve duygusal bir yaklaşımın olduğunu açıkça görebiliriz: *"Hepsi kahramanca öldüler."* (Vujadinović vd., 2010, 130) Diğer taraftan da ''acımasız'' Osmanlı askerlerlerinin isyancıların kelelerinden yaptıkları Kelle Kulesinden bahsedilmektedir: *"O dönemin bugünlerde şahiti olan ölmüş isyancıların kellelerinden kule yapılmıştı."* (Vujadinović vd., 2010, 131) İsyan boyunca Rusya'nın da rölünden ders kitaplarında bahsediliyor. (Mikić vd., 2008, 98) Birinci Sırp İsyanı başarısız olarak sonuçlanmıştı. İsyancıların mağlubiyete uğramaları Sırbistan'da durumun Sırplar için daha da zorlaşmasına yol açmıştı. *"Bastırılmış Sırbistan soyulmuş ve harap edilmiş, nüfusun bir kısmı ölmüş, knezlerin büyük kısmıda Avusturya'ya geçmiş idi."* (Vujadinović vd., 2010, 138) Bu zor durum İkinci Sırp isyanına yol açacaktır: *"Birinci Sırp İsyanında mağlubiyetten sonra, sancağa döndükten sonra, Osmanlı yönetimi dâhiler zamanına benzer zülümler yapıyordu."* (Vujadinović vd., 2010, 138) Sırpların Osmanlılara karşı kaybetmelerine rağmen, adalet ve toleransın eskiye dönmesine rağmen, isyan onlara bazı faydalıklar da getirmişti. İsyanın en önemli sonuçlarından birisi de Sırpların ilk devlet kurumlarının temellerinin bu dönemlerde atılmaya başlanmasıdır: *"Bundan sonra feodal ilişkiler kaldırıldı ve sivil toplumun gelişmesi için koşullar yaratıldı."* (Mikić vd., 2008, 97) ve *"Birinci Sırp İsyanın en önemli miraslarından birisi isyancı devletin kurulmasıdır... İsyancılar Belgrat Paşalığının kurtuluş mücadelesi ile aynı zamanda devleti kuruyorlardı."* (Vujadinović vd., 2010, 134) Ders kitaplarında İkinci Sırp İsyanı da yerini almıştır.

Birinci isyanın arkasında kalan durum ikinci isyana sebep olacaktır. Ders kitaplarına göre iki isyan arasında yaşanan durumun çok acı olduğunu görebiliriz: *"Bastırılmış Sırbistan soyulmuş ve harap edilmiş, nüfusun bir kısmı ölmüş, knezlerin büyük kısmı da Avusturya'ya geçmiş idi... Bab-ı Ali kendi terör ve korku rejimini kuran Süleyman-paşa Skopljak'ı (Üsküplü'yü) gönderdi... Osmanlıların sayısız yaptıkları zülümlerden*

vojvodalarda muhafaza olamadılar." (Vujadinović vd., 2010, 138) ve *"Türk şiddeti geçmiyordu." (*Vujadinović vd., 2010, 139) İkinci Sırp İsyanı çok uzun sürmediği için birinci isyana göre daha az yer verilmiştir. Sırp devleti kurma yolunda devam edilmiştir.

Anket dolduran Sırp öğrencilerin büyük kısmı da Osmanlılara karşı yürütülen mücedeleyi bağımsızlık savaşı olarak algılamaktadır. 'Sizin milletiniz Osmanlılara karşı bağımsızlık savaşını yürüttü mü?' sorusuna öğrencilerin % 67'si evet dedi. Bağımsızlık savaşının gerçekleşmediğini düşünen öğrencilerin sayısı % 1 ve % 2 kadar az olması, Sırp isyanlarının öğrencilerde oluşturduğu hemfikirliği göstermektedir. Öğrencilerin % 30'u bu konuda fikrinin olmadığını söyledi.

1.16.3 Hırvatların Osmanlılara Karşı Direnişleri

Hırvatistan topraklarının Osmanlı hâkimiyeti altından çıkması Bosna'nın çıkmasından daha erken olmuştu. Büyük Viyana savaşından sonra, günümüzdeki Hırvatistan topraklarının neredeyse tamamı Habsburglar ve Venediklilerin eline geçecektir. Büyük Viyana savaşı Hırvatlara bağımsızlığı getirmedi. Hırvatistan toprakları bu sefer Habsburg hanedanının eline geçecektir. Hırvatların bir kısmı Bosna Eyaletinde kaldı ve Osmanlı hâkimiyetinden 1878'de Berlin Kongresinden sonra çıkacaktır. Bosna'daki Hırvatlar bazı sıradışı isyanlar dışında, topluca ve organize bir şekilde Osmanlılara karşı bir bağımsızlık hareketi yürütmediler.

Tarihte gelişmelerin böyle akmasına rağmen, Hırvat öğrencilerin % 55'i Osmanlılara karşı bağımsızlık savaşlarının yürütüldüğünü düşünmektedir. Bu görüşte olan öğrencilerin hangi direniş hareketini kastetiklerine sorulma fırsatı olmadı, ama mantıklı olarak Büyük Viyana Savaşı sırasında ve bu savaştan önce, 15'inci, 16'ıncı ve 17'inci yüzyılarda Osmanlılara karşı yapılan mücadelerin kastedildiği veya Bosna'daki Katoliklerin de katıldıkları 1875'te yaşanan Hersek İsyanı'nın kastedilebileceği akla gelmektedir. Öğrencilerin % 16'sı Osmanlı

Devleti'ne karşı bağımsızlık savaşının gerçekleşmediğini, % 24'ü ise fikri olmadığını işaretledi.

1.17 Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Anlatımı

Türkiye Cumhuriyeti Dönemi, ders kitaplarında ilkokul ve lise son sınıfında işleniyor. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi, incelenmiş olan Sırp ders kitaplarında bulunmuyor. Boşnak ve Hırvat ders kitapları Cumhuriyet tarihine değinmiştir. Ders kitaplarında Osmanlı Tarihi ile T.C Dönemini kıyaslayacak olursak, T.C Dönemi daha kısa bir şekilde, bir veya birkaç sayfa da anlatılıyor. Boşnak ders kitaplarında genelde sadece en önemli olan bilgiler yerini bulmaktadır. Yoğunlukla ilk yıllar işlenmektedir. Bu dönem Sevr Anlaşması ile anlatılmaya başlanıyor. Ders kitapları Kurtuluş Savaşına ve Atatürk'ün yaptığı reformlara odaklanmaktadır. Atatürk ve bu dönem genelde olumlu algılanıyor. Atatürk'ün ne kadar pozitif bir figür olarak algılandığını bazı örneklerden görebiliriz: *"O devletin modernizasyonunu yaptı, parlamentoyu kurdu, demokrat Anayasasını yazdı, reformunu yaptı,… vs."* (Hadžiabdić vd., 2007 c, 73) Kendisi, var olan sistemin reformcusu ve ülkenin modernleştiricisi olarak görülüyor: *"Başbakan olarak Mustafa Kemal Atatürk, ülkeyi modernleştirmek için, bir dizi reformlar başlattı. Adalet ve eğitim sistemlerinin reformlarını yaptı... Avrupalı ve seküler yaşam tarzını destekliyordu."* (Hadžiabdić vd., 2007 c, 74) ve *"Kemal Atatürk 1925'te geleneksel fesleri ve şalvarları yasakladı ve erkeklere "medeni" pantolon, mont ve kravat giyimeleri için tavsiyede bulundu."* (Hadžiabdić vd., 2007 c, 73)

Boşnak anketleri Türkiye Cumhuriyetine yönelik algının oldukça olumlu olduğunu gösterdi. Öğrencilerin %52'si dost seçeneğini seçti. En yüksek oranla verilen cevap budur. Öğrencilerin %10'u modern, %21'i güçlü seçeneğini seçti. Düşman ve Zayıf seçeneklerinin hiçbiri yüzde biri bile bulmadı. Bu soruda ilginç olan nokta, her üç milletin okulunda yapılan anketlerin ortak noktası olan, Türkiye deyince aklınıza ilk ne

geliyor sorusunda yüksek oranda cevabın İslamist olmasıdır. Bu cevabın niye bu kadar yüksek oranla cevaplandığını kesinlikle araştırmak gerekiyor. Hangi sebeplerden dolayı, Bosna-Hersek'te yaşayan milletler arasında, seküler bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti konu olunca, ilk akla İslamizm kavramı geliyor.

Hırvat ders kitaplarında Cumhuriyet döneminin geniş şekilde anlatıldığını söyleyebiliriz. Ders kitaplarında bu döneme verilen yer, iki sayfaya çıkabiliyor. Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetin kuruluşu ve Atatürk hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Genelde bu dönem olumlu şekilde anlatılmaktadır. Övülen Cumhuriyet döneminden önce mevcut olan durum, zor olarak gösterilmektedir: *"19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başında, diğer Avrupa ülkelerinde önemli reformlar yapılır iken ve sanayileşme süreci akar iken, geniş Türk İmparatorluğunda eskimiş siyasi sistem ve üretim yöntemi kalmıştı. Bunların hepsi Türkiye'yi*[21] *alt konuma getiriyordu,..."* (Miloš, 2006/2007, 46) Atatürk'ün Türk tarihinde devreye girmesi, genelde olumlu bir tarihsel olay olarak görülmektedir. Kendisi var olan bu zor durumu değişteren bir şahsiyet olarak gösteriliyor. 8. sınıf Hırvat ders kitabında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk döneminden övgüyle bahsedilmektedir. Sevr Anlaşmasından sonra zor durumda ve parçalanmış halde olan Anadolu'nun kurtarıcısı olarak Atatürk, bu hale gelinmenin başlıca suçlusu ise Osmanlı Sultanıdır ders kitabına göre:

> "Milli hareketinin lideri olur olmaz, Atatürk onun birleşmesi yolunda ve ülkenin savunulması için orduyu kurma yolunda çalışmaya başladı. İlk önce, milli toprakların bölünmesine izin veren, İstanbul'da bulunan Osmanlı Sultan rejimine karşı mücadele etmesi gerekiyordu" (Bekavac, 2008, 16).

[21] Burada Osmanlı İmparatorluğu kastedilmektedir.

Aynı ders kitabında "Türk dirilmesi" (Bekavac, 2008, 17) diye bir altbaşlık verilmiştir. Burada Atatürk dönemi ve onun yaptığı reformlardan en iyi şekilde bahsedilmektedir:

> "Atatürk kendi karizmasını ve büyük itibarını kullanarak, kapsamlı reform programını uyguladı ve modern ve sivil Türkiye'nin temellini attı. Ülkenin yüzünü temelden değiştiren ve onu modern ülke yapan gelişmiş reformlar uyguladı. Diğerleri arasında tüm vatandaşların eşitliği ilan edildi, tarım reformu yapıldı, modern ve sivil ceza mevzuat inşaat edildi, takvim, dil ve imla reformları yapıldı – Arap alfabesi yerine Latin alfabesine geçildi, kilise devlet'ten ayırıldı[22], zar, fes ve ferece giyimi yasaklandı ve kadınlara eşitlik ve oy hakkı kullanma hakkı verildi... Türkiye uluslararası Milletler Cemiyeti kurumunun eşit bir üyesi de oldu" (Bekavac, 2008, 17).

Diğer yayınevin'in 8. sınıf ders kitabında aynı şekilde Cumhuriyet döneminde yapılan reformlardan övgü ile bahsediliyor: *"Böylece tüm Türk vatandaşları eşit oldu, kadınlar ise oy hakkına sahip oldular... **Tarım reformu** uygulandı... ve modernizasyonu amaçlayan bir dizi önlem yapıldı... Kamu çalışmalar organize edildi." (*Miloš, 2006/2007, 46) Ders kitabından verilen örneklerden bu döneme ne kadar iyi gözle bakıldığını çok net görebiliriz.

Katolik okulunda kullanılan ve karışık etnik gruplardan gelen bilim adamları tarafından düzenlenen *Bosanska riječ* ders kitabında Kurtuluş savaşı ve Cumhuriyetin kuruluş dönemi yerini bulmuştur. Boşnak ders kitabında olduğu gibi; Sevr anlaşması, Kurtuluş savaşı ve Atatürk'ün reformları yerini bulmuştur. *"Yeni hükümet devlet idaresini, orduyu, finansları ve toplumu genelde reorganize etti... askerde yapılan reformlar ile modern ve güçlü ordu kuruldu." (*Valenta, 2007, 37) Diğer bir ders kitap'ta Türkiye Cumhuriyeti hakkında ilginç bir ifade bulunmaktadır. Türkiye Avrupa'nın bir parçası ve Avrupa

---

[22] Burada söylenmek istenen, dinin devletten ayırılması ve seküler bir devletin oluşmasıdır.

Birliğine aday olarak gösteriliyor: *"Bugünün Türkiye Cumhuriyeti bir zamanlar güçlü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak kabul ediliyor, Avrupa tarihi'nin bir parçası olarak görülmektedir ve böylece Avrupa Birliğine üye olmayı bekliyor."* (Birin vd., 2012, 143) Gördüğümüz olumlu anlatılışlar dışında bazı sorunlu ifadeler de bulunmaktadır. *"Madalyonun iki yüzü"* isimli bir bölümde, büyük devletler tarafından empoze edilen kararlara karşı çıkan Türklerin, bu mücadelede yaptıkları suçlardan bahsediliyor: *"Özgürlük mücadelesi sırasında Türkler 1,5 milyon Hıristiyan Ermeniyi ve Rumu öldürdüler ve sürgüne uğratılar. Bu 20. yüzyıllın ilk soykırımlarından ve etnik temizlemelerinden idi." (*Birin vd., 2012, 37) Genelde ''olumlu'' bir süreç olarak görülen Cumhuriyetin kurulması döneminden, muhtemelen devletin oluşması sürecinde herşeyin mükemmel olmadığını göstermek ve olumsuz yanı da verilmek istenmiştir bu örnekle.

Sonuç

Bugüne kadar farklı kurumlar tarafından Bosna-Hersek'in ders kitaplarını geliştirme konusunda yapılan projelerde diğer örgüt ve bilim adamları ile birlikte çalıştaylar düzenleyerek, Avrupa Birliği dışında Türkiye'den de gelen tarihçilerin, sosyologların, pedagogların ve katkıda bulunabilecek tüm uzmanların ders kitaplarının bilimsel seviyeye getirilmesi konusunda payı olmalıdır. Uluslararası örgütlerin yaptığı tüm ders kitapları koordine edilmesi projelerine, Türkiye'den de bilim adamlarının katılmaları ve Türkiye dışında Türk tarihinin anlatımını gözetleyecek ve yanlış anlatımlarının tespit edildiği ülkelerde buna dair çözümler üretecek, Türkiye'den ve uluslararası topluluktan gelen siyasi iradeyle güncel tarih ders kitaplarını ve buradaki Türk tarihinin anlatımını düzeltmesini sağlayabilecek bir bilimsel kurumun kurulup katılması da düşünülebilir.

Bosna-Hersek'te yaşanan bu hassas ve gelecek açısından son derece önemli olan ders kitapları reformu sürecinde Türkiye kurumlarının önemli rol almaları, bu tip kurumlar yoksa

kurulmaları ve yardımda bulunmaları gerekiyor. Osmanlı Tarihi Balkanlarda uzun zamandır bilimsel tartışma meselesidir ve bu konuda Türkiye'nin daha aktif rol alması gelecek imajı açısından çok önemlidir. **Osmanlı Tarihi'nin ders kitaplarında gösterilişi herkesden önce en çok Türkiye'yi ilgiledirmelidir.** Eğer Türkiye, Balkanlarda etkin bir politika üretmeyi düşünüyorsa ki bunu son yıllardaki girişimlerden görüyoruz, ders kitapları ve burada kendi toplumu ve tarihi hakkında mevcut olan imajın bir an önce bilimsel seviyeye getirilmesi konusunda elinden geleni yapmalıdır. Türkiye, Bosna-Hersek'teki ders kitaplarında kendi tarihi hakkında mevcut olan imajın değişmesi konusunda, siyasi kurumların da yardımını alarak bir takım çalışmalar muhakkak yapmalıdır. Bu alanda siyasi ve bilimsel kurumlar birlikte çalışıp uygun çözümler aramalılar. Şu ana kadar bu konuda Türkiye'de TÜBİTAK'ın desteği altında Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi'nin çalışmaları dışında ciddi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bosna'daki eğitim ve ders kitaplarında var olan imajın değiştirilmesi için Yunus Emre Enstitüsü gibi bir takım kurumların katkısıyla Türkçe dilinin bazı okullarda seçmeli ders haline gelmesi dışında, Türkiye tarafından çok az katkı gösterilmiştir. Türkçe'nin Bosna-Hersek Kantonlarında seçmeli ders olması, son zamanlarda Bosna'da yayınlanan Türk dizilerinin etkisi ve bu etkinin eskiden olan imajı az da olsa değiştirmesi olumlu gelişmelerdir. Balkanlarda piyasaya giren diziler, ders kitaplarının imaj oluşturma gücünü azaltmıştır. Öte yandan tarihsel konuları işleyen bazı dizilerde tarihsel yanlışlıklardan dolayı yine farklı bir yönden yanlış bir imaj oluşturma riskine girilmiştir. Başka bir yöntem de siyasi tarihin ve savaşları anlatan kısımların ders kitaplarında oransal açıdan azaltılması yararlı bir yöntem olabilir. Siyasal tarihten ziyade daha çok ekonomik, sosyal, kültürel vb. yapılardan bahsederek bu tarihin boyutlarını siyasallaştırılmamakla uygun bir şekilde anlatılması gerekiyor. Sadece siyasal ve savaşlar tarihini içeren ders kitaplarında kötü kavramları atmak ve bazı öğrencilerin sindiremeyecekleri konuları işlememek veya yapıldığı gibi onları odak nokta haline getirmek değil, onlara ders kitaplarında marjinal bir yer verilme düşünülebilir. Devşirme, İslamlaşma

veya bunun gibi gerginlik ve anlaşmazlık yaratabilecek konularda anlatış tonuna dikkat etmek lazım. Bu konuların hiç bir şekilde öğrencilerde mağduriyet hissini uyandırabilecek olmaması veya duygusal ve romantik bir şekilde anlatılmaması gerek. Farklı bir nokta ise görselleri çoğaltmak ve kötü imge oluşturabilecek olanları ders kitaplarından çıkartmaktır. Türkiye'nin gelecekte Bosna'da önemli bir faktör olma yolunda bugünlerde o kadar açık görülmese bile en büyük engellerinden birisi kesinlikle kendi tarihini anlatan ders kitaplarında var olan olumsuz imajıdır. Osmanlı ve Türk imajının ve genel olarak Balkanların beş yüzyıllık tarihini anlatan dönemin anlatımının, bir an önce değiştirilmesi bölgenin tarihinde çok sıklıkla yaşadığı gerginliklerin ve savaşların engellenmesi açısından büyük bir payının olabileceği kenara atılamayacak bir gerçektir. Böyle önemli ve gelecekte huzur içinde yaşayacak bir toplumun oluşması için katkıda bulunmak ve yol açmak bu coğrafyada yaşayan herkesin yapması gereken bir vazifedir.

Uzun seneler Bosna-Hersek'in en büyük problemlerinden birisi olan okullarda tarih anlatımının düzeltilmesi ve okullarda milliyetçi söylemlerin son verilmesi için hem siyasi yollar üzerinden hem de akademik çevreler tarafından bir sürü öneriler ve yöntemler denendi. Bu çalışmada savaşın yarattığı problemlere ne tür çarelerin arandığı kronolojik bir şekilde anlatıldı. Savaşın hemen bitiminden sonra tarihin etnik geçmiş üzerinden anlatılmasının ilerde ne tür problemlere yol açabileceğini ve savaştan yeni çıkmış bu genç ülkenin bütünlüğüne karşı büyük bir engel olabileceği, uluslararası toplum ve yerli tarihçiler tarafından tespit edildi ve çok vakit kaybetmeden eğitim sisteminin ve ders kitaplarının reformlarına başlandı. Fakat günümüzden geriye baktığımızda bu uzun sürecin yetersiz kaldığı ve beklendiği kadar sonuç getirmediği anlaşılmaktadır. Memnuniyetsizliği daha da artıran reformların çoğunlukla 2007 senesiyle bir durma noktasına gelmesidir ve bu seneden sonra çok önemli gelişmelerin yaşanmamasıdır. Bu durum dışında bazı konularda geri adımların bile atıldığı görülmektedir. Bu geri adımların en açık örneğini son senelerde

Boşnak okullarında tarih ders kitaplarının yayınevleri tarafından kontrolsüz bir şekilde basılmasında görmekteyiz. Boşnak okullarında dokuz farklı yayınevinin tarih ders kitapları kullanımdadır. Milliyetçilikten dolayı birliğe sahip olmayan bir tarih öğretimine sahip olan ülkede milli tarihine en sadık olan etnik toplumun yayınevleri arasında resmen bir basım savaşının yaşanması zaten büyük kargaşanın daha da artmasına sebep olmaktadır.

Burada uluslararası toplum örgütlerin sundukları bazı somut önerileriden bahsedilecek. Bu örgütler tarafından tarih ders kitaplarının memnun edici bir seviyeye ulaşması için diğer halklara karşı aşağılayıcı maddelerin çıkartılması, azınlıkların tarih ders kitaplarında yer alması ve kadınların tarih boyunca haklarından bahsedilmesi gibi öneriler verildi. Aynı zamanda hedef, ayrı bir şekilde etnik tarihler dışında daha çok Bosna-Hersek tarihi odaklı ders kitaplarının basılmasıydı. Bu sürecin 1999 senesinde başlayıp halen bugünlere kadar ortak tarihi anlatacak ve ötekilerin tarihini nefret dolu söylemlerle anlatmayacak bir tarih ders kitabının ortaya çıkmaması son derece üzücüdür. Önerileri içeren kılavuzlar dışında ve kılavuzda bulunanları siyasi yollarla uygulamaya geçirme çabaları dışında reformaların başarıyla uygulanması için çeşitli yöntemler denendi. Bunlardan birisi de Avrupa Birliği sponsorluğunda faaliyet gösteren ve ana hedefi Bosna-Hersek'teki tarih öğretmenlerini ve yazarlarını eğitme amaçlı olan EUROCLİO HIP isimli örgütün çalışmalarıdır. Yapılan analizler sonucunda Bosna-Hersek'te nefret ve milliyetçiliğin kaynağının sadece siyasi ortam ve ders kitaplarından kaynaklı olmadığının farkına vardıktan sonra, bunu durdurmak için aslında öğrencilerden ziyade daha çok öğretim üyelerinin kalıplaşmış fikirlerinin değişmesinin ne derece önemli olduğu ortaya çıktı. Bosna'nın bazı okullarında nefret içeren bölümlerin ders kitaplarından çıkarıldıktan sonra, bazı öğretim üyelerinin öğrencilere etnik ton üzerinden ötekilerine karşı negatif söylemlere devam ettikleri anlaşıldı. Hatta bazı tarih hocaları uluslararası toplum tarafından yasaklanan bölümleri inatla öğrencilere okumaları

gibi örnekler, kendi toplumlarından olmayanlara karşı nefretin aslında ne derece zihniyetleri zehirlediğini açık şekilde göstermiş oldu. Öğretim üyelerinin zihinlerindeki bu kalıplaşmış stereo tipleri ve romantik tarihi atmadan, reformların boşuna vakit ve para kaybı olacağı çok açık bir şekilde ortaya çıktı. Bazı başarılar dışında malesef EUROCLİO HİP örgütünün çalışmaları da sınırlı başarıya ulaşmış vaziyettedir. Nitekim bu çabaların eğitim ve devlet sistemini kökten değiştirmeden anlamsız bir mücadele olacağı anlaşılmış oldu.

Uluslararası örgütlerin tarih ders kitaplarının nasıl yazılacağı hakkında verdikleri fikirler ve EUROCLİO'nun öğretmenleri eğitme çabalarını da göz önünde bulundurarak bazı somut öneriler vermeye çalışacağım. Bu önerilerin Dayton'un bıraktığı düzensizliği değiştirmeden aslında sadece teori kalacağının farkında olarak yine de yazmanın faydalı olacağına inananarak sunmaya çalışacağım. Kılavuzun ve EUROCLİO'nun çalışmalarına girmeden genelde tarih ders kitapları konusunda uzman akademisyenlerin önerilerinden faydalanarak önerileri bu çalışmada belirteceğim.

Anlaşılan o ki sadece Bosna-Hersek'te değil genel olarak tüm Balkan bölgesinde tarih ders kitaplarında mevcut olan tarih anlatımı çoğunlukla siyasi tarih üzerinden anlatılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre siyasi tarih anlatımı öğrencilerin tarihe sadece bu boyuttan bakmalarına ve daha da politize olmalarına sebep olmaktadır. İlerde yeni bir tarih ders kitabı basılacaksa eğer siyasi tarih oranını azaltarak daha çok tarihin sosyo-ekonomik boyutlarına yer vermek gerekmektedir. Ders kitaplarında daha çok sıradan insanların nasıl yaşadıkları ve ne tür hayati problemlerle karşı karşıya oldukları gibi konular daha çok yer bulmalıdır. Bu problemleri siyasi konulara bağlamamak ve söz konusu olan çağda Balkanlar dışında diğer bölgelerde de insanların benzer sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını öğrencilere anlatmak gerekmektedir. Böylece hem Osmanlı Devleti altında halkın sistematik devlet baskısına uğramadığı ve Osmanlılardan dolayı bölgede geri kalmışlık hissinin yanlış

olduğu öğrencilere anlatılmış olacaktır. Bazı bilim adamları ders kitaplarında kadınlar, bekar anneler, Yahudiler, Romenler ve köleler gibi marjinal gruplara daha çok yer verilmesinin gerektiğinin kanaatindeler. Özelikle Boşnak tarih ders kitaplarında bu öneri uygulanmaya çalışıldı. Bosna-Hersek'te tarih liderler odaklı anlatılmaktadır ve bu marjinal gruplara daha çok yer vererek tarihsel süreçlerin sadece liderlerden kaynaklandığı klişesi değiştirilmiş olacak ve sıradan halkı anlatan tarihin orantısının artacağı görüşü mevcut olsa bile, Boşnak tarih ders kitaplarında bu önerilerin uygulanmasından sonra bu görüşün öğrenciler arasında ne derece değiştiği konusunda bir anket çalışması yapmak gerekiyor. Siyasi ortamın etnikçillikten dolayı gergin olduğu takdirde bu uygulamaların yetersiz olacağı düşüncesindeyim.

Tarih anlatımını siyasetsizleştirmek konusunda bazı araştırmacılar, savaşların belki de anlatılmaması ve sorunlu görülen konulardan kaçınmanın gerektiği görüşüne sahipler. Bosna-Hersek gibi ortamda bunun ne kadar uygulamaya geçebileceği tartışma konusu olabilir. Böyle bir reformun özelikle Republika Srpska gibi etnik açıdan homojen bir yapıya sahip olan ve bu yönde siyasi iradenin eksikliğini yaşayan bir entitede, ne derece başarılı olabileceği şüpheyle izlenmektedir. Bu reformların uygulama yönünde savaştan sonra bazı adımlar bile atıldı. Ders kitaplarından, son yaşanan savaş hakkında bazı kısımlar çıkartıldı. Mesela işgalci ve agresyon gibi kelimelerin ders kitaplarında bulunması yasaklandı. Bu uygulamayla belki milletler arasında nefret durdurulmak istendi, ama öte yandan bu yakın tarihi görmezden gelmek ve gerçekleri örtmek anlamını da taşımaktadır. İşgal, istila veya soykırım gibi kelimelerden kaçınarak tarihsel gerçek değişmeyecek.

Bosna-Hersek'in tarih yazımında ve okullarda tarih anlatımı konusunda kesinlikle en büyük problem etnik tarih üzerinden odaklı olması ve etnisitenin dışında olanlara karşı ötekileştirmenin uygulanmasıdır. Bu kötü geleneği değiştirmek için öğrencilere, Bosna-Hersek'in etnik toplumlarından birine

sadık olmaktan ziyade, daha çok hepimizin bir dünya toplumu üyesi olduğunu ders kitapları üzerinden vurgulamak gerek. Lokal perspektiften ziyade, onlara daha çok modern ve küreselleşmiş dünya toplumunun bir parçası olduklarını, en iyi şekilde anlatmak gerekiyor. Bosna-Hersek ve tüm Balkanların aslında daha büyük bir coğrafyanın parçası olduğunu ve bölgede yaşanan süreçlerin aslında dünyada yaşanan süreçlerin sadece yankısı olduğunu anlatarak ötekilerin de tarih boyunca farklı sebeplerden dolayı aynı veya benzer sıkıntıların da parçaları olduklarını anlamalarını sağlamak gerekmektedir. Böylece öğrencilerde ötekilerine karşı bir empatiye sahip olmalarını hedeflemek zorundayız.

Savaşın bitiminden neredeyse yirmi sene geçti ve Bosna-Hersek'in halen iki entite, üç etnik toplum ve eğitim bakımından on dört tane eğitim bakanlığına bölük halde olduğunu görmekteyiz. Geriye baktığımızda eğitim alanında bu durumu değiştirmek için neredeyse yapılan önlem kalmadı. Ülke dışından gelen maddi ve eğitim desteği alarak, yerli tarihçiler tarafından ekipler oluşturularak büyük sayıda çalıştaylar düzenlendi, kılavuzlar yazıldı, siyasi boyutta toplantılar ve ardından siyasetçilerin hazırlanan bu reformları onaylama, imzalarını bile alma gibi girişimler yapıldı, ama bu uzun ve zor süreçten beklenen sonuçlar alınamadı. Anlaşılan, Bosna-Hersek'te savaşın bıraktığı düzensizliği kökten değiştirmeden tüm reform çabaları yetersiz kalmaktadır. Durum incelendiği zaman en büyük engelin aslında Dayton Anlaşmasında olduğu görülmektedir. Savaşın sonunda ateşkes olarak düşünülen bir anlaşmayla ülkenin bir türlü ileri gidemeyeceği ve anlaşmanın ülkeyi kendi etnik tarihlerini anlatarak bölmek isteyenler için ideal bir ortam oluşturduğu anlaşılmaktadır. Boşnak tarih ders kitaplarının reformlara en çok uyması ama aynı zamanda bu sürecin beklenen sonuçları getirmemesi belki de yayınevlerinin kontrolsüz bir şekilde ders kitaplarını basmalarına bile yol açmıştır. Böylece reformlarda en ileri giden etnik toplumun tarih ders kitapları konusunda geri adım atmış olmaktadır. Bosna-Hersek merkez yönetiminin zayıf olduğu takdirde bu durumun

devam edebileceği, belki daha da kötüleşebileceği endişesi çok da uzak değildir. Sırp tarih ders kitapları, milli tarih üzerinden devam etmek ve kendi etnik toplumundan gelen öğrenciler arasında ötekilerini düşman olarak tanıtan bir müfredat ve tarih anlayışını yaymak için, Republika Srpska eğitim bakanlığından desteği aldıkça, milli Sırp tarihi üzerinden gideceği ve Bosna-Hersek'in hiçbir konuda tek bir devlet anlayışına sahip olmayacağı görülmektedir. Bu durum empoze edilmiş bir kanunla değişse bile, geçmişte öğretmenlerin sakıncalı maddeleri öğrencilere okumaları gibi sorunlar yeniden yaşanabilir. Tüm öğretmenlerin eğitilmesi de imkan açısından gerçekleşmesi zor olan bir girişimdir. Republika Srpska'nın mevcut yapısını sürdürdüğü sürece sorunun ortadan kalkması zordur. Öte yandan Federasyon bölgesinde en büyük problem büyük sayıda Kantonlardan ve bunlara Dayton'la verilen ileri düzeyde özerklikten kaynaklanmaktadır. Sorun sadece Boşnak tarih ders kitaplarının çok sayıda yayınevi tarafından basılmasında değil, daha büyük sorun Hırvatların çoğunluk olarak yaşadıkları Kantonlarda ötekileştiren bir Hırvat milli tarihinin öğrencilere anlatılmasındadır. Boşnak ve Hırvat sayılarının birbirine yakın oldukları Kantonlarda ise aynı çatı altında iki farklı okulun ve iki farklı tarih anlatımının olması gibi mantıksızlık ve çatışma için verimli bir ortam var olmaktadır. Federasyon bölgesinde, resmen Apartheide'a benzeyen bir ortamı, Dayton Anlaşması bırakmış oldu.

Dayton anlaşmasının kökten değişmemesiyle ve bu ateşkesin getirdiği tarih anlatımı bölüklüğünün durdurulmamasıyla Bosna-Hersek maalesef savaşın getirdiği katı etnik çizgiler üzerinden bölünmüş toplumların perspektifini ve zihniyetini sürekli 90'lı yılların kanlı ve acı geçmişinde tutacaktır.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 121-161.

İKİNCİ BÖLÜM:

SIRBİSTAN VE KARADAĞ GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Gencer Özcan*

İçindekiler

Giriş 122

2.1 Sırbistan ve Karadağ Tarih Ders Kitapları 125
2.2 Güncel Sırbistan Tarih Ders Kitaplarının Genel Yaklaşımı 133
2.3 Osmanlı-Türk-Müslüman İmgeleri Konusunda Genel Gözlemler 135
2.4 Osmanlı ve Yeniçeriler: Askeri Güce Güzelleme 140
2.5 Yalıtılmış Tarih Anlatısı Örneği: Devşirme Kurumu 142
2.6 Ortak Geçmiş Olarak Osmanlı Dönemi 145
2.7 Osmanlı Yüzyıllarının Sonu 153
Sonuç 155

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-8334-4671
E-mail: gencer.ozcan@bilgi.edu.tr

Giriş

Tarih ders kitapları, siyasal iktidarların okul çağındaki kuşakların ideolojik eğitimi ve toplumsallaşması için kullandığı araçların en başta gelenidir. (Phillips, 1998; Crawford, 1995; Chambliss ve Calfee, 1998). Uluslar çağının siyasal iktidarları, dünya görüşlerini, önceliklerini ve beklentilerini genç kuşaklara tarih ve yurttaşlık dersleri için hazırlanan kitaplar aracılığıyla aktarır (Batulović, 2006; Harnett, 2000). Bu nedenlerle, tarih ders kitapları gibi, bir resmi tarih metni olarak, siyasal iktidarların önceliklerini, kaygılarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini yansıtan metinler gibi okunabilir (Stojanović, 2004, 1994; Önen vd. 2002; Hughes, 2007). Bu bakışla yapılan bir okuma, bir siyasal iktidarın hangi kaygılarla geçmişe baktığı, bu kaygıları giderebilmek için hangi çözüm yollarını önerdiği, sözgelimi gelecekte nasıl bir devlet yapısı öngördüğü gibi sorulara yanıt ararken yol gösterici olabilir (Murgescu, 2004; Kiossev, 2004; Phillips, 1998a). Bir başka deyişle, "gelecekte tarih ders kitapları üst düzeyde bir öğretici tarihsel kaynak" işlevi görecektir. Aynı nedenle olsa gerek, tarih ve yurttaşlık ders kitaplarına ilişkin tartışmalar, siyasal iktidarın ya da bu iktidarı ele geçirmek isteyen çevrelerin kaygı ya da beklentilerinin arttığı dönemlerde yeniden alevlenmektedir (Phillips, vd. 1999).

Ulusal eğitimin tüm araçları gibi, tarih ders kitapları da siyasal iktidarın bilgiyi kullanarak iktidarını yeniden üretebileceği bir biçimde hazırlanmış ve kullanılmıştır (Apple ve Christian-Smith, 1991). Tarih ders kitapları bir yandan siyasal iktidarların ideolojik önermelerinin benimsenmesine aracılık ederken, öte yandan geleceğin yurttaşlarını iktidarın başka ideolojik önermelerini de benimsemeye yatkın bireylere dönüştürmenin aracı olarak kullanılır (Apple, 1979). Tarih ders kitapları ulusal kimliklerin toplumsallaştırılması, özellikle bu kimlikleri benimsemekte zorlanacak kesimler tarafından kabullenilmesinde başvurulan araçların başında gelmiştir. Özellikle tarih ders kitaplarından yurttaşlar katında yeni bir kimlik oluşturması, aidiyet ve rıza yaratması gibi işlevlerin yanı sıra, yurttaşlara, hangi hatalardan kaçınması gerektiği, "tarihi

düşmanlarının" kimler olduğu, "tarihten ibret alınması" gerektiği gibi bilgiler de verilmektedir. Bu nedenlerin bir sonucu olarak, yakın zamanlara gelinceye kadar, tarih eğitimi siyasal iktidar tarafından denetlenmiş ve sürekli gözetim altında tutulmuştur. Dolayısıyla, tarih ders kitaplarına bakarak, bir siyasal iktidarın kaygı ve beklentilerini anlamanın yanı sıra, söz konusu iktidarın gelecek kuşaklardan nasıl yurttaşlar olmasını istediği, bu kuşakların başka ulusları nasıl görmeleri gerektiği vb. sorulara kapsamlı yanıtlar verebilmek mümkündür (Olsson, 2010). Bu sorulara verilecek yanıtlar kolaylıkla tartışmalara yol açmakta, kimi zaman tarih ders kitaplarının içeriğinde yapılan değişiklikler siyasal bunalımları tetiklerken kimi zaman da tarihin nasıl öğretileceği konusu ülkeler arasında gerilimlere yol açabilmektedir (Stojanović, 1994).

XX. Yüzyıl boyunca süreklilik sergileyen Yugoslavya deneyimi, Sırbistan ve Hırvatistan başta olmak üzere bu coğrafya üzerinde yer alan ulus devletlerdeki tarih yazıcılığının birbirine benzer izlekler sergilemesine yol açmıştır. Wolfgang Höpken'in belirttiği gibi, antagonistik bir içerikten beslenen bu anlayış, tüm Yugoslav uluslarının tarihini, acı çekmenin, yoksun kalmanın ve başka uluslar tarafından maruz bırakıldıkları tehlikelerin tarihi olarak anlatır (Höpken, 1996, 117). Bu anlatı, insanlığın ortak tarihsel geçmişini göz ardı ederek, dönemsel ve özgül deneyimleri mekan ve zamandan bağımsız oluşumlar olarak tanımlar (Copeaux, 1998, 3-4). Bu *milli tarih* anlatısı, bugün anladığımız biçimiyle ulusun modern bir oluşum olduğu gerçeğini görmezden gelirken günümüzün ulusu ile geçmişteki siyasal/toplumsal yapılar arasındaki süreklilikleri öne çıkartır. Ulusal sınırların oluşmadığı dönemlere özgü bölgesel tarih önemsenmez (Murgescu, 2002, 95).

Bu izleğin bir başka yönü de, tarihin bir ulusal kahramanlık öyküsü biçimindeki anlatısıdır. Kahramanlık, öncelikle ve sadece savaşlarda gösterilebilen bir yararlılık olarak vurgulanırken, ulusal tarih, ulusun varoluşuna yönelik tehditlere karşı hiç bitmeyen kahramanca direnişin sergilendiği savaşlar ve

isyanların dizgesi olarak sunulur. Direniş ve isyanların istilacı, kötücül yabancılara ya da onların işbirlikçisi hainlere karşı yapılıyor olması bir başka ortak temadır. Bu tarih kurgusunda, uluslar çağının öncesinden gelen Ortaçağ imgelerine başvurulduğu dikkat çeker. Tarihsel kurgu, Hırvatlar ve Slovenlerin Hristiyan Avrupa'yı pagan Türklere karşı koruyan *ante muralis* oldukları, (Muršić, 2012); *devşirme*, kazığa oturtma gibi acımasızlıklara katlanarak kimliklerini koruyabildikleri gibi temalar üzerinden gerçekleştirilir (Kumrular, 2012). Bu temaların kullanımında, toplumsal siyasal bağlamların göz ardı edilmesi, tarihsel olguların zaman ve mekan boyutlarından yoksun bırakılarak neredeyse keyfi bir biçimde seçilmeleri kuraldır (Šuica, 2010). Tarihin sürekli savaş ve isyanlardan oluşan bir izlek olarak anlatısı, Balkanlardaki uzun Osmanlı yüzyıllarının bir işgal dönemi olarak algılanmasına neden olmakta, bu dönemin birlikte yaşayan halkların ortak geçmişi gibi okunmasına olanak tanımamaktadır. XX. Yüzyıl boyunca Osmanlı/Türk imgesi bu anlatılarda olumsuzlanarak yaygın bir biçimde kullanılmış, iktidarlar tarafından çeşitli siyasal gereksinimleri karşılansın diye araçsallaştırılmıştır (Jezernik, 2012). Tarihsel olguların bağlamlarından yoksun bırakılarak, "Yeniden Kosova Savaşı", "günümüzün Türkleri". Metaforlara dönüştürülmesi, siyasal sorunların dar milliyetçi gündemler tarafından rehin alınmasını kolaylaştırmaktadır (Šuica, 2011). Yazılı ve görsel medya tarafından da körüklenen bu basit anlatı, toplumsal-tarihsel gerçekliğe eleştirel açıdan bakması beklenemeyecek yaştaki öğrencileri kolaylıkla etkisi altına alabilmektedir. Gelgelelim, iyicil *biz* ile kötücül *öteki* arasında keskin ayrıma dayanan bu anlatı, sıra *biz* tarafından *öteki* sinsin diye uygulanan acımasızlıklara geldiğinde dilsizleşmektedir. Kendisine yapılan kötülükleri hatırlayan Sırp milliyetçi hafızasının, sıra kendi yaptıklarına geldiğinde olan biteni unutturmaya çalışmasına dikkat çeken Pavlowitch'e göre bu açmazın aşılabilmesi için *gerçekten hatırlıyor muyuz* sorusu sorulmalıdır (2004, 66).

Tarih ders kitaplarının içeriklerinin değiştirilmesi her zaman tartışmalı bir sorun olmakta, gerek Sırbistan'da, gerek Türkiye'de gerekse öteki Balkan ülkelerinde siyasal gerginliklere neden olabilmektedir (Itano, 2007; Erkal, 2011).

2.1 Sırbistan ve Karadağ Tarih Ders Kitapları

Sırbistan'da eğitim bakanlığının onaması şartıyla farklı yayınevleri tarafından basılan ders kitapları kullanılmaktadır. Bu yayınevlerinden en önemlisi resmi ders kitabı yayınevi konumunda bulunan *Zavod za Udžbenike*'dir. Bu kurum dışında ders kitabı piyasasına giren özel kurumlar da ders kitapları yayınlamaktadır. Özel yayınevleri içinde kitapları en çok okutulanı Almanya kökenli Klett'tir. İki yayınevinin kitapları arasında yapılan genel bir karşılaştırma kitapların yapı ve içerik olarak benzeştiğini ortaya koymuştur. Karadağ ders kitapları ise resmi yayın kurumu olan *Zavod za Udžbenike i Nastavna Sredstva* tarafından yayınlanmaktadır.

Proje kapsamında 2011 yılı itibarı ile Sırbistan ve Karadağ'da kullanılan ders kitapları incelenmiştir (Andrijašević vd. 2010; Bataković, 2010; Bečanević. vd. 2011; Bubalo ve Bečanović, 2010; Borozan, vd. 2009; Burzanović ve Đorđević, 2009; Đurić ve Pavlović, 2010a; Đurić ve Pavlović, 2010b; Đurić ve Mihaljčić, 2010; Pavlović, 2010b; Ljušić, 2008; Ljušić, 2009; Mrajanović-Dušanić, 2009; Popović, vd. 2008; Popović, ve Miranović, 2008b; Rastoder, 2009; Vajagić ve Stošić, 2011).

Ulusal tarih kitabında sıklıkla karşılaşılan anlatıların en önemli özelliği yazıldıkları dönemde egemen olan siyasal iktidarın öncelik ve gereksinimlerini yansıtmasıdır. Söz konusu tarih ders kitapları olduğunda, bu yansıma çok daha açık biçimler alabilmektedir. Bir başka deyişle bu anlatıları, içeriğinin tarihsel gerçeklikle uyumu, yaklaşımındaki nesnellik, pedagojik ilkelere uygunluğu *vb.* ölçütler uyarınca değerlendirmek mümkün olmakla birlikte, bu anlatıların anlaşılabilmesi büyük ölçüde oluşturuldukları siyasal ortamın kavranabilmesine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında tarih ders kitaplarını, anlattıkları dönemden çok, yazıldıkları dönemin siyasal koşullarının ürünü, bu

dönemin siyasal iktidarının bakış açısıyla verilmiş bir yanıt olarak okumak daha doğrudur (Stojanović, 1994). Bu önerme izlenirse, bir tarih ders kitabını değerlendirmek için öncelikle yazarın yaklaşımını biçimlendiren siyasal koşullara ve bu koşulların üstesinden gelmeye çalışan siyasal iktidarın önceliklerine bakılmalıdır.

Gelgelelim, bu bakış açısının getirisi, sadece tarih ders kitaplarında benimsenen anlatının siyasal bir bağlama kavuşturulması ile sınırlıdır. Oysa tarih ders kitaplarının nasıl yazılması gerektiğine ilişkin bir dizi normatif soruya da yanıt aranmalıdır. Bu yanıtlar, ilk ve orta öğretimin, okul çağındaki kuşakları geleceğe nasıl hazırlayacakları, söz konusu kuşakların gelecekte ne türden koşullarla karşılaşacağı vb. başka soruların nasıl yanıtlanacağı ile ilgilidir. Bu sorulardan ilk akla geleni, insan toplulukları arasındaki farklılıkları özcü ve milliyetçi bakış açılarıyla hazırlanan ders kitaplarının küreselleşmenin yarattığı koşullarla ne ölçüde uyumlu olabileceğine ilişkindir. Küresel etkileşimin yarattığı koşullarla baş etmek durumunda kalacak kuşakların, kimlikler arasındaki farklılaşmayı değil, insanlık tarihinin bir arada yaşama deneyimlerini öne çıkaran bir anlayışla yazılmış kitaplara gereksinim duyacağı açıktır (Çayır 2009 ve Çayır ve Gürkaynak, 2008).

Yeri gelmişken, bu önermenin geçerliliğini, en azından Sırbistan, Bosna-Hersek ve Karadağ ders kitapları açısından sınırlayan, bir gelişmeden söz edilmelidir. Bu ülkelerde tarih ders kitabı basımındaki devlet tekelinin kalkması, okullarda birden çok tarih ders kitabının okutulmaya başlamasını da beraberinde getirmiştir. Bu durumun ilk elden iki önemli sonuca yol açtığı ileri sürülebilir: İlk olarak, Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan içerik denetimi sürmekle birlikte, bu denetimin, tüm ülkede tek kitabın okutulduğu dönemle karşılaştırıldığında, önemli ölçüde gevşediği görülmektedir. Bu durum içeriklerin farklılaşmasına yol açmakta, dolayısıyla içeriklerin "resmi görüşü" yansıttığını ileri sürmek olanaksızlaşmaktadır. İkinci olarak, artan yayınevi sayısı bir "kitap piyasası" oluşturmuş, yeni piyasa kendine özgü güçler ve iktidar ilişkileri yaratmakta gecikmemiştir. Yayınevleri, okullarda kitap seçiminden sorumlu zümre kurullarıyla

doğrudan iletişime geçerek, kendi kitaplarının seçilmesini sağlamaya çalışmaktadır (Radušić, 2014). Reklam ve tanıtım türünden pratiklerin ötesine geçen pazarlama faaliyetleri ders kitaplarının yazım ve dağıtım süreçlerinin piyasa güçlerinin etkisi altına girdiğini göstermektedir. Bu dönüşümün somut sonuçlarından bir başkası da ders kitaplarının okutulmasını denetleyen kurumlarda çalışan yetkililerin kendi yayınevlerini kurmaya başlaması ya da bu alanda çalışan firmalarla ortaklık ilişkisine girmesidir.

Bulunduğumuz aşamada bilindik özelleştirme pratiğinin ve piyasa dinamiklerinin ders kitaplarının içeriğini belirlemeye başladığını söyleyebilmek için zaman hala erkendir. Geldiğimiz noktada genel çizgileriyle bu etkinin Sırbistan ekonomisinin dünya pazarları ile nasıl bütünleşeceğine ve AB ile üyelik müzakerelerinin nasıl gelişeceğine bağlı olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte, piyasa dinamiklerinin ders kitaplarının içeriği üzerinde ne türden etkiler yaratabileceğine ilişkin bazı ipuçlarının varlığından söz edilebilir. Bu etkinin Sırbistan'da ortaya koyduğu ilk somut sonuç piyasaya *Klett* gibi yabancı yayın kuruluşlarının girmesidir. Yabancı oyuncuların yayın piyasasına girmesi sonucunda artan rekabet, ders kitaplarının baskı kalitesinde görünür iyileşmelere yol açmıştır. Yeni ders kitaplarında görsel kullanımında değişim dikkat çekicidir. Görseller nicelik olarak artarken baskı kaliteleri büyük ölçüde iyileşmiştir. Bu aşamada, kullanılan görsellerin öncekilerle karşılaştırılmayacak ölçüde nesnel bir bakış açısıyla seçildiğini belirtmekle yetinelim. Makalenin izleyen bölümlerinde de vurgulanacağı gibi, Osmanlı/Türk imgelerinin daha nesnel bir bakış açısıyla yansıtılması konusundaki iyileştirmelerin ne ölçüde değişen piyasa dinamikleriyle ilişkilendirilebileceği tartışmalıdır. Sözgelimi, "Sırbistan ders kitaplarının yabancı yayın kuruluşlarının etkili olabildiği süreçlerde yazılması, bu kitaplarda yabancı düşmanlığı barındıran içeriklerin azalmasına yol açacaktır" önermesi ilk bakışta tutarlı gözükmekle birlikte, ancak zamanın sınavından geçtikten sonra geçerlilik kazanabilecektir. Dolayısıyla, bu konuda kesin bir yargıya varabilmek için, bu dönüşümün etkilerinin bir bütün olarak

görülebilmesine olanak tanıyacak bir zaman diliminin geçmesi gerekmektedir.

Buna karşılık, ders kitaplarının, eğitim aracı olmanın ötesinde bir değişim değeri edinmesi, okullardaki zümre kurullarını piyasa oyuncularına, öğrencileri de doğal olarak kitap piyasasının nihai müşterilerine dönüştürmesi kaçınılmazdır. Ders kitaplarının basım ve dağıtımında piyasa güçlerinin egemen olduğu ülkelerde yaşanan sorunların incelenmesi bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır. (Boostrom, 2001). Ancak, piyasa güçlerinin bu alanda artan etkisi, tarih ders kitabı incelemeleri bakımından iki somut sakınca yaratmaktadır. İlk olarak, çeşitli özel yayınevleri tarafından yayınlanan kitapların sınırlı ölçüde de olsa farklılaşmaları yüzünden, herhangi bir tarih ders kitabının resmi ideolojiyi temsil ettiğini ileri sürmek gitgide zorlaşacaktır. İkinci sakınca ise ders kitaplarının her yıl ya da kısa aralıklarla ve kimi zaman küçük olsa da bazı değişikliklerle basılmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum ders kitapları hakkında yapılacak bir değerlendirmenin kısa sürede eskimesine neden olmaktadır.

Makalenin izleyen bölümlerinde Yugoslavya'nın dağılmasından başlayarak günümüze gelinceye kadar geçen dönem genel hatlarıyla ele alınacak, Sırbistan'da kullanılan güncel tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imajı incelenecektir. İlk aşamada söz konusu kitapların Osmanlı dönemine ilişkin genel yaklaşımı irdelenecektir. İkinci aşamada, Osmanlı bürokrasisi, Balkanların fethi, Yeniçeriler, vb. temaların nasıl anlatıldığı sorusundan yola çıkarak, güncel siyasal kaygı ve gereksinmelerin tarihsel anlatıları nasıl etkilediği tartışmaya açılacaktır. Üçüncü aşamada ise Balkan ülkelerinde tarih ders kitaplarının ortak temalarından birisi olan devşirme kurumunun günümüz Sırbistan tarih ders kitaplarında nasıl anlatıldığı sorusu irdelenecektir. Bu irdelemenin amacı, Osmanlı döneminin en fazla şeytanlaştırılan dolayısıyla Türklere ilişkin kalıp yargıların sürdürülmesinde en fazla başvurulan uygulamalardan birisi olan devşirme kurumunun siyasal ve toplumsal bağlamından kopartılarak anlatılmasına dikkat çekmektir.

Sırbistan'da tarih yazıcılığının Yugoslavya tasavvurları 20. Yüzyıl boyunca değişik aşamalardan geçmiştir (Troch, 2012). Tarih yazımında milliyetçilik sorunu, bir federal devlet olarak bütünlüğünü korumaya çalışan, Yugoslavya'da önemli bir sorun olarak görülmüştür. Belgrad'daki merkezi hükümet federasyonu oluşturan devletlerde milliyetçi tarih yazımını etkisiz kılmaya çalışmıştır (Žunić, 2013, 25-40). Özellikle, en büyük grubu oluşturan ve Slovenya dışında, federasyonun tümüne yayılmış olan Sırpların tarihinin nasıl anlatılması gerektiği konusu her zaman bir tartışma konusu olmuştur. Josef Broz Tito, "dolaylı yollardan ulusal ve kültürel tarihlerin başka uluslar ve kültürlerden daha üstün olduğunu ima eden" tarihçilerin "hangi ulusların daha büyük adamlara sahip olduğunu" tartışarak uluslar arasındaki ilişkileri zehirlemesinden yakınır (Petrovich, 1978).

Yugoslav Komünist Partisi'nin değişen öncelik ve gereksinimleri doğrultusunda değiştirilen milliyetler politikaları, tarih ders kitaplarına da yansımıştır. Sosyalist dönemin tarih yazıcılığı genel hatlarıyla tarihi, sınıflar mücadelesi olarak anlatmış, özgül ayrıntılar ise Partinin siyasal öncelikleri doğrultusunda biçimlendirilmiştir. Partinin "*birlik, kardeşlik, yoldaşlık*" olarak tanımladığı ilkeleri gözeten tarih yazıcılığı, ayrılıkçı eğilimleri baskılamak için araçsallaştırılmıştır. Sosyalist dönemin tarih ders kitapları da benzer bir yaklaşımla kaleme alınmıştır. Bu dönem hazırlanan kitaplarda, Osmanlı ve Avusturya Macaristan dönemlerine özgü anlatılar, mazlum ve ezilen Yugoslav –Sırp ya da Hırvat halkı değil- halklarının istilacı ve sömürgeciler ve onların yerli işbirlikçilerine karşı yürüttüğü mücadele biçiminde anlatılır. Bu anlatı uyarınca kural olarak Osmanlı ve Avusturya yöneticileri şeytanlaştırılır.

Yugoslavya'nın dağılmasından başlayarak, Sırbistan'da siyasal iktidarın değişimine koşut olarak, yeni koşul ve gereksinimlere cevap verecek değişikliklere gidildiği ve tarih ders kitaplarının yeniden yazıldığı görülür (Stojanović, 1995, 51; Mirkovic, Crawford, 2003). 1990'lı yıllarda Sırbistan'da kullanılan tarih ders kitapları Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan savaşın izlerini ve bu dönemin siyasal iktidarının

öncelik ve beklentilerine ilişkin izler taşır (Stojanović, 2004, 327-330). Bu izlekler, dağılma sonrasında ön plana çıkan siyasal endişeleri ve geçiş dönemine özgü kafa karışıklıklarını yansıtır (Stojanović, 1994; Lall, 2008). Sınıflar mücadelesi olarak tarih yerine, ulusal tarih ön plana çıkar. Milliyetçi anlatılar açısından Osmanlı'ya biçilen rolde önemli bir değişiklik görülmez. Osmanlı dönemi, milli tarihin karanlık çağı olarak betimlenir. Sırp tarih ders kitapları açısından bakıldığında görülen en temel farklılık ise Yugoslav kimliği yerine Sırp kimliğinin ikame edilmeye çalışılmasıdır. Boşnaklar zorla dinleri değiştirilerek Müslümanlaştırılan Sırplar olarak gösterilirken, Arnavutlar, Müslüman Türklerin de yardımıyla Sırp topraklarını işgal eden istilacılar olarak anlatılır. Bu anlatının Yugoslavya'nın dağılma süreci sırasında Milošević iktidarının öncelikleri ile büyük ölçüde uyuştuğunu uzun uzadıya açıklamaya gerek yoktur.

Dağılma süreci sonrasında yazılan tarih ders kitaplarında olup bitenin dar bir milliyetçi perspektiften öğrencilere anlatılmaya çalışıldığı, içeriğinin milliyetçi bakış açısıyla "mekanik biçimde konulan yamalarla" düzeltilmeye çalışıldığı görülür (Stojanović, 1994, 88). Bu milliyetçi bakış açısının niceliksel göstergelerinden birisi Sırp kelimesinin kullanım sıklığıdır. Dubravka Stojanović, 8. sınıflar için hazırlanmış bir tarih kitabında İkinci Sırp isyanının anlatıldığı 2 sayfada "Sırp" sözcüğünün 20 kez kullanıldığına dikkat çekmektedir. (1994, 91) Bu vurgulama, Yugoslavya döneminde başvurulan sınıf vb kategorilerin yerine Sırp halkının geçirilmesini amaçlar. Ulusun sonsuz sürekliliği varsayımına dayanan bu anlatı, öğrencilerin tarih derslerinde Türkiye'de de karşılaştığımız "tarihten önce vardık; tarihten sonra da varız!" türünden bir ideolojik anlayışa maruz kalmalarına yol açmaktadır. Böylelikle, ders kitaplarında, hoşgörüsüzlük, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılıktan kaçınmak gibi endişeler bir yana bırakılarak, yüzyıllarca uyum içinde yaşayabilmiş halklar arasındaki ortaklıklar yerine farklılıklar vurgulanmaktadır. Sırbistan özelinde belirginleşen temalara bakıldığında, tarihin değişik dönemlerinde gadre uğratılmış Sırpların uluslararası baskılara karşı birlik ve bütünlüğünü

sağlamak için savaştığı öne çıkartılırken, Sırp güçlerin işlediği insanlık suçları ve yol açtığı kıyımlar arka planda bırakılır.

Bu eğilimler uyarınca resmi tarihçiliğin izinden yürüyen ders kitapları yazarları, Osmanlı ve Avusturya Macaristan İmparatorluklarının mirasını genel olarak olumsuz bir yaklaşımla ele almışlardır. Bu olumsuz çerçeve, bugün anlaşıldığı anlamıyla Sırp kimliğinin, toplumsal ve dinsel kurumlarının, Sırp ulusal özelliklerinin, Sırp aile kurumunun değişmeden kaldığını varsayan bir anlatı ile örülür. Anlatının kilit noktalarından birisini Devlet oluşturur. Osmanlı'nın Balkanlardaki yayılması, zayıf bir devlet(ler)in toplumların hayatında yol açacağı felaketin anlatısı biçiminde tasarlanmıştır. Askeri bakımdan güçlü, iyi örgütlenmiş bir devlet -Osmanlı-, zayıf düşmüş küçük devlet(ler)i -Balkan Devlet(ler)ini- kolaylıkla saf dışı bırakması biçiminde bir anlatının çağrışımları, Sırbistan'da resmi ideolojinin güncel sıkıntılarını gidermeye çalışır. Yugoslavya döneminde anlatının odağında yer alan halk(lar)ın yerine devlet(ler) geçmiştir.

Bu anlayışın 2000'li yıllar başlarken terk edilmeye başladığı görülür (Žunić, 2004: 68-90; Alpargu ve İskefiyeli, 2013). Başta Sırbistan olmak üzere Yugoslav cumhuriyetlerinde, 1990'lı yıllarda iktidara gelen milliyetçi partilerin iktidardan uzaklaşması, uluslararası toplumdan gelen eleştiriler, ancak en önemlisi bu ülkelerin *Avrupa Konseyi* ya da *Avrupa Birliği*'ne üyelik perspektifi almaları ile birlikte tarih ders kitapları gözden geçirilmeye başlamıştır. Slobodan Milošević döneminde yazılan tarih ders kitapları, Milošević'in iktidardan düşürülmesinden sonra yeniden yazılarak önemli ölçüde değiştirilmiştir. Bu değişim akademik çevreler tarafından yakından izlenmiş, yapılan değişiklikler yetersiz bulunmuş, yeni ders kitaplarına da yoğun eleştiriler yöneltilmiştir. Uzlaşmaya açık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığa karşı bir tarih öğretimi için gerekli metinlerin ortaya konulması açısından en önemli girişimlerden birisi de Güneydoğu Avrupa Ortak Tarih Projesi'dir. Güneydoğu Avrupa'da Demokrasi ve Uzlaşma Merkezi tarafından yürütülen proje Türkçe ile birlikte bölge dillerinde Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşları, İkinci Dünya Savaşı ve Balkan halkları

başlıklarını taşıyan dört ayrı tarih kitabı yayınlamıştır (The Southeast European Joint History Project, The Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE), 2009). Bu proje çerçevesinde yeni bir Sırbistan tarihi yazmaya koyulan Sırp tarihçiler önceleri destek görmüş, daha sonra destekten yoksun kalmıştır. Belgrad Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Dubravka Stojanović, Hükümet tarafından projeye verilen desteğin milliyetçi çevrelerden gelen tepkiler üzerine, askıya alındığını belirtmiştir (Itano, 2007).

Bu etkenlerin varlığına karşın, gözden geçirme, özellikle Bosna-Hersek'te tanık olunduğu gibi, sancılı ve tartışmalı bir süreçte gerçekleştirilmiştir (Baranović, 2001; Torsti, 2007). Ders kitaplarının, benzerlik ve birlik temalarını işleyerek ortak bir kimliği öne çıkartılması yerine, Sırp, Hırvat ve Boşnak kimliklerini tahkim edecek biçimde tasarlanması yönündeki girişimler, Yüksek Komiserlik tarafından durdurulmuştur. 1998 baharında oluşturulan *Eğitim Çalışma Grubu* ders kitaplarını gözden geçirmeye başlamış ve ders kitaplarında iyileştirmeler için bir dizi öneri getirmiştir. Bu önerilerin tartışılması aşamasında basına sızdırılması üzerine kamuoyunda başlayan tartışma üzerine *Eğitim Çalışma Grubu* dağılmış, öneriler uygulamaya geçirilememiştir. 1999'da Bosna-Hersek'in Avrupa Konseyi'ne üyelik başvurusu yapması ve Konseyin ders kitaplarından saldırgan içerikli unsurların ayıklanması koşulu getirmesi ile birlikte tartışma yeniden başlamıştır. Konseyin isteği üzerine, Yüksek Komiserlik tarafından, "itiraz gören bölümlerin bantlanarak kapatılması", tartışmalı tarihsel yorumların olduğu yerlere "izleyen bölüm, ya gerçeğin tam olarak bilinemediği ya saldırganlık ya da yanlış yönlendirmeye yol açabilecek unsurlar içermesi olasılığı yüzünden gözden geçirilmektedir" ibaresi içeren etiketlerle uyarı yapılması gibi yöntemler önerilmiştir. Bu yöntemler, kaba sansür uygulamaları olarak eleştirilmesi, sınıf içinde yol açacağı tartışmaların yaratacağı sakıncalar nedeniyle uygulamaya konulamamış, bunun yerine 1990'lı yılların Yugoslavya Savaşlarına ilişkin anlatı dört yıllığına ders kitaplarından çıkartılmıştır (Murgescu, 2002, 94-95).

2.2 Güncel Sırbistan Tarih Ders Kitaplarının Genel Yaklaşımı

Son dönemin tarih ders kitaplarında da milliyetçi mitleri, olgusal gerçekliği açıklayacak tarihsel veriler olarak sunan bir tarih yazıcılığının örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Etnik odaklı tarih yazıcılığının izleri, bir önceki onyılda Milošević döneminin ders kitaplarında görülen örneklerle karşılaştırılamayacak kadar siliktir. Bununla birlikte, özellikle Osmanlı İmparatorluğu dönemi anlatısında milliyetçi temalar dikkat çekicidir. Bu tarih yazıcılığında süren milliyetçi etkiler, Balkan tarihi çalışan yepyeni bir tarihçiler kuşağı ortaya çıkana kadar, öğrencilere okullarda tarih öğretmektense, insani, fiziki ve ekonomik coğrafya okutulması gerektiğini ileri süren Stevan Pavlowitch'in karamsarlığını haklı çıkaracak ölçülere varabilmektedir (Pavlowitch, 2004, 68).

Bu tartışmalarda Osmanlı ve Türk imgelerinin nasıl biçimlendiği konusu, sözgelimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ve Almanlara ilişkin imgeler konusundaki tartışmalara oranla çok daha az yer tutmaktadır. Bu durumu, AB'nin Sırbistan'da ders kitaplarının gözden geçirilmesi konusunda Belgrad'a uyguladığı baskıyla ilgilendirmek mümkündür. Tartışmaların Almanya ve Dünya Savaşları gibi konulara yoğunlaşmasına karşın, ders kitaplarında özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na hala çok geniş bir yer ayrıldığı görülmektedir. Bu nedenle Sırbistan ve Karadağ'da tarih ders kitaplarında Osmanlı-Türk imgesini nasıl değerlendirildiği sorusu çeşitli açılardan ele alınması gereken bir konudur.

Genel olarak bakıldığında ders kitaplarının Yugoslavya'da 1990'larda güç kazanan milliyetçi eğilimleri yansıttığı görülmektedir. Bu eğilimler uyarınca, özellikle de resmi tarihçiliğin izinden yürüyen *Zavod za Udžbenike* yazarları, Osmanlı ve Avusturya Macaristan İmparatorluklarının mirasını genel olarak olumsuz bir yaklaşımla ele almışlardır. Bu olumsuz çerçeve, bugün anlaşıldığı anlamıyla Sırp kimliğinin, toplumsal ve dinsel kurumlarının, Sırp ulusal özelliklerinin, Sırp aile

kurumunun tarih boyunca değişmeden kaldığını varsayan bir anlatı ile uyumludur. 1990'larda yaşanan bu sorunların etkisiyle, anlatının kilit noktasını Devlet oluşturur. Osmanlı'nın Balkanlardaki yayılması, zayıf bir devlet (ler)in toplumların hayatında yol açacağı felaketin anlatısı biçiminde tasarlanmıştır. Merkezinde askeri bakımdan güçlü, iyi örgütlenmiş bir devletin, *i.e.* Osmanlı, zayıf düşmüş küçük devletleri, *i.e.* Balkan Devlet(ler)ini- kolaylıkla saf dışı bırakması bulunan bir anlatının, Sırbistan'da milliyetçi çevrelerin açmazlarına ilişkin imalar içerdiği açıktır.

Dinin ulusun oluşum sürecinde oynadığı rol ders kitaplarında açık ve örtülü bir biçimde kullanılmakla birlikte, bu ilişkinin yarattığı çelişkiler özenle arka plana itilir. Osmanlı'nın Sırp Patrikhanesini ihya etmesinin ardındaki siyasal nedenler, sözgelimi, İpek Patrikhanesinin Ortodoks Sırplar gözünde Osmanlı yönetimine sağladığı meşruiyet söz konusu edilmez. Buna karşılık Patrikhane, ulusun kimliği koruyan ve sürdüren, Sırp isyanlarında başı çeken kurum olarak gösterilir. Bu anlatının, Soğuk Savaşı izleyen dönemde tüm Balkan devletlerinde tanık olduğumuz, milliyetçi iktidarların kilise ile girdikleri ittifakın bir gereği olarak kiliseye ulusal tarihte daha büyük bir rol biçilmesi olgusunu yansıttığı açıktır. Bu saptama bir örnekle açıklanabilir. Mihaljčić'in kullandığı metinlerden birisinde Bosna Kralı Stjepan Tomašević tarafından Papa'ya gönderilen bir mektuptan alıntı yapılmakta, kral mektubunda Türklerin kendi topraklarında yaşayan köylülere nazik davrandığını, kendi taraflarına geçecek olurlarsa özgürlüklerine kavuşturulacaklarına dair söz verildiğini anlatmaktadır (Mihaljčić, 2010). Tomašević mektubunda böyle giderse halkının desteğini kaybedeceğinden duyduğu kaygıyı dile getirmektedir. Boşnak Kralın Papa'ya yazdığı mektuptan alıntılara yer verilmesi, bir kaç açıdan ilgi çekicidir. Öncelikle, öğrencilere, Boşnak Kral'ın Osmanlı karşısında Katolik dünyasının başı konumundaki Papa'dan istenen ve daha sonraki gelişmelerin göstereceği gibi karşılıksız kalan bir yardım talebinden söz edilmektedir. Böylelikle zora düşen Hristiyanlara yardımcı

olmayan ya da yardım etmekten aciz kalan bir Papa imgesi ortaya konulmaktadır. İkinci olarak, öğrencilerden Bosnalıların taraf değiştirerek Müslüman olmalarına yol açan nedenler üzerinde düşünmeleri beklenmektedir.

2.3 Osmanlı-Türk-Müslüman İmgeleri Konusunda Genel Gözlemler

İncelenen ders kitaplarına bakıldığında Türk ve Müslüman imgelerinin açık ve örtülü biçimde öteki olarak gösterilmeye devam ettiği, bazı iyileştirmelere karşın, bir öteki olarak Türk ve Müslüman imgesine başvurulduğu görülmektedir. Türk imgesinin tarih ders kitaplarında sonsuz korku kaynağı olarak kullanılması büyük ölçüde terk edilmiş olmakla birlikte, bütünüyle terk edildiğini söylemek mümkün değildir. Ders kitaplarında *Türk* teriminin, ayrım gözetmeksizin ve özellikle Sırplara karşı uygulanan kötü muameleyi nitelemek için –*Türk mezalimi* örneğinde olduğu gibi- sıfat biçiminde kullanımı ile hala karşılaşılmaktadır.

En azından, Osmanlı egemenliği altında yaşanan olumsuzlukların dönemselliğine vurgu yapılarak, bunların günümüzde geçerli olamayacağına ilişkin bir uyarı notu ya da açıklama bulunmamaktadır. Sonraki yıllarda özellikle Kilisenin İslam dinini olumsuzlaması ile kamuoyu algılarında "korkunç Türk" olgusunun sürmesi yalnızca ders kitaplarının yarattığı bir etki değildir. Nitekim benzer bir korkunun Osmanlı yayılması tehlikesinin Sırbistan'da olduğu kadar hissedilmediği, sözgelimi, İtalya, ya da Almanya gibi ülkelerde de yaygın olması ve etkisini yüzyıllar sonra bile sürdürüyor olmasını sadece ders kitaplarınca yaratılan bir etki olarak değerlendirmek mümkün değildir (Kumrular, 2012; Muršić, 2012; Boria, 2006). Türklerle ilgili olumsuz imajların siyasal olarak araçsallaştırılması yalnızca Balkanlara özgü bir olgu değildir. Benzeri bir olguyu İtalya'daki siyasal gelişmeler bağlamında tartışan Edoardo Boria, Türk korkusunun yeniden üretilmesi, yaşatılması ile iktidar sahiplerinin uyguladıkları siyasal stratejiler arasındaki kökleri derine giden bir ilişkinin var olduğunu ileri sürmektedir.

Yönetilenler arasında korkunun sürmesi toplumsal ve psikolojik tutunumu artıran bir etki yaratmakta, gerek seküler gerekse dinsel yetkililere karşı itaatkâr tutumlar alınmasını kolaylaştırmaktadır (488-9). Söz konusu korkunun artık uzakta yaşayan ve yakın ekonomik ilişkiler içinde olunmayan Türklerle ilişkilendirilmesi politik maliyeti olmayan bir yöntem olarak hala kullanılabilmektedir.

Osmanlı ve Türk terimlerinin kullanıldıkları dönemde taşıdıkları anlamlar arasındaki ayrımların belirtilmesi için, bazı istisnalar bir tarafa bırakılacak olursa, herhangi bir çaba gösterilmediği gibi, bu terimlerin günümüzde farklı anlamlara gelebileceğine değinilmemektedir. Bu ayrımların gözden uzak tutulması, öğrencilerin değişmez bir Türk tanımının bulunduğu, dolayısıyla günümüzde karşılaşılan ulusal kimliklerin tarih ötesi olgular olduğu kanısına kapılmalarına, etnik ve dinsel kimlikleri özcü bir yaklaşımla ele almalarına neden olmaktadır. Bu türden kanılar, öğrencilerin Sırp kimliğinin de tarih boyunca değişmeden kalan bir olgu gibi görülmesini kolaylaştırmaktadır. Bu bakış açısı, Sırp milliyetçi çevrelerin Osmanlı egemenliği altındaki dönemi süreğen Türk mezalimine karşı ayaklanan Sırp direnişi biçiminde gösteren anlatılarıyla tutarlıdır. Bu bakımdan Dušan Batakovic'in kitabında karşılaştığımız tartışma bu açıdan istisnai bir örnek olarak gösterilebilir. Batakovic, Türk teriminin tarihsel olarak Balkanlarda Osmanlı ile özdeşleşen herkes için, özellikle de Müslümanlar için kullanıldığına dikkat çeker. Dolayısıyla, Türk teriminin, etnik ve dinsel olarak günümüzdekinden farklı bir anlam içerecek biçimde kullanıldığını belirterek, dönemin uygulamalarını Türklerin yaptığı değil, Osmanlı Devleti'ne özgü uygulamalar olarak görülmesi gerektiğini vurgular. (2010)

Dušan Batakovic'in kitabını Radoš Ljušic'in kitabından (2009) ayıran farklılıklardan birisi hemen dikkati çekmektedir. Ljušic belirgin bir biçimde Türk terimini kullanırken (30), Batakovic Osmanlı terimini yeğlemektedir. Her iki ders kitabında da Osmanlı İmparatorluğu ve bu imparatorluğun tebasını

adlandırmak üzere kullanılan terimlerin yol açtığı karışıklık açıklanmaya çalışılmış, terimler arasında ayrımlar yapılmıştır. Çeşitli adlar arasındaki ayrımların ihmal edilebilir olduğunu ileri süren Ljušić'e kalırsa, "Türk devletinin çeşitli adları vardır ve bu terimlerin hepsi aynı anlama gelir: Osmanlı İmparatorluğu [Osmansko carstvo], Türk İmparatorluğu [Tursko carstvo], Türkiye [Turska]" (30). Ljušić'in tersine, adlandırmanın özenle yapılması gerektiğine dikkat çeken Bataković, bu adlar arasındaki anlam farklılıklarının önemli olduğunu vurgular. "Doğru bir biçimde adlandırılması gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu, bu imparatorluğun nüfusunun farklı kökenlerden, Arap, Fars gibi, sadece Türk kökenli tebadan oluşmasına karşın, Sırbistan'da sıklıkla, *Türk İmparatorluğu* olarak adlandırılır. Batıda ise [bu imparatorluk] *Osmanlı İmparatorluğu* olarak bilinir ve Avrupa topraklarında bulunan eyaletleri Avrupa Türkiyesi olarak adlandırılır. Bizim epik şiirimizde İslam inancından sıklıkla "Türk inancı" diye söz edilir ve İslamlaştırılmış yerel Slav halkları da yanlış bir biçimde "Türkler" arasında sayılır. Dönme [*poturica*] Hristiyan dininden çıkarak İslamı benimseyenler için kullanılan bir başka aşağılayıcı terimdir (2010, 52).

Osmanlı ve Türk kavramlarının birbirlerinden ayrılarak kullanılması, özellikle de "Türk mezalimi" örneğinde olduğu gibi, olumsuz kavramları niteleyen sıfatlar gibi kullanımından kaçınılması bakımından Đorđe Đurić, Momčilo Pavlović'in *İlköğretim Okulları 8. sınıflar için Tarih,* kitabına bakılabilir. Yazarların Osmanlı/Türk imgesini kullanırken önceki dönemlerde görülenden daha nesnel davranmaya gösterdikleri özel ilgi dikkat çekicidir. Kitap, 1878'den 2000'li yıllara kadar uzanan dönemi kapsamaktadır. Kitabın ilk kesimi *19. Yüzyılın İkinci Yarısında ve 20. Yüzyılın Başlangıcında Avrupa ve Dünya Tarihi* başlığını taşımaktadır. Bu kesimin içinde yer alan Büyük Güçler ve Balkan Devletleri başlıklı bölümde Doğu Sorunu'nu anlatan Đurić ve Pavlović, Osmanlı İmparatorluğu'nda reformların gerektiği gibi uygulanamadığını, 1908 Devriminin Balkan Halklarının durumunu iyileştirmekten uzak kaldığını

belirtmektedir. (Đurić, Pavlović, 2010b, 15) Kitabın, *Bağımsız Sırbistan ve Karadağ: Avusturya-Macaristan Hakimiyeti altında Sırplar ve Türkiye* başlıklı ikinci kesimi konumuz açısından ilgi çekicidir. Đurić ve Pavlović'e göre, öteki Balkan ülkelerinde yaşayan Sırplar ile karşılaştırıldığında, en zorlu koşullar altında yaşayanlar, Eski Sırbistan [*Stara Srbija*] olarak adlandırdıkları Kosova-Metohija'da yaşayan Sırplardır. Bu bölümde gücünü yitiren Osmanlı yönetiminin yol açtığı sorunlar anlatılır:

> "Türk yetkililerin zayıflığı zaman zaman anarşinin ortaya çıkmasına yol açıyor, bölgede kitelesel ölçekte eşkıyalığın yaşanmasına yol açıyordu. İyi silahlanmış Arnavut çeteleri Kosova-Metohija'da serbestçe kol geziyor Sırp ailelerin mallarını yağmalıyor, kadınlarını ve çocuklarını kaçırıyor, köyleri haraca bağlıyordu. Türk yetkililerin bu durumu engellemek için ne güçleri ne de niyetleri vardı. [Türkler] bu kanunsuz müttefiklerine, Sırpların bu toprakları kurtarmak niyetlerini engelleyebilecek bir güç gözüyle bakıyorlardı" (Đurić, Pavlović, 2010b, 44).

Đurić ve Pavlović Sırp hükümetinin yapılanları engellemek için diplomatik yollara başvurduğunu, ancak "Büyük Güçler, kendi aralarında bölünmüş oldukları ve Türkleri reformları uygulamaya koymaları ve Kosova-Metohija vilayetinde durumu iyileştirmeleri için zorlamadıkları" için bu başvuruların sonuçsuz kaldığını belirtirler. Burada Đurić ve Pavlović'in "anarşiye varan düzensizlik" vb olgulardan sözederken, bu saldırıları gerçekleştirenlerin resmi makamlar olmadığını, sorumluluğun, *çeteler*, *kanunsuzlar*, *ağalar* vb. özgül gruplarda olduğuna işaret etmeleri ve bunları anlatırken Türkler ya da Osmanlılar terimlerini kullanmaktan kaçınmaları dikkat çekicidir. Önceki kuşak ders kitaplarında gördüğümüz gibi, saldırıların sorumluluğunu doğrudan doğruya *Türkler*, *Osmanlılar* gibi genel kimlik kategorilerine yıkmak yerine, ilk elden sorumluluğun yasadışı çevrelere ait olduğunu belirtmeleri olumlu bir gelişme olarak görülebilir.

İzleyen bölüm, *Balkan Savaşları 1912-1913* başlığını taşımaktadır. Đurić ve Pavlović, Balkan Savaşlarını Osmanlı

İmparatorluğu'nda reformların yapılmaması, Balkan halklarının yaşadığı koşulların kötüleşmesi, ekonomik gelişme koşullarının bulunmaması gibi nedenlerle açıklamaktadırlar. Bu durum karşısında, "bu devletlerde [Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan] yaşayan halklar ve hükümetler Türk hâkimiyetindeki halklarını kurtarmanın kendileri için bir görev olduğunu düşündüler. Bunun da ötesinde, sınırlarını ortaçağlarda kendilerine ait olan topraklara doğru genişletme niyetleri de vardı. Bu, uygulamada Türkiye'nin bütün Balkanlardan çıkartılıp atılması anlamına geldi." (Đurić, Pavlović, 2010b, 46) Đurić ve Pavlović'in Balkan Savaşlarının anlatımında genel olarak nesnel bir bakış açısı kullandıkları ileri sürülebilir. Buna karşılık Balkan devletlerinin yayılmacı eğilimlerine işaret edilirken, de "Türkiye'nin Balkanlardan çıkartılıp atılması" ile birlikte yaşanan sorunların trajik boyutlarına değinilmemesi sorunludur.

Kitabın *Birinci Dünya Savaşı–Büyük Savaş* başlıklı kısmında ve Çanakkale Savaşlarında müttefikleri ezici bir biçimde yenen, Türk Ordusunun Alman subayları tarafından eğitildiğinin vurgulanması dikkat çekicidir. (Đurić, Pavlović, 2010b, 57) Kitabın iki dünya savaşı arasını ele alan bölümlerinde de Versailles barış anlaşmalarına yer verilmekte, bu arada Türkiye'den söz edilmektedir. Bu bölümde Sevres Anlaşmasının imzalanmasından sonra Yunanlıların yenilgiye uğratıldığı anlatılmakta, savaşın son aşamasında, "Türklerin … 1922'de İzmir'i yaktıkları" belirtilmektedir. Savaşın yol açtığı yıkımın daha geniş bir bakış açısıyla verilmesi gerekirken, İzmir yangınının tarihsel bağlamından kopuk bir biçimde aktarılması, kitapta yazarların nesnellikten uzaklaştığı yerlerden birisidir. (Đurić, Pavlović, 2010b, 83) Lozan Anlaşması ile ilgili gelişmelerden anlatılırken zorunlu Mübadele'den söz edilmekte, daha sonrasında ise Atatürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Türklerin babası olarak adlandırılması gibi gelişmelere kısaca değinilmektedir. (Đurić, Pavlović, 2010b, 85)

Kitabın geri kalanında Türkiye'den sadece NATO'ya üyeliği ve 1954 Balkan Paktı'nın kurulması gelişmeleri sırasında söz edilmektedir. (Đurić, Pavlović, 2010b,160, 176) Bu durum Türkiye'ye özgü değildir. II. Dünya Savaşı sonrası gelişmelerden söz edilirken, Türkiye'nin yanısıra öteki Balkan devletlerinden de söz edilmemektedir.

2.4 Osmanlı ve Yeniçeriler: Askeri Güce Güzelleme

Tarih ders kitaplarında metinlerin genel söylemine ve kullanılan görsellere bakıldığında Osmanlı egemenliği dönemine ilişkin göndermelerde olumlu denilebilecek unsurların arttığı dikkat çekmektedir. Anlatıya içkin bakış açısında imparatorluğun yapılanması, özellikle Ordunun işleyişi gibi konularda övgü ya da hayranlık olarak nitelendirilebilecek ifadelerle karşılaşılmaktadır. Metinlerin İmparatorluğun askeri yapılanmasına ilişkin ifadelerin beğeni unsurları içermesi, bu beğeninin nesnesinin imparatorluğun askeri gücü oluşu kendi başına sorunlu olmakla birlikte, tarih ders kitaplarında karşılaşılan olumlu bir yenilik olarak belirtilebilir. Bu türden olumlama örnekleriyle görsellerde daha fazla karşılaşılmaktadır. Kullanılan görseller imparatorluğun parlak günlerini, Balkanlara kazandırdığı anıtsal yapıları, *Carigrad*'ın görkemini öğrencilere anımsatmaktadır. Öğrenciler, etkileyici görseller aracılığıyla yeniçeriler, sipahiler, vezirlerle tanışmakta, Ortaçağ tarihinin bu bölümünü kolaylıkla gözlerinde canlandırabilmektedir.

Osmanlı dönemine ilişkin olumlu göndermelerin artışı da göze çarpan bir başka gelişmedir. Bunların bir bölümü yazarların olumlu gördükleri, ancak olumlulukları tartışmalı –Osmanlı Devleti'nin askeri gücüne yapılan güzellemeler gibi- ilişkin göndermelerdir. Olumlu göndermelerin bir bölümü ise *devşirme* kurumunun anlatılmasında kullanılagelen olumsuz değerlendirmelerin kullanılmasıdır. Bu göndermeler arasında Sokollu Mehmet Paşa'ya ilişkin anlatılar üzerinde durulmalıdır.

Sokollu'nun bir Sırp olması, yaşadığı çevreden zorla koparılmış olmasına karşın, kendi toplumuna yabancılaşmaması, büyüdüğü yerleri unutmak bir yana ilişkisini sürdürmesi, buraları imar etmesi, kısaca belirtmek gerekirse, Sırplığından vazgeçmemiş olması gibi olgular üzerinde uzun uzadıya durulmaktadır. Anlatının Sokollu'nun etnik kimliğine yaptığı vurgu, öğrencilere, vezirin başarılarının aslında Osmanlı'nın kurduğu siyasal, askeri ve toplumsal düzenin bir parçası olmaktan çok, kendine özgü nitelikleriyle, kısacası, Sırplığı ile ilgili olduğunu ima eder.

Bu ve benzeri noktaların ders kitaplarında nasıl aktarıldığı, konuların hangi Osmanlı/Türk imgelerine başvurularak anlatıldığı ve ne türden iyileştirmelerle karşılaşıldığı gibi sorulara incelenen ders kitaplarından örnekler ışığında yanıt verilebilir. Rade Mihaljčić tarafından İlkokul 6. sınıflar için hazırlanan ders kitabının son bölümü "Sırp Toprakları ve Osmanlı Fetihleri Zamanında Çevre Bölgeler" başlığını taşımaktadır (Mihaljčić, 2010). Bu bölümün, "Türklerin Balkanlar'a İlerleyişi" başlığını taşıyan ilk dersinde Mihaljčić, Osmanlı Devleti'nin askeri örgütlenmesini belirtir. Osmanlı Devleti'nin askeri özellikleri şu sözlerle vurgulanır: "Türk feodal sisteminin sahip olduğu askeri karakteristikler dikkat çekicidir. Bu sistem sürekli bir savaşım durumunun gereksinimlerini karşılamak üzere geliştirilmiştir." Aynı bağlamda söz konusu edilen tımar sistemi açıklanırken, Osmanlı'nın ilk fetihleri sırasında sipahiler arasında Hristiyan asıllı savaşçıların da yer aldığı belirtilmektedir. Gerek Mihaljčić'in, gerekse öteki yazarların Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılma dönemlerinde Hristiyan unsurların da rol oynadığına ilişkin saptamaları, Balkanlarda Osmanlı döneminin ortak geçmiş olarak anlatısı doğrultusunda atılmış bir adım olarak görülebilir.

Smilja Marjanović-Dušanić ve Marko Šuica tarafından hazırlanan, *Ortaokul II. sınıflar için Tarih* kitabın Osmanlı Ordusu'na ilişkin anlatısı bir örnek olarak ele alınabilir. Akıncıların yaşamları ve nasıl savaştıklarına ilişkin ayrıntılardan

bazıları tartışmalı olmakla birlikte, 13. Yüzyıla ait Türk askeri giyim ve silahlarını gösteren ve özellikle 230. sayfayı tümüyle kaplayan resimler ilginçtir. Ayrıntılı resim, öğrenciler üzerinde bilindik "korkunç Türk" etkisi yaratmaz. Bir önceki sayfada verilen Haçlı askeri resminin sadece yarım sayfayı kaplıyor olması dikkat çekicidir (2009, 227–230). Görseller, daha önceki dönemlerde kullanılan özensizce hazırlanmış çizimlerden farklıdır. Görsellerin yüksek kalitesine bakılarak, özellikle bu ders kitabı için hazırlanmadığını söylemek mümkündür. Görsellerin özeni resimli askeri tarih dizilerinde yayınlanan kitaplar için uzmanlar tarafından çizilmiş resimlerden iktibas edildiğini düşündürmektedir.

2.5 Yalıtılmış Tarih Anlatısı Örneği: Devşirme Kurumu

Devşirmeye ilişkin bölümlerde de benzeri bir tınıyla karşılaşılmaktadır. Balkan/Yugoslav tarih yazıcılığının, devşirme kurumundan söz ederken kullandığı yerleşik izlekler kullanılmakla birlikte, devşirme kurumunu tarihsel bağlamından yola çıkarak anlatmaya çalışan yeni bakış açıları ile karşılaşılmaktadır. Yerleşik tarih yazınının Osmanlı döneminde yaşanan en önemli olumsuzluk olarak öne çıkardığı devşirmenin bütünüyle nesnel bir bakış açısıyla anlatıldığı söylenemese de, başlı başına bir dehşet öyküsü olarak anlatılmasından kaçınma çabası görülmektedir. Yeniçeriler, gayrimüslim nüfustan devşirilenlerden oluşan seçkin askerler olarak tanımlanarak, devşirme olumsuz bir uygulama olarak anlatılmaktadır. "Zaman zaman Osmanlılar baskı altına alınmış insanların çocuklarını asker yapmak üzere götürdüler. Bu Sultanların Hristiyanlara dayattıkları *danak u krvi (*kan vergisi) idi" (Ljušić, 2008).

Bu anlatının üzerinde etraflıca durulmasını gerektiren bir dizi önemli boyutu bulunmaktadır. Öncelikle, çocuklara yönelik olması yüzünden, okul çağındaki çocukların duyarlılıkları açısından bakılacak olursa, devşirme anlatılarının öğrenciler üzerinde travmatik bir etki yarattığı açıktır. Yukarıda belirtilen

bir biçimde nesnel bir bakış açısıyla, tarihsel bağlamı içinde anlatılmış olsa bile, devşirmenin ilk ya da ortaokul çağındaki insanların imgeleminde olumlanması bir yana, korkutucu olmayan bir biçimde içselleştirilmesi bile neredeyse olanaksızdır. Bu saptamadan yola çıkılacak olursa, başta bir çocuğun evinden ve ailesinden koparılması gibi ürkütücü uygulamalar olmak üzere, savaşa ve ölüme ilişkin imgelere ders kitaplarında nasıl yer verilmesi gerektiği sorusuna cevap aranması gerekmektedir.

Devşirme konusunda üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, ders kitaplarında devşirmenin, ortaçağ Hristiyan kültüründe Yahudileri ve Çingeneleri şeytanlaştırmak üzere uydurulmuş, çocuk kaçırma ve kanını içme anlatılarına olan benzerliğidir. Bu benzerliğe bakılarak, Ortaçağ Hristiyan kültürünün günümüze kadar uzanan etkilerinin, Osmanlı ve Türk imgesinin devşirme anlatıları aracılığıyla şeytanlaştırılmasına kolaylık sağladığı ileri sürülebilir. Devşirmenin Balkan dillerinde "kan vergisi" biçiminde çevrilmiş olması bu iddiayı desteklemektedir. Bazı anlatılara eşlik eden tüyler ürpertici ayrıntıların öğrenciler üzerinde yaratacağı etkinin ne denli korkutucu olacağını uzun uzadıya anlatmak gereksizdir. Toplumsal belleğin yaşayan kuşaklara bu türden seçilmiş anlatılar üzerinden aktarılması çabası ancak siyasal iktidarların gündelik beklentileri ile açıklanabilir. Bu beklentiler, toplumsal dayanışma ve siyasal seferberliğin, bir yandan yabancı ve düşman olarak gösterilen kesimlere karşı duyulan, öte yandan da günümüzün tehditleriyle ilişkilendirilebilen korkuların okul çağındaki çocukları da kapsayacak ölçüde geniş toplumsal kesimler tarafından benimsenmesine dayanmaktadır.

Radoš Ljušić'in ortaöğretim 3. sınıflar için tarih kitabı, ilköğretim okulları için yazdığı kitapla benzerlikler taşır. Ortaöğretim kitabında konular doğal olarak daha ayrıntıyla anlatılmaktadır (2008). Kitap, Türk ve Müslüman terimlerini birbirinin yerine geçecek biçimde kullanmakta, devşirmeden önceki dönemi anıştıran bir dille anlatmaktadır. Bir yandan, devşirme sisteminin tarihsel ve toplumsal arka planından söz

edilmeksizin, ailelerin uğradığı travmalardan söz edilmekte, devşirmenin "Hristiyan ailelere gösterilen acımasızlığın zirvesini temsil ettiği" gibi kalıp yargılara başvurmaktadır. Devşirmenin Sırplar tarafında *kan vergisi* olarak adlandırılması, çocuklarını vermek istemeyen ailelerin çocuklarını parmaklarını kırmak suretiyle sakatlamaları ya da erken yaşta evlendirmeleri gibi korkutucu örneklerden söz edilmektedir. Öte yandan, sadece Hristiyan değil, bazı durumlarda Bosna-Hersekli Müslüman ailelerden de çocuk devşirildiği [*Samo su još muslimani iz Bosne i Hercegovine davali devširmu*], ilerleyen dönemlerde uygulamanın sadece Balkanlar ile sınırlı kalmayarak, Anadolu'yu da kapsamaya başladığı, bazı ailelerin çocuklarının devşirilmesine önayak olduğu, bazı Müslüman ailelerin çocuklarının devşirilmesini sağlayabilmek için Hristiyan ailelerle çocuklarını takas edebildikleri gibi örneklerle, devşirmeye ilişkin değerlendirmelere bir ölçüde denge getirmiştir. Bu denge arayışına karşın, Radoš Ljušić'in kitabı önceki kuşak tarih ders kitaplarının sorunlu yaklaşımını sürdürmektedir. Devşirmenin, küçük çocukların ancak anne babaları tarafından parmaklarının kırılması vb vahşi bir yöntem uygulanarak kurtulabildiği bir uygulama olarak anlatılması, "kazığa oturtma" anlatılarına benzer bir etki yaratarak Türklerin acımasız yöneticiler olarak resmedilmesini kolaylaştırmaktadır.

Bu anlatının ilgi çekici bir örneği ile Sokollu Mehmet Paşa'ya ilişkin anlatılarda karşılaşılmaktadır. Bir Sırp devşirmesi olan Sokollu'nun başarıları anlatılırken, onun Sırp kimliğine yapılan vurgulamalar dikkat çekicidir. Osmanlı tarafından harcanan bütün çabalara karşın Sokollu'nun bir Sırp olduğunu unutmaması, doğduğu topraklara bağlılığını sürdürmesi, akrabalarına destek olması gibi noktaları vurgulayan bu anlatı, değişmez bir kimlik olarak Sırplık olgusunu pekiştirmektedir. Böylelikle, öğrenciler, ders kitaplarının sayfalarında zorla dinlerini değiştirmek durumunda kalsalar da esas kimliklerini koruyabilen Sırplarla karşılaşmaktadır. Bu karşılaşmanın önemli sonuçlarından birisi de Boşnak ulusal kimliğine ilişkin

olanıdır. Bu anlatıda Boşnaklara düşen pay, dinleri farklı olsa da Sırp olarak görülmesi gereken bir alt kimliğe sahip olmalarıdır.

Devşirme anlatıları bakımından görece olumlu bir örnek olarak, Smilja Marjanović-Dušanić ve Marko Šuica tarafından hazırlanan, *Ortaokul II. sınıflar için Tarih* kitabına bakılabilir. Yazarlar devşirmeyi, "kan vergisi" [*danak u krvi*] Hristiyan çocukların Sultan'ın sarayında ya da ordusunda görev verilmek üzere yetiştirilmek için toplanması biçiminde tanımlamaktadır" (Marjanović-Dušanić, Šuica, 2009, 200). Bu tanım, başka kitaplarda yapılanlarla karşılaştırıldığında çok daha nesnel bir bakış açısını yansıtır. Devşirmelere ilişkin nesnel yaklaşım, Yeniçeriler konusunda bilgi veren bir kutuda sürdürülmektedir. Çocuklar ailelerinden ayrılmışlar, kendilerine İslam dini benimsetilmiş ve özel koşullar altında eğitilmişlerdir." Yazarlar, artık Ottomanistlerin sorgulamaya başladıkları eski bir görüş olan, "İslam dininin yaygınlaştırılması ve gayri Müslim dünyanın ele geçirilmesi Osmanlı fetihleri için önemli bir motivasyondur" argümanını ileri sürmektedirler.

2.6 Ortak Geçmiş Olarak Osmanlı Dönemi

2000'li yılların ders kitaplarında Osmanlı dönemine ilişkin olumlu göndermelerin arttığı görülmektedir. Öncelikle "Osmanlı boyunduruğu" vb olumsuz nitelemelerin önemli ölçüde azaldığı dikkat çekmektedir. Buna karşılık, daha önceki dönemlerde, olumsuzlanan Osmanlı ile özdeşleştirilen *devşirme* vb. uygulamaların daha nesnel bir bakış açısıyla, sözgelimi uygulamayı devşirilenlerin kavuştuğu olanaklar açısından da değerlendirebilen bir anlatının yeğlendiği görülmektedir. Bu değişime eşlik eden bir başka gelişme ise Osmanlı döneminin başta Türkler ve Müslümanlar olarak tüm Balkan halklarının ortak geçmişi olarak anlatılması yönünde artan işaretlerdir. Sözgelimi, tarih ders kitaplarında İstanbul'un fethi sırasında ya da Ankara Savaşı'nda Sırp askerlerinin Osmanlı savaş gücüne nasıl katkıda bulunduklarına ilişkin anlatılara daha sıklıkla yer verilmeye başlamıştır. Osmanlı vassalı olarak Despot Stefan'ın

1402 Ankara Savaşı sırasında Yıldırım Bayezid'in yanında nasıl savaştığını ve sonuna kadar direndiği (Mihaljčić, 2010) türünden anlatılar, bir yandan öğrencilerde "sözüne sadık, bileği güçlü, gözü pek Sırp" imgesi yaratmakla birlikte, öte yandan Osmanlı dönemini ortak geçmiş olarak kavramalarına yardımcı olmaktadır. Bu ve benzeri göndermeler, İmparatorluk tarihi boyunca yaşanan ortaklıkları öne çıkartarak, öğrencilerin "acısı tatlısıyla, aynı tarihi, aynı coğrafyaları paylaştık" türünden bir izlenim edinmeleri olanağı yaratmaktadır.

Smilja Marjanović-Dušanić ve Marko Šuica tarafından hazırlanan, *Ortaokul II. sınıflar için Tarih* kitabı, Miloševič sonrası dönemin genel eğilimini yansıtan iyi bir örnektir. Osmanlı yönetiminin Balkanlarda yol açtığı değişim kitapta şöyle anlatılmaktadır: "Yeni devlet [Osmanlı İmparatorluğu], bölgeyi kendi sınırları içinde birleştirdi başka bir devlet dini, yönetim, hukuk ve uyruklarla ilişki biçimi getirdi. Türk fetihleri sonucunda Hristiyan Ortaçağ'ın sona erdiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı sosyal ve ekonomik temellerin doğasınca belirlenen bütünüyle değişik bir Ortaçağın sürmeye başladığı söylenebilir." (2009, 225) Kitapta yer verilen, ancak daha önceki kitaplarda karşılaşılmayan bir başka tarihsel olguya, Osmanlıların 1453'de İstanbul'un kuşatılması sırasında Sırp Despot Djuradj tarafından Osmanlı Ordusu'na destek vermek üzere bir süvari birliğinin gönderilmesine belirtmesi (2009, 214) Balkanlarda Osmanlı döneminin ortak geçmiş olarak anlatısı bakımından bir başka örnek olarak değerlendirilebilir.

Kitabının "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırpların Durumu" başlıklı bölümde Batakovič gerek ders kitapları gerekse tarih kitaplarında en tartışmalı konuları nesnel bir bakış açısıyla ele alır (Batakovič, 2010). İslamlaştırma ve devşirme gibi netameli uygulamaları tarihsel bağlamlarından kopartmaksızın anlatır. İnsanların din değiştirmeleri için zorlanmadıklarını, ancak bazı durumlarda hayatta kalmak, bazı durumlarda ise toplumsal konumu iyileştirmek ya da daha iyi bir hayat sürdürebilmek olanağı sağlayabildiğini belirtir (2010, 51). Batakovič'in *devşirme* konusunu da akademik bir yaklaşımla, dolayısıyla geniş bir

bakış açısıyla yansıttığı dikkati çeker. Devşirmeyi, "istila edilmiş [topraklarda yaşayan] Hristiyan halkların 7-20 yaş arası erkek çocuklarının özel bir biçimde ailelerinden zorlanarak alınıp götürülmesi uygulaması" olarak tanımlarken, sözgelimi Ljušić'in kullandığı "acımasız" vb. sıfatları kullanmaktan kaçınır. "Pek seyrek olarak Bosnalı Müslümanlar (dönmeler) arasından çocuklar devşirilirdi. Güçlü ve sağlıklı Hristiyan çocuklar özel olarak görevlendirilmiş Osmanlı memurlar tarafından her üç ya da yedi yılda bir devşirilirdi. Böylece, her yıl, bin ile üç bin arasında çocuk İstanbul'a getirilirdi. Devşirilmeleri, Müslümanlaştırılmaları, Osmanlı ordusu ve yönetimi için eğitimden geçirilmeleri yoluyla bütünüyle Sultana bağlı özel bir insan sınıfı yaratılırdı (Bataković, 2010, 51). Bataković, uygulama ile devşirmelerin dinlerini, dillerini unutmaları, kısaca kökenleriyle tüm bağlantılarının koparılmaya çalışıldığını, ama buna karşılık, önemli görevlere gelen bazı devşirmelerin kendi memleketlerine yardım ettiğini, geldikleri yerlerde vakıflar kurduklarını, yollar, köprüler, çeşmeler, kervansaraylar, hanlar ya da camiler inşa ettirdiklerini belirtir. Bataković, *Istorija* 7'de kutular içinde Sokollu Mehmet Paşa'nın hayatı ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Belgrad'ın evleriyle ilgili verdiği bilgileri aktarır. Sokollu Mehmet Paşa'nın üç sultana başvezirlik yaptığı başarılı yaşantısından kesitler sunulur. Henüz üçüncü vezir konumunda iken Sırp Patrikhanesinin yeniden açılmasını sağlayabildiği vurgulanır. Sokollu'nun bazı akrabalarını Müslüman yaparken, bazı akrabalarının Ortodoks dininde kalmalarını ve Sırp Kilisesi içinde önemli görevlere atanmalarını sağladığını vurgulayarak, bir bakıma gerçekliğin Müslüman-Hristiyan ya da Türk-Sırp karşıtlığı gibi ikilikler üzerinden okunamayacak kadar karmaşık olduğunu anlatır.

Bataković üst düzey yöneticileri olarak beylerbeyi ve sancak beylerinin Müslüman olmaları gerektiğini, ancak Türk olmalarının şart olmadığını vurgular. "Çoğu kez olduğu gibi, Hristiyan (Sırp, Yunan, Ermeni, Arnavut, Gürcü…) kökenliydiler. İslam'ı benimsedikten sonra, savaşlarda ya da başka alanlardaki yeteneklerine göre İmparatorluğun en üst rütbelerine

ulaşabilirlerdi. Bu göndermenin öğrencileri Osmanlı yüksek bürokrasisinin oluşumunda etnik kökenin belirleyici olmadığını düşündürtmektedir. Ders kitabında devşirmelerden oluşan seçkin birlikler olarak Yeniçerilerin Avrupa'nın ilk profesyonel ordusu olduğunu belirtir. Batakovic, bir yandan gayrı-Müslimlerin Müslümanlarla karşılaştırıldığında daha düşük bir toplumsal konumda bulunduklarına değinirken, öte yandan gayrimüslimlerin hakları ve yükümlülüklerin sıralar (2010, 51).

Ders kitabında Osmanlılara kapsamlı bir yer ayrılan bir başka bölüm, 19 Yüzyıl ayaklanmalarının da anlatıldığı "Sırbistan ve Karadağ: Modern Sırp Devletleri" başlıklı kesimdir. Ayaklanmaların anlatılış biçimi öteki yazarlardan önemli bir farklılık göstermemektedir. Ancak, Batakovic'in Sırp milliyetçiliğinin kurucu babalarından olan Vuk Stefanovic Karadžić'ten yaptığı alıntının bir kısmını çevirmek yararlı olabilir: "Bırakın Türk seçkinlerini, en kötüsünden bir Türk bile sokaktan geçse, köylüler ayağa kalmak ve dizlerine kadar çamura batmak pahasına, kenara çekilip yol vermek zorunda kalırlardı.…Biraz olsun düzgün giyinmiş bir Türk bir kasabada ya da canının istediği her yerde gördüğü ilk Sırba atının başından tutarak gitmesi gereken yere kadar ona yol göstermesini ya da benzer bir biçimde Türk efendiler sokaktan çevirdikleri Sırplardan onlar için, kahve çekmek, su taşımak ya da odun kesmek gibi işler yapmalarını isteyebilirlerdi."

Bir başka kutuda ise *Čegar Savaşı* ve savaş sırasında yenilginin kaçınılmaz olduğunu anladığında, barut deposunu ateşe vererek hem kendi askerlerini hem de Osmanlı askerlerini havaya uçuran Sırp komutan Stevan Sinđelić'in cesareti konu edilmektedir. Kitap, bu olaydan sonra ölenlerin kafataslarından yapılan *Ćele-kula*'dan söz etmekte ve kulenin bir de resmine vermektedir (Batakovic, 2010). Batakovic'in ders kitabı kritik olaylara ve uygulamalara nesnel bir bakış açısından yaklaşmakta ve öğrencilere dengeli bir anlatı sunmaktadır. Olayların önemli ayrıntılarına eğilirken gösterilen akademik özen dikkat çekicidir. Bu özen ve denge arayışı, devşirme

uygulamaları gibi tartışmalı konularda özellikle açıklık kazanmaktadır. Buna karşılık, başka kitaplarda görüldüğü gibi, Sırp tarihinin yükünü korkunç Türk imgesine yıkmasa bile, Batakoviç'in ders kitabı da öğrencilerin Osmanlı dönemiyle ilgili kötü duygularla sınıftan ayrılmalarına yetecek ölçüde olumsuzlama içermektedir. Bu olumsuzlama, ders kitaplarında savaş, kahramanlık, fedakârlık ve ölüm mitlerine yapılan aşırı vurguda Türklerin en fazla öteki taraf olarak gösterilemsiyle ilgilidir.

R. Ljušić'in 7. sınıflar için hazırladığı ders kitabının genel yaklaşımında da nesnellik kaygısı dikkat çeker. Yorumlarını karmaşık bir dille anlatan yazarda Osmanlı dönemi anlatısında dengeli bir yaklaşım geliştirme çabası görülmektedir. Ljušić'in Sırplar ile Türkler arasındaki ilişkiler ve Osmanlı mirasının günümüzde nasıl algılandığı gibi konularda ileri sürdüğü görüşleri oldukça özgündür (2009, 308). Ljušić'in, Osmanlı döneminin günümüz Balkanları üzerinde bıraktığı etkiyi değişik boyutlarıyla ele alma çabası dikkat çekicidir. Osmanlı dönemini anlatırken kullandığı kavramsallaştırmayı ve yaklaşımı terketmiş görünür. Değerlendirmesinde, "Türk hâkimiyeti, Balkanlarda tek tek sayılamayacak ve sınıflandırılmayacak kadar fazla sayıda, derin izler bırakarak çok sayıda sonuca yol açtı" ya da "Sadece Sırplar değil, Romenler, Bulgarlar ve Yunanlılar, ve özellikle Arnavutlar, daha o zamanlardan başlayarak, Türklerin arkalarında bıraktıkları boşluğu [*pusto turskо*][1] özler oldu" gibi ifadeler kullanır. Ancak ortak tarihe yaptığı göndermeler, kullandığı çelişkili ifadeler ve bölümün sorunlu kurgusu yüzünden, açık ve anlaşılabilir olmaktan uzaktır. En azından, Osmanlı dönemini, olumsuz örnekler ışığında anlattığı ve yaşanan ortak tarihe gönderme yapmaksızın tartıştığı bölümlerden sonra yaptığı tartışma tutarlı olmaktan uzaktır. Ljušić, Balkanlar başlığını taşıyan 15 sayfalık bölüme, Balkan

[1] Pusto'nun boş, terkedilmiş, yalnız kalmış gibi anlamları vardır. Bazı eski kullanımlarında nostalji anlamı ile karşılaşılmaktadır.

halklarının Türkler hakkındaki imajının olumsuz olduğu önyargısını belirterek girişir:

> "Bazı nadir istisnalar bir yana bırakılacak olursa, Balkan halklarının zihninde Türkler hakkında olumsuz bir imaj var oldu. Bu imaj Hristiyanlığa dönen ve döndükten sonra yeni dinlerine bağlılıklarını kanıtlamaya çalışan eski soydaşları söz konusu olduğunda çok daha kötüydü. Gelgelelim, Avrupa halkları, özellikle de Avrupalı politikacıların Türkler hakkındaki böylesi imajları olmadı… Her ulus geçmişte olduğu gibi bugün de iyi ya da kötü özelliklerini göstermektedir. Balkan halkları bu konuda istisna oluşturmazlar. Balkanlarda Oryantalizm Asyalı değildir; Doğu ile batı arasındaki bağlantıdır. Bu nedenle, bölge insanları kolaylıkla fark edilebilir nitelikte bazı özelliklere sahip olsalar da ve homo balcanicus'un özelliklerini Avrupa insanının bir özelliği olarak ayırsak bile, "Balkan zihniyeti" düşüncesi bir söylencedir. Bu özellikler öncelikle Türk hâkimiyetinin Balkan halklarının zihniyeti üzerinde yarattığı etkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar süren Türk hâkimiyeti, Balkanlarda tek tek sayılamayacak ve sınıflandırılmayacak kadar fazla sayıda, derin izler bırakarak çok sayıda sonuca yol açtı. Balkanlarda Türk mirasının bazı yönlerini kısaca belirtelim: soyluluğun ortadan kaldırılması ile birlikte Balkan toplumu eşitleşti, nüfusun İslamlaşması, değişik yerlerde farklılık göstermekle birlikte, Batıda görüldüğünden daha fazla dinsel hoşgörünün yerleşmesi, kırsal kesimde olmasa da kasabalardaki gündelik hayatta Türklere özgü alışkanlık ve özelliklerin benimsenmesi, kadınların kamusal yaşamdan çıkartılması ve evlere kapatılması… Ulus devletlerin yaratılması ile birlikte Türk mirasına karşı uzun bir savaş başlatıldı… Sırpların Türk mirasına karşı savaşı, Sırp devrimi sırasında, Sırp toplumunun sırplaştırılması [srbizacija] dönemi olarak adlandırılan romantizm ve milli duygularla dolu Sırp gençlik hareketi zamanında başladı… Sırp devrimi boyunca Sırplar şiddetle Türklere karşı savaştılar. Daha şair baba-oğul Ilić'ler zamanında, Sırplar Türklere karşı daha düşünceli ve ölçülü bir yaklaşım geliştirmeye başladılar. Sadece Sırplar değil, Romenler, Bulgarlar ve Yunanlılar ve özellikle Arnavutlar, daha o zamanlardan başlayarak, Türklerin artlarında bıraktıkları boşluğu [pusto tursko] özler oldular. Ancak, "Yollar Türkler geçse diyecek, ama artık Türkler [buralardan] geçmeyecek"

> [Drumovi će poželet' Turaka, al' Turaka više biti neće] gibi mısraların anısı Balkan halklarının, tabii ki Sırpların da, özgürlük ve birliğe ulaşmayı amaçlayan taşkın milliyetçiliklerini durduramadı. Bazı tarihçiler "Avrupa toplumunun gelişimi açısından Türklerin Avrupa'dan ayrılması iyi mi yoksa kötü bir olgu olarak mı görülmelidir?" sorusunu sordular. Küreselleşme tarafından yönlendirilen Avrupa'da, özellikle de Katolik dünyasında, Balkan devletlerinin bağımsızlığı düşüncesini büyük destekçileri bulunmasa da, Türkiye'nin Avrupa devletler ailesinin (AB) bir üyesi olmasını çok destekleyen de bulunmamaktadır. Bu görüş ayrılıkları Balkanların kendisini Avrupa'nın serfleri olarak hissetmelerine neden oldu."[2]

İlköğretim Okulları 6. sınıflar için Tarih Metinleriyle Çalışma Kitabı başlıklı tarih ders kitabı, (Šuica, Knežević, 2010) öğrencilere tarihsel kaynaklardan bölümler sunarak Osmanlı dönemini tartışmaktadır. Osmanlı imgeleri açısından örnek olarak ele alınabilecek bir örnek iki Sırp keşişinin günlüklerinden verilen kesitlerin bulunduğu bölümdür. Bu bölümde keşişler Maritsa ve Kosova Savaşlarını izleyen dönemi ele almaktadır. Keşişler bu savaşlardan sonra ortaya çıkan durumu anlatırken, Sırpların yaşadıkları topraklarda yaşanan karamsarlığı, insanların içine sürüklendiği umarsızlığı, Osmanlılar tarafından maruz bırakıldıkları kötü muameleyi anlatmaktadır. Šuica ve Knežević, öğrencilere Kosova Savaşı ile ilgili çalışmaları üç metin üzerinden yaptırmaktadır. Floransa Senatosu tarafından Bosna Kralo Tvrtko'ya gönderilen gönderilen mektup, Sırp Despotu Stefan Lazarević'in kısa yaşam öyküsü ve Ahmedi tarafından yazılan *Iskendername*. Her üç metinin ortak teması Sultan Murad'ın Kosova Savaşı sonrasında öldürülmesidir. Öğrencilerin aynı tarihsel olayı farklı

---

[2] Son iki cümlenin yazılışındaki sorunlar Türkçeye çevrilmesini güçleştirmektedir. Ayrıca iki cümle arasında kopukluk da dikkat çekicidir. "Čak i u globalističkі uređenoj Evropi, pre svega, u Rimokatoličkoj crkvi, ako i nema velikih pobornika privženih ideji o samostalnosti balkanskih država, nema ni velikih zagovornika o Turskoj kao delu porodice evropskih država (EU). Ta podeljena mišljenja čine da se Balkan oseća kmetom Evrope" (Ljušić, 2008, 311-2).

perspektiflerden görebilmesine olanak tanıması kitap hakkında olumlu bir nokta olarak vurgulanmalıdır.

Çalışma kitabında üzerinde durulan noktalardan birisi de Osmanlı yönetimi altında Sırp vassalların görev ve işlevlerine ilişkin kesimlerdir. Bu bağlamda Stefan Lazarević'in yaşam öyküsünden kendisinin askerleriyle birlikte Osmanlı Ordusu'nun yanında Ankara Savaşına katılımını belirten bir kesite yer verilmesi de önemlidir. Šuica ve Knežević, aynı bölümde, Bertrandon de la Broquiere'in Despot Djuradj Branković'in Osmanlı Sultanına karşı yükümlülüklerini anlatan yazısından bir kesite de yer vermektedir (Šuica, Knežević, 2010).

Bu kesitlerin, öğrencilere Kosova Savaşı ile birlikte Balkanlarda etkili olmaya başlayan Osmanlı yayılmasının yarattığı sonuçları geniş bir bakış açısıyla görmeleri olanağı tanıdığı ileri sürülebilir. Bir Sırp prensinin Sultan Bayezid'i 1389'da öldürmesinden 13 yıl sonra bir başka Sırp prensinin yine bir başka Osmanlı Sultanını başka bir Türk hanına karşı korumaya çalışması gibi karmaşık olguların tartışılmaya açılması, öğrencilere XIV. Yüzyılın tarihsel gelişmelerini anlayabilmek için günümüze özgü kategoriler dışında bakış açıları geliştirmeleri gerektiğini göstermektedir. Bu örneklerin tartışmaya açılması bize, incelenen ders kitaplarında Osmanlı yönetimi altındaki Balkanların tarihini *ezen-ezilen*, *Türk-Sırp*, *Müslüman-Hristiyan* gibi ikilikleri temel alarak açıklamak yerine, bu dönemi bir ortak tarih aralığı olarak görmek eğilimin belirdiğini söylemek olanağı tanımaktadır. Sırp vassalların Osmanlı yönetimi altındaki çeşitli işlevler üstlenmiş olması, bu işlevler arasında Osmanlı Ordusu ile birlikte savaşmak gibi görevlerin bulunması gibi olguların öne çıkartılması, öğrencilerin ilgili dönemi basmakalıp yargılar dışında bakış açılarıyla değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır (Šuica, Knežević, 2010).

Çalışma kitabında Osmanlı-Türk imgeleri açısından üzerinde durulabilecek başka örnekler de bulunmaktadır. Bir alıntı başka ders kitaplarında da kullanılan, Fatih Sultan Mehmet döneminde

askerlik yapan bir Sırp olan Konstantin Mihailović adlı Yeniçerinin anılarından yapılan alıntılardır. Bir Yeniçerinin Anıları başlıklı kitaptan yapılan alıntılarda 1455'te Novo Brdo'nun nasıl alındığı anlatılmaktadır. Osmanlı-Türk imgeleri açısından dikkati çeken bir başka çalışma Steven Runciman'ın Türkçeye de çevirilen Konstantinopol'ün Düşüşü başlıklı bölümdür. Çalışma kitabı Runciman'ın kitabından Türklerin şehre girişlerine ilişkin ayrıntılı bir tasvire yer vermektedir. (Šuica, Knežević, 2010).

2.7 Osmanlı Yüzyıllarının Sonu

Osmanlı döneminin son yıllarına ilişkin anlatılarda genel olarak daha dengeli bir yaklaşım sergilendiği görülür. Bu konuda örnekleri tartışmaya başlamadan önce, Osmanlı yönetimi sona ererken, genel olarak Türk ve Müslüman halklara karşı yapılan kötü muamelenin üzerinde durulmadığını, netameli konuların geçiştirildiğini belirtmek gerekecektir.

Đurić ve Pavlović'in 1878'den 2000lere kadar uzanan dönemi kapsayan *İlköğretim Okulları 8. sınıflar için Tarih* kitabı bu konuda bir örnek olarak ele alınabilir. Kitabın ilk kesimi *19. Yüzyılın İkinci Yarısında ve 20. Yüzyılın Başlangıcında Avrupa ve Dünya Tarihi* başlığını taşımaktadır. Bu kesimin içinde yer alan Büyük Güçler ve Balkan Devletleri başlıklı bölümde Doğu Sorunu'nu anlatan Đurić ve Pavlović, Osmanlı İmparatorluğu'nda reformların gerektiği gibi uygulanamadığını, 1908 Devriminin Balkan Halklarının durumunu iyileştirmekten uzak kaldığını belirtmektedir. (Đurić, Pavlović, 2010b, 15) Kitabın, *Bağımsız Sırbistan ve Karadağ: Avusturya-Macaristan Hâkimiyeti altında Sırplar ve Türkiye* başlıklı ikinci kesimi konumuz açısından ilgi çekicidir. Đurić ve Pavlović'e göre, öteki Balkan ülkelerinde yaşayan Sırplar ile karşılaştırıldığında, en zorlu koşullar altında yaşayanlar, Eski Sırbistan [*Stara Srbija*] olarak adlandırdıkları Kosova-Metohija'da yaşayan Sırplardır. Bu bölümde gücünü yitiren Osmanlı yönetiminin yol açtığı sorunlar anlatılır: "Türk yetkililerin zayıflığı zaman zaman anarşinin ortaya çıkmasına yol açıyor, bölgede kitelesel ölçekte

eşkıyalığın yaşanmasına yol açıyordu. İyi silahlanmış Arnavut çeteleri Kosova-Metohija'da serbestçe kol geziyor Sırp ailelerin mallarını yağmalıyor, kadınlarını ve çocuklarını kaçırıyor, köyleri haraca bağlıyordu. Türk yetkililerin bu durumu engellemek için ne güçleri ne de niyetleri vardı. [Türkler] bu kanunsuz müttefiklerine, Sırpların bu toprakları kurtarmak niyetlerini engelleyebilecek bir güç gözüyle bakıyorlardı." (Đurić, Pavlović, 2010b, 44) Đurić ve Pavlović Sırp hükümetinin yapılanları engellemek için diplomatik yollara başvurduğunu, ancak "Büyük Güçler, kendi aralarında bölünmüş oldukları ve Türkleri reformları uygulamaya koymaları ve Kosova-Metohija vilayetinde durumu iyileştirmeleri için zorlamadıkları" için bu başvuruların sonuçsuz kaldığını belirtirler. Burada Đurić ve Pavlović'in "anarşiye varan düzensizlik" vb olgulardan sözederken, sözkonusu ettikleri saldırıları gerçekleştirenlerin resmi makamlar olmadığını, sorumluluğun, *çeteler*, *kanunsuzlar*, *ağalar* vb. özgül gruplarda olduğuna işaret etmeleri ve bunları anlatırken Türkler ya da Osmanlılar terimlerini kullanmaktan kaçınmaları dikkat çekicidir. Önceki kuşak ders kitaplarında gördüğümüz gibi, saldırıların sorumluluğunu doğrudan doğruya *Türkler*, *Osmanlılar* gibi genel kimlik kategorilerine yıkmak yerine, ilk elden sorumluluğun yasadışı çevrelere ait olduğunu belirtmeleri olumlu bir gelişme olarak görülebilir.

İzleyen bölüm, *Balkan Savaşları 1912-1913* başlığını taşımaktadır. Đurić ve Pavlović, Balkan Savaşlarını Osmanlı İmparatorluğu'nda reformların yapılmaması, Balkan halklarının yaşadığı koşulların kötüleşmesi, ekonomik gelişme koşullarının bulunmaması gibi nedenlerle açıklamaktadırlar. Bu durum karşısında, "bu devletlerde [Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan] yaşayan halklar ve hükümetler Türk hâkimiyetindeki halklarını kurtarmanın kendileri için bir görev olduğunu düşündüler. Bunun da ötesinde, sınırlarını ortaçağlarda kendilerine ait olan topraklara doğru genişletme niyetleri de vardı. Bu, uygulamada Türkiye'nin bütün Balkanlardan çıkartılıp atılması anlamına geldi." (Đurić, Pavlović, 2010b, 46) Đurić ve Pavlović'in Balkan Savaşlarının

anlatımında genel olarak nesnel bir bakış açısı kullandıkları ileri sürülebilir. Buna karşılık Balkan devletlerinin yayılmacı eğilimlerine işaret edilirken, de "Türkiye'nin Balkanlardan çıkartılıp atılması" ile birlikte yaşanan sorunların trajik boyutlarına değinilmemesi sorunludur.

Kitabın *Birinci Dünya Savaşı–Büyük Savaş* başlıklı kısmında ve Çanakkale Savaşlarında müttefikleri ezici bir biçimde yenen, Türk Ordusunun Alman subayları tarafından eğitildiğinin vurgulanması dikkat çekicidir. (Đurić, Pavlović, 2010b, 57) Kitabın iki dünya savaşı arasını ele alan bölümlerinde de *Versailles* barış anlaşmalarına yer verilmekte, bu arada Türkiye'den sözedilmektedir. Bu bölümde Sevres Anlaşmasının imzalanmasından sonra Yunanlıların yenilgiye uğratıldığı anlatılmakta, savaşın son aşamasında, "Türklerin … 1922'de İzmir'i yaktıkları" belirtilmektedir. Savaşın yol açtığı yıkımın daha geniş bir bakış açısıyla verilmesi gerekirken, İzmir yangınının tarihsel bağlamından kopuk bir biçimde aktarılması, kitapta yazarların nesnellikten uzaklaştığı yerlerden birisidir. (Đurić, Pavlović, 2010b, 83) Lozan Anlaşması ile ilgili gelişmelerden anlatılırken zorunlu Mübadele'den söz edilmekte, daha sonrasında ise Atatürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Türklerin babası olarak adlandırılması gibi gelişmelere kısaca değinilmektedir. (Đurić, Pavlović, 2010b, 85)

Kitabın geri kalanında Türkiye'den sadece NATO'ya üyeliği ve 1954 Balkan Paktı'nın kurulması gelişmeleri sırasında söz edilmektedir. (Đurić, Pavlović, 2010b,160, 176) Bu durum Türkiye'ye özgü değildir. II. Dünya Savaşı sonrası gelişmelerden söz edilirken, Türkiye'nin yanısıra öteki Balkan devletlerinden de söz edilmemektedir.

Sonuç

Resmi tarih yazıcılığının bir ürünü olarak tarih ders kitapları yazıcılığı, siyasal iktidarlar tarafından genç kuşaklarda "ulusal bilinç" olarak da tanımlanan, bir ulusal kimlik ve tarihsel

farkındalık yaratılması, ulusun "gerçek" ve "tarihsel" değerlerinin tanımlanması, ulusu öteki uluslardan farklı kılan özelliklerin ortaya konması için kullanılan en temel araçlardan birisidir. Tarih ders kitaplarına özgü bu genel gözlemler Sırbistan ve Karadağ ders kitapları için de geçerlidir. Bu kitapların içeriklerinde Osmanlı/Türk imajına genel olarak olumsuz bir anlam yüklendiği görülmektedir. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra kullanıma sokulan tarih ders kitaplarında bu olumsuzluklar artarken, 2000'li yıllardan sonra yayınlanan kitaplarda bu olumsuzluğun nicelik ve nitelik olarak azaldığı görülür. İncelenen ders kitaplarında, metinlerden yabancı düşmanlığı yaratacak olguların ayıklanması, milliyetçi kalıp yargılar kullanılmaktan kaçınılması gibi iyileştirme çabalarının izleriyle karşılaşılmaktadır. Bu iyileşmenin izlerinden birisi de Osmanlı döneminden söz edilirken *Osmanlı*, *Müslüman* ve *Türk* terimlerinin birbirinin yerine geçecek biçimde kullanılmasının yarattığı sakıncalara ilişkin bir farkındalığın ortaya çıkmasıdır. Osmanlı tarihine, sadece Sırbistan'da ya da Balkan ülkelerinde değil, Türkiye'de de daha nesnel bir bakış açısıyla yaklaşılması ders kitaplarında kullanılan kalıp yargıların ve olumsuz imajların ortadan kaldırılabilmesine yardımcı olabilecek tek yöntemdir. Devşirme gibi Balkan tarihçiliğinin en fazla şeytanlaştırdığı uygulamalardan birinin bile siyasal ve toplumsal bağlamına kavuşturularak anlatılması, Osmanlı döneminin tüm Balkan ülkelerinde ortak geçmiş olarak algılanmasına yardımcı olabilir.

Sırbistan ve Karadağ ders kitaplarında Osmanlı/Türk imajının düzeltilmesi sorununun çözümlenmesi, bu ülkelere özgü yaklaşımların ötesine geçebilecek bir perspektifin benimsenmesine bağlıdır. Sorun, genel olarak tarihin, insanlık tarihi, özellikle de sıradan insanların tarihi olarak okutulması biçiminde tanımlanabilecek bir perspektifin benimsenmesi, bu araştırmaya konu olan sorunların bambaşka bir açıdan görülebilmesine olanak tanıyabilir. Bu perspektif değişikliğinin en somut örneği tarih ders kitaplarının savaşa bakışının değiştirilmesidir. Savaşın insanlık suçu olarak kabul edildiği, nefret suçlarının ceza hukukunun önemli bir unsuru haline geldiği günümüzde, savaşları insanlık tarihinin olmazsa olmaz

tezahürleri gibi gösteren, bunu yaparken de "kendi" savaşlarını kutsamaktan geri durmayan milliyetçi anlatıların ders kitaplarından arındırılması gerekmektedir. Arındırma süreci, uzun, siyasal bakımdan karmaşık ve zorludur. Bu türden bir şeytan çıkarmanın başarısı ancak genel siyasetin kimlik siyasetlerinin cenderesinden kurtulması ile mümkündür. Verili siyaset anlayışının örgün eğitimi araçsallaştırmak için ısrarı karşısında, ders kitaplarından olumsuz imgeleri ayıklamak üzere harcanan çabalar sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Bir başka deyişle bu konuda bir başarı, iktidarların tarihi siyasal stratejileri doğrultusunda araçsallaştırmaktan geri durmaları gibi neredeyse imkânsız denebilecek beklentilerin gerçekleşmesine bağlıdır. Bu beklentilerin karşılandığı durumlarda bile neyin nasıl anlatılması gerektiği sorunu ile başa çıkılması gerekmektedir. "Tarihin karanlık sayfalarıyla, okuyanların birilerine nefret duymaksızın yüzleşebilmenin bir yolu bulunabilir mi?" sorusunu kolaylıkla yanıtlamak mümkün değildir. Ancak bir yüzleşmenin kaçınılmaz olduğu durumlarda, yüzleşmenin çocuklara okutulacak ders kitaplarında yapılmaması, genç kuşakların geleceği açısından daha sağlıklı bir seçenektir.

Sırbistan ve Karadağ tarih ders kitaplarının hazırlanmasında milliyetçi perspektiflerin kolaylıkla çarpıtabildiği bir dizi konunun başka bakış açılarıyla ele alınması gerekmektedir. Sözgelimi, ilkokul ve ortaokul sıralarındaki öğrencilere devşirme uygulamasının, "kan vergisi" olarak anlatılması, ders kitaplarında Osmanlı döneminin olumsuzlanması bakımından en sık başvurulan yollardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devşirme uygulaması tarihsel bağlamından kopartıldığında, acımasız bir uygulama olarak gösterilebilmekte, böylelikle, "Osmanlı boyunduruğu" kalıp yargısına kolaylıkla geçerlilik kazandırılmaktadır. Osmanlı idari yapısının özgün uygulamalarından birisi olan (İnalcık, 2009, 205-206) devşirme sisteminin insanların çocuk yaşta köleleştirilmesi biçimindeki anlatılması, sistemi çevreleyen idari ve toplumsal bağlamdan kopartılması anlamına gelmektedir. Oysa XVI. Yüzyıl koşulları

göz önüne alındığında, devşirme, alt düzeydeki toplumsal kesimlerin olağan koşullarda ulaşması mümkün olmayacak konumlara yükselmesine olanak tanıyan bir sistemdir. Bazı ailelerin çocuklarını vermekten kaçınmaları, çocuklarını devşirilmemesi için gizledikleri, hatta sakatladıkları gibi örneklerin varlığı tarihsel bir gerçeklik olmakla birlikte, bazı ailelerin çocuklarını isteyerek verdiği, hatta devşirilmeleri için yetkililere rüşvet ödediği örnekler de bulunmaktadır (İnalcık, 2014, 354).

Devşirme konusundaki anlatının üzerinde durması gereken bir başka yönü de devşirilen çocukların aileleriyle tüm bağlarının kopartıldığı olgusudur. Devşirilen çocukların evlerine kaçmasını engellemek için türlü önlemlerin alındığı bilinmektedir. Buna karşılık, çok sayıda örnek, devşirme kulların aileleri ve yetiştikleri coğrafya ile bağlarını koparmadıklarını ortaya koymaktadır (Samarćić, 1995, 71-82; Necipoğlu, 2014, 50-51). Özet olarak belirtmek gerekirse, devşirmeye ilişkin bir anlatı, bir yandan günümüzde kabul gören insan hakları standartları açısından eleştirel bir bakış açısından anlatılmalı, öte yandan öğrencinin, uygulamayı döneme özgü neden ve sonuçları ile birlikte değerlendirmesine elverişli bir yaklaşımla ele alabilmesi de sağlanmalıdır.

Ders kitaplarında yapılacak iyileştirmeler açısından ele alınacak olursa, devşirme sisteminin, benzer uygulamalar ışığında karşılaştırmalı bir bakış açısıyla anlatılması da önerilebilir. Roma, Bizans, Sasani, Abbasi devlet geleneklerinde de görülen yönetici köleler ya da gulam uygulamalarının devşirme ile benzerlik ve farklılıklarının anlatılması öğrencilerin tarihsel bir olguya nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda aydınlatıcı olacaktır. Aynı çerçevede, imparatorluklara özgü bu türden uygulamaların, sonraki yıllarda nasıl değişim gösterdiğini, değişik biçimlerde günümüze kadar varlığını sürdürebildiği gibi olguların da öğrencilere anlatılması yararlı olabilir.

Böyle bakıldığında, uygulamanın kurallarla düzenlenmiş olması, devşirilenlerin İmparatorluğun idari ve askeri seçkinleri arasına girebilmelerine olanak tanıyan bir yükselme mekanizması olduğu belirtilmelidir. Başarılı devşirmelerin sultanın ailesine damat ya da veziri azam olabilmek gibi, sıradan bir bendenin ulaşamayacağı en yüksek noktalara erişebildikleri özellikle vurgulanması gereken bir noktadır. XV. Yüzyıldan sonra Osmanlı sarayında sultanın ailesine mensup kadınların doğuştan Müslüman ve Türk olanlarla evlenmelerine izin verilmezken, damat olarak Hristiyan kökenli kulların seçilmesi uygulamasına geçilmiştir (Necipoğlu, 2014, 43).

Bu örneklerin de gösterdiği gibi, devşirme sürecinin tarihsel bir perspektif içine yerleştirilerek ve kendi bütünlüğünü yansıtacak biçimde anlatılması özel bir önem taşımaktadır. Oysa Balkan ülkelerindeki tarih ders kitapları, devşirmeyi milliyetçi söylemi meşrulaştıracak bir acımasızlık örneği olarak okumakta, böylelikle uygulamanın bütünlüğü bozulmaktadır. Bu durumun en açık örneklerinden birisi Sırbistan tarih ders kitaplarında karşılaşılan Sokollu Mehmet Paşa anlatısıdır. Devşirme kurumundan bahsedilirken belki de en ünlü kapıkulu olan Sokollu'dan söz edilmemekte, gelgelelim Sokollu'dan söz edildiğinde yaşadığı topraklardan kopartılmasına rağmen, köklerini ve doğduğu toprakları unutmayan yetenekli bir Sırp olduğu vurgulanmaktadır. Oysa devşirme uygulamasından söz edilirken, Sokollu Mehmet Paşa'nın İmparatorluk hiyerarşisinin en üst noktasına kadar yükselebilen bir devşirme olduğu, ailesi ile ilişkilerini sürdürebildiği, adına doğduğu topraklarda eserler yaptırdığı, yakınlarını önemli görevlere getirdiği, bu arada kardeşini de Peć Patriği olarak atadığı vb. bilgilerin verilmesi öğrencilerin uygulamaya daha geniş bir bakış açısıyla bakabilmesine olanak tanıyacaktır.

Bu açıdan bakıldığında üzerinde durulması gereken noktalardan birisi de devşirme uygulamasını düzenleyen kurallar olabilir. Bu kurallara bakıldığında devşirmenin, İmparatorluğun sadece belli bölgelerinde uygulandığı, ancak

belli toplumsal konumlarda bulunan ailelerin çocuklarının devşirildiği görülmektedir. Bunlara ek olarak, tek çocuklu ailelerin devşirmeden muaf tutulması gibi kurallarla da karşılaşılmaktadır. Bu sınırlamalar göz önüne alındığında, devşirme uygulamasının tüm Hıristiyanlara dayatılan keyfi bir uygulama olmadığı dikkat çekmektedir (Necipoğlu, 2014, 50-51). Bu bakımdan Balkan tarih ders kitaplarında yaygın bir biçimde kullanılan ürkütücü devşirme sahnelerini betimleyen çizimler yerine, dönemin özgün minyatürlerinden yararlanılmalıdır.

Tarihsel anlatının sadece savaşlar ve isyanlar üzerinden yapılması, öğrencilerin tarihi çoğu savaş olarak karşımıza çıkan büyük bir olaylar dizgesi olarak algılamasına yol açmaktadır. Bu algı, savaş koşullarının olağan yaşam biçimi ya da kaçınılmaz olduğu düşüncesinin yerleşmesine neden olmakta, savaş sırasında gösterilen kahramanlığın iyi yurttaş olmanın koşulu olarak görülmesini kolaylaştırmaktadır. Bu anlatıya sıklıkla savaşın kutsanması, erilliğin öne çıkartılması, silah ve üstün insan güzellemeleri eşlik etmektedir. Tarihin bir savaşlar dizgesi olarak sunulması, toplumsal cinsiyetin oluşumunu da yakından etkilemektedir. Erkekler savaşırken –bir başka deyişle, tarihe yön verirken- kadınların elinden erkeklerin savaştan dönmesini beklemekten başka bir şey gelmemektedir. Bu toplumsal rol dağıtımında kadınlar, kucaklarında çocuklarıyla kocalarının eve dönüşünü beklemesi gerekir. Kadınların savaşın yarattığı tüm sıkıntılarla baş etmek zorunda kaldığı gerçeğini de görmezden gelen bu rol dağıtımı, olay odaklı tarih anlatısının bir başka sakıncasıdır. Oysa savaşlar, barış dönemleri kadar uzun sürmez. Barış dönemlerine, dolayısıyla sıradan insanların bir arada yaşama deneyimlerine -en azından savaşlara olduğu kadar- odaklanan tarih anlatıları, öğrencilere olağan yaşantılarını anlamlandırmak olanağı tanır.

Sıradan insanların olağan yaşantılarına da odaklanan bir anlatının öğrencilerin gözünde tarihin insanlığın ortak geçmişi olarak canlandırabilmesine, kendisini sadece ulusunun değil, insanlığın da bir üyesi olarak hayal edebilmesine daha fazla

katkıda bulunacağı açıktır. Bu anlayış, Balkan tarihini ortak geçmiş olarak görebilmesine de olanak sağlayabilir. Bu yaklaşım, karşılaştırmalı bir tarih anlayışı ile desteklenecek olursa öğrenciler tarihsel olayları daha geniş bir bakış açısıyla ve önyargılara kapılmaksızın okuyabilme fırsatı bulabilirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun da başka Ortaçağ imparatorluklarının yaptığı gibi, Balkanlarda kendine özgü hiyerarşik bir toplumsal yapı yarattığı, Hristiyan köylülerin bu hiyerarşinin alt kesimlerinde kaldığı bir gerçektir. Ancak Balkanların İmparatorluğun başka bölgeleriyle karşılaştırılması, sözgelimi XVI. Yüzyılda Hristiyan Sırp köylülerinin durumu ile Suriye'de ya da Anadolu'da yaşayan Müslüman köylülerin durumunun karşılaştırılması, sıradan insanların yaşadığı sorunların ne kadar benzeştiğini ortaya koyabilecektir.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 163-182.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

HIRVATİSTAN GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Ozan Erözden[*]

İçindekiler

3.1 Hırvatistan Tarih Ders Kitapları..... 164

3.2 Ortaçağ, Yeniçağ ve Erken Yakınçağ Tarih Anlatısında Osmanlı-Türk İmajı..... 167
3.3 18., 19. ve erken 20. Yüzyıl Tarihi Anlatısında Osmanlı-Türk İmajı..... 175
3.4 20. Yüzyıl Tarihi Anlatısında Osmanlı-Türk İmajı..... 177
Sonuç..... 180

[*] Prof. Dr., MEF Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-8102-9731
E-mail: ozanerozden@hotmail.com

3.1 Hırvatistan Tarih Ders Kitapları

Hırvatistan üniter bir devlet yapısına sahiptir. Dolayısıyla, idarenin tekliği esasına göre yönetilmektedir. Bu bağlamda, eğitim sistemi de merkezdeki (Zagreb) Bilim, Eğitim ve Spor Bakanlığı (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa) üzerinden yürütülmektedir. Ders kitaplarının hazırlanmasında 2005 yılına kadar bu Bakanlık tek hazırlayıcı konumundaydı ve ders kitapları "Okul Kitapları" (Školska knjiga) adını taşıyan bir yayınevinde basılmaktaydı. Ne var ki, 2005 yılından sonra kitapların tek elden hazırlanması yöntemine bir son verilmiştir. Bu tarihten itibaren kitaplar bağımsız yayıncılar tarafından hazırlanıp yayınlanmakta, daha sonra da Bakanlık mevcut yayınlar arasından seçtiklerini öğrencilere önermektedir. Bu olgu, her ders yılında farklı ders kitaplarının seçilip öğrencilere sunulabilmesi ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu incelemede geniş dağıtım yapan iki farklı yayınevince, Profil ve Alfa yayınevleri tarafından hazırlanan ders kitapları ele alınmıştır.

Hırvatistan'da eğitim sistemi ve müfredatın oluşturulmasına ilişkin kurallar ve ilkeler Hırvatistan'ın Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreciyle birlikte önemli bir değişikliğe uğramıştır. 2000'li yılların başında gözlenmeye başlayan bu değişim, ülkenin 2005 yılında AB ile tam üyelik müzakerelerine başlamasıyla birlikte yapısal bir dönüşüm halini almıştır. Bu sürecin yönünü belirleyen temel belgeler Hırvatistan Bilim, Eğitim ve Spor Bakanlığı öncülüğünde hazırlanmış ve peyderpey uygulamaya konulmuştur. Bu belgelerden ilki "Okul Öncesi Yetiştirme ve Eğitim ile Zorunlu Öğretim ve Orta Öğretim Ulusal Müfredatını Hazırlama ve Geliştirme Stratejisi Belgesi"dir (Strategija 2007). Bu belge, Hırvatistan hükümeti tarafından 2005 yılında benimsenen beş yıllık "eğitim ve öğretim sistemini geliştirme planı" doğrultusunda küreselleşme ve Avrupa entegrasyonu olguları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu belgede dikkati çeken olgu, temel ve orta öğretimin geliştirilmesindeki beklentiler arasında "kendi kültürüne ve başka ulusların kültürlerine olumlu (pozitif) yaklaşımın yaygınlaştırılması"na da yer verilmiş olmasıdır. Daha sonra bu çerçevede hazırlanan "Ders Kitapları Standartları" belgesinde de (Udžbenički standard 2012), "etik

kurallar" bölümünde ders kitaplarının kültürlerin, dinlerin, uygarlıkların ve etnik grupların nesnel (objektif) ve yeterli içerikle sunar ve gerek Hırvatistan'da gerek Avrupa'da ve Dünya'daki ulusal grupların değerlerine saygı duymaya yönlendirir biçimde hazırlanması kuralı getirilmiştir. Bu çerçevede son olarak "Okul Öncesi Yetiştirme ve Eğitim ile Zorunlu Öğretim ve Orta Öğretim Ulusal Çerçeve Müfredatı" (Nacionalni okvirni kurikulum 2011) hazırlanmıştır. Çerçeve müfredatta tarih eğitimine ilişkin konulara hem disiplinler arası konular başlığında hem de toplum ve insan bilimleri alanında yer verilmektedir. Disiplinler arası konularda "yurttaşlık eğitim ve öğretimi" başlığında, demokratik yurttaş yetiştirme kapsamında kendi grubu ve diğer gruplar hakkında saygı ve karşılıklı anlayışı teşvik eden bir müfredat tanımı yapılmaktadır. Benzer bir müfredat içeriği "geçmiş olaylar, insanlar ve toplum" başlığı altında spesifik olarak tarih öğretimi için de belirlenmektedir.

Hırvatistan'ın AB'ne tam üyelik süreciyle örtüşen eğitimdeki bu yapısal dönüşümün sonucu olarak, aşağıda da belirtileceği gibi, ders kitaplarındaki öteki imajı ve kendi imajı objektif ve olumlu yönde değişiklik göstermesi beklenecektir. Bu değişiklik daha önceki dönemlerde tarih ders kitaplarında yer alan imajla karşılaştırmalı olarak incelendiğinde daha iyi anlaşılır olacaktır (Žunić 2008).

Hırvatistan'da ulusal eğitim sistemi 8 yıllık bir zorunlu temel eğitim yanında, "orta öğretim" olarak adlandırılan dört yıllık lise eğitimini içermektedir. Tarih eğitimi, 8 yıllık temel eğitimin 5. yılında başlamakta ve lise eğitiminin son yılına kadar devam etmektedir. Bu eğitim çerçevesinde hem temel eğitimde okullarında hem de liselerde konular aynı kronolojik çerçevede işlenmektedir. Daha açık bir ifadeyle temel eğitimin 5. sınıfı ile lise eğitimin 1. sınıfında, temel eğitimin 6. sınıfı ile lise eğitimin 2. sınıfında, temel eğitimin 7. sınıfı ile lise eğitimin 3. sınıfında ve temel eğitimin 8. sınıfı ile lise eğitimin 4. sınıfında aynı tarihsel dönemler incelenmektedir, ancak lise müfredatında konular biraz daha ayrıntıya girilerek aktarılmaktadır. Buna göre, temel

eğitimin 5. ve lise eğitiminin 1. sınıfında tarih öncesi ve antik çağ konuları; temel eğitimin 6. ve lise eğitiminin 2. sınıfında ortaçağ, yeniçağ ve erken yakınçağ konuları; temel eğitimin 7. ve lise eğitiminin 3. sınıfında 19. Yüzyıl sonu, 20. Yüzyıl başına kadar modern çağ konuları; temel eğitimin 8. ve lise eğitiminin 4. sınıfında ise 20. yüzyıl tarihi incelenmektedir. Bu kronolojik çerçeve içinde temel eğitimin 6. ve 7., lise eğitiminin ise 2. ve 3. sınıflarında Osmanlı İmparatorluğu gündeme gelmektedir. Her iki eğitim sürecinin son yıllarında okutulan tarih dersleri kapsamında ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ya müstakil başlık olarak ya da başka konularla bağlantılı biçimde ikincil bir tema olarak ele alınmaktadır.

Hırvatistan tarih ders kitaplarında Osmanlı-Türk imajının incelenmesinde izlenen yöntem şu şekilde tanımlanabilir: Bu kitaplarda kullanılan anlatım (dil) söylem analizi üzerinden değerlendirmeye alınmış, bunun yanında hem metin içinde hem de resimler ve ilüstrasyonlar aracılığıyla kalıp-yargıların (steorotiplerin) kullanılıp kullanılmadığına bakılmıştır. Bu çerçevede asıl önemli olan görsel ve sözel imajların kalıp-yargılar üzerinden oluşturulup oluşturulmadığının incelenmesidir. Ders kitaplarında verilen tarihi açıklamaların ve tarihi olaylara ilişkin betimlemelerin (deskripsiyon) belli bir kültürel çerçeve içinde belirlenmesi, bu bilgiler aracılığıyla kalıp-yargıların oluşturulması ve mevcut kalıp-yargıların güçlendirilmesi açısından son derece önemlidir. Bu bağlam, sadece "öteki" imajının oluşması açısından değil, aynı zamanda "kendi" imajının belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır. Bu düşünceden hareketle araştırmada, ders kitaplarının hazırlanma süreci özellikle de bu sürecin içinde yer aldığı dönemin siyasi çerçevesi kitapların içeriklerinin belirlenmesinde önemlidir, önermesi benimsenmiştir. Dolayısıyla, tarih ders kitapları içinde yer alan bilgilere ilişkin betimlemelerin ve yorumun öncesinde, kitapların hazırlandığı ortamın genel siyasi karakterine de dikkat çekilmiştir.

3.2 Ortaçağ, Yeniçağ ve Erken Yakınçağ Tarih Anlatısında Osmanlı-Türk İmajı

Bu başlıkta, esas olarak, temel eğitimin 6., lise eğitiminin ise 2. sınıflarında okutulan kitaplarda (Budak ve Crljenko, 2009, Birin vd., 2009, Bulat vd., 2009, Birin ve Šarlija, 2009) Osmanlı-Türk imajı ele alınacaktır. Bunun öncesindeki tarih müfredatında, yani temel eğitim 5 ve lise 1. sınıflarda okutulan, tarih öncesi dönemle antik çağ tarihinin ele alındığı kitaplarda (Matanić ve Rajković, 2009, Bekavac vd., 2009a, Ferček vd., 2009, Mijatović, 2009), beklenebileceği üzere, Osmanlı ya da Türk konusu geçmiyor. Ancak bu kitapların işlediği ilk konuların yer aldığı "giriş" başlıklarında (Matanić ve Rajković, 2009, 6-13; Bekavac vd., 2009a, 6-15; Ferček vd., 2009, 8-17; Mijatović, 2009, 6-17) "tarih nedir", "tarih yazımcılığı" gibi bahislerde öğrencilere sunulan bilgilerden bazıları, daha sonraları öğrencilerin karşısına çıkacak diğer konuları ve bu bağlamda özellikle bu incelemenin konusunu oluşturan Osmanlı – Türk imajını anlamlandırma açısından burada anılmaya değer nitelikte. Bu başlıklarda göze çarpan ilk nokta, tarihi sınıflama ve ele alma biçimlerinin göreli olduğu bilgisinin verilmesidir. Temel eğitim öğrencilerine, Roma takviminin farklı, Hıristiyan takviminin farklı, Müslüman takviminin farklı olduğu açıklanıyor, bunun nedeni olarak da her topluluğun tarihi kendi açısından önemli olaylara göre kategorize edip, aktardığı söyleniyor. Bu bilgi, tek bir tarih anlatısı olmadığı, farklı tarih anlatıları olabileceği düşüncesinin yerleştirilmesi açısından olumlu olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde, lise tarih derslerinin başlangıcında da, tarih yazımcılığı (historiografija) konusu ele alınıyor ve farklı çağlarda farklı tarih yazımcılığı yöntemleri benimsendiği açıklanıyor. Bu da tarih yazımcılığı çeşitleri yoluyla farklı tarih anlatılarının söz konusu olabileceğini göstermesi açısından, öğrencilerde tarih hakkında farklı yaklaşımlara açık olmayı teşvik eden olumlu bir bilgi olarak tanımlanabilir. Ne var ki, tarih yazımcılığı hakkında verilen bilgilerde modern çağ tarih yazımcılığının milliyetçi tarih yazımcılığı olduğu belirtiliyor, ancak bu konuda herhangi bir sorgulamaya girişilmiyor.

Nitekim, ardından Hırvat milli tarih yazımcılığının doğuşu ve gelişimi aktarılmakta ve bu yöntem herhangi bir eleştiri süzgecine tabi tutulmadan içselleştirilmekte. Bu da yukarıda bahsedilen tarihin göreliliği düşüncesini, en azından "milli/ulusal" birimler söz konusu olduğunda ikincil plana iten nitelikte bir açıklama biçimi haline dönüştürüyor. Aşağıda incelenecek metinlerde bu düşünme biçiminin yarattığı sakıncalara konumuzla ilgili olduğu ölçüde değinilecektir.

Bu başlıkta incelenen temel eğitim 6. ve lise eğitimi 2. sınıflarında okutulan kitaplar, hacim olarak Osmanlı – Türk imajıyla ilgili konuların en fazla ele alındığı metinlerdir. Bu metinlerde Osmanlı kavramı ilk olarak, tarih çağlarının sınıflandırılması aşamasında karşımıza çıkar. Bir kitapta verilen bilgiye göre, tarih çağlarının başlangıç ve bitişi tarihi ele alana göre farklılık gösterir; Hırvatlar açısından ortaçağ, 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başında en üst düzeyine çıkan Osmanlı fetihleriyle (osvajanje) sona erer (Budak ve Crljenko, 2009, 7). Burada kullanılan dil ilk anda değer yargısı içermeyen, yansız bir dil gibi değerlendirilebilir. Ancak, alt metin, kanımca, tam anlamıyla yansız sayılamaz. Burada, milliyetçi tarih yazımcılığıyla paralel olarak, ulusal siyasi birimin (Hırvatistan – Hrvatska) daha o dönemde toprak bütünlüğü içerir biçimde mevcut bulunduğu kabul ediliyor ve bir "yabancı" unsur olan Osmanlı tarafından bu ulusal siyasi birime saldırıldığı, bu birimin parça parça fethedildiği belirtiliyor.

Bu başlıkta ele alınan ders kitaplarında yer alan, İslam Dünyası'nın incelendiği bölümler (Budak ve Crljenko, 2009, 67-77; Birin vd., 2009, 92-99), konumuzu doğrudan ilgilendirmemekle birlikte, yine "öteki" imajı hakkında önemli veriler içeriyor. Bu bölümlerde, özel olarak Türklerden ve / veya Osmanlılardan bahsedilmiyor, esas itibarıyla Arap Dünyası ele alınıyor. Buradaki anlatının, esas olarak Haçlı seferleri bağlamında Araplarla çatışmalara yer verilmekle birlikte, büyük ölçüde nesnel ve olumlayıcı özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Örneğin lise kitaplarında Arap kültürünün öneminden, bu kültürün insanlığa yaptığı katkılardan ayrıntılı olarak söz

ediliyor ve öğrencilere üzerinde düşünülmek için Arapların Avrupa kültürüne yaptığı katkıların ne olduğu sorusu soruluyor (Bulat vd., 2009, 50-52). Ne var ki, İslam'ın ve Müslüman toplulukların "öteki" olduğu, "biz" kavramına dâhil olmadığı mesajı net bir şekilde okura iletiliyor. Örneğin, temel eğim kitaplarında bu bölüm için kullanılan başlıklar "Avrupa ve İslam Dünyası: Temaslar ve Karşıtlıklar" (dodiri i suprotnosti) (Budak ve Crljenko, 2009, 67). Bu ifade, Avrupa ve İslam'ı birbirinden ayrı duran, arada temas olsa da karşıtlık da barındıran iki farklı birim olarak yansıtıyor.

Aynı ifade tarzı ve bunun uzantısı algılayış biçimi Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler açısından da karşımıza çıkıyor. Temel eğitim kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ele alınan dönemde Hırvatistan'la ilişkilerinin detaylı biçimde işlendiği bölümün başlığı "Osmanlı ve Avrupa" olarak konulmuş (Budak ve Crljenko, 2009, 141-171; Birin vd., 2009, 143-161). Böylelikle, Osmanlı ve Avrupa birbirinden farklı iki birim olarak yansıtılıyor. Lise kitaplarında ise ana başlıklar Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan Avrupa'nın karşısına yerleştirir biçimde atılmış değil, ancak alt başlıklarda bu vurgu örtülü biçimde seziliyor. Örneğin, bir kitapta "Osmanlı" ana başlığının hemen altında "neden Osmanlı feodalizmi Avrupa devletlerinin feodalizminden daha etkilidir" sorusu soruluyor (Bulat vd., 2009, 140). Öte yandan, lise kitaplarında, temel eğitim kitaplarından farklı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve toplumsal yapısı ayrıntılı olarak incelendiği ve öğrencilere bu çerçevede geniş bilgi aktarıldığı gözleniyor (Birin ve Šarlija, 2009, 101-106). Bu da, objektif bilgi aktarımı kapsamında değerlendirilebilecek olumlu bir noktadır kanımca.

Temel eğitim kitaplarında "Osmanlı ve Avrupa" başlığı altında ilk işlenen konu Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve gelişimidir. Burada, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Osmanlı'dan "Türklerin devleti" (Budak ve Crljenko, 2009, 142-5; Birin vd., 2009, 144) olarak söz ediliyor ya da Selçuklu Türklerinden ayırmak için Osmanlı Türkleri (Turci Osmanlije) (Birin ve Šarlija,

2009, 101) deyişi kullanılıyor. Bir devleti bir ulusla ya da bir etnik grupla özdeşleştirmek ve bu olguyu daha ulus-devletlerin oluşmadığı bir döneme kadar geri taşımak milliyetçi tarih yazımcılığının bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Bu bölümlerde "Türkler" "usta savaşçılar" olarak nitelendiriliyor, dinlerinin İslam olduğu belirtiliyor. Türkler, önceleri başka hükümdarların, hatta Bizans hükümdarının da paralı askeri olurken, sonraları güçleniyorlar ve kendi "fetih politikalarını" (osvajačka politika) takip etmeye başlıyorlar (Budak ve Crljenko, 2009, 142). Çanakkale boğazını geçip Avrupa'ya ayak basıyor ve eski kıtayı fethetmeye girişiyorlar. Artık ordularında başka halklardan, Müslüman olmayan halklardan da askerler var. Bu bağlamda, Sultan Fatih II. Mehmet'in Sırbistan'ın büyük bölümünü, Bulgaristan'ı ve Yunanistan'ın neredeyse tamamını fethettikten sonra İstanbul'u ele geçirdiği aktarılıyor.

Bu noktada İstanbul'un fethinin ayrıntılı sayılabilecek bir anlatısına yer verildiği görülüyor. Öncelikle belirtmek gerekli ki, kitaplarda İstanbul "Carigrad" (Slav dillerinde "İmparator Şehri") olarak anılıyor. Fakat "Carigrad"ın bugün hangi isimle anıldığı ve hangi ülkede bulunduğu öğrencilere üzerinde düşünmeleri gereken bir soru olarak, yanıtlanmaksızın soruluyor. Osmanlıların şehri korkunç biçimde (strahovito) yağmaladıkları, birçok insanı ya öldürdükleri ya da köleleştirdikleri söyleniyor. Kiliselerin, o dönemde dünyadaki en büyük kilise Ayasofya da dâhil olmak üzere, camiye çevrildiğinden söz ediliyor. Ancak bu noktada belirtmek gerekli ki, başka bir çerçevede Ayasofya'nın günümüzde müze olarak kullanıldığı bilgisi de veriliyor (Budak ve Crljenko, 2009, 19). Öte yandan, aktarılan bilgiler kutular içinde verilen, o dönemde yaşamış kişilerin tanıklıklarınca destekleniyor. Bunlardan birinde (Budak ve Crljenko, 2009, 142), o dönemdeki gözlemcilerden birinin ağzından Türklerin ne kadar dayanıklı, ciddi ve inançlı savaşçılar olduğu anlatılıyor. Kutunun altında bu metnin neye işaret ettiğinin yorumlanması isteniyor. Bir başka kutuda (Budak ve Crljenko, 2009, 143), yine o dönemdeki bir gözlemcinin ağzından İstanbul'un fethedildiği gün yaşanan şiddet ve vahşet anlatılıyor. Ne var ki, metnin

altında II. Mehmet'in yağma ve talana sadece 3 gün izin verdiği, sonra durumu kontrol altına alıp şehrin sakinlerinin güvenliğini sağladığı yazıyor. Bu unsurlar, kanımca, anlatıyı nesnel kılıyor.

İstanbul'un fethinin sonrasında ele alınan konu Kosovo savaşıdır. Buna ilişkin anlatıda, milliyetçi tarih yazımcılığının bir başka tezahürü olarak, savaşın tarafları Sırplar ve Osmanlılar olarak tanımlanıyor. Savaşta her iki tarafın da büyük kayıp verdiği, her iki tarafın hükümdarının da öldürüldüğü söyleniyor. Bu kayıplar yüzünden Osmanlı'nın Avrupa topraklarında ilerlemeye bir süre ara vermek zorunda kaldığı bilgisi aktarılıyor. Öte yandan, her ne kadar Kosovo muharebesinin bir kazananı olmasa da, bu büyük bir Sırp yenilgisi olarak hatırlandığı aktarılıyor. Bunun ardından, Osmanlıların 15. yüzyılın ikinci yarısında Sırbistan'ı ve Bosna'yı ele geçirmeleri aktarılıyor. Bosna'nın ele geçirilişine ilişkin bölümde Kral Tomislav'ın teslim olmasına rağmen kafasının kesilerek idam edilmesi anlatılıyor (Birin vd., 2009, 122). Bu noktada, Osmanlı güçlerinin artık Hırvatistan sınırlarına kadar erişmiş oldukları ve böylelikle tarihte "Osmanlı'ya karşı Hırvatların koruyacağı sınır" kavramının ilk defa ortaya çıktığı söyleniyor.

Bu noktadan sonra işlenen konuların ana teması fetihçi Osmanlıların saldırılarına karşı Hırvatların vatanlarını (sınırlarını) korumaları olarak özetlenebilir. Bu konular işlenirken atılan başlıkların bazıları bu ana temayı iyice vurgulayıcı niteliktedir: "Osmanlı Tehlikesinin Başlaması" (Bulat vd., 2009, 180), "Hırvatların 15. Yüzyılda Osmanlılarla Savaşları" (Budak ve Crljenko, 2009, 146), "Osmanlılarla Çatışmalar" (Bulat vd., 2009, 227), "Hırvatistan'a Türk Akınları" (Birin ve Šarlija, 2009, 135), "En Büyük Osmanlı Tehlikesi Dönemi" (Budak ve Crljenko, 2009, 155), "Türklerin Hırvat Topraklarını Fethetmesi" (Birin ve Šarlija, 2009, 198), "Türklere karşı savunma savaşı" (Budak ve Crljenko, 2009, 155; Birin vd., 2009, 150), "Türk sızmalarının (prodor) durdurulması" (Budak ve Crljenko, 2009, 156), "Hırvat topraklarının Osmanlı'dan kurtarılması" (Budak ve Crljenko, 2009, 164; Birin vd., 2009, 160; Bulat vd., 2009, 236;

Birin ve Šarlija, 2009, 221), "Hırvat Topraklarında Türklere Karşı Ayaklanmalar" (Birin ve Šarlija, 2009, 222-223). Bu başlıklarda, kronolojik olarak, Osmanlıların bugünkü Hırvatistan sınırları içinde yer alan Dalmaçya, Lika, Doğu ve Batı Slavonya bölgelerinde Osmanlı birlikleriyle yapılan savaşlara yer veriliyor. Bu bağlamda ele alınan ilk muharebe, 1493 yılında gerçekleşen Krbava savaşıdır. Bu savaşta ağır bir yenilgi alındığı, Hırvat tarafındaki soyluların büyük kısmı öldüğü ya da esir edildiği aktarılıyor. Bunun yanında Klis muharebesinden de söz ediliyor. Öte yandan, I. Viyana kuşatmasında Hırvat askerlerin Avusturya-Macaristan İmparatoruna destek verdiği belirtiliyor. Ancak, dönemin yazgısını belirleyici esas savaşlar olarak Hırvat topraklarının dışında meydana gelen Mohaç savaşı ve II. Viyana kuşatması da ayrıntılı olarak aktarılıyor. Mohaç savaşında Macarların çok ciddi bir yenilgiye uğradığı, ama buna rağmen Osmanlıların yine de Macaristan'ın tümünü ele geçiremediği, ayrıca bunun Osmanlı kuvvetlerinin Avrupa'da kazandığı en son büyük zafer olduğu aktarılıyor. II. Viyana kuşatması ertesinde Osmanlıların Orta Avrupa'da geri çekilme sürecinde yerel Hırvat güçlerinin de "özgürlük savaşları" (borbe za oslobodjenje) verdiği ve sonuçta Hırvat topraklarını işgalden kurtardığı söyleniyor.

Bu döneme ilişkin anlatıda gene milliyetçi tarih yazımcılığının ana temalarından birisi olan, ulusların ve ulusal toprakların daha o dönemlerde de mevcut bulunduğu anlayışının egemen olduğu görülmekte. Öte yandan, bu anlayışın bir uzantısı olarak, Osmanlı İmparatorluğu Türklerin devleti olarak anlaşılıyor ve Osmanlı ile Türk kimlikleri örtüştürülüyor. Öte yandan, aynı anlatıda yeniçerilerden "ailelerinden kaçırılarak (oteti) Müslümanlaştırılmış Hıristiyanlardan oluşan" birlikler olarak söz ediliyor (Budak ve Crljenko, 2009, 164, Bulat vd., 2009, 141). Bunun yanında, Osmanlı İmparatorluğu bir Müslüman devleti olarak tanımlanıyor. Bu devletin ilk dönemlerinde, güçlenmekte iken Hıristiyan'lara karşı hoşgörülü davrandığı, ancak zayıflama döneminde bu tavrını değiştirerek Hıristiyanları din değiştirip İslam'ı kabul etmeye zorladığı yazılıyor.

Öte yandan, doğrudan Osmanlı – Türk imajına ilişkin olmamakla birlikte, dolaylı yoldan bir ilişki kurulabilecek bir diğer noktaya daha işaret etmenin gerekli olduğunu düşünüyorum. Bu, o dönemdeki gelişmeler sonucunda Hırvat topraklarına Hırvatlar haricindeki toplulukların, özellikle de Sırp nüfusun yerleşmesi konusudur. Bu konunun Osmanlı – Türk imajıyla dolaylı ya da dolaysız olarak kurulan ilişkisini açıklamadan önce, buna ilişkin anlatının bazı unsurlarına yer vermeliyim. Bu unsurlardan birincisi, Osmanlıların güçsüz düşmeye başladıkları dönemde, Osmanlıya karşı ayaklanan Sırpların, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan asilere sert karşılık vermesi nedeniyle Hırvat ve Macar topraklarına sığındığı bilgisinin öğrencilere aktarılmasıdır. Bunun yanında, bazı kitaplarda "Vojna Krajina" (Askeri Sınır), konusunun müstakil bir başlık olarak incelenmesi önemlidir (Budak ve Crljenko, 2009, 159-161; Birin vd., 2009, 152; Bulat vd., 2009, 230-231; Birin ve Šarlija, 2009, 202-203). Vojna Krajina Avusturya – Macaristan tarafından Osmanlı akınlarını bir ölçüde engelleyebilmek amacıyla özel bir statüye sahip şekilde oluşturulmuş, bugünkü Hırvatistan ile Bosna-Hersek arasındaki sınır çizgisi dolaylarına aşağı yukarı denk düşen bir bölgeye verilen addır. Avusturya – Macaristan imparatorları bu bölgeye ağırlıklı olarak Osmanlı idaresinden kaçan Sırp nüfusu yerleştirmiştir. Esas uğraşları asker olarak Osmanlı akınlarına karşı koymak olan bu nüfus ve üzerinde oturdukları topraklar o yörenin derebeylerinin (ki bu derebeyleri ders kitaplarındaki anlatıya göre "Hırvat" ulusuna dâhildir) yetki alanının dışına çıkarılarak idari ve mali açıdan doğrudan Viyana'ya başlanmıştır. Sonuçta, bu bölgede Sırp etnik nüfusun belli bir özerklik içinde yaşama geleneği mevcuttur. 1991 yılında Hırvatistan'ın sosyalist Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, bu bölgelerde ayaklanma olmuş, 1991-1995 arasında Hırvatistan bu topraklar üzerinde kontrol sağlayamamıştır. Günümüz Hırvatistan'ının kuruluşu aşamasındaki bu sorunun ortaya çıkışı, sıklıkla tarihsel gelişim sürecinde "Vojna Krajina"nın kurulmasına bağlanır şekilde açıklanır ve açık ya da zımni olarak Avusturya – Macaristan ve

Osmanlı İmparatorlukları bu durumdan sorumlu tutulur. Aynı mantık ders kitapları anlatıları içinde dolaylı olarak ya da doğrudan biçimde öğrenciye aktarılıyor. Bir kitapta Vojna Krajina konusunun işlendiği başlığının sonunda öğrencilere şu sorular soruluyor: Vojna Krajina'nın oluşturulmasını nasıl değerlendiriyorsun, bu Hırvatistan için iyi olmuş mudur? (Budak ve Crljenko, 2009, 161) Hırvatların hoşnutsuzluğunun sebepleri nelerdir? (Birin vd., 2009, 152) Bir diğer kitapta, "Osmanlı Fetihlerinin Sonuçları" başlığı altında, Ortodoks Hıristiyanların Hırvat topraklarına yerleşmesinin doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nun fetihlerinin sonucunda gerçekleşen bir olay olduğu bilgisi veriliyor (Birin vd., 2009, 154). Lise kitaplarında ise, birinde Vojna Krajina konusu işlenmeden hemen önce "Hırvat Göçü" başlığı altında, diğerinde ise Vojna Krajina'dan bağımsız olarak "Türk Fetihlerinin Sonucu Olarak Göçler" başlığı altında, Osmanlı baskısı altında Hırvatların yaşadıkları toprakları terk ederek daha kuzeye göçmek zorunda kaldıkları aktarılıyor (Bulat vd., 2009, 229; Birin ve Šarlija, 2009, 140, 205).

"Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa" başlığı altında incelenen müstakil alt başlıklardan birisi "Osmanlı idaresi döneminde Bosna"dır (Budak ve Crljenko, 2009, 168-170). Hırvat tarih kitaplarında Bosna-Hersek'in müstakil bir başlık olarak incelenmesi, Hersek bölgesinin tarihsel açıdan Hırvatistan topraklarına dâhil kabul edilmesi yanında Bosna-Hersek'te Katolik Hırvat nüfusun ağırlıklı yaşadığı kantonlardaki okullarda Hırvatistan'da hazırlanan ders kitaplarının okutulabilmesi imkânının mevcudiyetiyle de açıklanabilir. Bu başlıkta Bosna Paşalığı'nın statüsü işlenirken genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısı, tımarlı sipahiler anlatılıyor. İmparatorlukta Müslüman ve Hıristiyan tebaanın eşit olmadığı, Hıristiyanların haraç ödediği aktarılıyor, devşirme sistemi anlatılıyor (Birin ve Šarlija, 2009, 217). Bunun yanında, Osmanlı'nın İmparatorluğu ile Katolik Kilisesi arasında bir uzlaşmazlık olduğu fikri işleniyor (Bulat vd., 2009, 142). Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu Katolik Kilisesini bir tehlike olarak

kabul ediyor, çünkü kilisenin başı Papa, Ortodoks Kilisesi'nin lideri Patrik'in aksine, Osmanlı'nın erişemeyeceği bir yerde hüküm sürüyor. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki Katolik Kilisesi mensuplarına hasmane davranıyor (Birin vd., 2009, 156; Birin ve Šarlija, 2009, 218-219). Bosna'da Katolik Kilisesinden sadece Fransiskenler kalmaya cesaret edebiliyor, ama onların manastırları da sık sık yağmalanıp yakılıyor. Bu nedenlerle Bosna'da Katoliklik geriliyor, Ortodoksluk ve Müslümanlaştırma politikalarına bağlı olarak İslam gelişiyor.

Bu döneme ilişkinin konuların işlendiği başlıklardan sonuncusu "Osmanlı'dan kurtuluştan sonraki durum" (Budak ve Crljenko, 2009, 198-201). Bu başlıkta, gayet nesnel bir anlatımla, Hırvat topraklarının Osmanlıdan kurtarılmasından sonra buradaki Müslüman nüfusun ya din değiştirip Hıristiyan olduğu ya da Osmanlı ülkesine göç ettiği aktarılarak, camilerin ve diğer Osmanlı eserlerinin ya yıkıldığı ya da kiliseye çevrildiği belirtiliyor. Bir kitapta, "Türk dönemi"nden çok az eserin kaldığı belirtilip, öğrencinin bunun hakkında ne düşündüğü, bu kalan az sayıda eserin "kendi tarihimiz"in (naša povijest – kastedilen "Hırvat tarihi"dir) bir parçası olup olmadığı soruluyor (Budak ve Crljenko, 2009, 201).

3.3 18., 19. ve erken 20. Yüzyıl Tarihi Anlatısında Osmanlı-Türk İmajı

Temel eğitimin 7., lise eğitiminin ise 3. sınıflarında okutulan tarih kitaplarında (Agičić vd., 2009b, Bekavac vd., 2009b, Agičić vd., 2009a, Bekavac ve Skenderović, 2009) 18. ve 19. yüzyıl tarihi anlatılıyor. Temel eğitim kitaplarında, bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu ilk olarak "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Halkların Milliyetçilik Hareketleri" başlığında ele alınıyor (Agičić vd., 2009b, 66-71). 19. yüzyılın ilk yarısındaki gelişmelerin konu edildiği bu anlatıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık güçsüz düşmesine rağmen hala büyük bir devlet olmaya devam ettiği, bünyesinde birçok ulusu ve dini grubu barındırdığı aktarılıyor. İmparatorluğun varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği meselesinin

Doğu Sorunu (Istočno pitanje) olarak adlandırıldığı öğrenciye aktarılıyor. Lise kitaplarında ise "Doğu Sorunu"nun ana başlık olarak seçildiğini görüyoruz (Agičić vd., 2009a, 30-35; Bekavac ve Skenderović, 2009, 109). Bu çerçevede, temel eğitim kitaplarında kronolojik bir anlatıyla Yunan ve Sırp isyanları, Karadağ'ın fiilen bağımsız hale gelişi, özerklik isteyen Bosna'lı feodallerin isyanları, Bosna'daki isyanların şiddetle bastırılması anlatılıyor. Buna karşılık lise kitaplarında daha tematik olarak Balkanlardaki ulusal hareketler ve Rusya'nın bu bağlamdaki rolü işleniyor. Ayrıca III. Selim ve II. Mahmut reformlarından söz ediliyor ve özellikle askerlik alanında yapılan reformların Bosna'da isyanlara yol açtığı belirtiliyor (Bekavac vd., 2009b, 48-49; Agičić vd., 2009a, 34; Bekavac ve Skenderović, 2009, 109-112). Bu anlatılarda bir ortak nokta, ya Bosna'dan bahsedilirken ya da "Osmanlı İmparatorluğu'nda Katolikler" (Agičić vd., 2009a, 30) gibi doğrudan bir başlık altında, tıpkı bir sınıf önce işlenen konularda değinildiği gibi, Fransiskenlerin Bosna'da Katolik varlığını ve Hırvat milli kimliğini korumaya devam ediyor olmaları. Ancak, Fransiskenler'in bu işlevi büyük güçlüklerle yerine getirebildikleri, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Katolik Kilisesine ve Katolik nüfusa çok sert davrandığı belirtiliyor (Bekavac vd., 2009b, 48).

19. yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen gelişmeler, temel eğitim kitaplarında "Balkan Yarımadasındaki Değişiklikler", lise kitaplarında ise "Avusturya-Macaristan ve Yeni Balkan Devletleri" başlığı altında inceleniyor. Burada, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1875 Bosna-Hersek isyanı ve 1876-77 savaşı ile başlayan süreçte Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamını yitiriş süreci aktarılıyor (Agičić vd., 2009b, 109-112). Bu anlatıda esas olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ana aktör olarak ele alınmadığını, esas olarak karşı karşıya geldiği güçlerle ilişkileri bağlamında ve nesnel olarak incelendiği görülüyor. Buradaki anlatılarda vurgu Rusya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda nüfuz elde etme mücadelesine yapılıyor.

Birinci Dünya Savaşı temel eğitim ve lise müfredatlarında farklı sınıflarda ele alınıyor. Temel eğitim müfredatında bu konu 7. sınıf konuları arasında yer alırken, lise müfredatında bir sonraki sınıfta yer verildiğini görüyoruz. Temel eğitim kitaplarında Birinci Dünya Savaşının anlatıldığı başlıkta (Agičić vd., 2009b, 171-193; Bekavac vd., 2009b, 149-163) Osmanlı İmparatorluğu'na sadece Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Balkan Savaşları alt başlığında yer veriliyor (Agičić vd., 2009b, 175-176; Bekavac vd., 2009b, 150-153).

Temel eğitim 7. sınıf ve lise 3. sınıf tarih ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin anlatıların büyük ölçüde nesnel kaleme alındığı göze çarpıyor. Burada, milliyetçi tarih yazımcılığının ötekileştirici temalarının çok fazla kullanılmadığını görüyoruz. Bu olgunun, Hırvatistan'ın bir Balkanlar devleti olmadığı, coğrafya olarak Orta Avrupa'ya dâhil olduğu şeklindeki resmi teze uygun olarak, konunun doğrudan Hırvatistan'ı ilgilendirmiyor olarak değerlendirilmesiyle bağlantılı açıklanabileceği kanısındayım. Ancak, Bosna'daki Hırvatlar söz konusu olunca anlatıdaki nesnelliğin büyük ölçüde kaybolduğu derhal göze çarpan bir husus olarak karşımıza çıkıyor.

3.4 20. Yüzyıl Tarihi Anlatısında Osmanlı-Türk İmajı

Temel eğitimin 8. sınıflarında okutulan, 20. yüzyıl tarihinin ele alındığı kitaplar (Koren, 2009, Bekavac vd., 2009c), genellikle Birinci Dünya savaşının yarattığı yıkımın anlatılmasıyla başlıyor. Buna karşılık, lise eğitiminin ise 4. sınıfındaki tarih müfredatının ilk konuları, temel eğitimin 7. sınıfının son konularıyla örtüşen nitelikte. Daha açık bir ifadeyle, bu kitaplarda (Miljan ve Mišku lin, 2009, Akmadža vd., 2009) Balkan Savaşları da dâhil olmak üzere, Birinci Dünya Savaşına giden süreç ve Savaş süreci ilk iki başlığı oluşturmakta. Burada da, yukarıda değinildiği şekilde, Osmanlı İmparatorluğu bir ana aktör olarak incelenmiyor, sadece olayların gelişim sürecinde devreye girdiği ölçüde konu ediliyor (Miljan ve Mišku lin, 2009, 9-17 ve 26-35;

Akmadža vd., 2009, 8-39). Bu nedenle, burada doğrudan Savaş sonrası dönemin konu edildiği bölümlere geçiyorum.

Bu kitaplarda savaşın yarattığı yıkım açıkça tanımlanıyor (Miljan ve Mišskulin, 2009, 34-35; Akmadža vd., 2009, 39). Bir kitapta, savaş esnasında ve sonrasında birçok insanın yerlerinden yurtların olduğu anlatılırken Türk – Yunan mübadelesinden de bahsediliyor. Ayrıca 1915-1918 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yüz binlerce Ermeni'nin yerinden sürülme esnasında öldüğü söyleniyor ve bunun 20. Yüzyılın ilk soykırımı (genocid) olduğu belirtiliyor (Koren, 2009, 11).

Barış antlaşmaları sonrasında yeniden oluşturulan dünya düzeninin anlatıldığı bölümlerde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ele alınması açısından incelediğim kitaplarda dikkat çekici bir farklılık var. Profil Yayınevi tarafından basılan temel eğitim 8. sınıf tarih kitabında Türkiye konusuna "Avrupa'da Savaş Sonrası Sınır Değişiklikleri" başlığı altında değil, "Yakın Doğu'da Değişiklikler" (Koren, 2009, 22) başlığı yer veriliyor. Bu bölümde, tek bir sayfada çok özlü bir biçimde, mütareke sonrası İstanbul'un işgali, Yunan ordusunun Anadolu'ya girişi, bunun doğurduğu tepki ile hem işgal güçlerine hem de Sultan'a karşı direnişin başlaması, sonuçta Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu anlatılıyor. Aynı sayfada Atatürk'ün resmiyle birlikte ayrıntılı bir resim altı yazısı yer alıyor. Burada, Atatürk'ün kelime anlamı olarak Türklerin babası anlamına geldiği, modern Türkiye'yi kuran kişi olduğu, Versailles (doğrusu Sèvres olmalı, ancak kitapta Versailles olarak yer alıyor) Barış anlaşmasına karşı koyduğu, Yunanlılara karşı savaşta Türk ordusunu başarıyla idare ettiği, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olduğu, Türkiye'yi modernleştirdiği, halifeliği kaldırdığı, İslam hukuku yerine Batı hukukunu getirdiği yazıyor.

Buna karşılık, Profil Yayınevi tarafından lise 4. sınıf tarih ders kitabında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna "Demokratik (Devlet Kurucu-državotvorni) Süreçler" başlığı altında, İrlanda Cumhuriyetçi Hareketi ve Sionist Hareket ile

birlikte sadece bir paragraflık yer veriliyor (Miljan ve Mišskulin, 2009, 60).

Öte yandan, Alfa Yayınevi tarafından basılan temel eğitim 8. sınıf tarih kitabında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan, ilk olarak "Avrupa'da Sınır Değişiklikleri ve Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı" (Bekavac vd., 2009c, 10) başlığından değiniliyor. Bunun ardından konu "Türkiye'de Ulusal Hareket" (nacionalni pokret) müstakil başlığı altında çok daha geniş bir şekilde inceleniyor (Bekavac vd., 2009c, 15-17). Burada, "Osmanlı Topraklarının Parçalanması" (Bekavac vd., 2009c, 15), "Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Başarıları" (Bekavac vd., 2009c, 16), "Türk Yeniden Uyanışı" (preporod) (Bekavac vd., 2009c, 17) alt başlıklarında, ulusal kurtuluş mücadelesi, cumhuriyetin ilanı, Kemalist devrimler ayrıntılı biçimde öğrencilere aktarılıyor. Aynı yayınevi tarafından yayınlanan lise 4. sınıf tarih kitabında ise, Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu "Barış Anlaşmaları" başlığı altında tek bir paragrafta inceleniyor (Akmadža vd., 2009, 57-58). Bu paragrafta, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ordusunun milyonlarca Hıristiyan Rum ve Ermeni'ye karşı soykırım ve etnik temizlik (genocid i etničko čišćenje) işlediğinin yazılması dikkat çekici.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem ve bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu konularına ilişkin bu radikal ele alış farklılıklarının değerlendirmesi kanımca şu şekilde yapılabilir: – En azından bu konuya özgü olarak- ne yayınevi ölçeğinde dolayısıyla ne de daha genel ölçekte bir sistematik politika mevcuttur. Dolayısıyla, yazarlar kendi bakış açılarına paralel olarak konuyu geniş ya da dar, objektif ya da öznel bakışlarına paralel bir biçimde belli değer yargıları iletir şekilde ele alabilmektedirler. Bu bağlamda, Profil Yayınevinin kitaplarında Türkiye başlığının Avrupa üst başlığı yerine Yakın Doğu çerçevesine dâhil edilmesi dikkat çekicidir. Bu olgu, yukarıda ele aldığım kitaplarda Osmanlı İmparatorluğu ve Müslümanlık bahislerinin Avrupa kavramıyla bir ayrılık, hatta bir karşıtlık içeren bir çerçevede anlatılmasıyla uyumlu olarak

değerlendirilebilir. Ancak, Alfa Yayınevi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan kesin bir kopuşun gerçekleştiğini net bir biçimde öğrencilere aktarırken, Profil yayınevi kitapları bu vurguyu yapmamakta, bilakis örtülü biçimde Türkiye'yi Avrupa dışında konumlandırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Hırvatistan temel eğitim 5-8. ve lise 1-4. sınıflarında okutulan, Profil ve Alfa Yayınevleri tarafından yayınlanan toplam on altı tarih ders kitabı içerdikleri Osmanlı – Türk imajı açısından değerlendirilmiştir. Bu inceleme çerçevesinde ilk yapacağım saptama, Hırvatistan tarih ders kitaplarının milliyetçi paradigmanın temel önermelerine dayalı olarak yazıldığı olacaktır. Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Hırvatistan'da ders kitapları yazımı ve kullanımı alanında da önemli reformlar yapılmış, bu alanda evrensel standartların benimseneceği taahhüdüne girilmiştir. Hırvatistan'da ders kitaplarının tek merkezden hazırlanması uygulaması 2000'li yılların başında terk edilmiş, bunun yerine Bakanlık tarafından belirlenen standartlara göre piyasa mantığı içinde hazırlanan çok sayıda kitap arasından tercih uygulamasına geçilmiştir. Buna bağlı olarak, 2007'den bu yana yukarıda anlatılan dönüşüm doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarında siyasi doğruculuk (political correctness) dili ve anlatısının benimsendiği görülüyor. Ne var ki, bu reform çabasının ancak belli bir ölçüye kadar etkili olabildiği anlaşılıyor. Kitaplarda yer alan görsellerin seçimi, kullanımı ve benimsenen anlatım tarzı bakımından önemli iyileşmeler kaydedilmiş olsa da (Žunić 2008), milliyetçi tarih yazımcılığının ana temalarının kitap metinlerine içkin kalması, ortaya ister istemez biz-ötekiler ayrımına dayalı bir tarih anlatısı çıkarıyor. Bu anlatıda ayrıca, devletler tarihin ilk aşamalarından beri milli ya da etnik gruplarla doğrudan bağlantılı siyasi yapılar olarak tanımlanıyor, böylelikle günümüzdeki milli kimliklerin çok erken dönemlere kadar geri giden karşıtlıklar içerdiği düşüncesi işleniyor.

Bu olgu, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin metinlerde erken modern çağ anlatısında ortaya çıkıyor. Bu

dönem konularının işlendiği kitaplarda kullanılan görsellerin ağırlıklı olarak ya tablolar ya da illüstrasyonlar olarak seçildiği görülmekte. Öte yandan, kutu içinde aktarılan metinler de doğrudan tarihi tanıklıklarıdır. Bu malzemenin herhangi bir olumsuz mesaj iletmediği, nesnel (objektif) bir tarih anlatısı çerçevesi içine oturduğu söylenebilir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Türklerin Devleti" olarak tanımlanması, bu milli devletin gene Hırvat milli kimliğiyle bağlantılı bir siyasi birime, adıyla adlı olarak Hırvatistan'a karşı fetihlere girişen, topraklarını istila eden ve boyunduruğundan ancak özgürlük mücadeleleri sonucunda kurtulmak mümkün olmuş bir güç şeklinde aktarılması anlatının objektif niteliğinin etkisini tamamen ortadan kaldıran bir unsurdur. Bu anlatıya maruz kalan öğrencide ister istemez, bugünkü Hırvat ve Türk milli kimliklerinin tarihten gelen bir uzlaşmazlık barındırdığı fikri oluşacaktır.

Öte yandan, sıra bazı özel başlıklara geldiğinde, metin içi objektifliğin dahi ortadan kalktığı görülmektedir. Vojna Krajina konusunun ve Osmanlı İmparatorluğu içinde Katolik Kilisesi'nin konumunun işlendiği başlıklar doğrudan olumsuz imaj aktaran içerikleriyle bu bağlamda derhal ön plana çıkıyorlar. Farklı kitaplarda ele alınan Vojna Krajina başlığının işlenmesinde tüm anlatıları kapsayacak biçimde karşımıza çıkan özellik, Hırvat topraklarına başka etnik grupların yerleşmesinin doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nun fetih politikalarının bir sonucu olarak sunulmasıdır. Böylelikle, öğrenciler güncel bir sorunun, bağımsızlığın ilanından sonra Hırvatistan sınırları içinde kalan Sırp nüfusun büyük çoğunluğunun ayaklanması sonrasında yaşanan silahlı çatışmanın sebebinin tarihte yattığı fikrini edinmektedirler. Bunun yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Katolik Kilisesine karşı diğer Hıristiyan kiliselerine, bu bağlamda da özellikle Sırp Ortodoks kilisesine karşı takındığı tutumdan çok daha sert bir politika izlediği temasının birçok ders kitabında karşımıza çıkan bir anlatı olması yine önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun "Türklerin Devleti" olarak sunulduğu, Katolikliğin de Hırvat olmanın başlıca unsuru olarak kabul

edildiği düşünüldüğünde, bu anlatının da Türk ve Hırvat milli kimlikleri arasında tarihten gelen bir karşıtlık bulunduğu düşüncesini öğrencide güçlendireceği, kanımca, kuşkusuzdur.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 183-226.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

KOSOVA GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Fatih Fuat Tuncer*

İçindekiler

Giriş 184
4.1 Kosova Tarih Ders Kitapları 194
4.2 Kosova Savaşı ve Arnavutlar 195
4.3 İskender Bey: Arnavutların Atası 198
4.4 Prizren Ligi ve Yeniden Uyanış Hareketi 202
4.5 Peja Meclisi ve II. Meşrutiyet Dönemi 208
4.6 Jön Türklere Bakış 210
4.7 Vlora'da Bağımsızlık İlanı 211
4.8 Arnavutlar ve İslam Dini 212
4.9 Kültür ve Eğitim 214
4.10 İmparatorluğun Arnavutları 215
4.11 Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk Devrimleri 216
4.12 Örnek Ünite Soruları 217
Sonuç 219

* Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-4034-5949
E-mail: fftuncer@gelisim.edu.tr

Giriş

Tarih ve tarih yazımı her açıdan tartışmalı bir konu başlığıdır. Hobsbawn bu konuda: "Tarihçiler maziyi üretendir. Maalesef ideologların istediği akademik tarihçilerin yazdığı tarih değildir. Onlar ideolojilerinin istediği ve gerektirdiği tarihi isterler, bu ise gerçek olmayan bir mitolojidir" der (Hobsbawn, 1992). Hobsbawn'ın bu sözleri aslında bu çalışmanın yapılış amacını açıklar niteliktedir. Özellikle ulus devletin inşa sürecinde tarih eğitiminin önemi anlaşılmış ve devlet kendi ideolojisini tarih eğitimi yoluyla topluma yayma yoluna gitmiştir. Bu çalışma da bu noktadan hareketle yeni bağımsızlığı kazanmış bir devlet olan Kosova'nın tarih ders kitaplarını incelemeyi ve Osmanlı ve Türk kimliği üzerine tarih ders kitaplarındaki imgeleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Kosova'da tarih yazımı tartışmaları son derece güncel bir tartışma olup, tartışmanın ana eksenini ise tarih ders kitaplarındaki Osmanlı imgesi oluşturmaktadır. Ancak henüz ortada bu tartışmalara açıklık getirecek olan nitelikli bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile bu eksikliğin bir nebze olsun giderilmesi ümit edilmektedir.

Çalışma üç ana bölümden ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmanın "Giriş" bölümünde; araştırmanın modeli, araştırmanın evreni ve örneklemi incelenmekte ve son olarak da çalışmada kullanılması amaçlanan bulgular ve örnek metinden bahsedilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümü olan "Kosova Eğitim Sistemi ve Tarih Ders Kitapları Silsilesi" bölümü ise iki ana başlık altında incelenmektedir. İlk ana başlık olan "Kosova Eğitim Sistemi ve Kosova Tarih Ders Kitapları" başlığı altında Kosova'da uygulanmakta olan milli eğitim sistemi incelenmekte ve tarih ders kitaplarının hazırlanma süreci anlatılmaktadır. İkinci ana başlık olan "Kosova'da Tarih Yazımı Tartışmaları" bölümünde ise özellikle son iki yılda Kosova'da tartışılmakta olan tarih yazımı konusu irdelenmekte ve bu konuda ilgili taraflarca ortaya

konulan görüşler ele alınıp yorumlanmaktadır. Ayrıca bu bölümde; geçmişten bugüne Arnavut milliyetçiliğinin ötekisi olarak resmedilen Osmanlı ve Türkler üzerine yazılanlar ve söylenenler incelenecektir. Çalışmanın son bölümü olan "Bulgular" bölümünde ise tarih ders kitapların yer alan Osmanlı ve Türk imgesi ile yakından alakalı metinler incelenmekte ve yorumlanmaktadır. Bu bölüm toplamda yedi ana başlıktan oluşmaktadır. İlk üç ana başlıkta Kosova'daki Osmanlı dönemi içerisindeki imgesel açısından en tartışmalı bölümler olduğu düşünülen; Kosova Savaşı, İskender Bey dönemi, Prizren Ligi ve bağımsızlığa giden süreç ele alınmakta ve metin analizleri yapılarak yorumlanmaktadır. Bölümdeki dördüncü ana başlık olan "Osmanlı Döneminin Genel Anlatısı" başlığı altında ise tarih ders kitaplarında yer alan İslam anlatısı, Osmanlı dönemindeki eğitim ve kültür değerlendirmesi ve İmparatorluk bünyesinde önemli mevkilere yükselmiş olan Arnavutlara bakış açısı konuları irdelenmekte ve tarih ders kitaplarından yapılan alıntılarla bu konular tartışılmaktadır. Üçüncü bölümdeki beşinci ana başlıkta ise tarih ders kitaplarındaki "Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk Devrimleri" konusuna bakış açısı değerlendirilmekte ve Osmanlı'ya bakış açısı ile bir fark içerip içermediği örnek alıntılarla desteklenerek incelenmektedir. Bulgular bölümünün son başlığı olan "Anketler" bölümünde de proje kapsamında hazırlanmış olan ankete Kosovalı Arnavutlar tarafından verilmiş olan cevaplar irdelenmektedir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise bütün bu araştırma sonucunda ulaşılan bilgilerin ve saptamaların bir yorumlaması yapılacaktır. Bu bölümde çalışmada cevaplarını aradığımız soruların cevaplandırılmasına çalışılacaktır. Bu bölümde cevaplandırılmaya çalışılacak sorular ise şunlardır: Ders kitaplarındaki kalıp yargılar kimler tarafından üretiliyor? Ders kitaplarının içeriğine devlet müdahale etmekte midir? Ders kitaplarında genel olarak Osmanlı ve Türkiye anlatısı hangi imgeleri içermektedir? Ders kitaplarında verilen Osmanlı imgesi öğrencileri ne ölçüde yönlendirebilmektedir? Ders kitaplarındaki

tarih anlatısının gözden geçirilmesi ile toplum üzerindeki önyargılar kırılabilir mi?

Çalışma nitel bir araştırma olup, doküman ve belge incelemesi yapılmış olup, görüşme yöntem ve teknikleri de uygulanmıştır.

Doküman incelemesinde Kosova'da 2010-2011 eğitim-öğretim yılı ders müfredatında kullanılmış olan 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 ve 13. sınıf tarih ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye imajı ile ilintili olan bölümler incelenmiş olup, imaj araştırması açısından önemli görülen pasajlar Arnavutçadan Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca Türkler için hazırlanmış olan 5., 6., 7., 8. sınıf tarih ders kitapları da tarafımdan incelenmiştir. Ancak Osmanlı İmgesi ve Arnavutlar konusu daha ağırlıklı olarak Türkler için hazırlanan 5.sınıf tarih kitabında işlendiği için bazı bölümlerde Arnavutça tarih kitapları ile karşılaştırma yapılacaktır. Bu kitaplarda yer alan ifade ve Osmanlı-Türk imajı ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Araştırma sadece metin incelemesi ile sınırlı kalmayıp, ders kitaplarında yer alan ve ilgili imajın görsel yansıması olan resim incelemesi ve değerlendirilmesi de yapılmıştır.

Görüşme yönteminde ise Türkler için hazırlanan tarih ders kitaplarının yazarlarından Fetnan Derviş ile görüşülmüş olup, diğer yazarların görüşleri için de ilgili yazarların konu ile ilgili medyada yer almış olan görüşleri ele alınacaktır. Ayrıca 2010-2011 eğitim-öğretim döneminde eğitim almış olan öğrencilerin görüşleri de ele alınmıştır. Ancak konunun şu an Kosova'da oldukça tartışmalı ve hassas olması sebebi ile anket çalışması için izin alınamamıştır. Bunun yerine ulaşılabilen gönüllü öğrencilerle elden dağıtılarak ve BALKAR sistemi üzerinden online anket yapılmıştır.

Araştırmanın evreni Kosova 2011-2012 eğitim-öğretim yılı Arnavutlar için hazırlanan tarih ders kitaplarıdır. Ayrıca diğer milletler için hazırlanan tarih ders kitaplarından Türkler için

hazırlanan tarih ders kitapları da araştırmada karşılaştırma yapılabilmesi için incelenmiştir.

Araştırmanın örneklemi ise Kosova 2011-2012 eğitim-öğretim yılı Arnavutlar için hazırlanan 5, 7, 8, 10 ve 11. sınıflar için hazırlanan tarih ders kitapları ve Türkler için hazırlanmış olan 5.sınıf tarih ders kitabıdır. Söz konusu ders kitapları, Osmanlı ve Türk imajının incelenebilmesi için önemli kaynaklar olarak görülmektedir. Örneklemin içinde yer alan bir diğer husus da bu dönemde eğitim görmüş olan öğrencilerin konu hakkındaki görüşleridir. Bunun için de anket çalışması yapılmıştır.

Araştırmada, Kosova tarih ders kitaplarındaki Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili en önemli tarihsel olaylar ve bu olayların ders kitaplarına aktarılması incelenecektir. En öne çıkan konular ise şunlardır:

Kosova Savaşı

İskender Bey Dönemi

Prizren Birliği ve Yeniden Uyanış Hareketi

Arnavutluk'un Bağımsızlığı

Kosova'da Tarih Yazımı Tartışmaları

Kosova'da tarih yazımı, oldukça güncel ve tartışmalı bir konudur. Özellikle, Türkiye Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer'in, Ağustos 2011'de gerçekleştirdiği ziyaret ve Kosova Tarih ders kitapları hakkında söylediği sözler, Kosova'da tarihçiler arasında büyük bir tartışmaya neden olmuştur. Ömer Dinçer, bu konuşmasında; tarih ders kitaplarında yer alan bazı kötü yorumların çıkarılması gerektiğini belirtmiştir (Karşı Haber, 2011).

Bu tartışma güncelliğini korurken, Ahmet Davutoğlu'nun 27 Ağustos 2011'de bölgeye gerçekleştirdiği ziyarette, konu ile ilgili

sorulan bir soruya, "Kosova tarihçilerinin, soğuk savaş tarihçiliği ve ideolojik tarih yazımından kurtulmaları gerekir" şeklinde cevap vermiş ve tartışmaya yeni bir boyut getirmiştir. Kosova'nın yeni bağımsızlığını kazanmış bir ülke olduğu göz önüne alınırsa, Davutoğlu'nun burada değindiği, "soğuk savaş tarihçiliği" ve "ideolojik tarih yazımı" vurgusu, Arnavutluk'u işaret etmektedir. Zira Kosova tarih kitapları ile Arnavutluk tarih ders kitapları karşılaştırıldığında neredeyse aynı müfredatın, aynı biçimde işlendiği fark edilecektir. Arnavut tarih yazımında, Arnavut Bilimler Akademisi'nin ve yayınlarının rolü oldukça büyüktür. Akademi'nin yayınlamış olduğu "Historia e Popullit Shqiptar" yani Arnavut Halkının Tarihi isimli kitapta, Enver Hoca döneminden bugüne kadar geçen süreç değişerek güncelleşse de özellikle Osmanlı hususunda bazı kalıp yargılar ve olumsuz sözcükler hala kullanılmaktadır. Örneğin, Kosova konusunda önemli bir uzman olan Erhan Türbedar, Kosova'da yaşanan bu tartışmalar üzerine şunları söylemektedir:

"Arnavut Bilimler Akademisi'nin tarih yayınları bile, Osmanlılardan hoşgörüsüz ve fanatik olarak bahsetmektedir. Arnavutluk tarih yazımı, Kosova tarih yazımını direk etkilemektedir ve bunun sonucu olarak Kosova tarih ders kitaplarında da aynı sıkıntı yaşanmaktadır." (Türbedar, 2011)

Kosova'daki tarihçilerin bu konudaki görüşleri birbirinden farklı olsa da, Kosova tarih ders kitaplarını yazan tarihçilerin bu tartışmaya bakış açıları oldukça dikkat çekicidir. Örneğin, 5., 6.,10. ve 13. sınıf Kosova tarih ders kitaplarının yazarlarından biri olan ve aynı zamanda Kosova'daki Demokratik Kosova Birliği Partisinden milletvekili olan Frasher Demaj'ın bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

"Siyasi çıkarlar nedeni ile bir halkın tarihi değişemez. Osmanlı, Balkanlara tatil için gelmemiştir. Balkanları 523 yıl boyunca işgal altında tutmuştur." (Kosova Port, 2011)

Yine, 5., 6., 8., 9. ve 10. sınıf tarih ders kitaplarının yazarlarından Fehmi Rexhepi, Arnavutluk merkezli Top Channel

kanalına verdiği röportajda, kitaplarda Türk karşıtı ifadelerin yer almadığını, Bakan Dinçer'in bu konudaki talebinin anlamsız olduğunu belirterek, tarihi gerçeklerden hiç kimsenin kaçmaması gerektiğini belirtmiştir (Kosova Port, 2011). Görüldüğü üzere buradaki tartışma, Kosova tarihçileri tarafından tarihin değiştirilmesi olarak algılanmaktadır. Ancak, asıl meselenin kapalı veya açık kalıp yargıların kaldırılması olduğu gerçeği gözden kaçar gibi görünmektedir. Örneğin, "Balkan ve Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı İmajı" üzerine çalıştığımız proje kapsamında görüşlerine başvurduğum, Türkler için basılan Kosova 5.sınıf tarih ders kitabının yazarı ve aynı zamanda Prizren'de bir fen lisesinde tarih öğretmenliği görevini yürüten Fetnan Derviş, bu konuda yaşanan tartışmaların ülkedeki Türklere bakışı olumsuz etkilediğini belirtmiş ve zaten hâlihazırdaki ders kitaplarında geçen ifadelerin, Arnavut, Sırp ve Türk öğrencilerinin birbirleri ile olan ilişkilerinde ön yargılar oluşmasına sebep olduğunu belirtmiştir (Fetnan Derviş İle Proje Kapsamında Görüşme).

Bütün bu tartışmalara ek olarak, Kosova Eğitim Bakanlığı'nın bu konuları araştırmak üzere bir komisyon kurdurduğunu açıklaması, tekrar büyük tartışmalara neden olmuştur. Bu yaklaşım, Kosovalı Arnavut Milliyetçiler tarafından "güçlü Türkiye'nin, güçsüz Kosova'ya baskısı" olarak değerlendirilse de, Kosova Eğitim Bakanı Rome Buja, komisyonun amacının tarihi değiştirmek değil, olumsuz yargıları incelemek olduğunu belirtmiştir. Bakan, ayrıca bu talebin, Türk Hükümeti tarafından empoze edilen bir şey olmadığını aynı zamanda Avrupa Komisyonu'nun da bir talebi olduğunu belirtmiştir. Yine bakana göre; geçmişte ne olduysa olmuştur ve değişiklikler yapılamayacaktır, ancak karalayıcı ve aşağılayıcı ifadeler varsa bunlar kitaplardan çıkarılacaktır (Kosova Port, 2011).

Bu gelişmeler ışığında bugüne gelindiğinde ise Kosova'nın ilgili Bakanı Buja 2012 yılı faaliyet raporunun açıklanması sırasında gelen bir soru üzerine Tarih ders kitapları üzerine

çalışmaların devam ettiğini belirtmiş ve "hiçbir bakanın tarihi değiştirmek gibi bir hakkı olmadığını" söylemiştir (Kosova Port, 2012). Yine Buja Şubat 2013'te Bota Sot gazetesine konu ile ilgili verdiği bir mülakatta "Osmanlı İmparatorluğu bir işgalci olarak algılanmalı" diyerek bu konuda ki tutumunu da belli etmiş görünmektedir (Bota Sot, 2013). Tabi Buja'nın bu söyleminde hiç kuşkusuz ki ortaya çıkan tepkilerin büyük etkisi bulunmaktadır. Örneğin Arnavut Hıristiyan Demokratik Partisi üyesi Emanuel Demaj, Buja'yı Türklere yardım etmekle suçlamış ve Türkler tarafından değiştirilen bir tarihin Kosova tarihi olamayacağını belirtmiştir (Kosova Port, 2013). Bütün bu tartışmalara rağmen 2013 Mart ayı içerisinde Türkiye tarafından gelecek olan uzmanların düşmanlık içeren yorumların çıkarılması konusunda Kosovalı uzmanların yaptığı çalışmaları incelemek ve denetlemek üzere Kosova'ya gelecekleri bildirilmiştir (Kosova Port, 2013).

31 Mart 2013 tarihinde söz konusu toplantı Priştine'de medyadan uzak tutularak gerçekleştirilmiştir. Daha önceki tartışmalara değinmek istemeyen her iki taraf da söz konusu değişikliklerin Avrupa Komisyonu tavsiyeleri ölçülerinde yapılacağını ve tarih değişimini değil nefret söylemini ortadan kaldırmayı hedeflediklerini belirtmişlerdir (Kosova Haber, 2013). Söz konusu revize edilmiş kitapların ne zaman müfredata dâhil edileceği ise henüz netlik kazanmış değildir.

Yukarıdaki bölümde değindiğimiz tüm tartışmalar aslında bugünün tartışma konularıdır; Erhan Türbedarın değindiği gibi bugün olan tartışmaları anlayabilmek için biraz da geçmişe inmek gerekmektedir. Bu geçmiş bizi Arnavut milliyetçiliğinin inşasına kadar götürecektir. Her ne kadar konumuz Kosova tarih yazımı olsa da Kosova Devleti yeni bir devlettir ve Kosova Arnavut tarih yazımını etkileyen en önemli etken de hiç kuşkusuz ki Arnavutluk'tur. Bunun için bu bölüm daha çok bir Arnavutluk tarihi gözlemi olacaktır.

Milliyetçiliğin incelenmesinde dikkat çeken ilk şey "en eski"ye yapılan atıftır. Ancak tarih bir akarsuya benzemektedir; sürekli yenilenmekte ve ilerlemektedir. Bu sebeple "en eski"

sürekli güncellenmekte ve yeniden yorumlanmaktadır. Bugün Arnavut milliyetçiliğinde diğer bölge milliyetçiliklerine göre en bağlayıcı unsur "etnik temel"dir. Bölgedeki diğer milliyetçiliklerin kendilerini "öteki"ye karşı din ve mezhep üzerinden yorumlamasının aksine Arnavut Milliyetçiliği kendini çevrelediğini düşündüğü ötekiye karşı kendisini etnik kimliği ile savunmaktadır. Bu savunmanın temelinde Arnavutların dini ve mezhepsel açıdan birçok parçaya bölünmüş olmasının hiç kuşkusuz ki payı çok büyüktür. Örneğin Vasa Paşa (Pashko Vasa) daha sonra dilden dile yayılacak olan şiiri "Ah Arnavutluk, Zavallı Arnavutluk" (O Moj Shqpyni, E Mjera Shqpyni)'ta bu durumu şu şekilde ifade eder:

> "… Bazıları inancımız var der ve bazıları dinimiz var der
> Bazıları ben Türk'üm, bazıları ben Latin'im
> Bazıları ben Yunan'ım, Bazıları Slavım.
> …toplanın kardeşlerim, hep beraber ant içelim!
> Ne kilisedir ne cami halkımızın ilacı
> Arnavutçuluktur, Arnavut'un inancı!" (Elsie, 2010, 467).

İşkodralı bir Katolik olarak dünyaya gelen ve Arnavutların "Yeniden Uyanış" oluşumu içerisinde önemli bir yere sahip olan Vasa Paşa'nın bu "Arnavutçuluk" haykırışı milli birliği sağladığı kadar belki de Komünist Arnavutluk'un ateist bir devlet olabilmesinde de etkili olmuştur (Bayraktar, 2011). Ulus kimliğin kurulması sırasındaki bu arayış, Şemsettin Sami, yani Sami Frasheri'de de görülmektedir. Frasheri, "Shqiperia, ç'ka çene, ç'eshte e ç'do te behete?" (Arnavutluk neydi, Şimdi ne ve Ne olacak?) adlı eserinde bu konuya değinmektedir. Yazara göre, doğdukları coğrafyada din etnik kimlikten daha önemlidir der. Bunu da insanların Katolik ise Frenk olduklarını, Müslüman ise Türk olduklarını belirttiklerini söyleyerek destekler (Frasheri, 1899, 67).

Arnavut nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olması sebebi ve belki de Osmanlı'nın artık sona ermiş olması sebebi ile bugünkü popüler milliyetçiliğin en büyük ötekisi Osmanlı olmuştur. Bu durum, Osmanlı sonrası dönemden bugüne kadar kendisini gerek politik gerekse kültürel alanda kendisini

göstermiştir. Arnavut milliyetçiliği üzerine çalışmaları bulunan Olsi Jazexhi bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

> "1920'lerden XIX. Yüzyılın ortasına Arnavutluk'u yöneten politikacılar, mevcut üçlü yapıyı Osmanlı "milleti" ulusa dönüştürmek için mücadele etmek ve Arnavutçuluğu şehir dini yapmak ihtiyacı hissetmişlerdir. Ülkeyi 1920'den 1939'a kadar yöneten Ahmet Bey Zogu gibi politikacılar Batılılaştırmayı ve seküler reformları ve Batılılaştırma adına kendi yönetimlerini yasallaştırmayı üstlendiler. Fakat muhalefet, Zog'u ve rejimini, onları selefi Osmanlı ile kıyaslayarak, doğu satrapı sultan ve Türk olarak etiketledi" (Jazexhi, 2011, 43).

Yukarıdaki ilgili alıntıda bahsi geçen politik yaklaşımda; muhalefetin iktidarı Türk gibi davranmakla suçladığı görülmektedir. Ne yazık ki 1920'lerdeki bu yaklaşım süreklilik halinde Arnavut politik yaşamında bugüne kadar ulaşmıştır. Özellikle Kosova'daki son tarih yazımı tartışmaları bu yaklaşımın kaybolmadığını göstermektedir. Mesela bu yaklaşım kendisini Enver Hoca döneminde, Türkçe kelimelerin Arnavutça dilinden çıkarılması sırasında da göstermektedir (Mayfield, 2012). Yani ideolojiler değişse de Arnavut ulusçuluğunda değişmeyen tek şey "öteki" olan "Türklük" ve Osmanlı Geçmiş"tir. Gerek tarih yazımında gerekse politik söylemde Osmanlı geçmişi karanlık çağı keşfetmektedir. Örneğin 1997'de Arnavutluk'ta Başbakan olan Fatos Nano bir konuşmasında 555 yıllık Osmanlı gericiliğini bitireceğini belirtmiştir (Jazexhi, 2007). Yani, daha önce de değindiğimiz gibi politik muhalefet iktidara gelir gelmez her yerde olduğu gibi Arnavutluk topraklarında da "enkaz" aldığını belirtmektedir. İşin ilginci Arnavutluk'ta bu enkazın yaratıcısı genellikle Osmanlı olmaktadır.

Kültür ve yazın dünyasında da Osmanlı'nın ötekileştirilmesi sıklıkla görülen bir durumdur. Enis Sulstarova bu durumu "doğudan kaçış isteği" olarak yorumlamaktadır (Sulstrova, 2005, 42-60). Örneğin bu kaçış yaklaşımın en büyük yansıması İsmail Kadare'nin romanlarında yapmış olduğu betimlemelerde kendisini göstermektedir. Kadare'nin ödüllü romanı "Kuşatma"da bu durum açık ve net olarak görülebilmektedir

(Kadare, 2011). Yine Kadare'nin "Aksi Yıl" romanından uyarlanan "Kuyruklu Yıldız Zamanı" filminin gösterimi gerek Arnavutluk, gerek Kosova ve gerekse Makedonya Müslümanları tarafından büyük tepki görmüştür (İslami Düşünce Haber). Türkiye'deki İslami medya da bu konuyu ele almış ve tartışmalara katılmıştır. Filmde; Osmanlı ve Müslümanlar, bağımsız Arnavutluk'un kurulmasındaki en büyük engel olarak anlatılmakta ve Osmanlı'nın Arnavutların özünü bozduğu fikri işlenmektedir. Kadare'yi tanıyan çevreler için bu durum çok da sürpriz sayılamaz çünkü kendisi kişisel söylemlerinde de sürekli Osmanlı karşıtı açıklamaları ile bilinmektedir. Jazexhi, özellikle komünist dönemde bu tarz filmlere çokça rastlandığını belirtmekte ve Komünist tarih yazımının ve sanatının ana tezinin Osmanlı işgali ve Arnavutluk üzerindeki beş yüzyıllık hükümranlığının ülkenin Avrupa'daki doğal gelişimini kestiğini ve ülkeyi beş yüzyıllık karanlığa gömdüğü üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir (Jazexhi, 2011, 44).

Bütün bu örnekler ışığında Kosova'ya ve Kosova tarih yazımına geri dönecek olursak yaklaşık bir asırdır süre gelen Osmanlı karşıtı söylemin, yerini bir "kardeşlik" hikâyesine bırakıp bırakamayacağı sorusunu cevaplamak çok da kolay görünmemektedir. Özellikle Türk Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer'in tartışmaya açtıkları tarih ders kitaplarındaki "Osmanlı anlatısı" konusu hiç kuşkusuz ki birçok tepkiyi beraberinde getirmiştir. Bu tepkilerin birçoğuna bir önceki bölümde değinmiştik. Ancak, tarih ders kitaplarındaki bulguları incelemeden önce, bir asırdır süren söylemin etkisini görebilmek adına genç Kosova'nın genç gazetecilerinden Ndue Ukaj'ın bu tartışmalar üzerine yazdığı yazıdan bir bölüme göz atmak faydalı olacaktır:

> "Beş yüz yıl boyunca savaştığımız, ulusu yozlaştırmış, şeklini bozmuş, bizi cehalet ve geri kalmışlık çukuruna itmiş olanlarla… yüzümüzü medeni dünyaya dönmüş olduğumuz günümüzde, kardeşlik ilişkilerimizin olması mümkün mü?" (İna Online, 2011).

Ele alınacak belli başlı konular şunlardır:

Kosova Savaşı ve Arnavutlar

İskender Bey: Arnavutların Atası

Prizren Birliği ve Yeniden Uyanış Hareketi

Balkan Savaşları ve Bağımsız Arnavutluk

Yukarıda maddeler halinde sıralanan konu başlıkları bu bölümde ağırlıklı olarak irdelenecek olan tarihi olaylardır. Ancak bunların dışında da Osmanlı Egemenliği süresince Arnavut toplumunun; hukuki, ekonomik, sosyal, siyasal ve idari yapı içerisindeki konumları incelenecektir.

Osmanlı sonrası dönemi incelemek için de Kosova tarih ders kitaplarındaki Osmanlı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk Devrimlerine olan bakış açısı ele alınacak ve iki devlet imajı arasındaki farklılıklar yorumlanacaktır. Bu bölümün en sonunda da Kosovalı öğrencilerle çalışma için gerçekleştirilen anket ve mülakatlara yer verilecektir. Bu yolla da ders kitaplarındaki ulus tarih öğretisinin öğrenciler üzerinde herhangi kapalı veya açık bir önyargıya sebep olup olmadığı incelenecektir.

4.1 Kosova Tarih Ders Kitapları

1999 yılındaki NATO müdahalesinden sonra fiilen otonom bir yapı kazanan Kosova'da bağımsızlığa giden süreçte yönetimi devralan UNMİK yönetimi 2003 yılında Kosova Standartlarını yayınlamıştır. Bu çerçeve içerisinde yeni Kosova Müfredat Çerçevesi de UNMİK tarafından uygulamaya sokulmuştur. Kosova'da eğitim sistemi "ilk ve alt orta öğretim" ve "üst orta öğretim sistemi" olarak ikiye ayrılmıştır. Buna göre ilk ve alt orta öğretim zorunlu olarak verilmektedir (Gazete Zyrtare, 2012) (toplamda 9 yıl) ve Kosova Anayasası tarafından güvence altına alınmaktadır (Gazete Zyrtare, 2012).

Kosova'da eğitim Kosova Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, Bölge Eğitim Daireleri ve Belediye Eğitim Müdürlükleri arasındaki koordinasyonla yürütülmektedir. Bu sisteme göre Bakanlığın onayı ve kontrolünde olmak şartı ile Bölge Eğitim Daireleri, eğitimin yazılımını sağlarken, Belediye Eğitim Müdürlükleri de donanımını sağlamaktadır (COE, 2004).

Kosova'da, Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı onayında ve kontrolünde hazırlanan tarih ders kitapları müfredatı yayınevine yollanarak hazırlanmakta ve basılmaktadır (COE, 2004). Arnavutça tarih ders kitapları Arnavutluk'tan uzmanların da yardımı ile hazırlanmaktadır.

Tarih ders kitapları ayrıca diğer azınlık toplulukları için (ilköğretim tarih ders kitapları) de Türkçe, Boşnakça ve Romalılar için Sırpça basılmaktadır. Bu kitapların basımında genel olarak "Shtepia Botuese Libri Shkollor Prishtina" isimli bir basım evi kullanılmaktadır (Bu yayın evi dışında ders kitapları basan bir diğer yayın evi ise İpek şehrindeki Dukagjini Basım Evi'dir.) Sırplar ise Kosova'yı tanımadıkları için Sırbistan'dan gelen tarih ders kitaplarını kullanmaktadırlar. Kosova'da zorunlu tarih eğitimi 5. sınıf tan başlamakta ve Lise son sınıfa kadar sürmektedir. Çalışma kapsamında incelenmiş olan Kosova tarih ders kitapları tarafımdan Piriştine'den satın alınmıştır. Arnavutça basımlarının yanında proje ve tez çalışmamda yardımcı olabileceğini düşündüğüm için ayrıca Kosova Türkleri için hazırlanan tarih ders kitapları da tarafımdan satın alınmıştır.

4.2 Kosova Savaşı ve Arnavutlar

Kosova Savaşı ilk olarak 5.sınıf tarih ders kitabında işlenmektedir. Kitapta dikkat çeken ise ünite ve konu başlığıdır. 5. Tarih ders kitabında konu "Arber Toprağına Osmanlı Saldırısı-Kosova Savaşı" ünite başlığı altında işlenmektedir (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 33). Kosova savaşını ele alan konunun başlığı ise "Kosova Savaşı: Osmanlı'ya Karşı Balkan Halklarının Savaşı"dır.

5. Tarih ders kitabından sonra ise Kosova savaşı tekrar 7.sınıf tarih ders kitabında ele alınmaktadır. 7. sınıf tarih ders kitabında konu 4. Ünite olan "XI-XV. Yüzyılları Arasında Arberya" ünitesinde işlenmektedir. Konu belki de günümüzde Kosova Savaşı'nın Sırplar tarafından tek taraflı sahiplenilmesi ve kutsallaştırılması sebebi ile "Balkan halklarının Osmanlı'ya ortak direnişi" vurgusu altında anlatılmakta, savaşa katılan Arnavutlar vurgulanmakta ve Sultan Murat'ın öldürülmesi konusunda bir takım tarihi saptırmaların yapıldığı belirtilmektedir. Konuyu ele alan metin ise şu şekildedir (Bicaj ve Salihu, 2009, 55-56):

> "Kosova Savaşı'nın yapıldığı dönemde, 1371 yılındaki Meriç Savaşı ile Osmanlılara Balkanlara girişin kapıları açılmıştı. Kısa zamanda onlar Sofya ve Niş'i işgal etti. Amaçları ise Arberya, Sırbistan, Bosna ve diğer Balkan topraklarına girmekti. Balkanlara sızma girişimlerinde diğer Hıristiyan olan yöneticilerle işbirliği yapıyorlardı. Fakat Osmanlı'nın sızmaları artınca Balkandakiler karşılarındakilerin tehlike olduğunu anladılar. Bu da onların kendi aralarındaki kavgaları bir yana bırakarak, görünürdeki ortak düşmana karşı birlik olmasını sağladı. Böylece Sırplar, Arnavutlar, Bosnalılar, Bulgarlar ve Macarlar, Osmanlıya karşı bir koalisyon kurdular. Bu koalisyonda, Gjergji II. Balsha, Theodor II. Muzaka ve Gjon Kastrioti gibi Arnavutlar da yer aldılar. Genel kumandan ise Sırp Prensi Lazar Hereblonoviq idi.
>
> Sultan I. Murat kendi ordusunu topladıktan sonra 1389'da Kosova'ya ulaştı. Karşılıklı olarak savaş 28 Haziran 1389'da Priştine yakınlarında başladı. Yine de yeri tam olarak bilinmemektedir. Savaş çok sert geçti ve savaşın devamı çok dramatikti. Her iki taraftan da kayıp büyüktü. Savaşta Sultan I.Murat da Lazar da öldü. Söylenenlere göre Sultan I. Murat, Milosh Kopiliq tarafından öldürüldü. Fakat tarihi kaynaklarda bu konu hakkında ve Milosh Kopiliq'in etnik kökeni hakkında net bilgi bulunmamaktadır. Savaş meydanında Arber Prensi Theodor II. Muzaka da öldü. Ancak bu savaş hakkında bilinen tek gerçek Osmanlılar'ın kazanmasıdır."

Yukarıdaki ilgili metinde verilmek istenen hiç kuşkusuz ki Kosova Savaşı'nın Sırplar kadar olduğu kadar Arnavutlar için de

önemli olduğudur. Vurgulanmak istenen Kosova Savaşı'nda Arnavut Prenslerin de Osmanlı'ya karşı savaştığı ve bu savaşta öldükleridir. Bir diğer dikkat çekici husus da Sultan Murat'ın öldürülmesidir. Sırplar tarafından, Kosova Savaşı'nın her yıl dönümünde anılan Milosh Kopiliq'in etnik kökeni hakkında tarihi kaynaklarda net bir bilgi bulunmamasının belirtilmesi ise ayrıca dikkat çekicidir. Ayrıca savaş hakkında bilinen tek gerçeğin Osmanlı Zaferi olduğunun vurgulanması da Sırpların yüzyıllardır bu savaşı anarak kutlamalarının gizli bir eleştirisi gibidir. Özellikle 1989'daki Kosova savaşının 500.yıl kutlamalarındaki Miloseviç'in düzenlediği mitingin, Yugoslavya Savaşı'nın fitilini ateşlediği iddiaları düşünülürse, ders kitaplarındaki bu çıkışın anlamlı olduğu düşünülebilir.

Ayrıca 7. sınıf tarih ders kitabında Kosova Savaşı anlatılırken konu içinde yer alan ilgili resim (Şekil 3.1) de dikkat çekicidir. Resmin altındaki yorumda "Sultan I. Murat'ın Öldürülmesi" yazmaktadır (Bicaj ve Salihu, 2009, 56). Resimde dikkati çeken husus Osmanlı askerlerinin ve Sultan'ın kendine has kıyafetleri içerisinde resmedilmeleridir. Ancak Milosh'un resmedilmesinde ise hangi etnik kökene sahip olduğunu göz önüne seren bir ayrıntı görülmemekte ve sadece Osmanlı'ya karşı daha batılı giyinmiş bir erkek resmedilmiştir. Ancak söz konusu kahraman adı araştırıldığında Şekil 3.2'de de görüldüğü üzere ortaya ders kitaplarında resmedilenden daha farklı bir Milosh portresi çıkmaktadır. Böylece, Milosh'un etnik kimliği belirsizlik içinde bırakılmış görünmektedir. Yine buradaki dikkat çekici bir diğer husus da Sırp ve Batı kaynaklarındaki Milosh Obilic'in Kosova tarih ders kitaplarında Milosh Kopiliq'e dönüşmesidir. Kosova'da yaşayan Türkler için hazırlanan 5.sınıf tarih ders kitabında da söz konusu kahraman Milosh Obiliç olarak isimlendirilmektedir (Derviş, 2010, 71) Burada kahramanın Sırp etnik kimliğinin soyadı değiştirilerek tartışmaya açılmak istendiği görülmektedir.

4.3 İskender Bey: Arnavutların Atası

İskender Bey, bilindiği üzere Arnavutların en önemli ulusal figürüdür. Arnavutların yaşadığı tüm ülkelerde ve şehirlerin en önemli meydanlarında İskender Bey heykelleri bulunmaktadır. Ayrıca İskender Bey'in Osmanlı'ya karşı isyanı organize ettiği Kruja şehrindeki tarihi kale içerisinde İskender Bey Müzesi bulunmaktadır. Bu müzede İskender Bey dönemine ait olayları anlatan resimler, belgeler ve eşyalar sergilenmektedir. Bu sebeple başlıkta kullanılan "İskender Bey: Arnavutların Atası" yorumu çok da haksız değildir. Bu yüzden de İskender Bey anlatısı Kosova tarih eğitimi müfredatında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü İskender Bey'in en büyük ulusal kahraman olması bir anlamda en önemli ötekinin Osmanlı olmasını sağlamıştır. Bunun için Osmanlı imajının yaratılmasında, İskender Bey anlatısı önemli yer tutar.

İskender Bey konusu, 5., 7. ve 11. sınıf tarih ders kitaplarında yer almaktadır. Ancak 11. sınıf tarih ders kitabı daha çok İskender Bey sonrası dönemi ele aldığından dolayı, ağırlık 5. ve. 7. sınıf tarih ders kitaplarındadır.

İskender Bey dönemi tarihi bir süreklilik içerisinde anlatılmaktadır. İskender Bey'in mensup olduğu Kastrioti ailesi ilk olarak Kosova Savaşı'nda ortaya çıkmakta ve Osmanlı'ya karşı Balkan Koalisyonu içerisinde yer almaktadır (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 55). 5. sınıf tarih ders kitabı İskender Bey'i ayrıntılı bir şekilde işlemektedir. Bu kitap içerisinde göze çarpan en önemli başlıklar şu şekildedir (Rexhepi ve Demaj, 2009):

Kahraman Komutan İskender Bey

İskender Bey'in Örnek Özgürlük Sevgisi

İskender Bey: Sevgi Dolu ve İnsancıl Birisi

İskender Bey'in, Osmanlı sarayına devşirme olarak alınması işlenirken aynı zamanda Osmanlı sistemi içerisindeki devşirme sistemi de anlatılmaktadır. Örneğin 7.sınıf tarih kitabında bu

konu "Osmanlı Askeri Düzenlemesi: Rehinlerin Orduya Alınması" başlığı altında şu şekilde ele alınmaktadır:

> "Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri karakteri orduya büyük önem verilmesinden geliyordu. Osmanlı Ordusu'nun en önemli kademelerinde seçilmiş olan askerler (yeniçeriler) bulunuyordu. Bu elit bölükler, Sultan ile yakın ilişki içerisinde idi. Onlar yaya asker idiler. Başka bir isimle de iç oğlan idiler. Bu çocuklar en iyi (en yakışıklı, en akıllı) olanlardı. Pencik ve Devşirme sistemine göre seçilmişlerdi. Pencik bazında rehin alınan her 5.genç bu yapıya alınıyordu. Bu sistem Sultan I.Murat zamanında başlamıştı. Daha sonra rehinelerin sayısı azalınca devşirme sistemi daha fazla etkin oldu. Bu yöntem Sultan II. Murat zamanında (1438) etkinleştirildi. Bu barbarca alım sistemi Avrupa'nın Hıristiyan çocuklarını kapsıyordu. Bunun adı kan haracı idi. Diğer vergiler de düşünülürse bu en zor olan vergi idi. Bu çocuklar ve gençler Sultan'ın sarayına gönderiliyordu. Orada eğitim görüyor ve sonra da devletin en yüksek mertebesine yükselebiliyordu. Bu çocukların ve gençlerin dini değiştiriliyordu. Müslüman oluyorlar ve isimleri değiştiriliyordu. Etnik kimliklerini ve milli bilincini kaybeden bu gençler Sultan'ın en güvendiği kişiler oldular. Bu sistem tüm işgal edilen toprakları kapsıyordu. Bundan en çok etkilenen yer ise Arberia olmuştur" (Bicaj ve Salihu, 2009, 58-59).

Yukarıdaki metinde İskender Bey'in devşirme olması anlatılmadan önce Osmanlı Devşirme sistemi anlatılmıştır. Burada devşirme sistemi hakkında göze çarpan en önemli değerlendirmeler; "barbarca alım" ve "kan haracı" yorumlarıdır. Burada kullanılan "barbar" kelimesi büyük ihtimalle Batı kaynaklarından Arnavut tarih yazımına geçmiş gibi görünmektedir. İskender Bey konusunda değineceğimiz ders kitaplarındaki Osmanlı'ya karşı Batı ve Arnavut koalisyonu imgesel olarak belki de bu "Barbar Osmanlı" yorumu ile vücut bulmaktadır. Ancak tarih ders kitaplarında sadece bu barbarlıktan bahsedilmemektedir; devşirme olarak alınan çocukların devletin en üst kademelerine yükselebildiği ve Sultan'ın en güvendiği kişiler olduklarının vurgulanması da dikkat çekicidir.

İskender Bey'in söz konusu sistem içerisinde saraya alınması yine aynı kitaptaki ilgili bölümde şu şekilde anlatılmaktadır:

> "Osmanlı Ordusu, Arnavut topraklarına girdi. Orada birçok köyü yağmaladılar, zarar verdiler ve birçok erkek ve güzel kıza el koydular. İskender Bey de bunlardan biri idi. Onun babası; John Kastrioti idi. O, İskender Bey'i ve diğer iki oğlunu da Sultan'ın sarayına göndermek zorunda kaldı. Ama İskender Bey, dini ve ismi değiştirilmesine rağmen hiçbir zaman nereden geldiğini unutmadı. O memleketine döndü ve onu rehin alanlara karşı savaştı." (Bicaj ve Salihu, 2009, 59-60).

Yukarıdaki metinden Osmanlı ile ilgili çıkarabilecek olan imajlar şunlardır: "yağmacı" ve "Arnavut çocuklarını zorla alıkoyan". Yine aynı şekilde İskender Bey'in dini ve adı değişmesine rağmen memleketine dönüp kendini rehin alanlara karşı savaştığının anlatılması üstü kapalı bir kalıp yargıya neden olabilecektir. Çünkü Kosova Arnavutları ağırlıklı olarak İslam dinine mensuptur. İskender Bey'in Katolik bir kahraman olarak Osmanlı'ya karşı savaşması, açık bir şekilde olmasa da kapalı olarak; İslamlaşan Arnavutlara bir eleştiri olarak algılanabilir. İslam Dinini seçen Arnavutlar konusu ders kitaplarında diğer bölümlerde de işlenmekte ve özellikle İslam Dini başta olmak üzere İslam ve Hıristiyan Ortodoksluğun Hıristiyan Katolikliğe karşı önemsizleştirildiği hissiyatı uyanmaktadır.

Şekil 3.3'te 5.sınıf tarih ders kitabında kullanılan bir görsel yer almaktadır (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 38). İskender Bey'in ve kardeşlerinin üzüntüsü bu resimde resmedilmiştir. Kosova Savaşı'nda kullanılan görsel akla gelirse bu resimde Osmanlı imajı karşısında resmedilen kahramanların milletleri kim oldukları kıyafetlerinden belli olmaktadır. Yani yöresel Arnavut kıyafetleri içerisinde Arnavut çocukların üzüntüsü resimde yansıtılmaya çalışılırken, Osmanlı askerleri ise ne kötü ne de iyi bir izlenim yaratmakta bu durumda da onların "ruhsuz" ve "umursamaz" oldukları akla gelmektedir. Belki de bu "umursamaz ve ruhsuz" ile vurgulanmış olan Osmanlı değildir. Zira yeniçerilerin devşirme olduğu akla gelirse, belki de bu resim ile Osmanlı Devleti tarafından dönüştürülen bu askerlerin

ailelerini ve geçmişlerini unutup bu hale geldikleri anlatılmak istenmektedir.

İlgili kitaplarda göze çarpan diğer önemli İskender Bey tanımı da; " Avrupa Medeniyetinin Koruyucusu"dur. Örneğin 7.sınıf tarih kitabında bu konu "İskender Bey: Avrupa Medeniyeti'nin Koruyucusu" isimli bir başlık altında işlenmektedir. İlgili metin ise şu şekildedir:

> "Arberlerin, İskender Bey önderliğindeki güçlü direnişi Batı Avrupa için güçlü bir duvardı. 25 yıl boyunca Osmanlı orduları daha ileriye gitmeyi başaramadılar. Arberlerin öneminin ve rolünün bazı Avrupa ülkeleri bilincinde idi. İskender Bey ile kurdukları ilişki de açıkça bunu göstermektedir. Birkaç Avrupa ülkesi ile İskender Bey'in ilişkileri oldukça iyi idi. Bunların içinde en önemlileri: Papanın Ülkesi Vatikan, Napoli Krallığı, Venedik Cumhuriyeti, Dubrovdik vd". (Bicaj ve Salihu, 2009, 67)

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere İskender Bey sadece kendi milleti için değil aynı zamanda da Batı Değerleri için savaşmaktadır. Burada üstü kapalı olarak vurgulanmak istenen İskender Bey'in Müslüman Osmanlı'ya karşı Hıristiyan (Katolik) Avrupa'yı koruduğudur. Aynı durum Arnavutluk'ta Kruja şehrindeki müzenin girişinde asılı olan bilgilendirme yazısında da mevcuttur. Orada da İskender Bey'in bu süreç içerisinde Batı Avrupa'yı Osmanlı İşgaline karşı koruduğu vurgulanmaktadır.

Daha önce değinmiş olduğumuz ders kitaplarındaki gizli Katoliklik vurgusu ise İskender Bey'in Papa ile olan ilişkilerinin anlatısında göze çarpmaktadır. İskender Bey'in Papa ile olan ilişkisi de şu şekilde anlatılmaktadır:

> "İskender Bey, Papa'nın ülkesi ile iyi ilişki içersindeydi. Arberler ve İskender Bey Balkanlarda Hıristiyanlığın koruyucuları olarak görülüyordu. Böylece kutsal şube, İskender Bey'in Osmanlılara karşı verdiği savaşı destekliyordu. Roma'nın liderleri de İskender Bey'in ülkesine moral ve maddi bakımdan destek veriyorlardı. Papalık, anti-Osmanlı bir koalisyon kurulmasını amaçlıyordu. Bu koalisyonun başkanı olarak da İskender Bey düşünülüyordu. İskender Bey büyük bir saygı görüyordu.

> Bunun için ona 'Kutsal Şube'nin Genel Komutanı' rütbesi verildi" (Bicaj ve Salihu, 68).

İskender Bey figürü sadece Osmanlı'ya karşı savaşan "Özgürlük Savaşçısı Arnavut" değildir. Daha önce de birçok kez değindiğimiz gibi, tarih ders kitaplarında Osmanlı ve İslamlaşma anlatılırken gizliden gizliye bir Katoliklik vurgusu yapıldığı akla gelmektedir. İskender Bey, bugün tüm Arnavutların en önemli ulusal kahramanıdır. Öyle ki İskender Bey Heykeli Arnavutların yaşadığı birçok bölgede bulunmaktadır. İskender Bey'in Arnavut ulusu için Osmanlı'ya karşı verdiği milli mücadeleye, bir de kapalı olarak "Katoliklerin Osmanlı'ya karşı Haçlı Savaşı" imgesinin ders kitaplarında verilmeye çalışılması ve İskender Bey'in "Kutsal Şube'nin Genel Komutanı" yani bir anlamda "Vatikan'ın Koruyucusu" olarak vurgulanmak istemesi dikkat çekicidir. Kosova'nın kanlı bir iç savaş sonucunda bağımsız olan bir ülke olduğu gerçeği göz önüne getirilirse bu tür yorumların Kosova tarih ders kitaplarında kullanılıyor olması hiç kuşkusuz ki ilgi çekicidir.

Türkler için hazırlanmış olan 5.sınıf tarih ders kitabındaki İskender Bey anlatısı ise, oldukça yüzeysel görünmektedir. Örneğin İskender Bey için; "Avrupa Medeniyeti'nin Koruyucusu" gibi tanımlamalar kullanılmamakta ve Arnavutlar için hazırlanmış olan kitaplarda karşımıza çıkan "Hristiyan İskender Bey" vurgusu neredeyse hiç kullanılmaktadır. İskender Bey direnişinin uzun sürmesi ise Macarlar ve Osmanlı arasındaki mücadeleye bağlanmaktadır (Derviş, 2010, 43-44). Yani Arnavut kitaplarında kutsallaştırılan İskender Bey, Türk tarih kitaplarında oldukça yüzeysel olarak işlenmektedir.

4.4 Prizren Ligi ve Yeniden Uyanış Hareketi

Prizren Birliği ya da sıkça kullanılan adı ile Prizren Ligi oluşumu, Osmanlı Dönemi'ni anlatan Kosova tarih ders kitaplarında kullanılan Milliyetçi üslup açısından, İskender Bey döneminde sonra Arnavut Milliyetçiliğinin tekrardan canlandığı bir dönem olarak anlatılmaktadır. Bunun için de tarih ders

kitaplarında bu döneme Arnavutça "Rilindja" yani yeniden uyanış yine başka bir deyişle Arnavut Rönesans'ı adı verilmiştir. Rilindja dönemi ilk olarak 5.sınıf tarih ders kitapları müfredatında yer almaktadır. 5.sınıf kitabında bu dönem 4.ünite altında işlenmekte ve Prizren Ligi'nin kurulmasından başlayıp, Vlora'daki Arnavutluk'un bağımsızlık ilanı ile sona ermektedir. Prizren Ligi konusu ise daha sonra 8.sınıf tarih ders kitabındaki 6.ünite olan "19.yüzyılda Arnavutlar" başlığı altında incelenmektedir. 8.Sınıf kitabı, 5.sınıf ders kitabının aksine Arnavutluk'un Bağımsızlığı ile Prizren Ligi konularını ayrı üniteler altında işlemektedir. Bunun için de 8.sınıf tarih ders kitabı Prizren Ligi ele alınırken çalışmamız açısından daha verimli olacaktır. Prizren Ligi konusu ayrıca 10.Sınıf tarih ders kitabında da işlenmektedir. Prizren Ligi'nin çalışmamızda yer alması sadece Osmanlı imgesinin incelenmesi amacı ile değil aynı zamanda da Tanzimat reformuna karşı Arnavutların tutumunu görmemiz açısından da önemli olacaktır.

Ders kitaplarında Prizren Ligi anlatılmadan önce bu birliğin oluşmasında ekili olan olaylar örgüsü anlatılmaktadır. Aslında anlatılmakta olan bir nevi Osmanlı'nın son nefesine yaklaşmasıdır. Nasıl ki birçok tarihçi modern Türkiye tarihinin geçmişini Tanzimat Fermanına ve Meşrutiyetle birlikte gelen batılı kavramlarla olumlayarak anlatıyorsa, tarih ders kitaplarında da Arnavutlar; modern bağımsız Arnavutluk tarihini de Tanzimat fermanına bağlamaktadır. Ancak aradaki fark Türklerin olaya Romantik bir şekilde bakarak Osmanlı'yı diriltmek istemeleri iken, Arnavutların tarih yazımında doğru veya yanlış süregelen bağımsız Arnavutluk isteklerine fırsat yaratmak ve bunun sebeplerini açıklamaktadır. Kısaca birçok Balkan devletine bağımsızlığın yolunu açan Tanzimat Reformları, Kosova tarih ders kitaplarında Osmanlıdan çok Arnavutların zararına olan bir reform olarak anlatılmıştır. Bunu örneklendirecek olursak:

> "Reforma göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkes birbiri ile din ve ırk ayırt etmeden eşitti. …. Osmanlı Devleti, ortaçağ konseptine dayanarak milletleri dine göre tanıdığı için Arnavutları ayrı bir millet olarak tanımadı. O sebeple kendi

> dillerinde eğitimine izin vermedi. Osmanlı Devleti biliyordu ki, Arnavutça eğitim olursa bağımsızlık için Arnavutlar ısrarcı olacaktı (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 67)."
> "Reformların ortaya çıkması, Osmanlı'yı güçlendirmek içindi. Fakat Arnavutların durumunu zorlaştırdı ve ekonomilerini zayıflattı. Böylece Arnavut memleketlerinde memnuniyetsizlik ve isyanlar başladı" (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 68).

8. tarih ders kitaplarındaki Tanzimat Reformu anlatısı, genelde reformların özelliklerini ana hatları ile vermektedir. Bunu yaparken de tabi ki Arnavutların durumuna özel olarak eğilmektedir. Ancak gözden kaçmayan iki unsur vardır. İlk alıntıda görülen, Osmanlı tanımlanırken kullanılan Ortaçağ vurgusu ve tarih yazımında bitmek tükenmek bilmeyen Arnavutların bağımsızlık mücadelesi dikkat çekmektedir. "Ortaçağ", günümüz anlatısında "karanlık" olanı temsil etmektedir. Buradan da "Karanlık Osmanlı" anlamı çıkarılabilecektir. Oysa Türk tarih yazımında "Ortaçağ" kavramı yani "Karanlık" batıya aittir. Onun içindir ki bu çağ Kavimler Göçü ile başlayıp, İstanbul'un Fethi ile sona ermiştir. Buradan her ulus tarihinin ortaçağ karanlığını kendi ötekisinde anlamlandırdığı sonucuna ulaşılabilecektir. Yine aynı şekilde Osmanlı ile ilk karşılaşma olarak resmedilen Kosova Savaşı ile sahiplenilen Bağımsızlık Savaşı, tarih yazımında Osmanlı Dönemi anlatılırken sürekli canlı tutulmaktadır. Bu durum kendisini Tanzimat fermanı söz konusu olunca da göstermektedir. Ancak Tanzimat Fermanı anlatılırken kullanılan "herkesin eşit olacağı" vurgusu, madde olarak verilirken, Arnavutların bu fermanla diğerleri eşit olurken, kendilerinin daha az eşit olacağı hissettirilmektedir. Tanzimat fermanından önce işletilen Ortaçağ konseptinin modernleşmesinin aslında Arnavutların zararına olduğu anlatılırken, Ortaçağ konseptinin belki de Balkan milletleri içinde en çok Arnavutların çıkarına olduğu, tarih yazımında sürekli hikayelenen "Arnavutların Bağımsızlık" mücadelesi ile geçiştirilmektedir.

Prizren Ligi'ne giden süreç incelenirken hiç kuşkusuz ki 1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonuçları oldukça etkilidir. Kosova

tarih ders kitaplarında bu savaşa karşı Arnavutların tarafsız kaldığı anlatılmakta veya savunulmaktadır. Çünkü bu savaştan en zararlı çıkanın Osmanlı olduğu kadar, savaş sonrası Sırbistan'a bırakılan topraklarda yaşayan Arnavutlar olduğu hiç kuşkusuz ki bir gerçektir. 8.sınıf tarih ders kitabında bu durum "Arnavut Topraklarının Bölünme Riski" başlığı altında şu şekilde anlatılmaktadır:

> "Doğu Krizinin başında Arnavutlar beklemede idi. Durumu izliyorlardı. Çünkü aynı anda Osmanlı'ya karşı bir savaşa girişselerdi, bir şekilde Sırpların ve Yunanların isteklerini yerine getirmiş olacaklardı. Osmanlı tarafında savaşa girseler, bu sefer de işgalcilere yardım etmiş olacaklardı" (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 73).

Arnavutlar için Prizren Ligi'ne giden süreçteki tarih anlatısı ne yazık ki oldukça birbirinden kopuk ve neden sonuç ilişkisinden uzaktır. Bu konu yapılan birçok araştırmada gündeme getirilmiştir. Burada Arnavut tarihçilerin ulus devlet kurma süreçlerinde ve sonrasındaki komünist dönemde en büyük öteki olarak Osmanlı'yı resmetmeleri ile alakalıdır (Tuncer, 2012). Örneğin Olsi Jazexhi bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

> "Doğu sorunu, Berlin Kongresi ve Prizren İttifakının (1878) oluşturulması ile ilgilenen sonraki bölüm, Arnavutçuluğun yeni bir doğuşu olarak gösterilmektedir. Yazarlar Prizren Ligi'nin oluşumunu yönlendiren olayları teleolojik usulle betimlerler. Hakikatin aksine, ittifakın oluşumu ve kuzey Arnavutluk'un Müslümanlarının Balkan Orduları ile ve Osmanlılarla "ulusal" çatışma olarak yaptıkları çatışmaları resmederler. Prizren İttifakını şeriatın ve sultana bağlılığın korunması için Kosovalı Müslümanların taleplerini ve pan-İslami karakterini göz ardı ederek Ulusal Arnavut Hareketi ile düzenlenen organizasyon olarak gösterirler" (Jazexhi 2011, 49).

Kosova ve Arnavutluk tarih ders yazımının neredeyse aynı müfredat ile aynı şekilde işlendiğini daha önce de belirtmiştik. Bu konuda Jazexhi'nin bahsettiği durum Kosova tarih ders kitaplarında da görülmektedir. Örneğin Ayastefanos Antlaşması

sonrası Berlin Kongresi öncesindeki Arnavutların çalışmaları ve birliğin kuruluşu 8.sınıf tarih ders şu şekilde anlatılmaktadır:

> "10 Haziran 1878'de Prizren Meclisinde çalışmalar başladı. Başkan olarak da Dibra Paşa seçildi. Uzun süredir kurulması istenen milli karakterli kongre tüm katılımcıların desteğini aldı. Meclis, Prizren Birliği'nin oluşmasına karar verdi ve bu durum Berlin Kongresi'ne bildirildi. Arnavut milleti kendi ülkesini korumak için kararlı ve savaşa hazırdı.… Pizren Birliği gönüllü silahlı güçler oluşturdu. Arnavut topraklarını korumak için ve kan davalarının durması için de 'Besa' sözü verildi" (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 75).

Daha önceki satırlarda değindiğimiz, birliğin yapısı ve hangi Arnavut kesimler tarafından oluşturduğu tarih ders kitaplarında söz konusu edilmemekte ve Osmanlı ve Sultan Abdülhamit'in birliğe karşı bakış açısı sadece olumsuz resmedilmektedir. Zira Prizren Birliği gerçekten da tarih ders kitaplarında değinildiği gibi tüm katılımcıların desteğini almıştır. Ancak bu katılımcılar arasındaki kimin Osmanlı yanlısı olduğu ve ortak hedefin ne olduğu konusuna ders kitaplarında değinilmediği görülmekte ve hareketin tek parça olarak resmedildiği görülmektedir (Tuncer, 2012).

Ders kitaplarında Arnavutların Osmanlı'dan istedikleri şeyin "Bağımsızlık" olduğu sıkça tekrarlanmaktadır. Çünkü tarih yazımında Osmanlı, işgalcidir ve bu işgalin bitmesi gerekmektedir. Prizren Birliği'ni konu alan tarih ders kitapları birliğin asıl amacının bağımsızlık olduğunu belirtirler. Ama Kosova Türkleri için hazırlanmış olan tarih ders kitabı ise birliği; "Arnavutların yaşadığı vilayetlerin Osmanlı Devleti dâhilinde birleşik bir özerk vilayet altında olmaları için ilk örgütlü ulusal hareket" olarak tanımlamaktadır (Derviş: 114). Türkler için hazırlanmış olan tarih kitabındaki bu yorum çok da yanlış değildir. Zira, Prizren Birliği'nde bilindiği gibi Osmanlı'dan bağımsız bir ülke değil, otonomi ve tek eyalet altında toplanmış Arnavut toprakları istenmekte ve sultana bağlılık bildirilmektedir (Tuncer, 2012). Ancak bu durum tarih ders kitaplarında farklı anlatılmakta veya açıklanmaya çalışılmaktadır. Yine 8.sınıf tarih

ders kitabına dönecek olursak, "Bağımsızlık İçin Talepler" başlığı altında bu durum şu şekilde açıklanmaktadır:

> "Prizren Ligi'ndeki Arnavutlar savunma davasına öncelik verdiler. Bunun yanında da milli hakları korumak için birkaç istekte bulundular. Bağımsızlık için ilk adımları atarak, içinde bulunulan zor durum sebebi ile otonomi isteğini mantıklı buldular. Büyük güçler Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını istiyorlardı" (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 77).

Berlin Kongresinden umduğunu bulamayan Arnavutlar için artık bir diğer düşman da "Büyük Devletler" olmuştur. Aynı başlık altında otonomi isteğinin hem büyük güçler hem de Osmanlı tarafından kabul edilmediğinin altı çizilmektedir (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 77). Tarih yazarlarının buradaki büyük devletler vurgusu biraz da Osmanlı-Rus savaşı sonrası oluşan durumu yeniden organize etmek için düzenlediği Berlin Kongresi ile ilintilidir. Özellikle Karadağ'a bırakılan topraklar Arnavutlar arasında büyük tepki yaratmıştır. Balkan Savaşlarına giden süreçteki Arnavut hareketi anlatılırken sıklıkla bu Karadağ konusuna değinilmekte ve Osmanlı'nın asıl kopuşun bu toprakların Karadağ'a verilmesi ile meydana geldiği vurgulanmaktadır. Bu durum yine 8.sınıf tarih ders kitabında "Arnavut Geçici Hükümetinin Kurulması ve Osmanlı'ya Karşı Savaş" başlığı altında şu şekilde irdelenmektedir:

> "26.11.1880'de Ulqin'in Karadağ'a verilmesinden sonra Osmanlı Prizren Ligi'ni kapatmak için çalışmalara başladı. Sultan için otonomi isteyenler en büyük düşmandı. Arnavut taraf için ise Ulqin'in Osmanlı yardımı ile Karadağ'a verilmesi Osmanlılar ile anlaşmazlığın doruk noktası olmuştur (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 82)"

Osmanlı'nın Prizren Birliği'ni dağıtması ise aynı bölümde oldukça trajik resmedilmektedir. Osmanlı'nın önce Yunanistan ile olan sınır meselesini halletmeyi beklediği ve sonra da birliği dağıttığı belirtilmektedir. Ancak bu durum anlatılırken kullanan cümleler biraz da Osmanlı'ya karşı yüklenen olumsuz yargıyı açıkça ortaya serer niteliktedir:

> "Osmanlı Ordusu 23 Nisan'da Prizren'e girdi. Prizren Birliği'ni ve geçici hükümeti bölen ve ortadan kaldıran Osmanlılar örneği görülmemiş bir terör uyguladılar. Binlerce Arnavut mahkum edildi ve sürgün edildi" (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 83).

Yukarıdaki başlıkta adı geçen "örneği görülmemiş terör" tanımlaması ders kitaplarındaki Osmanlı İmgesi için oldukça sorunlu görünmektedir. Yine binlerce Arnavut'un bu terör sonucu mahkûm ve sürgün durumuna düştüğünün belirtilmesi Arnavutların uluslaşma sürecinde en büyük darbeyi Osmanlı'nın vurduğunu akla getirmektedir. Bir anlamda toprakların kaybedilmesinde en büyük sorumlunun Osmanlı olduğu vurgulanmaktadır. Ancak daha önce değindiğimiz Osmanlı-Rus Savaşı'nda Arnavutların tutumu ile durum ilişkilendirilmemekte ve bir anlamda neden-sonuç denklemi içerisinde Osmanlılar yalnız bırakılmaktadır. Yani ders kitaplarında Ayastefanos öncesi savaşta Arnavutların Osmanlı tarafında savaşmaması "işgalcilere yardım etmeme" olarak yorumlanırken, bu savaş sonrası yaşananların sorumluluğu da Osmanlı ve yönetimine yüklenmiştir. Görüldüğü üzere burada bir tutarsızlık vardır.

4.5 Peja Meclisi ve II. Meşrutiyet Dönemi

Prizren Ligi'nin dağıtılmasından sonraki dönemde Arnavutların birbirinden bağımsız ayaklanmaları da ders kitaplarında bağımsızlık mücadelesi olarak gösterilmektedir. Prizren Ligi'nden sonraki en önemli oluşum ise Peja (İpek) Ligi'dir. Ders kitaplarında Peja Meclisi olarak işlenen bu dönem, II. Meşrutiyet dönemi ile tarihsel olarak çakışmaktadır. Prizren Ligi ve bağımsızlık arası dönemdeki en önemli dönem olan Peja Ligi dönemi de ders kitaplarında ayrıntılı olarak işlenmektedir. Konuya ilk olarak 5.sınıf tarih ders yer verilmektedir. Örneğin Peja Meclisi'nin oluşum sebebi ve süreci 5. sınıf tarih ders kitabında şu şekilde anlatılmaktadır:

> "Prizren Ligi'nden sonra Arnavutların bağımsızlık ve birleşme için savaşları yeniden başladı. Bu yüzden de yeni bir oluşum için çalışmalara başlandı. Bu oluşumun başlaması için ilk fikri Peja'lı Hacı Zeka verdi. Peja Oluşumu Meclisi 23 Ocak 1899'da

> toplandı. Orada Arnavutların çeşitli bölgelerinden 500 temsilci vardı" (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 61).

5.sınıf tarih ders kitabındaki anlatı imge incelemesi açısından çok sorunlu bir anlatı değildir. Ancak aynı konunun 8.sınıf tarih ders kitabındaki anlatılış biçimi oldukça ilginçtir.

> "19.yy. sonunda Arnavutluk, hala vahşi Osmanlı baskısı altında idi. Vahşi Osmanlı yönetimi ısrarla Arnavut kültürünü ve politik hareketini bastırmak peşinde idi. Arnavutlar ayrıca komşularının bölgelerindeki istekleri ile de karşı karşıya idiler" (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 83).

Bu alıntıda ilk dikkati çeken "vahşi Osmanlı" yorumudur. Bu nitelemenin üst üste iki cümlede de kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Yine aynı şekilde daha sonraki cümlelerdeki komşuların beklentilerinin anlatılmaması da aslında bir nevi "Arnavutların Arnavutlardan başka dostu yoktur" propagandası gibidir. İpek Ligi konusunu Türkler için hazırlanan tarih kitabı ise şu şekilde anlatmaktadır:

> "Osmanlı Devleti bu harekete karşı çıktı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin içinde başka milli sorunlar da vardı. Arnavutlara özerklik verilmesi diğer milletlere de örnek olacak ve Osmanlı Devleti parçalanacaktı. Bundan dolayı Arnavutların bu istemleri reddedilmişti" (Derviş, 2010, 115).

Yani, Arnavutlar için hazırlanan kitaplarda gördüğümüz; yaşanan gelişmelerin sadece Arnavutlara özel olduğu hissiyatı Türk kitaplarında yer almamakta ve "diğer sorunlar" vurgusu yapılarak Osmanlı'nın tek milli sorununun Arnavutlar olmadığı üstü kapalı da olsa anlatılmaktadır. İpek Ligi aslında Makedonya sorunları ile ilgili meydana gelmiş bir oluşumdur ve bu oluşum sonrası Arnavutların Jön Türk hareketi ile bir araya gelmesi söz konusudur (Bozbora, 1997, 210). Ancak tarih kitaplarında yer alan bu durum Arnavut tarih ders kitaplarında tek taraflı olarak anlatılmakta ve Jön Türk oluşumu ile Arnavut Milliyetçilerinin ilişkisi üzerinde çok fazla durulmamaktadır. Örneğin 8. sınıf tarih ders kitabında bu konudan "Arnavutların Osmanlı İşgaline Karşı Ayaklanmaları 1910-1911" başlığı altındaki "Arnavutlar ve

Jön Türk Devrimleri" alt başlığı altında bahsedilmektedir (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 83).

4.6 Jön Türklere Bakış

Tarih ders kitaplarında Jön Türk hareketi entelektüel bir hareket olarak resmedilmekte ve Sultan ve yönetimine karşı olduğu belirtilmektedir. II.Meşrutiyet'e giden süreçte Arnavutların Jön Türklere bakışı ise şu şekilde anlatılmaktadır:

> "Arnavutlar, Genç Türkleri destekleyen tarafta idiler. Çünkü onlardan söz almışlardı. Devrimden sonra, Arnavutlara eşitliği ve politik özgürlüğü verecekti. Ancak milli Arnavut Hareketi, Jön Türk devriminden sonra hayal kırıklığına uğradı ve milli mücadele çalışmalarını hızlandırdı" (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 83).

Birçok tarihi esere, araştırmaya ve romanlara konu olmuş Arnavutlar ve İttihat Terakki ilişkisinin tarih ders kitaplarında kısaca geçiştirildiği görülmektedir. Ayrıca Jön Türklerden sadece 8.sınıf tarih ders kitabında bahsedilmesi ve kısaca geçiştirilmesi dikkat çekicidir. Arnavut tarih yazımı içerisinde "Rilindja" döneminin ne kadar önemli bir konu olduğu göz önüne alınırsa Jön Türk döneminin birkaç cümle ile açıklanması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. 8.sınıf tarih ders kitabında Jön Türkler için sadece eleştiriler yer almaktadır. Bu şekilde belki de Arnavutların Osmanlı'dan kopuşunun engellenmesi için hiçbir sebep kalmadığı vurgulanmak istenmektedir. Örneğin:

> "Jön Türklerin söz verdiği özgürlük ve eşitlik politikaları uzun sürmedi. Onlar, Sultanı zorladıktan sonra (yeni yasa için) Milli Arnavut Hareketine Karşı çıktılar. Jön Türkler açılan kulüp ve okulları engelleyip kapatmaya çalıştılar. Yaptıkları bu hareketler ve arttırdıkları askeri vergiler Arnavutlarda Jön Türklere karşı bir memnuniyetsizlik ortaya çıkardı" (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 105).

Yukarıdaki alıntıda görüleceği gibi, Arnavutların Balkan Savaşlarına giden süreçte 1910-1911 yıllarında gerçekleştirdikleri isyanların sebebini gerekçelendiren bu

paragraf aslında bir nevi Jön Türk eleştirisi gibidir. Yani, Sultan'ın gerekeni yapamadığı ve sonraki umut olan Jön Türklerin de aynı politikayı izlediği vurgulanarak Arnavutların Osmanlı'ya karşı verdikleri iddia edilen bağımsızlık savaşına sebep bulunmaktadır.

Konunun ilk ele alındığı 5.sınıf tarih ders kitabı ise bu dönemi Jön Türklerden hiç bahsetmeden konuyu "Arnavutlar Özgür ve Bağımsız Bir Ülke İçin Savaştılar" başlığı altında işlemektedir. Bütün dönemi "Özgürlük Savaşı" şeklinde inceleyen 5.sınıf tarih ders kitabı bağımsızlığın ilanına giden süreçteki ayaklanmaları ve bu ayaklanmaların başındaki isimleri irdelemektedir. Jön Türkler ismi verilmeden, Osmanlı eleştirisi ise şu şekilde yapılmaktadır:

> "Osmanlı'nın zulme devam etmesi ve de Arnavut isteklerine cevap vermemesi Arnavutların hayatlarını zorlaştırdı. Bu nedenden dolayı 1910 yılında Kosova'da birkaç ayaklanma oldu. İsyancıların isteği kendi ülkelerinin kendi liderleri tarafından yönetilmesi idi. Ayaklanmanın başında İdris Seferi ve İsa Boletini vardı" (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 68).

Bu paragrafta yine zulüm ile ilişkilendirilen bir Osmanlı portresi karşımıza çıkmaktadır. Konunun daha sonraki bölümlerinde de 1910 ve 1911 yıllarındaki Arnavut ayaklanmaları ele alınmakta ve bu "zulüm ve işgalden" kurtuluş için Arnavutların gösterdikleri çabalar anlatılmaktadır.

4.7 Vlora'da Bağımsızlık İlanı

5.sınıf tarih ders kitabında bağımsızlık öncesi son isyan olan 1912 yılındaki genel ayaklanma anlatıldıktan sonra Vlora'daki (Avlonya) bağımsızlık ilanı anlatılmaktadır (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 70). Bağımsızlık ilanı ise iki sebebe dayandırılmaktadır. Bunlar "asırlardır süren Osmanlı işgali" ve komşu devletlerin Arnavut topraklarına karşı düşmanca emeller beslemesidir. Bu durum 5.sınıf tarih ders kitabında şu şekilde anlatılmaktadır:

> "Arnavutlar bir yandan Osmanlılardan kurtulmak için çalışırken, diğer yandan da diğer bir işgalci tehlikesi altında idiler. Komşu ülkeler, Arnavut topraklarını bölüşmek için niyetlerini belli ettiler. Bu yüzden Arnavutlar zor durumda kaldılar. Bir yandan Osmanlılardan kurtuluş için savaşırlarken diğer yandan da çevre ülkelerden kurtulmak için savaşacaklardı" (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 70).

Bütün bu anlatıdan sonra 28 Kasım 1912'de Vlora'da Şekil 3.5'de de görüldüğü üzere İsmail Kemal tarafından Arnavutluk'un bağımsızlığının ilan edildiği belirtilmektedir (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 70). Ancak kitaplarda, o esnada Balkan Savaşlarının başladığına değinilmemekte ve Balkan Savaşları sonucu Osmanlı idaresi ile Arnavut toprakları arasındaki bağlantının kopmasından bahsedilmeyerek Arnavutluk'un bağımsızlığı sadece Arnavutlara bağlanmaktadır. Örneğin Türkler için hazırlanan kitaplarda Arnavutların bağımsızlığı daha çok konjonktüre bağlanmakta ve o dönemde yaşanan gelişmelere ve Balkan Savaşları sebebi ile böyle bir durumun zorunluluğundan bahsedilmektedir (Derviş, 2010, 121).Tarih ders kitaplarında bu bağımsızlığın önemi ise şu şekilde anlatılmaktadır:

> "Arnavutluk'un bağımsızlığının ilan edilmesi Arnavut halkı için en önemli olaylardan bir tanesidir. O asılardır süren özgürlük özleminin ve savaşının bir sonucudur. Bağımsızlık ilanı ile Arnavutlar da diğer ülkeler gibi özgür olma hakkı kazandı" (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 71).

Yukarıdaki alıntının akla getirdikleri, o dönemki uluslararası gelişmelere değinilmeden hazırlanan "bağımsızlık" anlatısının sadece Osmanlı işgali ve özgürlük özlemine dayandırıldığı dikkat çekmektedir.

4.8 Arnavutlar ve İslam Dini

Kosova tarih ders kitaplarında en çok dikkati çeken konulardan birisi de İslam ve diğer dinlere karşı olan bakış açısıdır. İlk olarak İskender Bey dönemi anlatısında dikkati çeken Osmanlı üzerinden İslam eleştirisi ve Katolikliğin ön plana

çıkarılması durumu daha sonraki konularda da ortaya çıkmaktadır. Örneğin bu konu 7.sınıf tarih ders kitabında " Arnavutlarda İslam Dininin Yayılması" başlığı altında ayrı bir konu olarak işlenmektedir. Örneğin Osmanlı öncesi dönem ve sonrasında din alanın yaşananlar anlatılırken şu satırlar dikkati çekmektedir:

> "Osmanlı işgalinden önce, Arnavutlar Hıristiyan dinine mensup idi. Bu dine iki tür inanış şekli vardı; Ortodoksluk ve Katoliklik. Yapılan büyük baskılara rağmen Arnavutluk'taki Katolik Kilisesi yaşamaya devam etti. Onlar, Osmanlı işgalinin yeni şartlarına da ayak uydurmaya çalıştı. … Ortodoks dini genellikle güney Arnavutluk, güney doğu ve kuzeydoğu bölgelerinde yaygındı" (Bicaj ve Salihu, 2009, 116).

İlgili alıntı İslamiyet'ten önce var olan inançları açıklarken nedense Katolik inancına daha özel bir yer ayırmaktadır. Bu durumun iki sebebi olabilir. Birincisi Kosova tarih ders kitaplarında sıklıkla hissedilen Katoliklik propagandası ikincisi ise Sırpların Ortodoks olması sebebi ile Ortodoksluktan sadece birkaç kısa cümle ile bahsedilmesi olabilir. İslam dininin yayılması ise şu şekilde anlatılmaktadır:

> "İslam dini öncelikle Arnavutluk şehirlerinde yayıldı. Bu şehirler işgalciler tarafından askeri ve yönetim merkezleri olarak kullanıldı. Köylerde İslam çok yavaş yayıldı. Dağlık bölgelerde ise neredeyse hiç yayılmadı. 1520 senesine kadar halkın sadece %2'lik bir kısmı İslam'ı kabul etmişti. Ama İslam, 17.asrın sonuna doğru çok yayıldı. Bu zaman diliminde Arnavutların %3,2'si İslam dinine aitti. İslam dininin yayılmasının sebepleri: halka yapılan baskı, toprak vergisi (bu vergiyi sadece Hıristiyanlar ödüyordu) Hıristiyan ailelerin çocuklarının zorla alınarak İstanbul'a gönderilmesi ve orada İslam eğitimi görmeleri, devlet örgütünün baskıları vb" (Bicaj ve Salihu, 2009, 117).

Yukarıdaki alıntı çok fazla yoruma yer bırakmamaktadır. Açıktan veya gizliden bir İslam eleştirisi yapılmakta ve Arnavutların zorla Müslümanlaştırıldığı vurgulanmaktadır. En dikkat çekici husus ise nereden alındığı belirtilmeyen istatistiksel rakamlar ile Arnavutların 17. Asırdan sonra bir

şekilde asimile edildiği ima edilerek İslam dinine yöneldiği vurgulanmaktadır. Bir diğer dikkat çekici durum ise İslam ve işgalci kelimeleri yan yana kullanılarak İslam bir şekilde ötekileştirilmektedir. Kosova'nın nüfus yapısında ezici çoğunluğunun Müslüman olduğu ve bu tarih kitaplarını okuyarak tarih eğitimi aldığı akla getirilirse tartışmalı bir durum meydana gelecektir. Ayrıca tarih ders kitaplarında ünite sonunda sorulan sorular da öğrenci üzerinde yönlendirici bir etki yaratabilecektir. Örneğin bu ünite sonunda yer alan sorular şunlardır:

> "Osmanlı işgalinden önceki Arnavutların din yapısını anlatınız."
> "Hangi Arnavut halk yapısı İslam'ı kabul etti neden?"
> "İslam Şehirlerde neden daha çabuk yayıldı?"
> "Arnavutluk bölgelerinde İslam'ın yayılmasına etki eden faktörler nelerdir?"

Bu sorular da konunun anlatımı kadar da problemli görünmektedir. Özellikle Kosova'da hâkim din olan İslam üzerine bu kadar eleştirel sorular sorulması akıllarda gerçekten soru işaretleri bırakmaktadır.

4.9 Kültür ve Eğitim

Tanzimat Fermanının ilanı ve Prizren Birliğine giden süreçte tarih ders kitapları Arnavut kültür ve eğitim çalışmalarına değinmekte ve bu süreçte yaşananları anlatmaktadır. Ancak bu dönem öncesi kültürel gelişmelere çok fazla değinilmemektedir. Daha önceki dönemlerdeki bu durağanlık ise 7.sınıf tarih ders kitabında şu şekilde açıklanmaktadır:

"Osmanlı işgalinin Arnavutluk'a yerleşmesi milli kültürün gelişmesini önledi. Yabancı işgalinin ağır şartlarına rağmen entelektüellerin hareketleri durmadı. Katolik rahipler, Arnavutça dilinde eğitimin ve edebiyatın öncüleri oldu (Bicaj ve Salihu, 2009, 125)." İlgili alıntıda görüleceği üzere Arnavut kültürünün gelişmesine de yine en büyük darbeyi vuranın Osmanlı işgali

olduğu dikkat çekmektedir. Yine aynı alıntı içindeki Osmanlı'nın yabancılığı, işgalciliği ve Katoliklerin öncülüğü dikkat çekicidir.

4.10 İmparatorluğun Arnavutları

Kosova'da başlayan tarih yazımı tartışmalarında Türk tarafının tezi genelde Osmanlı sistemi içerisinde yönetici olmuş ve sadrazamlığa kadar yükselen Arnavutlar örneği üzerine kuruludur (Türbedar, 2011). Kosova tarih ders kitaplarında bu konunun işlenip işlenmediği incelenirken dikkati ilk olarak Osmanlı'ya yardım eden hainler çeker. Özellikle İskender Bey ve Hamza Kastrioti ilişkisi örneğinde bu hainlik damgası dikkati çekmektedir. Osmanlı sistemi içerisinde yükselmiş Arnavutlar konusu ise ayrıntılı olarak 7.sınıf tarih ders kitabında "Osmanlı Devleti'ne Katkı Yapan Arnavutlar" başlığı altında işlenmektedir (Bicaj ve Salihu, 2009, 127-128). Örneğin bu bölümde Osmanlı'da sadrazam olmuş Arnavutlar anlatılır. Özellikle uzun yıllar yöneticilik yapmış olan Köprülü Ailesi anlatılırken eleştirel bir yaklaşım kullanılmamaktadır. Bu Arnavutlar ile de gizliden gizliye bir övünme duygusu hâkim gibidir. Çünkü bu bölümde bu kişiler ile alakalı sadece övgüler yer almaktadır. Örneğin:

> "Osmanlı İşgalinden sonra Arnavutların bağımsızlık için uğraşları hiç durmadı. Yine de 500 senelik beraber yaşayış birçok kültür ve dini alışverişi beraberinde getirdi. Diğer milletlerin yanında birçok Arnavut, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir rol oynadı. Onlardan birçoğu önemli mevkilere kadar gitmeyi başardı. Bazıları bakan, başbakan, ordu komutanı, kaptan-ı derya gibi mevkilerde bulundular. 25 başbakandan daha fazlası Arnavut uyruklu idi" (Bicaj ve Salihu, 2009, 127).

Ders kitaplarında devlete sadece siyaseten katkı yapanlardan bahsedilmez ayrıca Mimar Sinan'dan "tüm zamanların en iyi mimarı" şeklinde bahsedilmektedir. Onun dışında da diğer sanatçılardan bahsedilerek "Osmanlı artistik dünyasında değeri biçilemeyecek" bir iz bıraktıkları vurgulanmaktadır (Rexhepi ve Demaj, 2009b, 128).

Görüldüğü üzere Osmanlı'nın değeri olan bazı kimseler aslında Arnavutlar tarafından da aynı değeri görmektedir. Buradaki yaklaşım biraz çelişkilidir. Zira genel anlatıda işgalciden kurtuluş öyküsü hâkimken, aynı zamanda bu işgalci sistem içinde yükselmiş ve başarılı olmuş Arnavutlarla bir övünme durumu söz konusu olmaktadır.

4.11 Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk Devrimleri

Kosova tarih ders kitaplarında Türkiye ve Atatürk imajının Osmanlı imajına göre çok farklı olduğu dikkat çekmektedir. Konu üzerine araştırma yapan Jazexhi ise bu durumu "iyi Türkler ve kötü Türkler" olarak yorumlamaktadır (Jazexhi, 2007). Aslında aynı vaka, Türk tarih ders kitaplarında da mevcuttur. Tarih ders kitaplarındaki Osmanlı'nın son dönemi anlatılırken çok da olumlu bir portre sunulmamakta ve Cumhuriyet'in gerekliliği anlatılmaktadır.

Kosova tarih ders kitapları da bir nevi "kötü" olanın yerine Mustafa Kemal ile "iyi" olanın geldiğini ve devrimlerin önemini anlatmaktadır. Türkiye açısından bakılınca tarih ders kitaplarındaki bu iyi anlatı oldukça olumlu görünmektedir. Örneğin 9.sınıf tarih ders kitabında Osmanlı'nın I. Dünya Savaşından mağlubiyetle ayrılmasının ardından ülkede milliyetçi hareketler başladığı ve bu hareketin önderliğini de Mustafa Kemal'in yaptığı anlatılır (Rexhepi, 2010, 36-37). Ders kitabında ise Mustafa Kemal'den şu şekilde bahsedilmektedir:

> "Mustafa Kemal, güçlü ve modern bir Türkiye kurmak için savaştı. O, vatansever, iyi ve yetenekli bir asker, demokratik ve anti monarşist biriydi" (Rexhepi, 2010, 36).
> "Mustafa Kemal önderliğinde 1923-1938 yılları arasında birçok reform yapıldı. Ülkenin modernleşmesi, gelişmesi, ekonomisinin kalkınması, eğitimde, dilde ve giyimde yeni kanunlar ve reformlar yapıldı. Atatürk döneminde Türkiye yurt dışı ile ilişkiler kurdu ve inanılmaz ilerlemeler kaydetti" (Rexhepi, 2010, 37).

12. sınıf tarih ders kitabında da aynı yorumlara rastlanmakta ve Atatürk'ün hem düşmana hem de Sultana karşı savaştığı vurgulanmaktadır (Bicaj ve Ahmeti, 2006, 44). Yine aynı ders kitabında Sultan cephesinin kendi ülkesinden çok koltuğunu düşündüğü anlatılırken Mustafa Kemal'in ülkenin bağımsızlığı için savaştığı vurgulanmaktadır.

Bütün bu yorumlardan çıkarılacak sonuç aslında çok basittir. Kosova tarih ders kitaplarındaki Osmanlı anlatısındaki en büyük "şeytan" Sultan'dır. Mustafa Kemal de diğer milletlerin toprağında gözü olmayan ve kendi ülkesinin bağımsızlığı için hem büyük devletlere hem de Sultan'a karşı savaşmaktadır. Dönemsel olarak incelendiği zaman, hem bağımsızlığa giden süreçte hem de I. Dünya savaşı sonrasında oluşan durumda Arnavutların bütünleşmesini engelleyen iki aktör vardır. Bunlar; Sultan ve büyük devletlerdir. Atatürk de bu iki aktöre karşı savaşmaktadır. Bu açıdan da Arnavutların, Mustafa Kemal devrimlerini olumlaması kadar normal bir şey olmayacaktır. Ayrıca Kosova'nın yeni kurulmuş bağımsız bir devlet olduğu ve bu devleti ilk tanıyanlardan ve bu devlete en çok destek veren ülkelerden birisinin Türkiye Cumhuriyeti olduğu göz önüne alınırsa buradaki Atatürk ve Türkiye anlatısı ile güncel politikanın paralel gittiği de görülecektir.

4.12 Örnek Ünite Soruları

Araştırma yapılırken, en çok dikkat çeken hususlardan bir tanesi de her ünite ve konu sonunda yer alan "Beraber Tartışalım", "Önemli Olaylar ve Gerçekler" ve "Soru ve Ödev" bölümleridir. Bu bölümlerde konu ile alakalı sorular öğrencilere yöneltilerek cevaplandırılmaları istenmektedir. Ancak bu sorular incelendiği zaman öğrencinin kendini yorumunu geliştirmesini hedeflemesinden çok öğrenciye verileni tekrarlattırma ve ezberletme amaçlı olduğu görülmektedir. Bu soruların bir kaçına " Arnavutlar ve İslam Dini" başlığı altında değinmiştik. Bu bölümler içerisinde özellikle İskender Bey Dönemini anlatan konu sorularını incelemekte fayda bulunmaktadır. Arnavut

milliyetçiliğinin en büyük kahramanının ve yapı taşının İskender Bey olduğu düşünülürse bu bölümde sorulan sorular verilmek istenen Osmanlı imajını anlamamız açısından önemlidir. Osmanlı imajı ile ilgili yakından alakalı olan bazı sorular ise şunlardır:

> "Neden, İskender Bey'in Avrupa'yı Osmanlı saldırılarından koruduğu söylenebilir?" (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 43).
> "Osmanlılar neden Arnavutlardan intikam almışlardır?" (Rexhepi ve Demaj, 2009a, 48).
> "İskender Bey figürünün büyüklüğü nerededir?" (Bicaj ve Salihu, 2009, 112).
> "İskender Bey'in küçük bir askeri güçle büyük Osmanlı ordularına karşı nasıl başarılı olduğunu arkadaşlarınızla tartışınız?" (Bicaj ve Salihu, 2009, 64).
> "İskender Bey'in ölümü neden büyük bir kayıptı?" (Bicaj ve Salihu, 2009, 67).
> "İşgalci Osmanlılar Arber topraklarında nasıl bir bölünme gerçekleştirdiler?" (Bicaj ve Salihu, 2009, 116)
> "Osmanlı kültürünün Arnavut toplum kültürüne etkisi ne idi?" (Bicaj ve Salihu, 2009, 117).
> "Osmanlı'nın Balkanlardaki kuşatması hakkında konuşun" (Bicaj ve Salihu, 2009, 33).
> "Osmanlı Devleti'nin rehin aldığı çocukların yetiştirilmesi nasıl yapılıyor?" (Bicaj ve Salihu, 36).

Çalışma kapsamında seçtiğimiz 9 soru aslında tarih anlatısının soru yolu ile öğrencilere tekrar ettirilerek, ezberlemelerini sağladığının kanıtı gibidir. Örneğin devşirme sorusu, rehin alma olarak öğrencilere sorulmaktadır. Yine 8.sorudaki Balkanlar'daki Osmanlı kuşatması hakkında konu anlatısı göz önüne alınırsa öğrencilerin Osmanlı imajı açısından çok da olumlu cevaplar vereceğini söyleyemeyiz. Ayrıca Osmanlıların Arnavutlardan İskender Bey'in intikamını aldığının anlatılması ve sonrasında neden bu intikamı aldığının sorulması bu sorunun da diğer soru olan İskender Bey'in küçük birlikleri ile "Koca Osmanlı ordularını dize getirmesi" sorusu ile desteklenmesi dikkat çekicidir. Ayrıca İskender Bey bölümünde değindiğimiz "Avrupa'nın koruyucusu" tanımının öğrencilerden açıklanmasının istenmesi dikkat çekicidir.

Kitaplarda bunlara benzer birçok soru ve örnek bulunmaktadır. Bu soruların amacı öğrenciye ilgili konuyu yorumlatmaktan çok tek taraflı verilen bilginin tekrarlatılması gibi görünmektedir. Kosova Savaşı'ndan, Vlora'daki bağımsızlık ilanına kadar süren Osmanlı Dönemi'ni anlatan ünite sorularının cevapları anlatılan konu içeriğine paralel bir biçimde Osmanlı ve Türk imgesi aleyhine olacağı ortadır.

Sonuç

Kosova Cumhuriyeti, 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan eden genç bir devlet olarak, Balkanlar adı verilen Güneydoğu Avrupa coğrafyasının deyim yerinde ise "tam kalbinde" yer almaktadır. Kosova'daki tarih yazımı konusu ise özellikle son dönemde büyük tartışmalar yaratmış ve bu hususta birtakım araştırmaların yapılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle bu tartışmaların tarih ders kitaplarında yer alan "Osmanlı İmgesi" üzerine yoğunlaşması dikkat çekicidir. Bütün bu tartışmalar bağlamında bu çalışma da Arnavutlar için hazırlanan Kosova tarih ders kitaplarındaki "Osmanlı İmgesi"ni araştırmak ve yorumlama amacını taşımaktadır.

10.887 km²'lik bu küçük ve genç ülkenin, bunca tartışmanın tam ortasında olması hiç kuşkusuz ki dikkat çekicidir. Soğuk Savaş sonrası dönemde gerçekleşen Yugoslavya Savaşı, tüm dünyanın dikkatini bir anda bu bölgeye yöneltmiş ve bu dağılma sürecinde kendini en son sırada bulan Kosova; 10 Haziran 1999 tarihideki 1244 no'lu BMGK kararından bu yana bölgenin sıcak gündeminden düşmemektedir. Gerek etnik açıdan hassas yapısı, gerek bölge ülkelerinin üzerinde söz sahibi olma yarışı, gerekse Sırbistan'ın Kosova konusundaki hak iddiasından hiçbir şekilde vazgeçmemesi ve belki de hiç vazgeçmeyecek olması; ekonomik kaynakları kısıtlı ve bölgenin en geri kalmış ülkelerinden biri olan Kosova'nın "neden bu kadar önemli" olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Hiç kuşkusuz ki bu sorunun cevabı; "tarih" ve "tarihi mitler" olmaktadır. Bu tarihi tartışmanın temelinde ise bölgede beş asır hüküm sürmüş olan Osmanlı vardır. Osmanlı gerek devlet yapısı, gerekse millet sistemi ile bölgeyi beş asır

boyunca karmaşık bir yapı içerisinde Balkan Savaşları'na kadar bir arada yaşatmayı başarmıştır. Ancak, gerek ulus devletlerin bölgede kurulma süreci ile gerekse I. ve II. Dünya Savaşları, Soğuk Savaş ve sonrasındaki Yugoslavya İç Savaşı ile bölge sıkça değişen siyasi sistem, demografik yapı ve coğrafi sınır sorunları ile boğuşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı sonrasındaki bu süreçte yaşanan tüm bu gelişmeler bölge üzerine çalışan araştırmalar tarafından sürekli "Osmanlı"ya atıf yapılarak açıklanmaya çalışmaktadır. İşte bu tam da bu noktada hem Balkanlar hem de Kosova konusunda sürekli karşımıza çıkan 'bu geçmiş' anlatısının bölgedeki tarih yazımını da büyük ölçüde şekillendirdiği ayrı bir gerçektir. Özellikle; Kosova gibi tarihi referanslar gösterilerek sahiplenilmeye çalışılan bir ülkenin tarih yazımındaki "Osmanlı İmgesi"nin incelenmesi bu açıdan oldukça gereklidir.

Kosova tarih ders kitaplarındaki kalıp yargılar hiç kuşkusuz ki, birçok ulus devlette de olduğu gibi o devletin kendi ideologları tarafından üretilmektedir. Ancak çalışma boyunca Arnavutluk tarih ders kitaplarını ve tarih yazımını inceleme fırsatını bulmuş olmam, iki ülke tarih yazımının neredeyse aynı sistematik ile ilerlediğini göstermektedir. Örneğin, Arnavutluk'ta bulunan, Arnavut Bilimler Akademisinin hazırlamış olduğu ve Arnavut tarihi hakkında ulaşılabilecek en temel eserlerden biri olarak kabul gören "Historia e Popullit Shqiptar" isimli kitap serisi Sosyalist dönem sonrası içerik ve anlatı olarak sürekli değişse de anlatı ve içerikte değişmeyen tek imgenin "Osmanlı" olduğu dikkat çekmektedir. Yani, sosyalist dönemdeki tarih yazımında "düşman" olarak tanımlanan Batı Avrupa, günümüzde tarih yazımında "dost" olarak irdelenirken, önceki dönemde "işgalci" ve "vahşi" olarak resmedilen ve tanımlanan "Osmanlı" günümüz Arnavut tarih yazımında da aynı şekilde yorumlanmaktadır. Komünist dönemdeki İslamofobi ve Osmanlıfobi/Türkofobi dine ve geçmiş sisteme karşı bir devlet propagandası olarak bir nebze kabul edilebilir. Ancak günümüzde hem Kosova hem de Arnavutluk'un bölgedeki en büyük ve en önemli müttefik ülkelerinden birinin Türkiye olması ve hala aynı yorumların tarih

ders kitaplarında ve tarih yazımında kendine yer buluyor olması hiç kuşkusuz ki, Arnavut Milliyetçiliğinin inşa sürecinde "en büyük öteki" olarak Osmanlı'nın resmedilmesi ile ilgilidir. Komünizm sonrasındaki dönemde tarih ders kitaplarında yer alan olumlu Türkiye imajı da bu konuda "Osmanlı-Türkiye" ayrışmasının Arnavut tarih yazımında yer aldığını göstermektedir. Yine bütün bu bilgiler kapsamında çalışmanın başında sormuş olduğumuz "tarih ders kitaplarına devletin müdahalesi var mı" sorusunun cevabı ise çalışmada da ilgili bölümde değindiğimiz gibi evettir. Birçok ülkede olduğu gibi Kosova'da da tarih eğitimi müfredatı ve bu müfredatı işleyen tarih ders kitapları ilgili bakanlığının kontrolünde hazırlanmaktadır.

Araştırma boyunca cevabını aradığımız en önemli soru ise hiç kuşkusuz ki ders kitaplarında yer alan Osmanlı/Türk anlatısının ne tür imgeler içerdiği üzerinedir. İlgili bölümlerde de değindiğimiz gibi, ders kitaplarında Osmanlı ve Osmanlılar Arnavut ulusu için en büyük öteki olarak resmedilmektedir. Ders kitaplarındaki Arnavut ulusunun en büyük ötekisi olarak resmedilen Osmanlı imgesi için sıkça kullanılan ve neredeyse Osmanlı deyince akla gelen ilk imge "işgalci" tanımıdır. Bu işgalci tanımı o kadar çok kullanılmaktadır ki, Osmanlı dönemi için "işgal dönemi", Osmanlılar içinse "işgalci" kelimeleri ders kitaplarında neredeyse eş anlamlı kelimeler olarak kullanılmaktadır. Ancak Osmanlı, sadece "işgal" tanımı ile sınırlı kalmamakta, kimi metinlerde de karşımıza "terör estiren", "ortaçağ karanlığı", "feodal", "zorba", "baskıcı", "barbar", "anlayışsız", "hoşgörüsüz", "güvenilmez", "insanların zorla dinlerini değiştiren", "zorla çocukları esir alan" ve "asimile edici" tanımları ile karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Osmanlı karşıtlığı üzerinden, İslam eleştirisi de gizliden gizliye tarih ders kitaplarında yer almakta ve sıklıkla Katolik Arnavutlardan bahsedilerek İslam dinine geçmeden önce Arnavutların çoğunlukla Katolik oldukları vurgulanmakta ve üstü kapalı da olsa Katoliklik propagandası yapılmaktadır. Özellikle en büyük kahraman olarak gerek sözlü kültürde gerekse tarih yazımında

karşımıza çıkan İskender Bey'in, Papalık ile olan ilişkisinin övgü dolu anlatımı ve İskender Bey'in Arnavutlar dışında Katolik dünyasının da koruyucusu olarak resmedilmesi de bu iddiayı doğrular niteliktedir. Ayrıca tarih ders kitaplarında yer alan Osmanlı dönemi anlatısında sürekli olarak Osmanlıların Arnavutları yüz üstü bıraktığı ve aldattığı anlatılmaktadır. Özellikle Osmanlı'dan kopuş sürecinin anlatıldığı metinlerde bu yaklaşım sıklıkla tekrarlanmakta ve hem Sultan'ın, hem Jön Türklerin, hem İttihat-Terakki'nin hem de İttihat muhalifi grupların sürekli Arnavutları kandırdığı ve yüz üstü bıraktıkları vurgulanmaktadır. Bu şekilde de Osmanlılar ile Arnavutlar arasındaki bağ koparılmakta ve Osmanlı'nın tümü yani kendi içerisindeki iyisi de kötüsü de ötekileştirilmektedir. Genel olarak, bu olumsuz anlatı da ilgili ünite sonlarında yer alan ünite soruları ve tartışma bölümlerinde tekrarlanarak öğrencilerin zihinlerine kazınmaktadır. Çalışmanın son bölümünde yer alan anket çalışması da tarih ders kitaplarındaki bu anlatının öğrencilerin düşüncelerini etkilediğini ve Kosovalıların tarih anlatımına paralel olarak Osmanlı hakkında olumsuz düşüncelere sahip oldukları görülmektedir.

Ders kitaplarındaki Türkiye imgesi incelendiği zaman ise karşımıza çok farklı bir manzara çıkmaktadır. Türkiye imajı, Kosova tarih ders kitaplarında yer alan diğer ülkelerin imajları ile kıyaslanırsa çok daha olumludur. Yani, tarih yazımında Türkiye'nin Osmanlı ardılı bir ülke olduğundan ve Osmanlı'nın mirasçısı olduğundan bahsedilmemekte ve kuruluş süreci de emperyalizm ve işgalcilere karşı bir mücadele olarak anlatılarak övülmektedir. Özellikle Atatürk devrimlerinin ve bu devrimlerin getirdiklerinin anlatıldığı metinlerde bu övgü dolu anlatım sıkça göze çarpmakta ve Atatürk'ün aynı zamanda Sultan'a karşı da savaştığı vurgulanmaktadır. Yani, tarih ders kitaplarına göre Türkiye ve Osmanlı birbirinden farklı ve kesinlikle ayrıdır. Bu yaklaşımın nedenleri ise anlaşılabilir görünmektedir. Çünkü Kosova tarih ders kitapları, Osmanlı dönemi dışındaki dönemler açısından incelendiği zaman ders kitaplarındaki ülke imajlarının günümüzdeki politik duruma göre şekillendiği hissiyatı

oluşmaktadır. Yani, Türkiye'nin gerek Kosova'nın gerekse Arnavutluk'un bölgedeki en büyük destekçilerinden biri olması Türkiye için olumlu bir imaj çizilmesinde mutlaka etkili olmaktadır. Ancak bu kez de karşımıza "neden bu kadar iyi ilişkilere sahip olduğumuz Arnavutların, "Osmanlı ile Türkiye'yi bu kadar birbirinden farklılaştırdığı" sorusu çıkmaktadır. Bu sorunun cevabı da çok zor olmayacaktır. Çünkü Türk tarafı, bugüne kadar kendi tarih yazımında da Osmanlı övgüsünden olabildiğince kaçınmış ve hep çuvaldızı Osmanlı'ya batırıp, kendi devlet sistemini öven ve yücelten bir anlayışa sahip olmuştur. Ayrıca bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurabilmemiz ancak soğuk savaş sonrası gerçekleşebilmiş bir olaydır. Ancak son yıllardaki, gerek iç politika gerekse dış politikadaki değişim pragmatik olarak yeni bir Osmanlı söylemini beraberinde getirmiş ve bu söz konusu olan farklılaşmayı ortadan kaldırmaya çalışan bir anlayış içerisine girmiştir. Bu anlayış son dönem Ankara söylemlerinde sıkça yer almakta ve Türkiye'nin geçmişinin 90 yıl ile sınırlı olmadığı ve büyük bir imparatorluk olan Osmanlı'nın devamı olduğu vurgulanarak bunun sorumluluğunda hareket edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Çalışmada cevabına ulaşmaya çalıştığımız bir diğer soru da "ders kitaplarında yer alan Osmanlı imgesinin öğrencileri ne ölçüde yönlendirebildiği" üzerinedir. Bu sorunun cevaplanabilmesi için metin incelemesi yapıldıktan sonra Kosovalı Arnavut öğrenciler ile bir anket çalışması yapılmıştır. Anket çalışması hem tarafımdan elden hem de BALKAR üzerinden online olarak gerçekleştirilmiştir. Bu anket çalışması da Kosovalı Arnavut öğrencilerin büyük oranda bu tarih anlatısından etkilendiğini ve Osmanlı'ya karşı yönlendirildiğini ortaya koymuştur. Kosovalı öğrenciler de Osmanlı'yı zihinlerinde "en kötü" olarak resmetmekte ve Osmanlı denince akıllarına ilk olarak "işgalci" "Barbar" ve "düşman" gelmektedir. Ayrıca bu yönlendirme sadece tarih ders kitapları yolu ile yapılmamaktadır. Özellikle son dönemdeki Türk tarafının bu konu üzerindeki itirazlarını dile getirmesi ve bu tartışmanın Kosova medyasında büyük ilgi görmesi ile de öğrenciler söz konusu Osmanlı olunca,

olumlu gözle baktıkları "dost" ve "müttefik" ülke Türkiye'ye karşı da olumsuz bir tavır takınmaktadırlar. Yani imgelerin oluşmasında ve sürdürülmesinde tarih ders kitapları kadar medya araçları da büyük etki göstermektedir.

Çalışma genel olarak Kosova tarih ders kitaplarındaki Osmanlı/Türk imgesini incelese de cevabını aradığımız soru aslında bu imgelerin "toplum üzerinde ön yargı yaratıp yaratmadığı" sorusudur. Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'taki gözlemlerin, ders kitapları üzerine yapmış olduğum incelemeler, öğrencilerle yaptığım anket çalışması ve medyadaki konu ile ilgili tartışma göstermiştir ki, ders kitaplarında yaratılan imgeler kesinlikle toplum üzerinde bir ön yargı yaratmaktadır. Bu durum da soğuk savaş sonrası bölgenin gerek AB ekseninde gerekse NATO gibi uluslararası örgütler bünyesinde bütünleşmesine etki gösterecektir. Bu durum salt Osmanlı İmgesi ile ilintili değildir. Kosova tarih ders kitaplarındaki öteki, 1389'dan 1912'ye Osmanlı'dır; I. Dünya Savaşı'nda Sırplar, Karadağlılar, Bulgarlar ve Yunanlılardır; II. Dünya Savaşı'nda Almanlar ve İtalyanlar, Soğuk Savaş döneminde Batı'dır ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Sırplar ve Makedonlardır. Tarih ders kitaplarındaki bu ötekileştirme ne yazık ki, toplumun davranışlarını olumsuz yönde etkilemekte ve diğer toplumlara karşı olumsuz bir bakış açısı ile bakmasını sağlamaktadır. Özellikle Kosova gibi birçok farklı etnik unsuru içerisinde barındıran ve hala aynı etnik tartışmaları yaşayan bir ülkede, tarih yazımının mutlaka gözden geçirilmesi gerekmektedir. Elbette bu çalışma zaman alacaktır, bazı kesimler tarafından büyük tepki doğuracaktır. Ancak Kosovalı Arnavut öğrencilerin, tarih ders kitaplarından zihinlerine yerleşen "Katil Sırp" ve "Hoşgörüsüz Türk" ile aynı toprakları paylaştıkları bir gerçektir. Hala savaşın yaralarını sarmakla ve savaştan arda kalan sorunları çözmekle uğraşan Kosova Devleti'nin gelecek nesillere nasıl bir ortam bırakacağı kendi ellerindedir. Yani, geçmiş nesillerin birbirini ötekileştirerek getirdiği iç savaşlar ve bölünmeler, belki de tarih yazımında yer alan ötekilerinin atılması ile gelecekte tekrarlanmayabilecektir.

Tarih ders kitaplarını ötekilerden arındırmak ve barışçı tarih yazımı çok zor görünse de asla imkansız değildir. Bunun için gerek AB gerekse BM gibi uluslararası örgütler birçok çalışma gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmektedir. Belki de yapılması gereken bölge ülkelerinin bir araya gelerek, tarih komisyonları kurarak ortaya daha barışçıl bir tarih söylemi çıkarmasıdır. Kosova'da Arnavutlar için ayrı, Türkler için ayrı tarih ders kitabı basılırken, Sırplar da Kosova kurumlarını tanımadıkları için Belgrad tarafından basılan kitapları kullanmaktadır. Bu durum da aynı toplumda ve aynı şehirlerde yaşayan Sırp, Arnavut ve Türk öğrencilerin birbirlerine karşı kendi tarih mitleri ile önyargı beslemesine sebep olmaktadır. Bu durum bir an önce düzeltilmelidir. Bunu yaparken de diğer ülkelerin ve toplulukların milliyetçi söylemlerini bir kenara bırakmaları ve ortaya çıkacak ortak metin üzerinde bir mutabakat sağlamaları gerekmektedir. CDSEE'nin (Center for Democracy in South East Europe) yaptığı çalışmalar ve ortaya çıkarmış olduğu tarih kitapları belki de bu konuda yapılabilecekler için en güzel örnek olacaktır. "Balkanlar" ve "Balkanlaşma" gibi tabirler ne yazık ki günümüzde "acı" ve "savaş"ı çağrıştırmaktadır. Oysa bu durumu tersine çevirmek yine bölge insanının yani bölge ülkelerinin elindedir. Bölge ülkelerinin, ideolojik tarih yazımını bırakarak barışçı bir tarih yazımına geçmeleri bölgenin çıkarına olduğu kadar tüm insanlığın da çıkarına olacaktır.

Miloş Obiliç

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 227-286.

BEŞİNCİ BÖLÜM:

MAKEDONYA GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Mehmet Hacısalihoğlu*

İçindekiler

Giriş 228
5.1 Makedonya Tarih Ders Kitapları 234
5.2 Makedon Tarih Ders Kitaplarında Milli Tarih Silsilesi ve "Biz" .. 235
5.3 Osmanlılar Kimdir? 239
5.4 Osmanlıların Balkanları Fethi 240
5.5 Meriç Savaşı (Bitkata Maritsa 1371): Makedonların Osmanlılara Karşı Verdiği En Önemli Savaş 241
5.6 Osmanlı Egemenliği ve Makedonlar 244
5.7 Osmanlı Egemeniliğine Karşı Direniş ve Milli Mücadele 248
5.8 Direnişin Sebepleri Nelerdir? 248
5.9 "Makedon Bağımsızlık Mücadelesi" 250
5.10 Jön Türkler Dönemi 252
5.11 Balkan Savaşları 254
5.12 Birinci Dünya Savaşı 259
5.12.1 Dünya Savaşının Genel Nedenler 262
5.12.2 Savaşın Makedonya'ya Özgü Nedenleri 263
5.12.3 Dünya Savaşı'nın Gidişatı 265
5.12.4 Birinci Dünya Savaşında Balkan Devletleri 268
5.12.5 Dünya Savaşının Sonuçları 273
5.12.6 Makedonya'nın I. Dünya Savaşı Sonrası Durumu 275
5.13 Makedon Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti İmajı 278
Sonuç 282

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0003-4287-1296
E-mail: mehmethacisalihoglu@gmail.com

Giriş

Makedonya Cumhuriyeti ilk olarak II. Dünya Savaşı sonucunda 1945 yılında ortaya çıkmıştır ve Sosyalist Yugoslavya Devletinin altı kurucu cumhuriyetinden birini oluşturmuştur. Ancak bu tarihten sonra Makedonya Cumhuriyeti'nde "Makedon Tarih Yazımı" olarak adlandırabileceğimiz Üsküp merkezli bir tarih yazımı oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır. Makedonya coğrafi isim olarak komşu Yunanistan ve Bulgaristan'da da bulunduğundan Batı Avrupa'da Makedonya Cumhuriyeti tarih yazımından bahsederken, Makedonya ismini kullanmak yerine, "Skopje/Üsküp okulu" tanımı tercih edilmektedir. Çünkü buradaki Makedonya, merkezi Üsküp olan yeni ortaya çıkmış Makedonya Cumhuriyeti'dir ve klasik Makedonya'yı, Bulgaristan Makedonyası'nı ve Yunanistan Makedonyası'nı temsil etmemektedir. Modern bir ulus ve bir devlet ismi olarak ortaya çıkan Makedonya, daha baştan siyasal alanda olduğu gibi tarih yazımında da büyük meydan okumalarla ve problemlerle karşı karşıya kalmıştır.

Bütün bu meydan okumalara "Skopje Okulu" 1945-1990 arası sosyalist dönemde yoğun bir tarih tezi ve tarih kitabı üretimiyle karşı koymuş, yayınlanan kitaplar dünyanın önde gelen kütüphanelerine başarılı bir şekilde ulaştırılmış ve günümüzde "Makedon Tarih Yazımı" diye adlandırabileceğimiz ciddi bir külliyat ortaya çıkmıştır.

Her ulusun tarihi belli bir dereceye kadar kurgulanmıştır, yani hayalidir, ama Makedonya'da bunun dozunun çok daha yüksek olmak zorunda olduğunu söyleyebiliriz. Sorunlardan biri eski Makedonlara dayanan, 19. Yüzyıla kadar kullanılmayan, bir coğrafyayı tanımlamak amacıyla canlandırılan Makedonya isminin eski Makedonlarla bilinen bir devamlılığı olmayan bir Slav topluluğu tarafından 20. Yüzyılın ortasında bir ulus ismi olarak resmen alınması (örneğin Türklerin de kendilerine Hitit ulusu demesi gibi bir şeydir bu), ikinci sorun ise 20. yüzyılın başlarında belgelerde Bulgar olarak tanımlanan bu topluluğun

Bulgar olmadığını dünyaya ve özellikle de Bulgaristan'a ispat etme ve bunları ikna etme zorunluluğu olmuştur.

Bütün bu zor tezleri dışarıya anlatmak yanında, cumhuriyetin özellikle de kendi toplumuna bunları benimsetmesi ayrıca büyük bir meydan okuma olmuştur. *Üsküp okulunun* ürettiği tarih ders kitaplarıyla bu görevi de başarıyla yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Özellikle 1990'dan sonra bütün eski sosyalist ülkelerde tarih ders kitaplarının yeniden yazılması ve önceden savunulan tezlerden vazgeçilerek, yeni bir tarih algısının ortaya çıkması söz konusu olmuştu. Adı ve sembolleriyle birlikte 17 Eylül 1991'de "Makedonya Cumhuriyeti" olarak bağımsızlığını ilan eden ülkedeki tarih yazımı, bu dönemde de kendi çizgisini korumaya devam etti. "Makedonya" adıyla bağımsızlık ilanı bilindiği gibi özellikle Yunanistan ile siyasal sorunlara yol açmıştır. Bulgaristan ise uzun süre Makedonca diye bir dilin olmadığını, bu dilin Bulgarca olduğunu savunmuştur. Makedonya isminin Yunan tarihinin bir parçası olduğunu savunan Yunanistan, Makedonya Cumhuriyeti'nin tanınmasını uzun süre engellemiştir. Nihayet Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya (FYROM) adıyla 1993'te Birleşmiş Milletler üyesi olabilmiştir. Yunanistan ise Makedonya'yı ancak anayasasında ve bayrağında değişiklikler yapması şartıyla 1995'te tanımıştır. Nisan 1996'da Yugoslavya (Sırbistan-Karadağ) da Makedonya'yı resmen tanıdı. Ülkede nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan Arnavutların haklarındaki kısıtlamalar ve yasaklar nedeniyle 2001 yılında başlayan isyanlar üzerine NATO'nun desteklediği Arnavutların eğitimde, yönetimde vb. alanlarda haklarını garanti altına alan bir barış planı kabul edildi. Bu şekilde Arnavutlar anadilde eğitim gibi bazı önemli haklar elde ettiler (Hacısalihoğlu, 2003, 442-443). Bu da ülkedeki okul sistemi ve ders kitapları üzerinde önemli etki yapacaktır.

Makedonya Cumhuriyeti tarih yazımı başlangıcından itibaren komşu ülkeler Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk tarih yazımlarıyla ciddi çatışmalar yaşamaya

başlamıştır. Makedonya tarih yazımının, kendisinden daha eski bir geleneğe sahip olan komşu ülke tarih yazımları ile çatışmasını kaçınılmaz kılan bazı özellikleri vardır. Bunları dikkate almadan bu sorunlu ilişkileri anlamak ve yorumlamak mümkün olmayacaktır.

Öncelikle Makedonya kavramı milattan önce Balkanlarda var olmuş ve Büyük İskender döneminde tarihe adını unutulmamak üzere yazdırmış, günümüzde en azından dil bakımından bir varisi kalmamış Makedon kavmine dayanmaktadır. Makedonya Cumhuriyeti ve bu cumhuriyette yaşayan topluluk, kendini öncelikle taşıdığı "Makedonya" ismiyle bu kavmin varisi veya torunları olarak tarihe konumlandırmaktadır. Antik Makedonların Antik Yunanlılarla yakın ilişkileri ve bağları nedeniyle bu kavmi ve tarihini kendi nüfuz sahası olarak gören Yunan tarih yazımı Antik Makedonları sahiplenen Makedon tarihçiliğini bir çeşit "işgalci" veya "hırsız" olarak algılamaktadır.

Benzer bir sorun Bulgar tarihçiliğiyle yaşanmaktadır. Bugünkü Makedonların konuştuğu dilin Bulgarca'ya yakınlığı ve hatta 1945'e kadar da Bulgarca olarak adlandırılması, Makedonların ise yine aynı tarihe kadar "Bulgarlar" olarak adlandırılması nedeniyle Bulgar tarihçiliği Makedon diye Bulgarlardan ayrı bir halkın varlığını tanımamaktadır. Sırbistan'ın 1912-13 yıllarında işgal ettiği topraklarda yaşayan Bulgarların Sosyalist Yugoslavya'nın kurucusu Tito döneminde "Makedon" diye adlandırılarak ayrı bir milletmiş gibi örgütlendirildiğini, "Makedonca" diye bir dilin kurgulandığını ve bu şekilde Bulgar bilincinin yok edilmeye çalıştığını savunmaktadır. Ayrıca bu yapay "Makedon" milletinin özbeöz Bulgar tarihinin önemli bir kısmını "Makedon" tarihi olarak "işgal" etmeye veya "çalmaya" çalıştığını ileri sürmektedir (Dimitrov, 2000; Memorandum, 1997; Stammler, H. A. 1991).

Gerçekten de Makedon milletinin tarihi yazılırken Bulgar tarih yazımının Bulgar tarihi olarak anlattığı Ortaçağ dönemi şahsiyetleri ve gelişmeleri Makedon tarih yazımında "Makedon" olarak anlatılmakta ve Ortaçağ'da Makedon-Bulgar

çarpışmalarından veya Bulgaristan'da Makedon egemenliğinden, hatta Makedonya'da "Bulgar boyunduruğu"ndan söz edilmektedir. Burada anlatılan örneklerde olduğu gibi Makedon tarih yazımının 1945'ten itibaren ortaya çıkarak Bulgar ve Yunan tarih yazımının etki sahasında genişçe bir alana yayılması, bu tarih yazımlarıyla çatışmasını kaçınılmaz kılmıştır ve bu çatışma günümüzde de devam etmektedir. Hatta tarih yazımındaki bu çatışma bu ülkelerle 1990'larda yaşanan siyasal krizlerin de en önemli nedeni olmuştur. Nitekim tarih yazımındaki çatışma yüzünden büyük siyasal çatışmaların yaşandığı dünya tarihindeki en önemli örneklerden biri şüphesiz Makedonya örneğidir (Troebst, 1983; Troebst, 1998, 217-234; Danfort, 1995).

Bu çerçeveden bakıldığında Makedon tarih yazımının ve buna dayanan ilk ve ortaöğretim tarih ders kitaplarının komşu ülkeler Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Arnavutluk ve Türkiye'den epeyce farklı bir tarih algısının olduğunu söyleyebiliriz.

Fakat tarih ders kitapları Makedonya'da Arnavut nüfusla hükümet arasında yaşanan siyasal krizler ve bu krizlerin bir uzlaşmayla (13 Ağustos 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması) çözüme kavuşturulması sürecinden de etkilenmiştir. Bunun sonucunda tarih ders kitaplarında artık Makedon tarihi ile Arnavut tarihi prensipte eşit olarak temsil edilmektedir. Makedon tarihi Makedon tarihçiler tarafından yazılırken Arnavut tarihiyle ilgili kısımlar Arnavut tarihçiler tarafından kaleme alınmaktadır. Bunun da ötesinde tarih ders kitapları tıpatıp çevrilerek Makedonca yanında Arnavutça ve Türkçe olarak da okullarda okutulmaktadır. Özellikle Bedri Nuredin isimli bir kişi tarafından Türkçe'ye çevrildiği belirtilen 8. sınıf Türkçe ders kitabının çok kötü bir çeviri olup Makedonca orjinaline bakmadan anlaşılamayacak durumda olduğunu, içinde çok sayıda yanlış çevirilerin bulunduğunu belirtmek gerekir. Makedonya'da Arnavutların elde ettikleri hakların anayasal güvence altına alınmasından sonra ülkede çok kültürlü bir öğretim sistemine

geçilmiş olduğundan, ders kitaplarının tamamı Arnavutça'ya da çevrilerek okullarda kullanılmaktadır. Aynı şekilde 1. sınıftan 8. sınıfa kadar ders kitapları Türkçe olarak da mevcuttur ve bu kitapların lise düzeyinde de çevirileri yapılması planlanmaktadır. Bu durum tarih eğitimindeki tarih anlatımını ve imaj incelemesini elbette bir dereceye kadar karmaşıklaştırmaktadır ve dihotomik (çift başlı) bir tarih anlatımı durumunu ortaya çıkarmaktadır. Tarih ders kitaplarındaki bu "çok seslilik" yine bu kitapların girişlerindeki "Makedonya çok kültürlü ve çok dinli bir ülkedir" vurgusuyla meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır (Ristovski vd, 2006a, 3). Ders kitaplarında evrensel bir tarih öğretimi amaçlandığı kitapların önsöz ve girişlerinde de vurgulanmaktadır. Örneğin 2009'te basılmış 8. sınıf tarih ders kitabında ders kitabının yeni müfredata göre hazırlandığı belirtildikten sonra, yeni plüralist zaman ve Balkanlardaki yeni siyasal durumun gereği olarak ders kitaplarının içeriğinin "ideolojiden arındırılmış" olduğu belirtilmektedir (Velkovski vd. 2009, 3). Ders kitaplarının milli tarih sınırlarını aşan daha kapsayıcı bir şekilde hazırlanması bu kitaplardaki "düşman" algısı gibi ötekileştirmeleri ortadan kaldırabilmiş midir, bunu bizzat kitaplardaki metinleri analiz ederek tespit edebiliriz.

Tarih ders kitaplarında genelde şöyle bir anlatım tarzı takip edilmiştir: Tarihin belli başlı dönemleri ele alınırken önce dünya ve Avrupa tarihi çerçevesinde, ardından Balkan tarihi çerçevesinde, üçüncü olarak Makedon tarihi çerçevesinde ve son olarak da Arnavut tarihi çerçevesinde sunulmaktadır. Bu kısımların hacimleri karşılaştırıldığında ders kitaplarında Makedon tarihine ayrılan sayfa miktarı ile Arnavut tarihine ayrılan sayfa miktarı arasında bir denge oluşturulmuştur. Örneğin 7. sınıf tarih ders kitabında 50-92 sayfaları arasında (toplam 42 sayfa) 18. Yüzyılın sonundan I. Dünya Savaşı'na kadar Arnavut tarihi anlatılırken, 93-135 sayfaları arasında (toplam 42 sayfa) aynı dönemle ilgili Makedon tarihini ele almaktadır (Ristovski vd. 2008, 50-92, 93-135).

Ders kitaplarında mevcut olan bu paralel milli tarih anlatımı aynı tarihsel süreçler farklı milli tarih yazımı perspektiflerinden yorumlanmasını beraberinde getirilmektedir. Bu da bazı konuların anlatımında bir dereceye kadar uyumlu bir anlatımı mümkün kılsa da özellikle iki ulusal tarih anlatısının kesiştiği noktalarda bir birine zıt anlatımları da ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin 1912/1913 Balkan Savaşları'nın anlatımında bu zıtlığı gözlemlemek mümkündür. Ders kitaplarındaki bu dihotomik yapının projemizin asıl konusu olan Osmanlı / Türk imajını nasıl etkilediği sorusu da bu bağlamda ayrıca bir önem kazanmaktadır. Örneğin bir taraf Osmanlı'yı daha olumlu, diğeri daha olumsuz mu tasvir etmektedir sorusu bu çalışmada cevaplamaya çalıştığımız sorulardan birini oluşturmuştur.

Ders kitaplarının hazırlanması eğitim bakanlığı tarafından ihaleye verilmektedir, ihaleyi kazanan yayınevi ders kitaplarını hazırlamaktadır. Yayınevleri arasında Prosvetno Delo AD, DİD Tabernakya gibi yayınevleri bulunmaktadır. Bakanlık, onaylanan ders kitaplarını öğretim yılı başında okullarda öğrencilere dağıtmaktadır. Arnavutça ve Türkçe ders kitapları olduğu gibi Makedonca ders kitaplarından çevrilmektedir. Çeviride resimler ve haritalar da dâhil olmak üzere Makedonca ders kitaplarındaki her sayfa aynen Arnavutça ve Türkçe ders kitaplarına da aktarılmıştır. Bu nedenle bu kitaplarda dillerinin farklı olması dışında farklı bir tarih yorumu sunulmamaktadır. Tarih ders kitaplarında konular Antik Yunan'la başlayıp II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa, Balkanlar ve Makedonya konularıyla bitirilmektedir. Makedon tarih ders kitaplarında Osmanlı tarihi özellikle 6. (Boşkoski vd., 2010) ve 7. sınıflar (Ristovski vd., 2008) ile lise (Gimnazia) 2. sınıfta (Boşkoski vd., 2006) öğretilmektedir.

Türkiye ile Makedonya Cumhuriyeti arasında tesis edilen iyi ilişkiler neticesinde Türk hükümeti Makedonya'dan Makedon ders kitaplarında bulunan olumsuz imgeleri ortadan kaldıracak bir revizyona gidilmesini talep etti ve Makedonya hükümeti de buna olumlu cevap verdi (Vreme, 208, October 9, 2004).

Makedon tarih ders kitaplarında Osmanlı imajı hakkında 2007 yılında hazırlanmış bir yüksek lisans tezi dışında çalışma bulunamamıştır (Biljali, 2007). Fakat güncel tarih ders kitapları ve Osmanlı/Türk imajıyla ilgili çalışmalar mevcut değildir. Arnavutluk ve Kosova'da olduğu gibi Makedonya'da da tarih ders kitaplarında yapılacak iyileştirmelerin daha detaylı ve uzun vadeli çalışmalarla mümkün olacağı, yalnızca tarihçilerin ya da siyaset adamlarının girişimlerinin yeterli olmayacağı, koordineli çalışmaların sistematik olarak yürütülmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Ders kitaplarının analizi ders kitaplarının içerdiği metinler ve görseller üzerinde yapılmakta ve yöntem olarak imgebilim/imajoloji yöntemine başvurulmuştur.

Tarih ders kitaplarının yaygın etkisini ölçebilmek amacıyla bir anket oluşturulmuş ve bu anket üniversite öğrencileri arasında uygulanmıştır. Hem Makedon hem de Arnavut öğrencilerin bakışlarını görebilmek ve aralarında fark olup olmadığını da gözlemleyebilmek amacıyla Mart 2014'te Üsküp'te Kiril ve Metod Devlet Üniversitesinde 50 Makedon öğrenciyle ve Tetovo Üniversitesinde ise 50 Arnavut öğrenciyle bir anket yapılmıştır. Anket yapılan üniversite öğrencileri bu çalışmada incelenen ortaöğrenim tarih ders kitaplarıyla eğitim görmüş ve ortaöğrenimden mezun olarak üniversite öğrenimi görmeye başlamış öğrencilerdir. Bu anketten elde edilen sonuçlar tarih ders kitaplarında yapılan tespitlerle bu çalışmanın ilgili yerlerinde karşılaştırılmaktadır.

5.1 Makedonya Tarih Ders Kitapları

Makedonya'da ders kitaplarının hazırlanması eğitim bakanlığı tarafından ihaleye verilmektedir, ihaleyi kazanan yayınevi ders kitaplarını hazırlamaktadır. Yayınevleri arasında Prosvetno Delo AD, DİD Tabernakya gibi yayınevleri bulunmaktadır. Bakanlık, onaylanan ders kitaplarını öğretim yılı başında okullarda öğrencilere dağıtmaktadır. Ülkede Makedonca

yanında Arnavutça ve Türkçe tarih ders kitapları da kullanılmaktadır. Kullanılan Arnavutça ve Türkçe ders kitapları olduğu gibi Makedonca ders kitaplarından çevrilmektedir. Çeviride resimler ve haritalar da dâhil olmak üzere Makedonca ders kitaplarındaki her sayfa aynen Arnavutça ve Türkçe ders kitaplarına da aktarılmıştır. Bu nedenle bu kitaplarda dillerinin farklı olması dışında farklı bir tarih yorumu sunulmamaktadır. 2001 Ohri Çerçeve Antlaşması ile birlikte ülkede yaşayan Arnavutların elde ettikleri eğitim hakları çerçevesinde tarih ders kitaplarında Arnavut tarihi Makedon tarihi ile eşit hacimde temsil edilmektedir. Bunun da ötesinde Arnavut tarihi hakkındaki bölümler / alt bölümler bizzat Arnavut yazarlar tarafından kaleme alınmaktadır. Türkçe ders kitapları için böyle bir uygulama söz konusu değildir. Ayrıca Türkçe ders kitaplarının çevirisi o kadar kötüdür ki bunları Makedonca orjinalini okumadan kullanmak neredeyse imkânsızdır. Tarih ders kitaplarında konular Antik Yunan'la başlayıp II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa, Balkanlar ve Makedonya konularıyla bitirilmektedir. Makedon tarih ders kitaplarında Osmanlı tarihi özellikle 6. (Boşkoski vd., 2010), ve 7. sınıflar (Ristovski vd., 2006a) ile lise (Gimnazia) 2. sınıfta (Boşkoski vd., 2006b) öğretilmektedir.

5.2 Makedon Tarih Ders Kitaplarında Milli Tarih Silsilesi ve "Biz" İmgesi

Makedon tarih ders kitapları Makedon tarihini antik dönemle başlatmaktadır ve Antik Makedonlar ile günümüz Makedon ulusu arasında bir devamlılık bağı kurulmaktadır. Bu şekilde antik dönemlerden günümüze kadar süregelen bir "Makedon halkı" imajı verilmektedir. Buna göre Makedon halkı antik dönem Makedonları ile bölgeye daha sonra yerleşen Slav kavimlerinin karışımıyla ortaya çıkmış bir halktır. Antik Makedonlar bu birleşmeye medeniyetleri ve kültürleriyle katkıda bulunurken Slav kavimleri dilleriyle katkıda bulunmuşlardır. Bu şekilde günümüzde mevcut olan Makedon halkı Antik Makedonların torunları ve meşru varisi ve bölgenin otokton

halklarından biri, diğer bir ifadeyle bölgedeki bilinen en eski kavimlerden biri olarak tasvir edilmektedir.

Orta Çağ tarihi anlatılırken de Makedon halkının devamlılığına vurgu hâkimdir. Ders kitaplarında Makedonya'da hüküm sürmüş krallar veya feodal beylerden bahsedilmekte ve verilen haritalarda antik dönem Makedonya'sının sınırları esas alınarak coğrafi olarak bir "Makedon vatanı"nın mevcudiyeti ve devamlılığı vurgulanmaktadır (Boşkoski vd., 2010, 89). Makedonya'da hüküm süren hükümdarlar ve krallıklar arasında 1185'ten itibaren Dobromir Hrs (Hriz)'in beyliği, 13. Yüzyılın ortasından itibaren "Strez Makedonya Beyliği", 13. Yüzyılın başlarından itibaren Aleksij Slav'ın beyliği anılmaktadır. Ders kitaplarında İlköğretim 6. sınıf ve lise 2. sınıf ders kitaplarında bu beyliklerin Makedonya topraklarındaki sınırlarını gösteren haritalar verilmiştir (Boşkoski vd., 2010, 87; Boşkoski vd., 2006, 42). Bu hükümdarlar ve beylerin "Makedon" kimlikleri farklı şekillerde vurgulanmıştır. Örneğin her iki ders kitabı da Aleksij Slav'ı bir "Makedon soylu" (makedonskiot blagorodnik) (Boşkoski vd., 2010, 86; Boşkoski vd., 2006, 43) olarak tanımlamaktadır.

Bu Orta Çağ Makedon beyliklerinin düşmanları olarak ise öncelikle Bizans İmparatorluğu, Sırplar, Bulgarlar ile Katolikler ve Latinler anlatılmaktadır. Buna göre Katolikler ve Latinler 14. Yüzyıl başında Makedonya'yı istila etmiştir. 14. Yüzyılda "Makedonya'da Sırp egemenliği" anlatılmaktadır. Bunun yanında Bizans prensleri arasındaki savaşlarda "çok sayıda Makedonun öldürüldüğü", "Başkenti ele geçirmek isteyen taraflardan birini veya ötekini destekleyen Makedon soylular büyük maddi ve insan kayıplarına uğramışlardır" (Boşkoski vd., 2006, 44-45). Böylece Makedon halkının varlığı ve devamlılığı vurgulanmaktadır.

Makedon tarihinin bir sonraki evresi olarak ise Stefan Duşan'ın ölümünden sonra Sırp İmparatorluğunun dağılması ve imparatorluğun beyliklere parçalanması anlatılmaktadır. Bu beyliklerden bazıları "Makedon" beylikleri olarak karakterize edilmektedir. 14. Yüzyılın ikinci yarısında "Serez Devleti",

"Prilep-Makedonya Krallığı" ve "Jovan ve Konstandin Dragaş Devleti" Makedon tarihinin parçaları olarak ele alınmışlardır (Boşkoski vd., 2010, 88-90; Boşkoski vd., 2006, 47-49). Bu beylikler arasında özellikle "Prilep-Makedonya Krallığı", bu devletin kralı Volkaşin ve onun 1371'de Meriç (Çirmen) Savaşaında Osmanlılara karşı savaşırken ölümü vurgulanmaktadır. Nitekim Volkaşin'in varisi olan oğlu "Kral Marko" Osmanlı'ya karşı savaşan mitleşmiş bir kahraman olarak özellikle vurgulanmaktadır. Bu şekilde Osmanlılar Makedon tarihine bir "düşman" olarak giriş yapmış olmaktadır.

Osmanlı tarihinin anlatımında da Makedon ulusunun devamlılığı vurgusu mevcuttur. Nitekim Makedonların Osmanlı'ya karşı mücadelesini anlatan bölümler vardır. Bunun yanında ayrıca Arnavutların ve özellikle İskender Bey'in Osmanlı'ya karşı mücadelesine önemli yer verilmektedir. Bu bölümler Balkan tarih yazımında klişeleşmiş "Türklere karşı kesintisiz mücadele" imajını yeniden üretmektedir. Ders kitaplarında kullanılan ifadeler "Makedon nüfusu" (makedonskoto naselenie), "Makedon halkı/milleti" (makedonskiot narod), "Makedonlar" (Makedontsi) ve genel anlatım Makedonya diye bir coğrafyanın mevcut olduğunu ve bu coğrafyanın "Makedonlar" tarafından iskan edildiğini vurgulama amacı taşımaktadır. Bu şekilde "ezelden beri" mevcut bir Makedon vatanı ve Makedon milleti klişesi yaratılmaktadır. Bu klişe genel olarak ulusal tarih klişelerinden biridir. Bu klişeyle uyumlu olmayan günümüzdeki Makedonya'nın çok uluslu yapısına da bu bağlamda bir cevap verilmektedir: Osmanlı'ya karşı gerçekleştirilen Karpoş İsyanı'ndan sonra Makedonya'nın kuzey-batısında "toplu bir Arnavut göçü" gerçekleşmiş ve bu hareket "Makedonya'nın kuzeyinin ve batısının etnik karakterine büyük değişimler getirmiştir" (Boşkoski vd., 2010, 118). Bu ifadeyle günümüzde Makedonya'da yaşayan Arnavutların buranın "otokton" bir topluluğu olmadıkları ve buraya ancak 17. Yüzyılda Osmanlı egemenliği döneminde gelip yerleştikleri, binaen aleyh Makedonya'nın gerçek sahiplerinin Makedonlar olduğu dolaylı olarak belirtilmektedir.

Makedon milli tarih silsilesinin bir sonraki dönemi 19. Yüzyıl ile 20. Yüzyıl başlarıdır. Bu dönemin anlatımında tarih ders kitapları çok net Makedonya haritaları vermekte ve Makedon ulusunun bağımsızlık ve özgürlük mücadelesinden bahsedilmektedir. Balkan Savaşları ve Makedonya'nın dört Balkan devleti (Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Arnavutluk) paylaşılması, Makedonların Balkan devletleri tarafından dünya savaşlarında kullanılması ve daha sonraki dönem Makedon milli tarih silsilesinin devamını oluşturmaktadır. Bu şekilde Makedon halkının ve milletinin antik dönemlerden günümüze kadar varlığı ve sürekliği ders kitaplarında sağlanmış olmaktadır.

Makedon tarih ders kitaplarındaki "Biz" algısını şu klişelerle özetleyebiliriz:

1. Makedonya Balkanlar'daki en eski ülkelerden biridir.
2. Makedonlar Balkanlar'daki en eski halklardan biridir.
3. Antik Makedonlar'dan günümüz Makedonlarına kadar Makedon halkında süreklilik vardır, Günümüz Makedonları Antik Makedonların torunlarıdır.
4. Makedonya coğrafyasında esaret dönemleri olmuştur, ama hemen her dönemde Makedon beyleri ve kralları mevcut olmuş, bağımsızlık için mücadele etmişlerdir.
5. Makedonlar yabancı egemenlikleri hiçbir zaman kabul etmeyip bunlara karşı sürekli olarak mücadele etmişlerdir.
6. Makedonya işgal edilmiş ve düşmanları tarafından parçalanmış bir ülkedir.
7. Makedonlar yabancı işgali altında büyük acılar çekmiş ve mağdur edilmişlerdir.

Makedon tarih ders kitaplarındaki bu "Biz" algısına karşılık bir de düşmanlar yani "Öteki"ler mevcuttur. Bunlar dönemlere göre farklılaşmakla birlikte öncelikle Bulgar, Sırp, Bizans, Osmanlı gibi devletler ve krallıklar, kısacası bölgedeki Makedon olmayan bütün halklardır. Bu bağlamda ötekileştirilen devletlerden biri ve kitaplardan edinilen izlenime göre en önemlisi Osmanlı Devletidir.

Ağağıdaki bölümde Ortaçağ'dan 20. Yüzyıla kadar Makedon tarih ders kitaplarında nasıl bir Osmanlı Türk algısının mevcut olduğu tarihsel kronolojik bir çerçevede verilmeye çalışılmaktadır.

5.3 Osmanlılar Kimdir?

Orta Okul ve Lise tarih ders kitapları Osmanlıları "Türkler-Selçuklular" ve Oğuz ve Türkmenlerden bir grup olarak tanımlamaktadır. Ders kitaplarına göre Hazar Denizine yakın bir yerde yaşamaktaydılar ve Bağdat Halifeliğinden İslam'ı aldılar. Moğolların baskısı altında Selcuk Sultanlığı yıkıldı ve yeni emirlikler (beylikler) ortaya çıktı. "Kayı kabilesi reisi" (plemenski vodach na plemeto Kai) Osman diğer Selçuklu kabilelerini birleştirmeyi başardı. Onun adına göre devlete Osmanlı "Osmanliyska" ve tebasına da Osmanlılar "Osmanlii" adı verildi (Boşkoski vd., 2006, 32; Boşkoski vd., 2010, 75).

Sosyalist dönem tarih ders kitaplarında yer alan "Türk esareti" kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu için kullanılan "Türk" ibaresinin tarih ders kitaplarından bu şekilde çıkarıldığı ve artık Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında belirgin bir ayırıma gidildiği görülmektedir. Ders kitaplarındaki bu durum büyük ölçüde yapılan anketlerde gözlenmektedir. Nitekim yaptığımız ankette "Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan halklar için nasıl adlandırılmalıdır?" sorusuna Üsküp Üniversitesinden 50 öğrencinin % 24'ü "Osmanlı egemenliği", % 26'sı "Osmanlı boyunduruğu", % 24'ü "Türk egemenliği", % 20'si ise "Türk boyunduruğu" seçerken yalnızca % 4 "Pax Ottomana/Osmanlı barışı" seçeneğini işaretlemiştir. Bu sonuçlar ders kitaplarındaki bu dönüşümün öğrencilerden yalnızca yarısından biraz fazlasına yansıdığını göstermekte ve yaklaşık beşte birinin ise eski "Türk esareti" kavramını muhafaza ettiği görülmektedir. Tetovo'daki Arnavut öğrencilerin ise % 38'i "Osmanlı barışı/Pax Ottomana", % 30'u "Osmanlı egemenliği", % 14'ü "Osmanlı boyunduruğu" derken, yalnızca % 14'ü "Türk egemenliği" seçeneğini işaretlemiş ve "Türk boyunduruğu" seçeneği hiç işaretlenmemiştir. Bu sonuçlara göre "Osmanlı"

kavramı Makeodnya'daki Arnavut öğrenciler arasında beşte dört oranında yaygındır ve Arnavutlar Makedonlara kıyasla çok daha yüksek bir oranda bu kavramı benimsemiştir. Kaldı ki ankette verdiğimiz "Osmanlı barışı" seçeneği ders kitaplarında herhangi bir şekilde mevcut klişeler arasında yer almaz ve Arnavut öğrencilerin bu kadar yüksek bir orada bu kavramı tercih etmesi ancak ülkedeki Arnavut'ların içinde bulundukları durumla açıklanabilir.

5.4 Osmanlıların Balkanları Fethi

Ders kitaplarında Balkanların Osmanlılar tarafından 14. Yüzyılın ikinci yarısından 15. Yüzyıl ortalarına kadar devam eden fetihleri de anlatılmaktadır. Bu fetihler döneminde Makedonya ismi de Balkanlar'daki ülke isimleri arasında anılmakta ve hatta Osmanlı haritası üzerinde gösterilmektedir. "Muhteşem Süleyman" (1520-1566) döneminde Osmanlı İmparatorluğu başlığını taşıyan bir haritada Balkan ülkelerinin isimleri ilgili yerlere yazılırken Makedonya ismi de yazılmıştır (Boşkoski vd., 2006, 33). Başka bir haritada ise Osmanlıların Balkanlar'a girişi bir ok üzerinden gösterilmekte ve şehir isimleri verilerek fetih tarihleri yazılmaktadır, ör. Üsküp 1391. 1453'te İstanbul'un fethi (Osmanliite go osvoile Tsarigrad) ve Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışı da çok kısa ve dikkat çekici negatif bir üslup kullanılmadan anlatılmaktadır (Boşkoski vd., 2006, 32).

Her ne kadar ders kitaplarında ayrıntılı yer almasa da ankette sorduğumuz "Mensup olduğunuz milletin tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanmış en önemli savaş veya tarihsel olay hangisidir?" sorusuna Üsküp Üniversitesindeki Makedon öğrencilerin % 36'sı "1912/13 Balkan Savaşları" derken, % 32'si "İsanbul'un alınması" seçeneğini işaretlemiştir. Hatta Tetovo'daki Arnavut öğrencilerinin % 45'i bu seçeneği işaretlemiştir. İki grup birlikte değerlendirildiğinde "İstanbul'un alınması" Makedonya'daki öğrenciler arasında en önemli tarihsel olay olarak tercih edildiği görülür.

Fakat bu nötür Osmanlı anlatımı ders kitaplarında Osmanlı'ya karşı savaşların anlatıldığı bölümlerde değişmektedir. Metinlerin yanında öğrencilere konuyla ilgili düşünmeleri için sorular (zadacha and razmislete) verilmekte ve bu sorular arasında örneğin "Neden Osmanlılar Arnavutluk'u kolayca işgal ettiler?" veya "Osmanl'nın Balkanlar'daki hızlı ilerleyişinin nedenlerini anlatınız" yer almaktadır (Boşkoski vd., 2006, 50; Boşkoski vd., 2010, 78). Bu soruların cevabı metin içerisinde verilmektedir: Balkan ülkleri Osmanlılara karşı birlik içinde olmadığı için. Bu şekilde ders kitaplarında Balkan ulusları arasında dayanışmanın olmayışı ve ortak düşmana karşı birlikte hareket edilmeyişi vurgulanmakta ve yaygın klişe "Hristiyan Balkan milletlerinin düşman Müslüman Türklere karşı dayanışma içinde olmaması" yeniden üretilmektedir.

5.5 Meriç Savaşı (Bitkata Maritsa 1371): Makedonların Osmanlılara Karşı Verdiği En Önemli Savaş

Her Balkan ulusu tarih yazımında bir savaşı Osmanlılara karşı verilmiş en önemli savaş olarak tanımlamakta ve ülkesinin Osmanlı egemenliğine geçişinde bu savaşın belirleyici olduğunu belirtmektedir. Yaygın klişeye göre bu savaşla "ulusun bağımsızlığı sonlandırılmış", "Karanlık dönem" başlamış ve "Türk boyunduruğu" veya "Osmanlı boyunduruğu" başlamıştır. Bu kritik savaş örneğin Yunan tarih ders kitaplarında bu savaş "İstanbul'un düşüşü", Sırp tarih ders kitaplarında ise "Kosova Meydan Savaşı"dır.

Makedon tarih ders kitaplarında ise bu savaş 1371 Meriç Savaşıdır. Osmanlı tarih yazımında "Çirmen Savaşı" diye adlandırılan bu savaş Makedon tarih yazımına göre Makedonya'nın Osmanlı egemenliğine girişini başlatan savaştır.

Ders kitapları önce Sultan I. Murad'ın (1362-1389) Osmanlı başkentini Bursa'dan Edirne'ye (Odrin) taşımasını ve "Balkanları

fetih politikasının başlamasını" (Osvojuvaçkata politika na Balkanot) anlatmaktadır.

"Dayanışmanın olmayışı" klişesi bu savaşın anlatımında ana ögelerden biri olarak dikkat çekmektedir. "Osmanlı tehlikesine" rağmen ve Patriğin Balkan halklarının güçlerini birleştirme girişimlerine rağmen bir ittifak oluşturulamadı, çünkü "herkes kendi menfaatini düşünüyordu" (sekoj go gledal svojot interes) (Boşkoski vd., 2006, 50).

Anlatımda ortaya çıkan bir diğer ana klişe ise "Hıristiyanlığın koruyucu duvarı" anlamına gelen ve "antemurale christianitatis" olarak da adlandırılan yaygın klişedir. Her nekadar Makedon tarih ders kitaplarında bu Latince terim kullanılmasa da, Makedonya'nın Balkanlar'da Osmanlı tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı ilk ülke olduğu belirtilerek kuvvetli bir şekilde bu klişe verilmektedir (Od balkanskite zemji Makedonija bila prva zemja vrz koja se nadvisnala opasnosta od Osmanlite.) (Boşkoski vd., 2006, 50). Hatta "dayanışmadan yoksun Balkan halkları" klişesine Makedonlar dâhil edilmez. Bilakis Makedonların Osmanlılara karşı bir Balkan ittifakı oluşturmak için çaba sarfettiği, fakat diğer Balkan güçlerinin bu dayanışma girişimini desteklemediği belirtilmektedir. Nitekim Seres hükümdarı Jovan Ugleşa Kral Volkaşin ile bir anlaşma yapmış ve Bizans ve Balkanlar'daki diğer feodal beylerle Osmanlılara karşı ortak bir savaş (borba protiv Osmanliite) için bir ittifak yapmaya çalışmış, fakat bu girişiminde başarısız olmuştur (Boşkoski vd., 2006, 50).

Buna rağmen Makedon hükümdarların kendi aralarında bu dayanışma sağlanabilmiştir. Nitekim 1371 yılında Seres devletinin sınırları "tehlike altında" iken Jovan Ugleşa Bizans İmparatorundan yardım istemiş ama bu yardımı alamamış, daha sonra kardeşi Volkaşin'i yardıma çağırmıştır. Volkaşin ise tahtını oğlu Marko'ya bırakarak altmışbin askerle Makedonya'ya gelmiştir. "Balkanlı hükümdarlar büyük ümitlerle savaşın başlamasını beklediler." Nihayet meydan savaşı 22-26 Eylül 1371'de Meriç kenarında Çernomen'de "Müslüman ordularının Hıristiyan ordularına saldırmasıyla" başladı. "Bu kanlı savaşta

Osmanlılar iki kardeşin ordularını hezimete uğrattı. Çok sayıda Makedon askerle birlikte Volkaşin ve Ugleşa kardeşler de kahramanca öldüler." Bu ifadeyle bir yandan bir "Müslüman-Hıristiyan savaşı" klişesi verildiği gibi Makedonyalıların "Hıristiyanlığın kahraman savunucuları" veya kendisini "Hıristiyan Avruapa'yı korumak için feda eden kahramanlar" klişeleri de sağlanmaktadır.

Makedonların Osmanlılara karşı verdiği mücadelede aynı kapsamda yer verilen kişi "son Makedon kralı Marko"dur. Volkaşin'in oğlu Marko ders kitaplarına göre halkı "Osmanlı zulmünden" (nasilstvata na Osmanliite) korumaya ve bunun için Osmanlılara karşı bir ittifak oluşturmaya çalışmış, ancak başarısız olmuştur. 1385 yılında Sultanın vasalı olmuş ve Sultan'a vergi ödemeye ve savaş zamanlarında onun ordusuna katılmaya zorlanmıştır. Fakat onun bu katkılarına rağmen Osmanlılar ona ait Prilep, Bitola ve Kratovo'yu ele geçirmiştir. Nihayet Kral Marko ve Sultan'ın diğer vasalı Konstantin Dragaş Sultan'ın ordusunda Eflak Voyvodası Mirçe'ye karşı savaşırken Rovine'de ölmüştür. Ders kitaplarında Kral Marko'nun bu durumu ve Sultan'ın ordusunda diğer Hıristiyanlara karşı savaşmasının ona çok ağır geldiği anlatılmaktadır. Buna göre katıldığı son savaştan önce Tanrı'ya Hıristiyanların zaferi için ve bunun için de kendisinin ilk kurban olması için dua etmiştir ("Jas velam i go molam Boga da im pomogne na hristijanite, a jas neka bidam prv meg'u mrtvite vo ovaaa bitka") (Boşkoski vd., 2006, 52).

Kral Marko'nun Osmanlı Ordusu'nda hizmetiyle oluşan klişe "düşman tarafından savaşlarda kullanılmak", daha sonraki anlatımlarda da tekrar edilecektir. Örneğin Balkan Savaşlarında ve Dünya Savaşlarında Makedonların işgalci devletler tarafında cepheye sürülmeleri ve kullanılmaları, kurban edilmeleri aynı klişenin başka bir bağlamda yeniden üretilmesidir.

Ders kitabında Osmanlı fethini anlatan ve Rahip İsaija'ya atfedilen 14. Yüzyıla ait bir alıntı verilerek Osmanlı fetihleri son zamanlardaki iyileştirmeler neticesinde ders kitaplarından atılan

en olumsuz ifadeleri toplu olarak verilmektedir. Okuma parçası olarak verilen bu metine başlık olarak "Metnin analiz edin" başlığı verilmiştir. Metnin bir kısmı şöyledir:

> "İsmailliler bütün ülkeye havadaki kuşlar gibi yayıldığı zaman, Hıristiyanların bir kısmını katlettiler, diğer bir kısmını köleliğe gönderdiler… Ve ülkedeki her şey, mülkler, insanlar, hayvanlar ve bütün ürünler yok oldu. Halk arasında ne prensler, ne liderler ve hocalar kalmadı, onları koruyacak kimse kalmadı… ve gerçekten yaşayanlar ölenlere imreniyordu."

"Makedonya'nın Osmanlı Egemeniliğine Geçişi" bölümü altındaki bu alıntı metinle Osmanlı fethi tam bir yıkım ve tahribat ve bir felaket olarak tanımlanmış ve bu şekilde mevcut "Türk işgali döneminde Balkanların bütünüyle tahribatı" klişesi yeniden üretilmiştir.

5.6 Osmanlı Egemenliği ve Makedonlar

İlköğretim 6. sınıf ve lise 2. sınıf tarih ders kitaplarındı Osmanlı Devleti'nin idari yapısına üç sayfalık bir bölüm ayrılmıştır ve üç alt başlık altında anlatılmaktadır: Timar-Sipahi Sisteminin Kuruluşu, Kolonizasyon, İslamizasyon (Boşkoski vd., 2006, 58-60; Boşkoski vd., 2010, 75, 99-100). Bu anlatımlarda Balkan tarih yazımında klişeleşmiş Osmanlı sistemi imgesi olan "Osmanlı feodalizmi" konunun geneline hâkimdir. Makedon ders kitapları Osmanlı sistemini "merkezi bir feodal sistem" olarak tanımlamaktadır.

Osmanlı Devleti "feodal devlet" olarak tanımlanmaktadır: Sultan "ülkenin ve tebanın sınırsız gücü olan hükümdarıdır" ve yalnızca peygamber Muhammed'e ve Tanrı'ya karşı sorumludur. Büyük Vezir (Sadrazam) divan-i hümayunun ("Tsarskiot sovet") başıdır, vilayet yönetiminde Eylat, Beylerbekli [Beylerbeylik], Sancak vardır.

Makedonya'daki Osmanlı egemenliği anlatılırken, öncelikle Timarlılar ve onları "askeri-idari hâkimiyeti"ne işaret edilmektedir: Sipahiler "askeri feodaller"dir ve Sultan "onların feodal hükümdarı"dır. Hıristiyan halk ise "raya" [reaya]dır ve

bunlar Sipahilerin tarlalarında angarya olarak çalışmak zorundadır. "Raya" nakdi vergiler, ayni vergiler ödemek zorunda ve angarya olarak çalışma yükümlülüğüne sahiptir. Bu tanımlamalar tipik "feodal sistem" ve "köleleşmiş teba" klişeleriyle örtüşmektedir.

Balkan ülkelerindeki Osmanlı hâkimiyetiyle ilgili en önemli konulardan biri devşirme meselesidir. Birçok Balkan ülkesinde devşirme klişeleşmiş bir şekilde "kan vergisi" olarak anlatılmakta ve "Türk zulmü"nün en önemli göstergelerinden biri olarak tasvir edilmektedir. Makedon tarih ders kitapları da bu klişeyi yeniden üretmekte ve "kan vergisi" ("danokot vo krv (devşirme)") kavramını kullanmaktadır. Ders kitaplarına göre bu Hıristiyanlar için "en ağır vergi" yükümlülüğü idi. Ders kitabında ayrıca analiz edilmesi istenen bir okuma metni verilmektedir. Ivo Andriç'in Drina Köprüsü romanından alıntılanan bu metinde Osmanlı devşirme sistemi dramatik bir şekilde anlatılmakta ve "kan vergisi" kavramı kullanılmak, "ailelerin çocuklarını ormanlarda gizledikleri", "çocuklarına devşirmeden kurtulmak için aptal gibi hareket etmeyi öğretmeleri", devşirmeden kurtulmak amacıyla "bazılarının çocuklarının parmaklarından birini keserek onları gerçekten sakatladığı" belirtilmektedir. Çok ilginç bir şekilde dünyaca ünlü ve Nobel Ödülü sahibi İvo Andriç'in romanının burada Osmanlı egemenliği hakkında negatif klişeler için kaynaklık ettiğini gözlemlemekteyiz (Boşkoski vd., 2006, 58). Ders kitaplarında ayrıca Yeniçerilerden "zorla Müslümanlaştırılmış Hıristiyan çocukları" olarak bahsedilmektedir (Boşkoski vd., 2006, 35).

Osmanlı egemenliğinin anlatıldığı ikinci alt başlık "Kolonizasyon" olup burada "yeni fethedilen topraklara Küçük Asya'dan Müslümanların, Yörüklerin yerleştirilmesi"nden bahsedilmektedir. Bunun sonucunda şehirler camiler, tekkeler, hamamlar, hanlar, bezestanlar, medreseler vs. ile oryantal bir karakter kazanmıştır. Ders kitaplarından birinde Şumnu'daki Balkanların en büyük camisi olarak bilinen Tombul Cami'nin, diğer ders kitabında ise Bitola (Manastır) ve Tetovo

(Kalkandelen)'in "İslami objeler"le fotoğrafları verilmektedir. Osmanlı kolonizasyon politikasının nedeni olarak Osmanlıların Makedonya'daki egemenliğini kuvvetlendirmek istediği belirtilmektedir (Boşkoski vd., 2010, 99).

Kitaplardaki Osmanlı yönetiminin anlatıldığı üçüncü alt başlık olan "İslamlaştırma" altında Makedonya'da gönüllü ve zorunlu İslamlaştırma uygulandığı belirtilmektedir: Büyük feodallerin imtiyazlarını korumak amacıyla gönüllü olarak Müslüman oldukları belirtilmektedir. "Fakir halk" Hıristiyanların ödemek zorunda olduğu vergilerden muaf olmak için İslam'a geçtiler. "Müslümanlaştırılmış Hıristiyanlar"ın büyük bir kısmı ana dillerini ve geleneklerini koruyabildiler. Bazıları Sokollu Mehmed Paşa gibi büyük Türk devlet adamları oldular. Fakat birçok sağlıklı Hıristiyan çocuğu devşirildi, zorla Müslümanlaştırıldı ve Yeniçeri oldu. Birçok genç kız zorla beylerin saraylarına getirildi ve burada Müslümanlaştırıldı.

Ders kitaplarından birinde 18. Yüzyıla ait bir resim verilmekte ve Avrupa'da üretildiği anlaşılan bu resimde Müslümanların bir Hıristiyanın Müslüman olmasını kutlaması tasvir edilmektedir (Boşkoski vd., 2010, 100). Bu anlatımlar sonuçta bütünüyle "zorla Müslümanlaştırma" klişesini teyit etmese de, ders kitaplarının geneline bakıldığında bu klişenin büyük ölçüde mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Buna göre İslamlaştırma kitleler halinde Bosna'da ve Arnavutluk'ta; Batı Makedonya'nın, Bulgaristan'ın ve diğer Balkan ülkelerinin de büyük bölümlerinde gerçekleşti. "Müslümanlaştırılmış nüfus Boşnaklar, Torbeşler ve Pomaklar olarak bilinmektedir" (Boşkoski vd., 2010, 100). Lise tarih ders kitabı Makedonya'da İslamizasyon hakkında daha detaylı bilgi vermektedir. Buna göre Makedonya'da Islamizasyon en çok Radika ve Tsırni Drim nehirlerinin vadilerinde, Üsküp, Tetovo ve Kiçevo kazalarında gerçekleşmiştir. "Müslümanlaştırılmış halk Torbeşler ve Goranlar olarak bilinmektedir" (Boşkoski vd., 2006, 60).

Bu anlatımlardan verilen mesaj Makedonya'da farklı isimlerle bilinen Müslümanların Müslümanlaştırılmış Makedonlar ve Hıristiyanlar olduklarıdır. İlginç bir şekilde bu mesajı desteklemek amacıyla ders kitabında iki köyün fotoğrafı Müslümanlaştırılmış Makedonlara örnek olarak verilmektedir (Boşkoski vd., 2006, 60).

Ders kitaplarında Osmanlı hukuk ve idare sistemi hakkında pek bilgi verilmemektedir. Örneğin Hıristiaynların Osmanlı'daki konumlarını belirleyen millet sistemi hakkında bilgi yoktur. Sosyal yapı, ekonomik yapı, siyasal gelişmeler ve Osmanlı'nın dış ilişkileri hakkında bilgi verilmemektedir. Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bilgiler yukarıda özetlenen verilerle sınırlı kalmaktadır ve bu haliyle öğrencinin Osmanlı dönemini anlamasının istenmediği sonucu çıkarılabilir. Çünkü bir sonraki bölüm doğrudan "Balkanlar'da Osmanlı egemenliğine karşı direniş" başlığına gitmekte ve kitabın geri kalan kısmı Balkan halklarının ve Makedonların Osmanlı yönetimine karşı mücadelesine ayrılmaktadır. Bu şekilde açık bir şekilde ötekileştirilen Osmanlı İmparatorluğu hakkında mümkün olduğunca az bilgi verilmesi bu ötekileştirmeyi kolaylaştırmak için daha işlevsel görülmektedir. Bu haliyle Balkan tarih yazımında yaygın olan "Osmanlı dönemini yok sayma" eğiliminin Makedon tarih ders kitaplarında da mevcut olduğunu görmekteyiz.

Ders kitaplarındaki bu eğilimi anket yoluyla ölçmeye çalışarak "Osmanlı hakimiyeti altında bulunan halklara etkileri nasıl olmuştur?" şeklinde bir soru sorduk ve Üsküp Üniversitesindeki Makedon öğrencilerin % 38'i "olumsuz" derken, % 34'ü "hem olumlu hem olumsuz" seçeneğini tercih etmiş, yalnızca bir kişi ise "olumlu" demiştir. Tetovo'daki Arnavut öğrencilerin ise çoğunluğu ise yaklaşık % 55 "çok olumlu" ve "olumlu" seçeneklerini, % 30'u ise "hem olumlu hem olumsuz" seçeneklerini işaretlemişlerdir. Bu sonuçlardan Makedon öğrencilerin cevapları ders kitaplarına uyumlu olarak değerlendirilebilir. Arnavut öğrencilerin cevabı ise kesinlikle ders

kitaplarıyla ilgili değildir. Orada farklı bir durumun olduğu anlaşılmaktadır.

5.7 Osmanlı Egemeniliğine Karşı Direniş ve Milli Mücadele

Makedon tarih ders kitaplarının önemli bir kısmının "Osmanlı Egemenliğine Karşı Direniş" (Otpori protiv Osmanliskata Vlast) konusuna ayrılması Balkanlarda yaygın "Türk esaretine karşı kesintisiz mücadele" klişesine uygundur ve bunu yeniden üretmektedir.

Ders kitaplarında tespit ettiğimiz bu klişenin bu ders kitaplarını okumuş öğrenciler arasındaki yaygınlığını anket yoluyla ölçmek amacıyla "Sizce atalarınız Osmanlı yönetimine karşı nasıl bir tavır takınmıştır?" şeklindeki soruya iki seçenek verdik. Soruyu yönelttiğimiz Üsküp Kiril ve Metot Üniversitesindeki 50 Makedon öğrencinin % 60'ı "Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir" seçeneğini işaretlerken, öğrencilerin % 12'si "Osmanlı yönetimine sadık olmuştur" seçeneğini tercih etmiş, % 26'sı ise fikrinin olmadığını beyan etmiştir. Bu şekilde "kesintisiz direniş" klişesinin Makedon öğrencilerin üçte iksinde mevcut olduğu görülmektedir. Tetovo Üniversitesindeki Arnavut öğrenciler arasında ise aynı soruya öğrencilerin % 33'ü "Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir" derken, % 35'i "Osmanlı yönetimine sadık kalmıştır", % 23'ü ise "fikrim yok" seçeneğini işaretlemiştir. Bu sonuçlar aynı ders kitabını kullanmalarına rağmen Makedonya'daki Arnavut öğrencilerin yalnızca üçte birinin "kesintisiz direniş" klişesine sahip olduğunu göstermektedir.

5.8 Direnişin Sebepleri Nelerdir?

Ders kitaplarında Osmanlı egemenliğine karşı direnişin nedenleri açıklanmaktadır. Bunların başında 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başlaması ve askeri yenilgiler anılmaktadır. Fetihlerin sonra ermesiyle zenginliklerini kaybettiler ve bu yüzden vergileri artırmak zorunda kaldılar. Bu

da halkın yükümlülüklerini artırdı. Timar sisteminin yıkılması ve vergilerin paraya dönüştürülmesi zorunluluğu paranın toplanmasında birçok soruna yol açtı.

Ders kitapları direnişi iki kategoriye ayırmakta: "silahsız" ve "silahlı". Silahsız direnişin anlatıldığı pasajda "kan vergisi" klişesi ve Osmanlı baskısı tekrar edilmektedir. Buna göre en kuvvetli direniş "kan vergisine karşı" olmuştur. Aileler çocuklarını 8-9 yaşında evlendirerek veya sakat bırakarak, alınlarına bir haç kazıyarak devşirmeye karşı direnmişlerdir.

"İslamlaştırma" başlığı altındaki nispeten nötür sayılabilecek anlatım bu bölümde tamamıyla olumsuz bir şekle dönüşmektedir. Buna göre halk İslamlaştırmaya karşı direnmiştir. "İslam dinini kabul etmek istemeyen Makedonlar öldürüldü. Zlata Meglenska ve Gyorgi Kratovski'nin durumu böyleydi. Onlar Hıristiyan şehitlerdi ve kilise tarafından aziz ilan edildiler." Ders kitaplarında bu "azizler"in ikonaları da verilmektedir (Boşkoski vd., 2006, 61). Bu şekilde "gönüllü Müslümanlaşma" imgesi tamamen silinmekte ve tekrar eski "zorla Türkleştirme" klişesine geri dönülmektedir.

Ders kitaplarında en büyük kısmı ise "silahlı direniş" oluşturmaktadır. Osmanlı egemenliğine karşı ilk savaşanlar "ajduti" [Haydut] olarak adalandırılmaktadır. Bunlar 20-30 kişilik gruplar halinde örgütlenmişti. Liderleri "Arambaşi" [Harambaşı] veya "vojvodi" [Voyvoda] olarak adlandırılmaktaydı. Meşhur savaşçılar arasında kadınlar da vardı. Bunların biri de Sirma idi. Haydutların hareketi çatışmalara ve daha sonra isyanlara dönüştü. 1564'te Mariovo-Prilep İsyanı gerçekleşti (Boşkoski vd., 2006, 61-63; Boşkoski vd., 2010, 101-102).

Osmanlı egemenliğine karşı direniş başlığı altında Arnavutların direniş hareketlerine de geniş bir yer verilmektedir. Bu bağlamda özellikle İskender Bey (Skenderbeg) önemli bir yer tutmaktadır. Lise 2. sınıf ders kitabında başta İskender Bey olmak üzere Arnavut direnişine toplam 16 sayfa ayrılmaktadır. Bu, ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Makedonya'daki Osmanlı idaresinin ve sisteminin anlatıldığı

bölümden 5 kat daha fazladır. İlköğretim 6. sınıf der kitabı ise İskender Bey'e 13 sayfa ayırmaktadır (Boşkoski vd., 2006, 64-80; Boşkoski vd., 2010, 103-115). Arnavut direnişinin anlatıldığı bölümler de kuvvetli olumsuz imgeler ve klişeler bakımında zengindir.

Aranvut direnişinin anlatıldığı bölümü takip eden bölüm yeniden Makedon direnişini ele almaktadır. Üsküp'te ve Köstendil'de 1689 "Karpoş Ayaklanması" Avusturya ordusunun yardımıyla bir kurtuluş hareketi olarak değerlendirilmektedir. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Karpoş "kazığa geçirilmiş ve gaddarca katledilmiş"tir. Bu şekilde Osmanlı'yla ilgili yaygın "özgürlük savaşçılarının idamı" klişesi verilmektedir. Bu ayaklanmada "Makedon halkı Osmanlı egemenliği altında ilk kez kendi güçleriyle kurtardıkları topraklar olmuştur" (Boşkoski vd., 2010, 116-117) ifadesiyle bu ayaklanma milli bir kurtuluş başkaldırısı olarak tanımlanmaktadır. Bu cümlenin yer aldığı sayfada Osmanlı hakkında oldukça olumsuz bir çizim yer almakta ve "Osmanlılar zorla köylüleri angarya için toplamakta" açıklamasını taşımaktadır. Aynı sayfada ayrıca Kırcaali çeteleri hakkında bir padişah fermanından alıntılanmış ve yine Osmanlı yönetimini son derece olumsuz tasvir eden bir metin verilmektedir. Bu fermanda "köyler, şehirler ve İmparatotluğumun her tarafı boşalmış ve insansız kalmıştır" demektedir (Boşkoski vd., 2010, 119). Bu şekilde Makedon tarih ders kitapları yine Balkan tarih yazımında sıkça karşılaşıldığı üzere Osmanlı yönetiminin kötülüğü için bizzat Osmanlı kaynaklarını kullanmakta ve bu şekilde argümanını kuvvetlendirmektedir. Tabii ki Osmanlı sistemini nötr veya olumlu anlatabilecek alıntılar yapılmaması bu seçimin kasıtlı olduğuna bir şüphe bırakmamaktadır.

5.9 "Makedon Bağımsızlık Mücadelesi"

Makedonya'nın Balkan Savaşları öncesindeki tarihi Makedon ulusal tarihinin en önemli dönemlerinden belki birincisi olarak görülmektedir. Çünkü bu dönem 19. Yüzyılın

başından Balkan Savaşlarına kadar "Makedon ulusunun bağımsızlık mücadelesi" olarak adlandırılmaktadır. 7. sınıf tarih ders kitabında (Ristovski vd., 2008) sayfa 93-135 arasında 18. Yüzyılın sonundan Birinci Dünya Savaşına kadar Makedonya tarihi anlatılırken özellikle Osmanlı yönetimine karşı yapılan isyanlar (ör. 1821 Neguş İsyanı), "Halk Dili Mücadelesi", "Raslovtsi İsyanı 1876", "Kresna (Makedonya) İsyanı" 1878, "Bağımsız Kilise Mücadelesi" (burada Ohrid Başpiskoposluğunu yeniden kurma teşebbüsleri anlatılıyor ve Bulgar eksarhlığı diğer kiliseler gibi Makedonya'daki "yabancı" kiliseler arasında anlatılıyor) (Ristovski vd., 2008, 107-108), "Göçmen Makedon Örgütleri ve Dernekleri", "Makedonya Devrimci Örgütü", "Örgütün Önemli Liderleri", "İlinden İsyanı" 1903, "Kruşevo Cumhuriyeti" (İsyancılar tarafından kurulmuş 2-13 Ağustos 1903'te on gün varlığını sürdürmüş bir cumhuriyet), ve nihayet "Jön Türk Devrimi Döneminde Makedonya" konusu anlatılmaktadır. Bütün bu anlatımda Makedon ulusunun bağımsızlık mücadelesi ve mücadele önderleri anlatılırken, bu mücadelenin bir de "ötekileri" resmedilmektedir (19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl başlarının "Bağımsızlık Mücadelesi" olarak anlatımıyla ilgili Makedon tarihçilerinden özellikle Manol Pandevski'nin çalışmaları dikkat çekmektedir. Pandevski, 1987). Bunlar başta "Türk" yönetimi olmakla birlikte, aynı zamanda Yunan, Sırp ve Bulgarlardır. Özellikle de Bulgar tarih yazımının Bulgar olarak gördüğü örgütler, liderler ve isyanlar konusunda seçici davranılarak, Bulgar milliyetçiliğiyle inkar edilemez derecede ön plana çıkmış olan kişiler, yani "Vırhovistler" ("Vırhovist": 1890'larda milliyetçi Bulgar hedeflerine hizmet etmek üzere kurulan "Vırhoven Makedonski Komitet" /Yüksek Makedonya Komitesi mensuplarına verilen "Yüksekçiler" anlamına gelen isim. Ayrıntı için bkz. Adanır, F. (1979, 111-115). Makedon bağımsızlık mücadelesinin düşmanları olarak resmedilirken, daha ziyade sol görüşleriyle ön plana çıkan kişiler ise Makedonya'nın bağımsızlık savaşı öncüleri olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada da Makedon tarih yazımı Bulgar tarih yazımının kendi mülkü olarak gördüğü bir tarihi sahiplenmektedir. Bunu yaparken de "Bulgarları" düşman

olarak ötekileştirmektedir ve bu durum Bulgar tarihçiler tarafından uzlaşılması imkansız bir "işgal" olarak algılanmaktadır.

5.10 Jön Türkler Dönemi

Bulgaristan ve Yunanistan tarih yazımlarında sıklıkla Balkan savaşlarının en önemli nedeninin Jön Türklerin Makedonya'da 1908-1912 arasında uyguladığı Türkleştirme ve baskı politikaları olduğu ileri sürülür. Makedonya tarih yazımında ise Balkan savaşlarındaki "öteki" yalnızca veya birinci derecede Türkler olmayıp, Makedonya'yı bu savaşta paylaşan Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan olarak tasvir edildiğinden Jön Türklerin anlatımı daha ılımlı bir şekil almaktadır (Hacısalihoğlu, 2008; Hacısalihoğlu, 2009, 549-556).

Gerek 7. sınıf, gerekse lise 2. sınıf tarih ders kitabında Jön Türklerden imparatorlukta reform yapmak isteyen ve bunun için de Gizli Makedonya Edirne Devrimci Örgütü ile ilişki kurmuş bir örgüt olarak bahsedilmektedir. Hatta lise 2. sınıf kitabında Jön Türkler yanında imparatorluğun reformu için mücadele eden gruplar arasında Makedonya'ya "Osmanlı Devleti sınırları içinde özerk bir bölge statüsü" kazandırmak isteyenlerin olduğu belirtilmektedir (Boşkoski vd., 2006, 193). Jön Türk devrimi anlatılırken de Jön Türklerin Manastır ve diğer şehirlerde hapiste yatan Makedonları serbest bırakmalarının altı çizilmektedir. Devrimin Makedonya'da gerçekleşmesine gerekçe olarak da Reval'de buluşan İngiliz ve Rus hükümdarlarının Makedonya'ya otonomi verme kararı alması üzerine Jön Türklerin bunu imparatorluğunun toprak bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak algılaması gösterilmektedir (Ristovski vd., 2008, 127). Jön Türk devrimi 7. sınıf kitabında "Türkiye'de bir burjuva-demokratik devrim" olarak tanımlanmakta ve bu devrimin "Huriet" (Hürriyet) olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. Jön Türk liderlerin ve Makedonyalı devrimci Yane Sandanski'nin fotoğraflarıyla ve Sandanski'nin Jön Türklerle yanyana bir fotoğrafı ile süslenen sayfada (Ristovski vd., 2008, 128) Jön Türk devriminin getirdiği özgür ortamla silahlı örgütlerin legal partilere dönüşmesi ve

sosyal demokrat örgütler gibi diğer siyasal örgütlerin kurulması anlatılmaktadır. Fakat bunun yanında bu özgür ortamın "komşu milli propagandaların daha özgür hareketini ve halkın daha da büyük ölçüde parçalanmasını kolaylaştırdığı" vurgulanmaktadır (Ristovski vd., 2008, 128).

Jön Türklerle Makedon olarak tanımlanan grupların ilişkileri lise 2. sınıf kitabında "Makedon devrimcilerin Jön Türklerden çok şey beklediği" ve bu nedenle Jön Türk devriminin başlamasından önce iki grup arasında yakınlaşma olduğu, bu devrimcilerin öncüsünün de Yane Sandanski olduğu belirtilmektedir. Daha devrimden önce Nevrekop'ta Jön Türklerle Makedonya Devrimci Örgütünün "Nevrokop programı" diye adlandırılan bir bildirge imzaladıkları belirtilmektedir (Boşkoski vd., 2006, 194). Sandanski'nin önderliğindeki bu grubun 1 Ağustos 1908'de "İmparatorluktaki bütün halklara Çağrısı" adlı bildirisine de atıf yapılmakta ve bu bildirgeyle örgütün Jön Türk devriminin başarısı için işbirliğine hazır olduğu ilan edilmiştir. Örgütün ayrıca adem-i merkeziyetçi bir yönetim yapısını savunduğu ve Makedonya'ya federatif bir devlet yapısı içinde otonomi hakkının verilmesini talep ettiği vurgulanmaktadır (Boşkoski vd., 2006, 194). Bu amaçla bu grubun Federatif Halk Partisi adıyla bir parti kurduğu belirtilmektedir (Boşkoski vd., 2006, 195. Yane Sandanski'nin Jön Türklerle ilişkileri hakkında bkz. Hacısalihoğlu, 2012).

7. sınıf ders kitabında "Türkiye'nin siyasal istikrarsızlığından faydalanan" Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ve Yunanistan'ın Girit'i ilhakı ve bunlardan cesaret alan "reaksiyonerlerin" "karşı devrim" girişimi, yani 31 Mart Vakası anlatılarak, Jön Türklerle birlikte 1.000 Makedonyalı devrimcinin bu isyanı bastırmak için birlikte İstanbul'a gittiği belirtilmektedir (Ristovski vd., 2008, 129).

31 Mart vakası sonrası dönemin anlatımında Jöntürklerin ötekileştirildiği dikkat çekmektedir. Buna göre Jöntürkler iktidarı ele geçirdikten sonra ilan ettikleri politikalardan vazgeçtiler ve bütün siyasal partileri yasakladılar. İşçi

örgütlenmelerine karşı baskıcı politikalar başlattılar ve "Türk ulusunun egemenliği politikası" uygulanmaya başlandı. "Türk Parlamentosundaki Makedonyalı temsilcilerin, özellikle Dimitar Vlahov'un, bu politikalara şiddetle karşı çıktığı vurgulanmaktadır.

> "*Jön Türk devriminin zaferi Makedonya Sorunu'nun demokratik çözümü ümitlerini başlattı. Fakat Jön Türk politikasının değişmesi Makedonya bağımsızlık hareketine büyük zarar verdi. Sonuçları en ağır olan durum, VMORO'nun (İç Makedonya Edirne Devrimci Örgütü, veya VMRO İç Makedonya Devrimci Örgütü) çetelerinin legalleşmesiyle İlinden sonrası dönemde Makedonya halkının silahlı gücünün neredeyse yok edilmiş olmasıydı.*" (Ristovski vd., 2008, 129).

Lise 2. sınıf kitabında da Federatif Halk Partisinin ve bütün siyasal örgütlerin "Türk rejimi" tarafından yasaklanmasından bahsedilerek, "Makedonya bağımsızlık hareketinin Jön Türk devriminden beklentilerinin bu şekilde hayal kırıklığına uğratıldığı" ve bundan sonra komşu devletlerin Makedonya'daki propagandasının yeniden kuvvetlendiği belirtilmektedir (Boşkoski vd., 2006, 195).

5.11 Balkan Savaşları

Balkan Savaşlarına giden süreçte Jön Türk politikası da bir neden olarak öne çıkarılmaktadır. Hatta Balkanlarda Osmanlı'ya karşı bir savaşın ortaya çıkması Makedonya'nın bağımsızlık mücadelesi bakımından olumlu yorumlanmaktadır. 7. sınıf ders kitabına göre Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ'ın bir ittifak kurarak savaşmaya başlaması üzerine "Makedonyalılar yüzlerce yıllık esaretten kurtulma ümidiyle Balkan ittifakının yanında savaşa katıldılar" ((Ristovski vd., 2008, 130).

Fakat "Balkan Savaşlarının Yansıması" başlığı altında "Birinci Balkan Savaşının ana inisiyatörü Bulgaristan idi" denmekte (Ristovski vd., 2008, 134), Sırbistan'ın o döneme kadar Makedonya'nın bölüşülmesinde ısrar ettiği, Bulgaristan'ın ise

"Makedonların toprağının tamamını almak" istediği, fakat tek başına bunu yapacak gücü olmadığı için diğer Balkan devletleriyle ittifak yaptığı belirtilmektedir ((Ristovski vd., 2008, 134). Lise tarih ders kitabında Balkan savaşlarının müsebbibi olarak Balkan devletleri daha vurgulu bir şekilde anlatılmaktadır. "Balkan Savaşlarında Makedonya ve Savaşların Sonuçları" bölümünün altındaki ilk başlık "Balkan ülkelerinin fetih politikalarında Makedonya" şeklindedir. Başlıktaki ilk cümle "Ekonomik zenginliğe hakim olmak ve önemli stratejik özellikleri Balkan devletleri hükümetlerinin Makedonya toprağına yönelik agresif politikalarının ana motifleriydi" şeklindedir (Boşkoski vd., 2006, 196). Bu ülkelerin daha önceden de Makedonya'da kilise, eğitim mücadelesi ve silahlı mücadeleler verdiği, amaçlarının Makedonya'yı paylaşmak olduğu ve fetih politikalarını gerçekleştirmek için gizli görüşmeler yaptıkları ve nihayet Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ'ın bir savaş ittifakı oluşturduğu belirtilmektedir. Bu ittifakın önce 1912'de Sırbistan-Bulgaristan arasında yapıldığı, ardından buna Yunanistan ve Karadağ'ın katıldığı belirtilmektedir (Boşkoski vd., 2006, 196).

Bununla birlikte 7. sınıf ders kitabında savaşa götüren sürecin bizzat Makedonya'da yaşandığının altı çizilmektedir. "Bu, Türk yönetiminin İştip'teki (Kasım 1911) ve Koçani'deki (Yaz 1912) kanlı terörüydü." Cümlenin devamında Türk-İtalyan savaşının ve Kosova Arnavutlarının isyanlarının Müttefiklerin Sultan'a karşı saldırıya başlamasına zemin hazırladığı belirtilmektedir (Ristovski vd., 2008, 134). Özetle Balkan Savaşlarının başlamasından bir yandan Balkan devletlerinin yayılmacı politikaları sorumlu tutulurken, öte yandan kötü "Türk yönetimi" ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu olumsuz gelişmeler sorumlu tutulmaktadır.

Makedonya'nın bağımsızlık kazanacağı ümidiyle Makedon halkın Balkan ittifakına destek vermesi özellikle vurgulanan bir konudur. Her iki ders kitabında da Makedon olarak tanımlanan gruplar başta VMORO'nun çeteleri, özellikle Yane Sandanski'nin

çetesi, Bulgaristan ordusunda 14.000 Makedon gönüllüsü ve Sırp ve Yunan ordusundaki Makedonlar anılmaktadır (Ristovski vd., 2008, 130). Lise 2. sınıf kitabında "Makedonların Balkan Savaşlarına Katılımı" başlığı yer almakta ve bu başlık altında şunlar yazılmaktadır:

> "*Daha ittifak ordularının Makedonya'daki askeri hareketlerinin başlangıcında Makedonya halkı (narod) özgürlük beklentisiyle Türkiye'ye karşı savaşa katılmada bütünüyle hazır olduğunu gösterdi. Böylece, Sırp ordusunda bir gönüllü birliğinin kurulma zamanında yaklaşık 2.400 Makedon, gönüllü oldu. Sırp askeri kumandası altında bunlar Kuzeydoğu Makedonya (Kumanovo) ve Batı Makedonya (Poreçe)'deki bölgelere katıldılar. Birinci Balkan Savaşı sırasında Bulgar genelkurmayı Makedonya çetelerinin organizasyonu için ayrı bir birlik kurdu. Makedonya-Edirne gönüllüleri birlikleri olarak örgütlenen 14.000 Makedon Trakya cephesine aktif olarak katılarak önemli bir görev yaptı. Çarpışmalara aktif olarak Makedonya devrimcilerinin bir kısmı, özellikle VMRO'nun sol grup diye adlandırılan ve Yane Sandanski'nin önderliğinde olan grup da katıldı. Ekim 1912'de onun çeteleri Melnik şehrini kurtardı. Yaklaşık 300 çetnik Yane Sandanski önderliğinde Bulgar ordusunun öncüleri olarak Selanik'e girdi. Makedon gönüllüler Yunan ordusunda da vardı, özellikle Güney Makedonya bölgesinde.*" (Boşkoski vd., 2006, 196).

Bu anlatım Balkan Savaşındaki Makedon gönüllüleri gösteren bir fotoğrafla da desteklenmektedir. Fakat hemen fotoğrafın altında takip eden "Makedonya'nın İşgali" başlığı altında yer alan ilk cümlede "*Makedonların, ittifak ordularına katılımlarıyla ülkenin kurtuluşunu sağlama ümitleri gerçekleşmedi. Birinci Balkan Savaşından sonra Makedonya müttefikler arasında paylaşıldı*" denmektedir (Boşkoski vd., 2006, 197).

Makedon tarih ders kitaplarında Balkan savaşlarına Makedon gönüllerin de katılımıyla bir çeşit sahip çıkılması ve gönüllülerin katkılarının özellikle vurgulanmasındaki amaç Makedonya'nın Osmanlı egemenliğinden kurtuluşunun yalnızca

Sırp, Bulgar ve Yunan orduları tarafından sağlanmadığı, bizzat Makedonların da bunda büyük payı olduğuna işaret etmek gibi görünmektedir. Böylelikle Sırp, Bulgar ve Yunan hükümetinin bu toprakları Makedonlara bırakmayarak büyük bir hak gaspı yaptığı tezine bir meşruiyet zemini oluşturulmaktadır.

7. sınıf ders kitabında da savaşın Makedonların ümit ettiği gibi gitmediği, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan tarafından paylaşıldığı belirtilirken, özellikle İkinci Balkan Savaşının "açıkça işgalci Makedon karşıtı bir karakter kazandığı" belirtilmektedir. Ayrıca bu savaşta Yunan ordusunun "Makedon sivil halkına karşı zulümler (zlostorstva)" yaptığı belirtilmektedir. Metni destekleyen iki büyük haritayla önce birleşik Makedonya sınırları, ikinci haritada ise üç devlet arasında bölünmüş Makedonya toprakları gösterilmektedir (Ristovski vd., 2008, 131). Sırp ordusu Gevgeli'ye kadar bütün Makedon topraklarını, Bulgar ordusu Makedonya'nın doğu kısmını, Yunan ordusu Makedonya'nın geri kalan topraklarını Selanik de dâhil olmak üzere işgal etmiştir (Boşkoski vd., 2006, 197). İkinci Balkan Savaşı sonucunda 10 Ağustos 1913'te yapılan Bükreş Antlaşmasıyla bu bölünme onaylanmıştır (Boşkoski vd., 2006, 198).

Bu anlatım ve haritalarla Balkan Savaşları öncesinde kendi içinde bir bütünlük arzeden bir Makedon vatanının var olduğu, bu vatanın Türk esaretinde bulunduğu, tam kurtulması ümit edilirken üç komşu devlet arasında paylaşıldığı imajı verilmektedir.

Bu paylaşımın Makedonya için büyük bir yıkım olduğu imgesi hakimdir. Bükreş Antlaşmasının "Makedonya halkı için ağır politik, etnik ve ekonomik sonuçları olduğu" vurgulanmakta ve bu savaşla "Makedonya'nın teritoriyal ve etnik bütünlüğünün yıkıldığı", "Makedonya'nın geleneksel tarihi etnik karakterini değiştirmek amacıyla Makedon nüfusunun kolonizasyonu ve Makedon nüfusunun etnik dağılmasının başladığı" belirtilmektedir. Buna göre "Makedonya ismi ve Makedon dili yasak edildi ve Balkan devletleri asimilasyon ve

milliyetsizleştirme (denasyonalizm) politikası uyguladılar. Makedonya ekonomisi yok edildi ve halk doğduğu yerleri terk etmek zorunda bırakıldı" (Ristovski vd., 2008, 131). Lise 2. sınıf ders kitabında da Bükreş Antlaşması Makedonya için bir "felaket" olarak tanımlanmaktadır:

> "Bükreş Barış Antlaşması Balkan Savaşlarının işgalci/fetihçi karakterini kuvvetlendirmiştir. Bu anlaşma teritoriyal, etnik ve ekonomik sonuçlarıyla birlikte Makedonya halkının bir[leşik] tarihsel gelişimini kesintiye uğratmıştır. Makedonya ekonomisine, ama milli kurtuluş hareketine de katastrofal darbeler indirilmiştir. Makedonya'nın kısımlarının işgalinde işgalci hükümetler askeri rejim uygulamıştır. Makedonya halkını ve dilini sistematik olarak milliyetsizleştirme ve asimile etmeye yönelik bir grup politika başlatılmıştır" (Boşkoski vd., 2006, 198).

Ders kitaplarındaki bu anlatımlardan Makedonların Balkan Savaşları ve sonrasında bir çeşit kıyım ve yok edilme politikalarına maruz kaldığı ima edilerek, kuvvetli bir "mağdur" olmuşluk imgesi yaratılmaktadır. "Biz"i mağdur olarak resmeden bu tabloda, ötekiler ise başta Yunanistan olmak üzere, Bulgaristan ve Sırbistan'dır. Hatta bu savaşlarla kurulan Arnavutluk'un da Makedonya'nın küçük bir kısmını aldığı belirtilmektedir.

Balkan Savaşlarının Makedonya'nın parçalanmasıyla sonuçlanmasına Makedonların tepkisi hakkında savaşın anlatımına ayrılan yerden daha geniş yer ayrılmakta ve yurt dışındaki Makedonlar ve önemli kişiliklerin Makedonya devletini kurma düşüncelerine genişçe bir yer ayrılmaktadır. İlk tepkilerin San Petersburg'daki Makedon öğrenciler tarafından daha Londra antlaşması döneminden verildiğiyle başlayarak, bu öğrencilerin Londra'ya bir memorandum gönderdiği, birleşik bir Makedonya devletinin kurulması ve başkentinin Selanik olmasını talep ettikleri belirtilmektedir (Ristovski vd., 2008, 132, ayrıca s. 133-134).

Sonuç olarak bakıldığında Balkan Savaşlarıyla Makedon tarih ders kitaplarında Makedon tarihinin belki en önemli dönüm noktası olduğu, "karanlık dönem"in başladığı bir dönem imgesi oluşmaktadır. Çünkü bu anlatıma göre Makedonya daha önceden Türk esaretinde olsa da bütündü, Balkan Savaşlarıyla parçalanmıştır. Ayrıca Makedonya'nın etnik varlığı yok edilmeye çalışılmıştır. Bu aynı zamanda Makedonların var olmak için aktif mücadeleye başladığı da bir dönemdir. Savaşın bizzat kendisinde ise aldatılmış, hayal kırıklığına uğratılmış bir Makedon halkı imajı çizilmektedir. Buradaki "biz" mağdurdur. Ötekiler ise Türkler ve belki daha da çok Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar ve biraz da Arnavutlardır. Bu anlatım tarzında bir yandan Makedonların mağdur olmuşluğu imgesi hakimken diğer taraftan da irredentist bir yaklaşım gösterilmektedir. Kaybedilmiş Makedon topraklarını tekrar geri alma ve Makedonya ile birleştirme düşüncesi yapılan mağduriyet vurgusuyla meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır. Özetle *Makedonların mağduriyeti o kadar büyüktür ki Makedonya'yı paylaşan devletlere karşı irredenist bir yaklaşım o derece meşrudur* mealinde bir algı oluşturulmaktadır.

Balkan Savaşlarının tarih ders kitaplarındaki bu merkezi konumu yaptığımız ankette de teyit edilmektedir. "Mensup olduğunuz milletin tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanmış en önemli savaş veya tarihsel olay nedir?" sorusuna Üsküp Üniversitesindeki Makedon öğrencilerin % 36'sı "1912/13 Balkan Savaşları" seçeneğini işaretlemiştir ve bu seçenek en çok tercih edilen seçenek olmuştur. Tetovo'daki Arnavut öğrenciler arasında ise bu oran yalnızca % 16 kadardır. Buradan Makedon öğrencilerle Arnavut öğrenciler arasında Balkan Savaşlarının önemi konusunda farklı algıların olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

5.12 Birinci Dünya Savaşı

Balkan Savaşlarıyla birlikte Makedon tarih yazımına göre Makedon toprakları olarak kabul edilen bölge dört Balkan devleti Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk arasında

paylaşıldı. Makedonya'nın tamamına hak iddia eden Bulgaristan, I. Dünya Savaşına Makedonya'yı bütünüyle ele geçirmek için Almanya-Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu yanında 1915 yılında katılmıştır. Savaş esnasında hem Yunanistan, hem de Sırbistan egemenliğindeki Makedonya topraklarına girdi, fakat savaşın malum sonucu nedeniyle yeni toprak kayıplarıyla birlikte eski sınırlarına çekilmek zorunda kaldı. Fakat savaş sonucunda Sırbistan Bulgaristan'dan bir kaza büyüklüğünde bir toprak kazandı. Dünya Savaşı sonuçta Makedonya coğrafyası diye adlandırılan bölgede bu dört ülke arasındaki sınırları değiştirmedi ve Balkan Savaşlarının çizdiği sınırlar muhafaza edildi.

Makedon tarih ders kitaplarında I. Dünya Savaşı 8. sınıf ve lise 3. sınıf tarih ders kitabında anlatılmaktadır (Velkovski vd., 2009; Ristovski vd., 2006a; Veljanovski vd., 2009). Dünya Savaşının genel gidişatı 8. sınıf tarih ders kitabında toplam üç sayfada anlatılırken, devam eden 3 sayfada da "Birinci Dünya Savaşında Balkan Devletleri ve Milletleri" konusu Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, "Türkiye" ve Arnavutluk alt başlıklarıyla yer almaktadır. Ondan sonraki 3 sayfa "Birinci Dünya Savaşında Makedonya" ve onu takip eden 3 sayfada da "Birinci Dünya Savaşında Arnavutluk" başlıklarını taşımaktadır. Burada Arnavut tarihine ayrıca bir yer verilmesi ülkede nüfusun üçte birini oluşturan Arnavutların 21. yüzyıl başlarında elde ettikleri haklarla ilgilidir

Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı ile İlgili Bölümler

Istorija 8 (2006) (156 s.)	**Istorija 8 (2009) (155 s.)**	**Istorija Lise 3 (2009) (230 s.)**
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA AVRUPA, BALKANLAR VE MAKEDONYA	**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA AVRUPA, BALKAN YARIMADASI VE MAKEDONYA**	**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA DÜNYA, AVRUPA VE BALKANLAR (Gordana Pletvarska) (32 sayfa)**

Birinci Dünya Savaşı (3 sayfa)	Birinci Dünya Savaşı (5 sayfa)	20. yüzyıl başında Avrupa
		Birinci Dünya Savaşı
		Rusya'da Devrim ve Avrupa'ya Yansıması
Birinci Dünya Savaşında Balkan Devletleri ve Halkları (3 sayfa)	Birinci Dünya Savaşında Balkan Devletleri ve Halkları (4 sayfa)	Birinci Dünya Savaşında Balkan Halkları ve Devletleri
		Birinci Dünya Savaşında Arnavutlar (Caferi Şiçeri)
		Paris Barış Konferansı
		Paris Barış Konferansında Arnavut Sorunu (Caferi Şiçeri)
Birinci Dünya Savaşında Makedonya (3 sayfa)	Birinci Dünya Savaşında Makedonya (4 sayfa)	**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MAKADONYA (Gordana Pletvarska) (7 sayfa)**
Birinci Dünya Savaşında Arnavutluk (3 sayfa)	Birinci Dünya Savaşında Arnavutluk (3 sayfa)	Birinci Dünya Savaşında Makedonya ve Makedon Halkı
		Paris Barış Konferansında Makedonya Sorunu
İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA DÜNYA, AVRUPA VE BALKANLAR (8 altıbaşlık) (25 sayfa)	**İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA DÜNYA, AVRUPA VE BALKANLAR (8 alt başlık) (25 sayfa)**	**İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA DÜNYA VE AVRUPA (2 alt bölüm) (10 sayfa)**
		İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA BALKANLAR (7 alt bölüm) (23 sayfa)

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA MAKEDONYA (4 alt başlık) (13 sayfa)	İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA MAKEDONYA (4 alt başlık) (14 sayfa)	İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA MAKEDONYA (5 alt bölüm) (20 sayfa)

Bu konunun anlatımında da ders kitaplarındaki ünitelere baktığımızda Arnavutluk tarihine Makedon tarihinden sonra büyük önem verilmekte ve Arnavut tarihiyle ilgili ünitelerin bizzat Arnavut yazarlar tarafından yazmaktadır. Arnavutlar'dan sonra diğer Balkan devletlerinin tarihi de ders kitaplarında ele alınmakta ve örneğin dünya savaşı sonrası yeni devletlerin kurulması veya gelişmeleri anlatılmaktadır. Konulara önce dünya tarihi, ardından Avrupa tarihi ve daha sonra Balkanlar çerçevesinde bakılarak Makedonya tarihine gelinmektedir.

5.12.1 Dünya Savaşının Genel Nedenler

Dünya Savaşı nedenleri anlatılırken yaygın bilinen Büyük Britanya, Fransa ve Almanya gibi büyük güçler arasındaki rekabet, koloniler, etki alanları, itilaf ve ittifak bloklarının oluşması vurgulanmaktadır. Anlatım bir yandan da gelişen savaş teknolojisini gösteren bir bomba fabrikasının ve bir denizaltının fotoğrafıyla beslenmektedir. Bunlar tabii ki Makedon tarihinin dışında yaşanan gelişmelerdir ve nötür bir anlatım söz konusudur (Ristovski vd., 2006a, 6; Velkovski vd., 2009, 7).

Savaşa giden süreç anlatılırken "Genç Bosna" örgütü üyesi Sırp milliyetçi Gavrilo Printsip tarafından Avusturya-Macaristan veliahdı Franz Ferdinand'a karşı yapılan suikast vurgulanmakta ve bu metin Gavrilo Printsip'in yakalanma anını gösteren bir fotoğrafın altında yer almaktadır. Suikast üzerine Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a "ağır şartlar" içeren bir nota vermesi, Sırbistan'ın şartlın yalnızca biri hariç şartları yerine getirebileceğini açıklaması ve ardından gelen savaş ilanları özetlenmektedir (Ristovski vd. 2006a, 7). Bu şekilde savaşta Balkanların konumu ön plana çıkarılmış olmaktadır. 2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında dünya savaşı "Birinci Dünya emperyalist

savaşı" olarak koyu renkle belirtilmektedir ((Velkovski vd., 2009, 8).

5.12.2 Savaşın Makedonya'ya Özgü Nedenleri

"I. Dünya Savaşında Makedonya" başlıklı bölümde (Ristovski vd. 2006a, 12-14) ilk vurgulanan nokta Balkan Savaşları sonrasında "Makedonya'nın Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, daha az bir kısmı da Arnavutluk elinde olmak üzere parçalanmış" olmasıdır. Böylelikle "parçalanmış Makedonya" imgesi ön plana çıkmaktadır. Bu imge verilen renkli haritalarla da desteklenmektedir. Sayfanın merkezine oturtulan ve sayfanın çoğunu kapsayan bir Makedonya haritası verilerek (Ristovski vd. 2006a, 14), bu haritadan Yunanistan'ın elinde olan Makedonya toprakları kırmızı, Bulgaristan'ın elindeki Makedonya toprakları lacivert ve Arnavutluk sınırları içindeki Makedonya toprakları ise sarı renkte gösterilirken, Sırbistan'ın elinde kalan ve şimdiki Makedonya cumhuriyetini oluşturan topraklar mavi renkte gösterilmiştir. Haritada dikkat çeken nokta Makedonya sınırları olarak gösterilen toprakların ülkelerin geri kalan kısımlarıyla arasına kalın bir çizgi çekilerek ülke isimlerinin Makedonya toprakları içine taşırılmadan yazılmasıdır. Bununla sanki bir Makedonya devleti var olmuş ve sonra işgale uğramış gibi bir izlenim oluşmaktadır. Nitekim farklı renklerin açıklandığı haritada "Sırp işgali", "Yunan işgali", "Bulgar işgali", "Arnavut işgali" kavramları kullanılmıştır. Bu da Makedonya'nın bir bütünlük oluşturduğu ve daha sonra işgale uğrayarak paylaşıldığı imgesini desteklemektedir. 2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında bölümün başına 1912 tarihli Balkan ittifakı devletlerinin krallarının resimlerini de içeren ve Makedonya bölgesini sarı renkle gösteren bir Balkan haritası verilmekte, bu şekilde Makedonya'nın savaş öncesinde bir siyasal-coğrafi birlik oluşturduğu izlenimi verilmektedir. Aşağıda koyu harflerle bu haritanın analiz edilmesi istenmektedir ((Velkovski vd., 2009, 16).

Lise 3 tarih ders kitabında Dünya Savaşının başlamasıyla "Makedonya Sorununun yeniden güncellik kazandığı", Balkan

devletleri kazanımlarını korumaya çalışırken Bulgaristan'ın topraklarını genişletmek istediği belirtilmektedir (Veljanovski vd., 2009, 40).

Savaşın Makedonya açısından anlatımında ilk vurgulanan konu "Makedonya Sorununun Çözümü İçin Çağrılar" başlığı altında "Makedon milliyetçileri ve devrimcilerin" "bağımsız bir Makedonya devletinin kurulması" için Avrupa devletlerine yaptıkları çağrılardan bahsedilmektedir. Bununla ilgili farklı renkte bir metinle 1914 tarihli "Makedon Vatanseverlerin Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan Halkının Temsilcilerine Çağrısı" alıntılanmaktadır. Makedon ulusunun Bulgarlardan ve diğer Balkan halklarından ayrı olduğu ve bağımsız bir Makedonya istediğine delil olarak vurgulandığı aşikar olan metin şöyledir:

"*Biz size ilan ediyoruz ki biz Makedonlar, ne Sırbız, ne Bulgarız ne de Yunanız; fakat kalbimiz hepinize karşı sevgiye ve daimi dostluğa açıktır. Ortak düşmanlarımızın sinsi hilelerinden kaynaklanan gaddarlıklar yapmaktan vazgeçin, siz onu [Makedonya'yı] güçle aldınız ve onu ancak silah gücüyle elinizde tutabilirsiniz; ve biz Makedonlara kendi hayatımızı doğduğumuz topraklarda menfaatlerimize uygun olarak organize etmemize fırsat verin. Makedonya'nın da birleşik, müstakil, bağımsız olmasına engel olmayın. Makedonya'nın özgürlüğü size barış getirecek; Bu Balkanlıların arasındaki düşmanlığa son verecek. Makedonya'nın özgürlüğü bütün Güney Slavlığının daimi ve tam özgürlüğü için kaçınılmaz şarttır.*" (Ristovski vd. 2006a, 12. Aynı kitabın Türkçe çevirisinde, Türkçe metin problemli ve tam anlaşılmıyor).

Bunun devamında Makedonya'nın bağımsızlığı için faaliyet gösteren kişilerin resimleri yer almaktadır. Ayrıca 1915 yılında Natse Dimov adlı kişinin Rus bakan Sazonov'a ya Makedonya'nın parçalarının birleştirilmesi yoluyla bağımsız bir Makedonya'nın kurulması, ya da bu Makedonya'nın kurulacak bir "Güney Slav Federasyonu"nun üyesi olması çağrısında bulunduğu belirtilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 13). Ardından San

Petersburg'daki Slav Birliği Derneği Meclisi'nin "Makedonya Sorunu Hakkında Çağrısı" yayınlanmakta ve asıl noktaya gelinmektedir:

"*Makedonya Sorununun en adil çözümü Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın ondan 1913 yılında aldığı parçalarının doğrudan koparılması yoluyla birleşik bağımsız bir Makedonya'nın kurulması olurdu.*" (Ristovski vd. 2006a, 13. Aynı metin lise 3. sınıf tarih ders kitabında daha ayrıntılı olarak kenardaki kutu içinde verilmektedir; Veljanovski vd., 2009, 40-41).

Buradan edinilen izlenim Makedonya'nın parçalanmış olmasının I. Dünya Savaşı'nın en azından Balkanlar ölçeğindeki sebeplerinden olduğu şeklindedir. Bu parçalanmışlığa son verilmezse de savaşın kaçınılmaz olacağı vurgusu vardır. Bunun yanında çağrılarda Makedonların hep barış taraftarı olduğu imgesi dikkat çekmektedir.

5.12.3 Dünya Savaşı'nın Gidişatı

Savaşın gidişatı 8. sınıf ders kitabında (2006) savaşın bloklarını ayrı renklerde gösteren bir haritanın üst kısmında anlatılmaktadır. Bu kısa metinde savaşta milyonlarca insanın askere alınması, modern silahların kullanılması, savaşın üç ana cephesi (Batı, Doğu ve Güney) belirtildikten sonra, bu "Büyük Savaş"taki cephelerde "ağır çarpışmalar"ın yapıldığının altı çizilmektedir. Burada güney cephesi "Sırp-Makedon Cephesi" olarak adlandırılmakta, bu şekilde Makedonya savaş anlatımına dâhil edilmektedir. Nihayet 1917'de ABD'nin savaşa dâhil olmasıyla "Merkezi" devletlerin teslim olmak zorunda kaldıkları belirtilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 7). Buraya kadar oldukça nötr bir anlatım olduğunu söyleyebiliriz. 2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında doğudaki savaşlar anlatılırken Rusya'da 1917 yılında Şubat ve Ekim Devrimlerinin gerçekleştiği ve Rusya'nın 1918'de Almanya ile barış imzalayarak çekildiği belirtilmektedir (Velkovski vd., 2009, 9).

"Birinci Dünya Savaşında Makedonya" başlıklı bölümde (8. sınıf, 2006) not kutusunda "Makedonların I. Dünya Savaşına

katılımı"ndan bahsedilmektedir. Toplam yaklaşık 106.000 Makedonun savaşa katıldığı, bunların 53.000 Sırp ordusunda, 33.000'inin Bulgar ordusunda ve yaklaşık 20.000'inin Yunan ordusunda savaştıkları yazılmaktadır. Sayfanın altında bulunan "düşün ve cevapla" kutusunda verilen sorulardan biri de "Makedonların I. Dünya Savaşına katılımı ne olmuştur ve kimin menfaatleri için savaşmışlardır?" şeklindedir (Ristovski vd. 2006a, 14). Burada verilen "Biz" imgesi işgale uğramış ve savaşta da kullanılmış bir Makedon halkıdır. Çünkü işgalci orduların hizmetinde onların menfaatleri için savaşmıştır. Fakat 2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında burada mağdur ve kullanılmışlık imgesi Makedonlar dışında diğer "Balkan halkları" için de mevcuttur. "Böylece, Makedonlar ve Makedonyalı diğer halklar iradeleri dışında katıldılar ve yabancıların menfaatleri için öldüler" denmektedir. Askere alınan Makedonların "Büyük Bulgaristan hedefleri için ve kendi soydaşları Makedonlara karşı savaşmak üzere Makedonya cephelerine" gönderildikleri belirtilmektedir (Velkovski vd., 2009, 16. Aynı imge lise 3. sınıf ders kitabında da mevcuttur, Veljanovski vd., 2009, 41-42).

"Makedon Halkının Cephe Arkasında ve Cephedeki Durumu" başlığı altında 4 devlet arasında parçalanmış Makedonya'nın "etnik, sosyo-politik ve ekonomik birlik" olarak tam bir izolasyona götürüldüğü belirtilmekte, daha savaşın başlangıcında ağır ekonomik durum ortaya çıkmış, 53.000 Makedon Sırp ordusuna alınmıştır (Ristovski vd. 2006a, 13). Bulgaristan'ın Merkezi devletler yanında savaşa girmesiyle de 33.000 Makedon askere alınarak Bulgar ordusunda *11. Makedon Bölüğü* kurulmuş, IMRO ve Todor Aleksandrov "terörist çeteleriyle birlikte" savaşa katılmıştır. Burada Todor Aleksandrov'un çeteleri bir yan cümleyle tanımlanarak "Sırp hükümetinin Makedonlar üzerinde terörünü kışkırtan terörist çeteleri" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeden Aleksandrov liderliğindeki IMRO'nun bir terör örgütü olarak tanımlandığı sonucu çıkarılabilir. Oysa IMRO Makedonya'nın bağımsızlığı için savaşan bir örgüt olarak anlatılmaktadır. Buradaki vurgu Aleksandrov'un liderliğindeki gruba yöneliktir. Aleksandrov'un

IMRO'sunun Bulgar milliyetçi hedeflerine yönelik çalıştığı bilinmektedir.

Ders kitabında ayrıca "Makedonya'nın Ege Parçasında" 20.000 Makedonun Ynan ordusuna askere alındığı belirtilmekte ve "İşgalcilerin (Zavoyuvaçite) (Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan) farklı ordularında askere alınan Makedonlar birbirine karşı savaşmaya zorlandılar" denmektedir. Bunun da ötesinde Makedonya, Makedonya (Selanik) cephesinde İtilaf devletleri ve İttifak devletleri arasında iki işgal bölgesine ayrılmıştır (Ristovski vd. 2006a, 13).

Savaşta Makedonların milli zenginliğine el konulduğu ve angarya işler yapmak zorunda bırakıldıkları gibi birçok zarardan bahsedilmektedir. Bu noktada işgalcilere karşı Makedonların direnişe geçmesi klişesi devreye girmektedir. "Bütün bunlar yüzünden", askerden kaçmalar, Rusya'daki Ekim Devrimini desteklemek amaçlı askeri isyanlar gibi tepkilerden bahsedilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 13. Metnin altında yeralan bir haritada savaş cepheleri farklı renklere boyanmış Makedonya haritasında gösterilmektedir).

2009 tarihli ders kitabında da Makedonların mağduriyeti imajı hakimdir. Buraya ayrıca işgalcilerin (Bulgar ordusunun) "Bulgarca dilinde okul açtıkları" da belirtilerek asimilasyona maruz bırakılmaları ima edilmektedir (Velkovski vd., 2009, 18). İşgal altındaki Makedonların "terör", "tecavüz" gibi her türlü zorbalığa maruz kaldığı, "Makedonya'nın birçok sakininin hapsedildiği veya vurulduğu, işkence gördüğü, büyük bir sayının ise Makedonya'dan göç ettiği" belirtilmektedir (Velkovski vd., 2009, 18). Aynı mağduriyet imajı lise 3. sınıf ders kitabında da korunmaktadır ("kuşatma", "tehcir", "maddi varlıklara ve yiyeceklere el konması", "açlık", "ölüm", "angarya" gibi kelimeler bu kitapta da geçmektedir (Veljanovski vd., 2009, 42).

5.12.4 Birinci Dünya Savaşında Balkan Devletleri

Ders kitabında Birinci Dünya Savaşında Balkan Devletleri ve Halkları" başlığı altında Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Türkiye ve Arnavutluk'a yer verilmekte bunlar ikişer ya da birer paragrafta anlatılmaktadır. Bu anlatımlarda nötürden olumsuza doğru bir imajın verildiği söylenebilir. Sırbistan'ın anlatımında Gavrilo Princip olayı, Avusturya-Macaristan ultimatumu, Rusya'nın tavsiyesiyle bu şartların Sırp bağımsızlığını sınırlayan biri hariç kabulü, Avusturya-Macaristan'ın 28 Temmuz 1914'te savaş ilanı, Tser ve Kolubara'da ağır çatışmalar, 1915'te Bulgaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanı ve Sırp ordularının Korfu adasına geri çekilmesi, İtilaf devletlerinin yardımıyla Sırp ordusunun İttifak devletlerine karşı Makedonya (Selanik) cephesinde savaşa devam etmesi, Savaştan sonra ise Sırbistan'ın toprak bakımından ödüllendirildiği ve Sırp Karacorceviç hanedanı altında *Sırp, Hırvat Sloven Krallığı*'nın kurulduğu belirtilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 9). 2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında ise Sırp imajı biraz farklılaşmakta, savaşın başlangıcında Sırbistan'ın çok zor durumda kaldığı, Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar ordularının Sırbistan'ı ve Karadağ'ı bütünüyle işgal ettiği, Sırbistan ve Karadağ'daki sivil halkın durumunun "çok ağır" olduğu, "işgalcilerin" "terör, cinayet, kuşatma, hapsetme ve diğer zorbalıklar" yaptıkları belirtilmektedir (Velkovski vd., 2009, 12-13). Fakat bu ders kitabında da Sırp, Hırvat, Sloven Krallığı'nın kuruluşu anlatılırken "Makedon, Karadağlı, Arnavut ve diğ." milletlerin de var olduğu belirtilerek, bu yeni yönetimin de Makedonlar için "yeni bir işgal" olduğu belirtiliyor (Velkovski vd., 2009, 14).

Bulgaristan'la ilgili kısımda ise Bulgaristan'ın Bükreş Antlaşmasının kararlarından memnun olmadığından bunu revize etmek istediği, bu nedenle savaşın başında tarafsız kaldığı, savaşın taraflarının Bulgaristan'ı taraflarına çekmek için ona Makedonya ve Güney Dobruca ile ilgili toprak vaadlerinde bulundukları, İtilaf devletlerinin Makedonya ve Güney Dobruca ile ilgili kısmi toprak kazanımları vadettiği, buna karşılık İttifak devletlerinin Makedonya ve Güney Dobruca'nın tamamını

vadettiği, bunun üzerine Bulgaristan'ın 1915'te İttifak devletlerine katılarak Sırbistan ve Romanya'ya karşı ve Makedonya cephesinde savaşa başladığı, 1918'de İtilaf devletleri tarafından yenilerek teslime zorlandığı anlatılıyor (Ristovski vd. 2006a, 9). Bu anlatımdan "açgözlü" bir Bulgaristan imajı verildiğini söyleyebiliriz.

Yunanistan'ın anlatımında "Büyük Yunanistan" politikası ön plana çıkarılmaktadır. Buna göre Yunanistan'da kral İttifak devletlerine yakınken, "Büyük Yunanistan"ı savunan Venizelos İtilaf devletlerine katılmayı savunuyordu. Bu güçlerin yardımıyla bir darbe yapıp iktidara gelmesi, İtilaf güçlerinin Selanik'te Makedonya cephesini açması, 1917'te Yunanistan'ın resmen İtilaf güçlerine katılması, savaş sonrasında (1919) Yunanistan'ın topraklarının genişlemesi ve "Büyük Yunanistan" fikrini gerçekleştirmeye çalıştığı belirtiliyor (Ristovski vd. 2006a, 10).

Romanya'nın anlatımında da "Büyük Romanya" imajı hakimdir. Buna göre başta tarafsız kalan Romanya "İtilaf devletlerinin toprak vaadleri nedeniyle" 1916'da savaşa girdi. Savaşın sonunda Romenlerin çoğunlukta olduğu topraklar birleştirildi ve "Büyük Romanya" kuruldu (Ristovski vd. 2006a, 10).

"Türkiye" başlığı altında ise Osmanlı Devleti anlatılmakta ve "Türkiye"nin savaşın başlangıcında Merkezi güçlere katılarak "cihad ilan ettiği" vurgulanmaktadır. 1915'de Gelibolu'da İtilaf güçlerini durdurabildiği, ancak 1918'de "yenilgiye uğrayarak teslim olmaya zorlandığı" belirtilmektedir. Buradaki cihad vurgusunun, İslam'la özdeşleştirme yoluyla negatif bir çağrışım yapabileceği düşünülebilir (Ristovski vd. 2006a, 10).

Son olarak Arnavutluk anlatılırken burada da Arnavutluk'un savaşta kuzeyden İttifak devletleri güneyden ise İtilaf devletleri tarafından işgal edildiği, Arnavut halkının bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için savaştığı, toprak bütünlüğünü özellikle "Güney Arnavutluk'a yönelik Yunan yayılmacı politikasının tehdit ettiği", savaş sonrasında ise Arnavutluk'un toprak bütünlüğünü

korumayı başardığı belirtilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 11). Burada çizilen imaj her ne kadar Arnavutluk'un mağdur olması şeklinde ise de, sonuçta toprak bütünlüğünü koruduğunun altının çizilmesi Arnavutluk'un Makedonya'ya yönelebilecek muhtemel toprak taleplerinin önünü kesmektedir. Yani Arnavutluk toprak bütünlüğüne sahiptir ve başka yerlerde Arnavutluk'a ait görülebilecek toprak yoktur denmek istendiğini de düşünebiliriz.

Bütün bu anlatımların sonunda Yer alan haritada Balkan devletlerinin toprak kazanımlarını gösteren bir harita verilmekte, haritanın altında yer alan dipnot kutusunda ise "Balkan devletleri Birinci Dünya Savaşına Balkanlarda büyük devletler ('Büyük Yunanistan', 'Büyük Romanya', 'Büyük Bulgaristan' ve 'Büyük Sırbistan') kurmak için toprak emellerini gerçekleştirmek amacıyla katılmıştır" denmektedir (Ristovski vd. 2006a, 11). Bu şekilde Balkan devletleri yayılmacı, açgözlü güçler olarak tanımlanmaktadır. 2009 basımlı 8. sınıf ders kitabında bu imaj desteklenmekte ve bölümün sonunda verilen haritada Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ın "emelleri"ni ve genişlemek istedikleri sınırları çizgilerle gösteren bir harita verilmektedir. Bu ders kitabında da "Bulgaristan'ın yayılmacı politikası" "bütün Makedonya'yı alma" arzusu nedeniyle savaşa girişi vurgulanmaktadır (Velkovski vd., 2009, 17). Bulgaristan Makedonya'sındaki Makedonların tepkisi anlatılırken 2006 tarihli ders kitabının aksine 2009'da yayınlanan kitapta (8. sınıf) Makedonyalı devrimci Yane Sandanski'nin adı geçmekte, VMRO'nun sol kesimini oluşturan ve Sandanski önderliğinde "müstakil Makedonya devletinin kuruluşu için" mücadele eden "Makedonyalı devrimcilerin" "Büyük Bulgarisan emellerine" karşı geldikleri yazılmakta, Bulgar çarının emriyle 22 Nisan 1915'te Yane Sandanski'nin öldürüldüğü belirtilmektedir (Velkovski vd., 2009, 17).

Bu kısa açıklamalar yanında, yalnızca Makedonya'nın Dünya Savaşındaki durumu anlatıldıktan sonra 3 sayfada "Arnavutluk'un I. Dünya Savaşındaki Durumu"na ayrılmıştır ve

Arnavut yazar tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır (Ristovski vd. 2006a, 15-17). Arnavutluk'a ayrılan kısım bizzat Makedonya'ya ayrılan kısımla aynı hacimdedir. Fakat Arnavutluk'a ayrılan kısımda harita yer almamakta, iki kale şehri ve üç önemli kişiliğin resimleri yer almaktadır. Metin kısmında savaşın blokların oluşumu ve başlamasıyla ilgili bilgiler tekrar edilmekte ve Yunanistan'ın Kuzey Epir'i ele geçirmek amacıyla Arnavutluk'a 27 Ekim'de saldırdığı belirtilmektedir. Sırbistan ve Karadağ da Arnavutluk'a saldırmıştır. Sırbistan'ın amacı Adriyatik'e çıkmak, Karadağı'nki ise İşkodra'yı ele geçirmekti. "Entent onlara beklemelerini tavsiye etmişlerdi, bu iki Balkan devleti bu arada fetih hedeflerine ulaşmak için acele ettiler." Sırplar Draç'a kadar ilerlediler, Karadağlılar İşkodra'yı ele geçirdiler ve işgal sürecinde çok sayıda Arnavut yurtseveri kovdular ve öldürdüler, örneğin İsa Boletini, Ded Gon Luli ve diğerleri." (Ristovski vd. 2006a, 15).

Bu ülkeler yanında İtalya'nın da Arnavut topraklarına girerek bazı yerleri ele geçirdiği, 1916 sonbaharında Fransız güçlerinin Selanik üzerinden ilerleyerek Korça'yı ve bazı bölgeleri ele geçirdikleri, bu şekilde Arnavutluk'un Avrupa askerleri tarafından bütünüyle işgal edildiği belirtilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 15).

"Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan İşgali Altındaki Arnavutluk ve Onların Kurtuluş Mücadelesi" başlığı altında işgallerin "onyıllardır bağımsızlık için savaşmış olan Arnavut nüfusunda hoşnutsuzluk yarattığı ve "Arnavut vatanperverlerin işgalci güçlere karşı savaşmaya" karar verdiği, Arnavut güçleri arasında bir ya da diğer tarafa sempati besleyenler olduğu, günümüz Kosova'sının Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan tarafından işgal edilmiş olduğu, işgal altıdaki bölgelerde "ağır ekonomik ve siyasal şartların bulunduğu" belirtilmektedir. "Bulgar işgal güçleri kendi bölgelerinde aşırı brutal davrandılar…" cümlesiyle olumsuz bir Bulgar imajı çizilmektedir. "Fransız işgal sahasında ise yerli halka başka türlü davranıldı." Diyerek burada Temistokli Germenli adlı Arnavut vatanperverin

Fransız işgalcilerle anlaşarak Arnavut dilinde okul açtırmayı başardığı belirtilmektedir. "Arnavut halkı en çok Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan işgal bölgelerinde eziyet çekti" diye devam eden metinde işgalcilerin tarım ürünlerini ordu için aldıkları, "halkın ise açlıktan öldüğü", halkın fiziksel çalışmaya zorlandığı, "çoğunun ağır fiziksel çalışma ve yiyecek eksikliğinden öldüğü" belirtilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 16). Metnin devam eden paragrafında Avusturya-Macaristan işgal kuvvetlerinin Arnavut nüfusu kazanmak için bazı yerlerde Arnavut dilinde okullar açmaya başladıkları, buna rağmen halkın bu şekil yönetimle barışamadığı ve Avusturya-Macaristan ve Bulgar yönetimlerine karşı çıktığı belirtilmektedir. 1916-18 yılları arasında Arnavut vatanperverlerin Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan işgal kuvvetlerine karşı çeteler kurarak mücadele ettikleri belirtilerek, bunlar arasında Azem Galitsa, Şote Galitsa, Idriz Seferi ve diğerleri anılmaktadır. Metnin sonundaki dipnot kutusunda Arnavutluk'un işgali ve direnişler özetlenirken en çok Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın işgal bölgelerinde eziyet çekildiği tekrar vurgulanmaktadır (Ristovski vd. 2006a, 17. Aynı anlatım daha ayrıntılı bir şekilde lise 3. sınıf ders kitabında, Veljanovski vd., 2009'da verilmektedir).

Makedonya'daki Arnavut nüfus için ders kitaplarına ekstra dâhil edildiği anlaşılan bu bölümde çizilen tabloda Arnavutların Makedonlar gibi mağdur olduğu, ötekilerin ise özellikle Bulgaristan, daha sonra Avusturya-Macaristan, onların yanında Sırbistan, Karadağ, Yunanistan olduğu görülmektedir. Fransız işgali ise daha yumuşak bir şekilde anlatılmaktadır.

2009 tarihli ders kitabında (8. sınıf) ise Arnavutluk'un işgal edilişi, halkın şartlarının "çok ağır" oluşu, Sırp, Karadağ, İtalyan, Yunan, Avusturya-Macaristan ve Bulgar işgalleri sıralanırken, 2006 tarihli ders kitabındaki Avusturya-Macaristan ve Bulgar işgallerinin özellikle kötü olduğuna dair bir notun olmayışı dikkat çekmektedir (Velkovski vd., 2009, 20-22).

5.12.5 Dünya Savaşının Sonuçları

Savaşın sonuçları anlatılırken bunların "büyük" olduğu belirtiliyor. 10 milyona yakın insanın ölümü ve 2 milyondan fazlasının yaralanması, şehirlerin ve köylerin yıkılması, insanların açlık, soğuk ve farklı hastalıklar nedeniyle ölümü. "Çok büyük" maddi kayıplar. Savaşa harcanan büyük finansal kaynaklar nedeniyle Avrupa ekonomisinin tehrip edilmesi ve ABD'nin dünya ekonomik ve siyasal gücü olarak ön plana çıkması. Metnin ardından İtilaf ve İttifak devletlerinin listesi tablo olarak veriliyor ve Wilson ilkelerinin 1, 2, 3 ve 10. ve 14. Maddeleri kısaltılarak sıralanıyor. 10. Maddede Avusturya-Macaristan'ı oluşturan halklara bağımsız devletlerini kurma hakkını içerdiğinden Yugoslavya tarihi açısından en temel maddeyi oluşturuyor. Seçiliş nedeni de bu olsa gerektir. Not kutularından birinde I. Dünya Savaşının emperyalist bir karakter taşıdığı ve savaşla birlikte 4 imparatorluğun battığı ve yeni devletlerini kurulduğu yazılmaktadır (Ristovski vd. 2006a, 8). 2009 tarihli 8. sınıf tarih ders kitabında I. Dünya Savaşı bold bir cümlede "adaletsiz" ve "emperyalist" olduğu belirtildikten sonra savaşta yaklaşık 30 milyon kişinin açlık ve hastalıklar yüzünden öldüğü, maddi kayıpların ise hesapsız olduğu belirtilmektedir (Velkovski vd., 2009, 10). Lise 3. sınıf tarih ders kitabında Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan barış antlaşmaları anlatılırken bu anlaşmalar sonunda yaklaşık 40 milyon Avrupalının azınlık haline geldiği veya azınlık olarak kaldığı, her ne kadar bu anlaşmalarla azınlık haklarına saygı gösterilmesi kararlaştırılmışsa da buna uyulmadığı belirtilmektedir (Veljanovski vd., 2009, 32-33).

Savaşın Makedonya açısından sonuçlarına gelince ders kitabında (Ist, 8., 2006) ilk olarak, "askere almanın, işgalin ve askeri hareketlerin" Makedonya'nın "ekonomik yıkımına" neden olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle Bitola, Doyran, Lerin ve Serez şehirlerinin zarar gördüğü, bazı köylerde savaşın getirdiği yıkımın bu köylerin haritadan silinmesine neden olduğu, Makedonya'nın açlık ve salgın hastalıklarla karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. "Makedon halkı için en ağır sonuçlar" ise askere

alınan Makedon kurbanlarının ve sivil halkın verdiği kurbanların büyük sayıda oluşudur. Bu kayıplar yanında son paragrafa asıl noktaya gelinmektedir:

> "Makedonya bundan sonra da komşu devletler arasında bölünmüş olarak kalmıştır. Yapay sınırlarla bölünmüş Makedon halkı, birbiri arasında iletişim kurma imkanı olmaksızın, daha büyük milliyetsizleştirmeye ve asimilasyona maruz bırakılmıştır" (Ristovski vd. 2006a, 14).

2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında da bu imge desteklenmektedir. Bu kitaptaki sonuç cümlesinde de "*Savaşın sonuçlanmasından sonra, Versay barış antlaşması Makedonya için hiçbir yenilik getirmedi. [Makedonya] bundan sonra da Balkan Savaşları ve 1913 Bükreş barışı sonrasında olduğu gibi bölünmüş halde kaldı*" denmektedir (Velkovski vd., 2009, 18).

Ders kitaplarındaki I. Dünya Savaşı ile ilgili esas vurgu bu cümlelerde saklıdır. Çünkü bunlarda "mağdur" bir biz imgesi hakimdir. "bölünmüş Makedonya" dünya savaşında kullanılmış, birbirine kırdırılmış, kurban edilmiş, işgal edilmiş, ezilmiş, sömürülmüş, bütün bu kurbanlara rağmen savaş sonunda da yine "bölünmüş" olarak kalmış, hatta Makedon kimliği daha büyük asimilasyon ve baskılara maruz bırakılmıştır. Ötekileştirilenler arasında bütün "işgalci devletler" Bulgarlar, Yunanlılar, Sırplar, biraz da Arnavutluk yer almakta, daha uzak ötekiler ise diğer savaşan güçler olmaktadır. Bu şekilde ötekileştirilen Osmanlı'nın yerini 20. Yüzyıl tarihinde Balkan devletleri almaktadır.

Lise 3. sınıf ders kitabında da Paris barış konferansının bölünmüşlüğünü onayladığını altbaşlıkla vurgulamaktadır: "Barış konferansı Makedonya'nın bölünmüşlüğünü SHS Krallığı lehine küçük toprak kazanımları (Strumitsa bölgesi) ile tasdik etti" denmektedir. Burada Strumitsa'nın Bulgaristan'dan alınıp Sırbistan'a verilmesi ve daha sonra kurulacak Makedonya cumhuriyetinin bir parçası haline getirilmesi önemli bir kazanç olarak değerlendirilmemektedir. Çünkü esas vurgu metnin altında yer alan bölünmüş Makedonya haritasındadır. Metnin ve

haritanın yanında İsviçre'deki Makedonya Derneklerinin Paris Konferansına "Çağrısı" ayrı renkte verilmektedir. Bu çağrıda özetle bütün Makedonların kantonlara bölünmüş bağımsız bir Makedonya devletinin kurulmasını istediği ve bu devletinde tarafsız bir güç olan ABD'nin himayesinde olmasını istedikleri belirtilmektedir (Veljanovski vd., 2009, 46).

1919-1920 arasında Paris'te yapılan barış antlaşmaları anlatılırken "farklı devletlere ağır teritoriyal, askeri ve ekonomik şartlar" getirildiği vurgulanmaktadır. Wilson'un 14 maddesine "riayet edilmediği" belirtilerek, "Paris Barış Antlaşmalarının emperyalist antlaşmalar" olduğu, "milli ve toprak sorunlarının adaletin gücüyle çözülmeyip, gücün adaletiyle çözüldüğü" vurgulandıktan sonra "Bu nedenle Paris Barış Antlaşmaları (…) İkinci Dünya Savaşı'nın temel nedenlerinden biri olduğu" belirtilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 8; Aynı bilgiler Velkovski vd., 2009, 26'da teyit edilmektedir). Paris Barış Antlaşmalarının bu olumsuz imajı genel tarih yazımında da yaygın olduğundan burada Makedonya'ya özgü bir tarafı bulunmamaktadır.

5.12.6 Makedonya'nın I. Dünya Savaşı Sonrası Durumu

8. sınıf ders kitabının (2006) daha sonraki bölümlerinden biri "Komşu Devletlerin Sınırları İçindeki Makedonlar" başlığı taşımakta ve burada Makedonlar'ın işgal altında ve asimilasyon politikalarına maruz kalmaları anlatılmaktadır. "Bükreş Barış Antlaşması sonrasında Makedonya ismi ve Makedonya dili yasaklanmıştı. Makedonya'nın ismi *Güney Sırbistan*, Makedonlar ise *Güney Sırpları* olarak değiştirilmişti. Sırp hükümetleri Makedonya halkına karşı aktiv *milliyetsizleştirme* (denatsionalizatsiya) ve *asimilasyon* politikası uygulamıştı. Aynı zamanda nüfusun etnik yapısını değiştirmek için *kolonizasyon* politiasına da başvurmuşlardı." (Ristovski vd. 2006a, 46). 2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında Sırp, Hırvat, Sloven Krallığının kuruluşu anlatılırken bu imge tekrarlanmaktadır: "SHS Krallığındaki Makedon halkı yine hiçbir hakka sahip değildir ve Büyük Sırp milli asimilasyonuna maruz bırakılmıştır; Karadağlıların durumu da aynıydı." Bu şekilde artık bağımsız bir

devlet olan Karadağ için de Sırp, Hırvat, Sloven Krallığı döneminde aynı "mağdur" imajı çizilmektedir (Velkovski vd., 2009, 33). Aynı şekilde "SHS Krallığında Arnavutların Durumu" başlığı altında hem 2006, hem de 2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında Sırp hükümetinin Kosova'yı Sırp ve Karadağlı nüfusla kolonize etmeye çalıştığı, Arnavutlara yapılan baskılar ve Arnavutları Arnavutluk ve Türkiye'ye göçe zorladıklarından bahsedilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 38-40; Velkovski vd., 2009, 45-46, bu son kitapta nüfusa Arnavut oranının bu dönemde % 90'dan % 70'e düştüğü belirtiliyor).

"Yunanistan'daki Makedonların Durumu" başlığı altında Yunanistan'ın Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda topraklarını kuzeye doğru genişletmesi ve buradaki nüfusun çoğunluğunun "gayri Yunan (genellikle Makedon)" olduğu belirtildikten sonra, Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı sonrasında Makedon nüfusunu sürgün etme ve kolonize etme yoluna gittiği belirtiliyor. "Neully Antlaşması ile Yunanistan ve Bulgaristan arasında farklı kökenli nüfusun - metinde tırnak işareti için yazılmış – "gönüllü göçü" öngörülmüştü. Bu anlaşmanın zoruyla 86.000 Makedon Bulgaristan'a göç etmeye zorlanmıştı." Metinde Türk-Yunan nüfus mübadelesi de Yunan Makedonyasının kolonizasyonu bağlamında vurgulanıyor:

"1923 Lozan Barış Antlaşmasıyla Yunanistan Müslümanlarının Türkiye'den Hristiyanlarla *zorunlu değişimi* [orijinal italik] kararlaştırıldı. Bu antlaşma temelinde 350.000 Müslüman (Türkler ve Müslümanlaştırılmış Makedonlar) Türkiye'ye gitmeye zorlandı. Onların yerlerini Yunanistan; Yunan ve gayri Yunan Hıristiyan nüfusla kolonize etti (618.000). Bununla Makedonya'nın Ege kısmının etnik (Makedon) karakteri değiştirildi. Büyük kolonizasyondan sonra bütün köylerin, şehirlerin, ırmakların ve dağların isimleri Yunanca'ya değiştirildi." (Ristovski vd. 2006a, 46. 2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında bu isim değiştirmelerin 1926 yılında çıkarılan bir kanunla yapıldığı belirtiliyor, Velkovski vd., 2009, 53).

"Bükreş Antlaşmasından hemen sonra Yunanistan Makedon halkının milliyetsizleştirilmesi ve kolonizasyonu politikasını uygulamaya koyuldu. Makedon adı ve Makedon dili yasaklandı. Makedonlar *Bulgarlar*, *Slavofon Rumlar* veya *Endoplar (Yerliler)* olarak adlandırıldılar. Makedon dilinin gündelik hayattaki, düğün ve cenaze merasimlerinde kullanımı şiddetle yasaklandı. Kiliselerdeki, anıtlardaki ve mezarlardaki Kiril yazısı silindi. Slavyan kitapları yakıldı ve yok edildi. 1925 yılında Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'nin baskısıyla Atina'da Yunan devleti Latin harfleriyle Makedonca dilinde bir alfabe (Abecedar) yayınladı. Fakat Belgrad ve Sofya'nın tepkileri üzerine alfabe Makedon azınlığın öğretiminde kullanılmadı." (Ristovski vd. 2006a, 47).

Bu politikalara karşı Makedonların da direniş gösterdiğine dair IMRO'nun adı geçmektedir. Buna göre "Makedonlar Yunanistan'ın milliyetsizleştirme ve asimilasyon politikasına karşı kuvvetli bir direniş gösterdi. 1934 yılında VMRO (obedineta/birleştirici) [burada Bulgar milliyetçisi VMRO'dan ayrı bir VMRO olduğu belirtiliyor] orada da Makedon ulusunun ve Makedon dilinin kabulünde kuvvetle aktifti." (Ristovski vd. 2006a, 47).

"Bulgaristan'daki Makedonların Durumu" başlığı altında da "Makedonya'nın Pirin kısmındaki Makedonların da Makedon etnik azınlığı statüsü yoktu. Onlar Bulgar sayılıyorlardı, Makedon dili ise Bulgar edebiyat dilinin bir şive şekli olarak kabul ediliyordu." Bulgaristan'daki Makedonların bölgesinin Todor Aleksandrov ve Ivan Mihaylov liderliğindeki VMRO'nun kontrolünde olduğu, bu VMRO'nun "devlet içinde devlet" kuruduğu belirtiliyor. Bu örgütün "terör" uyguladığı ve en saygın Makedon kişilikleri öldürdüğü vurgulanıyor. Öldürülenler arasında Gyurçe Petrov, Dimo Hacidimov, Arseni Yankov vs. anılıyor.

Yine Pirin Makedonyasında VMRO (birleşik) kurulduğu ve bu örgütün legal ve illegal gazeteler yayınladığı, "orada Makedonların kültürel-ulusal değerleri aşamalı olarak kabul edildikleri", bu dönemde Makedon ve Bulgar dilinde şiir

derlemelerinin yayınlandığı ve yayınların Makedonya sorununun kabulü için katkılarını sürdürdükleri belirtilmektedir (Ristovski vd. 2006a, 48). 2009 tarihli 8. sınıf ders kitabında aynı bölümde Pirin Makedonyasında bu kültürel gelişmelerden bahsedilmemektedir (Velkovski vd., 2009, 52). Bununla belki Bulgaristan imajındaki muhtemel bir olumlu çağrışımın oluşması engellenmek istenmiş olabilir.

2009 tarihli ders kitabında "Komşu Devlet Sınırları İçindeki Makedonlar" başlıklı bölüm sonunda Makedonya'nın 4 devlet arasında bölünmüşlüğünü gösteren renkli bir harita verilmektedir (Velkovski vd., 2009, 54).

Özetle Makedonya ve Makedonya'nın I. Dünya Savaşı sonrasındaki anlatımında da genel olarak *mağdur* olan, kolonize edilen, asimile edilen, sürgün edilen, kimliği inkar edilen, bütün bunlara karşı tanınma mücadelesi veren "Biz" imgesi hakimdir. Bu imge lise 3 tarih ders kitabında da teyit edilmektedir (Veljanovski vd., 2009, 82). Bu dönemdeki ötekileri ise bütün bu mağduriyetlerin müsebbibi olan Sırp, Yunan ve Bulgarlar oluşturmaktadır. Metnin sonundaki dipnot kutusuna bütün bunlara rağmen Makedonların değerlerini iki savaş arası dönemde koruyabildiği vurgulanmaktadır. Yani Makedon kimliği ayakta kalabilmiştir. Bu şekilde Makedon tarih ders kitaplarındaki "Öteki" olarak Osmanlı'nın yerini Balkan devletlerinin almasının, Osmanlı üzerindeki olumsuz vurguyu bir dereceye kadar yumuşatan bir etki yarattığı ve tarihsel düşman olarak yalnızca Türklerin görülmediği düşünülebilir.

5.13 Makedon Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti İmajı

Makedon tarih ders kitaplarında çok olumsuz Osmanlı imajıyla karşılaştırıldığında Türkiye Cumhuriyeti imajının çok daha olumlu olduğu gözlenmektedir. Bu imaj farklılığında öncelikle "feodal" "modern" zıtlığına dayanmaktadır. Osmanlı "feodal" ve "çok uluslu" iken Cumhuriyet "milli" ve "modern"

olarak tasvir edilmektedir. Özellikle "modernlik" konusunda Mustafa Kemal Atatürk'e büyük önem atfedilmekte, hatta Atatürk'ün Makedonya ile bağlantısına da değinilerek aynı zamanda olumlu bir Atatürk imajı da oluşmaktadır. Bu şekilde genel olarak olumlu bir Türkiye Cumhuriyeti imajının mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye Cumhuriyeti konusu özellikle lise 3. sınıf tarih ders kitabında ele alınmaktadır (Veljanovski vd., 2009, 61-63). Ders kitabında ilk olarak "Feodal devlet olarak Türkiye" 1914'te I. Dünya Savaşına girdi ve savaş sonunda "çokuluslu feodal imparatorluk" sona erdi, 1920 Sevr Antlaşması ile devlet "büyük toprak kayıpları" yaşadı diye yazılmaktadır. "Türkiye'nin parçalanmasından memnun olunmadığından , savaştan sonra kaybedilen Türk topraklarının birleştirilmesi için milli hareket başladı" diye yazılmakta ve Milli hareketin öncüleri olarak "Türk burjuvazisi" olduğu, fakat "en büyük kısmının köylülerden oluştuğu" ("no naygolemiot del go soçinuvalo selanstvoto") belirtilmektedir. Buna göre Müdafaa-i Hukuk Birliği ve "Türk teritoriyal ve milli bütünlüğü" için mücadele ettiği belirtilmektedir. Bu mücadelenin liderinin Mustafa Kemal olduğu belirtilerek, kendisi "Türk asker ve siyasal aktivist" olarak tanımlanmaktadır. Harekete ise "Kamalist" hareket adı verilmektedir. Metnin yanında Mustafa Kemal'in bir fotoğrafı ve bir de onu anlatan metin kutusu bulunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün biyografisini içeren bu metin kutusunda; "Asker olarak Makedonya'da hizmet etti", "Balkan savaşlarına katıldı" "demokratik devrimle Türkiye'de yönetti", "onun yönetiminde Türkiye Yunan-Türk savaşını (1920-1923) kazandı", 1923'te cumhuriyet ilan etti ve ilk devlet başkanı seçildi, 1934'te "ulusun babası" (tatko na natsiyata) ilan edildi, "Kemalizm olarak bilinen" "Reform politikasını" uyguladı denilmektedir (Veljanovski vd., 2009, 61).

Ders kitabında ayrıca Mustafa Kemal'in resminin yer aldığı Time dergisinin kapağının fotoğrafı ve bu fotoğrafın altında Mustafa Kemal'in 1923 tarihli bir konuşmasından ekonominin ve gelişmenin önemini vurgulayan bir alıntı yapılmaktadır.

Ayrıca ders kitabına Kemalist hareketin "Batı dünyasının örneğine göre" geliştiği belirtilmektedir.

Ders kitabında çok kısa olmakla birlikte Türk-Yunan nüfus mübadelesine de değinilmekte, fakat asıl vurgu bu mübadelenin Makedonya'yı ilgilendiren kısmına yapılmaktadır. Buna göre Yunanistan'la savaş sonucunda "çok sayıda Yunanın Küçük Asya'dan Ege Makedonya'nın Ege kısmına yerleştirilmiştir." (Veljanovski vd., 2009, 62). Bu şekilde ders kitaplarında bahsedilen "Makedonya'nın Yunanistan tarafından kolonizasyonu" konusuna atıf yapılmaktadır.

Ders kitabında ayrıca Mustafa Kemal'in yaptığı yeniliklere de kısaca değinilmektedir. "Türkiye'nin feodal durumundan kurtarılması için modernizasyonu gerekliliği", "ilerici anayasalara göre cumhuriyet anayasası yapması", "eski feodal kurumları (Halifelik) kaldırması", "Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve politik gelişmesini hızlandırması", ayrıca 1937'de İslam dininin devletten ayrılması "Türkiye'nin bu şekilde yönetilen İslam dünyasındaki ilk devlet olması" hususları belirtilerek oldukça olumlu bir Mustafa Kemal imajı resmedilmektedir (Veljanovski vd., 2009, 62).

Ders kitabına göre Türkiye'de eğitim, kültür ve bilim alanında birçok başka reform yapılmış, "Osmanlı ünvanları" kaldırılmış ve "soyadı getirilmiş", 1934'te "Türk parlamentosu Mustafa Kemal'a Ataturk (Türkiye'nin babası) ismini vermiştir." Her ne kadar tarihsel olarak gerçek olsa da "Atatürk" soyadının "Türkiye'nin babası" veya "Türklerin babası" olarak Makedonca'ya çevrilmesi negatif konnotasyonlar da içerebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası da olumlu olarak tasvir edilmektedir. Türkiye'de Birinci Dünya Savaşından sonra yapılan reformlar ve "modern devlet"ten söz edilerek, Türkiye'nin "dünya ile ve özellikle Balkan devletleriyle işbirliği" yaptığı, "çok sayıda uluslararası dostluk ve işbirliği antlaşması imzaladığı", 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslava ve Romanya arasında Balkan Paktı'nın imzalandığı belirtilmektedir.

İki Dünya Savaşı arası dönem özetlenirken "Türkiye'de eski feodal yapıların kaldırılmasıyla kendine yeni bir yol açtığı", modern çağdaş bir devlete dönüşmek için kendi ekonomik, politik ve sosyal gelişmesinin temellerini attığı", "barışçı politikası sayesinde II. Dünya Savaşında 1944 sonuna kadar tarafsız kaldığı", bu tarafsızlığın da "meşhur Kemalist prensip 'Yurtta barış dünyada barış'tan" kaynaklandığı belirtilmektedir (Veljanovski vd., 2009, 63, 126).

Ders kitabında ayrıca Atatürk'ün harf devrimi fotoğrafı ve altında Ankara'da Atatürk anıtmezarı (anıtkabir) verilmiştir (Veljanovski vd., 2009, 63).

Ders kitabında Soğuk Savaş Döneminin anlatıldığı bölümde II. Sünya Savaşı'ndan sonra sosyalist devletlerin kurulması ve Türkiye'nin batının etkisiyle cumhuriyet olmasına değinilmektedir. Türkiye'nin ismi ayrıca Kübra Krizi'nde geçmektedir. Buna göre krizin sonlanması ve SSCB'nin füze sistemini Küba'dan çekmesi üzerine ABD'nin de füze sistemini Türkiye'den çektiği belirtilmektedir (Veljanovski vd., 2009, 181, 188). Bu şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin anlatımında neredeyse hiçbir olumsuz klişeyle karşılaşılmamaktadır.

Makedonya'da yaptığımız ankette "Türkiye Cumhuriyeti denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir?" sorusuna Üsküp Üniversitesindeki Makedon öğrencilerin % 36'sı "İslamcı", % 26'sı "dost", % 28'i "güçlü", % 18'i "düşman" ve % 12'si de "modern" seçenekerini işaretlemiştir. Aynı öğrenciler arasında Osmanlı hakkında % 90'ının "düşman" ve "işgalci" seçeneklerini tercih edip yalnızca % 6'sının "dost" seçeneğini tercih ettiği göz önünde bulundurulursa Osmanlı'ya kıyasla Türkiye Cumhuriyeti imajının çok daha iyi olduğu ve bu haliyle ders kitaplarındaki duruma uyum içinde olduğu görülür. Fakat ders kitaplarında olumsuz klişeler olmamasına rağmen "düşman" ve "İslamcı" seçeneklerinin toplamı % 54'tür ve buna bakarak Makedon öğrencilerinin yarısı kadarındaki Türkiye Cumhuriyeti imajının pek pozitif olmadığı anlaşılır. Tetovo'daki Arnavut öğrenciler arasında ise Türkiye Cumhuriyeti imajı çok

daha olumludur. Bu öğrencilerini % 66'sı "dost", % 33'ü "İslamcı" seçeneklerini işaretlemiştir. "Düşman" seçeneğini işaretleyen yalnızca bir öğrenci olmuştur. Buna karşılık 3 öğrenci "modern" ve 9 öğrenci "güçlü" seçeneklerini işaretlemiştir. Arnavut öğrenciler arasında da üçte bir oranında bir algı olduğu görülmektedir. Hem Makedon, hem de Arnavut öğrencilerin üçte birinin sahip olduğu Türkiye Cumhuriyetinin "İslamcı" olduğu şeklindeki klişe tarih ders kitaplarında mevcut değildir. Bu klişenin ders kitaplarının dışındaki medyadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Makedonya tarih ders kitaplarındaki anlatımı tarih yazımı bakımından ele almak istesek, revize edilmesi gereken ve tartışmalı onlarca nokta bulabiliriz. Girişte de belirtildiği gibi bu tarih anlatımı Yunan ve Bulgar tarih yazımıyla çatışma halindedir ve ulusal tarih yazımlarındaki birçok değerlendirmenin bir kurgu niteliği taşıması ve zorlama birtakım yorumları içermesi nedeniyle tarihçiler arasında tam bir uzlaşmanın sağlanması nerdeyse imkansız görünmektedir. Bu nedenle ortak bir Balkan tarihi yazma iddiasıyla ortaya çıkan inisiyatiflerin önünde çok büyük engeller bulunmaktadır. Ama hiçbir tarafın benimsemeyeceği bir ortak tarih yazmanın da ne derece anlamlı olduğu ayrıca üzerine düşünülmesi gereken bir konudur.

Örneğin elimizde Valeri Kolev ve Kristina Kuluri tarafından Selanik'te 2009'da ikinci baskısı yapılan bir müşterek Balkan Savaşları tarihi yazma denemesi bulunmaktadır (Kolev ve Koulouri, 2009). Burada yazarlar farklı taraflarla ilgili ve savaş döneminden kalma bildirilere vb. kaynaklara ağırlık veren bir kitap kaleme almışlardır. Kitaba baktığımızda Makedonya vatanı veya Makedon halkı kavramını dile getiren bir metin bulmak zordur. En fazla bir –iki tane Makedonya devrimci örgütlerinin bildirileri vs. kitaba dâhil edilmiştir. Bütün bu yetersizliklerine rağmen bu tür ortak tarih materyallerinin de şüphesiz olumlu katkıları olacaktır.

Yapılan anket verilerine göre Üsküp Kiril ve Metot Devlet Üniversitesindeki Makedon öğrenciler ile Tetovo Ünviersitesindeki Arnavut öğrenciler arasında çok önemli farklılıklar gözlenmiştir. Aynı içerikteki ders kitapları okutuluyor olmasına rağmen böyle bir farklılığın varlığı; ülkedeki Makedon çoğunluk ile Arnavut azınlık arasındaki genel siyasi ve kültürel ilişkiler ve özellikle Arnavut azınlığın eğitimi de kontrolü altında tutan Makedonya hükümetine bakışıyla ilgili olsa gerektir. Nitekim "Tarih ders kitabınızdaki Osmanlı tarih anlatımı sizce nasıldır?" sorusuna Tetovo Üniversitesi öğrencilerinin % 66'sı "taraflı" ya da "tamamen taraflı" seçeneğini işaretlemiştir. Bu öğrencilerden yalnızca % 9'u ders kitaplarının "tarafsız" olduğunu düşünmektedir. Bu sonuçtan da anlaşıldığı gibi ülkedeki Arnavutlar tarih ders kitaplarının taraflı olduğunu düşünmekte ve Osmanlı algısını oluştururken ders kitaplarından farklı kaynaklardan esinlenmektedirler. Üsküp'teki Makedon öğrencilerinin ise % 52'si ders kitaplarının "tarafsız" ya da "tamamen tarafsız" olduğunu düşünmekte, yalnızca % 38'i ders kitaplarının "taraflı" olduğunu düşünmektedir. Her ne kadar Makedon öğrenciler arasında da ders kitaplarına güvenmeyenlerin oranı üçte birden fazla ise de Arnavut öğrencilerin ders kitaplarına yönelik güvensizliği çok net bir şekilde görülmektedir.

Ders kitaplarındaki Osmanlı anlatımında öncelikle ders kitaplarının Osmanlı ile Türkiye arasında ayırım yapması ve bunun da önemli ölçüde anketlere yansıması önemli bir olumlu gelişme olarak görülebilir. Aynı şekilde Osmanlı dönemini "esaret/kölelik" kavramıyla değil de "egemenlik/hakimiyet" kavramıyla anlatım da pozitif bir gelişme olarak dikkat çekmektedir. Nitekim ders kitaplarındaki bu kavramın (Osmanlı egemenliği) yapılan anketlerde üçte bir oranında yaygınlık kazandığı görülmektedir. Fakat kullanılan kavramlardaki bu değişiklik içerik bakımından köklü bir değişiklik yapıldığı anlamına gelmemektedir.

Ders kitaplarındaki ilk ve öncelikle problem anlamtımın temel olarak "kahraman", "mağdur", "işgale uğramış", "haklı" biz ile "işgalci" Öteki üzerine oturtulmasıdır. Böyle bir tarih anlatımının olumsuz klişelerle dolu olacağı açıktır. Bu nedenle öncelikle bu "Biz" ve "Öteki" ikileminin ortadan kaldırılması veya görecelileştirilmesi gerekmektedir.

Diğer bir nokta Osmanlı hakimiyetinin kuruluş yıllarını, yani fetih/işgal dönemini anlatımda ortaya çıkmaktadır. O döneme ait olduğu belirtilen ve alıntılanan bir kaynak adına "Osmanlı egemenliği" dense de çok olumsuz bir Osmanlı imajı doğurmaktadır ve bu haliyle ders kitaplarından bu tür alıntıların çıkarılması veya en azından o dönemin kaynaklarından Osmanlılarla ilgili daha olumlu içeriğe sahip orijinal alıntılarla dengelenmelidir. Bunun gibi Makedon tarihi kahramanı olarak anlatılan Kral Marko'nun Osmanlı Ordusu'nda hizmet ederken ölmesi "mecbur olduğu için, hiç istemeyerek" şeklinde anlatılarak tamamıyla mitolojik bir çerçeveye oturtulması yerine, onun Osmanlı sisteminde nasıl bir konuma sahip olduğunun anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılması daha tutarlı bir tarih anlatımını da mümkün kılacaktır. Böylece bu anlatımla ortaya çıkan "Müslüman-Hristiyan" ikilemi de aşılmış olacaktır. Nitekim Sırp beyleri de Osmanlı Ordusu'nda Timur'un ordusunda karşı görev yapmıştır. Bunun gibi örnekler verilerek meselenin dönemin tarihsel gelişmelerine daha uygun bir şekilde anlatılması Osmanlı'yı "Biz"in bir parçası haline getirecek bir etki bile oluşturabilir. Ayrıca geç Ortaçağ dönemi beyleri ve krallarının bütünüyle "Makedon" olarak anlatılması yerine, bu bey ve kralların ilintili olduğu diğer halklar Bulgarlar ve Sırplarla da ilişkileri anlatılarak bunların Makedon kimliğinin coğrafya ile temellendirildiği açık bir şekilde anlatılmalıdır. Bu şekilde Bulgar ve Sırp tarih yazımıyla yaşanan tartışmalar da azalmış olacaktır.

Osmanlı egemenliği anlatılırken "kan vergisi" olarak anlatılan devşirme meselesi dönemin şartlarına göre avantajları ve dezavantajlarıyla birlikte anlatılmalı ve özellikle Ivo Andriç'ten yapılan devşirme alıntısı ders kitabından çıkarılmalıdır. Nobel

ödülü sahibi meşhur romancı Ivo Andriç sonuçta meseleyi olabildiğince dramatize ederek ele almıştır; fakat onun bu anlatımları tarihi bir araştırmanın sonuçları değildir. Ayrıca Andriç'te yer alan kazığa oturtma sahnesi de Balkan ülkelerinin tarih ders kitaplarına yansımış ve Osmanlı imajının olumsuz anlatımında başvurulan bir kaynak haline gelmiştir. Burada da tamamıyla bir hayal ürünü olan edebi bir eserin ders kitaplarında yer alması, hele bu olumsuz klişelere hizmet ediyorsa, son derece problemlidir. Osmanlı ile Orta ve Batı Avrupa krallıkları arasında düşmanlığın hat safhada olduğu dönemlerde Avrupa'da oluşmuş gravürler ve görsellerin ders kitaplarındaki olumsuz Osmanlı algısının oluşması ve pekişmesinde önemli bir rolü vardır. Bu tür görsellerin ders kitaplarından çıkarılması yararlı olacaktır.

Ders kitaplarında Osmanlı anlatımıyla ilgili en önemli problem, Osmanlı'nın neredeyse hiç anlatılmamasıdır. Osmanlı hakkındaki 2-3 sayfalık olumsuz klişelerle dolu anlatımdan sonra kitapların önemli bir kısmı "Osmanlı'ya karşı direniş" ve "özgürlük mücadeleleri"ni anlatmaktadır. Bu tarz bir anlatım otomatik olarak olumsuz bir Osmanlı imajının oluşmasını sağlamaktadır. Ders kitaplarında Osmanlı siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal tarihi kapsamlı bir şekilde ele alınmalı ve bu süreçte ortaya çıkan isyanların da siyasi, sosyal nedenleri ilmi eserlerden yararlanılarak izah edilmelidir. 1690'larda Osmanlı yönetimine karşı başgöstermiş bir isyanın "milli bir özgürlük savaşı" olarak anlatılması da aynı şekilde problemlidir.

"Zorla Müslümanlaştırma" klişesi de ilmi çalışmalardan yararlanılarak yeniden gözden geçirilmelidir. "İslam dinini kabul etmek istemeyen Makedonlar öldürüldü" şeklinde bir imaj yeniden gözden geçirilmeli, Zlata Meglenska gibi efsaneleşmiş zorla Müslümanlaştırma örnekleri içinde bulundukları bağlama göre anlatılmalıdır. Bu şekilde ders kitabında bir önceki kısımda daha zayıf bir zorla İslamlaştırma imgesi verilirken, bir sonraki bölümde mutlaklaştırılan bir imge verilmektedir ve bunun giderilmesi gerekir.

"Haydut", "Harambaşı", "Voyvoda" gibi "milli direniş öncüleri" olarak anlatılan çete hareketleri yerine Osmanlı döneminde ön plana çıkmış din, siyaset ve zanaat erbabı Makedonlara yer verilebilir. Bu şekilde Osmanlı yönetimi altında da "normal" bir hayat sürmenin mümkün olduğu, insanların 600 yıl boyunca sürekli savaşmadıkları vurgulanmış olur. Bu da Osmanlı algısının daha dengeli hale gelmesine yardımcı olur. Aynı şekilde Arnavutlardaki Skenderbeg anlatımı daraltılarak bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu'nda kariyer yapmış ve önemli konumlara yükselmiş Arnavutların hayatına da yer verilebilir. Bu şekilde bütün Arnavutların Osmanlı'ya karşı savaşmadığı, Osmanlı sisteminin bir parçası olan Arnavutların da bulunduğu vurgulanmış olur ve böylece Osmanlı "Biz"in bir parçası haline de getirilmiş olur. Ayanlık döneminde yazıldığı anlaşılan bir padişah fermanının ders kitaplarında Osmanlı rejimin ne kadar kötü olduğuna bir şahitlik olarak alıntılanması ders kitaplarındaki kasıtlı yaklaşıma başka bir örnektir. Eğer böyle bir alıntı yapılacaksa, yine padişah tarafından verilen hak ve imtiyazları anlatan fermanlardan da alıntılar yapılarak veya Gayrimüslimlerin de haklarının korunduğunu gösteren kadı ilamlarından alıntılar yapılarak daha dengeli bir Osmanlı imajı verilmiş olacaktır.

1912/1913 Balkan Savaşlarının anlatımında "Makedonlar" tek taraflı olarak "kurban" olarak tasvir edilmektedir. Oysa bu savaşlarda en büyük can kayıplarını Müslümanların verdiği, Osmanlı'nın kayıpları ve Makedonyalı örgütlerin bu katliamlardaki rolü de anlatılarak tek kurbanların "Makedonlar"ın olmadığı, başka ve daha acıklı kurbanların da olduğu belirtilerek Osmanlı ve Müslümanlara karşı daha insaflı bir algının oluşması sağlanabilir.

Ders kitaplarındaki Türkiye Cumhuriyeti anlatımı ise zaten olumludur. Fakat burada da Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihine daha fazla yer verilebilir. Özellikle Makedonya'daki Müslümanların Türkiye'ye göçlerine değinilebilir.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 287-350.

ALTINCI BÖLÜM:

ARNAVUTLUK GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Bülent Bilmez*

İçindekiler

6.1 Teorik, kavramsal ve metodolojik çerçeve 288
6.2 İmge (imaj), imgebilim (imajoloji) 289
6.3 Ders kitaplarının kullanımı (okul, sınıf, uygulama, yan kaynaklar, pratik) ve etkisi ve Arnavutluk Tarih Ders Kitapları 292
6.4 Arnavutluk'ta tarih (çilik) 298
6.5 Metin Analizi: Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı 322
6.6 Osmanlı'nın Balkanlar'a girişi/yayılması ve Arnavutluk'ta Osmanlılaş (tır)ma ve Müslümanlaş (tır)ma süreci 327
6.7 Balkanlar'da yayılma sürecinde dönüm noktası olarak Kosova Savaşı (1389) 332
6.8 Osmanlılaş (tır)ma sürecinin, yani Osmanlı'ya eklemlenme (entegrasyon) veya içerimlenme (*incorporation*) sürecinin ilk evresi 334
6.9 İskender Bey ve 'ulusal' (!) direniş 338
6.10 Klasik Osmanlı (XVI-XVII. yüzyıllar): Sosyo-ekonomik ve kültürel yapı 341
6.11 Modernleşme sürecinde Osmanlı ve ayaklanma/Aydınlanma/uluslaşma sürecinde Arnavutlar (1830lar-1912) 345
6.12 Kopuş ve sonrası: Bağımsızlık (siyasi kopuş ve kültürel kopuş çabası) ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 'dışarıdan' takibi 348
Sonuç 349

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-9828-2813
E-mail: bulent.bilmez@bilgi.edu.tr

Farklı grupların değişik anlatılardaki imgelerinin incelenmesi anlamında imgebilim (*imagology*) çalışmaları maalesef (özellikle Türkiye'de) yeterince yaygın değildir. Disiplinler-arası bu inceleme alanı, daha çok Kuzey Avrupa ülkelerinde komşu ülke halklarıyla ilgili imgeler (imajlar) üzerine çalışmalara dayanmaktadır.

Bu imgelerin aranması gereken önemli metinlerin başında gelen ders kitaplarında Osmanlı-Türk imgesi üzerine kapsamlı bir projenin parçası olarak hazırlanan bu çalışmada, öncelikle meselenin kavramsal, teorik ve metodolojik boyutu kısaca ele alınırken, aynı zamanda bu uluslararası birikim (imgebilimin tarihi) de kısaca ele alınacaktır. Ancak çalışmanın ana gövdesini, Arnavutluk'ta hâlihazırda kullanılmakta olan tarih ders kitaplarının detaylı analizi oluşturmaktadır.

6.1 Teorik, kavramsal ve metodolojik çerçeve

Yıllar önce yayınlanan 'Amerikan basınında (1918-1923) Kurtuluş Savaşı' konulu makalemde (Bilmez, 2001a, 2001b, 2002a) bir olgunun basındaki algısı üzerine çalışmakla birlikte, imge analizi sorunsalını ve imgebilim metodolojisi meselesini tamamen ihmal etmiştim. Daha sonra Türkiye ve Arnavutluk'ta farklı isimler ile anılan ve hakkında bir birinden farklı imgeler mevcut olan önemli bir şahsiyetin, Şemsettin Sami Frasheri'nin Arnavutluk tarihyazımındaki (mitleştirilmiş) imgelerini eleştirel okumaya tabi tutmaya çalıştığım çalışmalarımda (Bilmez, 2003a, 2003b, 2003c, 2006a, 2006b) karşıma çıkan metodolojik sorunların başında ise bu imgeleri aramak durumunda olduğum farklı kategorilerde metinlerin (akademik ve popüler tarihyazımı, basın, ders kitapları, vs.) çeşitliliği ve bunların hepsinin kolektif hafızada imgelerin oluşumunda ve yeniden-üretim sürecindeki rolü gelmekteydi. Aynı şey, tarihyazımında I. Meşrutiyet'in *yeri*ne baktığım (Bilmez, 2010a) ve Türkiye tarihyazımında (Arnavutluk'ta en çok yüceltilen tarihi figürlerden) İskender Bey imgesini özetlediğim (Bilmez, 2010b) çalışmalarım için de geçerlidir. Tüm bu çalışmalarda eksik olan ise imgenin ne olduğu

(algı, bilgi, vs. ile farkının ne olduğu), üretim süreci ve analiz yöntemi konusundaki tartışmaydı.

Arnavutluk ders kitaplarında Osmanlı-Türk imgesinin eleştirel analizine girişeceğim bu çalışmada (giriş mahiyetinde ve kısa da olsa) böyle bir tartışmanın zorunlu olduğunu düşünüyorum.

6.2 İmge (imaj), imgebilim (imajoloji)

Her şeyden önce, *imge*den ve onun (sistemli ve eleştirel) incelenmesi anlamında imgebilimden bu çalışmada ne anlaşıldığı üzerinde durmakta yarar var. Bunu da (çoğu zaman olduğu gibi) imgenin ne olmadığı veya imgeden ne anlaşılmadığı üzerinden yapmak anlamlı görünmektir. Tarihyazımında bir olgunun imgesi bağlamda akla gelen ilk alternatif sözcük, bu olguyla ilgili tarihyazımındaki *algı* olmaktadır. Daha genelde bir olgunun tarihyazımındaki *yeri*ne veya o konudaki *anlayış*a baktığımızda da benzer şeyler yaptığımızı düşünürüz (Beller, 2007; Chew, 2006; Friedman, 2004; Leerssen, 2007; MacRae vd., 1996; Mitchell, 1986; Ulağlı, 2006).

Buna en güzel örnek, Oryantalizm/Şarkiyatçılık bağlamında, Batı'nın/Batı'da Doğu/Şark imgesi/algısı üzerine yapılan çalışmalardır. Edward Said'in (Osmanlı dünyasıyla ilgili algı ve imgeleri maalesef ihmal ederek) öncülüğünü yaptığı (Said, 2005) bu çalışmalarda (sonraki çalışmalarda Osmanlı dünyası da kapsanarak) genelde Doğu/Şark imgesi incelenirken (Barthold, 2004; Kabbani, 1986; Kanar, 2006; Parla, 2005; Keyman vd., 1996), belli bir ülkenin tarihyazımında, edebiyatında veya genelde kolektif hafızada genel olarak Doğu, İslam veya özel olarak Osmanlı ve/ya Türk imgesi konusunda değişik (seyahatname, edebiyat, karikatür, vd.) metinler eleştirel analize tabi tutulmuştur (Adanır, 1991; Aksoy, 2004; Alkan, 2006; Kırca, 2010; Kula, 1992; Kula, 2002; Yıldız, 2006).

Aynı şey Oksidentalizm/Garbiyatçılık bağlamında, Osmanlı'da veya genelde Doğu'da Garp/Batı imgesi/algısı

konulu çalışmalar için de geçerlidir (Bruma ve Margalit, 2009; Şirin, 2009; Aslıtürk 2000).

Diğer yandan, diğer halkaların/grupların imgesiyle ilgili çalışmalarda, seyahatnameler kadar edebi metinlerin de seçildiği görülürken, Osmanlı/Türkiye edebiyatı bağlamında sadece ülke dışındaki 'öteki'lerle ilgili değil (Milas, 2000), ülke içindeki ötekilerle ilgili imgeler de çalışılmaktadır (Yücel, 2011; Solak, 2008).

Herhangi bir imgenin kolektif/toplumsal/popüler hafızadaki yerinin incelenmesi için bakılacak kaynakların (metinlerin) çeşitliği de şaşırtıcıdır: Akademik ve popüler tarihyazımı, edebiyat, basın/medya, sözlü gelenek, müzik, maddi kültür objeleri, karikatür, resim, ikonografi, ders kitapları, vd. Bunun örneklerini aşağıda göreceğiz.

Ulus-inşa sürecinde hayati rol oynayan ders kitaplarının, bir ülkede tarihçiler tarafından üretilmiş anlatı, algı ve imgeleri yaymada en etkili araç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ülkenin her köşesindeki neredeyse her yetişkine ulaşma olanağı sunan medya (özellikle TV ve Internet), bugün yaygınlık ve yaygınlaştırma konusunda ders kitaplarıyla yarışabilir; ancak sistemli olması ve kurumsal çerçevesi ile ders kitapları (ve genelde örgün eğitim) yine de daha dolaysız ve etkili araç olmayı sürdürmektedir (Çapar, 2006; Paksoy, 2008; Güler, 2005).[1]

Ders kitaplarında herhangi bir olay, dönem, kurum, imge veya genelde bir mesele üzerine çalışma yapma durumunda, herhangi bir ülkede ulus-devletin anlatısının (resmi tarihin) en kapsülleştirilmiş versiyonunu bulacağımızı düşünür ve bunun önemli bir kolaylaştırıcı unsur olduğunu düşünürüz. Ancak

[1] Ders kitaplarının bu rolüyle ilgili eleştirel bir çalışma için bkz. Çapar 2006 ve eleştirellikten uzak bir çalışma için bkz. Paksoy 2008. Genelde Tarih eğitimi ve ders kitaplarının modern toplum ve birey sürecinde araç olarak kullanımı için bkz. Güler 2005.

toplumsal/kolektif hafızanın oluşmasında gerçekten önemli rol oynayan ders kitaplarının analizi söz konusu olduğunda akla hemen gelen bu 'avantaj'a eşlik eden bazı önemli dezavantajların veya potansiyel zaafların da söz konusu olduğunu, konu üzerine çalıştıkça daha çok görürüz: Tam da kapsülleştirilme nedeniyle birçok nüans farklı ve bu anlatının üretilme süreci ile yayılma yolları/yöntemleri ihmal edilebilmektedir (Foster, 2011; DeBaets, 1994; Ferro, 2003; Marsden, 2001; Strong, 1964; Gasanabo, 2006; Koulouri, 2001, 2002; Stradling 2003; Barbarosoğlu, 2003; *Tarihin Kötüye Kullanımı*, 2003; Pingel, 2003; Berghahn ve Schissler, 1987).[2]

Oysa ders kitaplarının işlevi hiçbir zaman orijinal tarih bilgisi/anlatısı ortaya çıkarma (üretme) olmadığı gibi, bu kitapların hazırlanması sürecinde asıl amacın, daha önce üretilmiş olan anlatıların yaygınlaştırılması/içselleştirilmesi olduğunu söylemek ve (yayma biçimi/dili bağlamında) belki bu anlatıların yeniden üretimi olduğunu iddia etmek mümkündür.

Analiz için ele alınan 'metin'ler olarak ders kitaplarının içerik/ söylem analizlerinin, elbette onu önceleyen ve kapsayan büyük üretim sürecinden bağımsız yapılması doğru olmamakla birlikte veya bu geniş bağlamdan kopuk olduğu oranda analizin zayıf/sorunlu olacağı bir gerçek olmakla birlikte, popüler ve akademik tarihyazımından basına, maddi kültürden edebiyata, sözlü gelenekten müziğe kadar çeşitli düzlemlere sahip bu geniş bağlamın bu rapor sınırları içerisinde hakkıyla ele alınması neredeyse olanaksızdır. Yapılabilecek en doğru şey bu eksikliği en başından samimiyetle kabul etmektir.

Ders kitapları analizinde söz konusu metinleri, onların kullanıldığı ortam (dersliği) ve kullanılma yöntemi (merkezi pedagojik ve ideolojik çerçeve içinde hareket etme durumunda olan ders öğretmeni), yani bu metinlerdeki anlatıların

[2] Üç Batı ülkesinin (ABD, Britanya ve Almanya) ders kitaplarıyla ilgili karşılaştırmalı bir inceleme için bkz. Berghahn & Schissler 1987.

alımlanması (*reception*) meselesi önemli bir sorundur. Bu anlatının ve genelde eğitimin amacına ulaşıp ulaşmadığını görmek ve daha dar çerçevede söz konusu konunun yeniden üretim, yayılma ve içselleştirilme sürecine ders kitaplarının dolaylı veya dolaysız katkısını test etmek, içerik ve söylem analizini tamamlayacak olan konunun önemli bir boyutudur.

Herhangi bir olgunun ders kitaplarındaki yerini incelerken diyalektik bir yaklaşım, ders kitaplarıyla eş zamanlı okunan metinler kadar, ondan önceki süreci ve bu bağlamda farklı dönemlerde tarih ders kitaplarındaki değişimi de dikkate almayı gerektirir. Özellikle sosyalist dönem tarih ders kitapları ve sonraki dönüşümler bağlamında Arnavutluk ders kitaplarının bu şekilde analizi daha doğru olsa da günümüz ders kitaplarıyla sınırlı bu çalışmada bunu yapamayacağım.

6.3 Ders kitaplarının kullanımı (okul, sınıf, uygulama, yan kaynaklar, pratik) ve etkisi ve Arnavutluk Tarih Ders Kitapları

Ders kitaplarının imgelerin yaygınlaştırılmasında veya herhangi bir alandaki gerçek etkisi görmek için sadece metinlerin analizi yeterli değildir. Sınıfta öğretmenler tarafından çocuklar için kullanılmak üzere hazırlanan ders kitapları, dili ve görselleriyle çocukların hafızalarında derin izler bırakmakla birlikte, sınıf dinamiği ve öğretmenin bundaki rolü dikkate alınmadan yapılan analizler her zaman eksik olacaktır. Üstelik oldukça sistematik ve çoğu zaman katı bir yapısal çerçeve (eğitim sitemi ve okul) içinde kullanılan bu kitapların sınıfta kullanımı konusunda Milli Eğitim Bakanlığı'nın veya yetkili biriminin yönetmelikleri ve yönergeleri de çok önemlidir. Bunun yanı sıra sınıfta kullanılan ve çoğu zaman öğretmenin karar verdiği ek/yardımcı kaynaklar da önemlidir. Eksikliğin bir parça giderilmesi için bunların da değerlendirmeye katılması gerekir, ama ancak bu raporda bunu gerçekleştirmedim. Nihai olarak analize katılması gereken boyut, sınıf içi uygulamalardır ki bunun için saha çalışması yapmanın (yasal ve hukuki) zorlukları açıktır. Bu eksiklikleri birazcık telafi

için, ders kitaplarının yaygınlaştırdığı imgelerin ne kadar etkili olduğunu okul içi ve dışında anketler yapmak mümkündür. Nitekim bu proje kapsamında 131 kişiye gerçekleştirilen sonuçları ekte bulunabileceği gibi, kısa değerlendirmesine de aşağıda yer verilecektir.

Son yıllarda Arnavutluk eğitim sistemi ve ders kitaplarının üzerine çalışmaların sayısı giderek artarken, ders kitaplarında Osmanlı/Türk algısı ve imgesi konusunda yeterince çalışma bulunduğu söylenemez.[3]

Bu çalışmada, en yaygın şekilde görülen 'normal' okullar dışında az sayıdaki meslek okulları ile özel statülü okullar (ve dolayısıyla buralarda okutulan tarih ders kitapları) kapsam dışı bırakılmıştır (Bitincka, 2003; Duka, 2002; Pajo, 2002; Stojanovic, 2002; Pichler, 1999; Myteberi, 1999; Fickenscher, 2001; Thomas, 1969; Metani, 2003; Nehring 2014).

Arnavutluk'ta tarih dersleri, 2008 yılında gerçekleştirilen reform sonrası 'dokuz yıllık okul' (*Shkolla 9-Vjeçare*) denilen ilköğretimin altıncı sınıfından itibaren verilmektedir. (İlköğretim dördüncü sınıfta hayat bilgisi düzeyinde verilen tarih dersi ile ders kitabı ve değişik materyaller kullanılarak beşinci sınıfta ders kitabı olmadan işlenen 'yerel tarih' konulu dersler dikkate alınmamıştır.) Önce dünya tarihinin ve ardından Arnavutların tarihinin anlatıldığı 6-12. sınıflar arasındaki ders kitaplarının kapsadığı zaman ve mekânları bir tabloda aşağıdaki gibi gösterilebilirim:

Sınıf	**Mekan**	**Zaman**
6	Dünya	Modern öncesi (Başlangıcından XVI. yüzyıla)
7		Modern dönem (XVI.-XIX. yüzyıllar)
8		Modern dönem (XX. yüzyıl)
9	Arnavut	Başlangıcından bugüne

[3] İstisnai örnekler için bkz.: Kostovicova, 2002; Puto, 2002 ve Jazexhi, 2009. Ayrıca genelde Balkan ders kitaplarında Osmanlı/Türk imgesi için bkz. Spyrou, 2006. Hırvatistan örneği için bkz. Žunić, 2008 ve Bosna örneği için bkz. Alibašic, 2007. Doğu ve Orta Avrupa ders kitaplarında Osmanlı/Türk imgesi konulu bir makale için bkz. Pricky, 2012.

10	Dünya	Modern öncesi dönem
11		Modern dönem (XVI. yüzyıldan bugüne)
12	Arnavutlar	Başlangıcından bugüne

Sadece 'Tarih' (*Historia [Për klasën e 6-të të shkollës 9-Vjeçare]*) başlıklı altıncı sınıf tarih ders kitabında (Treska ve Dërguti, 2011 [2005]) Rönesans'a kadar dünya tarihi anlatılırken, yine sadece 'Tarih' (*Historia [Për klasën e 7-të të shkollës 9-Vjeçare]*) başlıklı yedinci sınıf tarih ders kitabında (Dërguti ve Treska, 2011 [2006]) ise (Geç Rönesans'tan "19. yüzyıl sonuna kadar) modern dünya tarihi anlatılmaktadır. 'Tarih' (*Historia [Për klasën e 8-të të shkollës 9-Vjeçare]*) başlıklı sekizinci sınıf tarih ders kitabında (Dërguti ve Treska, 2011 [2007]) 20. yüzyıl dünya tarihi anlatılırken, ilk öğretimin sadece 'Tarih' (*Historia*) başlıklı dokuzuncu sınıf (yani ilk öğretim son sınıf) ders kitabında (9. sınıf DK) başlangıçtan bugüne Arnavutların tarihi işlenmektedir. Yani ilköğretimin son dört yılında, önce (altıncı sınıf) başlangıcından XVI. yüzyıla modern öncesi dönem ve sonra (yedinci sınıf) XVI-XIX yüzyıllar arası modern dönem anlatıldıktan sonra, ertesi yıl (sekizinci sınıf) XX. Dünya tarihi anlatılmaktadır. İlköğretimin son sınıf olan dokuzuncu sınıfta ise aynı dönemlerde Arnavut tarihi anlatılmaktadır.

Lise iki sayılan on birinci sınıfta okutulan tarih ders kitabında (11. sınıf DK) genel modern dünya tarihi (Hümanizm ve Rönesans'tan 2000 yılına kadar dünya tarihi) okutulmaktadır. Ancak önceki yılların genel tarih ders kitaplarından farklı olarak, bu yılın tarih ders kitabı "Dünya Medeniyetleri Tarihi' (*Historia e qytetërimit botëror*) başlığını taşımaktadır. Nihayet on ikinci sınıf (yani orta öğretim/lise son sınıf) ders kitabı (12. sınıf DK) ise ilköğretimin son yılı olan dokuzuncu sınıf ders kitabında olduğu gibi, tamamen Arnavut tarihine ayrılmıştır. Ancak sadece 'Tarih' başlığını taşıyan dokuzuncu sınıf ders kitabında söz konusu tematik odak belirtilmezken, "Tarihöncesi (100.000 ile 3.000 yıl öncesi)"nden 2010 yılına kadar Arnavutların tarihinin anlatıldığı on ikinci sınıf tarih ders kitabının başlığında bu açıkça

belirtilmektedir: 'Arnavutların Tarihi' (*Historia e shqiptarëve [Për klasën e 12-të shkollës mesme]*). Yani ortaöğretimin (lisenin) ilk yılı olan onuncu sınıfta modernite öncesi dönem işlenirken, on birinci sınıfta modern dönem başlangıcından (XVI. yüzyıl) bugüne kadar işlenmektedir. Böylece, ilköğretimde üç yılda (altı, yedi ve sekizinci sınıfta) işlenen dünya tarihi, ortaöğretimde iki yılda (on ve on birinci sınıfta) işlenmektedir. Son sınıflarda ise başlangıcından bugüne Arnavutların tarihi işlenmektedir.

Yukarıda anlatılan, ders kitaplarının kapsadığı dönem ve konular bir tabloda şöyle gösterilebilir:

	Dünya (Sınıf ve kapsadığı yüzyıllar)				Arnavut (Sınıf ve kapsadığı yüzyıllar)
İlköğretim	6 (Başl.-XVI)	7 (XVI-XIX)	8 (XX)		9 (Başl.-XX)
Ortaöğretim	10 (Başl.-XV)	11 (XVI.-XX)			12 (Başl.-XX)

Anlaşılan, tarih eğitiminde hem ilköğretim hem de ortaöğretimde öğrencilerin ilk yıllarda (genel) dünya tarihi öğrenmeleri ve bunun ardından ilk ve orta öğretimin son sınıflarında 'kendi' tarihlerine yoğunlaşmaları hedeflenmektedir. Bu dikkat çekici yöntem üzerinden öğrencilerin 'kendilerinin' (ülkelerinin, kültürlerinin, vs) tarihini, genel dünya tarihi içindeki yerinin bilincinde olarak (küresel perspektifle) 'okuması' amaçlanmış olabilir, ancak bu amaca ne kadar ulaşıldığının anlaşılması için Arnavut tarihine küresel ve/ya karşılaştırmalı bir bakışın mevcut olup olmadığına bakmak gerekmektedir ki bu raporda amaçlanan şeylerden biri de budur.

Ders kitapları doğal olarak ünitelere/kısımlara ayrılmakta,[4] (yedinci sınıftan itibaren) bu üniteler de bölümlere

[4] İlköğretim kitaplarında ünite/kısım için *Kreu*, ortaöğretim kitaplarında ise *Linja* sözcüğü kullanılmaktadır.

ayrılmaktadır.[5] Her bölüm sadece birkaç (en fazla üç!) sayfadan oluşmaktadır, yani çok kısadır. Çoğu zaman çok kapsamlı meseleler bile kısa bir paragrafta ve bazen bir cümlede ele alınmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada içerik analizi yapılacak aşağıdaki bölümde, herhangi bir olgunun veya konunun anlatıldığı veya tartışıldığı söylendiğinde aslında kastedilenin 'değinmek' olduğu unutulmamalıdır. Ancak bu durum, kitapların zayıflıklarını göstermez. Bu metinlerin daha detaylı işlenecek (anlatılacak ve tartışılacak) konular için bir genel çerçeve sunduklarını düşünmek mümkündür. Bu nedenledir ki, bu kitapların sunduğu imge, algı ve bilgilerin alımlanması meselesi bizzat ders süreciyle ve özellikle (kendisine oldukça önemli rol yüklenildiği anlaşılan) öğretmenin uygulaması ile birlikte anlaşılabilir ancak.

İlköğretim tarih ders kitaplarında, her bölümün başında metinden önce bir kutu içinde konunun ana fikri birkaç cümleyle (dokuzuncu sınıfta birkaç tümceyle) çok kısa şekilde verilmektedir. Ortaöğretim tarih ders kitaplarının bölüm başlarında böyle kutu içinde özetler yoktur, ama onun yerine daha kapsamlı bir ön hazırlık çalışması vardır: On birinci sınıf tarih ders kitaplarının bölüm başlarında önce maddeler halinde bölümün "Hedefler"i veya "Amaçlar"ı sıralanmakta, daha sonra "Ana kavramlar" listesi ve çizgisel bir kronoloji tablosu ("Zaman") verilmektedir. Sonunda da ilgili bölümde geçen "Mekanlar"ın belirtildiği bir giriş (s. 91) bulunmaktadır. Bölüm başlamadan verilen ön hazırlık tablosu daha kapsamlı olan on ikinci sınıf ders kitaplarında bu konuda on birinci sınıf ders kitaplarına göre iki farktan söz etmek mümkün: "Mekanlar"a bu ön hazırlık tablosunda yer verilmezken, ilkinde ikinci sırada verilen "Temel Kavramlar", bu sefer "Anahtar Kavramlar" başlığıyla tablonun sonunda verilmektedir.

---

[5] Sekizinci sınıfa kadar bunlara *Mësim* (Ders) adı verilirken, sonraki sınıflarda isim verilmeden bu bölümler sadece numaralandırılmaktadırlar.

Bölüm sonlarına öğretilenleri test etmeyi ve öğrencileri yorum ve tartışmaya davet etmeyi amaçlayan sorular eklenmiştir. Boşluk doldurma, kare bulmaca, eşleştirme, konvansiyonel soru-cevapla bilgi testi gibi farklı yöntemlerle hazırlanmış bu sorular arasında, özellikle öğrencileri düşündürmeye ve yorum yaptırmaya yönelten sorular ilginçtir. Bu bölümde yer alan 'Sözlükçe' ve 'Önemli Tarihler' kutucukları da zaten kısa olan bölümlerin daha kapsülleştirilmiş özetleri gibi durmaktadır.

Arnavutluk Eğitim ve Spor Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 2012 yılında çıkan 69 nolu kanun (http://arkiva.mash.gov.al/File/arsimi-parauniversitar/legjislacioni/LAPU-NR.69-2012-english.pdf) gereğince ders kitapları, bakanlığın belirlediği müfredat çerçevesinde farklı yayınevleri tarafından yayınlanmakta ve kitap seçimi okullara bırakılmaktadır. Bu çalışmada, Arnavutluk'ta en yaygın şekilde kullanılan "Albas Okul Yayınları"nın (*Botime Shkollore Albas*) kitapları incelenmektedir. Arnavutluk, Kosova ve Makedonya için Arnavutça ders kitapları yayınlamak üzere 2000 yılında kurulan (http://sq.wikipedia.org/wiki/Albas) Tiran'daki bu yayınevi tarafından renkli basılmış bu ders kitaplarının önemli bir özelliği, resim, harita, fotoğraf, grafik vb. görsellerin bolca kullanılmış olmasıdır. Kitabı daha kolay okunur hale getiren bu görsellerin oldukça iyi seçildiği söylenebilir, bazen hiçbir açıklama eklenmeden verilen bu görsellerin birçoğu farklı yılların ders kitaplarında tekrarlanmıştır.

Bu kitapların yazarlarına gelince, birden fazla yazar tarafından kaleme alınan tüm bu ders kitapları aslında sadece beş tarihçi tarafından yazılmıştır: Tomi Treska, Menduh Dërguti, Sonila Boçi, Ledia Dushku ve Ferit Duka. Ancak bunlar arasında en tanımış kıdemli tarihçi Duka sadece bir kitaba (on ikinci sınıf) katkı sunarken, Dushku ve Boçi'nin adı ise iki kitaba (dokuzuncu ve on ikinci sınıf) katkı sunmuşlardır. Dërguti ve Treska'nın adları ise (farklı şekilde sıralanmak üzere) tüm kitapların üzerinde vardır. Diğer bir deyişle, son iki isim genel

tarh kitaplarını tek başlarına, Arnavutların tarihi kitaplarını ise diğer iki isimden biriyle (dokuzuncu sınıf) veya ikisiyle (on ikinci sınıf) birlikte kaleme almışlardır. Dolayısıyla, Arnavutların tarihi konulu üç yazarlı dokuzuncu sınıf ve dört yazarlı on ikinci sınıf kitapları dışındaki (genel dünya tarihi konulu) tüm kitaplar iki yazarlıdır.

6.4 Arnavutluk'ta tarih(çilik)

Ders kitaplarındaki anlatıları ve bu bağlamda tüm imgelerin üretim sürecini anlama için bakmamız gereken Arnavutluk'ta tarihçilik ve tarihyazımı meseleyle ilgili daha önce yayınlandığım "Arnavutluk'ta Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Tarihyazımında Modern Osmanlı" başlıklı makalemde detaylı bilgi vermiştim.

Söz konusu makalemde Arnavutluk'ta Osmanlı ve özellikle modern Osmanlı tarihi araştırmalarıyla (kurumlar, yayınlar, tarih yazıcıları, vs.) ilgili bir envanter sunmaya çalışmış ve (modern Osmanlı'ya bakış örneğinde) Arnavutluk tarihyazımı üzerine bazı genel gözlemler ve değerlendirmelere yer vermiştim. Buna çalışmada yer alan, Arnavutluk'ta tarih bilgisi üretimi ve yayılma süreci ile genelde Osmanlı tarih araştırmaları hakkında şu bilgileri aktarmak isterim:

Bağımsızlık öncesinde, daha Osmanlı yönetimi altındayken ulus-inşa sürecinde bazı Arnavut yazarların tekil Arnavut tarihi yazma girişimlerinin hepsi, sadece Avrupa'daki yüzeysel bilgi birikimini aktaran oldukça amatör/popüler çalışmalar ve tanıtım/propaganda kitapçıkları niteliğindeydi. 1912 yılında bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk'ta modern devletin gerçek anlamda inşasına (içerideki sorunlar ve uluslararası konjonktürden dolayı) ancak 1925 yılından sonra Kral Zogu'nun diktatöryal yönetimi sırasında başlanabilmişti. 1939 yılında ülkenin İtalya'nın işgaline girdiği yıla kadar devam eden bu dönemde yayınlanan süreli yayınlarda modern Osmanlı tarihiyle ilgili (çoğu otobiyografik) ilk çalışmalar yayınlanırken, başından beri büyük rağbet gören antik çağ (*etnogenesis*) ve İskender Bey'in tarihine ek olarak, Osmanlı'nın son döneminde Arnavut

ulusçu hareketinin (ortaya çıkış ve gelişme) tarihiyle ilgili (yine genelde otobiyografik) çalışmalara ve belge yayınlarına da rastlanmaktaydı.

Arnavutluk'ta tarihyazımının ilk olarak kurumsallaştığı ve bilimsel/akademik çalışmaların sistemli hale geldiği sosyalist döneme (1945-1991) gelince, tüm toplumu merkezden şekillendirme amacının bir parçası olarak bu kurumsallaşma hemen İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan enstitülerle başlamış, Tiran'daki üniversitenin kurulmasıyla yeni bir aşamaya girmiş ve zamanla tüm araştırma enstitülerini aynı çatı altında toplayan Arnavutluk Bilimler Akademisi'nin (*Akademia Shkencave e Shperisë*) kurulmasıyla doruğuna ulaşmıştı.

Üniversitelerin eğitim-öğretimin yanı sıra bilgi üretim merkezi olarak da çalıştığı doğru olmakla birlikte, reel sosyalist ülkelerin hemen hepsinde olduğu gibi sosyalist Arnavutluk'ta akademik bilgi üretimi, öncelikle 'Bilimler Akademisi' ve ona bağlı enstitüler üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Bu akademilerin kuruluş nedeni sadece mevcut araştırma kurumları (enstitüler ve merkezler) arasında koordinasyonu sağlamak değildi; aynı zamanda (ve aslen) tüm kurumları tek bir çatı altında toplayarak, hâkim (ve alternatifsiz) anlatı olan resmi ideolojinin de üretim ve yayılmasını sağlamaktı.

Nitekim Arnavutluk'ta 1972 yılında kurulmasına karar verilen ve ertesi sene faaliyetlerine başlayan Arnavutluk Bilimler Akademisi (*Akademia Shkencave e Shperisë*), o tarihe kadar ülkede mevcut olan farklı kurumların bir çatı altında toplanmasını amaçlamaktaydı. Çoğu, daha önce üniversite bünyesinde varlığını sürdüren ve sayısı yirmi beşi bulan bazı enstitü ve merkezlerin bir araya getirilmesi kararı, Arnavutluk Emek Partisi'nin Merkez Komitesinin 1972 yılındaki 'ikinci *plenum*'u (birleşik oturumu) sırasında alınmıştı. Nitekim bu kararın tam metni, o güne kadar Tiran Devlet Üniversitesi'ne (*Universiteti Shtetëror i Tiranës*) bağlı olup o yıl yeni akademiye bağlanacak olan Tarih Enstitüsü'nün (*Instituti i Historisë*) akademik yayın organında yayınlanmıştı (Akademisë së

Shkencave të RP të Shqipërisë, 1972: 3, 4).[6] Bu kararla, o güne kadar bilgi üretim sürecinin de en önemli ortamlarından biri olan üniversiteye daha çok eğitim-öğretim görevi bırakılırken, araştırma ve yayın misyonu yeni kurulan akademi tarafından üstlenilmekteydi. Sosyalist dönemin son yıllarında yayınlanan, akademinin kendisini tanıttığı bir broşürde, 20 Haziran 1972 tarihli söz konusu Plenum kararı üzerine Akademinin 10 Ekim 1972 tarihinde meclis tarafından kurulmasının "Sosyalist Arnavutluk'un sosyal yaşamı için tarihi bir karar" olduğu belirtilmektedir (Omari ve Dodi 1985: 8; Lloshi 1990: 3 ve 5-6).

Akademi'nin tarihi, sosyalist dönemin hemen başında, 1946 yılında Araştırmalar Enstitüsü (*Instituti i Studimeve*) adıyla kurulan (Daka, 1985a: 421; Lloshi, 1990: 4 ve 26) ve 1948 yılında Bilimler Enstitüsü (*Instituti i Shkencave*) adını alan kurumun kuruluşuyla başlamaktadır (Daka 1985b: 426; Lloshi 1990: 4).[7] İlk kurulan Araştırmalar Enstitüsü (*Instituti i Studimeve*), 'seksiyon' adı verilen üç birimden oluşmaktaydı:

1. dil ve edebiyat (*seksioni i gjuhës e i letersisë*),
2. tarih ve sosyoloji-iktisat (*seksioni i historisë dhe i shkencave sociologjike e ekonomike*), ve
3. doğa bilimleri ve biyoloji (*seksioni i shkencave natyrore e biologjike*).

Takipçisi olan Bilimler Enstitüsü (*Instituti i Shkencave*) de bu üç seksiyondan oluşmaktaydı ve aşağıda hakkında bilgi vereceğimiz diğer bazı önemli kurumların yönetimini de üstlenmişti (Daka, 1985b: 426) : Milli Kütüphane (*Biblioteka*

---

[6] Üç maddelik bu kısa karar metninin başında dergi tarafından kaleme alınmış olan birkaç paragrafta, kararın ülkede bilimsel çalışmaların seviyesini yükselteceği coşkuyla anlatılırken, bunun, 6. Kongre'de Parti'nin aldığı "Arnavutluk'ta bilimsel alandaki tüm çalışmaların koordinasyonu ve merkezileştirilmesi" prensip kararına uygun olarak gerçekleştirildiği belirtilmektedir. "Vendimi i Plenumit të 2-të të Komitetit Qendror të PPSH 'Mbi Krijimin e Akademisë së Shkencave të RP të Shqipërisë'", Studime Historike, Viti XXVI (IX), No 2, 1972, pp. 3-4.

[7] Lloshi, 1990: 4'te ilgili enstitünün bu ismi 1947 yılında aldığı belirtilmektedir! Oysa Daka, 1985a:421'de isim değişikliğinin 1948 yılında gerçekleştiği belirtilirken, aynı yazarın söz konusu ikinci enstitü ile ilgili ansiklopedi maddesinde ise kuruluş tarihi hakkında verilmemiştir (Daka, 1985b: 426).

Kombëtare), Devlet Arşivi (*Arkivi i Shtetit*), Arkeoloji ve Etnografya Müzesi (*Muzeu Arkeologjik-Etnografik*) ve Doğa Bilimleri Müzesi (*Muzeu i Shkencave të Natyrës*).

Faal olduğu 1948-1955 yıllarında bu enstitü tarafından yayınlanan sosyalist Arnavutluk'un ilk akademik kitapları, dilbilim ve sözlük çalışmaları oldu ve enstitü 1952 yılında Arnavut dili ve edebiyatı konulu iki toplantı gerçekleştirdi. Aynı dönemde enstitü, Marksist-Leninist klasiklerin ve dünya edebi klasiklerinin tercümelerine de başladı (Daka, 1985b: 426). 1955 yılında dil ve edebiyat seksiyonu enstitüye dönüşerek, Tarih ve Dil Enstitüsü (*Insititu i historisë dhe Gjuhësise*) ismiyle çalışmaya başladı ve diğer enstitülerle birlikte 1957 yılında, o yıl kurulmuş olan (aşağıda hakkında bilgi vereceğimiz) Tiran Üniversitesi'nin (*Universiteti i Tiranës*) bünyesine alındı (Lloshi, 1990: 5 ve 26; Daka, 1985b: 426).

1955 yılında kurulan ve 1957 yılından itibaren Tiran Üniversitesi'ne bağlanan Tarih ve Dil Enstitüsü, üç cilt olması planlanan Genel Arnavutluk Tarihi'nin (*Historia e Shqipërisë*) ilk iki cildini (Islami ve Frashëri, 1959; Pollo ve Buda, 1965) ve ayrıca iki ciltlik Arnavut Edebiyatı Tarihi'ni (*Historia e letërsisë Shqipe*) yayınlamıştır (Kostallari ve Lloshi, 1985: 419.). 1964 yılından itibaren yayınlanmaya başlanan Arnavutça *Studime Historike* (Tarih İncelemeleri) adlı tarih ve *Studime filologjike* (Dilbilim İncelemeleri) adlı dilbilim dergisinden başka, yabancı dillerde makalelere yer verilen *Studia Albanica* adlı beşeri bilimler dergisini de yayınlamaya başladı (Kostallari ve Lloshi, 1985: 419).

1962 ve 1968 yıllarında iki uluslararası 'Albanoloji İncelemeleri Konferansı' (*Konferanca studimeve albanologjike*) düzenleyen Tarih ve Dil Enstitüsü'nün 1967 yılında yayınladığı 'Arnavut Dilinin Yazım Kuralları' (*Rregulat e drejtshkrimit të gjuhës shqipe*), 1972 yılında düzenlenen ve Arnavutçanın standardizasyonunda dönüm noktası olan 'Arnavut Dili Yazım Kuralları Kongresi'ne (*Kongresi e drejtshkrimit të gjuhës shqipe*) temel oluşturacaktır (Kostallari ve Lloshi, 1985: 419).

Tarih ve Dil Enstitüsü, dil ve tarih üzerine çalışmalarıyla, modernleşme (total standardizasyon) sürecinin bir parçası olan ulus inşa (ve pekiştirme) sürecinde en önemli rolü oynamıştır. Dil ve Edebiyat Seksiyonu, farklı ağız ve şivelerin tasfiyesi ve tüm ülke için geçerli standart dilin üretimi için yaptığı gramer, sözlük vb. çalışmalarının yanında, konumuz açısından önemli olan edebiyat tarihiyle ve Arnavut dili ve alfabesiyle ilgili modern dönemdeki çalışmaların tarihiyle ilgili araştırmalar da sürdürmüştür. Tarih seksiyonu ise resmi tarih anlatısının inşası ve yaygınlaştırılmasında en etkili kurum olmuştur.

Tarih ve Dil Enstitüsü içinde bir birim olan Folklor Seksiyonu, 1963 yılında ayrılarak bağımsız enstitüsü olarak çalışmaya başlamıştır. Arnavut ulusçuluğunu halk edebiyatı üzerinden okuma bağlamında modern Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalar da yürüten bu enstitü, diğerleriyle birlikte Bilimler Akademisi'nin çatısı altında toplanmıştır (Kostallari ve Lloshi, 1985: 419). Bu yeniden yapılandırma sırasında Tarih ve Dil Enstitüsü de ikiye bölünmüş ve böylece 1972 yılında konumuz açısından birinci derecede önemli olan ve varlıklarını bugün de sürdürmekte olan Tarih Enstitüsü (*Instituti i Historisë*) ve Dil ve Edebiyat Enstitüsü (*Instituti i Gjuhësise dhe i Letërsisë*) ortaya çıkmıştır (Bihiku, 1985: 418; Kostallari ve Lloshi, 1985: 419).

Akademi'nin açılış toplantısı bizzat Enver Hoca'nın ve diğer önde gelen devlet adamlarının katılımıyla 25 Ocak 1973 tarihinde yapıldı ve Aleks Buda ilk başkan seçildi (Lloshi, 1990: 6). Başından beri akademiye verilen görev, resmi ideoloji olan Marksizm- Leninizm ve onun Enver Hoca yorumu temelinde bilgi üretimi ve yayılmasıydı. Böylece, iktisadi ve siyasi yaşamdaki tekelleşmeye paralel olarak, entelektüel ve kültürel yaşamda bilgi üretme ve yayma tekeli de tek bir merkezi kuruma devredilmekteydi. İlk yıllardan itibaren 'yeni insan' ve 'yeni toplum' yaratma (yani aslında total ve radikal bir modernleşme) amacı güden rejim, bu amacına ulaşmak için gerekli epistemolojik dönüşümü, bu merkezi kurum üzerinden yürütürken, aslında en çok Arnavut ulusunun inşa sürecini

tamamlama misyonunu yerine getirmekteydi Diğer birçok amacının yanında, belki de en çok 'başarılı' olduğu konu da bu olmuş, devraldığı heterojen toplumu, farklılıkları kısa sürede törpülenmiş, tek-tipleştirilmiş bir modern ulusa dönüştürmüştür.

Bu yönde çalışmalarını sürdüen Akademi'nin 1974 yılında onaylanan ve 1984 yılında tekrar gözden geçirilen tüzüğüne (*Statute*) göre, (sosyalist dönemin son yılında sayısı otuzu bulan) üyelerinin tümünden oluşan Genel Kurul (*Assembly*) akademide asıl karar organı konumundaydı (Omari ve Dodi, 1985: 8; Lloshi, 1990: 8-22).[8] Dokuz kişiden oluşan Başkanlık Kurulu (*Presidium*) ile onun başkanı, başkan yardımcısı ve bilim sekreterinden (*Scientific Secretary*) oluşan üç kişilik Büro (*Bureau*) ise yürütmeyi üstelenmişti (Lloshi, 1990: 8-22; Omari ve Dodi 1985: 8). Üç çalışma seksiyonundan ve onlara bağlı birçok enstitü ile merkezden oluşmaktaydı (Lloshi, 1990: 8-22; Omari ve Dodi, 1985: 8):

1) Sosyal Bilimler (*Seksioni e shkencave shoqërore*),
2) Doğa Bilimleri (*Seksioni e shkencave natyrore*) ve
3) Teknik Bilimler. (*Seksioni e shkencave teknike*).

1990lı yıllara gelindiğinde, konumuzla ilgili çalışmalardan sorumlu Sosyal Bilimler seksiyonunun çatısı altında iki enstitü ve iki merkez mevcuttu (Lloshi, 1990: 8-22; Omari ve Dodi, 1985: 8):[9]

i. Tarih Enstitüsü (*Instituti i Historisë*),
ii. Dil ve Edebiyat Enstitüsü (*Instituti i Gjuhësise dhe i Letërsisë*),
iii. Arkeolojik Araştırmalar Merkezi (*Qendra e Kërkimave Arkeologjike*) ve

[8] 1984 yılında toplam üye sayısı 26'dır. (Omari ve Dodi 1985:8).
[9] 1982 yılına kadar bu seksiyona bağlı olarak çalışmalarını yürütmekte olan İktisadi İncelemeler Enstitüsü (*Instituti i Studimeve Ekonomike*), daha sonra Devlet Planlama Komisyonu'nu tarafından yönetilirken, Halk Kültürü Enstitüsü (*Instituti i Kulturës Populllore*) de varlığını 1980lerin ortasına kadar sürdürmüştür. (Omari ve Dodi 1985:8)

iv. Sanatsal İncelemeler Merkezi (*Qendra e Studimeve Artistike*).

O güne kadarki enstitülerin kütüphanelerinin bir araya getirilmesiyle 1975 yılında Akademi'nin merkezinde oluşturulan, Albanoloji konusunda zengin kütüphane de akademiye bağlı enstitülerin sonradan kendilerine ait kütüphanelerde oluşturmaya başladıkları spesifik kütüphanelerle birlikte Arnavutluk'ta modern Osmanlı tarihi araştırmaları için oldukça önemli kurumlardır (Shtylla, 1985: 93). Sosyalist dönemde kütüphanelerinde toplam iki yüz bin eser bulunan Akademi, 'ekonomi' ve 'tarih-coğrafya' konulu iki bibliyografya yayınlamaktaydı (Shtylla, 1985: 93).

Arnavutluk'ta akademik tarihyazımının en önemli kurumlarından biri olan Tarih Enstitüsü ile Dil ve Edebiyat Enstitüsü, kuruldukları günden beri Osmanlı ve özellikle modern Osmanlı tarihiyle ilgili araştırmaların ve yayınların merkezi konumundaydı. Bu iki kurumu ve çalışmalarını anlatmadan önce hatırlatılması gereken önemli bir unsur şudur: Arnavut ulusçuluğuna göre söz konusu modern Osmanlı tarihi, Tanzimat'a karşı yerel ayaklanmaların görüldüğü ve Arnavut Yeniden Uyanışı'nın başladığı (1839-1878), siyasi ulusçu hareketlerin ortaya çıkıp özerklik/bağımsızlık için savaştığı (Prizren Birliği [1878-1881] ve İpek Birliği [1899-1900] hareketleri) ve bağımsızlığa giden mücadelenin yaşandığı dönemdir.

Kısaca Arnavut ulusunun söylemsel inşa sürecinin yaşandığı bu dönemdeki Arnavut (ça) basın-yayın, dil, alfabe ve edebiyat tarihiyle ilgili çalışmalar hakkında araştırmaları üstlenmiş olan Dil ve Edebiyat Enstitüsü, 1877 yılından itibaren hızlanarak ve yaygınlaşarak devam eden bu söylemsel inşa sürecinin tarihiyle ilgili çalışmaların merkezi konumundadır. Diğer yandan Tarih Enstitüsü'nün asli işlerinden biri, 'Antifaşist Kurtuluş Savaşı' (1941-1945) ve sosyalizmin inşa süreciyle ilgili tezleri kolektif hafızaya kazımaksa, diğeri de modern Osmanlı tarihindeki (ulusçu olduğu iddia edilen) her türlü muhalif hareketin tüm

unsurlarını ve şahsiyetlerini yücelterek 'ortak ulusal tarih' üzerinden ulus inşa sürecini tahkim etmek ve/veya tamamlamaktı. Bu bağlamda, genelde Arnavut (luk) siyasi tarihiyle ve özelikle Arnavut ulusunun ve ulusçuluğunun ortaya çıkış tarihiyle ilgili çalışmalar yapan kurum olarak Tarih Enstitüsü özellikle öne çıkmaktadır.

Genelde Arnavut tarihi ve özelde Osmanlı dönemi Arnavut (luk) tarihi konulu çalışmalarda tekel konumundaki Tarih Enstitüsü'nün tarihi, yukarıda sözü edilen 1946 yılında kurulmuş Araştırmalar Enstitüsü içinde bir 'tarih ve sosyoloji seksiyonu'nun oluşturulmasıyla başlatılmaktadır. 1948 yılından itibaren Dil ve Tarih seksiyonu olarak Bilimler Enstitüsü bünyesinde çalışmalar sürdürülürken, şu 'sektör'ler mevcuttu (Pollo, 1985a: 418):

- Arkeoloji ve Antik Çağ Tarihi (S*ektori i arkeologjisë dhe i historisë së lashtë*)
- Ortaçağ Tarihi (S*ektori i historisë së mesmë*)
- Yeniçağ ve Günümüz Tarihi (*Sektori i historisë së re e të sotmë*)
- Ortaçağ Sanatı Tarihi (*Sektori i historisë së artit mesjetarë*)

1955 yılında ayrı bir enstitü olarak Bilimler Enstitüsü bünyesinde ve 1957 yılında Tiran Üniversitesi'nin bünyesinde çalışmaya başlayan Tarih ve Dil Enstitüsü'ndeki (Kostallari ve Lloshi, 1985: 419; Pollo, 1985a: 418) Tarih Seksiyonu, enstitünün Bilimler Akademisi çatısı altında birleştirilmesinden sonra, bağımsız olarak Tarih Enstitüsü adıyla varlığını sürdürdü. Enstitünün beş ana 'sektörü' mevcuttu (Pollo, 1985a: 418):

- Ortaçağ Tarihi (S*ektori i historisë së mesmë*)
- Etnik Tarih (S*ektori i historisë etnike*)
- Yeniçağ ve Günümüz Tarihi (*Sektori i historisë së re e të sotmë*)
- Arnavutluk Antifaşist Ulus Kurtuluş Savaşı (*Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, ANÇ) Tarihi (*Sektori i historisë së Luftës ANÇ*)

- Sosyalist İnşa Tarihi (*Sektori i historisë së ndërtimit socialist*).

Akademi tarafından hazırlanan bir tanıtım kitapçığına göre, sosyalist dönemin sonuna gelindiğinde, (yukarıdakilere ek olarak "1912-1939 Dönemi Tarihi Sektörü"yle birlikte) toplam altı sektörü mevcuttu (Lloshi, 1990: 26).

Enstitünün kendisine ait kütüphanesi ve arşivi bulunmakta, burada Arnavutluk tarihiyle ilgili tarihi belgelerin bir kopyası bulunmaktaydı (Pollo, 1985a: 418). Enstitü üyelerinin kendi çalışmaları sırasında kullandıkları belgelerin ve özellikle araştırma için yurt dışına çıkan üyelerin diğer arşivlerden edindikleri tüm belgelerin birer kopyası ve/veya özetleri, çoğu zaman transkripsiyonları ve/veya çevirileri ile birlikte burada arşivlenmekteydi. Bu nedenle, çalışmalarında örneğin Viyana Arşivi'nden değişik dillerde belgeleri çalışmasında bolca kullanmış bazı seçkin tarihçilerin aslında bu dilleri bilmediklerini ve hatta bu arşivlere gitmediklerini öğrenmek ilk anda şaşırtıcı olmakla birlikte, bu yöntem öğrenilince durum anlaşılacaktır. İlk anda dayanışma ve ortaklaşma için çok iyi olduğu düşünülebilecek bu yöntemin olası sakıncaları unutulmamalıdır. Belgeyi bir zamanlar kopyalamış olan araştırmacının konusundan dolayı gündeme gelen, bizzat belgelerin seçimi ve daha sonra özetlenmesi sırasındaki seçici algı kadar, başkasının yaptığı çeviriye tereddütsüz güven de sorunsuz değildir.

Yine Tarih Enstitüsü içinde yer alan kütüphane, genellikle Milli Kütüphane'de zaten bulunan kaynakları barındırırken, sadece orada bulunabilecek kaynaklara da sahipti (Lloshi, 1990: 26).

Tarih Enstitüsü için belirlenen amaç, Arnavut tarihyazımının önemli sorunlarından birinin kaynağını oluşturmaktadır: Genelde çevre ülkelerinde olduğu gibi, Arnavutluk'ta da bu enstitünün görevi genelde (dünya) tarih (i) üzerine değil, başlangıcından günümüze her yönüyle Arnavut (luk) tarihi üzerine çalışmaktı (Pollo, 1985a: 418). Bu amaçla yayınladığı

süreli yayınlar, monografiler, kitap dizileri, yerli ve yabancı belge yayınları hakkında aşağıda bilgi vereceğim.

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Uluslararası Cemiyeti'nin üyesi olan Tarih Enstitüsü'nün görevleri arasında, Arnavut (luk) tarihiyle ve tarihyazımıyla ilgili konularda yalnız veya diğer kurumlarla birlikte düzenlenecek konferanslar ve bilimsel toplantılar aracılığıyla üretilen bilginin (resmi ideolojinin) geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması da bulunmaktaydı (Pollo, 1985a: 418-419).

Tarih Enstitüsü'nün, farklı dönemlerle ilgili konulardaki çalışmalarından konumuz bağlamında en önemlisi, daha önce 1959 ve 1965 yıllarında sadece iki cildi yayınlanmış olan genel Arnavutluk Tarih ciltlerinin (aşağıda hakkında daha çok bilgi vereceğimiz) yeni versiyonunun 1983 ve 1984 yılarında toplam dört cilt olarak yeniden yayınlanması olmuştur. Aslında bu versiyonun ilk hali daha önce 1972, 1973 ve 1977 yıllarında taslak olarak yayınlanarak, akademisyenler arasında tartışmaya açılmıştı (*Maket për diskutim*), ancak yayınlanan versiyondan farklı olarak bu taslak (ilk versiyondaki gibi) üç ciltten oluşmaktaydı (Guri, 2001: 173-174). Ayrıca, (yine aşağıda değineceğimiz) *Studime Historike (*Tarih İncelemeleri) dergisinin ve Arnavutluk tarihiyle ilgili değişik konulardaki monografilerin yayını da bu enstitü tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tarih Enstitüsü'nün kuruluş tarihine benzer bir şekilde, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün (*Instituti i Gjuhësise dhe i Letërsisë*) kökleri de 1946 yılında kurulmuş olan 'Araştırmalar Enstitüsü' ve 1948 yılından itibaren 'Bilimler Enstitüsü' içinde yer alan 'Dil, Edebiyat ve Folklor Seksiyonu'na kadar uzanmaktaydı. 1955 yılında Tarih ve Dil Enstitüsü (*Insititu i historisë dhe Gjuhësise*) adıyla bağımsızlaşan kurum içinde yer alan on 'bilimsel sektör'den aşağıda görülen sonraki Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün (*Instituti i Gjuhësise dhe i Letërsisë*) ilk nüvelerini oluşturacaktı (Kostallari ve Lloshi, 1985: 419; Bihiku, 1985: 418):

- Leksikoloji ve leksikografi (*Seksioni shkencore për leksioklogjinë e leksikografën*),
- Gramer ve diyalektoloji (*Seksioni shkencore për gramatikën e dialektologjinë*),
- Terminoloji (*Seksioni shkencore për terminologjinë*) ve
- Edebiyat tarihi (*Seksioni shkencore për historinë e letersisë*).

1972 yılında kurulan Bilimler Akademisi içinde ayrı bir enstitü olarak yer alan ve asıl işi Arnavut dilinin standardizasyonu olan Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün dilbilim konusundaki çalışmalarıyla ilgili görevleri arasında şunlar vardı: Günümüz ve tarihi Arnavut dili ve diyalektlerinin incelenmesi, onomastik incelemeleri (özel isimler bilimi), bilimsel gramerlerin hazırlanması, tarihi kavramlar, etimoloji vs. sözlüklerinin hazırlanması. Bu bağlamda, konumuz açısından önemli çalışmalar, Arnavut dili konusundaki çalışmaların (Albanolojinin) tarihiyle ilgili araştırmalar bağlamında gündeme geliyordu, çünkü aslında Avrupalı bilim adamları tarafından başlatılan bu alandaki çalışmaların Arnavut aydınları tarafından alımlanması ve uyarlanması tam da modern Osmanlı (dolayısıyla modern Arnavut[luk]) tarihinin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Ayrıca edebiyat tarihiyle ilgili çalışmaları da üstlenen bu enstitünün yine modern Arnavutluk edebiyatının ortaya çıkış tarihiyle ilgili araştırmaları da aslında modern Osmanlı düşün tarihinin önemli parçasını oluşturmaktaydı. Aşağıda kısa bir değerlendirmesini sunacağım tüm bu çalışmalarda öne çıkan, dönemin Arnavut dili, alfabesi, basın-yayını ve edebiyatını genel modern Osmanlı düşün tarihinden kopuk olarak ele alma sorunu, hem diğer Balkan ülkelerinin tarihi hem de genelde Osmanlı tarihiyle ilgili tarihyazımında karşımıza çıkmaktadır.

1980 yılında, o güne kadarki en kapsamlı Arnavutça sözlüğü (*Fjalori i gjuhës së sotme shqipe*) yayınlayan Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün, gramer, etimoloji, fonetik, diyalektoloji (lehçebilim) vb konularındaki standart çalışmaların yanında bizim konumuz bağlamında en önemli yayını, (aşağıda

dönemimizle ilgili kısmına değineceğimiz) 1983 tarihli Arnavut Edebiyatı Tarihi (*Historia e letërsisë Shqiptare*) (Shuteriqi *et al.* 1983) kitabıdır (Bihiku, 1985: 418). Ayrıca, *Studime Filologjike* (Dilbilim İncelemeleri) dergisi ve dilbilimle ilgili değişik konulardaki kitap dizilerinde de Osmanlı dönemi Arnavut dili, alfabesi, basın-yayını ve edebiyatıyla ilgili (yine aşağıda değineceğimiz) çalışmalara yer verilmiştir (Bihiku, 1985: 418). Aynı konularda değişik toplantılar ve konferanslar düzenleyen Enstitü, Arnavutçanın standardizasyonunda dönüm noktası olan Kasım 1972'deki Arnavut Dili Yazım Kuralları Kongresi'nin (*Kongresi e drejtshkrimit të gjuhës shqipe*) de ev sahibiydi (Bihiku, 1985: 418).[10] Bu çalışmalar, enstitünün 'Bağımsızlık Öncesi Arnavut Edebiyatı Tarihi' ve 'Dil ve Onomastik Tarihi' adlı iki seksiyon tarafından gerçekleştirilmiştir.

Konumuz bağlamında bu enstitü, Arnavut ulusçuluğunun ortaya çıkıp geliştiği *Rilindja* (Arnavut Yeniden Doğuşu/Rönesans'ı, 1830lar-1912) döneminde Arnavut ulusunun söylemsel inşa sürecine odaklanmakta ve dünyadaki tüm benzeri milliyetçi resmi kurumlar gibi bunu daha çok (aslında devam etmekte olan) bu uluslaşma sürecine katkı bağlamında yapmaktadır. Her ulusun söylemsel inşasında dil, alfabe ve edebiyat çalışmalarının önemli rol oynadığını ve Arnavut (luk) örneğinde bu konuda kanonik metinlerin Osmanlı'nın son elli yılında ortaya çıktığını düşünecek olursak, bu kurumun dönemin dil, alfabe, basın-yayın ve edebiyat tarihiyle ilgili çalışmalarının konumuz açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Yukarıda sözü edilen iki enstitü kadar olmasa da modern Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalar yapan bir kurum da Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak çalışan Pedagojik İncelemeler Enstitüsü'dür (*Instituti i Studimeve Pedagogjike*) (Temo, 1985:

[10] Enstitü Uluslararası Onomastik Bilimleri Komitesi'nin (CISO) üyesiydi ve Avrupa Dil Atlası'nın (Atlas Lingarum Europae) hazırlanmasında Arnavutluk adına yer almaktaydı.

425). Bu enstitü, okul ders kitaplarının hazırlıklarının yanı sıra, yardımcı kaynaklar ve başvuru kaynakları da yayınlamaktadır ki bunlardan aşağıda inceleyeceğimiz 1989 yılında yayınlanan *Tarih Terimleri Sözlüğü*, okul öğrencileri için hazırlandığı için, modern Osmanlı tarihiyle ilgili genel bilgi ve tezlerin yayılması ve yerleşmesinde en etkili araçlardan olsa gerektir (Dhama ve Kuri, 1989). Yine bu enstitünün Aralık 1945'ten itibaren değişik isimlerle yayınladığı aşağıda değineceğimiz süreli yayın da özellikle modern Osmanlı'da Arnavutça eğitim tarihi konulu incelemelerden dolayı konumuzla birinci dereceden ilgilidir. Diğer yandan, Elbasan (Graceni ve Dedja, 1985: 421) ve Gjirokastro'daki (Lloshi, 1985: 421) Pedagoji Yüksek Enstitüleri gibi aslen öğretmen yüksek okulları gibi çalışan 'İşkodra Pedagoji Yüksek Enstitüsü' (Kastrati, 1985a: 421), Arnavutluk'ta modern Osmanlı tarihyazımıyla ilgili araştırmalarda dikkate alınması gereken bir kurumdur.

Arnavutluk'ta Osmanlı araştırmaları için önemli kurumlardan biri olan ve Haziran 1945'te kurulan Arnavutluk Halk Cumhuriyeti (AHC) Merkezi Devlet Arşivi (*Arkivi Qendror i Shtetit i RPSH*, kısaca AQSh), 1955 yılına kadar Bilimler Enstitüsü tarafından, bu tarihten itibaren de İçişleri Bakanlığı'na bağlı Arşivler Müdürlüğü (*Drejtoria Arkivave*) tarafından yönetilmiştir (Murzaku, 1985: 41). Bu yönetim altındaki kurtuluş savaşıyla ilgili fonlardan oluşturulan AHC Devlet Arşivi (*Arkivi Qendror i RPPSH*) ve 1944 öncesi fonlardan oluşan AHC Merkezi Tarih Arşivi (*Arkivi Qendror Historik i RPSh*) (Murzaku, 1985: 41), 1963 Arşivler Genel Müdürlüğü (*Drejtoria e Pergjithshme e Arkivave te Shtetit*) adı altında bir araya getirilerek Bakanlar Kurulu'na bağlanmıştır (Murzaku, 1985: 42). Şükrü Hanioğlu'nun Jön Türkler üzerine hazırladığı klasik çalışmasındaki kaynakların en önemli kısmını buradan sağlamasından sonra, bu arşivin modern Osmanlı tarihi açısından önemi Arnavutluk dışında da anlaşılmıştır (Hanioğlu, 1985; Hanioğlu, 1995). Dönemin önemli aydınlarının başka yerde örneği bulunmayan yazışmalarını bu arşivden edinerek son dönem Osmanlı düşün tarihinde çığır açıcı çalışmalar yapan

Hanioğlu'nun, mevcut değerli belgelerin ancak küçük bir kısmını kullandığı düşünülecek olursa, Arnavutluk tarih yazımı ve konumuz olan Arnavutluk'ta modern Osmanlı araştırmaları için bu arşivin önemi anlaşılacaktır. 2001 yılında Ankara'da yayınlanan *Arnavutluk Devlet Arşivindeki Osmanlı Yazmaları Kataloğu*'nda tam listesi verilen arşivdeki yazmaların çok küçük bir kısmının modern Osmanlı dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır (Aytaş ve Yılmaz, 2001). Ancak konuyla ilgili çalışmaların kaynakçalarında ve kendi araştırmalarım sırasında gördüğüm kadarıyla bu arşiv, modern Osmanlı tarihi araştırmalarında hayati öneme sahiptir. Konuyla ilgili değişik dillerde malzemeye sahip olan bu arşivdeki Osmanlıca belgeler üzerine bir kitap hazırlayan Kujtim Nuro'nun da gösterdiği gibi, modern Osmanlı tarihiyle ile ilgili önemli resmi belgeler arasında, 1839-1912 dönemi Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetlerine ait siciller, 1864-1912 dönemi Arnavutluk'taki idari birimlerle ilgili belgeler ve gayri-resmi kurumlar ve şahısların fonlarındaki eşsiz mektuplar, tutanaklar ve yayınlar bulunmaktadır (Nuro, 2000).

Ayrıca 29 Nisan 1955 tarihinde kurulan "Arnavutluk Emek Partisi Merkez Arşivi" (*Arkivi Qendror i PPSH*, kısaca AQP) sadece 'kurtuluş savaşı ve sonrasıyla ilgili belgeleri barındırırken (Beqiri, 1985: 41), sosyalist dönemde konumuzla ilgili belgelerin bulunduğu bir başka arşiv de yukarıda sözünü ettiğimiz Tarih Enstitüsü içindeki arşivdi.

Arnavutluk'ta modern Osmanlı araştırmalarıyla ilgili en önemli kurumlardan biri de özellikle Arnavut (luk) tarihi bağlamında oldukça kapsamlı bir koleksiyona sahip olan Milli Kütüphane'dir. 1922 yılında İşkodra'daki *Vllaznia* (Kardeşlik) adlı kültür ve edebiyat derneğinin bağışladığı 3 bin kitap ile kurulan merkezi kütüphanenin (Tako, 1985a: 93) devamı olarak İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından 1945 yılında kurulan Milli Kütüphane 1955 yılında bugünkü yerine taşınmıştır (Tako, 1985a: 94). 1944 yılında 15 bin olan malzeme sayısı 1980lerde 850 bini aşmıştır (Tako, 1985a: 94).

Albanoloji (Arnavutluk dili, tarihi, coğrafyası, basın-yayını vs.) konusunda dünyanın en zengin koleksiyonuna sahip olan (Tako, 1985a: 94) bu kütüphane, özellikle *Rilindja* dönemi üzerine değişik dillerde tüm yayınları bir araya getirmeye çalıştığından, Osmanlı modern tarihi araştırmaları bağlamında önemli bir kurum haline gelmiştir. Ayrıca, 1948 yılında alınan resmi karar gereğince Arnavutluk'ta yayınlanan her eserin bir kopyasının Milli Kütüphane'ye gönderilmesi zorunlu olduğundan, sosyalizm döneminin neredeyse tüm eserlerini burada bulmak mümkündür (Tako, 1985a: 94).[11] Ayrıca nadir eserler ve yazma eserler bölümüne sahip olan kütüphane, ülke içinde ve dışında yayınlanan Arnavutluk ve/veya Arnavutlarla ilgili süreli yayınları ve yayınlanmamış tezleri de bünyesinde bir araya getirmeye çalışmıştır (Tako, 1985a: 94). Sosyalist dönemde Milli Kütüphane, değişik bibliyografyaların yayınını da üstlenmişti (Tako, 1985a: 94): Arnavutluk'ta yayınlanan tüm kitap ve süreli yayınları kapsayan Ulusal Bibliyografya'nın (*Bibliografia Kombëtare RPSSh*) kitaplarla ilgili katalog dizisi (*Libri shqip*) 1958 yılında ve makalelerle ilgili katalog dizisi (*Artikujt e peridikut shqip*) ise 1961 yılında yayınlanmaya başlamıştı (Tako, 1985b: 93).

Arnavutluk'ta Modern Osmanlı tarihiyle ilgili bilgilerin/algıların 'sergi' yoluyla tahkim edildiği, yeniden üretildiği ve yaygınlaştırıldığı ortamlardan biri olan müzeler ise sadece bu faaliyetleriyle değil kendilerine ait yayınlarıyla da bu görevi görebilmektedirler. Bu konuda başı çeken, Tiran'daki Ulusal Tarih Müzesi (*Muzeu Historik Kombëtar*) olagelmiştir. Oldukça geç bir tarihte, 28 Ekim 1981'de şehrin ana meydanında (İskender Bey Meydanı'nda) görkemli bir yapı içerisinde açılan (Dedi ve Mosko, 1985: 731; Adhami, 2001: 51) bu müzenin sergi salonlarının oluşturulmasında gözetilen dönemlendirme anlayışı, genelde Arnavutluk tarihyazımınkiyle uyumlu bir şekilde, öncelikle Bağımsızlık (1912) öncesi ve sonrası ayrımına

[11] Kayıp, hasar ve diğer nedenlerle yine de bazı eserlerin mevcut olmadığı görülmektedir.

dayanır. Hem bu genel ve daha spesifik dönemlendirme bağlamında hem de öne çıkarılan temalar ve olgular bağlamında, Arnavut tarihyazımının görselleştirilmiş özet versiyonudur adeta. Tarihsel kronolojiye uygun olarak düzenlenmiş olan müzenin giriş katındaki salonunda 1912 öncesi dönem de kendi içinde alt dönemlere ayrılmıştır. Önce Antikçağ'da İlirler'den, Erken Ortaçağ'da *Arbëror*lar'a kadar olan dönem Osmanlı öncesi dönem olarak sergilenmekteydi (Dedi ve Mosko, 1985: 731). Daha sonra Osmanlı dönemi sergilenirken, burada 16. yüzyılda yaşamış İskender Bey ve onun önderliğinde (Osmanlı yayılmacılığına karşı) 'Arnavut direnişi' (!) öne çıkarılmıştı. Ayrı bir bölüme sahip olan bu konuya görece büyük yer ayrılmıştı (Dedi ve Mosko, 1985: 732). Osmanlı dönemiyle ilgili bölümde İskender Bey dönemi ile on dokuzuncu yüzyıldaki yerli ayaklanmalar arasındaki yüzyıllar (yine genelde tarihyazımındaki tavra uygun olarak) adeta es geçilirken, bu ayaklanmalara gerçekçilikten uzak bir anlam ve önem atfedilmekte ve sonraki Yeniden Uyanış dönemin başlangıcı olarak sergilenmekteydi. Frashëri kardeşlere ayrı bir köşe ayrılan (Adhami, 2001: 53) bu bölümde (ve alt katta) en büyük yeri ise Prizren Birliği mücadelesi ve 1908 sonrası bağımsızlaşma süreci kaplamaktaydı. Üst kat ise tamamen İkinci Dünya Savaşı ırasındaki 'Ulusal Kurtuluş Savaşı'na ayrılmıştı (Dedi ve Mosko, 1985: 732). Sosyalist dönemde, Enver Hoca'nın ve partizan mücadelesinin abartılı bir şekilde sergilendiği bölüm sosyalizm sonrası dönemde kapatılmış, sonraki yıllarda bir süre için bunun yerine 'sosyalist dönemin devlet terörü' konulu (fanatiklikte ve basitlikte sosyalist dönemi aratmayan) bir sergi konulmuştur.

Bunun dışında Arnavutluk'un değişik şehirlerinde mevcut olan lokal müzelerden de modern Osmanlı tarihiyle ilgili olanlar da mevcuttur. Bunların başında, dönemin önde gelen şahsiyetleri adına açılan müze-evler (Adhami, 2001: 161-186; Graceni, 1985; Cani, 1985b; Cani, 1985c; Cani 1985d) ve Prizren Birliği'nin yüzüncü yıldönümünde 1978 yılında açılan Arnavut Birliği İşkodra Şubesi Müze-evi (*Shtëpia-muze e 'Dega e Lidhjes Shqiptare e Shkodrës*) gelmektedir (Cani, 1985e; Adhami, 2001:

172-173). Yine bu kategoride olup, 2004 yılında ziyaret ettiğimde tüm sergi objeleri yağmalanmış ve adeta bir harabeye dönüşmüş olan Frashëri Kardeşler Müze-evi (*Shtëpia-muze e Vëllezërit Frashëri*), sosyalist dönemde oldukça bakımlı ve zengin bir müzeymiş ve Frashëri kardeşlerin katkıları bağlamında modern Arnavutluk/Osmanlı tarihiyle ilgili sergi malzemeleri kadar, spesifik arşiv malzemeleriyle de önemliymiş (Bezati, 1978; Bezati, 1985; Adhami, 2001: 171-172). Abdyl, Naim ve (Şemsettin) Sami Frashëri kardeşlerin doğup büyüdüğü dağ köyünde inşa edilen bu iki katlı müzenin önüne yapılan üç kardeşin büstleri bugün hala müzenin bahçesinde durmaktadır.

Sosyalist Arnavutluk'ta kurulmuş olup hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığım ve sosyalizm sonrası dönemdeki akıbetlerini bilmediğim çok sayıda lokal müze mevcuttur ki içerikleri itibariyle modern Osmanlı tarihiyle dolaysız ilgili oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan biri olan ve 1962 yılında Avlonya'da (Vlora) kurulan Bağımsızlık Müzesi'nin (*Muzeu i Pavarësisë*) bu şehirde açılmasının nedeni, bağımsızlığın 28 Kasım 1912 tarihinde bu şehirde ilan edilmesiydi. Nitekim bağımsızlığa giden yoldaki süreci konu alan bu müze, bağımsızlık sonrası ilk hükümetin toplandığı evde açılmıştı. Sekiz odalı ve iki katlı küçük bir binadan oluşan bu müze, ağırlık verdiği II. Meşrutiyet dönemini tamamen Arnavut (luk) merkezli olarak sergilemekteydi (Veizi ve Dedja, 1985: 733). 1967 yılında Korça'da kurulan Eğitim Müzesi (*Muzeu Kombëtar i Arsimit*) ise ilk Arnavut okulunun 1887 yılında burada kurulmasından yola çıkılarak bu şehirde açılmış ve Osmanlı döneminde ve sonraki süreçte Arnavutluk'ta eğitim tarihiyle ilgili malzemeleri sergilemiştir (Dedi, 1985c: 734). Konumuzla doğrudan ilgili lokal müzelere bir başka örnek ise 1969'da kurulan Gjirokastro'daki (Ergiri Kasrı) Yeniden Uyanış Müzesi (*Muzeu i Rilindjes i Gjirokastrës*) idi. Arnavutluk ulusal hareketinin iki önemli lideri Bajo ve Çerçiz Topulli kardeşlerin evinde kurulan bu müze, 1839 sonrası Gjirokastro tarihini ve özellikle de bölgenin (öncelikle Topulli kardeşlerin) ulusal harekete katkısını öne çıkarmaktaydı (Dilo, 1985b: 733).

Arnavutluk'ta modern Osmanlı tarihi araştırmalarının ilk akla gelen merkezi elbette üniversitelerin ilgili bölümleri ve araştırma merkezleri/enstitüleridir. Üniversite tarihinin zaten çok yeni olduğu bu ülkede, bu konuda ele almaya değer olan Tiran'daki üniversite, hem ilk hem de uzun bir süre tek üniversitedir ve bilgi üretimi bağlamında sosyalist dönemin rakipsiz en iyi yüksek öğrenim kurumudur. Diğer bazı şehirlerdeki tarihçilerin çalışmaları da elbette dikkate değerdir ve bunlar da aşağıda anılacaktır, ancak bunların çalışmaları neredeyse sadece Tiran'da yayınlanmıştır. Sosyalizm sonrası dönemde diğer şehirlerde açılan üniversitelerle başkent dışında da tarih çalışmaları yapan bölümler mevcut olsa da, her zaman (ama özellikle sosyalist dönemde) Tiran Üniversitesi, akademik çalışmaların ve yayınların merkezi olmayı sürdürmüştür.

Buna bir istisna oluşturan ve modern Osmanlı dönemiyle ilgili yazılara da yer veren (aşağıda değineceğimiz) *Buletini Shkencor* adlı dergiyi 1958 yılından itibaren yayınlayan İşkodra'daki iki yıllık Eğitim Yüksek Enstitüsü (Kastrati, 1985b), 1957 yılında dilbilimci Jup Kasrati tarafından kurulmuştu. Daha sonra İşkodra Luigj Gurakuqi Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarına da katılan Kastrati, yayınlarından bazılarını İşkodra'da (örneğin İşkodra Halk Müzesi tarafından [Kastrati, 1963]) gerçekleştirirken, asıl çalışmalarını, zamanla artan merkezileşme sürecine uygun olarak Tiran'da yayınlamıştır (Kastrati, 1959; Kastrati, 1968).

16 Eylül 1957 tarihinde kurulan Tiran Üniversitesi (Osmani, 1985: 1134), yukarıda görüldüğü gibi, uzun bir süre zaten genelde bilimsel/akademik araştırmaları barındıran en üst kurum olarak rakipsizdi. Bu durum Akademi'nin kurulmasıyla ortadan kalktı ama ilk zamanlar araştırma merkezleri ile birlikte çalışan, üniversitenin tarih, dil ve edebiyat bölümlerinin öğretim üyelerinin araştırma ve yayın faaliyetleri, elbette bu tarihten itibaren de devam etti.

Kurulduğu yıl 15 akademik uzmana sahip, altı fakülte ve kırk beş bölümden oluşan (Osmani, 1985: 1134) üniversiteye

verilen görev, sadece yeni rejim için eğitimli elemanlar yetiştirmek değil, aynı zamanda resmi ideolojinin konsolidasyonu ve yaygınlaştırılmasıydı. Kuruluşundan 25 yıl sonra, 1982-83 öğretim yılında fakülte sayısı yediye ve bölüm sayısı seksen dörde çıkmış olan üniversite (Osmani, 1985: 1135), bu dönemde yayınladığı, aşağıda değineceğimiz süreli yayınlar aracılığıyla akademik bilgi üretimi ve yayılmasında en önemli merkez konumundaydı. 1985 yılında Enver Hoca'nın vefatından sonra, aynı yıl Arnavutluk Emek Partisi'nin XI. Plenumunda alınan kararla Tiran Enver Hoca Üniversitesi (*Universiteti i Tiranës "Enver Hoxha"*) adını alan (Osmani, 1985: 1135) ve bu adı 1992 yılına kadar koruyan üniversitedeki tarih bölümü, Tarih Enstitüsü'nde çalışan tarih araştırmacılarını ve yazılarını yetiştiren en önemli kurumdu. Akademi personeli olduğu için bölümle resmi bağı olmasa bile mesleki ve entelektüel alış verişin sürdüğü ve özellikle üniversite çalışanlarının araştırmaları ve yayınları için Enstitü'yle işbirliği yaptığı bilinmektedir. Aynı şekilde modern Osmanlı tarihinin parçası olan 1912 öncesi Arnavut (ça) dil, alfabe ve edebiyat tarihi üzerine çalışmalar da bu üniversitenin ilgili bölümlerinden mezun olup Dil ve Edebiyat Enstitüsünde çalışanlar veya bizzat bu bölümün öğretim üyeleri tarafından gerçekleştirilmekteydi.

Üniversitenin Osmanlı tarih araştırmaları için önemli bir birimi de oldukça zengin olan kütüphanesidir (Osmani, 1985: 1135). 1957 yılında kurulduğunda, enstitü ve yüksek okulların otuz bin eserlik koleksiyonları bir araya getirilerek bu kütüphaneye devredilmiştir (Bregu, 1985: 94). 1980lerin ortalarında bünyesindeki eser sayısı beş yüz bini geçen bu kütüphane dışında, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne ait kütüphane de spesifik koleksiyonu ile kullanıma açıktı (Bregu, 1985: 94).[12]

[12] Bugün bazen diğer kütüphanelerde bulunmayan eserlere üniversite kütüphanesinde ulaşmak mümkün olmaktadır.

Bu üniversitede tarih eğitimi ve araştırmalarının merkezi olan bölümlerin tarihi, Yüksek Eğitim Enstitüsü'nün içinde bulunan ilgili bölümlerin bir araya getirilmesiyle 1951 yılında Dil ve Tarih Fakültesi'nin kurulmasıyla başlar (Likaj, 1985: 253; Duka, 2004: 34). 1980lı yıllarda fakültede altı bölüm (*dega*) (Arnavut Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Fransız Dili ve Edebiyatı, İngiliz Dili ve Edebiyatı ve Rus Dili ve Edebiyatı) ve buna bağlı 11 kürsü (*katedra*) bulunmaktaydı (Likaj, 1985: 253; Duka, 2004: 34). Bu fakültenin birimlerinde çalışanları, "Bilimler Akademisi'ne bağlı enstitüler tarafından yayınlanan Arnavut tarihi, dili ve edebiyatıyla ilgili temel eserlerin başyazarlarıydı ve bilimsel yayınların da çalışanlarıydı (Duka, 2004: 34; Likaj, 1985: 253)."

Bugün Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat ve Gazetecilik bölümleriyle birlikte toplam beş bölüme sahip olan bu fakültede bulunan Tarih bölümü, iki ayrı kürsüden oluşmaktadır: Arnavutluk Tarihi ve Dünya Tarihi. 2000li yılların başında bölümde çalışmakta olan on üç öğretim üyesinin beşi profesör, beşi doçent ve ikisi doktor iken ve bir çalışan da yüksek lisans sahibiydi (Duka, 2004: 34).[13]

Genelde Osmanlı ardılı ülkelerin tarihyazımlarında Osmanlı döneminin 'boyunduruk', 'baskı' ve benzeri olumsuz sıfatlarla anıldığı bilinmektedir. Zaten modernist/gelişmeci paradigmadan bakılarak bölge halklarının gelişmesi/modernleşmesi önünde Osmanlı hakimiyetinin en büyük engel/pranga olduğu düşüncesi daha ulus inşa sürecinde üretilmiş ve bu sorunlu Osmanlı imgesi, ulus devletlerin üstlendiği ulus inşa sürecinin tahkim sürecinde en önemli araçlardan biri olan resmi/ulusal tarihyazımı tarafından sürekli yeniden üretilmiştir. Ayrı bir çalışmanın konusu olması gereken Balkan ulus devletlerindeki bu imgenin Arnavutluk'taki belki de en çarpıcı karşılığını,

[13] Tarih bölümü bulunan diğer üniversiteler İşkodra [Shkodra], Elbasan ve Gjirokastra [Ergiri Kasrı] üniversiteleridir.

ülkenin en önemli (klasik) Osmanlı tarihçilerinden Selami Pulaha'nın, sosyalist dönemin son yıllarında kaleme aldığı 'Arnavutluk'ta 19. yy öncesi Osmanlı tarihi üzerine çalışmalar' konusundaki Almanca makalesinde bulmak mümkündür. Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak daha önce çok önemli monografiler yayınlanmış olan Pulaha'ya göre Arnavutluk'un "neredeyse yüzyıllık sert bir direnişten sonra" 15. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine girmesi, "ülkenin özgürlük ve bağımsızlığının son bulması" anlamına geliyordu! Ardından gelen yüzyıllarda büyük zorluklar yaşayan Arnavutluk'un gelişimini durduran Osmanlı yönetimi, "gerileme ve durgunluk" getirmişti (Pulaha, 1989: 163)! Osmanlı'nın bölgede yayıldığı sırada gerçekten ortada bir Arnavutluk varmış gibi anakronik bir tavır sergileyen ve bundan neredeyse yüzyıl önce ortaya çıkan ilk etnosentrik, amatör/ilkel tarih metinlerindeki tasvirin neredeyse tekrarı/devamı olan bu söylem, genelde sosyalist dönemin Arnavutluk tarihyazımını temsil etmekteydi. Bu rapordaki amaçlarımdan biri de özellikle modern Osmanlı tarihi bağlamında tam da bu devamlılığın altını çizmekti. Farklı dönemlerde farklı rejimler ve ideolojilerin hakim olduğu Arnavutluk'ta değişmeyen bir söylem olarak bu milliyetçi anlatı, sosyalizm sonrası dönemde de - Artan Puto'nun da eleştirel çalışmasında çok iyi gösterilmiş olduğu gibi (Puto, 2002) - neredeyse değişmeden devam etmiştir. Kendisinden önceki geleneksel (kapitalist ve pre-kapitalist) değerlere ve düşüncelere savaş açan sosyalist rejimde daha sistemli ve detaylı historiografik çalışmalar ile bu Osmanlı algısının sadece tahkim edilmesi, bizzat bu rejimin en önemli özelliği olan kaba modernizm anlayışını, kendisinden önceki rejimle paylaşması ile açıklanabilir. Burada bu meseleyi hakkını vererek tartışmaya olanak yok, ancak kısaca (reel) sosyalist Arnavutluk rejiminin kırk yıllık politikalarından en (belki de tek) başarılı olanının ülkenin/toplumun modernleştirilmesi ve bu bağlamda Arnavut ulusunun inşa sürecinin tamamlanması olduğunu belirtmek gerekiyor. Nitekim tam kaba bir anti-komünist söylemin hakim olduğu ve sosyalist döneme ait hemen her şeyin reddedildiği 1991 sonrası dönemde, bu söylemin hakimiyetinin devam etmesi

(Duka, 2004) de aynı modernist/ulusçu paradigma içerisinde kalınmasıyla ilgilidir. Modern Osmanlı tarihi bağlamında bu söylemin en büyük sorunu, o sırada devam etmekte olan bizzat İstanbul merkezli modernleşme sürecinin ısrarla görmezden gelinmesidir.

Arnavut tarihyazımında, 1850lerde başlamış olduğu iddia edilen[14] Arnavut Yeniden Doğuşu/Rönesans'ı (*Rilindja*) sürecinde, yani Arnavut ulusçuluğunun söylemsel inşa sürecinde ilk siyasi ulusçu hareket olarak kabul edilen 'Prizren Birliği Hareketi' yılları (1878-1881 ve bazen daha geniş anlamda 1877-1885) ayrı bir dönemlendirmeye tabi tutulmaktadır. Nitekim Osmanlı'nın ağır yenilgisiyle sonuçlanan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında önce Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1877) ve ardından Berlin Kongresi (13 Haziran – 13 Temmuz 1878) kararları gereğince Balkanlar'da sınırlar yeniden çizilirken, bu yeni düzenlemelere muhalif olarak ve aslında İstanbul'un teşviki ve desteği ile Prizren'de gerçekleşen toplantı (Haziran 1878) sonrası oluşturulan bölgesel direniş hareketi, genelde Arnavut ulusal hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Bu 'Yeniden Uyanış' sürecinin başlangıcını bundan da birkaç onyıl öncesine götürerek, Osmanlı modernleşme sürecinin parçası olarak gündeme gelen merkezileşmeye karşı 1830lu ve 1840lı yıllarda (aslında ulusçulukla ilgisi olmayan) lokal ve dağınık köylü ayaklanmalarını başlangıç olarak kabul etme eğilimi genelde tarihyazımında hakim olmuştur (Mile, 1962; Thëngjilli, 1981; Shkodra, 1985: 564). Ancak 1877 yılında İstanbul'da 'Arnavut Halkının Haklarını Savunma Merkezi Komitesi (*Komitetit Qendror për mbrojten e të drejtave të kombësisë shqiptare*) adlı derneğin, 1878 yılında Prizren Birliği'nin ve 1879 yılında İstanbul'da *Cemiyyet-i İlmiyye-i*

[14] 1850li yıllardan itibaren Osmanlı dışında ve daha sonra 1870lerden itibaren (İstanbul başta olmak üzere) Osmanlı'da ortaya çıkan yayınların, Arnavut ulusunun söylemsel inşasında önemli rolü vardır.

Arnavudiyye'nin (Arnavutça ismiyle *Shoqëri e të shtypurit shkronja shqip* = 'Arnavutça Basın/Yayın Derneği'nin) kurulduğu 'I. Meşrutiyet dönemi' (bu isimle anılmasa da) dönüm noktası olarak kabul edilmekte ve ağırlıklı olarak tarihyazımında yer bulmaktadır (Trix, 1999).

Bundan sonraki birkaç onyılda (İstibdat döneminde), 1908 Devrimi'ne kadar yaşanan gelişmeler daha çok Arnavutluk'taki muhalif hareketler ve özellikle de diasporada yükselişe geçen etnosentrik hareketlerin tarihi bağlamında anlatılmakta, bu dönemde (Prizren Birliği kadar olmasa da) en büyük ilgiyi, (ikinci ulusçu bağımsızlık harekatı olarak görülen) İpek Birliği (1899-1900) ve yirminci yüzyılın başındaki yerel köylü isyanları görmektedir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Abdülhamit'in yönetiminde yaşanan hızlı modernleşme süreci genelde ihmal edilirken, yükselen sivil muhalif hareket (Jön Türkler) ise özellikle Arnavutların katkısı bağlamında görece daha fazla yer bulmaktadır. 1908 devrimi ve II. Meşrutiyet döneminin (Arnavutluk'un bağımsızlığının ilanına kadarki) ilk yılları ise modern Osmanlı tarihinde en çok ilgiye mahzar olmuş dönemdir. Bir başka çalışmamda göstermeye çalıştığım gibi (Bilmez, 2008), Arnavutluk tarihyazımında bu dönem genelde Jön Türklerin (ve bu bağlamda Türklerin) nankörlüğü ve Arnavutların yaşadığı hayal kırıklığı bağlamında anlatılmaktadır. Buna göre, Abdülhamit'in istibdat rejimine son veren 1908 devrimine büyük katkıda bulunan ve devrimden sonra diğer halklarla birlikte büyük bir umuda kapılan Arnavutlar (aslında Arnavut aydınlar), devrimden sonra vaatlerin hiç birinin yerine getirilmemesi ve hatta Türkleştirme politikalarının artarak devam etmesi nedeniyle büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve bağımsızlık mücadelesini hızlandırmışlardır.

Arnavutluk tarihyazımında modern Osmanlı tarihine bakışla ilgili olarak dikkati çeken en temel sorun olarak Arnavut (luk) merkezli yaklaşımın sonucu olarak

1) Osmanlı'nın parçası olduğu sürece o topraklarda yaşanan olaylara hep Arnavut-meselesi-merkezli yaklaşım, Arnavutlar

veya Arnavutluk ile ilgisiz veya dolaylı ilgili konuların tamamen veya kısmen ihmal edilmesi gelmektedir.

2) Arnavutluk'un bağımsızlığı sonrası gelişmelerle ilgili özgün çalışmalara rastlanmadığı gibi genel tarih kitaplarında da bu konunun tamamen ihmal edildiğini görüyoruz.

Birinci nokta açısından, en çok dikkati çeken şey, tarihyazımında modern Osmanlı'ya bakışta karşımıza çıkmaktadır. Bu sırada tüm Osmanlı için hayati öneme sahip olan ve dolayısıyla onun oldukça merkezi parçası olan Arnavutların meskûn olduğu vilayetler için de büyük önem arz eden gelişmeler hakkında özgün ve/veya münhasır (*exclusive*) çalışmalara rastlanmazken, bu sırada gündeme gelen Arnavut ulusçu hareketinin ortaya çıkışıyla (Arnavutça ilk metinlerin ve özgün alfabelerin ortaya çıkışı, Prizren Birliği (1787-1881), İpek Birliği (1899-1900), 20. yy. başındaki ayaklanmalar, ilk ulusçu örgütlenmeler, bağımsızlığın ilanı, vs.) ilgili çalışmalar tarihyazımında en büyük yeri kapsamaktadır.

Islahat Fermanı, Osmanlı'nın modernleşmesi (merkezileşme vd.) ve bağımlılaşması/yarı-sömürgeleşmesi konulu özgün makale veya kitaba rastlanmazken, genel tarih kitaplarında da bu meselelerin ihmal edildiğini görüyoruz.

Osmanlı'nın Arnavutluk'un bağımsızlığından sonraki tarihine ilgisizliğin en çarpıcı örneği, tarihyazımında II. Meşrutiyet Dönemi'nin sadece Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı'dan koptuğu 1912 yılına kadar ele alınmasıdır. O sırada bölge için de önemli olan Osmanlı'daki gelişmeler üzerine çalışma mevcut değildir. Bu konuda ilk akla gelen Balkan Savaşları'dır ki dolaylı olarak bağımsız Arnavutluk devletinin tarihi için de önemli olan bu savaşlar hakkında da herhangi bir monografi mevcut değildir.

Analiz edilen metinler kadar önemli olan, o metinlerin yazarları (ve yazdıran kurumlar), yani aktörlerle ilgili öncelikle şunları söylemek mümkün: gayri-akademik ve akademik iki ayrı

düzlemin aktörleri (yazarları) Arnavutluk'ta çoğu zaman aynı olmuştur. Nitekim genel tarih ciltlerinde, monografilerde ve akademik süreli yayınlardaki makalelerde modern Osmanlı/Arnavut (luk) tarihiyle ilgili metinleri kaleme alan, Stefanaq Pollo, Kristo Prifti, Kristaq Frashëri, Gazmend Shpuza ve Arben Puto gibi sosyalist (ve sonrası!) dönemin önde gelen tarihçileri, aynı zamanda ansiklopedik sözlükteki ilgili maddeleri kaleme alan yazarlardır (Bilmez, 2006).[15]

Bu sadece Arnavutluk'un küçüklüğünden ve bir konunun uzmanı olanların sayısının az olmasından değil, aynı zamanda reel sosyalist ülkelerdeki merkeziliğin/merkezciliğin ve resmiliğin en abartılı versiyonlarından birinin burada mevcut olmasından da kaynaklanmaktadır.

Tarihyazımı metinlerinin sadece söz konusu dönemde 'resmi tarihyazımı' değil, (akademik veya popüler) Arnavutluk tarihyazımının tamamını temsil ettiğini ve gayri-resmi tarihçiliğin mümkün olmadığını düşünecek olursak, tarihçilerin ve onları istihdam eden (görevlendiren/misyon yükleyen!) kurumların bu 'tek söylem'in oluşmasında *tek* belirleyici olmalarının nedenini daha iyi anlarız.

6.5 Metin Analizi: Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı

Her şeyden önce, bu raporda 'Osmanlı/Türk' kavramının bu şekilde kullanılmasının nedeni, ders kitaplarında Osmanlı ve Türk kavramlarının sıkça aynı anlamda kullanılmasıdır. Bu iki kavramın özdeşleştirilmesi meselesini aşağıda ele alacağım, ama şunu belirtmem gerekir ki burada söz konusu olan aslında

[15] Örneğin, sosyalist dönem Arnavut basınında Şemsettin Samşi Frashëri imajıyla ilgili bir araştırma için taradığım ve bir başka makalemde kaynak olarak kullandığım basındaki yazıların da genellikle bu tarihçiler tarafından kaleme alındığı, yani tarih bilgisinin popülerleşmesini de bizzat bu yazarların üstlendiği görülmektedir. (Bilmez 2006a)

Osmanlı imajıdır: Cumhuriyet dönemi öncesi yönetici elitlerine veya hâkim unsura verilen isim olarak karşımıza çıkan Osmanlı kavramının, kesinlikle sonraki dönemde kullandığımız Türk kavramıyla özdeş olmadığını, bu anlamda Osmanlı Devleti'nin kesinlikle bir Türk İmparatorluğu olmadığını düşünüyorum. 'Osmanlı'yı oluşturan etnik gruplar arasında (elbette hiyerarşide farklı yerlerde yer almak koşuluyla) çok farklı dinsel ve dilsel (etnik?) grup yer almaktaydı ve Arnavutlar bunlar arasındaydı. Üstelik Müslüman Arnavutlar, Osmanlı tanımının merkezinde değilse bile merkezine yakın bir yerde (yani Müslüman olarak hiyerarşinin en üstlerinde) bulunmaktaydı. Bunları aşağıda yeri gelince tartışacağız.

Arnavutluk'ta kolektif hafızada Osmanlı/Türk imgesinin *yaygınlaşma süreci*nde ders kitaplarının rolü hayati olabilir, ancak bu imgenin *üretim ve sürekli yeniden-üretim süreci*nde popüler ve özellikle akademik tarihyazımının rolü daha büyüktür. Ders kitapları bağlamında aşağıda yapılacak tespitlerin genelde tarihyazımı için de geçerli olduğunu ve genelde tarihyazımında üretilen imgelerin yaygınlaştırılmasında edebiyat, basın ve sinemanın da önemli rol oynadığını söylemek gerekiyor. Bu imgelerin (farklı dönemlerdeki) üretim sürecinde birincil role sahip tarihyazımında Osmanlı imgesi hakkında ve Osmanlı yönetimin tarihyazımındaki yeri konusunda genel bazı tespitlerin ötesine geçmemiz bu çalışmada mümkün değildir (Sulstarova, 2006).

Her bir özelliği ayrıca tartışılması gereken bu imgenin incelenmesi sırasında dikkat edilmesi gereken çok önemli bir olgu, genelde Osmanlı, 'Türk' ve 'İslam'ın genelde bir birleri yerine kullanılan kavramlar olması gerçekliğidir. Kendi başına bir sorun olarak ele alınması gereken bu durum, genelde Oryentalizm tartışması çerçevesi içinde yapılabileceği gibi, bazen farkında bile olunmadan Osmanlı, Türk ve İslam kavramlarının birbirleri yerine ikame edilmesi durumunun radikal modernist proje olarak karşımıza çıkan sosyalist Arnavutluk ana söyleminin devamı olduğu da unutulmamalıdır. Osmanlı son döneminde modernist (proto) ulusçu Arnavut aydınların

metinleriyle başlatabileceğimiz bu söylemin, bağımsızlık öncesi dönemde daha sentetik ve henüz ait olduğu dünyaya (doğu, İslam, Osmanlı) yabancılaşmamış nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Burada dikkati çeken çelişki, modernist söyleme rağmen modern-öncesi Osmanlı'yı modernleşen Osmanlı'ya tercih etme durumudur ki bunu, Şemsettin Sami Frahseri üzerine bir çalışmamda işlemiştim: Romantize edilen vahşi ama soylu 'geleneksel' Arnavut kültürünün yaşayabildiği modern-öncesi Osmanlı'da yaşanan görece özerk/bağımsız yaşamın on dokuzuncu yüzyıl boyunca modernleşme (merkezileşme) sürecinde yitirilmesine duyulan tepki şeklinde ortaya çıkmaktadır bu çelişkili tavır. Bunun ders kitaplarında da karşımıza çıkıp çıkmadığına aşağıda bakacağız.

Yirminci yüzyıl bağımsız Arnavutluk devletlerinde giderek 'doğu', 'İslam' ve 'geçmiş/gerilik' ile özdeşleştirilen Osmanlı'dan kopma süreci, sosyalist dönemde sadece terminoloji bağlamında değişmiş 'feodal' Osmanlı'nın gelişmeye engel yapısı tekrarlanırken, rejimin mücadele ettiği (tasfiye etmeye çalıştığı) tüm 'eski' değer, kurum ve yapılar da Osmanlı'nın artığı olarak görülmüştür… (Aynı şeyin diğer Osmanlı-sonrası Balkan ulus ülkelerinde veya ulus-devletlerinde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyet'inde de uzun süre mevcut olduğunu unutmamak gerekiyor.)

Ders kitaplarına bu algının nasıl yansıdığına bakacak olursak, genelde Osmanlı tarihinin farklı dönemlerinin özellikle öne çıkarıldığı ve her dönem için belli olgu, şahsiyet ve olaylara odaklanıldığı görülmektedir:[16]

1. Osmanlı'nın Balkanlar'a girişi/yayılması ve Arnavutluk'ta Osmanlılaş (tır)ma ve Müslümanlaş (tır)ma süreci

[16] Bu odaklar (ve aynı anlama gelmek üzere sessiz kalınan dönem ve olgular) genelde tarihyazımı ve hatta daha genelde kolektif hafıza için de geçerlidir, ama bunu burada tartışamayacağım.

a. Balkanlar'da yayılma sürecinde dönüm noktası olarak Kosova Savaşı (1389)

b. Osmanlılaş (tır)ma sürecinin, yani Osmanlı'ya eklemlenme (entegrasyon) veya içerimlenme (*incorporation*) sürecinin ilk evresi

c. İskender Bey ve ulusal (!) direniş

2. Klasik Osmanlı (XVI-XVII. yüzyıllar): Sosyo-ekonomik ve kültürel yapı

3. Modernleşme sürecinde Osmanlı ve ayaklanma/Aydınlanma/uluslaşma sürecinde Arnavutlar (1830lar-1912)

4. Kopuş ve sonrası: Bağımsızlık (siyasi kopuş ve kültürel kopuş çabası) ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 'dışarıdan' takibi

Bunun yerine, en genel hatlarıyla Osmanlı/Türk imgesinin parametrelerine (tüm bu dönemler, olaylar ve olgular bağlamında) şu başlıklar altında odaklanmak da mümkün:

i. Arnavutların yüzyıllarca boyunduruk altında yaşatan Osmanlı/Türk

ii. Geri (ci) Osmanlı/Türk

iii. Çağdaşlaşma önünde engel Osmanlı/Türk

iv. Despot Osmanlı/Türk yönetimi

v. Yabancı/dışarıya ait Osmanlı/Türk

vi. Olumsuzlukların kaynağı olarak Şark, Osmanlı, Müslüman ve Türk özdeşliği

Ancak aşağıda görüleceği gibi, Osmanlı tarihi kronolojisine de uygun şekilde yukarıdaki dönemler, olaylar ve olgular bağlamında farklı başlıklar altında ders kitaplarını incelerken, her seferinde bu imge parametrelerinden ilgili olanlarını tartışmaya çalışacağım. Ayrıca çalışmanın sonunda Osmanlı/Türk imgesini tartışırken bu serpiştirilmiş (ve söz konusu anahtar sözcükleri italik yazılmış) tespitleri toparlayarak özetlemeye çalışacağım…

Bunun aslında ders kitaplarında izlenen yönteme de uygun olduğunu yukarıdaki bölümden yol çıkarak görmek zor değildir: İlköğretimde ve ortaöğretimde tarih derslerinde, iki kez aynı

yöntem uygulanarak, önce kronolojik sırayla başlangıcından bugüne genel tarih ve sonra yine başlangıcından bugüne Arnavut (luk) tarihi anlatılırken, aslında Osmanlı tarihi (iki farklı bağlamda) iki kez işlenmiş olmaktadır.

Okul öğrencilerinin ilk kez 'Osmanlı' ve/ye 'Türk' kavramlarıyla karşılaştıkları, dünya tarihinin anlatıldığı altıncı sınıf ders kitaplarında, ilk olarak "Selçuklu Türkleri"nden söz edilirken, Orta Asya'dan gelip İslam dünyasında büyük devlet kuran bu Türklerin bir kolu olan Osmanlıların tarihi de hemen ardından kuruluşu, yayılması ve özellikle Balkanlar'da yayılma süreciyle anlatılmaktadır (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 117-119).

Okul öğrencilerinin ilk kez 'Türk' ve 'Osmanlı' kavramlarıyla karşılaştıkları bu kitabın konuyla ilgili ilk bölümünde (Ders 57) Osmanlı öncesi dönem anlatılırken şunlar söylenir: 1050 yılından itibaren Bizans topraklarını istila etmeye / fethetmeye (*pushtonin*) başlayan Selçuklu Türkleri, Malazgirt (*Manzikert*) sonrası bugünkü Türkiye topraklarını ve ardından Suriye ve Filistin'i istila etmişler ve İslam'ı benimseyerek yeni camilerin yapımına başlamışlardır (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 117). Anadolu'ya girişleri ve Ortadoğu'yu istila etmeleri ile İslam'ı kabulleri eş zamanlıymış gibi anlatılmaktadır; oysa Selçuklu Türkleri bundan çok daha önce İslam'ı kabul etmişlerdir. 1200lü yıllarda küçük gruplara ayrılan ve rakip beyler ("prensler") tarafından yönetilen Selçukluların toprakları, 1300lü yıllarda Moğol istilasına uğramış ve Türkiye dışındaki topraklar istila edildiği belirtildikten (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 117) sonra, "Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu ve gelişmesi" başlığı ile başlayan sonraki bir paragraflık alt-bölümde, "1301 yılında Osman isimli bir bey [*princ* (prens)] kendisini tüm Türklerin sultanı (kralı) ilan etti" denilmekte ve toprakları giderek büyüyen Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması sırasındaki gücü vurgulanarak Osmanlı orduları övülmekte, hemen arkasından bu gücü kullanarak gösterdiği işgalcilikteki başarı dile getirilmektedir. Bu alt-bölümde Osmanlı ile dile getirilen olumlu

özelliklerden biri de Osmanlıların haklarıyla "sıkı bağ" kurması ve "şehirlerinde güzel camiler, okullar ve hamamlar yapması"dır (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 117). On birinci sınıfın ders kitabında "Osmanlı İmparatorluğu'nun kökeni" başlıklı alt bölümde de aynı anlatı (bu sefer biraz daha detaylı) tekrarlanmakta (Dërguti ve Treska, 2011 [2010], 18-21); burada da Osmanlı'nın kuruluş yılının (genelde Türkiye tarihyazımında hakim olduğu üzere 1299 olarak değil) 1301 olarak verildiği görülmektedir (Dërguti ve Treska, 2011 [2010], 18 ve 21). İlginç bir şekilde, on ikinci sınıfın tarih ders kitabında ise Osmanlı hanedanlığının kuruluş yılı olarak 1299 yılı verilmektedir (Dërguti vd., 2011 [2005], 62). Arnavutların tarihinin anlatıldığı dokuzuncu (9. sınıf DK) ve on ikinci (12. sınıf DK) sınıflarda, yani ilköğretim son ve lise son sınıflarda ise Osmanlı tarihi Balkanlar'da yayılma sürecinden itibaren anlatılmaya başlanmakta, ondan öncesinden söz edilmemektedir.

6.6 Osmanlı'nın Balkanlar'a girişi/yayılması ve Arnavutluk'ta Osmanlılaş (tır)ma ve Müslümanlaş (tır)ma süreci

Genelde Arnavutluk'ta tarihyazımında olduğu gibi, ders kitaplarında Osmanlı ile ilgili asıl anlatıların Osmanlı'nın Balkanlar'a giriş dönemiyle başlaması doğaldır; ancak bu dönemle ilgili anlatıların niceliksel ve niteliksel olarak tuttuğu yer, sıra dışı öneme sahiptir (Alibašic 2007).[17]

Ders kitaplarında bu dönemle ilgili anlatılarda dikkati çeken şeylerin başında, yekpare bir bölge (ülke) olarak Arnavutluk ve onun halkı Arnavutların o sırada (her zaman olduğu gibi) mevcut olduğunu varsayma *özcülüğü*dür. Osmanlı orduları Balkanlar'da yayılmaya başladıklarında 'Arnavutluk' diye yekpare bir siyasi,

[17] Genelde Balkan tarihyazımları için de bunun geçerli olması (bkz. Alibašic 2007) anlaşılır bir durumdur, ancak ilginç bir şekilde aynı şey Türkiye'de Osmanlı çalışmaları için de geçerlidir ki bu, kuruluşu/başlangıcı (Osmanlılaştırma ve/ İslamlaşma süreci) ile sonu/dağılması ('çöküş' ve/ya modernleşme süreci) arasındaki uzun dönemin (16-19 yüzyıllar) görece ihmali anlamına gelmektedir.

kültürel, iktisadi ve hatta coğrafi birim mevcut olmadığı halde, 'Osmanlı'nın Arnavutluk'ta yayılması'ndan söz edilebilmekte ve bölgede (bugünkü Arnavutluk topraklarında) Osmanlı yayılması adeta kesintisiz bir süreç olarak sunulmaktadır.

Bu anlatının doğal parçası olarak, tarih boyunca mevcut aynı halk olarak 'Arnavutlar' da yine özcü anlayışla sunulmaktadır. Buna ek olarak bazen bunun modern Arnavut ulusu ile eş anlamda kullanıldığı ve böylece önemli bir *anakronizm* hatasına düşüldüğü de görülmektedir. (Aynı özcülük ve anakronizm sorunun 'Türk' kavramının kullanımında da karşımıza çıktığını aşağıda göreceğiz.)

Burada ilk olarak sözü edilen 'Osmanlı' kavramı da ders kitaplarında özcü bir anlayışla ele alınmakta ve yönetimi, kültürü, ekonomisi vs ile her zaman her yerde mevcut bir öze sahip bir olgu gibi anlatılmaktadır.

Burada daha önemli bir mesele, yukarıda dile getirilen tüm sorunları içerisinde barından bir sorun olarak, Osmanlı ve Türk kavramlarının eş anlamlı kabul edilerek bazen bir birlerinin yerlerine kullanılmasıdır (Bilmez, 2011). Bugün sadece Osmanlı-sonrası ulus-devletlerde değil, genelde kolektif hafızada (özellikle popüler kültür ve günlük yaşamda) karşımıza çıkan bu tamamen anakronik anlayışın kaynakları üzerine burada tartışma yapmak olanaksızdır, ancak bu algıyı besleyen ve yayan (yeniden-üretimine katkıda bulunan) araçlar olarak ders kitaplarının rolü öne çıkmaktadır.

Bu dönemin anlatımıyla ilgili genel tespitlerimden biri de bölgedeki yayılma ve yerleşme sürecinin anlatımı sırasında Osmanlı'nın modern anlamına yakın şekilde *yabancı* ve *işgalci* bir güç olarak resmedilmesidir. Oysa Osmanlı yayılmasında modern dönem deniz aşırı Batı sömürgecileri gibi, uzak bölgelerden/kıtalardan aniden gelmiş işgalci sömürgecilerin hakimiyet (kısmi yerleşimi/kolonizasyonu da içeren bitr yönetim) kurması değil; klasik imparatorluklarda olduğu gibi, teritoryal büyüme bağlamında komşu toprakların entegrasyonu ve

içerimlenmesi (*incorporation*) söz konusudur. Ders kitaplarında bu yayılma ve yerleşme tarihi değişik aşamalardan ve hatta zikzaklardan oluşan diyalektik bir Osmanlılaş (tır)ma ve İslamlaş (tır)ma süreci olarak anlatılmakta; onun yerine aslında kendi içinde çelişkili bir anlatı tercih edilmektedir: Bir yandan adeta harita rengi değişir değişmez Osmanlı olmuş bir toprak parçası anlatısına yer verilirken, diğer taraftan da Osmanlı'dan farklı (yer yer bağımsız) bir tarihe sahip bir bölge olarak Arnavutluk ve onun hep mevcut olmuş Arnavut halkının tarihi anlatılmaktadır. Osmanlı'nın kim olduğu sorgulanmadığı için, Arnavutluk denen toprakların (ülkenin) yaşayan halkın Osmanlı kavramının içinde olup olmadığı da muğlak kalmaktadır. Ya da tersinden sorun şu şekilde de ortaya çıkmaktadır: Eğer Osmanlı'nın yayıldığı tüm topraklardaki halklar 'öteki' idiyse Osmanlı kimdi (r)? Ta da bu sorgulamanın yapılmaması nedeniyle Osmanlı çoğu zaman Türk ile eşanlamlı kullanılmaktadır, ancak (hem popüler kültür ve kolektif hafızada hem de Osmanlı dönemi aydınlarının anlatılarında) bir de sonraki dönem Osmanlı yayılmasında ve diğer birçok başarında imzası olan Osmanlı eliti ve hatta halkı olan Arnavut imgesi mevcuttur ki aşağıda yeri geldiğinde bunu da göstermeye ve bu çelişkiyi tartışmaya çalışacağım.

Osmanlılaş (tır)ma süreci ile Müslümanlaş (tır)ma süreci aynı şey olmadığı ve birincisinin daha kapsamlı bir anlama sahip olduğu, yani İslamlaş (tır)ma içermeyen bir Osmanlılaş (tır)ma sürecinin de mümkün (söz konusu) olduğunu unutmamak gerekiyor… Bu konuyu detaylarıyla burada tartışmak mümkün değil, ancak genelde 'Osmanlılaş (tır)ma" sürecinden, bir bölgenin iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda (oldukça geniş, esnek ve muğlak) Osmanlı paradigmasına entegrasyonu anlaşılmalıdır ve bunun sembolleri/göstergeleri arasında nominal hakimiyet, tahrir, vergi toplama ve hatta (zamanla) sosyo-kültürel kodlar bulunsa da Müslümanlaşma bulunmak zorunda değildir. Nitekim Osmanlılaştırılmış Balkanlarda Müslüman halkların sayısı Hıristiyan Osmanlılardan çok daha azdır. Müslümanlaş (tır)mayı da kapsayan Osmanlışa (tır)ma sürecinin (oldukça uzun ve çetrefilli bir süreç sonunda) yoğun

olarak yaşandığı bölgeler olarak bugünkü Bosna ve Arnavutluk bu nedenle ayrı bir kategori ele alınmayı hak etmektedir her halükârda. (Daha çok iskân politikaları ve kolonizasyon yöntemi sonucu kısmen Müslümanlaşma süreci yaşanan bugünkü Makedonya, Bulgaristan ve Kuzey Yunanistan toprakları ayrı bir kategori olarak alınabilir.)

Sonuçta modern döneme ağırlıklı olarak Müslüman nüfusla giren Arnavutluk'ta bu Müslümanlaştırma sürecinin hemen Osmanlı yayılmasının başında ve kısa bir sürede gerçekleşmediği (özellikle Selami Pulaha ve Halil İnalcık'ın çalışmaları sayesinde) iyi bilinmektedir.

Osmanlılaşma süreci ve İslamlaşma sürecinin parçası olarak (bugün ülkenin üçüncü büyük inanç grubunu oluşturan) Bektaşilerin bu süreçteki rolünün veya ve Bektaşiliğin Arnavutluk'a giriş ve gelişme sürecinin (Bilmez, 2002b) tarih ders kitaplarında yer almaması büyük eksikliktir.

Bu süreçle ilgili anlatıda öne çıkan savaş, doğal olarak Kosova Savaşı'dır. (1389) Aşağıda ayrı başlık altında ele alacağımız bu savaştan zaferle çıkan Osmanlı'nın Balkanlara yerleşme tarihi aynı zamanda Arnavut (luk) tarihinin de parçası olduğu için dünya tarihi ders kitaplarında vurgu artmakta, Arnavutların tarihi ders kitaplarında ise artık "tarihimiz"in parçası olarak sunulmaktadır.

Bu anlatıda Osmanlılaş (tır)ma sürecinin, yani Osmanlı'ya eklemlenme (entegrasyon) veya içerimlenme (*incorporation*) sürecinin ilk evresi çok kısa anlatılırken, bu sürece karşı sergilenen yerel direniş (ler) ve özellikle İskender Bey'in (Skenderbeu / Scanderbeg) çeyrek yüzyıllık (1443-1467) (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 125; Dërguti vd., 2011 [2009],32 ve 35)[18]

[18] Bazı ders kitaplarında "25 yıllık" direnişten söz edilirken (Treska ve Dërguti, 2011 [2005],125, bazılarında ise direnişin 24 yıl sürdüğü (Dërguti vd., 2011 [2009],32 ve 35) belirtilmektedir.

direnişi özellikle öne çıkarılmakta ve bir 'ulusal kahraman' gibi sunulan İskender Bey ve direnişine, dönem tarihinde (hem niteliksel hem de niceliksel bağlamda) ayrıcalıklı yer ayrılmaktadır. Ben de buna uygun olarak aşağıda bu konuyu ayrı başlık altında inceleyeceğim.

Dünya tarihinin parçası olarak altıncı sınıfta okutulan tarih kitabında ilk defa öğrencilerin karşısında çıkan Osmanlıların Balkanlarda yayılma anlatısına göre, Osmanlı neredeyse bir anda ve kesintisiz bir yayılma süreci sonunda Balkanları ele geçirmiştir (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 118). Aynı şey, Osmanlı'nın Balkanlar'daki yayılmasına daha çok yer verilen Arnavutların tarihi konulu dokuzuncu sınıf (Dërguti vd., 2011 [2009], 27) ve on ikinci sınıf (Dërguti vd., 2011 [2005], 62-64) ders kitapları için de geçerlidir. Elbette her şeyin çok kısa ve kapsülleştirilmiş halde sunulması gereken ders kitaplarında Osmanlı'nın Balkanlar'daki yayılmasının ve hatta nominal hakimiyet kurma sürecinin tüm boyutları ve özellikle iniş-çıkışları anlatılamaz, ancak en azından daha dikkatli bir dilde bunun ima edilmesi ve öğrencilerin uyarılması (doğru tarihsel bilinç oluşturma adına) mümkündür. Bu anlatıda dikkat çeken bir özellik de Osmanlılardan sürekli olarak yabancı güçler olarak dışarıdan gelmiş olan ve adeta hep yabancı kalmış olup nitekim yüzlerce yıl sonra tekrar geri püskürtülecek olan bir unsur olarak sunulmasıdır! Balkanları ve Arnavutluk'u istila eden bu yabancı unsurların askeri üstünlüğü övülmekte (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 117; Dërguti vd., 2011 [2005], 62), sadece Arnavutluk tarihi konulu dokuzuncu ve on ikinci sınıf tarih ders kitaplarında o sırada merkezi güçlü bir yapı mevcut olmayan Balkanlardaki kaotik durumdan (*anarki*) söz edilmektedir (Dërguti vd., 2011 [2009], 27; Dërguti vd., 2011 [2005], 63).

Osmanlı'nın Balkanlar'a giriş ve yayılma süreciyle ilgili anlatılarda öne çıkan Kosova Savaşı (1389) ve bu yayılma sürecine karşı 'ulusal direniş'in (!) önderi olarak yüceltilen İskender Bey, ayrıca ele alınmayı hak edecek önemde konulardır.

6.7 Balkanlar'da yayılma sürecinde dönüm noktası olarak Kosova Savaşı (1389)

Osmanlı'nın Balkanlar'da yayılma süreciyle ilgili anlatılarda öne çıkarılan olayların başında, bir dönüm noktası olarak görülen Kosova Savaşı (1389) gelmekte ve değişik sınıfların tarih ders kitaplarında bu savaşa ilgili bölümlerde muhakkak değinilmektedir (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 118; Dërguti vd., 2011 [2009], 27; Dërguti vd., 2011 [2005], 62 ve 63). Ayrıca, on birinci sınıf ders kitabında metin içinde değinilmese de bölüm başındaki kronolojik tabloda verilmektedir (Dërguti ve Treska, 2011 [2010], 18). Bu anlatıda dikkati çeken şeyler şunlardır: Balkanlar'daki Osmanlı yayılmasında ilk muharebe, Osmanlı/Türkiye tarihyazımında "Çirmen Muharebesi" olarak bilinen 1371 tarihli "Meriç Muharebesi"dir ve bu muharebede Balkan koalisyon ordularının Osmanlı'ya karşı yenilgisiyle sonuçlanmıştır (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 118; Dërguti vd., 2011 [2009], 27). Anlaşılan Arnavut tarih ders kitaplarına göre bu yayılma, Osmanlı'ların bugünkü Türkiye sınırlarının daha batısına doğru ilerlemesiyle başlamakta; yani Balkanların doğu sınırını bugünkü Türkiye'nin batı sınırları oluşmakatdır! Oysa bu yayılmanın başlangıcı olarak, 1352'de Çimpe Kalesinin Osmanlı'ya verilmesi ve özellikle 1354 yılında Gelibolu'nun ele geçirilmesi kabul edilmektedir. Nitekim 1361 yılında Edirne'nin ele geçirilmesinden sonraki on yıl boyunca Osmanlı bir Balkan ülkesine dönüşmeye başlamıştır…Nitekim on ikinci sınıf ders kitabından da önce bu savaşlardan söz edildikten sonra 1371 Çirmen Muharebesi'nde (Meriç Muharebesi) ilk muhabere olarak değil "Meriç kıyısında belirleyici bir savaş" olarak söz edilmektedir.

1389 yılında yapılan Kosova Ovası'nda "veya (Priştine yakınlarındaki) Dardani Ovası'nda" (Dërguti vd., 2011 [2009], 27) yapılan büyük muharebe ise Osmanlı'nın bu yayılma sürecini durdurmak için bir araya gelen "Sırp kralı Lazar liderliğindeki Balkan güçleri (Treska ve Dërguti, 2011 [2005],118)" arasında "Sırp ve Boşnakların yanı sıra Arnavut, Ulahlar vd gibi yarımadanın diğer halkları" da vardır (Dërguti vd., 2011 [2005],

63). Arnavutların tarihi ile ilgili dokuzuncu sınıf tarih der kitabında, bu savaşa katılan 'Arnavut' beylerinden/prenslerinden üçünün adları sayılır: Gjergj II. Balsha, Gjon Kastiroti ve Teodor Muzaka (Dërguti vd., 2011 [2009], 27). Yine Arnavutların tarihi ile ilgili on ikinci sınıf ders kitabında ise bunlardan sadece birincisi tekrarlanarak iki yeni isim (Andrea II Muzaka ve Dhmitër Jonima) eklenmekte ve bu savaşın bilinen en meşhur kahramanlarından birinin de 'Arnavut' savaşçı Teodor II Muzaka olduğu belirtilmektedir (Dërguti vd., 2011 [2005], 63). Tamamen şahsi ve yerel çıkarları için savaşan ve etnik kimlikleri konusunda olduğu kadar aidiyetleri konusunda da bir şey söylemenin zor olduğunu unutumamak gerekir. Günümüzde kullanıldığı anlamıyla bu isimlere herhangi bir açıklama veya uyarı olmadan 'Arnavut' denilmesi, ezelden beri var olan bir Arnavut ulusu algısına sahip olabilecek okul öğrenciler için yanıltıcıdır. Aynı hataya, bu savaşta Osmanlı padişahını öldüren Millosh Kopili'nin (hakim Sırp anlatılarının tersine) Arnavut olduğu belirtilirken de düşülmektedir (Dërguti vd., 2011 [2009], 27). Sosyalist dönem sonrası Arnavutluk ders kitaplarında gözlemlenen, bir şekilde Kosova Savaşı'nda Arnavutların rolünü öne çıkarma eğiliminin nedeni, o sırada yaşanan Kosova sorunu olabilir (Kostovicova, 2002: 272).

Aynı zamanda bölgeye giren yabancı unsurlar olan Osmanlı'ya karşı ilk direnişte Arnavutların da yer aldıkları belirtilerek, böylece genelde Balkanlı olmayan ve sonunda Balkanlardan atılan 'yabancı Osmanlı' imgesi de dolaylı olarak beslenmektedir.

6.8 Osmanlılaş (tır)ma sürecinin, yani Osmanlı'ya eklemlenme (entegrasyon) veya içerimlenme (*incorporation*) sürecinin ilk evresi

Osmanlı'nın Balkanlara girişinden itibaren diğer Balkan yerel güçleri gibi Arnavut yerel güçler bu yayılmaya direnmiş, ancak bir yandan da birbirleriyle rekabetleri ve hatta çatışmalarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Osmanlı'nın bölgedeki ilk yayılma sürecinde bu çelişlerden yararlanma taktiği çok önemli rol oynamıştır. 1389 yılında Kosova Savaşı'nda bölge temel güçlerinin yenilgisinden sonra bölgeye hakim olan Osmanlı'ya karşı direniş, bugünkü Arnavutluk topraklarında hüküm süren yerel güçler arasında da uzun süre devam etmiştir, ancak bu direniş bugünkü Arnavutluk'un tamamı için geçerli olmamış; tam tersine bugünkü Arnavutluk'un güneyi ile Arnavutça konuşulan bugünkü Makedonya'nın batısı ve Yunanistan'ın kuzeybatısındaki yerel güçler Osmanlı'ya entegrasyon sürecine daha erken başlayarak, diğer bölgelerin Osmanlılaştırılması sürecine bazen Osmanlı askerleri olarak katılabilmişlerdir.

Arnavutluk ders kitaplarında altıncı, yedinci ve on birinci sınıflarda kısaca değinilen Osmanlı'nın bölgede yayılma süreci ilgili olarak, Arnavutluk tarihinin anlatıldığı dokuzuncu sınıf ders kitabında ise "Osmanlı'nın istilasının sonuçları ve XV. yüzyılın 20li ve 30lu yılları ayaklanmaları" alt-bölümünde üç önemli ekonomik ve siyasi sonuç şeklinde sıralanmaktadır:

1. Tarım alanları zarar gördü ve şehirler yandı veya talan edildi;

2. Arnavutluk'ta hakim Arbër (Arnavut) beyler verimli topraklarını kaybettiler ve vasaller olarak işgalci padişaha hizmet etmek, "haraç (yıllık vergi)" ödemek ve gerektiğinde ordusunda yer almak zorunaydılar; ve

3. Toprak Osmanlı Devleti'nin malı ilan edildi ve "tüm köylülere yıllık vergi (haraç) yüklendi (Dërguti vd., 2011 [2009], 28)."

Dokuzuncu sınıf ders kitabında bu olumsuz koşulların isyanlara yol açtığı belirtilirken, böylece tüm dönemler için geçerli olan bir imaj olarak Osmanlı boyunduruğuna karşı sürekli isyan eden Arnavutlar imajının inşasına daha ilk dönemden başlanmaktadır.[19] Zaten Osmanlı'nın bölgede yayılmasına direnişte önemli rol oynadığı belirtilen Arnavutlar (aslında yerel beyler), şimdi de daha başından Osmanlı boyunduruğuna karşı isyan eden özgürlüklerine düşkün insanlar olarak sunulmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 28). Bunlardan özellikle öne çıkarılan iki isyandan biri Gjergj Arianiti'nin 1432 yılındaki isyanıdır ki sonuçta bunu bastıran Osmanlı Ordusu'nun Shkumbin ırmağı kenarındaki bir muharebede yenilgiye uğratılması, "Arbërların [Arnavutların] güçlü Osmanlı birliklerine karşı aldığı ilk zaferi" olarak sunulmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 28). Osmanlı'ya karşı dönemin ikinci önemli ayaklanması olarak anılan, 1428 yılında çıkan Gjon Kastrioti önderliğindeki isyan ise isyanın bastırılmasının ardından vasalliği kabul eden Gjon Kastrioti'nin, (sonraki bölümde ele alacağım Arnavutluk'ta kolektif hafızanın tartışmasız en önemli figürü olan) oğlu İskender Bey'i Osmanlı sarayına rehin (*peng*) vermesi bağlamında çok önemlidir (Dërguti vd., 2011 [2009], 28). Nitekim bu bölümde Gjon Kastiroti'nin temsili resmi altında kendisi hakkında kısa bilgi verilmekte ve bu rehin meselsi de orada anlatılmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 28). (Aşağıda göreceğimiz gibi, bu resim ve altında verilen Gjergj Arianiti'nin amblemi, on ikinci sınıf ders kitabında tekrar verilecektir! (Dërguti vd., 2011 [2005], 63))

[19] Genelde tarih ders kitaplarında Osmanlı ve Türk kavramları karmaşık bir şekilde kullanılmakla birlikte bu dönem isyanları söz konusu olduğunda tutarlı bir şekilde "Osmanlı karşıtı" kavramı kullanılarak anakronizm tuzağına düşülmemektedir.

On ikinci sınıfta da bölgenin Osmanlı'ya eklemlenme süreci veya Osmanlılaş (tırıl)ma süreci (böyle kavramsallaştırılmasa da) bağlamında anlatılmaktadır: Osmanlı birçok Arnavut şehrini geçici olarak istila etmiş, bu sırada birçok yerel bey vasallik statüsünü kabul etmişti. Bunların birçoğu çocuklarını güvence olarak padişaha çocuklarını rehin vermiş ve bölgedeki istila harekatlarında Osmanlı Ordusu'nda yer almak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Osmanlı Balkanlardaki ilk idari birimlerden biri olan, Gjirokastro merkezli Arnavut Sancağı'nı (*sancak-i Arvanid*) kurmuştur. 1431-1432 yılında bu sancak için tutulan sayım defterine tüm nüfus, toprak ve vergi bilgilerinin kaydedildiği belirtilirken, aynı dönemde benzer sayımların Korça, Permet ve Konica için de yapıldığı söylenerek, aslında Osmanlılaşma sürecinin en önemli adımının atılmış olduğu öğrencilere gösterilmektedir (Dërguti vd., 2011 [2005], 63-64).

Burada da yayılma sürecine tepki olarak ortaya çıkan Arnavut ayaklanmaları (Osmanlı tarihi boyunca süreceklerin ilk örnekleri olarak!) anlatılmaktadır: Bu sefer isyan tarihi 1429-1430 olarak verilmekte ve isyanın Osmanlı orduları komutanı Evrenozlu İshak Bey tarafından bastırıldı söylenmektedir. Daha sonra 1432-1435 tarihleri arasında birçok isyan çıktığı ve bunlar arasında en önemlisinin Gjergj Arianiti önderliğinde gerçekleşen bu isyan Osmanlı ordularınca bastırılsa da bu ve diğer isyanların "yerel halk arasında özgürlük ruhunu canlı tutmaya yardımcı oldukları" ifade edilmektedir (Dërguti vd., 2011 [2005], 64)! Oysa, tam da sayım ve kayıt sonrası gerçekleşen bu ayaklanmalar gibi sonraki birçok ayaklanma, merkezi hükümetin taleplerine karşı (çıkarları zedelenen yerel beylerin önderliğinde) tepkiden ibaret olduğu, ulusallıkla veya halkın özgürlüğü ile ilişkisi olmadığı açıktır. Üstelik bu ayaklanmalar genelde birbirinden bağımsız olduğu gibi beyler ve (Arnavutça konuşan) farklı bölge halkları arasında çelişkiler ve çatışmalar olduğu, bu nedenle tarafların sıklıkla birbirlerine karşı Osmanlı ile işbirliğini terci ettiği de bilinmektedir.

Bu arada, altıncı sınıf ders kitabında Bizans'ın başkenti Kosntaninopolis'in "düşmesi (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 118)" ve Fatih tarafından şehre İstanbul adının verilmesine (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 118) değinilirken, "bunun Avrupa için olumsuz sonuçları oldu"ğu, çünkü Avrupa ticaret yollarından birinin kapandığı söylenmektedir (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 118).

Ayrıca, Arnavutluk'u ele geçiren Osmanlı'nın, Balkanlar'ı/Arnavutluk'u Avrupa Rönesans'ından kopardığı dile getirilmektedir.

Osmanlı'nın Balkanlar'da yayılması sürecinin sonucu olarak Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetin kurulması (Osmanlılaştırma) süreci anlatılırken önce çıkarılan kavram/olgular şunlardır: Balkanlar'da altyapı yapımı (olumlayan bir dille) not edilirken, yeni camiler yaptıkları da belirtilmekte, böylece adı verilmeden ve hakkıyla ele alınmadan İslamlaş (tır)ma süreci ima edilmekte, ancak Osmanlılaşma sürecinin kaçınılmaz parçası olarak gösterilmemektedir.

Gerçekten İslamlaş (tır)ma sürecinden bağımsız ve önce uygulanan daha genelde Osmanlı sistemine/dünyasına eklemlenme/içerimlenme yöntemleri, Müslümanlaş (tır)mayı ve İslami kültürün yerleşmesini kapsamak zorunda değildi. İlk zamanlar, genelde Osmanlı iktisadi ve idari yapısını kabullenen ve bunun parçası olmayı kabul eden değişik dinlerden elit gruplar (aile ve soylar) (dinlerini değiştirmeye zorlanmadan ve çoğu zaman elit konumlarını yitirmeden varlıklarını sürdürmüşlerdir. Genel kabul gören Osmanlı yönetiminin dinsel 'hoşgörü' politikası sonucunda, (tarihyazımında çoğu zaman abartılan ve yanlış şekilde 'eşitlikçi' bir yönetim biçimi olarak sunulan anlatı karşısında temkinli olmak gerekse de) değişik dinlerden halkların da dinlerini değiştirmek zorunda kalmadan ('ikinci sınıf' da olsalar) Osmanlı tebaası olarak (hadlerini/yerlerini bilmek koşuluyla!) varlıklarını sürdürdükleri iyi bilinmektedir. Aynı şeyin Arnavutluk'ta Osmanlı

hakimiyetinin ilk yüzyılında özellikle hakim olduğu bilinmektedir.

Ders kitaplarında bunun üzerinde pek durulmazken, birkaç kez Arnavutluk'ta üç dinin varlığını sürdüğü söylenmekte ve bir kez de Osmanlıların diğer dinlere karşı hoşgörülü olduğu belirtilmektedir.

6.9 İskender Bey ve 'ulusal' (!) direniş

Osmanlı'nın Balkanlar'da yayılma (Osmanlılaştırma) dönemi anlatılarında öne çıkan bir başka olgu da modern Arnavut ulusunun söylemsel inşasında anahtar rol oynayan İskender Bey figürüdür (Schmitt, 2009; Bilmez, 2010b).

Aslında modern öncesi döneme ait literatürde, Avrupa'da İslam'ın yayılmasına karşı direnişin Hıristiyan kahramanı olarak sunulan ve hatta etnik kimliği tartışmalı olan İskender Bey'in 'ulusal kahraman' ilan edilmesi, on dokuzuncu yılda Arnavut ulusunun söylemsel inşa süreciyle başlamıştır. Tamamen Batılı kaynaklardan beslenilerek yaratılan ve o zamandan beri sürekli yeniden-üretilen bu modern mitos (Ceka, 2005), ders kitaplarında özel bir yer tutmaktadır. Ders kitaplarındaki Osmanlı algısının inşasında da bu bölümler (İskender Bey'in işgalci Osmanlılara/Türklere karşı direniş öyküsü) anahtar roldedir.

Dünya tarihini parçası olarak altıncı sınıfta okutulan tarih kitabında ilk defa öğrencilerin karşısında çıkan bu anlatıya göre, Osmanlı'nın Balkanlara girişinden itibaren Arnavut yerel güçlerinin bu yayılmaya direnmiştir En uzun süreli direnişin lideri İskender Bey'in tüm Arnavutları temsilen (ve adeta tüm Arnavutları birleştirip arakasına alarak) başlattığı direniş ise tamamen kronik bir kavramsallaştırma ile adeta ulusçu hareket olarak sunulmaktadır.

Yukarıdaki başlıkta kullandığım kavramlarla kurulan hakim anlatının hangi yanlışını düzeltmekle başlanması gerektiğine karar vermek zor doğrusu… Arnavut ulus inşa sürecinde

anahtar rol oynayan İskender Bey imgesiyle ve tarihiyle ilgili bu yanlışların tamamı, en yüksek seviyede Arnavut tarihçiler ve kurumları tarafından üretilip yaygınlaştırılmaktadır. Üstelik bugün daha da önemli ve güçlü şekilde devam eden bu üretim sonucunda, Arnavut ulusunun söylemsel inşasında kullanılan imgeler (mitler) arasında en kalıcı imge olmuş ve yüzyıldan fazla zaman içersinde değişen farklı rejimlerde değişmeyen tek ana imge olduğu gibi, herhangi bir dönemde farklı grupların ortaklaştığı temel anlatı olma niteliğini de korumuştur. Tiran'ın merkezinde devasa bir heykelden başlamak üzere Arnavutluk'ta günlük yaşamda her an karşımıza çıkan ve medyadan edebiyat ve sanata kadar her yerde insanların karşısına çıkan bu imgeyle Arnavutlar, aslında hayatlarında ilk kez sistemli bir şekilde okulda karşılaşmaktırlar. Osmanlı/Türk imgesinin inşasında da hayati rol oynayan bu imgeyle ilgili bu dramatik ve hat safhada romantize edilmiş anlatıyı şu şekilde özetlemek mümkün: Yukarıda sözü edilen ayaklanmalar bastırılmış ve kahraman Arnavut direnişçilerden, "büyük strateji, askeri ve ekonomik öneme sahip (9. sınıf DK :29)" (!) Kruja ve çevresinde hüküm süren Gjon Kastiroti, daha 1409 yılında Osmanlı vasalliğini kabul ederek güvence olarak büyük oğlu Stanish'i Osmanlı sarayına rehin göndermiş ve 1415 yılında Kruja'nın da Osmanlı'nın eline geçmesinden sonra küçük oğlu Gjergj'i İstanbul'a rehin göndermiştir (Dërguti vd., 2011 [2009], 28; 2011b: 63).[20] Anlatının bundan sonrası ise fantastik film senaryosu kıvamında devam etmektedir: On yıl [iç oğlanı oalrak] kaldığı İstanbul'da eğitim gören ve çok başarılı olarak bizzat padişah tarafından İskender (Skender) adı verilen (!) Gjergj Kastrioti, Osmanlıca ve Doğu dilleri öğrenmiş, aynı zamanda da Müslüman olmuş ve kendisine "bey" unvanı verilmiştir (Dërguti

[20] İki ayrı ders kitabında da kullanılan (İskender Bey'in babası) Gjon Kastrioti'ye ait aynı resmin altında verilen bu bilgiler için bkz. Dërguti vd., 2011 [2009], 28; Dërguti vd., 2011 [2005], 63.

vd., 2011 [2009], 30; 2011b: 65).[21] Memleketinden küçük yaşta ayrılmasına rağmen, bilinç derinliğinde, atalarının dinine, geleneğine ve topraklarına olan aşkını canlı tutmuştu. Osmanlı'ya karşı kurtuluş savaşı vermek için uygun zamanı bulmak istiyordu (Dërguti vd., 2011 [2005], 65)." (!) Bu uygun zaman, İskender Bey'in de Osmanlı saflarında katıldığı 1443 yılındaki Niş Muharebesinde Osmanlı Ordusu'nun Janosh Hunyadi komutasındaki Macar ordusuna yenilmesiyle gelmiştir: Birliğiyle birlikte cepheden ayrılarak [askerden kaçarak] Kruja'ya gider ve 28 Kasım 1443 tarihinde [bazılarına göre Sultan'dan alındığı iddia edilen sahte veya tahrif edilmiş bir mektup sayesinde] şehrin denetimini ele geçirir (Dërguti vd., 2011 [2009], 30; 2011b: 65). (1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlığı da 28 Kasım'da ilan edilecektir!) "Kruja'nın kurtuluşundan sonra …" (Dërguti vd., 2011 [2009], 30) kısa zaman içinde denetimi altındaki toprakları genişleten (Dërguti vd., 2011 [2009], 30; 2011b: 65) İskender Bey'in bu yayılma mücadelesinde asıl rakiplerinin Osmanlı Devleti değil (Brankoviç ve Srnojeviç gibi) diğer yerel beyler olduğu ders kitaplarında anlatılmamakta; tek düşman olarak işgalci ve dış (yabancı) unsur olan Osmanlı gösterilmektedir.

İslamiyet'i reddederek bölgenin diğer beyleriyle Osmanlı'ya karşı bir ittifak kurmaya çalışan İskender Bey'in bu amaçla 144 yılında Lezha'da toplanmasına ön ayak olduğu ve liderliğini yaptığı toplantı (*Kuvendi i Lezhës*), tarih ders kitaplarında adeta tarihte 'ilk Arnavut ulusal kongresi/toplantısı/meclisi' muamelesi görürken (Dërguti vd., 2011 [2009], 31; 2011b: 66),[22] buradan çıkan ittifak anlaşması da (*Lidhja e Lezhës* = Lezha

[21] İskender Bey'e (Skenderbeu veya Ggergj Kastrioti'ye) ait aynı resim, iki ayrı ders kitabında da kullanılmakta ve resim altlarında aynı bilgi verilmektedir (Dërguti vd., 2011 [2009],30 ve Dërguti vd., 2011 [2005],65).

[22] Dokuzuncu sınıf ders kitabında "XIV yüzyılın ilk ulusal meclisi" denirken (Dërguti vd., 2011 [2009],31); on ikinci sınıf ders kitabında "bugüne kadar bilinen ilk Arnavut forumu" olarak nitelenmektedir. (Dërguti vd., 2011 [2005],66).

Birliği), bir tür 'ulusal birlik anlaşması' olarak anlatılmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 30-31; 2011b: 65-66).

Gerek bu anlaşmanın koşulları gerekse İskender Bey'in bölgede kurduğu yönetim, adeta bir Arnavut devleti olarak sunulmakta ve ulusal ordu gibi sunulan güçlü ordusu ile adeta bir ulus devlet gibi sunulan ve uluslar arası ilişkiler kuran yönetim (hükümet ve organları) övgüyle anlatılmaktadır. "Anavatan, özgürlük ve birlik" sembolü (Dërguti vd., 2011 [2009], 35; 2011b: 70) ve "Arnavut kahramanı (Dërguti vd., 2011 [2005], 70)" olan İskender Bey'in yüceltildiği bu anlatıya, dokuzuncu ve on ikinci sınıfta istisnai olarak iki ayrı bölüm ayrılmış ve ikinci bölümde İskender Bey'in işgalci zalim Osmanlı ordularına karşı kahramanca savaşları anlatılmaktadır. 1468 yılında vefat eden İskender Bey'le ilgili sunulan çok sayıda görsel malzemenin hemen hepsi (değişik resimleri, tacı, amblemi, ve bugün Tiran'ın ana meydanındaki heykeli) altıncı, dokuzuncu ve on ikinci sınıf ders kitabında tekrarlanmıştır. İskender Bey'in en önemli düşmanı Fatih Sultan Mehmet'in resmi de altıncı (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 126) ve dokuzuncu sınıf (Dërguti vd., 2011 [2009], 32) ders kitaplarında yer verilirken, on ikinci sınıf ders kitabında, Arnavut Marin Barleti'nin Latince yazdığı İskender Bey'in hayatını anlatan kitabının kapağı da verilmiştir (Dërguti vd., 2011 [2005], 70; Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 133).

Aslında kendi döneminde ve sonraki dönemlerde Avrupa'da daha çok Osmanlı'nın Hıristiyan Avrupa'ya aleyhine topraklarını genişletmesi sürecini durdurmayı (ara verdirmeyi) başarmış bir Hıristiyan kahraman olarak meşhur olan İskender Bey'in bu unvanına (özelliği) kısaca değinilmektedir (Dërguti vd., 2011 [2009], 35; 2011b: 70).

6.10 Klasik Osmanlı (XVI-XVII. yüzyıllar): Sosyo-ekonomik ve kültürel yapı

1468 yılında İskender Bey'in Lezha'da ölümünden kısa süre sonra, (1466 ve 1467 yıllarındaki büyük kuşatmalara da direnen)

Kruja şehrinin 1478 yılında İskender Bey'in devamı olan kuvvetlerden alınması ve 1479 yılında İşkodra'nın Venediklilerden alınmasından sonra bugünkü Arnavutluk'un kuzeyini de ele geçirmiş olan Osmanlı, 1506 yılında Dıraç (Durees) şehrine de aldıktan sonra bugünkü Arnavutluk topraklarının tamamında (uzun ve zikzaklı bir süreçten sonra) tamamen hâkimiyetini kurmuştur. Ancak bu dönem (1481-1506) için de dokuzuncu sınıf ders kitabında öne çıkarılan şey, Arber beylerinin devam eden isyanlarıdır (Dërguti vd., 2011 [2009], 35-36).

Bundan sonraki üç yüzyılı (XVI., XVI. ve XVII. yüzyıllar) bölgede Klasik Osmanlı yönetimi olarak tanımlayacak olursak, klasik Osmanlı idari, kültürel, siyasi, askeri ve sosyal kurumlarının tamamen yerleştiği bu dönemde, daha önce (XV. yüzyılda) Osmanlılaş (tırıl)ma sürecinin tamamlandığını ve şimdi buna İslamlaş (tırıl)ma sürecinin de eklendiğini belirtmek gerekir. Genelde Türkiye tarihyazımında da görece az ilgi gören bu döneme, Arnavutluk ders kitaplarında bu görece az yer ayrılmaktadır (Dërguti ve Treska, 2011 [2006], 89-90; Dërguti vd., 2011 [2009], 37-43; Dërguti ve Treska, 2011 [2010],18-21; Dërguti vd., 2011 [2005], 71-76).

Bu dönem ilk olarak altıncı sınıfta kısaca anlatılırken, XIV. yüzyılda kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun doruk noktasına XVI yüzyıla ulaştığı ve XVII yüzyılda inişe geçtiği belirtilirken, bağımsızlığını ilan eden Balkan devletlerinin kopmasıyla toprak kaybına neden olan (aslında modernleşme/gelişme/ilerleme yüzyılı olarak da görülebilecek) XIX yüzyıl da buna katılmaktadır (Dërguti ve Treska, 2011 [2006], 89). Türkiye'de de uzun süre hakim olan 'gerileme paridagması'na uygun bu dönemlendirmeye göre, bu düşüş/gerileme, 1683 yılında Osmanlı'nın Viyana kuşatmasından başarısız dönmesiyle başlamaktadır. Bu dönemin belirleyici özelliği, Osmanlı'yı giderek zayıflatan Osmanlı sarayındaki güç savaşımı, entrikalar ve komplolar olmuştur ve bunların dolaysız sonucu, sürekli toprak kaybı olmuştur (Dërguti ve Treska, 2011 [2006], 89). On birinci sınıf ders kitabında da bu dönemin iki ayrı alt-döneme

ayrılabileceği söylenmekte ve buna göre anlatılmaktadır: XIV-XVII yüzyıllar arasındaki yükseliş, güç ve parlaklık dönemi ve XVII-XX yüzyıllar arası (çözülme/yıkılmayla bitecek olan) düşüş/gerileme dönemi (Dërguti ve Treska, 2011 [2010], 18).

Genelde Osmanlı'nın klasik yapısına gelince, padişahın hakimiyetinin dayandığı dört grup vardır denilmektedir: Saray, bürokrasi (kalemiye), Müslüman din adamları ve ordu (Dërguti ve Treska, 2011 [2010], 18-19). Balkanlarda bu dönemi anlatmak için ele alınan kurumlar ve olgular şunlardır:

1) İdari birimler olarak eyalet (*elayet*), sancak (*sanxhaqe*), kaza ve nahiye (*nahije*) sistemi anlatılmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 37).

2) Tımar sistemi, toprak düzeni ve vergi sistemi: Has, zeamet ve tımar (*hase, zijamete ve tımare*) sistemi, sipahilik, reaya, haraç, (XVII. yüzyılda doğan ve zamanla yerel beyleri ve ademi-merkeziyetçi paşalıkları ortaya çıkaracak olan) çiftlik gibi önemli kavramlar açıklanmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 37).

3) Şehir, eğirim, kültür ve din: Osmanlı'nın hakimiyeti sonrası gelişen şehirler, Arnavutluk'ta önemli rol oynayan Katolik rahiplerin açtığı ve Arnavutça da eğitim veren din okullarının açılması ile bunun sonucu olarak (*Meshari* (1555) eserini yazan Pjetër Budi, Frang Bardhi ve Pjetër Bogdani'nin adı verilerek) Arnavut edebiyatının "temellerinin atılması"na değinilmekte; resim ve mimaride gelişme (cami, kilise, hamam, çeşme, saat kulelerinin şehirlerinin çehresin değiştirdiği belirtilmekte) anlatılmakta ve nüfusun dinsel yapısında yaşanan önemli değişikliğin (Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlık'a, özellikle XVIII yüzyılda yayılan İslam'ın eklenmesi.) Müslümanların eklenmesi) altı çizilmektedir (Dërguti vd., 2011 [2009], 38).

Arnavutluk'ta dinsel yapının değişimi konusunda dikkat çeken önemli bir nokta, asıl kitlesel İslamlaşmanın yaşandığı XVII. yüzyıla doğru bir şekilde vurgu yapılırken (Dërguti vd., 2011 [2009], 38), genelde İslam'ın Arnavutluk'a giriş ve yayılma

süreci ile bunun dinamikleri (ekonomik, sosyal, vd) hiçbir yerde anlatılmamaktadır.

Arnavutluk'un inanç gruplarından söz edildiği her yerde sadece üç grubun mevcut olduğu belirtilirken (Dërguti vd., 2011 [2009], 38), bugün ülkenin üçüncü büyük inanç grubu olduğu resmen kabul edilen Bektaşilerden ve Bektaşilikten hiçbir yerde söz edilmemektedir. Oysa başından beri bölgenin Osmanlılaşma ve Müslümanlaşma sürecinde hayati rol oynayan rolü Bektaşiliğin bu süreçteki rolünün ve bu inancın kendisinin Arnavutluk'a giriş ve gelişme sürecinin (Bilmez, 2002) tarih ders kitaplarında yer almaması büyük eksikliktir.

Genelde klasik Osmanlı dönemi anlatılırken olumlu bir dil kullanılırken, bu dönemde yaşanan Arnavut isyanlarına da özel bir bölüm ayrılmakta ve bunun nedenleri pek açıklanmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 39-41). Ayrıca, klasik dönemin klasik yerel feodal/köylü ayaklanmalarından olan bu isyanlar, Arnavutların Osmanlı'ya karşı ayaklanması olarak sunulurken, önemli bir hata yapılırken, öğrencilere yanlış Osmanlı imajı aktarılmaktadır: Osmanlı halkının bir kesiminin Osmanlı Devleti'ne veya yerel yöneticilerine karşı ayaklanması "Osmanlılara karşı Arnavut ayaklanması" olarak sunulunca, Osmanlıların aslında kim olduğunun anlaşılmadığı ortaya çıkmaktadır, çünkü hem Osmanlı Devleti'nin yöneticisi hem de halkı anlamında Osmanlılık, diğer tüm halkalar gibi Arnavutları da kapsamaktaydı. Yani sadece ayaklananın Arnavutlar olduğu söylenerek anakronik bir ifade kullanılmış olmuyor, aynı zamanda Arnavutları kapsamayan bir Osmanlılık tanımı mümkünmüş gibi yanlış bir anlayış sergilenmektedir.

Klasik dönemin sonunda, XVIII. yüzyılın sonunda ortaya çıkan güçlü ayan ve bunlar arasında öne çıkan ve etkisini XIX. yüzyılın başına kadar artırarak sürdüren Paşalıklar (Kuzeyde Buşatlı Hanedanı/ailesi ve Güneyde Tepedelenli Ali Paşa'nın özerk veya yarı-bağımsız yönetimleri) da adeta Osmanlı'ya sürekli Arnavut direnişinin bir aşaması olarak anlatılmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 41-43; 2011b: 74-76).

6.11 Modernleşme sürecinde Osmanlı ve ayaklanma/Aydınlanma/uluslaşma sürecinde Arnavutlar (1830lar-1912)

Arnavutluk'ta tarih kitaplarında niceliksel ve niteliksel olarak en büyük yeri Osmanlı modernleşme süreci (Tanzimat ve merkezileşmeye karşı 'Arnavut' ayaklanmaları) ve özellikle bu dönemdeki Arnavut 'yeniden uyanışı' (*Rilindja*) ve 'ulusal hareket' (Lëvizja *Kombëtare*) almaktadır. Bu dönemde ele alınan konuları şöyle bir tabloda göstermek mümkündür:

a. Tanzimat ve Arnavut 'Rönesans'ı / 'Yeniden Uyanışı' (1830lar-1878)
b. Balkanlarda ulusçu hareketler ve ulus devletler
c. Arnavut ulusçu hareketi (1878-1908)
i. Prizren Birliği (1878-1881/85)
ii. Abdülhamit Rejimi, Jön Türkler, Arnavut Kültürel Milliyetçiliği (1881/85-1908) ve İpek Birliği (1898-1900)
d. Bağımsızlığa doğru (1908-1911)
i. 1908 Devrimi
ii. Kulüpler, Kongreler ve Ayaklanmalar (1908-1912)
e. Bağımsızlık/ayrılık (1912)
iii. Büyük Ayaklanma (1912)
iv. Birinci Balkan Savaşı (1912)
v. Bağımsızlığın İlanı (28 Kasım 1912)

Bu dönemle ilgili dikkati çeken bir çelişki, daha on dokuzuncu yüzyılın başında ulusun söylemsel inşa sürecinde ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam etmiştir: Kendisi modernist olan aydınlar veya modernist anlatılar, Osmanlı modernleşme sürecini (özellikle merkeziyetçilik bağlamında) olumsuz bir gelişme olarak sunarken, buna karşı her türlü yerel tepkiyi olumlamakta ve bir yandan ezelden beri var olan Arnavut direnişin devamı, diğer yandan modern/ulusçu mücadelenin başlangıcı olarak sunmaktadır.

Aynı şekilde ders kitaplarında Osmanlı modernleşme sürecinin başlangıcı sayılan Tanzimat'ın anlatılması (Dërguti ve Treska, 2011 [2006], 91-92; Dërguti vd., 2011 [2009], 44-46;

2011b: 77) ile başlayan bu tavır, özellikle Arnavut 'Rönesans'ı / 'Yeniden Uyanışı'nın (1830lar-1878) tartışıldığı bölümlerde açıkça sergilenmektedir (Dërguti ve Treska, 2011 [2006], 102-103; Dërguti vd., 2011 [2009], 46-68; 2011b: 78-86).

Bu arada, bu dönemde (XIX yüzyıl boyunca) devam eden Balkanlardaki bağımsızlıkçı ulusçu hareketlere, yani Osmanlı'nın boyunduruğundan kurtuluş savaşı veren Balkan halklarına özel ilgi gösterilmektedir (Dërguti ve Treska, 2011 [2006], 93-95 (Yunan örneği); 96-97 (Sırp örneği); 98-99 ve 100-101 (Romanya örneği); 2011d: 76-78). Bunun bir parçası olarak görülen (aslında halkın çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle bence aynı zamanda bir ilk olan) Arnavut ulusçu hareketi (1878-1908) ise beklenildiği üzere, ders kitaplarında en çok önem verilen konu olmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 46-68; Dërguti ve Treska, 2011 [2010], 78-79; Dërguti vd., 2011 [2005], 77-86). Bu hareketin başlangıcı olarak sunulan Prizren Birliği (1878-1881/85) ise en çok önem verilen konu olarak çıkmaktadır karşımıza (Dërguti vd., 2011 [2009], 50-54; Dërguti ve Treska, 2011 [2010], 79; Dërguti vd., 2011 [2005], 78-79).

Bir bütün olarak Abdülhamit Rejimi üzerinde durulmazken, bu dönemde (1881/85-1908) güçlenen Arnavut kültürel milliyetçiliği (ulusun söylemsel inşasında hizmet eden dil, edebiyat, coğrafya ve tarih çalışmaları) özellikle ele alınmakta (Dërguti vd., 2011 [2009], 57-58; 2011b: 80-82) ve bu gelişmeye adeta ters düşen (bir sapma olarak görülebilecek) İpek Birliği'nin (1899) mücadelesine (bu çelişki sorunsallaştırılmadan) değinilmektedir (Dërguti vd., 2011 [2009], 59; 2011b: 79). Bu dönemde Abdülhamit rejimine muhalif olarak ortaya çıkan Jön Türkler'den ise adeta bir Türk hareketi olarak söz edilmekte, bu kuşağın (ve kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin) kurucuları ve önemli üyeleri arsında Arnavutların da bulunduğu ve Avrupa dillerinden aktarılan bu isimle anılan bu hareketin (en azından 1908 önceki dönemde) aslında Türk (çü)lükle ilgisi olmadığı belirtilmeyerek, öğrencilerde tam bir kafa karışıklığı için ortam hazırlanmaktadır (Dërguti vd., 2011 [2009], 62-63). (Daha

doğrusu daha önce de Osmanlı ve Türk kavramlarının kullanımındaki kafa karışıklığı sergilenmeye devam edilmektedir.)

Bir 'Osmanlı Devrimi' olan 1908 Devrimi üzerinden pek durulmazken, bu devrimden sonraki süreç (1908-1912) adeta Bağımsızlığa giden bir süreç olarak (önceki bölümlerdeki teleolojik anlayışa uygun olarak) adeta kader olan Bağımsızlığa gidiş süreci' olarak anlatılmaktadır. Burada dikkati çeken ilginç bir nokta şudur: (Dönemin Türk aydınları arasında ve sonradan Türkiye tarihyazımında hakim olan Arnavutların bağımsızlık ilan etmekle Müslüman kardeşlerine veya davaya ihanet ettikleri söyleminin tersine) İttihat ve Terakki yönetimindeki Türk aydınların devrimin kardeşlik, eşitlik ve adalet şiarlarına ihanet ederek Türkçülük politikaları izlemişler ve özellikle Müslüman Arnavutların ulusal uyanışını engellemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu konuda verilen somut bilgi, Arnavutça eğitimin ve yayınların engellenmesi ve merkeziyetçi politikalar güdülerek yerel duyarlıkların gözetilmemesidir. Tam da bu hayal kırkılığının (ihanete tepkinin) yol açtığı (kulüpler ve derneklerde örgütlenen ve süreli yayınlar ile kongre ve konferanslar aracılığıyla mücadele eden) aydın Arnavut muhalefeti (1908-1912) (Dërguti vd., 2011 [2009], 62; 2011b: 82) ise giderek radikalleşmiştir (eğilimi özerklikten bağımsızlığa kaymıştır) ve Arnavutluk'taki yerel güçlerin merkeziyetçiliğe tepkisini (her yıl ortaya çıkan yerel ayaklanmaları) ulusçu taleplerle giderek daha çok birleştirmeyi başarmıştır (Dërguti vd., 2011 [2009], 63).

Nihayet 1912 yılında patlak veren ve sonuçta Osmanlı yönetiminin geniş bir özerlik anlaşmasını onaylamasıyla yatıştırılan Büyük Ayaklanma'nın ülke çapında yayılmasının ve örgütsel ve ideolojik olarak daha sistemli olmasının en büyük nedeni, bu muhalif aydınların yerli muhalif elitle işbirliğidir (Dërguti vd., 2011 [2009], 64-66).

Ancak (teleolojik bir yaklaşımla) tüm bu aydınlanma/yeniden uyanış (söylemsel inşa) sürecinin ve mücadelenin adeta doruk noktası olarak sunulan 28 Kasım

1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığının ilan edilme süreci anlatılırken (Dërguti vd., 2011 [2009], 66-68; 2011b: 85-86), bunun bu sırada yapılabilmesinin asıl nedeni belirtilmemektedir: Sadece on ikinci sınıf tarih ders kitabında yer verilen Balkan Savaşı'nda (Dërguti vd., 2011 [2005], 84) Osmanlı'nın hezimete uğramış olması ve daha ilk ayından itibaren bu topraklardaki hakimiyetini fiilen zaten kaybetmiş olması.

6.12 Kopuş ve sonrası: Bağımsızlık (siyasi kopuş ve kültürel kopuş çabası) ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 'dışarıdan' takibi

Osmanlı sonrası dönemle (1913-1918/22) ilgili Arnavutluk tarih kitabında genelde Osmanlı tarihiyle ilgili olarak hiçbir bilgiye yer verilmemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, Arnavutluk'un Osmanlı'dan fiilen kopması ve 1912 yılında bağımsızlığını ilan ederek ve ertesi yıl sınırları Büyük Güçler tarafında kabul edilerek resmen kopması sırasındaki Balkan Savaşları (1912-13), genelde Osmanlı tarihi bağlamında da çok önemli olmasına rağmen, düne kadar anavatan olan ülke şimdi adeta yok olmuş ve ondan bağımsız bir Arnavutluk varmış gibi sadece Arnavutluk bağlamında ele alınmaktadır. Aynı anlayış, yedinci sınıf (Dërguti ve Treska, 2011 [2007], 13-21), dokuzuncu sınıf (Dërguti vd., 2011 [2009], 76-80), on birinci sınıf (Dërguti ve Treska, 2011 [2010], 91-93) ve on ikinci sınıf (Dërguti vd., 2011 [2005], 87-92) ders kitaplarında yer verilen Birinci Dünya Savaşı anlatıları için de geçerlidir (Bilmez, 2011). Oysa bir Arnavutluk devletinin 'kurulması' daha on yıl alacağı gibi, Osmanlı'dan kültürel, sosyal ve iktisadi kopuş hemen gerçekleşmeyecektir.

Diğer yandan, öğretim süresince Türkiye Cumhuriyeti tarihi sadece bir kez sekizinci sınıf tarih ders kitabında işlenmekte ve 1923-1938 arası dönemin anlatıldığı bir bölümde, oldukça ilerlemeci/modernist dille Mustafa Kemal Atatürk ve devrimleri övülmektedir (Dërguti ve Treska, 2011 [2007], 58-59). İlk olarak burada, geçmişin sembolü olan fes, türban, ferace ve çok-eşlilik gösterilmekte (Dërguti ve Treska, 2011 [2007], 59) ve Türkiye Cumhuriyeti'nde tüm bunların değiştiği ve bu arada din ve

devletin birbirinden ayrıldığı ve kadınlara seçme hakkı verildiği (1934) aynı resimde gösterilmektedir (Dërguti ve Treska, 2011 [2007], 59). Tuhaf bir hata yapılarak Arapça yerine Türkçe'nin kabul edildiği iki kez belirtilmekte (Dërguti ve Treska, 2011 [2007], 58 ve 59), Latin harflerinin kabulüne değinildikten sonra, bu reformların gerçek bir laik ve modern devlet yarattığı söylenmektedir (Dërguti ve Treska, 2011 [2007], 59).

Sonuç

Bu raporun ortaya çıkardığı, Arnavutluk ders kitaplarında mevcut genelde olumsuz Osmanlı/Türk, Doğu ve İslam imajı ile ilgili özellikler şunlardır:

i. Arnavutları yüzyıllarca boyunduruk altında yaşatan (işgalci/yabancı) Osmanlı/Türk

ii. Eskiyi temsil eden, geri (ci) Osmanlı/Türk

iii. Çağdaşlaşma önünde engel İslam dininin temsilcisi Osmanlı/Türk

iv. Despot/baskıcı Osmanlı/Türk yönetimi

v. Yabancı/dışarıya ait Osmanlı/Türk

vi. Olumsuzlukların kaynağı olarak Şark, Osmanlı, Müslüman ve Türk özdeşliği

Ayrıca tüm kitaplarında Osmanlı ve Türk kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılabildiğini ve bu anakronik kullanımın arkasındaki kafa karışıklığının olduğu gibi öğrencilere aktarıldığını da yukarıda gösteremeye çalıştım. Öyle ki bu kavramlar bazen aynı paragraf içinde birbirleri yerine kullanılabilmektedir (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 92; 2011d, 39).

Ders kitaplarında dikkati çeken bir sorun da Arnavutluk diye yekpare bir coğrafi birim (ülke) hep varmış gibi davranılmasıdır. Oysa Osmanlı'nın bölgeye girişi ve yayılması sırasında böyle bir birim olmadığı gibi, bu topraklar ancak Osmanlı yönetimi altında bir araya gelmiş, ancak asla bir bütünlüğe sahip olmamışlardır. Aynı merkeze bağlı olmak dışında fazla anlam taşımayan klasik Osmanlı yönetimi altında da bu durum devam ederken, bu dönemin sonunda ortaya çıkan ademi-merkeziyetçi paşalıklar ise

bölgesel/yerel nitelikli ve ulusallıktan tamamen uzak birimler olmuşlardır.

Bu statik algı, genelde yapılageldiği gibi, Osmanlı değerlendirmelerinde başından itibaren aynı Osmanlı' söz konusuymuş gibi davranılması bağlamında da karşımıza çıkmakta ve 600 yıl boyunca Balkanları/Arnavutluk'u işgal etmiş (Dërguti ve Treska, 2011 [2010], 20) bu Osmanlı algısı günlük yaşamda (bazen "500 yıl!" bazen "450 yıl!" denilse de) her zaman karşımıza çıkan sağlam bir imaj haline gelmiştir.

Bu anlatıda, özcü bir yaklaşımla her zaman her yerde var olmuş 'Arnavutlar' ise tüm bu tarih boyunca sürekli isyan eden/direnen bir halk/ulus olarak sunulmuştur: Önce Osmanlı'nın bölgeye girişine karşı savaşan/direnen Arnavutlar (Dërguti vd., 2011 [2009], 27-28; 2011b: 64), en kahramanca direnişi İskender Bey önderliğinde XV yüzyılda gerçekleştirmiş (Treska ve Dërguti, 2011 [2005], 125-126; Dërguti vd., 2011 [2009], 29-35; 2011b: 65-70), onunun ölümünden sonraki dönemde de (1481-1506) isyanlar devam etmiş (Dërguti vd., 2011 [2009], 35-36), daha sonra bölgede tam hakimiyet kuran Osmanlı'nın klasik döneminde de Arnavutlar her fırsatta ayaklanmış (Dërguti vd., 2011 [2009], 39-40), hem modern öncesi dönemde Paşalıkların ademi–merkeziyetçi tavırları/direnişi (Dërguti vd., 2011 [2009], 41-43; 2011b: 74-76) hem de modernleşme sürecinde merkeziyetçilik politikası güden Osmanlı'ya karşı (Dërguti vd., 2011 [2005], 77) on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki yerel münferit ayaklanmalar (Dërguti vd., 2011 [2009], 44-45) bu isyan geleneğinin devamı olarak sunulmuş. En son 1878 yılında başlatılan, adeta öncekilerin devamı olarak sunulan ve bir süreklilik içinde ele alınan 1878-1912 yılları arasındaki ulusal mücadele (Dërguti ve Treska, 2011 [2006], 102-103; Dërguti vd., 2011 [2009], 46-68; 2011b: 77-86) ise bu cesur halkın asırlar buyu süren direnişin doruğu olarak görülmektedir. Bu imajı neresinden düzeltmeye başlamak gerekir karar vermek zor. Ancak anlaşılan odur ki bizzat ulus devletler tarafından sürekli yeniden-üretilen ve yayılan bu tarih algısının, ulus devletlerin sürmesi için gerekli olan 'ulus' algısının sürmesi için elzem olduğuna inanılmaktadır…

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 351-380.

YEDİNCİ BÖLÜM:

BULGARİSTAN GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu*

İçindekiler

Giriş 352
7.1 Bulgaristan Tarih Ders Kitapları 353
7.2 Bulgar Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Devleti'nden Bulgar Ulusuna 354
7.3 Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Fetihleri 356
7.4 Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar 358
7.5 Bağımsızlık Savaşları 360
7.6 Balkan Savaşları: "Milli Birlik Savaşları" 362
7.7 Balkan Savaşı'nın Ders Kitaplarındaki Konumu 363
7.8 Balkan Savaşlarının Sebepleri, Savaşa Girme Nedenleri ve Savaş Öncesi Durum 365
7.9 Bulgaristan'ın Savaşa Girmesi ve Savaşın Gidişatı 367
7.10 Balkan Savaşı Sonrası Gelişmeler 369
7.11 Birinci Dünya Savaşı 372
7.12 Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Bulgaristan'ın Savaşa Girişi 373
7.13 Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeler 377
7.14 Bulgar Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti İmajı 378
Sonuç 379

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-1559-9189
E-mail: nerimanersoy@gmail.com

Giriş

500 yıllık Osmanlı idaresinde bulunan Bulgaristan, Osmanlı tarihinin önemli bir parçası olarak yer alır. Birçok ortak kelimelerin bulunduğu Bulgarca dilinde, ortak yaşama alanlarında bulunan Türk ve Bulgar milletinin birçok ortak kültüründe oluştuğunu görmekteyiz. Yüzyıllar boyu iç içe yaşamış iki toplumun ulus devletlerin oluşmasıyla birlikte karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Batılı güçlerin siyasi menfaatleri, geniş toprak sınırlarına ulaşma hedefi gibi amaçların iki devletin tarih sahnesinde birçok savaşta karşı karşıya geldiği görmekteyiz. Bu savaşların milletlere zararından başka, kar etmediği de açıktır.

Bulgaristan'ın ulus devlet oluşum sürecinde siyasi olaylar Bulgar tarih yazımında dönem dönem değiştiği görülmektedir. Fakat çalışmamızda 1990 öncesi ve 1990 sonrası tarih ders kitaplarının bariz bir şekilde değiştiği görülmektedir. 1990'da Jivkov rejiminin yıkılmasıyla birlikte ilk tartışmalardan biri tarih ders kitapları üzerine olmuştur. 1992'de hazırlanan ve okullarda yeni kitapların yazımına kadar kullanılması öngörülen bir tarih kitabı ülkede büyük tartışmalara ve özellikle öğretmen ve öğrenci velilerinden gelen tepkilere neden olmuştur. Tepkilerin en büyük nedeni Osmanlı/Türk döneminin "kölelik/esaret" olarak tanımlanmamasından ve bazı aşırı negatif kavramların kullanılmamasından kaynaklanmıştır. (Angelov vd., 1992). İlerleyen dönemde yeni kitaplar yazılmış ve tek tip kitaplar yerine birden çok yayınevinin bastığı ve bakanlığın onayladığı kitaplar kullanılmaya başlanmıştır.

Resmi tarih yazıcılığının bir ürünü olarak tarih ders kitapları sayesinde siyasal iktidarlar tarafından genç kuşaklarda "ulusal bilinç" veya bir ulusal kimlik oluşturulmaktadır. Ders kitapları tarihsel farkındalık yaratılması, ulusun "gerçek" ve "tarihsel" değerlerinin tanımlanması, ulusu öteki uluslardan farklı kılan

özelliklerin ortaya konması için kullanılan en temel araçlardan birisidir. Özellikle ders kitapları veya "öteki" imajı üzerine birçok çalışma mevcuttur (Bu çalışmalardan bazıları için bkz. İsov, 2005; Berktay ve Tuncer, 1998; Özbaran, 1995; Kızılyaprak, 2000; Neuburger, 1997; Danova vd., 1995).

Çalışmamızda güncel tarih ders kitaplarında Osmanlı-Türk imajı üzerine tespitler yapmaya çalışacağız. Özellikle Bulgaristan'ın Avrupa Birliği üyesi bir ülke olarak tarih ders kitaplarında 1990 öncesi kitaplarını incelediğimizde farklılıklar açıktır. İmaj konusunu ele almadan önce Bulgaristan'da tarih ders kitapları ve tarih eğitimi üzerine durmak gerekir.

7.1 Bulgaristan Tarih Ders Kitapları

Öncelikle güncel tarih ders kitaplarını incelediğimizde genellikle üniversitelerin tarih profesörleri tarafından kolektif olarak hazırlandıklarını görebiliyoruz. Tek yazarlı tarih ders kitabı henüz Bulgaristan'da yayınlanmamaktadır. Bu durumun tartışılabilecek nedenleri mutlaka vardır, fakat bunun esas sebebi ders kitaplarını onaylayan bazı kurul mensuplarının milliyetçi görüşe sahip olduklarını da zikredebiliriz. Dolayısıyla ders kitabı yayınlayan yayınevlerinin de genelde ulusal politikaya uygun yayınlar yaptıkları açıktır. Ders kitaplarını yayınlayan yayın evlerinin başında ET "ARTİDEA", İK "ANİBUS" OOD; SD "VT-KOMS-yayınevi "SLOVO" gibi yayınevleri gelmektedir. Bu yayınevleri arasında en yaygın kullanımı olan "Prosveta-Sofya" AD yayınevinin bastığı ders kitapları okullarda okutulmaktadır.

Bulgaristan'da Tarih eğitimi ilkokul 1. sınıfta başlamaktadır. "Roden Kray / *Doğum yeri / Vatan*" isimli ders kitabında Türkiye'deki hayat bilgisi dersine benzer bilgilerle birlikte tarih ve coğrafya konuları da işlenmektedir. 2. sınıfta ise yine diğer eğitim konularıyla birlikte tarih konularını da içeren ders kitabının ismi "Okolen Svyat / *Yakın Dünya*" olarak karşımıza çıkmaktadır. 3. ve 4. sınıflarda ise "Çovekıt i Obştestvoto / *İnsan ve Toplum*" isimli ders kitabı okutulmaktadır. 5.-12. sınıflarda ise

tarih eğitimi "İstoriya i Tsivilizatsiya / *Tarih ve Medeniyet*" ders kitabı olarak işlenmektedir. Ders kitaplarının yanında 1. sınıftan itibaren ayrıca çalışma kitabı olarak "okul defterleri" bulunmaktadır. Yine yardımcı kitap olarak atlas ve haritalar da ders kitaplarını tamamlayıcı malzemeler olarak kullanılmaktadır.

7.2 Bulgar Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Devleti'nden Bulgar Ulusuna

Bilindiği gibi, bugünkü Bulgaristan toprakları XIV. yüzyılda Osmanlı topraklarına dâhil oldu. Ancak, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşmasından sonra geniş bir coğrafyaya ulaştı. İlk defa Bulgarların hayalindeki "Büyük Bulgaristan Devleti" kuruldu, ki günümüze kadar 3 Mart Bulgarların önemli Milli Bayramlarından biri olarak kutlanmaktadır. Fakat değişen siyasi koşullardan dolayı elde edilen bazı toprakların Berlin Antlaşmasıyla geri verilmesi söz konusu oldu. Özellikle bu konu Bulgarlar için "Bulgar milliyetçi fikri"ne büyük bir darbe anlamındadır. 1878 yılında ilk defa Avrupa haritalarında ortaya çıkan ve "etnik Bulgar sınırlarından" meydana gelecek yeni bir devletin kurulması planlanmıştı. Bulgar ders kitaplarında belirtildiği gibi Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Bulgar devleti 170.000 km kare toprağa sahipken, Berlin Antlaşması ile bu 63.752 km kareye düştü.

Ders kitaplarına göre coğrafi olarak Bulgaristan'ın, Balkanların merkezinde olması dış politika açısından önemliydi. Çünkü Bulgaristan'ın Balkanların merkezinde en geniş sınırlara ve en çok nüfusa sahip bir devlet olarak ortaya çıkması ne Büyük devletlerin menfaatlerine uyuyor, ne de diğer Balkan devletleri tarafından isteniyordu. Bulgaristan'ın gelişmesini komşu Balkan devletleri endişeyle izliyordu.

Ders kitaplarına göre Bulgaristan kısmen Rusya'ya Berlin Antlaşmasındaki tutumundan dolayı uzak durmak istedi. 1879

yılında gelen Prens Aleksandır Batenberg[1]'in Rus İmparatorunun yeğeni olarak gelmesi, belli dönemde Rusya'nın müdahalesini, özellikle Liberal hükümetin iktidara gelmesi sonlandırılmıştı. 1885 yılında Bulgaristan Prensliği ile Doğu Rumeli Vilayeti'nin birleşmesi (Gavrilov vd., 2006, 187)[2] Bulgarlar için önemli meselelerden biri iken, Rusya yine destek göstermedi.[3] 1887 yılında Prens Ferdinand[4]'ın gelmesiyle Bulgaristan'da Avusturya ile İngiltere'nin nüfuzu hissedilmeye başlandı. Daha sonrada I. Dünya Savaşında Avusturya tarafında yer alması tesadüf olmayacaktır.

Ders kitaplarında 1908 yılında Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti tarafından tam bağımsızlık elde etmesi, doğunun geri kalmışlığından koparak "modernleşme yoluna" veya "modern Avrupa yönüne" yönelmesi olarak yorumlanıyor (Gavrilov vd., 2006, 186-189).

Ders kitaplarına göre 1912-13 Balkan Savaşlarında Bulgaristan'ın tek hedefi Makedonya topraklarında yaşayan Bulgarları bir araya getirmek ve bu sınırları ülkesine dâhil etmekti. Fakat planlanan gerçekleşmedi ve bütün milli menfaatler göz önünde bulundurularak I. Dünya Savaşına girildi.

---

[1] Aleksandır Batenberg (1857-1893), İtalya doğumlu, Hessen Alman hanedanından olup, Rus İmparator'un yeğenidir. 1886 yılında tahtından feragat ederek Avusturya'ya gitti.

[2] 23 Eylül 1885 tarihli Bulgaristan Prensliği ile Doğu Rumeli'nin birleşmesi konusunda Avusturya konsolosu Hengelmuler İngiliz Dışişleri Bakanı Kalnoki'ye gönderdiği bir rapordur.

[3] Ancak Liberal Parti Başkanı Stefan Stanbolof Stefan Stanbolof'un öldürülmesinden sonra Rusya ile tekrar dostluk kurulabildi. Stefan Stanbolof (1854-1895) Liberal Parti lideri olarak 1887-1894 yıllar arasında ülkede önemli siyasi gelişmelere vesile olmuştur. Avrupa politikasına yönelik çalışmaları dolayısıyla Bulgaristan'da "Bulgar Bismark'ı" olarak görülmüştür.

[4] 26 yaşında göreve gelen Alman Prensi Ferdinand (1861-1948) I. Dünya Savaşından sonra 1918 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Yerine oğlu III. Boris geçmiştir.

7.3 Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Fetihleri

Bulgar tarih ders kitaplarında Osmanlılarla ilgili ilk bilgiler 4. sınıf kitabında yer almaktadır. "Bulgar Ortaçağı ve Uyanışı" başlığı altında Osmanlıların/Türklerin Balkanlardan Avrupa'ya yönelik yapılan fetihleri **istila/ele geçirme** olarak gösterilmektedir. ***"Osmanlı istilası ile XIV. Yüzyılın sonlarına doğru Balkan halklarının özgür Avrupa dünyasından koparıldığını"*** belirtilmektedir. (Stoyanova ve Manova, 2009) Beşinci sınıf kitabında ise *"Osmanlı İstilası ve Ortaçağ Bulgaristan'ın yıkımı"* başlığı altında, XIV. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Türklerinin istilasının başladığı, Balkan milletlerinin zayıf olduğu ve zor dönemlerden geçtikleri ifade edilmiştir. Yine aynı yerde Osmanlıların dini İslamiyet ve Hazreti Muhammed hakkında bilgiler verilmektedir. İslam dininin "hak din" olarak görüldüğü ve Osmanlıların Hıristiyanları inançsız (kâfir) olarak gördükleri belirtilmektedir (Angelov vd., 2006, 72). Tarih ders kitaplarında Balkan ülkelerinin Ortaçağ döneminde dağınık ve güçten düşmüş olarak anlatılmakta ve Bulgaristan ile çevresindeki Ortodoks devletlerin Osmanlı Türkleri tarafından zapt edildiği belirtilmektedir (Stoyanova ve Maneva, 2009, 50).

Osmanlı Devleti'nin savaşlarından "Ganimet için saldırılar" olarak söz edilmektedir. Özellikle fetihlerin anlatıldığı yerlerde yağmacılık /soygunculuk seferlerinin daha da sıklaştığı ifade edilmektedir. Ders kitaplarına göre Osmanlı idarecileri Balkan devletlerinin onlara karşı dayanacak gücünün olmadığını anlamış, ayrıca Balkan topraklarının doğal zenginliklerinin yanı sıra nüfusun çalışkan olduğunu da fark etmişlerdir. Kitapta, yağma hareketlerinin toprak/ülke savaşlarına [voyna za teritoriya] dönüştüğü ve bununla beraber büyük Edirne kalesi, Filibe, Yanbolu, Aydos gibi şehirlerin de zapt edilmeye başlandığı ifade edilmiştir. İstila/yağma hareketlerinin durması için Çar İvan Aleksandır'ın I. Murat (1362-1389) ile anlaşma imzaladığı, fakat bütün ümitlerinin boşa çıktığı belirtilmiştir. 1371'de Çirmen (Çernomen) savaşındaki galibiyet sonrasında Osmanlı ordularının Trakya'ya ani baskınlar yaptıkları ve istilacıların

başarılarını Allah'ın gücünden aldıkları ve istilayi "kutsal savaş" olarak ilan ettikleri anlatmaktadır. 1371 yılında Bulgar bağımsızlık mücadelesi başladığı ve Çar İvan Şişman'ın babasıyla imzalanan antlaşmayı tasdik ettiği ve bu şekilde Osmanlı'nın vasalı haline geldiği belirtilmektedir (Angelov vd., 2006, 72).

Tarih ders kitabında Osmanlıların fetihlerinin anlatıldığı bölümde sayfanın kenarında tarih kaynakları okuma parçaları şeklinde yer almaktadır. Bunlardan biri XV. Yüzyıla ait ismi yazılmayan bir Osmanlı kroniğinden alınmış bir metindir. Bu metin Yanbolu'nun fethiyle ilgilidir ve şu şekildedir:

> "Yanbolu'nun hükümdarı [Türklere karşı]... direnmiş ve karşı durmuştur. Fakat bahar geçtiği için, şehirde fazla kuraklık olduğundan her şey yanmıştır. Kuşatılan yerlerde insanlar hastalanmış, su ve gıdalar bozulmuştur. Bu yüzden şehir teslim olmak zorunda kalmıştır. Müslüman (Pravovernite) askerler fazla miktarda giyim ve ganimet elde etmişler. Yine yağma ettikleri Samakov ve İhtiman bölgesinden güneş kadar güzel köleler getirmişlerdir."

Bu alıntının hemen altında ise öğrencilerin bilgilerini pekiştirmeleri için sorular yer almaktadır. Bunlar sırasıyla:

1.Belge ne ile ilgilidir? 2. Kuşatılmış Bulgarlar nasıl davranıyorlardı? 3. Neden şehir teslim olmuş? 4. İstilacıların davranışlarını gösteren kelimeleri gösteriniz?

Yine Osmanlıların fethi konusunda işlenen detaylardan biri de Kosova savaşında I. Murad'ın öldürülmesiyle ilgilidir. Kitaba göre bu olaydan sonra I. Beyazıd (1389-1402) Balkan topraklarına yönelik taarruza geçmiştir. Kitapta, 1393 Baharında Osmanlıların Bulgar başkenti Tırnova'yı kuşattıkları ve 17 Haziran'da Bulgar müdafaacıların bütün kahramanlıklarına rağmen şehrin düştüğü yazılmıştır. Buna göre istilacılar sarayları tahrip etmiş, kilise ve manastırları yağma etmiş, şehirde oturan sakinlerin birçoğunu öldürmüşlerdir. Tırnova'da oturan Bulgar Patriği Evtimiy

sürgüne gönderilmiş ve iki sene sonra Beyazıd'ın emriyle Bulgar çarı İvan Şişman öldürülmüştür.

Bulgar devletinin sonu olarak değerlendirilen olay ise Niğbolu savaşı olarak gösterilmektedir. Özellikle 1396'da Niğbolu savaşında Bayazıd'ın Vidin şehrine girdiği ve son Bulgar Çarını esir alıp topraklarını zapt ettiği belirtmektedir. Böylece Bulgar devletinin haritadan yok olduğu ifade edilmiştir.

Bu anlatılanların altında yine özet şeklinde iki yazı dikkat çekmektedir:

> "XIV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bulgarlar 30 yıl (Tri desetiletie) bağımsızlıkları için Osmanlı istilacılarına karşı mücadele ettiler. Yüzyılın sonunda Ortaçağ Bulgar devleti kati surette itaat altına alındı. Fakat Bulgarlar yüzyıllardır sahip oldukları topraklarda yaşamaya devam etmişler."

"Bulgaristan'a miras" başlığı altında Osmanlı istilacılarının Bulgarların birçok neslinin hafızalarında derin izler bıraktıkları vurgulanmıştır (Angelov vd., 2006, 73).

Günümüzde kullanılan bu ders kitaplarında Osmanlı fetihlerinin anlatımı eski ders kitaplarına kıyasla daha yumuşatılmış ifadeler içerse de sonuç itibarıyla Osmanlı fetihleri bir işgal ve istila olarak anlatılmaktadır. Ders kitaplarındaki bu anlatımların öğrenciler üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla Bulgaristan'da yaptığımız anket çalışmasında bununla ilgili bir soru vardı. Bulgaristan'da lise ve üniversite öğrencileri arasında yapmış olduğumuz anket sorularında biri "Osmanlı kelimesini duyduğunuzda size neyi hatırlatıyor" idi. Anket cevapları arasında dost, düşman, işgalci, barbar, güçlü, zayıf seçeneklerinden genelde "işgalci" ve "düşman" cevapları yer almıştır.

7.4 Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar

Ders kitaplarında Osmanlı idaresi anlatılırken, imparatorlukta farklı milletlerin yaşadığı ve bunların çoğunun "*yeni*

hükümdarlarının/sahiplerinin" saadeti için çalıştığı belirtilmektedir. Bu şekilde bir "*köleleşme*" mesajı verilerek, ayrıca Bulgaristan'la ilgili olarak da Osmanlıların Balkan topraklarını fethi akabinde Bulgarların birliğini yok ettiği, devlet olgusunun kaybolduğunu ve var olan devlet aristokrasinin öldürüldüğü veya uzak ülkelere göç ettirildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Bulgar patrikhanesinin (Tırnova Patrikhanesi) kapatıldığı ve bütün Ortodoks Hıristiyanların İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlandığı belirtilmiştir. Osmanlı baskısından korkarak Bulgarların şehirleri terk ettiği ve dağlık bölgelerde köyler kurdukları görüşü ders kitaplarında yer almaktadır. Bu şekilde Osmanlı'nın Balkanları fethinin Bulgarların gelişimi açısından olumsuz olduğu mesajı verilmektedir.

Ders kitaplarında kullanılan ifadelerden biri de "*Sultanın hakimiyeti altında"* şeklindedir. Buna göre Bulgarlar, Osmanlı İmparatorluğu'n tebaası olmuşlar ve birçok nesil imparatorluğun kanunlarına göre yaşamak zorunda kalmışlardır. Onlar kendi ailelerini geçindirmek ve çocuklarını bakmak için topraklarını terk etmemişler ve sadece kendi çalışkanlıklarına ve toprağın verimliliğine güvenmişlerdir. Bulgarların birçok vergi ödedikleri ve bu vergilerin imparatorluk ordusunun masrafları ve "Sultanın parlak sarayı" için harcandığı ifade edilmiştir. Ders kitaplarında yer alan önemli konulardan biri de din konusudur. Bütün Müslüman olmayan toplumlar gibi Bulgarlar da eşit haklara sahip olmamış, fakat kendi ibadetlerini yapabilmişlerdir (Angelov vd., 2006, 97). Hıristiyanların yaşadığı şehir ve köylerde Müslümanlarla birlikte yaşadıkları, herkesin kendi toplumunun geleneklerine riayet ettiği, İmparatorluğun kanunlarının Müslümanlara ayrıcalıklar tanıdığı, Hıristiyanlardan ise gösterişsiz ve itaatkâr olmalarının beklendiği belirtilmiştir (Angelov vd., 2006, 92). Başka bir ders kitabında ise Bulgarların Hıristiyan/kafir oldukları gerekçesiyle kıyafetlerinin Müslümanlara göre çok daha mütevazı ve sıradan olması gerektiği de vurgulanmıştır. "İkinci sınıf " tebaa olarak görülmeleri, zorla kızlarının eş olarak alınması, korku ve aşağılanmaların yoğun olarak yaşanması, kısaca Bulgar

milletinin diskriminasyona uğramasından söz edilmektedir. Hıristiyanların silah taşıması, Müslüman'ın önünde ata binmemesi, belli renklerde kıyafet giyilmesi, çanların çalması ve Ramazan'da sokaklarda yemek taşınması gibi konuların yasaklanmasının, Hıristiyan tebaanın hayatını ıstırap içinde geçirmesine neden olduğu vurgulanmıştır.

Ders kitabında yer alan "*tarih kaynağı*" kısmında XVI. Yüzyıldan Sv. Georgi Novi Sofiyski'nin yazmış olduğu hal tercümesinde yer alan paragraf şu şekilde verilmiştir:

> "Müslümanlar ateş yakmak için çok ağaç topladılar ve Georgi'ye iltifat etmeye başladılar, ona çok hediye sözü verdiler. Fakat o dedi ki: Bir-iki kere size söyledim kendi dinimden ben vazgeçmeyeceğim, isterseniz binlerce eziyet yapın bana. Neden beni celp ediyorsunuz ve cahil ve aptal yerine koyuyorsunuz. Hiçbir şey beni benim Hristos aşkımdan ayıramaz." (Angelov vd., 2006, 92).

Ders kitaplarındaki bu anlatım Osmanlı yönetiminin Bulgarlar için bir baskı ve eziyet olduğu ve Bulgarların zorla Müslümanlaştırılmaya çalışıldığı algısını yaratmaktadır. Yapmış olduğumuz anketin sorulardan biri "Osmanlı döneminde sizce zorla İslamlaşma var mıydı" idi. Bu soruya bütün cevaplar "evet" olarak işaretlendi. Bu şekilde ders kitaplarındaki anlatımla ankete verilen cevabın örtüştüğü görülmektedir.

Sekizinci sınıf tarih ders kitabında önemli konulardan biri de Yeniçeri ocağı için yetiştirilen çocukların Osmanlılar tarafından Hıristiyanlardan zorla alındığına dair ifadelerdir. Osmanlı'daki devşirme sistemi "Kan vergisi" (krıven danık) olarak adlandırılmıştır. Buna göre Osmanlılar XVI. Yüzyılın sonuna kadar en sağlıklı, güçlü ve güzel gençleri toplayarak Bulgar milletinin gelişmesini engellemiştir (Gyuzelev vd., 2008, 94).

7.5 Bağımsızlık Savaşları

Ders kitaplarında öne çıkan bir konu da Bulgaristan'ın Osmanlı'ya karşı savaşları / Bağımsızlık Savaşları konularıdır ve

bu konuların anlatımında yer alan stereotiplerdir. Özellikle XIX. Yüzyıl Bulgarlar için "Kurtuluş ihtilalleri Yüzyılı" olarak görülmektedir. Gerçekleşen 20 Nisan 1876 tarihli Nisan Ayaklanmasında Osmanlı ordusu tarafından 30.000 kişinin öldürüldüğü ve 200 köyün yakıldığı belirtilmiştir. Özellikle Bulgar tarihinde "Batak katliamı" olarak anılan olayın gerçekleştiği kilisenin resmi yer almaktadır.

Ders kitabında Bulgar isyanın bastırılmasının Batı basınında geniş yankı bulduğu ve Bulgarların "ızdıraplarının" bütün dünya tarafından öğrenildiği vurgulanmaktadır. Meşhur yazar, aydın ve siyasiler Avrupa devletlerinin meseleye müdahalesi için baskı yaptığı da vurgulanmıştır.

Amerikalı gazeteci Makgahan'ın "Batak Katliamı"nı Avrupa'ya duyurmak için yakılan köyleri gezip masum kadın, çocuk ve yaşlıların görmüş olduğu zulümlerle ilgili röportajlar yayınladığı belirtilmiştir. Burada Bulgarlar Osmanlılar tarafından ezilen, baskı gören, katliama uğramış bir topluluk olarak resmedilmektedir. Türk imajının şekillenmesinde özellikle "Batak Katliamı" anlatısının önemi büyüktür. Burada Türkler Bulgarlara karşı bir çeşit "soykırım" yapmakla suçlanmaktadır. Bu iddialar çerçevesinde 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı ise Bulgarlar için "Kurtuluş Savaşı" olarak anlatılmaktadır. Bu savaşta Rus askerleri "kurtarıcı" olarak gösterilmektedir. Onların anısına Plevne'de bir Anıt mezar yapıldığı da bilinmektedir (Stoyanova ve Maneva, 2009, 62).

Yaptığımız anketin sorulardan biri de "Milletinizin tarihinde Osmanlı döneminde en önemli savaş veya tarihi olay hangisidir?" sorusuydu. Cevaplar arasında en çok tercih edilen seçenekler 1877/1878 Osmanlı-Rus savaşı ve Balkan Savaşları olmuştur. (Diğer seçenekler ise İstanbul'un fethi, Kosova Savaşı 1389, Birinci dünya Savaşı olmuştur.)

Öğrencilere sorduğumuz diğer bir soru da "aşağıda devletlerden hangisi Balkan devletlerinin "Kurtarıcısı" olarak

görülebilir?" İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya cevaplarından çoğunluk Rusya'yı Bulgarlar için "kurtarıcı" olarak işaretlemiştir.

Ders kitabında XIX. Yüzyılın ortalarına ait bir İngiliz karikatürde "Hasta Adam" imajı yer almak

7.6 Balkan Savaşları: "Milli Birlik Savaşları"

Balkan Savaşlarının hem Osmanlı Devleti açısından, hem de Bulgaristan için çok önemli bir yeri vardır. Osmanlı açısından, Balkan Savaşları büyük toprak ve nüfus kayıplarının yaşandığı bir felaket olarak değerlendirilebilir. Bunların yanında Balkan topraklarında yaşayan Müslümanların savaş esnasında Balkan ordularınca görmüş oldukları muameleden dolayı göçlere mecbur bırakılmışlardır (Halaçoğlu, 1994; McCarthy, 1995, 144-199).

93 harbinden sonra yapılan Ayastefanos Antlaşması ile geniş topraklar verilerek kurulan Bulgaristan ise, Berlin Antlaşması ile küçültülmüş, üçe bölünmüştü. Her ne kadar daha sonra 1885'te Doğu Rumeli Vilayetini de ilhak ettiyse de Ayastefanos sınırlarına kavuşamamıştı (Aydın, 1992, 11-17). Bu yüzdendir ki, bazı Bulgar ders kitapları "Ayastefanos Bulgaristan'ından hemen sonrası gerçekleşen Berlin Kongresi kararları için ***"sakatlanmış özgürlük"*** ifadesini kullanmaktadırlar. Kurulduğu tarihten itibaren Bulgaristan, Ayastefanos sınırlarını Bulgaristan'ın sahip olması gereken doğal sınırlar olarak görmüş ve bu yönde politikalar takip etmiştir. Makedonya topraklarında yaşayan iki milyona yakın Bulgar'ın Berlin antlaşması kararlarını "acı ve memnuniyetsizlik" içinde karşıladığı da ifade edilmektedir (Gavrilova vd., 2007, 88).

Bulgaristan, Balkan Savaşlarına Ayastefanos Antlaşmasında elde etmiş olduğu toprakları aniden Berlin Antlaşmasıyla kaybetmesinden dolayı ders kitabındaki ifadeyle adeta bir *"rövanş alma"* düşüncesiyle girdi. Gerek Bulgar tarih yazımında gerekse tarih ders kitaplarında Makedonya diye adlandırılan toprakların Bulgaristan "vatanı"nın bir parçası olduğu ve bu

toprakları ele geçirmek için savaşa girmenin meşru olduğu imgesi hakimdir. Özellikle diğer Balkan devletleriyle yapılan ittifaklar çerçevesinde Bulgar nüfus ön planda tutularak Bulgaristan'ın savaş durumunda daha fazla toprak "hak ettiği" düşüncesi vardır. Fakat yapılan savaş öncesi antlaşmalarda bazı konuşulmuş ayrıntılar tam olarak metinlere aktarılmadığından savaş sonrasında Bulgaristan'a verilen sözlü vaatlerin yerine getirilmediği ve Bulgaristan'ın mağdur edildiği düşüncesi hakimdir (Gavrilova vd., 2007, 90).

Makalede güncel tarih ders kitaplarında Bulgarların Balkan Savaşlarına nasıl ve neden katıldığı, savaş esnasında yaşananlar ve savaş sonrası değerlendirmelerin ne şekilde olduğu soruları konu edilmektedir.

7.7 Balkan Savaşı'nın Ders Kitaplarındaki Konumu

Güncel tarih ders kitaplarına baktığımızda Balkan Savaşları ile ilgili bilgiler 4, 6, 9, 11 ve 12. sınıf ders kitaplarında yer almaktadır. İlk malumat 4. sınıfta verilmektedir. Burada daha ziyade XX. yüzyıl ortalarında Bulgaristan konusu içerisinde "Çalkantılı Onyıllar/BURNİ DESETİLETİYA" başlığı altında Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşını konu edilmiştir.

6. sınıf ders kitabında biraz daha fazla bilgi vardır, fakat Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı bir başlık altında toplanarak bu savaşlar "Milli Birleşme Savaşları (1912-1918)" olarak tanımlanmaktadır. Burada öncelikle ilk dikkat çeken nokta I. Balkan Savaşı ile ilgili bilgilerin II. Balkan Savaşına kıyasla daha ayrıntılı verildiği ve fazlalığıdır. Kitaplarda aynı zamanda savaş öncesi devletlerin sınırları, 1913 Londra ve Bükreş antlaşmalarındaki değişimleri gösteren bir harita da yer almaktadır. Bunların yanında dönemin siyasi ve askeri kişiliklerinin resimleri de görülmektedir. Ayrıca Balkan Savaşı döneminde Başbakanlık yapan İvan Geşov'un biyografisi verilmiştir. Yine savaşta Kırklareli ve Lüleburgaz'da III. Bulgar

Ordusunda general olarak görev yapan Radko Dimitrov'unda hayatı yer almaktadır. Özellikle Bulgar Ordusunun Edirne'nin alınması sırasında çektirdiği fotoğraflardan biri de dikkat çekmektedir. 13 Mart 1913'te Bulgar ordusu tarafından ele geçirilen kalenin "askeri gücünün dönüm noktasında" olarak görüldüğü ve 70.000 kişilik Osmanlı askerinin müdafaasına rağmen ele geçirildiği vurgulanmaktadır. Balkan Savaşı sürecinin ayrıntılı bir kronolojisinin yer aldığı 6. sınıf ders kitabında öğrenciye yönelik sorular da bulunmaktadır (Gavrilova vd., 2007, 90-93).

9. sınıf ders kitabında "İki Savaş ve Diplomatik Sonuçları" başlığı altında Balkan savaşı ile ilgili daha ziyade yoruma dayalı bilgiler verilmiştir. Bulgar ordusunun "olağanüstü askeri başarıları" gösterilerek Osmanlıyı bertaraf ettiği ve ordunun İstanbul'a yaklaştığı belirtilmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti "Türkiye" olarak adlandırılmakta (bu durum Bulgar tarih yazımında yaygındır) ve I. Balkan Savaşı sonrası Osmanlı'nın Avrupa devletleri nezdinde siyasi ve coğrafi konumunu kaybettiği yazılmaktadır. Bulgarlar açısından bu savaşın ise doğal olarak "Bulgar Milli Kurtuluş Hareketinin" bir devamı niteliğini taşıdığı da vurgulanmıştır. Balkan İttifakına dâhil devletlerin savaşta beklenmedik başarıları ve bütün devletlerin daha fazla toprak sahibi olma arzusunda oldukları da ileri sürülmüştür. Ayrıca II. Balkan Savaşı ("Müttefikler arası Savaş" olarak adlandırılmaktadır) başladığında yapılmış olan gizli anlaşmalarda Bulgar Çarı Ferdinand'ın yapmış olduğu hatadan Sırbistan ve Yunanistan'ın çok iyi yararlandığı belirtilmektedir. Bu hatalı seçim Bulgaristan için "ilk milli kaza" bedeli olarak görülmüştür. II. Balkan Savaşında Bulgaristan tek başına bütün devletlere karşı (buna Romanya ve Osmanlı Devleti dâhil) "dimdik" savaşmış ve yenilerek bütün hesapları (28 Temmuz 1913 Bükreş Antlaşmasına göre) ödemiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'ne yönelik "hasta adam" algısı üzerine durularak, artık Avrupa devletleri nezdinde Osmanlı Devleti'nin pek söz sahibi olmadığı ve Avusturya İmparatorluğunun Alman diplomasisi

çerçevesinde Bulgaristan'ı kendi tarafına çekme çabaları olduğu belirtilmektedir (Gavrilov vd., 2006, 196).

Balkan Savaşları en ayrıntılı şekilde 11. sınıf ders kitabında işlenmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde "Balkan Savaşı Sırasında Bulgaristan" başlığı aldında "Balkan İttifakları", "Ordunun Galibiyetleri ve Diplomasi Önünde Zorluklar", "Osmanlı İmparatorluğu Dizler Üstünde", "Balkan İttifakının Dağılması", "Yenilmemiş Ordu, Kaybedilmiş Savaş" gibi alt başlıklar yer almaktadır (Gyuzelev vd., 2008, 232-237).

12. sınıf ders kitabında daha ziyade Balkan savaşları ile ilgili çeşitli metinler verilmiştir. Bu metinlerden en önemlisi "Karnegi raporları"dır ve burada bu raporları yayınlamış olan vakfın kurucusu ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu raporların Balkan Savaşlarıyla ilgili en önemli kaynak olduğu, Makedonya'nın nüfusunun Bulgar olduğunu gösterdiği ve "Bulgar Mezalimi" söylentilerini itibarsızlaştırdığı belirtilmektedir (Kertin ve Yonevska, 2007, 162). Ders kitabında belirtilenin aksine Carnegi raporları Bulgar ordusunun ve çetelerin savaşta Müslümanlara karşı işledikleri katliamlar için en önemli kaynaklar biri olarak görülmektedir (Ersoy-Hacısalihoğlu, 2013, 361-370).

7.8 Balkan Savaşlarının Sebepleri, Savaşa Girme Nedenleri ve Savaş Öncesi Durum

Bulgar tarih ders kitaplarında Balkan Savaşına girme nedenlerine baktığımızda Berlin Antlaşmasında Osmanlı'nın bütünlüğünü koruması için destek veren Avrupa devletlerinin artık aralarında da farklı askeri ve siyasi gruplaşmalara gittikleri vurgulanmaktadır. Bu devletlerin yeni kurulan Balkan devletleri arasında müttefik arayışına gittikleri belirtilmektedir.

Ders kitaplarında özellikle 1903 yılında gerçekleşen İlinden isyanı ve 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ile birlikte Bulgar dış politikasında "Milli Meselenin Çözümü" için askeri temayülün ön planda tutulduğu yazmaktadır. Mart 1911'de ise

Çar Ferdinand'ın iktidara yeni gelen İvan Geşov'la birlikte Rus dostluğunu vurgulayarak Bulgar-Sırp ilişkilerinde yakınlaşmalarına vesile olduğu belirtilmektedir. Buna göre bu yakınlaşma Türk karşıtı bir Balkan ittifakının kurulmasına alt yapı hazırlamıştır. San Petersburg, hatta Londra ve Paris'te Balkanların güneydoğusunda bir savaş patlaması olasılığı durumunda dünya savaşının çıkmasının söz konusu olabileceği endişesi yaşandığı belirtilmektedir. Bütün bunlarla birlikte Sofya ve Belgrad'da Balkan ittifakının ilk girişimleri yapılmaktaydı. Hatta Çar Ferdinand'ın da bu yüzden acele ile hükümet başkanı olan Malinov'u değiştirdiği ve Petersburg'un desteklediği Geşov'u (Gavrilova vd., 2007, 90)[5] yerine getirerek Rus desteğini garantilediği vurgulanmaktadır (Gyuzelev vd., 2008, 232).

Bu arada daha önce Tırnova Anayasasının bazı maddelerine uymak istemeyen Ferdinand Geşov'la birlikte Anayasanın 17. maddesini değiştirmiştir. Bu madde çerçevesinde çar ile iktidar aralarında gizli antlaşma yapabiliyor ve bunu meclise onaylatmak zorunda kalmıyordu. Ders kitaplarında bununla aslında savaş öncesi Çar ile iktidarın tamamen keyfi kararlar aldıkları vurgulanmaktadır. Başbakan Geşov'un, bütün Balkan Hıristiyan devletlerini birleştirerek Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirme girişimlerinde bulunduğu belirtilmektedir (Gyuzelev vd., 2008, 232).

Bulgaristan ders kitaplarında Bulgaristan'ın hem Sırbistan ve hem de Yunanistan'la ayrı ayrı anlaşmalar yaptığı, fakat daha baştan Yunanistan'ın savaşın kazanılması durumunda Sırbistan-Bulgaristan antlaşmasını tanımayacağını belirttiği vurgulanmaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti'ne karşı olası bir savaşta Bulgaristan'ın 300.000 askerine karşılık 120.000 Yunan

[5] İvan Evstatiev Geşov (1849-1924) Filibe'de ticaretle meşgul olan varlıklı bir aileye mensuptur. İngiltere'de iktisat ve siyaset bilimi okudu. 1876 yılında Nisan Ayaklanmasının bastırılması konusunda Osmanlı karşıtı gazete yazılarından dolayı ölüm cezasına mahkum edilmiştir. Fakat, Ayastefanos Antlaşmasından sonra affedilmiştir.

askerinin katılması, Karadağ'ın ise sadece sözlü olarak bu ittifaka katılması söz konusu olacaktır.

Ders kitaplarında savaş öncesi Bulgaristan'ın Balkan ittifakı içinde yalnız ve zayıf pozisyonda bırakıldığı imajı verilmiştir. Özellikle Balkan ittifakı ile ilgili ise geçici veya devamı olmayan bir uluslararası ittifak olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu ittifakın Güneydoğu Avrupa'da / Balkanlardaki milli toprak sorunlarını çözebilecek kararlar alamayacağı imajı verilmiştir.

Balkan savaşlarına giden süreçte Jön Türk devrimine de çok kısa değinilmektedir. Hürriyetin ilanıyla Bulgar devrimci örgütünün legal siyasi partiye dönüştüğü belirtilmektedir. Fakat Jön Türkler sözlerini tutmamış ve Bulgaristan'a "Milli birliği sağlamak için Türkiye'ye karşı savaşmaktan başka yol kalmamıştır" diye savunma yapılmıştır (Gyuzelev vd., 2008, 232; ayrıca bkz. Hacısalihoğlu, 2009, 549-556).

7.9 Bulgaristan'ın Savaşa Girmesi ve Savaşın Gidişatı

Balkan Savaşının başlaması ve Bulgar askeri güçlerinin "milli birleşme" için savaşa girişmesinin Bulgar milleti tarafından büyük bir vatanperverlik ve coşkuyla karşılandığı ifade edilmektedir. Osmanlı Ordusu'nun daha savaşın başında büyük kayıplar verdiği ve Kırklareli'nin savaşmadan teslim edildiği belirtilmiştir. Pınarhisar-Karaağaç-Lüleburgaz müdafaa hattında bulunan Osmanlı askerlerinin ise Bulgar ordusu tarafından bertaraf edildiği belirtilmiştir. Özellikle ders kitabında Osmanlı komutanının Yunanlılara Selanik şehrinin anahtarını tesliminden bahsedilmektedir. Savaş esnasında her taraftan kuşatılan bir Osmanlı imajı yer alırken, Osmanlı'nın 29 Ekim'de "çaresiz ve içinden çıkılmaz bir halde" Bulgaristan'a uygun şartları kabul ettiği vurgulanıyor. Fakat burada Ferdinand'ın "İstanbul'a zaferle girme" düşüncesi doğrultusunda hareket ettiği ve sonuçların Bulgaristan aleyhine döndüğü ifade edilmiştir. Tarih ders kitaplarında Bulgar diplomasisinin ciddi problemlerle

karşı karşıya geldiği ve Londra'da başlayan barış görüşmelerinde Avrupa devletlerinin savaşın daha yaygınlaşması endişesi taşıdıkları belirtilmiştir. Londra görüşmeleri öncesi Bükreş, Viyana ve Berlin'de görüşmelerde bulunan Bulgar delegelerinin beklentilerini karşılamadıkları da ifade edilmektedir (Gyuzelev vd., 2008, 232-234).

Ders kitabına göre, Balkan devletlerinin delegeleri, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da bulunan bütün topraklarını talep etmesi üzerine Osmanlı hükümeti buna sert tepki göstererek görüşmeleri aniden durduruyor. Jön Türk darbesinin (Bab-ı Ali Baskını, Ocak 1913) da gerçekleşmesiyle birlikte Edirne kesinlikle verilmek istenmiyor (Gyuzelev vd., 2008, 234).

Edirne ve Edirne Kalesi için yapılan savaşı çok ayrıntılı bir şekilde işleyen tarih ders kitaplarında Bulgar ordusunun kahramanlığı ön plana çıkarılarak "Deyli Telegraf (Daily Telegraph" gazetesinden bir alıntı göze çarpmaktadır: ***"Bulgar Generalleri askeri tarihe yeni bir sayfa yazdılar. Şimdiye kadar hiç kimse böyle cesurca ve başarılı bir şekilde*** bir macerayı göze alamamıştır." (Gyuzelev vd., 2008, 234). Özellikle son dönemde Bulgar medyasında yapılan yayınlarda bu savaşın bir Balkan savaşı olarak adlandırılmasına rağmen bir Avrupa savaşı, "eşi benzeri olmayan bir savaş" olduğu belirtilmektedir. Dünyanın dört bir tarafından savaşa katılanlar arasında gerek Avrupalı, gerekse yurtdışında yaşayan Bulgarların yanı sıra Bulgaristan Türklerinin de bulunduğu iddia edilmektedir (Roşkev, 2012).

Balkan savaşında Bulgarların, Makedonya ve Trakya'daki Bulgarların bağımsızlığı için resmen angaje oldukları belirtilmiştir.

Balkan İttifak devletleri ile ilgili ise işgal kıtalarının işgal edilen topraklarda sivil Sırp veya Yunan idaresi için hazırlık yaptıkları ifade edilmektedir. Bu iki devletin vermiş oldukları mücadeleden dolayı önceden minnettarlık duydukları çetelere

yönelik bir silahsızlanma politikası yürüttükleri ve onları takibe başladıkları da belirtilmiştir.

Osmanlı ordusu için ise genelde ***"dizleri üstüne çökmüş",*** Trakya bölgesinde bertaraf ve perişan edilmiş bir ordu imajı çizilmiştir (Gyuzelev vd., 2008, 234).

7.10 Balkan Savaşı Sonrası Gelişmeler

11. sınıf ders kitabında "Avrupa topraklarının çoğuna hükmeden geri kalmış bir feodal imparatorluğun Balkan Savaşı sayesinde yok edildiği" ifadesi yer almaktadır. Bu savaşın radikal bir anlamı olduğu ve eskiden Türk hakimiyetinde olan Avrupa topraklarının artık demokratik prensipler altında ve özgür olarak tanındıkları belirtilmiştir. Londra antlaşmasıyla birlikte Balkanların mili sorunlarının çözümü için bir adım atıldığı vurgusu yapılmıştır. Bulgar tarih belleğinde Balkan Savaşı bir milli destan olarak kalmıştır. Balkan Savaşı, Bulgarların kendilerine has olan "yeniden doğuş" döneminden beri sürdürmüş oldukları "kurtuluş mücadelesinin" sonuçlandırılması için bir deneme olarak tanımlanmıştır (Gyuzelev vd., 2008, 234).

Bulgaristan'ın, galibiyetin etkisinde kalarak diplomasi alanında zayıf kaldığı, ders kitaplarında ağırlıklı olarak işlenmiştir. Yurtdışında yapılan propagandaların ise Yunan ve Sırp tarafları karşısında yetersiz kaldığı ileri sürülmüştür. Sofya'da Merkezi Güçlerin (İttifak Devletlerinin) temsilcileri çeşitli gruplar organize ederek sarayın çevresinde protestolar yapılması konusunda teşviklerde bulunmuşlardır. Bu grupların sloganı ise: "Ya her şey, ya hiç bir şey" (Gyuzelev vd., 2008, 236).

Diğer Balkan devletlerinin "Balkan Milli Düğümüne" adil bir çözüm bulmadıkları ve durumun Avrupa devletlerinin müdahalesi ile de daha karmaşık hale geldiği belirtilmiştir. Balkan Savaşında Sırbistan ve Yunanistan'ın Bulgaristan'la yapmış oldukları antlaşmalarda Makedonya'nın paylaşımı konusuna sadık kalmadıkları iddia edilmektedir. Ayrıca Bulgar milli menfaatlerinin hassasiyetlerini dikkate almadıkları,

dolayısıyla yapılmış antlaşmaları ihlal ettikleri de ifade edilmektedir (Gyuzelev vd., 2008, 236-237).

Birinci Balkan Savaşı sonrası Bulgaristan'ın isteklerini fazla bulan Sırp ve Yunan gazetelerinde ise "Bulgar karşıtı propagandalar" başladığı ve Belgrad ile Atina Hükümetlerinin başlattıkları asimilasyon politikası yüzünden Makedonya Bulgarlarının harekete geçmesi üzerine 1,5 Milyonluk Bulgar ordusunun Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ordularına karşı II. Balkan Savaşına başlattığı belirtilmektedir (Gyuzelev vd., 2008, 236).

Bu savaşın başlaması daha sonra Bulgar tarih yazımında bir hata olarak – ders kitabının ifadesiyle - "Canice delilik/akılsızlık/ Günü" olarak adlandırılmıştır. Özellikle II. Balkan savaşında Avrupa devletlerinin Bulgaristan'a karşı tutumunun değiştiği ve İngiltere, Fransa ve Almanya'nın diğer Balkan ittifakı devletlerini destekledikleri belirtilmiştir. Buna göre Rusya'nın politikası ise tereddütlü ve istikrarsız olmuştur.

Ders kitaplarında diplomatik anlamda desteksiz olduğu ileri sürülen Bulgaristan'ın II. Balkan savaşı sonucunda imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla birlikte "ilk milli kazasını ve başarısızlığını" yaşadığı vurgulanmıştır. Büyük toprak kayıplarının yanı sıra 66.000 ölü ve 100.000 yaralı olduğu belirtilmiştir. Bunlarla birlikte iktisadi yönden de büyük zarara uğradığı ve 2 milyar leva kaybı olduğu yazılmıştır.

Ders kitaplarına göre Balkan savaşları sonrasında Bulgaristan ele geçirdiği topraklarda bütün etnik gruplara din, dil ve milliyet özgürlüğü tanırken Sırp ve Yunan Hükümetleri kalıcı işgal ve milliyetsizleşme politikaları takip ettiler (Gyuzelev vd., 2008, 238).

Ders kitabına göre, Yunanistan'ın egemenliğinde kalan bölgede Bulgarlar isyanlar başlattılar ve bunlar ordu gücüyle bastırıldı. Vardar Makedonya'sındaki Bulgar halk üzerine baskılar daha ağırdı, binlerce Bulgar hapse atıldı, Bulgarlığın her

türlü ruhani ifadesi takibata uğradı. Güney Dobrucada (Romanya) Romen yönetimi Bulgar eğitimi ve kilisesini dağıttı. Bulgar köylülerinin toprağının önemli bir kısmını alıp Romen memur ve kolonistlere dağıttı. Bulgaristan'da ağır bir göçmen sorunu başladı. Makedonya, Trakya ve Güney Dobruca'dan 250.000 göçmen Bulgaristan'a sığındı. Balkan milli sorunu ve Bulgar sorunu Avrupa'daki uluslararası ilişkilere de ağır bir yük oldu. Bükreş Antlaşması Bulgaristan'ı komşuları karşısında uygun olmayan bir durumda bıraktı. Bulgar milli toprak taleplerinin yerine getirilmesi diğer Balkan devletlerinin menfaatlerine ters düşüyordu (Gyuzelev vd., 2008, 238).

Sonuç olarak Balkan savaşları Bulgaristan tarih ders kitaplarında Bulgar tarihinin en önemli dönemlerinden biri ve "Bulgar kurtuluş savaşlarının" bir devamı olarak anlatılmaktadır. Çünkü Makedonya ve Edirne toprakları Bulgar anavatanının bir parçası ve bu toprakların kaderi "Bulgar milli sorunu" olarak anlatılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ise "geri kalmış" ve Avrupa topraklarındaki hakimiyeti meşru olmayan bir devlet olarak gösterilmektedir. Bulgaristan kendine ait olarak gördüğü toprakları kendi topraklarına dâhil etme düşüncesiyle hareket etmiş; savaşta galip gelmesine rağmen sorunun çözülememiş olduğu ileri sürülmüştür. Savaş sonrası Balkan ittifak devletlerinin Bulgaristan'a karşı haksızlık yaptığı ve adil davranmadığı imajı çizilmiştir. Gerek I. Balkan Savaşında, gerekse II. Balkan Savaşında Bulgaristan'ın Avrupa devletleri nezdinde iyi diplomasi yapamadığı imgesi hakimdir. Savaşlarda Bulgaristan'ın "mağdur" edildiği, savaşlarda vermiş olduğu kayıplara rağmen hakettiği toprakları alamadığı vurgusu yapılmıştır. Özellikle Sırbistan'ın Makedonya'da almış olduğu toprakları Bulgaristan'a vermesi gerektiği üzerine durulmuştur.

Balkan Savaşlarındaki "BİZ" algısında iki taraf dikkat çekmektedir: Bunlardan biri Çar Ferdinand ve Geşov hükümetidir. Bunlar doğru kararlar alamamışlardır, hatalar yapmışlardır ve Bulgar felaketinin içerdeki sorumlularıdır.

Bunun yanında Bulgar ordusu "kahraman", "cesur" ve "zafer kazanmış" bir ordudur.

"ÖTEKİLER" ise başta "Türkiye" (yani Osmanlı) olmak üzere Bulgaristan'a haksızlık yapan Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'dır. Ayrıca büyük güçler İngiltere, Fransa, Almanya, hatta bir dereceye kadar Rusya da Bulgaristan'ı desteklemedikleri için ötekileştirilmektedir.

Balkan savaşı sonrası yapılan antlaşmalara rağmen yapılan toprak paylaşımının gerek Balkan devletlerinin gerekse Avrupa devletlerinin tam olarak içine sinmediği belirtilmektedir. Bu durum da I. Dünya Savaşının sebeplerden biri olarak gösterilmektedir.

7.11 Birinci Dünya Savaşı

Güncel ders kitaplarında I. Dünya Savaşı 4., 6., 9., 10., 11. ve 12. sınıfta işlenmektedir. Bulgar tarih ders kitaplarında ilk olarak 4. sınıftaki "İnsan ve Toplum" ders kitabında I. Dünya savaşından bahsedildiğini görüyoruz. Bu konuyu kısaca "**Çalkantılı On yıllar**" başlığı ile XX. yüzyılda Bulgaristan'ın üç savaşa (Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşaı) katılmasını konu etmektedir. Bir sayfadan meydana gelen konunun anlatımı basit bir dille I. Dünya savaşında Bulgaristan'ın yeniden yenilenlerin tarafında olduğunu ve bu savaşların Bulgaristan toplumunun büyük bedeller ödemesine sebep olduğu vurgulanmıştır. Binlerce ölü, çiftçiliğin yok olma derecesine geldiği, açlık, sefalet ve işsizliğin olduğu belirtilmektedir. Savaş sonrası dönemde ise çeşitli siyasi kimliklerin Bulgaristan demokrasisini bozduğunu ve siyasi partilerin ihtilal yoluyla iktidarı ele geçirmeye çalıştığı yazılmaktadır. Ayrıca *düşünce özgürlüğü* ve *insan hakları* konularında ihlaller yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca hemen savaştan sonra bu felaketin sorumlusu olarak görünen Çar Ferdinand'ın tahtından feragat edip, oğlu III. Boris'e bırakarak ülkeyi terk ettiğinden söz edilmektedir (Stoyanova ve Maneva, 2009, 72). 6. sınıf ders kitabında I. Dünya savaşı ile ilgili bölüm

"**Kurtuluş'tan XX. Yüzyıl ortalarına kadar Bulgaristan'ın Siyasi Gelişmesi"** ismiyle belirtilmiştir (Gavrilova vd., 2007, 92-93). 9. sınıf ders kitabında ise **"Büyük Savaşa Doğru" (1870-1918)**" yıllarını kapsayan büyük bir başlıkla "Dünya ekonomisi", "Sanayi İhtilali", "Devletler ve Toplumlar", "Krizler ve Diplomasi-Avrupa Savaş Yolunda" ve nihayet " I. Dünya Savaşı (1914-1918)" konuları ele alınmıştır. İki sayfalık bir metin ile resimler yer almaktadır (Gavrilov vd., 2006). 10. sınıf ders kitabında ise bölüm başlığı olarak "**I. Dünya Savaşının Sonundan II. Dünya Savaşının Sonuna Kadar Dünya"** yer almaktadır. Burada Versay'dan II. Dünya Savaşına kadar bütün Avrupa devletleri ile Rusya, Balkan devletleri ve Japonya gibi devletlerin siyasi ve sosyal konumlarındaki değişiklikler ele alınmıştır (Markov vd., 2008). 11. sınıf ders kitaplarında ise **"Yeni ve Yakın Zamanlar"** başlığı altında yine I. Dünya Savaşında Bulgaristan ve "Bulgaristan'da Savaş sonrası Kriz" konu başlıkları dikkat çekmektedir (Gyuzelev vd., 2008). 12. sınıf ders kitabında "**Aşırılıklar Dönemi**" bölüm başlığı altında "Parlamenter demokraside kriz"; "Yeni devletler-yeni azınlıklar", "I. Dünya Savaşı sonrası Milliyetçilik ve Milliyet Meselesi" gibi konular işlenmiştir.

7.12 Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Bulgaristan'ın Savaşa Girişi

Bulgar tarih ders kitaplarında savaşın nedenlerine baktığımızda Avrupa'da değişen sistemin ön planda olduğunu görüyoruz. Özellikle XIX. Yüzyılın ortaları ve ikinci yarısı Avrupa ekonomisindeki değişiklikler ve yeni toprak ele geçirme gereksinimi vurgulanmıştır. Bu düşünce doğrultusunda emperyalizmin ve sömürgeciliğin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Avrupa'nın bu değişimlerin içinde olduğu sırada yeni ve güçlü bir devletin, yani ABD'nin ortaya çıktığı ifade edilmiştir (Gavrilov vd., 2006, 174).

Yine 9. sınıf ders kitabında 1914 yılında Avrupa'daki rekabeti gösteren bir İngiliz menşeili bir karikatür bulunmaktadır.

Karikatürün ismi: **"Dikkat! Köpekler Isırıyor".** Burada ABD, Avrupa, Balkanlar ve Osmanlı Devleti'ni sembolize eden imajlar konulmuştur. Bu karikatürle Dünya Savaşı birbirine saldıran Avrupa ülkelerinin savaşı olarak tarif ediliyor. Hemen akabinde konulan haritada deniz ticareti vasıtasıyla Avrupa devletlerin emperyalizmi konu edilmiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşının en önemli sebeplerinden biri Avrupa devletlerinin sömürgecilik politikası olarak ön plana çıkmıştır. Fakat, Saraybosna'da 28 Haziran 1914'te Avusturya veliahdı Franz Ferdinand'ın öldürülmesi, Avrupa'lıların *bir kaderi* olarak ifade edilmiştir. Bu olaydan sonra verilen muhtıranın yerine getirilmemesi üzerine Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan etmiştir.

Ders kitabında Amerikalı bir gazeteci ve yazarın (Ambroaz Birs) bir sözü alıntılanmıştır. Amerikalı gazeteci: ***"Silah en sık olarak devletlerin sınırlarını tam olarak düzenlemesi için bir araçtır"*** demiştir. Ders kitabında Bulgarların Balkan Savaşlarındaki durumunun da bu ifadedeki gibi olduğu belirtilmektedir Gyuzelev vd., 2008, 238).

6. sınıfın ders kitabında Bulgaristan'ın savaşa neden girdiği ile ilgili biraz daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Birinci ve İkinci Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşını da içeren konunun başlığı **"Milli Birlik Savaşları (1912-1918). İdealin Bedeli"** olarak yazılmıştır. Bu başlıktan da anlaşılacağı üzere, Bulgarlar aslında 1908'de bağımsızlık kazandıktan sonraki savaşlara girmelerinin sebebi, bazı bölgeleri kendi "milli toprakları" olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Burada özellikle Makedonya bölgesinde yaşayan Bulgarların çoğunluğu göz önünde bulundurularak Bulgaristan'a dâhil edilmesi istenmiştir (Gavrilova vd., 2007, 90).

1912-1918 yıllar arasındaki dönemi içeren alt başlıklarda I. Dünya savaşına katılan taraflar sıralanmaktadır. Bulgaristan Balkan Savaşları öncesi Balkan devletleriyle birleşerek Osmanlı Devleti'nden bazı topraklar alma düşüncesiyle girmişti ki, I. Balkan Savaşında bunlar gerçekleşti, fakat II. Balkan Savaşında Bulgaristan için adeta bir "Milli Felaket" manasına gelen

sonuçlar meydana geldi. Fakat esas sorun I. Dünya savaşının çıkmasıyla birlikte Bulgaristan'ın hangi tarafta yer alması gerektiğidir.

Bu konuyla ilgili daha önceki ders kitaplarında özellikle hem İtilaf devletleri, hem de İttifak devletleri Bulgaristan'ı kendi tarafına çekme girişimleri olduğunu belirtilmiştir. Esasında coğrafi olarak Balkanların merkezinde bulunması ve güçlü bir orduya sahip olması İtilaf ve İttifak devletlerinin Bulgarlara karşı çeşitli teklifler sunmalarına vesile olmuştur. Bulgaristan ile Almanya arasında daha sonra gizli bir antlaşma yapıldı. Ders kitabında antlaşmanın bazı maddeleri verilmektedir.

Ders kitaplarına göre II. Balkan Savaşından sonra aldıkları yenilgiden dolayı Bulgarların I. Dünya savaşına katılması durumunda "İKİNCİ BİR FELAKET" yaşayabilecekleri düşüncesi hakimdi. Bunu da "**İkinci Milli Kazaya Doğru Giden Yol (1914-1918)"** olarak verilen başlıktan anlayabiliriz. Fakat aynı düşüncede olmayanlar da var. Bulgarlar I. Dünya savaşına girmek istemediği, hatta Ferdinand'ın "Biz Bayraklarımızı daha iyi zamanlar için topluyoruz" şeklinde beyanat verdiği görülmektedir. Fakat, Vasil Radoslavov hükümetinin Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın desteğini aramakta olduğu da vurgulanmıştır. Özellikle I. Balkan Savaşı öncesi eski müttefikleri olan Sırbistan'a ve diğer Balkan ülkelerine karşı II. Balkan Savaşının "bir rövanşını alma" düşüncesinin ön plana çıktığını belirtilmektedir. Bu düşünce doğrultusunda iktidarda olan Vasil Radoslavov Almanya ile 6 Eylül 1915 yılında gizli bir anlaşma yapmıştır. Böylece Bulgaristan'ın savaşa resmi giriş tarihi ise Ekim 1915 olarak ders kitabındaki yapılan kronolojide de gösterilmiştir. Güncel ders kitaplarına göre, Bulgar halkı Balkan Savaşlarında yaşanan felaketlerden sonra devletin savaşa girmesini kesinlikle istememiştir. Muhalefet partisi olan Çiftçi Partisi (BZNS- Bılgarski Zemedelski Naroden Sıyuz) ve kurucusu Aleksandır Stamboliyski de aynı düşüncededir. Sırf savaşa muhalefet ettiğinden dolayı daha sonra yargılanmış ve hapse gönderilmiştir (Gavrilova vd., 2007, 94). Ders kitabında

Eylül 1915 yılında Stanboliyski'nin Ferdinand'la bir konuşması da bulunmaktadır. Bu savaşın Bulgar halkına ve devletine hiçbir getirisi olmayacağı uyarı yapmıştır.

> "Benim gözümde…hatta bütün Bulgar halkın gözünde, ki onlar artık bir kalabalık değildir, hükümetin böyle bir harekete girişmesi tamamen bir macera olur. Bu da hem milleti, hem de devleti ile hanedanlığı bir uçuruma itecektir."

Burada birkaç nokta ön plana çıkmaktadır. Özellikle ders kitaplarında işlenen I. Dünya savaşı konuları I. ve II. Balkan Savaşı ile birlikte anlatılmaktadır. 1912-1918 yılları arasında verilen savaşlarla ilgili kronoloji yer almaktadır. Ordu ile ilgili verilen rakamlar da genellikle üç savaşın toplam rakamları yazılmıştır. Üç savaş için Bulgaristan'da toplam 1,5 milyon erkeğin savaşa katıldığı belirtmiştir. Bunlardan 156.000 ölü, 275.000 yaralı ve 150.000 kişi çeşitli hastalıklardan ölenler olarak belirtilmiştir. Bu savaşlarda yapılan harcamaların ise 5 milyar levadan fazla olduğu yazılmıştır. (Gavrilova vd., 2007, 92). Ders kitaplarında savaşın gidişatıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında gelişen siyasi olaylar neticesinde önce Rusya, daha sonra Almanya, İngiltere ve Fransa savaşa dâhil oldular. Ders kitaplarında özellikle savaşın ilk yılında savaşan ülkelerin "Avrupa'nın yapışkan çamur bölgelerine girmesi" şeklindeki benzetme dikkat çekicidir. "Bu savaşın sonu görülmediğini" şeklindeki ifade ise belirsizliklere işaret etmiştir. (İst. 9, s. 198).

İngilizlerin Boğazları ele geçirme düşüncesiyle hareket etmeleri ve Gelibolu önlerine gelmeleri hakkında da kısa bilgiler mevcuttur. Savaşta Osmanlı ordusuyla ilgili anlatımda "güçlü" bir ordu imajı oluşmaktadır (İst, 9, 198). Burada Bulgaristan'ın müttefiki olan Osmanlı İmparatorluğu hakkında olumlu bir imaj verildiği söylenebilir. Bulgaristan'ın savaşa katılmasının Sırbistan'ın bozguna uğratılması anlamına geldiği belirtilmiştir. Ders kitaplarında İttifak devletlerinin anlatımında genel anlamda olumsuz bir imaj oluşmadığı ve özellikle Bulgaristan'ın İttifak devletlerinin yanında savaşa girmesinde Almanya'nın "büyük

diplomasisinin" belirleyici rol oynadığı ifade edilmektedir. Almanya'nın ilerleyişi ve Rusya idaresi altındaki Polonya'yı işgal etmesi; 1916'da Bulgar ordusunun Dobruca'da verdiği mücadele de övülerek anlatılmıştır. (İst. 9, s.200).

Özellikle Bulgar ordularının Sırbistan'ın yönetiminde bulunan Makedonya'ya (Pirin Makedonyası) girmesi Bulgarların Makedonyalı Bulgarlar tarafından çok iyi karşılandıkları şeklinde anlatılmaktadır. Buna göre Bulgar orduları "Vardar Makedonya'sı" denilen bölgede geleneksel "ekmek-tuzla" karşılanmıştır. Burada çizilen tabloyla Bulgaristan'ın Makedonya için savaşa girişi meşru ve haklı bir hareket olarak gösterilmektedir.

7.13 Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeler

Savaş sonrası gelişmelerle ilgili metinler daha ziyade 10. sınıf ders kitabında bulunmaktadır. Özellikle Avrupa ülkeleriyle ilgili birçok yargıyı burada tespit etmek mümkündür. Kitaplarda Fransa ilgili çok eleştiriler yapılmıştır. Savaşa katılanları Fransızlar iki gruba ayırmıştır: Kazananlar ve Kaybedenler. Kazananlar, kaybedenlerin kaderini çizer misali hazırlanan Paris Antlaşma metinleri Bulgarlar tarafından eleştirilmiştir.

Bulgaristan'la yapılan Neully Antlaşması haksız bir antlaşma olarak tasvir edilmektedir. Bu antlaşma "İkinci Milli Felaket" olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bu anlaşmayla 11.000 km kare toprak kaybedilmiştir: Güney Dobruca Romanya'ya, Ustrumca, Tsaribrod, Bosilegrad ve bazı köyler Sırbistan'a ve Osmanının Bulgaristan'a Batı Trakya'da bıraktığı bazı bölgeler de Yunanistan'a kaybedildi. Bulgaristan ağır savaş tazminatı ödemeye mahkûm edildi (milli zenginliğin dörtte biri civarında). Bulgar ordusu küçültüldü. Silah üretimi yasaklandı vs.

> "Ağır şartlarına rağmen, Bulgaristan bu antlaşmanın gelecekte barışçıl bir yeniden gözden geçirilmesini (revizyonunu) ümit ederek, yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmeyi kabul etti" (Gyuzelev vd., 2008, 244).

Bu şekilde ders kitabında Bulgaristan'ın Revizyonist devletler sınıfında yer alması da meşrulaştırılmış olmaktadır.

Sonuç olarak bakıldığında Bulgaristan ders kitapları I. Dünya Savaşını emperyalist güçlerin bir savaşı olarak değerlendiriyor. Fakat Bulgaristan'ın bu savaşa katılması "meşru" olarak anlatılıyor. Çünkü Bulgar toprağı olarak kabul edilen Makedonya II. Balkan Savaşında Sırbistan ve Yunanistan'a kaybedilmiştir ve Bulgar vatanının bir parçası olan Makedonya toprakları geri alınmak istenmiştir. Makedonya'da Bulgar ordusunun sevinçle karşılanması da buna işaret etmektedir.

Savaşta Bulgaristan'ın aldığı yenilgi ve Neully (Noyi) Antlaşmasıyla yeni toprak kayıpları Bulgar tarihinin "2. Büyük Felaketi" olarak gösterilmektedir. Bu şekilde Bulgarların bu savaşta asıl "mağdurlar" olduğu imajı verilmektedir.

Savaşta ötekileştirilen ülkeler ise daha çok Balkan devletleri Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'dır. Avrupa devletleri arasında ise özellikle Fransa Bulgaristan'la yapılan haksız anlaşma nedeniyle olumsuz bir imaja sahiptir.

7.14 Bulgar Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti İmajı

Ders kitaplarında, günümüzde tartışılan önemli konulardan biri olan Osmanlı eserlerine de yer verilmiştir. XV.-XIX. Yüzyıl Osmanlı mimarisine mensup birçok eserin korunduğu ve günümüzde Bulgar ve Türk Hükümetlerinin karşılıklı olarak bu eserlerin tamirlerini yaptığı belirtilmiştir (Stoyanova ve Maneva, 2009, 64).

12. sınıf tarih ders kitabında Türkiye ile ilgili Birinci Dünya Savaşından sonra Yunan işgalinin gerçekleşmesi, Mustafa Kemal'in hayatı ve kurulan cumhuriyetin modernleşmesi için çaba sarf etmesi, soyadı kanunun çıkması gibi konulardan kısaca bahsedilmiştir.

Tarih ders kitaplarında komünist dönemle ilgili Türklere yönelik en önemli konulardan biri de zorunlu isim değişikliği ve 1989 yılında yaşanan zorunlu göç meselesidir. Bu konu hakkında üç satırlık bir bilgi verilmiştir. Buna göre 300.000'den fazla "Bulgar Türkü" zorla isim değişikliği sebebiyle 1989'da göç etmiştir. Bu konunun değerlendirmesinde "Komünist rejim toplumun güvenini kaybetmiştir ve Bulgaristan'ı dünyanın önünde lekelemiştir" ifadesi yer almaktadır (Stoyanova ve Maneva, 2009, 74).

Kısa da olsa bu konunun tarih ders kitaplarında yer alması Bulgaristan'da Sosyalist dönemle ilgili uygulamalara eleştirel bakıldığına ve zorunlu isim uygulamasının bir hata olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak baktığımızda, Bulgar tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imajının genel olarak olumsuz olduğunu söyleyebiliriz. Sosyalist dönemdeki tarih ders kitaplarında kullanılan "esaret", sömürü, katliam gibi kelimeler günümüz tarih ders kitaplarında çok daha az yer almaktadır. Fakat ders kitaplarındaki anlatımlar yine bu tür stereotipleri vermektedir. Yine Osmanlı fetihleri işgal ve istila olarak anlatılmakta, Osmanlı egemenliği ıstırap ve eziyet olarak tasvir edilmekte, Türkler katliamcı olarak resmedilmektedirler. Kullanılan sert ifadelerin azalması ders kitaplarında mevcut olan algının bütünüyle değiştiği anlamına gelmemektedir. Nitekim yaptığımız anketten çıkan sonuç da ülkede son derece negatif bir Osmanlı / Türk imajının var olmaya devam ettiğini göstermektedir. Nitekim bu imaj tarih ders kitaplarından ve tarih dersi veren milliyetçi düşünceye sahip sosyalist dönemden kalma öğretmenlerden beslenmeye devam etmektedir.

Bulgaristan tarih ders kitaplarında Balkanların Osmanlılar tarafından fethi haritası

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 381-464.

SEKİZİNCİ BÖLÜM:

YUNANİSTAN GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Betül Ayanoğlu*

İçindekiler

Giriş 382

8.1 Yunanistan Tarih Ders Kitapları 387
8.2 Malazgirt Savaşı (1071) 392
8.3 Miryokefalon Savaşı (1176) 398
8.4 Konstantinoupoli'nin Düşüşü (1453) 401
8.5 Osmanlı Egemenliği 409
8.6 İdari Yapı ve Yunanların Konumu 411
8.7 Adli Yapı ve Yunanların Konumu 414
8.8 Sosyal Yapı ve Yunanların Konumu 417
8.9 Ekonomik Yapı ve Yunanların Konumu 418
8.10 Osmanlı'ya Karşı Bağımsızlık Mücadelesi: Helen İhtilâli (1821 – 1830)420
8.11 Helen-Türk Savaşı (1897) 433
8.12 Makedonya Sorunu (1904 – 1908) 436
8.13 Balkan Savaşları (1912-1913) 440
8.14 Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkiler: Küçük Asya Felaketi (1919 – 1923)444
Sonuç 460

* Doktora öğr., Yıldız Teknik Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-8843-6957
E-mail: bayanoglu@hotmail.com

Giriş

Tarih ders kitapları, bir devletin olaylara yaklaşımı, benimsediği bakış açısı, idealize ettikleri ya da ötekileştirdikleri hususunda kuşkusuz büyük ipuçları ihtiva eder. Diğer bir ifadeyle bir devletin çeşitli konular hakkındaki resmi görüşü o devlete ait tarih ders kitaplarından kolayca öğrenilebilir. Ayrıca öğrenilmemesi gerekenler de sıkı bir denetime tabi tuttuğundan hangi hususların üzerinin örtülmeye çalışıldığı bilgisine de ulaşılabilir. Böylece tarih ders kitapları propaganda metinleri gibi büyük bir itinayla hazırlanıp okul seviyesindeki genç vatandaşlara sunulur ve bu öğretilerle harekete geçerek gelecekte yaşamlarını idame ettirmeleri, önceliklerini teşkil etmeleri, değer yargılarını oluşturmaları arzu edilir (Wirth, 2003, 25).

Toplumsal yapıda oluşan yeni dinamikler ile kimlik kavramının aldığı yeni siyasal anlam ve bunun akademik alandaki yansımaları var olan ulus devletler içindeki resmi ideolojilerin ve bunun araçlarının yoğun olarak sorgulanmasına yol açmıştır. Ders kitaplarını araştırmak amacıyla, uluslararası boyutta kurulan ilk bağımsız örgüt Föreningen Norden'dir (Pingel, 2010a). Bu kapsamda bahse değer diğer bir kuruluş ise Georg Eckert Uluslararası Ders Kitapları Araştırma Enstitüsü'dür (Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung, http://www.gei.de/). Ayrıca Goethe Enstitüsü ve Körber Vakfı gibi birimsel boyutta ders kitaplarını inceleyen yapılanmalardan da söz edilebilir (Silier, 2000, 80-81). Buna ek olarak kuruluşundan itibaren ötekilik ve stereotiplerin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yürüten UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) 1992 yılından itibaren Georg Eckert Enstitüsü ile birlikte bu alandaki araştırmalarına devam etmektedir. Bugün, bu birliktelik neticesinde oluşturulan Uluslararası Ders Kitapları Araştırmaları Ağı (International Textbook Research Network) dünyanın farklı bölgelerindeki 51 ülkeden toplam 322 uzmanıyla yeni enstitülere, dünyanın çeşitli yerlerinde yürütülmekte olan

projelere tarih, coğrafya ve sosyal bilimler ders kitapları araştırmaları alanında veri sağlamaktadır (Pingel, 2010b). Aynı şekilde yakın dönemde kurulan Avrupa temelli bir sivil toplum örgütü olan "Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)" (http://www.cdsee.org/home, 2010) de ortak tarih çalışmaları yürüten bir diğer kuruluştur. Avrupa Birliği de tarih ders kitapları araştırmaları alanında projeler yürüten bir diğer örgüttür. Avrupa Birliği'nin son dönemde gerçekleştirdiği "Tarih Eğitiminde Öteki İmgesi" (Council Of Europe Education and Languages History Teaching, "The Image of the Other in History Teaching", 2010) adlı çalışma, Avrupa toplumlarının artan dinsel ve kültürel farklılıklarını ders kitaplarına yansıtan öğretim stratejileri ve yöntemleri geliştirmek; saygı değerlerini teşvik ederek klişelerin ve önyargıların üstesinden gelmek; farklı kültürler arasında uzlaşma, kabul, anlayış ve karşılıklı güvene katkıda bulunmak amaçlarını taşımaktadır.

Ders kitaplarına yönelik araştırma ve sorgulamalarda eleştirel bir perspektifin öne çıktığı görülmektedir. Toplumsal ve ekonomik yaşamda "devrimsel dönüşümler" ile bilgi teknolojilerinin ilerleme kaydetmesi bir yandan bilgilerin çeşitlenmesine; diğer yandan ulusal kontrol mekanizması sebebiyle tek düze hale gelmesine neden olmuştur (Stradling, 2003, 93-99). Bu anlamda teknolojik gelişmelerin, tarih eğitimini de tekdüzelikten kurtarmaya yeterli olmadığı söylenebilir. Tarih kitaplarında, bugün hâlâ, devlet merkezli, devletlerin icraatlarını anlatmaya odaklanan, özelikle de çatışma ve savaşlara ağırlık veren bir üslup görülmektedir. Bu noktada tarih anlatımının temel sorunlarından biri de neyin anlatıldığı kadar neyin dışarıda bırakıldığıdır. Siyasi ve askeri ağırlıklı konulara monoton ve kuru bir anlatımın eklenmesi sonucunda tarih derslerinin dengesizlikler ihtiva ettiği söylenebilir (Ertürk, 2008, 249). Ders kitaplarının bu durumu, savaş tarihçiliğinin etkisinde kalmaktan kaynaklanıyor olabilir. Nitekim savaş ve tarih uzun yıllar özdeş iki kavram olarak algılanmıştır. Bu anlayış, tarih ve sosyal bilimlerin diğer dallarındaki bütün ilerlemelere karşın bazı

tarihçiler ve ders kitabı yazarları için günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Aslan, 2008, 303).

Tarih kitaplarındaki anlatılarda yer alan kahramanlık, cesaret, medenilik gibi öznel normlar, tarihsel algının biçimlenmesine katkı sağlamaktadır. Böylece okullarda öğretilen tarih dersleri övünme, gurur, küstahlık gibi etnik merkeziyetçi tarzı benimsemektedir (Güvenç, 1998, 27).

Sonuç itibarıyla tarih öğretimi ve araştırmaları, bir yanıyla geçmişin imgesini doğruya yakın çizmeye çalışan bir bilim alanı, diğer yanıyla ise bugün için kullanma arzusuyla bir bilinç oluşturma ve çarpıtma aracıdır (Özbaran, 2008, 7).

Tarih ile bugünün etkileşimi, "karşılıklı konulmuş iki aynanın kendi içlerinde birbirlerini sonsuza kadar üretmeleri gibi bir doğurganlık ve süreklilik arz eder" (Köksal, 2007, 271-278). Bugünün değer yargıları ile geçmişin kurgulanması, bugün ile geçmiş arasında doğal bir etkileşim yaratmaktadır. Bu etkileşimin sonucunda da tarih kaynaklı bilgiler, belli bir seçiciliğe tâbi tutularak işlevselleştirilmektedir.

Yukarıda sıralanan eleştirel yaklaşımlar ders kitaplarına yönelik araştırmalar ve sorgulamalarda öne çıkan temel başlıklardan bir kısmını ifade etmektedir. Ders kitaplarının hazırlanma süreci yalnızca akademik bir süreç değildir. Çünkü bu süreç, belli politik kararları da kapsayan karmaşık bir mekanizmayı işaret etmektedir. Ders kitaplarının oluşmasında politik, psikolojik, sosyal bir arka plan olduğu bilinmektedir. Tarih yazımı konusunda son dönemdeki akademik açılımlara rağmen, gerek duyulan ölçüde nesnelliğe yaklaşılamadığı da güncel bir eleştiri konusudur (Millas, 1998, 261).

Bugün, ders kitapları araştırmaları mevcut tarih yazımının birçok bakımdan reforma ihtiyacı olduğu görüşünü desteklemektedir. Bu yeni görüş özellikle hazırlanan proje ve raporlarda yer bulmaktadır. Buna göre, ders kitaplarında verilen örneklerin sadece ulusun kahramanlarına, vatan ya da bayrak

sevgisine indirgenmemesi ve çerçevesinin çeşitlendirilmesi tavsiye edilmektedir (Bu bağlamda, Tarih Vakfı "Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi Bulgular ve Tavsiyeler Raporu, Ocak 2009"; "Wolfgang Höpken (Georg-Eckert-Institute for International Textbook Research, Braunschweig, Germany) History-Textbooks and Reconciliation – Preconditions and Experiences in a Comparative Perspective, World-Bank meeting, November 11th, Washington, D.C., 2010" çalışmaları örnek gösterilebilir).

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümlenebilmesinde en önemli engellerden birisini iki ülke halkının ve yöneticilerinin birbirlerine ilişkin değer yargılarının ve algılamalarının oluşturduğu kabul edilmektedir. Öğrenilmiş yargı ve algılamalar büyük ölçüde *biz* ve *öteki* ayrımına dayanmakta ve karşılıklı ilişkileri şekillendirmektedir. Bu değer yargılarını öğrenme sürecinin kaynaklarından biri ise temel öğretim kurumlarıdır. Bu kurumlarda zorunlu tutulan öğrenme süreçleri ve okutulan ders kitapları yaratılan *öteki* kimliğinin günlük yaşamdaki konumunu belirlemekte ve reel gerçekliğin sınandığı bir ölçüt haline gelmektedir (Bu kapsamda, 2000'li yılların ikinci yarısında Halil Berktay ve Christina Koulouri, Türk - Yunan tarih ders kitaplarına ilişkin ortak tarihi birlikte yazmak ve mevcut olumsuzlukların tespitine yönelik uzun soluklu bir çalışma başlatmışlardır).

Bu araştırmanın ana amacı, aidiyet ve ortak bellek aktarımının temel araçlarından biri olarak görülen tarih ders kitaplarının ne tür söylemler-görseller ihtiva ettiğinin ve zihinlerde nasıl bir öz-öteki imgesinin şekillenmesine katkı sağladığının örneklerle saptanmasıdır. Çalışmanın temel sorusu, çoğu zaman dile getirilen Yunan tarih ders kitaplarında Türklere yönelik hakaret ve küçük düşürücü nitelemeler bulunduğu yönündeki söylemlerin 2011-2012 öğretim yılı itibarıyla geçerli olup olmadığıdır. Buradan hareketle milli kültür aktarma fonksiyonunun resmi bir uygulaması olarak öğretim

kurumlarında okutulan tarih ders kitaplarındaki *biz* ve *öteki* imgeleri incelenmektedir.

Bu araştırma sırasında özellikle Avrupa Birliği kaynaklı örgütlenmelerin (örneğin EURYDICE) ve Yunanistan Milli Eğitim, Yaşam Boyu Öğrenim ve Din İşleri Bakanlığı'nın raporları ve çalışmaları esas alınmıştır. Bunların yanı sıra Yunanistan tarih ders kitapları ile ilgili olarak sistemli bir çalışma içerisinde bulunan Christina Koulouri, Anna Frangoudaki, Loris Koullapis, Halil Berktay, Herkül Millas, Penelope Stathis, Nilüfer Çağlar'in araştırmalarından öncelikle faydalanılmıştır.

Araştırmaya esas olacak veriler, Yunanistan'da 2011-2012 öğretim yılında ilköğretim birinci kademede (ISCED 1: Avrupa Birliği üyeleri tarafından benimsenen Uluslararası Eğitim Standardı Sınıflandırması 1, 2, 3, 4, 5 ve 6. sınıflar. Bahsi geçen sınıflar zorunlu eğitim kapsamındadır) ilköğretim ikinci/ortaöğretim birinci kademede (ISCED 2: 7, 8 ve 9. sınıflardır. Bahsi geçen sınıflar zorunlu eğitim kapsamındadır) ve ortaöğretim ikinci kademede (ISCED 3: 10, 11 ve 12. sınıflardır) okutulan tarih ders kitapları taranarak elde edilmiştir. Bu kaynaklarda ortak benlik ve aidiyet duygusunun teşekkül etmesinde büyük rol oynayan ortak geçmiş, ders kitapları aracılığıyla yeni kuşaklara aktarılırken hem *biz* hem de *öteki* imgesinin yaratılması aşamasında tercih edilen sözcükler, sıfatlar, zamirler, fiiller, konuların nasıl bir üslup ve tonla aktarıldıkları, ne tür görsel malzeme (harita, çizim, vs.) kullanıldığı incelenmiştir. Şüphesiz imgelerin yaratılmasında tek mecra ders kitapları değildir. Ancak ders kitaplarının ayırıcı farkı, resmi, zorunlu ve ücretsiz olarak ilgili ülkenin bütün öğrencilerine ulaştırılan yegâne kaynaklar olmalarıdır.

Sistematik arka planı imgebilim ile desteklenen bu araştırmada yer verilen doğrudan alıntıların Türkçe'ye tercümesi araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş olup, bu tercümelerden bir kısmı araştırmacının yüksek lisans tezinde de kullanılmıştır. Doğrudan alıntıların analizi sırasında alıntıdan birebir ödünçlenen kelimeler tırnak işareti içerisinde, alıntıdan

hareketle araştırmacının ulaştığı nitelemeler ise italik formda verilmiştir. Bütün alıntılar orijinallerine sadık kalınmaya çalışılarak en az kayıpla aktarılmaya çalışılmıştır.

Erken tarihsel ilişkilerin ders kitaplarında anlatımı çerçevesinde Malazgirt ve Miryokefalon Savaşları mevcuttur. Bahsi geçen savaşlar, Yunan tarih ders kitaplarında müstakil bir konu başlığı altında ele alınmamış olup, "1000'li yıllarda Bizans'taki gelişmeler ve dış tehlikeler", "yeni düşmanlar" gibi konuların içerisinde alt anlatılar şeklinde aktarılmıştır. Bu anlatılara Yunan tarihçilerine ait okuma parçaları da eşlik etmektedir.

8.1 Yunanistan Tarih Ders Kitapları

Yunanistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra siyasal yapılarını oluşturma sürecine girmiştir. Bu süreçte hukuk ve eğitim sistemlerinin alt yapısını Alman ve Fransız modellerine dayandırdığı görülmektedir. Yunanlara ulusal kimliğin aşılanması için 1837 yılında Atina Üniversitesi kurulmuştur. Ulusal eğitimin amiral gemisi durumunda bulunan Atina Üniversitesi ve okulların temel amacı, antik dönemin yeniden canlandırılması ve Yunanlara buna uygun bir kimlik inşasıdır (Clogg, 1997, 65-69. Yunanistan'ın kurulduğu günlerde iktidara gelen Bavyeralı yönetim öncelikli olarak devletin alt yapısının ve organlarının oluşturulmasına; Yunan ulusu ile Yunan kimliğinin inşa edilmesine odaklanmıştır).

I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde Avrupa'da yaşanan siyasal ve ekonomik krizlerin Yunanistan'a da yansıdığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Yunan tarih yazıcılığı da durağan bir görüntü çizmemekte; iktidardaki yapıların veya unsurların dönüşümüne paralel bir eğilimde değişmektedir. Bu dönüşümde global trendlerin etkisinin olduğunu söylemek de mümkündür (Koulouri vd., 2002, 97-98).

1970'in ilk yarısına kadar Yunanistan'da gerçekleştirilen tarih ders kitapları incelemelerinin sonuçları konu

anlatımlarında çeşitli çarpıtmalar olduğu ve metinlerin siyasi propaganda niteliğinin ağırlıkta olduğu şeklindedir. Bu durum, genel anlamda Yunan siyasi tarihindeki krizlere bağlı olarak değerlendirilebilir (Frangoudaki, 1998, 96). Ancak günümüzde, Yunanistan'da, tarih ders kitaplarının hazırlanmasında, demokratik değerlere uygunluk ve nesnellik yolunda ilerleme kaydedildiği düşünülmektedir (Frangoudaki, 1998, 97).

Yunanistan'da öğretilen tarihin genel anlamda ulusal nitelikte olduğu kabul edilebilir. Eskiye oranla komşulara ait küçük düşürücü atıflar kitaplardan çıkarılsa da kitaplar hâlâ etnik merkezci bir yapı sergilemektedir. Kitaplarda Yunan ulusunun iki ana özelliği dikkat çekicidir. Bunlardan ilki antik çağdan itibaren süreklilik arz etmeleri diğeri ise kusursuz bir homojenlik sergilemeleridir (Clogg, 1997,13; Tsoukalas, 1999, 11; Özkırımlı, 2008, 83-84; Ελευθεροτυπία Ιστορικά, 2001. Ondokuzuncu yüzyılda Atina Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Konstantinos Paparrigopoulos, antik çağ, ortaçağ ve çağdaş dönemleri kesintisiz olarak birbirine bağladığı bir Yunan tarihi yorumunu ortaya atmıştır. Böylece Bizans ve Osmanlı dönemlerinden kaynaklanan on beş yüzyıllık kesinti ortadan kalkarak, Antik Yunan'dan Çağdaş Yunan'a geçiş sağlanmıştır. Bu yeni yaklaşım aynı zamanda J.Philipp Fallmerayer'ın başını çektiği bazı Avrupalı bilim insanları tarafından Çağdaş Yunanların yarımadanın ve Anadolu'nun antik dönemdeki sakinleriyle bir bağı bulunmadığı, Bizans'ın çöküş dönemi sırasında bölgede yaşayan Slav ve Arnavut asıllı topluluklarla ilgisi olabileceği yönündeki yaklaşımlarına da karşılık niteliğinde olmuştur). Bu durum Yunanların, Avrupa uygarlığının temel taşlarından birini teşkil ettiği görüşünü destekler niteliktedir. Üstünlüğün tartışılmaz bir şekilde Avrupalılarda dolayısıyla Yunanlarda oluşu Avrupalı olmayanları "kültürel istilacılar olarak dışla[maktadır]" (Koulouri, 2003, 105-106).

Yunanistan'da her düzeyde eğitim (yani ilk-orta-lise-üniversite) devlet eliyle vatandaşlara ücretsiz olarak sağlanmakta ve genel bütçe içerisinde yer verilen eğitim

harcamaları öğretmen maaşları, okul giderleri, okul kitapları, öğrenci servisleri, yemekhane giderleri, yurt giderleri ve bursları kapsamaktadır. Eğitim alanında gerçekleştirilen yenilikler ve iyileştirmeler %75 AB fonlarından, %25 ulusal fonlardan karşılanmaktadır (Yunanistan Milli Eğitim, Yaşam Boyu Öğrenim ve Din İşleri Bakanlığı, 2010).

Yunanistan, Pedagoji Enstitüsü (http://www.pi-schools.gr/) üzerinden sınırlı şekilde yer verdiği okul kitaplarının dijitalleştirilmesi işini "Sınırsız Eğitim" sloganıyla yepyeni bir platforma taşımış Dijital Okul (Ψηφιακό Σχολείο) (http://digitalschool.minedu.gov.gr/) adlı web sitesinden ilk-orta-lise seviyesinde okutulan bütün ders kitapları uzaktan erişime açılmıştır (Bu çalışmayla sınırlar ortadan kalkmakta ve Yunanistan dışında ikamet eden Yunan vatandaşlarının da okul kitaplarına ulaşmaları hedeflenmektedir. Bu noktada bir bilgiyi daha paylaşmakta yarar vardır: Güney Kıbrıs tarih ders kitaplarının pek çoğu da Yunanistan tarafından gönderilmektedir. Güney Kıbrıs'ın kendisi tarafından hazırlanan 3 adet tarih ders kitabı mevcuttur ve bunlar Kıbrıs Tarihi adıyla sırasıyla ilk-orta ve lise seviyelerinde kullanılmaktadır. Bunun dışında Yunanistan'dan gönderilen tarih ders kitapları öğretmenin inisiyatifi doğrultusunda seçilerek kullanılabilmektedir. Bu sebeple mevcut Yunanistan müfredatından farklı olarak önceki dönemlere ait bugün Yunanistan'da kullanımdan kaldırılmış olan tarih ders kitapları da Güney Kıbrıs'ta kullanılabilmektedir).

Yunanistan'da ilköğretim, 1 öğretmenli okullardan 12 öğretmenli okullara kadar uzanan ve çeşitli kategorilere ayrılan bir sistem içerisinde gerçekleştirilmektedir: Standart ilköğretim okulları, tam gün okullar, pilot okullar (Πειραματικό Σχολείο), azınlık okulları, çok kültürlü okullar (Σχολική Κουλτούρα), ikinci şans okulları (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας) (18 yaş ve üzeri olup herhangi bir sebepten ötürü ilköğretimi tamamlayamamış bireyler için eğitim veren okullar). Bahsi geçen bütün okullar karma sistemde eğitim vermekte olup, eğitim dili Yunanca'dır.

Sadece Müslüman azınlık okullarında Türkçe dersi de mevcuttur. Tam gün ilköğretim okulları ilk kez 1997'de hayata geçmiştir. Pilot okullarda yürütülen eğitim öğretim çalışmaları üniversitelerin pedagoji bölümlerinin uygulamalarına ışık tutar. Farklı metotlar, eğitim malzemeleri, yeni programlar bu okullarda denenir. Yunanistan'da azınlık okulları denince akla ilk olarak Müslüman azınlık okulları gelmektedir. Eurydice'ın (European Commission Education, Audiovisual ve Culture Executive Agency) 2009-2010 dönemi Yunanistan raporlarına (Eurydice, 2011) göre Batı Trakya'da 194 tane Müslüman azınlık okulu bulunmaktadır. Çok kültürlü okullar ise daha çok göçmen ve Çingenelerin ikamet ettiği bölgelere açılmıştır ve toplam sayısı 13'tür. Yunanistan Milli Eğitim, Yaşam Boyu Öğrenim ve Din İşleri Bakanlığı 2007-2008 verilerine göre ülkede 5.448 devlet okulu, 371 özel okul mevcuttur (Yunanistan Milli Eğitim, Yaşam Boyu Öğrenim ve Din İşleri Bakanlığı, 2010).

Yunanistan'da ortaöğretim ise zorunlu ortaöğretim birinci kademe ve isteğe bağlı ortaöğretim ikinci kademe şeklinde iki aşamada ele alınır. Ortaöğretim ikinci kademe de kendi içerisinde ikiye ayrılır: Genel liseler ya da aynı statüde olan akşam liseleri ve meslek liseleri. Yukarıda ilköğretim ile ilgili yapılan sınıflandırmalar ortaöğretim için de geçerliliğini muhafaza eder. Bunun dışında sanat, spor, müzik okulları gibi branş eğitimi veren ya da kilise eğitimi veren dini ortaöğretim okulları da mevcuttur. Ülkede 6 azınlık ortaöğretim okulu (hepsi Batı Trakya'dadır), 12 çok kültürlü okul, 46 pilot okul hizmet vermektedir. Ayrıca 1999-2000 eğitim öğretim yılından itibaren ortaöğretimde de ikinci şans okulları devreye alınmıştır.

Ülkede, 2007-2008 verilerine göre, ortaöğretim birinci kademede toplam 1.884 devlet okulu, 110 özel okul; ortaöğretim ikinci kademe 1293 devlet genel lisesi, 112 özel genel lise, 927 devlet meslek lisesi ve 41 özel meslek lisesi bulunmaktadır (Yunanistan Milli Eğitim, Yaşam Boyu Öğrenim ve Din İşleri Bakanlığı, 2010).

Yunanistan'da tarih öğretimi müfredatı ve tarih ders kitapları Yunanistan Milli Eğitim, Yaşam Boyu Öğrenim ve Din İşleri Bakanlığı'na (Υπουργείου Εθνικής Παιδείας Διά Βίου και Θρησκευμάτων) bağlı olarak faaliyet gösteren Pedagoji Enstitüsü (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο) tarafından belirlenmektedir (Koulouri vd., 2002, 98; (Yunanistan Milli Eğitim, Yaşam Boyu Öğrenim ve Din İşleri Bakanlığı, 2010). Devlet tarafından hazırlatılan tek tip ders kitapları okullarda ücretsiz olarak öğrencilere ulaştırılmaktadır. Okulların eğitim çalışmalarının değerlendirilmesinden Eğitim Araştırma Merkezi (Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας) ve Pedagoji Enstitüsü eş oranlı sorumludur. Yunanistan'da ilkokul 6 sene, orta okul 3 senedir. Dolayısıyla zorunlu ilköğretim 9 sınıfa tekabül etmektedir. Lise eğitimi ise 3 yıldır ve isteğe bağlıdır (Yunanistan Milli Eğitim, Yaşam Boyu Öğrenim ve Din İşleri Bakanlığı, 2010).

Tarih öğretmenleri hazırlanan müfredata ve tarih ders kitaplarına uymakla yükümlüdür. Verilen eğitim kapsamında, Pedagoji Enstitüsü'nün beyan ettiği hedefler arasında; değerlere ve ilkelere bağlı, yaşam boyu öğrenmeye istekli, ekonomik hayatta başarıyla yer alabilecek, sorumlu ve aktif vatandaşlar yetiştirmek olarak sıralanmaktadır. Öğrencilerin haftalık tarih ders yükü yaşlarına ve sınıflarına bağlı olarak 23 ilâ 35 saatten oluşmaktadır. Tarih dersi, ilköğretim birinci kademede üçüncü sınıftan itibaren bağımsız bir ders olarak okutulmaktadır. Tarih dersleri ilköğretimden ortaöğretimin sonuna kadar haftada iki saattir. Sadece ilköğretim dokuzuncu sınıfta haftada 3 saat tarih eğitimi verilmektedir (Eurydice, 2011).

Mevcut müfredat, ulusal tarih silsilesi bakımından incelendiğinde, mitoloji ile başlayan konuların, tarih ders kitaplarındaki sırasıyla, Kiklad, Miken, Minos Uygarlıkları, Perikles Dönemi, Büyük İskender Dönemi, Roma İdaresi Altında Yunanlar, Bizans Dönemi, Osmanlı İdaresi Altında Yunanlar ve Yunanistan şeklinde olduğu görülmektedir. 2009-2010 eğitim öğretim yılında Yunanistan'da okutulan tarih ders kitapları şunlardır: İlkokul 3. sınıf "Mitoloji'den Tarihe" (Μαϊστρέλλης vd.,

2009), ilkokul 4. sınıf “Eskiçağda” (Κατσουλάκος vd., 2009a), ilkokul 5. sınıf “Bizans Döneminde” (Γλεντής vd., 2008), ilkokul 6. sınıf “Yeniçağda” (Ακτύπης vd., 2009), ortaokul 1. sınıf “Eskiçağ Tarihi” (Κατσουλάκος vd., 2009b), ortaokul 2. sınıf “Ortaçağ ve Yeniçağ Tarihi” (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008), ortaokul 3. sınıf “Yeniçağ ve Yakınçağ Tarihi” (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009), lise 1. sınıf “Eskiçağ Dünya Tarihi” (Μαστραπάς, 2009), lise 2. sınıf “Ortaçağ ve Yeniçağ Dünya Tarihi” (Δημητρούκας vd., 2009), lise 3. sınıf “Yeniçağ ve Yakınçağ Dünya Tarihi” (Κολιόπουλος vd., 2009) ders kitaplarıdır.

8.2 Malazgirt Savaşı (1071)

Kapadokya kökenli, kültürlü ve mert bir kişiliğe sahip olan IV. Romanos Diogenes 1068’de Bizans’ın imparatoru olunca imparatorluğun içerisinde bulunduğu bütün ekonomik sıkıntılara rağmen Selçukluların ilerleyişinin önüne geçmek ve onları durdurmak için kendi önderliğinde bir ordu kurarak sefere çıkar. Buradaki amaç imparatorluktan toprak almaya çalışan yeni düşmanların dizginlenmesidir. Bu durum şöyle aktarılmaktadır:

> “11.yüzyılda, Selçuklu Türkleri, imparatorluğun doğu bölgelerini tehdit ediyorlardı. Bunlar, Asya kökenli bir halktı ve çoğu Arapların yanında paralı asker olarak çalışıyorlardı – onlardan da Müslümanlık inancını almışlardı. Başları Alp-Arslan ile neredeyse korunmasız [olan] Bizans sınırlarını geçtiler, Ermenistan’ın doğu vilayetlerini ve Kapadokya’yı ele geçirdiler ve Kesaria’ya [Kayseri] kadar ulaştılar. Ama son hedefleri Konstantinoupoli’ydi” (Γλεντής vd., 2008, 88).

Bizans ve Ermenistan sınırlarının birbirlerinden ayrıştırılamadığı anlatı Selçuklular ile Ermeniler arasında gerçekleşen bir savaşa işaret etmezken Ermeniler yerine harekete geçen Bizanslılardan bahsetmektedir. Selçuklular paralı asker olarak Arapların yanında savaşarak tecrübe kazanmış ve korumasız olan Bizans sınırlarını kolayca geçmiştir. Yine anlatıya göre Bizans sınırları içerisinde bulunan

Ermenistan'dan da bazı şehirleri ele geçiren Selçukluların daha o zamanlardan nihai hedefi İstanbul'a ulaşmaktır.

Pek çok sıkıntının iç içe yaşandığı ifade edilen 11. yüzyılda Arap hakimiyetinin azalması neticesinde Doğu'nun Selçukluların kontrolüne geçtiği ve Arap etkisine son vererek Batı'ya doğru ilerlemeye başladıkları bu esnada önlerine çıkan toprakları ele geçirdikleri anlaşılmaktadır. Farklı bir ifadeyle pek çok sorun bir arada yaşanmaktadır ve bu durumdan Selçuklular faydalanmaktadır:

> "Bu dönemde, ekonomi haricinde, devletin İtalya'daki ve Balkanlardaki savunması da güçlü yara aldı. Fakat çok [daha] büyük [bir] problem Doğu'nun savunmasında çıktı. Orada, Selçuklu Türkleri, […] 1000 yılında[n] [itibaren] Batı'ya yöneldiler ve Halifeliğin yani Arap devletinin gerilemesinden ve parçalanmasından faydalanarak eşi benzeri görülmemiş hızla, Yakın Doğu'daki Arap hakimiyetinin son kalıntılarını ortadan kaldırdılar" (Δημητρούκας vd., 2009, 54).

Bu dönem sekizinci sınıf kitabında kriz dönemi olarak işaret edilir ve 1025 ila 1453 arasına tarihlendirilir (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 54-55). Bizans bir yandan zayıflamakta diğer yandan Doğu-Batı bölünmesini yaşamaktadır. Bütün bu sebeplerden ötürü 11. yüzyıl kayıpların yılı olarak adlandırılır. Askeri başarısızlıklar ve yenilgilerin peş peşe sıralandığı Komninoslar (Komenoslar) döneminin düşmanları şu şekilde tablolaştırılmıştır:

BİZANS'IN DÜŞMANLARI	(11. YY SONU)
HALKIN ADI	FAALİYETLERİ
Normanlar	Epir kıyılarını tehdit ediyorlar
Kumanlar	Balkanları yağmalıyorlar
Selçuklu Türkleri	Küçük Asya'nın bir bölümünü ele geçiriyorlar

Şekil 1. "Komninoslar ve İmparatorlukta Bazı Yeniden Düzenlemeler" (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 55).

İmparatorluk eş zamanlı bir saldırıyla karşı karşıyadır. Doğu'da ve Batı'da yeni düşmanlar peyda olmuş ve imparatorluğun toprak bütünlüğünü tehdit etmeye başlamışlardır. Bunlardan biri de imparatorluğun Doğu sınırlarında görünen Selçuklulardır:

> "Aynı dönemde yeni düşmanlar devletin toprak bütünlüğünü tehdit etmeye başladılar. Ermenistan'ın Van Gölü yakınlarında [gerçekleşen] Matzikert Savaşı'nda (1071) Bizansın paralı askerlerini bozguna uğratan Türk soyundan Selçuklar Doğu'da göründü. Silah, disiplin ve moral eksikliği yenilginin temel etkenleriydi. Aynı hızla İskandinav kökenli Normanlar, Bizanstan İtalyan dominyonlarını aldılar. 1071'de İtalya'daki son Bizans tahkimatı, Adriyatik kıyılarındaki Bari şehri, onların eline düştü" (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 53).

Anlatıda da işaret edildiği üzere 1071 hem Doğu'nun hem Batı'nın kara yılıdır. Her iki tarafta da toprak kaybedilmiş olduğundan Bizans'ın iki cephede savaş verdiği ve bu nedenle kayba uğradığı düşünülebilir. Üstelik sadece iki cephede savaş vermenin de ötesinde Bizans askeri açıdan da büyük eksiklikler içerisindedir:

> "IV. Romanos Diogenes'in Ordusu
> İmparator, Romalıların imparatoruna yakışmayan fakat [o] zamanların [bir] özelliği olarak Bulgarlardan, Uzlardan ve tesadüfen orada bulunan diğer yabancılardan [...] oluşan [bir] orduyla acele sefer için yola çıktı. Bunların hepsi Doğu'da bulunan ve bu olağan dışı olaya sahne olan Frigya'ya gitmek [üzere] imparatorluk emri aldılar. Doğuyu ve Batı'yı kontrolleri altında tutan meşhur Roma askerleri [...] yoksulluktan, kaygıdan ve silahsızlıktan muzdariptiler. Çünkü uzun zamandır hiçbir imparator sefer düzenlememişti, askerler lakayıt, işe yaramazdı. [M]aaştan ve günlük ihtiyaçlardan yana eksiklikleri vardı. Korkak ve çatışmadan kaçan [insanlar]dı ve her türlü cesaret gerektiren eylem için yeteneksiz görünüyorlardı. Buna karşın düşmanın askerleri cesur, kararlı, tecrübeli ve genel olarak savaşa uygunlardı" (Δημητρούκας vd., 2009, 54. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Γεώργιος Κεδρηνός, II, 668-669, στο: Σπ. Βρυώνης, Η παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και η διαδικασία του εξισλαμισμού (11ος – 15ος αι.) μετ. Κ. Γαλαταριώτου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996, 82.)

Yunan tarih ders kitaplarında asker ve silah üzerinden kıyaslamanın sadece yenilgiyle sonuçlanan savaşlar için yapıldığı görülmektedir. Her olayın gerekçelendirilmeye çalışıldığı bu yaklaşımda eğer bir savaş kaybedilmiş ise ya ordu ya da mühimmat yetersizdir aksi takdirde bir eşitlik durumu söz konusu olsa o zaman Bizans yahut Yunan ordusunun galip gelmesi gerekliliktir.

Bir diğer husus anlatıların devamında, savaş sonunda mağlup olacak imparatorluk ordusunun aslında başka milletlerden oluşan paralı, işe yaramaz askerler topluluğu olduğu bilgisinin verilmesidir. Bu anlamda savaşı imparatorluğun mu yoksa bu karma ordunun mu kaybettiği belirsizleşmektedir. Farklı bir bakışla eğer imparatorluk kendine ait düzenli ve idmanlı bir orduya sahip olsa yenilmeyecektir. Öyleyse yenilgiden sadece imparatorluğu yahut imparatorun kendisini sorumlu tutmak haksızlıktır. Çünkü bütün bu yoksunluğa karşın imparator bizzat kendisinin önderlik ettiği bir sefer düzenler ve Selçukluları geri püskürtmeye çabalar:

> "IV. Romanos Diogenes (1067-1071), Selçukluların, Bizans Devleti'nin Doğu vilayetlerindeki yıkımsal işgallerini bitirmeye çabaladı. Belirleyicin savaş 1071'de, Bizans ordusunun çoğunun yok olduğu Matzikert'te verildi. Romanos'un kendisi esir düştü ama barış anlaşması imzaladı ve serbest bırakıldı. İmparator Konstantinoupoli'ye geri dönünce siyasi rakipleri onu ortadan kaldırdılar. Selçuklu Türkleri bu olayı bahane olarak kullandılar ve barış anlaşmasını feshettiler. Böylece Bizansların Matzikert'teki mağlubiyeti felakete dönüştü [çünkü] bir on yıl içerisinde Türkler Küçük Asya'nın büyük bir bölümünü ele geçirdi" (Δημητρούκας vd., 2009, 54.)

Savaşın sonunda Romanos'un ordusu yenilmiş, kendisi esir düşmüştür. Bu mağlubiyet ve esaret Yunan tarih ders kitaplarında önem verilen konulardandır zira imparatorluğun doğusu yeniden şekillenmiştir: "1071 Matzikert savaşında Romanos'un ordusu büyük felakete uğradı ve kendisi Türkler tarafından esir alındı. Böylece engelsiz Selçuklular neredeyse bütün Küçük Asya'yı [Anadolu] işgal ettiler ve Bizans'ın Anadolu yollarını kestiler." (Γλεντής vd., 2008, 89). Anadolu ile bağları

kesilen imparatorluk ve esir düşen imparator Selçukluların engellenemez bir şekilde ilerlemesine neden olmuştur. İmparatorun esareti ve serbest bırakılışı beşinci sınıf kitabında bir alıntı eşliğinde sunulmaktadır:

> "Alp-Arslan esir IV.Romanos'a Saygı Gösteriyor
> Selçuklu Türklerinin lideri Alp-Arslan, Matzikert savaşından sonra esir imparator IV. Romanos'a sadece mertlerin layık olduğu [bir] iyilikle davrandı. Onu yemeğe davet etti ve ona dedi ki: 'Korkma, kötü hiçbir şey olmayacak. Krallığınızın yüceliğine yakışır şekilde saygı göreceksiniz. Çünkü inanıyorum ki talihin değiş[ebil]eceğini düşünmeyen ve başkalarının yıkımlarına saygı duymayan insan ahmaktır.'
> Ve sözünü tutarak, onu korumalarıyla beraber serbest bıraktı ve onunla barış anlaşması imzaladı" (Γλεντής vd., 2008, 90. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "M. Psellos, Kronik").

Olumlu bir imaja sahip olan Alparslan imparatorun şanına yaraşır bir şekilde onu ağırlamaktadır. Ancak imparator geri döndüğünde alaşağı edilince yaptığı anlaşmayı bozar ve bu fırsattan yararlanmak arzusuna girer. Burada imparatorun kişiliği karşısında etkilenen bir Alparslan figürü mü mevcuttur yoksa imparator mu kendisine gösterilen saygıdan etkilenir belirsizdir. Nitekim Alparslan kendisine muhatap olarak imparatorluğu değil imparatoru almıştır çünkü anlatıya göre imparator tahtından edilince yapılan anlaşmanın geçersiz olduğunu ilan etmektedir.

Sonuçları bakımından Malazgirt Savaşı imparatorlukla Selçukluları –ki Yunan tarih ders kitaplarında Selçuklularla Türkler özdeştir- karşı karşıya getiren en önemli muharebedir. İmparator Selçukluların önünü kesmek için uzun zaman sonra ilk kez imparatorluk ordusunu toplamış ancak başarısız olmuştur. Böylece doğuda bir yerlerde ilerleyen Selçuklulara karşı savaşı başlatanın imparator olduğu düşünülebilir. Buradan hareketle imparatorluğun sınırlarının korumasız ve imparatorluğun kendisinin de merkeze sıkışmış bir yapı sergilediği anlaşılabilir. Bu seferin mağlubiyetle sonuçlanması

bakımından Selçukluların güven kazandıkları ve artık önlerinde hiçbir engel kalmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Beşinci ve sekizinci sınıf kitaplarında tam olarak ifade edilmeyen felaket on birinci sınıf kitabında bir alıntı eşliğinde şu şekilde aktarılır:

> "Matzikert Savaşı'nın Sonuçları
> Diogenes'in halefleri döneminden [itibaren] barbarlar Romalıların imparatorluğunun sınırlarını çiğnediler. Barbarların gücü babamın (Aleksios I. Komninos) krallığı başlayınca da azaltılmadı. Hristiyanlara karşı kılıç darbeleri vuruldu, mızraklar atıldı, çarpışmalar, savaşlar, katliamlar yapıldı. Şehirler tahrip edildi, bölgeler yağmalandı, Romalıların ülkesinin tamamı Hristiyanların kanıyla boyandı. Bazıları oklardan ve mızraklardan hazin bir şekilde öldüler, diğerleri evlerinden Pers şehirlerindeki esarete sürüklendiler. Bütün bunların üzerinde dehşet hüküm sürdü ve hepsi saklanmak için mağaralara, ormanlara dağların tepelerine koştular" (Δημητρούκας vd., 2009, 54. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Αννα Κομνηνή III, 229, στο: Σπ. Βρυώνης, ό. π., 147-148").

Kitaplarda Türklere yönelik "barbar" nitelemesi görülmezken başka anlatılara yer verilen okuma parçalarında bu tür söylemler kullanılmaktadır. Böylece kitabı kaleme alanlardan bağımsız olarak o dönemi kaleme almış yahut o döneme tanıklık etmiş kişilerin ağzından bu tür değerlendirmeler aktarılmaktadır. Açıktır ki buradaki barbarlar Selçuklu Türkleridir ve Müslüman'dır. Malazgirt Savaşı anlatımı dâhilinde din tespitinin yapıldığı ve bunun bir din savaşına dönüştürüldüğü tek anlatı on birinci sınıf kitabında yer alan yukarıdaki anlatıdır. Bir toprak paylaşımından ziyade dinler arası bir savaş yapıldığının öneminin çizildiği metinde ülkenin tamamı kana bulanmaktadır. Hristiyanlar katledilmekte, hunharca öldürülmekte ve yerlerinden edilmektedir. Bu korku o kadar büyük ve etkilidir ki insanlar Türklerden kaçmak için kendilerini vahşi hayatın kollarına atmakta ve güç bela canlarını kurtarmaya çalışmaktadırlar.

8.3 Miryokefalon Savaşı (1176)

İlgili konu Malazgirt Savaşı'na oranla çok sınırlı biçimde ele alınmıştır. Öyle ki beşinci sınıf kitabında bu konuya hiç değinilmezken sekizinci sınıfta iki paragraf on birinci sınıfta ise yarım sayfa yer ayrılmıştır. Buradaki hareket noktası Malazgirt ile başlayan felaketlerin Miryokefalon ile sağlamlaşması ve pekişmesidir. Miryokefalon Savaşı'na kadar barındırılan umut duygusu ve Selçukluların geri gönderebilecekleri inancı bu savaşla son bulmuştur.

İmparatorluk hali hazırda büyük bir çöküntü içerisindedir. Doğuda ve batıda toprak kayıpları yaşanmaktadır. Bütün bu sıkıntılar şöyle nakledilmektedir:

> "Askeri Çöküntü
> İtalya cephesindeki karışıklık Selçukların sultanını Bizans topraklarına taarruzlarını yenilemesi [yönünde] cesaretlendirdi. Bizans ordusu, Türklerin ilerleyişini[n] [önünü] kesemedi ve Frigya'daki [Sakarya Irmağı ile Büyük Menderes'in yukarı çığırları arasında kalan bölgenin eski çağdaki adıdır] Miriokefalon'da (1176) neredeyse imha edildi. Manouil'in kendisi, bu mağlubiyeti 105 yıl önce Malazgirt'te Bizans'ın uğradığı felaketle kıyasladı" (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 55).

Böylece her iki savaş da bu savaşlara önderlik eden imparatorlar da özdeş kılınmaktadır. Nitelik bakımından birbirinden farksız olan muharebeler sonuçları bakımından Selçuklulara yol açmaktadır. Her iki savaşta da imparatorların sefere çıktıkları ve düşmanı imparatorluk merkezinde korkakça beklemedikleri görülmektedir. Bu husus on birinci sınıf kitabında da mevcuttur:

> "Manouil Komninos habercileri gönderip olanı biteni Konstantinoupoli vatandaşlarına bildirdi. [K]endisini Romanos Diogenes'le aynı şeyler başına gelmiş olarak göster[iyor]du çünkü o imparator da kendisi gibiydi, bir zamanlar Türklere savaş ilan etmiş ama ordunun büyük bir bölümünü kaybetmiş ve esir düşmüştü." (Δημητρούκας vd., 2009, 58. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Νικήτας

Χωνιάτης, Χρονική Διήγησις, εκδ. I. A. Dieten, Βερολίνο 1975, 191.")

Selçuklu Türkleri bir daha geri dönmemek üzere Anadolu'ya yerleşmiştir. Her türlü vahşilikle orada bulunan Hristiyanları kaçırmaya, katletmeye ve Müslüman olamaya zorlamaya yönelmişlerdir. Bu durum, Türklere karşı yürütülen ulus profiline de bir örnektir. Nitekim Yunan tarih ders kitaplarında Türkler en vahşi halklardan biridir ve her vesileyle Hristiyanlara karşı zulüm yapmaktadır. Bu insanlık dışı uygulamalardan kurtulmanın tek yolu ise büyük bir ıstırapla Hristiyanların dinlerini değiştirmeleridir. Böylece Müslümanlarla eşitlenerek kendilerine de yaşama hakkı tanınmaktadır:

> "Bu zafer Türklerin yerini sağlamlaştırdı ve Küçük Asya'nın fizyonomisini belirleyici şekilde etkiledi. İşgal edilen şehirler, boğazlamalar ve Hristiyanların komşu ülkelere kaçışı, açlık ve vebanın sonuçlarıyla birleşince; bir zamanlar Bizans Devleti'nin akciğerlerini teşkil eden Küçük Asya vilayetlerinin İslamlaşmasına (yani İslam'a dönmesine) neden oldular" (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 55).

Miryokefalon Muharebesi ile Anadolu'daki mevcudiyetlerini güvence altına alan Selçuklular yağmacı ve yayılmacı gelenekleriyle yerleşik halkı imha etmeye yönelik eylemler sergilerler. Açlık ve korkunun hâkim olduğu Küçük Asya bir zamanların huzurlu günlerini yitirmektedir. Bu sebeple halk başka yerlere göç etmeye ya da karın tokluğuna çalıştırılmak üzere köleleşmeye zorlanmaktadır:

> "Küçük Asya nüfusu kıyımlardan ve açlıktan yok ediliyor
> 1079-1080 yıllarının başından [itibaren] açlık, Hristiyanların ikamet ettiği bölgeleri ıssızlaştırdı. Ki onlar [Hristiyanlar] zaten vahşi ve öldürücü Türk başıbozuklar tarafından yok ediliyorlardı. Herhangi bir vilayet terk edilmişlikten kaçamazdı. Her yerde Hristiyanlar, kılıçların keskin ucuna teslim olmuşlar ya da tarlaların ekimlerinin durması ve ekmek sıkıntısı sonucunda köleleştirilmişlerdi. Çiftçiler ve işçiler boğazlanmış veya esarete ve köleliğe yöneltilmişti. Açlık her yeri kaplamıştı. Çoğu bölge ikamet edenlerinden yoksundu. Anadolu ulusu (Ermeniler) artık yoktu ve Yunanların ülkesi harabelere gömülmüştü" (Δημητρούκας vd., 2009, 58. Ders kitabında bir

alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: ""Από το έργο του χρονογράφου Ματθαίου από τη συριακή Έδεσσα, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Θ. 48.").

Alıntıdan anlaşıldığına göre neredeyse bütün halk katledilmiştir. Öyle ki ıssızlıktan adeta bir harabeye dönen bölgeler "ülke" kelimesi ile ifade edilmekte ve eski nüfuslarına dair bir bilgi bulunmadığından eskiden, yani Selçukluların işgali öncesinde, yaşamsal hareketliliği fazla olan bu bölgelerin tümüyle sessizliğe gömülmektedir.

Burada yine yaygın bir Türk kalıp yargısından örtük olarak bahsedildiği düşünülebilir. Yunan tarih ders kitaplarında ileri konular içerisinde yer verilen ve bu çalışma kapsamında da incelenen Osmanlı İmparatorluğu'nun "Hios" yani Sakız Adası baskını neticesinde adada taş taş üstünde kalmamakta ve harabeye dönmektedir. Bir diğer ifadeyle Türkler ayak bastıkları yerleri kurutmakta ve talan etmektedir. Hiçbir Türk toprağında Müslüman olmayan halka yaşam hakkı sunulmaz ve Türkler toprakların bereketini kaçırır.

Genel değerlendirme itibarıyla ilk kalıp yargıların sunulmaya başlandığı Malazgirt Savaşı'nın, her ne kadar Selçuklular ile Romalılar ya da bazı yerlerde Bizanslılar arasında geçtiği ifade edilse de önsel bir Türk-Yunan çarpışması niteliğinde olduğu gözlenmiştir. Selçukluların Türk oldukları bilgisiyle sağlanan bu bağ ile ileriki ders konularında yeniden karşımıza çıkacak olan "korkunç, barbar, insafsız, yağmacı" Türk imgeleri yerleşik hale getirilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir.

Malazgirt ve Miryokefalon sonuçları bakımından benzerlik teşkil etmeleri nedeniyle imparatorluk ordusuna önderlik eden imparatorları bakımından da özdeş bir yaklaşımla ele alınmıştır.

İki çarpışma arasındaki fark kısaca Malazgirt'te henüz Selçuklu Türklerinin Küçük Asya'dan defedilebileceği umudu mevcut iken Miryokefalon ile bu umudun yitirildiği şeklinde özetlenebilir.

8.4 Konstantinoupoli'nin Düşüşü (1453)

Yunan tarih ders kitaplarında, ilk-orta-lise eğitim sürecinde beşinci, sekizinci ve on birinci sınıf tarih ders kitaplarında, toplamda on iki sayfa yer verilmiş olan ilgili konuya ait metinler incelendiğinde öncelikle şehrin geçmişinin vurgulandığı görülür: "6 Nisan'da Muhammed [II. Mehmet], Konstantinos'un başşehri [kendisine] teslim etmesini isteyerek ona haber gönderdi. İmparatorun cevabı olumsuz ve Poli'nin bin yıllık tarihine yaraşır [şekilde]idi" (Γλεντής vd., 2008, 107. Yunancada şehir anlamına gelen "poli" kelimesi büyük harfle yazıldığında Konstantinoupoli/İstanbul demektir). Şehrin konumundan ve kendisinden ziyade Bizans ile bezenen bin yıllık geçmişi önem taşımaktadır. Şehrin dini bakımdan da önemi büyüktür: "İkinci Roma'nın, Poli'nin, kapıları Müslümanların baltaları tarafından yıkıldı" (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 67. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "H. Kriger (εκδ.), Das Mittelalter. Materialien fur den Geschichtsunterricht, Φραγκφούρτη 1978, 252 γερμ. μετ") ifadesinde Katolik Hristiyanlar için Roma ne anlam ifade ediyorsa Ortodoks Hristiyanlar için de "Poli" yani "İkinci Roma" aynı anlamdadır.

Osmanlı genel hatlarıyla *yayılmacı*, *saldırgan* ve *istilacı* bir devlettir. Osmanlı'nın ilerleme tutkusu Bizans ile Osmanlı'yı karşı karşıya getirmekte, dolayısıyla Osmanlı'nın kaybettiği her savaş Bizans'ın ömrünü uzatırken kazandığı her savaş da Bizans'ı bir adım daha sona yaklaştırmaktadır:

> "Türklerin sultanı Bayazit Ankara savaşında, Timurlenk'in Moğol ordusu tarafından bozguna uğramıştı (1402). Bu yenilgi, Osmanlı Devleti'nde büyük [bir] iç krize yol açtı ve Bizans […] vergi […] ödemeyi kesti ve [böylece] güçsüzlüğüne rağmen, hayatını yarım yüzyıl uzatmayı garantiledi. Ama 1421'den [itibaren], […] tahta […] Bayazit'in saldırgan politikasını yeniden başlatan ve önceki durumu neredeyse altüst eden II. Murat çıkınca, tehlike yeniden canlanmaya başladı. 1422'de Konstantinoupoli'nin düzenli kuşatması başladı [ama] surlarının dayanıklılığı sayesinde [şehir] bir kez daha kurtuldu.

> 1423'te Türkler Mora Yarımadası'nı istila etti ve onu vergiye bağladılar (1426)" (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 67).

Anlatı, askeri güç konusunda ise Osmanlıların, Yunanlardan çok daha iyi durumda olduğunu ifade etmektedir: "Türklerin […] üstünlüğü, canlı (oran 1'e 10'du) ve cansız malzeme [bakımından] eziciydi" (Δημητρούκας vd., 2009, 89), "Cesur İmparator XI. Konstantinos çok az güce sahipti. Türklerin, asker ve silah üstünlüğü eziciydi" (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 67). İşte bu *ezici güçle*, "Sultan II. Muhammed Konstantinoupoli'yi kuşatır ve şehrin teslim edilmesini ister. Konstantinos Paleologos […] şehrin verilmesini ve sakinlerinin boyunduruk altına alınmasını reddeder" (Γλεντής vd., 2008, 107). Padişah ile imparator arasındaki bu *haberleşme/pazarlık,* II. Mehmet'in neden ısrarla elçi gönderdiği, neden savaşmadan anlaşarak şehri teslim almak istediği Evliya Çelebi'den yapılan bir alıntıyla açıklanmaktadır:

> "Bizanslılar [şehri] teslim etmeyi reddediyorlar:
> Peygamberin buyruğuna göre, Müslümanlar taarruza başlamadan önce rakiplerine haber vermek zorundadırlar. Eğer isterlerse [şehri] teslim etsinler [diye] çünkü aksi takdirde [Müslümanlar] insanları kılıçtan geçirecek ve öldürecekler, kiliselerle evleri yıkacaklar. Sultan Muhammed de bu yüzden Poli'nin kuşatılmasına başlamadan önce Mahmut Paşa'yı Tekfur'a gönderdi ve şehrin teslim edilmesini istedi. Ama gavurlar, kalelerinin sağlam ve büyük olduklarını bildiklerinden ve bunları korumak için çok [büyük] orduya sahip olduklarından [II. Mehmet'in] tekliflerini kabul etmediler ve Mahmut'u kovdular" (Γλεντής vd., 2008, 107-108. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Evliya Çelebi, Türk gezgin, 17.yy").

II. Mehmet'in Bizans'a elçiler göndermesi dini bir vecibe gereğidir. Abluka altındaki insanlar başlarına gelecekler konusunda uyarılmaktadır. Bu noktada alıntının Evliya Çelebi'ye ait olması ve kendisinin Türk gezgin olarak takdim edilmesi, Müslüman Osmanlılar hakkındaki belli kalıpyargıların bir Türk'ün ağzından aktarılarak onaylanmasını ve perçinlenmesini sağlamaktadır: *Müslümanlar, Hristiyanları kılıçtan geçirir, kilise ve evlerini yıkar.*

Yunan tarih ders kitapları, savaşın saldıran tarafının Osmanlı, savunan tarafının da Bizans olduğu hususunda yerleşik bir bilince sahiptir ve anlatılarda sertleştirme ile pekiştirme başvurulan tekniklerdendir. İlgili konu anlatımında *düşman* söylemi yer almamaktadır. Buna karşın, karşı taraf – kelimelerin kullanım sıklıklarına göre sırasıyla- *Türk*, *Müslüman*, *kuşatanlar* ve *Osmanlı* şeklinde tanımlanmaktadır. Anlatıların Osmanlı İmparatorluğu ile Türkler arasına da Bizans İmparatorluğu ile Yunanlar arasına da mesafe koymaması dikkat çekicidir. Yunan tarih ders kitaplarında, beşinci sınıfta "Osmanlı" kelimesi hiç kullanılmazken "Türk" kelimesi on sefer; sekizinci sınıfta "Osmanlı" kelimesi dört, "Türk" kelimesi üç sefer ve on birinci sınıfta "Osmanlı" kelimesi iki, "Türk" kelimesi on beş sefer kullanılmıştır. Öte yandan Bizans İmparatorluğu'na atfen kuşatılanlar, Hristiyanlar-Ortodokslar ve Yunanlar kelimeleri eşdeğer sayıda kullanılmaktadır.

Savaş anına yönelik anlatılarda öncelikle karşı tarafı tanımlama noktasında tercih edilen *kuşatanlar* ve *kuşatılanlar* nitelemeleri dikkat çekicidir. Beşinci sınıfta sıkça karşılaşılan bu durum, Osmanlı ve Bizans özneleri yerine zamir olarak *kuşatanlar* ve *kuşatılanlar* kelimelerinin tercih edildiğini göstermektedir:

> "Kuşatanlar surlara doğru saldırır. Ahşap kuleler yerleştirir, surların altından lağımlar kazar, mancınıklarla vurur, ip merdivenlerle barbatalara tırmanmaya çalışırlar. Ve kuşatılanlar taarruzları geri püskürtür ve kuleleri ve tırmananları sıvı ateşle (Bizans ateşiyle) yakarlar" (Γλεντής vd., 2008, 107-108).

Kuşatmak işinden ileri gelen *kuşatanlar* ve *kuşatılanlar* sözcüklerinin ilk bakışta metin-içi nesnel bir anlatımı temsil etmekle beraber, Yunanistan tarihindeki ve edebiyatındaki metin-dışı sembolik kullanımı da çağrıştırdığı söylenebilir. Öyle ki Yunanistan'ın ilk milli şairi addedilen, 1798-1857 yılları arasında yaşamış olan Dionysios Solomos'un "Yunan Bağımsızlık Savaşı"ndan aldığı ilhamla 1823 yılında yazdığı "Hymn to Liberty" -Özgürlük Marşı- adlı şiiri de 1865 yılında

Yunanistan milli marşı kabul edilmiştir. (Solomos ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Calotychos, 2003, 73-87). "Yunan Bağımsızlık Savaşı" sırasında önemli bir konuma sahip olan Messolonghi şehrinin Türkler tarafından tam üç kez kuşatılmasına Yunanların kahramanca karşı koymasından esinlenerek kaleme aldığı "The Free Besieged" ("Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι / Özgür Kuşatılanlar) adlı şiirin başlığında yer alan *kuşatılanlar* Yunanları temsil etmektedir. Tarih ve edebiyatın ayrılmaz bir ikili olduğu görüşünden yola çıkılarak her iki *kuşatılanlar* kelimesinin de Yunanları temsil etmesi ve *kuşatan* tarafın da Türkler olmasından hareketle anlatılar arası örtük bir göndermeden söz edilebilir. Zira Solomos'un "Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι" şiirinin başlığında geçen "Πολιορκημένοι" kelimesi beşinci sınıf Yunan tarih ders kitabında sıkça yer alan "Πολιορκημένοι" kelimesinin aynısıdır ve her ikisi de Bizanslıları/Yunanları temsilen kullanılmaktadır.

Anlatıya sivillerin de dâhil edilmesiyle savaşın acı ancak bütünleştirici yanı sergilenmektedir: "Ve gece düştüğünde, kadınlar ve çocuklar malzeme taşır, ustalar da topların surlarda açtıkları gedikleri onarır" (Γλεντής vd., 2008, 108). Bizanslılar, kadın, erkek, yaşlı, çocuk demeden top yekûn Osmanlılara karşı koymaktadır. Gündüz askerler savaşırken, geceleri de kadınlar ve çocuklar savaş alanındadır. Anlatıya eşlik eden, 1830'larda Panayiotis Zographos tarafından çizilen kuşatma resminde (Aynı resim ilkokul altıncı sınıf Yunan tarih ders kitabının kapağında da kullanılmaktadır. Bkz. Ακτύπης vd., 2009) ise *Türklerin bir grup Yunanı esir alıp, boyunduruğa vurduğu* ve bir Türk'ün elindeki kılıçla *Yunanların başlarını kesmek* için platform üzerinde oturan rütbeli kişiden emir beklediği görülmektedir (Resimle ilgili detaylı bilgi için bkz. Clogg, 1997, 24).

Şekil 2. "Konstantinoupoli Kuşatması" (Γλεντής vd., 2008, 108).

Resmin ihtiva ettiği yan anlam rütbeli ile padişahı özdeş kılmaktadır ve belirli bir şahsa (bir rütbeliye yahut padişaha) ait olmadığı için kavrama gönderme yapan şematikleştirilmiş bir çizim olduğu söylenebilir.

Savaş ilerledikçe başka sorunlar da ortaya çıkar. Canları pahasına Osmanlılarla savaşan Bizanslılar bütün bunların üzerine bir de *açlık savaşı* yaşamaya başlamaktadır: "Ve günler geçtikçe gıda [maddeleri] ve [diğer] malzemeler azalır. Kuşatılanlar bunu bilir ama hiç kimse bunu yüksek sesle dile getirmez. Ve hepsinin, Batıdan her an bir yardım görüneceği [yönünde] umudu vardır" (Γλεντής vd., 2008, 108). Bizanslılar artık yolun sonuna yaklaştıklarını bilseler de, esaret altında var olmaktansa özgür olarak yok olmayı tercih ederek, bunu dile getirmemekte ve içlerindeki umuda sarılıp savaşmaya devam etmektedir. Nihayet umutları gerçekleşir ve Müslümanların kuşatmasını delen *Hristiyan gemileri özgür Haliç'e* ulaşır:

> "20 Nisan'da, şafak vakti, kuşatılmışların umutları canlanır. Buğday, [çeşitli] malzemeler ve savaşçılarla yüklü üç büyük, Ceneviz gemisi ve bir Bizans mavnası Komutan Flantanela [önderliğinde] fark edilmeden Çanakkale Boğazı'nı geçer, Marmara Denizi'ne varır ve Haliç'e yönelir. Türkler şaşırır ve zinciri geçmelerini önlemek için üzerlerine atılırlar. Ardından [yaşanan] sert deniz savaşında Hristiyan gemileri galip geldi ve henüz özgür [olan] Haliç'e girdiler" (Γλεντής vd., 2008, 108).

Kuşatmayı geçmeye çalışan *Hristiyan gemilerinin* savaştığı Osmanlı yani Müslüman gemileridir. Buradaki *Hristiyan gemileri* ifadesi bir kez daha savaşın dini vurgusunu öne çıkartır niteliktedir. Hristiyan gemileri, Müslümanları yenerek henüz Hristiyanların ellerinde olan *özgür topraklara* ulaşmaktadır. *Özgür Haliç* kişileştirmesinde Haliç hâlâ Bizans'a ait olduğu için, diğer bir deyişle Hristiyanların egemenliğinde olduğu için özgürdür çünkü Müslümanların ellerine geçtiğinde *köleleştirilecek* yani artık hür olmayacaktır. Padişah, *Hristiyan gemilerinin, Müslüman kuşatmasını* delip *özgür Haliç'e* ulaşmalarının yarattığı bu mağlubiyeti sindiremez ve hemen bir karşı harekât düzenler:

> "Dört geminin Haliç'ten geçmesi, Muhammed'i çok öfkelendirdi. Kuşatmayı daraltmaya karar verdi. Cesur bir planla, 70 gemiyi, **bir gecede,** kimsenin haberi olmadan, Galata tepesinin arkasından, ağaç tomruklarıyla döşenmiş yolun üzerinde, dokuz kilometre karada, sürükleyerek Boğaz'dan Haliç'e geçirdi. Bundan sonra, Haliç Körfezi onun oldu ve Poli tamamen – karadan ve denizden- kapatıldı. Ertesi sabah kuşatılanlar gözlerine inan[a]madılar. Flantanela'nın zaferi unutuldu ve şimdi herkes tedirginlikle, [bu] inanılmaz yeni olay hakkında konuşuyordu. O saat, Muhammed de ikinci sefer tekliflerini Konstantinos'a göndermeyi tercih etti ve [buna] paralel [olarak] imparatorun cevabından önce kimsenin Poli'ye hücum etmemesi emrini verdi. Ama Bizanslıların cevabı bu sefer de olumsuzdu" (Γλεντής vd., 2008, 110).

Bu savaşın belki de en ilginç yanı tarafların birbirlerinin eylemlerinden haberdar olamamalarıdır. *Hristiyan gemileri* nasıl *fark edilmeden* Haliç'e kadar ulaşıyorlarsa aynı şekilde padişahın gemileri de *kimsenin haberi olmadan* Haliç'e indirilmektedir. Bir

gecede 70 tane gemi Haliç'e indirilmiş ancak bundan kimsenin haberi olmamıştır (Şekil 3).

Şekil 3. "**Muhammed Gemilerin Karadan Haliç'e Geçişini İzliyor"** (Γλεντής vd., 2008, 110).

Şehrin içinde sıcak savaşın başladığı anlarda imparator hâlâ surların üzerinde, savaşın tam ortasındadır. Yeniçerilerin şehre girdiğini gören *imparator yiğitçe* önlerine atılır. *İmparatorun* son ana kadar *kahramanca savaştığı* ve *şehit düştüğü* anlatının destansı niteliği dikkat çekicidir. İmparatorun ilkler arasında ilk olarak kahramanca savaşması ve şehit düşmesi, tarih ve gün vurgusu (bazı Hristiyanlar şehrin düştüğü günün –Salı'nın- uğursuz olduğuna inanmaktadır. Son dönemde, ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde ikiz kulelere yönelik olarak gerçekleştirilen saldırıların da Salı gününe tesadüf etmiş olması da bu inanışı perçinlemiştir), güneşin ve başşehrin eş zamanlı batmış olması bu üslûba örnek gösterilebilir (Γλεντής vd., 2008, 111).

Padişahın şehre girişi ve devamında yaşananlar, sekizinci ve on birinci sınıf kitaplarında mevcuttur (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 67; Δημητρούκας vd., 2009, 89). Konstantinoupoli, kahramanca direnişe rağmen artık Türklerin

eline düşmüştür. Padişahın şehre girişinin gösterildiği "Türklerin Konstantinoupoli'ye Girişi" adlı resimde (Şekil 4) *Türklerin Bizanslıların cesetlerinin üzerine basarak* şehre girişleri tasvir edilmektedir.

Şekil 4. "Türklerin Konstantinoupoli'ye Girişi"
(Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 67).

Başlangıcından itibaren bir türlü eşitlenemeyen şartlar *Konstantinoupoli'nin Düşüşü'nü* kaçınılmaz kılmıştır. Böylece II. Mehmet şehri topraklarına katarak Bizans İmparatorluğu'nu sona erdirir. Ancak Bizans'ın somut varlığı ortadan kalksa da soyut değerleri yaşamaya ve diğer uygarlıkları şekillendirmeye devam eder:

> "Bizans'ın manevi geleneği, Konstantinoupoli'nin İşgaliyle ve imparatorluğun boyun eğmesiyle silinmedi. [Bizans] etkisi,

> Balkan halklarının manevi kimliğinin korunmasına katkıda bulunurken, Avrupa devletlerinde [de] hissedilir oldu. […]Ayrıca Batı Avrupa, Hümanizm ve Rönesans yıllarında, antik ruhun meyvelerini tattığı [o] kaynağı Bizans'ta buldu" (Δημητρούκας vd., 2009, 89).

Bizans dini ile kültürünün birlikteliğinden meydana gelen Bizans geleneği, aynı mezhebi paylaştığı Balkan halklarını dini yönüyle, büyük Hristiyan ailesinin diğer mezheplere ait üyelerini ise kültürel yönüyle etkilemeye devam etmektedir. Bizans, geçmişte Avrupa'yı Araplardan nasıl koruduysa, gelecekte de Ortodoks halkların manevi kimliğini Müslümanlaşmaktan koruyacaktır. Bizans'a yönelik bu *koruyuculuk* atfının, art alanda Antemurale Christianitatis basmakalıbını çağrıştırdığı söylenebilir. Tarihi mitlerden biri olan Antemurale Christianitatis, bazı Hristiyan toplumların kendilerini feda ederek, Müslümanlara karşı siper oluşturması ve böylece Hristiyanlığı koruması ve kurtarması anlamına gelir (Kolstø, 2010) ve özellikle Ortaçağ Haçlı Seferleri sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşan güçler için bir övgü niteliğinde kullanılmıştır (Knoll, 1974, 381-382). Bizans İmparatorluğu, *Hristiyanlığın koruyuculuğunun* yanı sıra dünya medeniyet tarihinin yükünü de üstlenmektedir:

> "Ortodoksluk, Türk egemenliği yıllarında manevi kimliklerinin korunmasına yardımcı olurken, Rusların yanı sıra Ortodoks Balkan halkları da Bizans Uygarlığından derin[den] etkilendiler. […] Bizans'ın Avrupa ve dünya uygarlığına katkısı çok önemliydi. İmparatorluk Avrupa uygarlığını, 7. ve 8.yy boyunca Arap fetihlerinin tehdidinden korudu" (Δημητρούκας ve Ιωάννου, 2008, 67).

8.5 Osmanlı Egemenliği

Yunan tarih ders kitaplarında Bizans İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılmasıyla başlayıp bağımsız bir ulus devlet olarak Yunanistan'ın kuruluşuna kadar uzanan Osmanlı idaresine dair en kapsamlı bilgiler altıncı sınıf ders kitabında karşımıza çıkmaktadır. Burada kendisine yaklaşık altmış beş sayfa yer verilen Osmanlı İmparatorluğu çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır.

Aşağıda ilgili kitabın başlangıcında paylaşılan resim bulunmaktadır.

Şekil 5. "Konstantinoupoli'nin Düşüşü'nden Sonra Aya Sofia'nın İçi" (Ακτύπης vd., 2009, 7).

Kitaptaki anlatıları özetler nitelikte en başta yer verilen bu resmin artık payitahtın yeni sahiplerinin, şehre ve imparatorluğa getirdikleri değişiklikleri gösterir nitelikte olduğu söylenebilir. Resmin sağ tarafında Arap harfleriyle Allah sol tarafında ise Muhammed yazılı levhalar fark edilmektedir. Yorumsuz bir şekilde tam sayfa olarak yer verilen resim Hristiyanlığın kutsal addettiği mekânlarda İslam'ın izlerini görselleştirmesi ve öğrencileri manevi açıdan harekete geçirmesi bakımından önem taşımaktadır.

8.6 İdari Yapı ve Yunanların Konumu

17. yüzyılın sonlarından itibaren Türklerin Merkezi Avrupa'ya doğru ilerleme girişimleri artık Türklerin sadece Yunanlar için değil Batı için de tehlikeli olmasına neden olmuştur. Bilhassa "Muhteşem Süleyman" döneminde imparatorluğun üç kıtaya (Asya, Avrupa, Afrika) yayıldığı ifade edilmektedir (Ακτύπης vd., 2009, 17):

> "Bu uçsuz bucaksız ülkeyi sultan yönetirdi. Osmanlılar, onu, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görür ve ona mutlak bir itaat gösterirlerdi. Sultanın yardımcıları vezirlerdi. Onlar, Babıâli denilen imparatorluk meclisini meydana getirirlerdi. Meclisin başı baş vezirdi. Ülkenin valiliklerine, sultan tarafından, paşalar atanırdı" (Ακτύπης vd., 2009, 17).

Osmanlı'nın devlet otoritesinin tek hâkimi sultan olarak aktarılmaktadır. Sultan, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak gösterilmekte ve bütün imparatorluğu yönetmektedir. Devlet, paşalar tarafından yönetilen vilayetlere ayrılmıştır. Bu paşalar özellikle imparatorluğun son yıllarına doğru o kadar büyük bir güç elde etmiştir ki kendi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bunlardan biri olarak Ali Paşa işaret edilmektedir (Ακτύπης vd., 2009, 17).

Türkler herhangi bir üretimle ilgilenmediklerinden ülkenin devamlılığı seferler düzenlenmesine bağlıdır. Bu sebeple ilerleme durur durmaz gerileme başlamıştır. Çünkü imparatorluğun işleyiş biçimi yeni toprak kazanmaya odaklıdır ve bu kadar uzun süre hayatta kalması diğer ülkelerin onu nasıl paylaşacaklarına karar verememelerinden kaynaklanmıştır:

> "Türkler, ticaretten, bilimden ve edebiyattan daha çok askeriyeyle uğraşırlardı. Bu yüzden devletin kasalarına para getiren fetihler durunca çöküş başladı. Osmanlı İmparatorluğu, büyük güçlerin imparatorluğun topraklarını nasıl bölüşecekleri ve bölgedeki nüfuzlarını nasıl güvence altına alacakları hakkındaki uyuşmazlıkları ve karşıt çıkarları sayesinde uzun süre 'hasta adam' olarak hayatta kalmıştır" (Ακτύπης vd., 2009, 17).

Bir diğer metinde Osmanlı'da makamların bedel ödenerek satın alınan bir yapıda olduğu ifade edilmektedir. Yüksek rütbelilerin işgal ettiği bu makamlar onlara mal oluş değeri üzerinden sıradan halka yansıtılmakta ve bu bedel onlara ödettirilmektedir:

> "Osmanlı yönetiminde bütün makamlar satılırdı. Maaş yoktu. Her Osmanlı yüksek rütbelisi atandıktan hemen sonra [...] zavallı vatandaşları, atanmak için ödediği meblağı, hamilerine verdiği meblağı, ezilenlerin serzenişleri baş vezire ulaştığında müdahale etmeleri için her yıl Konstantinupoli'deki adamlarına gönderdiği meblağı, muhafızları için gereken meblağı, [...] hazinede kalması gereken meblağı ödemeye mecbur ederdi. Sultana karşı uyrukların resmi, yıllık vergi yükümlülüklerinin dışında bütün bu meblağlar ilaveten ödenirdi" (Ακτύπης vd., 2009, 18).

Bu durum Selanik'i idaresi üzerinden örneklendirilmiş ve yüksek bedellerle insanların nasıl zor şartlar altında yaşamaya mahkûm edildiği aktarılmıştır:

> "Selanik'i paşa [Orijinal dipnot: "paşa, molla, müftü = yüksek rütbeli Türkler"] yönetirdi. Yargı dışındaki bütün yetkiler onun elindeydi. Üst rütbeli hâkim, polislerin ve belediye zabıtalarının başı mollaydı. Selanik'in ticari mallarının fiyatlarını o belirlerdi. Selanik'in müftüsü camilerin gözetmeniydi. 1796'da Selanik'in paşası sultanın damadı Mustafa'ydı. Normalde paşanın gelirleri 70.000 kuruş [olarak] hesaplanırdı. Fakat çoğu kez, aşırı sertlik gösterir ve şehrin sakinlerinin [ödediği] dayanılmaz vergilerden [gelen] gelirler 200.000 kuruşu aşardı" (Ακτύπης vd., 2009, 19).

Vergiler ve rüşvet Yunan tarih ders kitaplarının özellikle ilköğretim seviyesinde özelikle üzerinde durduğu konulardandır. Örneğin bir manastırın yazılı belgelerine göre 1789 yılında 1700 kuruş olan yıllık giderlerinin toplam 700 kuruşunun vergi ve rüşvet kalemlerine ait olduğu belirtilmektedir (Ακτύπης vd., 2009, 36).

> "Helenler Türk idaresi yıllarında bir özyönetim biçimine sahiptiler. Bu toplumsal yönetim, bazı farklılıklarla eskiden Bizans yıllarında da vardı. Türkler bunu kendi yönetim ihtiyaçlarına uyarladılar ve reayaları daha iyi denetlemeyi,

> harcamalar ve giderler haricindeki vergileri toplamayı başardılar.
> Kocabaşı, ihtiyarlar heyeti […] gibi çeşitli isimlerle anılan toplumun nüfuzluları esas olarak varlıklı ailelerden oluşuyordu. Genellikle kilisenin avlusunda gerçekleştirilen halk meclisi tarafından bir yıl için seçiliyorlardı. Ama Türklerin seçimi onaylaması gerekiyordu. Bu gösteriyor ki toplumun nüfuzluları Osmanlı önderlerine hoş gelenlerden olmalılar" (Ακτύπης vd., 2009, 37).

Buradan aslında azınlıkların kendilerini yönetmedikleri sadece şeklen öyle göründüğü düşünülebilir. Çünkü her ne kadar kendileri seçim yapsalar da Osmanlı yetkileri tarafından makbul görünmeyen kimselerin bu makama gelemeyeceği ifade edilmektedir. Tabi diğer bir husus bu makamı temsil eden kişinin kendi cemaati ile Osmanlı yönetimi arasında kaldığı noktalarda kimin tarafında yer alacağıdır.

> "Kocabaşılar reayalara baskı yapıyorlardı:
> Kocabaşılar iki gruba ayrılmıştı ve her biri muadil Türk grubunu izliyor ve hizmet ediyorlardı. Her grup, [bölgeyi] yönetmek ve zengin olmak için iktidar sahibi olmak istiyordu.
> Grup[lardan] biri ya da diğeri iktidarı elde etmek için sultana temsilcilerini gönder[ir]di, güya reayaları Türklerin tacizlerinden korumak için, oysa gerçekte rakiplerini iktidardan uzaklaştırmak ve iktidarı kendileri almak için. Temsilcilerin Konstantinoupoli'ye gönderilmesi ve [orada] kalma giderleri bizzat reaya tarafından ödeniyordu. Ve bir ya da öbür hizip para harcar ve hangisi sonra galip görünürse kendi paşasına da sahip olur, bütün giderleri reayalara yüklerdi" (Ακτύπης vd., 2009, 39. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Φωτάκου, Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής επανάστασης").

Metinlerden anlaşıldığı üzere reaya bir taraftan Osmanlı yönetiminin koyduğu vergiler ve rüşvetlerle diğer taraftan kendi aralarından seçtikleri kocabaşılar tarafından talep edilen çeşitli harcamalara ilişkin ödemelerle ağır bir maddi bedelle karşı karşıya yaşam sürmektedir. Buradaki örtük anlatı Osmanlı idari sistemi içerisinde her ne kadar Müslüman olmayanlar kendi kendilerinin yönetimlerinde söz sahibi gibi görünseler de aslında bu sistemin de reayanın aleyhine işler bir yapıya sahip olduğu ve

sıradan Müslüman olmayan halkın her haluklarda ezilmeye mahkûm kaldığı olabilir.

8.7 Adli Yapı ve Yunanların Konumu

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında yaşayan Yunanların karşılaştıkları zorluklar adli yapıda da kendini göstermektedir. "Helen Ayaklanması" konusunda Yunanların neden ayaklanmak zorunda kaldıklarını gösteren *haklı gerekçeler* kapsamında ilk olarak *Türkler'de* (Osmanlı yerine Türk kelimesinin kullanılması durumu "Helen Devrimi" konusunda da mevcuttur) adalet olmadığı görüşü karşımıza çıkmaktadır. Müslümanların, kendilerini Müslümanların değil, Hristiyanların yargılamalarını istediği anlatıda, örtük olarak, *Hristiyanların Müslümanlardan daha adil olduğu* düşüncesinin varlığından bahsedilebilir:

> "Sultan, bütün Ortodoksların dini ve siyasi lideri olarak patriği kabul etti. Yargılama yetkileri de -bilhassa boşanma, miras vb. ile ilgili konularda- ruhban sınıfına verildi. Bu kilise mahkemelerine bazı seferler Türkler de başvurdular çünkü onlara daha çok güveniyorlardı" (Ακτύπης vd., 2009, 27).

İmparatorluğun çoğunluğunu oluşturan Müslümanların kendi dininden olmayanlara karşı davranışları sergilenirken ise *Hristiyanların ikinci sınıf insan statüsünde olduğu* ve *zorla Müslüman yapılmaya çalışıldığı* ifade edilmektedir: "Müslüman yapma, Hristiyanlar için korkunç bir felaketti. Türkler sık sık Hristiyanları Müslümanlık inancını kabul etmeye zorluyorlardı. Dinlerini değiştirmek yerine azap dolu ölümü tercih edenler az değildi." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 24).

Müslümanların nasıl bir hayat sürdükleri ya da kanunların onlara ne tür ayrıcalıklar sağladığı tam olarak tespit edilemeyen metinlerde Hristiyanların diğer çoğunlukla eşitlenmek istediğinde karşılaştığı güçlükler, kendi istekleriyle yahut zor kullanılarak Müslüman olmaya mecbur edilmeleri ve bu din değiştirme töreninin nasıl tertip edildiği bir okuma parçasından alıntılanmaktadır:

> "İslamlaştırma
> Dönme, herkesin önünde [şunu] demelidir: 'Tanrı birdir ve Muhammed onun gerçek peygamberidir". Ve bunu dediğinde, onu en yüksek dini yargıca götürürler: o zaman yukarıdaki kelimeleri tekrar etmesi ve Hristiyanlığı reddetmesi gerekir. Ve bunu yapınca ona yeni giysiler giydirir ve dini yargıç onun başına yeni bir sarık verir... Akabinde herkesten zırhlarını kuşanmalarını ya da kimin atı varsa binmesini ister. Hepsi gelince onu [dinini değiştireni] bir atın üzerine çıkarırlar. Borazanlar, ziller ve kavallarla, kalabalık onun önünde ilerler ve din adamları onun arkasından gelir... Bu şekilde onu şehirde dolaştırırlar... Eğer fakirse bağışla çok para toplarlar, özellikle nüfuzlular onu onurlandırır ve onu zengin yaparlar..." (Ακτύπης vd., 2009, 35. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Ιωάννη Σιλτμπέργκερ, Αιχμαλώτου των Τούρκων το 15ο αι.").

İkinci sınıf vatandaşlıktan kurtulmak isteyen Hristiyanların yapması gereken din değiştirmeleri olarak tanımlanmaktadır. Buna göre herkesin tanıklığında ilan edilen dönme kendi dinini inkâr etmekte ve bir dizi uygulamadan sonra zenginleşmekte ve itibar sahibi olmaktadır. Adeta fakirlikten ve kendilerine uygulanan adaletsizlikten bir kurtuluş yolu gibi görünen din değiştirme işi zaman içerisinde Yunanların vicdanları üzerinde ağır bir yüke dönüşmektedir.

Yönetimde neredeyse hiçbir hakka sahip olamayan, her ne kadar idari yapıda temsil ediliyorlarmış gibi görünseler de gerçekte sürekli ezilmeye ve hor görülmeye maruz kalan Hristiyanlar bu adli yapı içerisinde dünyaya getirdikleri kendi öz çocukları üzerinde dahi siz hakkına sahip değildir. Bu noktada dikkat çekilen Osmanlı'nın askeri yapısıdır ve "Çocuk Toplama" yani devşirme sistemi ve yeniçeri olgusu şöyle aktarılmaktadır:

> "Çocuk toplama
> Osmanlı Türkleri, ele geçirdikleri halklara çocuk toplamayı zorla kabul ettirdiler. Askeri ihtiyaçlarını karşılamak için, söylediklerine göre, Hristiyanların güçlü erkek çocuklarını, küçük yaştan alıyor, onları Müslüman yapıyor, fanatikleştiriyor ve özel bir askeri kampta savaş sanatında eğitiyorlardı. Savaşçılıkları, hatta rakiplerine karşı insafsızlıkları nedeniyle meşhur olan Yeniçeri taburları, bu zorla asker toplama [işi] tarafından yaratıldı" (Γλεντής vd., 2008, 102).

"Osmanlı Türkleri", asker ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ele geçirdikleri topraklarda yaşayan Hristiyan ailelerin erkek çocuklarını izinsiz bir biçimde toplamaktadır. Zorla alınan Hristiyan çocukları *fanatik Müslüman* hale getirildikten sonra da *insafsız savaşçılara* dönüştürülmektedir. Bu bağlamda, örtük olarak, *Müslümanların insafsız ve savaş tutkunu* oldukları söylenebilir. İmparatorlukta adalet yoktur ve Hristiyanlar bu sistemde kendi çocuklarına bile sahip çıkamamaktadır. Bir diğer kitapta "Kan vergisi" şeklinde isimlendirilen aynı devşirme sistemi Yunanları çocuklarından etmekle kalmayıp, onları ileride Hristiyan halka karşı duracak şekilde yeniden şekillendirmektedir:

> "Helenler için özellikle 'kan vergisi' [yani] çocuk toplama acı vericiydi. Çocuk toplamayla askere alınan gençler yeniçeri taburları[na], sultanın ataşeleri[ne] ya da yüksek rütbeliler[e] tahsis ediliyorlardı. Öyle eğitiliyorlardı ki fanatik Müslümanlar oluyorlar ve ailelerini, memleketlerini, dinlerini tamamen unutuyorlardı" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 24).

Bu noktada Hristiyan nüfusun belli bir sistem dâhilinde azaltılmaya çalışıldığından söz edilebilir çünkü yetişkinlerin zorla Müslüman yapılmaya çalışıldığı, küçüklerinse devşirildiği gözlemlenmektedir. Metnin devamında, Osmanlı İmparatorluğu'nun *ötekisi* olarak konumlandırılan *köle Yunanların* ağır vergi yükü altında ezildikleri ve her tür eylem için vergi vermek zorunda oldukları bilgileri mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında, *sömürgecilik sistemine dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nun dönemin diğer imparatorluklardan farklı olarak köleleştirdiği halkı dinlerine göre tasnif ettiği* sonucuna ulaşılabilir:

> "Köleleşmiş Helenler Türklerden çok çektiler. Türklerin kanunlarına göre reayanın (boyunduruk altındakiler) yaşama hakkına sahip olması için sultanın hükümdarlığına kelle vergisi [cizye] (haraç) denen [şeyi] ödemesi gerekirdi. Ayrıca Hristiyanlar ekip-biçme hakkına sahip olmak için de toprak vergisi ödemek zorundaydı. Bu vergiler her yıl ödeniyordu" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 24).

8.8 Sosyal Yapı ve Yunanların Konumu

Osmanlılarda gayrimüslimlerin Müslüman çoğunluğun altında ezildiği, kıymet ve itibar görmediği, insanca yaşam hakkının bulunmadığı vurgulanmaktadır:

> "Türkler, genellikle, reayayı daha aşağıda görüyorlardı. Onları yoksul giyinmeye, küçük evlerde ve fakir semtlerde oturmaya, angaryaları yapmaya, yolda Türkler geçerken kenara çekilip, eğilerek yol vermeye zorluyorlardı. Hatta onların gururuyla oynar ve onlara hakaret eder, onların hakkını yer ve çoğu kez onları korkunç işkencelerden geçirirlerdi" (Ακτύπης vd., 2009, 31).

Yunan tarih ders kitaplarında incelenen Bizans ve Osmanlı imparatorlukları dönemine dair aktarılan bilgiler içerisinde esir ticaretinin yapıldığı dönem Osmanlı dönemi şeklinde işaret edilmektedir. Bir çizim eşliğinde sunulan bu alt bilgi Osmanlı egemenliği yıllarında yapılan köle ticaretini resimleştirerek görselleştirip zihinlerde pekişmesine olanak tanımaktadır. İlkokul altıncı sınıf ders kitabında yer verilen bu canlandırma resim dönemin yaş grubu dikkate alınırsa reel resimden (fotoğraftan) farksız olarak algılanabileceği durumu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 6. "Türk İdaresi Yıllarında Esir Pazarı: Korsanlar Esirleri Satıyorlar" (Ακτύπης vd., 2009, 30).

Olumlu durumlar Yunanların başarısıyla ilişkilendirilirken, olumsuz durumların Osmanlı idaresine dayandırıldığı görülmektedir. Bir kısım Yunanın mecbur bırakıldıkları için dağlara çıkıp çeteci olması ve soygunlar yapması bu duruma örnek gösterilebilir. Martolosların (Armatolos adıyla bilinen Rum zaptiye teşkilatı için bkz. Keser, 1999, 267-275) yani Osmanlıya ait teşkilatın çetecilerle yer değiştirebilir bir yapıda olması ise Osmanlı kendi eliyle kendine karşı silahlı bir birlik mi yarattı sorusunu akla getirmektedir:

> "Kleftler, dağlara sığınmaya mecbur kalan ya da [bunu] seçen çiftçilerdi. [Dağlarda] yaşamlarını sürdürebilmek için kendilerini hırsızlığa adamışlardı. Sık sık tarım[la] [uğraşan] nüfuslar tarafından desteklendiler ve isyankâr davranış modelleri olarak cesaretleri için övüldüler ya da ölümleri için kleft halk türkülerinde yas[ları] tutuldu.
> Martoloslar, düzenin korunması için Osmanlı idaresi/yönetimi tarafından düzenlenmiş silahlı sınıflara aittiler. Sık sık kleftler martolos ve[ya] martoloslar kleft olurdu" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 24).

Yunanların parçalı bir sosyal yapıya sahip oldukları ve aralarında sınıfsal farklılıkların olduğu açıktır. Osmanlı yönetimi altında yaşayan Hristiyan Ortodoksların *biz* imgesinin inşası noktasında karşıt olanın yani Müslüman *ötekilerin* yaşamlarına dair bir bilginin olmayışı, çoğunluğun aralarında sınıfsal farklılıklar olmayan, varlıklı insanlardan oluştuğu hissiyatını güçlendirmektedir. Yunanlar arasındaki bu sınıfsal uçurumun Osmanlı idaresinden mi yoksa azınlıkların kendi iç uygulamalarından mı kaynaklandığı ise açık değildir. Ayrıca, azınlıkların çoğunluktan hangi yönüyle daha aşağıda ve kötü durumda oldukları anlaşılamamaktadır.

8.9 Ekonomik Yapı ve Yunanların Konumu

Fenerlilerin devlet idaresinde görev alırken, gayrimüslimleri teşkil eden diğerlerinin böyle bir hakka sahip olmamaları ve Müslüman çoğunluğun ticaretle ilgilenmemesi sonucunda azınlıkların para kaynaklarına ulaştıkları bildirilmektedir. Diğer bir deyişle gayrimüslimlerin geçimlerini

sağlamak üzere mecbur kalarak açtıkları ticaret kapıları onları kayda değer şekilde zenginleştirmiştir. Yunanların diğer azınlıkları hayli geride bırakarak ticarette sivrilmelerinin sırrı ise Rusların desteğiyle açıklanmaktadır:

> "Geleneğe göre, Türkler devlet kesiminde ilerlerken; Helenler, Museviler ve Ermeniler ticarette ve denizcilikte göze çarptılar. Bilhassa Helen armatörler gemilerin Rus bayrağıyla Boğazlarda özgür dolaşımına müsaade eden Küçük Kaynarca (1774) Rusya-Türkiye anlaşmasından ve Napolyon savaşları nedeniyle Akdeniz'de İngiliz ve Fransız'ların sınırlı mevcudiyetinden faydalandılar. Böylece önemli ticaret merkezlerinin kontrolünü ele geçirdiler." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 23).

Balkanlar'daki ticari yapıyı anlatan alıntı, Yunancanın adeta *ticaretin lingua-franca'sı* olduğunu aktarırken, Yunanların ticarette diğer azınlıklardan çok daha fazla yol aldıklarını tasdiklemektedir. Buradan hareketle *boyunduruk altındakilerin* dil ve ticaret serbestisinden ve *boyunduruk altında* Yunan aristokrasisinden (Fenerliler'den) sonra Yunan burjuvazisinin de oluştuğundan söz edilebilir:

> "Helenler Balkanlar'daki ticarete hâkim oluyor
> 1750'den sonra tam bir yüzyıl boyunca Helence Balkanlar'daki ticaretin diliydi ve Balkan tüccarlar, etnik kökenlerinden bağımsız olarak, genellikle Helence konuşuyorlardı. 'Helen' hepsinden önce seyyar satıcı ya da tüccar anlamına gelirdi ve bu anlamla bir Musevi bile 'Helen' olabilirdi." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 23. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: ""Τ. Stoianovich, Ὁ κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος ἔμπορος', Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών,* Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 318").

Oluşan bu burjuva sınıfı şahsi servetlerini toplumsal zenginleşme yolunda harcamış, bu kapsamda çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Farklı sınıftan Yunanların birbirleriyle olan dayanışmasının öne çıktığı anlatıda bahsedilen varlıklıların Osmanlı yönetimi altındaki memleketlerine ve kendi din kardeşlerine *dilediklerince yardımda bulunabilmelerinin* nasıl sağlandığı ise yanıtsızdır:

> "Tüccarlar ve armatörler maddi durumlarını iyileştiriyorlardı. Elbette gurbetçi Helen tüccarlardan haylisi yalnızca ekonomik başarı[yla] sınırlı kalmamış, memleketlerinde okullar kurarak, kitaplar, dergiler ve gazeteler basarak ve burslar vererek, yurttaşları arasında yeni fikirlerin yayılmasına da ilgi göstermişlerdir." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 24).

Türklere yönelik önceki ve sonraki üniteler içerisinde yer verilen kalıp yargıların tutarlılığı dikkat çekicidir. Buna göre, Türkler, *adil olmayan, kendi dinlerinden olmayanları insan gibi görmeyen ve onlara çeşitli eziyetler yapan, başkalarını zorla Müslümanlaştıran, çok ağır vergi yükü yükleyen, mahkemeleri adil olmayan, Hristiyanların çocuklarını ellerinden alan* bir profile sahiplerdir. Bu tür kalıp yargıların doğrudan ders kitaplarını yazanlar tarafından değil de alıntılanan okuma parçaları içerisinde dolaylı olarak aktarıldığı gözlenmektedir. Bu yaklaşım örtük göndermelerle zihinde Türklere dair kalıp yargılar inşa etmesi bakımından oldukça etkili görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu süresince Hristiyanların başlarına gelen herhangi bir olumlu olaya, bir diğer ifadeyle olumlu Osmanlı yahut olumlu Müslüman imgesine rastlanılmamıştır. Olası olumlu gelişmeler ise Yunanların kendi marifet ve yeteneklerinden kaynaklanmaktadır.

8.10 Osmanlı'ya Karşı Bağımsızlık Mücadelesi: Helen İhtilâli (1821 – 1830)

Yunanistan kuruluş tarihinden (1830) Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan süreç ele alınmıştır. Buradaki başlıklar ders kitaplarında ele alınma durumlarına göre belirlenmiş ve kronolojik olarak tasnif edilmiştir. Bu kapsamda karşımıza çıkan ilk olay "Helen İhtilâli", ikincisi "Helen-Türk Savaşı", üçüncüsü "Makedonya Sorunu" ve son olarak "Balkan Savaşları"dır.

Yunan tarih ders kitaplarında "ihtilal" kelimesiyle ifade edilen Yunanistan'ın Kuruluşu'na giden hareket, ülke müfredatında altı (288 sayfadan oluşan 6. sınıf "Yeniçağda" kitabında, ilgili konuya "Büyük İhtilâl" ana başlığı altında pek

çok alt başlıktan oluşacak şekilde toplam 80 sayfa yer ayrılmıştır), dokuz (187 sayfadan oluşan 9. sınıf "Yeniçağ ve Yakınçağ Tarihi" kitabında, ilgili konuya "Avrupa'da Ortaya Çıkan Etnik Fikirler ve Özgürlük Ortamında 1821 Helen Devrimi" ana başlığı altında 18 sayfa yer ayrılmıştır) ve on ikinci (256 sayfadan oluşan 12. sınıf "Yeniçağ ve Yakınçağ Dünya Tarihi" kitabında, ilgili konuya "1821 Helen Devrimi – Avrupa için Özgürlük Mesajı" ana başlığı altında 18 sayfa yer ayrılmıştır) sınıflarda karşımıza çıkmaktadır. Batı'dan örneklerle bağdaştırılan "Yunan Ulusal Hareketi" müstakil bir hareket olmaktan ziyade Batı'daki genel başkaldırının bir parçası halinde sunulmakta böylece Yunanlar Batı halklarıyla bütünleşmektedir:

> "Helen Ulusal Kurtuluşu […] İtalyan ve Alman ülkelerindeki, […] Kuzey Amerika'daki Britanya sömürgelerindeki […] ve de […] ayaklanmış Fransa'daki dönemin ulusal hareketleriyle bağlantılıydı. […] Helen ulusal hareketi siyasal hareketti; yani, İtalya, Almanya ve Amerika'daki muadil hareketler gibi, sadece ulusun kurtuluşunu ve bağımsız ulus devletlerin kurulmasını değil, temsili ve adil devletin kurulmasını da amaçlıyordu. Bu özellikler, ayaklanmış Fransa'dan ileri gelen siyasal mesajların etkisi altında biçimlendi ve ortaya çıktı." (Κολιόπουλος vd., 2009, 16).

Yunanlar, "ayaklanma" öncesinde biri/lerinden yardım sözü almış fakat sürecin beklenenin aksine "desteksiz" devam etmesi üzerine de Yunan öğrenciler tarafından "Kutsal Tabur" oluşturulmuştur:

> "[Helen] Mücadelesi'nin ilk zorlukları ortaya çıkmakta gecikmedi. İpsilantis'in manifestosuna, vaat edilen yabancı destek gelmiyordu. Bu bölgelerin sakinleri, Filiki Eteryacıların umduğu gibi [bir] ilgi göstermediler. O zaman İpsilantis, toplanan 2000 adamıyla [birlikte] güneye doğru ilerledi. Bükreş'e doğru yürüyüşte, mücadelede seve seve yer almak isteyen Avrupa üniversitelerindeki Helen öğrencilerden Kutsal Tabur'u meydana getirdi. Sonunda hayli gecikmeyle Eflâk'ın başkenti Bükreş'e vardı." (Ακτύπης vd., 2009, 93).

Bahsi geçen "yabancı/ların" kim/ler olduğu açıkça ifade edilmezken, anlatının devamından öncelikle Rusların

kastedildiği anlaşılmaktadır. Bir diğer husus ise "Kutsal Tabur" ifadesiyle ilgilidir. "Ulusal" bir hareket olduğu ifade edilen ve gerek Yunan tarih ders kitaplarında gerekse Yunan literatüründe "Yunan Ulusunun Yeniden Doğuşu" olarak adlandırılan bir mücadelede yer alan öğrencilerin oluşturduğu birliğin neden *ulusal* değil de *kutsal* olarak nitelendirildiğidir. (Orijinal ifade şu şekildedir: "Ελληνική Εθνική Παλιγγενεσία". Bkz. Κολιόπουλος vd., 2009, 16. Ayrıca ifadenin sözlük anlamı şöyledir: "η απελευθέρωση των Ελλήνων από τους Τούρκους μετά την Επανάσταση τού 1821: Yunanların, 1821 Devrimi'nden sonra, Türklerden kurtuluşu" bkz. Μπαμπινιώτης, 2002, 1307).

Patrik V. Grigorios'un Osmanlı yönetimi tarafından idam edilişi öne çıkarılan bir diğer unsurdur. "Kilise'nin" endişelendiği "misillemenin" gerçekleştiğini ve "fanatizmin" pek çok "Yunanın" hayatına mal olduğunu bildiren anlatıda, Patrikhane'nin ve Patrik'in Yunan mücadelesine destek vermemeleri bu somut olayla haklı bir zemine oturtulmaktadır:

> "Sultan II. Mahmut Ayaklanmadan haberdar olur olmaz akıl almaz derecede öfkelendi ve Konstantinoupoli'deki, İzmir'deki ve Ayvalık'taki Helenlere karşı misilleme için emir verdi. Fanatizmin [yarattığı] onca can kaybının arasında Patrik Grigorios da vardı. Onu Paskalya günü tutukladılar ve üç episkoposla beraber astılar. Türkler bu şekilde Helenleri sindirmek ve özgüvenlerini yıkmak istediler. Ama Devrim süresince devam eden bu vahşetler tersi sonuca sahip oldu. Mücadelecilerin azmini güçlendirdi, Batı'nın ve Doğu'nun Hristiyan halklarının öfkesine yol açtı." (Ακτύπης vd., 2009, 97).

Bahsi geçen "fanatizmin" ırksal mı yoksa dinsel mi olduğu açık değildir. "Paskalya" vurgusu dini fanatizmi akla getirse de bütün *Ortodoksların* yahut bütün *Rumların* hayatına kast edilmeyişi, Osmanlı'nın "fanatizmden" ziyade *sorumlu arayışı* içerisinde olduğuna işaret edebilir. Çünkü Patrik'in *dini yükümlülüğünü yerine getirdiği için değil, ayaklanmada üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirmediğine* inanıldığı ve bütün Hristiyan tebaanın başı olarak görüldüğü için asılmış olması muhtemeldir. Patrik V. Grigorios'a ait resmin hemen altında ise "Patrik V. Grigorios, Konstantinoupoli Patrikhanesi'nin kapısına

asıldı. [Kapı] o zamandan beri kapalı duruyor" (Ακτύπης vd., 2009, 99) açıklaması bulunmaktadır.

21. Yüzyıl itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermiş; Yunanistan ile Türkiye adında iki ayrı ulus devletin kurulmuş olmasına karşın, 19.yüzyılda Patrik'in asılmış olduğu kapının hâlâ kapalı tutulması ve bu bilginin ders kitaplarında paylaşılması bir yandan tutulan yası ve *öteki* hakkındaki kalıpyargıları akla getirirken, diğer yandan "Kilise'nin" din dışında siyasi sorumluluğunun da devam ettiğini düşündürebilir.

Valtetsi Köyü'nde yaşananların anlatıldığı okuma parçasında ise *ötekinin (Türklerin)* yenilgisi neticesinde ortaya çıkan *biz (Yunan)* yengisi şöyle tasvir edilmektedir:

> "Burası Valtetsi [Mora Yarımadası'ndaki Arkadia vilayetine bağlı bir köy]
> Helenler, Tripolitsa'ya bağlanan Valtetsi […] yolunu tutmaya geliyorlardı. Türkler ölmüşleri[ni] bırakıp gittiler. Ama ne kadarı yaralandılar bunu onlar biliyor. Biz sadece bütün gece yaralıları Tripolitsa'nın içine taşıdıklarını biliyorduk. Şehrin içinde çok fazla ağıt ve ağlama oluyordu ve hiçbir ev feryat ve ağlamasız değildi. Orada Türklerin karılarının tırnaklarıyla yanaklarını 'kanatarak çizdikleri' ve saçlarını yoldukları, çocukların babaları geri dönmedikleri [için] bağırdıkları görünüyordu. Bu, Valtetsi'den sonra Tripolitsa'nın görünümüydü. Ama yine kim Helenlerin sevincini resmedebilirdi! Valtetsi'nin bu şanlı savaşı memleketin kurtuluşuydu." (Ακτύπης vd., 2009, 107. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Φωτάκου, Απομνημονεύματα").

"Türklerin" aldıkları ağır mağlubiyet sonrasında yaşananların anlatıldığı metinde betimlenen tablonun "şanlı savaş" olarak nitelendirilmesi, metnin hedef kitlesinin ilkokul altıncı sınıf olması sebebiyle *sorunlu bir dil* kullanımına işaret etmektedir. Öyle ki; *ötekine* ait "ölüm" gibi somut kayıpların, *öze* dair "memleketin kurtuluşu" gibi soyut kazanımlarla harmanlandığı anlatıdan hareketle iyi ve kötü olmak üzere iki tür savaş olduğu düşünülebilir. Birinci tür savaşta *özün* zarara uğradığı yani aynı kitabın doksan yedinci sayfasında yer verildiği

şekliyle "savaşın vahşileştiği", ikinci tür savaşta ise *ötekinin* zarara uğradığı yani savaşın *sevindirdiği ve faydalı* olduğu görüşüne ulaşılabilir.

Savaş sırasında sivillerin ilişkilerinin bir şekilde devam ettiğini nakleden okuma parçasında yer alan "halatlarla yukarı çıkma" ve "kapı" sembolleri ise *Konstantinoupoli'nin Düşüşü'ndeki* "Türkler kaleye tırmandı" ve "kapı açıldı" (Γλεντής vd., 2008, 111) sahnesini akıllara getirmektedir:

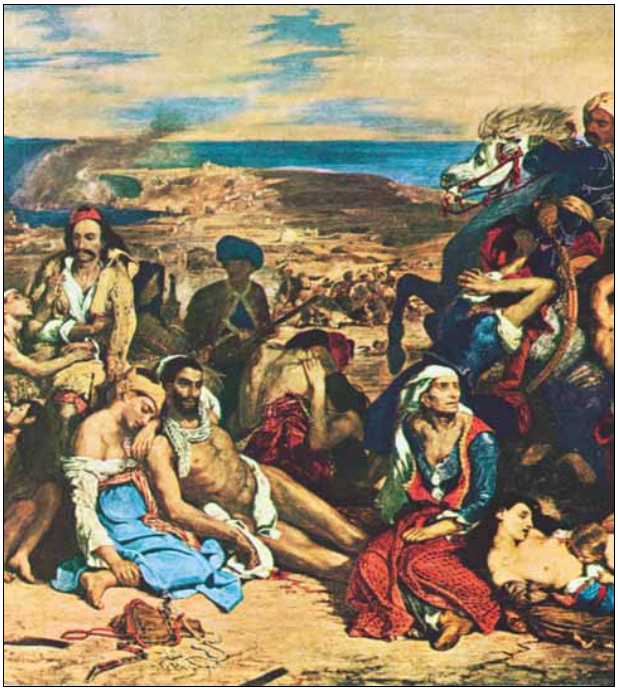
> "Tripolitsa [Mora Yarımadası'nın merkezinde bulunan bir şehir. Bugün "Tripoli" adıyla anılmaktadır] nasıl düştü
> Şimdi Helenlerin nasıl birdenbire Tripolitsa'ya girdiklerini anlatmak istiyorum. Türkler genel toplantı için çağrılmışlardı. Kalenin tabyalarını ve hatta evleri savunmasız bıraktılar. Nauplio kapısında büyük bir tabya ve birtakım yıkıntılar vardı. Helenler oraya gider ve sık sık Türklerle ticaret yaparlardı. […] Komutanlar bunu bilirlerdi ama çoğunun silahı olmadığı için onları görmemiş gibi yaparlardı. Toplantı günü Helenler halatlarla yukarı çıktılar ve yakındaki kapıyı açtılar. […] Türkler, Helenlerin içeri girdiklerini haber aldılar: Her biri ailesini kurtarmak için ev[ler]ine doğru koştular ve hiç biri Helenlerin geçişini engellemek için dikkat göstermediler." (Ακτύπης vd., 2009, 108. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Φωτάκου, Απομνημονεύματα").

Yunan kitaplarında, sembol ve dini öğeler üzerinden bir başka rövanş Sakız Adası'ndaki çarpışmada gözlemlenir:

> "Kara Ali komutanlığındaki donanma Sakız Adası'na doğru hareket etti. Binlerce Türk, ayaklanan adaya çıktı ve onu bozguna uğrattı. [Ada] sakinlerinden kimileri boğazlandı, kimileriyse köle olarak satıldı. Çok azı, Psara Adası'na ve başka taraflara [kaçarak] kurtulmayı başardı. Bu felaket, Avrupa'da çok fazla tepkiye neden oldu. Kısa bir süre sonra, [Konstantinos] Kanaris ateş gemisiyle, Türk donanmasını Sakız Adası'nın limanında havaya uçurdu. Müslümanların en büyük dini yortusu olan bayramı kutlamakta olan Kara Ali ile 2000 denizci ve asker orada ölümü buldular." (Ακτύπης vd., 2009, 111).

Patrik nasıl Paskalya Günü tutuklanmış ve asılmış ise Kara Ali de bir bayram günü yakılmıştır. *Ortodokslar boğazlanıp, köleleştirildikleri için* "felaket" yalnızca "Yunanlar" tarafından

yaşanmakta, buna karşılık "Müslümanlar ölümü bulmaktadır". Sakız Adası'nda yaşananlar dokuzuncu ve onuncu sınıf Yunan tarih ders kitaplarında da aktarılmaktadır. Dokuzuncu sınıfa ait olan metinden "Helenlerin" bayram zamanı (Paskalya) "kılıçtan geçirildikleri" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 31) bilgisine ulaşılmaktadır.

Şekil 7. "Hios'un Boğazlanması" (Κολιόπουλος vd., 2009, 27).

Farklı sınıfların anlatılarından edinilen ortak "Türk" imajı *Türklerin, Yunanları boğazladıkları, kılıçtan geçirdikleri ve köle olarak sattıkları* şeklindedir. Şekil 7'de ise özellikle kadınların perişan hali ve atın ayakları altında ezilen Yunanlar dikkat çekicidir. Bu "felaket", yalnızca "Helenleri" değil, bütün Avrupa'yı harekete geçirir ve ünlü Fransız sanat adamı Victor Hugo, *Türklerin Yunanlara verdiği zararı* şu mısralarla insanlığa duyurur:

> "Helen Çocuğu [Şiirin orijinal adı "L'enfant" olup, Türkçe'de "Mavi Gözlü Yunan Çocuğu" adıyla kabul görmüştür]
> Türkler [buradan] geçtiler. Baştan sona yıkım ve ölüm.
> Hios [Sakız Adası], şaraplar[ıy]la, ağaçlar[ıy]la,
> Güzeller güzeli ada[dan] geriye karanlık bir taş yığını kaldı.
> Bereketli adanın dağları ve evleri ve vadileri
> Ve bazen geceleri dans eden kızların [siluetleri]
> [Adanın] sularına yansırdı.
> [Şimdi] her yer ıssız. Ama bak oraya, kayanın üzerine,
> Kalenin yıkıntılarında bir çocuk yapayalnız oturuyor,
> Hüzünle başçağızını eğmiş,
> Tek dayanağı kendisi gibi unutulmuş,
> Ve akıl almaz felaketin ortasında kalmış bir akdiken…
> -Zavallı çocuk, yalınayak kayalıklara oturmuşsun,
> Kederden ağlamaman için sana ne vereyim istersin?
> Mavi gözlü Helen çocuğu bana haykırdı:
> -Yolcu,
> Mermi ve barut istiyorum!" (Ακτύπης vd., 2009, 114. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Βίκτορ Ουγκό, Το Ελληνόπουλο (απόσπασμα)").

Şiir, *Türklere* atfen kullanılan nitelemeler hususunda *Yunanların* yalnız olmadıklarını, Avrupalıların da onlarla aynı görüşte olduklarını düşündürebilir. Nitekim yaşananlara taraf olmayan, yabancı biri tarafından da *Türkler, arkalarında ölüm, karanlık, bereketsizlik, ıssızlık, hüzün ve gözü yaşlı çocuklar bırakan bir millet* olarak betimlenmektedir.

"Helen Ayaklanması"nın birinci yılında topyekûn savaş hâlinin altının çizildiği bir yan anlatıda ise birileri tarafından Yunan birlikteliğinin parçalanmaya çalışıldığı ifade edilmekte ve bunun neticesinde bağımsızlık için yola çıkan Yunanlar arasında iç savaş ve iktidar mücadelesi baş göstermektedir. Yunanlar, "ihtilâl" öncesi mevcut sınıfsal farklılıkları ortadan kaldıramamış ve Osmanlı'dan boşalan iktidar makamı taraflar arasında çekişmelere yol açmıştır. Savaş eylemini gerçekleştiren Filiki Eteryacıların yönetimde söz sahibi olmak istemeleri, buna karşılık Fener Beylerinin Osmanlı idaresi döneminde olduğu gibi hâkimiyeti kendilerinde görmeleri bu duruma neden gösterilmektedir (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 34). 1823 sonbaharında başlayıp, 1825 Ocak ayına kadar devam eden iç

savaş sırasında İbrahim Paşa "felaket tohumları ekerek" Mora Yarımadası'nda ilerlemektedir:

> "1825 kışında İbrahim Methoni'ye [Mora Yarımadası'nın Messinia vilayetine bağlı olan bir bölge] çıktı. Kolokotronis ve diğer çete reisleri İdra'da tutukluyken, bölünmüş ve hazırlıksız Helenler çıkarmaya engel olamadılar. Hükümet, İbrahim'i göğüslemek için komutan olarak deniz albayı Skourti'yi atadı. […] İbrahim ilerledi ve bütün Messinia'yı, geçtiği [yerlere] felaket [tohumları] ekerek, işgal etti." (Ακτύπης vd., 2009, 143).

Anlatıdan, "devlet işlerini yürütmekle görevli kuruluşlar ve kişiler" anlamına gelen *hükümetin*, "toprak bütünlüğü ve siyasal örgütü olan bir ulusun oluşturduğu hukuksal varlık" (Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, 2010) olarak tarif edilen *devletten çok daha önce teşekkül ettiği* anlaşılmaktadır. İbrahim'in ordusu Messolonghi'ye ulaştığında efsanevi Messolonghi kuşatması başlamış olur. *Yunan Hareketi'nin* durgunluk evresi olarak nitelendirilen dönemine denk gelen kuşatmanın "kuşatılmışları" çok ağır şartlara maruz bıraktığı ifade edilmektedir:

> "Messolonghi'deki durum, kuşatılmışlar açısından kötüleşmeye başladı. Gıda malzemeleri bitmişti. [Messolonghi] sakinleri iç denizin ılgınlarıyla, solucanlarla, kedilerle, köpeklerle, farelerle besleniyordu. Kirli kuyulardan [çıkan] su azdı. Hastalıklar, nüfusu kırıp geçiriyor ve savunucuları zayıflatıyordu/güçten düşürüyordu. Mısırlılar, büyük çabalardan sonra iç deniz adalarından ikisini –Vasiladi ve Dolma- almayı başardılar. Ama Helenler Kleisova Adasını başarıyla savundular. Orada Kütahyalı (Mehmet Reşit Paşa) yaralandı ve İbrahim'in damadı öldürüldü." (Ακτύπης vd., 2009, 149).

Messolonghi, Yunan tarihinde ve edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Savaşın insani boyutlarının dile getirildiği anlatıda *özün* kahramanca direnişi ve *ötekinin* onu aç, susuz bırakışı ön plandadır. Messolonghi kuşatmasının nasıl yarıldığı hakkında net bir bilgi mevcut değildir. Yalnızca altıncı sınıf Yunan tarih ders kitabında başarıya nasıl ulaştığı anlaşılamayan bir girişimden bahsedilmektedir:

> "Messolonghi artık hiçbir yerden yardım beklemiyordu. O zaman kuşatılmışlar, kahramanca karar aldılar: düşman askerlerinin ortasından geçerek kuşatmayı yarmaya kalkışmak… Çıkış, üç kola ayrılmalarını ve aynı anda çıkmalarını öngören plana göre olacaktı. Ve çıkışı kolaylaştırmak için Orta Hellas'ın gerilla komutanlarının da düşmanı dışarıdan vurmaları [hususunda] onlarla anlaşmaya vardılar. Hasta, yaşlı ve ağır yaralıların şehirde kalıp, sonuna kadar direnmelerine karar verildi. Paskalya'dan önceki Pazar (11 Nisan 1826) günü ağardı. Geceden parola verildi ve destansı çıkış başladı." (Ακτύπης vd., 2009, 149).

Açlık, susuzluk ve hastalıklarla mücadele eden Messolonghililerin, kuşatmayı yarmak için ablukanın diğer tarafında bulunan "gerilla komutanlarına" nasıl haber ulaştırdıklarının anlaşılamadığı anlatıya göre, efsanevi Messolonghi çıkışı da yine bir Paskalya zamanı gerçekleştirilmektedir. Messolonghi anlatısının bütününde Yunan askerlerinden söz edilmemekte dolayısıyla Yunan sivillerin silahlı "düşman askerlerine" karşı koydukları anlaşılmaktadır. Bir yıl süreyle bu şartlar altındaki bir mücadelenin nasıl yürütüldüğü cevapsız kalmakta, sonunda Messolonghililerin efsanevi çıkış planları ise "Türkler" tarafından öğrenilmektedir:

> "[P]lanları duyulmuştu ve düşman uyumuyor ve Messolonghilileri bekliyordu. Ve iki kol, düşman ordusunun ortasından savaşarak geçmek için ilerlerken, üçüncü kolda büyük karışıklığa ve paniğe neden olan sesler duyuldu: 'Geriye, geriye, more çocuklar!' Kadınlar ve çocuklar şehre doğru geri çekildi; ki orayı bu arada Türkler de basmıştı. [Messolonghililerin] çoğu baruthanede toplanmıştı ve Türkler içeri girince yaşlı-âyan Hristos Kapsalis ateşe verdi ve hepsi havaya uçtu. Helenler, yollarda, evlerde ve ateş hatlarında artık nafile mücadeleye devam ediyorlardı." (Ακτύπης vd., 2009, 149-150).

Öncelikle, Mısırlılar olarak başlayan *ötekinin* Türkler olarak devam ettiği gözlemlenir. Aynı kitaba ait olan bir önceki alıntıda kuşatmanın yarılmasına hasta, yaşlı ve yaralılar dışında herkesin katıldığı ifade edilirken; yukarıda, çıkan karışıklık neticesinde sadece kadınların ve çocukların geriye çekildiği ve

baruthanede toplandıkları ifade edilir. Buradan hareketle baruthanede ölenlerin çoğunluğunu kadın ve çocuklardan oluşan sivillerin teşkil ettiği sonucuna ulaşılabilir.

Messolonghi kuşatması konusu, "Helen Bağımsızlık Mücadelesi'nin" anlatıldığı üç sınıfın (altıncı, dokuzuncu ve on ikinci sınıflar) ders kitaplarında aynı resim (Şekil 8) eşliğinde sunulmaktadır.

Şekil 8. "Messolonghi Kuşatmasının Yarılması"

(Ακτύπης vd., 2009, 148; Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 32; Κολιόπουλος vd., 2009, 28).

Efsanevi çıkışın yani kuşatmanın yarılmasının tasvir edildiği şekildeki doğaüstü varlıklar dikkat çekicidir. Tablonun en tepesinde yer alan varlık tarafından yeryüzüne gönderildiği

hissini yaratan melekler Yunanlara yardım etmekte, farklı bir deyişle melekler de "Türklere" karşı savaşmaktadır. Yukarıdaki bilgiler ışığında resme bakıldığında, Yunanların, Batı'dan sonra meleklerin de desteğini kazandığı düşünülebilir. Bütün kitabi dinlerde mevcut olan ve her zaman doğruluk üzerine olduğuna inanılan melek olgusunun bir savaşa taraf olarak kullanılması *özün* haklı, *ötekinin* ise haksız olduğunu görüşünü perçinleyebilir.

"Helen Bağımsızlık Mücadelesi", bu aşamaya kadar Yunanlar ve Osmanlılar arasında geçerken bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri ve Rusya arasında gerçekleşmektedir. "Helen Mücadelesine" Yunan olmayan aktörlerin katılımlarının gözlendiği nihai süreçte Osmanlı, artık Yunanlarla değil başka güçlerle çarpışmaya başlamaktadır. 1826'dan itibaren "büyük güçlerin" Yunan sorununun çözülmesi yönünde kararlı bir tutum sergiledikleri ifade edilmektedir (Λοὐβη ve Ξιφαράς, 2009, 36). Alan bakımından küçük bir Yunan devletinin yaratılması, Osmanlı İmparatorluğu'nda ciddi bir toprak kaybına neden olmayacağı için Yunan sorununun çözümünü kolaylaştırmaktadır. Nitekim amaç, bölgenin bütününü kapsayan bir "Balkan Federasyonu" kurmaktan ziyade; farklı dillere mensup Hristiyanların da Yunan vatandaşı olarak yer alacağı "özgür bir Helen devleti" kurmaktır (Κολιόπουλος vd., 2009, 31).

Bu aşamada "büyük güçler" bir araya gelir ve bir anlaşma yapmaya karar verirler. Savaşın taraflarını -Yunanlar ile Osmanlıları- barışa davet ettiği ifade edilen anlaşmanın "büyük güçler" arasında imzalanması, savaşın asıl taraflarının gıyabında onlar için karar verildiğini düşündürmektedir. Öne sürülen şartları Osmanlıların kabul etmeyişiyle "Helen Bağımsızlık Mücadelesi'nin" Yunanların dâhil olmadığı son evresine girilmektedir:

> "Türk hükümeti anlaşmayı kabul etmedi. O zaman İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları Amiral Cadrington, Amiral De Rigny ve Amiral Heyden önderliğinde Büyük Güçlerin kararını

> uygulamak üzere Pylos'daki limana girdiler. Ama İbrahim Avrupalı müttefiklerin kararına itaat etmedi. Müzakereler hakkındaki notuyla, müttefiklerin subayını taşıyan tekneyi vurdu ve batırdı. Müttefikler ateşlere karşılık verdiler ve [bunu] deniz savaşı izledi ve [bu] savaş doğrultusunda Türk-Mısır donanması tamamen felakete uğradı. Navarin Deniz Savaşı (Ekim 1827) sonunda Hellas'ın özgürleşmesine önderlik etti." (Ακτύπης vd., 2009, 157).

Osmanlıların artık İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı savaştığı görülmektedir. Navarin'de, Osmanlı Ordusu'nun imha edilmesi neticesinde Yunanlar bağımsızlıklarına, Yunanistan da özgürlüğüne kavuşur. Anlatının, açık olarak, "Helen Mücadelesi'nin" başarıyla sonuçlanmasını Navarin Savaşı'na dayandırdığı söylenebilir. Metnin devamında "Türkiye'nin" uğradığı mağlubiyete rağmen anlaşma yönünde bir adım atmadığı ve İstanbul'un yabancı unsuruna karşı olumsuz bir tavır sergilediği dile getirilmektedir:

> "Türkiye, İbrahim'in donanmasının felaketine rağmen Türkiye uzlaşmaz kaldı. Büyük Güçlerin hükümetlerinden tazminat talep etti ve Konstantinoupoli'deki Avrupalıların aleyhine döndü. Ama Türkiye'nin bu tutumu, sonuç olarak, Helen sorununu daha çabuk çözüme götürmüştür." (Ακτύπης vd., *age*, 157).

Bahsi geçen "Avrupalıların" İstanbul'daki Rum-Ortodokslar mı yoksa "büyük güçlerin" vatandaşları mı olduklarının anlaşılamadığı metinde, yaşanan olumsuzlukların yine "Helen Mücadelesi'nin" lehine sonuçlandığı ifade edilmektedir. *Yunanistan'ın Kuruluşuna* giden *hareketin* tıkandığı noktada "büyük güçlerin" devreye girmesiyle yaşanan Navarin Deniz Savaşı'nın Yunanlar arasında yarattığı sevinç Nikolaos Kasomoulis'in kaleminden şöyle aktarılır:

> "Navarin Deniz Savaşından izlenimler
> Bunları incelerken ve çete reisleriyle beraber toplanmış Aegina'ya [Ege Denizi'nde bir ada] yolculuğa hazırlanırken, rüzgâr kulaklarıma toplardan da güçlü, büyük [bir] gürültü getirdi. Biraz sonra üç Gücün donanması Neokastros Limanı'ndaki düşman donanmasını yendi haberi de geldi. Birinin o günkü sevinci tarif etmesi imkansız: Ne yapacağımızı, sevincimizi nasıl göstereceğimizi bilmiyorduk ve birbirimizi

> tebrik ettik… Bu günü, bütün yaşlılarımız ve babalarımız, umutsuzca ölmüş olanlar, Messolonghi'de, Atina'da [şehit] düşenler bekliyordu. Top atışlarının sesi yayıldı ve kanyonları ve dağları geçti ve Olimpos'un üzerinden Epir'e ve Makedonya'ya ulaştı…" (Ακτύπης vd., *age*, 158. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Κασομούλη, Ιστορικά ενθυμήματα (διασκευή)").

"Üç gücün" donanmasının birleşerek "düşman" yani *Osmanlı İmparatorluğu'nun* donanmasını yenmelerini, bağımsızlıkları uğruna savaş vermiş yaşlı ve şehit düşmüş Yunanlar sevinçle karşılar. Zafer beklentisinin ve mutluluğun betimlendiği sahnede Yunan "hükümeti", "ordusu" yahut "askerlerinin" değil de sivil halk olan "yaşlıların" ve "babaların" öne çıkarılışı dikkat çekicidir. "Mücadelenin" anlatıldığı satırlarda sıkça karşılaşılan sivil unsurun konunun sonunda yeniden altının çizilmesinin, *Yunan Hareketi'nin* yaşlı ve silahsız Yunanlar tarafından yürütüldüğü düşüncesini perçinlediği söylenebilir. Müjdeli haberin, Antik Yunan Uygarlığı tanrılarının yaşadıklarına inanılan Olimpos Dağı'nın üzerinden bölgeye yayılması ise Yunanların geçmişle olan bağlarını akla getirmektedir. Yunan anlatısının genelinde fark edilir olan *iyi savaş – kötü savaş* ayrımı burada da mevcuttur. *Navarin Savaşı iyi bir savaş olarak mutluluk getirmektedir.* Son olarak bu noktada iki hususta -iki örtük anlatıdan- daha bahsedilebilir. Bunlardan ilki bahsi geçen savaşa Yunanların dâhil olmayışı yani edilgen oluşlarıdır. Diğeri ise Osmanlı'nın onca kayba karşın hâlâ direnişidir.

Yunan Hareketi, Yunanlar için kararlar alan, savaşan ve anlaşan "büyük güçlerin" kurulan yeni devletin hükümdarını da seçmeleri ile son bulmaktadır.

"Kurtuluş Mücadelesi" öz ve öteki algısının doruğa çıktığı bir seviyeyi işaret etmekte; ulusal kimlik inşasının bir parçası olarak sunulmaktadır. Savaş, askeri analizden çok öte, Yunan toplumunun topyekûn ulusal bir mücadelesi şeklinde anlatılmakta; Yunan kimliği, düşmanda bile hayranlık uyandıran yüce bir varlık olarak tasvir edilmektedir. Kitapların

ilköğretim seviyesinde anlatımcı, ortaöğretim seviyesinde bilgilendirici niteliği ön plandadır. İlköğretimde, destansı dil ve süslü ifadelerin yanı sıra duygusallıkla ve savaşa taraf olmayanların ifadeleriyle harmanlanan güçlü bir ötekileştirme söz konudur ki; bu durum, Türk imgesini geçmişin hayaleti olarak bugüne taşımaktadır.

8.11 Helen-Türk Savaşı (1897)

Yunanistan'ın kuruluşundan itibaren ülkenin ve ulusun modernizasyonuna öncelik verilmiştir. Trikoupis Hükümeti'nin göreve gelmesiyle türlü atılımlar gerçekleştirilmiştir, ülkede çok çeşitli alanlarda yatırımlar yapılmıştır. Aslında bir anlamda bunları yapmaya da mecbur kalmıştır. Zira ülke sınırları genişlemiş, nüfus çoğalmış, ihtiyaçlar ve beklentiler de bu duruma paralel olarak artmıştır. 1863'te Britanya tarafından Yedi Adalar, 1878'de Berlin Antlaşması'ndan sonra ise Theselya Yunanistan'a verilmiştir. Ancak Yunanistan henüz kendi gücüyle herhangi bir toprak parçasının bağımsızlığına katkı sağlamamıştır:

> "Hellas, henüz kendi nüfuzu[nu] [kullanarak] ulusun 'bağımsızlaşmamış' bölümlerini –İpir'i, Makedonya'yı, Thraki'yi [Trakya], Kiriti'yi ve Ege adalarını özgürleştirmemişti. Ülkenin siyasi düzeni, anayasal kurumların 1844 ve 1864 [anayasalarıyla] [yürürlüğe] girmesine ve ortaya çıkan liberal yönetim biçimine rağmen, seçkin soylular tarafından eski tip yönetişim sürdürüldü. Ülke, çiftçilerin ve besicilerin ülkesi [olarak] kal[ırken] gelişim/kalkınma ağır ritimler[le] [sağlandı]. Sadece -özellikle **Diaspora Helenlerin** sayesinde- ticaret kayda değer [bir] gelişim gösterdi." (Κολιόπουλος vd., 2009, 60).

Bütün bunlara ilaveten cari açık kapanmaz bir şekilde yükselmiş hatta bu durum dönemin gazetelerinden birinde şöyle karikatürize edilmiştir:

Şekil 9. "Cari dengenin arkasından koşar ama asla onu yakalayamaz. Neos Aristofanis gazetesinden, Trikoupis'in bütçe açığını kapama çabasını hicveden [bir] karikatür. Yunan Meclis Kütüphanesi." (Κολιόπουλος vd., 2009, 61).

Bütün bu bilgilerden hareketle Yunanistan'ın yeni bir savaşa hem hazır olmadığı hem de böyle bir savaşı arzulamadığı düşüncesine ulaşılabilir. Zira ülkenin modernizasyonu çabaları Trikoupis hükümetinin temel amacı haline gelmiş görünmektedir:

> "Theselya'nın ve İpir'in ilhakıyla ülkenin nüfusu artmış ve tarım alanları çoğaldı. Harilaos Trikoupis'in başbakan olduğu bu dönemde dış [kaynaklı] sermaye ve krediler ile Korinth kanalının açılması, Kopaida gölünün kurutulması, demiryolu ağının geliştirilmesi gibi büyük işler ve ülkenin ekonomik gelişimi için esas teşkil eden diğer önemli işler yapıldı. Ancak dış borç çok büyümüştü ve hükümet iflas[ını] açıklamak, yani devlet gelirlerinin kredilerin taksitlerini ödemeye yetmediğini beyan etmek, zorunda kaldı. Bu arada Kiriti'de yeni bir ihtilal hareketi patlak verdi. Yunan hükümeti ayaklanan adaya ordu ve donanma gönderdi. Türkiye, Hellas'a karşı savaş ilan etti, Theselya'yı ele geçirdi (1897) ve işgal etti. Helen ordusu yenildi ve Hellas savaş tazminatı ödemeye mecbur edildi. Fakat [bunu] ödeyemediği için Büyük Güçlerden kredi istedi; onlar da bunu

> [krediyi] vermek için devlet gelirlerinden bir miktarını yönetmeyi şart koştular." (Ακτύπης vd., 2009, 185).

Altıncı sınıf kitabında ifade edildiği üzere, yatırımlar ve bunlara bağlı olarak artan dış borç ülkeyi dar boğaza sürüklemiş ve 1893'te Trikoupis ülkenin iflasını açıklamaya mecbur kalmıştır. O sırada patlak veren bir ayaklanma Yunanistan'ı hiç istemediği halde yeni bir savaşın eşiğine getirmiştir. Bu savaş, 1830 yılında kurulan Yunanistan'ın parçası olduğu eski egemen ülkeyle bağımsızlığı sonrasında yapılan ilk savaştır. Artık iki taraf da bağımsız bir ülkeyi temsil etmektedir.

Yukarıdaki anlatıdan Trikoupis hükümetinin savaşı yönettiği anlaşılsa da dokuzuncu sınıf kitabında bilgiler genişletilir ve Trikoupis'in ilerleyen süreçte 1895 seçimlerini kaybettiği hatta milletvekili dahi seçilemediği (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 63) on ikinci sınıf kitabında ise bu olaydan sonra iki yıl içerisinde kahırdan öldüğü ifade edilir (Κολιόπουλος vd., 2009, 61). Seçilen yeni başbakan Theodoros Diliyiannis bir yığın sorunla karşılaşır ve Girit'teki ayaklanma da işte tam bu sıkıntıların devam ettiği bir dönemde patlak verir:

> "Yeni başbakan, Th. Diliyiannis problemler yığınıyla karşılaştı. Üstelik 1896'da Kirit'te ayaklanma patlak verdi. Megali İdea'dan ilham alan ortak akıl tarafından baskı yapılarak, Şubat 1897'de Girit'e [Helen] ordu[su] gönderildi. Neredeyse hemen Theselya'da Helen-Türk savaşı başladı [ve] veliaht Konstantinos'un komutanlığıyla Helen ordusu yenildi. Hatta Osmanlı güçleri Lamia'ya [Orta Yunanistan'da bir şehir] kadar ulaştılar ve Sultan, [Büyük] Güçlerden Hellas'ın yüklü [bir] miktar savaş tazminatı ödeyeceğinin güvencesini aldıktan sonra Theselya'yı boşaltarak girişimleri durdurdular." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 63).

Savaş, ülkenin ekonomik ve siyasal durumuyla ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. Yunanistan her ne kadar bağımsızlığını kazanmış olsa da yeniden yapılanması için ihtiyaç duyduğu süreyi henüz doldurmamıştır ve savaş Yunanistan'ın hiç de beklemediği bir anda patlak vermiştir. "Büyük Güçler", bu durumdan faydalanarak hem Yunanistan'ı hem de Osmanlı'yı

kıskaç altına almaktadırlar. Girit'teki özgürlük mücadelesi 1897 ile sınırlı kalmaz; Osmanlı'nın II: Meşruiyetin ilanıyla dalgalanması Girit için yeni bir fırsat kapısı açar:

> "Fakat Türkiye'de de genel durum iyi değildi. Sultan'ın mutlakiyetçi yönetimi ve Büyük Güçler'in sürekli müdahalesi, Neo-Türkler denilen, çoğu özgürlükçü Türkün tepkisine neden olmuştu. Bunlar 1908 ihtilal hareketini örgütlediler ve sultanı anayasayı [geri] vermeye mecbur ettiler. Kriti, Türkiye'deki bu kargaşadan istifade eder[ek] yine ayaklandı ve Hellas'la birleştiğini ilan etti (1908). [Ancak] [h]ükümet belki [de] 1897 olaylarının tekrarlanması[ndan] korktuğundan tarafsız tutumunu korudu. Böylece halkın, genel durumdan kaynaklanan öfkesi büyüdü. Bu öfke, subayların hükümeti istifa etmeye mecbur bırakan Goudi'deki [Atina'da bir semt] hareketine yol açtı (1909)." (Ακτύπης vd., 2009, 185-186).

Anlatılardan anlaşıldığı üzere Yunanistan'da ve Türkiye'de karşılıklı olarak ihtilâller olmakta ve ülkeler kendi iç karışıklıklarının yanı sıra "Büyük Güçler" tarafından yapılan müdahalelerden de muzdariptirler. Savaşın anlatımı sınırlı olarak ele alınmış olmakla beraber Osmanlı yahut Türkiye'ye yönelik açık bir ötekileştirme mevcut değildir. Ancak bir anlamda gizliden de olsa "Büyük Güçler"in ötekileştirildiği düşünülebilir.

8.12 Makedonya Sorunu (1904 – 1908)

Makedonya Mücadelesi/Sorunu şeklinde adlandırılan 1904-1908 yılları arası süreç Yunanların bölgenin özgürleştirilmesi yönünde attıkları en önemli adımlar olarak anlatılmaktadır:

> "Bu mücadele, gerçekte, 1821'de, Makedonya'nın Helenleri diğer Helenlerle birlikte Türklere karşı ayaklandıklarında başlamıştı[r]. Fakat Makedonya, diğer Helen bölgeleri gibi, 1830'da yaratılan özgür Helen devletinin [bir] parçasını teşkil etmez. Bu bölgelerin boyunduruk altındaki Helenleri özgürlüğü ve Hellas'la birleşmeyi arzulamayı kesmediler." (Ακτύπης vd., 2009, 191).

Bölge halkının Yunanistan'la birleşme arzuları bir yana bölgede Yunanlar dışında Bulgarlar ve Sırplar da hak iddia etmektedir. Bulgarlar 1893'te Selanik'te, 1895'te Sofya'da çeşitli

örgütler kurmuş, 1898 yılına gelindiğinde ise "komitacılar" olarak bilinen silahlı Bulgar birliklerini hazırlamışlardır. 1896-1897 yıllarında bölgeye ilk silahlı Yunan birlikleri konuşlanır ve "komitacılar" ile savaşmaya başlarlar. "Dahası bölgedeki […] Yunanlar da harekete geçer" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 68). "1893'te Selanik'te, Makedonyalı Bulgarlar tarafından kurulan İç Makedonya Devrimci Örgütü (EMEO)" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 67). 1903 yılına gelindiğinde Temmuz ayında "Makedonya'da [bir] ayaklanma (İlinden ayaklanması) tertip eder [bu ayaklanma] Osmanlı ordusu tarafından bastırılır" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 68). Daha sonra 1904 yılının başlarından itibaren "Makedonya'ya Yunan subaylar varmaya başladılar [ve] çatışmaların çoğuna Türk askerler de karıştı" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 68). Böylece "Makedonya Mücadelesi" Yunanların hem Bulgarlarla hem de "Türklerle" eş zamanlı olarak çarpıştıkları uzun soluklu bir cephe haline gelir. Pek çok Yunan "Bulgarların kurbanı" olurken pek çok Bulgar da "Yunanların kurbanı" olur. "Bütün Hellas'tan gençler Makedonya için savaşmaya acele ettiler: Girit, Peloponnessos, Kara Hellas'ı, Epir, Thesselya, hatta Kıbrıs, ulusun büyük davasını desteklemek için gençleri gönderdiler" (Κολιόπουλος vd., 2009, 66).

Şekil 10. "Roma Coğrafya Enstitüsü'nün, incelediğimiz dönem süresince Türk egemenliği altındaki Makedonia'daki okulları, kiliseleri ve manastırları gösteren haritası. Kırmızı renkle Helen kurumları diğer renklerle diğer Balkan devletlerininkiler işaretlidir" (Ακτύπης vd., 2009, 192).

Yukarıdaki haritadan da anlaşılabileceği üzere "Makedonya Mücadelesi" Yunan ulusunun "büyük davası"dır çünkü bölgeye kurumlarıyla kök salmış halk, Yunanlardır. Ayrıca harita, döneme dair demografik verilerin yerini tutar niteliktedir. Şüphesiz bu kadar kuruma sahip halk aynı zamanda bölgenin egemen halkı anlamına da gelmektedir ki bu durum nüfus bakımından da bölgede üstünlüğe sahip olunduğu çıkarımını dolaylı olarak ihtiva etmektedir.

Yunanların büyük bir kahramanlıkla savaştıklarının ifade edildiği anlatıda aynı şekilde "Gotse Delçev ve Yane Sandanski [gibi] "Bulgar kahramanlar[a]" (Κολιόπουλος vd., 2009, 66) da yer verilir. Yunan ve Bulgarların birbirlerine karşı verdikleri Makedonya mücadelesi 1908'de baş gösteren "Jön Türk Hareketi" yüzünden kesintiye uğrar.

> "Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türkler ve Helenizm:
> Osmanlı otoritesini Mihver Devletlerin tarafına geçiren Birinci Dünya Savaşı, Hristiyanlara karşı kuşku havasını alevlendirdi. [H]ristiyanların, Antant güçleriyle işbirliği yapmalarından şüphelenilmesi devletin düşmanları, yani devletin varlığının sabotajcısı olarak görülmelerini tetikledi. […] Bu çerçevede, zaten 1913'ten itibaren, Jön Türklerin politikası ve bütün görüşleri tarafından belli radikal önlemler alınmaya başlandı. Devletin, toplumun ve ülke topraklarının Türkleştirilmesi, devlet için tek kurtuluş yolu [olarak] seçildi. Fakat bir karşılıklı korelasyon içerisinde, 'Osmanlı' hakimiyetinin Türkleştirmesi Yunan Devleti'nin politikasını meşrulaştırırken, Rumların Helenleştirilmesi de Jön Türklerin politikasını meşrulaştırdı." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 103. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Σ. Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι. -1919, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες,* Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 523").

Osmanlı parçalanmaktadır. Ancak toprak kayıpları, iç mekanizmalardan kaynaklanan aksaklıklardan ileri gelmez. Jön Türkler, gidişatın sorumluluğunu Osmanlı'nın Hristiyan tebaasına yüklemekte ve onlara karşı "radikal önlemler" almaktadır. Jön Türklerin bu politikaları, Yunanların uluslararası platformlarda haklılığını sağlamlaştırmaktadır. İşte bu noktada anlatı, paralellik içerisinde gelişen "Türkleştirme" ve

"Helenleştirme" politikalarının birbirlerinin işleyişini kolaylaştırdığını ifade etmektedir.

Yunan anlatısında, esasen, Jön Türkler, hareketin başlangıcında olumlu bir imgeye sahiptir ve "1908 hareketiyle egemen olan Jön Türkler[in], Osmanlı İmparatorluğu'nun çağdaşlaşmasını" (Κολιόπουλος vd., 2009, 67) hedefledikleri vurgulanmaktadır. Ancak kısa süre sonra seçimlerde Jön Türklerin gerçek yüzünün ortaya çıktığı, dolayısıyla başlangıçta Yunanların kandırılmış oldukları görüşü hâkimdir.

Şekil 11. "1908 Türk Anayasasının İlânı Konulu Alegorik Litografi: 1908 hareketiyle egemen olan Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çağdaşlaşmasını arzuladılar. İmparatorluğun bütün milletlerinin yasalar önünde eşit [olacağı] hakkındaki vaatleri, farklı milletlerin Türkleştirilmesi amacıyla Helenleri ve Ermenileri kovuşturmalarından sonra çabucak yalanlandı." (Κολιόπουλος vd., 2009, 67; Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 68. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Milli Tarih Müzesi, Atina").

Resimde Jön Türkler *özgürlüğü* zincirlerinden kurtararak hür bırakmaktadır. Sol alt köşede yer alan sunakta Yunan ve

Arap harfleriyle “Yaşasın Anayasa” ibaresi bulunmaktadır. Resmin üst kısmında ise bir melek “Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik” yazılı bir pankart taşımaktadır.

1908 Jön Türk Hareketi, Yunanlar ile Bulgarlar arasındaki Makedonya anlaşmazlığının askıya alınmasına neden olur. Ayrıca devamında patlak veren Birinci Dünya Savaşı bu husumeti tamamen ortadan kaldırır ve bu savaş sırasında “Yunanlar ile Bulgarlar, Türklere karşı müttefik ol[ur].” (Κολιόπουλος vd., 2009, 66).

8.13 Balkan Savaşları (1912-1913)

Jön Türklerin diğer ulusları Türkleştirme çalışmaları, bilhassa ulusal bütünlüklerini arzulayan Balkan halklarını tedirgin etmiştir. Dönemin dört Hristiyan devleti 1912 yılında bu ortak tehdide karşı koymak üzere bir araya gelirler ve böylece Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan arasında teşekkül eden ittifak Osmanlı İmparatorluğu’na savaş açar. Buradaki temel amaç imparatorluğun Avrupa topraklarının *özgürleştirilmesidir* (Ακτύπης vd., 2009, 195; Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 85; Κολιόπουλος vd., 2009, 68).

Genel ifadelerle ve sade bir anlatımla aktarılan Balkan Savaşları konusu, kullanılan resimler ve altıncı sınıf tarih ders kitabında yer verilen bir mektupla dolaylı anlatılar sunmaktadır. Birinci Balkan Savaşı’nda bahsi geçen devletlerin nasıl ve neye karşı ittifak kurduklarını anlatan litografi manidardır.

Şekil 12. "Döneme ait geleneksel litografi. Balkan ulusları, Bulgarlar, Helenler, Sırplar ve Karadağlılar, önemli zaferler kaydederek, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Birinci Balkan Savaşı'nda birleştiler." (Κολιόπουλος vd., 2009, 68. Resme ait orijinal kaynak bilgisi: "Yunan Etnoloji ve Tarihi Koleksiyon Bürosu").

Resmin üzerinde "5 Ekim 1912 Balkanlar tirana karşı" yazmaktadır. Arkada, fonda, elindeki hacı havaya kaldırmış olan Hristiyan bir melek vardır. Aynı düzlemde yer alan haçlı melek ve devlet bayrakları, savaşın siyasi olduğu kadar aslında dini boyutunun da olduğunu düşündürmektedir. Bu fonun hemen önünde ilgili devletleri temsil ettiği varsayılan silahlı askerler yerde yatan kavuklu ve sakallı sürüngene vurmaktadır. Kavuk, resmin üzerindeki yazı ve altındaki açıklama dikkate alındığında tiran yani Osmanlı İmparatorluğu'nu sembolize etmektedir. Resimdeki diğer devletler insan formunda iken; yerde, yanı başında duran insan kemiklerinden anlaşıldığı üzere Osmanlı, insan yiyen bir sürüngen ile özdeştir.

Yine Birinci Balkan Savaşı'na ait bir diğer litografi ise Selanik'in Yunanlara teslim edilişini tasvir etmektedir.

Şekil 13. "Selanik'in Türk Tahsin paşa tarafından veliaht Konstantinos'a, Yunan ordusunun önderine, teslimini (27 Ekim 1912) tasvir eder geleneksel litografi. Selanik'e doğru hızlı Yunan ilerleyişi, Bulgarların şehre girişini engelledi." (Κολιόπουλος vd., 2009, 70. Resme ait orijinal kaynak bilgisi: "Yunan Etnoloji ve Tarihi Koleksiyon Bürosu").

Resimde Tahsin Paşa, kılıcını ve şehrin mührünü veliaht Konstantinos'a uzatırken yanındaki Osmanlı askeri de Osmanlı bayrağını yere indirmekte, her iki asker de Yunan başkomutanına eğilerek selam vermektedir. Sağ üstte yer alan binada "Topsin" yazılıdır. Topsin, şimdiki adı Yefira (Köprü) olan, Selanik'e komşu bir yerleşimdir ve burada Tahsin Paşa ile oğlu Kenan Mesare'nin mezarı bulunmaktadır. Tahsin Paşa Lozan'da vefat etmiş olmasına rağmen kemikleri, uzun süre sonra, burada bulunan Balkan Savaşları Müzesi'nin bahçesine defnedilmiştir. Hasan Tahsin Paşa, Selanik'i hem acı olaylar yaşanmadan Yunanlara verdiği için hem de şehri isteyen Bulgarlara, şehrin hâkimiyetinin artık Yunanlara ait olduğunu söyleyerek onlarla protokol imzalamadığı için olumlu bir imgeye sahiptir (Κολιόπουλος vd., 2009, 70).

Selanik alındıktan birkaç gün sonra kralın öldürülmesiyle tahta veliaht Konstantinos çıkar. Bu ölüm bilgisi ilkokul kitabında bir cümle ile geçirilirken ortaokul kitabında ölümün arkasındaki dış mihraklardan bahsederek aktarılır: "Kral Georgios'un Selanik'te öldürülmesi mutlu havayı altüst etti. Asla kabul edilmese de bu cinayetin arkasında -biraz sonra kral ilan edile[cek]- Alman dostu veliaht Konstantinos'un tahta çıkmasını isteyen Almanya'nın bulunduğu iddia edildi." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 86).

Konstantinos, sürdürdüğü kararlı kuşatmanın ardından 22 Şubat 1913'te Yanya'yı da Yunan topraklarına katar ve böylece Epir'in denetimini garantilemiş olur.

> "Aynı zamanda, Yunan donanması amiral Paulo Kountourioti önderliğinde, Türk donanmasını Çanakkale Boğazı'na kapanmaya mecbur etti ve Kuzey [ile] Doğu Ege adalarını (Thasos, Samothraki, Lesvos, Hios, Limnos, Tenedos, İmvros, Samos, İkaria) [Taşoz, Semadirek, Midilli, Sakız, Limni, Bozcaada, Gökçeada, Sisam, İkaria] kontrol altına aldı." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 86).

Adaların kontrol altına alınmasını sağlayan Yanya'nın alınışı altıncı sınıf kitabında savaşa katılan bir avukatın yazmış olduğu ifade edilen bir mektupla aktarılır:

> "Yannena'yı [Yanya] aldık
> (Balkan Savaşlarında onbaşı olarak savaşan Spartalı Avukat Pan. Karela'nın mektubu)
> Yannena'yı aldık. Helen ordusuna şükürler olsun [ki] onu mızrakla aldık. Son atışı[ma] dair hatıra gibi bir olay var. Silahlar[ımızı] temizledikten sonra onları defnelerle taçlandırdık. Geçenler onları öpüyor, duygulananlar yapraklar alıyor ve ceplerine koyuyordu.
> Ertesi gün biz de şehre girdik. Helenler, […] giyinmiş, bayraklar dalgalandırıyor ve şenlik yapıyorlar. Yahudiler ifadesiz [bir şekilde] onları izliyorlar. Ama Türkler, çok Türk esir. Bazıları bize yaklaşıyor ve ellerini açıyorlar isteyerek: ekmek, ekmek! Biz de sahip olduklarımızı onlara verdik." (Ακτύπης vd., 2009, 197).

Yanya'da yaşanan içler acısı durumu (bu konuda İsmail Hakkı Okday'ın eserinde şu satırlar mevcuttur: "Cephane ve

yiyecekleri kalmamış, kâfi gelmeyen pek az miktarda çürümüş mısır ekmeğiyle şöyle böyle yaşayabilen bu insanlar inanılmaz bir manzara ortaya koydular. Türk askerleri, soluyarak çığlıklarla adeta yerde sürünüyorlardı. Bu iskelete benzeyen insanların gözlerinde ölüm görünüyor, son nefesleriyle bir parça ekmek rica ediyorlardı." Bkz. Okday, 1975, 34) anlatan bu mektup "Türk" askerlerinin yiyecekleri dahi olmadan nasıl uzun süre savaşa göğüs germeye çalıştıklarını ortaya koyar niteliktedir. Ancak bu anlatıda asıl öne çıkan Yunan merhametidir ki birkaç gün öncesinde savaş halinde olduğu Türklere elindeki gıdayı ikram etmektedir.

Yaşanan bu ilk savaş, 1913 yazında, Avrupa'da "Türk" egemenliğine son veren ve güneydoğu Avrupa'nın siyasi haritasında köklü bir değişiklik yapan Bükreş Anlaşması ile son bulmuştur. Fakat bu anlaşmanın pek çok noktayı muallâkta bıraktığı ifade edilmektedir. Bilhassa Makedonya'yı ilgilendiren bölüm netleştirilmemiştir. Her ne kadar çoğu bölümü Yunan kontrolü altında olsa da hem Bulgaristan hem de Sırbistan'ın bölgeye dair talepleri mevcuttur. Bulgarların eş zamanlı olarak Yunanlara ve Sırplara savaş açmasıyla başlayan İkinci Balkan Savaşı farklı ülkelerle farklı anlaşmalar yapılmasıyla son bulmuştur (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 86).

8.14 Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkiler: Küçük Asya Felaketi (1919 – 1923)

Yunan tarih ders kitaplarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve devamına dair dönemde yaşananların yekûnu "Küçük Asya Felaketi" ve "Kıbrıs İşgali"dir. Bu sebeple bu bölümde "Küçük Asya Felaketi" incelenmiştir. "Kıbrıs İşgali" konusu ise Güney Kıbrıs, başlı başına araştırma ülkelerinden biri olduğu ayrıca Güney Kıbrıs'ta okutulan tarih ders kitapları (Kıbrıs Tarihi dışındakiler) Yunanistan tarafından hazırlanarak adaya gönderildiği için ortak metinlerden kaynaklanabilecek mükerrer bir incelemeden kaçınmak ve bu çalışmada yer verilen

diğer asli konuların ağırlığını azaltmamak amacıyla dışarıda bırakılmıştır.

Yukarıda bahsi geçen konular dışında Türkiye Cumhuriyeti'ni ihtiva eden bir konu bulunmamaktadır. Bunun tek istisnasını nüfus mübadelesinin anlatıldığı satırlar teşkil eder. Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi müstakil bir konu olarak ele alınmaz; yine de "Hellas'ta İç Gelişmeler (1923-1930)" başlığı altında yer verilen birkaç cümle mevcuttur:

> "Gerçekten de siyasi toprak talebi, Lozan Anlaşmasının kabulünden ve Bulgaristan ve Türkiye ile nüfusların değişiminden sonra, kesinlikle terk edildi. Üstelik Yunan unsurunun somut olarak üstün geldiği bölgelerin talebi dahi – On İki Adalar, Kuzey Epir ve Kıbrıs gibi- İtalya ve Büyük Britanya ile ilişkilerin bozulmaması için resmi Hellas tarafından güçlü bir şekilde öne sürülmedi." (Κολιόπουλος vd., 2009, 102-103).
>
> Yunanistan'ın bu ılımlı dış politikasına, Küçük Asya Felaketi'nden sonra yerleşen "diplomatik güçsüzlük" halinin ve buna bağlı olarak gelişen uluslararası ilişkilerde ülkenin "küçümsenmesinin" neden olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu durum da diğer olumsuz olayların anlatımında görüldüğü gibi olumlu sonuçlandırılır. Komşu devletler ve Avrupalı büyük güçlerle ilişkilerin hayli düzeldiği ve suskunluğun 1928'te Eleftherios Venizelos'un iktidara geri dönmesine kadar sürdüğü aktarılmaktadır: "Doğrusu 1928-1932 yılları arasında, İtalya (23 Eylül 1928), Yugoslavya (27 Mart 1929) ve Türkiye (10 Haziran ve 30 Ekim 1930) ile önemli ikili anlaşmalar kabul edilecekti." (Κολιόπουλος vd., 2009, 103).

Kitaplar, kronolojik bakımdan incelendiğinde ise Yunanistan'ın ev sahipliği ettiği 2004 Yaz Olimpiyatlarına kadar olan sürenin kapsandığı görülmektedir. Bu süre zarfında Birinci Dünya Harbi'nden itibaren kitapların dünya tarihi bölümleri ağırlıklı olarak Avrupa tarihi ile sınırlı olduğu söylenebilir. Öyle ki anlatılar, Avrupa'daki sosyal ve siyasal gelişmeler ile Avrupa'da kültür ve sanat arasında belirgin bir dağılım sergilemektedir.

Osmanlı/Türk imgesi kapsamında, konuların nicel dağılımı bakımından "Yunan İhtilâl' inden" sonra gelen ikinci konu olan "Küçük Asya Felaketi", Birinci Dünya Savaşı sonrasında *Türkler* aleyhine açılan cephelerden *Batı cephesine* ve/ya *İzmir'in İşgali'ne* tekabül eder. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve paylaşılması safhaları gündeme gelmiştir. Müttefikler olarak tabir edilen İngiltere, Fransa, İtalya'nın kendi içlerinde de sorunlarla uğraşmak zorunda olmaları ve aralarında çeşitli husumetlerin bulunması 1919 yılında Anadolu'da ilerlemeye başlamış olan Yunanistan'ı belli bir noktadan sonra kendi başına bırakmalarına neden olmuştur. Bu belli noktada, aralarındaki kavgalar kadar Türkler arasında yaygınlaşan *düşmanı topraklardan kurtarma arzusunun* yaratmış olduğu gelişmeler de etkili olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile son bulan süreçte yaşanan Türk-Yunan ilişkilerinin tarih ders kitaplarına yansımaları, "Küçük Asya/Anadolu Savaşı/Felaketi" ve "Batı Anadolu ve Pontus'ta Helenizm" başlıklarıyla karşımıza çıkmaktadır. İlgili konu, Yunanistan müfredatında altı (288 sayfadan oluşan 6. sınıf "Yeniçağda" kitabında ilgili konuya, "Trakya'nın ve Küçük Asya'da Helenizm" ve "Küçük Asya Savaşı" başlıkları altında toplam 16 sayfa yer ayrılmıştır), dokuz (187 sayfadan oluşan 9. sınıf "Yeniçağ ve Yakınçağ Tarihi" kitabında ilgili konuya, pek çok alt başlıktan oluşan "Küçük Asya Savaşı" bölümünde toplam 10 sayfa yer ayrılmıştır) ve on ikinci (256 sayfadan oluşan 12. sınıf "Yeniçağ ve Yakınçağ Dünya Tarihi" kitabında ilgili konuya "Paris Barış Konferansı (1919-1920)" ve "Küçük Asya Savaşı (1919-1922)" başlıkları altında toplam 9 sayfa yer ayrılmıştır) sınıflarda mevcuttur ve anlatılar incelendiğinde üç imgenin ön planda olduğu görülür. Bunlar; Batı Anadolu, Doğu Karadeniz ve İzmir'dir.

Yunanistan ile Osmanlı-Türkiye mücadelesinin haklı/haksız yanları, *vatan* olgusu üzerinden kurgulanmaktadır. Yunanların hedefinde yer alan bölgeler, "tarihi hak" görüşü ile

desteklenmektedir. Bu noktada, *biz/öteki* imgelerinin bir savunma ya da yerme mekanizması şeklinde kullanıldıkları söylenebilir. Yunanların arzusu *tarihi vatanlarını* geri kazanmaktan kaynaklanmaktadır. Bu büyük arzuya karşın ders kitapları *vatan* hususuna temkinli yaklaşır ve "o zamanlar" ile bugün arasına kesin bir sınır çizer: "Helenizm, o zamanlar, Megali İdea hayalinin gerçekleştirilme zamanının geldiğine inanıyordu." (Ακτύπης vd., 2009, 221).

Yunan anlatısında, "Küçük Asya" (Mikrasia) olarak adlandırılan Batı Anadolu ile Çağdaş Yunanistan arasındaki duygusal bağın, Antik Yunan'a dayandığı ifade edilmektedir. Bu duygusallık, *atalarımız da oralarda yaşamışlardı* bilgisinde gizlidir: "Eskiden Helenizmin büyük bir bölümü Anadolu'da yaşıyordu. Orada, İyonya kıyılarında en büyük Helen şairi Homeros doğmuştu. Aleksandros [Büyük İskender] yıllarında, Helen nüfusu artmıştı ve halkın çoğu Helence konuşuyordu. Böylece, daha sonra kurulan Bizans İmparatorluğunda yoğun [bir] Helen etkisi görülmekteydi." (Ακτύπης vd., 2009, 213).

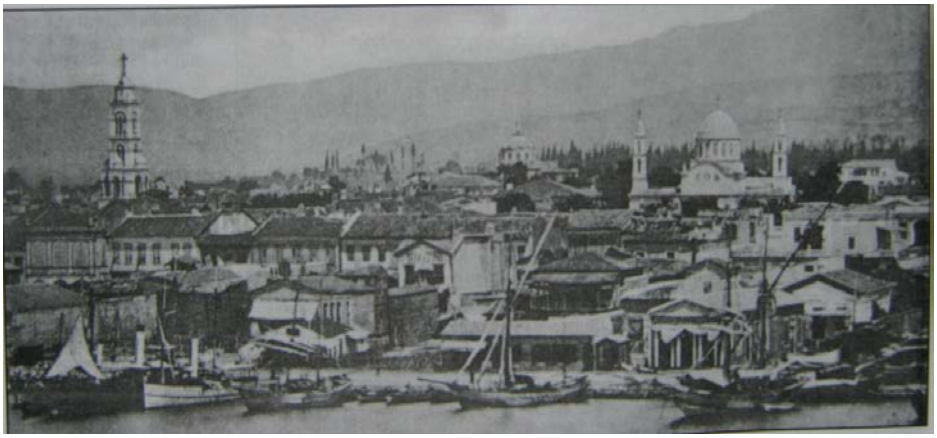
Üzerinde durulan bir diğer husus da *nüfus* ve *göçlerdir*. Göçleri "ekonomik" nedenlere dayandıran Yunan anlatısı Batı Anadolu'nun nüfus yapısını şu şekilde tanımlamaktadır:

> "Müslüman nüfus çoğunluğu teşkil etse de zengin ve iyi örgütlenmiş Helen-Ortodoks topluluğu güçlü ve öncü bir mevcudiyete sahiplerdi. Osmanlı mercilerinde, başları -ileri gelenler ve din adamları- tarafından temsil edilirlerdi. Helenler sadece İzmir şehrinde çoğunluktaydılar (1912'de yaklaşık 400.000). Diğer taraftan belli başlı şehirlerde de (Ayvalık, Aydın, Bursa) nüfus bakımından baskın olmasalar da önemli bir varlığa sahiplerdi." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 23-24).

Yunan nüfusu göçler sonrasında da azınlıktadır. Fakat nicelik bakımından az da olsa nitelik bakımından üstündür. "Küçük Asya Helenizminin Kovulması" öncesi döneme atıfta bulunan anlatı, sadece İzmir'in nüfus çoğunluğunu Yunanların oluşturduğunu ifade eder. Helen Kovulması şu satırlarla ifade edilir:

> "1913'ten itibaren Helen-Ortodoks nüfusu sistemli bir kovuşturulmaya tâbi tutuldu. Böylece Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında, Helen nüfusunun varlığı Türk şehirlerini tehlikeye düşürecek görüşüyle, ülkenin iç kesimindeki yaklaşık 150.000 Helen yerlerinden edildi. 45 yaş üzerindeki erkekler, ülkenin iç kesimlerindeki taş ocaklarında ve angaryalarda kullanılmak üzere düzenlenen işçi taburlarına alındı. Böylece yüz binlerce Küçük Asyalı ve Pontuslu Helen imha edildi. […] Aynı kader Ermeniler için de geçerliydi". Bkz. Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 102)

Bu husus, on ikinci sınıf ders kitabında da yinelenir. İzmir'in savaş öncesi resmine (Şekil 14) yer verilen metinde, "İzmir, Antik dönemden itibaren Helenizmin merkezi olmuştur. [İzmir'deki] Helen unsurunun sayısal üstünlüğü sebebiyle Türkler onu "Gavur İzmir" olarak adlandır[maktadır]" (Κολιόπουλος vd., 2009, 92) açıklaması yapılmaktadır.

Şekil 14. "Felaketin Öncesinde İzmir Rıhtımı" (Κολιόπουλος vd., 2009, 92).

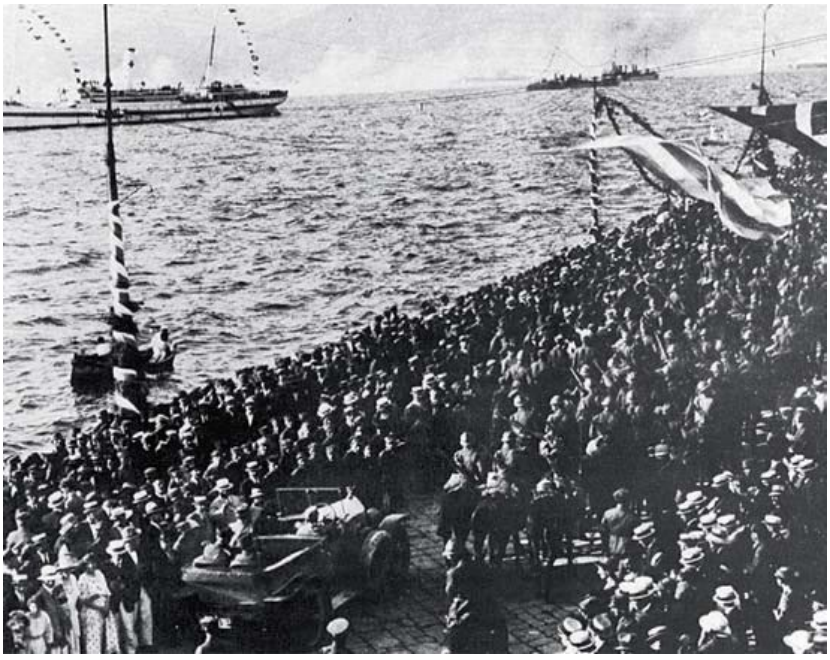
Resim, sıradan bir rıhtım görüntüsü olmaktan öte metni destekleyici niteliktedir. İlk bakışta hemen fark edilen çan sembolleri kiliseleri, kiliseler de Hristiyanlığı çağrıştırmaktadır. Görünürde üç kiliseye karşılık bir caminin konumlandırıldığı resmin, İzmir nüfusunun çoğunluğunun Hristiyan olduğu bilgisini pekiştirdiği söylenebilir.

Yunan anlatısı, Batı Anadolu'ya ilişkin "tarihsellik" atfını Doğu Karadeniz için dile getirmemekte ve görece sınırlı yer ayırmaktadır:

> "Hellas'la doğrudan bağlantıyı muhafaza edememiş olmasına rağmen […] Pontus Helenizmi, Helen [dilinin] bir lehçesini korumuştu[r]" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 102). Dillerini korumayı başaran "Pontusların", "Türkler" tarafından Müslüman olmaya zorlandıkları, ancak, çoğu "Pontus Hristiyanının" "gizli Hristiyan" olarak inançlarını sürdürdüğü ifade dilmektedir (Ακτύπης vd., 2009, 217).

Batı cephesine dair ilk bilgi ise Yunanistan'ın Anadolu'ya çıkışı ile ilgilidir. Buna göre Yunanistan'a verilen İngiliz desteği, İngiltere'nin Çanakkale Boğazı'nda bulunan az sayıdaki Britanya gücüne yardımcı olması amacıyla gerçekleştirilmektedir (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 100). İzmir'e çıkış eş zamanlıdır diğer bir deyişle "galip güçler" birbirlerinden bağımsız olarak aynı zamanda "işgale" başlar: "Galip Antant güçleri ordu gönderdiler ve [Osmanlı] imparatorluğun[un] çoğu bölgesini işgal ettiler. Helen ordusu, nüfusunun büyük bölümü Helen olan İzmir bölgesini kurtardı/özgürlüğüne kavuşturdu." (Ακτύπης vd., 2009, 221).

Bu noktada "Antant güçlerinin" kendilerine ait olmayan, nüfus ve tarihsellik bakımından hiçbir bağları bulunmayan toprakları ele geçirmeye çalıştıkları için "işgal" eyleminin, Yunanların ise bu konumda olmadıkları için "kurtarmak/özgürleştirmek" eyleminin yüklenicisi olduğu düşünülebilir. Anlatı, "2 Mayıs 1919'da Helen askerlerinin İzmir'de karaya çıktı[ğını]" görsel malzeme ile sunarken (Şekil 15), şehri ve şehrin çevresini kapsayan yaklaşık 17.000 kilometrekarelik bir bölgenin ele geçirildi[ğini] ifade etmektedir. Bu aşamadan sonra her iki taraf da başlarına gelenlerden kendileri sorumludur: "İki tarafın da sorumluluğuyla ilk andan [itibaren] ölü ve yaralılarla [dolu] olaylar kaydedilir." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 101)

Şekil 15. "Helen Asker Bölükleri İzmir'de, 2 Mayıs 1919" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 101).

Resimde, kalabalık ve coşku ön plandadır. İzmir'e ayak basan Yunan ordusu İzmir'in Yunan nüfusu tarafından sevinçle karşılanmaktadır:

> "Helenlerin coşkusu
> Helen İşgali [orijinali "Η Ελληνική Κατοχή"] 2 Mayıs 1919'da [Yunan tarih ders kitaplarında bu konu anlatımında Jülyen takviminin kullanımı tercih edilmiştir.] oldu. İzmir'in rıhtımına gittim. […] Özgürlüğün unutulmaz anlarını yaşadım. […] Daha sonra efzunların [oluşturduğu] falanjın karargâh alanına girdiklerini ve Türk mahallesi tarafından […] vurulduklarını öğrendik. […] Evimizin yakınında 'Apollon İzmir' takımının futbol sahası bulunuyordu, Helen ordusu oraya kamp kurmuştu. Annem coşkudan ve genç yiğitlere olan sevgi[sin]den bana çeşitli nadide gıdalar verdi ve diğer çocuklarla beraber onlara gittim. A.Aleksios'un (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin tanık arşivi) anlatımı." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 101. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Γ. Γιαννακόπουλος, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία», *Ιστορία του νέου ελληνισμού,* Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 6ος, σ. 84").

Metin, bir anne ile bir çocuktan oluşan iki tanık yani iki kuşak tarafından "Helen İşgali'nin" anlatılması üzerine şekillenmektedir. "Helen İşgali" kullanımı özellikle 2000 sonrası yeni yazım Yunan kitaplarında karşılaşılan bir durumdur. Bunu, bir *biz* değerlendirmesi ya da eylem tahlili olarak görmek uygun düşebilir. Metindeki anlatıcının, diğer bir ifadeyle, dönemin çocuğunun "özgürlüğün unutulmaz anlarını yaşa[ması]" İzmir'de Osmanlı idaresi altında geçen karanlık yılların aydınlığa ulaşması şeklinde yorumlanabilir. Çok zor zamanlar yaşamışlardır ve bir çocuk hayatında ilk kez "özgürlükle" tanışmaktadır. Bu bakımdan metnin duygusal yönünün ağır bastığı söylenebilir.

15 Mayıs 1919 günü, Türk Milleti için bir dönüm noktasıdır ve Osmanlı Hükümeti "Türklerin" üzüntülerini bildirdikleri bir muhtıra vermektedir:

> "Türklerin öfkesi
> Her millet kaderi hakkında sorumlu ve özgür olmak ister. […] İzmir'in, Türkiye'nin […] tek limanının ve mücevherlerinin Helen işgali, Türk milletini Tarih karşısında sorumluluk üstlenmeye mecbur bırakır. […] Bütün Müslüman dünyası, Helenlerin, her [türlü] tarihi ve milli hakkı ihlâl ederek, Anadolu'nun kutsal toprağını kirlettiği günden itibaren [kendilerini] çok muzdarip hisseder. İzmir'deki Helen ordusu […] hakkında Türk protesto notası." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 101. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Σ.Αναγνωστοπούλου, «Μικρασιατικός ελληνισμός», *Ιστορία του νέου ελληνισμού,* Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 6ος, σ. 57").

"Bütün Müslüman dünyası", Hristiyan Yunanların ayak bastıkları toprakların kutsallığını yitirdiği görüşündedir. "Müslüman dünyasının", Osmanlı'nın Müslüman tebaasının yanı sıra dünyanın bütün Müslümanlarını da kapsadığı düşünülebilir. Buradan hareketle alt boyutta lokal bir "işgal" eyleminden ziyade örtük bir Müslüman-Hristiyan konumlandırması neticesinde ulaşılan üst boyutta genel bir Müslüman direnişinin varlığından bahsedilebilir. Bu durum, *ötekinin* yani Osmanlıların bu eylemi bir din savaşı şeklinde algıladığının da habercisi olabilir.

İmparatorluğun geneli bakımından "mağlubiyet[in] ve Antant ordularının ülkenin değişik bölgelerindeki mevcudiyeti[nin] Osmanlı Devleti'nin Müslüman-Türk nüfusunda aşağılanma duygusu doğurdu[ğu]" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 104) ifade edilmektedir. Dolayısıyla "aşağılanma" Yunanların eylemlerine mal edilmemeli bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir. Yunan ordusu, İzmir'e çıktıktan sonra yavaş yavaş şehre yerleşmeye ve şehrin idaresini üstlenmeye başlamaktadır. Bu noktada "genel vali" olarak hem Yunanistan'ın hem de İngiltere'nin güvendiği bir isim tercih edilir:

> "Önder [olarak], Venizelos kadar Britanyalıların da güvendiği Aristides Stergiadis, bütün sakinleri eşitçe ele alması emriyle, genel vali atandı. Bu, [hem] Helen askeri kadro [hem] İzmir Metropoliti Hrisostomos [hem de] bazı Küçük Asya Helenleri tarafından çoğu kez benimsenmeyen bir politikaydı. […] Yine de Helen mercileri ekonomide, eğitimde, sağlıkta, özellikle de eskiden Osmanlı mercileri tarafından kovulmuş olan Helen mültecilerin geri dönmelerinde ve yeniden iskanında önemli iş[ler] başardılar." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 105).

Mevcut konumlandırmanın, Yunan Başbakanı Venizelos ile Yunan halkı arasına bir hat çektiği ve ikisinin birbirinden bağımsız algılanması gerektiği konusunda bir girişim içerisinde olduğu düşünülebilir. Nihayetinde "genel valinin" kim olacağına bütün Yunanistan değil, Venizelos ve Britanya karar vermiştir. "Genel vali" herkese "eşit" davranma ülküsüyle gelmiş olsa da bu davranış biçimi İzmir'deki Yunan askerleri, İzmir Metropoliti ve bazı İzmir Yunanları tarafından kabul görmemiştir. Dolayısıyla *İzmir'in Yunan idaresi* öncelikle Osmanlı'dan kaynaklanan sıkıntıların giderilmesinde etkin bir şekilde rol almıştır. Bu noktada metnin tarafsızlığı ve "eşitliğin" ne kadar muhafaza edilebildiğini tartışması dikkat çekicidir.

Yunan tarih ders kitapları, ayrıntılı bir savaş anlatımı içerisine girmemektedir. Genel hatlarıyla ve zamansal-mekânsal kesintilerle aktarılan savaş, askeri ve siyasi açıdan ele alınmaktadır. Bu bağlamda, *ilerleme* ve Yunanistan politikası,

"Venizelos ve arkadaşlarının eşi görülmemiş başarılı diplomatik manipülasyonları[na]" (Κολιόπουλος vd., 2009, 88) ve Jön Türklerin Osmanlı'nın Hristiyan tebaasına karşı benimsediği tutumlara dayandırılmaktadır.

Altıncı sınıf Yunan tarih ders kitabında ise Türklerin Yunanlara karşı örgütlenmeleri anlatılır ve bu örgütlenmelerin "Helen nüfusuna" saldırıları beraberinde getirdiği ifade edilir:"Mustafa Kemal (Atatürk) önderliğinde yabancı askerlere karşı direniş örgütlediler ve Helen nüfusu kovmaya başladılar. Helen ordusu, Helen nüfusunu korumak için Küçük Asya'nın iç kesimlerine doğru ilerledi" (Ακτύπης vd., 2009, 221). Dolayısıyla Yunanların ilerleyişi zaruretten doğan bir eylemdir. Bu sırada Mustafa Kemal ve arkadaşları, "Haziran 1919'[da], Pontus'un Amasya'sındaki kongrede, […] Osmanlı İmparatorluğu'nun - eskiden olduğu gibi- çok ulusluluğunu devam ettirmeyi değil; yeni bir Türk milli devletinin yaratılması amacıyla bir hareketin düzenlenmesini" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 104) hedeflediklerini duyurmuştur. Osmanlı'nın Müslüman tebaası ve Mustafa Kemal yürüttükleri direnişte yalnız olarak betimlenmektedir: "Anadolu'da bunlar olurken, sultan ve Güçler isyan olarak [gördükleri] milli harekete karşı koyuyorlar ve Kemal'in faaliyetini cezalandırıyorlardı" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 104). Ancak bütün bunlara karşın direniş devam eder ve "Kemalciler" Misakı Milli denilen milli bildiriyi (Ocak 1920) kabul eder. Bu duruma "Britanyalılar" karşı çıkarak İstanbul'daki meclisi dağıtır. O zaman Mustafa Kemal, Ankara'daki I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni toplantıya çağırır. Burada yeni anayasa oylanır ve ülkenin bundan böyle Türkiye olarak adlandırılmasına karar verilir. "[L]aik devlet yasaya bağlanarak devletin o zamana kadar devam eden dini karakteri yürürlükten kaldırıl[mış] ve yasama yetkisinin Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılması öngörül[müştür]" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 104).

1920 yılının bahar ayları, Yunan kitaplarında, Yunan ordusunun Doğu Trakya'dan Batı Anadolu'ya egemenlik dönemi olarak ifade edilir:

> "Helen ordusu [...] 1920 yazında, Küçük Asya'da, Sevr Antlaşması'yla [...] belirlenenden çok daha büyük bir bölgeyi işgal ederek, 100-150 kilometre içerilere ilerledi. [...] Helen başarıları, Antant'ın Sevr Antlaşması'nı (1920 yazı) sultana zorla kabul ettirmesine yardımcı oldu." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 105).

Sevr, "Büyük Yunanistan'a" açılan kapıdır. Ancak Yunan kitapları Sevr'i "Osmanlı'yı parçalamaya" yönelik boyutuyla ele almaz, Yunanların tam olarak Osmanlı'nın çöküşünü hedeflediği bilgisine de ulaşılmaz. Bu sebepledir ki Yunan anlatısı, Sevr'in tasarlanmasında umumi bir mesuliyet üstlenmez. Diğer bir deyişle Yunanlar, başkaları tarafından tasarlanmış ve içinde Yunanlar yer alsa da almasa da bir biçimde uygulamaya konulacak olan bir anlaşmanın iştirakçisidir ama yaratıcısı değildir. Yunan tarih ders kitaplarında, Yunanlar, "Megali İdea'nın" olabilirliğine inanmış ve zaten sona ulaşmış bir imparatorluktan kendi paylarına düşen "tarihi" mirası almayı amaçlamış olarak resmedilmektedir.

Yunan tarih ders kitapları, Londra Konferansı'na ve savaş sırasında Yunanistan'da gerçekleştirilen seçim sonrası çarpışmalara yer vermez. Buna karşın "Türklerin" yürüttükleri hareketin başarısı cephe boyutuyla olmasa da anlaşmalar düzleminde siyasi boyutuyla ele alınır:

> "Türk direniş hareketinin diplomatik başarıları. Buna paralel, Antant Güçleri, Kemalci hareketin çarpışmanın galibi olma olasılığını fark ederek konumlarını yeniden gözden geçirmeye başlamışlardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Antant karşıtı Konstantin'in dönüşü, Güçler için özellikle de Fransa ve İtalya için bahane olarak görüldü, dolayısıyla Hellas'a karşı tutumlarını değiştirdiler. Böylece Kemal, Sovyetler Birliği ile bağlılık antlaşmasını (Mart 1921) imzalar imzalamaz bir dizi imzaya ilerledi: Fransa'yla (Mart ve Ekim 1921) ve İtalya'yla (Mart 1921), ordularının Küçük Asya'dan ayrılmasını ve Kemalci Türkiye'nin, kolaylıkların ve imtiyazların terk edilmesi[ni] öngören anlaşmalar. Bunlardan sonra, Helen çabaları artık sadece İngiliz desteğine sahipti ve bu [destek] özellikle diplomatik düzeydeydi." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 106).

"Türklerin" savaştıkları cephelerin birer birer kapanması ve düzenli orduya geçişleri bütün güçlerini Batı'ya kaydırmalarına neden olmaktadır. Bu noktada üzerine düşünülmesi gereken anlatının diğer devletlerin Türklerle anlaşmasından duyduğu sıkıntıdır. Metinden, savaşın başlangıç aşamasından itibaren sadece İngiltere'den değil, Fransa ve İtalya'dan da askeri ve siyasi destek sağlandığı bilgisi çıkarılabilir. Ancak metnin ait olduğu kitapta, birkaç sayfa öncesinde, İtalyanların da İzmir'i istedikleri için İzmir'in Yunanlara verilmesinden rahatsız oldukları ve bu yüzden Türklere yardım ettikleri görüşüne yer verilmektedir: "Çoğu durumda, Türkler, İtalyan yönetimi altında olan bölgelerden Helen güçlerine karşı taarruz ettiler" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 101). Öte yandan Yunan anlatısında tek başına bir Fransız maddi desteği hiçbir yerde dile getirilmez. Fransa, Yunanistan'a yardım konusunda İngiltere'yi takip eden ikinci ülkedir ve bu iki ülke genellikle peş peşe sıralanmaktadır. *Yunanların tek bırakılışları ve vaat edilen desteğin gelmemesi* "Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda" da yer bulmuş olan bir *biz* imgesidir. Yunanlar, önceden konuşulduğu ve üzerinde uzlaşıya varıldığı şekilde sürdürdüğü çarpışmada Antant güçlerinden oluşan bir yapının parçası iken müstakil bir hâle dönüşmektedir.

Yunanistan'da yaşayan Yunan halkının savaş arzusu tartışmalıdır çünkü Gounaris'e oy verme sebepleri artık savaşmak istememelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak kral yanlısı yeni hükümet, savaşı bitirmesi hakkındaki seçim öncesi vaadini yerine getirmez: "Konstantinos ve yeni siyasi lider, zaferin yakın olduğuna inandılar ve bu yüzden savaşa devam etmeye karar verdiler. Hatta Konstantinos bizzat Küçük Asya'ya gitti" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 106-107). Yunanlar bu gelişme neticesinde hiç beklemedikleri bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Sakarya'da gerçekleşen çarpışma ile de dengelerin tamamen değiştiği gözlenmektedir:

> "1921'in yazında Helen askerleri, Ankara'dan birkaç kilometre öncesine, Sakarya Nehri'ne kadar ulaşarak, binlerce ölü ve yaralıya mal olan büyük taarruzu gerçekleştirdiler. Fakat güçlü [bir] direnişle karşılaştılar ve Eskişehir- Kütahya- Afyon

> Karahisar şehirleri tarafından çizilen hatta geri çekildiler. Orada bir yıl süreyle cephede kaldılar. Fakat oyunun kuralları tersine dönmüştü. Ekonomik, diplomatik ve askeri [açıdan] güçlenen Kemal uzlaşmaz göründü. […] [Yunanistan'da] ekonomik kriz keskinleşti. Bu koşullarda, Atina hükümeti dışarıda diplomatik ve ekonomik destek aradı ancak sonuçsuz [kaldı]." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 107).

Dışarıda ve içeride büyük sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalan Yunanlar, Sakarya Savaşı'ndan sonra "Türklerle" anlaşmak üzere toplanmışlar ancak bir sonuca ulaşamamışlardır. Görüşmelerin neden sonuçsuz kaldığı ise açıklanmamaktadır.

Yaklaşık bir yıl süren savaşsız dönem ülkelerin ordularını ikmal etmelerine ve onarmalarına fırsat tanımıştır. Bu sessizlik sürecinde Yunan kitapları, "Müttefiklerin" geri çekildiklerini ve artık Türkleri desteklemeye başladıklarını ifade etmektedir: "Küçük Asya'daki durum artık değişmişti. Müttefikler mahvettikleri toprakları terk ettiler. Türkleri desteklemeye başladılar ve onları cephanelerle ikmal etmeye başladılar" (Ακτύπης vd., 2009, 221).

İzmir Savaşı'nın son çarpışmaları ise aniden başlamakta ve son Türk taarruzu 13 Ağustos'a tarihlenmektedir: "Kısa bir süre sonra Helen savunması çöktü ve geri çekilme başladı. 27 Ağustos'ta Kemalciler İzmir'e girdiler. Şehir alevlere, şehrin Helen ve Ermeni sakinleri katliama teslim oldu. Helen ordusunun mağlubiyeti, Küçük Asya Helenizminin de sonu demekti. Kurtulabilen Helenler iltica yoluna başvurdular" (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 107). İzmir'e Türkler girdikten sonra yaşananlar ise şu satırlarla aktarılmaktadır:

> "Helen ordusu batı kıyılarına doğru geri çekilmeye başladı. Türklerin öçlerinden kaçmak için memleketlerini terk eden Helen kalabalığı da onları izledi. 27 Ağustos 1922'de Kemal'in ordusu mültecilerle dolmuş olan İzmir'e girdi ve İzmir'i yaktı. Devamında [yaşanan] katliamlar korkunçtu. Anadolu'nun bütün bölgelerinden ve Pontus'tan Helenler, Türklerin intikamından kurtulmak için gemiye binme umuduyla kıyılarda toplandılar." (Ακτύπης vd., 2009, 221).

Türklerin 9 Eylül'de İzmir'e girmesiyle, Batı Anadolu'dan ve Doğu Karadeniz'den Yunanların, Yunanistan'a kaçmak üzere gemilere binmeye çalıştıkları bu durum, yani "Küçük Asya felaketi, Helenizm için milli yıkımdı. Yüz binlerce Helen, memleketlerini terk ettiler, esir alındılar veya yok edildiler. Çok eski[lere] [dayanan] Anadolu Helenizmi kökünden söküldü" (Ακτύπης vd., 2009, 222). Yunan tarih ders kitaplarında Yunan ordusunun yenilip geri çekilmesini, İzmir'in Türkler tarafından yakılması ve "Küçük Asya, Pontus ve Doğu Trakya Helenlerinin zalim[ce] kovulmaları izle[r]. Bu milli felaket, Hellas'ta iç krize yol aç[mıştır]" (Κολιόπουλος vd., 2009, 91). İzmir'de gemilere binmeyi bekleyen sivil Yunan halkını döneme ait bir fotoğraf eşliğinde (Şekil 16), kendilerine Yunanistan tarafından gereken itinanın gösterilmediği ve halkın kaderine terk edildiği bilgisiyle sunmaktadır:

Şekil 16. "İzmir'in Kemalciler tarafından işgalinden sonra Helen mülteciler tedirginlikle kurtarılma yolunu gözlüyorlar. Arkalarında

Türk süvarileri ve yanmış binalar fark edilmekte." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 107).

> "İZMİR'DEKİ MÜLTECİLİK
> Derken mülteciler yaşamlarını kurtarmak için şehre inmişler. Görüyorsun, İzmir'deki Helen askeri komutanlığı tarafından önceki günlerde kalleşçe ikna edildikleri gibi Helen ordusunun şehri muhafaza edeceklerine inanıyorlardı. Daha sonra denizdeydiler, tabii ki liman[da] Helen hükümeti halkı almaya iki-üç vapur gönderecekti. Evet, göndermişlerdi [ama] sadece kendininkilerini –İzmir'deki Helen askeri komutanlığındakileri ve Ulusal bankadakileri- alan vapurlar. Ulusal banka şehrimizde şube açmıştı ve şimdi paralarını, kasasını kurtarması gerekiyordu. Paralar için insanların hayatı feda olsun. Kaçmayın dediler bize, yeniden geleceğiz, yaşasın Hellas!
> Bütün bu halk iskeleye ve büyük sandalların üzerine yığıldılar. Başlarının çaresine bakmaya [çalışan] ve yarı yolda kalan erkekler, ihtiyar adamlar ve kadınlar, çoluk çocuk… Ve şimdi orada gün batarken, oraya uzanıyorlar, kimisi yanında getirdiği bir yatak örtüsüyle, kimisi bir yorgan ya da bir battaniyeyle. Dudaklar sayıklamalar[la] titriyor. Kıyamet gününü, dünyanın sonunu seyreden fal taşı gibi açılmış gözler…" (Ακτύπης vd., 2009, 227; Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 107. Ders kitabında bir alıntı olan bu metne ait orijinal kaynak bilgisi şu şekildedir: "Κοσμά Πολίτη, Στου Χατζηφράγκου").

İzmir'e harekât kapsamında Yunanistan'dan gelen Yunanlara ve Osmanlı'nın Hristiyan tebaası olarak hali hazırda İzmir'de ikamet eden Yunanlara farklı davranıldığı ifade edilmektedir. İzmirli sivil Yunanlar, büyük bir coşkuyla karşıladıkları ve desteklerini esirgemedikleri Yunan askerlerine, Yunan hükümeti tarafından öncelik tanınması neticesinde başlarının çaresine bakmak zorunda bırakılmaktadır. İzmir kıyısında yaşanan trajedi, Yunanistan'ın İzmirlileri kurtarmaya geldiklerini söyleyerek başlayan sürecin kendisine ait olanları kurtarmaya dönüşmesiyle sonlanmaktadır.

Yaklaşık bir ay sonra taraflar Mudanya'da ateşkes görüşmeleri için bir araya gelirler. Yunan kitaplarında, Mudanya Ateşkesinin imzalanması zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Yunan hükümeti geri çekilmeyi arzu etmemekte ve Trakya'daki Yunan ordusunu yenilemeye çalışmaktadır. Ancak İngilizler

araya girerek Yunanistan'ı ikna eder ve 1919'da başlayan çarpışmalar silsilesi son bulur:

> "Başlarda devrimci hükümet geri çekilmeye istekli görünmedi. Elbette, muhtemel yeni [bir] Türk taarruzunu göğüslemek için Trakya'daki Helen ordusunu süratle yeniden örgütlediler. Fakat sonunda yeni [bir] savaş hakkında Kemalci tehditlerin ve İngiltere'nin dayanılmaz baskılarının ağırlığı altında, Yunanistan, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye katılmasını öngören Mudanya Mütarekesi'ni (Ekim 1922) kabul etti." (Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 108).

1923 yılına gelindiğinde ise aylarca süren tartışmalardan sonra 24 Temmuz'da Lozan Antlaşması imzalanır. Yunan kitapları Lozan'daki muhataplarını şu şekilde betimlemektedir:

> "Lozan Konferansı'nda Hellas'ın rakibi artık Osmanlı İmparatorluğu değil, imparatorluğun yıkıntılarından oluşan yeni Türkiye'ydi. 30 Ocak- 12 Şubat 1923 tarihlerinde Hellas ve Türkiye arasında imzalanan ilk anlaşmayla Türkiye'deki Helen Ortodoks Hristiyanların ve Hellas'taki Müslümanların zorunlu mübadelesi [hususunda] anlaşmaya varıldı. Batı Trakya'nın Müslümanları ve Konstantinoupoli'nin ve İmvros [Gökçeada] ile Tenedos [Bozcaada] adalarının Helen sakinleri zorunlu değişimden muaf tutuldular. Aynı anlaşmayla Ekümenik Patrikhane'nin Konstantinoupoli'de kalması onaylandı." (Κολιόπουλος vd., 2009, 93; Λούβη ve Ξιφαράς, 2009, 109).

Metindeki nüfus mübadelesi bahsinde, "Türkiye'deki Yunan Ortodoks Hristiyanların ve Yunanistan'daki Müslümanların" karşılıklı zorunlu göçe tâbi tutuldukları bilgisinde yer alan Yunanistan Müslümanları sınıflandırması dikkat çekicidir. Zira buna göre; Türkiye'deki Yunanlar Türkiye'yi terk ederek Yunanistan'a giderken karşılığında Yunanistan'ın Müslümanları Türkiye'ye gelmektedir. Yunan anlatısı "Küçük Asya Savaşı'nı/Felaketini" özetlerken Yunanistan'ı, "1923'te Hellas; askeri açıdan mağlup, siyasi açıdan ikiye bölünmüş, uluslararası açıdan tek başına bırakılmış ve komşu ülkeler tarafından tehdit edilen, ekonomik açıdan sarsılmış ve bir milyondan fazla evsiz ve muhtaç mültecilerden çoğuna bakmakla yükümlü bir ülke" (Κολιόπουλος vd., 2009, 93) olarak betimlediği görülmektedir.

Sonuç

Bireylerin ve toplulukların geçmişle bağlarını sağlayan bellek, ulus devleti olma sürecinde bireyin vatandaşa dönüştürülmesini sağlayan etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Modern devletin, egemenliği ulus üzerinden tanımlaması, bireylere resmi olarak geniş bir özgürlük alanı vaat ederken, güçlü ve yaygın devlet kurumları ile bu özgürlük alanı içeriksizleştirilmiştir. Bu süreçte ortaklıklar ulusal bize, farklılıklar ise soyut ve yapay düşman unsurlara dönüştürülmüştür. Bu noktada geçmişte yaşananlar, kazançlar ve kayıplar top yekûn bir aidiyet potası altında eritilerek halklar arasında aşılması güç mesafelerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu mesafenin oluşmasında en önemli aygıtlardan birini kuşkusuz tarih ders kitapları oluşturmaktadır.

Modern çağın ulus devletleşme sürecinde karşımıza çıkan milli kimliğin, kurulan devlet ile devleti oluşturan vatandaşların varsayımsal özelliklerinin örtüştürülmesi sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Ulus devletin bu büyük ülküsü, modernite öncesinde ortaklık taşıması beklenilmeyen pek çok unsurun tekleştirilmesi şeklinde hayat bulmuştur. Böylece dil, din, geçmiş, kültür, gelenek görenek gibi milleti teşkil eden ve onu diğer milletlerden ayrıştıran unsurlar bir merkezi mekanizma tarafından yeniden kurgulanmıştır.

Tarih ders kitaplarında aidiyet duygusunun öne çekilmesi, öznel unsur ve değerlere dayalı bir tarzın hâkim olmasına neden olmuştur. Bu durum tarihsel olarak hasım konumuna düşmüş halklar arasında daha da belirgindir. Savaş dönemleri bu bakımdan yalnızca askeri mücadeleleri ifade etmemekte; *biz* ve *ötekinin* yeni nesiller üzerinden yeniden kurgulandığı bir anlatıya sahne olmaktadır. Çünkü savaş dönemleri, siyasal mücadelenin doruğa çıktığı bir çatışma sürecidir. Savaşlar, siyasal tarih açısından çoğu zaman bir varlık/yokluk mücadelesi şeklinde tasvir edildiğinden bütün diğer sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler ikinci plana alınmakta, tarih o ana sabitlenmiş gibi bir tarzla sunulmaktadır.

Tarihsel metinler üzerinde çok güçlü bir şekilde ifade bulan duygusal/destansı anlatım algısal ve psikolojik boşluklar yaratabilecek niteliktedir. Bu anlatı tarzı bireyler üzerinde güvensizlik yaratabilmekte, onları bir korku sarmalının içine çekerek, siyaset aracılığıyla sürekli yeniden üretilen korkularla yaşamak durumunda bırakabilmektedir. *Ötekinin* muğlâk, olağandışı ve bütünüyle haksız gösterilmesi mantıksal mukayeselerden kitlesel öfke gösterilerini sıradanlaştırabilmektedir. Bu durum ise toplumlararası insancıl bakış açısı ve çözüm arayışlarının sekteye uğramasına ve politik radikalizme zemin hazırlamaktadır.

Bu bağlamda, Yunan tarih ders kitaplarındaki askeri mücadeleler incelendiğinde; savaşın yalnızca iki tarafın askerleri arasında değil, siyasi ve manevi liderleri ile devletlerin sahip olduğu iddia edilen değer yargıları ve dinleri arasında da yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla mücadele, fiziksel olarak belirli bir döneme ait olsa bile devamlılık kazanmakta ve yeni nesillere vatandaşlık bilgisi olarak aktarılmaktadır. Savaşların anlatımının yanı sıra ders kitaplarında bu bölümlerin ne ölçüde ağırlıklı olduğu da önemlidir. Ortak tarih ele alınırken iki toplumun birliktelikleri son derece sınırlı bir yer tutmakta, buna karşın ayrışmalar, çekişmeler, sürtüşmeler ve çarpışmalar gibi zıtlıklar müfredatın ağırlığını oluşturmaktadır.

Çoğunlukla zaman ve mekân üzerinden yapılan tanımlamalar keskin bir söylem üzerinden betimlenmiştir. Şöyle ki; Konstantinoupoli'nin İşgali'nde *şehir*, Yunanistan için herhangi bir coğrafi bölge olarak görülmemekte; Yunan ulusunun kaderini ve geleceğini temsil eden bir coğrafi mekân olarak tasvir edilmektedir. Buna paralel olarak *bu ebedi Yunan toprağının* kaybedildiği dönem, diğer dönemlerden çok daha fazla iz bırakıcı bir anlama tabi tutulmaktadır. Mekân ve tarih tanımlamaları olağan konumlarından öte tarihin temel taşlarının inşasında seçilmiş konular olarak görülebilir.

Ders kitaplarının ana temaları oluşturulurken çoğu zaman bugünün değer yargıları ve inanışları önem taşımaktadır. *Biz* ve *ötekinin* ataları ile torunları arasında bir süreklilik tesis

ettirilmektedir. Örneğin Yunan ulus devletleşme süreci büyük oranda din üzerinden ayrışmalara sahne olmuştur. Ancak, günümüzde okutulan ders kitapları açısından değerlendirildiğinde Yunan *kurtuluş/kuruluş* mücadelesinde öncelikle etnisite üzerinden bir okuma yapıldığı görülmektedir.

Kullanılan dil, uluslaşma sürecinde yaşanan mücadelelerin içselleştirilerek travmatik boyutlara ulaşmasına imkân tanımaktadır. Geçmişle bağların duygusal anlatımlarla kurulması bir yandan özdeşleştirmelerin ve idealleştirmelerin; diğer yandan *bize* ve *ötekine* dair imgelerin zihinlerde yerleşmesini sağlamaktadır. Yunan tarih ders kitaplarında *biz; cesur*, *vatansever*, *uygar* ve *yalnız* öteki de *fanatik, saldırgan, yağmacı* ve *ilkel* olarak betimlenmektedir. Bu tanımlamalar, öğrencilerin doğal olarak seçmeleri gereken tarafı belirgin bir şekilde işaret etmekte ve *ötekini* içerisine hapsedildiği kelimeler üzerinden durağan ve daimi bir profil olarak basmakalıplar haline getirmektedir. *Biz* ve *öteki* anlayışına uygun yapılan tasarımlarda, Osmanlı/Türk imgesi örtük olarak da *gaddar*, *vahşi*, *katleden*, *boğazlayan*, mazlum ve güçsüzlerin kaçmak zorunda oldukları bir millet olarak anlatılmaktadır. İlk temasın yaşandığı 1071 yılından itibaren Türkler, sıralanan bu olumsuz özellikleri yanında, Yunan topraklarını işgal edenler olarak tanımlanmaktadır.

Kitaplarda kimi zaman tercih edilen anlatım biçimlerinden birisi de Yunanlıların Hıristiyanlığın temsilcisi olarak, Türklerin yayılması ve daha batıya gitmelerine engel olmak adına yaptıkları fedakârlıklardır. O nedenle, *öteki* tanımında yer alan Osmanlılar/Türkler tüm olumsuz özelliklerini, kendini daha batıda yer alan Hıristiyanlar adına feda eden, tampon görevini bütün yiğitliği, kahramanlığı ile sergilemekten korkmayan Yunanlar üstünde göstermektedir. Osmanlı/Türk *zulmü* altında yaşayan halkın karşısındaki seçenek ise yaşamak için *zorla Müslüman olmaktır*. Dolayısıyla kitaplarda yer alan *öteki* Osmanlı/Türk ve Müslüman bir topluluktur. Yani karşılaşmalar, rekabet ve savaş hem ulus ekseninde hem de tâbi oldukları din ekseninde hareket etmektedir. Bu iki hareketli eksen, hem

Balkan Savaşları ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemde, hem de I. Dünya Savaşı sonrası Yunan askerlerinin Anadolu'yu *özgürleştirdikleri* dönemde destek arayışlarında ya da verilen sözlerin yerine getirilmemesi nedeniyle yaşanan başarısızlıklarda devreye girmektedir.

Sonuçta tarih öğretiminin, toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerden bağımsız olarak tasarlanmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Öğretilen tarihin, bilimsel yetkinliği hususunda çok fazla soru olmasına karşın; tarih öğretiminin neden önem taşıdığını ve neden öğrenciler üzerinde büyük etkilere sahip olduğunun düşünüldüğünü anlamak noktasında imgebilim yol göstericidir. Çünkü imgebilim, tarihsel konuların, söylem ve metin analizi yöntemleriyle alt okumalarının yapılabilmesine imkân sağlamaktadır. İmgebilimin perspektifinden, ders kitaplarındaki tarih bilgisi değerlendirildiğinde, öğrenciler üzerinde *ötekine* dair genel geçer kabullerin yaratıldığı mekanizmalar ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz bu noktada aktarılan bilgilerin içeriği kadar eğitim sürecinin erken yaşlarda başlaması ve toplumun bütün bireylerini kapsaması da etkili olmaktadır.

Son dönemlerde, Yunanistan'da tarih müfredatlarına dair bir takım tartışmalar yaşadığı görülmektedir. Bu tartışmaların salt entelektüel düzeyde kalmadığı aynı zamanda siyasal kurumlar tarafından karşılık bulduğu da ifade edilebilir. Nitekim iki ülke arasında prensip olarak kabul edilen tarih ders kitaplarının gözden geçirilmesi konusunda mutabakata varılmış ve *ötekine* ait küçültücü ve aşağılayıcı ifadelerin kaldırılması prensibi benimsenmiştir. Bu yaklaşımda küresel düzlemde yaşanan entegrasyon süreçlerinin ve Avrupa Birliği'nin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira Avrupa Birliği farklı platformlarda bu yöndeki değişiklikleri teşvik etmektedir. Yine de bütün bunların güncel siyasal gelişmelerinin bir zorlaması mı, yoksa uzun dönemde bu iki komşu halkın kendilerini ve ötekilerini yeniden tanıma arayışları mı olacağını siyasal gelişmeler belirleyecektir.

Çalışmada yer alan ve yukarıda aktarılan bilgilerin ortaya çıkması, değerlendirilmesi, sınıflanması, analiz edilerek sıralanması çok ciddi ve sabırlı bir çalışma sonucu gerçekleşmiştir. Bu çalışmadan yola çıkılarak yapılabilecekler de, en az çalışma zamanı kadar ciddi ve düzenli bir çalışma gerekmektedir. Elde edilen bilgilerin paylaşılması ve yayılması da ayrıca projelendirilmeli ve desteklenmelidir.

Ayrıca yeni bir çalışma olarak projelendirilerek desteklenmesi önerilen çalışma, iki yönde çalışmalarını sürdürebilir. Yönlerden biri, çalışmanın yurt içinde mümkün olan en yüksek sayıda yüz yüze sunumlarının gerçekleştirilmesi, çalışmanın yurt içi sunumları sona ererken, yurt dışı sunumlarla devam etmesidir. Çalışmanın geliştirilebileceği diğer yön ise, çalışmanın kapsamının çok daha geniş biçimiyle yapılmasıdır.

Türk ve Yunan halkları arasında sorunlu bir dil ile ifade bulan gazete ve televizyon yayınları, siyasal partilerin karşılıklı söylemleri ya da edebi eserlerde Türk ve Yunan karakterlerin sunumu konusunda yapılabilecek imge araştırmaları halkların birbirlerine yönelik bilinçaltını analiz etmek için büyük önem taşımaktadır.

Aynı zamanda siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler toplumlararası mesafeyi ortadan kaldırmakta, özellikle komşu ülkelerin yakın ilişki ve entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır. Teknoloji ve entegrasyonun açtığı kapıları geçmişe dayalı kalıp yargıların kapatması toplumsal dinamizmin durağanlığa mahkûm edilmesi anlamına gelmektedir. Bu durağanlığı aşmak için bilimsel ve sosyal gerçeklerle bağlantıyı güçlü bir şekilde tesis edecek tarih ve günce okumalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 465-507.

DOKUZUNCU BÖLÜM:

KIBRIS (RUM KESİMİ) GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Deniz Ertuğ*

İçindekiler

Giriş 466

9.1 Kıbrıs'ta Tarih Eğitimi 468
9.2 Kıbrıs Rum Kesimi Tarih Ders Kitapları 470
9.3 İlk Tanışma: Kıbrıs'ın Alınışı 470
9.4 Türk Yönetiminin Karanlığında 479
9.5 Siyasal Yapı: Siyasal Otoritenin Üç Yüzü 480
9.6 Yerel Yöneticiler ve Ağalar: 480
9.7 Padişahın adamları: 482
9.8 Padişah 483
9.9 İdari Reformlar 484
9.10 Ortodoks Kilisesi ve Başpiskopos 485
9.11 Zorla "Müslümanlaştırma", "Çocuk Toplama" ve Kıbrıslı Türkler 486
9.12 Sanat, Kültürel Yaşam ve Şehircilik 489
9.13 Ekonomik Yapı 490
9.14 Hukuki Yapı 491
9.15 1821: Helen Özgürlüğü 492
9.16 İngiliz Yönetimi: "Elveda Türk" 495
9.17 Türklerin Dönüşü: 1974 Müdahalesi 499
Sonuç 503

* Dr. İstanbul, ORCID ID: 0000-0002-8846-6272
E-mail: ertug_deniz@yahoo.es

Giriş

Ulusal tarih öğretimi toplumsal kimliğin ve toplumsal belleğin doğrudan aktarım aracıdır. Bir başka ifadeyle, tarih öğretimiyle öğrencilere nasıl bir milli kimlik benimsetilmek isteniyorsa bu yönde gerçekleştirilen bir anlatım ile çocuğun kim olması gerektiği ve kimi tehdit veya düşman, kimi dost veya müttefik olarak görmesi gerektiği benimsetilmiş olur. Böylece kuşaktan kuşağa ortak önyargılar ve "öteki"ne dair klişeler somutlaştırılır ve kemikleştirilir. Dolayısıyla bu sürecin belli amaçlar doğrultusunda (ideolojik, politik veya kültürel) yönlendirmeye açık olması olumsuz bazı sonuçlar doğurmaktadır.

Bununla beraber, yanlı tarih anlatımının yol açtığı hasar uzun süreli ve geniş ölçeklidir. Uzun sürelidir çünkü bir kuşaktan diğerine önyargılar hemen kaybolmamakta, bütün bir tarih öğretiminin yansızlaştırılması bir ideal olarak kalmaktan öteye gidememektedir. Yanlı tarih anlatımının geniş ölçekli olması da büyük ölçüde toplumun önemli bir bölümünün tarih dersinde benimsetilen yargılar üzerine çok düşünmemesi ve bunları öğretildiği biçimde bırakarak, irdelemeden olduğu gibi kabul etme eğiliminde olması nedeniyle bu yanlı bakış açısından hayatı boyunca kurtulamamasından ileri gelmektedir. Buradan hareketle, siyasal, toplumsal ve kültürel ilişkilere bu algıların yansıması bakımından tarih öğretiminin başlı başına bir sorunsal haline geldiği söylenebilir. Bu bağlamda, bu süreçte aktarılan imajların derinlemesine analiz edilmesi daha tarafsız bir tarih öğretimine gidilecek yolda katkı sağlayabileceği gibi, başka ülkelerin tarih anlatımlarının anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Bununla beraber, diğer ülkelerin birbirlerini nasıl "ötekileştirdiği" anlaşıldıkça, bu konuda bir farkındalık geliştirmek mümkün olabilecek ve bazı önyargıların ve klişelerin daha geniş alanlara yayılmasına karşı çalışmalar yapılabilecektir.

Bugüne kadar bu konuyla ilgili pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Örneğin, imajoloji alanının temel

prensiplerini ve kavramlarını ve bu alana dair araştırma yöntemlerini açıklayan ve farklı ülkelerin yarattığı imajlara yer veren Manfred Beller ve Joep Leerssen'in (2007) editörlüğünü yaptığı *"Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters"* başlıklı çalışma özellikle geniş kapsamı ve bilimsel niteliği ile ön plana çıkmaktadır. Bununla beraber, tarih kitaplarındaki metinlerin analizi üzerine UNESCO'nun çerçevesinde gerçekleştirilen bir çalışma olarak Falk Pingel'in incelemesi (2009) de oldukça detaylı ve kapsamlı niteliği ile literatüre büyük katkı sağlamıştır.

Bu çalışmanın merkezinde yer alan Türkiye-Yunanistan-Kıbrıs hattında "öteki" sorunsalını ele alan bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Eğitim Danışmanları Komitesi için İngiliz hükümetinin yaptırdığı *"Cyprus school history textbooks: a study in education for international misunderstanding; extracts from Greek and Turkish school history textbooks used in Cyprus"* başlıklı çalışması (1966) tarihi açıdan eski kalmaktadır. Bununla beraber, son dönemde özellikle Kıbrıs üzerine bazı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Sypros Spyrou (2002, 255-272) "*Images of 'the other':'the Turk' in Greek Cypriot children's imaginations*" isimli çalışmasında Türklerin çocukların dimağlarında nasıl bir yer teşkil ettiğini incelemiş, benzer şekilde Dimitrios Theodossopoulos (2004, 29-45) da "*The Turks and Their Nation in the Worldview of Greeks in Patras*" isimli çalışmasında Patras kasabasında yaşayanların Türkleri nasıl gördüklerini analiz etmiştir. Özellikle Yannis Papadakis'in (2008) bu çalışmanın konusunu ele alan "*A Comparison of Greek Cypriot and Turkish Cypriot Schoolbooks on the 'History of Cyprus'*" isimli çalışmasının burada yapılan analizleri derinleştirme açısından katkısı olmuştur.

Bu çalışmada ise tamamen Kıbrıs Rum tarih kitapları ele alınmıştır ve orijinal dildeki metinler üzerinden tarih öğretimi çerçevesinde siyasal, toplumsal, hukuksal ve ekonomik alanda Türklerin nasıl resmedildiği incelenmiştir.

9.1 Kıbrıs'ta Tarih Eğitimi

Kıbrıs'ta eğitim müfredatı, Eğitim ve Kültür Bakanlığı tarafından getirilen öneriler çerçevesinde Bakanlar kurulu tarafından onaylandıktan sonra resmileşir ve bu müfredat bütün okullarda aynı şekilde uygulanır. Eylül 2011'den beri Avrupa Birliği prensip ve değerlerinin de etkisi ile teklif edilen öneriler doğrultusunda yeni bir müfredat oluşturulmuştur. Bu müfredata dayanan yeni program tüm devlet okullarında uygulanmaya başlanmıştır. Buna göre derslerin hepsi zorunlu niteliktedir ve Yunanca olarak işlenmektedir. Ancak derslerin süresi (haftada kaç saat olduğu) okulun türüne ve sınıfa göre değişim göstermektedir.

Yeni müfredata göre tarih öğretimi ile ilgili olarak farklı eğitim süreleri söz konusudur. İlk öğretimin ilk iki senesi tarih dersi okutulmamakta, üçüncü sınıftan itibaren haftada iki saat tarihe ayrılmaktadır (Cyprus: Teaching and Learning in Primary Education, Eurypedia.). Orta öğretim seviyesinde ilk sene üç saat, son iki sene ise ikişer saat okutulmaktadır (Cyprus: Teaching and Learning in General Lower Secondary Education). Lise seviyesinde, ilk sene haftada üç, ikinci sene bir buçuk, son sene ise iki saat tarih dersi işlenmektedir (Cyprus: Teaching and Learning in General Upper Secondary Education).

Adada tarih eğitimi iki grup kitap üzerinden yürütülmektedir. İlk grup Kıbrıs Eğitim ve Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan kitaplardır. Diğer grup ise Yunan Eğitim Bakanlığı tarafından basılan ve Yunanistan'da da okutulan kitaplardır. Okulların tamamında aynı kitaplar kullanılmaktadır (Makriyianni, 2004). İlköğretimde *Istoria tis Kypru* (Kıbrıs tarihi) (Polydoru, 2010) okutulmaktadır. Orta okul seviyesinde ise, Yunanistan'da basılan *Neoteri ke Synhroni Istoria (Yeni ve Çağdaş Tarih) (*Luvi, Ksifaras, 2008) ve Lefkoşa'da hazırlanmış olan *Istoria tis Kypru gia to Gymnasio (*Ortaokul için Kıbrıs tarihi) (Protopapa, Pandelidu, 2009) okutulmaktadır.

Lisede ilk sene, Atina'da basılan *Istoria tu Arheu Kosmu (*Mastrapas, 2008), Kıbrıs'ta basılan *Istoria tis Kipru (*Pandelidu, 2006) ikinci sene, yine Yunanistan'dan gönderilen *Istoria tu Meseoniku ke tu Neoteru Kosmu (565 – 1815)* (Dimitrukas, Thukydidis, Barutas, 2006) ve Kıbrıs basımı *Istoria tis Kypru, Byzantini Periodos (*Pandelidu, Hatzikosti, 2006) ve *Meseoniki-Neoteri (*Pandelidu, Hatzikosti, Savvidu, Katsonis, 2003) okutulmaktadır. Üçüncü sene ise, yine *Neoteri ke Synghroni Istoria* kitabı ile beraber Kıbrıs Eğitim Bakanlığının yayınladığı *Istoria tis Kypru gia to Gymnasio* (*Yeni ve Çağdaş Tarih)* ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Bununla beraber teknik liselerde de aynı kitaplar kullanılmaktadır. Ancak farklı olarak, teknik lisenin ikinci sınıfında *Politiki Agogi* (2007) kitabı da diğer kitaplara ek olarak okutulmaktadır.

Son dönemde Kıbrıs'ta tarih müfredatı konu bakımından da değişikliğe uğramıştır. Daha önceden yalnızca Yunanistan tarihi ile sınırlı olan derste, artık Kıbrıs tarihi de anlatılmaya başlanmıştır. Fakat Kıbrıs'ın kendi tarihine ayrılan zaman yine Yunanistan'a oranla oldukça azdır (Papadakis, 2008, 5); Kıbrıs'ın payı kabaca tarih ders müfredatının yüzde 20'sine tekabül etmektedir (Makriyianni, 2004).

Kıbrıs tarih eğitimi genel olarak değerlendirildiğinde, özellikle iki nokta dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, tarih öğretiminin hem Kıbrıs hem de Yunanistan merkezli kitaplar üzerinden yürütülmesidir. Bu durum Yunanistan'daki Türk algısının olduğu gibi Kıbrıs'a ihraç edilmesine neden olmaktadır. Bununla beraber, Kıbrıs'ta inşa edilen bu Türk imajı Kıbrıs'a has öğelerle zenginleşmiş, buna rağmen Yunanistan'dan ihraç olunan imajı aşamamıştır. Zaman zaman olumlu yargıların bulunmasına rağmen, Kıbrıslıların gözünde özellikle 1974 müdahalesi imaj konusundaki tüm olumsuzlukları güncellemiştir. İkinci olarak, okullarda her eğitim yılı için belli kitaplar seçilmiş ve bütün adada bu ortak kitaplar okutulmaktadır. Bu da Türk imajının aynı metinler üzerinden aktarılmasına ve tüm ülke genelinde

homojen ve yaygın bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Bu da olumlu yönde bir Türk imajının gelişmesini engellemektedir.

9.2 Kıbrıs Rum Kesimi Tarih Ders Kitapları

Çalışmada üç kitap temel alınmıştır. Bunlardan ilki orta öğretim aşamasında okutulan *Istoria tis Kypru gia to Gymnasio*, ikincisi lisede okutulan *Istoria tis Kypru, Meseoniki-Neoteri (1192 – 1974)* ve son kitap ilk öğretim dördüncü ve beşinci sınıf kitabı *Istoria tis Kypru*'dur. Bu kitaplardaki metinler ve görsel malzeme (harita, fotoğraflar, grafikler, çizimler, resimler vs.) incelenmiş ve Türklere ve Türk tarihine yapılan atıflar değerlendirilmiştir. Daha sonra bu atıfların sistemli olup olmadığına bakılmış, Türk imajının farklı dönemlerde değişime uğrayıp uğramadığı ve değiştiyse nasıl bir imaj farklılaşması olduğu incelenmiştir. Çalışma çerçevesinde özellikle iki halkın arasındaki tarihsel dönüm noktalarına odaklanılmış ve bu olayların yarattığı izdüşümler bağlamında nasıl bir imajsal farklılaşmaya varıldığı detaylandırılmıştır. Aslında Kıbrıs'taki imajın büyük bir bölümü Kıbrıs'ta yayınlanan kitaplardaki metinlerle oluştuğu halde, Yunanistan'da basılan ve adada okutulan diğer kitapların da genel bir değerlendirilmesi yapılmış, örtüşen noktalara kısaca değinilmiştir. Tüm bu incelemelerden sonra, adadaki okullarda anket çalışması yapılmıştır. Böylece sorulan sorulara öğrencilerin verdiği yanıtlarla metin incelemesi sonucunda Türk imajıyla ilgili yapılan değerlendirmeler kıyaslanarak, gözden geçirilmiştir.

9.3 İlk Tanışma: Kıbrıs'ın Alınışı

Kıbrıs'ın Türkler tarafından alınışı Kıbrıs tarih anlatımında açık bir seçilmiş travma[1*] örneği teşkil etmektedir. Bu süreçle ilgili

---

* Seçilmiş Travma: "Bir grubun üyelerinde başka bir grubun üyeleri tarafından aşağılanmışlık ve mağdur edilmişlik şeklinde yoğun duygular uyandıran bir olay anlamında kullanılır". Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, **Türkler ve Yunanlar**, Ankara: Bağlam Yayınları, 2002.

bütün anlatımlar son derece olumsuz ve yaşanan işgalin getirdiği bütün felaketleri yansıtmaya dönüktür. Bütün metinlerde oluşturulan kurgu Kıbrıs'ın "kötü Türk" karşısında teslim olmamak için verdiği mücadele ve buna rağmen çaresiz kalması ve sonunda Türklerin adayı ele geçirmesi olarak özetlenebilir. İlkokul kitabındaki fare-aslan benzetmesi Kıbrıs'ın Türk karşısındaki zayıflığının tipik bir sembolüdür: *"Küçük Kıbrıs vahşi bir aslanın pençeleri arasındaki güçsüz bir fareye benziyordu"* (Polydoru, 2010, 69).

İşgal sırasında ve sonrasındaki davranışları ile Türk tam bir "*villain*"[2*] rolü üstlenmektedir. Burada Türk imajı iki şekilde yansıtılmaktadır. Öncelikle adanın alınmasından sonra yaptıkları kıyımlar ve işkenceler ile yeniçerilere önemli bir yer ayrılmıştır. İlkokul kitabında yeniçeriler "*Mustafa'nın vahşi ordusu*" (Polydoru, 2010, 71) olarak nitelendirilmektedir.

Adanın işgalinin ardından yaşananlar yine aynı kitapta şöyle anlatılmaktadır:

> "Bir ara top seslerinin gürültüsü kesildi ve şehir yeniçerilerin çılgınlığına teslim oldu. Kocalarından ayrılan kadınların gözyaşları ve feryatları, annelerinin kucağından koparılan çocukların haykırışları, zorla sürüklenen bakirelerin çığlıkları, babadan, anneden, kız kardeşten, akrabalardan, arkadaşlardan koparılış için ağlayışlar.
> Dehşet ve yağmalama bir hafta sürdü. Kiliseler soyuldu, kutsal masalar kırıldı, ikonalar aşağılandı ve paramparça edildi, kiliselere her kim sığındıysa öldürüldü. Gömü bulmak için mezarlar deşildi. Şaraplar ve yağlar sokaklara döküldü. Buğday, yiyecekler her ne aklınıza gelirse. Tüm bunlardan ve sokaklara bırakılmış cesetlerden her yere pis bir koku yayılıyordu" (Polydoru, 2010, 72).

---

* Villain: Edebi eserlerde ve filmlerde baş karakterin karşısında yer alan kötü karakterdir. Bir başka ifadeyle, antagonist.

Burada yeniçeriler öldürmekten zevk alan, tecavüz eden, talan, yağma vs. gibi tüm olumsuz davranışları gösteren, ahlak yoksunu kişiler olarak anlatılmaktadır. Benzer ifadeler lise kitabında da yer almaktadır:

> "İnsanın hayal edebileceği en tüyler ürpertici ve acıklı şeyler bu talihsiz şehrin [Lefkoşa] içinde bulunduğu sefil durumun yanında az kalır; bu şehir ki o zamana kadar çok gelişmiş ve bunca güzelliğe sahipti. Her yerden çığlıklar ve feryatlar duyuluyordu. Yukarı tabakadan [Üst sınıftan] kadınlar kiliselere sığınmışlardı, Kutsal Masanın önünde diz çökmüşler ve kederli seslerle Tanrının yardımını diliyorlardı.
> Bazıları beraberlerinde çocuklarını sokaklara sürüklüyorlar, diğerleri dizleri üstünde duaları ve gözyaşlarıyla barbaların katı kalplerini yumuşatmaya çalışıyorlardı ve masum ailelerinin kurtuluşu için kendilerini onların kılıçlarının önüne atıyorlardı. Denir ki bazıları dinsizlerin barbarlığından kaçmak için evlerinden atlamışlardır; bazı başkaları ise o kadar katıydılar ki kendileri kendi kızlarının boğazlarını kendileri kesmişlerdir çünkü özgürlükleri ile beraber, şereflerini de kaybedeceklerinden korkuyorlardı" (Pandelidu, 2003, 69).
> "Bu korkunç kıyım ve yağma neredeyse üç gün sürdü. Kiliseleri soydular, kutsal masaları devirdiler, ikonaları küfür ederek parça parça ettiler. Kiliselere sığınmış bulunan kim varsa öldürdüler" (Pandelidu, 2003, 70).

Benzer ifadelere görgü şahidi Peder Angelos Kallepio'nun anılarına dayanılarak ortaokul kitabında da yer verilmiştir:

> "Ve şimdi top seslerinin korkunç gürültüsü durmuştu ama ortam ağıtlarla doldu: zavallı kadınlar eşlerinden ayrılıyorlar, küçük çocuklar annelerinin kucağından koparılıyor, kederli babalar infaz ediliyor, genç kızlar anne babalarından ayrılıyor ve uzaklara götürülüyordu. Elleri arkada bağlıyken, onları sopalar ve kılıçlarla dövüyorlardı. Direniş gösteren herkes öldürülüyordu. Galipler durmadan yaşlı kadınların kafalarını kesiyorlardı: Bunların [askerlerin] birçoğu kılıçlarının hala keskin olduğunu göstermek için teslim olmuş olan erkeklerin kafalarını yarıyorlardı. Eğer bir esir kaçmaya çalışırsa ayaklarını kesiyorlardı ve hayatta kaldığı sürece geçen her yeniçeri ona kılıcını saplıyordu. Annem Lukritia Kalepia'nın kafasını

> hizmetçisinin dizleri üstünde kestiler. Kundaktaki bebekleri annelerinin memelerinden koparark parçalıyorlardı, bazılarını yerlere atarak parçalıyor, diğer başkalarını ayaklarından tutarak duvarlara vuruyorlardı. Kiliseleri yağmaladılar, kutsal ikonaları yaktılar, mezarları yıkıp döktüler ve kiliselere sığınanları esir aldılar. Evlerimize ve saraylarımıza yerleştiler. Yerlere buğday, fasülye, pamuk, yünü vs. yerlere saçtılar. Götüremeyecekleri ve yiyemeyecekleri ne varsa yerlere atıp çiğnediler" (Protopapa, 2009, 97).

Bu anlatımların hepsinde kiliselere, kadınlara ve mallara saldırı vurgusu mevcuttur. Milliyetçi söylemin üç hassasiyetine yer verilmiştir: Kadınlar üzerinden namus, kiliseler üzerinden din, mallar üzerinden de milli değerler. Bu bakış açısına göre, yeniçeriler düşman ırkın erkekleri olarak Kıbrıs'a saldırmış, genç ve yaşlı erkekleri öldürmüş, kadınların, genç kızların "namusuna halel getirecek" her türlü çirkin eyleme başvurmuştur. Aynı zamanda başka bir dinden olan bu grup ada halkının en büyük değeri olan kiliselerine ve dinlerine hakaretlerde bulunmuş, yakmış, yıkmış, ölülere bile saygı göstermemiştir. Üstelik halkın sahip olduğu bütün malvarlığı, gıda ve ürünler de yine bu "düşman" tarafından yok edilmiştir.

Yeniçeriler dışında, adadaki harekâtı yöneten Lala Mustafa Paşa da tarihi bir figür olarak öne çıkmakta ve bu dönemi aktaran metinlerde "kötü Türk"ün tam bir örneğini yansıtmaktadır.

Bu bağlamda Mustafa Paşa'nın her açıdan olumsuz bir karakter olduğu söylenebilir. Örneğin Paşa adanın teslimi sırasında verdiği sözleri tutmamıştır; *"Acımasızlığını ve anlaşma konusundaki güvenilmezliğini göstermekte gecikmedi." (*Polydoru, 2010, 80), *"Türkler teslimiyet şartlarına saygı göstereceklerine söz verdikleri halde, sözlerini tutmadılar, Balione ile birlikte yaklaşık 300 subay ve askeri öldürdüler" (*Pandelidu, 2003, 72). Aynı zamanda paşa son derece acımasız ve saldırgan bir kişiliktir. İlkokul kitabında Venedik yönetimi adına adayı savunan Vragadinos ile aralarında geçen diyalog Paşa'nın davranış kalıplarını yansıtmaktadır:

> "Adamlarıma teslim edeceğiniz cephane ve erzak nerede?" diyerek devam etti Mustafa Paşa. Vragadinos tüm erzağın tükendiği ve kalan yedi varil barutun teslim edildiği cevabını verdi. O zaman paşa atıldı, bıçağını çekti ve öfkeyle bağırdı:
> Söyle, köpek, madem beslenecek erzağın yoktu neden şehri tutuyordun? Neden bir ay önce teslim olmadın da 80.000 askerimi kaybetmeme neden oldun?" (Polydoru, 2010, 80-81).

Yönetici Türk imajını bütün boyutlarıyla gösteren Mustafa Paşa aynı zamanda işkence yapmaktan ve öldürmekten zevk alan biridir. Bütün incelenen kitaplarda Vragadinos'a yenilgiden sonra yapılan işkenceler uzun uzun anlatılmış ve bu bölümler zaman zaman anlatılan işkencelerin detayları nedeniyle tüyler ürpertici olabilmektedir. Şaşırtıcı bir şekilde, ilkokul düzeyindeki kitapta dahi çocuk psikolojisine her boyutta zarar verebilecek şöyle ifadeler kullanılmaktadır:

> "Elinde tuttuğu bıçakla Vragadinos'un bir kulağını kesti, birisine burnunu ve diğer kulağını kesmesini emretti. Onun önünde Valionis ve diğer soyluları öldürdüler. Bu arada düşman ordusu geride kalan az sayıda kişiyi boğazlamak ve soymak için şehre girdi. Limana yaklaştılar, gemilerden indiler, [insanları] doyumsuzca kamçıladılar, yarı ölü haldeki bazılarını orada bırakıp, zincire vurulmuş diğerlerini kürek çekmeleri için gemilere götürdüler. Yağmaladılar, boğazladılar, kutsal şeyleri kirlettiler, aşağıladılar.
> 7 Ağustos'ta Mustafa Paşa muzaffer şekilde şehre girdi. Ağır hasta Vragadinos kolu [veya bacağı] kesildiği için başı iltihaplanan ve ağır hasta olan Vragadinos paşanın ve subaylarının önünde surların etrafında sürüklendi ve taş ve toprak dolu çuvalları taşımaya ve paşanın önünden her geçişte yere eğilmeye zorlandı. Neredeyse diriden çok ölü gibiyken onu limana götürdüler ve bir geminin direğine astılar ve onunla eğlendiler. Son nefesini verene dek böylesi ve daha kötü işkencelere katlandı trajik kahraman Markantonios Vragadinos… Son nefesine kadar görevini hakkıyla yerine getirdi" (Polydoru, 2010, 81).

Aynı işkence sahnesi her kitapta yer almaktadır. Ortaokul kitabında kısaca geçilen bu bölüm lise kitabında daha geniş

şekliyle sunulmaktadır. Ortaokul kitabında Vragadinos'la ilgili anlatım şöyledir:

> "Zavallı Vragadinos bu kıyımdan kurtuldu ancak zalimlerin öfkesini doyuracak en tüyler ürpertici işkencelere maruz kaldı. Onun ölümden daha çok acı çekmesini isteyen Mustafa kılıcını boğazına üç kere soktu ama bu mağrur Hristiyan ona korkusuzca bakıyordu. Burnunu ve kulaklarını kestikten sonra onu zincirleyerek bir deliğe attılar" (Protopapa, 2009, 96).

Lise kitabında bu olayın devamı şöyle anlatılmıştır:

> "[…] ve izleyen günlerde cellatları onu oradan aldı ve bir çuval toprağı taşımaya zorladılar. Hatta Ammohostos'un tahkimat onarımı için adamlarını görevlendiren Mustafa'nın önünden her geçişinde onu ağır yükü ile eğilmeye ve yeri öpmeye mecbur ettiler" (Pandelidu, 2003, 74).

Tüm kitaplarda Vragadinos'un yaşadığı işkence sahnesi sayfalarca yer almakta ve farklı paragraflarda farklı işkence süreçlerine değinilmektedir. Lise düzeyindeki kitapta Vragadinos'un gemiye sürüklenmesi sahnesi şöyle anlatılmaktadır:

> "Sonra eziyet çeken (Vragadinos'u) denize götürdüler, bir sandalyeye oturttular ve ayaklarında kelepçeyle bütün orduya göstererek Rodos Kaptanı Kadırgasına çıkarttılar. Cani barbar yeniçerilerin alaycı gürültüsü havayı dolduruyordu. Orada asılıyken zavallıyı alıp meydana getirdiler, soydular ve utanmazca bir ineğin üstüne bindirdiler ve davul sesleri eşliğinde ve küfürler ederek şehrin içinde dolaştırdılar. Sonra onu yere attılar ve lanetli bir Yahudi soğukkanlılıkla onun derisini bir hayvan gibi yüzdü, çileci atlet Vragadinos onların barbar ve kanun dışı dinlerine küfür ederek ve tükürerek cesaret ve dayanıklılıkla tahammül etti" (Pandelidu, 2003, 74).

Aynı sahne ortaokul kitabında kısaca aktarılmıştır ancak yine aynı kaynak yani Arhimandrit Kiprianos'un Kıbrıs Adası tarihi Kronolojisi isimli kitabındaki aynı paragraf alıntılanmıştır. Burada tarih eğitiminin tek bir ırk bakış açısı üzerinden yürütülmesi, başka ırklara düşmanlığın teşvik edilmesi gibi

sorunlar dışında, doğrudan eğitimin amacına ters düşen çocuk ve genç psikolojisine aykırı bir anlatım tekniği göze çarpmaktadır. Bitmeyen işkence anlatımlarının insan psikolojisi üzerinde yaratacağı sonuçlar göz önüne alınırsa, Türklerin imajının olumsuz olarak yansıtılması ikincil bir sorun olarak düşünülmelidir. Burada tarih anlatımının asıl sorunu çocuk psikolojisine aykırı bir nitelik arz etmesidir.

Bu döneme dair anlatımlar ele alındığında öne çıkan bir diğer nokta da "kölelik" veya "esaret" vurgusudur. Adanın alınmasının ardından Türklerin genç kız ve erkekleri köle olmak üzere İstanbul'a götürdüklerine değinilmektedir:

> "Lefkoşa'nın işgalinden sonra en güzel genç kız ve erkekler sultana hediye olarak gönderilmek üzere bol ganimetle beraber Ammohostos'taki gemilere yüklendiler." (Pandelidu, 2003, 69), "Yeniçeriler insan boğazlamaktan ve yakalamaktan yorulunca, köle pazarı kurdular. Tabi ki diğer çok kıymetli ganimetlerle beraber en seçkin armağanları yüce efendi Selim için seçmişlerdi!" (Polydoru, 2010, 72).

Bu bağlamda tarih aktarımının bir başka boyutu dikkat çekmektedir: "kahramanlar". Tüm metinlerde Kıbrıs'ın işgali sonrası köle olarak satılmak üzere İstanbul'a gönderilecek gençlere değinilmiş ve bunların arasında özellikle Maria Singlitiki isimli bir genç kızın hikayesine yer verilmiştir. Ortaokul kitabında bu olay şöyle anlatılmıştır: *"Genç kızlar ve erkekler gemilere doldurularak köle olmak üzere İstanbul'a gönderildiler. Genç bir kız, Maria Singlitiki onları esarete ve onursuzluğa taşıyan gemiyi barut deposunu ateşe vererek havaya uçurdu". (*Protopapa, 2009, 96) İlkokul kitabında ise Maria Singlitiki'nin hikayesine daha geniş bir yer ayrılmıştır:

> "Lefkoşa'nın en güzel genç kızlarından oluşan bir grup zorla ordunun peşinden götürüldü. Diğer hazinelerle beraber Sultan'a hediye olarak gemilere doldurulacaklar bu kızlardı. Aralarında Maria Singlitiki de vardı.
> Gemiler çok değerli yükleri ile denize açılmaya hazırdı. Ansızın korkunç bir patlama şehri ve binlerce mil ötedeki bölgeleri bile

> sarstı. Bu esnada gemiler, köleler, mürettebat ve hazineler havaya uçtu ve deniz onları içine çekti. Herkes çok korkmuştu ve kimse ne olduğunu bilmiyordu. Bu kötü bir olay mıydı yoksa dünyanın sonu mu gelmişti!
> Efsaneye göre Maria barut deposunu bulmuş ve bu korkunç patlamaya neden olmuştu.
> Eğer bir gün olur da, Ammohostos'un altın renkli kumsalına giderseniz, tıpkı vahşi bir at gibi bazen sakin ve sessiz olan, bazen de köpüren dalgaların ölümü esarete ve onursuzluğa yeğleyen bu onurlu Kıbrıslı genç kızın sonsuz şarkısını fısıldadığını duyarsınız" (Polydoru, 2010, 73).

Lise kitabında da yine aynı olaya kısa da olsa yer verilmiştir. Maria bir kahraman olarak yansıtılmakta, namusuna ve şerefine leke getirmek yerine ölmeyi tercih etmektedir. Burada yine kadın, erkek egemen anlatının bir aracı olarak kullanılmaktadır. İlkokul seviyesindeki bir öğrenciye bir kadının namus ve şerefini nasıl koruması gerektiği öğretilmekte, gerekirse bunu kaybetmek yerine ölmeyi tercih etmesi çok değerli ve kahramanca bir davranış olarak sunulmaktadır. Burada milliyetçi söylemin fetişleştirdiği namus-vatan birliği anlayışı kadını vatan uğruna ölen bir kahraman gibi göstererek, onu yüceltme kisvesi altında yalnızca namusunu savunma pozisyonuna indirgemektedir. Zaten Vragadinos nezdinde ve Lefkoşa'nın ve Ammohostos'un savunulması süreçlerini anlatan paragraflarda yeterince erkek kahramanlığına değinilmiştir. Maria Singlitiki ise bir kadın olarak cephede kendi toprağını savunmaktan ziyade, "kendi bedenini düşman erkeklere karşı korumakla görevli olduğu için" ancak namusu uğruna ölmektedir. Bu *milliyetçi muhafazakar* söylemin tipik kadın kurgusudur.

Adanın Türklerin eline geçişi ve sonrasında yaşananları ele alan bu süreçle ilgili olan metinlerde, Türklere karşı direnen Rum imajı da sunulmaktadır. Lefkoşa ve Ammohostos [Gazimagosa] savunmalarına değinilirken, Türklerin sayıca çok oldukları halde adayı çok zorlukla ele geçirebildiklerini aktarmakta, yenilgi Venedik yardımının gelmemesine bağlanmaktadır. Özellikle bu bağlamda iki şehir uğruna yapılan mücadelenin büyüklüğüne yer verilmektedir (Polydoru, 2010, 69-71, 74-79; Protopapa,

2009, 97; Pandelidu, 2003, 67, 70). Lise kitabında bir tam sayfa yer ayrılan Kıbrıs ağıtı hem yaşanan işgal hem de ertesindeki Türk algısını en açık şekliyle ortaya koymaktadır. Burada da yine Türklerin "sınırsızca kan döktüğü", "kadınları dul, çocukları yetim bıraktığı", "insanları esir aldığı ve gemilerle İstanbul'a götürdüğü" ifadeleri yer almaktadır (Pandelidu, 2003, 90).

Bu dönemle ilgili Türk imajının genel bir değerlendirilmesi yapılmak istenirse, birkaç nokta önemlidir. Öncelikle Türklerin adayı alması ve sonrasındaki ilk döneme ayrılan bu bölümdeki anlatımlarda, sürekli Lefkoşa ve Ammohostos'un savunulması esnasında ada halkının ortaya koyduğu cesaret ve mücadele karşısında düşmanın saldırganlığı ve acımasızlığı işlenmektedir. Bununla beraber, adanın düşmesinden sonra yeniçerilerin uyguladığı şiddet ve gayri ahlaki davranışlar ile halka ve komutanlara uygulanan işkencelere büyük yer verilmiştir. Lala Mustafa Paşa-Vragadinos karşıtlığı üzerinden "cani, barbar ve kana susamış Türk" karşısında tutunan ve direnen Kıbrıslı Hristiyan imajı onanmaya çalışılmaktadır.

Burada dikkat çekici bir başka nokta da, Venedik yönetimi yöneticilerinin de tarih anlatımı içinde Türklere karşı Kıbrıslıların dostu ve müttefiki anlayışının yansıtılmasıdır. Özellikle Türklere karşı mücadele eden komutanlar ve soylular Kıbrıs'ın yerli halkı olmamasına rağmen Türk'ten daha "makbul" olarak yansıtılmaktadır.

Sonuç olarak, bu süreçle ilgili hemen tüm metinlerde vatan savunması ve vatan uğruna yapılan fedakarlıklar üzerinden milliyetçi bir anlayışın benimsetilmeye çalışıldığı söylenebilir. Nitekim bu bölümde Türk imajı bütünüyle olumsuz bir nitelik taşımaktadır. Ancak Türklerle ilgili tasvirlerin daha detaylı ve yoğun şekilde yer aldığı "Türk yönetimi" bölümünde Türk imajının daha farklı boyutları da karşımıza çıkmaktadır.

9.4 "Türk Yönetiminin Karanlığında"

Adanın Türk yönetimi altında kaldığı dönemi ele alan kısımlarda Türk imajı yüzeysel bir bakış açısıyla ele alındığında bütünüyle olumsuz olarak yansımaktadır. Kıbrıs tarih yazımında Türk yönetimi "kölelik"le (Protopapa, 2009, 98; Pandelidu, 2003, 145) eşdeğer sayılmaktadır. Bu bağlamda "*Ağır Türk boyunduruğu [to vari turkiko zygo] (*Protopapa, 2009, 98)", "*Türk yönetiminin karanlığında [sto skotadi tis Turkokratias]" (*Protopapa, 2009, 100)*"*, "*Türk yönetiminin bu zorlu yıllarında [s'afta ta dyskola hronia tis Turkokratias]" (*Protopapa, 2009, 100) gibi ifadeler sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Hemen tüm anlatımlarda daha önceki bölümdeki gibi "Türk efendi, Helen (Rum) köle" ikiliği kullanılmaktadır (Protopapa, 2009, 98). Burada da yine Türk ve Rum imajı arasında objektif bir denge görülemediği, Türk'ün daha baskın, olumsuz ve saldırgan bir şekilde yansıtılırken, Rum'un daima savunmada olan, direnen ama teslim olmayan, karşı tarafın her türlü hakimiyet çabasına cesaretle göğüs geren bir stereotip olarak yansıtıldığı söylenebilir. Bunun yansıması reayanın koruyucusu dragoman ve başpiskopos, karşısında paşa (yerel yöneticiler) ve ağalar ikiliği ile verilmiştir. Bütün anlatım boyunca paşalar ve ağalar Rum toplumunu kontrol altında tutmaya çalışırken, karşılarında Rumların koruyucusu olan dragoman ve başpiskoposu bulduğu vurgulanmaktadır. Padişah ise adadan uzakta siyasi bir figür olarak resmedilmektedir. Bu açıdan tek olumlu unsur Kıbrıslı Türkler olurken, onların da etnik olarak Müslümanlaşmış Rumlar olduğu yargısı hakimdir.

Burada bir başka önemli bir nokta da yönetimdeki farklı grupların farklı değerlendirilmesidir. Bu nedenle bulunduğu bağlama göre zaman zaman Türklerin olumlu veya tarafsız bir gözle de yansıtılabildiği söylenebilir.

9.5 Siyasal Yapı: Siyasal Otoritenin Üç Yüzü

Siyasal otorite çerçevesinde Türk imajı üç farklı unsura göre değişmektedir: Yerel yöneticiler ve ağalar, padişah, padişahın adamları. Bununla ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında, somut olarak yerel yöneticilerin ve padişahın adamlarının olumsuz bir imaj çizdiği, padişahın ise yerel yöneticiler kadar olumsuz görülmediği, daha çok uzak bir otorite figürü olarak gösterildiği söylenebilir.

9.6 Yerel Yöneticiler ve Ağalar:

Kitaplardaki anlatımlar incelendiğinde, Osmanlı sistemi gereği, siyasi otoritenin adadaki temsilcisi olan yerel yöneticiler ve ada eşrafından ağaların belirgin olarak olumsuz bir şekilde resmedildiği ve bilindik "barbar ve kötücül" Türk imajının birer prototipini oluşturdukları görülmektedir. Türk yönetiminin aktarıldığı tüm bölümlerde yer alan anlatımların hemen tamamında yerel yöneticiler edebi anlamda birer "villain" olarak son derece dramatik ve olumsuz bir üslupla yansıtılmaktadır. Örneğin 1821'de Yunanistan'da yaşanan gelişmelerin üzerine Kıbrıs'ta başpiskopos Kiprianos başta olmak üzere 486 kişinin infazını yapan Küçük Mehmet Paşa ile ilgili İngiliz gezgin J. Carne'ın anılarından alıntılanan "Müsellim Mehmet'in karakteri" başlıklı paragraf bu anlatıma tam bir örnektir:

> "Görünüşü çok vahşi ve gaddardı. Oturur oturmaz Rumlara karşı öfkeli bir tavırla patladı. En rezilce sözleri kullanarak konuşuyordu. Kiprianos Hazretleri aleyhinde konuşuyor ve sahile yakın ve şehirden birkaç fersah mesafede bulunan bir Rum manastırını mahvetmek ve oradaki (açıkça Stavrovuni'yi kastediyordu) köpekleri boğdurmak için [adamlarını] göndereceği tehdidinde bulunuyordu…. Bizimle konuşması boyunca davranışları bir insandan ziyade daha çok vahşi bir hayvana benziyordu. Ve sevinçle yeni kıyımları beklediği apaçıktı" (Pandelidu, 2003, 119).

Tüm incelenen kitaplardaki metinlerde dragoman ve başpiskopos-yerel yöneticiler ve ağalar ikiliği hakimdir. Osmanlı

yönetimi ile oluşturulan dragomanlık kurumuna özel bir yer ayrılmakta, dragomanın "*neredeyse adayı paşayla birlikte yönettiğine*" değinilmekte, hatta dragomanla ilgili olarak gezgin Ali Bey'in şu izlenimlerine yer verilmektedir:

> "(Başpiskopos) Kıbrıslı Rumların vergilerinden ve hal ve gidişinden Sultan'a karşı sorumluydu. Olayların teferruatından kaçmak ve dünyevi bir yönetimin ağırlığından kurtulmak için yetkilerini Kıbrıs Dragomanına teslim etti, böylece dragoman en önemli siyasi makam haline geldi. Aslında bir toplumun prensinin ait olduğu sınıf ve özelliklere sahipti çünkü Türk yönetici Hristiyanların taleplerini Sultan'ın huzuruna sunma görevinde hala güvenilir olan dragomanın katılımı ve mevcudiyeti olmadan bir Ruma hiçbir şey yapamazdı" (Pandelidu, 2003, 133).

Bu Rumlar açısından nispeten olumlu sayılabilecekken, Türk yönetimi altında aslında dragomanın geniş yetkilerine rağmen kaderinin pamuk ipliğine bağlı olduğuna değinilmektedir:

> "Ancak bu mutlakiyetçi İslam devletinde her şey geçiciydi. Sık sık bir iftira, bir suçlama veya yalan yere şahitlik hayatını kaybetmesi için yeterliydi. Bunlara paşalar ve ağaların nefretini katmasak bile, bir dragomanın veya başka bir yetkilinin hayatının belirsizliğini anlıyoruz" (Polydoru, 2010, 84).

Bununla örtüşür şekilde, başpiskoposa da özel bir önem atfedilmektedir. Örneğin başpiskopos Kipranos bu yönden önemli bir figür olarak yansıtılmaktadır; halkının koruyucusu ve Osmanlı yönetiminin tüm zalimliğine ve baskılarına karşı direnen bir figür olarak gösterilmektedir. Buna koşut olarak, Küçük Mehmet Paşa "karanlık, gaddar ve cani bir yöneticidir" (Pandelidu, 2003, 118-119; Polydoru, 2010, 96-97; Protopapa, 2009, 103).

Bununla beraber, yerel yöneticiler ile ağaların dragoman ve başpiskoposa karşı sıkı bir işbirliği içinde olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu ittifakın temeli yine iktidar ve para hırsı olarak gösterilmektedir. Örneğin yöneticilerden Hacibakis

olayı anlatılırken reayanın koruyucusu başpiskoposa karşı ağaların ve yerel yöneticilerin nasıl bir işbirliği içinde oldukları aktarılmaktadır (Pandelidu, 2003, 112).

Üstelik yöneticiler yerel otoriteyi temsil ettikler için adada Osmanlı yönetimini bilfiil yaşatan ve sınırlarını çizen yine onlar olmuştur. Bu nedenle yönetimle ilgili eleştirilerde daha çok paşalar hedef alınmaktadır. Bu dönemi ele alan paragraflarda, paşaların saldırganlığı kadar, sık sık idaredeki keyfiyetlerine de atıfta bulunulmaktadır. Bu bağlamda yöneticilerin görevlerini olması gerektiği gibi yerine getirmek yerine, halkı ezmek ve onları sömürmek üzere bulundukları konumu kullandıkları anlatılmaktadır (Polydoru, 2010, 84): *"Adada adalet olmadığı gibi, paşalar yasayı ellerine almışlar ve işi yağmalamaya ve servet biriktirmeye taşımışlardı" (*Polydoru, 2010, 85). *"Halk daima paşalardan ve diğer Türk yetkililerden büyük bir baskı görüyor ve müthiş bir ekonomik sömürüye tabi tutuluyordu" (*Pandelidu, 2003, 105). Yani yerel yönetici iktidar ve para hırsı olan, gayri ahlaki ve gayri meşru yöntemleri de bu yolda kullanabilecek karakterde bir kişi olarak yansıtılmaktadır. Hacibakis bunun tipik bir örneğidir. "bir gözü kör, cahil ve suça eğilimli" birisi olan bu adamın başvurduğu "gayri ahlaki yöntemler ile" iktidar boşluğundan yararlanarak Larnaka'da önemli bir göreve geldiği, böylece Kıbrıslıları baskı altına aldığı anlatılmaktadır. Daha sonraki anlatımlarda Hacibakis'in yine dragoman Hristofakis'i öldürttüğü, iki muhassılı zehirlettirdiği ve silahlı adamları sayesinde muhassıllık görevini ele geçirdiği belirtilmektedir (Pandelidu, 2003, 112). Kısaca adada padişahın gölgesi olan yerel yöneticiler Kıbrıs tarih anlatımındaki olumsuz Türk imajının en önemli temsilcilerini oluşturmaktadır.

9.7 Padişahın adamları:

Burada Padişahın adamları olarak nitelendirilecek olan grup aslında adanın alınışı esnasında adaya yerleştirilen ve/veya çeşitli isyanları bastırmak amacıyla İstanbul'dan gönderilen askeri birliklerdir. Hiçbir metinde bu askeri birliklerle ilgili geniş

bilgi yer almamakla beraber, değinilen her bölümde tamamen olumsuz olarak tasvir edildikleri söylenebilir. Örneğin Halil Ağa isyanı aktarılırken, isyanı bastırmak için gönderilen ordu birliklerinin kıyım yaptığına, yağmalama ve "her çeşit zulüm ve cinayet"e karıştıklarına değinilmektedir (Pandelidu, 2003, 111). Bu askerler ile ilgili olarak Kiprianos'un şu nitelemesine yer verilmektedir: "*vahşi insanlar, hırsızlar, katiller*" (Pandelidu, 2003, 111).

9.8 Padişah

Bu bağlamda Rum tarih anlatımında dikkat çekici bir başka yön padişahın tamamen soyut bir imaj taşımasıdır. Padişah adeta "adı geçmeyen" uzak bir otorite figüründen öteye gitmemektedir. Adada iktidarın somut temsilcisi olan paşalar son kertede olumsuz bir imajla yansıtılırken, padişah sanki bütün bu gelişmelerin hem içinde hem de dışında, fakat bilfiil gidişatı değiştirmeye muktedir olmayan bir siyasi figür gibi görünmektedir. Adeta ada paşaların ellerine bırakılmış gibidir. Örneğin 9 Temmuz 1821'e giden süreçte, padişahın tamamen Küçük Mehmet Paşa'nın söylediklerini temel alarak karar verdiği ve paşanın çevirdiği entrikaların sonucunda infazların gerçekleştirildiği anlatılmaktadır (Pandelidu, 2003, 115-116).

Hatta zaman zaman padişahın iradesinin adaya yansıyamadığı izlenimi de verilmektedir (Pandelidu, 2003, 105):*"Bab-ı Ali'nin ılımlı yönetime yönelik emirleri adanın Türk yetkililerince Türk işgalinden sonra sadece 10-15 yıl kadar muhafaza edildi."*

Bu açıdan bakıldığında padişahın Osmanlı yönetiminde sadece son tasdik makamı olarak yansıtılmasının yanlışlığından öte, paşalar üzerinden yönetimin eleştirilmesi ancak padişahla ilgili yeterli yoruma yer verilmemesi Osmanlı Devlet yapısının tam olarak anlatılmasını engellemekte, üstelik sürekli başvurulan dramatik öğelerle süslenen tarih anlatımı nedeniyle

bir türlü padişahın yeri, yetkisi, paşaların konumu ve hakları ve görevleri tam olarak öğretilememektedir.

9.9 İdari Reformlar

Türk yönetiminin ele alındığı bölümlerde ülke genelinde uygulanması planlanan idari reformlara da değinilmekte ve bu konuda olumsuz eleştiriler getirilmektedir. "*Kıbrıs Helenizmi için Türk yönetiminin son 50 yılı toplumsal ve ekonomik hayatın yeniden düzenlendiği, eğitimin ve demografik tekamülün arttığı bir dönemdir*" ifadesi ile (Pandelidu, 2003, 122) bu reformların umut verici olduğu vurgulanırken, 1839 Hatt-ı Şerifi ve 1856 Hatt-ı Hümayunu gibi reform paketlerinin Türk yönetiminde gerçekleşen zihniyet değişiminden ziyade Avrupa'nın baskısı ile yapıldığı ve Sultan'ın işgal altında olan Hristiyanların idaresinin demokratik ilkelere dayandığı izlenimini yaratmak istediği belirtilmektedir. Bununla beraber, vaat edilen reformların gerçekleştirilmediği de ifade edilmektedir (Pandelidu, 2003, 129-130; Protopapa, 2009, 106). "*Bu reformlar çerçevesinde Kıbrıslı Rumlara idarede bir tür temsil hakkı tanındı*" ifadesi ile (Protopapa, 2009, 106) teoride yani kağıt üzerinde reformların yapıldığı ama pratikte bunların uygulanmadığı vurgulanmaktadır (Pandelidu, 2003, 130): *"Tabii ki, bunlar da önceki reformlar gibi uygulanmadı, Türklerin çok büyük tepkisine neden oldu."*

Ayrıca Osmanlı yönetimince zaman zaman yapılan reformların Türk toplumu arasında büyük tepki yarattığı ileri sürülmektedir. Örneğin III. Selim'in ordu ve yönetimde yapmak istediği değişiklerin Müslümanlarca tepkiyle karşılandığını ve padişahın öldürüldüğü belirtilmektedir (Polydoru, 2010, 89). Öte yandan, 1839 reformlarının da Türklerin tepkisini çektiği ve bu nedenle uygulanamadığı ifade edilmiştir (Pandelidu, 2003, 130).

Reformlara dair Rum toplumunun farklı sınıflarının bakış açısı da yine bu bölümde ele alınmış ve bu bağlamda dikkat çekici bir öz eleştiri de yapılmıştır. *"Rumların arasındaki egemen sınıf-piskoposlar, kocabaşılar ve genel olarak zenginler-*

reformların uygulanmasını uygun görmediler çünkü çıkarlarına ve önder mevkilerine dokunuyordu" ifadesi (Pandelidu, 2003, 130) ile Rum toplumu içindeki sınıfsal farklılığa da değinilmiştir. Fakat diğer hiçbir kitapta buna benzer bir yorum yoktur; sınıfsal farklılıklar ve iktidar ilişkisine değinilmemiştir.

9.10 Ortodoks Kilisesi ve Başpiskopos

Tarih anlatımında toplumsal yapıyla ilgili bazı noktalar özellikle ön plana çıkmaktadır. Bunları ana hatlarıyla Osmanlı yönetimi ile Ortodoks Kilisenin geldiği yeni konum, zorla Müslümanlaştırma, "Çocuk toplama", Kıbrıslı Türklere dair izlenimler ve reformlar olarak gruplamak mümkündür.

Adanın Türkler tarafından alınması ile Ortodoks Kilisesinin Venedik dönemi öncesi haklarına yeniden kavuştuğu belirtilmektedir. Bu bağlamda metinlerde Türklerin Katolik Kilisesini lağvetmesine karşın, Ortodoks Kilisesini koruduğu ifade edilmiş, yeni yönetimle beraber Ortodokslara tanınan haklar vurgulanmıştır (Pandelidu, 2003, 137):

> "Türk işgalinin ardından Kıbrıs Ortodoks kilisesine Frank yönetimi ve Venedik Yönetimi öncesinde sahip olduğu haklar iade edildi. Bab-ı Ali İstanbul Patrikhanesinin Sen Sinod meclisinin toplanmasına izin verdi (1572) ve bu toplantıda Kıbrıslıların yeniden Ortodoks oldukları ve Kıbrıs Kilisesinin bağımsızlığı tanındı. Aynı zamanda Rum piskoposların 1260'ta Papa IV. Alexandre'ın emriyle kaldırılan başpiskopos seçilme hakkı iade edildi. Merkezi Lefkoşa'da olacak olan Başpiskopos diğer Ortodoks patriklerine denk sayıldı. Kıbrıs Kilisesinin bağımsızlığı ve ona Türkler tarafından verilen ve yıllarca onaylanan imtiyazlar adanın dini, siyasi ve ekonomik hayatında önemli bir rol almasına müsaade etti.
>
> Rum Ortodoks Kilisesi adanın resmi kilisesi haline gelirken, Latin Kilisesi kovalandı (kovuşturuldu) ve neredeyse tüm ibadethaneleri camiye dönüştürüldü. Arhimandrit Kiprianos'un değindiği üzere, Latinlerin Ammohostos'taki Katedraleri Aziz Nikolau camiye çevrildi ve diğer kiliseler ahırlara veya dükkan ve depo haline geldi.

> Pek çok Latin ya Ortodoks veya Müslüman olmak zorunda kaldı çünkü Kıbrıs'ta tek izin verilen inanç Ortodoksluk veya İslam'dı. Kıbrıslı Rumların edindiği dini ibadetlerini yerine getirmedeki özgürlük pek çok kilisenin inşaatına ön ayak oldu fakat kiliseler çansız inşa edilecekti çünkü çanların kullanılmasına izin verilmiyordu. Ortodoks Kilisesi güçlenmeye ve Türklerin aldığı manastırların satın alımı ve bir kısmı inananlar tarafından miras bırakılan mülk edinimi ile kuvvetlenmeye başladı."

Burada dikkat çekici bir nokta, Ortodoks Kilisesine tanınan bu ayrıcalıkların olumlu veya olumsuz herhangi bir duygu olmaksızın yansıtılmasıdır. Muhtemeldir ki, bu tutum adeta metinde açıkça yer almasa da hissettirilen "kilisenin bu hakları zaten eskiden beri vardı, dolayısıyla Türk yönetimi hak vermemiş, kilise doğal hakkını geri almıştır" anlayışından kaynaklanmaktadır. Burada yaşanan gelişme dramatik öğeler olmaksızın olduğu gibi anlatılmaktadır.

Öte yandan, Katolik Kilisesinin adadan kovulması olumsuz bir şekilde aktarılmamıştır. Yalnızca ortaokul kitabında camiye çevrilen Katolik ibadethanelerinin bir listesi verilmiş (Protopapa, 2009, 99) ancak Rumların aleyhinde olan uygulamaların aktarılmasındaki dramatik üsluba hiçbir metinde yer verilmemiştir. Bu durum Kıbrıs tarih anlatımının tekçi ve etno-merkezci anlayışının bir yansımasıdır. Üstelik bu tek yönlü anlatımdan dolayı Türk yönetiminin Hristiyanların bir kısmını destekleyip, bir diğerini desteklememesinin siyasi ve toplumsal gerekçeleri de sorgulanmamış, bunun nedenleri öğrenciye açıklanmamıştır.

9.11 Zorla "Müslümanlaştırma", "Çocuk Toplama" ve Kıbrıslı Türkler

"Türk yönetimi" dönemi ile ilgili olarak en sık yer verilen olaylardan birisi de adanın yerli Hristiyan halkının din değiştirmeye zorlanması ve orduya asker olarak alınmak için

çocukların ailelerinden koparılması yani "Çocuk Toplama*"dır: *"[…] bir parça arpa ekmeği dışında açlıklarını bastırma imkanından mahrumdular ve çocuklarını yeniçeri veya Türk olarak görme tehlikesi vardı. […]" (*Pandelidu, 2003, 153).

Öte yandan, zorla Müslüman olmanın ekonomik boyutu da ele alınmıştır. Pek çok kişinin alınan vergilerin ağırlığı yüzünden Müslüman olmak zorunda kaldıkları ifade edilmektedir (Pandelidu, 2003, 108).

Devşirme sistemi Osmanlı'da gerçekten uygulanan bir sistem olmakla beraber, tarih anlatımları gerek başvurulan hikayeler, gerekse eklenen resimler ve figürlerle bütünüyle dramatik bir nitelik göstermektedir. Burada asıl sorun bilgi yanlışlığından ziyade, bilginin nasıl aktarıldığı ile ilgilidir. Bütün kitaplarda yer alan aşırı hikayeleştirmeler gerçeğin muğlaklaştırılmasına ve asıl aktarılması gereken bilginin geri plana atılmasına neden olmaktadır.

"Zorla Müslümanlaştırma" bağlamında Kıbrıslı Türklerin etnik kökeni de önemle değerlendirilen bir konu haline gelmiştir. Metinlerde ağırlıklı olarak Kıbrıslı Türklerin aslında sonradan Müslümanlaştırılmış olan Anadolu Rumları olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin lise kitabında Müslümanların adaya ilk kez adanın işgali esnasında geldikleri ileri sürülmektedir (Pandelidu, 2003, 104). Yine aynı kitapta *"Tüm Kıbrıs'taki Türklerin sayısı 12.000-13.00'lere yaklaşmaktadır ama bunların çoğu sonradan Müslümanlaşmış olan Hristiyanlardı[…]"* ifadesi göze çarpmaktadır (Pandelidu, 2003, 155). Burada özellikle "Türkleşmiş Pontus Rumları" vurgusu da vardır. Ayrıca adaya yerleştirilen askerlerin Rum kadınları ile evlendikleri; *"…Ya Türkiye'den ailelerini getirdiler veya Trabzon, Samsun, Sinop ve Giresun'dan kadınlarla evlendiler…"* ve böylece din değişimi

* Türk tarih yazımında Devşirme olarak nitelendirilen bu sistem Yunan tarihinde "Çocuk Toplama [Pedomazoma]" olarak adlandırılır. Bu ismin olumsuz çağrışımı özellikle önemli olduğu için bu kavramı aynı şekilde çevirerek metne ekledim.

yoluyla Kıbrıs'ın Türk tebaasının arttığı öne sürülmektedir (Pandelidu, 2003, 162). Aynı iddia kitabın farklı bölümlerinde defalarca tekrarlanmaktadır (Pandelidu, 2003, 156); *"[...]vergilere ve Türk baskılarına dayanamayarak İsa'ya olan inançlarını terk ettiler[...]*". Yine ortaokullar için olan tarih kitabında da *"1571 sonrasında Türkler adaya az sayıda Türk askerleri ve Küçük Asya'dan büyük çoğunluğu sonradan Müslümanlaşmış olan Hristiyan yerleşimcileri yerleştirdiler." (*Protopapa, 2009, 98) ifadesi de bu yargının yaygınlığını göstermektedir.

"Kıbrıslı Türklerin Müslümanlaşmış Rumlar" oldukları ifadesi ilk bakışça sıradan milliyetçi bir ifade gibi gözükse de, aslında bunun sosyolojik ve siyasi bir sonucu vardır. Koullapis'in değerlendirmesini aktaran Papadakis'e göre, ırk üzerinden böyle bir kimlik bağdaştırması yapılması, Türklerin kendilerine ait bir kimliklerinin olmadığının vurgulanması ve böylece Türklerin bu kimlik nedeniyle talep ettikleri siyasal hakların geçersiz kılınması anlamına gelmektedir. Herkesin Rum olduğu bir coğrafyada Türk kimliği adına herhangi bir talebin geçerliliği yoktur (Papadakis, 2008, 10-11). Bunun günümüzde Kıbrıs meselesi bağlamındaki Türk taleplerine cevap niteliği sağladığı söylenebilir.

Öte yandan, bu dönemle ilgili Kıbrıs tarih yazımı bağlamında Kıbrıslı Türklerin daha olumlu bir imaja sahip oldukları fark edilmektedir. Şöyle ki, sık sık Türklerin Osmanlı yönetiminin ağır koşulları altında Rumlar gibi ezildikleri belirtilmektedir (Polydoru, 2010, 86). Ancak Kıbrıslı Türkler'in her ne kadar "işgalden sonra gelmelerine" rağmen (Pandelidu, 2003, 104) bir şekilde Kıbrıslı Rumların "kaderini paylaştıkları" düşünüldüğünden olsa gerek (özellikle vergiler konusunda (Pandelidu, 2003, 112): Metinlerde sık sık hem Türk hem de Rumların ağır vergi yükü altında kaldıkları vurgulanmaktadır) daha sempati uyandıran bir grup olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Bu bir ölçüde aynı etnik kökenden gelme anlayışından da kaynaklanmaktadır.

9.12 Sanat, Kültürel Yaşam ve Şehircilik

Türk hakimiyeti döneminde, sanat, kültürel yaşam ve şehirdeki yaşam koşulları ile ilgili olarak hemen bütün metinlerde Türk yönetiminin umursamazlığı vurgusu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda adaya gönderilen paşaların bireysel çabaları ile bazı adımların atılabildiği, fakat bunun devamlılığının olmadığı belirtilmiştir. Örneğin idarede bulunduğu dönem tarih yazarlarınca "*Türk hakimiyeti dönemi içindeki tek aydınlık ara*" olarak nitelendirilen yönetici Ebu Bekir tarafından yaptırılan su kemerinin Kıbrıs'ta Türk yönetimi döneminde inşa edilen tek sanat eseri olduğu vurgulanmıştır (Pandelidu, 2003, 152). Bununla beraber, dönemin İngiltere büyükelçisinin adada şehirciliğin gelişmediği ve ülkenin ilerlemesi için harcama yapılmadığı yönündeki eleştirilerine de yer verilmiştir (Pandelidu, 2003, 153).

Sanat ve kültürel yaşam çerçevesinde sık rastlanılan değerlendirmelerden birisi de Türk yönetimi ile birlikte kültürel hayatın uğradığı değişimdir.

> "Türk yönetimi boyunca kültürel hayat –bazı eğitim faaliyetleri dışında-geri kalmıştı. Frank yönetimi ve Venedik yönetimi esnasında, kültürel nüfuz Batı Avrupa'dan gelirken, şimdi etki neredeyse münhasıran Doğu'dan, Küçük Asya, Suriye, Filistin, Mısır gibi özellikle Kıbrıs'ın komşu bölgelerinden ve daha küçük bir ölçekte Yunanistan'dan geliyordu" (Pandelidu, 2003, 147).

Ayrıca Türk yönetimi bittikten sonra bazı şair ve tiyatro yazarlarının görülmeye başlandığı ileri sürülmektedir (Pandelidu, 2003, 147). Buradaki değerlendirme ile Türk yönetiminin mevcut sanat hayatına darbe vurduğu belirtilmektedir; "Türkler sanatın ilerlemesine engel oldu", "*Kıbrıs'ın Türkler tarafından işgali Bizans resminin gelişiminde geciktirici bir etken oldu"* ifadeleri (Pandelidu, 2003, 176) yer almaktadır. Yani kültürel gerileme Türklerin adayı almasının yalnızca maddi olarak değil, manen de olumsuz bir etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

9.13 Ekonomik Yapı

Kıbrıs tarih kitaplarında adanın Türkler tarafından alınmasının ardından ekonomik yapıyla ilgili olarak yaşanan değişiklikler ve bunların sonuçları da değerlendirilmektedir. Tarih anlatımının, özellikle daha teknik bir nitelik gösteren iktisadi hayatla ilgili bu konularda duygusal ve dramatik öğelerden arınmış olduğu söylenebilir. Böylece daha tarafsız bir analizin yapılabildiği görülmektedir. Bu başlık altında yapılan iktisadi alandaki reformlar ve vergi sistemi ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

Öncelikle Osmanlı yönetiminin başlaması ile ada halkına bazı toplumsal ve ekonomik hakların tanındığı anlatılmakta ve bu haklar olumlu olarak "*O dönemde bu alınan tedbirler Venedik ve Frank yönetiminde hakim olan durumla kıyaslandığında gerçekten ileriydi" (*Pandelidu, 2003, 150) ifadesi ile değerlendirilirken, bu reformların uygulanamadığı ve verilen sözlerin tutulmadığı hemen her metinde sıkça tekrarlanan bir yargıdır.

Öte yandan, Türklerin yönetimi ele aldıktan sonra serfliği bitirdiklerine ve Rumların artık çiftlik satın alabilecekleri ve böylece ekim dikim yapabilecekleri belirtilmiştir. Fakat bunun köylüye bir fayda sağlamadığı çünkü kıyımların ve yağmalama olaylarının sürdüğü ifade edilmiştir (Polydoru, 2010, 85; Pandelidu, 2003, 105). Hatta Türk yönetimi ile beraber miras hakkının tanındığına da değinilmektedir (Pandelidu, 2003, 106).

Bu bağlamda Osmanlı yönetiminin uyguladığı vergi sistemi de eleştirilmektedir (Pandelidu, 2003, 150):

> "Kıbrıs'ta her şey vergilendiriliyordu: insanlar, emek, toprak…"., "Ağır vergiler reayayı –özellikle köylüleri-borç para için tefecilere (genellikle tüccarlar ve konsoloslar) gitmek zorunda bırakıyordu ancak faizler o kadar yüksekti ki pek çok kez fakir çiftçiler ödemeyi başaramıyorlar ve çiftliklerini kaybediyorlardı" (Pandelidu, 2003, 152).

Vergilerin ağırlığı ve dayanılmayacak boyutlara geldiği hemen tüm metinlerde yer almaktadır (Polydoru, 2010, 85).

Üstelik isyanların ağır vergilerden dolayı çıktığı ileri sürülmekte (Polydoru, 2010, 88; Pandelidu, 2003, 122; Protopapa, 2009, 101) ancak bunların yeni vergiler, kıyımlar, zorla Müslümanlaştırma ve Rumların adadan sürülmesi ile sonuçlandığı belirtilmektedir (Protopapa, 2009, 100). Ayrıca Venedik yönetimi ile Türk yönetimi şu şekilde kıyaslanmıştır (Pandelidu, 2003, 153): *"Bilindiği üzere, Venedik yönetimi Kıbrıs Rum nüfusunun sefaletine neden olmuştu. Türk işgali ve kuraklık ile bu sefalet doruk noktasına ulaşmıştır."*

Bu gelişmeler aktarılırken atılan bazı olumlu adımlara da yer verilmiştir. Örneğin, Sultanın demografik yapıyı düzeltmek ve adanın ekonomisini iyileştirmek adına adaya göçü sağlayacak bazı tedbirler aldığı belirtilmiş, ancak birkaç sene sonra gelenlerin de ada halkının kaderini paylaştıkları ifade edilmiştir (Pandelidu, 2003, 154). Türklerin adanın ekonomik durumunu düzeltmeye yönelik girişimlerine örnek olarak, sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın (1565-79) toprak reformu da verilmiştir (Pandelidu, 2003, 164). Burada tarih anlatımının olabildiğince yansız olduğu söylenebilir. Aslında Türklerin attığı bazı adımlar olduğu ama bunun sonuç vermediği ifade edilmiştir. Bu bağlamda nispeten daha az hikayeleştirmelere başvurulduğu ve dramatik öğelerden kaçınıldığı söylenebilir.

9.14 Hukuki Yapı

İncelenen tüm metinlerde Türklerin hâkimiyeti ardından adada adaletin sağlıklı şekilde işlemediği belirtilmekte ve bu hukuksuzluğun temelde yargı mekanizmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Devlette adalet dağıtımının aksaması kadıların rüşvet almasına ve Hristiyan ve Müslüman tebaa arasında hukuki anlamda fark gözetilmesine dayandırılmaktadır (Pandelidu, 2003, 152): "*Davalı Müslüman olduğunda, Hristiyanların şahitliği mahkemede dikkate alınmamaktaydı."* Bu

bağlamda adaletsizliğin tepeden (paşa) en alt seviyeye kadar yaygınlaşmış olduğu imgesi verilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde döneme dair yaşanan hukuki gelişmeler çerçevesinde vurgulanan bir diğer konu, Rum reayaya tanınan hakların değiştirilmesidir. Bununla ilgili olarak dragomanlık kurumunun 1821 sonrası kaldırılması (Pandelidu, 2003, 132) ve 1839 yılında ilan edilen Hatt-ı Şerif sonrası başpiskoposun siyasi yetkilerini kaybederek vergi toplama hakkını Türk idaresinin üstlenmesi öne çıkan konulardır (Pandelidu, 2003, 143). Bu noktalara değinen metinlerde tamamen tarafsız bir üslubun hakim olması şaşırtıcıdır çünkü bu iki kurumun yetkilerinin daraltılması aslında doğrudan adadaki Rum toplumunun elde etmiş olduğu pozisyona karşı alınan bir tedbirdir.

Daha önce ekonomik yapı ile ilgili bölümde de değinildiği gibi, söz konusu dönemde yaşanan hukuksal gelişmeler ve bu çerçevede yaşananların tarih anlatımında da tarafsız bir tutum öne çıkmaktadır. Ne var ki ortaokullarda okutulan tarih kitabı bu noktada da alışılmış üslubundan vazgeçmemiştir. İngiliz büyükelçisi Niven Kerr'in anılarına dayanan "Reayanın uğradığı baskı" başlıklı bölümde yine aynı dramatik öğelere ve hikayelere başvurulmuştur (Protopapa, 2009, 99):

> "Lefkoşa'da yaşayan bir Rum genci Türklerle bazı yanlış anlaşılmalara karışınca Türkler onu Türk hakimin karşısında suçladılar. (O) suçu reddetti, Müslümanlar şahit getirdiler. Hristiyanların hiçbir şahidi bir şey yapmadı ve ona bir seçenek sunuldu: İslamı seçecekti veya başını kaybedecekti.
> Muhammedi dine hakaret ettiği için suçlanan bir Rum Lefkoşa'da korkunç bir hapishanede tutukluydu. Türkler onu infaz etmekte kararlıydı ama o esnada bazı efendileri İstanbul'da bulunuyorlardı."

9.15 1821: Helen Özgürlüğü

1821 Yunan bağımsızlık savaşına Kıbrıs tarih anlatımı dâhilinde özel bir yer ayrılmıştır. Daha önce değinildiği üzere, olumsuz

Türk imajının temellendiği sac ayaklarından birini de yine 1821 ve ardından yaşananlar oluşturmaktadır.

Öncelikle bu bölüme tüm tarih anlatımında hakim olan Rum-Yunan kimlik birliği damgasını vurmaktadır. Koullapis'in değerlendirmesine yer veren Papadakis'in de değindiği üzere, Kıbrıslı Rum ile Yunan aynı paragrafta denk ve eşit olarak yer almaktadır (Papadakis, 2008, 7). Tarih anlatımının içerdiği hemen tüm dönemlerde Rum ve Yunan aynı kimlik olarak aktarılırken, özellikle 1821 ve daha sonraki gelişmelerin ele alındığı bölümlerde bu kimlik birliği ve tarih ortaklığı çok daha açık bir şekilde göze çarpmaktadır.

İncelenen kitaplardaki tüm metinlerde Kıbrıslıların Yunan bağımsızlık hareketine en başından beri verdikleri destek defalarca vurgulanmaktadır. Bu dönemde başpiskopos Kiprianos'un Filiki Eterya örgütü ile doğrudan ilişki içinde olduğu vurgulanmakta, örgütün lideri İpsilantis ile Kiprianos'un yazışmalarına yer verilmektedir (Protopapa, 2009, 102; Polydoru, 2010, 95; Pandelidu, 2003, 114). Bu bağlamda Filiki Eterya'nın Kiprianos'un ileri sürdüğü nedenler sebebiyle Kıbrıs'ın doğrudan ayaklanmaya katılamayacağını ama maddi ve manevi destek vereceğini kabul ettikleri ifadesi yer almaktadır (Pandelidu, 2003, 114). Bu, hem Kıbrıs liderleri ve Yunan bağımsızlığı için mücadele eden Filiki Eterya'nın birlik içinde savaştıkları duygusunu yansıtırken, Kıbrıslıların bağımsızlığı Yunanlarınkiyle bir sayılmaktadır. Hatta lise kitabında pek çok Kıbrıslının ve Kiprianos'un Filiki Eterya üyesi olduğu ifade edilmiştir (Pandelidu, 2003, 113). Bununla beraber, Kıbrıslıların bu mücadele uğruna canlarını feda ettikleri vurgulanmaktadır (Pandelidu, 2003, 120): *"Kıbrıs'ın 1821 mücadelesine tek katkısı ödediği kan bedeli değildi. İhtilalcilere maddi ve manevi destek de verdi. Aynı zamanda pek çok Kıbrıslı ayaklanmada aktif bir rol üstlendi".*

1821 sonrası Türk yönetimince Kıbrıs'ın önde gelenlerinin "Yunan isyanına" iştirak etmeleri nedeniyle idam edilmeleri ve bunu izleyen süreç bütün kitaplarda acısı tazeliğini koruyan bir

felaket gibi yansıtılmakta ve metinlerde bir ağıt havası hissedilmektedir. Bütün kitaplarda 9 Temmuz 1821 idamlarını konu edinen şiir (Polydoru, 2010, 98-99; Pandelidu, 2003, 117; Protopapa, 2009, 103) ve başpiskopos Kiprianos'un resmi "şehit" (Polydoru, 2010, 97; Pantelidu, 2003, 113; Protopapa, 2009, 103) nitelendirmesi ile birlikte yer almaktadır. Bu şiirde de yine Türklerin Kiprianos ile birlikte Pafos, Kityum ve Kirinias metropolitlerini nasıl astıkları ve bu din adamlarının -başta Kiprianos olmak üzere- Rumluk adına Türklere karşı nasıl direndikleri anlatılmaktadır. Burada Türkler Kiprianos'u yakalamış ve ona işkence yapmaktadır (Tofallis, 1976, 153). Şiirde Türklerin temsilcisi olarak gösterilen Müselim Ağa'nın Piskopos Kiprianos'a söylediği şu sözler Türk imajının en açık ifadelerinden birisidir (Pandelidu, 2003, 117):

> "Piskopos, aklımda fikrimde boğazlamak, asmak var
> Eğer mümkün olsa tüm Kıbrıslı Rumları temizlerim.
> Ve hatta dünyaya bir daha gelsem,
> Yine Rumları boğazlarım, bir tek canı sağ bırakmam."

Lise kitabında *"Rahiplerin öldürülmesini yaklaşık bir ay süren diğer kilise adamlarının ve kilise dışındaki önderlerin kıyımı (yaklaşık 470 kişi) izlemiştir ve buna mal varlıklarına el konulması ve Türklerin Rum nüfusa karşı yaptığı diğer başka zalimlikler eşlik etmiştir*" (Pandelidu, 2003, 120) ifadesi ile Türk yönetiminin Yunan bağımsızlığını savunan metropolitlere ve halka yaşattığı zulme odaklanılmaktadır. İfadelerden de anlaşıldığı üzere, burada yine Türklerin imajı son derece olumsuzdur. Türklerin barbar ve kan dökücü oldukları algısı bu ifadeler ve anlatımlarla yine yeniden benimsetilmeye çalışılmaktadır. Özellikle ortaokul kitabında 1821 kıyımlarına özel bir sayfa ayrılmaktadır. Burada çocuklara Türklerin yaptıkları işkenceler ve kıyımlar resimler ve hikayeler vasıtasıyla itinayla anlatılmaktadır. Aynı kitaptan alıntılanan bu resimde Rum'u kazığa oturtan sarıklı bir adam figürü ile Türkler'in cani, barbar ve kan dökücü imajları onanmaktadır. Öte yandan bu resmin tam yanında yer alan Kithrea başlıklı metin Türklerin Rumlara karşı yaptıkları işkencenin bir örneğini anlatmaktadır (Protopapa, 2009, 105):

> "Derler ki Kithrea'nın dört kocabaşını kazığa oturtmuşlar. Bunlardan birisi Agios Andronikos'lu Oikonomos, diğeri Sirkanialı Pattalas, üçüncüsü de Ekso Metohili Ionas'tı ve dördüncüsü Hrisidalıydı. Önce onları kazığa oturttular ve sonra kafalarından aşağı derilerini yüzdüler.
> Ionas Oikonomos'a şöyle dedi "Artık dayanamıyorum". Oikonomos da ona şöyle söyledi: "Kanını Hristiyanlık için dök evladım". Ve ruhlarını teslim ettiler…Ve günlük güneşlik bir gün iken birdenbire hava bulutlandı ve karanlık çöktü. Diğer kocabaşları infazı izletmek için oturtmuşlardı ki bundan böyle Türkler'e karşı başka bir isyana kalkışmasınlar."

Burada Hristiyanlık için kan dökmek ifadesi ile aslında Müslüman bir millet olan Türklerin Rumlara farklı dinden oldukları için zulmettikleri algısını yansıtmaktadır.

1821 Yunan bağımsızlık mücadelesi ve ardından yaşanan gelişmelerin anlatıldığı bölümde Türk imajı Türk yönetimi dönemindekinden çok daha olumsuzdur ve Türk bütünüyle "katil ve cani" sıfatlarıyla bağdaştırılacak ölçüde eli kanlı ve şiddetseven bir karakterle yansıtılmaktadır. Türk'ün bu olumsuz imajının büsbütün onandığı bir diğer bölüm ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından 1974'te yaşanan Türk müdahalesinin ele alındığı bölümdür. Ancak bundan evvel geçiş döneminin ele alınması gereklidir.

9.16 İngiliz Yönetimi: "Elveda Türk"

Kıbrıs tarih anlatımında, adanın Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye bırakılması ile başlayan İngiliz yönetimi sürecinin anlatıldığı bölümlerde Türklere pek fazla atıf yapılmadığı, daha çok dolaylı şekilde Kıbrıslı Türkler üzerinden Türk imajının anlaşılabildiği söylenebilir. Burada bakış açısı bütünüyle olumsuz Türk yönetiminin yerini bütünüyle olumsuz İngiliz yönetimine bırakmasıdır. Metinlerdeki İngiliz imajı Türkler kadar olumsuz sayılabilir ancak İngilizlerin olumsuzluğu büyük ölçüde sömürgeci olmasından ileri gelmekte, Türklerin ise daha çok yaşanan her türlü barbarlığın ve vahşetin müsebbibi sayılmalarından kaynaklanmaktadır. Yapılan anket

çalışmasında ise her iki yönetim de (Türk Yönetimi ve İngiliz Yönetimi) kölelikle bağdaştırılmaktadır. Ancak burada gerek görsel materyal, gerekse anlatım ve hikayeleştirmeler göz önüne alınırsa Türk'ün İngiliz'den çok daha olumsuz ve vahşi olarak aktarıldığı kesindir.

Bu dönemle ilgili anlatımlarda Kıbrıslı Türklerin ilk kez bu kadar olumsuz olarak yansıtılması söz konusudur. Bu durum yine İngiliz sömürgeciliği bağlamında ele alınmış; yeni yönetimle getirilen 1882 anayasasının değerlendirildiği bölümde İngilizlerin Türk oylarını kullandıklarına değinilerek, Kıbrıslı Türklerin sömürge yönetimi ile işbirliği içinde oldukları vurgulanmıştır. Böylece Türklerin bu "hainliği"nin faturası adanın tamamına kesilmiştir (Pandelidu, 2003, 191): *"O zamandan beri sömürge yönetimi ile Kıbrıs Türk toplumu arasında adaya felaket getirdiği kanıtlanmış olan bir işbirliği başlamıştır."*

Bununla beraber, bu dönemde Kıbrıs'la ilgili tüm anlatımlarda kesin bir şekilde Rum bakış açısı görülmektedir. Yaşanan ekonomik gelişmeler, toplumsal olaylar, sendikal hareketler, işçi sınıfının gelişimi ve eğitim gibi konular hep Rum toplumu için anlatılmaktadır. Bu süreçte Kıbrıslı Türklerin hal ve şartlarına hiç değinilmemekte, sanki sadece adada Rumlar yaşıyormuş gibi bir anlatım hakim olmaktadır. Öte yandan kültürel hayatla ilgili bu dönemdeki ilk edebi eserlere yer verilirken, Türk toplumuna yine değinilmemekte, bu dönemde Türk toplumunda herhangi bir edebi hareketliliğin olup olmadığına atıf dahi yapılmamaktadır. Böylece bütünüyle bir toplum yok sayılmakta, yalnız nüfusla ilgili tablolarda bir isim olarak yer verilmektedir. Bu durum tarih anlatımının tekçi ve etno merkezci bakış açısını göstermektedir (Pandelidu, 2003, 196-220).

İngiliz yönetimi ile ilgili anlatımlarda sömürge karşıtı gelişen Rum hareketine çok büyük yer verilmektedir. Doğal olarak bu çerçevede, Rum toplumunun etnik talepleri de ön plana çıkmaktadır. Burada iki nokta önemlidir. Öncelikle bütün tarih anlatımı boyunca egemen olan Rum-Yunan kimlik birliği

Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi (Enosis) fikri ve talebi ile doruk noktasına ulaşmaktadır (Pandelidu, 2003, 221): *"Asırlık tarihleri boyunca Kıbrıslı Rumların ruhunda milli kimlik bilinci kuvvetle yer etmişti. Ancak bağımsız Yunan devletinin kurulması ile bu milliyetçilik iyice sağlamlaştı ve henüz 1830'dan itibaren Yunanistan bir devlet olarak her Kıbrıslı vatanseverin çekim merkezi haline geldi."*

Öte yandan bu etnik talep tüm metinlerde büyük bir kuvvetle savunulmaktadır. Rumların İngiliz yönetimine karşı vermiş olduğu mücadele kutsallaştırılırken kantarın topuzu kaçarak anlatım Rum milliyetçiliğinin savunuculuğuna varmaktadır. Bunun yanı sıra, metinler nitelik bakımından oldukça abartılı ve duygusal olmaktadır; EOKA ile öğrenci arasına mesafe konulamamış olması ve bütün bu sürecin anlatıldığı metinlerde soğukkanlı ve çok boyutlu bir değerlendirme yerine yer yer propagandaya varan bir anlatımın sürdürülmesi, tarihin aktarımı bakımından bir eksikliktir. Bu bağlamda öğrencinin EOKA'yı söz konusu şartların doğurduğu bir yapı olarak görmesi ve bu şekilde olumlu olumsuz yönleriyle bir bütün şeklinde değerlendirmesi mümkün değildir. Bu bölümde EOKA'nın andına (Pandelidu, 2003, 233) ve militanların fotoğraflarına (Pandelidu, 2003, 235, 239) yer verilmektedir. Bununla beraber, İngilizlere karşı verilen mücadele esnasında kendilerini "feda eden" bazı EOKA üyelerinin tek tek başından geçenler anlatılmakta (Pandelidu, 2003, 235-237) böylece tarih anlatımı yalnızca Rum milliyetçiliğine methiye haline gelmektedir. Ayrıca 1955-59 yılları arasında İngilizlere karşı yapılan mücadelede ölenlerin adları* ve onlar için yapılmış olan anıtın fotoğraflarına da yer verilmiştir (Pandelidu, 2003, 248-251).

Burada dikkat çekici bir nokta da, kahramanların kendilerini vatan uğruna feda edişlerinin aktarıldığı kısımlarda Helen

* Burada bu mücadelede 86 Türk'ün de öldüğü belirtilmektedir. Ancak bunların isimlerine yer verilmemiştir. Bu da yine aynı etno-merkezci anlayışın sonucudur

tarihinin geçmişteki direnişlerine ve zaferlerine sık sık atıfların bulunmasıdır. Örneğin Grigoris Afksentiu'nun saklandığı sığınakta İngiliz askerlerine karşı direnişinin anlatıldığı metinde, Afksentiu ile Sparta Kralı Leonidas arasında bir bağlantı kurulmaktadır (Pandelidu, 2003, 237): *"Kral Leonidas'ın Thermofil'de yaptığı "molon lave"* ile denk olan Afksentiu'nun onurlu direnişi İngilizleri öfkelendirdi."* Burada tarih anlatımında önemli bir referans noktası olan Thermofil direnişine atıfta bulunularak, böylece geriye ve ileriye sıçramalarla Helen tarihi bir bütün hale getirilmekte ve bu olaylar üzerinden doğrusal bir tarih anlayışı kurgulanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, öğrencinin birbiri ile doğrudan bağlantısı olmayan, farklı dönemlerde, farklı kimliklerin başından geçen olayları [Spartalılar ile Yunanların, Yunanlarla Kıbrıslıların aynı kimliğe sahip olduklarına dair algı kastedilmektedir] aynı kimlik içinde eriterek tek bir ulusun hikayesi halinde algılaması sağlanmaktadır.

Bununla beraber, *"EOKA'nın çekirdek kadrosunu OHEN ve PEK örgütlerinden dinin ve vatanın ideallerine ciddiyetle bağlı ve Kıbrıs'ın bağımsızlığı için hayatlarını feda etmeye hazır olan gençler oluşturuyordu"* gibi ifadelerle de (Pandelidu, 2003, 232) yine vatan, millet, bayrak vs. gibi kavramlar kutsallaştırılarak öğrencilere EOKA militanları birer kahraman olarak örnek gösterilmekte, gerekirse vatan uğruna yaşamaları yerine ölmeleri özendirilmektedir.

Bu süreçte yine Kıbrıslı Türklerin durumu "sömürgecilerle işbirliği yapan" taraf olarak olumsuz olmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı Kıbrıslı Türklerin de kendi aralarında örgütlenerek Rumlara karşı şiddet eylemleri gerçekleştiren TMT'yi kurduklarına işaret edilmektedir (Pandelidu, 2003, 241). Bu bağlamda, iki toplum arasında bu süreçte gelişen mücadelenin

* Yunanca'da "Gel al" demek olan bu ifadeyi Sparta Kralı Leonidas'ın Termofil Savaşı'nda silahlarını bırakıp teslim olmalarını isteyen Pers Kralı I.Xerxes'e cevaben söylediği rivayet edilir.

de sorumlusu yine Türkler olarak gösterilmekte; "*Kıbrıs Türk tarafı 1958'de iki toplum arası karışıklıkları başlattı"* ifadesi ile Rumların Türklere karşı kıyım yaptıkları iddiası reddedilmektedir (Pandelidu, 2003, 241-242). Bağımsız Kıbrıs devletinin kurulması ile Kıbrıslı Türklerin, 1964-1974 arası Türkiye'nin adaya olan ilgisinin artması ile Türklerin imajı, tarih anlatımında gittikçe daha olumsuz bir hal almaya başlamıştır. Bundan sonraki bölümde de bu dönem ele alınacaktır.

9.17 Türklerin Dönüşü: 1974 Müdahalesi

Bu bölümdeki Türk imajının anlatımına geçmeden önce, bir noktaya değinilmesi gerekmektedir. Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve ardından yaşananlar günümüz Kıbrıs toplumunun halihazırda yaşamının seyrini belirleyen gelişmelerdir. Özellikle 1974'te Türkiye'nin adaya müdahalesi doğrudan Kıbrıs'ın mevcut şartlarını belirleyen bir olaydır. Bu durum tarih öğretiminin pratik hayatla doğrudan kesişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla incelenen metinlerdeki imaj geçmişle olduğu kadar şimdiyle de iç içe geçmektedir. Daha açık bir ifadeyle, bütün bu bölümde geçerli olan Türk imajının olumsuzluğu geçmişten gelen "barbar ve cani Türk" algısı kadar, Kıbrıs'ta halen geçerli olan toplumsal ve siyasal koşullarla da ilgilidir. Bu yüzden özellikle bu dönemi ele alan metinlerin soğukkanlı ve tarafsız bir anlatımı gerçekleştirememesi bu durumdan kaynaklanmaktadır.

Kıbrıs'ın bağımsızlığını elde etmesinden günümüze kadar olan süreçte Türkler ve Kıbrıslı Türklerin kimliği ve imajı birbirine benzer olarak yansıtılmaktadır. Kıbrıslı Türkler lise kitabında yeni kurulan devletin temellerini sarsan ve onun aleyhinde bazı yasa dışı eylemlere girişen bir grup olarak suçlanmaktadır (Pandelidu, 2003, 276):

> "Eş zamanlı olarak Kıbrıslı Türkler anayasanın onlar için elverişli olan bölücü tüm kaidelerinin uygulanması hususunda düzenli ve sistemli bir şekilde ısrar etmekteydi. Bu, gerek hükümette, gerekse mecliste devletin işleyememe ve karar alma sürecinde tıkanma sonucunu doğurdu. Buna paralel olarak,

> gizli askeri hazırlıklar gerçekleştirirken bir yandan Kıbrıs Türk yönetiminin aşırı unsurlarınca kontrol edilen terör örgütü TMT, Kıbrıslı Türklerden gelen Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasında bir güven ve işbirliği ortamının kurulmasına inanan ve bunun için çalışan her ilerlemeci sesi susturmaya ve hatta etkisizleştirmeye çabalıyordu."

Kıbrıslı Türklere yönelik benzer bir suçlamaya ilkokul kitabında da yer verilmektedir (Polydoru, 2010, 115): *"Karma köylerde yaşayan pek çok Kıbrıslı Türk liderleri tarafından tamamen Türklere ait bölgelere nakledilmişti ve Kıbrıs Türk liderleri yasa dışı ayrı bir idare kurmayı sürdürüyordu".*

Yine Kıbrıslı Türkler 1963'ten itibaren yaşanan iki toplum arası karışıklıkları başlatan taraf olarak suçlanmaktadır (Protopapa, 2009, 114). Lise kitabında çatışmaların başlaması Türklerin tahrikine bağlanmaktadır (Pandelidu, 2003, 280):

> **"İki toplum arasındaki çatışmaların başlaması:** 21 Aralık 1963'te gece geç saatte bir polis devriye içinde Kıbrıslı Türklerin bulunduğu bir arabayı durdurdu. Lefkoşa'nın Rum ve Türk bölgesinin sınırlarında bulunan kötü şöhretli semtlerinden birinde oluyordu. Arabadaki yolcu Türkler Bozkurt'un emirlerine uyarak arama isteğini reddettiler ve polise küfür etmeye başladılar. Çok kısa bir süre sonra Kıbrıslı Türklerden bir grup toplandı ve polisleri tehdit etmeye başladı. Üstlerine yürüyen bu azgın kalabalık tarafından çevrilince, ateş açtılar ve bu hengamede bir Rum polis ciddi şekilde yaralandı ve iki Kıbrıslı Türk öldürüldü. Ertesi sabah şiddet daha da arttı."

İlkokul kitabında ise Kıbrıslı Türklerin Rum köylerine yaptıkları saldırılara değinilmekte, yine kiliselerin, evlerin ve dükkanların yağmalandığına (Polydoru, 2010, 112-113) vurgu yapılarak geçmişteki Türk imajı onanmaktadır. Burada Rumların yaptığı eylemlere hiç değinilmemekte, Türklerin Rumlar tarafından uğratıldığı zarara değinilmediğinden, yaşanan iç çatışma görmezden gelinmektedir.

Bu süreci ele alan metinlerde, Türklerin imajını ise büyük ölçüde 1974 müdahalesi belirlemektedir. Bu bağlamda, Türkiye

demokrasiyi ve insan haklarını hiçe sayan, adanın demografik yapısını kendi çıkarları için bozmaya çalışan, Kıbrıs'ın ekonomik ve kültürel bütün kaynaklarını yok eden bir ülke olarak gösterilmektedir (Pandelidu, 2003, 300-301):

> "Türkiye 1974'ten beri Kıbrıs'taki güçlü askeri kuvvetlerinin varlığı (modern teçhizata sahip yaklaşık 40.000 asker) ile işgal bölgelerini askeri, ekonomik, idari ve siyasi olarak kontrol ettiğine de değinilmelidir. Aynı zamanda Türk birliklerinin ve yerleşik yabancıların derhal çekilmesini ve mültecilerin evlerine geri dönmesini talep eden mükerrer Birleşmiş Milletler kararlarını tahrik edici bir biçimde yok sayarak adanın demografik niteliğini değiştirmek amacıyla işgal altındaki Kıbrıs'a binlerce yerleşik yabancıyı getirmeye başlamış ve buna devam etmiştir."

1974'ün adaya özellikle ekonomik açıdan büyük darbe vurduğu sık olarak tekrarlanan bir yargıdır. Lise kitabında işgalin bilançosu şöyle anlatılmaktadır (Pandelidu, 2003, 300):

> "Türk işgali Kıbrıs'ın ekonomisi ve kültürü için ne anlama gelmektedir?
> Gelir getiren konaklama alanlarının %70'inin ve inşaat halindeki otel birimlerinin %87'sinin işgali.
> Ammohostos Limanının (malların %83'ünün dolaşımının sağlandığı yerdir), maden yataklarının %56'sının ve hayvancılık birimlerinin %41'inin işgali.
> Tarım ürünlerinin %48'inin ve bitkisel üretimin %46'sının kontrolü.
> Orman alanlarının %20'sinin yok edilmesi.
> Okul binalarının %40'ının işgali."
> Kıbrıs'ın işgal altındaki bölgelerinin kültürel mirasının hesapsızca yok edilmesi.

Burada özellikle ortaokul kitabında Türkiye'nin 1974'te gerçekleştirdiği müdahalenin sonuçları ile ilgili anlatımda daha önceki dönemlerde geçerli olan Türk imajının nasıl tekrar tekrar kurgulandığı açık bir şekilde görülmektedir (Protopapa, 2009, 116):

> "Ölümler ve kayıplar Kıbrıs dramının bir boyutudur. Kültürel mirasın yok edilmesi ve adanın demografik niteliğinin bozulması işgalin bir diğer trajik sonucudur. Kiliseler, manastırlar ve arkeolojik hazineler yağmalandı ve yüzyıllık bir gelenek yok edildi. Binlerce yerleşik yabancı statüsündeki Türk işgal edilmiş bölgelere yerleşti ve Kıbrıslı Rum mülklerini gasp ettiler. Adanın üretim araçlarının büyük bölümü, havalimanı ve ithalatın en önemli limanı (Ammohostos) işgalcilerin eline düştü."

Türklerin bu olumsuz imajı işgalle ilgili fotoğrafların ve çizimlerin de eklenmesi ile iyice tesirli hale gelmektedir. Bu resimlerde bombalanan mekanlar, evlerinden ayrılmak zorunda kalmış kadınlar, babalarını kaybetmiş çocuklar ve bu insanların yaşam koşullarının zorluğuna vurgu yapılmaktadır.

Bu bölümle ilgili tarih anlatımlarında özellikle iki nokta dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, Enosis talebinin haklı olarak görülmesidir. Rum etnik talepleri Kıbrıs'ta yaşanan sorunun çözümü olarak sunulmakta ve Enosis doğal bir hak olarak gösterilmektedir. Buna rağmen, Kıbrıslı Türklerin Türkiye ile birleşme yönündeki istekleri Kıbrıs'ı bölücü bir faaliyet olarak sunulmaktadır. Burada yine tek boyutlu tarih algısı söz konusudur.

Bu tutum, karşı tarafın istek ve emellerini anlamaktan ve sorgulamaktan kaçınılması, daha kısa bir ifadeyle, empati eksikliğinin dışa vurumudur.

Öte yandan, halen güncelliğini koruyan Kıbrıs sorunu ile ilgili takınılan tutum adeta Kıbrıs Türk tarafı ile müzakere edecek siyasi mekanizmanın sözcülüğü noktasına gelmiş, tarih anlatımıyla siyasi koşulların arasına mesafe konulamamıştır. İlkokul kitabında Türk tarafına cevap niteliği taşıyacak şekilde şöyle ifadeler yer almaktadır (Polydoru, 2010, 137-138):

> "Halkımız [sayıca] küçüktür ve savunmasızdır. Kurbanlık koyun gibi kıyıma sürüklendi ve toprağını kanıyla ve göz yaşlarıyla çok suladı. Ama boyun eğmedi. Bu acı felaketin içinde haysiyet, sabır, canlılık ve mücadelesinin haklılığına olan inancını göstermiştir. Hak yerini bulana kadar direnecektir."

Sürekli uzlaşmazlık, baskı ve işgal gibi olumsuz kavramlar Türklere atfedilmekte, Rum tarafının ise insan hak ve özgürlüklerinin bilincinde olduğu, her an çözüm için çabaladığı ileri sürülmektedir (Pandelidu, 2003, 303):

> "Bu şartlar altında, devam eden derin Türk uzlaşmazlığına ve topraklarının %36.4'ünün Türk birliklerince uğradığı süregelen yasa dışı işgale rağmen, Kıbrıs Cumhuriyeti, haklarına sarsılmaz bağlılık ve Birleşmiş Milletler Örgütü ve diğer başka tüm uluslararası örgütler tarafından (Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik Topluluğu vs.) sağlanan uluslararası tanınma ile, her gün durmaksızın Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunması için çabalarını sürdürmektedir; işgal birliklerinin ve yerleşik yabancıların çekilmesini, Kıbrıs'ın birliğini ve bağımsızlığını ve ayrım gözetmeksizin tüm sakinlerinin temel hak ve özgürlüklerinin uygulanmasını garanti edecek bir çözüm."

Sonuç

Kıbrıs tarih anlatımı genel olarak ele alındığında, Türk imajının son derece olumsuz olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber, dönemsel olarak düşünüldüğünde, bazı farklı nitelikler de göstermektedir. Bu bağlamda, adanın Türklerce alınmasından başlayarak bütün bir Osmanlı yönetiminin anlatıldığı bölümlerde, yönetici Türkler ve halk arasında imaj bakımından bir fark vardır. Burada Kıbrıslı Türklerle, Türklerin birbirinden farklı şekilde algılandıkları da görülmektedir. Osmanlı döneminde özellikle yeniçeriler "vahşi, kan dökücü ve her türlü yağma, talan ve tecavüz gibi gayri ahlaki eylemleri gerçekleştiren bir grup olarak yansıtılmaktadırlar. Bunu tamamlar şekilde, yerel yöneticiler, paşalar ve ağalar Osmanlı otoritesinin temsilcileri olarak yeniçeriler kadar olumsuz bir imajla aktarılmaktadırlar.

Osmanlı döneminde Kıbrıslı Türkler ise daha olumlu bir imaja sahiptirler. Bunun iki sebebi vardır. Öncelikle, metinlerde Kıbrıslı Türklerin aslında Müslümanlaşmış Rumlar oldukları ileri sürülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sadece dini farklı Rumlar gibi algılanmaktadırlar. Öte yandan, onların da Osmanlı baskısı

altında yaşadıkları için bu "ortak kaderi" paylaştıkları vurgulanmaktadır. Bu sebeple, Kıbrıslı Türkler daha olumlu bir imaja sahip hale gelmişlerdir. İngiliz yönetimi dönemine gelindiğinde, Türk imajı tamamen Kıbrıslı Türkler üzerinden yansıtılmaktadır. Çünkü bu bölümde Türkiye'ye ve Türklere özel bir atıf yoktur. Kıbrıslı Türkler ise belirgin bir şekilde bütün bir olay örgüsünde olumsuz olarak gösterilmektedir. EOKA mücadelesi çerçevesinde, Kıbrıslı Türkler İngiliz yönetimine karşı özgürlük mücadelesi veren Rumların yanında yer almak yerine, İngiliz sömürgeciliğiyle işbirliği yapmakla suçlanmaktadır. Bu bakımdan Kıbrıslı Türklerin imajı Osmanlı dönemindekine göre daha olumsuz hale gelmiştir. 1974'e giden süreçle birlikte ele alındığında, iki toplum arasında çatışmaların başlamasından da Kıbrıslı Türkler sorumlu tutulmaktadır. Burada bütün bir Kıbrıs tarih anlatımı göz önüne alındığında, Kıbrıslı Türklerin en olumsuz imaja bu dönemde sahip oldukları söylenebilir.

Tarih anlatımında, 1974'ten günümüze olan dönemde ise, Türkiye'nin ve Türklerin imajı daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1974'teki "Türk işgali" Osmanlı döneminin anlatıldığı metinlerdeki hâkim Türk imajına atıfta bulunarak, geçmişteki bu imajı yeniden kurgulamakta ve böylece barbar Türk imajını zamansız ve mekânsız hale getirmektedir. Kıbrıslı Türkler ise "işgalci Türkiye'nin" adadaki destekçileri olarak yansıtılmaktadır.

Ancak burada Kıbrıs'ın öznel durumu da göz önüne alınmalıdır. Son dönemde yapılan değişikliğe kadar, sadece Yunan tarihi okutulan Kıbrıs'ta, büyük ölçüde Yunanistan'daki Türk algısı aynen geçerli olmaktaydı. Bununla beraber, Kıbrıs'ta basılan kitapların da okutulmaya başlaması imaj bakımından Türkleri büsbütün olumsuz hale getirmiştir. Çünkü özellikle Kıbrıs'ın güncel tarihinin anlatıldığı bölümlerde Türkler hem Kıbrıslı Türkler hem de Türkiyeli Türkler bağlamında son derece olumsuz ve uzlaşmadan uzak karakterler olarak aktarılmaktadır. Türkiye'nin yaptığı müdahalenin ardından bir türlü çözülemeyen "Kıbrıs sorununun" Kıbrıslı Rumların günlük hayatının

koşullarını belirlediği de düşünülürse, aslında şimdiki imajın geçmişteki imajı yeniden kurguladığını söylemek daha yerinde olacaktır. Daha açık bir ifadeyle, şimdiki Türk imajı, geçmişteki Türk imajının eksiklerini doldurarak, onu daha da olumsuz bir hale getirmektedir.

Öte yandan, toplumsal yapı içinde Kıbrıslı Türkler'e adayı paylaşan diğer halk olarak özel bir yer ayrılmamakta, sadece Osmanlı baskısı eleştirilirken değinilmektedir. Bununla beraber, son dönem Kıbrıs tarihinin anlatıldığı bölümlerde ise halen yaşanan Kıbrıs sorununun tarafgirliğinden uzaklaşamayan bir anlatım hâkimdir. Kıbrıslı Türkler de yine bu anlayış çerçevesinde, son derece olumsuz olarak yansıtılmaktadır. Türkiyeli Türkler ise zaten işgalci olarak nitelendirilmekte, demokrasiye ve insan haklarına aykırı her türlü tek taraflı faaliyeti sürdüren bir odak olarak gösterilmektedir.

Kıbrıs tarih anlatımındaki Türk imajı doğrudan doğruya 1974 ve sonrası ile şekillendiğinden, adada hakim olan karışıklık ve çözümsüzlüğün Türk imajının niteliği açısından önemi büyüktür. Bu çözümsüzlük ortamında kendi kimliğini tehdit altında gören Rum tarafı, milliyetçi unsurlardan temizlenmiş bir tarih metnini bir sonraki kuşağa aktarmaktan çekinmektedir ve çekinecektir. Zira Türk imajının olumlu hale gelmesinin Kıbrıs Sorununda geri adım atılmasına yol açacağı endişesi söz konusudur.

Bununla beraber, iki toplum arasında tarih anlatımı yoluyla yaratılan önyargıların önüne geçilmesi, sorunun karşılıklı empati ve anlayış çerçevesinde daha işleyebilir bir çözümün önünü açması bakımından faydalı olabilir. Bu nedenle tarih metinlerinin milliyetçi söylemden mümkün mertebe temizlenmesine ön ayak olunması durumunda, ortak insanlık değerleri ve vatandaşlık prensibi üzerinden yeni bir Kıbrıs kimliğinin benimsetilmesinin önü açılabilir. Böylece birbirine karşıt kurgulanan Kıbrıslı Türk ve Rum, "Kıbrıslı olma" noktasında birleşirken, Rumların da Yunan kimliği yerine

kendilerine ait Kıbrıslı Rum kimliğini benimseyerek* kendine has nitelikleri olan bu kimliği geliştirmeleri mümkün olabilir.

Bu bağlamda tarih öğretiminin iyileştirilmesine yönelik bazı önerilerde bulunulabilir. Öncelikle, Kıbrıs'ın alınışı ve Osmanlı yönetimi bölümlerinde hakim olan ve tarih öğretimi amacı dışında kalan çizimler ve hikayeleştirilmiş anlatımlar bütünüyle çıkartılarak, Osmanlı'nın genişlemesi tarihi bağlamına oturtularak izah edilmelidir. Bu çerçevede, gerek Kıbrıslıların gerekse Yunanların Türklere karşı mücadelesi dünyadaki gelişmelerin (Fransız Devrimi) ışığında daha bilimsel bir temele oturtularak anlatılmalıdır. Öte yandan, yaşayıp yaşamadığı belli olmayan kahramanlar üzerinden tarih anlatımı anlayışından vazgeçilerek, gerçek olgular ve değerler üzerinden tarihi süreçler ele alınırsa, geçmişe daha gerçekçi gözle bakabilen kuşakların yetişmesi mümkün olabilecektir.

Bununla beraber, EOKA mücadelesinin anlatıldığı kısımların da yeniden ele alınması gereklidir. Zira mevcut metinler, öğrencilerin bu örgütü dönemsel şartların yarattığı bir sonuç olarak görmeleri engellemekte, öğrenciler adeta EOKA militanları ile özdeşleştirilmeye itilmektedir. Bu duygusal yaklaşım yerine bu örgütün ne amaçla kurulduğunu açıklamak ve verdikleri mücadeleyi doğru ve yanlış yönleriyle bir arada ele alarak anlatılmak tarih öğretiminin amacına daha uygun olacaktır. Üstelik EOKA'nın daha sonraki yapılanmasının (özellikle Grivas'ın) Yunan devleti ile girdiği gayri resmi ittifaklar gibi karanlık yönlerinin de öğrencilere aktarılması, onların olayların iki yönünü de görmesini sağlayacaktır.

1974 müdahalesi ve sonraki dönemle ilgili olarak ise, uluslararası konjonktür de göz önüne alınarak yeniden

* Burada eleştiri yalnızca Kıbrıslı Rumlara değildir çünkü Kıbrıslı Türkler için de Kıbrıslılık kimliğinin uygun olduğu düşünülmektedir.

anlatılmalıdır. Ada üzerindeki mücadelenin Yunanistan ve ABD boyutuna değinilmelidir.

Sonuç olarak, Kıbrıs tarih anlatımında, milliyetçi söylemin en aşırı biçimine yer verilmektedir. Bu nedenle kitapların yeniden yazılması yerinde olacaktır. Bu bağlamda, işkence sahneleri, abartılı karakterlerin ve uzun hikayelerin anlatımdan çıkarılması, dönemsel şartların izah edilerek, her olayın bağlamına oturtulması tarih öğretiminin amacı bakımından uygun olacaktır. Ayrıca vatana hizmet anlayışının daha geniş perspektiften bakılarak aktarılması ve vatan sevgisinin sadece şehit olmayla sınırlı olmadığı anlatılmalıdır.

Bununla beraber, dışlanan Kıbrıslı Türklerin de ada tarihine daha tarafsız bir gözle bakılarak dâhil edilmeleri gerekmektedir. Elbette şu aşamada, söz konusu mesele çözülmeden tarih anlatımının daha sağduyulu ve soğukkanlı olmasını beklemek pek mümkün değildir. Öte yandan, bu tarih anlatım şekliyle de, benimsetilen imajlar nedeniyle iki toplumun bir araya gelip çözüm bulmasını beklemek bir o kadar imkansız gözükmektedir.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 509-576.

ONUNCU BÖLÜM:

ERMENİSTAN GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Yıldız Deveci-Bozkuş*

İçindekiler

Giriş 510

10.1 Ermenistan Tarih Ders Kitapları 514
10.2 Konuyla İlgili Literatür ve Dünya'da Tarih Ders Kitaplarının Revizyonu Üzerine Yapılan Çalışmalar 520
10.3 Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarının Revizyonu İle İlgili Yürütülen Çalışmalar 523
10.4 Ermenistan'da Eğitim Sisteminin Tarihi 526
10.5 Tarih Ders Kitaplarında İlkçağ Anlatısında Ermeni Kahramanlık ve Mağduriyet Stereotiplerinin Oluşturulması 531
10.6 Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk-Ermeni İlişkilerinin Sunulması 535
10.7 Klasik Dönemde Osmanlı-Ermeni İlişkileri 535
10.8 Ermeni Bağımsızlık Hareketleri ve Osmanlı İmparatorluğu 544
10.9 1915 Tehcirinin Tarih Ders Kitaplarında Sunumu 555
Sonuç 565

* Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-4634-463X
E-mail: yildizdeveci@gmail.com

Giriş

Devletlerin okullarda zorunlu olarak okuttukları tarih ders kitapları toplumların birbiri hakkında olumsuz imgeler geliştirmesine neden olmaktadır. Bu da ülkeler arasındaki sorunların çözümlenmesi önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bu çalışmanın amacı Ermenistan Cumhuriyeti'nde ilk ve ortaöğretim seviyesinde okutulan tarih ders kitaplarında Türk ve Osmanlı imgesinin nasıl ifade edildiğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede tarih ders kitaplarında kullanılan Türk, Türkiye, Osmanlı imgelerinin ilk çağlardan modern zamanlara kadar öğrencilere nasıl aktarıldığı ve bu imgeler çerçevesinde yaratılan algılar bu çalışmanın temel konusunu teşkil etmektedir.

Türk-Osmanlı algısının oluşumunda kuşkusuz Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde geçmişten günümüze kadar süregelen bir takım ciddi tarihsel sorunların etkili olduğu söylenebilir. Bu sorunları kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Ermenistan tarafı Türkiye'den 1915 yılında yaşanan Ermeni tehcirini soykırım olarak tanımasını, 1990'ların başından beri Türkiye tarafından tek taraflı olarak kapatılmış olan Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını ve Karabağ meselesinde tarafsız bir politika izlemesini istemektedir. Türkiye ise Ermenistan'ın soykırım, toprak ve tazminat iddialarından vazgeçmesini, Karabağ işgalinin sonlandırılmasını, 1915 Olaylarını incelemek üzere ortak tarihçiler komisyonu kurulmasını ve çeşitli ülkelerde Türkiye aleyhinde yürütülen propaganda faaliyetlerinin sonlandırılmasını istemektedir. Kısacası, tarafların birbirine tamamen zıt istekleri iletişim kanallarının kapanmasına ve taraflar arasında sağlıklı bir iletişim kurulamamasına neden olmaktadır.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dair uluslararası literatüre bakıldığında ise bu ilişkilerin soykırım odaklı analiz edildiği görülmektedir. Oysa Türk-Ermeni ilişkilerinin çok daha derin tarihsel ve sosyolojik bir geçmişi bulunmaktadır. Bu nedenle

Türk-Ermeni ilişkilerinin soykırım odaklı analizden çıkarılıp yeni bir platforma taşınması elzemdir. Bu yönüyle bu çalışmanın Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan sorunların çözümüne yeni bir boyut kazandırması düşünülmektedir. Nitekim toplumlar arasındaki sorunların devletlerin eğitim sistemlerinde yer alması ve eğitim müfredatlarına girerek öğrencilere aktarılması beraberinde devletler arası sorunların giderek daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Türkiye-Ermenistan vakasında olduğu gibi günümüzde birçok ülkenin eğitim müfredatlarında bu ülkelerin uluslararası ortamda diğer ülke veya halklarla yaşadıkları sorunların ele alındığı görülmektedir. Buna İsrail-Filistin arasında yaşananlar, Güney Kore-Kuzey Kore arasındaki sorunlar, ABD'nin Afro-Amerikalılara yönelik tutumları ve Nazi dönemi Almanya'sı örnek olarak gösterilebilir. Bu yönüyle tarih ders kitaplarının taranarak komşu ülkelere veya farklı uluslara yönelik önyargılı sunumların ortadan kaldırılması oldukça önemli bir sorunun da çözümünü sağlamış olacaktır.

Uluslararası literatürde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki gibi soykırım odaklı olmasa da, mevcut tarihsel birçok sorunun çözümünde benzer yöntemlere başvurulmuştur. Bu çerçevede tarih ders kitaplarının revizyonu konusunun çözüm odaklı bir strateji olarak değerlendirildiği görülmektedir. Konuyla ilgili yurt dışında birçok çalışma yapılmıştır (Spyrou, 2006; Nicholls, 2003; Paxton, 1999; Wallace ve Allen, 2008; Gal, 1981; von Borries, 2003; Firer, 1998; Bukh, 2007). Benzer şekilde Türkiye'de de önemli adımlar atılmıştır (Tuncay, 1998; Şimşek, 2007; Şıvgın, 2009; Yıldırım, 2007; Aydın, 2001; Safran ve Ata, 1996; Demircioğlu, 2006).

Türkiye'deki çalışmaların belki de en önemli örneklerinden birini oluşturacak olan TÜBİTAK destekli bu proje kapsamında Balkan ve Karadeniz ülkelerinde (Bulgaristan, Yunanistan, Kıbrıs, Makedonya Cumhuriyeti, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Arnavutluk, Rusya ve Ermenistan) ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan tarih ders kitaplarında

Osmanlı/Türk imgesi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İncelemenin temelini ilk ve orta öğretim kurumlarında 2010-2011 öğretim yılında zorunlu olarak okutulan güncel tarih ders kitapları oluşturmuştur.

Projenin amacı, ilk etapta ülkeler arasındaki ilişkilerde uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümlenebilmesine katkı sağlamaktır. Öğrenilmiş yargı ve algılamaların olumsuz etkisinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu amaçla Balkan ve Karadeniz ülkelerindeki Osmanlı-Türk imgesinin kapsamlı bir şekilde ortaya konması ve incelenen ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konması planlanmaktadır. Türkiye'ye komşu olan ve Türkiye ile AB arasında bir köprü konumunda olan Balkan ve Karadeniz ülkelerindeki Osmanlı/Türk imajının incelenmesi sonucunda Türkiye ile ilgili olumsuz imgeler tespit edilecek ve Türkiye ve Türk tarihiyle ilgili bu olumsuz algılamaların ortadan kaldırılması için öneriler geliştirilecektir. Bu öneriler aracılığıyla Türkiye ile bölge ülkeleri arasında algılara dayalı olumsuzlukların ortadan kaldırılmasına katkı sağlanması da amaçlanmaktadır.

TÜBİTAK tarafından finanse edilen ve bu çalışmanın da bir parçası olduğu projenin hazırlanması sırasında karşılaşılan sorunlara genel olarak bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Başlangıç aşamasında Ermenistan'ı inceleyecek Ermenice bilen uzmanın bulunmaması nedeniyle Ermenistan projeye dâhil edilememiştir. Oysa Ermenistan'ın Osmanlı/Türk algısının incelenmesi açısından en önemli ülkelerden biri olması nedeniyle bu ülkenin de projeye dâhil edilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Çünkü Ermenistan ile Türkiye ilişkileri sorunlu bir dönemden geçmekte olup 1915 Olayları nedeniyle iki ülke arasında bir tarih algısı sorunu dünya kamuoyunun da gündemine oturmuştur. Bu nedenle iki ülke arasındaki bu temel sorun hem iki ülkenin iç ve dış politikasını önemli ölçüde etkilemekte hem de üçüncü ülkelerin bu soruna dâhil olmasıyla sorunun giderek daha da büyümesine neden olmaktadır. Türkiye'de son dönemlerde Ermenilerin ve Türklerin birbirini

anlaması ve algılaması, sorunların çözümü noktasında sivil toplum kuruluşları tarafından çeşitli projeler yürütülse de, bu projelerin daha ziyade gençler, öğrenciler ve işadamlarının birbirini anlama ve işbirliğini geliştirmeye odaklı sınırlı çalışmalar olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle bu tür çalışmaların sorunun kaynağına inmediği, sorunun çözümüne katkı sunsa da çoğunlukla sorunun çözümünde yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede söz konusu çalışma gerek tarih ders kitaplarındaki imgelerin incelenmesi gerekse bu imgelerin muhatabı olan öğrencilerin zihinlerindeki Türk ve Osmanlı algısını konu ediniyor olması açısından dikkate değerdir. Ayrıca Türkiye'de şimdiye kadar konuyla ilgili doğrudan bir çalışmanın yapılmamış olması da bu çalışmanın literatüre ciddi bir katkı sağlayacağını göstermektedir.

Bu satırların yazarı projedeki bu eksiği giderebilmek için Ermenice bilen meslektaşlarından biri olan Prof. Dr. Seyit Sertçelik'in tavsiyesiyle 1 Kasım 2011'den itibaren projenin Ermenistan kısmını hazırlamak üzere görev almıştır. Ancak bu kez de Ermeni tarih ders kitaplarının temini konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. İlk etapta Ermenistan'ın bazı sivil toplum kuruluşları, devlet ve özel üniversiteleri ile yapılan yazışmaların birçoğu başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. Özellikle Ermenistan Dışişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye'deki Ermenistan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Temsilciliği, Türkiye'de faaliyet gösteren Türkiye'nin Ermenistan'la olan ilişkilerinin iyileştirilmesi için bir takım araştırma ve geliştirme projeleri yürüten bazı sivil toplum kuruluşları ve bireysel bazı girişimler çoğunlukla ya cevap vermemiş ya da olumsuz cevap vermişlerdir. Proje yürütücüsü Mehmet Hacısalihoğlu'nun uğraşları sonucunda İstanbul'a çalışmak için gelen bir Ermeni ailenin yardımıyla Ermenistan tarih ders kitapları bütünüyle temin edilebilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yaşanan olumsuzlukların yanı sıra uluslararası kuruluşlar tarafından düşünsel anlamda olumlu destekler de alınmıştır. Georg-Eckert

Uluslararası Ders Kitaplarını Araştırma Enstitüsü ve Avrupa Tarih Eğiticileri Derneği (European Association of History Educators – EUROCLIO) adlı kuruluşlar ile bağlantı kurulmuş, bu kurumların ülkeler arasındaki karşılıklı ötekileştirmeler konusuna ilgi duymaları nedeniyle projemize büyük ilgi gösterdikleri görülmüştür. Özellikle Georg-Eckert Enstitüsü'nün yayınları temin edilmiş ve proje kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca bu enstitüde görev yapmış bilim insanlarıyla değişik vesilelerle bağlantılar kurulmuştur. Anılan Enstitü, bize muhatap bulmakta zorlandığımız Ermenistan'da yardım alabileceğimiz kişi ve kuruluşlarla bağlantı kurma konusunda da aracılık etmiş ve Enstitü'nün süreli yayınlarını da göndermişlerdir.

Sonuç olarak, birbirine komşu olan, birbiriyle yakın kültürel bağları bulunan ve acısıyla tatlısıyla ortak bir tarihi geçmişi paylaşan Türk ve Ermeni halklarının birbirlerini daha iyi anlamaları ve birbirleriyle ilgili olumsuz algılamalarını tespit edip ortadan kaldırılmasına katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışma iki ülke arasındaki sorunların giderilmesinde küçük de olsa bir katkı sağlarsa bu satırların yazarı amacına ulaşmış olacaktır.

10.1 Ermenistan Tarih Ders Kitapları

Harutyunyan (2012, 126) "Genel olarak, Sovyet sonrası Ermenistan'ın farklı ders kitaplarındaki sunumları aynı amaca hizmet eder: öğrenciler arasında Ermeni devletine duyulan aidiyet hissinin ve bunun neticesi olarak ortaya çıkan gurur hissinin yaratılması…" demektedir. Bu bölümde ağırlıklı olarak, Karine Harutyunyan'ın "Vaka İncelemesi: Ermenistan" başlıklı çalışmasıyla Mikayel Zolyan ve Tigran Zakaryan'ın "Sovyet-Sonrası Ermenistan'da Tarih Ders Kitaplarında "Biz" ve "Onlar"ın Sunumu" başlıklı çalışmaları çerçevesinde Ermeni tarih ders kitapları incelenecektir.

Ermenistan'da ders kitaplarıyla ilgili olarak yürütülen çalışmalara genel olarak bakıldığında Ermenistan Eğitim ve

Bilim Bakanlığı, Eğitim Projeleri Merkezi Başkanı Karine Harutyunan'ın "Vaka İncelemesi: Ermenistan" başlıklı çalışması ilk sırada gelmektedir. Harutyunan bu çalışmasında Ermeni eğitim sisteminin tarihi geçmişine kısaca değindikten sonra Ermenistan'da ders kitaplarının nasıl hazırlandığına dair kapsamlı bilgilere yer verir.

Yazara göre (2001, 26), günümüzde Ermenistan'da tarih ders kitapları Dünya Bankası'nın vermiş olduğu kredilerle desteklenmektedir. Böylelikle tüm öğrenciler ve aileleri herhangi bir ücret ödemeden ders kitabı alabilmektedirler. Sovyetler Birliği dönemi ve sonrasında yaşananlardan farklı olarak basım, yayın ve dağıtım konusunda da tekel sisteminin ortadan kalktığı, rekabet ortamının yaratıldığı söylenebilir. Harutyunan (2001, 26), Ermenistan'da hükümetin uzun vadede mali nedenlerden dolayı ders kitaplarının basım ve yayınını sürdüremeyeceği gerçeğinden hareketle yeni projeler, özellikle de sürdürülebilirliği olan projeler üzerinde durulduğunu ileri sürer. Bu kapsamda ilk olarak ders kitaplarının kiralanabileceği bir mekanizma oluşturma yoluna gidilmiştir. Bunun için de rekabetçi ihalelerin yapılacağı ulusal veya uluslararası yapıların kurulması sağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre ders kitapları bir yıllığına öğrenciye kiralanacak, dönem sonunda tekrar kütüphaneye iade edilecek ve kiralama karşılığında öğrencilerin makul bir ücret ödemesi sağlanacaktı. Ancak bu proje bir süre sonra aileler tarafından pek de rağbet görmeyince yeni çözüm arayışları başladı. Bu kez ders kitaplarının sivil toplum kuruluşları (STK) aracılığıyla yayınlanması düşünüldü. Buna göre STK'ların ders kitapları için gerekli olan parayı yönetmeleri kararlaştırıldı (Harutyunan, 2001, 24).

Ders kitaplarının hazırlanması ve yayınlanmasına dair verilen bu bilgilerin ardından biraz da kitapların içeriklerinden bahsedilmesinde yarar vardır. Bilindiği gibi hemen hemen her ülkede ders kitaplarının hazırlanmasında siyasi ve tarihi faktörlerin etkili olduğu ve bu faktörlerin ders kitaplarının içeriğini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu kapsamda

Ermenistan'daki ders kitaplarının içeriğini hazırlayan tarihçilerin de iç ve dış siyasi gelişmelerden etkilendiği, Ermeni araştırmacılar tarafından da sıkça üzerinde durulan bir husus olmuştur. Ermenistan'daki ders kitaplarının içeriklerine dair araştırma yapan Mikael Zolyan (2001, 123), günümüzde Ermenistan'da tarih ders kitaplarını hazırlayan tarihçilerin halen kısmen de olsa Sovyet dönemi tarihçiliğinin etkisini taşıdıklarını ifade etmektedir. Ermenistan'da tarihçiler Sovyet tarihçiliği geleneği ile modern tarihçilik geleneği arasında kalarak bir ikilem yaşamaktadırlar. Bir taraftan dogmatik Sovyet tarihçiliğinin etkisini devam ederken, diğer taraftan Batı tarzı tarihçilik anlayışı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Tarih ders kitaplarının içeriğinde milliyetçi söylemin önemli bir rol oynadığını belirten Zolyan (2001, 123), günümüzde tarih ders kitaplarında Marksizm-Leninizmin yerini resmi devlet ideolojisinin aldığını kaydetmiştir.

Tarih ders kitaplarının son derece özenli bir şekilde hazırlanması gerektiğini savunan Zolyan (2001, 123), kitapların sadece bir grup değil bir ulusun öğrencileri tarafından okundukları için çok geniş bir kesime hitap ettiğine, bu nedenle toplumda oldukça geniş bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca tarihçilerin genellikle kendi ülkelerinin iç politik gelişmelerini yazma konusunda gönülsüz olduklarını ve bunun da siyasal sistemin şeffaflığının eksikliği, hükümetin farklı ve eleştirel görüşlere toleransının yetersizliği ve hükümetin eğitim sistemi üzerindeki kontrolü gibi birçok nedeni olduğunu belirtmiştir.

Zolyan (2001, 125-126) ayrıca, Ermeni tarihçilerin tarih ders kitaplarının hazırlanmasında Ermenistan'ın eğitim sistemindeki aksaklıklardan kaynaklanan ciddi pratik zorluklarla karşılaştıklarını kaydetmiştir. Günümüzde Ermenistan'da öğrencilere Sovyet sonrası dönem ilki ilköğretimin son yılında yani dokuzuncu sınıfın sonunda ve ikincisi lisenin son yılı olan on ikinci sınıfta olmak üzere iki defa öğretilmektedir. Lise öğrencileri ise sosyal ve fen bilimleri olmak üzere iki bölüme

ayrılmaktadır. Bu öğrenciler için ayrı ayrı tarih ders kitapları kullanılmaktadır.

Ders kitaplarının revizyonuna dair literatürde ders kitaplarının araştırmasında zor çözülebilecek sorunlarından birinin de metnin tanımlanması olduğuna dikkat çekilmektedir. Buna göre bazı araştırmacılar ders kitabı metinlerinin tarafsız edebiyat normları dışında olduğunu ileri sürerken diğer araştırmacılar ise ders kitaplarının edebi formunun inkâr edilemez olduğunun altını çizmişlerdir (Žunić, 2008, 27). Zolyan'a (2001, 133) göre ise Ermenistan'da tarih ders kitaplarının yazarları başka uluslara ya da düşmana karşı nefret duyguları yerine kendi uluslarını övme, üstün kılma, gurur duyma duygularını ön plana çıkarma yolunu seçmişlerdir. Yazar (2001, 124-125) ayrıca tarih ders kitaplarını hazırlayanların özellikle hükümetle ilgili konuları ele alırken oldukça dikkatli davrandıklarını, hatta Ermenistan'ın uluslararası ilişkiler ve dış politik gelişmeleri söz konusu olduğunda resmi ideolojiyi tamamen takip ettiklerinin altını çizmiştir.

Ermenistan tarih ders kitaplarının çoğunlukla Erivan'da yayınlandığını ve biçimsel olarak benzer özelliklere sahip olduklarını söylemek mümkündür. Büyük bir kısmı *Մակմիլան (*Makmilan) yayınevine ait olan ders kitapları, tüm sınıflar için *Հայոց Պատմություն* (*Hayots Patmutyun*) yani *Ermeni Tarihi* adıyla yayınlanmaktadır. Genellikle ders kitaplarının iç sayfasında her bölümün ya da her konunun kim tarafından hazırlandığına dair bilgiler yer almakta ve bu kitaplar birden fazla yazar tarafından hazırlanmaktadır.

Bu çerçevede Ermenistan'da mevcut tarih ders kitaplarının Ermeni araştırmacıların da belirttiği üzere objektiflikten uzak, çoğu zaman ülkenin iç ve dış politik gelişmeleriyle doğrudan ilişkili, ülkenin çıkarlarıyla paralel bir anlatı geliştirdiği sonucuna varmak mümkündür. Dolayısıyla Ermenistan'ın politik gelişmelerine göre şekillenen tarih eğitiminin ister istemez öğrencinin tarih algısını da etkilediği anlaşılmaktadır.

Ermenistan'da eğitim sisteminin tarihi geçmişi birçok ülkede olduğu gibi oldukça eskiye dayanmaktadır. Eğitim Ermenistan'da, özellikle de Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olmadığı dönemlerde, ulusal kimliğin korunmasında anahtar rol oynayan bir faktör olarak kabul edilmekteydi. Araştırmacılara göre Ermenistan'da ilk bilimsel ders kitabı yedinci yüzyılda matematik konusunda kaleme alınmıştır (Harutyunan, 2001, 24). Günümüzde Erivan'daki Matenadaran Kütüphanesi'nde yaklaşık 15.000 tarihi el yazmasının koruma altında tutulduğu bilinmektedir. Bu da Ermenistan'ın bilimsel bir literatür geleneğine sahip olduğunu gösterir.

Ermenistan'da eğitim sisteminin tarihsel arka planına bakıldığında bunun üç temel başlık altında toplandığı görülmektedir. Birinci kısımda dördüncü yüzyılda Ermenistan'ın Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul ettiği ilk dönem yer alır. Bu kabulün ardından tüm okullar resmi olarak kilise tarafından desteklenmişlerdir (Harutyunan, 2001, 24). Bu okulların çoğu dini okul olmamasına rağmen bu destek 1920'li yıllara kadar devam etmiştir. Ermeni eğitim sisteminin tarihinin ikinci kısmını ise Sovyetler Birliği dönemi oluşturur. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte tüm Hıristiyan okulları sosyalist prensiplere göre yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla mevcut sistemin kısmen Sovyet döneminin getirdiği bir geleneği de taşıdığı söylenebilir (Harutyunan, 2001, 24-25).

Harutyunan (2001, 25), Sovyetler Birliği'nin dağıldığı dönemde Sovyet bloğu içinde en iyi eğitim sistemine Ermenistan'ın sahip olduğunu ifade ederek, Ermenistan'ın bu dönemdeki başarısında birden fazla faktörün rol oynadığını belirtir. Buna göre temel zorunlu eğitimin on yıl olması, okul çağındaki tüm nüfusun okula gitmesi ve ilköğretimden yüksek öğrenime kadar tüm seviyelerdeki eğitimin ücretsiz olması en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Ayrıca eğitim sistemindeki cinsiyet eşitliği, karma eğitim ve nitelikli öğretim elemanlarının varlığı gibi etkenlere de dikkat çekilmektedir.

Böylelikle bu dönemde yetişkin nüfusun çift dilli ve okuryazar olduğu ve üniversite mezuniyet oranının yüzde yirmi beşi bulduğu belirtilmektedir (Harutyunan, 2001, 25).

Her ne kadar Ermenistan'ın Sovyetler Birliği çatısı altında en iyi eğitim sistemine sahip ülke olduğu ifade edilse de, bu dönemde de bir takım sorunlar yaşandığı da kaydedilmiştir. Bu sorunlar arasında Sovyetler Birliği döneminde öğrencilere verilen ders kitaplarının eğitim döneminin sonunda tekrar kütüphaneye iade edilmesi zorunluluğu da vardır. Bir gelenek halini alan bu sistemin 1960'lı ve 70'li yıllarda da devam ettiği, 1980'lerde ise ders kitaplarının ödünç verilmesi sisteminin popülaritesini kaybetmeye başladığı kaydedilmiştir. Bunun yerine devlet bütçesinden geri almaksızın öğrencilere ücretsiz ders kitaplarının verilmesi sistemine geçildiği ve bu yolla sorunun büyük oranda çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı vurgulanmıştır (Harutyunan, 2001, 25).

1991 yılına gelindiğinde ise Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte hükümetin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar nedeniyle öğretmen maaşının bile aylık yedi-sekiz dolar olduğu bir ortamda, ders kitaplarının ücretsiz temininin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Üstelik bu dönemde Sovyetler Birliği'nden kalma ders kitaplarının büyük bir kısmının ideolojik içerik taşıdığı gerekçesiyle öğretmenler tarafından kullanılmasının reddedildiği de öne sürülmüştür. Bu kitapların yerine ulusal kimliğe daha fazla vurgu yapan kitaplara ihtiyaç duyulmaya başlanması, eski kitapların, özellikle tarih ve coğrafya ders kitaplarının, hem Ermeni aileler hem de öğretmenler tarafından gözden çıkarılmasını daha da kolaylaştırmıştır. Her ne kadar matematik, biyoloji, fizik gibi doğal bilimlere ait kitaplarda çok fazla değişikliğe ihtiyaç duyulmasa da, bu kitapların sayısının az olması ve hükümetin de yeni kitapları basmak için yeterli ödeneğinin olmayışı sorunun giderek daha da büyümesine neden olmuştur. Ermenistan'da bu dönemde az sayıda kitap basımı yapılıyor olsa da içinde bulunulan ekonomik durum nedeniyle ancak çok küçük bir

kesimin bu yeni kitapları alabildiği belirtilmiştir (Harutyunan, 2011, 26).

Bu sorunlar zamanla yeni ders kitaplarının basımı ve öğrencilerin uygun fiyatlarla yararlanabileceği yeni çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bugün Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların bu konuyla ilgili olarak Ermenistan'a yapmış olduğu yardımlar neticesinde sorun kısmen de olsa çözülmüş görünmektedir.[1]

10.2 Konuyla İlgili Literatür ve Dünya'da Tarih Ders Kitaplarının Revizyonu Üzerine Yapılan Çalışmalar

Uluslararası literatürde ders kitaplarının incelenmesi konusu, henüz yeni bir araştırma alanı olmakla birlikte, gerek öğrencilerin öğrendikleri bilginin, gerekse tarih öğretmenlerinin öğrencilere aktardığı bilginin doğruluğu ve güvenilirliği açısından oldukça önemli bir araştırma alanıdır. Tarih ders kitaplarının öğrencilerin kendi çevrelerine ve dünyaya bakış açılarını da şekillendirdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu kitapların diğer ders kitaplarından ayrı bir noktada tutulması gerektiği açıktır. Bu çerçevede öğrencilere tarih öğrenmenin doğru ve bilimsel yollarının öğretilmesinin ve onların bu alana olan ilgi ve merakların doğru yönlendirilmesinin öneminin bir kez daha vurgulanmasında yarar vardır.

Tarih öğretiminde, tarih ders kitaplarının taşıdığı yetersizlikler ve yanlışlıklar tarih derslerinde istenilen amaçlara ulaşmayı engellediği gibi, bu derse karşı öğrencilerde olumsuz önyargılar da oluşturmaktadır. Dahası tarih ders kitapları, ister istemez, yazıldıkları dönemlerin siyasi atmosferinden de

[1] Areg Gharabegian, "Educational Reforms in Armenia", http://oia.net/2013/02/28/educational-reforms-in-armenia-by-areg-gharabegian/ (Son erişim: 05.05.2013).

etkilenirler, hatta yazıldıkları döneme göre tarih ders kitaplarından kimi konuların çıkarıldığı veya bu kitaplara kimi konuların eklendiği görülmektedir (Meraç, 2006, 169-170). Türkiye ve Ermenistan'daki eğitim kurumlarında kullanılan tarih ders kitaplarının yazımında da iki ülke arasındaki sorunların etkisinin olduğu söylenebilir. İki ülke ilişkilerine dair ders kitaplarında kullanılan olumsuz imgeler ve stereotipler öğrencinin konuya bakış açısını doğrudan şekillendirmektedir (Meraç, 2006, 170).

Tarih ders kitaplarının incelenmesi konusu yakın tarihte araştırılmaya başlanmış bir konu olmakla birlikte temelleri iki dünya savaşı arası dönemde kurulan Milletler Cemiyeti'ne kadar dayanır. Falk Pingel (2010, 9) ders kitaplarının revizyonuna dair *UNESCO Ders Kitabı Araştırma ve Ders Kitabı Revizyonu Rehber Kitabı (UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*) başlıklı eserinde bu konuda ilk uluslararası çalışmaların Birleşmiş Milletler'in selefi olan Milletler Cemiyeti döneminde yapıldığını belirtir. Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa toplumları üzerindeki yıkıcı etkisine de değinen Pingel (2010, 9), bu dönemden itibaren Milletler Cemiyeti'nin yabancı düşmanlığı ve kalıplaşmış fikirlerle mücadele için girişimlerde bulunduğunu ve bunun aslında ders kitaplarıyla ilgili araştırmaların ilk evresi olduğundan bahseder. Milletler Cemiyeti'nin bu çalışmalarına paralel olarak İskandinav ülkelerinin başlattıkları "Eğitim Alanında Yayın Yapan Yayınevlerinin Ders Kitaplarını Taramaları ve Komşu Ülkelere Dair Önyargılı Sunumların Kaldırılması" başlıklı çalışmada komşu ülkelere dair önyargılı ifadeleri kaldırmak için bir girişimde bulunduklarına değinir.

1925 yılında ise bu kez Milletler Cemiyeti'nin görevlendirdiği Fikri İşbirliği Uluslararası Komitesi, ders kitaplarını karşılaştırmak ve böylece önyargılı metinleri elemek için yardımcı olacak ve gelecekte diğer ülkelerin "yanlış anlamalarını ortadan kaldıracak bir çalışma" başlatılmasını önermiştir. Bu Komite 1932'de ders kitapları için önyargılardan bağımsız bir model geliştirmek için "uluslararası ders kitapları konusunda danışma"

konulu bir karar kabul etmiştir. Pingel (2010, 9), tüm bu girişimlerin temelinde iki savaş arası dönemde birbirine komşu olan ülkelerdeki ders kitaplarının iyileştirilmesi girişimlerinin teşvik edilmesi ve tarih kitabı yazarlarının savaş kavramı karşısında daha eleştirel bir tavır takınmalarının sağlanması olduğunu belirtir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ders kitaplarıyla ilgili araştırmaların UNESCO sorumluluğu altında yürütüldüğüne değinen Pingel (2010, 11), 1975 yılında Almanya Braunschweig'da kurulan Georg Eckert Uluslararası Ders Kitaplarını Araştırma Enstitüsü'nün de UNESCO ile doğrudan işbirliği içinde çalışmaya başladığını ve bu işbirliğinin günümüze kadar gelişerek devam ettiğini ifade etmiştir. Bu Enstitü 1912-1974 yılları arasında yaşayan Alman tarihçi Georg Eckert'in adıyla kurulmuştur. Ders kitabı incelemeleri konusunda önemli bir araştırmacı ve aynı zamanda pedagog olan Eckert akademik çalışmalarının yanı sıra 1964 yılından itibaren Alman UNESCO Komisyonu'nun başkanı olarak ders kitabı araştırmalarının geliştirilmesi üzerine çalışmıştır. Eckert, komşu ülkelerin veya bir grup ülkenin ders kitaplarında birbirleri hakkında kullandıkları imgeler üzerine düzenlediği konferanslarla, uzlaşma ve barış eğitimine de katkıda bulunmuştur. Eckert'in ölümünden bir yıl sonra, adına kurulan Enstitü ile ders kitabı araştırmaları uluslararası bir düzeye kavuşturulmuştur (Žunić, 2008, 17). Bu kurumda başta Balkan ülkeleri olmak üzere birçok ülkenin tarih ders kitaplarının incelendiği görülmektedir. Enstitü'nün bir de ders kitaplarında imgelerin oluşumu ve evrimi üzerine makaleler yayınlayan *Uluslararası Ders Kitapları Araştırmaları* (*International Textbook Research*) adında bir dergisi bulunmaktadır (De Baets, 1994, s.515-34). Enstitü'nün temel amacı ise ders kitaplarında "biz" ve "öteki" algısını net bir biçimde ortaya koymaktır (Millas, 2006, s. 47-60, Millas, 1991, s. 21-33, Ortaylı, 1999, s. 77-85). Bu çalışmaların çoğunda varılan ortak sonuçlardan biri de her toplumun ya da her ulusun kendi öğrencilerine tek taraflı bir tarih bilinci aşılamaya çalıştığıdır (Spyrou, 2006, s.95-110, Akman, 2011, s.80-109, Şimşek, 2007,

s.10-13). Bu sorunun üstesinden gelebilmek için Enstitü'nün öğrencilere doğru ve tarafsız bir tarih eğitiminin verilmesine katkı sağlamaya çalışıldığı görülmektedir.

Tarih ders kitaplarının uluslararası düzeyde incelenmesi ve bir ülkeye dair kitaplardaki stereotiplerin tespit edilmesi konusu kuşkusuz devletler arasındaki ilişkiler kadar toplumlar arası ilişkiler açısından da önemli bir çalışma alanıdır. Özellikle geçmişte travmatik sorunlar yaşamış ülkelerin ders kitaplarının karşılıklı olarak incelenmesi ve önyargıları oluşturabilecek imgelerin tespit edilmesinin toplumlar arasındaki sorunların çözülmesine de doğrudan katkı sunacak bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Okumakta olduğunuz bu çalışmanın da bağlı olduğu proje kapsamında, Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Rusya, Sırbistan ve Yunanistan gibi ülkelerin tarih ders kitaplarındaki Türk stereotiplerinin incelenmesi ve mevcut önyargıların hangi tarihsel soruna dayandığının araştırılması öngörülmektedir. Bu noktada Ermeni tarih ders kitaplarının incelenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışma ile Ermenistan'daki ilk ve orta öğretim tarih ders kitaplarında Türk imgesinin nasıl sunulduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu yönüyle çalışmanın literatürdeki önemli bir eksikliği kapatması düşünülmektedir.

10.3 Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarının Revizyonu İle İlgili Yürütülen Çalışmalar

Araştırmacılara göre dünyada tarih eğitimini şekillendiren anlayışlar büyük ölçüde, dönemin hâkim siyasal/felsefi düşünce akımlarına paralel gelişme göstermiştir. Tarih yazımı ve eğitimini şekillendiren faktörler dönemden döneme değişiklik göstermektedir. Ahmet Şimşek'e göre (2007, 10) Eskiçağda başat faktör devlet formları iken, Ortaçağda din, modern çağda da ulusçuluk ön plana çıkmıştır. Şimşek, günümüzde ise küreselleşmenin düşünsel arka planı olan çok kültürlü/postmodernist yaklaşımların dünyada tarih eğitimini şekillendirdiğini ifade etmektedir. Hale Şıvgın da (2009, 45)

Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi başlıklı çalışmasında tarih eğitiminin dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kaçınılmaz olarak siyasal erke sahip olanların baskısından etkilendiğini şöyle belirtmiştir:

> "Atatürk'ten sonra tarih kitapları her gelen iktidar döneminde değişikliğe uğramıştır. Ülkemizde tarih eğitimini siyasal erklerin iç ve dış siyasallığının bir parçası olan eğitim politikası belirlemiştir. Buna şaşmamak gerekir çünkü dünyanın her yanında tarih eğitimi siyasal erke sahip olanların egemenliklerini sürdürmelerinin etkili bir aracı olarak görülmüş ve görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak tarih eğitiminin bilimselliğini de siyasal erkin bilime bakışı belirlemiştir" (Şıvgın, 2009, 45).

Tarih eğitiminin, bireyin çevresine uyum sağlanmasında en önemli etkenlerden biri olduğunu kaydeden Murat Yıldırım (2007, 1) tarihin bu öneminin çoğu zaman siyasal iktidarlar tarafından yanlı kullanıldığını ve tarih derslerinde iktidarların kendi anlayışlarının öğrencilere yansıtıldığını belirtir. Yıldırım, tarih öğretiminin, dönemin koşullarından, siyasal akımlarından ve uluslararası reel-politikten etkilendiğini ve müfredat programları ile ders kitaplarına da bu durumun doğrudan yansıdığını ifade eder.

Tarih ders kitaplarının incelenmesi konusu yirminci yüzyılda önem kazanmaya başlayan bir araştırma alanı olmakla birlikte günümüzde birçok ülke tarafından kullanılan bir araştırma yöntemidir. Ancak ne yazık ki bu konuda Türkiye'de yürütülen çalışmaların dünyadaki eşdeğerleriyle benzer seviyede olduğu söylenemez. Bu konuda yapılan az sayıda araştırmanın genel olarak yüksek lisans ve doktora çalışmaları ve imgebilim konularıyla sınırlı olduklarını söylemek mümkündür.

Türkiye'de tarih ders kitaplarıyla ilgili temel sorunlardan birinin tutarsızlık olduğunu ileri süren ve bunun öğrenciler üzerindeki yansımalarını ele alan Can Dündar "Siz hala annenizin tarih kitabını mı okuyorsunuz?" başlıklı yazısında iki cümle ile bu durumu şöyle özetler:

"1071'de Malazgirt Savaşı'nı kazanan Türkler; Anadolu topraklarına ayak bastılar" diye başlıyor tarih ders kitabı... ve bu cümlenin yer aldığı paragraf şöyle bitiyor:

> "Anadolu, ezelden ebede Türk yurdudur".
> Eeee... Hani 1071'de ayak basmışlardı?.. [2]

Türkiye'deki tarih eğitiminin Türk ulusal kimliğini en çok besleyen eğitim alanlarından biri olduğunu ileri süren Şimşek (2007, 25) ise Türkiye'deki tarih eğitiminin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde sıkıntı yaratabileceğini şöyle kaydeder:

> "...askeri ve siyasi tarihin ağırlığını oluşturduğu, işleniş tarzı açısından çağdaş dünyadaki örneklerden oldukça uzak bir durum sergileyen Türkiye'deki tarih eğitimi, yine de Türk ulusal kimliğini en çok besleyen eğitim alanlarından biri olma konumunu sürdürmektedir. İşte bu noktada, AB'ye girme sürecinde tarih eğitiminde yer alacak bir Avrupa boyutunun Türk tarihi ile nasıl uyumlulaştırılacağına ilişkin belirsizlikler görülmektedir."

Türkiye'deki tarih ders kitaplarının incelenmesiyle ilgili önemli bir çalışma İsmail Aydın'ın *Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları* adlı çalışmasıdır. Aydın bu çalışmasında Türkiye'de tarih müfredatına Türk-İslam sentezi yaklaşımının damga vurduğunu savunur. Zafer Toprak'ın bir araştırması ise Aydın'ın çalışmasına benzer bir biçimde 1920'lerin ders kitaplarında yüzde seksen ağırlığa sahip olan Avrupa ve dünya tarihi bilgilerinin, günümüz kitaplarında yüzde onun altına indiğine vurgu yapar.[3]

Sonuç olarak Türkiye'de tarih ders kitaplarının revizyonu çalışmalarının daha geniş bir kapsamda ele alınarak, mevcut

---

[2] Can Dündar, "Siz Hala Annenizin Tarih Kitabını Mı Okuyorsunuz?", Milliyet, http://www.milliyet.com.tr/siz-hala-annenizin-tarih-kitabini-mi-okuyursunuz-/can-dundar/guncel/yazardetayarsiv/23.12.2001/84243/default.htm (Son erişim: 15.05.2013).

[3] Tarih Vakfı, "Tarih Eğitiminde Yeni Bir Modele İhtiyacımız Var!", http://www.tarihvakfi.org.tr/egitim/ yenimodel. asp 5 (2002): 2004.

tarih öğretimi programlarında ve ders kitaplarında yer alan başka uluslara yönelik rencide edici öğelerin kaldırılmasına yönelik çalışmaların bir an önce başlatılması gerektiğini söylemekte yarar vardır. Bu yönüyle bu türden çalışmaların Türk toplumunda farklı uluslara yönelik kin tohumlarının ekilmesini önleme potansiyeline sahip olduğu anlaşılmaktadır (Şimşek, 2007,15).

10.4 Ermenistan'da Eğitim Sisteminin Tarihi

Günümüzde Ermenistan'da yürürlükte olan eğitim sistemine geçmeden önce bu ülkenin eğitim sisteminin tarihi geçmişine kısaca göz atmakta yarar vardır. Bu çerçevede Ermenistan eğitim sisteminin tarihini Sovyet öncesi ve Sovyet dönemi olmak üzere iki dönemde değerlendirmek mümkündür.

Ermenistan eğitim sisteminin yaklaşık 1500 yıllık tarihi bir geçmişi olduğu ileri sürülmektedir.[4] Eski çağlarda bile Ermenistan'da iki basamaklı bir eğitim sisteminin olduğu ve genelde kilise ve manastırlara bağlı okullardaki bu eğitimin de 3-4 yıllık olduğu öne sürülmektedir. Bu okullarda okuma yazma ve bazı genel bilgilerin öğretildiği bilinmektedir. Yüksek öğretim seviyesinde ise onuncu ve on birinci yüzyıllarda Sanahin ve Hağpat, on birinci ve on üçüncü yüzyıllarda Ani, on üçüncü ve on beşinci yüzyıllarda ise Gıladzor ve Tatev kentlerinde kurulan okulların önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Bu eğitim kurumlarında doğal bilimler ve toplum bilimleri ile yabancı dil eğitimini de kapsayan çok yönlü bir eğitimin verildiği de ifade edilmektedir.[5]

---

[4] Bkz. "Republic of Armenia, Education System in Armenia", http://www.bibl.u-szeged.hu/oseas/armedu.html , (Son erişim: 15.05.2013).

[5] Ermenistan'ın eğitim sisteminin tarihi geçmişi ile ilgili bu bilgiler şu web sitesinden derlenmiştir: http://akunq. net/tr/?p=15350 (Son erişim: 03.06.2013)

Ermeni eğitim sisteminin temellerinin oluşumunda ve tarihinde önemli bir diğer faktör de Ermeni dili olmuştur. Beşinci yüzyılda rahip Mesrob Maştots tarafından oluşturulan Ermeni alfabesi sayesinde yazıya geçirilen bu dilin gelişim sürecinde üç evreden geçtiği kaydedilmektedir. Bunlar sırasıyla Eski Ermenice (beşinci yüzyıldan on birinci yüzyıla), Orta Ermenice (on ikinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla.) ve Yeni Ermenice'dir (on yedinci yüzyıldan günümüze). Özellikle *grabar* (Գրաբար - "yazı dili") olarak isimlendirilen Eski Ermenice döneminde başta İncil olmak üzere çeşitli dini ve tarihi eserler tercüme edilmiştir. Bu tercümeler aracılığıyla Ermeni eğitim sisteminin gelişimine önemli katkılar sağlanmıştır (Çakmaklı-Mehdiyev ve Deveci-Bozkuş, 2013, 2).

On ikinci yüzyılda edebi dille halk dili arasında ciddi farklılıklar ve ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Özellikle Orta Ermenice'nin Kilikya'daki Ermeni Krallığı'nın resmi dili olmasıyla Eski Ermenice ve Orta Ermenice bir arada kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde resmi belgeler ve az sayıda yeni eserin Orta Ermenice ile yazıldığı, Eski Ermenice'nin ise kilise dili ve klasik yazı dili olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Bu ayrım eğitim sisteminde de kendisini göstermiş ve Anadolu gibi batı bölgelerde Orta Ermenice, bugün Ermenistan'ın bulunduğu doğu bölgelerinde ise Eski Ermenice'nin ağırlık kazanmaya başladığı kaydedilmektedir (Çakmaklı-Mehdiyev ve Deveci-Bozkuş, 2013, 2).

On yedinci yüzyılda bu kez Ermeni Mıkhistaristlerin Ermeni eğitim sisteminde ön plana çıktığı görülmektedir. Gürsoy Şahin (2008, 160-161) Mıkhitaristlerin Ermeni kültürü, edebiyatı, tarihi gibi alanlardaki çalışmalarının yanında gerek Osmanlı ülkesinde gerekse dünyanın farklı bölgelerinde eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunduklarını kaydeder. Venedik merkezli Mıkhitarist cemaatinin Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan Bulgaristan, Macaristan, Yunanistan, Kırım, Kafkaslar, Mısır ve Suriye gibi ülkelerin yanı sıra ileriki dönemlerde ABD, Rusya, İran ve Hindistan gibi Ermenilerin de yaşadığı ülkelerde okullar

açtığını ifade eder. Şahin (2008, 160-161), Mıkhitarist öğrencilere din, dil (en az üç dil), edebiyat, tarih, fizik, kimya, biyoloji, müzik, resim, spor gibi alanlarda eğitim verildiğini kaydeder. Mıkhitarist okulların temel felsefesinin vatanseverlik ve dindarlık olduğunu ifade eden Şahin, bu okulların Ermeni milliyetçiliğinin ve Ermeni kültürünün gelişmesinin yanı sıra Ermenilerin Batı ile ilişkilerin gelişmesine de katkıda bulunduğuna dikkat çeker.

On yedinci yüzyılda Ermenistan'da ise Amrdolu Manastırı'nın bir aydınlanma merkezi olarak öne çıktığını kaydeden Sarafian (2008, 271), bu manastırın mezunlarından biri olan Hovhannes Golod'un 1713'te İstanbul patriği olduğunu kaydeder. Golod'un daha sonraki yıllarda Katolik propagandistlere karşı mücadele ettiğini ifade eden Sarafian, Golod'un Ermeni ruhban sınıfını Latinlerin entelektüellik silahlarıyla donattığını ileri sürer. Golod yönetiminde İstanbul Ermenileri'nin bir dönüşüm sürecinden geçtiğini ve İstanbul'da edebi bir akımın oluştuğundan bahseder. Sarafian (2008, 271) bu aydınlanma sürecinde Mıkitaristlerin eğitim alanındaki etkisinin Latin misyonerlerinin etkisinden daha güçlü olduğunu ileri sürer. Mıkitarist keşişlerin Katolik olmalarına rağmen kendi ulusunu eğitme ve aydınlatma konusunda harekete geçmede daha istekli olduklarını belirtir.

Anne Elizabeth Redgate (1998, 266) on dokuzuncu yüzyılda Ermeni eğitim sisteminde bu kez Amerikan Protestan misyonerlerinin etkili olduklarını kaydeder. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan mezhebine ait kiliselerin kurulmaya başlandığını ve bu kiliseler aracılığıyla Ermenilerin eğitimi için elli dört eğitim kurumunun kurulduğunu kaydeder. Redgate (1998, 268) bu kurumların ilk etapta Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerinde açıldığını ve burada İmparatorluk sınırları dâhilinde ve haricinde yaşayan Ermeni entelektüel sınıfı için bir Rönesans ortaya çıkardığını ileri sürer. Ayrıca bu dönemde misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde Sion, Masis ve Bazmavep (Սիոն, Մասիս, Պազմավէպ) gibi dergi ve gazetelerin de çıkarılmaya başlandığını ifade eder.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeni eğitim sisteminde Mıkhitaristlerin oldukça aktif rol almaya başladıkları görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim faaliyetlerine bakıldığında, bu dönemde genç ve eğitimli Katolik Ermenilerin bir araya gelerek İstanbul'da bir dernek kurdukları ve Ermeniler arasındaki ayrılıkları gidermeye ve hoşgörü anlayışını yaymaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetiminin de Mıkhitaristlerin bu faaliyetlerine genel anlamda sıcak baktığını kaydeden Şahin (2008, 161-165), bu dönemde Osmanlı yönetiminin Mıkhitaristlere manevi desteğin yanı sıra maddi yardımlar da yaptığını belirtmektedir. Bu yardımlarda Ortodoks Ermenilerin bağımsızlık faaliyetlerine karşı Ortodoks olmayan Ermenilerin desteklenmesinin etkisi olduğu söylenebilir.

Ermenistan'da modern eğitim sisteminin ise Rusya'nın on dokuzuncu yüzyılda Ermenistan'ın doğu bölgelerinde etkin olmasıyla birlikte başladığı ileri sürülür. Bu süreçte Tiflis'in bir eğitim ve kültür merkezi haline geldiği, bölgede yüksek okul ve üniversitelerin bu dönemde açılmaya başlandığı kaydedilir. Ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Rus baskısı nedeniyle bu kurumların çoğu kapanmış, ancak yirminci yüzyılın başlarında yeniden açılarak önemli gelişmeler kaydetmiştir.[6]

Yirminci yüzyıla kadar Ermenistan'da eğitim tüm toplumu kapsayacak şekilde yayılmamıştır; bu zamana kadar eğitim daha ziyade din adamları ve üst tabakalardaki insanlar için bir ayrıcalık olarak değerlendirilmektedir. Yirminci yüzyılda ilk defa eğitimin tüm toplum için gerekli olduğunun bilincine varıldığı ve okul, kolej, enstitü ve üniversite gibi binlerce eğitim kurumunun açıldığı görülmektedir. Ermenistan'ın yetersiz finansman ve hükümet desteğine rağmen diğer Sovyet Cumhuriyetleri

[6] Ermenistan'ın modern eğitim sistemine dair bilgiler "Armenia" adlı web sitesinin "Education" başlıklı bölümünden derlenmiştir. http://www.tacentral.com/education.asp (Son erişim: 15.05.2013).

arasında en fazla okur-yazar sayısına sahip olan cumhuriyet olmasının kökeninde eğitime verilen bu önem yatmaktadır.

Ermenistan'da eğitim sisteminin Sovyet döneminde farklı bir süreçten geçtiği görülmektedir. George M. Wilcox'ın "Sovyet Ermenistanı'nda Eğitim" (Education in Soviet Armenia) başlıklı makalesi, Soyvet dönemi Ermenistan'ında eğitim konusundaki gelişmelerin kapsamlı bir şekilde ele alındığı dikkat çekici bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Wilcox (1928, 221), Ermenistan'ın Çarlık döneminde bir tampon bölge olması nedeniyle ülkede tarımsal, endüstriyel ve eğitimsel konularda herhangi bir çaba sarf edilmediğini ve bu sürecin 1921 tarihine kadar devam ettiğini ileri sürer. 1921 yılında Ermeni nüfusunun neredeyse yüzde yetmiş üçünün okuma yazma bilmediğinin ortaya çıkmasıyla birlikte sorunun ciddiyetinin farkına varıldığı belirtilir. Wilcox (1928, 222) anılan dönemde Ermenistan ders kitaplarının hazırlanması görevinin Eğitim Komiserliği tarafından gerçekleştirildiğini, ancak yayınlanması işinin tamamen Siyasi Eğitim Komitesi'nin onayına bağlı olduğunu ileri sürer.

Sovyet döneminde Ermenice, Rusça, Yunanca, Süryanice, Tatarca ve Kürtçe gibi farklı ulusal dillerde de eğitim yapıldığını kaydeden Wilcox (1928, 225-226), Kürtçe ve Süryanice için ayrı bir alfabenin geliştirildiğini kaydeder. Bu dönemde ders kitaplarının yayınlanması ancak Petrograd Bilim Enstitüsü tarafından onaylanması mümkün olabilmektedir. Wilcox (1928, 226) ayrıca Sovyet dönemi eğitim sisteminde kullanılan "karmaşık metod" yönteminin Alman ilköğretim okullarında okutulan "entegre eğitim" ile benzerlik arz ettiğini de ileri sürer.

Sonuç olarak Ermeni eğitim sisteminin yukarıda da değinildiği üzere oldukça köklü bir tarihi geçmişinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede Ermeni eğitim sisteminin özellikle Sovyet öncesi dönemine genel olarak bakıldığında, teoloji, felsefe, dil, edebiyat ve tarih konularında önemli çalışmalar yapıldığı ve önemli kültür ve eğitim merkezlerinin

kurulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Osmanlı döneminde Mıkhitaristlerin ve yabancı misyonerlerin de Ermeni eğitim sisteminin gelişmesi ve şekillenmesinde ciddi rol aldıkları görülmektedir. Bu kapsamda günümüzde Ermeni eğitim sisteminin nasıl bir tarihi geçmişe dayandığının bilinmesi ve bu bilgiden hareketle günümüzde okullarda verilen eğitimin içeriği ve kapsamının anlaşılması önemlidir.

10.5 Tarih Ders Kitaplarında İlkçağ Anlatısında Ermeni Kahramanlık ve Mağduriyet Stereotiplerinin Oluşturulması

İlkçağ anlatılarında Ermeni kahramanlık ve mağduriyet stereotiplerinin nasıl oluşturulduğuna geçmeden önce bu dönemdeki Türk-Ermeni ilişkilerine kısaca değinilmesinde yarar vardır. Mehmet Tezcan "V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği" başlıklı çalışmasında Türklerle Ermenilerin ilk kez beşinci yüzyılda karşılaştıklarını ileri sürer. Tezcan'a (2007, 183) göre Hunlar 363-365 yılları arasında Anadolu'ya doğru bir yağma seferine çıkmışlar ve bu sırada ilk kez Ermeni topraklarından geçmişlerdir. Diğer bir deyişle, beşinci yüzyılın başlarında ise hem ara sıra savaştıkları Sasanileri hem de Sasani topraklarının kuzeyinde yaşayan Ermeni halkını yakından tanıdıkları söylenebilir. Aynı yüzyılın ortalarında Orta Avrupa'ya ilerleyip Roma İmparatorluğu'nu tehdit eden Hunlar Kafkasya'yı da önemsemekteydiler. Nitekim Tezcan (2007, 183) Ermenilerin de Sasani baskısına karşı bir taraftan Doğu Roma İmparatorluğu'na, diğer taraftan da Hun Devleti'ne elçi gönderdiklerinden bahseder. Bu elçilerin yardım talebi üzerine Hunlar Ermenileri desteklemek için bir ordu gönderseler de bu ordu Sasanilerin tuttuğu Kafkas geçitlerini aşamadığından Ermeniler Sasanilere karşı tek başlarına mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Sonunda Ermeni tarihinde son derece önemli bir yere sahip olan ve 451 yılında gerçekleşen Avarayr Savaşı'nda Ermeniler Sasaniler tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmışlardır (Tezcan, 2007, 183).

Tezcan'ın aksine Redgate (1998, 144) de Avarayr Savaşı'nın Hunlarla Ermenilerin ilk karşılaşmaları olduğunu, Sasanilere karşı Romalılardan destek alamayan Ermenilere Hunların destek verdiğini ve önemli başarıların elde edildiğini kaydeder. Avarayr Savaşını Ermeniler açısından bir kahramanlık savaşı olarak da niteleyen Redgate, bu savaşla Ermenilerin dini özgürlüklerini garanti altına aldıklarını belirtir.

Redgate'ın Hun-Ermeni ilişkileriyle ilgili verdiği bir diğer bilgi de Bagratuni Prensi II. Sahak dönemine dairdir. Buna göre yine beşinci yüzyılda Vahan Mamikonyan önderliğindeki bir grup Ermeni, İber isyanına katılır ve isyancılar İncil üzerine yemin eder. Bagratuni Prensi olarak atanan II. Sahak, İberya'ya gönderilen bazı paralı Hun askerleri tarafından takviye edilir. Bazı askeri başarılar elde eden bu askerler İber kralı tarafından bozguna uğratılır ve Sahak ve diğerleri öldürülür (Redgate, 1998, 146).

Ermeni tarih ders kitaplarında da Tezcan'ın yukarıda bahsetmiş olduğu ilk karşılaşmaya benzer bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin beşinci sınıf tarih ders kitabının "Ermenistan'ın İç Özerkliği" (*Հայաստանի Ներքին Ինքնավարությունը* - Hayastani Nerkin İnknavarutyunı) başlıklı bölümünde "Hunlar" (*Հոներ* - Honer) sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir (Barkhudaryan ve Harutyunyan, 2000, 96).

Bu döneme dair anlatılara bakıldığında Avarayr Savaşı döneminde Sasanilere karşı Ermenilerin Hunlarla dayanışmaya girdiklerine dair bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Nitekim Ermeni tarihinde Avarayr Savaşının ayrı bir önemi olduğu ve Ermenilerin bu savaşta yaşadıkları deneyimlerden hareketle "dünyada dinleri uğrunda şehit olan yegâne millet" (Tezcan, 2007, 199) şeklinde bir algıyı dayatmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır:

> "Kuzey Kafkasya Hunları Cora Pahak[7] ve İran'a doğru hareket etmeye hazırdılar. Sasani Persleri sınırlarının güvenliğini hala sağlayamıyordu. Bu sayede Ermenistan geçici olarak siyasi, ekonomik ve dini baskılardan kurtuldu (Barkhudaryan ve Harutyunyan, 2000, 96).
>
> Vardan Mamikonyan Cora Pahak'ı dayanabildikleri kadar korumaya devam etti ve Hunlarla bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre Hunlar, Perslere karşı mücadelede Ermenilere yardım sözü verdi. Ermeni ordusunun zaferleri Ağvank'da[8] büyük coşku uyandırdı. Ağvank ordusu Ermenilerle birleşti ve Perslere karşı ortak mücadele verdi" (5.Sınıf, 2000, 102).

Ermeni tarih ders kitaplarında Avarayr Savaşı anlatılarında Sasanilere karşı Hun-Ermeni dayanışmasının ön planda olduğu ve Sasanilerin düşman stereotipiyle nitelendiği görülür:

> "Avarayr Savaşı'ndan sonra da isyancı hareket azalmadı. Ermeniler ulaşılması zor yerlerle güçlendi ve düşmana kan kaybettiren sürekli saldırılar başladı. Persler Hunlara da büyük zarar verdi, Vardan Mamikon ile yapılan antlaşmaya göre Pers bölgeleri işgal edildi ve tahribata uğratıldı…" (Barkhudaryan ve Harutyunyan, 2000, 103).

Sonuç olarak, Hunların Ermenilerle olan dayanışması Tezcan'a (2007, 199) göre dördüncü yüzyılda başlayıp beşinci yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Hunların Kafkasya ve Anadolu'ya yönelik seferlerinin, Türklerin bölgeyi erken dönemlerde tanımalarında ve bilahare yerleşmelerinde rol oynadığını kaydeden Tezcan, Hunların bu sırada temas kurdukları Ermenilerle gerek siyasî, gerekse kültürel bazı ilişkilerinin olduğunu belirtir. Tezcan (2007, 199), Avarayr Savaşı vesilesiyle Hunların Ermenilere yaptıkları yardımların, daha sonraki asırlarda da artarak devam ettiğine de dikkat çeker.

---

[7] Darband şehri yakınlarında Hazar denizinin kıyı alanında bulunan dar koridorun tarihi ve coğrafi adı.

[8] Bugünkü Azerbaycan'da bir bölge.

Ermenistan tarih ders kitaplarındaki ilkçağ anlatılarında Zolyan ve Zakaryan'a (2008, 789) göre "fatih" imgesi genellikle etnik/dini izler ya da işaretler taşımamaktadır. Bu yazarlar, "fatihler" için "hain, kalleş, zalim" gibi negatif tanımlamalar kullanılsa da bunun aslında dini ya da etnik bir grubu belirlemediği için Ermeni tarihçilerin duygusal davranmadıklarını öne sürmüştür. 1915 Olaylarının kaleme alındığı bölümlerde bile Zolyan ve Zakaryan (2008, 789) yazarların duygularına hâkim olabildiğini ve dini ya da etnik bir ayrıma gitmediklerini, "soykırımın" söz konusu dönemdeki rejim, yani Jön Türkler Yönetimi (Young Turkish Government) tarafından yapıldığının ifade edildiğini, dolayısıyla tüm Türklerin ya da Müslümanların ötekileştirilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını iddia etmişlerdir. Kısacası bu yazarlar (2008, 789) ders kitaplarını hazırlayanların, "dost" ve "düşman" imgesini dini ayırıma göre yapmadıklarını, bu nedenle Romalıları, Persleri, Moğolları, Hıristiyan Bizanslıları, Müslüman Arap Halifelerini ve Osmanlı Türklerini eşit oranda negatif olarak tanımladıkları kaydetmişlerdir.

Sonuç olarak Ermeni tarih ders kitaplarının ilkçağ anlatılarında Türk-Ermeni ilişkilerinin başlangıcına kısaca vurgu yapıldıktan sonra Ermenilerin kendilerinden kat kat güçlü olan imparatorluklara karşı giriştikleri bağımsızlık mücadelelerine dikkat çekildiği görülmektedir. Bu anlatılar imparatorluk yapılarını "düşman" olarak niteleyip onları olumsuz imgelerle tasvir ederlerken, Ermenileri "mağdur" ve "kahraman" olarak tanımlamaktadır. Böylelikle Ermeni-"düşman" çatışması baskıcı rejimlere ya da tiranlıklara karşı özgürlüğün savunulması şeklinde sunulmuştur. Bu sunum sonraki yüzyılların anlatısında da sıklıkla karşımıza çıkacaktır. Bu duruma örnek olarak proje kapsamında Ermenistan'da farklı yaştaki ve şehirlerdeki gençler arasında 2013 yılında gerçekleştirilen anketlerde 9. soruda yer alan "Sizce milletiniz tarih boyunca Türk yönetimine karşı özgürlük/kuruluş mücadelesi vermiş midir?" sorusuna cevap veren öğrencilerin

büyük bir çoğunluğunun "Evet" şıkkını işaretleyerek cevap verdiği görülmektedir (Bkz: Anket soru ve grafiği 9).

10.6 Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk-Ermeni İlişkilerinin Sunulması

> "Üstlendiği yükümlülükler çerçevesinde Rus karargâhı artık Ermeni bağımsızlık güçlerinin yardımına gidecek durumda değildi. Çar'a gönderdikleri raporda sadece Artsakh'taki Ermeni savaşçılarının kahramanlıkları ve azmine karşı (duyulan) şaşkınlık belirtiliyordu" (Melkonyan vd., 2010, 12).

Ermeni tarih ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk-Ermeni ilişkilerinin sunulacağı bu bölüm üç başlık altında incelenecektir. İlk olarak klasik dönemde yani on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı-Ermeni ilişkileri incelendikten sonra ikinci bölümde on dokuzuncu yüzyılda Ermeni bağımsızlık hareketleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bağımsızlık hareketlerine tepkileri analiz edilecektir. Son bölümde ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından bu devletin Osmanlı ve Büyük Millet Meclisi hükümetleri ile ilişkileri ele alınacaktır.

10.7 Klasik Dönemde Osmanlı-Ermeni İlişkileri

> "Ulu Tanrı… Tüm Hıristiyanları ve özellikle halkımızı kurtarmak için kalbinize iman duygusunu ilham etsin… Kurtuluşumuzun sizin kutsanmış ellerinizle gerçekleştirileceği ümit ve inancına sahibiz."
>
> (Ermeni Katolikos Khaçatur Gağatatsi'nin 1663 tarihli, Fransa Kralı XIV. Lyudovikos'a [XIV. Louis] yazdığı mektuptan) (Melkonyan vd., 2010, 7).

Klasik dönemde Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin ders kitaplarındaki yansımalarına bakıldığında ise Ermenilerin Osmanlı yönetimine karşı yürüttükleri ayaklanmaların "bağımsızlık savaşları" şeklinde nitelendirildiği görülmektedir.

Bu bağımsızlık savaşları arasında, on yedinci yüzyılın ortalarındaki Girit Savaşı'na özel bir anlam yüklendiğini söylemek mümkündür. Sekizinci sınıf tarih ders kitabında "*Girit Savaşı ve Osmanlı Vatandaşı Halkların Özgürlük Mücadelesindeki Aktiviteleri*" (*Կրետեի պատերազմը և թուրքահպատակ ժողովուրդների ազատագրական պայքարի աշխուժացումը – Kretei paterazmı yev Turk'ahpatak Joğovrdneri azatagrakan payk'ari aşkhujatsumı*) başlığıyla verilen bu bölümde Ermenilerin Osmanlı idaresine karşı diğer devletler ile işbirliği yaptıkları hususu açık bir biçimde ortaya konmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik arasında başlayan savaşın Ermeni toplumunu umutlandırdığı vurgulanmıştır (8. sınıf, 2007, 7). Buna göre, Ermeniler Venediklileri destekleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaştan yenik ayrılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Tarih ders kitaplarında Ermenilerin Osmanlı yönetimine karşı mücadele etmeye hazır olduklarına dair Papalık ve Venedik'e mektuplar yazdığına da yer verilmiştir: "Katolikos aynı zamanda Papalığa ve Venedik'e de mektuplar yazdı. Bu mektuplar dışında kendisi de savaş alanını ziyaret ederek, Venedik ordusunun komutanıyla müzakereler yürüttü" (8.Sınıf, 2007, 7).

Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avrupalı müttefiklerle birlikte yürüttüğü mücadelenin Ermeni burjuvazisi tarafından desteklendiği ve Ermenilerin müttefiklerine verdikleri teminatlar da ders kitaplarında yer almıştır:

> "…Ermeni ticaret burjuvazisi temsilcileri Türk karşıtı mücadele örgütlenmelerine katılıyorlardı. Ermeni kökenli tüccar Mahtesi Şahmurat yaklaşık 20 yıldır bu özgürlük mücadelesinin içindeydi. O 1666 tarihinde Paris'e giderek Fransız bir üst düzey yöneticiye Ermenilerin ve Rumların, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlikte hareket edeceğine dair teminatta bulundu. O, böyle bir teklif ile Kral XIV. Lyudovikos'a [XIV. Louis] gitti ve sonra bir Ermeni delegasyonuyla beraber müzakereleri devam ettirmek için yeniden Paris'e geldi." (Çobanyan vd., 2007, 7).

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütülen faaliyetlerde sadece Ermeni halkı, siyasetçileri ve tüccarları değil, din

adamlarının da önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Ders kitaplarında da bu konuya geniş yer verilerek din adamlarının bu mücadeleyi geniş alana yaymaya çalıştığı da yer almıştır: "Eski Akhtamar Katolikos'u olan Vartapet Hovhannes Tütüncü de delegasyon kadrosundaydı. O daha sonra, Türk karşıtı mücadeleye Etiyopya'yı da dâhil etmek için Etiyopya'ya geçti." (Çobanyan vd., 2007, 8).

Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinde önemli bir nokta da Ermenilerin yaratmaya çalıştığı imaj olmuştur. Nitekim ders kitaplarında Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu hakkında olumsuz bir imaj yaratarak Batılı devletleri İmparatorluğa karşı birlikte hareket etmek için ikna etmeye çalıştığı net bir biçimde ifade edilmiştir:

> *"…*Ermeni milletinin önde gelenleri çeşitli yollarla Batıyı Türk karşıtlığına ikna etmeye çalışıyorlardı. Bu tip bir örnek başvuru da Vardapet Aristakes tarafından Papa'ya yapılmıştı. O, Çin'de öğrendiği yeni çeşit silahları yaratmak ve denemek için böyle bir başvuru da yapmıştı. Yaratacağı bu silaha karşı "hiçbir kale, dağ, kanyon, deniz, arazi, süvari grubunun ve askerlerin, bilinen hiçbir şeyin karşı koyamayacağından" bahsediyordu. [Ancak] Siyasi gündemde olan değişiklikler bu tip bir çalışmaya mahal vermemişti…" (Çobanyan vd., 2007, 8).

Bu diplomatik mücadelenin sonucunda Ermeniler ile Batılı devletler arasında ciddi bir işbirliğine gidildiği konusunda ders kitaplarında verilen bilgiler dikkat çekicidir:

> "Fransa çok geçmeden Türkiye'yi koruyacak politikayı kabul etti. Ermeni siyasi güçleri Türk karşıtı olan Avusturya, Macaristan, Almanya ve Polonya'yla işbirliği yapmaya mecbur kalmışlardı. Türkiye'nin, Macaristan ve Avusturya'ya karşı saldırgan seferleri, orada bulunan yerli Ermeni önde gelenlerini de harekete geçirmişti. Onlar, silahla ve istihbarat çalışmalarıyla Viyana ve Budapeşte savunmalarına katılmışlardı" (Çobanyan vd., 2007, 8).

Klasik döneme dair tarih ders kitaplarında Ermenilerin Osmanlı yönetimine karşı verdiği bir diğer mücadele de

"Artsakh'da Hareketin Genişlemesi (Շարժման ծավալումը Արցախում – Şarjman Tzavalumı Artsakhum)[9] başlıklı bölüm altında verilmiştir. On sekizinci yüzyılda Karabağ üzerinde yaşanan bu mücadele Ermeni tarihinde "en kalıcı ve en örgütlü direniş" olarak kaydedilmiştir:

> "…Türk askerleri Artsakh'da en kalıcı ve örgütlü direnişle karşılaşmıştı. 1724 yılında Artsakh kurtuluş kuvvetleri Gandzak'taki Müslümanlarla, Türk ordularına karşı ortak mücadele konusunda bir antlaşma imzaladılar. Artsakh ordu komutanları İranlı yetkililere de Osmanlı ordularına karşı mücadelede işbirliği önerileri yaptı. Birleşik Artsakh melikleri[10] kendi ülke ve insanlarını, imha ve dış saldırılara karşı savunma direnişine hazırlandılar" (Melkonyan vd., 2010, 12).

Artsakh mücadelesi Ermenilerin İran ve Rusya gibi ülkelerden yardım istemesi ve bu konuda gördükleri desteğin anlaşılması açısından da önemlidir. Nitekim Ermenilerin Türklerle giriştikleri mücadelelerde üçüncü ülkelerin savaşlara taraf olmasıyla Ermenilerin umutlanmaları sıkça işlenen bir tema olmuştur;

> "… Ermeni kökenli İvan Karapet de Rusya'nın Ermeni mücadelesi için yardım vaadiyle Rusya'dan Artsakh'a geldi. Bu Ermeni yönetimini da daha da umutlandırdı. 1725 yılının Mart ayında, üç Türk bölüğü Artsakh'ın Varanda bölgesini işgal etti. Ermeni ordusu kayıpları önlemek için Artsakh'taki… [Osmanlı birliklerini]… geceleyin ani bir baskınla imha ettiler. İki Türk paşası öldürüldü, üçüncüsü ise yakalandı. Türk ordusunun imhası ve Ermeni güçlerinin bu önemli zaferi her yerde büyük yankı uyandırdı, Ermenilerin kendine güvenini ve verimliliğini arttırdı. Türk birliklerinin Artsakh'a karşı bir sonraki saldırısı da

---

[9] Karabağ'ın Ermenicedeki adı Artsakh'tır.

[10] Ermenicede մելիք (Melik), Ermeni soyluları için kullanılan bir unvandır. Geç Ortaçağ'dan başlayarak on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar, Erivan, Kars, Nahçıvan, Sevan, Lori, Karabağ, Tebriz ve Syunik bölgelerinde yaşayan Ermeni beyleri için kullanılmaktadır. Tanınmış soylu Ermeni melikleri arasında Israel Ori (1658–1711), David Bek (d. 1728), Valerian Madatov (1782–1829), Count Loris-Melikov (1825–1888) ilk sırada gelir. Daha detaylı bilgi için bakınız: George A. Bournoutian, *The Armenian People from Ancient to Modern Times*, Mazda Pub., California, 2005, s. 210-211.

başarısızlıkla sonuçlandı. 1726 yılında Osmanlı ordularının Şuşi'yi ele geçirmek için inatçı saldırıları, Ermenilerin sert direnciyle karşılaşarak, başarısız oldu. Sekiz günlük çarpışmaların ardından Türkler, sekiz yüz asker kaybederek, Gandzak'a [Gence] geri çekilmek zorunda kaldılar. Gerçekleşen kayıplardan sonra Türk askerleri sürpriz bir saldırı taktiği seçtiler. Osmanlı Ordusu'na karşı mücadelede Ermeni kurtuluş güçlerinin bir kısmı, Rusya tarafından söz verilen yardımı alamadıklarından daha fazla kan dökülmesini önlemek için Türklerle müzakereyi tercih ettiler. Rus-Türk anlaşmasının imzalanmasını öğrenmesiyle birlikte, Türklerle uzlaşma düşüncesine yönelen Hasan Celalyan 1728 yılında öldü. Yüzbaşıları Avan ve Tarkhan önderliğinde Ermeni ordusunun bir kısmı, Rus ordusuna katıldı. 1729-1731 yıllarında Türk işgaline karşı mücadele Gülistan kalesinde askeri lider İbrahim'in komutanlığında devam etti. Ermeni halkı, silah bırakmamış ve kurtuluş mücadelesi devam etmiştir…" (Melkonyan vd., 2010, 13).

Klasik döneme dair Ermeni tarihinde Osmanlı idaresine karşı verilen bir diğer önemli savaş ise Halidzor Kalesi kuşatması olmuştur. Nitekim ders kitaplarında bu konuya diğerlerine oranla daha geniş yer verildiği görülmektedir. Halidzor Kalesi kuşatması İran'ın söz konusu dönemde Ermenilere verdiği silah desteğini de ortaya koyması bakımından önemlidir:

"…Ayrıca, Türk baskınına direnmek için Şahın emriyle İranlı yöneticiler Davit Bey'e ve Ermeni hükümetine silahlı yardım vermek zorunda kaldılar… Türk orduları Erivan'ı ele geçirdikten sonra, Syunik ve Atrpatakan'a doğru yöneldiler. Onlar bazı Ermeni yerleşim yerlerini ele geçirmeyi başardı. Davit Bey askerleriyle birlikte güçlendirilmiş Halidzor kalesine[11] vardı. Mart 1727'de Türkler Halidzor'u kuşattılar. Ermeni kuvvetlerinin başarısıyla birlikte düşmanın durmaksızın süren saldırıları önlendi. Kuşatılmış Ermeni savaşçıları, çok sayıdaki Türk askerini surlardan aşağı attılar. Kale komutanlığı, ablukayı sona erdirmek ve taarruza geçmek için kuşatmayı kırmaya karar

[11] Syunik bölgesinde yer almaktadır.

> verdi…" (Melkonyan vd., 2010, 14-15). Davit Bey (Doğum Tarihi Bilinmiyor-1728), (Çobanyan vd., 2007, 15).

Halidzor Kalesi kuşatması sırasında kalenin Ermeni komutanları tarafından askerlere yöneltilen komutlar oldukça dikkat çekicidir. Buna göre Mkhitar ve Ter-Avetis adlı Ermeni komutanlarının askerlerine seslenişlerinde Türkler için "ecel" sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir:

> "…Mkhitar ve Ter-Avetis Ermeni askerlere seslendi: "Cesur olun, korkmayın, bizi takip edin, eğer ecelimiz [bize] ulaşmış ise, cesurca ölelim, çünkü surların dışında cesaretle ölmek, burada, gözlerimizin önünde ailelerimizin ve dostlarımızın ölümünü görmekten daha iyidir" (Melkonyan vd., 2010, 14-15).

Kitapta verilen bilgilere göre Ermeni komutanlarının askerlerine yönelik yukarıdaki seslenişlerinin etkili olduğu ve askerlerin bu çağrının ardından saldırıya geçtikleri şöyle ifade edilmiştir: "Onları üç yüz silahlı asker izledi. Kalenin dışında fark edilmeden [düşmanı] kuşatarak düşmana ani bir baskınla saldırdılar. Panikleyen düşman askerleri, büyük kayıplar vererek, kaçmaya yöneldi." (Melkonyan vd., 2010, 14-15)

Yukarıdaki cümlelerde kullanılan "düşman" sözcüğünden Türk askerlerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca pasajın devamında bir kez daha Osmanlı Ordusu'nun askeri açıdan Ermeni ordusundan daha güçlü olsa da yenilgiye uğradığı ve kaçtığı teması tekrar edilmiştir:

> "…O gün Ermeni silahlı birlikleri çok az iken, Osmanlı ordusu 13.000 kişilik bir askeri birlikten oluşuyordu. Düşmandan 148 bayrak ve ordusunun tüm ganimeti ele geçirildi. Askeri liderler Mkhitar ve Ter Avetis komutasındaki Ermeni askerleri, düşmanı izleyerek, daha önce Türkler tarafından fethedilen Meğri'ye[12] saldırıya geçti. Ermeni askerleri Meğri'yi özgürleştirdi ve düşmana karşı tam bir zafer kazandılar.

---

[12] İran sınırına yakın Ermenistan'da Syunik bölgesinde yer alan bir şehirdir.

> Halidzor ve Meğri zaferleri Ermeni askerlerine yeni bir ivme sağladı…" (Melkonyan vd., 2010, 14-15).

Ancak bu bölümün sonunda Ermenilerin yenilgiye uğradığı ve bu yenilginin Ermenilerin kendi aralarında meydana gelen fikir ayrılıklarından kaynaklandığı şöyle öne sürülmüştür;

> …1728 yılında Davit Bey öldü. Kapan[13] şehrinin askeri komutası Türk işgalcilere karşı mücadelenin önderliğini sürdüren askeri lider Mkhitar'a geçti. Türk ordusu, kayıplara odaklanmaktan vazgeçti ve yeniden Syunik'e saldırdı. Ermeni birlikleri komutasında mücadelenin ilerlemesine olumsuz yansıyan bir bölünme de oldu. Halidzor Kalesi yeniden kuşatıldığı zaman askeri lider Mkhitar, kaleyi korumaya devam etmeyi ve düşmanı yormayı talep etti, Ter-Avetis ise Türklere güvendi ve onlarla müzakere yolunu tercih etti… (Melkonyan vd., 2010, 14-15).

Bu metinde Türklerin Ermenileri kandırarak yendiği anlamında bir takım ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadeler metnin devamında da tekrarlanmaktadır:

> "…Askeri lider Mkhitar geceleyin kaleden uzaklaşmak zorunda kaldı. Türkler kaleyi ele geçirdi, geriye kalan Ermeni nüfusunu orada yağmaladı ve öldürdü. Halidzor'un çöküşünden sonra askeri lider Mkhitar, kısa bir süreliğine Ermeni güçlerinin büyük bir kısmını birleştirmeyi başarması ve Türklere karşı bir dizi başarılı saldırılar düzenlemesine rağmen, isyancı kuvvetleri durdurmak mümkün olmadı. 1730 yılında … Khndzoresk'e dönüş yolunda, askeri lider Mkhitar işkence edilerek öldürüldü…" (Melkonyan vd., 2010, 14-15).

Ermenilerin Osmanlı/Türk ordularına karşı mücadelede üçüncü devletlerden yardım talep ettiği ve çoğunlukla da bu yardımları aldığına daha önce de değinilmişti. Bu konu on birinci sınıf ders kitaplarında da tekrar edilmektedir:

---

[13] Syunik bölgesinin merkezinde bir şehir.

> "…İran'da Afgan ve Türk fetihlerine karşı verilen mücadelenin önderi komutan Nadir Afganları yenmeyi başardı ve onları ülke dışına sürdü. Bir dizi savaşta İran ordusu Türk askerlerini de yendi. Türk askerlerine karşı mücadelede Nadir de Ermeni güçleri tarafından desteklenmekteydi. Nadir, Ermeni halkına yardımseverliğini göstermek için Eçmiadzin'i ziyaret etti ve ayine katıldı…" (Melkonyan vd., 2010, 16).

Ermeni tarih ders kitaplarında klasik döneme dair sunulan anlatılardan hareketle özellikle İran ve Ermeni halkları arasında Türklere karşı tarihi bir işbirliğinin mevcut olduğu söylenebilir. Farklı dinlere mensup olmalarına rağmen iki toplum arasındaki işbirliğinin vurgulandığı bir diğer bölümde de şu ifadelere yer verilmektedir:

> "…Uzak görüşlü bir siyasetçi ve diplomat olarak Nadir, yerel halkın sempatisini kazanmanın ve onların gösterdiği yardımın, Türk karşıtı mücadeledeki önemini çok iyi anlıyordu. Haziran 1735'te İran ve Osmanlı askerleri arasında Yeğvard[14] köyü yakınlarında, Osmanlıların ağır yenilgiye uğradığı yerde büyük savaş başladı. Ermeni askerleri ve milisleri de İran ordusunda Türklere karşı savaşıyorlardı. Türk komutanları [savaşın sonunda] askerlerini Güney Kafkasya'dan çıkarmak zorunda kaldı…" (Melkonyan vd., 2010, 16).

Ders kitaplarında Ermenilerin İran ve diğer devletlere verdiği desteklerin çoğu zaman başarılı sonuçlar elde edilmesini sağladığı vurgulanmıştır. Örneğin İran ordusuna sağlanan destek sayesinde İran'ın Güney Kafkasya'da hâkimiyeti ele geçirdiğine şöyle değinilmiştir: "1736'da Erzurum'da İran ve Türkiye arasında varılan antlaşmayla Türkiye, yeniden Doğu Ermenistan'da ve Doğu Gürcistan'da Fars hâkimiyetini kabul ediyordu." (Melkonyan vd., 2010, 17)

Türklere karşı mücadelede İran ve Rusya'nın yanı sıra yardım istenen bir diğer devlet de Gürcistan olmuştur. On

[14] Ermenistan'ın Kotayk bölgesinde bir şehir.

sekizinci yüzyılın ortalarında Osmanlılara karşı Gürcistan ile ittifak arayışından ve Ermenilerin bu dönemde yaşamış en önemli devlet adamı ve diplomatlarından biri olan Hovsep Emin'in bu ittifakı gerçekleştirme çabalarından şöyle bahsedilmiştir:

> "Batı Avrupa'da Hovsep Emin'in Faaliyetleri:
> Hovsep Emin, 1726'da İran'ın Hemedan şehrinde doğmuş, onun ailesi Kalküta'ya taşınmıştır. O, nasıl ki İran-Türk boyunduruğuna bağlı Ermeni halkının durumuna aşina olmuşsa, aynı şekilde Hindistan'da zor durumda olan Ermeni tüccarların durumuna da şahit olmuştur... 1759'da H. Emin Ermenistan'a gelmiş, orada hüküm süren şartlara tanık olmuştur. O, Türk yönetimine karşı kurtuluş mücadelesinin sadece herhangi bir komşu gücün desteğiyle başlayabileceğine ikna olmuştur. Böyle bir potansiyel müttefik ise Rusya veya Gürcistan olabilirdi..." (Melkonyan vd., 2010, 19).

Sonuç olarak İstanbul'un fethiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler için yeni bir sürecin başladığını söylemek mümkündür. Klasik dönemde gerek Fatih Sultan Mehmet'in, gerekse Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi diğer Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin Ermenileri büyük kentlerde toplamaya yönelik önemli adımlar attıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra klasik dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere dini ve siyasi imtiyazlar da verdiği anlaşılmaktadır.

Ermeni tarih ders kitaplarında ise klasik döneme bakıldığında daha ziyade Ermeni "kahramanlık" stereotipinin ön planda olduğu görülmektedir. Bu döneme dair Türk/Osmanlı için kullanılan nitelemelerde "düşman, işgal eden, talan eden, kuşatan, boyunduruk altına alan, istila eden, baskıcı, saldıran, katleden, abluka altına alan, diktatör, sayıca çok olmasına rağmen başarısız, orantısız güce sahip, engeller koyan, göç ettiren, despot, tecavüz eden, zorba" vb. imgeler kullanılmıştır. Buna karşın Ermeniler için ise "kahraman, azimli, olağanüstü güçlü, dindar, sayıca az olmasına rağmen güçlü, dayanıklı, silahla bastırılması mümkün olmayan, özgürlüğüne düşkün,

haklarını ve topraklarını korumak için silaha sarılan" vb. imgelerin kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak anılan sözcüklerden de anlaşılacağı üzere bu döneme dair ders kitaplarında olumsuz ve mağdur eden bir Türk/Osmanlı imgesine karşılık mağdur edilen ve pozitif bir Ermeni imgesi yer aldığını söylemek mümkündür. Bu konuyla ilgili olarak Ermeni gençleri arasında 2013 yılında gerçekleştirilen ankette yer alan "Soru 10: Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan halklar için nasıl adlandırılmalıdır?" sorusuna verilen cevaplara genel olarak bakıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğunun "Osmanlı boyunduruğu" şıkkını işaretledikleri görülmektedir. Bu çerçevede özellikle Soru 12: Sizce atalarınız Osmanlı yönetimine karşı nasıl bir tavır takınmıştır?" sorusuna verilen "Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir" cevabının seçilmesi de öğrencilerde "mağduriyete karşı direndikleri" yönünde bir algının hakim olduğunu ortaya koymaktadır. Yine "Soru 13: Osmanlıların hâkimiyetleri altında bulunan halklara etkileri nasıl olmuştur?" başlıklı onüçüncü soruya öğrencilerin büyük orana "çok olumsuz" ve "olumsuz" şıklarını işaretlemesi bilinçaltında olumsuz ve mağdur eden bir Türk imajına işaret eden önemli göstergelerdendir. (Bkz: Soru 10, 13)

10.8 Ermeni Bağımsızlık Hareketleri ve Osmanlı İmparatorluğu

> "Türkler Ermenilere Sevan'da yüzmek için yer verdi, ancak dışarıya çıkmak ve kurulanmak için yer vermedi" (Barkhudaryan vd., 2008, 8).

Ermeni bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkmasında Fransız İhtilali ve bu ihtilalin neticesinde dünyaya yayılan milliyetçilik fikirleri ile misyonerlik faaliyetlerinin en önemli nedenler olduğu söylenebilir. Tam da bu noktada bu bağımsızlık hareketlerinin Ermeni tarih ders kitaplarında Ermeni tarihçiler tarafından nasıl anlatıldığının incelenmesi oldukça önemlidir. Ders kitapları Osmanlı/Türk imgelerini giderek artan bir olumsuzlukla sunarken, Ermenilerin kahramanlığına ve özgürlük arayışı içinde olduklarına yapılan vurgu o derecede

olumlanmıştır. Örneğin sekizinci sınıf ders kitabında "XX. Yüzyılın Başında Batı Ermenistan" (Արեվմտյան Հայաստանը XX Դարի Սկզբին – Arevmtyan Hayastanı XX Dari Skzbin) başlıklı bölümde bağımsızlık hareketlerinin yayılması konusuna yer verilirken Osmanlı yönetimi için "diktatör" ve II. Abdülhamid için ise "katliam yapan" gibi nitelemelerin kullanıldığı görülmektedir:

> "Arakelots Manastırının Savaşı:
> 1890'lı yıllarda Sultan II. Abdülhamid tarafından toplu katliamlarına tabi tutulan Batı Ermeniliğinin tekrar Osmanlı diktatörlüğüne karşı çıkamayacağı ve kendi davasıyla ilgilenemeyeceği zannedilmekteydi." (Çobanyan vd., 2007, 111)
> Muş'taki Kutsal Arakelots (Havariler) Manastırından Genel Bir Görünüm" (Çobanyan vd., 2007, 111).

Yukarıdaki pasajda da görüldüğü üzere, Osmanlı idaresine karşı yapılan savaşların bir tür "diktatörlüğe başkaldırı" olarak değerlendirildiği ve bu yolla bu savaşların gerekliliğine dikkat çekilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Aynı konunun devamında bu kez savaşın özgürlük için yürütüldüğü şöyle ifade edilmiştir:

> "…Fakat Batı Ermenileri özgürlük düşüncesini terk etmemişlerdi. Yeni çıkışlardan sakınıyorlardı, Türk iktidarı da bu tür özgürlük hareketlerine engeller koymuştu. Bu amaçla Osmanlı yönetimi Kafkaslardaki çok sayıdaki Müslüman topluluğunu Batı Ermenistan'a göç ettirdi. Ermeni nüfusuna yalnızca kendi haklarını korumak amacıyla silahlı mücadele çaresi kalıyordu" (Çobanyan vd., 2007, 111).

Metinde dikkat çeken bir diğer husus da Ermenilerin yaşadıkları yerlere Müslümanların yerleştirildiğinin ifade edilmesidir. Bu yolla aslında Ermenilerin savaşmak dışında başka bir çarelerinin kalmadığı ve Ermeni isyanlarının haklı nedenlere dayandığı vurgulanmaktadır. Dahası Osmanlı yönetiminde yaşayan Ermenilerin aslında "ciddi bir sıkıntı içinde olduklarından" savaşma ya da mücadele yoluna girdikleri mesajı net bir şekilde öğrenciye aktarılmaktadır. Metinlerde dikkat

çeken bir diğer husus da Ermeni askerleri için sık sık "Հայդուկ"[15] (Hayduk) kelimesinin kullanılması olmuştur. Tarih ders kitaplarında Hayduklar sayıca az olsalar bile sürekli yenileri geldiğinden devamlılık arz ettiklerine dair vurgular dikkat çekicidir. Daşnak Partisi'nin de söz konusu Hayduklar arasında olduğu ve Osmanlı idaresine karşı mücadele ettiği ders kitaplarında şöyle ifade edilmektedir: "Ölen Haydukların yerine yenileri gelmekteydi. Osmanlı despotizmine karşı devam eden bu hareketi artık Ermeni partileri özellikle de Daşnaktsutyun yönetiyordu." (Çobanyan vd., 2007, 111)

Metinlerde dikkat çeken bir diğer husus da zaman zaman konular arasında yapılan geçişlerde yaşanan kopukluklar olmuştur. Nitekim yukarıdaki paragrafın hemen ardından "Ağbyur Serob'un katli…" cümlesinin kullanıldığı ancak Serob'un kim tarafından ya da nasıl katledildiği bilgisine yer verilmediği görülmektedir. Öte yandan söz konusu "katlin" Batı Ermenileri için bir kırılma noktası olduğu ve bir bakıma Batı Ermenilerini bir çatı altında topladığına şöyle vurgu yapılmaktadır;

> "…Ağbyur Serob'un katlinden sonra, Batı Ermeniliğinin savunma mekanizması Muş'ta Andranik ve Hrayr tarafından yönetiliyordu. Andranik 37 askeriyle halk savaşı ruhunu yükseltmek amacıyla Muş şehrinden uzak olmayan Arakelots Manastırında konuşlandı. Benzer bir meydan okumayla Andranik ve Govorg Çavuş mücadelenin devam ettiğini gösteriyorlardı…" (Çobanyan vd., 2007, 111).

---

[15] Hayduk (Հայդուկ) sözcüğünün tam Türkçe karşılığı bulunmamakla birlikte Türkçede Mehmetçik olarak Türk askerleri için kullanılan sözcük gibi olduğu söylenebilir. Ancak Türkçede Mehmetçik isminin dini bir boyutu yani aynı zamanda Muhammet peygamberin askeri anlamı da taşıdığı göz önünde bulundurulduğunda Hayduk için böyle bir anlamın olmadığı görülür. Fakat aynı zamanda Ermeni tarih ders kitaplarında, Ermeni mitoloji ve efsanelerinde ayrıca şiir ve bazı destanlarda Hayduk kelimesinin kullanıldığını söylemek mümkündür. Bkz. http://www.findarmenia.com/arm/history/24/466/467 (Son erişim: 15.05.2013). Ders kitaplarında kullanılan Hayduk sözcüğü Ermeni askeri, Ermeni fedaisi, Ermeni gönüllü askeri anlamında kullanıldığı söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gerilla savaşı yürütmüş ve Ermenilerce bir askeri lider olarak kabul edilmiş olan Ağbyur Serop, 1864-1899 yılları arasında yaşamıştır. 1890'lı yılların en görkemli fedaisi olarak bilinir. Bitlis Vilayeti'nde doğan Serop, 1891 yılında, iki Kürt aşireti ile çarpışmasından sonrası Romanya'ya kaçmış katlettiği kişilerin yakınları tarafından takip edildiği için sık sık yer değiştirmiştir. Bir süre sonra İstanbul'a yerleşen Serop, burada Taşnaklara katılarak yirmi yedi kişilik bir grupla 1895 yılı sonunda Doğu Anadolu'ya dönmüş ve burada Türklere karşı silahlı mücadeleye başlamıştır. Kürt ağalardan olan Bşare Halil tarafından öldürülen Serop'un Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadeleleri Ermeniler arasında ciddi bir birleştirici etkiye sahip olmuştur. Örneğin Andranik Paşa'nın anılarında Serop'un gerilla örgütünün, Batı Ermenistan kurtuluş ordusunun çekirdeğini oluşturduğu ifade edilmiştir. Dahası Serop için Ermeniler tarafından birçok türkü yazıldığı ve hatta Serop'un mitolojik Ermeni tanrısı Vahakna bile benzetildiği kaydedilmiştir (Çelebyan, 2003, 77-78).

Çelebyan Ermeni bağımsızlık mücadelesinin en önemli isimlerinden biri olan Andranik Paşa'nın Serop'tan nasıl etkilendiğini şöyle açıklamaktadır:

> "...Serop Ağbyur'un eli altında, Sasun dağlarının yamaçlarında büyüyen, Serop'un yöntemleriyle eğitilerek şekillenen Andranik yüzyılın başlarında Ermeni Devrimci Hareketi'nin tartışılmaz önderi durumuna geldi. Otuz yıllık zorlu, tozlu ve kanlı bir yolu aşan Ermeni Kurtuluş Hareketi'nin milli kahramanı oldu."

Ders kitaplarında sık karşılaşılan bir diğer mesaj da Osmanlı/Türk ordularının sayıca az olan Ermeni güçlerine orantısız güç kullandığı yani eşit olmayan kuvvetlerin çarpıştığı hususu olmuştur. Bu durum aşağıdaki metinde şöyle detaylandırılmaktadır:

> "...1901 yılında Kasımın 3'ünde askerler Arakelots Manastırı'na ulaştılar. Onlara 20 silahlı köylü daha katıldı.

> Onlar birleşerek manastırı güçlendirme görevlerini üstlenmişlerdi. Osmanlı yönetimi, bundan haberdar olarak manastırda bulunanları cezalandırmak için ordu gönderiyordu. Türk askerleri ve onlarla birleşen Müslüman silahlı gruplar manastırın etrafını kuşattılar. Karşılıklı çarpışma başladı. Hükümet güçleri sayıca fazla olmalarına rağmen manastıra girmeyi başaramamışlardır. Birçok Türk askeri manastırı ele geçirmeye çalışırken ölmüştür. Ermenileri silah gücüyle bastırmanın mümkün olmadığını gören Türk komuta kademesi onlarla müzakere ederek kendi taleplerini gerçekleştirmeye çalışmıştır" (Çobanyan vd., 2007, 111).

Yukarıdaki pasajdan da anlaşıldığı üzere orantısız güç kullandığı öne sürülen Türk tarafının buna rağmen Ermeni güçlerini çoğu zaman yenemedikleri, bu yönüyle Ermeni askerlerinin daha üstün meziyetlere sahip olduğu ya da daha güçlü olduğuna vurgu yapıldığı söylenebilir. Ayrıca Türk askerlerinin Ermenilere karşı tek başlarına savaşmadıkları, başka Müslüman grupların da onları destekledikleri ve buna rağmen başarılı olamadıkları mesajı da verilmektedir.

Ders kitaplarında Osmanlı yönetimi altında yaşayan Ermenilerin ekonomik yapılarına dair doğrudan bilgi vermek yerine daha ziyade Osmanlı yönetiminin vergileri nasıl arttırdığı ve Ermenilerin ekonomik durumunun nasıl bozulduğuna dair bir takım metinlere yer verilmektedir. Bu kapsamda Ermenilerin Osmanlı yönetimine karşı yürüttükleri savaşların temel nedenleri arasında vergi düzenindeki bozukluklar da sayılmaktadır:

> "Arakelots Manastırına giren hükümet heyetine Andranik kendi taleplerini iletti.
>
> Siyasi tutukluların serbest bırakılması,
>
> Onluk [Aşar vergisi] vergilerin Ermeni köylüler vasıtasıyla toplanması,
>
> Kürtlerin işgal ettiği köyleri sahiplerine geri vermek,
>
> Ermeni yerleşim birimlerini işgal eden Kürtlerin silahsızlandırılması
>
> Mevcut taleplerden sadece birincisi kabul edilmiştir. Hapisten 31 Ermeni tutuklu serbest bırakılmıştır. Fakat heyetin

> uzaklaşmasının ardından tekrar çatışmalar başlamıştır ve mücadele güçlenerek devam etmiştir. Türklerin arka arkaya yaptıkları saldırılar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Karşı taraf Ermenilerin savunmasını yaramamıştır. Türklerin askeri kampında birden salgın başladı. Ermenilerin durumu da ağırdı, çünkü cephaneleri tükenmek üzereydi. Bu nedenle Andranik ve silah arkadaşları kuşatmayı yarma kararına vardılar. 1901 yılının 27 Kasım'ında karla kaplı bir gece, kendilerini beyaz çarşaflarla gizleyerek, askerler Manastırdan dışarı çıkmayı ve uzaklaşmayı başarabildiler. Arakelots Manastırı mücadelesi geniş yankı buldu … Hamidiye alaylarının yeni kırımları Batı Ermeniliğinin özgürlük mücadelesi ruhunu söndürememiştir. Ermeni güçlerinin toparlanma süreci başlamıştır. Batı Ermenistan'da öz savunmayı gerçekleştirebilme adına yönetim merkezi oluşturulmuştur…" (Çobanyan vd., 2007, 112).

Dokuzuncu sınıf tarih ders kitaplarının bazı bölümlerinde ise Ermenistan ekonomisinin bozulmasında Türklerin saldırılarının ve onlara yardım eden Tatarların etkili olduğuna dikkat çekilmiştir. Burada Tatarlardan kasıt Azerilerdir. Nitekim söz konusu dönemde bölgede bir Tatar varlığından bahsetmek güçtür. Aşağıda da örnekleneceği üzere tarih ders kitaplarının çeşitli bölümlerinde Türk saldırılarında Tatarların da Türklere yardım ettiği konusu sıkça tekrarlanan bir hususdur:

> "…Birinci Dünya Savaşı ve Türklerin saldırısı dışında ekonomi zaten çöküntü halindeydi. Türk-Tatar ablukası sonucu dış bağlantı kesilmişti, malların düzenli ihracat ve ithalatı gerçekleşmiyordu… Türk-Tatar tecavüzleri ve katliamları nedeniyle on binlerce Ermeni Ermenistan'a göç etti." (Barkhudaryan vd., 2008, 11)

Tarih ders kitaplarında sıkça üzerinde durulan hususlardan biri de Ermenilerin zorla din değiştirmeye zorlandıkları ama din değiştirmektense ölmeyi göze aldıkları yönündeki vurgu olmuştur:

> "…İnanç ve ulusal kültür özgürlük için mücadelede önemli bir önkoşul olarak rol oynadı. Yabancı hâkimiyetinde Ermeni halkı dinini değiştirmektense genellikle ölmeyi tercih ederek yabancı inancı reddediyordu…" (Çobanyan vd., 2007, 7).

Ermeni bağımsızlık hareketlerinin önkoşulları üzerinde durulan bir diğer bölümde Ermenilerin isyan etmesinin nedenleri iç ve dış nedenler olarak ikiye ayrılarak sunulmaktadır:

> "Ermeni Halkının Özgürlük Mücadelesinin Önkoşulları:
> 17. yüzyılın ikinci yarısı Ermeni tarihinde ulusal özgürlük mücadelesiyle bilinir. Ermeni özgürlük mücadelesi iç ve dış önkoşullarla şekilleniyordu. İç önkoşullar arasında en önemlisi Ermeni öz bilincinde yüzyıllar önce kaybolan devlet yapısını yeniden kurma hissiydi. Yabancıların zorlu boyunduruğu Ermeni gerçekliğinde giderek daha fazla tahammül edilemez bir hale dönüşüyordu, giderek artan vergiler ve kanunsuzluklardan dolayı halk yoksulluğun sınırına gelmişti…" (Çobanyan vd., 2007, 6).

Ermenistan'ın özgürlük arayışlarının başlamasının iç önkoşulları arasında bazı Ermeni prensliklerinin zayıflaması ve halk arasında ortaya çıkan tabakalaşmanın etkisinden bahsedilmektedir:

> "…Ermenistan'da hala bazı Ermeni prensliklerinin devam ediyor olması o iç önkoşullar arasında önemli sayılıyordu. Bu prenslikler birçok felakete karşı koyarak zayıfladı ve bağımsız kurtuluş hareketlerine katılamadı. Halkın içinde gelişen tüccar ve zanaat tabakası, ticari burjuvazide yeni bir tabakanın oluşumuna yol açar. İkincisi [bu tabaka] dini ve kültürel girişimlerle Ermeni ulusal kimliğini güçlendirmeye çalışıyordu…" (Çobanyan vd., 2007, 6).

Kitaplarda ayrıca Ermenilerin Osmanlı idaresine karşı başlatmış oldukları mücadelenin sadece Ermenistan Ermenileri için değil, farklı ülkelerde yaşayan Ermeniler için de önemli olduğu hususuna şöyle vurgu yapılmaktadır: "Ermenistan özgürlük ideolojisi sadece Ermenistan nüfusunu değil, aynı zamanda farklı ülkelerde yaşayan [Ermeni] nüfusu da milli öz bilinç duygusu etrafında birleştiriyordu." (Çobanyan vd., 2007, 7).

Tarih ders kitaplarında Ermenilerin Osmanlı idaresine karşı yürüttüğü bir diğer çatışma da "Sasun Özsavunması" (Սասունի

ինքնապաշտպանությունը – Sasuni İnk'napaştpanutyunı) başlıklı bölümde verilen çatışma olmuştur. Sasun olaylarının Ermeni tarihinde ayrı bir yeri ve önemi olması nedeniyle bu konuya oldukça geniş yer verildiği görülmektedir. Osmanlı yönetiminin Sasun savunmasını kırmayı başaramadığı için çok kapsamlı bir harekâta giriştiği ve bunun için neredeyse iki yıla yakın bir hazırlık yapıldığı şöyle kaydedilmiştir:

> "Osmanlı yönetimi 1894 tarihinde hala Sasunluların direncini bastıramamıştı, [Osmanlılar] yeni bir baskın organizasyonu kararlaştırdılar. Onlar bununla Batı Ermenilerinin önemli kurtuluş merkezlerinden birini ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Bu programı uygulamak için yetkililer 1902-1904 tarihleri sırasında askeri birimleri Muş ovası ve Sasun'a intikal ettirmeye başladılar." (Çobanyan vd., 2007, 112)

Söz konusu hazırlıkların yanı sıra bir kez daha ordunun sayıca Ermenilerden üstün olduğu, başka grupların da bu savaşta Osmanlılara yardım ettiği, bu hazırlıklar karşısında Ermenilerin de gerekli tedbirleri aldığı şöyle konu edinilmektedir:

> "Askerlerin sayısı 10.000'e ulaşmıştı. Onlara çevredeki birkaç Kürt aşireti katıldı. Hükümetin hazırlıkları Sasunluların dikkatinden kaçmamıştı. Onlar da kendi tedbirlerini aldılar. Ermeni ulusal partileri, Batı Ermenistan'dan gelen endişe verici söylentilerden telaşlanıp, Sasun'a yardım göndermeye karar verdiler." (Çobanyan vd., 2007, 112).

Osmanlı yönetimine karşı verilen mücadelenin yanı sıra metinde Doğu Anadolu bölgesinden de Batı Ermenistan olarak bahsedildiği görülmektedir. Bu çerçevede bu ifade ile aslında "bu toprakların Osmanlı döneminde Ermenilere ait olduğu" tezinin desteklenmek istendiği söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni siyasi partilerinin halk üzerindeki etkisi konusuna da ders kitaplarında yer verilerek, bu partiler arasında ilk sırada Daşnak ve Hınçak partilerinin geldiği vurgulanmıştır. Tarih ders kitaplarında söz konusu partilerin Ermenileri nasıl organize ettikleri de geniş yer almıştır:

> "...1902-1904 tarihlerinde Daşnaktsutyun ve Hınçakyan partileri Ermeni savaşçılarını ve askeri gruplarını Batı Ermenistan'a geçiş için organize ettiler. Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (HYD) görevlendirdiği Menak (Egor Arustamyan) 1903 yılında Sasun'a yardım yollarını araştırdı. Aynı yılın baharında Daşnaklar birkaç birlikle Rus-Türk sınırını geçti. Sadece Torgom'un (Tuman Tumyants) 23 kişiden oluşmuş süvari birliği Sasun'a geçmeyi başardı. Onların görünmesi büyük ilham uyandırdı. Ama Ermeni ulusal partileri Sasun'a gerekli yardımı ulaştırmayı başaramamışlardır. Neredeyse tüm bölükler yolda Rus sınır koruyucuları, Türk ordusu ve Kürt grupları ile çatışmalarından dolayı amaçlarına ulaşamamışlardır. Sasun için öngörülen yardım yerine ulaşamamıştır" (Çobanyan vd., 2007, 112-113).

Ermeni tarihinde askeri bir kahraman olarak bahsedilen Andranik'in nasıl bir lidere dönüştüğü ve Türklere karşı yürüttüğü mücadele de ders kitaplarında üzerinde detaylı bir şekilde durulan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır:

> "...1903 yılının sonbaharında Sasun'un Gelieguzan köyünde meşru müdafaa organizatörleri ve birkaç muhtar ve papazla toplantı yapıldı. Askeri konsey seçildi. Andranik, Sepuh (Arşak Nersisyan), Kaytzak Arakel (Tigran Abacyan), Sebastatsi Murad, Smbat ve diğerleri [bu konseyin] üyeleriydiler. Andranik meşru müdafaanın lideri seçildi. Askeri konsey, büyük bir dikkatle, yönetimden gizli [bir] direniş hazırladı. Aynı anda Sasun'a yapılan saldırıların sonlanması için Sultana baskı kurulmaya başlanacaktı. Türk yönetimi Ermenilere karşı topçular ve makineli tüfekle silahlanmış 10.000 asker gönderdi. Onlara 5.000 silahlı Kürt de katıldı. Düşmanla 200 Ermeni fedaisiyle 1.000 Sasunlu mücadele edecekti. Onlar 12.000 kişinin yaşadığı bölgeyi savunacaklardı. 1904 yılının 1 Nisan'ında Sasun üzerinde Osmanlı güçlerinin kuzeyden ve güneyden saldırısı başladı. Onlara Hrayr ve Gevorg Çavuş güçleri karşı koyuyorlardı. Ermeni koruyucular Talvorik'e geri çekildiler. 6 Nisan'da Türkler, büyük ölçekli saldırıya geçtiler. Hrayr kendi savaşçılarıyla karşı tarafın ilerlemesini durdurdu. Ama Türklerin takviye güçleri yoğunlaştı ve topçu ateşi altında saldırıya geçtiler. Düşmana karşı koyamayan Hrayr birkaç köylü ile Gelieguzan'a geri çekilirken öldürülmüştür. Ermeni özgürlük

> mücadelesinin en parlak önderlerinden biri öldü. Hrayr Gelieguzan köyünde, Ağbyur Serob'un yanına defnedildi…" (Çobanyan vd., 2007, 113-114).

Aşağıdaki pasajda da Türklerin sayıca üstün olması neticesinde savaşın kaybedildiği üzerinde durulduğu görülmektedir.

> "…Sasunlular düşman saldırısını durdurmayı başardılar. Onlar Türkleri Şenik'e kadar geri çekilmeye zorladılar. 15 Nisan'da Osmanlı komutası yeni bir saldırı başlattı. Ermeniler kendilerinin yirmi katını aşan güçlere karşı koymak zorundaydılar. Karşı taraf yoğun çatışmalar sonrası Gelieguzan'a ulaşmayı başardı. Sasunluların öz savunmasındaki son cephe Andranik'in komutasındaki askerler tarafından korunuyordu. Sonunda cephane eksikliği yüzünden koruyucular daha geriye çekilmek zorunda kaldılar. 22 Nisan'da Türk orduları Gelieguzan'ı ele geçirdiler. Koruyucular 10 gün boyunca sürekli olarak eşit olmayan koşullarda savaşıp, sivil halkın Muş Ovası'ndaki Ermeni köylerine geri çekilmesini sağladılar. Direniş mücadeleleri 1904 yılının Temmuz ayının ortalarına kadar devam etti. Ermeniler bazı zaferler kazanmaya devam ettiler. Ama güçleri eşit değildi. Türk ordusu ve Kürt müfrezeleri Ermeni savunmasını bastırmayı başardılar. 1904'te Sasun savunması Ermenilerin yenilgisiyle bitti…" (Çobanyan vd., 2007, 113).

Ders kitaplarında Ermenilerin Osmanlı idaresine karşı savaşlarının ele alındığı bölümlerde üzerinde durulan bir diğer konu da Osmanlı yönetiminin Ermenileri bulundukları yerlerden başka yerlere naklettiği, zaman zaman bu nedenle Ermenilerin mücadele etmek zorunda kaldıkları teması olmuştur. Nitekim Sasun savunmasının ardından benzer şekilde Osmanlı idaresinin Sasun Ermenilerini Muş Ovası'na yerleştirmeye çalıştığı ve buna karşı koyan Ermenilerle Osmanlı askerleri arasında çatışmalar başladığı şöyle kaydedilmiştir;

> "…Osmanlı yönetimi Sasunluları Muş Ovası'na yerleştirmeyi deniyordu. Ama dağlı halk, bu talebi sadece reddetmekle kalmayıp, aynı zamanda tekrar silaha başvurma tehdidinde bulundu. Sonunda yönetim zorunluluk karşısında

> Sasunluların geri dönmesine izin verdi. Sasunlu Ermenilerin 7000 civarında ölüleri vardı. 42 köy yok edildi ve yağma edildi. Savunma sırasında Avrupalı devletlere gönderilen yardım başvuruları ve rica mektupları cevapsız kalmıştı. Onlar, kendi çıkarları doğrultusunda doğrudan veya dolaylı Sultan II. Abdülhamid'i desteklemekteydiler. Rusya, Japonya ile savaştaydı, Türkiye ile ilişkilerde gerginlik istemiyordu ve Ermeni kurtuluş hareketlerine karşı olumsuz bir tutum içerisindeydi..." (Çobanyan vd., 2007, 114).

"Sasun Öz Savunması" başlıklı bölümde metin içinde Türkler için genel olarak kullanılan terimlere bakıldığında "baskıcı, baskıncı, despot, öldüren, acımasız" gibi sıfatların kullanılmasının yanı sıra metnin genelinden hareketle aslında Osmanlı askeri için adil ve eşit olmayan bir güce sahip acımasız bir profilin çizildiği de anlaşılmaktadır:

> "…Sasun olayları Türk baskılarının sonu olmayacaktı. Sultan'ın askerleri Muş Ovası'ndaki Ermeni köylerine yıkıcı baskınlar düzenlediler. Faillere karşı direnmek ve Ermeni nüfusunu yeni Türk provokasyonlarından uzak tutmak için, fedai gruplarının birçoğu yavaş yavaş Batı Ermenistan'dan ayrılmaya başladı. Gevorg Çavuş'un kendi destekçileri ülkede kaldılar. G. Çavuş 1905-1907 tarihlerinde Türk ve Kürt baskılarına karşı mücadele etti. Osmanlı Devleti, fedailerle hesaplaşma uğruna yüksek düzeyde çaba göstermekteydi. 1907 yılının Mayıs'ında Sulukh Köyü yakınlarında ağır yaralanan Gevorg Çavuş öldü…" (Çobanyan vd., 2007, 114).

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermeni bağımsızlık hareketlerine dair ders kitaplarındaki metinlere bakıldığında Türklerin genel olarak olumsuz bir şekilde tasvir edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim söz konusu olumsuz tasvirin Ermeni gençleri arasında yaygın bir kanı olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda Ermeni öğrencilerle 2013 yılında gerçekleştirilen ve 15 sorudan oluşan ankette verilen yanıtların büyük bir çoğunluğunun olumsuz ve negatif cevaplardan oluştuğu görülmüştür. Bu da okullarda öğretilen ders ktiaplarının öğrencilerin zihninde kalıcı bir etki bıraktığının önemli göstergelerinden olmuştur. Metinlerin büyük bir

kısmında Türklerin Ermenileri "yok ettiği, yağma ettiği, öldürdüğü" ifadelerinin yer aldığı ve bu yolla Türklerin ötekileştirildiği söylenebilir. Öte yandan bu gelişmeler karşısında yardım taleplerine rağmen Batılı devletlerin ve Rusya'nın da bu duruma sessiz kalması nedeniyle bir bakıma suçlandığı da söylenebilir. Bir önceki bölümde de görüldüğü gibi bu bölümde de Ermenilerin Türkleri "yabancı ve düşman" olarak nitelediği, ayrıca "yabancı boyunduruğu veya din değiştirmektense ölmeyi tercih eden bir ulus" imgesinin de ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Kürtlerin gerek dini yapıları gerekse Ermenilerin Türklerle yaptıkları çoğu çatışmada yer almaları nedeniyle diğer gruplara oranla daha fazla ötekileştirildiklerini söylemek mümkündür. Bu bölümde sıkça değinilen bir diğer husus da bir önceki bölümde de değinilen Ermenilerin eşit koşullarda savaşmadığı ancak buna rağmen başarılar elde eden bir topluluk olduğuna dair yapılan vurgu olmuştur. Bu duruma örnek olarak "Soru 11: Sizce Osmanlı idaresinde zorla Müslümanlaştırma olmuş mudur?" sorusuna Ermenistan genelindeki gençlerin büyük bir kısmının "Evet" cevabını işaretlediği görülmektedir (Bkz. Anket grafiği Soru 11).

10.9 1915 Tehcirinin Tarih Ders Kitaplarında Sunumu

Ermeni tarihinin şekillenmesinde 1915 Olayları'nın bir kırılma noktası olduğu ve Ermeni tarihçilerin Ermeni tarihini ele alırken adeta 1915 öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırdıklarını söylemekte yarar vardır. Dolayısıyla bu konunun ders kitaplarında derinlemesine incelendiği tespit edilmiştir. Örneğin sekizinci sınıf tarih ders kitabında bu konuya üç sayfalık bir bölüm (Çobanyan vd., 2007, 162-164), on birinci sınıf tarih ders kitabında da on iki sayfalık bir bölüm (Melkonyan vd., 2010, 126-137) ayrılmıştır. On birinci sınıf tarih ders kitabında sekizinci sınıf tarih ders kitabına oranla konunun daha detaylı ele alındığı ve konuyla ilgili görsellerin yoğunlukla burada

kullanıldığı görülmektedir.[16] Bunlardan biri de aşağıda yer alan “çıplak çocuk” görseli olmuştur.

Sekizinci sınıf ders kitabında 1915 Olayları’nın Ermenice Հայոց Մեծ Եղեռնը (Hayots Metz Yeğer’nı) yani " Ermeni Büyük Felaketi" başlığı altında ele alındığı, on birinci sınıf ders kitabında ise 1915 Olayları’nın bu kez hem Ermenice soykırım teriminin karşılığı olan Հայոց ցեղասպանությունն (Hayots tseğaspanut’yun - Ermeni soykırımı) hem de Հայոց Մեծ Եղեռնը yani "Büyük Ermeni Felaketi" teriminin kullanıldığı görülmektedir.

" Ermeni Büyük Felaketi" başlıklı bölümde de daha önceki bölümlerde olduğu üzere 1915 Olayları'nın bilinçli ve organize edilmiş bir “soykırım” eylemi olduğu öne sürülmüştür. Burada da yine Türklerin Türk olmayan Müslüman halkları Türkleştirmeye çalıştığı, Hıristiyanları ise yok etmeyi planladıkları ileri sürülmüştür. Ders kitaplarının genelinde görüldüğü üzere burada da Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilindeki yerler için Batı Ermenistan, Kilikya ve Küçük Asya gibi ifadeler kullanılarak, bu bölgelerin Ermeni yerleşim yerleri olduğu ve Ermenilerin ellerinden zorla alındığı teması tekrarlanmıştır:

> “Ermeni Büyük Felaketi: Türk Hükümetlerinin soykırım hazırlığı politikası
>
> Başlayan savaş Türk Devleti'ne İmparatorluk’ta yaşayan Ermenilerle hesaplaşma fırsatı verdi. 1910-1911’de Genç Türkler tarafından Selanik şehrinde alınan parti kararları onların gizli toplantılarında kabul edildi. Bu kararlar, İmparatorluk topraklarında yaşayan ve Türk milletinden olmayan Müslümanların Türkleştirilmesi, Hıristiyanların ise yok edilmesini içeriyordu. Batı Ermenistan ve Küçük Asya’da Ermeni nüfusunun çoğunluk olarak yaşadığı yerlerdeki Ermeni

[16] Ermeni tarih kitaplarında diğer sınıflarda okutulan kitaplarda doğrudan bu konuya yer verilmediği görülmektedir. Bunun konuların kronolojik bir düzene göre ele alınmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

> nüfusu bu korkunç politikaların ilk kurbanlarından biri oldu" (Çobanyan vd., 2007, 162).

1915 Olayları'nın ele alındığı bölümde öne çıkan bir diğer konu yaşananların belirli ve planlı bir politika çerçevesinde Jön Türkler tarafından organize edildiğidir. Jön Türklerin "Ermeni soykırımını" Pan-Türkizm hayaliyle gerçekleştirdiği, bunun da temelinde aslında "Büyük Turan devletini" kurma hayalinin yattığı şöyle öne sürülmüştür:

> "Bu programın yaratıcıları Talat Paşa (İçişleri Bakanı), Enver Paşa (Savaş Bakanı), Cemal Paşa (Donanma Bakanı, Filistin Cephesi Komutanı), Bahattin Şakir Bey (Jön Türkler Partisinin Komite Üyesi), Nazım Bey (Jön Türkler Partisi'nin Merkez Komite Üyesi, Eğitim Bakanı), ve diğerleridir. Jön Türkler, Ermenileri yok ederek Ermeni sorununu sona erdirmeyi düşünüyorlardı. Ermeniler ve Ermenistan, Pan-Türkizm programının hayata geçirilmesi yolunda bir sorundu. Onlar Boğazlar'dan Altay'a kadar "Büyük Turan" devletini kurmayı hayal ediyorlardı. Jön Türkler, bu devletin içine bütün Türkçe konuşan milletleri toplamayı arzuluyorlardı" (Çobanyan vd., 2007, 162).

Tarih ders kitaplarında Türklerin sadece Ermenileri değil İmparatorluk sınırları dâhilindeki diğer etnik grupları da katletmekle suçlandığı görülmektedir. Bu husus 1915 Olayları'nın ele alındığı bölümde de tekrarlanarak Jön Türkler yönetiminde kurulan özel bir teşkilatın İmparatorluk içinde yaşayan farklı etnik grupları katlettiği şöyle ifade edilmiştir:

> "Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermenilerin kitlesel toplu sürgünü ve katledilmesine ek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer milletleri olan Asurilerin, Yunanlıların, Arapların katledilmesi de bu özel teşkilata görev olarak verilmişti. Türk Devleti'nin bu beklenmedik canilikleri bu milletlerde korkuya yol açtı. Ermeni siyasi çevreleri tarafından da bu felaket zamanında öngörülemedi. Ekim 1914'te Jön Türkler Osmanlı vatandaşı Ermenilerin toplu sürgünü ve katliamını yürütmek için Üçlü Yürütme Komitesi oluşturdular. Eski mahkûmlardan bir "Özel Teşkilat" oluşturuldu. Ermenilerin katledilmesi görevi onlara verildi. Bu amaçla

> imparatorluk üç bölgeye ayrıldı. 1. Suriye ve Kilikya, 2. Doğu Anadolu (Batı Ermenistan), 3. Batı Anadolu. Türk devleti korkunç politikalarını gerçekleştirmek için Ermenileri direnme fırsatından mahrum etti. Onlar 1915 baharında Osmanlı Ordusu'ndaki Ermeni askerleri silahsızlandırdı ve tehlike başladı. İşçi taburları da dâhil tüm Ermeniler taşındılar. Ermenilerle beraber Osmanlı Ordusu'ndaki Yunanlılar da silahsızlandırıldı" (Çobanyan vd., 2007, 162).

Türklere dair bu bölümde ön plana çıkan nitelemelere bakıldığında, "katleden, öldüren, yok eden, tehlikeli, mahrum eden, korkutan, cani, sürgün eden vb." imgelerinin kullanıldığı görülmektedir. Ders kitaplarında özellikle 1915 Olayları'nın ele alındığı bölümlerde Türk karşıtı veya Türklerin ötekileştirildiği sözcüklerin diğer bölümlere oranla daha fazla ön planda olduğunu söylemek mümkündür.

Öğrencilerin bilinçaltına yerleştirilen bir diğer tema da Ermenilerin çok zor şartlar altında Türklere karşı koymaya çalıştığı, bu mücadelede genellikle yalnız oldukları ve daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun orantısız güç kullandığı hususudur. Nitekim 1915 Olayları sırasında sık sık "Ermeni aydınlarının, Ermeni kadın, çocuk ve yaşlılarının zorla sürgün edildiği, katledildiği" temasının ön plana çıktığı görülmektedir.

> "Silahsızlandırılan Ermeniler yolların, surların inşası ve yüklerin taşınması gibi ağır işlere atandı. Sonra ağır şartlarda çalışmış ve yetersiz beslenmiş Ermeni askerlerini ellişerli veya yüzerli gruplar halinde, askerlerin ya da polislerin kontrolünde bulundukları yerden çıkarırlardı ve yok ederlerdi. Ondan sonra Jön Türk yönetimi, çeşitli tedbirler koyarak Ermeni nüfusunun sahip olduğu birkaç silah ve mühimmata da el koydu. Osmanlı Devleti'nin sonraki adımı laik, ruhani temsilcilerin ve özellikle Ermeni aydınlarının tutuklanması ve yok edilmesiydi. Bu adımla, hükümet Ermenileri onları idare eden ve örgütleyen güçlerden mahrum etmeyi istiyordu. En ağır darbe İstanbul'da oldu. Tutuklananlar arasında tanınmış besteci Komitas, yazar Grigor Zohrab, Ruben Sevak, Daniel Varuzhan, Siamanto, Dr Nazareth Taghavaryane ve diğerleri vardı. Ermeni aydınlar çeşitli

> yokluklar ve eksikliklerle sürgün yolundaydılar. Komitas halkına karşı yapılan barbarlığa karşı çılgına dönüyordu" (Çobanyan vd., 2007, 163).

İmgebilim çerçevesinde tehcirin anlatıldığı metinler incelendiğinde Ermeni tarihçilerin yarattığı "biz" olgusunun karşısında "olumsuz bir Türk imgesinin" çok belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Toplumlar üzerinde gerek ortak bilinç oluşturmada gerekse ortak duyguların harekete geçirilmesinde önemli bir rolü olan imgenin gücü burada net bir biçimde görülmektedir. Nitekim özellikle 1915 Olayları'nın ele alındığı bölümlerde ön plana çıkan açık Türk düşmanlığının bu bölümlerde görsel malzemelerle de desteklendiği, özellikle masum çocuk figürleri kullanılarak, "bu masumiyeti suiistimal eden Türkler" imajının yaratıldığı görülmektedir.

Ders kitaplarında Türklere dair oluşturulan bir diğer yargının da çoluk, çocuk, kadın, yaşlı demeden herkesin katledildiği, mallarına el konulduğu ve talan edildiği temasıdır. Nitekim bu bölümlerde söz konusu katliamlarda Türkler kadar diğer etnik grupların da suçlandığı ve katliamların hem sivil hem de asker, polis gibi resmi görevliler tarafından uygulandığı iddiaları olmuştur:

> "Ermeni aydınların büyük çoğunluğu cellâtlar tarafından öldürüldü. Haziran'da asılsız bir iddianame üzerine Hınçak Partisi'nin önde gelenlerinden olan Paramaz (Mateos Sargisyan) ve 19 parti arkadaşı İstanbul'da tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Özellikle 18-45 yaşları arasındaki Ermeni erkeklerini sürgüne göndererek ve yok ederek, Jön Türk hükümeti neredeyse geriye kalan savunmasız tüm kadınları, çocukları ve yaşlıları sürgün etmeye ve katletmeye başladı" (Çobanyan vd., 2007, 163).

Sekizinci sınıf tarih ders kitaplarında 1915 Olayları'nın anlatıldığı bir diğer başlık da "Batı Ermenilerinin Toplu Sürgünü ve Katliamları" (Արևմտահայերի զանգվածային տեղահանությունը և ջարդերը – Arevmtahayeri zangvatzayin teğahanut'yuni yev carderı) olmuştur. Burada yine "Türklerin Ermeni kadınlarını zorla haremlerine götürdükleri, Türk ve Kürt haydutların

Ermenilere saldırdığı, yolculuğa devam edemeyenlerin öldürüldüğü ve Ermenilerin pazarlarda satıldığı" gibi ifadelerle Türklerin ötekileştirildiği görülmektedir.

> "Batı Ermenilerinin Toplu Sürgünü ve Katliamları
> 1914 sonbaharı ve 1915 ilkbaharından itibaren Ermeni halkının sürgün edilmesi ve katliamı başlar. Türk yönetimi Ermeni nüfusunu Mezopotamya'nın çöl bölgelerine sürgün etti. Sürgün öncesinde ve sırasında Ermeni mallarına el konuluyor ve talan ediliyordu. Güzel kadınlar ve kızlar zorla Müslümanların haremlerine götürüldüler. Sürgündekiler, sürgün yerine ulaşana kadar çeşitli Kürt ve diğer Müslüman haydutlar tarafından esir alındılar, buna askerlerin ve kontrol polislerinin şiddeti de dâhildi. Yolculuğa devam edemeyecekler oracıkta öldürüldü. Sürgün edilenlerin küçük bir kısmı sürgün yerine ulaşabildi. [Örneğin], …Trabzon'dan yola çıkan 3000 sürgün-zededen Halep'e sadece 35 kişi ulaştı. İmparatorluğun güneyindeki bazı şehirler, Ermenilerin yolculuk ettiği bölgeler, köle ticareti pazarlarına dönüştü" (Çobanyan vd., 2007, 163).

1915'te Deyrezzor yolunda ailesini kaybeden bir Ermeni bebek olarak doğdu, Arap bedevilerle büyüdü ve sadece kız kardeşini buldu (Çobanyan vd., 2007, 163).

Sekizinci ve on birinci sınıf tarih ders kitaplarında birbirinden farklı iki ayrı bölümde 1915 Olaylarına yer verilmesinin yanı sıra sekizinci sınıf tarih ders kitabında konuyla ilgili verilen görsellerle on birinci sınıf tarih ders kitaplarında kullanılan görseller arasında da birtakım farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Buna göre sekizinci sınıf tarih ders kitaplarında 1915 Olayları'nın anlatıldığı bölümlerde kullanılan görsellerde daha çok "Ermenileri savunan kahraman asker, silahlı asker" resimleri kullanılırken, on birinci sınıf tarih ders kitaplarında ise bunun tam tersi bir durum söz konusudur; Ermenilerin mağduriyetini gösteren resimler kullanılmıştır.

1915 Olayları'nın ele alındığı bölümde kullanılan bir diğer görsel malzeme de söz konusu döneme ait tehcir yollarını ve hayatını kaybedenleri anlatan "Ermeni Büyük Felaketi", (Հայոց

Մեծ Եղեռնը – Hayots Metz Yeğer'nı) başlıklı haritadır (Melkonyan vd., 2010, 121). On birinci sınıf tarih ders kitabında yer alan bu haritada verilen bilgilere göz atıldığında burada bile net bir biçimde "masum Ermenilere" karşı "suçlu Türkler" stereotipinin tekrarlandığı görülmektedir. Buna haritanın içinde yer alan açıklama cümlelerinden biri olan "1915-1923 yıllarında Batı Ermenistan yerleşiminde Ermeni soykırımı uygulandı" cümlesi örnek gösterilebilir. Bu cümlede Batı Ermenistan sözcüğü ile Türklerin Ermenilerin topraklarını elinden aldığı, 1915-1923 tarihleri de sekiz yıl boyunca bu katliam ve sürgünlerin devam ettiği mesajı verilmeye çalışılmaktadır. Yine aynı haritanın bir diğer açıklama maddesinde ise "1915-1923 yıllarında Ermenilerin kahramanca savunma merkezleri ve 1918 yılı Türk istilacılarına karşı Ermeni zaferinin kahramanlık savaş yerleri" cümlesine bakıldığında "istilacı Türk" imgesinin karşılığında "kahramanca savunma yapan Ermeniler" imgesinin kullanıldığı görülmektedir.

> "1915 Ermeni Tehcir Yolları
>
> 24 Nisan 1915 tarihinde Batı Ermeni aydınlarının sürgünü başladı. [Onların] sürgün ve şehit edildiği yerlerin genel şekli
>
> 1915-1923 yıllarında Batı Ermenistan yerleşiminde Ermeni soykırımı uygulandı (Dairelerin boyutları öldürülen ve yerinden edilen Ermenilerin sayısının karşılığıdır.)
>
> Ermenilerin toplu katliamları ve zorla yerinden edilmelerin ana merkezleri.
>
> Zorla yerinden edilen Ermenilerin ana toplanma merkezi ve bu kampların imhası (Dairelerin boyutları öldürülen ve yerinden edilen Ermenilerin sayısının karşılığıdır.)
>
> Yerinden edilen Ermenilerin yolculuk kampları.
>
> 1920-1921 yıllarında Güney Kafkasya Ermenilerin toplu imhalarının ana merkezleri.
>
> 1915-1923 yıllarında Ermenilerin kahramanca savundukları merkezler (Dairelerin boyutu, merkeze göredir) ve 1918 yılı Türk istilacılarına karşı Ermeni zaferinin kahramanlık savaş yerleri.
>
> 1914 yılında devletlerin sınırları.
>
> Rus askerleri ve Ermeni gönüllüleri sayesinde Ermeni nüfusunun kendini kahramanca savunduğu ve büyük

> soykırımdan kurtulduğu, ancak Doğu Ermenistan'a göç etmek zorunda kaldıkları bölgeler."

Ermeni iddialarıyla ilgili olarak sık sık gündeme getirilen bir konu olan 1915 Olayları sırasında kaç kişinin hayatını kaybettiği konusunun da ders kitaplarında sıklıkla vurgulandığını söylemek mümkündür. Nitekim söz konusu dönemde Ermeni nüfusunun 2,5 milyon olduğu ve bunun 1,5 milyonunun Türkler tarafından yok edildiği ifade edilmektedir:

> "Ermenilerin sürgün yolu üzerinde olan İmparatorluğun güney şehirlerinde, [Ermeniler] köle ticareti pazarlarına dökülüyorlardı. Orada küçük bedeller karşılığında mülteci Ermeniler satıldı. 1915 yılının sonuna kadar Batı Ermenistan ve Küçük Asya'da Ermenilerin yaşadığı bölgeler tamamıyla temizlendi, çok az kişi kaçmayı başardı. Ermeniler sadece iki şehirden tamamıyla sürgün edilmediler, İstanbul ve İzmir. Çok sayıda Batı Ermeni'si toplu katliamlardan kurtulmak için evlerini terk etmek zorunda kaldılar. 1914 Kasımından 1916'ya kadar, yüz binlerce Ermeni, çoğu kadın ve çocuk, Rusya, Doğu Ermenistan ve diğer yerlere göç ettiler. Ermeni mültecilerin büyük bir kısmı Arap halklarına sığındılar. Ermenilerin bir kısmına da, İran, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkeler tarafından ev sahipliği yapıldı. Yerinden edilen Batı Ermenileri fiziksel olarak zor koşullarda görünüyorlardı. Açlık ve çeşitli hastalıklar sonucu birçoğu ölüyordu. Mültecilere yardım etmek ve onları nihai çöküşten kurtarmak için Rusya'da Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde yardım toplama birlikleri oluşturuluyordu. Rus yönetimi Ermeni mültecileri desteklemek için özel bir komite oluşturuyordu. Mültecilere yardımın temel ağırlığı Ermeni hayırsever kuruluşları ve Ermeni kilisesi üzerine düşüyordu. Batı Ermenileri için çeşitli misyoner kuruluşları önemli ölçüde destek verdi. 1915-1916 yıllarında Jön Türklerin Ermenilere karşı yürüttüğü siyaset, soykırım olarak nitelendirilir çünkü onlar Ermeni milletini yok etmeyi amaçlıyorlardı. Ve gerçekten yirminci yüzyılın ilk büyük ölçekli soykırımı oldu. Toplamda Osmanlı Türkiye'sinde yaşayan 2,5

> milyon Ermeni'den 1,5 milyonu Türk yatağanına[17] kurban gitti…"

Bu bölümdeki bir diğer dikkat çekici husus da "İttihatçı katliamcılar tarafından organize edilmiş ve ciddi bir şekilde gerçekleştirilmiş emsalsiz bir suçtu" ifadeleriyle "Ermeni soykırımının" emsalsizliğine dikkat çekilmesi olmuştur. Bilindiği gibi Ermeni diasporasının "1915 Olayları'nın yirminci yüzyılın ilk soykırım olduğunu" kabul ettirme yönünde birtakım çabaları bulunmaktadır. Nitekim bu kapsamda Ermeni ve Yahudi lobilerinin zaman zaman karşı karşıya geldiği bilinmektedir. Yahudi lobileri Yahudilerin yaşadığı Holokost'un sadece Yahudilere özgü olduğunu ve bunun tek mağdurunun kendileri olduğunu kabul ettirme çabasıyla 1915 Olayları konusunda daha temkinli bir tavır sergilemektedirler (Laçiner, 2008, 523-531). Ermeni lobileri ise 1915 Olayları'nın emsalsiz bir soykırım olduğunun tüm dünyada kabulü için çaba sarf etmektedir. Günümüzde halen İsrail yönetimi tarafından 1915 Olayları'nın soykırım olarak kabul edilmemiş olunmasının altında da bu tutumun önemli bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür:

> "Ayrıca, Batı Ermeniliği ciddi bir maddi hasara uğratıldı, Ermeni kiliseleri, eğitim ve kültür merkezleri, Ermeniler tarafından kullanılan konutlar, evler ve maddi malzemeler tahrip edildi. Gerçekten İttihatçı katliamcılar tarafından organize edilmiş ve ciddi bir şekilde gerçekleştirilmiş emsalsiz bir suçtu. 1915 yılı, Ermeni tarihindeki olayların en trajik sayfalarından biridir. Her yıl 24 Nisan'da dünya Ermenileri Ermeni soykırımının masum kurbanlarını saygıyla anmaktadır" (Çobanyan vd., 2007, 164).

Ermeni tarih ders kitaplarında başlı başına "Ermeni Büyük Felaketi" ve "Batı Ermenilerinin Toplu Sürgünü ve Katliamları" başlığıyla çeşitli bölümlerin yer alması ister istemez akıllara şöyle bir soruyu da beraberinde getirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti

---

[17] Osmanlı döneminde kullanılan bir tür eğri, yatkın, eğimli, kavisli kılıçtır. Sevan Nişanyan, Sözlerin Soy Ağacı, http://www.nisanyansozluk.com/?k=yata%C4%9Fan (Son Erişim: 10.06.2013).

tarih ders kitaplarında da doğrudan Ermeni katliamlarından bahseden herhangi bir bölüm var mı? Türkiye'de 1930-2000 yılları arasında yayınlanan tarih ders kitaplarıyla ilgili yapılan bir araştırmaya göre doğrudan benzer bölümler olmasa da "Ermeni Ayaklanmaları" (Yıldırım, 2007, 73-132) başlıklı bölümlerin olduğu görülmektedir. Bu yönüyle Ermeni tarih ders kitaplarının Türkiye'deki tarih ders kitaplarından farklı olduğunu söylemek mümkündür.[18] Ders kitaplarında Türkiye ve Türklerden bahsedilen bölümlerde de görüldüğü üzere Errmenistan'daki tarih öğretiminin oldukça ideolojik bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye-Ermenistan arasında yaşanan siyasi gelişmelerin doğrudan tarih kitaplarının içeriğini etkilediği kitaplardaki söylemlerden net bir biçimde anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Ermeni tarih ders kitaplarında Türklere dair en olumsuz nitelemelerin Ermeni "soykırımına" odaklanan bölümlerde yer aldığını söylemek mümkündür. Ders kitaplarının genelinde görülen bu tutumun özellikle 1915 Olaylarına dair anlatılarda zirve noktasına ulaşmasını birden fazla nedene bağlamak mümkündür. Bunlar arasında Osmanlı İmparatorluğu veya Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri gücünün Ermenilerden üstün olması önemli bir faktördür. Yine bu kapsamda gerek tarihsel süreçte gerekse günümüzde Türkiye'nin nüfus, ekonomi, coğrafi konum, uluslararası toplumdaki yeri itibariyle Ermenistan'a oranla daha iyi bir noktada yer alıyor olması Türklerin tarih ders kitaplarında bu kadar çok ötekileştirilmelerinde etken olabilir. Türklerle benzer şekilde tarih ders kitaplarında Batılı devletlerin ya da Ermenistan'a oranla daha güçlü devletlerin de genel olarak olumsuz bir şekilde nitelendirildiği göz önünde bulundurulduğunda güçlü olan devletlerin Ermeni tarih ders kitaplarında gücü oranında ötekileştirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ermeniler için ise

[18] Türkiye'deki tarih ders kitaplarının Ermenistan'daki tarih ders kitaplarıyla içerik ve müfredat açısından mukayese edilmesi konusu bu projenin bir sonraki ayağını oluşturduğundan bu konuya burada detaylı bir biçimde yer verilmeyecektir.

anlatılarda Türkler için kullanılan imgelerin tam zıddını oluşturan nitelemeler kullanılarak Ermeni mağduriyet psikolojisi pekiştirilmiştir. Bu psikoloji öğrencilerle yapılan 2013 tarihli anketin 8, 9 ve 11 sorularına verilen yanıtlarda net bir biçimde görülmektedir. Yine buna örnek olarak "15.Sizce Osmanlı Devleti yönetimi altındaki milletlere karşı katliam yapmış mıdır?" sorusuna Ermeni öğrencilerinin çok büyük bir kısmının evet seçeneğini işaretleyerek, katliam ismi olarak "Büyük Felaket veya soykırım" sözcüklerini yazmaları gösterilebilir (Bkz: Soru 15, Anket Grafiği).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyada barışın tesis edilmesi çabaları oldukça hız kazanmıştır. Bu çerçevede ülkeler arasındaki sorunların barışçı yöntemlerle çözülebilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlar arasında karşılıklı kültürel etkileşimin geliştirilmesi ve toplumların birbirleri hakkındaki önyargılarından arındırılması son derece önemlidir. Bu çerçevede özellikle UNESCO, Georg-Eckert Enstitüsü, EUROCLIO gibi uluslararası kuruluşlar veya enstitüler ile ülkeler bazında yürütülen tarih ders kitaplarının revizyonuna dair çalışmalar ilk sırada gelmektedir. Anılan kuruluşlar hem dünya barışı hem de komşu ülkeler arasındaki ikili sorunların çözümü noktasında ciddi adımlar atmışlardır.

Öteki kavramının ardında yatan zihniyeti anlamada son derece önemli bir araştırma yöntemi olan imgebilim bireylerin zihniyetlerinin imgeler aracılığıyla oluştuğunu ve toplumların bu imgeler aracılığıyla birbirlerini ötekileştirdiklerini savunur. Nitekim bu çalışmanın temel amacı da Ermeni toplumunun "Türk" kavramını zihninde nasıl tasarladığının, özellikle de tarih ders kitaplarında bu kavramın nasıl yansıtıldığının, kısacası ötekileştirmenin zihniyet analizinin yapılması olmuştur.

Çalışmada simgeler, resimler ve metinlerdeki stereotipler aracılığıyla bireylerin ve toplumların kendileri ve birbirleri

hakkında yarattıkları imge ve stereotipler yorumlanmıştır. Bu çerçevede Ermeni tarih ders kitaplarında mekânlar, kişiler, yaşam tarzları, yönetimler, yöneticiler, rejimler, savaşlar, barışlar, antlaşmalar ve mücadeleler incelenmiş ve genel anlamda Türk/Osmanlı imgesinin negatif ve öteki olarak sunulduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim bu çalışma kapsamında Ermeni öğrencilerle yapılan ankette "7.Türkiye Cumhuriyeti denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir?" şeklindeki sorusuya öğrencilerin büyük bir kısmının "düşman" şıkkını işaretleyerek cevap verdikleri görülmektedir. Bu da aslında Tarih ders kitaplarında öğrencilerin edindikleri bilgilerin onların bilinçaltında ne kadar kalıcı bir etkiye sahip olduklarını gösteren önemli göstergelerden biridir. Nitekim aynı anketin devamında Ermeni öğrencilerin bu kez "Soru 13.Osmanlıların hâkimiyetleri altında bulunan halklara etkileri nasıl olmuştur?" sorusuna "çok olumsuz" cevabını işaretlemişlerdir (Bkz: Anket grafiği: Soru 13). Ermeni öğrencilerinin zihnindeki bu olumsuz ve negatif imgelerin bilinçaltında bu kadar etkili olmasında kuşkusuz tarih ders kitaplarının diğer çevresel faktörlerden çok daha etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Ermeni tarih ders kitaplarında sunulan metinlerin çoğunda öğrencilerin zihninde Ermenilerin neredeyse hiç dostu ya da müttefiki olmadığı yönünde bir algının oluşturulduğu, buna rağmen Ermenilerin oldukça başarılı mücadeleler yürüttüğü, çoğu zaman Türkleri, Türk askerini, Osmanlı Ordusu'nu yendiği yönünde stereotiplerin kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Hatta Ermenilerin savaşarak kazandıklarını masa başında Türkler yüzünden kaybetmek zorunda kalan bir ülke imajına büründürüldüğü de söylenebilir. Kuşkusuz söz konusu imgelerin oluşumunda iki ülke arasında yaşanan tarihi olaylar ve günümüzde halen yürütülmekte olan ilişkilerin önemli bir payı bulunmaktadır. Bu nedenle Türk ve Osmanlı imgesine yönelik olarak genellikle despotizm, barbarlık, vahşet gibi kelimelerin ön planda olduğu görülmüştür. Bu durum Ermeni gençlerinin Türklerle ilgili cevaplamış oldukları anket

sorularında da net bir biçimde görülmektedir. Bu ankete göre "Soru 6.Osmanlı denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir/hangileridir?" sorusunu cevaplayan Ermeni öğrenciler "düşman" şıkkının yanı sıra "İşgalci" ve "Barbar" şıklarını da işaretlerek cevap vermişlerdir (Bkz. Soru 6 Anket Grafiği).

Ermeni tarih ders kitaplarında genel olarak Osmanlı ve Türk imajı olumsuz ve tek taraflı verilmiştir. Ermeni askerlerinin genellikle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşlarında kendilerinden çok daha fazla sayıdaki güçlerle mücadele etmek zorunda olan olağanüstü insanlar olarak anlatıldığı tespit edilmiştir. Türkiye ile ilişkiler konusunda olumsuz yargılara oranla olumlu ifadelerin çok az olduğu, bunun da daha ziyade Ermenistan'ı ilk tanıyan ülke olması gibi konularda olduğu görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşan Ermeni askerlerinden bahsedilirken "kahraman ve cesaret sahibi" gibi sıfatlar kullanılmıştır. Örneğin çoğu zaman koca bir Osmanlı Ordusu'na karşı birkaç Ermeni askerinin tek başına mücadele verdiği ve onları günlerce oyalayabildiği, hatta yenebildiği vurgulanarak Ermeni askerlerinin manevi olarak Osmanlı askerleri ve ordusundan daha üstün vasıflara sahip olduğuna da vurgu yapılmıştır.

Kitaplarda Osmanlı İmparatorluğu döneminde Osmanlılarla birlikte olumsuz olarak bahsedilen bir diğer topluluk da Kürtler olmuştur. Çoğunlukla "dini ve bireysel çıkarlar doğrultusunda Osmanlı yönetimiyle birlikte işbirliği yaptıkları" için kitaplarda Kürt askerleri de Osmanlı askerleriyle benzer bir imajla karakterize edilmişlerdir. Kısacası ders kitaplarında en az Türkler kadar Kürtler de ötekileştirilmiştir.

Tarih ders kitaplarında İlkçağ anlatılarında Türkler yerine ötekileştirilen topluluk Persler olmuştur. Bu dönemde Hunların Perslere karşı Ermenilere destek verdiği dolayısıyla Türklere karşı doğrudan bir olumsuz imgenin söz konusu olmadığı

görülmektedir. Ortaçağ dönemine gelindiğinde ise Türkler Ermenilere zorla din değiştirtmeye çalışan bir "diktatör" toplum olarak yansıtılmış, Ermeniler ise "din değiştirmektense ölmeyi tercih eden onurlu bir halk" olarak tanımlanmıştır. Tarih ders kitaplarında çoğunlukla bağımsızlık mücadelesi veren olumlu bir Ermeni imgesi ile Ermenilere boyun eğdirmeye çalışan bir düşman imgesinin ön planda olduğu söylenebilir. Ortaçağ anlatılarında din teması ön plana çıkarılarak Ermenilerin dinleri uğruna büyük mücadeleler veren bir topluluk olduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde Ermeni öğrencilerle yapılan ankette 9. Soruya verilen yanıtta da Ermeni milletinin tarih boyunca Türk yönetimine karşı özgürlük/kurtuluş mücadelesi vermiş bir topluluk olduğu algısının hakim olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise Ermenistan'ın çoğu zaman Batılı Devletler ile Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerinden doğrudan ya da dolaylı etkilendiği yönünde bir algının oluşturulduğu söylenebilir. Savaşlarda bazen Ermenistan'ın Ruslar tarafından bir oyalama aracı olarak kullanıldığı, bazen de Batılı Devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Ermenistan'ı kullanmak istediği vurgulanmıştır. Batılı büyük devletlerin Ermenilere verdikleri hiçbir yardım sözünü yerine getirmedikleri, her zaman güçlü olanın yanında yer aldıkları ve samimiyetsiz oldukları da ifade edilerek bir bakıma onlar da Türkler ve Türkiye gibi suçlanmıştır.

Ders kitaplarındaki bu negatif tutumu, Chew'in güçlü devlet-zayıf devlet modeli ile izah etmek mümkündür. Ermeni tarihçileri için Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye daima Ermenistan'dan daha güçlü bir ülke konumunda olduğundan Türk imgesi tehdit ile özdeşleştirilmektedir. Bu nedenle bu modele göre Türk imgesinin olumlu bir hale gelebilmesi için Ermenistan için öteki olarak görülen Türkiye'nin Ermenilere oranla daha zayıf olarak algılanması gerekir. Ancak Türkiye askeri ve siyasi yönden ne kadar zayıflarsa zayıflasın Ermenistan için daima daha güçlü bir

devlet olarak kalacağından Ermeniler tarafından bir tehdit olarak algılanmaya devam edilecektir.

Biçimsel özellikler kapsamında Ermeni tarih ders kitaplarında kullanılan görsel malzemelerle ilgili olarak da genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Ermenistan Cumhuriyeti'nde okutulan tarih ders kitaplarındaki görsel materyallerin konuları desteklemesi açısından eksikliklerinin olduğunu söylemek mümkündür. Genel olarak Türklerle ilgili kullanılan, resim, harita ve konuları destekleyen diğer malzemelerin düşük kalitede olması bu eksiklikler arasında ilk sırada yer almaktadır.

Ermeni tarih ders kitaplarında Türk/Osmanlı imgesinin ele alındığı bu çalışma Ermeni meselesine yeni bir boyut kazandırmanın yanı sıra Ermeni meselesini yeni bir tartışma zeminine taşıması açısından da oldukça önemlidir. Çalışmanın gerek Türkiye gerekse uluslararası literatürde bir ilk olması konunun orijinalliğini tartışılmaz kılmakla beraber, Türk ve Ermenilerin birbirlerini daha iyi anlamasına da katkı sunacağı kuşkusuzdur. Çalışmanın Ermeni meselesini ulusal tarih ve soykırım söylemlerinden uzaklaştırarak konunun eleştirel edebiyat bilimine girişinin de önünü açması hedeflenmektedir.

Selçuklu dönemi Türk-Ermeni ilişkilerinin ele alındığı ilk bölümde kullanılan metinlere genel olarak bakıldığında "istilacı, baskın yapan, düşman, yok eden" gibi olumsuz imgeler kullanılmıştır.

> "Onlar [Türkler] yol boyunca binlerce Ermeni'yi yakalayıp, binlercesini de yok ettiler. Düşman Ermenistan'da neredeyse hiçbir dirençle karşılaşmadı. Zira Ermeniler önceden silahsızlandırılmıştı ve Bizanslılar bu işgale karşı koyacak operasyonlardan kaçındılar" (7. sınıf, 2009, 125).

Bu negatif ifadeler yerine daha objektif tanımlamalar kullanılmalı. Yani "Türkler Ermenilerle savaşarak, Ermenileri yendi ve Türkler Ermenistan'da herhangi bir direnişle

karşılaşmadı" şeklinde bir ifadeyle de bu tarihsel olayı anlatmak mümkündür.

Yine Osmanlı İmparatorluğu'na kadar olan dönemde Türk-Ermeni ilişkilerine dair anlatıların yer aldığı bölümlerde Ermenilerin mağduriyetinden bahsedilmektedir. Tarih kitaplarındaki anlatı Ermenilerin mağduriyetinden "istilacı" Türkleri sorumlu tutmaktadır.

> "Selçuklular 100.000 askerle ikinci kez 1048 yılında Ermenistan'ı işgal etti. Aynı yolla ülkeye giren Selçuklular, Basen ve Karno bölgesine yoğunlaştı. Buradan ülkenin her tarafına yayıldılar. Düşman, çocuk ve yaşlı demeden her yere ölüm ve yıkım getiriyordu. Bizans ordusu harekete geçmemekte kararlıydı ve başlangıçta düşmana karşı bir girişimde bulunmadı. Selçuklular Karin yakınlarında bulunan korunaksız ticaret şehri Artzin'e saldırdı. Artzin'i yakıp yok ettiler, nüfusun büyük bir kısmını esir aldılar" (Harutyunyan vd., 2009, 125).

Özellikle 1915 Olayları söz konusu olduğunda Türklerle ilgili olumsuz nitelemelerin çok daha ileri düzeyde kullanıldığı görülmektedir. Ermeni tarih ders kitaplarında başlı başına "Ermeni Büyük Felaketi" ve "Batı Ermenilerinin Toplu Sürgünü ve Katliamları" başlığıyla verilen bölümlerin yerine "Ermeni Tehciri" gibi daha genel ve objektif bir başlığın kullanılmasında yarar vardır.

Tarih ders kitaplarında Ermeni diasporasının oluşumunda asıl nedenin "tehcir ve soykırım" olduğu şöyle ifade edilmiştir:

> "Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi, Ermeni halkının ulusal kurtuluş mücadelesini sonlandırarak bastırmak ve Ermeni sorununu çözmek için 1915'te ülke genelinde Ermenilere yönelik bir tehcir ve soykırım uygulaması başlattı. Bu ceza politikası sonucunda Ermeniler 1,5 milyon kişi kaybetti, geriye kalanı ise ülkelerinden zorunlu olarak göç ettirilmişti." (Barkhudaryan vd., 2008, 168)

Yazar burada Ermenilerin "Türkler yüzünden anavatanlarından göç etmek zorunda kaldıklarını hem de 1,5

milyon insanın ölümüne neden olduğunu" vurgulamaktadır. Dolayısıyla her ne kadar yazar Ermeni göçünün ve diasporanın oluşumunda birden fazla faktörün varlığından bahsetmiş olsa da, ilerleyen satırlarda asıl vurgunun "Türkler yüzünden göç etme" olgusunun üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Burada "soykırım" sözcüğü yerine tek başına "Tehcir" sözcüğünün kullanılması daha objektif olacaktır.

Tarih ders kitaplarında Ermenilerin savaş yıllarında farklı ülkelere göç ettiği, bu ülkeler arasında Batılı ülkelerin önemli bir yere sahip olduğunun altı çizilmekle birlikte Türkiye'den Rusya'ya da göçün dikkate değer olduğu belirtilmiştir. Ancak burada Ermenilerin "göçe zorlandıkları, bu nedenle nüfuslarının önemli bir kısmının yok olduğu ve çocuklarının da buraya dönmelerinin yasaklandığı" gibi son derece karamsar bir tablo çizildiği görülmektedir:

> "350 binden fazla Ermeni'nin savaş yıllarında Türkiye'nin sınır bölgelerinden Rus İmparatorluğu'na göç ettiği, onların Birinci ve İkinci [Sovyet] Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasında önemli rol oynadıkları kaydedilir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin 1918 yılındaki yenilgisinden sonra, Ermeniler vatana, kurtarılmış Kilikya'ya dönmeye başladı. Ancak, 1921 yılının sonunda, Fransa Kilikya'dan askerilerini geri çekti ve orayı Kemalistlere teslim etti ve Ermeniler oradan ayrılmak zorunda kaldılar. Farklı ülkelerde kabul edilmiş olan Ermeni mülteciler, böylece Ermeni diasporasını oluşturmuş oldu [...] Ermeni ulusal bölgelerinde, Batı Ermenistan'da ve Ermeni Kilikya'sında Ermeni nüfusu neredeyse tamamen kayboldu.
>
> a) Anavatanın kalan nüfusu Doğu Ermenistan dışında, dünyanın farklı ülkelerinde, ulusal bir azınlık olarak Ermeni halkının temel kitlesini ortaya çıkardı.
>
> b) Sınır dışı edildikleri gibi torunları da vatanları olan Batı Ermenistan ve Kilikya'ya dönme fırsatından mahrum edildi.
>
> Hayati öneminin bilinciyle niteliksel olarak bu Ermeniler yeni sömürgeci devletlerde diaspora olarak adlandırıldı."(Barkhudaryan vd., 2008, 169).

Yukarıdaki paragrafta kullanılan “vatan, kurtarılmış Kilikya” ifadeleri yerine sadece coğrafi terimlerin kullanılması yukarıda bahsedilen karamsar tablonun bir nebzede olsa değişmesine katkı sunacaktır.

9. sınıf Tarih ders kitaplarında “Ermenistan toprakları üzerinde herkesin taleplerde bulunduğu”nun ima edildiği görülmektedir. Nitekim bu yolla Ermenistan’ın “tüm ülkeler tarafından ele geçirilmeye çalışılan bir ülke” ya da herkesin “topraklarına göz diktiği mazlum bir ülke” imajına büründürüldüğü anlaşılmaktadır (Barkhudaryan vd., 2008, 184). Bunun yerine Ermenistan’ın “coğrafi ve siyasi” nedenlerle yaşadığı politik gelişmelere dikkat çekilerek yaşanan sıkıntılarda devletlerin rolünün incelenmesi daha objektif bir tutum sergilenmesini sağlayacaktır.

9. sınıf Tarih Ders Kitaplarında iki ülke ilişkilerine dair verilen bir diğer mesaj da “Birinci Dünya Savaşı ve Türk istilası” sonucu bölgedeki insanların zarar gördüğü, göç etmek zorunda kaldığı yönündeki ifadeler olmuştur (Barkhudaryan vd., 2008, 14). Ermenistan’ın bu dönemde içinde olduğu kötü ekonomik koşulların da Türkiye’nin politikalarından dolayı ortaya çıktığı dile getirilmiştir (Barkhudaryan vd., 2008, 14). Bu ifadeler yerine Ermenilerin göç etmek zorunda kalma nedenlerinin Türklerin istilası değil “I. Dünya Savaşı sonunda oluşan konjonktürel durum ve buna bağlı siyasi gelişmeler” olduğuna vurgu yapılmalıdır.

Kitaplarda Türklerle Azerilerin yani iki ulusun ortak hareket ederek “tecavüz, istila ve yağma” girişimlerinde bulundukları ifade edilmektedir (Barkhudaryan vd., 2008, 14). Özellikle yakın dönemde Karabağ meselesiyle ilgili olarak yaşanan Ermeni-Azeri çekişmelerini konu alan pasajlarda bu tarihsel geçmişin bir kez daha ön plana çıkarıldığı görülmektedir:

> “Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ne yönelik [Azerbaycan tarafından düzenlenen] askeri operasyonları durdurmak ve ablukayı kaldırmak için tutarlı bir

> mücadele başlattı. Ancak Azerbaycan yönetimi tek başına değildi; Türkiye'nin de desteğiyle Artsak yerleşim bölgesini sürekli bombalamaya başladı. Stepanakert, Hocalı, Şuşa ve Ağdam'ın her gün bombalanması yıkımlara ve çok sayıda insanın ölümüne sebep oluyordu. Kapsamlı abluka ve gece gündüz süren top ateşi Artsak bölgesinin ekonomisini harap ve felç etti. Düşman askeri üsleri tasfiye edilmeden nüfusun güvenliğini sağlamak mümkün değildi" (Barkhudaryan vd., 2008, 155).

Bu bölümde yine Türk ve Azerilerden "düşman" sözcüğü kullanılarak bahsedildiği, bunun yerine yani "düşman" kelimesinin yerine sadece "Türkler" veya "Azeriler" sözcüğünün kullanılabilir. Benzer şekilde Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan sorunların ders kitaplarındaki negatif yansımalarının ortadan kaldırılabilmesi için, iki ülke arasında yaşanan askeri, siyasi, diplomatik sorunlardan ziyade anılan ülkelerin medeniyet tarihi ve ortak kültürel geçmişin ön plana çıkarılmasında yarar vardır. Buradan hareketle öğrencilere karşılıklı olarak ders kitapları aracılığıyla komşu ülkelerin tarihlerine saygılı, objektif ve bilimsel bir eğitimin verilmesi, gelecek kuşakların karşılıklı olarak kin ve nefret duygularından da arınmalarını sağlayacaktır. Bu tutumun özellikle Ermeni-Azeri çatışmalarının yer aldığı kısımlarda çok daha belirgin hale gelmektedir. Bu nedenle 9. sınıf tarih ders kitaplarında Azeri-Ermeni çatışmalarının konu edildiği kısımlarda "düşman" vb. terimlerin kaldırılması gerekmektedir.

9. sınıf Ermeni tarih ders kitaplarında, Türkler için "saldıran, paralı asker kullanan, soykırım uygulayan, tarihte hiç sahip olmadığı yerleri ele geçirmeye çalışan, ölüm tehdidi altında bırakan, korkunç talepleri olan, öldürücü, zorla kabul ettiren, askeri açıdan sayısal üstünlüğü olan, azınlıkları bastıran, istila eden, tahrip eden, harap eden, tehlikeli, zorlayan" gibi tanımlamaların kullanıldığı görülmektedir. Buna karşın Ermeniler için ise "bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi veren, mağdur edilen, toprakları haksız bir biçimde elinden alınan, iki güçlü devlet arasında kalan zayıf devlet, askeri açıdan yeterli sayıya sahip olmayan ve bu nedenle istediği başarıları elde

edemeyen, zorla Sovyetleştirilmeye çalışılan, Türkler tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılan, ölüm tehdidi altında olan" gibi nitelemeler kullanılmıştır. Bu tutum metnin geneline hakim olduğundan benzer örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Bu nedenle tüm örnekleri tek tek yazmak yerine bazı örneklerle yetinilecektir. Bu ve benzer nitelemeler kaldırılarak doğrudan Türkler için "Türk veya Türkiye" sözcüklerinin, Ermeniler için de benzer kelimelerin kullanılması, daha objektif bir tarih bilincinin oluşmasına katkı sunacaktır. Barışçıl bir tarih eğitiminin oluşturulabilmesi için öğrencinin araştırmaya teşvik edilmesi, şovenist bir tarih anlayışından vazgeçilmesi, olaylara ve sorunlara daha geniş bir perspektiften bakabilme yetisinin kazandırılması ve objektif tarih eğitiminin desteklenmesi son derece önemlidir. Bu noktadan hareketle salt ulusal tarih anlatısından ziyade ulusal tarihin dünya tarihi içindeki yerinin ön plana çıkarılması daha sağlıklı bir tarih anlayışına ulaşılmasına sağlayacaktır. Bu kapsamda I. Dünya Savaşının anlatıldığı kısımlarda sadece Türkler veya Ermeniler değil I. Dünya Savaşı'nın Türkler ve Ermeniler üzerindeki etkilerine de dikkat çekilmelidir.

Özellikle 9. sınıf tarih ders kitaplarında farklı toplumların en çok da Türklerin anlatılmasında ulusal tarih vurgusu yapılmıştır. Bunun yerine daha objektif bir tavır sergilenmelidir. Ermeni toplumunun kimlik inşasında tarih eğitiminin son derece önemli bir etkisi olduğundan, objektif tarih eğitiminin verilebilmesi için kuşkusuz başta müfredat ve eğitim sistemi olmak üzere köklü bir değişim ve dönüşümün yaşanması gerekmektedir. Böylesi bir dönüşümün gerçekleşebilmesi uluslararası bir tarih bilincinin oluşturulması ile sağlanabilir. Bu noktada iki toplumun kültürlerarası etkileşimine dikkat çekmek atılacak adımlar arasında ilk sırada yer alabilir. Önyargılı yaklaşımlardan uzak durmak, tarihin ideolojik ve siyasi amaçlarla kullanılmasından da kaçınmak gerekir. Böylesi bir tarih anlayışı beraberinde öğrencilerin milliyetçilik, yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve şovenizmden arınmalarını da sağlayacaktır. Bu tutum bireyin sadece tarih eğitimi konusunda

değil aynı zamanda insan hakları ve demokrasi gibi alanlarda gelişimine de ciddi katkılar verecektir. Özellikle 1915 Olayları gibi son derece hassas meselelere yaklaşım noktasında da toplumların daha çoğulcu bir bakış açısına sahip olmalarına zemin hazırlayacaktır.

Ötekinin dışlanmadığı ya da aşağılanmadığı bir tarih eğitimi hem kendi tarihimizi daha doğru anlamamızı sağlayacak, hem de gelecek kuşaklarda düşmanlık duygularının gelişmesini önlemiş olacaktır. Bu adım beraberinde ülkeler ve komşular arasındaki sorunların daha barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasına ve uluslararası barışa da katkı sağlayacaktır. Nitekim bu modern tarih eğitiminin vazgeçilmez bir gereği olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bunun içinde ders kitaplarında Türklerle ilgili kısımlarda kullanılan "düşman, işgalci, istilacı" vb. terimlerin ders kitaplarından çıkarılması gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle de Ermeni bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıktığı dönemlerden itibaren Türk/Osmanlı imgesinin giderek daha fazla negatif bir şekil aldığı tespit edilmiştir. 9. sınıf Tarih ders kitaplarında özellikle 1915 Olayları ve tehcir temalarının üzerinde durulduğu bölümde de görüldüğü üzere bu döneme dair anlatılarda bu negatif tutum zirve noktasına ulaşmıştır. Buna karşın ders kitaplarında Türk-Ermeni ilişkilerine dair olumlu imgelerden çok az bahsedildiği görülmektedir. Bunun yerine daha çok iki toplum arasındaki çekişme ve savaşlar ön planda olmuş, ayrıca Osmanlı yönetiminin Ermenilere karşı "baskıcı, despot, adil olmayan" politikalar yürüttüğüne de işaret edilmiştir. Bu tutum ve söylemlere dikkat edilmesi ve revize edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ders kitaplarında iki toplum arasında tarihte yaşanmış "ortak tarih ve kültüre" vurgu yapılarak işbirliği içinde hareket edilmiş dönemler ön plana çıkarılabilir.

Öğrencilerin zihninde yaratılan olumsuz Türk/Osmanlı imgelerinin yerine daha tarafsız ve daha ziyade öğrencinin kendi kendine karar verebileceği bir anlatının oluşturulması gerekmektedir. Bu çerçevede uluslararası eğitim normlarında

kullanılan standartlar da göz önünde bulundurularak tarihçi merkezli eğitim sistemi değiştirilmelidir. Yapılan incelemeler sırasında da görüldüğü üzere Ermeni tarih ders kitaplarında neredeyse Ermenilere yardım etmeyen veya Ermenilerle dini bir bağlantısı olmayan her ülke ya da her milletin özellikle de 9. ve 11. sınıf tarih ders kitaplarında düşman olarak ilan edildiği, Ermenilerin mağdur ve çaresiz bir millet olarak anlatıldığı algılanmaktadır. Oysa "tarihi olayları tarihçiler kurgulamamalı" tezinden de yola çıkılarak tarihi olayların olduğu gibi ele alındığı, konuyla ilgili doğru ve yanlışların öğrencinin inisiyatifine bırakıldığı bir eğitim sistemi daha yararlı olacaktır.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 577-654.

ONBİRİNCİ BÖLÜM:

AZERBAYCAN GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Emin Uzun*

İçindekiler

Giriş 578

11.1 Azerbaycan Tarih Ders Kitapları 579
11.2 Vatan, Tarihin Kaynakları, Biz ve Öteki 586
11.3 Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Yükselişi 590
11.4 Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri 596
11.5 Osmanlı-Safevi İlişkileri 608
11.6 Osmanlı-Avusturya, Osmanlı-Rusya Muharebeleri ve Islahatlar 622
11.7 Türkiye Cumhuriyeti İmajı 641
Sonuç 649

* Istanbul, ORCID ID: 0000-0002-6149-6949
E-mail: eminuzunn@gmail.com

Giriş

1989/1990 yıllarında Doğu Avrupa'da sosyalist rejimlerin yıkılmasıyla birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği de dağılmış ve yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Bu devletlerarasında en çok dikkat çeken devletler Kafkasya ve Orta Asya'da kurulmuş olan Türki Cumhuriyetler olmuştur. Bunlar arasında Azerbaycan Cumhuriyeti özellikle Türkiye'ye coğrafi ve kültürel yakınlığı nedeniyle Türkiye'de özel bir konuma sahiptir. İki ülke arasındaki ilişkiler siyasi ve ekonomik alanlarda olduğu gibi kültürel alanlarda da gelişmiştir. Öyle ki "iki devlet bir millet" söylemi sıkça duyulan bir söylem haline gelmiştir.

Fakat uzun yıllar süren Rus-Sovyet egemenliği döneminde Azerbaycan'daki tarih yazımı ve tarih eğitimi kuvvetli Rus etkisi altında kalmış ve Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'na bakış da Rus tarih yazımından büyük ölçüde etkilenmiştir. Bununla birlikte 1990 sonrası dönemde artık bağımsız bir devlet olan Azerbaycan'da tarih yazımı da değişmeye başlamış ve gelişen siyasi ilişkilerin de etkisiyle Türkiye'ye ve Türk tarihine bakış da bundan etkilenmiştir.

Azerbaycan'da kullanılan güncel tarih ders kitaplarının analiz edildiği bu çalışmada 1990'larda başlayan bu değişimin nasıl bir şekil aldığı ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tarih eğitimi ile ilgili yapılmış olan çalışmalardan ilk incelenebilecek çalışma, 8-10 Haziran 1995 tarihli İstanbul'da gerçekleşmiş olan 2. Uluslararası Tarih Kongresinde sunulmuş, Hüsamettin Memmedov'un (Karamanlı) "Azerbaycan'da Basmakalıp Tarih Eğitimi ve Mücadele Yolları" tebliğidir (Memmedov (Karamanlı), 1998). Bu tebliğ, Azerbaycan Tarih Eğitimi'ndeki Sovyet etkisinin ne boyutlarda olduğu ile ilgilidir. Ayrıca bu etkiden ne şekilde kurtulunacağı ile ilgili tavsiyelerde bulunulmuştur. Diğer bir çalışma Savaş Açıkkaya'nın yüksek lisans tezi olarak hazırladığı "Azerbaycan'ın Bağımsızlık Döneminde Ortaöğretim Ders Kitaplarında Tarih Anlayışı"dır (Açıkkaya, 2010). Değerlendirilebilecek bir diğer

çalışma da İ. Caner Türk, Selçuk Ilgaz, Ali Sinan Bilgili'nin Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisinde yayımlanmış olan "Azerbaycan Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmgesi" makalesidir (Türk vd., 2004). Bu makale bütün ders kitaplarını şamil olmamakla birlikte güncel olmayan kitapların incelendiği bir çalışmadır. Diğer bir çalışma Orhan Çeltilçi'nin "Türkiye-Azerbaycan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme" çalışmasıdır (Çeltiçi, 2013). Bu henüz yeni bir çalışma olmasına rağmen, yararlanılan kanun yürürlükte olmayan bir kanundur; ayrıca ders kitaplarından değil de ikinci el kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Konusu bakımından sınırlıdır. Bunların haricinde, Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyetleri ders kitaplarında muhteva karşılaştırması yapan tezler de mevcuttur (Akhadov, 2008; Yıldırım, 2006). Ancak bu tezler bir imaj çalışması olarak değerlendirilemez. Bu tezler, içindekiler listesinin ve konuların kısa özetlerinin kıyasları şeklindedir. Azerbaycan'da *tarih algısı ve yazımı* ile ilgili yapılmış en son çalışmalardan biri Fuat Hacısalihoğlu tarafından hazırlanmış olan Doktora Tezidir (Hacısalihoğlu, F., 2012). Bu çalışmada Sovyet döneminden günümüze kadar milli tarih algısının nasıl evrildiği ele alınmaktadır. Tezde ayrıca tarih ders kitapları da karşılaştırma amacı ile kullanılmıştır.

Bahsedilen çalışmalar, 2013 yılında yayımlanmış olan Çeltiçi'nin makalesi de dâhil olmak üzere, güncel durumu içermemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminde son yıllarda hızlı değişiklikler gözlemlenmemektedir. Anılan çalışmalarda bahsedilen ders kitaplarının birçoğu artık kullanılmamaktadır.

11.1 Azerbaycan Tarih Ders Kitapları

Azerbaycan eğitim sistemi, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Kanunu ("Tahsil Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, No: 833-IIIQ, 19 Haziran 2009) ile düzenlenmiştir. Azerbaycan Anayasası'nda "III. Fasıl İnsan ve Vatandaş Temel Hak ve

Özgürlükleri" altında, 42. maddeyi "Tahsil Hakkı" teşkil eder (Azerbaycan Anayasası, Madde 42).

"Tahsil Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'na göre, Azerbaycan'da orta öğretim zorunludur. Eğitimin her kademesi tek seferliğine ücretsizdir. Yürütme organının belirlediği şartlara göre ders kitapları ücretsiz olarak dağıtılır.

Kanuna göre Azerbaycan'da üç tür okul bulunmaktadır: devlet okulları, belediye okulları (finansmanın belediye tarafından yapıldığı okullar) ve özel okullar. Kanunun 17. Maddesi "Tahsilin kademeleri ve seviyeleri"ni belirlemektedir:

"17.1.1. Mektebekadar tahsil.
17.1.2. Umumi tahsil;
17.1.2.1. iptidai tahsil;
17.1.2.2. umumi orta tahsil;
17.1.2.3. tam orta tahsil.
17.1.3. İlk peşe-ihtisas tahsili.
17.1.4. Orta ihtisas tahsili.
17.1.5. Ali tahsil.
17.1.5.1. bakalorya;
17.1.5.2. mastır;
17.1.5.3. doktora."

Derslerin içeriği ise kanunda belirtilmemiş olup, Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenmektedir (Kurikulum Portalı). İlk ve orta öğretim (Umum tahsil) üç kısımdan oluşmaktadır. İlkokul (iptidai kısım), I. sınıf ile IV. sınıf arası, orta kısım, V. sınıf ile IX. sınıf arası, lise (tam orta kısım), X. sınıf ile XI. sınıf arasıdır. Fakat Azerbaycan Dili, Azerbaycan Edebiyatı, Azerbaycan Coğrafyası ve Azerbaycan Tarihi dersleri konsolosluk ve özel statülü okullar hariç özel okullarda da okutulmak zorundadır. Umum tahsil mekteplerinin eğitim planı (2013-2014 yılı, Azerbaycan dilinde eğitim veren mektepler) şu şekildedir (Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Kurikulum Portalı 2013a, 2013b):

No	Dersin Adı	Sınıflara göre haftalık ders saatlerinin miktarı

		I	II	III	IV	V	VI
1	Azerbaycan dili	9	10	10	10	5	4
2	Edebiyat					2	2
3	Yabancı dil	1	1	1	1	3	3
4	İkinci yabancı dil					1	1
5	Matematik	4	4	4	4	5	5
6	Enformatik	1	1	1	1	1	1
7	Azerbaycan tarihi					2	1
8	Genel tarih						1
9	Fizik						1
0	Biyoloji						2
1	Coğrafya						2
2	Hayat Bilgisi	1	1	2	2	1	1
3	Teknoloji	1	1	2	2	1	1
4	Fiziki Terbiye	2	2	2	2	2	2
5	Görsel Sanatlar	1	1	1	1	1	1
6	Müzik	1	1	1	1	1	1
Toplam:		**21**	**22**	**24**	**24**	**25**	**29**
Ders dışı faaliyetler		2	2	2	2	3	3
Toplam:		**23**	**24**	**26**	**26**	**28**	**32**

No	**Tahsil alanları**	**Sınıflara göre haftalık ders saatlerinin miktarı**				
		VII	**VIII**	**IX**	**X**	**XI**
1	**Diller ve Edebiyat**					
	Azerbaycan dili	4	3	2	2	2
	Edebiyat	2	2	3	3	2
	Yabancı dil	3	3	2	2	2
2	**Matematik ve Enformatik**					
	Cebir	3	3	3		
	Cebir ve Analizin Başlangıcı				2	2
	Hendese	2	2	2	1	1
	Enformatik				1	1
3	**Sosyal dersler**					
	Tarih	1	1	1	1	1
	Azerbaycan tarihi	1	2/1	2	2	2
	İnsan ve toplum		1	1	1	1
	İktisadi ve sosyal coğrafya		0/1	2		
	Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası			1		
	İktisadın Esasları			1	1	1
4	**Fen dersleri**					
	Fizik	2	2	3	2	2
	Astronomi					1
	Kimya		2	2	2	2
	Biyoloji	2	2	2	2	1
	Fiziki coğrafya	2	1		1	2
5	**Emek hazırlığı ve teknoloji**					
	Emek hazırlığı	2	1			
	Çizim		1	1		
6	**Fiziki terbiye ve gençlerin çağrışa kadar ki hazırlığı**					
	Fiziki terbiye	2	2	2	2	2
	Gençlerin çağrışa kadar ki hazırlığı				2	2

7	**Sanat**					
	Görsel sanatlar	1				
	Müzik ve Nağme	1	1			
Toplam:		**28**	**29**	**30**	**27**	**27**
Seçmeli Dersler:		**3**	**3**	**4**	**8**	**10**
Şakirtlerin zorunlu maksimum ders yülü		**31**	**32**	**34**	**35**	**37**
İhtiyari, bireysel ve grup meşgaleleri		**4**	**4**	**2**	**1**	**1**

Hamlet Isaxanlı Azerbaycan'daki eğitim sisteminin Sovyet deneyimini şu şekilde ele almıştır: Sovyet Eğitim Sisteminin merkezi ve tekil-model sistemi karakteristiklerini taşımaktadır, Öğrenciler yıllarca test edilmiş türlü bilgiler öğrenebilmektedir, ancak merkezileşme, girişimcilik ve eğitimde yenilik çabalarını tamamen durdurmuştur. Eğitim sosyalist ideolojiye bağımlıdır ve sosyal ve beşeri bilimler sınırlı bir çerçeveye oturtulmuştur. Rusça, iletişim probleminin çözümünün, ders kitaplarının, ders programlarının ve bütün eğitim sisteminin dilidir. Ders programlarında milli bakış, yerli kültür, tarih, coğrafya ve edebiyat yeterince bulunmamaktadır ve Rusya stili faydalarına göre düzenlenmiştir. Müfredat, programlar ve ders kitapları bütün Rusya'da aynı olduğundan dolayı, Azerice, gelenekler ve görenekler neredeyse yoktur (Isaxanlı, 2006, 98).

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan eğitim sisteminde merkezi sistemin çoğu karakteri korunmuş ancak eğitimde yeniliğin ve özel okulların önü açılmıştır.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan tarihi ile ilgili ders kitaplarında yeni teşebbüsler ortaya konulmuştur. Başlarda Rusçadan çeviri kitaplar kullanılmış, ancak zamanla kitapların tamamı Azeri yazarlar tarafından yazılır hale gelmiştir (Memmedov (Karamanlı), 1998; Türk vd., 2004).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yukarıda kanunda da belirtildiği üzere, eğitim bütün kademeler için bir kez olmak şartı ile ücretsizdir ve yürütme organının belirlediği şartlara doğrultusunda ders kitapları da ücretsizdir (Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, 2006). Ders kitapları eğitim bakanlığının açtığı ihale ile ihtiyaca göre yayın evlerine bastırılır

ve ücretsiz olarak dağıtılır (Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, 2011). Okutulan ders kitapları tek türdür. Çalışmanın konusu, umum tahsil mekteplerinde okutulan güncel Azerbaycan Tarih Ders Kitaplarıdır. 2012 senesi itibari ile en güncel kitaplar temin edilerek kullanılmıştır. Kitaplar komisyonlar tarafından hazırlanmıştır. Tarih dersleri Genel Tarih ve Azerbaycan Tarihi olarak ikiye ayrılmaktadır. Azerbaycan Tarih'lerinden ilkini 5. sınıf için "Ata Yurdu" teşkil eder. 6. sınıftan 11. sınıfa kadar her sınıfta "Azerbaycan Tarihi" dersi bulunmaktadır. Genel Tarih ders kitapları ise 6. sınıftan 11. sınıfa kadar okutulmakla birlikte, derslerin isimleri sırasıyla şöyledir: Kadim Dünya Tarihi (6), Orta Asırlar Tarihi (7), Orta Asırlar Tarihi (8), Yeni Tarih (9), Yeni Tarih (10), En Yeni Tarih (11). Ders kitaplarının isimleri, yazarları, baskı tarihleri, yerleri ve yayın evleri şu şekildedir:

Ata Yurdu (Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün Dərslik), Yaqup Mahmudlu, Rafiq Xəlilov, and Sabir Ağayev. 2011. Bakü: Aspoliqraf.

Azərbaycan Tarixi (10-cu sinif Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslik), Tofiq Vəliyev, Rəhim Əliyev, Şövkət Tağıyeva, Əkbər Qocayev, Həcər Əlişova, and Kifayət Məmmədova. 2009. Bakü: Çaşıoğlu.

Azərbaycan Tarixi (6-cı sinfi üçün Dərslik), Vəli Əliyev, Yusif Yusifov, İlyas Babayev, Hidayət Cəfərov, and Aida Məmmədova. 2008. Bakü: Aspoliqraf.

Azərbaycan Tarixi (9-cu sinfi üçün Dərslik), Süleyman Məmmədov, Tofiq Vəliyev, and Əkbər Qocayev. 2012. Bakü: Aspoliraf.

Azərbaycan Tarixi (Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinif üçün Dərslik), İsaq Məmmədov, Tahir Qaffarov, Xaqani Məmmədov, Şövkət Tağıyeva, Murad Vəliyəv, Şərqiyə Məmmədova, Ağası Hüseynov, and Əkbər Q. Qocayev. 2009. Bakü: Çaşıoğlu.

Azərbaycan Tarixi (Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün dərslik), Yaqub Mahmudlu, Süleyman Məmmədov, and Vaqif Piriyev. 2012. Bakü: Aspoliqraf.

Azərbaycan Tarixi (Ümumtəhsil məktəblərinin VII ci sinfi üçün dərslik), Yaqub Mahmudlu, Yusif Yusifov, Rəhim Əliyev, and Əkbər Qocayev. 2011. Bakü: Aspoliqraf.

Ən Yeni Tarix (Ümumtəhsil məktəblərinin 11-cu sinfi üçün Dərslik), İsaq Məmmədov, Seyfəddin Qəndəlov, Musa Qasımlı, Tahir Qaffarov, Sevda Süleymanova, Əkbər Qocayev, Murad Vəliyev, and Hafiz Cabbarov. 2010. Bakü: Çaşıoğlu.

Orta Əsrlər Tarixi (7-ci sinif üçün Dərslik), Yaqub Mahmudlu, Rafiq Xəlilov, Sabir Ağayev, Əkbər Qocayev, Səxavət Qəmbərov, Şərqiyyə Məmmədova, Həcər Əlişova, and Babək Xubyarov. 2008. Bakü: Aspoliqraf.

Orta Əsrlər Tarixi (8-ci sinif üçün Dərslik), Yaqub Mahmudlu, Əkbər Qocayev, Rafiq Xəlilov, Sabir Ağayev, Səxavət Qəmbərov, Şərqiyyə Məmmədova, Həcər Əlişova, and Babək Xubyarov. 2010. Bakü: Aspoliqraf.

Qədim Dünya Tarixi (Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün dərslik), Vəli Əliyev, İlyas Babayev, Mirheydər Mirzəyev, and Aidə Məmmədova. 2010. Bakü: Xəzər.

Yeni Tarix (9-cu sinfi üçün Dərslik), Musa Qasımlı, Ofelıya Musayeva, and Hafiz Cabbarov. 2011. Bakü: Kövsər.

Yeni Tarix (Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün Dərslik), Tofiq Vəliyəv, Rafael Süleymanov, Nisbət Mehdiyeva, Məmməd Fətəliyev, Qabil Əliyev, Rafiq Qurbanov, Qocayev Əkbər, Murad Vəliyev, and Hüseynov Ağası. 2010. Bakü: Çaşıoğlu.

Azerbaycan'da Tarih silsilesi oluşturulurken toprağa bağlı bir silsile oluşturulmaktadır. Buna göre, Ata Yurdu kitabında belirtilen vatan sınırlarının tarih boyunca adı *Azerbaycan* olarak anılmaktadır. Azerbaycan'da ilk insanlardan başlanılarak

Azerbaycan Devletleri anlatılmaktadır. Atropatena, Almanya Devletleri, Safevi İmparatorluğu ve Azerbaycan Hanlıkları, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan SSR, Azerbaycan Respublikası bizzat Azerbaycan adı ile anılmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan topraklarında tesis olmuş devletlerin *en önemlileri* ve Azerbaycan tarih *silsilesi* şu şekildedir (Mahmudlu vd. 2012, 2011b; Məmmədov vd., 2012, 2009; Vəliyev vd., 2009; Əliyev vd., 2008):

I. İlkel Yapılar

II. İlk Aile Toplulukları ve Devletler:

a. Erken Devlet Kurumları: Aratta ülkesi, Lulubbi devlet kurumu, Kuti devlet kurumu

b. Manna Devleti

c. İskitler ve Azerbaycan

III. Midiya ve Ahameniş İmparatorluğu'nun Terkibinde Azerbaycan

IV. Kadim Azerbaycan Devletleri

a. Atropatena Devleti

b. Albanya Devleti

V. Sasani İmparatorluğu'nun Terkibinde Azerbaycan

VI. Hilafetin Terkibinde Azerbaycan

VII. Hilafetin zayıflaması sonucu Azerbaycan Devletçiliğinin Canlanması

a. Şirvanlar Devleti

b. Saciler Devleti

c. Salariler Devleti

d. Revaddiler Devleti

e. Şeddadiler Devleti

VIII. Selçuklular ve Azerbaycan

IX. Şirvanşahlar

X. Azarbeycan Atabeyler (Eldenizler) Devleti

XI. Şeki Hakimliği

XII. Karakoyunlu

XIII. Akkoyunlu ve Erdebil Hakimliği

XIV. Azerbaycan Safevi Devleti

XV. Nadir Şah İmaparatorluğu'nun terkibinde

XVI. Azerbaycan Hanlıkları
a. Urmiya
b. Hoy ve Tebriz
c. Karadağ ve Erdebil
d. Şeki
e. Şamahı
f. Kuba
g. Feteli
h. Karabağ
i. İrevan
j. Bakı
k. Gence
XVII. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
XVIII. Azerbaycan SSR
XIX. Azerbaycan Cumhuriyeti

11.2 Vatan, Tarihin Kaynakları, Biz ve Öteki

Azerbaycan'da okullarda okutulan ilk tarih ders kitabı 5. sınıfta okutulan "Ata Yurdu" kitabıdır (Mahmudlu vd., 2011a). Tarih öncesi devirlerden günümüze kadar olan devirleri, diğer tarih ders kitaplarından farklı olarak şiirsel bir dil ile anlatmaktadır. Bunun yanında diğer tarih ders kitaplarının ne şekilde okunması ve anlaşılması gerektiği konusunda ipuçları verir durumdadır. Tarihin kaynakları ve tarihin ne şekilde yorumlanması gerektiği bu ders kitabında mevcuttur. Bu kitapta Osmanlı konu başlığı olarak bulunmamaktadır. "Azerbaycan Türk İmparatorlukları" olarak daha sonra ele alınacak devletler etrafında bir dizim söz konusudur.

Ders kitabı ilk olarak vatan kavramını irdeleyerek başlamaktadır. Vatan bireyin "şanı, şöhreti, namusu", "gururunun kaynağı" olarak belirtilmekte, bireyin Azerbaycansız, yani vatansız bir hiç olduğu vurgulanmaktadır. Akabinde Azerbaycan "yeryüzünün en eski medeniyet ocaklarından biri", "Avrupa'nın en eski sakinleri"nin, "Azıh Adamı"nın yaşadığı, "kadim devletler diyarı" olarak tanımlanmıştır. Azerbaycan halkının da "Avrupa'nın en eski sakinlerinden, dünyanın en eski

halklarından biri" olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan, diğer ülkelerin birbirleri ile olan münasebetleri için bir köprü olarak nitelendirilmiş ve "Kızıl [Altın] Köprü" olarak adlandırılmıştır (Mahmudlu vd., 2011a, 3-6).

Bir zamanlar şimdikinden "çok daha büyük" ve "kudretli" bir Azerbaycan'ın bulunduğu belirtilmektedir. Bu memleket şu şekilde tasvir edilmektedir (Mahmudlu vd., 2011a, 9):

> "Vatan toprakları Derbent'den Hazar boyunca, Kazvin'a, Hamedan'a kadar uzanmaktaydı. Yurdun geçilmez sınırları Batı'da Şirak düzü, eski Borçalı, Dilican, Sevan, İrevan, Nahçıvan idi. Azerbaycan olarak adlandırılan büyük saltanatın kuzeyden güneye doğru düzülmüş olan Göygölü, Sevanı, Urmiyesi vardı. Şahdağı, Bazardüzü, zirvesi göğün yedi katını delip geçen Çakıl dağım Koşkara, Koşkar Sehende, Savalana uzanır, Savalandan Ağrı dağı, oradan da Erzurum, Erzincan yaylalarındaki oba oba, oymak oymak Oğuz elleri, kızıl-ipek çadırlar avucun içinde gibi görünürdü. Vatan toprağının bütün alanı 200 bin km^2'den çoktu."

"Büyük İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi İmparatorlukları ulu payitahtımız Tebriz'den idare edilirdi. Bu büyük Azerbaycan Türk İmparatorluklarının güç kaynağı Azerbaycan'dı." (Mahmudlu vd., 2011a, 9-10) şeklinde "Azerbaycan Türk İmparatorlukları" olarak bir tanımlama yapılmıştır ve bunun merkezine "Azerbaycan" oturtulmuştur. Tebriz'in "ulu payitaht" olarak anılması "irredentist" bir yaklaşımın varlığını göstermektedir.

Azerbaycan tarih ders kitaplarında, kardeşi kardeşe düşüren ve birbirlerine karşı savaşmaları için çaba sarf eden, tanımı Dede Korkut tarafından yapılmış, "kara donlu kâfirler" olarak da tabir edilen bir "öteki" mevcuttur. (Mahmudlu vd., 2011a, 10):

> "Birliğimizi bozdular, içimizden parçaladılar bizi, hele dedemiz Korkut zamanından başlayarak kasıtlı olarak "kara donlu kâfirler". Sonra da mukaddes dinimize nifak saldılar kanımıza susayan düşmanlar**.** Sünni, Şia olarak adlandırdı birbirini, mezhep davasına kalktı, kan davasına başladı aynı ana babanın

> evlatları-kan kardeşleri. Gayrı düşmanın fitne fiiline uyarak silah kaldırdı kardeş kardeşe. Timur Yıldırım Beyazıt üzerine yürüdü. Uzun Hasan Fatih'le tutuştu. Şah Hatayi [İsmail] Sultan Selim'le yüzyüze geldi. Çaldıran felaketi baş verdi yurdumda benim. Kanlı girdaba girdi erler yurdu Azerbaycan. Birbirimize boğdurdular bizi: Karakoyunlu hanedanını Akkoyunlular, Akkoyunlu Saltanatını ise Safeviler yok ettiler. Sona kalmış iki kardeş, Safeviler ve Osmanlılar da aman vermediler birbirine."

Metinden de görüldüğü gibi "ötekileştirilen" bu kimseler "Azerbaycan Türk İmparatorlukları" ile Batı'daki Türk İmparatorluğu'nun savaşmasına sebep olan etkenlerdir. Düşmandan dost olamayacağının unutulması şu şekilde anlatılmaktadır: "Unuttular Dedemiz Korkut'un 'Gayrı düşmandan dost olmaz!' diyen mukaddes vasiyetini. Gülistan'da, sonra da Türkmençay'da son koyuldu varlığına kudretli Azerbaycan saltanatının" (Mahmudlu vd., 2011a, 10).

"Evlatları bütün Oğuzlar, adresi bütün Oğuz yurdu olan elbilgesi Dedemiz Korkut'un emanetidir, Vatan." cümlesi ile vatanın Dede Korkut'un bir emaneti olduğu ve tarihin en önemli kaynaklarından birisinin de "Dede Korkut Kitabı" olduğu şu şekilde anlatılmaktadır (Mahmudlu vd., 2011a, 61):

> "Ulu tarihimizi öğrenmek için çok kıymetli abidelerden biri de "Dede Korkut Kitabı" destanlarıdır. Bu destanlardan açığa çıkar ki, Oğuz Türkleri Demirkapı-Derbent'den başlayarak bütün Güney Kafkasya'da, Yakın ve orta doğunun geniş arazilerinde yaşıyorlardı. Oğuzlar günümüzde birçok ülkede yaşayan Türk halklarının, aynı şekilde Azerbaycanlıların ulu babalarıdır."
> "'Dede Korkut Kitabı' Oğuz Türklerinin tercümeyi halidir. Korkut dedemizin kitabı Oğuz Türklerinin yaşayışını, adetlerini, tarihinin birçok hadiselerini, konularını içermektedir. Oğuzların hayatında gerçekten yaşanmış hadiseler, dilden dile geçerek zenginleşmiş ve destanlara dönüşmüştür. Bu destanların arkasında halkımızın tarihinin kadir bir devri bulunmaktadır."

Yukarıdaki alıntılardan da görüldüğü üzere Oğuz Türklerinin günümüzde yaşayan Türk halklarının aynı şekilde Azerbaycanlıların da ataları olduğu belirtilerek, Osmanlı ve Türkiye ile tarihsel bir ortaklığın olduğu gösterilmektedir.

Yukarıda bahsedilenlere ilaveten Dede Korkut Kitaplarının "Azerbaycan halkının" düşmanları ile savaşından ve Türkleri birbirine düşürecek olanlardan bahsettiği belirtilmektedir (Mahmudlu vd., 2011a, 61):

> "Dede Korkut Kitabı" destanları halkımızın yabancılara karşı kahramanca mücadelesinden haber veriyor. Bu destanlar Azerbaycan halkının kahramanlık sayfaları ile zengindir. Halkımızın Ermeni ve Gürcü feodallere ve onların işbirlikçilerine karşı mücadelesi burada açık bir şekilde anlatılmıştır. Ermeni, Gürcü feodalleri, onların işbirlikçileri 'kara donlu kâfirler' olarak adlandırılmaktadırlar."
> "'Dede Korkut' destanları ispatlar ki, daha o zamanlar Ermeni, Gürcü yöneticiler ve başka kâfirler istiyorlardı ki, Türkler, birbirini kırıp, kendi kendilerini zayıflatsınlar. Bunun için de onlar Türk yiğitlerini birbirleri ile vuruşturmaya çalışıyordular."

Burada öteki "Ermeni ve Gürcü" ve onların işbirlikçileri olarak belirtilmiştir ki bunlar da "feodal" ve "kara donlu kâfirler" olarak nitelendirilmiştir. Özellikle "feodal" kelimesinin Azerbaycan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyet geçmişinden olduğu sezilmektedir. Diğer taraftan *ötekileştirici* olarak seçilen bir diğer kavram olarak da "kâfir" kelimesi kullanılmıştır. Türkler ise tamamen *Biz*in bir parçası olarak görülüp "yiğit" Türkler olarak nitelendirilmiştir. Dede Korkut kitabının objektif bir tarih kaynağı olamayacağı aşikâr iken, kitabın bir tarih kaynağı olarak gösterilmesiyle tarih *mitleştirilmekte* ve kitap geleceğe ışık tutan ve gelecekle ilgili uyarılarda bulunan bir eser olarak tanımlanmaktadır. Ders kitabının destana yüklediği iki büyük amaç vardır (Mahmudlu vd., 2011a, 62):

> "Birincisi, istiyordu ki, onu işiten, ona kulak asan Türkler, 'kâfirler'in hilelerine aldanıp birbirine düşman olmasınlar.
> İkincisi, gelecek Türk nesillerine 'kâfirler'in bu eylemleri hakkında haber vermek istiyor ve onları da düşmanların hilesine uymamaya çağırıyordu."

Bu milli tarih yorumuna Osmanlı açısından bakıldığında, *Biz*in bir geniş, bir de dar tanımının yapıldığı ve Osmanlı'nın bu *Biz*in geniş tanımı içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Geniş

anlamdaki *Biz*in içine Oğuz Türkleri de alınmaktadır. Dar anlamda ise *Biz* başkenti Tebriz olan Azerbaycan Türk İmparatorluklarını kapsamaktadır.

11.3 Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Yükselişi

Osmanlı Devleti'nin kronolojik olarak anlatılmaya başlandığı ve kuruluşunun anlatıldığı tek kitap, 8. sınıf genel tarih ders kitabı olan "Orta Asırlar Tarihi" kitabıdır (Mahmudlu vd., 2010). Bu kitabın ilk bölümü olan "XI-XV. Asırlarda Dünya Ülkeleri (Klasik Feodalizm Devri)" altındaki beşinci fasıl olan "Osmanlı ve Timur İmparatorlukları" başlığı altında ilk kısım olarak "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve İmparatorluğa Çevrilmesi" (Mahmudlu vd., 2010, 46-50) ve ikinci kısım olarak "Osmanlı İmparatorluğu'nun Daha da Genişlemesi" (Mahmudlu vd., 2010, 50-53) yer almaktadır.

Osmanlı'nın kuruluşu, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun dağılmasından "hayli müddet sonra" "Küçük Asya"da yeni bir "kudretli Türk-Müslüman devleti – Osmanlı İmparatorluğu" şeklinde ifade edilmekte, kurucusunun "Oğuzlar"ın Kayı boyundan Osman Bey olduğu belirtilmektedir. Burada, Oğuzlar belirtilerek aynı ortak tarihten ve atadan gelindiği vurgulanmak istenmektedir. Diğer taraftan kurulan devlet, "kudretli", "Türk" ve "Müslüman" olarak tasvir edilmektedir ki bu, Osmanlı'nın olumlu bir şekilde anlatılmaya başlandığının göstergesidir. Bu bölümde "Osman Bey", "Osmanlı Dövüşçüsü", "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", "Sultan I. Murad", "Kosova Dövüşü", "Niğbolu Dövüşü" şekil/resimleri verilmiştir ki bunlar da olumlu imajı destekler surettedir. Cengiz Han'ın Anadolu seferi ile ilgili olarak "70 bine yakın Oğuz Türkünün Gündüz Alp liderliğinde Anadolu'ya göç ettiği", Gündüz Alp'in oğlu Ertuğrul'un da "kendi aşiretini" Ankara sınırlarına getirdiği ve Selçuk sultanından, "Bizans sınırlarını" korumak karşılığında Söğüt kasabasını, Domaniç yaylasını "ikta" olarak aldığı belirtilmiş ve "Bizans yöneticilerini haraç vermeye mecbur bıraktıkları" vurgulanmıştır (Mahmudlu vd., 2010, 46).

"Bursa'nın Fethi" Osmanlı tarihi açısından bir "dönüm noktası" olarak tasvir edilmiş, "Osman Gazi"nin asıl amaçlarından birinin Bursa'yı "ele geçirmek" olduğu ve nihayet Osmanlıların "ebedi olarak" "Marmara Denizi'nin Anadolu tarafını" aldıkları belirtilmiştir. "Orhan Gazi"nin babasının vefatından sonra, devletin idari işleri ile meşgul olduğu ve ülkeyi "vilayet ve dairelere" böldüğü belirtilmiştir. Orhan Gazi'nin en önemli amaçlarından biri olarak da "Konstantinapol'ü ele geçirmek" olduğu belirtilmiştir. Osmanlı'nın "Nikeya Savaşı"nda "Bizans ordusunu darmadağın ettiği" belirtilerek, şehrin adının "İznik" olarak değiştirildiği ve Nikomediya'nın da aynı şekilde alınarak adının "İzmit" olarak değiştirildiği vurgulanmış, durum şöyle açıklanmıştır: "Böylelikle, Osmanlı Devleti'nin sınırları Konstantinapol'e kadar genişledi ve Ege Denizi sahillerine kadar olan arazi Osmanlıların nezareti altına geçti". XIV. Asrın 30'lu yıllarında Bizans'ta iç sorunların baş göstermesi ile Bizans İmparatorunun "Osmanlılara müracaat etmeye mecbur kalması" belirtilmiş, Osmanlı'nın "yardım için gönderdiği 20 bin kişilik ordu"nun "ayaklanan Sırpları darmadağın ettiği" vurgulanmıştır. Nihayetinde 1354 senesinde "Gelibolu ve etrafındaki Bizans kaleleri"ni de "ele geçirerek" "Balkanlarda elverişli stratejik mevki" kazanıldığı belirtilmiştir (Mahmudlu vd., 2010, 47).

"Orhan Gazi"nin vefatından sonra başa Osmanlı tarihinde "sultan" unvanını ilk olarak kullanan "Sultan I. Murad"ın geldiği ve Balkanlarda "fetihlere" devam ederek "Edirne, Doğu Trakya'nın komşu bölgeleri, Plovdiv, Sofya, Şumen, Niş" şehirlerini "ele geçirdiği" ve Edirne'yi Osmanlı'nın "payitahtı" yaptığı belirtilmiştir. Bu dönemde Balkan yarımadasında üçüncü büyük ülkenin "Bizans" olduğu, ancak Bizans'ın eski "askeri kuvveti"ni yitirdiği, "denizaşırı" bölgelerinde Venediklilerin ve Cenevizlilerin hâkimiyet kurdukları ve ticareti ellerinde bulundurdukları belirtilmiştir. Görüldüğü gibi Osmanlı unsuru haricindeki diğer unsurların "zayıf" oldukları altı çizilerek belirtilirken, Osmanlı'nın giderek güçlenen bir durumda ve "kudretli" olduğu vurgulanmaktadır. Bulgaristan'ın *Osmanlılara bağlılığı* kabul etmek zorunda kalmasının ardından "Osmanlı'ya

karşı mukavemet gösterebilecek en güçlü devlet Sırbistan"ın da "Çirmen Dövüşü" ile nihayet "ağır mağlubiyete" uğratıldığı ve Osmanlı'ya bağlandığı ve *vergi vermeye mecbur bırakıldığı* belirtilmiştir. Osmanlılara karşı savaş açan Sırp Çarına karşı "Kosova Çölü"nde "eşsiz galibiyet" kazanıldığı belirtilmiş ancak, "riyakârcasına" İslam'ı dini olarak kabul ettiğini ve Sultan Murad'ın ayağını öpmek istediğini belirten çarın damadı "Miloş Obiliç"in "haincesine" saldırarak sultanı "ölümcül yaraladığı" aktarılmış, "I. Yıldırım Beyazıd"ın da Sırbistan'ın bağımsızlığına son verdiği eklenmiştir. Bu sayede devletin "batıdan Tuna Nehri sahillerine kadar" genişlediği belirtilmiştir (Mahmudlu vd., 2010, 47-48).

XIV. asrın sonuna doğru Bosna'nın birçok kısmının ve Arnavutluk'un Osmanlılara dâhil olduğu belirtilmektedir. Ardından "Niğbolu Dövüşü" ve Bulgaristan'ın alınması anlatılırken, diğer söylemlerden farklı olarak bundan "Bulgaristan'ın işgali" şeklinde bahsedilmektedir. Yıldırım Bayezid devrinde "Karaman Beyliği, Sivas, Malatya"nın ele geçirilmesi neticesinde egemenliğin "Batı Avrupa'ya kadar yayıldığı ve Kudretli Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşmaya başladığı" belirtilmektedir. Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran sebeplerden biri olarak da "Hristiyan devletlerinde feodallerin zulmünden cana doymuş zahmetkeş halk kütlelerinin, ilk başlarda kendilerinin Osmanlılara sadece mukavemet göstermemeleri, hatta çok vakit gönüllü olarak onların tarafına geçmeleri" açıklaması yapılmış ve Osmanlı'nın "vergileri hafiflettiği" ve "farklı din ve itikatlara engel göstermediği" eklenmiştir (Mahmudlu vd., 2010, 48).

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren anlatım tamamen olumlu olarak aksettirilmektedir. Osmanlı, başta "kudretli", "Türk-Müslüman" olmak üzere, Avrupalı "halkların" da beklediği bir "kurtarıcı" olarak sembolize edilmektedir. Osmanlı'nın "düşmanı" unsurlar ötekileştirilmektedir. Bunun bir istisnası "Bulgaristan" için mevcuttur. Diğer ülkeler için "ele geçirme" ve "fetih" kullanılmışken, Bulgaristan için "işgal" kullanılmıştır.

Bunun sebebi daha sonra irdelenecektir ve tesadüfi bir kullanım olmadığı anlaşılmaktadır.

XIV. asrın sonlarında Osmanlı'nın "Konstantinapol'ü fethetmek" üzere "Anadoluhisarı Kalesi'ni diktirdiği", ancak, Bizans'a Doğu'dan beklenilmeyen bir yardım geldiği belirtilmiştir. Diğer "kudretli Türk cihangiri Emir Timur"un Küçük Asya seferinin Osmanlı beyliklerinde "kendi bağımsızlıklarını" geri alma isteğini oluşturduğu, "Sivas", "Malatya" ve "Dımaşk"a kadar ilerleyip "Memlukler"i kendine bağladığı ve akabinde Azerbaycan'a döndüğü belirtilmektedir. Daha sonra Timur'un ikinci kez Anadolu'ya sefer yaptığı ancak bundaki amacının "Osmanlı Devleti'nin toprakları" olduğu, Yıldırım'ın ordularının bir kısmı "Konstantinapol'ü muhasara altında tuttuğundan", diğer bir kısmı da "Anadolu kalelerinin müdafaası ile meşgul olduklarından", Timur'a karşı sayıca "az askeri kuvvet toplanabildiği", buna karşın Timur'un ordusunda "filler"in de bulunduğu belirtilmiştir. Burada Osmanlı'nın yine "kuvvetli" durumda olduğu, ancak saldıranın da yine "kuvvetli" bir "Türk" olduğu vurgulanarak, Osmanlı ile ilgili olumsuz veya zayıflık içeren bir imaj verilmemeye çalışılmakta, Timur "saldırgan" ve "Osmanlı Devleti'nin topraklarını" almayı hedefleyen ve *arkadan vuran* bir "cihangir" olarak tanımlanmaktadır (Mahmudlu vd., 2010, 48-49).

1402 senesinde "Ankara düzlüğünde" orta asırların "belki de en büyük dövüşünün baş verdiği" ve Timur'un "galebe çaldığı", esir düşen Bayezid'in "zehir içererek kendini öldürdüğü", Timur'un galibiyetinde "kendi bağımsızlıklarını geri almak isteyen Anadolu Beyliklerinin hıyaneti"nin de büyük rol oynadığı belirtilmiştir. Burada Timur'un yaptığının *kötü* bir şey olduğu ve bu *hıyanet*e ortaklar bulunmaya çalışıldığı anlaşılabilmektedir. Yıldırım Bayezid'in intihar ettiği tezinin kullanılması da ayrıca dikkat çekicidir. Bunun yanında Timur'un sonuçları öngörmediği şu cümleler ile ifade edilmiştir: "Ankara Dövüşü bütün Türk dünyasının faciası idi. Timur kendi de bilmeden Avrupa'yı Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtardı ve bütün Türk dünyasının gelecek faciası için zemin hazırladı" (Mahmudlu vd.,

2010, 49). Her ne kadar Timur bir Azerbaycan hükümdarı olarak görülüyorsa da Osmanlı'ya karşı bu hareketi bir *öngörüsüzlük* olarak tanımlanmakta ve Türk dünyasının faciasına neden olduğu için de Timur'un imajı *olumsuzlaştırılmaktadır*.

Bölümün sonraki kısmına Osmanlı ile ilgili "Bunları bilmek meraklıdır" şeklinde bir kısım eklenmiştir (Mahmudlu vd., 2010, 50):

> "Osmanlılar fethettikleri arazide ilk olarak asayiş ve intizamı, her bir adamın şahsi ve mülki tehlikesizliğini temin ediyorlardı. Bundan başka, halkın dini inanç ve ibadetine hiç müdahale edilmiyor, dini dokunulmazlığa ise teminat veriliyordu. Balkanlarda bütün topraklar Hristiyan feodallerine mahsustu. Bu ise köylülerin yarım köle vaziyetinde kalmasına sebep olmuştu. Bizans devleti vergi toplamak kudretinde olmadığı için vergilerin toplanması yerli feodallere verilmişti. Onlar ise halka daha kötü muamele ediyordular. Osmanlıların ise tabi ettikleri arazilerde bu meşhur prensip hâkim oluyordu: "Mülk Allah'ındır. İnsanların Toprağa sahip olmak haklarını o bilir, bunu da devlet kararlaştırır". Böylelikle, Osmanlıların fethettiği arazilerde köylü bu veya diğer feodalin değil, devletin köylüsü oluyordu. Buna göre de Balkan halkları kuvvetli merkezileştirilmiş devlet olan Osmanlı idaresinde yaşamayı üstün tutuyordular."

Osmanlı'nın Balkan hâkimiyeti burada olumlu olarak tasvir edilirken özellikle ekonomik sistem ve toprak yönetimi ön plana çıkarılmaktadır. Burada sosyalist geleneğe uygun olarak feodaller ötekileştirilirken toprakların devletleştirilmesi *olumlulaştırılmaktadır*. Bunda Sovyet dönemi tarih yazımı geleneğinin etkileri görülmektedir. Burada şimdiki Azerbaycan rejiminde de önemli bir özellik olan *devletçiliğe* övgü vardır.

İkinci kısım olarak ele alınmış olan "Osmanlı İmparatorluğu'nun Daha da Genişlemesi" kısmı "Fatih II. Mehmet, Konstantinapol'ün Fethi" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun İdare Olunması, Vergi ve Mükellefiyetler" şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu kısımda "Fatih II. Mehmet'in portresi"ne, "Konstantinapol'ün Muhasarası"na ve bu

dönemdeki "Osmanlı İmparatorluğu" haritalarına yer verilmiştir. İlk olarak II. Murat döneminde Osmanlı Devleti'nin "evvelki kudretine geri döndüğü" belirtilmiş, "Yanos Hunyadın" liderliğindeki "Macar ve Çek" ordularının "darmadağın" edildiğinden ve "II. Kosova Dövüşü"nde "haçlı kuvvetleri"nin "mağlup edildiği"nden bahsedilmiştir. II. Murat'tan sonra "1453 yılının yazında karadan Konstantinapol'ü muhasaraya alan" II. Mehmet'in geldiği belirtilmiş ve o anki durum şu şekilde anlatılmıştır: "Bu vakit Bizans İmparatorluğu buhran geçiriyordu. Fasılasız saray çekişmeleri ve iktidar uğruna mücadele merkezi yönetimi zayıflatmış, maliye sistemini bozmuş, orduyu döğüş kabiliyetinden mahrum etmişti. İmparatorluğun arazisi yalnız Konstantinapol'ün etrafından ibaret idi ve her taraf Türk toprakları ile çevrilmişti." Osmanlı'nın "Kızıl Boynuz Limanı"na [Altın Boynuz/Haliç] geçmenin gerekliliğini düşünüp gemileri karadan yürütmesinden bahsedilmektedir (Mahmudlu vd., 2010, 51).

Osmanlı ordularının "halledici hücuma" geçmesiyle 29 Mayıs 1453 tarihinde Osmanlıların "İstanbul" olarak adlandırdıkları "Konstantinapol"ü fethederek burayı Osmanlı'nın "payitahtına" çevirdiği ve II. Mehmet'e "Fatih" mahlasının verildiği belirtilmiştir. "Osmanlı orduları Konstantinapol'ü tutmakla Avrupa'yı Asya ile birleştiren ticaret yollarını nezaret altına aldılar. Bu, İtalya şehirlerinin şark ülkeleri ile ticaretine ağır darbe vurdu" şeklinde de güncel durum değerlendirilmiştir (Mahmudlu vd., 2010, 51).

Sonrasında Sultan II. Mehmet "zayıflamış Trabzon Devleti"ni ve "Küçük Asya emirlikleri"ni "tabi etti" [bağladı] şeklinde basit ve görece nötr bir anlatım seçilmektedir. Fatih'in "Mora Yunan Knyazlığı"nı, "Afina Hersosluğu"nu da "terkibine" kattığı ve Moldova ve Eflak'ı da kendine bağladığı belirtilmiştir. 1479 senesinde Albanya'nın da "tabi" edildiği ve Venedik ile barış anlaşması imzalanarak Venedik'in Ege denizindeki adalarının Osmanlı Devleti'ne her yıl 1000 dukat vergi vermeyi taahhüt ettiği belirtilmiştir (Mahmudlu vd., 2010, 51).

"Osmanlı İmparatorluğu'nun İdare Olunması, Vergi ve Mükellefiyetler" kısmında "akıncılar" "Osmanlı Ordusu'nun esas kısmı"nı oluşturan "feodal ordu" olarak belirtilmekte, "askeri hizmet karşılığı sultandan toprak almış dövüşçü"ler şeklinde tanımlanmaktadır. Süvarilerin "Osmanlı fetihlerinin talepleri"ne kâfi gelmemesinden dolayı "Orhan Gazi"nin "paralı piyade ve süvari orduları"nı oluşturduğu yazılmıştır. Yapılan askeri yeniliklerden birinin de "yeniçeri" olarak isimlendirilen ordular olduğu belirtilmiştir ve şu şekilde anlatılmıştır: "Tabi ülkelerde sağlam ve kuvvetli uşakları ebeveynlerinin elinden alır, müslümanlaştırırdılar. Yeniçeriliğe kabul edildikten sonra onlar sultandan bol bol bahşiş alır ve kendi hükümetlerine sadakatle kulluk ederdiler." (Mahmudlu vd., 2010, 52).

Sultan "gayr-ı mahdut hâkimiyete malik hükümdar" şeklinde tanımlanarak mutlak bir monarşi olduğu vurgulanmak istenmekle birlikte bu kısımda, idari yapının ne şekilde olduğu, belirtilmemektedir. Osmanlı Devleti'nde toprak mülkiyetinin farklı çeşitleri olduğu belirtilerek bunlar şu şekilde sıralanmıştır: "Devlet toprakları, sultan ailesine mahsus topraklar, vakıf toprakları, mülk". Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi veren bütün ahaliye "reaya dendiği", Müslüman "ekinciler"in devlete "aşar" vergisi ödediği ve Müslüman olmayanların "ispence" vergisi ödedikleri belirtilmiştir (Mahmudlu vd., 2010, 52-53).

11.4 Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri

Genel tarih ders kitaplarından 8. sınıf "Orta Asırlar Tarihi" kitabında sadece "zayıflamış Trabzon Devleti"ni kendine "tabi" etti şeklinde kısaca bahsedilen olaylar ve Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri, birbirleri ile tamamen uyuşur halde olmamakla birlikte 5. sınıf "Ata Yurdu" (Mahmudlu vd., 2011a) kitabında ve 8. sınıf "Azerbaycan Tarihi" (Mahmudlu vd., 2012) kitabında anlatılmaktadır. "Ata Yurdu" kitabında Uzun Hasan ve Sara Hatun konuları altında Osmanlı ile olan ilişkiler irdelenmektedir (Mahmudlu vd., 2011a, 86-93). Azerbaycan Tarihi kitabında ise 3. bölüm "XV. Asırda Azerbaycan" altında "Akkoyunlu Devleti ve

Erdebil Hâkimliği" faslında incelenmektedir (Mahmudlu vd., 2012, 100-120).

"Ata Yurdu" ders kitabında Avrupa devletlerinin Uzun Hasan'ı komşu ve kardeş Osmanlı Sultanlığı ile çarpıştırmak istediği şu şekilde ifade edilmektedir: "Avrupa devletleri Uzun Hasan'ı komşu ve kardeş Osmanlı Sultanlığı ile tokuşturmaya çalışıyorlardır. Bu maksatla da birbirinden gizli olarak elçiler gönderdiler." Burada ötekileştirilen figür "Avrupa" iken, ne Uzun Hasan'ın ne de Osmanlı Sultanlığı'nın aleyhinde bir kullanım görülmemektedir. Kardeşi kardeşe düşüren olarak her iki tarafa "gizli elçiler" gönderen Avrupa gösterilmiştir (Mahmudlu vd., 2011a, 88). "Azerbaycan Tarihi" ders kitabında ise Akkoyunluların Avrupa ile olan münasebetlerine şu şekilde vurgu yapılmaktadır: "Akkoyunlu Devleti, Azerbaycan'ın bu vakte kadarki bütün tarihi boyunca, Avrupa ülkeleri ile çok geniş ilişki kurmuş bir devletti. Uzun Hasan'ın Batı ülkeleri ile böyle kapsamlı ilişki kurmasının amacı Azerbaycan'ın uluslararası ticaret ilişkilerini, öncelikle ipek ticaretini düzenlemekti. Diğer taraftan, o, kendi ordusuna modern silahlar almak, Azerbaycan'da topçuluk sanatını geliştirmek için Avrupa ülkelerinden top uzmanları da davet etmek istiyordu." Burada Avrupa ile olan ilişkiler "olumlu" olarak gösterilmeye çalışılmakta ve aynı paragrafın devamında Osmanlı ile ilgi şu cümleler geçmektedir: "Onun dış siyasetinde asıl istikameti Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetler teşkil ediyordu. Kudretli Akkoyunlu Devleti'nin kurulması Osmanlı Sultanı Fatih II. Mehmet'i ciddi rahatsız ediyordu." Burada Osmanlı ile ilgili "kardeşlerden kötü olanı" imajı çizilmeye çalışılmaktadır, diğer taraftan Akkoyunlu için "kudretli" kelimesi kullanılması ilgi çekicidir (Mahmudlu vd., 2012, 104-105). Ancak "Ata Yurdu" ders kitabında aksi bir söylem mevcuttur: "Osmanlıların arazilerini daima Doğu'ya doğru genişletmesinden Uzun Hasan hoşnut değildi." Diğerinde Osmanlı olumsuzlaştırılırken burada da "Uzun Hasan" olumsuzlaştırılmaktadır. Devamında: "Bu, Akkoyunlu Devleti'nin Avrupa ile ipek ticaretini son derece zorlaştırıyordu. Buna göre de Uzun Hasan Karadeniz'e ve

Akdeniz'e çıkış yolları elde etmeye, bu iki denizi ilişkilendiren boğazlara ulaşmaya çalışıyordu" denilmektedir. Görüldüğü gibi "çıkarları" için "kardeş" ülkeye saldırmayı planlayan olarak "Uzun Hasan" gösterilmektedir. Ancak hemen sonrasında: "Bundan istifade eden batı devletleri iki kardeş Türk devletini birbirine karşı savaşa kaldırdılar. Yabancıların hilesi ile kardeş kardeşin kanını döktü. Her iki büyük Türk devleti zayıfladı" denilmektedir. Pek de tutarlı olmayan bir şekilde "Uzun Hasan"ın "kardeş" ülkeye karşı planları hiçe sayılarak bütün suçlu "batı devletleri" olarak gösterilmektedir. Savaşın her iki devlet için de sonuçları aynı cümleler ile anlatılmaktadır: "Her iki büyük Türk devleti zayıfladı. Ayrıca savaşların ağırlığı köylü ve sanatkârların üzerine düşüyordu. Savaşa bağlı olarak vergiler gittikçe artıyordu. Köylülerin ekin sahaları orduların tağdağı altına kalıyor, evleri, malları yağma edilip yakılıyordu. Ekin yerleri bostanları virane kalıyordu." Görüldüğü gibi burada, savaşın sonuçları her iki taraf için de aynı şekilde tasvir edilirken her iki devlet de "büyük" olarak nitelendirilmiştir (Mahmudlu vd., 2011a, 89). Diğer taraftan Azerbaycan Tarihi kitabında İpek Ticareti meselesi tamamen farklı olarak ele alınmıştır: "Sultan II. Mehmet Osmanlı İmparatorluğu'nu Azerbaycan ipeğinin büyük rol oynadığı Avrupa-Doğu ticaretine aracılık eden devlete çevirmek istiyordu. Osmanlı Sultanı Kafkasya'yı, özellikle Azerbaycan'ı tutmak için büyük çaba gösterdi." Her ne kadar her iki kitapta da Azerbaycan topraklarının ipek ile ilgisi belirtilmiş olsa da her iki kitapta vurgulanmak istenen şey birbirlerinin aynı değildir. Burada diğer "Ata Yurdu" kitabındakinin aksine Osmanlı'nın "Azerbaycan" ve "Kafkasya"yı alma planları olduğu vurgulanarak "kardeş" ötekileştirilmektedir (Mahmudlu vd., 2012, 105).

Bu iki ders kitabında "Trabzon Yunan Devleti" ile olan ilişkiler de farklı hatta birbirine "zıt" bir şekilde ele alınmıştır. "Ata Yurdu" kitabında şu şekildedir (Mahmudlu vd., 2011a, 92):

> "Sara Hatun yalnızca yabancı ülke elçileri ile değil, aynı zamanda meşhur devlet başkanları ile de görüşmeler yapardı. Bu görüşmelerden biri 1461. yılda Sara Hatun'la Osmanlı

> Sultanı Fatih II. Mehmet'in arasında olmuştu. Bu devirde Osmanlı Devleti güçlü, Akkoyunlu Devleti ise zayıf idi. O, Osmanlılarla çarpışabilecek güce sahip değildi. Böyle bir durumda Osmanlı Sultanlığı Karadeniz'in güney sahilindeki küçük Trabzon Devleti'nin arazisine hücum edip, onu kendi topraklarına katmak istiyordu. Lakin o biliyordu ki, Trabzon Devleti Akkoyunlu Devleti'nin müttefikidir. Onun hükümdarı ise Uzun Hasan'ın eşi Despina Hatun'un babası idi. O yüzden korkuyordu ki, Trabzon üzerine hücum ederken Akkoyunlu Devleti ona arkadan darbe vurur ve böylelikle isteğine ulaşamaz. Buna göre de Sultan II. Mehmet arkadan güvenliği temin etmek amacıyla öncelikle Akkoyunlu Devleti üzerine saldırıya geçti. Böylece, küçük Akkoyunlu Devleti'nin varlığına son verilmesi ve ortadan kalkması tehlikesi oluştu."

"Azerbaycan Tarihi" kitabında ise şu şekilde eline alınmıştır (Mahmudlu vd., 2012, 105):

> "Akkoyunlular henüz Azerbaycan'da iktidara gelmeden çok önce Trabzon Yunan Devleti (1204-1461) ile dostluk ilişkisi kurmuştur. Uzun Hasan ise Trabzon İmparatoru'nun kızı Feodora-Despina Hatun'la evlenmişti. Akkoyunlular Trabzon'a kendi mülkleri gibi bakıyorlardı. Trabzon'un Akkoyunlular için büyük ticari önemi vardı. Bu şehir Akkoyunlu tüccarlarının Karadeniz'e elverişli çıkış yolu idi. Akkoyunlu tüccarları bu şehir vasıtası ile Kırım'daki merkezleri ile de ilişki kuruyorlardı. İşte bu yüzden II. Mehmet 1461. yılda Akkoyunlularla muharebeye Trabzon üzerine saldırıyla başladı. Böyle bir ortamda Uzun Hasan Trabzon'u savunmalıydı."

"Ata Yurdu" kitabında, Sara Hatun'un "meşhur devlet başkanları" ile görüşmesine örnek olarak "Fatih II. Mehmet" ile görüşmesi örnek verilmiştir. O dönem, Osmanlı'nın "güçlü", Akkoyunlu'nun "zayıf" olduğu bir dönem olarak tasvir edilmiş olup "Osmanlı Sultanlığı"nın amacının Karadeniz sahilindeki "küçük" Trabzon Devleti'ne ve arazisine "hücum edip" burayı kendi topraklarına katmak olduğu belirtilmiştir. Osmanlı'nın, "Trabzon Devleti'nin Akkoyunlu Devleti'nin müttefiki" olduğunu bildiğinden, Akkoyunlu Devleti "arkadan darbe" vurmasın diye Akkoyunlu Devleti'ne saldırdığı belirtilmiş, bunun da "küçük" Akkoyunlu Devleti'nin "varlığının ortadan kalkması tehlikesi"

oluşturduğu söylenmiştir. Burada Osmanlı'nın "güçlü" ve karşısındaki iki müttefik devletin "küçük" ve "zayıf" olduğu belirtilmektedir. Osmanlı burada "ötekileştirilmeden" anlatılmıştır (Mahmudlu vd., 2011a, 92).

"Azerbaycan Tarihi" ders kitabında ise "Trabzon Yunan Devleti" ile olan münasebetler vurgulanmakta, Akkoyunluların Trabzon'a "kendi mülkleri" gibi baktıkları belirtilmekte ve Akkoyunlular için Trabzon'un ne kadar "önemli" olduğu anlatılmaktadır. Diğer kitaptan farklı olarak Fatih II. Mehmet'in "Akkoyunlular'a karşı savaşı Trabzon'a saldırı" ile başlattığı böyle bir ortamda Uzun Hasan'ın Trabzon'u "savunması" gerektiği vurgulanmaktadır. Burada Osmanlı'nın daha ziyade "ötekileştirildiği" görülmektedir (Mahmudlu vd., 2012, 105).

"Ata Yurdu" ders kitabında "Sara Hatun" ve "Sultan II. Mehmet" ile olan görüşmeleri şu şekilde anlatılmaktadır (Mahmudlu vd., 2011a, 92):

> "Zor durumda kalan Uzun Hasan annesi Sara Hatun'u barış yapmak için Sultan II. Mehmet'in askeri kampına gönderdi.
> Sara Hatun sultanın askeri kampında oldukça sıcak karşılandı. Görüşmeler sırasında Azerbaycan'ın yaşlı devlet kadını ile Osmanlı Sultanı – Büyük Türk komutanı- birbirine "ana-oğul" diye hitap ettiler.
> Görüşmeler sırasında bilge Sara Hatun'un öngörüsü, mahareti sonucunda iki kardeş Türk hükümdarının ve onların orduları arasında kanlı kırgın [katliam] engellendi. Sara Hatun'un bilgeliği sayesinde Türk'ün Türk'ü kırması gibi bir felaket baş vermedi."

Görüldüğü gibi Uzun Hasan'ın "zor durumda kaldığı" ve bu yüzden annesi Sara Hatun'u barış için II. Mehmet'in kampına gönderdiği ve Sara Hatun'un "sıcak karşılandığı" belirtilmekte ve Osmanlı Sultanı "Büyük Türk komutanı" olarak nitelendirilerek, birbirlerine "ana-oğul" şeklinde hitap ettikleri belirtilmektedir. "Öngörülü" ve "maharetli" olarak Sara Hatun'un başarısı ile "iki kardeş Türk hükümdarının" ve "ordularının" arasındaki "kanlı kırgın"ın engellendiği belirtilmiştir. Böylece "Türk'ün Türk'ü

kırması felaketi"nin baş vermediği belirtilmiştir. Burada ötekileştirilme bulunduğu söylenemeyip Osmanlı'ya "biz" olarak bakıldığı söylenebilir.

Bu durum Azerbaycan Tarihi'nde ise şu şekilde anlatılmaktadır (Mahmudlu vd., 2012, 105-106):

> "Akkoyunlu kuvvetleri ile Osmanlılar arasında ilk savaş Koyluhisar denen yerde oldu. Akkoyunlular Osmanlı Ordusu'na ciddi darbe vursalar da, Uzun Hasan şimdilik Osmanlılarla barış yapmaya karar verdi. Kendi aklı ve güçlü mantığı ile tanınan annesi Sara Hatun'u Sultan'ın kampına – Bulgar Dağı'na gönderdi. Kaynakların bildirdiğine göre, diplomatik müzakereler sırasında Sara Hatun ve II. Mehmet birbirine "Ana", "Oğul" diye hitap ediyorlardı. Uzun Hasan Sara Hatun'u II. Mehmet'in kampına gönderirken, onun karşısına iki zor görev koydu: Öncelikle, o, Osmanlı Sultanı'nı Akkoyunlular üzerine saldırmak fikrinden vazgeçirmeliydi. Çünkü Akkoyunlu Beyliği Osmanlı Devleti ile savaşabilecek derecede güçlü değildi. Bundan başka, Akkoyunlular'a arkadan Karakoyunluların ve Timurluların saldırısı bekleniyordu. Bu nedenle Uzun Hasan Osmanlılarla barış yapmak zorunda idi. İkincisi, Sara Hatun Sultan'ı mümkün Trabzon'u fethetmek fikrinden vazgeçirmeliydi. Sara Hatun birinci vazifesini başarıyla yerine getirse de, ikinci meselede Sultan II. Mehmet'i fikrinden döndürememiştir."

Ata Yurdu'nda bahsedilenin aksine, Osmanlı Ordusu'na "ciddi darbe" vuran Uzun Hasan'ın "ihtiyari" bir şekilde Sara Hatun'u barış yapmak ve bazı şartları kabul ettirmek üzere gönderdiği belirtilmektedir. Burada Osmanlı karşısında *zayıf olmayan* ve *barış yanlısı* bir Akkoyunlu imgesi bulunmaktadır. Ancak birkaç cümle sonrasında Akkoyunluların "Osmanlı ile savaşabilecek derecede güçlü" olmadığı eklenmiştir.

"Ata Yurdu" ve "Azerbaycan Tarihi" ders kitaplarında da Sara Hatun'un Trabzon Seferi'ne Padişah ile gitmesi farklı olarak anlatılmaktadır. "Ata Yurdu" ders kitabında şöyle anlatılmaktadır (Mahmudlu vd., 2011a, 92-93):

> "Sultan II. Mehmet görüşmelerden sonra Türk birliklerinin Trabzon Seferi'ne Sara Hatun'un da iştirak etmesini teklif etti. Neden? Çünkü Sultan II. Mehmet Uzun Hasan'ın arkadan ona hücum etmeyeceğine emin değildi. Sara Hatun'u kendi yanında saklamaya çalıştı. Biliyordu ki, annesinin hayatını tehlikeye düşürmemek için Uzun Hasan ona hücum etmeyecektir. Bununla da Sultan II. Mehmet arkadan ona saldırılmayacağına emin oldu.
>
> Bu teklif Sara Hatun'un da kalbinden idi. Çünkü o da Osmanlı birliklerinin Akkoyunlu sınırlarından uzaklaşmasından emin olmak istiyordu.
>
> Haksız kan dökülmesine yol vermemeye çalışan Sara Hatun Trabzon hükümdarına söz verdi ki, savaşsız teslim olursa onun kendine ve ailesine dokunulmayacak. Böylelikle Sara Hatun iki hükümdar arasında arabulucu oldu.
>
> Neticede, Sara Hatun'un aracılığıyla Trabzon kan dökülmeden teslim oldu.
>
> Trabzon alındıktan sonra hükümdarın hazinesi Sultan'ın eline geçti. Bundan dolayı Sara Hatun Sultan'a bildirdi ki, onun gelini (Uzun Hasan'ın karısı) Despina Hatun Trabzon hükümdarının kızı olduğundan Trabzon'un toprakları ve hazinesi Akkoyunlu Devleti'ne verilmelidir. Sultan Trabzon hazinesini Sara Hatunla bölüştü. Sonuç olarak, Sara Hatun Akkoyunlu sarayına zengin hazine ile döndü."

"Azerbaycan Tarihi" ders kitabında ise şöyle bir anlatım mevcuttur (Mahmudlu vd., 2012, 106):

> "II. Mehmet Akkoyunlu Beyliği'ni tecrit ettikten sonra Trabzon üzerine yürüdü, fakat o, Uzun Hasan'ın arkadan hücum etmeyeceğinden emin değildi. Odur ki, Sultan, Sara Hatun başta olmak üzere, Akkoyunlu elçilerini de beraberinde götürdü. Sara Hatun yol boyunca yine de sultanı Trabzon'u fethetmek fikrinden vazgeçirmeye çalıştı. Fakat onun çabaları hiç sonuç vermedi. 30 gün kuşatmadan sonra, 15 Ağustos 1461 tarihinde Trabzon Osmanlılar tarafından zapt edildi. Karadeniz'de Cenova ile ilişkileri sağlayan önemli ticaret merkezi sona erdi. Trabzon'un elden gittiğini gören Sara Hatun kendi gelininin-Despina Hatun'un Trabzon tahtına veraset hakkını ileri sürdü. O, Trabzon hazinesini sultanla bölüştükten sonra Akkoyunlu elçilerinin başına geri döndü. Sultan'ın elçileri de onlarla

> birlikte, 1461 yılı Yassıçemen anlaşmasını yenilemek için Akkoyunlu sarayına geldiler."

"Ata Yurdu" ders kitabında açıkça Sara Hatun'un "davet" ile sefere katıldığı belirtilirken, "Azerbaycan Tarihi" ders kitabında "beraberinde götürdü" şeklinde bir açıklama mevcuttur. İlkinde "rıza" olduğu açıkça anlaşılırken, ikincisi "rızası dışında" götürüldüğü anlaşılabilmektedir. "Ata Yurdu"nda Trabzon'un "kan dökülmeden" Sara Hatun'un başarısı ile teslim edildiği belirtilmektedir. "Azerbaycan Tarihi" ders kitabında ise "30 gün kuşatmadan sonra zapt edildiği" şeklinde daha olumsuz bir şekilde anlatılmaktadır.

"Azerbaycan Tarihi" ders kitabında Akkoyunluların "Trabzon'un Fethi" ile sadece müttefik değil aynı zamanda Karadeniz'e tek çıkış kapısında kaybedildiği ve bu yüzden de "Akkoyunlu-Osmanlı" ilişkilerinin kötüleştiği belirtilmiştir." (Mahmudlu vd., 2012, 106).

"Azerbaycan Tarihi" ders kitabında "Trabzon'un Fethi"nden sonra Uzun Hasan'ın Osmanlı'ya karşı müttefik arayışı anlatılmaktadır. Metinde "Uzun Hasan aynı vakitte birçok yerden Osmanlı Devleti'ne darbe indirmek için Avrupa ülkeleri ile diplomatik ilişki kurmaya başladı." cümlesi yer almaktadır. Görüldüğü gibi Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti'ne "darbe indirmek" fikri açıkça belirtilmiştir. (Mahmudlu vd., 2012, 106). Bu minvalde Uzun Hasan'ın "Avrupa ülkeleri ve Rusya" ile olan "diplomatik" ilişkileri şu şekilde anlatılmıştır (Mahmudlu vd., 2012, 106-107):

> "Uzun Hasan'ın planları bazı Avrupa devletleri tarafından rağbetle karşılandı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın içerilerine hızla ilerlediği bir zamanda Avrupa'nın Hristiyan devletleri'nin "arkadan darbe" siyaseti hayli canlandı. Avrupa ülkeleri iki Türk devletinin yaklaşmasını istemiyor ve onların arasında zıtlık oluşturmaya çalışıyorlardı. Uzun Hasan ise bu diplomasiyi gereği gibi değerlendiremediğinden Avrupa ülkeleri ile ticaret ilişkilerini Osmanlı Devleti'nin katılımı olmadan kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Akkoyunlu Hükümdarı, hem de

> Osmanlılara karşı mücadele eden Karaman Beyliği, Kıbrıs Krallığı ve Rodos Feodal Devleti ile de ilişki kurup, onları Sultan'a karşı tek cephede birleştirmeye çalışıyordu."

Uzun Hasan'ın "arkadan darbe" siyasetinin Uzun Hasan'ın kendi siyaseti olduğu açıkça belirtilmektedir. Diğer taraftan ise Avrupa ülkelerinin bu "iki Türk devleti"nin birbirleri ile yakınlaşmalarını istemediği belirtilmektedir. Uzun Hasan'ın Avrupalı devletlerin "zıtlık" oluşturmaya çalıştıklarını "bilmediği" fikri zımni olarak verilmekte, bu yüzden de Osmanlı Devleti'nin katılımı olmadan Avrupa ülkeleri ile ticari ilişkileri kuvvetlendirmeye çalıştığı vurgulanmaktadır. Osmanlı karşıtı unsurları Osmanlı Devleti'ne karşı bir araya getirmeye çalışanın Akkoyunlular olduğu belirtilmesine rağmen, "zıtlık" oluşturan ve "iki Türk devletini" birbirine düşürmeye çalışan olarak "Avrupa" gösterilmektedir.

Akkoyunluların Doğu ile Batı arasındaki ticareti sağlayan Venedik Cumhuriyeti ile ilişkilerinin geniş olduğu, 1463 Venedik-Osmanlı Savaşlarının başlaması ile de daha da düzenli hale geldiği belirtilmektedir. Venedik hükumetinin Uzun Hasan'a birkaç diplomat gönderdiği, "Katerino Zeno" da dâhil olmak üzere birkaç diplomatın Akkoyunlu sarayına geldiği vurgulanmaktadır. Uzun Hasan'ın diğer Avrupa "monark"ları ile de ilişkiler kurduğu, ilaveten Akkoyunlu sarayında "Macar" ve "Lehistan" elçilerinin bulunduğu yazmaktadır. Bu elçilerle olan görüşmeler ile ilgili olarak: "Teessüf ki, bunlarla görüşmeler de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çevrilmişti." şeklinde bir açıklama yapılmakla birlikte Uzun Hasan'ın elçilerinin Avrupa ülkeleri ile özellikle Venedik, Roma ve Almanya'ya gidip görüşmeler yaptıkları eklenmektedir. Uzun Hasan ile Avrupalılar arasındaki münasebetler açıklanırken, görüşmelerin Osmanlı İmparatorluğu aleyhine olması "teessüf" ile karşılanmaktadır (Mahmudlu vd., 2012, 107).

Venedikliler ile yapılan ittifak ile Uzun Hasan'ın Osmanlı'ya saldırması ve Akkoyunluların savaşı kaybetmesi şu şekilde anlatılmaktadır (Mahmudlu vd., 2012, 108-109):

> "Nihayet, Venedik Hükumeti ile görüşmeler sonucunda 1472 senesinin yazında Tebriz'de Osmanlı Devleti aleyhine iki devlet arasında askeri ittifak yapıldı. Bu koalisyon planına uygun olarak, 1472 senesinin ilkbaharında Uzun Hasan Osmanlılar üzerine saldırıya geçti. Mirza Yusuf Han'ın kumandasında Erzincan'dan Karaman istikametinde hareket eden Akkoyunlular parlak bir zafer kazanarak Akdeniz sahillerine çıktılar. Lakin burada Uzun Hasan'ın ordusu için ateşli silah ve top uzmanı getirecek olan Venedik gemileri yoktu. Venedik hükumeti iki Türk devletini karşı karşıya koyup aradan çıktı. Diğer taraftan Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin zor durumundan istifade ederek, ticaret üstünlüğünü koparmak ümidiyle gizli diplomatik görüşmeler yapmaktaydı.
> Böylelikle, savaşın tüm ağırlığı Akkoyunlu Devleti'nin üzerine düştü. Bundan ustalıkla istifade eden II. Mehmet ise kendi rakiplerini birbirinden ayırdı ve savaşta kazandı.
> Şehzade Mustafa'nın kumandasında Akkoyunlular'a 60 bin kişilik ordu gönderdi. Kuvvetleri kat kat az olan Akkoyunlu süvarileri Beyşehir yakınlarında yenildi."

Görüldüğü gibi, Osmanlı'ya karşı oluşturulan ittifaka Venediklilerin uymaması ve Venediklilerin Osmanlı ile de "gizli diplomatik görüşmeler" yapması ve dolayısı ile "iki Türk devletini" karşı karşıya bırakması Venediklilerin ötekileştirilmesinin sebepleri olmaktadır. Tek kalan Akkoyunlular'a karşı II. Mehmet'in savaşması ise "fırsattan istifade" olarak nitelendirilmiştir. Diğer taraftan Osmanlı topraklarına saldıran "Akkoyunlular" olmasına karşın Osmanlı'nın ordusunun büyüklüğü ve Akkoyunluların kuvvetlerinin çok çok az olmasına dikkat çekilmiştir.

Azerbaycan Tarihi ders kitabında "Malatya ve Otlukbeli Savaşları, Türk Dünyası'nın Yeni Faciası" başlığı altında Osmanlı ile yapılan savaşlar ayrıntıları ile anlatılmaktadır. Ancak bu ayrıntıların bazıları daha önce verilen bilgiler ile çatışmaktadır. *"1473 senesinin baharında Osmanlı Askeri Kuvvetleri Has Murad'ın kumandanlığı altında güçlü topları eşliğinde Akkoyunlular'a karşı Erzincan'a doğru hareket etti. II. Mehmet Uzun Hasan'ın Venedik'ten gönderilmiş ateşli silahları almak için Karaman istikametinde hücuma geçeceğini iyi biliyordu."* Burada

"Venedik'ten gönderilmiş ateşli silahlar"dan bahsedilmektedir ki, daha önce aynı ders kitabında, Akkoyunlu orduları "Akdeniz" sahillerini ulaşmış ancak Venediklilerin kendilerini kandırmış olduğundan bahsedilmişti. Burada ise, II. Mehmet'in silahların alınmasını engellemek üzere ordu yolladığı belirtilmiştir. Devamında "Akdeniz'e ulaşılamadığı" olgusu desteklenir bir şekilde *"Osmanlılar Fırat'ın sağ sahili ile Malatya yakınına kadar ilerlediler. Burada nehrin sol kıyısında Akkoyunlu kuvvetlerinin yer tuttuğu anlaşıldı. Fırat'ın sağ kıyısında Osmanlı ordusu kamp kurdu. Böylece, o dönemin birbiri ile rekabet yapan iki meşhur komutanı-Uzun Hasan ve II. Mehmet kendi birlikleri ile Fırat kıyılarında karşı karşıya durdular."* denmektedir. Bu çelişkili durum haricinde metinde, II. Mehmet'in savaş öncesinde "Bahar"ın Akkoyunlular'a karşı savaşacağını belirten bir mektup gönderdiği belirtilmektedir. Metinde Osmanlı "güçlü topları" olan ve etrafında olup bitenleri iyi bilen "istihbaratı" güçlü bir devlet olarak tanımlanmıştır (Mahmudlu vd., 2012, 109).

> "1 Ağustos 1473'te Malatya'da Akkoyunlularla Osmanlılar arasında savaş patlak verdi. Uzun Hasan'ın seçtiği doğru savaş taktiği sonucunda Akkoyunlu süvarileri Osmanlı Ordusu'nun darbe kuvvetini kandırıp Fırat'ın sol kıyısına çekildiler ve II. Mehmet'i yenilgiye uğrattılar. Bu savaşta Osmanlı Ordusu'nun darbe kuvveti imha edildi.
>
> Malatya yenilgisi Osmanlı Ordusu'nda düzenin bozulmasına ve büyük düş kırıklığına sebep oldu. Zafer umudunu kaybeden Osmanlı sultanı savaştan sonra kendi subaylarından birini barış yapmak üzere Akkoyunlu hükümdarının yanına gönderdi. Ancak Uzun Hasan II. Mehmet'in barış teklifini reddetti.
>
> Akkoyunlu ordusu Osmanlı Ordusu'nu takip etmeye başladı. 11 Ağustos 1473 senesinde Akkoyunlu süvarileri II. Mehmet'in ordularını Erzincan'la Erzurum arasındaki Otlukbeli olarak isimlendirilen yerde yakaladılar.
>
> İki fatihin askeri kuvvetleri arasında sekiz saate kadar süren şiddetli savaş yaşandı. Otlukbeli, bazen de Tercan olarak adlandırılan bu savaşta Akkoyunlular üstünlük teşkil etseler de, çarpışmanın sonuna yakın ateşli silahlarla temin edilmiş Osmanlı piyadesinin, özellikle yeniçeri alaylarının inatçı ters

saldırılarına dayanamadılar. Savaş Osmanlıların galibiyeti ile sonuçlandı" (Mahmudlu vd., 2012, 109-110).

Osmanlı daha öncekinin aksine "zayıf" olarak tasvir edilmiş olmakla birlikte Akkoyunlular "güçlü" olarak anlatılmıştır. Diğer taraftan savaşın son demlerine kadar Akkoyunluların galip durumda oldukları ancak, Osmanlı Ordusu'nun "ateşli silah" temin etmiş olmasının savaşını seyrini değiştirdiği belirtilmiştir. Hem II. Mehmet için hem de Uzun Hasan için "fatih" sıfatı kullanılmıştır.

Azerbaycan Tarihi kitabında Osmanlı ile olan ilişkilerin geçtiği bölümün sonunda, babasına isyan edip Osmanlı'ya sığınan "Uğurlu Mehmet" ile ilgili bir paragraf bulunmaktadır (Mahmudlu vd., 2012, 111):

> "Sultan, Akkoyunlu hükümdarının oğlu Uğurlu Muhammed'i İstanbul'da büyük törenle karşıladı. O, kızı Cevher Han Sultanı ona kocaya verdi. Bu izdivaçtan
> Uğurlu Muhammed'in bir oğlu oldu. Adını Ahmet koydular. Ona Gödek Ahmet diyorlardı. Gödek Ahmet sonraları Azerbaycan tarihinde kısa, fakat silinmez iz bıraktı. II. Mehmet Uğurlu Muhammed'e biraz asker verip onu Sivas'a-Azerbaycan Osmanlı sınırına hâkim tayin etti. Uzun Hasan ise öz firarı oğlunu yakalayıp Tebriz'de idam ettirdi. Bu haberi duyunca Osmanlı Sultanı Sivas'ta olan kızını ve torunu Ahmet'i İstanbul'a getirdi."

8. sınıf "Azerbaycan Tarihi" ders kitabında "Uzun Hasan kendisinin Osmanlı ve Timurlu sultanları büyüklüğünde hükümdar olduğunu belirtmek amacı ile sultan unvanını almıştır" denmektedir (Mahmudlu vd., 2012, 121).

Azerbaycan güncel tarih ders kitaplarında Akkoyunlu-Osmanlı ilişkilerinin anlatımına genel olarak bakıldığında, her iki devlet de, "Türk" ve "Müslüman" olduklarının altı çizilerek, "Biz"in bir parçası olarak tasvir edilmektedirler. Fakat Akkoyunlular doğrudan bir Azerbaycan devleti ve milli tarih silsilesinin bir halkası olarak görüldüğünden, Azerbaycan Tarihi ders kitabında sahiplenilirken Osmanlılar yer yer ötekileştirilmektedir. Bununla birlikte ders kitapları arasında ve

bazen aynı ders kitabı içinde birbirine ters anlatımlar mevcuttur. Bu Osmanlı imajını da etkileyen bir noktadır. Ders kitaplarının iyileştirilmesinde bu tezatların ayıklanması gerekir.

11.5 Osmanlı-Safevi İlişkileri

"Ata Yurdu" kitabında "Kudretli Azerbaycan Devleti" başlığı ile Safevi Devleti incelenmektedir. Bu bölümde öncelikle Safevi Devleti'ne ihtiyacın "feodallerin" iktidarına karşı büyük bir devlete gereklilikten dolayı olduğu anlatılmaktadır. Ancak, Safevilerin Şia oluşu ve fethettikleri topraklarda "Şia mezhebini resmi din olarak kabul ettiği" belirtilerek "Safevilerin saldığı mezhep ayrılığı halkımızın ve Türk-İslam dünyasının sonraki tarihine nasıl tesir etti?" sorusunda, Safevi Devleti "ayrılıkçı" olarak değerlendirilmektedir ve bu sorunun cevabı olabilecek paragraf şu şekildedir (Mahmudlu vd., 2011a, 97):

> "Lakin Safevilerin bütün ülke arazisinde ve ele geçirdikleri topraklarda Şialığı resmi devlet dini ilan etmeleri Azerbaycan ve Umum Türk Tarihinin sonraki gidişine çok menfi tesir gösterdi. Aynı kökten olan kardeş Türk-İslam halkları arasına parçalanma saldı. Bu Türk-İslam birliğine ağır darbe oldu."

"Türk İslam birliği düşmanları"nın bu parçalanmalardan istifade ettiği belirtilmekle birlikte, bugüne referans verilerek "bugün de ediyorlar" denilmektedir. Safevilerin "Şialığı" resmi din olarak kabul etmeleri eleştirilmekle kalmayıp, bu, Türk-İslam birliğinin bozulmasının sebebi olarak nitelendirilmiştir. Ancak "Şah İsmail Hatayi halkımızın, umumiyetle, Türk-İslam birliğinin parçalanmasına sebep olan bu sehvini kendi sağlığında anlamıştı." denilerek Şah İsmail'in bu hatasını anladığı belirtilmekte ve kendi evlatlarına şu şekilde bir vasiyette bulunduğu aktarılmaktadır: "Babalardan bize üç yadigâr kalmıştır: dilimiz, gayretimiz, vatanımız. İyi ne yaptıysam güverin [yapın]! Sehivlerimi [hatalarımı] tekrar etmeyin! (Mahmudlu vd., 2011a, 97-98)"

Kitapta konu bitiminde koyu olarak yazılmış bir "taahhüt" de bulunmaktadır (Mahmudlu vd., 2011a, 98):

> "Düşmanlarımız sevinmesin! Babalarımızdan ne kalmışsa, göz bebeği gibi koruyacağız. Onların sehivlerini hiç [bir] zaman tekrar etmeyeceğiz' Bir daha parçalanmayacak, birbirimize silah kaldırmayacağız."

Burada Safevi Devleti'nin Şia ile ayrılık getirdiği ve koyu olarak yazılan "taahhüt"te bunun bir daha yaşanmayacağı vurgusu Azerbaycan'ın günümüz Türkiye'siyle bir yakınlaşma ve bir ortak tarih arayışı şeklinde görülebilir. Kendileri gibi Şii olan Şah İsmail'in tek taraflı savunusundan bu kitapta vazgeçilmiş ve hatta yanlış bir hareket yaptığı belirtilmiştir. Benzer bir yorum Timur için yapılmış ve *öngörüsüz* olmakla suçlanmıştı. Şah İsmail ise *hata yapmış ama hatasını anlamış, bu hatadan gitmemeleri için oğullarını uyarmış* bir Azerbaycan lideri olarak tanımlanmıştır. Her iki yorum doğrudan Osmanlı'nın Azerbaycan milli tarih anlatımında *Biz*'in içine alınma gayreti bağlamında değerlendirilebilir.

Safevi-Osmanlı Münasebetleri, 8. sınıf "Azerbaycan Tarihi" ders kitabının dördüncü bölümü "XVI. Yüzyıl ve XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Azerbaycan"ın "Azerbaycan Safevi Devleti" (Mahmudlu vd., 2012, 128-145) ve "XVI. Asrın İkinci Yarısında Azerbaycan Safevi Devleti" (Mahmudlu vd., 2012, 148-181) fasıllarında anlatılmaktadır.

Osmanlı'nın Safevi Devleti'nin kuvvetlenmesinden "rahatsız olduğu", yeni devletin "güçlenmesine engel olduğu" ancak Sultan II. Beyazıt'ın Şah İsmail'e karşı "mücadeleye cesaret edemediği" ve Safevi Devleti'ni "tanımak zorunda kaldığı", diğer taraftan Şah İsmail'in II. Beyazıt'a "ata" olarak hitap ettiği anlatılmaktadır (Mahmudlu vd., 2012, 135):

> "Safevi Devleti'nin kuvvetlenmesinden Osmanlı Devleti rahatsız olduğundan Akkoyunlular'a yardım etmekle yeni devletin güçlenmesine engel oluyordu. Fakat Osmanlı Sultanı II. Beyazıt (1481-1512) Şah İsmail'e karşı mücadeleye cesaret etmedi, sene 1504'te Safevi Devleti'ni tanımak zorunda kaldı. Şah I. İsmail II. Beyazıd'a yazdığı mektupta ona "ata" diye hitap etti."

Osmanlı, Devleti'nin karşısında *zayıf* olarak tasvir edilmekle birlikte, Şah İsmail'in II. Beyazıd'a "ata" olarak hitap ettiğini belirtilmesi ilgi çekicidir. Devamında ise Şah İsmail'in Osmanlı Devleti ile "çarpışma" gereği hissettiği, bu yüzden bir takım "tedbirler" aldığı ve Sultan Selim'e "hakaret dolu mektup" yazdığı belirtilmektedir (Mahmudlu vd., 2012, 135):

> "Şah İsmail Osmanlı Devleti ile çarpışmanın gerekli olduğunu hissediyordu. O, Şeybani Hanı yendikten sonra Osmanlılara karşı birtakım tedbirler aldı. 1512 senesinde I. İsmail'in ordusu Küçük Asya'da Karahisar ve Malatya şehirlerini aldı. Komutan Muhammed Han Ustaçlı Diyarbakır şehrini aldı ve buradan Şah I. İsmail'in talimatı ile Sultan Selim'e hakaret dolu mektup yazdı."

Sultan I. Selim iktidara geldiğinde "Kızılbaşlar" ile ilişkilerin tamamıyla değiştiği ve Safevilere karşı savaş fikrinin "katileştiği" belirtilmekte, sefer öncesinde, I. Selim'in "Moskova Dukalığı, Venedik, Moskova ve Eflak" ile barış anlaşmaları yaptığı vurgulanmaktadır. Ülke dâhilindeki "Safevi derviş tarikatı" taraftarlarının takibe alındığı, "Kızılbaş isyancılarına" karşı birlik hazırladığı belirtilmektedir (Mahmudlu vd., 2012, 135).

Avrupa devletlerinin Azerbaycan'da gerçekleşen "askeri-siyasi" değişiklikleri izlediği, Safevilerin başarılarından haberdar olan Avrupa diplomasisinin Şah İsmail ile henüz iktidara geçmeden ilişki kurmaya başladıkları belirtilmektedir. "İşte bu zaman Batı elçileri, özellikle Papa temsilcileri İslam dünyasında mezhep ayrılığı çıktığını gözlemlemiş, Kızılbaş fikirleri yakından takip etmişlerdir" denilmektedir. Bunun üzerine "Roma Papası" "Almanya, Fransa, İspanya, Portekiz, İskandinavya devletlerinin başkanlarına mektuplar yazarak, Şah İsmail'in askeri başarılarını "Allah'ın Hristiyan dünyası için yarattığı bir fırsat" gibi değerlendirmiş ve bundan derhal istifade etmeye çağırmıştır" denilmektedir. Ayrıca bu elçilerin ülkelerine döndüklerinde bu ayrılığa dikkat çekerek "Safevi-Osmanlı münasebetlerini devamlı olarak savaşmak raddesinde tutmak için özellikle bu silahtan istifade etmeyi tavsiye ettikleri" belirtilmektedir. Diğer taraftan Avrupa olan ilişkilerin tek taraflı olmadığı belirtilerek "Papa ve

Venedik" ile 1507-1508 senelerinde ilişkiler kurulduğu belirtilmektedir (Mahmudlu vd., 2012, 135-136).

Şah İsmail'in Osmanlılar aleyhine yaptığı girişimler şu şekilde anlatılmaktadır (Mahmudlu vd., 2012, 136):

> "Osmanlı İmparatorluğu ile çarpışma arifesinde Şah I. İsmail Batı'yla ilişkilerini daha da genişletti. 1510 senesinde Safevi diplomatı Ali Bey İtalya'ya gitti. Akdeniz aracılığıyla batıdan ateşli silahlar almak planının başarısız olacağını hisseden Şah ihtiyati tedbirler uyguladı: Portekiz ile ilişkiye girip İran Körfezi ve Hint Okyanusu ile batıdan silah ve top uzmanları getirmeye çalıştı. Amacına ulaşmak için Portekiz'in İran Körfezi'nde güçlenmesine engel olmadı. Bundan istifade eden Portekiz donanması Hürmüz'ü ele geçirip Safevilerin Hint okyanusuna geçişini kapattı (Genç şahın varisleri 100 yıl sonra bu hatayı düzeltebildiler). Batı devletleri-Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi Devleti'ni savaştırıp her ikisini zayıflatmak ve Doğu'da hüküm sürmeye devam etmelerini sağlamak gibi geleneksel siyasetlerini sürdürdüler."

Osmanlı-Safevi Devleti arasındaki sorunların asıl kaynağının Batı'nın geleneksel siyaseti olduğu belirtilerek "Batı" ötekileştirilmektedir.

> "Sultan I. Selim kendi işgal niyetlerini perdelemek için 1514 senesi yazında Edirne'de olağanüstü divanı topladı. Bu yüksek mecliste Kızılbaşlarla savaş bütün Müslümanların kutsal görevi ilan edildi. Sultan I. Selim'in Vezirleri Şah İsmail ile savaşın son derece tehlikeli olduğunu bildirdiler" (Mahmudlu vd., 2012, 137).

Çaldıran Muharebesi anlatılırken, Sultan Selim'in "işgal" niyeti bulunduğu açıkça ifade edilmiştir. Daha önce "Bulgaristan" için kullanılan "işgal" kelimesi burada yine dikkat çekicidir. Bundan Osmanlı'nın ötekileştirildiği anlaşılabilir. Diğer taraftan Şah İsmail'in "güçlü" olduğu ima edilmektedir.

Metin'de Osmanlı'nın "Avrupa Usulü" oluşturulmuş "100 bin kişilik ordu"ya ve "Kızılbaşlarda olmayan büyük tophaneler"e sahip olduğu vurgulanırken, "Kızılbaşların ise 40 bin

dövüçüsü"nün olduğu belirtilmektedir. Sultan I. Selim'in Şah İsmail'e mektup gönderip onunla savaşa girme niyetinde olduğu ancak buna karşılık Şah İsmail'in I. Selim'i "sultan ve padişah" olarak tanımadığını ona bildirdiği belirtilmektedir. Böylece Şah İsmail'in bir taraftan Osmanlı padişahını "ata" olarak gördüğü, bir taraftan da Osmanlı padişahını tanımadığı bilgisi verilmiş olunmaktadır" (Mahmudlu vd., 2012, 137).

Sultan Selim'in, Şah İsmail'in Osmanlı ordularını "açlıktan ölmeye" mahkûm etme stratejisini anlaması şu şekilde anlatılmıştır (Mahmudlu vd., 2012, 137):

> "Sultan anlıyordu ki, Şah I. İsmail'in geri çekilmesi düşünülmüş askeri-stratejik tedbirdir. Gerçekten, İsmail kışa kadar savaşı uzatmak, kışın Sultan'ın ordusunun önemli bir bölümünü açlıktan ölmeye duçar etmek düşüncesindeydi. Sultan Selim savaşa girmek için Şah İsmail'in fikrini bilir gibi, Azerbaycan şehri Maku yakınlarındaki Çaldıran meydanına doğru hareket etti. Osmanlı ordusu Kızılbaşlardan birkaç kez fazlaydı."

Burada daha önce Otlukbeli Savaşı'nda da olduğu gibi Osmanlı'nın "düşman"ının stratejilerini çözme kabiliyetinin yüksek olduğu belirtilmekle birlikte, Osmanlı Ordusu'nun sayıca çokluğuna tekrardan dikkat çekilmektedir. Metnin devamında ise Şah İsmail'in "ilkeli" birisi olduğu şöyle anlatılmaktadır (Mahmudlu vd., 2012, 137-138):

> "Savaştan önce askeri şûrada Osmanlıların taktiği ile aşina olan Muhammed Han Ustaçlı ve Rumlu Nureli Halife hücuma gece geçmeyi teklif ettiler. Gece hücumu Kızılbaş süvarilerini silah ve top ateşinden kurtarır, böylece, Osmanlılar savaş durumu alana dek mesele halledilirdi. Fakat Şah İsmail 'Ben kervanbasan haydut değilim, bırakalım Allah'ın bildiği gibi olsun' dedi."

Çaldıran Savaşı, "din düşmanlığı güden iki fanatik ordunun şehit olmak üzere savaşması", "tarihin en kanlı kardeş kırgını", "Yavuz Selim için büyük zafer", "Türk Dünyası'nın umumi faciası", "Batı'nın zaferi" ibareleri ile anlatılmış savaş sonrası "Mahir Azerbaycan sanatkârları"nın İstanbul'a göçürülmelerinden bahsedilmiştir (Mahmudlu vd., 2012, 138):

> "23 Ağustos 1514'te Çaldıran Ovası'nda kanlı savaş oldu. Yüz yüze gelen iki ordu, sadece iki Türk İmparatorluğunun savaş kuvvetleri değil, aynı zamanda en aşırı din düşmanlığı ile terbiye edilip birbirinin karşısına getirilen ve şehit olmaya hazır olan silahlı fanatiklerdiler. Çaldıran Muharebesi tarihin en kanlı kardeş kırgını [katliamı] idi. Yavuz Selim için büyük zafer sayılan Çaldıran çarpışması, aslında, Türk dünyasının genel faciası, Batı diplomasisinin ise zaferi oldu. Bu savaşta sadece Safeviler 3 bin kayıp verdiler. Yaralanmış Şah İsmail kendi ordusundan sağ kalan bölümü ile muhasara ablukasını yarıp Tebriz'e çekildi. Sultan I. Selim onu takip etti ve 6 Eylül'de Tebriz'i kuşattı. Tebriz alındıktan sonra savaşı sürdürmek gittikçe zorlaşıyordu. Osmanlı ordusu içerisinde heyecan başlamıştı. Sultan I. Selim ayrıca Şah İsmail'in hilesinden korkuyordu. Ona göre Osmanlıların tamamı burada 6 gün kalabilirdiler. Onlar geri çekilirken kendileri ile birçok Tebriz ustalarını götürdüler. Birkaç bin sanatkâr ailesi İstanbul'a göçürüldü. Mahir Azerbaycan sanatkârları sonraları Osmanlı İmparatorluğu'ndan mimarlık ve sanatın gelişmesinde mühim rol oynadılar."

Bu alıntıdaki "dini fanatizm" vurgusu Azerbaycan tarih ders kitaplarının genel bir eğilimini de ortaya koymaktadır. Her ne kadar İslam Azerbaycan kimliğinin bir parçası olarak görülse de dini fanatizm ötekileştirilmekte ve mümkün olduğunca vurgu etnik kökene yapılmaktadır. Mezhep farklılıklarının bir ayrılık unsuru olması eleştirilmekte ve bu şekilde kendi tarihi figürleri olarak gördükleri Şah İsmail'i eleştirmek pahasına yine günümüz Türkiye'si ile ortak bir tarih kurgusu oluşturmaya çalışılmaktadır. Türkiye'nin bu konuda Azerbaycan tarih yazımı ile bir uzlaşma gayreti olup olmadığı araştırmaya değerdir.

Aynı konu 8. sınıf "Orta Asırlar Tarihi" ders kitabında "Şark Ülkeleri" bölümü altında ele alınmakta, Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları alt başlığı altında değerlendirilmektedir. Çaldıran zaferiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Safevi Devleti'ne ağır bir darbe vurduğu belirtilerek, Çaldıran'ın Türk dünyası için en büyük felaketlerden biri olduğu belirtilmektedir: "Çaldıran'da Türk dünyası, bütünlükle İslam âlemi ilk defa kaybetti. Bu kardeş kırgını bütün evvelki felaketlerden farklı olarak, Garp müstemlekecilerinin Şarkta hâkimiyet kurmakta olduğu devre

tesadüf ederdi. Bu manada Çaldıran Türk-İslam dünyasının mağlubiyeti, Batı diplomasisinin ise zaferi idi." (Mahmudlu vd., 2010, 113).

Ders kitabında bu değerlendirmeden de görüldüğü gibi hem Safeviler hem de Osmanlılar *Biz*in bir parçası olarak tanımlanmakta; ikisinin de *Türk Dünyası*nın bir parçası olarak görüldüğü, bu nedenle bu savaşın bir *kardeş kavgası* olduğu belirtilmektedir. Bu şekilde Türkiye'deki tarih yazımı ile İran'daki tarih yazımı arasında bir yol benimsenerek iki farklı ve birbirini ötekileştiren tarih anlatımı yerine müşterek ve uzlaşmacı bir tarih anlatısı ortaya konmaktadır. Peki, Azeri tarih yazımı neden böyle bir yol izlemektedir? Azerbaycan tarih yazımında Safevilerin *Biz*in bir parçasını oluşturması ortak coğrafya yanında ve ondan daha da önemli olarak Safevilerin Şii olması ve Azerilerin de aynı mezhebe tabi olması ile ilgilidir. Sünni olan Osmanlı Şiilerdeki yaygın algıya göre bu savaşta ötekileştirilmektedir. Şah İsmail ayrıca Şiilerin en önemli ruhani liderlerinden biridir. Bu nedenle Türkiye'deki Aleviler arasındaki tarih algısına göre de Şah İsmail iyi, Yavuz Sultan Selim ise kötüdür (Buz, 2010).

Geleneksel tarih anlatısından farklı olarak tek taraflı bir şekilde Safevilerden yana taraf tutulmaması ve iki tarafı da suçlayıcı bir üslubun kullanılması Türkiye'de tarih anlatısıyla bir uzlaşma girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde etnik birlikteliğe vurgu yapılarak mezhep ayrılığı arka plana itilmekte ve ortak bir tarih algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Azerbaycan Tarihi ders kitabında "Çaldıran mağlubiyeti" "Doğu Anadolu'nun geniş arazilerinin kaybedilmesi" ve "Safevi Devleti'nin askeri-siyasi nüfuzunun ağır darbe alması" şeklinde tanımlanmış, Osmanlı Devleti'nin "Erzurum" ile "Doğu Anadolu" ve "Kuzey Irak"ı aldığı "Arap Irak'ı"nın da Safevilere kaldığı belirtilmiştir. Ayrıca Erzincan'ın "işgal" edildiği, Diyarbakır'ın ise "teslim" olduğu belirtilerek, Şah İsmail'in "geri alma" planlarının işe yaramadığı eklenmiştir. Erzinca için "işgal" kullanımı da dikkat çekicidir (Mahmudlu vd., 2012, 138-139).

I. Selim sonrası dönem şu şekilde anlatılmıştır (Mahmudlu vd., 2012, 139):

> "Sultan I. Selim'in vaktinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan'ı zapt etmek girişimi başarılı olmadı. Şah İsmail'i ölümünden sonra, onun oğlu I Tahmasb tahta çıktı (1524-1576). Ülkede feodaller arasında çekişmeler yeniden başladı. Kızılbaş emirleri merkezî devletin zayıflamasından istifade ederek, itaatten kaçındılar. Osmanlılar bu durumdan istifade etti.
> Sultan I. Süleyman Kanuni'nin (1520-1566) iktidarı döneminde, 100bin kişilik Osmanlı ordusu Azerbaycan sınırlarını geçti. Osmanlılar kısa zamanda Azerbaycan'ın güneyinde önemli bir bölümünü aldılar. Tebriz işgal edildi. Osmanlılar ciddi direnişle karşılaştılar. Hem de kışın sert geçince, erzak kalmadığından, onlar burada kalamayıp ülkeyi terk etmeye mecbur oldular."

Burada yine "feodal" terimi kullanılmış ve Kızılbaşlar ile Osmanlı Devleti'nin zayıflığından "istifade" eden olarak tanımlanmıştır. Tebriz için "işgal" kullanılmıştır. Ayrıca Osmanlı'dan "onlar" şeklinde bahsedilmiştir. I. Süleyman'ın Tebriz'e ikinci kez seferi ise şu şekilde anlatılmıştır (Mahmudlu vd., 2012, 140):

> "I. Süleyman 1535 yazında ikinci defa Tebriz'e sefer yaptı. Şah Tahmasb Tebriz halkını ülkenin içlerine göçürmüştü. Düşman eline geçmemesi için ot-elef ateşe verildi, büyükbaş hayvanlar imha edildi, Şah kendisi Sultaniye'ye çekildi. Osmanlılar Tebriz'e girdiler. Şah iki kez görüşme yapmaya kalkıştı. Ancak ret cevabı aldı. Öteki savaşlar Osmanlı için olumlu olmadı. Açlık ve sefalet onları geriye çekilmeye zorladı."

Burada Şah Tahmasb'ın barış yanlısı olduğu belirtilmek adına "iki kez görüşme" yapmaya kalkıştığı ancak "ret" cevabı aldığı, diğer taraftan da savaşların, Tahmasb'ın uyguladığı *geride kalan her şeyi yok etme* stratejisinden dolayı "Osmanlı" lehinde olmadığı, "açlık ve sefalet" ile savaşmak zorunda kaldıkları belirtilmiştir.

> "1548 senesinde Sultan Süleyman üçüncü kez Azerbaycan'a sefer gerçekleştirdi ve Tebriz'i ele geçirdi. Bu sefer Azerbaycan'ın güneyinde Kızılbaş emirleri arasında çekişmeler güçlenmiş,

> Şirvan'da ise Burhan Mirza ayaklanması başlatmıştı" (Mahmudlu vd., 2012, 141).

Osmanlı'nın Tebriz'i ancak, *iç çekişmeler*in arttığı dönemde "Tebriz"i alabildiği özellikle belirtilmiştir. Diğer taraftan *savaş stratejisi* olarak I. Tahmasb'ın Tebriz'e kadar Osmanlıların "ele geçirebileceği" "çenge ot" dahi bırakmadığı, "kehriz"leri [suyolu] kapattırdığı "erzakları" gizlettiği belirtilmiş, "kuvvetler dengesi"nin Osmanlı lehine olmasında dolayı I. Tahmasb'ın "açık dövüşten" imtina ettiği eklenmiştir. Ayrıca Osmanlıların "büyük telefler"den sonra Tebriz'i ve Azerbaycan'ın diğer şehirlerini terk edip Van'a çekildiği belirtilmiştir (Mahmudlu vd., 2012, 141).

"1552'de I. Tahmasb'ın Osmanlılara karşı savunmadan aktif hücuma geçtiği" ve kendisini "Şirvan beylerbeyi ve Gürcistan hâkimi" olarak taktim ettiği belirtilmektedir. Sultan I. Süleyman'ın dördüncü kez "Azerbaycan'a hücum ettiği", Nahcivan'ı *işgal ettiği*, ancak erzak sıkıntısından geri çekilmek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Kızılbaşların savaşların birinde Osmanlıları *ezdikleri* belirtilmiştir. Bunun üzerine I. Süleyman'ın "Osmanlı tarafına geçmiş olan Kasım Mirza'ya" gönderdiği "Kırım Türklerinden oluşan süvari bölüğü"nün Şirvan'a "hücum ettikleri" ancak "darmadağın" edildikleri belirtilmiştir. Kasım Mirza'nın taraftarlarının yenilmesi için de *ezmek* fiili kullanılmıştır. Kasım Mirza'nın Dağıstan'a *kaçtığı* eklenmiştir. Karşı kuvvetlerin yenilmesinin *ezmek* fiiliyle tanımlanması dikkat çekici olmaktadır ve "işgal" burada da Nahcivan için kullanılmıştır. (Mahmudlu vd., 2012, 144).

> "Azerbaycan'ı işgal etme girişiminin boşa çıktığını gören Sultan Süleyman Safevilerle görüşmeye başlamayı gerekli gördü. 29 Mayıs 1555'te Amasya'da Safevi-Osmanlı Muharebeleri'nin birinci aşaması, Çaldıran Barış Anlaşması imzalandı. Buna göre, Batı Gürcistan ve Arap Irak'ı Osmanlıların, Gürcistan'ın doğu vilayetleri ise Safevilerin emrine geçti.
> 1555 yılında Şah I Tahmasb devletin başkentini Tebriz'den Kazvin'e aktardı. Bu önlemin sebebi Tebriz'in Osmanlı sınırlarına yakın olmasıydı" (Mahmudlu vd., 2012, 144).

Burada Sultan I. Süleyman'ın Azerbaycan'ı "işgal" etme girişiminden bahsedilmekte ve bunun başarılamamasından dolayı Osmanlı'nın "görüşmeyi" kabul ettiği vurgulanmaktadır. Savaşın bitmesinden ve sonraki dönem de "Osmanlı işgalinin yeni dönemi" olarak anlatılmıştır: "Görüldüğü gibi, Safevi-Osmanlı savaşları Türk dünyasına öldürücü darbe vurdu. Fakat yapılan bu barış uzun sürmedi. XVI. Yüzyılın 70'li yıllarından itibaren Osmanlı işgalinin yeni dönemi başladı". *Azerbaycan* için de *işgal* kullanılmakta ve *Osmanlı* burada *işgalci* olarak tanımlanmaktadır (Mahmudlu vd., 2012, 144).

8. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabının 6. bölümü: XVI. Asrın ikinci yarısı – XVII. Asrın birinci yarısında Azerbaycan Devleti altında da Osmanlı-Safevi ilişkileri ele alınmıştır (Mahmudlu vd., 2012, 148-181). Burada "Şamah'ın ele geçirildiği vakit Bakü ve Derbent halkı da Osmanlılara karşı isyan etti. Bakü'deki isyan Şahın haberi ve yardımı olmadan, 1607 yılının ocak ayında gerçekleşti. Şehir isyancıların eline geçti ve şah karargâhı ile bağlantı kuruldu. Şah bu münasebetle Osmanlılardan ele geçirilmiş olan ganimetleri isyancılara verdi" (Mahmudlu vd., 2012, 165) ile Bakü'nün kendi iradesi ile "Osmanlılara" karşı isyan ettiği vurgulanmaktadır. Bunun karşılığında da Şah'ın bu "isyancıları" ödüllendirdiği belirtilmiştir. Ayrıca Derbet ahalisinin Osmanlı askerini "gaflette" iken yakaladığı ve bunun karşılığında da "bütün vergilerden muaf" bırakıldıkları belirtilmiştir. Burada göze çarpan, *halkın isyan etmesi*nin *iyi* olarak tanımlanmasıdır. Safevilerin 1603-1612 yıllarındaki savaşların "ilk aşaması"ndan galip çıkması şu şekilde anlatılmıştır: "Böylece, 1603-1612 yıllarında Safevi-Osmanlı Muharebeleri'nin birinci aşaması Safevilerin tam zaferi ile sona erdi. Bütün Azerbaycan, Doğu Gürcistan, kısmen de Dağıstan yeniden Safevi Devleti'nin bünyesine katıldı" (Mahmudlu vd., 2012, 165).

Savaşın sonuçları ve yapılan anlaşma şu şekilde anlatılmıştır (Mahmudlu vd., 2012, 165):

> "17 Ekim 1612'de İstanbul'da Osmanlı Devleti ile anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre, 1555 senesinin sulhu yeniden yapıldı. Fakat Osmanlı tarafı bir takım yeni şartlar ileri sürdü. Şartlardan biri o idi ki, Safeviler Rusların inşa ettiği Terek (Terki) kalesinin yıkılmaması konusunda sultanın emrine mani olmamalıydılar. Osmanlı Devleti bu şartı Safevi ve Rusya devletleri arasında doğabilecek olası ittifaka engel olmak için ileri sürüyordu.
> Osmanlı Devleti Azerbaycan'ın Doğu Gürcistan'ın ayrıca Doğu Anadolu'nun Safevi Devleti'ne mensup olmasını resmen tanıdı."

Yapılan anlaşmanın 1555 senesinde yapılan anlaşma ile aynı anlaşma olduğu ancak, Osmanlı'nın yeni şartlar öne sürdüğü, bunlardan birinin de amacının "Safevi ve Rusya" devleti arasında yapılabilecek bir anlaşmanın engellenmesi olduğu belirtilmiştir. Osmanlı'nın bu davranışının *hoş olmadığı* ima edilmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin "Azerbaycan", "Doğu Gürcistan" ve "Doğu Anadolu"nun Safevi Devleti'ne mensup olduğunu tanıması *vurgulanmıştır*.

Safevilerle Osmanlılar arasında imzalanan 1612 tarihli barışın çabuk bozulduğu, Şah Abbas'ın 1613 senesinde "büyük ordu" ile Azerbaycan'ın kuzey vilayetlerine ve Gürcistan'a sefere başladığı belirtilmiştir. "Güney Kafkasya"daki bu "askeri harekâttan" ciddi rahatsız olan Sultan I. Ahmet'in 1612 senesi sözleşmesini bozarak 1616 senesinde Safevilere karşı savaşa başladığı belirtilmiştir. Burada "büyük bir ordu" ile Osmanlı'ya doğru yaklaşan "Şah Abbas" değil de buna karşı harekete geçen "Sultan I. Ahmet"in anlaşmayı bozduğu belirtilmiştir. Ancak, Tebriz'e "hücum eden", İrevan'ı [Erivan] "kuşatan" "iyi silahlanmış Osmanlı ordusu"nun, "kışın sert geçmesi, hastalık ve yiyecek kıtlığı yüzünden "çekilmeye mecbur kaldığı" belirtilmiştir. 1618 senesinde Osmanlı'nın Diyarbakır'dan Azerbaycan'a ilerlediği, Osmanlılar ile birlikte "Canıbey Geray Han'ın kumandasında Kırım Türklerinin 15 binlik ordusunun" da hareket ettiği, ancak Osmanlı'nın bu savaşta ağır darbe aldığı belirtilmiştir. Bu "mağlubiyet"in ardından Osmanlı'nın sulh görüşmelerine başladığı ve barış anlaşmasının imzalandığı belirtilmiştir. Ancak anlatıma göre buna her zaman sebep olan

Safevilerin *stratejisi*dir. Kırım Türklerinin Osmanlı ile hareket etmesi vurgulanmakta ve Osmanlı'nın *müttefik* kuvvetlerle bile mağlup olduğu belirtilerek *zayıf* bir Osmanlı resmedilmektedir (Mahmudlu vd., 2012, 166).

Merend Barışı'nın, "Osmanlı'da başlayan kargaşa" sebebiyle kısa bir süre sonra "Safeviler" tarafından bozulduğu, bu kargaşadan istifade etmek isteyen "Şah Abbas"ın Bağdat'la Irak'ı ele geçirdiği belirtilmiştir. Osmanlı'nın ise "asıl niyetinden" vazgeçmediği, 1634 senesinde Erivan ve Tebriz'i ele geçirdiği ancak "erzağın ve yemin yetişmemesinden" dolayı geri çekilmek zorunda kaldığı belirtilmiştir. 1639 senesinde Kasr-ı Şirin'de Osmanlı ile Safeviler arasında barış anlaşması imzalandığı ve bu anlaşmanın da XVIII. asrın birinci çeyreğine kadar yürürlükte kaldığı belirtilmiştir (Mahmudlu vd., 2012, 166).

9. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabının iki kısmında Osmanlı ile ilgili bölüm mevcuttur. Bunlardan ilki, kitabın ilk bölümü, "Safeviler Devletinin Sükütu Devrinde- XVII. Asrın İkinci Yarısı, Azerbaycan"ın ikinci faslı, "XVIII. Asrın Birinci Yarısında Azerbaycan"ın alt başlığı, "Azerbaycanın Batı Toprakları Osmanlı Hâkimiyeti altında" kısmıdır (Məmmədov vd., 2012, 48-51). Burası da iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm "Osmanlıların Azerbaycan'ın Doğu Topraklarını Ele Geçirmesi" ikinci bölüm ise, "Azerbaycan'ın Batı Topraklarında Osmanlı İdareciliği"dir.

İlk bölümde Osmanlı'nın "zayiat vermelerine bakmayarak", 1724 senesinde Salmas, Hoy ve Merend'i aldığı ve Tebriz'in "muhasara" altına alındığı belirtilmiş, Şah II. Tahmasb'ın Tebriz'in müdafaası için gönderdiği "özel grup"un Osmanlı Ordusu'nu "geri çekilmeye" mecbur ettiğine değinilmiştir. Ardından: "Aynı yılın eylülünde ahalisi Azerbaycan Türklerinden ibaret olan İrevan Kalesi, daha sonra Nahçıvan ve Ordubad şehirleri, öylece de Kazak ve Borçalı elleri gönüllü şekilde Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiler" denilmiştir. "Rus ordusunun Derbend, Bakü ve Salyan'da, Rus donanmasının da Hazar Denizi'nde olması Güney Kafkasya'daki askeri-siyasi vaziyetine"

tesir ettiği belirtilmiş, bu sebepten dolayı Güney Kafkasya'da "Hristiyanların mukavemeti Türklerin hücumlarının süratini azaltmaya mecbur etti" denilmiştir. Sonrasında: "İşgalcilerin zulmünden kalıcı olarak yaka kurtarmak maksadıyla 1723-1725 yıllarında ve sonralarında Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgelerinin ahalisi Osmanlılara müracaat ederek, onlardan yardım istiyordu" denilmiştir. Burada "işgalci" olarak nitelendirilen "Rus ordusu" olmakla birlikte, Osmanlı'ya *kurtarıcı rolü* yüklenmiştir. Metne istinaden Osmanlı *öteki*ler ile savaş söz konusu olduğunda bir *dayanak* olarak tasvir edilmiştir. Diğer taraftan metnin devamında "Ermeniler"in Rusya ile ilişkilerini koruduklarını ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinin de "işgal" edilmesi için onlara yardım edeceklerini söyledikleri belirtilmektedir (Məmmədov vd., 2012, 9).

1725 senesinde Osmanlı'nın "Gence"yi ele geçirdiği ve "Karabağ"a doğru ilerlediği ve "İstanbul Mukavelesi'ne göre Osmanlı işgal bölgesine" dâhil olmayan "Erdebil Şehri"ni ele geçirdiği vurgulanmış, ayrıca sayfa kenarında bulunan soruda, "Hangi şehir İstanbul Anlaşması'na göre işgal bölgesine dâhil değildi?" şeklinde de bir soru sorulmuştur. Anlaşma ile Osmanlı'nın almış olduğu topraklar "işgal bölgesi" olarak tanımlanmaktadır (Məmmədov vd., 2012, 49).

İkinci bölümde "Osmanlı hâkim dairelerinin Azerbaycan'ın işgal edilen arazilerinde idare usulü oluşturdukları" belirtilmiş, Safevi döneminde "arazi idare bölgüsü"nün kısmen saklanmakla birlikte yerine "askeri idare birimleri – vilayet ve beylerbeylikleri" oluşturulduğu belirtilmiştir.

Bu bölümde ayrıca Osmanlı'nın imara önem vermesinden şu şekilde bahsedilmektedir (Məmmədov vd., 2012, 51): "Osmanlı Türkleri ayrı ayrı şehirlerin yeniden imarına önem veriyordular. Tebriz, Erdebil ve Gence'de savaş operasyonları sırasında dağıtılmış abideleri yeniden ve ayrıca yeni mimarlık abideleri inşa etmiştirler."

9. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabındaki ikinci bahis, 2. Bölüm olan "Azerbaycan Hanlıkları ve Onun Rusya ile İran Arasında Bölüştürülmesi Devrinde"nin "Azerbaycan Hanlıkları" faslının, "Azerbaycan Hanlıklarının Harici Siyaseti, İran ve Osmanlı Devletleri ile Münasebetler" kısmında yer almaktadır (Məmmədov vd., 2012, 141-145). Bu kısım da üçe bölümlenmiştir: "Harici Siyasetin Esas İstikametleri", "İran'la Münasebetler", "Osmanlı Devleti ile Münasebetler".

Harici Siyasetin Esas İstikametleri şu şekilde anlatılmıştır (Məmmədov vd., 2012, 141-142):

> "Hanlıklar kurulduktan sonra Azerbaycan, hanlıkların nezdinde kendi öz devletçiliğini geri almış ve müstakil dış siyaset yürütmeye başlamıştı. Urmiya, Şeki, Kuba ve Karabağ hanları dış siyasetlerinde Azerbaycan topraklarının birleşmesine nail olmaya hususi dikkat ediyorlardı. Azerbaycan hanları bu maksatları hayata geçirmek için esasen İran, Osmanlı Devleti, Rusya ve Gürcistan'la muvafık münasebetler yaratmaya çalışıyordular."

Osmanlı Devleti ile Münasebetler ise şu şekilde ele alınmıştır (Məmmədov vd., 2012, 144-145):

> "18. Asrın 40.cı yıllarından itibaren Azerbaycan hanlıkları ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki münasebetler de hususi ehemmiyet kazanmıştı. Bu münasebetlerin oluşmasında 1768-1774 yıllarındaki Rusya-Osmanlı Muharebesi önemli yer tutuyordu. Osmanlı İmparatorluğu Kafkasya'da Rusya-Gürcistan bloğuna karşı Müslüman devletlerinin ittifakını yaratmaya çalışıyordu. Bu maksatla Azerbaycan hanlarına elçiler gönderir, onlara gönderilen fermanlarda Rusya ile mücadelenin zorunluluğu esaslandırılırdı.
> Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu istikametteki faaliyetini dikkatle izliyor ve uygun tedbirler almaya çalışıyordu. Rus casuslarının topladıkları bilgiler Azerbaycan hanlarının Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlığını aşikâr etmişti. Hanlıkların Osmanlı İmparatorluğu ile münasebetlerinde iktisadi ve siyasi çıkarlar üstünlük teşkil etmekteydi. Ona göre de çar diplomatikası her vecihle bu münasebetleri kötüleştirmek istiyordu. Bu maksatla, hatta savaş vasıtalarına da başvurulurdu.

> Küçük Kaynarca Anlaşmasından (1774) sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Azerbaycan hanlıkları arasında yakınlaşma daha da artmıştı. Osmanlı Devleti Rusya ile münasebetlerin yeniden keskinleşeceği halde Azerbaycan hanlıklarından istifade etmek niyetinde idi. Azerbaycan hanlıkları da Rusya tecavüzünün genişleyeceği halde, Osmanlı İmparatorluğu'nun hamiliğini umuyorlardı. Karabağ, Şeki ve Kuba hanları öz isteklerini hayata geçirmek için 1785 senesinden İstanbul'a elçiler göndermiştiler. Lakin Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile münasebetleri zorlaştırmak istemediğinden resmi münasebet kurmaktan çekinmişti. Bununla da kendisini 1787-1791 yılları Rusya-Osmanlı Muharebesi'nde Azerbaycan hanlarına yardımdan mahrum bırakmış ve bu bölgede Rusya'nın tecavüzünün güçlenmesine imkân sağlanmıştı."

Osmanlı'nın Rusya'ya karşı Azerbaycan hanlıklarının yanında bulunmaya çalıştığı vurgulanmış, Rusya'nın bu "yakınlığı" anlaması üzerine "münasebetleri bozmak" maksadı ile her türlü yola başvurduğu belirtilmiştir. Küçük Kaynarca Anlaşması sonrasında Azerbaycan ile Osmanlı arasında yakınlaşmalar olduğu vurgulanmış, Osmanlı'nın Rusya ile münasebetlerin bozulması pahasına "Azerbaycan hanlıklarından istifade etme" niyeti ve "Rusya tecavüzünün genişleyeceği halde" Osmanlı'nın hamiliğini umarak Azerbaycan'ın Osmanlı'nın yanında olduğu belirtilmiştir. 1785 senesinde hanlıkların "kendi isteklerini hayata geçirmek" üzere İstanbul'a elçi göndermelerine karşın, "Rusya ile münasebetleri zorlaştırmak istemeyen" Osmanlı Devleti, "resmi münasebet" kurmaktan kaçınmış, dolayısı ile Azerbaycan hanlarını "yardımdan mahrum bırakmış" ve "Rusya'nın tecavüzünün güçlenmesine" sebep olmuştur. Burada Azerbaycan'ın yanında olmayan Osmanlı'nın yadırgandığı sezilmektedir.

11.6 Osmanlı-Avusturya, Osmanlı-Rusya Muharebeleri ve Islahatlar

9. sınıf genel tarih ders kitabında (Qasımlı vd., 2011), ikinci bölümü "On Yedinci Yüzyılın İkinci Yarısı-On sekizinci Yüzyılda Türk Dünyası ve Kafkas Ülkeleri" altında ilk olarak "Osmanlı

İmparatorluğu" incelenmektedir. Bu bölüme başlık olarak "Osmanlı İmparatorluğu XVII. Asrın İkinci Yarısı ve XVIII. Asırda Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Rusya Muharebeleri" seçilmiştir. Ardından Osmanlı ile ilgili "Şark Meselesi", Sultan III. Selim'in Islahatları" başlıklı ikinci bir bölüm mevcuttur.

17. yüzyılın ikinci yarısının ve 18. Yüzyılın anlatıldığı yaklaşık 9 sayfayı kapsayan bu bölümde (Qasımlı vd., 2011, 58-66) ve Sultan III. Selim'in Islahatlarının anlatıldığı yaklaşık 3 sayfalık bölümde (Qasımlı vd., 2011, 67-69), "Osmanlı Devleti'nin Arması", "Köprülü Mehmet Paşa", "Sultan III. Ahmet", "Patrona Halil Liderliğinde Yeniçeri İsyanı", "Kara Mustafa Paşa", "Viyana Muharebesi", "Osmanlı-Rusya Orduları Arasında Savaş", "Çeşme Koyu Savaşı", "Sultan III. Selim", "Yeniçeri", "Osmanlı sipahisi", "Nizam-ı Cedid Ordusu" resimleri ve "Osmanlı Devleti XVII. Yüzyılda", "I. Petro'nun Prut seferi", "Küçük Kaynarca Barış Anlaşması", "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti" haritaları bulunmaktadır.

İlk bölüm "Osmanlı İmparatorluğu'nun durgunluk devri ve bunun sebepleri" şeklinde başlayan bir paragraf ile başlamaktadır. Burada XVII. Asrın ikinci yarısında Osmanlı'nın "Asya, Avrupa ve Afrika" kıtalarında geniş arazilere sahip olduğu "önemli ticaret yollarına nezaret ettiği" ve "büyük devletlerden sayıldığı", "ancak" devletin "önceki gücünü yitirmeye başladığı", "sosyal-iktisadi, siyasi ve askeri" gücünün "düşüş aşamasına" geçtiği belirtilmektedir. Osmanlı tarihinde "durgunluk" olarak adlandırılan bu devrin, XVI. Yüzyılın sonlarında başlayıp XVII. Yüzyılın sonlarında "gerileme devri"ne kadar devam ettiği beyan edilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 58-66). Osmanlı İmparatorluğu'nun "gerileme"de olmasının birçok "dâhili ve harici sebepleri" vardı denilerek bu sebepler şu şekilde sıralanmıştır (Qasımlı vd., 2011, 59):

Dâhili Sebepler, "diğer devlet adamlarının faaliyetleri neticesinde dönem sultanlarının yönetiminin zayıflaması", "vergilerin artırılması ve ekonominin esasını teşkil eden tarım faaliyetlerinin azalması", "tımar ve iltizam sisteminin bozulması",

"eğitim, bilim ve teknik sahasında yeniliklerden istifade edilememesi", "ordu ve donanmanın önceki gücünün zayıflaması" olarak belirtilmiştir.

Harici Sebepler, "reform ve Rönesans döneminde Batı Avrupa devletlerinin gelişerek Osmanlıyı geride bırakması", "büyük coğrafi keşifler sonrasında ticaret yollarının değişmesi", "bazı Batı Avrupa Devletlerine kapitülasyon hakkının (imtiyazların) verilmesi", "Doğu'da Safeviler, Batıda ise Avusturya ile yapılan savaşlar" olarak gösterilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 59).

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "gerileme süreci"ne karşı bir takım ıslahat yapıldığının ve bu ıslahatlarının amacının "yönetimi düzeltmek", "vergi sistemini düzenlemek", "ordu ve donanmada askeri disiplini güçlendirmek", "devletin eski kuvvetini restore etmek" olarak belirtilmiştir. Bu dönemde gerçekleşen ıslahatları gerçekleştiren kişinin esasen "Köprülü Mehmet Paşa" olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın düzeldiği vaki olsa da bu durumun geçici olduğu beyan edilmiştir. Buna sebep olarak da ıslahatların "devamlı ve seri" şekilde olmayışı gösterilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 59).

XVIII. yüzyılda ilk defa "resmi" olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa ülkelerinden geri kaldığını itiraf ettiği belirtilerek bu devirde yapılan ıslahatların asıl amacının "bilimsel-teknik ve askeri gerilik"i ortadan kaldırmak olarak belirtilmiştir. Bu maksatla Avrupa ülkelerine "elçiler"in gönderildiği, "bilimsel", "teknik" ve "diğer sahalarda" "ilerici yenilikleri" uygulamak için "uzmanlar" getirildiği söylenmiştir (Qasımlı vd., 2011, 59-60).

Sultan III. Ahmet'in saltanatı döneminde "Sadrazam İbrahim Paşa"nın hayata geçirdiği dönem Osmanlı tarihinde "Lale Devri" olarak adlandırıldığı ve bu devrin "Avrupa ile yakınlaşma" devri olarak ve "Osmanlı Rönesansı" olarak kabul edildiği belirtilmektedir. Bu dönemde Osmanlı'nın aldığı ilk teknik aracın "matbaa" olduğu vurgulanmaktadır. Islahatların "yarım ve sınırlı" karakter taşıması, "sosyo-ekonomik ve siyasi durum"un

korunmaya çalışılması ve "imparatorluğun askeri-feodal özelliği" dolayısı ile başarısız olduğu belirtilmektedir. "Patrona Halil" liderliğindeki "yeniçeri isyanı" sonucunda Sultan III. Ahmed'in devrildiği ve ıslahatların durdurulduğu ve böylece "Lale Devri"nin sona erdiği belirtilmiştir. (Qasımlı vd., 2011, 60).

Osmanlı-Avusturya Muharebelerinin anlatıldığı kısımda, Osmanlı İmparatorluğu'nun "iktisadi-siyasi ve askeri gerilemesi"ne bakmayarak "sınırlarını genişletmek", "yeni araziler" fethetme siyasetini devam ettirdiği belirtilmektedir. XVII. Asrın ikinci yarısında, Avusturya'nın katolikleştirme siyasetine isyan eden Macarların Osmanlılardan yardım istemesi üzerine 1683'de Sadrazam Kara Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordularının "Viyana'yı kuşattığı" ancak, "muhasaranın uzaması", "Alman ve Lehlerden oluşan haçlı orduları"nın Viyana'ya yardıma gelmesi" ve "Kırım hanının hıyaneti"nin "İkinci Viyana Muhasarası"nın başarısızlığına sebebiyet verdiği belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 61).

"Viyana yakınlarda mağlubiyet"in Osmanlı'nın Avrupa'da ilerlemesine son verdiği ve devletin birbiri ardına araziler yitirmesine ve "gerileme sürecinin artmasına" sebep olduğu belirtilmiştir. 1684 senesinde "Roma Papası'nın tahriki" ile Avusturya, Polonya, Venedik ve Malta'dan oluşan "Kutsal İttifak"a 1686 senesinde Karadeniz sahillerini "işgal etmek" isteyen Rusya'nın da dâhil olduğu ve "birçok devlet" ile muharebe yapmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin "mağlup" olduğu anlatılmış ve bunun üzerine 1699 senesinde Osmanlı İmparatorluğu ile "Kutsal İttifak"a dâhil olan devletlerarasında "Karlofça Barış Anlaşmaları" imzalandığı belirtilmiştir. Bu anlaşma ile Osmanlı'nın "ilk defa olarak" Batıda bir dizi toprak kaybettiği ve "mağlup edilmezliği"nin sona erdiği ve "durgunluk devrinden gerileme devrine" geçildiği vurgulanmıştır (Qasımlı vd., 2011, 61).

XVIII. asrın başlarında "uluslararası siyasi durumun" "Osmanlı lehine" bir durum oluştuğunu ve Prut seferinde Rusya'ya karşı elde edilen zaferin "Osmanlı hâkim daireleri"ni

"Karlofça Barış Anlaşması" ile yitirilmiş toprakları geri almaya ittiği ve bu yüzden Osmanlı'nın Mora ve Dalmaçya'yı almak üzere Venediklilerle savaşa giriştiği ve bir dizi zaferler kazandığı belirtilmiştir. Osmanlı'nın Rusya ve Venedik'e karşı "kazandığı zaferler"in Avusturya'yı Osmanlı Devleti'ne karşı muharebeye ittiği ve bunun sonucunda Osmanlı'nın mağlup olduğu belirtilmiştir. Bunun sonucunda da Osmanlı ve Avusturya arasında Pasarofça Barış Anlaşması imzalandığı ve bu anlaşma ile Kuzey Sırbistan ve Belgrad'ın Avusturya'ya verildiği ve Mora'nın Osmanlı'ya geri verildiği açıklanmıştır. Osmanlı'nın "Avrupa'nın Kapısı" tabir edilen Belgrad'ı kaybetmesi ile orta Avrupa'daki durumunun zayıfladığı ve böylece saldırıdan savunma taktiğine geçtiği belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 60-61).

XVIII. asrın 30'lu yıllarında Osmanlı'nın Doğuda "Nadir Han"a karşı yaptığı "muharebeden istifade eden" Avusturya ve Rusya'nın "Osmanlı aleyhine" ittifaka giriştikleri, "Sırbistan'ın güneyini ve Bosna-Hersek"i "işgal" etmek isteyen Avusturya 1735 senesinde Osmanlı ile yeniden muharebeye başladıkları belirtilmiştir. Buna karşı iki cephede savaşan Osmanlı Devleti'nin "Avusturya" ve "Rusya"ya karşı "başarılar" elde ettiği belirtilmiştir. Fransa'nın aracılığıyla Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında "Belgrad Sulh Anlaşması" yapıldığı buna göre "Pasarofça Barış Anlaşması" ile Avusturya'ya verilen Kuzey Sırbistan ve Belgrad'ın Osmanlı Devleti'ne geri verildiği ve Belgrad Anlaşmasının XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin imzaladığı son başarılı anlaşma olduğu belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 61).

Osmanlı-Rusya Muharebelerinin anlatıldığı kısımda, Osmanlı ile Rusya arasında yapılan ilk muharebenin 1677-1681 seneleri arasında "Ukrayna uğruna" yapılan savaş olduğu ve "Bahçesaray Barış Anlaşması" ile sona erdiği belirtilmekte, bu anlaşma ile de Dinyeper Nehri'nin sınır olmakla birlikte "sağ-sahil Ukraynası" Osmanlı Devleti'ne, "sol-sahil Ukraynası" da Kiev de dâhil olmak üzere Rusya'ya verildiği belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 61).

Rusya'nın XVII. Asrın sonları ve XVIII. Asrın başlarında dış siyasetinin "asıl istikameti"nin Kara Deniz ve Azak Denizi'ni ve sonra Baltık denizi sahillerini "işgal etmek" olduğunun "malum olduğu" belirtilmiştir. Osmanlı'ya karşı tek başına "galip gelemeyeceği"ni anlayan Rusya'nın Mukkades İttifak'a başvurduğu; Avusturya, Venedik ve Polonya ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaşlarını devam ettirdiği ve Rusya'nın asıl amacının Karadeniz sahillerini "işgal etmek" olduğu belirtilmiştir. Buna karşın Kırıma yapılan seferin "başarısızlıkla" sonuçlandığı ve imzalanan İstanbul Anlaşması ile Rusya'nın sadece Azak Kalesini ele geçirebildiği söylenmiştir (Qasımlı vd., 2011, 62-63).

XVIII. asrın birinci yarısında Osmanlı-Rusya Muharebelerinin anlatıldığı kısımda I. Petro döneminde "güçlenen Rusya"nın "geleneksel işgalcilik siyaseti"ne devam edildiğini, bu dönemde dış siyasetin asıl amacının Kırımı işgal ederek Karadeniz sahillerine çıkmak, Balkan yarımadasında ve Polonya'da hâkimiyet kurmak olarak belirtilmiştir. Poltava savaşında mağlup İsveç kralını takip eden Rus ordularının Osmanlı Devleti arazilerine girmesi ve Rusya'nın Balkan yarımadasındaki "Slav halkları" Osmanlı Devleti'ne karşı "isyanlara tahrik etmesi" yeni savaşlara sebebiyet verdiği ancak 1711 senesindeki Prut seferinin başarısızlıkla sonuçlanarak Osmanlı'nın Azak kalesini geri almasına değinilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 63).

XVIII. asrın 30'lu yıllarında Osmanlı Devleti'nin doğuda "Nadir Han Afşar" ile yaptığı savaştan "faydalanmak" isteyen Rusya'nın "maksadına nail olmak için" Avusturya ile Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir ittifak oluşturarak yeni savaşa başladığı, bu savaşın sebeplerinin ise, "Rusya'nın Kırım Hanlığına Hücumu", "Polonya'nın içişlerine karışarak, Sağ-sahil Ukraynası ve Belarus'u işgal etmek siyaseti" olduğu belirtilmiştir. Her ne kadar Osmanlı'nın başlarda yeniliyorsa bile savaşı Osmanlı Ordusu'nun askeri operasyonlarda üstünlüğü ele geçirmesi ile Rusya Ordusunun mağlup etmesi ile sonuçlanmasının, aynı zamanda Avusturya'nın da mağlup edilmesinin ve İsveç'le

yeniden savaş tehlikesisin Rusya'yı barışa mecbur ettiği belirtilmiştir. Yapılan Belgrad anlaşmasına göre de Azak kalesinin Rusya'ya kaldığı ve bu yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın maksadına ulaşamadığı belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 63).

1768-1774 yılları arası Osmanlı-Rusya muharebelerinin anlatıldığı kısımda, Rusya'nın amacına ulaşamamasının esas engelinin Osmanlı olmasına rağmen tek engelinin olmadığı, Batı Avrupa ülkelerinin de bu duruma karşı olduğu belirtilmiştir. Rusya'nın Karadeniz'de hâkimiyet kurarak Akdeniz'e boğazlar vasıtasıyla inmesinin İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına uygun olmadığı vurgulanmıştır. Batı Avrupa devletlerinin "tahriki" ve Rusya'nın "etkisi" ile Balkan yarımadasında "ayrılıkçı" hareketlerin güçlenmesinin 1768-1774 Osmanlı Rus savaşlarının asıl sebebini oluşturduğu belirtilmiştir. Rusya'nın asıl maksadının, "Kırımı ve Kafkasları işgal etmek", "Karadeniz'de hâkimiyet kurmak" ve "boğazları kontrol etmek", "Balkanlarda kendine bağlı devletler kurmak" olduğu belirtilmiştir. Başta "sınır tartışması" ile başlayan savaşların "askeri ve siyasi" bakımdan zayıf olmasından dolayı mağlup olduğu, savaşta "Çeşme Koyu Savaşı"nın belirleyici olduğu belirtilmiştir. Savaş sonunda imzalanan anlaşma ile Rusya'nın ticaret gemilerinin boğazlardan serbestçe geçebileceği belirtilmekte ve bu anlaşma ile Karadeniz'de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine son verildiği ve Osmanlı'nın ilk defa tazminat ödemek zorunda bırakıldığı, ahalisi Türk-Müslüman olan bir bölgenin yitirildiği ve uluslararası nüfuzun zayıfladığı belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 64).

1787-1791 yıllarında Osmanlı-Rusya Muharebeleri kısmında, XVIII. Asrın ikinci yarısında Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ni "bölüştürmek" hakkında "Yunan Tasarısı" [Grek Projesi] adlı bir plan hazırladıkları ve bu plana göre de Avusturya ve Rusya arasında bölüştürülmek istendiği ve Rusya'nın himayesi altında "Yunan (Bizans) İmparatorluğu" yeniden kurulmak istendiği belirtilmektedir. Ancak bu durumun İngiltere'nin çıkarlarına uygun olmadığından dolayı Osmanlı Devleti'nin arazi bütünlüğünü savunduğu belirtilmektedir.

Küçük Kaynarca Anlaşması'nın şartlarını bozan Rusya'nın Kırım Hanlığını işgal etmesine karşın, İngiltere ve Prusya'nın Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın aleyhine savaş ilan etmeye kışkırttığı, Balkan yarımadasında yeni araziler "işgal etmek" isteyen Avusturya'nın da Rusya'nın müttefiki olarak savaşa girdiği belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 64-65).

"Avrupa'nın iki güçlü devleti" ile "farklı cephelerde" savaşmak zorunda kalan "askeri teknik ve taktik" yönden zayıf Osmanlı Devleti'nin mağlubiyete uğradığı ve 1791'de imzalanan "Yaş Barış Anlaşması"na göre de Osmanlı Devleti'nin Kırım hanlığının Rusya tarafından işgalini tasdik ettiği belirtilmiştir. Osmanlı Devleti tarihinde anlaşma ile "gerileme devri" (1699-1791)'nin yerini "dağılma devri"ne bıraktığı ve Rusya'nın "Güney Kafkaslar"ı işgali için şartların oluştuğu belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 65).

Kitabın bu kısmına Osmanlı Devleti ile ilgili olarak ikinci bir bölüm olarak eklenmiş "Şark Meselesi", Sultan III Selim'in Islahatları" başlıklı bölümde ilk olarak "Şark Meselesi" ele alınmaktadır. İlk olarak Osmanlı'nın, "siyasi ve iktisadi" gerilmesinin nedenleri, XVII. Asrın ikinci yarısında ve XVIII. Asırda yapılan "uzun süren savaşlar" ile bir sıra "arazilerin yitirilmesi" ve "yönetimin zayıflaması" olarak belirtilmiş ve bunun Osmanlı'nın uluslararası ününü olumsuz etkilediği belirtilmiştir. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere, Osmanlı'yı kendilerine bağımlı hale getirmeye çalıştıkları, bunun başlarda "siyasi ve iktisadi" çıkarları ile ilgili olduğu, İngiltere, Fransa ve Prusya'nın XVIII. Asırda Rusya'ya karşı savaşlarda Osmanlı Devleti'ni savunmalarına sebep faktörlerin bunlar olduğu, bu savunmalarında "aktif" karakter taşımadığı sadece "diplomatik tedbirler"den ibaret olduğu belirtilmiştir. Batı Avrupa devletlerinin Osmanlı'yı Rusya'ya karşı "kışkırtmalarının" sebepleri "Rusya'nın Karadeniz ve Akdeniz aracılığı ile Yakındoğu'da güçlenmesini engellemek" ve "Osmanlı Devleti'ni zayıflatmakla kendileri için daha elverişli imtiyazlar kazanmak ve kendilerine bağlı hale getirmek" olarak sıralanmıştır. Böylelikle de Fransa ile öncekilerden farklı olarak "süresiz" şekilde

"kapitülasyon sözleşmesi" imzalandığı, daha sonraları bu "imtiyazlar"ın diğer Avrupa ülkelerine de verildiği, bunun ise devletin gelirlerinin azaltarak, "siyasi ve iktisadi buhranını" derinleştirdiği belirtilmiştir. XVIII. Asrın ikinci yarısına gelindiğinde ise durumun sadece Osmanlı-Rusya savaşları sadece arazi kaybı olarak kalmadığı, Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı'yı "Avrupa'dan tamamıyla çıkartmaya" ve onun arazilerini "bölüştürmeye çalışmak"a dönüştüğü belirtilmiştir. Bu problemin artık uluslararası bir durum haline geldiği ve Rusya'nın Karadeniz'de ve Balkan yarımadasında hâkimiyetinin Batı Avrupa devletlerini rahatsız ettiğini bu şekilde "Şark Meselesi"nin esasının oluştuğu belirtilmiştir. Bu siyasetin esasını da "Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve onun arazilerini bölüşmek"in teşkil ettiği, her ne kadar 1789-1794 yılları Fransız İhtilali ile Avrupa'daki durumların Osmanlı lehine dönse de, "Şark Meselesi" sadece "ertelendi"ği belirtilmektedir. Osmanlı arazilerinin bölüşülmesi meselesinin uzun müddet devletlerarası münasebetlerde tartışıldığı ve bunun Avrupa devletleri arasında anlaşmazlıklara sebep olmasına karşın Osmanlı'yı zayıflattığı ve diğer ülkelere "siyasi-ekonomik" bağımlılığı artırdığı belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 67-68).

Sultan III. Selimin Islahatlarının anlatıldığı kısımda, Osmanlı'nın XVIII. Asrın sonları "gerileme sürecinin", "bütün sahaları" kapsayacak şekilde derinleştiği, "sanatkârlık mahsulleri"nin "Avrupa sanayi malları" ile rekabet edemeyecek duruma geldiği, "ardıl mağlubiyet"lerin "arazilerin kaybedilmesine" ve "buhranın güçlenmesine" sebep olduğu, "orta asırların en kudretli piyade ordusu" yeniçerilerin önceki kudretlerini kaybettikleri dönem olarak tasvir edilmiştir. Yeniçerilerin bütün "ilerici ıslahatlar"a karşı çıktıkları ve "kıyamlar" yaptıkları, "Timar sistemi"nin gerilemesi neticesinde "sipahi" denilen "feodal atlı ordusu"nun önem yitirdiği, "askeri teknik ve taktiğin köhneleştiği", "buhrandan kurtulmak" için "bir sıra ıslahat teşebbüsleri" olsa da, "sınırlı karakter" taşıdığı ve "ardıl" olmadıkları için başarısız oldukları belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 68).

Sultan III. Selim'in "Yaş Barış Anlaşması" akabinde bir dizi ıslahatlar yapmaya karar verdiği, amacının sadece askeri alanda değil bütün alanlarda ıslahat yapmak olduğu, bu amaçla da ilk olarak "Avrupa tecrübesini öğrenmek maksadı ile" elçiler gönderdiği belirtilmiştir. Sultan III Selim'e göre güçlü devlet olmak için "idareyi güçlendirmek, zengin hazineye, yüksek seviyeli uzmanlara sahip olmak, halkın refahını temin etmek ve düzgün dış siyaset yürütmek" gerektiği belirtilmiştir. Bu amaçla da 1792 senesinde Nizam-ı Cedid şeklinde isimlendirilen ıslahatlar hayata geçirmeye çalıştığı ve bu ıslahatların esasını askeri ıslahatlar teşkil ettiği, ıslahatlar neticesinde Avrupa tipi yeni ordu teşkil edildiği, yeniçerinin "ilgası" veya "iyileştirilmesi" için tedbirler hayata geçirilmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Bu dönemde, Londra, Paris, Viyana ve Berlin'de elçilikler açıldığı, dış siyasette "ittifaklar kurulmaya çalışıldığı" ve "denge siyasetinden istafade edilmeye çalışıldığı", "yerli mahsullerin satışının temini için Avrupalıların ülke dâhilinde ticaretinin yasaklandığı" belirtilmiştir. Ancak, bu Islahatların da daha öncekiler gibi başarısız olduğu; yeniçerilerin kıyamı neticesinde Sultan III. Selim'in tahttan indirildiği ve ıslahatların yarım kaldığı belirtilmiştir (Qasımlı vd., 2011, 69).

10. sınıf genel tarih ders kitabında (Vəliyəv vd., 2010) birinci bölüm olarak 19. Yüzyılda dünya Ülkeleri başlığı altında ikinci alt başlık olarak "Türk Dünyası ve Kafkas Ülkeleri" yer almaktadır. Bu alt başlığın altında ilk incelenen ülke "Osmanlı İmparatorluğu"dur.

19. yüzyıl Osmanlı tarihinin anlatıldığı yaklaşık 5 sayfayı kapsayan bu bölümde Sultan III. Selim, Mustafa Reşid Paşa, Namık Kemal, Sultan Abdülaziz, Midhat Paşa ve Sultan II. Abdülhamid'in fotoğrafları/resimleri de verilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 34-39).

Metinde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum "iktisadi ve siyasi buhran", içte karışıklıklar ve özellikle ayanların hareketlerini kastederek "feodallerin seperatizmi", "Balkanlardaki milli özgürlük hareketleri", Osmanlı'nın

"uluslararası durumunun kötüleşmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. (Vəliyəv vd., 2010, 34)

III. Selim'in ıslahatçılığı fotoğrafının yanında izah edilmekte, fakat bunun Yeniçeri isyanıyla devrildiği anlatılmaktadır (Vəliyəv vd., 2010, 35).

Osmanlı'nın uluslararası ilişkilerinin anlatıldığı paragrafta 1805 yılında Osmanlı ile Rusya arasında bir anlaşmanın imzalanmış olduğundan ve buna göre Rusya'nın boğazlardan savaş gemilerinin serbest geçiş hakkının tasdik edildiği belirtilmektedir. Fakat Rusya'nın Eflak ve Boğdan'da hâkim olmaya çalışmasının Osmanlı-Rus ilişkilerini kötüleştirdiği ve bunun bir savaşa neden olduğu belirtilmektedir. Bu savaşta Osmanlı'nın yenildiği ve Bükreş Antlaşması ile toprak kaybettiği belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 35).

Ardından 1821'de başlayan "Yunan isyanı" anlatılmaktadır. 1827'de Osmanlı donanmasının Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından Navarin'de "ağır" yenilgiye uğratıldığı vurgulanmaktadır. 1828'de ise yeniden bir Osmanlı-Rus savaşının başladığı belirtilmektedir. 1829 Edirne Antlaşması ve bağımsız bir Yunanistan devletinin kurulması, Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a özerklik verilmesi belirtilerek, Edirne Antlaşmasının Küçük Kaynarca'dan sonra Osmanlı'nın imzaladığı en ağır antlaşma olduğu belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 35).

Sayfanın kenarında "Osmanlı Devleti'nin ekonomik geriliğinin sebebi neydi?" şeklinde bir soru sorularak, metinde Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının sebepleri anlatılmaktadır. Osmanlı'da dış sermeyenin hâkimiyeti mevcuttu ve bu da Osmanlı "ticaret ve sanayi burjuvazisini" ağır bir duruma düşürdüğü vurgulanmaktadır. "Yabancı kapitalistler" kendi iktisadi üstünlüğü ve kapitülasyon haklarından istifade ederek hazır sanayi mahsullerinin ithalatını ve ülkeden ihracını kendi ellerinde toplamıştılar (Vəliyəv vd., 2010, 36)

Ders kitabına göre 1830-50 yıllarında Osmanlı İngiltere ve Fransa gibi başlıca Avrupa ülkelerine ekonomik olarak bağımlı hale gelmiştir. Bunun üzerine Osmanlı'nın uluslararası durumunun kötüleşmesi ve başarısız iç politikası ile ilgili olarak hâkim çevrelerin ilerici temsilcileri acil reformlar yapmanın gerekliliğini idrak ettikleri belirtilmektedir (Gülhane Hatt-ı Hümayunu). Fermanın içeriği özetlendikten sonra bunun bütün "sınırlılıklarına rağmen", bu reformların "burjuva karakteri" taşıdığı ve ülkenin gelişimine yardım ettiği belirtiliyor. Buradaki değerlendirmede yeniden "burjuva" kavramının kullanıldığını ve Osmanlı reformlarının bir çeşit "burjuva" hareketi olarak yorumlandığını görüyoruz. Buna rağmen reformların olumlu değerlendirildiği görülmektedir. (Vəliyəv vd., 2010, 36).

Ders kitabında Genç Osmanlılar hareketine de yer verilmektedir. Bu konunun anlatıldığı sayfanın kenarında Osmanlı'da burjuvanın nasıl oluştuğunu soran bir soru yer almaktadır. Burada Osmanlı'da "feodal-mutlakıyet zulmü" ve "yabancı sermaye bağımlılığı"nın Osmanlı burjuvazisinin oluşmasına yol açtığı vurgulanmaktadır. Buna göre "aydınlar" ülkenin düştüğü ağır durumdan kurtuluş yolunu halkın eğitilmesinde, anayasal idare usulünün oluşmasında görüyorlardı (Vəliyəv vd., 2010, 37).

"Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin anlatıldığı bu paragraflarda geleneksel Osmanlı rejimi "*feodal-mutlakıyetin zulmü*" olarak tanımlanarak olumsuzlaştırılmaktadır. Buna karşılık reformcu hareketler ise daha olumlu tasvir edilmektedir. Mesela, Yeni Osmanlı hareketinin temsilcisi İbrahim Şinasi "görkemli âlim" olarak tanımlanmakta ve hareketin kurucuları arasında Namık Kemal de anılmaktadır. Fakat Osmanlı Devleti'ni "meşruti bir monarşiye" çevirmeyi hedefleyen bu cemiyetin kısa bir süre sonra kapandığı belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 37).

Ders kitabında "halkın inkılabı"ndan da bahsedilmekte ve 1876'da Midhat Paşa'nın sadrazamlığa getirişi döneminde böyle bir "halk devrimi"nden korkulduğu için hem sultanın hem de Yeni Osmanlıların bir hükümet darbesi yaptıkları ve sultanın

tahtan indirildiği belirtilmektedir. Metinde "halk devriminden korku" gibi bir ifadenin yer alması da tıpkı "feodal mutlakıyet", "burjuvazi" kavramları gibi bu kavramın da Sovyet dönemi Sosyalist tarih yazımından kalmış bir özellik olduğunu düşündürmektedir. Böyle bir terminolojinin kullanılması her ne kadar olayların anlatımında nötr bir üslup takip edilse de sonuçta olumsuz bir Osmanlı algısının oluşmasına yol açmaktadır (Vəliyəv vd., 2010, 37-38).

İlk Osmanlı anayasası "Midhat anayasası" olarak adlandırılmakta ve Osmanlı ahalilerinin hepsinin birlikte "Osmanlı" olarak adlandırıldığı etnik ve dini ayrımın yapılmayarak eşit hale getirildikleri belirtilmektedir. 1877'de yapılan meclis seçimlerinde milletvekillerinin büyük çoğunluğunu büyük mülk sahipleri ve ruhbanların oluşturduğu, bunlar arasında Osmanlı tüccarlarının ve milli burjuvazisinin temsilcilerinin de bulunduğu belirtilmektedir. Bu şekilde pek de demokratik olmadığı ima edilen bu anayasa ve meclisin de bir süre sonra ortadan kaldırıldığı belirtilmektedir. Buna göre "Yeni Osmanlılar"ın seçimlere katılımına izin verilmedi. Daha sonra parlamento bırakıldı (Vəliyəv vd., 2010, 38).

II. Abdülhamid dönemine gelince, olumsuz bir sultan imajı çizildiği ve sultanın idaresinin "zulüm" kavramıyla betimlendiği görülmektedir. Buna göre anayasanın 30 yılı süreyle bir maddesinin bile uygulanmadığı ve sultanın "zulmü"nün dayanılmaz bir ortamın oluşmasına neden olduğu belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 38). Yeni Tarih 10. sınıf ders kitabında "20. Yüzyılın Başlarında Dünya Ülkeleri" ana başlığı altında yine "Türk Dünyası ve Kafkas Ülkeleri" altbaşlığı altında ilk sırasında Osmanlı İmparatorluğu ele alınmaktadır (Vəliyəv vd., 2010, 81-84). Burada da II. Abdülhamid rejimi "32 yıllık diktatörlük" olarak adlandırılmaktadır (Vəliyəv vd., 2010, 38).

Jön Türk hareketinin ortaya çıkış nedeni olarak da bir yandan "19. yüzyılın sonlarına yakın yabancı kapitalistlerin hâkimiyeti" gösterilirken öte yandan sultan II. Abdülhamid rejiminin "zulmü"nün "dayanılmaz sosyoekonomik ortam"

yarattığı belirtilmektedir. Bundan sonra 1889 senesinde İstanbul'da "İttihat ve Terakki" adlı gizli cemiyet kuruluşu belirtildikten sonra Jön Türk hareketi bir "Türk burjuva – demokratik hareketi" olarak tanımlanmaktadır (Vəliyəv vd., 2010, 38). Jön Türk rejiminin anlatıldığı kısımda (Vəliyəv vd., 2010, 82) mecliseki çoğunluklarına rağmen "antifeodal reformlar" yapmadıkları ve bunun İttihad ve Tarakki örgütünün "sosyal oluşumu" ile izah edilebileceği belirtilmekte; Genç Türkler devriminin Osmanlı İmparatorluğu'nun "siyasi yapısını değiştirmediği", çünkü bu devrimin "yukarı tabakaların inkılabı" olduğu belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 82-83).

Abdülhamid'in anlatımıyla ilgili son dönemlerde yapılmış ve Abdülhamid'in büyük bir reformcu olduğunu anlatan ve tarihçilik camiasında kabul görmüş yeni çalışmaların sonuçlarının göz önünde bulundurulması gerektiği öneri paketinde yer alabilir. Bu şekilde daha olumlu bir Abdülhamid imajı oluşması mümkün hale gelir.

Ayrıca Jön Türk hareketinin "Türk-burjuva demokratik hareketi" olarak tanımlanması Lenin'in Jön Türk hareketini tanımlamasına dayanmaktadır (Hacısalihoğlu 2008, 8) ve Sovyet dönemi klişesini yansıtmaktadır. Burada da özellikle "burjuva" kavramının çıkarılması önerilebilir.

Balkan Savaşlarının anlatımında ise; Balkan devletleri Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın "Balkan İttifakı" oluşturarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan ettiği, buna hazırlıklı olmayan Osmanlı'nın savaşı kaybettiği ve sonuç olarak Avrupa'daki topraklarının bir kısmını yitirmiş olduğu belirtilmektedir. Ayrıca sayfada bir harita verilerek burada Osmanlı'nın savaş öncesi sınırları ile Balkan Savaşları sonucunda Bulgaristan'ın kaybettiği topraklar harita üzerinde gösterilmektedir. Haritada sanki Osmanlı'dan çok Bulgaristan'ın toprak kaybettiği algısı oluşmaktadır. Bu algıda haritanın başlığı "Balkan savaşları sonucunda Bulgaristan'ın kaybettiği topraklar" rol oynamaktadır. Ayrıca Osmanlı'nın savaş öncesi sınırların gösteren çizgiler oldukça belirsiz bir niteliktedir (Vəliyəv

vd., 2010, 83). Bu haritanın ders kitaplarında bu şekilde yer alması Sovyet dönemi tarih anlatımı ve kendileri gibi sosyalist bir rejimle yönetilen Bulgaristan'a yönelik bakışın olumlu olması gibi nedenlerden kaynaklanabilir.

Aynı ders kitabının III. Bölümünde Birinci Dünya Savaşı ele alınmaktadır (Vəliyəv vd., 2010, 115-124). İlk olarak savaşın başlangıcı ve gelişimi ile sonuçları, ardından ise Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk Dünyası Kafkas ve Asya Ülkeleri anlatılmakta ve bu faslın ilk başlığı altından Osmanlı İmparatorluğu (Vəliyəv vd., 2010, 115-117) yer almaktadır.

Savaşın başlangıcı ve gelişimi kısmında Osmanlı İmparatorluğu'ndan, 1915 senesinde Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile "Dörtler ittifakı" oluşturması haricinde bahsedilmemektedir (Vəliyəv vd., 2010, 108). Savaşın sonuçları kısmında ise, Brest-Litovisk ile Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne iadesinden; Osmanlı Ordusu'nun Makedonya'da ağır mağlubiyete uğramasından ve nihayet 1918 senesinde Mondros isimli yerde Osmanlı İmparatorluğu'nun "teslim olmak anlaşması"na imza atmasından bahsedilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 112-113). Osmanlı'nın imzalamış olduğu Mondros Ateşkes anlaşması "teslim olmak anlaşması" olarak belirtilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk Dünyası Kafkas ve Asya Ülkeleri faslının Osmanlı İmparatorluğu bölümünde (Vəliyəv vd., 2010, 115-117) ilk olarak Osmanlı-Almanya ilişkilerine vurgu yapılmakta ve ardından Ermeni meselesi ele alınmaktadır.

"Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile yakınlaşmasının sebebi neydi?" şeklinde metnin kenarından sorulan soruya metinde Osmanlı'nın uluslararası dünyada tek başına kalma tehlikesi Almanya ile yakınlaşmasına sebep olmuştur şeklinde cevap verilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 115).

Rusya Hükümetinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaşayan Ermenilerini savunmayı vaat ettiği bununla birlikte amacının

onları "bir alet gibi" kullanmak olduğu belirtilmektedir. Bunun üzerine, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu ve Azerbaycan topraklarına ulaşabilmek amacıyla savaşın onlar için elverişli bir araç olduğunu düşündükleri ve vatandaşları oldukları Osmanlı İmparatorluğu'na "ihanet ettikleri" anlatılmaktadır. Burada Rusya'nın Ermenileri kendi emelleri için araç olarak kullanmak istedikleri ve Ermenilerinse toprak kazanmak amacıyla ülkelerine "ihanet" ettikleri vurgulanmaktadır. Bu "ihanet" karşında ise "Osmanlı Devleti Ermenilerin ihanetine karşılık önlemler almaya mecburdu" şeklinde Osmanlı savunulmakta ve bu Ermenilerin Rusların müttefikleri olduğundan ve sivil halka karşı katliamlar yaptıklarından bahsedilmektedir. Ayrıca katliam yapanlar "başkesenler" olarak tanımlanmakla ve bunların yaşlıları, hamile kadınları, bebekleri benzeri görülmemiş şekilde acımasızca katletmelerinden bahsedilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 115-116).

Yapılan bu ihanet ve katliamlar üzerine Osmanlıların Ermenilerin bir kısmını Suriye ve Lübnan'a tehcir ettiği belirtilmekte ve parantez içerisinde bu toprakların Osmanlı arazisi olduğu vurgulanmaktadır. 24 Nisan'ın Türklerin güya Ermenileri "organize bir şekilde devlet seviyesinde imhası" günü olarak ve uluslararası dünyada "sözde Ermeni Soykırımı"nın kabul ettirilmeye çalıştıklarından bahsedilmekte ve Ermenilerin bundan başarılı olamadıkları belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 116). Metnin kenarında "Erzurum ve diğer olaylarda Ermenilerin hıyaneti ne gibi sonuçlar doğurmuştur" şeklinde soru sorulmakta ve yanındaki paragrafta Rusların Erzurum kalesini ele geçirmesinde Ermenilerin hıyanetleri büyük rol oynadığı belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 116). 1916 senesi Ocağına kadar süren ve Çanakkale Savaşları olarak bilinen askeri harekâtı Türk orudusunun kazandığı belirtilmekte ve bu zafer ile İstanbul'un itilaf tarafından işgalinin engellendi söylenmektedir. Ayrıca üç binden fazla Azerbaycanlı savaşçının "kahramanca helak" olmasından bahsedilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 116). "Osmanlı İmparatorluğu'nun teslim olması"nın sebebi, savaşın gidişatının "Dörtler İttifakı"nın aleyhine olması ve Osmanlı'nın

iktisadi, harbi ve siyasi olarak çöküş döneminde olmasından dolayı savaşı devam ettirmeye muktedir olmaması olarak belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 116). "Niye Mondros adaletsiz ve anti hümanist karakter taşıyordu?" diye yazının kenarında sorulan soruya ilişkin metinde şöyle cevap verilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 117):

> "1918 senesi Ekim'inde Osmanlı Hükumeti Mondros Barış anlaşmasını imzaladı. Anlaşmanın birinci maddesinde gösteriliyordu ki: Osmanlı Devleti boğazları açarak müttefiklerin askeri güçlerinin Karadeniz'e girişinin olmasına izin vermelidir. Sözleşmenin 6-9. Maddeleri esasen Osmanlı Devleti'n büyün savaş donanmasının, gemi tamiri tersanelerini, savaş levazımatını müttefiklere vermeliydi.
> Anlaşmanın 11. Maddesine göre Osmanlı ordusu Kuzey Kafkasya'dan çıkmalı ve buraya müttefiklerin orduları dâhil olmalıydı. Bakü ve Batum'un müttefikler tarafından işgal edilmesine dair sözleşmeye ekli 14. Maddeye göre Osmanlı askerleri bir hafta içinde Bakü'yü terk etmeliydi. Adaletsiz olan Mondros anlaşması sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına son veriyor, aynı zamanda imparatorluğun bağımsız bir devlet olarak yaşayabilmesini tehlike altına alıyordu."

Metinde "adaletsiz olan Mondros anlaşması" olarak belirtilen anlaşmanın adaletsizliğinin sebebi olarak Osmanlı Devleti'nin varlığına son vermesi ve devletin müstakil bir devlet olarak yaşayabilmesinin olanaksızlaştırılması olarak belirtilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı bağlamında "nispeten başarılı" bir Osmanlı, "hain" Ermeniler, "ihanete uğramış" Osmanlı, "adaletsiz ve anti hümanist" Mondros Anlaşmasıyla "mağdur" edilmiş bir Osmanlı imajı çizilmektedir. 10. sınıf genel tarih ders kitabında (Vəliyəv vd., 2010) Birinci bölümü 19. Yüzyılda dünya Ülkeleri ve İkinci Bölümü 20. Yüzyılda dünya ülkeleri başlıkları altında dördüncü alt başlıkları Medeniyettir ve buralarda ikinci alt başlık olarak "Türk Dünyasının Medeniyeti" yer almaktadır. Bu alt başlıkların altında ilk incelenen ülke "Osmanlı İmparatorluğu"dur.

19. yüzyılda "Osmanlı Medeniyeti"nin anlatıldığı kısımda, Dünyevi mekteplerin önemi, maarif sahasındaki gelişmeler yer almaktadır. Metne Ziya Paşa'nın resmi eklenmiştir. Ayrıca Osmanlı'da ilk matbaanın ne zaman kurulduğunu hatırlayın şeklinde bir hatırlatma da mevcuttur (Vəliyəv vd., 2010, 63-64). Sultan II. Mahmud'un yaptığı askeri ve idari ıslahatların, "tahsil almış kadrolar" ihtiyacı doğurduğunu, bunun da II. Mahmud'u mevcut medreselere dokunmandan dünyevi ilkokullar açma kararına yönelttiğini belirtilmektedir. 40'lı yıllarda ıslahatlar yapıldığı ve bunların ilk orta ve yüksekokullar öngördüğü belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 63).

Eğitimde dikkate layık haller olarak 1868'de "Sultan Lisesi"nin kurulması ve 1869'da "Halk tahsili hakkında kanunu"nun (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi) kabulü belirtilmektedir. Bu kanun ile ilkokulların herkese ücretsiz ve zorunlu hale geldiği ve devlet adına, ortaokul ve üniversitelerin kurulması gerektiği belirtilmektedir. Sultan Lisesi olarak belirtilen mektep, Galatasaray Lisesi'dir ve 1869'da kabul edilen kanun ise "maarif-i umumiye nizamnamesi"dir ki içerisinde "Halk" mevcut değildir (Vəliyəv vd., 2010, 63).

Ayrıca kitabın bu kısmında Mustafa Nuri Paşa'nın "Hadiselerin Neticesi" [Netayicül-vukuat]'ından ilk defa olarak devletin tarihi, ekonomik ve askeri vaziyeti, idari ve arazi yapısından bahseden eser olarak bahsetmektedir. Sonrasında 1851 senesinde "ilk Türk ilimler akademisi" olarak Elm Komitesi [Encümen-i Daniş]'in kurulmasından ve Osmanlı İmparatorluğu'nda "Türk dilinde ilk gazete" olarak 1832 yılında "Hadiseler Jurnali" [Takvim-i Vekayi'] gazetesinden bahsedilmektedir. Ayrıca bölüm sonunda, Türk dilinde ilk gazete ne zaman çıkmıştır şeklinde bir soru da mevcuttur (Vəliyəv vd., 2010, 63).

Ziya Paşa'dan "devrin edebiyatına yenilik getiren ünlü Osmanlı yazarı" olarak bahsedilmekte ve "gerçeği yansıtan, vatana, millete, özgürlük ve vatandaşlık borcuna adanmış eserler" yazdığı belirtilmektedir. "Yeni Osmanlılar'ın en görkemli

temsilcisi" şair ve ilk tarihi roman müellifi Namık Kemal olarak belirtilmekte ve diğer bir "görkemli" [ünlü] yazar olarak Tevfik Fikret anılmaktadır (Vəliyəv vd., 2010, 64). Dönemle ilgili olarak, Osmanlı Devleti'nde ilk milli drama tiyatrosunun 50'li yılların sonlarında faaliyete başladığı ve 1882 senesinde ilk ressamlık okulunun açıldığı belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 64).

20. yüzyılda "Osmanlı Medeniyeti"nin anlatıldığı kısımda, "Genç Türkler" inkılabından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim alanında çok fazla ilerleyiş olduğu belirtilmektedir. 1900'da İstanbul Üniversitesi'ne yeni fakülteler eklendiği ve ilkokulların eğitim kalitesinin artırılması için 1913'te yeni kanunun hayata geçirildiğinden bahsedilmektedir. Yüzyılın başında Balıkesir'de "kitle kütüphanesi" ve Bursa'da Arkeolojik müzenin resim galerisinin ve kütüphanesinin bulunduğu belirtilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 100).

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin edebi ortamında hayli değişiklikler olduğunun belirtildiği bu bölümde, Tevfik Fikret, Aka Gündüz ve Ömer Seyfettin'den bahsedilmektedir. Tevfik Fikret'ten "toplumun gelişiminde bilimsel bilgi ve anlayışın önem arz ettiğini belirten" şiirler yazan ve "Demokratik eğitimi esas alan ünlü şair" olarak bahsedilmekte; Aka Gündüz'ün köylü konusuna yer veren ve yüksek manevi nitelikleri, mert askeri, dayanıklı ana ve eşi kendi eserlerinin kahramanlarına çevirdiğinden bahsedilmekte ve Ömer Seyfettin'den Osmanlı hikâyeciliğin önemli temsilcisi olarak bahsedilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 100).

"Osmanlı Devleti'nde ilk sinema Azerbaycan'dakinden ne kadar yıl önce çekilmiştir?" şeklinde sayfa kenarında sorulan soru ile sinemanın erken dönemlerde Osmanlı'ya girdiği vurgulanmaktadır. Sorunun yanındaki metinde Fuat Uzkınay'ın 1914'te çekmiş olduğu kısa metrajlı filmin ilk Osmanlı Devleti'ndeki ilk sinema eseri olarak nitelendirilmektedir (Vəliyəv vd., 2010, 100).

Osmanlı medeniyetinin anlatıldığı bu bölümlerde "gelişen" veya "gelişmeye açık" ve "demokratikleşen" bir Osmanlı imgesi çizilmektedir.

11.7 Türkiye Cumhuriyeti İmajı

11. sınıf genel tarih ders kitabında (Məmmədov vd., 2010) birinci bölüm olarak İki Dünya Savaşı Arasında Dünya Ülkeleri başlığı altında üçüncü alt başlık olarak "Türk Dünyası ve Kafkas Ülkeleri" yer almaktadır. Bu alt başlığın altında ilk incelenen ülke "Osmanlı İmparatorluğu"dur.

İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye'nin anlatıldığı bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun Parçalanmasını gösteren bir harita, Mustafa Kemal Atatürk'ün bir portresi ve silah arkadaşları ile bir fotoğrafı bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşının Osmanlı için sonuçları; "felaketle sonuçlandı", "özellikle tarım dağıldı", "zaten zayıf durumda olan sanayi ağır duruma düştü", "satış pazarları elden çıktığından üretim azaldı" şeklinde özetlenmiştir. Savaşın ülke ekonomisini tamamıyla bozduğu, ülkenin savaşta ağır yenilgiye uğradığı ve çöktüğü belirtilmiştir (Məmmədov vd., 2010, 20).

Milli Mücadelenin başlaması şu şekilde anlatılmıştır (Məmmədov vd., 2010, 21):

> "Milli-özgürlük hareketine kalkan Türk halkına rehberliği genç subay Mustafa Kemal paşa üstlendi. Onun rehberliği altında Sivas'ta Milli Umum Türk Kongresi toplandı. Sivas kongresinin seçtiği Temsilciler Komitesi Osmanlı Milletvekilleri Meclisi açılana dek kendini ülke mukadderatı için tek yetkili organ ilan etti."

Milli Mücadele, "Türk Halkının", "Mustafa Kemal Paşa" rehberliğinde "Milli Özgürlük Hareketi" olarak tanımlanmıştır.

1919 yıllarının sonlarında Temsilciler Komitesinin talebi üzerine sultanın meclisi yeniden çağırması ancak Mustafa

Kemal'in İstanbul'a gitmekten imtina ederek Ankara'ya gittiğinden ve Ocak 1920'de Meclisin "Milli And" [Misak-ı Milli]'ı kabul ettiği belirtilmektedir. Metnin yanında "Osmanlı Milletvekilleri Meclisinin "Milli And"ı Azerbaycan'ın "İstiklal Beyannamesi"nden ne kadar yıl sonra kabul etti?" şeklinde bir soru mevcuttur ki, bu soru da Azerbaycan'ın birçok iyi gelişmeden Osmanlı'dan daha ileride olduğunu göstermek içindir. Misak-ı Milli "Mondros uzlaşması ile belirlenen Türkiye'nin malik olduğu sınırlar dâhilinde bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün ilan edildiği" belge olarak tanımlanmıştır. Bu olayın işgalcileri ciddi endişeye düşürdüğü ve bu yüzden İstanbul'da hükümet binaları, kışlalar, posta, telgraf, askeri depolar müttefik birlikler tarafından ele geçirildiği ve milletvekillerinin kovulduğu anlatılmış ve bunun da "işgal demek" olduğu belirtilmiştir (Məmmədov vd., 2010, 21).

"Müttefik birlikler"in yaptığı eylemlerin "halkın gazabını coşturduğu", ülkenin her yerinde "Defolsun İşgalciler" şeklinde mitingler ve yürüyüşlerin giderek arttığı belirtilmekte ve ardından Ankara'da yeni meclisin çağrıldığı söylenmektedir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açıldığı ve Mustafa Kemal'in TBMM'nin başkanı seçildiği ve hükümet kurduğu belirtilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 21).

Müttefikler "Özgürlük Hareketi"ne karşı müttefiklerin "Nizami Yunan Ordusu"nu yürüttükleri, Batı Anadolu'nun büyük bir kısmının ve Rumeli'nin "işgal" edildiği ve sultanın Sevr Anlaşmasını imzalamaya mecbur bırakıldığı belirtilmekte ve bu anlaşma ile Osmanlı'nın fiili olarak bağımsız devlet haklarından mahrum bırakılmak istendiği söylenmektedir (Məmmədov vd., 2010, 21).

TBMM'nin Sevr Anlaşması'nın kabul etmediğini ve ayrıca Sultan Hükümetinin "kanun dışı" olduğunu ilan ettiği belirtilmektedir. İtilaf devletlerinin bunun üzerine "maceraya el attığı" ve bu tahrik üzerine "daşnak Ermenistan"ının Türkiye'ye savaş ilan ettiği belirtilmektedir. Kars, Oltu, Sarıkamış'ın işgal edildiği ancak Mustafa Kemal hükümetinin kısa zamanda

düşmana sarsıcı darbeler indirerek işgal edilen toprakları geri aldığından bahsedilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 21).

Birinci Dünya Savaşı'nın anlatımında olduğu gibi bu dönemde de öteki olarak Ermenilerin öncelikli olarak ele alındığı görülmektedir. Öyle ki bu anlatımlardan Azerbaycan'ın "Ötekisi" olan Ermenilerin "Osmanlıların da ötekisi" olduğu ima edilmekte, bu şekilde Osmanlı ve Türkler "Biz"in içine dâhil edilirken, Ermeniler "düşman" olarak tasvir edilmektedir. Nitekim Azeriler ve Türklerin aynı "Biz"in bir parçası olduğu en çok Ermenilerin ötekileştirildiği metinlerde vurgulanmaktadır denebilir.

Gümrü Barış Anlaşması'nın anlatıldığı paragrafta "Daşnak Ermenistanı"nın anlaşmaya imzalamaya mecbur kaldığını ve Ardahan ve Artvin vilayetlerinin geri vermek zorunda kaldığı belirtilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 22).

İnönü Muharebesi, "Türkiye Milli Özgürlük hareketinin dönüş noktası" olarak tanımlanmaktadır (Məmmədov vd., 2010, 22).

Sakarya Savaşı'nda Yunanlara karşı parlak bir zafer kazanıldığı ve bunun üzerine Fransa ve İtalya'nın savaşı devam ettirmenin manasız olacağına anlayarak ordularının Anadolu'dan çıkardıklarından bahsedilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 22).

Lozan Anlaşması "Türk milli devletinin kendi varlığını milletlerarası âlemde hukuki olarak tasdik etmesi demekti" olarak tanımlanmaktadır (Məmmədov vd., 2010, 22).

Mustafa Kemal'in, Cumhuriyetin ilanı ve cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte geniş Islahatlar programını hayata geçirmeye başladığı belirtilmektedir. "Mustafa Kemal İnkılapları" olarak tarihe geçen bu ıslahatlar, ülkeyi demokratik gelişme yoluna çıkaran ve "cumhuriyetçilik, milletçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık"a dayanan ıslahatlardır denilmektedir. Bunların geçtiği kısma başlık olarak

“Kemalistlerin Islahatları. Devletçilik” seçilmiş ve bir sonraki sayfanın kenarında da devletçiliğin tanımı yapılmıştır. Metnin ilerleyen kısımlarında “şeriat mahkemeleri”nin lağvedilmesi, Avrupai kıyafetlere geçilmesinin akabinde yeniden Hükümetin ekonomide “devletçilik siyaseti”ni yürütmeye başladığı vurgulanmaktadır. Devletin milli sermayeye önem verdiği söylenmektedir (Məmmədov vd., 2010, 23).

Azerbaycan ders kitaplarında çizilen bu çok olumlu Mustafa Kemal Atatürk imajında özellikle vurgu yapılan konu yeni cumhuriyetin “estatizm” [devletçilik] özelliğidir. Azerbaycan ders kitaplarının bu vurgusu şüphesiz tesadüfi değildir. Bu vurguda kendi siyasal rejiminin meşruiyetine referans sağlamak düşüncesinin olduğunu da düşünebiliriz. Burada çizilen imaja göre “modern” bir Türkiye’nin temelleri atılmıştır.

Aşar verginin kaldırıldığı ve her bir köylüye toprak verdiği belirtilmekte ve bu sayede tarım arazilerinin arttığı söylenmektedir (Məmmədov vd., 2010, 23).

Mustafa Kemal İnkılaplarının iktisadi ve içtimai hayatta meyvesini verdiği; milli sanayi ve tarımsal faaliyetlerin arttığı vurgulanmaktadır (Məmmədov vd., 2010, 23).

Kitabın bu kısmında son olarak 20’li 30’lu yıllarda Türkiye’nin dış siyaseti anlatılmaktadır. Türkiye’nin 20’li yıllarda bir kısım ülke ile diplomatik münasebetler kurduğu, ikinci dünya savaşı öncesinde faal bir dış siyaset yürüttüğü belirtilmektedir. Afganistan, İran ve Irak’la “hücum etmemek hakkında” Sadabad Paktı’nın, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin tarafsızlığının esası olduğu belirtilmiştir (Məmmədov vd., 2010, 23).

Kitabın İkinci Dünya Savaşının Anlatıldığı İkinci Kısmında Türkiye’ye yarım sayfalık bir yer ayrılmıştır. Türkiye’nin tarafsızlığını koruyarak, Almanya ve müttefikleri ile ticaret ve ekonomik ilişkilerde bulunduğu belirtilmektedir. Sovyet İttifakı ile sınır olan vilayetlerde savaş hali ilan edildiği ve 1944’ün

Ağustos'unda Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kestiği belirtilmektedir. ABD ve İngiltere'nin talebi üzerine 1945 Şubat'ında Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan ettiği ve bunun Türkiye'yi uluslararası alanda yalnız kalmaktan kurtardığı belirtilmektedir. Türkiye diplomasisinin en büyük karının, tarafsız, savaştan uzak kalarak ülke bütünlüğünü koruması olduğu belirtilmektedir. Burada tarafsız kalma olumlu olarak değerlendirilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 52).

Kitabın Dünya Savaşından sonraki Devrin anlatıldığı bölümün Türk Dünyası ve Kafkas Halklarının anlatıldığı kısmının 3 sayfası Türkiye'ye ayrılmıştır (Məmmədov vd., 2010, 80-83). Burada Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Ahmet Necdet Sezer'in fotoğrafları yer almaktadır. Bu bölümde Dünya Savaşları sonrası Türkiye'nin sosyal ve iktisadi tarihi günümüze kadar (2008'e kadar) anlatılmaktadır.

Savaş sonrası Türkiye'nin en önemli probleminin "ekonominin sağlamlaştırılması" olarak anlatılmakta ancak yapılan "emisyon politikaları"nın "enflasyonun artmasına", "fiyatların pahalanmasına" ve "dış ticaret hacminin azalmasına" sebep olduğu belirtilmektedir. Bunun üzerine Türkiye Hükümetinin birtakım ıslahatlar yapmak istediği ve "Emek Nazırlığı" [Çalışma Bakanlığı]'nın kurulduğu ve işçilerin sigortası hakkında kanun kabul edildiği, siyasi partiler ve sendika teşkilatlarının oluşturulmasına izin verildiği söylenmektedir (Məmmədov vd., 2010, 80).

"Erzak vergisi"nin kaldırıldığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1945 senesinde "Toprak Islahatı Hakkında Kanunu" onayladığı beyan edilmektedir. Kanuna istinaden her köylünün, şahsi topraklara dokunulmaksızın topraklandırılmaya çalışıldığına vurgu yapılmaktadır. "Hâkim daireler"in "kapalı iktisadi siyaset"ten vazgeçmeleri ve ilk defa olarak ülkenin kapılarının dış sermaye için açılmasından bahsedilmektedir. (Məmmədov vd., 2010, 80).

"Truman Doktrini" çerçevesinde Türkiye'ye "maddi yardım" ile ilgili sözleşme imzalanması ve "Marshall planı" çerçevesinde ABD ve Türkiye arasında yapılan anlaşma sonrasında "ABD sermayesi"nin ülkeye daha fazla gelmeye başladığı ve bunun ülkenin "ekonomisinin liberalleşmesi"ne ve "serbest Pazar ekonomisi"nin artmasına sebep olduğu belirtilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 80).

1950 senesinde Demokrat partinin galip gelerek iktidara geldiği ve Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı olduğu belirtilmekte ve Hükümetin özel ve dış sermayeye geniş imkânlar vermesi ve "etatizm siyaseti" [devletçilik siyaseti]'ni sınırladığı vurgulanmakta ve NATO'ya ve Bağdat Paktı'na girildiği eklenmektedir. Metnin yan kısmında tekrardan Devletçilik siyasetinin ne olduğunu hatırlayın diye bir hatırlatma mevcuttur (Məmmədov vd., 2010, 80-81).

27 Nisan 1960'ta "İstanbul Üniversitesi" öğrencilerinin "demokrasinin sınırlandırmasına karşı itiraz mitingi" düzenledikleri buna karşın "polis"in göstericilere karşı "silah" kullandığı bunun da İstanbul'da "umum halk"ın kızgınlığına sebebiyet verdiği vurgulanmaktadır. Bunun üzerine 27 Mayıs 1960'da Ankara ve İstanbul garnizonlarının hükümet yönetimini ele geçirerek askeri darbe yaptıkları ve iktidarın "Milli Birlik Komitesi"nin eline geçtiği belirtilmektedir. Darbe sonucu 1924 Anayasası'nın ilga edildiği, Büyük Millet Meclisi'nin dağıtıldığı ve siyasi parti faaliyetlerinin yasaklandığı eklenerek böylece "Birinci Cumhuriyet"in sona erdiği belirtilmektedir. Bununla beraber, Adnan Menderes ve maiyyetinden bahsedilmemekte ve mahiyetleri belirtilmemektedir (Məmmədov vd., 2010, 81).

İsmet İnönü liderliğinde 1961 yılının yazında kurulan hükümetin Türkiye tarihinde "İkinci Cumhuriyet" olarak adlandırıldığı belirtilmekte ancak bu ilk koalisyon hükümetinin "tehiresalınmaz sosyal-ekonomik problemler"i çözemediklerinden dolayı İsmet İnönü'nün istifa ettiği ve tekrar bir koalisyon hükümetinin kurulduğu belirtilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 81).

1963-66 yılları arasında aralıksız olarak "hükumet buhranları"nın devam ettiği ve 1966'da Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile ülkedeki siyasi gerginliğin bir nebze azalabildiğini ve 70'li yılların başlarında ülkedeki "siyasi buhran"lardan dolayı birçok hükümetin istifa etmek zorunda kaldığı belirtilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 81).

1973 yılında Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte "tarım ıslahatı hakkında kanun" meclisten geçtiği ve bu kanuna istinaden toprak sahiplerinden ücreti ödenerek topraklar satın alınacağı ve bunun karşılığında köylülerin bu toprakları 15 yıl sürede ödeyecekleri belirtilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 81).

Yunanistan'ın "enosis"e dayanarak "Kıbrıs"ı "ilhak" etmek siyaseti Türkiye'nin sert mukavemetine sebep olduğu ve Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin özgürlüğünü korumak adına ve buradaki "Türk Ahalisi"ni "tehlikeden" temin etmek adına Türkiye adaya asker çıkardı denilmektedir. "Kıbrıs buhranı"nın Türkiye'yi uluslararası konumda zora soktuğu belirtilmekte ve buna ilaveten de yeni hükümet "buhranı"nın başverdiği ve Demirel başkanlığında "Milliyetçi Cephe" koalisyonu oluştuğu söylenmektedir (Məmmədov vd., 2010, 81).

1979 senesinde Demirel'in liderliğinde Adalet Partisi'nin iktidara geldiği ve hükumetin maksadının ülkedeki terörizm ve anarşiyi karşı mücadele olduğu ancak ülkede "grev" ve "yürüyüş"lerin arttığı belirtilmekte, bunun üzerine de 12 Eylül 19780'de Kenan Evren'in askeri darbe yaptığı ve "İkinci cumhuriyet"e son verdiği beyan edilmektedir (Məmmədov vd., 2010, 82).

1983'te yapılan seçimleri Turgut Özal'ın kazandığı ve "tek parti" hükumeti kurduğu belirtilmekte ve bu dönemin "üçüncü cumhuriyet" olduğu söylenmektedir. Turgut Özal için ülkeyi ekonomik buhrandan çıkarmaya muvaffak oldu şeklinde belirtilerek tedbirleri şu şekilde listelenmiştir (Məmmədov vd., 2010, 82):

1) Enflasyonu azaltmak,
2) Orta sınıfın milli gelirden aldığı payı artırmak,
3) Onların ilave gelirlerini çoğaltmak

Uluslararası âlemde Turgut Özal'ın Türkiye'de baş gösteren "iktisadi mucizelerin atası" olarak adlandırıldığı vurgulanmakta ve onun uyguladığı ekonomi politikalarının yerli üreticilerin dâhilde ve hariçte rekabet kabiliyetini artırmak olarak belirtilmektedir. Özal'ını 1989'da Cumhurbaşkanı seçilmesi metne eklenmiştir (Məmmədov vd., 2010, 82).

1993'te T. Özal'ın "ansızın" vefat ettiği ve ardından seçimlerde Demirel'in Cumhurbaşkanı seçildiği, Demirel'in "faal" iç ve dış siyaset yürüttüğü belirtilmektedir. Türkiye'nin bu on yılda yine hızlı hızlı hükümetler değiştirdiği ve koalisyon hükumeti kurduğu belirtilmektedir. Demirel'in görev süresinin dolması ile Ahmet Necdet Sezer'in göreve geldiği ve ardından Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçildiği ve halen "Adalet ve Kalkınma Partisi" lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakan olduğu beyan edilmektedir. Metne son olarak, 2008 yılı şubatında PKK'nin Türkiye'ye karşı terör faaliyetlerinin artırmasından dolayı Türk ordusunun "Kuzey Irak"a girip PKK kamplarında darbe vurduğu belirtilmiştir (Məmmədov vd., 2010, 82-83).

1830'lu yıllardan Şubat devrimine kadar ki konuların işlendiği 10. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında (Vəliyev vd., 2009) Osmanlı ile münasebetlere değinilmemiştir. 11. sınıf Azerbaycan Tarihi ders kitabında (Məmmədov vd., 2009) Türkiye Cumhuriyeti'nden az da olsa bahsedilmektedir. 11. sınıf Azerbaycan tarihi ders kitabında, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun diğer devletlere tebliği sırasında "Osmanlı"ya da tebliğde bulunulduğu ve Azerbaycan Devleti Osmanlı hükümeti ile "Sulh ve dostluk hakkında mukavele" imzalandığı ve Bunun da "uluslararası nüfuzuna" olumlu tesir gösterdiği belirtilmiştir (Məmmədov vd., 2009, 36). Yine bölüm sonu kronolojisinde "Türkiye Ermenistan arasında Gümrü Anlaşması", "SSCB ile Türkiye arasında Moskova anlaşması",

"M.E. Resulzade'nin Türkiye'ye muhaceret etmesi" belirtilmiştir (Məmmədov vd., 2009, 88). Türkiye'den diğer bir bahis Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile ilgili Türkiye ile anlaşma imzalanmasıdır (Məmmədov vd., 2009, 190, 202). Azerbaycan'ın, stratejik ortaklarının Türkiye, Gürcistan, Özbekistan, Kazakistan ve Ukrayna olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 2001 yılında Bakü'de gerçekleştirilen Türkiye Cumhuriyeti Hava Kuvvetlerinin seçme bölüğü "Türk Yıldızları"nın gösterisi[1] özellikle vurgulanarak, bu gösterinin "iki Türk devletinin sarsılmaz dostluğunun ve kardeşliği"nin töreni ve gösterisi olarak açıklanmıştır (Məmmədov vd., 2009, 213). 2002 senesinde, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında gerçekleşen "Trabzon Zirvesi" için Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın temininin esasını oluşturmuştur denmiştir (Məmmədov vd., 2009, 214). Azerbaycan'ın en çok ticaretinin bulunduğu ülkeler arasında Türkiye de anılmıştır (Məmmədov vd., 2012, 215). Bu bahislerden anlaşılacağı üzere, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti, "dost", "kardeş", "destekçi" ve "stratejik ortak" olarak tanımlanmıştır. Osmanlı ve Türkiye aleyhinde herhangi bir görüş saptanamamıştır.

Sonuç

Azerbaycan'da eğitim sistemi kendisini günden güne yenileyerek devam etmektedir. Gelinen son noktada, eğitim bütün vatandaşlara herhangi bir ayrılık gözetmeksizin ücretsizdir ve orta tahsil zorunludur. Çağın gereklerine uygun, ülkedeki ve dünyadaki bütün değişiklikleri takip etmeyi amaçlayan bir eğitim sistemi ve bunun teminatı olacak şekilde hazırlanmış yeni bir Tahsil Kanunu bulunmaktadır. Ders kitaplarının değerlendirilmesine ve düzeltilmesine ayrıca önem verilmektedir.

[1] Türk Yıldızları bu gösterilerinde bir milyondan fazla seyircinin izlemesi dolayısı ile dünya rekoru kırmıştır. Ayrıntı için bkz.: http://www.turkyildizlari.tsk.tr/TR/IcerikDetay.aspx?ID=16

Bununla ilgili özel ve kamu girişimleri son yıllarda yaygınlaşmıştır.

Bu çalışmanın konusu olan *Azerbaycan Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı* bağlamında incelenen ders kitaplarında da tarihi süreç içerisinde değişimler, farklılaşmalar olmuştur. Tamamı Azeri yazarlar tarafından hazırlanmış olan son dönem tarih ders kitapları ile *Sovyet etkisi* giderek azalmıştır. Ancak, *az miktar*da hala etkilerine rastlanabilmektedir.

Azerbaycan tarih silsilesini oluştururken toprağa bağlı (teritoryal) bir yol izlemektedir. "Azerbaycan Türk İmparatorlukları" şeklinde bir kavram bulunmaktadır ve bu kavram "Tebriz" merkezli devletleri içerisine alır. Tarihsel *Biz*i oluşturan ana unsur da burada kurulmuş devletlerdir. Bu devletler, Büyük İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi imparatorlukları olarak belirtilmiştir. Osmanlı-Türk unsuru ile Azerbaycan Türkü unsurunun birleştiği çatı her iki tarafın da "Oğuz Türk"ü olmalarıdır. "Dede Korkut"un tavsiye ve ikazlarına binaen de her ne kadar tarihin çeşitli fasılalarında birbirleri ile savaşsalar da hep birlikte olmalıdırlar. Umut edilen her ne kadar bu olsa da her zaman barış içinde yaşamayan Oğuz Türkleri, birbirlerinin bazen amansız düşmanları olmuşlardır. Ders kitapları arasında farklılıklar olmakla beraber bu savaşların suçluları bazen *Azerbaycan Türk İmparatorlukları* olmuş bazen de *Osmanlı İmparatorluğu* olmuştur. Bazen özeleştiride bulunarak tarihi bir muhasebe yapılmak istenmiştir. Her ne kadar Türk unsurlar facialarda suçlu olabilseler de, arka planda her zaman arabozucular vardır. Bunlar Dede Korkut kitabından alınan ifade "Kara donlu kafirler"dir. Ötekileştirici olarak kullanılan bir başka terim de "feodal" olmuştur. Bunlar çeşitli yerlerde, Ermeni ve Gürcü Feodaller ile Avrupa olarak tanımlanmıştır. *Öteki* tanımına girecek olan unsurlar bunlardır. Dede Korkut, Oğuz Türklerini devamlı olarak bunların arabozuculuklarına karşı uyarmıştır.

Dede Korkut Kitabı tarihin kaynaklarından en önemlilerinden biri olarak ele alınmıştır. Oğuz Türklerinin bu

kitabı geçmişi ve geleceği anlayabilmek için referans kitabı olarak kullanması gerektiği vurgulanmıştır. Dede Korkut kitabı, objektif bir tarih kaynağı olamayacağından bunun gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Osmanlı'nın kuruluşu itibari ile Osmanlı olumlu bir şekilde anlatılmıştır. Osmanlı, "kudretli Türk-Müslüman devlet" olarak tanımlanmıştır. Bu dönem ele alınırken vurgulanan en önemli olgu, toprak yönetimi ve ekonomik yönetim olmuştur. Osmanlı, feodallerden bıkmış Avrupa halklarının kurtarıcısı olarak tasvir edilmiştir. Burada göze çarpan şey Osmanlı'nın bu döneminde uygulanan politikaların *devletçilik* şeklinde yorumlanmaya çalışılmasıdır. Bu durum aynı şekilde Cumhuriyet dönemi için de geçerlidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle toprak ıslahı ve devletçilik politikası vurgulanmıştır. Başarının sebebi bir bakıma bu olarak açıklanmıştır.

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren yaptığı fetihler olumlu olarak anlatılmasına karşın, Bulgaristan'dan işgal kelimesi ile bahsedilmesi ilgi çekici bir durumdur. Bu daha sonra Erzincan için ve Tebriz için de kullanılmıştır. Azerbaycan'ın kendi öz topraklarının alınmasının işgal kavramı ile izah edildiği söylenebilir. Ancak, Bulgaristan için işgal kelimesinin kullanımının sebebinin Sovyet etkisinden dolayı olduğu sezilmektedir.

Yıldırım Beyazıd'ın İstanbul'u muhasara altında bulundurduğu bir sırada Timur'un Osmanlı'ya saldırması anlatılmaktadır. Timur'un bu yaptığının Avrupa'ya yardım olduğu belirtilmekte ve Türk halkının başına gelecek facialarn bir başlangıcı olarak yorumlanmaktadır. Timur saldırgan, Osmanlı Devleti topraklarını almaya çalışan, arkadan vuran şeklinde tanımlanmıştır. Timur'un Türk dünyasına bir zarar vermek niyetinde olmadığı fakat "öngörüsünün zayıf olduğu" özellikle vurgulanmıştır. Osmanlı'nın güçlü olduğuna da vurgu yapılmıştır. Yenilgisinin sebebinin, Filler ile gelen Timur ordusunu karşısına çıkacak Osmanlı Ordusu'nun olmayışıdır. Zira ordular ya İstanbul'u muhasaradadır. Ya da kaleleri

korumaktadırlar. Burada, Osmanlı olumlu olarak tanımlanmakta, güçlü olarak da tanımlanmaktadır. Osmanlı'yı arkadan vuranın tek başına Timur'un olmadığı, diğer Beyliklerin de "hıyanete" iştirake ettiği vurgulanmıştır. Beyazıd'ın ölümü ile ilgili olarak intihar ettiği belirtilmiştir. Beyazıd'ın ölümü ile ilgili birçok tez bulunmasına karşın bunun kabul edilmesi ilgi çekicidir.

Ata Yurdu kitabında Şah İsmail'in Şia hareketini fethettiği toprakların resmi dini olarak kabul etmesi olumsuz bir durum olarak tasvir edilmiş. Şah İsmail'in bu hatasını hayatında iken fark ettiği vurgulanmıştır. Sünni-Şii meselesinin Batı'nın kullandığı en büyük silahlardan biri olarak tanımlanmıştır. 8. sınıf Azerbaycan tarihi kitabında ise Osmanlı'nın Safevi Devleti'nin kuvvetlenmesinden rahatsız olduğu ve buna engel olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Safevilerin genişlemesine bir engel olarak tanımlanmıştır. Bu kitapta yine Şah İsmail'in Yavuz Selim'e hakaret dolu bir mektup ilettiği belirtilmektedir. Osmanlı imajının kitaplar arasında farklı olduğu gözlenmektedir. Ancak genel olarak, Osmanlı-Safevi ilişkilerinde geleneksel siyaseti ile "Batı" ötekileştirilmektedir.

Akkoyunlu-Osmanlı ilişkileri anlatılırken değil ders kitapları arasında; aynı kitap içerisinde bile çelişki bulunmaktadır. Ata Yurdu ders kitabında Osmanlı komşu ve kardeş olarak tanımlanmıştır. Azerbaycan Tarihi'nde ise Osmanlı'nın Akkoyunlulardan ciddi rahatsız olan bir ülke olarak tanımlanmıştır. Osmanlı'nın doğuda genişlemek isteme siyaseti vurgulanarak Akkoyunluların buna engel olmak istedikleri belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın Kafkaslarda genişleme siyaseti olduğu da vurgulanmıştır. Her ne kadar Uzun Hasan'ın Osmanlı aleyhine yaptığı planlardan bahsedilmiş olsa da savaşın asıl sebebinin fitneci Batı olduğu belirtilmiştir.

Trabzon söz konusu olduğunda, Trabzon Akkoyunluların bir parçası olarak tasvir edilmektedir. Mesela, Bu konuda Osmanlı farklı yerlerde hem görece nötr anlatılmakta, hem de ötekileştirilerek saldırgan olarak tasvir edilmektedir. Akkoyunlu-

Osmanlı ilişkilerinde ortaya konan çelişkili durumun ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Safevi-Osmanlı ilişkilerinde Şah İsmail dinde ayrılıkçılık çıkardığı ve bunun Türk dünyasının faciası olduğu belirtilmekle birlikte, kendi hayatında bunun farkına vararak pişman olduğundan bahsedilmektedir. Burada Oğuz Türklerinin "Türk-İslam" çatısı altında birleşmesi ve Sünni-Şia ayrılığından kaynaklanan bir sorunun en azından günümüzde yaşanmaması için çaba olarak yorumlanabilmektedir. Çaldıran Savaşı, iki fanatik ordunun din için savaşması olarak tanımlanmakla birlikte, Avrupa'nın zaferi olarak belirtilmiştir.

Osmanlı farklı yerlerde, Akkoyunlular ve Safevilere saldırmak için zayıf anını bekleyen bir şekilde tasvir edilmiştir. Osmanlı ile yapılan savaşlarda Azerbaycan Türk İmparatorlukları olarak tanımlanan Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin son ana kadar güçlerini korudukları, son anda gerçekleşen bir sebep yüzünden savaşları kaybettikleri belirtilmektedir. Burada aslında biz güçlüydük imajı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Osmanlı padişahlarının öngörülü oldukları, Akkoyunluların ve Safevilerin savaş stratejilerini önceden tahmin ederek davrandıkları vurgulanan başka bir konudur.

Balkan Savaşlarının anlatıldığı kısımda yer alan haritada Osmanlı'nın toprak kayıpları net olarak görülmemektedir. Bu haritadan durumu daha net gösteren bir harita ile değiştirilmesi daha faydalı olabilecektir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde gerçekleştirilen Islahat hareketleri olumlu olarak görülmekte, bu ıslahatların sınırlı ve seri olmamalarından dolayı başarısız oldukları vurgulanmaktadır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum ise "feodal-mutlakiyet zulmü" ve "yabancı sermaye bağımlılığı"nın hakim olduğu bir durum olarak anlatılmıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun "burjuva" karakteri içerdiği belirtilmektedir.

Metinde “halk devriminden korku” gibi bir ifade yer almaktadır. Bu da tıpkı “feodal mutlakıyet”, “burjuvazi” kavramları gibi, Sovyet dönemi Sosyalist tarih yazımından kalmış bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Her ne kadar olayların anlatılmasında nötr bir üslup takip edilse de sonuç olarak olumsuz bir Osmanlı algısının oluşumuna yol açmaktadır.

II. Abdülhamid rejimi zalim olarak değerlendirilmektedir. Abdülhamit rejiminin zulmünün dayanılmaz sosyoekonomik ortam yarattığı vurgulanmaktadır. Abdülhamit’in tarih camiasında kabul görmüş yeni çalışmalar göz önünde bulundurulmalıdır. Bu daha olumlu bir Abdülhamit imajını mümkün hale getirecektir.

Metinlerde Jön Türk hareketi “Türk burjuva- demokratik hareketi” olarak anılmıştır. Jön Türk hareketinin “Türk-burjuva demokratik hareketi” olarak tanımlanması Lenin’in Jön Türk hareketini tanımlamasına dayanmaktadır ve bu Sovyet dönemi klişesidir. Burada burjuva kelimesinin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti dönemi olumlu olarak ele alınmaktadır. Mustafa Kemal yenilikçi olarak anlatılmaktadır. “Milli Özgürlük Hareketi”nin lideri olarak ele alınmıştır. Sivas kongresi “Umum Türk Kongresi” olarak tanımlanmıştır. Yaptığı ekonomik değişiklikler, özellikle aşarın kaldırılması ve köylülerin topraklandırılması politikalarına vurgu yapılmaktadır. Ancak, ders kitaplarındaki bu dönem tarihi ile ilgili en önemli kriterler devletçilik politikası ve toprak yönetimidir. Bunlar Devletin ilerlemesinin veya gerilemesinin sebebi olarak görülebilecek en önemli faktörler olarak tanımlanmaktadır.

Güncel tarihin anlatıldığı kısımlarda Azerbaycan-Türkiye ilişkileri minimal bir şekilde ele alınmaktadır. Bu konuya ders kitaplarında daha fazla yer ayrılabilir.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 655-683.

ONİKİNCİ BÖLÜM:

RUSYA GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Evren Balta*
Süheyla Demir*

İçindekiler

Giriş 656
12.1 Rusya Tarih Ders Kitapları 662
12.2 Hilal Haça Karşı: Erken Dönem Tarihsel İlişkilerin Ders Kitaplarında Anlatımı 664
12.3 Doğu Sorunu: 18. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinin Tasviri 667
12.4 İttifaklar Siyaseti: Önce Batı, Sonra Doğu 669
12.5 İttifaklar Siyasetinin Sonu: Hem Batı'ya hem Doğu'ya Karşı .. 672
12.6 Sorumluluk ve Strateji Arasında İnsani Müdahale 674
12.7 Birinci Dünya Savaşı 676
12.8 Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Model Ülke..... 677
Sonuç 680

* Doç. Dr., Özyeğin Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6364-4426
E-mail: evrenbalta@gmail.com
* Istanbul, E-mail: suheyla0demir@gmail.com

Giriş

Ulusal bilincin ve hafızanın kurulduğu temel alanlardan birisi geçmiş bilgisi, yani ulusal tarihtir. Geçmiş "hayali bir cemaat" olan ulusa kolektif bir hafıza yaratarak ulusal bir çimento işlevi görür (Podeh, 2000). Anthony Smith'e göre (1996) "hafıza yoksa kimlik yoktur; kimlik yoksa, ulus yoktur". Dolayısıyla ülkenin kolektif hafızasını oluşturmak ulus inşasının önemli sacayaklarından biridir. Bu noktada özellikle okul kurucu önemdedir. Okul geçmişe dair ulusal anlatıların kolektifleştirildiği en temel kurumdur. Ulusal geçmişin öğretildiği tarih derslerinde kişisel tarih ve "vatan"ın tarihi arasındaki bağ kurulur. Vatanın geçmişi aynı zamanda öğrencinin kendi geçmişi haline gelir (Wang, 2008). Tarih müfredatı "vatanın" ve "milletin" farklı tarihsel dönemlerde nasıl davrandığı ve ona farklı aktörler tarafından nasıl davranıldığının anlatımı üzerinden tasarlanır (Torsti, 2007). Mehlinger'e göre (1985) tarih ders kitapları "köyün hikâye anlatıcılarının modern versiyonlarıdır". Hem köyün hikâyecileri hem de modern tarih ders kitapları genç nesillere kendi kültürleri ve diğer kültürler hakkında ne bilmeleri gerektiğini gösterir ve başka hiçbir sosyalizasyon aracı gençlere ne bilinmesi gerektiğini göstermede ders kitapları kadar etkili değildir. Tarih ders kitapları bu anlamda birer "ulusal hafıza aygıtı" olarak işlev görür (Podeh, 2000, 66).

Tam da bu özellikleri gereği hemen her tarihsel dönemde pek çok devlet, tarih ders kitapları üzerinden kolektif bilinci şekillendirme yoluna gitmiştir. Tarih ders kitapları yoluyla siyasal elitler o devletin geçmişi hakkında kolektif olarak bilinmesi gerekenlere ve bu bilinmesi gerekenlerin nasıl hatırlanması gerektiğine müdahale ederler. Bu nedenlerle ders kitapları devletlerin kendi imgelerini nasıl inşa ettikleri ve temel tehdit algılarını nasıl kurdukları hususunda büyük ipuçları ihtiva eder. Diğer bir deyişle tarih ders kitaplarında yer alması için seçilen olaylar, bu seçilen olayların kurgulanması, dışarıda bırakılanlar, bize devletlerin geçmişi hakkında bir şey söylediğinden çok daha fazla yönetici elitlerin bugüne dair

kurgularını gösterir (Wang, 2008, 786). Alexander Wendt de (1999, 109), devletlerin çıkarlarını geçmiş deneyimleri üzerinden kurguladıklarını yazar, tarih çıkarların belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Benzer bir biçimde pek çok araştırmacı, tarih ve hafızanın kolektif çıkarların savunulmasında araçsal olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir (Wendt, 1999).

Bu araçsallık özellikle geçiş ve çatışma dönemlerinde belirgin hale gelir. Örneğin Vamık Volkan, ulusal kimliğin oluşumunda seçilmiş travmaların kurucu önemine dikkat çeker. Volkan'a göre bir travma, seçilmiş bir travma haline geldiğinde o travma ile ilgili tarihsel gerçeğin ne olduğunun artık bir önemi yoktur. Özellikle çatışma durumlarında siyasal elitler seçilmiş travma ve seçilmiş zaferleri kitlesel mobilizasyonu sağlamak için kullanırlar (Volkan 1997, 48). Benzer bir biçimde Galtung da (2001) seçilmişlik fikrinin, travma ve mitlerin ulusun kimliğini kurduğunu ve bunların özellikle çatışma durumlarında ulusal davranışları belirlediğini ifade eder. Dolayısıyla tarih eğitimi eliyle yeniden kurgulanan kolektif anılar, ülkeler arası çatışmaları ve önyargıyı tetikleyebileceği gibi, bunların yatışmasına katkıda da bulunabilir (Wang, 2008, 785). Bu konuda İsrail, Ruanda, Bosna'da tarih ders kitapları üzerine yapılan çalışmalar özellikle bölünmüş toplumlarda tarihsel anlatıların grup kimliğine ve mağduriyet algısına katkıda bulunduğunu dile getirmiştir.

Tarih eğitimi bu anlamda iki yönlü bir işleve sahiptir. Bir yandan dönemin hegemonik siyasi elitlerinin o döneme ait çıkarlarını yansıtır. Bu anlamda siyasal elitler tarih eğitimi yoluyla geçmişi, bugününü çıkarları üzerinden seçici bir biçimde yeniden kurgularlar. Tam da bu nedenle tarih eğitiminin hegemonik formları siyasal elitlerin bugüne dair tasavvurlarının anlaşılabileceği önemli bir mecradır. Ama öte yandan bu kurgulanan tarih, kolektif hafıza ve hatırlamayı yeniden şekillendirdiği oranda siyasal elitlerin çıkarlarını nasıl algıladıklarını da belirler. Bir diğer deyişle tarih eğitimi hem siyasal elitlerin çıkarlarını yansıtır hem de onlara yeniden şekil verir. Tarihin bu ikili işlevi özellikle büyük toplumsal dönüşüm

ve geçiş evrelerinde iyice belirginleşir. Bu dönemler siyasal elitlerin yeni bir tarihsel anlatı kurgulamalarının mümkün olduğu dönemlerdir. Bu kurgulanan tarihsel anlatı daha sonraki kuşakların kolektif hafızasını ve kimliğini belirler.

Bu araştırma tarih ve kimlik arasındaki ilişki üzerinden giderek Rusya Federasyonu güncel tarih ders kitaplarında Osmanlı-Türk imgesinin nasıl çizildiğinin izini sürmektedir. Araştırma da öncelikli olarak tarih eğitimi ve tarih ders kitapları üzerine kuramsal çalışmalar gözden geçirilmiştir. Daha sonra Rusya Federasyonu'ndaki eğitimin sisteminin yapısı ve tarih eğitimine dair genel bir arka plan bilgisi incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına gör özellikle Putin döneminde tarih ders kitaplarında devlet tarafından kontrol edilmeye başlandığı ve var olan imgelerin temelde Rusya Federasyonu'nun stratejik çıkarları üzerinden kurgulandığı saptanmıştır.

Sovyetler Birliği'nde eğitime, özellikle de tarih eğitimine, ulusal Sovyet bilincinin ve kolektif kimliğinin gelişmesinde oynayacağı düşünülen rol dolayısıyla büyük önem atfedilmiştir. Ancak genel eğitim politikalarında olduğu gibi, tarih eğitiminde de merkezileşme 1930'lu yıllarla birlikte hız kazanmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarih kitapları yazımı konusunda ana merkez rolünü oynamaya başlamıştır. Her ne kadar yerel unsurların bu resmi söyleme geliştirdikleri alternatif direniş yöntemleri ve farklı tarih anlatıları pek çok araştırmacı tarafından belgelenmiş olsa da, en genelde Sovyet döneminin monolitik bir yapısı olduğundan bahsetmek mümkündür. Eğitim sistemi hükümet ve parti tarafından çıkarılan yönergeler doğrultusunda belirlenmiş ve okullarda sadece "Eğitim Halk Komiserliği tarafından tavsiye edilmiştir" mührü bulunan kitaplar kullanılmıştır (Gatina, 2009, 42-43).

Glasnost ve *perestroika* ile birlikte eğitimde canlı bir reform tartışması başlamıştır. *Eureka* inisiyatifi adı verilen bir grup yeni tipte bir eğitim tartışması başlatmışlar ve eğitimin eleştirel düşünme, farkındalık ve eşitlik temelinde olması gerektiğini

savunmuşlardır. Sovyet tarihinin resmi anlatımı kamusal olarak tartışılmaya başlanmış, ders kitapları yenilenmiş ve bütün öğrencilere zorunlu olan lise tarih çıkış sınavları iptal edilmiştir (McLean vd., 1992; Kaufman, 1984). Bu dönemdeki bütün bu dönüşüme ve tarihe artan kamusal ilgiye rağmen, tarih eğitimi temelde devletin kontrolü altında kalmaya devam etmiştir. Tarih eğitimi hususundaki bu dönemin en önemli tartışmalarından birisi mevcut tarih kitaplarında tarihin Rusya merkezli olarak anlatılması ve Sovyetler Birliği'ni oluşturan diğer cumhuriyetlerin tarihine yer verilmemesidir.

Sosyalizmin çöküşü sonrasında özel sektör, çıkar grupları ve kilise gibi pek çok farklı aktör tarih eğitiminde ders kitaplarının üretimi ve dağıtımı sürecine aktif olarak katılmaya başlamıştır. *Eureka* inisiyatifinin en önemli temsilcilerinden olan Edward Dneprov Boris Yeltsin'in Başkanlığı döneminde Rusya Eğitim Bakanlığı görevine getirilecektir. Boris Yeltsin'in 1'nolu Kararnamesi (ukaz) eğitimi devletin bir numaralı önceliği olarak değerlendirmekteydi (Eklof, 2005). 1991'den sonra Rusya'da eğitimciler müfredatı sosyalist dönemin ideolojisinden temizlemeye çalışmışlar, bilimsel komünizm, bilimsel ateizm gibi kavramlar ders kitaplarından çıkarılmış, sosyalist dönemde tartışılması yasak olan din gibi meseleler yeniden okul kitaplarına girmiştir (OECD, 1998). 1992 Eğitim Kanunu'nu, eğitimin adem-i merkezîleşmesini, demokratikleşmesini, farklılığa saygı göstermesini, insanileşmesini hedef olarak belirlemekteydi (Nikandrov, 1995). Merkezi otoriteler aynı zamanda yerel yetkililerin müfredatı belirlemesinde ve ders kitapları seçiminde daha fazla inisiyatif almasına izin vermeye başlamışlardır (Eklof, 2005).

Bu dönem aynı zamanda uluslararası aktörlerin de tarih eğitimi konusunda aktif hale geldikleri bir dönemdir (European Council, 2006). Sonuç, Rusya tarihi konusunda çoğulcu bir iklimin egemen olması ve hatta kimi zaman birbiriyle çelişen pek çok farklı tarih anlatısına dayanan ders kitabının ortaya çıkmasıydı. Bu dönemde kimi tarih ders kitapları özellikle Sovyet

dönemine dair öğrencilerde daha eleştirel bir bilinç geliştirilmesini hedeflemekteydi. Bu kitaplarda Rus ulusal kimliği ve tarihi radikal bir biçimde yeniden kurgulanmaktaydı. Rusya tarihine eleştirel gözle bakan bu kitapların yanı sıra, bu dönemin kimi ders kitaplarında Soğuk Savaş döneminin Batı karşıtı yurttaş idealinin aynen benimsendiğini de görmek mümkündü (Majer, 2005). Devletin eğitime müdahalesinde asgari düzeyde olduğu bu dönemde öğrencilerin hangi tür bir tarih eğitimi alacağı genellikle yerel aktörlerin inisiyatifi ile belirleniyordu ve bu anlamda tarih eğitiminde bir çoğulculuktan bahsetmek mümkündü. Buna rağmen bu ilk dönemdeki tarih ders kitaplarının Sovyet dönemi ile kurdukları eleştirel mesafede ve Rusya tarihinin "istisnalığı" konularında ortaklaştıklarını tespit etmek yanlış olmayacaktır. Sovyet devriminin baskıcı karakterine yer verilen bu kitaplarda, Stalin dönemi (özellikle 2. Dünya Savaşı politikaları) son derece eleştirel bir biçimde ele alınmıştır (Kaplan, 2005).

Doksanlı yılların görece çoğulcu ortamı iki binli yıllara gelindiğinde giderek daha artan oranlarda yerini, tarih eğitiminin Rus kimliğinin inşasının ve ulusal ideolojik dönüşümün aracı olarak kullanılmaya başlanmasına bıraktı. 2000 yılında eğitimin bütçedeki finansmanı da 1991 oranına göre yüzde kırk oranında azaldı (The World Bank, 1999). Bazı araştırmacılar Rusya Federasyonu'de tarih eğitiminde bu dönemde ortaya çıkan yeni eğilimi yapısal ve toplumsal dönüşümler üzerinden analiz etmeye çalışmışlardır (Erokhina vd., 2006). Putin'in iktidarı ile birlikte Rusya Federasyonu'nda, devletin toplumla kurduğu ilişki, ulusal bilincin kurgulanması ve federal merkezin örgütlenişi açısından ciddi dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönem her şeyden önce merkezin güçlendiği bir dönemdir. Bu güçlenme dönemine eşlik eden ulusal yeniden kurgulama sürecinde Rus milliyetçiliği canlanmaya başlamış ve Rus siyasal elitleri Sovyet dönemi ile "şanlı geçmiş" söylemi üzerinden yeniden kendi tarihlerini ilişkilendirmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra federal merkez yerel birimlerin yetkilerini sınırlamaya çalışmıştır.

Bu merkezileşme tarih eğitimi söylemini de derinden etkilemiştir. Yeni hedef demokratik Rusya ile onun devrim öncesi öncülü Rusya İmparatorluğu arasında bir ilişki kurulmasıdır. Rusya'nın tarihsel kaderi ya da Rusya tarihinde Rusya İmparatorluğu dönemi ve egemen bir devlet olarak Rusya'nın ortaya çıkışının meşrulaştırılması önem kazanmıştır. En genel olarak bu yeni dönemin ders kitapları antik Rus'tan Çarlık Rusya'sına, Sovyetlere ve oradan da Rusya Federasyonu'na uzanan tarihsel bir süreklilik algısı üzerinden hareket etmektedirler. Bu sürekliliğin temel bileşeni ise "büyük ulus" olmaktadır. Nitekim hem Rus İmparatorluğu hem de Sovyetler Birliği süper güç olma üzerinden uluslararası aktörlerle ilişkilerinde birbirlerine benzer olarak tasvir edilirler (Bogolubov, 1999). Özellikle 2000 yılından itibaren bütün tarih kitapları bu hedef üzerinden yeniden yazılmaya başlanmıştır (Kaplan, 2005, 254).

Putin 2003 yılında Rusya Bilimler Akademisi'ni Rusya'nın tamamında kullanılan tüm tarih ders kitaplarını gözden geçirmek ile yetkilendirmiştir. 2004 yılı itibarıyla bütün tarih ders kitapları yenilenmiş ve önerilen tavsiye listeleri gözden geçirilmiştir. Bu dönem tarih ders kitaplarında ulusal sembollerin ve milliyetçi anlatının yeniden geri döndüğü bir dönem olarak adlandırılabilir (Danilova, 2004). Sovyet dönemi sembolleri ve anlatıları tarih ders kitaplarına geri dönmüştür. Putin Rus tarihinde pek çok karanlık dönemin olduğunu ama tarih ders kitaplarının bu karanlık dönemlerine odaklanacağına, ulusun şanlı tarihine odaklanması gerektiğini ifade ederken tarih ders kitaplarında doksanlı yıllardan başka bir dönemin başladığına işaret etmektedir. Rusya Bilimler Akademisi'nin yaptığı inceleme sonrasında doksanlı yıllarda popüler hale gelen ve Rusya tarihine eleştirel gözle yaklaşan pek çok tarih ders kitabı Federal Eğitim Birimi'nin onaylanan ve tavsiye edilen ders kitapları listesinden düşmüştür.

Görüldüğü gibi iki binli yıllar Rusya Federasyonu'nda "ulusal kimliğin" yeniden tarif edildiği yıllardır. Tarih eğitimi de

bu eğilime paralel olarak doksanlı yılarda sahip olduğu çoğulculuğu yitirmiş ve yeniden tarif edilen bu kimliğin yeni kuşaklara aktarıldığı bir tür "araç" olma pozisyonuna geri dönmüştür. Elbette tarihin araçsallaştırılması kendi içinde sınırlıdır. Siyasal elitler bu araçsallaştırmayı, tıpkı ulusal kimliğin oluşumunda olduğu gibi, tamamen baştan yapamazlar, verili seçenekler içerisinde hareket ederler. Verili seçenekler üzerinden yapılan bu seçim ise daha sonraki dönemlerde devletlerin diğer devletlerle kurdukları ilişkide hem sınırlayıcı hem de belirleyici olacaktır. Ortak bir coğrafyayı ve sınırları paylaşan Türkiye ve Rusya'nın ilişkileri köklü bir tarihi vardır ve hiç kuşkusuz bu tarih içerinde hem gerilimleri hem de ittifakları barındırmaktadır. Bundan sonraki bölümler bugünkü Rusya Federasyonu- Türkiye ilişkilerinin hangi tür bir ulusal kimlik ve tarihsel anlatı tarafından çerçevelendiğini analiz etme hedefi gütmektedir.

12.1 Rusya Tarih Ders Kitapları

Zorunlu eğitim süresinin 11 yıl olduğu Rusya Federasyonunda, 11 yıllık eğitim ilkokul (1-4), ortaokul (5-9) ve lise (10-11) olmak üzere üçe bölünmüştür. Zorunlu tarih eğitimi ise altıncı sınıfta başlamaktadır ve lise eğitiminin son yılı olan 11. sınıfa kadar devam etmektedir. Rusya'da zorunlu eğitim Federal Eğitim ve Bilim bakanlığı tarafından düzenlenmektedir. Rusya'nın federatif yapısı nedeniyle bölgesel yetkililerin kendi yetki alanlarında federal kanunların izin verdiği oranda eğitimi düzenleme hakkına sahiptirler. Rusya Federasyonu'nun büyüklüğü, federasyon içinde eğitim yapılan dillerin çokluğu ve eğitimin Rusya'nın federatif yapısı yüzünden eğitimin hayli yerel özellikler taşıması ve yerel dilleri barındırması gibi nedenler dolayısıyla bu incelemede temelde Rusça ders kitaplarının kullanılmasına karar verilmiştir.

Tarih eğitiminde Rusya tarihi ve dünya tarihi isminde iki farklı ders okutulmaktadır. Bu makale de hâlihazırda Rusya Federasyonu'nda en yaygın biçimde okutulan ve en geniş dağıtım

kapasitesine sahip ve merkezi devlet tarafından da desteklenen yayınevi olan *Prosveschenie* yayınevinin 6.-11. sınıflar arasında okutulan hem Rusya tarihi ve hem de dünya tarihi ders kitapları incelenmiştir. Bu yayınevinin her sınıf için ortalama dağıtım sayısı iki yüz bin civarındadır. Federal Eğitim Birimi (Federal Agency of Education, **Rosobrazovanie/punto!**) basılan kitapları incelemekte ve her eğitim yılı için onaylanan ve tavsiye edilen olmak üzere iki farklı liste yayınlamaktadır. Bu aşamadan sonra gerek ilköğretim düzeyinde, gerekse lise düzeyinde okulların ders kitaplarını seçimi okul yönetimi ve okul aile birliklerinin inisiyatifine bırakılmıştır.

Ders kitaplarındaki klişelerin genel karakteristikleri göz önünde bulundurularak bu klişelerin ders kitaplarını kullanmış olan kitleler üzerindeki etkilerini ölçmeyi hedefleyen sorular hazırlandı. Bütün ülkeler için kullanılan standart soruların yanı sıra her ülkenin ders kitaplarında yer alan o ülkenin eğitimine özgü klişe sorularda ankete eklendi. Aşağıda sonuçlarıyla birlikte verilen ve değerlendirilen bu sorular Rusça olarak internet üzerinden doldurulabilir hale getirildi (www.bal-kar.org/survey). Anketin doldurulması için Rusya Federasyonundan öğrenci ve öğretmenlerle bağlantı kuruldu ve bu bağlantı çerçevesinde burada incelenen kitapları lise eğitiminde okumuş olan 50 öğrenci 2013 yılı içerisinde bu anketi doldurdu. Projenin yerinde anket çalışması için yeterli kaynak öngörmemesi ve Rusya Federasyonunda okullarda anketin yapılması için izin alınamaması nedeniyle anket sadece internet üzerinden kartopu tekniği ve gönüllü katılım ile doldurulabilmiştir.

Bu tarz imgelerin anket yoluyla tespiti ve doğrulanması önemli metodolojik soruları beraberinde getirmektedir. Öğrencilerin sahip olduğu klişelerin ne kadarının ders kitapları yoluyla kendilerinde oluştuğunu, yani ders kitapları ve sahip olunan klişeler arasındaki nedenselliği tespit etmek her zaman mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte projede yürüttüğümüz inceleme esas itibarıyla ders kitaplarına dayanmakta olduğundan anket ancak ikincil bir öneme sahiptir.

12.2 Hilal Haça Karşı: Erken Dönem Tarihsel İlişkilerin Ders Kitaplarında Anlatımı

Rusya Federasyonu tarih ders kitaplarında en erken Osmanlı-Türk imajına 13. yüzyılın sonunda kurulan Osmanlı Beyliği üzerinden rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti, bu dönemde çeşitli Türk boylarının birleşmesiyle oluşan bir devlet olarak anlatılmış ve Osmanlı Devleti'nin esasen Türkler'den oluşan bir etnik devlet olduğu hep vurgulanmıştır. Kitapların neredeyse tamamında Osmanlı Devleti'nden bahsederken "Osmanlı Türkleri" (Turki-Osmani) ve sadece "Türkler" ifadeleri dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. Bu durum Rusya Federasyonu ders kitaplarının modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan bir devamı olarak görmesi ile yakından ilgilidir.

Erken dönem tarihsel ilişkiler ders kitaplarında temelde Balkan yarımadasının Osmanlılar tarafından fethi ve Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti'nin kurduğu ilişkiler üzerinden açıklanmıştır. "Savaşçı devlet" (*voinstvennoe gosudartsvo*) ve "tehlikeli düşman" (*opasnıy vrag*) ifadeleri Osmanlı Devleti'ne yönelik bu dönemde en çok kullanılan ifadelerdir (Vedjuškin, 2011, 236). 10. sınıf tarih ders kitabında Osmanlıların Balkanlar'a yönelişi; "Osman Sultan'ın halefleri açgözlü ellerini Balkanlar'a uzatmışlardı (*protyanuli žadnyje ruki na Balkany*)" şeklinde anlatılmaktadır (Ukolova vd., 2011, 235). Rus tarih kitaplarında Osmanlı Devleti'nin Balkan yarımadasına yönelik fetih girişimlerinde bulunması ve başarı elde etmesi, öncelikle Balkan ülkelerinin içinde bulundukları karmaşa ve zayıflama süreçlerine bağlanmaktadır. Bu süreçte Osmanlılar yağmacı saldırılar gerçekleştiren, Hıristiyanları öldüren ve köleleştiren bir figür olarak tasvir edilmiştir (Agibalova, 2011, 204). Bu kitaplarda Osmanlı Türklerine karşı yapılan savaşların özünde vatan, millet, toprak gibi duyguların olduğu varsayılmakta ve böylelikle millet, milliyetçilik ve modern devlet tarihi çok eskilere uzanan kadr-i mutlak bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Her ne kadar Balkan yarımadasının fethi erken dönem tarihsel ilişkilerde önemli bir yer teşkil etse de, hiç kuşkusuz İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethi, Rus tarih kitaplarında en detaylı işlenen konulardan biridir. Çünkü Bizans İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinişi yalnızca Osmanlı-Rus ilişkilerinde kritik bir dönemece işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda Moskova'nın kendini "3. Roma" olarak ilan ederek kendisine emperyal bir misyon belirlediği döneme de denk gelir.

Rus tarih kitaplarında, İstanbul'un fethi konusunda en belirgin olan nokta, bu tarihi olayın dini bir eksenden ele alınmış olmasıdır. "Hilal Haça Karşı" (*Polumesjats protiv Kresta*) başlığı altında incelenen İstanbul'un fethi, genelde Hıristiyanlık ve Müslümanlık, temelde de Ortodoksluk ve Müslümanlık karşıtlığı olarak sunulmuştur. Müslümanların, Hıristiyanlığa-Ortodoksluğa karşı bir savaşı olarak gösterilen İstanbul'un fethi sonrasında Ortodokslar için kutsal sayılan Aya Sofya Kilisesi'nin II. Mehmed tarafından camiye çevrildiği vurgulanmış ve böylelikle İslam'ın Hıristiyanlık üzerinde galibiyet ve hâkimiyet kazandığı ifade edilmiştir. İstanbul'un düşüşü ve Bizans'ın çöküşüyle de Ortodoks dünyasında en güçlü figür olarak bir tek Rusya'nın kaldığı belirtilmiştir (Agibalova, 2011, 240).

Rus tarih kitaplarında İstanbul'un fethi ile Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü sonuçları itibariyle tüm dünyayı ilgilendiren bir olay olarak incelenmiştir. Kimi tarihçilerin bu olayı "Orta Çağ'ın bitişi" olarak yorumladıkları aktarılmıştır. Bizans tarihsel etkisinin yanı sıra kültürel ve bilimsel etkisi de ön plana çıkarılmıştır. "Türkler'den kurtulan" Yunan bilimci ve sanatkârların İtalya'ya giderek Rönesans hareketinin oluşmasında etkili olduğu vurgulanmakta ve Rusya'ya gelenlerin de Rus kültürünü zenginleştirdikleri ifade edilmiştir. Ancak Bizans'ın çökmesinin Rus İmparatorluğu'nu ilgilendiren en önemli noktası Rus İmparatorluğu'nun kendini Bizans'ın tek varisi olarak görmesidir (Agibalova, 2011, 240). Rus tarih ders kitaplarına göre İstanbul'un fethi böylelikle bir dönüm noktası haline gelir.

Osmanlı Devleti Rusya Federasyonu tarih kitaplarında 18. yüzyıla kadar tehlike ve tehdit arz eden bir devlet olarak gösterilmektedir. Kuruluş döneminde "tehdit" ve "tehlikeli düşman" olarak nitelendirilirken, İstanbul'un fethinden sonra ve özellikle de siyasi, coğrafi ve askeri gücünü pekiştirdiği 16. ve 17. yüzyıl boyunca artık güçlü bir devlet ve "tehlikeli bir rakip" olarak adlandırılmaktadır (Judobskaya, 2011, 170). Osmanlı bu dönemde yalnızca toprak anlamında genişlemez, aynı zamanda "Türk Sultanı tartışmasız olarak tüm Müslümanların siyasi ve dini lideri, büyük halifelerin halefi, inananların savunucusu haline geldi" denir. Bu devletin dünyadaki en güçlü orduyu kurduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun böylelikle Avrupa ve gelecekte Rusya olacak olan Moskova Devleti için en önemli tehdit haline geldiği ifade edilir (Ukolova vd., 2011, 235).

Dolayısıyla erken dönem Osmanlı-Rus ilişkilerini karakterize eden egemen söylem, "güçlü bir düşman" olmasıdır. Bunun yanı sıra Osmanlı temelde "Doğulu" bir devlet olarak algılanır. Bu algılanış sadece erken döneme özgü değildir, Osmanlı/Türk-Rus ilişkilerinin hemen her döneminde, Müslüman ve Doğu olma durumu ön plana çıkarılır. Tarih ders kitapları Osmanlı Devleti'ndeki yönetim tarzını, Avrupa ile karşılaştırmalı olarak ele alır ve Batı'daki yasal monarşi (*pravovaya monarhiya*) biçiminden farklı olarak, Doğu'da despotik devlet şeklinin olduğunu iddia eder (Ukolova vd., 2011, 235). Yazarlara göre despotizm, halkın haklarından değil; tebaanın tek yanlı yükümlülüklerinden kaynaklanan sınırsız iktidar biçimidir. Özellikle, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki idari yapı, Doğu despotizminin en iyi örneği olarak gösterilmektedir: "Türk Sultanı'nın gücü sınırsızdı. Hem Müslümanların ruhani lideriydi hem de laik (*svetskiy*) bir hükümdardı. Yasama, yürütme ve yargı güçlerini elinde tutuyordu. Sultan kendi tebaasının yaşam ve mülkiyetinden sorumluydu. Sultan'ın kimliği kutsal ve dokunulmaz sayılıyordu. Resmi olarak "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak adlandırılıyordu" (Ukolova vd., 2011, 280).

12.3 Doğu Sorunu: 18. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinin Tasviri

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne yönelik "tehlikeli düşman", "tehlikeli rakip" algısı son bulur ve bunun yerine gittikçe zayıflayan bir Osmanlı Devleti imgesi ortaya çıkar. Osmanlı Devleti'nin aldığı yenilgiler ve toprak kayıplarına paralel olarak gücünü yitirdiği belirtilmektedir (Judobskaja vd., 2011, 171). 18. yüzyılda Avrupa ile yaptığı savaşlardan aldığı yenilgiler, Osmanlı'nın çöküş sürecine girdiğinin işaretleri olarak görülmekte, 1768-1774 Rus-Türk savaşı ise Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen zayıflatan bir olay olarak yorumlanmaktadır.

Ders kitaplarında Osmanlı'nın gücünün zayıflamaya başlaması, Rusya İmparatorluğu'nun güçlenmeye başlaması ile paralel bir şekilde anlatılmaktadır. Avrupa devletlerinin bu düşüş-yükseliş öyküsündeki tutumu ise açıkça Rusya karşıtı olarak resmedilir. Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı tutumu "Doğu sorunu" kapsamında açıklanır (Buganov vd., 2011, 190).

Doğu sorunu bağlamında Osmanlı İmparatorluğu, artık yetkin ve etkin bir devlet olarak değil, siyasi arenadaki bağımsızlığını yitiren ve kaderinin Avrupalı devletlerce belirlenmeye başladığı bir devlet olarak görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları Avrupa devletlerinin dengeyi koruma temeline dayanan bir mücadele alanı olarak gösterilmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti krizi olarak ifade edilmekte ve bu krizin, Doğu sorunu adını alan ve uluslararası çatışmalardan oluşan bir karmaşa doğurduğu belirtilmektedir (Buganov vd., 2011, 190).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durumuna tamamen karşıt olarak, kitaplarda, 18. yüzyılda Rus dış politikasının son derece sağlam ve tutarlı olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde, Rus dış politikasının ana hedefinin, ülkenin herhangi bir istilaya açık güney sınırlarının Karadeniz'e açılarak güvenliğini sağlamak

olduğu söylenmektedir (Levandovskij, 2011, 75). Bu anlamda Rusya'nın dış politikası yayılmacı değil, savunmacı olarak resmedilmektedir. Savunma ihtiyacı Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nu karşı karşıya getirmiştir (Levandovskij, 2011, 75). 18. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Rus-Türk savaşlarının da Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmacı politikası, yani kendi etki alanını kuzey Karadeniz'de Rusya aleyhine genişletme isteği ile ilgili olduğu ifade edilir (Danilov vd., 2011a, 193).

18. yüzyılda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında gerçekleşen savaşlarda belirgin olan en önemli unsur ise bu savaşların sadece iki devlet arasında geçmediğidir. Var olan dengenin kendi aleyhlerine ve Rusya'nın da lehine değişmesini istemeyen ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bu dengeyi korumaya muktedir olarak görmeyen Avrupa devletleri de Rusya'nın karşısında yer alarak savaşlara dâhil olmaktadır. Bu çok yönlü karşı karşıya gelişin yarattığı ilk çatışma 1735-1739 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşıdır. Bu savaş Rus dış politikasının temel hedefi olan kuzey Karadeniz'e açılma amaçlı bir girişim olarak resmedilir ve bu savaşta Batı'nın Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu karşısında yalnız bıraktığı ifade edilir (Levandovskij, 2011, 77).

1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı'nın anlatımında da yine Osmanlı İmparatorluğu'nun yanındaki Avrupa devletleri vurgusu ön plana çıkmaktadır, Osmanlı'nın bu kez İngiltere'nin de desteğini aldığı belirtilmektedir (Levandovskij, 2011, 79). Savaşın sonunda 1791 yılında imzalanan Yaş Barış Antlaşması'na göre Rusya'nın Karadeniz'e doğrudan çıkışının olması ve aynı zamanda büyük bir Karadeniz gücü haline gelmesi, ders kitaplarında kazanılan zafere göre mütevazı bir sonuç olarak değerlendirilir (Levandovskij, 2011, 198). Bunun nedeni ise büyük ölçüde İngiltere tarafından yürütülen Rus karşıtı koalisyonun aktif faaliyetleri olarak gösterilir (Levandovskij, 2011, 80).

Sonuç olarak, ders kitaplarında 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, artık eski gücünü yitirmiş, zayıflamakta olan ve çökme sürecine giren bir devlet olarak tasvir edilmektedir. Artık Osmanlı İmparatorluğu siyasi bağımsızlığını yitirmiş ve Avrupalı devletlerin desteğine ihtiyaç duyan bir ülke haline gelmiştir. Buna karşın Rusya ise Osmanlı karşısında zafer üstüne zafer kazanan daha güçlü bir ülke olarak sunulmaktadır. 1760 ve 1790 yılları arasında Osmanlı ve Rusya arasında yaşanan savaşlar boyunca da Osmanlı'nın, asker sayısı anlamında üstünlüğüne ve Batılı devletlerin açık desteğini almasına rağmen, yenildiği vurgulanmaktadır. 18. yüzyıl bu anlamda Rus-Osmanlı ilişkilerinin tasvirinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu döneme Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı tarafından Rus İmparatorluğu'nu dengelemek için kullanılan bir maşa olarak tasvir edilmesi egemendir.

12.4 İttifaklar Siyaseti: Önce Batı, Sonra Doğu

Rus tarih ders kitaplarına göre 19. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerine yön veren olaylar Balkan ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlattıkları bağımsızlık mücadeleleridir. Bu dönemde Rusya İmparatorluğu'nun temel misyonunun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerini desteklemek olduğu belirtilir ve bu destek Osmanlı mezalimine karşı bir sorumluluk ve gereklilik olarak gösterilir.

Rus ders kitaplarında Balkan halklarının bağımsızlık savaşları anlatılırken Rusya'ya "kurtarıcı" bir nitelik atfedilirken, Osmanlı İmparatorluğu zalim olan ve vahşet yapan? bir devlet olarak tasvir edilir. Balkan halkları ise zulme, şiddete uğrayan halklar ve bağımsızlık mücadelelerinde Rusya'nın desteğini "sevinçle karşılayan Slav kardeşler" olarak anlatılır. Tarih ders kitaplarında anlatılan ilk bağımsızlık hareketi 1821 yılında Yunan bölgelerinde ortaya çıkan ve 1822 yılında Yunanistan'ın bağımsız bir cumhuriyet olarak ilan edilmesiyle sonuçlanan ayaklanmadır. Osmanlı'nın ayaklanmayı bastırması kanlı bir

olay olarak tasvir edilir: "Ayaklanmayı bastırmaya çalışan Türkler ayaklanmaya katılanları en şiddetli biçimde katletti" ifadelerine yer verilir ve şöyle devam edilir: "Ayaklanmanın ortasında Rusya, Türkiye'den Yunanlara zulmedilmesine son verilmesini ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmesini talep etti. Diğer Avrupa ülkeleri de Türklerin vahşetinden (*zverstvo*) büyük öfkeye kapılmıştı. Rusya, Türkiye ile savaşa yoğun olarak hazırlanmaya başladı" (Danilov vd., 2011b, 37).

Osmanlı İmparatorluğu'nun boyunduruğuna karşı ayaklanan Yunanlara kararlı bir destekte bulunan Rus İmparatorluğu'nun temelde Batılı ülkeleri gözeterek ve her şeyden önce de İngiltere'ye dikkat ederek hareket etmesi gerektiği söylenmektedir. Rus İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya karşı ittifak siyaseti netice de başarıya ulaşır ve İngiltere ve Fransa, Rusya'nın yanında yer alır (Levandovskij, 2011, 154). Ancak elbette ki temelde Rusya'nın düşmanı olan Batılı devletler ve Rusya arasındaki ittifak uzun sürmeyecek, çok kısa sürede "özüne" dönecek ve yeniden düşmanlığa dönüşecektir. Dolayısıyla tarih ders kitaplarında Batı ile olan yakınlaşma ve ittifak politikası güvenilmez ve geçici bir ittifak olarak algılamaktadır.

Batı ile ittifakın çökmesinden hemen sonra, bu sefer sürekli rakip saflarda yer alan Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir işbirliği yapılır. 1832 yılında Rusya, Osmanlı'ya kendisine bağlı olan Mısır Valisi ile savaşı sırasında yardım eder. Boğaz kıyısına çıkarılan Rus birlikleri, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ordusunu İstanbul'u almadan durdurur (Buganov 2011, 191). Geleneksel Rus dış politikasından bir kopuşun yaşandığı bu olay, bir çelişki olarak değil Rusya'nın avantajlı bir konuma geçmesini sağlayan bir olay olarak aktarılmaktadır. Bu dönem, Rusya ile Osmanlı'nın Batılı devletlere karşı birlikte hareket etmeye karar verip *stratejik partnerler* haline geldiği bir dönemdir. Nitekim Hünkâr İskelesi Antlaşması şu şekilde anlatılmaktadır:

> "1832 yılında Rus yönetimi Osmanlı'ya kendisine bağlı olan Mısır Valisi ile savaşı sırasında yardım etti. Asi Paşa neredeyse İstanbul'u alıyordu. Ancak Boğaz kıyısına çıkarılan Rus birlikleri, Paşa'nın ordusunu durdurdu. 1833 yılında Rusya ve Türkiye arasında, Türkiye'nin Boğazları Karadeniz'e kıyısı olmayan tüm ülkelerin savaş gemilerine kapatmasını zorunlu tutan bir anlaşma imzalandı. Böylelikle Rusya Karadeniz Boğazları'nda en avantajlı koşullara ulaştı" (Buganov, 2011, 191).

Ancak, bu antlaşmanın özellikle İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde rahatsızlık yaratması üzerine 1841 yılında Paris Konferansı'nda anlaşmanın yeniden ele alınmış ve Rusya'nın bu avantajlı konumuna son verilmiştir. Bu gelişme şu şekilde yorumlanmaktadır: "Londra Konferansı, Rusya'nın ciddi diplomatik yenilgisini gösteriyordu, Nikolay yeni bir savaşla bunu telafi etmeye karar verdi, Doğu sorunu kesin olarak çözülmeliydi" (Levandovskij, 2011, 155).

Sonuç olarak Hünkâr İskelesi Antlaşması ve sonrasında düzenlenen Londra Konferansı bağlamında Osmanlı İmparatorluğu, Batılı devletlerin desteğine ihtiyaç duyan, kendisini ilgilendiren konularda siyasal kararlarına Batılı devletler tarafından müdahale edilen, giderek güçsüzleşen ve Batılı devletler tarafından büyük oranda kullanılan bir devlet olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca Rusya'ya karşı asıl tehdit algısı 18. yüzyılda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu değil Batı'dır, özellikle de İngiltere'dir. Hem Batı hem de Osmanlı Devleti, Rus İmparatorluğu'nun gözünde güvenilmez ancak stratejik nedenlerle zaman zaman ittifak yapılabilecek güçlerdir. Temelde hem Batı'nın hem de Osmanlı Devleti'nin temel kaygısının güçlenen bir Rus İmparatorluğu'nu engellemek olduğu bu kitaplarda sıklıkla dile getirilir.

12.5 İttifaklar Siyasetinin Sonu: Hem Batı'ya hem Doğu'ya Karşı

Doğu sorunu bağlamında incelenen ve 19. yüzyılda Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında geçen en önemli savaş Kırım Savaşı'dır. Kırım Savaşı'nın nedeni Rusya ve Fransa arasındaki mezhepsel farklılık nedeniyle çıkan bir anlamazlık olarak gösterilir. Rus tarih kitaplarına göre savaş, Katolik ve Ortodoks Kiliseleri arasındaki Osmanlı hâkimiyetinde bulunan kutsal Filistin? topraklarının kimin olacağına dair hak tartışmasıyla başlamış, Fransa ve Rusya yönetimleri bu tartışmaya siyasi bir karakter vermiştir (Levandovskij, 2011, 156). Fransa kralı *Louis Napoléon Bonaparte'ın baskısıyla Osmanlı Sultanı'nın sorunu Katolikler'in lehine çözmesi, Rusya'nın tepkisine neden olur. Böylece Doğu sorunu yeniden alevlenir ve Kırım Savaşı'na giden yol başlar (Buganov, 2011, 192).*

Ders kitaplarında belirtilen Kırım Savaşı'nın başlama nedenine göre Rusya'nın kendinde "Kutsal Topraklardaki" ve Balkanlar'daki Ortodokslar'ın haklarını koruma misyonunu gördüğü sonucuna varılmaktadır. Balkanlar ve Kafkasya olmak üzere iki cephede yürütülen savaş sonucunda Türklerin, özellikle Kars ve Sinop'ta, çok ağır yenilgiler aldığı söylenmektedir (Buganov, 2011, 95). Bu durum üzerine Batılı devletlerin bir kez daha Osmanlı'ya Rusya'ya karşı yardımda bulunduğu aktarılmaktadır. Dikkat çekici olan özellikle zalim halkaların yardımına koşan Rusya'nın karşısında yer alan ittifak söz konusu olduğunda, Osmanlı İmparatorluğu yerine Türkiye ifadesinin kullanılmaya başlanmasıdır. Böylelikle iki ülkenin aslında aynı ülke olduğu algısı yaratılmaktadır. Bu durum, Batı'nın Türkiye ile birlikte, Rusya Federasyonu'nun Ortodoks halkların kurtarıcısı olma pozisyonunu durdurmasındaki sürekliliğe vurgu yapmanın önemli yollarından birisi olarak görülebilir.

Savaşın kaybedilmesindeki en önemli etkenlerin Batı ile Osmanlı arasındaki ittifak olduğu ve Rusya'nın düşmanlarına

kıyasla askeri açıdan içinde bulunduğu yetersizlik olduğu ileri sürülür (Levandovskij, 2011, 156). Bu durum Rusya'nın ilerleyen dönemlerde başlayacak askeri ve ekonomik modernizasyonunun ivmesi haline gelecektir. Bu savaşın Rusya'ya, Rus toplumsal hayatının her yönünün derhal ve kararlı bir şekilde reforme edilmesi zorunluluğunu gösterdiği belirtilmektedir (Danilov vd., 2011b, 99).

Ruslar'ın Sivastopol'de aldığı yenilgiden sonra gerçekleşen Paris Barış Kongresi'nde özellikle İngiliz ve Avusturyalı temsilcilerin Rusya aleyhinde davrandıkları belirtilmektedir. Konferans sonrasında imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın Karadeniz'in "tarafsızlaştırılması" ile ilgili maddesinin Rusya için en ağır madde olduğu konusunda ders kitaplarında bir uzlaşma mevcuttur. Karadeniz ülkelerine, yani Rusya ve Türkiye'ye, Karadeniz'de askeri gemilere ve kaleye sahip olma yasağı koyan Karadeniz'in tarafsızlaştırılması maddesi ile Rusya'nın gücüne ciddi zarar verildiği söylenmektedir. Buna bağlı olarak da "artık Rusya için Balkanlar'da ve Orta Doğu'da aktif bir dış politika yürütülmesinden bahsedilemeyeceği" söylenmekte, bu durum, "Anlaşma Rusya'yı 18. yüzyıla, Karadeniz'e bir çıkışa sahip olmadığı Çariçe Yekaterina zamanına döndürdü" şeklinde yorumlanmaktadır (Levandovskij, 2011, 157).

Ders kitapları alınan ağır yenilgiye rağmen Rusya'nın savaştan en az zararla çıktığını, çünkü savaşın en önemli sonucunun, Rusya'nın kendisine karşı birleşen dünyanın en büyüklerinden olan devletlerin darbelerine karşı, genel olarak direnmesi olduğunu ifade etmektedirler. Kırım Savaşı temelde Osmanlı ile değil, ama Rusya'ya karşı Osmanlı'yı ve uluslararası statükoyu korumaya çalışan bütün bir Batılı bloğa karşı yapılmış olarak resmedilmektedir. Bu durum Rusya'nın Osmanlı'yı Batı'nın stratejik olarak kullandığı bir müttefik olarak değerlendirmesi fikri ile tutarlıdır (Levandovskij, 2011, 160).

12.6 Sorumluluk ve Strateji Arasında İnsani Müdahale

Tarih ders kitaplarında, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dış politika, giderek daha fazla oranda sorumluluk ve çıkar arasında yaşanan gerilim üzerinden resmedilmeye başlanır. 1870'li yıllardaki Balkan bağımsızlık savaşlarının *Türkler tarafından* acımasız bir şekilde bastırıldığı ifade edilir ve bu durumun Rus toplumunda yarattığı hoşnutsuzluk ve bunun sonucunda da bir kez daha Rusya'nın "Slav kardeşlerine" yardım ve korumacılık misyonunun harekete geçirildiği vurgulanır. Ancak kitaplar hiçbir zaman hiçbir savaşı ya da müdahaleyi yalnızca insanî hedeflerle açıklamazlar, her zaman stratejik hedefler ve insani amaçlar iç içedir. Balkan halklarının ayaklanmalarının "Osmanlı boyunduruğuna karşı" (*protiv osmanskogo iga*) yapıldığı belirtilmekte ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ayaklanmaları acımasızca, zalimce bastırmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Zalim Osmanlı ve mazlum Balkan halkları algılamaları devam ettirilir, Rusya ise yeniden muhtaç olunan "kurtarıcı-koruyucu" bir güç olarak sunulur.

Rus halkının bu ayaklanmaların Osmanlı İmparatorluğu tarafından kanlı bir biçimde bastırılma şeklinden rahatsızlık duyduğu bu kitaplardaki önemli temalardan biridir. Bu tema aslında bu günümüzde insani müdahaleler için gerekçe olarak kullanılan "uluslararası toplumunun vicdanını rahatsız eden kanlı diktatörler" teması ile çok benzer bir biçimde kullanılmaktadır. Kitaplarda Rus halklarının o dönemde yasaklanmasına gönüllü olarak güney Slavları'nın bağımsızlık mücadeleleri için onlarla aynı cephede savaşmaya gittikleri aktarılır. Rusya'nın savaşa girmesinde dindaşlık, Ortodoksluk duygusu temelinde Balkan halkları ile dayanışma duygusu hisseden halkın etkisi ön plana çıkarılır (Danilov, 2011b, 197). Ayrıca yine Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'nın desteğine güvenerek hareket ettiği ifade edilmekte ve bu durum şöyle dile getirilmektedir:

> "Rusya, Almanya ve Avusturya, birlikte Hıristiyanlar'ın haklarının Müslümanlarınkiyle eşit hale getirilmesini talep etti. Rusya sorunu barışçı yollarla çözmeye çabalayarak Avrupa Devletleri için Balkanlar'daki durumun düzeltilmesinin konuşulduğu konferanslar düzenledi. Ama Türkiye, İngiltere'nin de desteğiyle tüm talepleri ya reddetti ya da kibirli bir sessizlikle cevapladı" (Danilov, 2011b, 199).

Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girmenin artık sadece onunla değil Avrupalı devletlerle de savaşa girmek anlamına geldiği belirtilmekte ve bunun da büyük bir savaş doğurmaya gebe bir durum olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle 2. Aleksandr'ın bu korkuyla, Avusturya'nın Türkiye'nin yanında savaşmasını önlemek için, Bosna ve Hersek'i işgal etmesine onay verdiği belirtilmektedir (Danilov, 2011b, 199). Bu da Rusya'nın tek başına Osmanlı İmparatorluğu'ndan korkmadığı, Osmanlı'yı bir tehdit olarak görmediği ama Osmanlı'nın yanında Avrupa devletlerinin de savaşa girmesinden korktuğu ve çekindiği anlamına gelmektedir.

Barış yollarını tüketen Rusya'nın korktuğu halde savaş açma kararında, 2. Aleksandr'ın Rusya'nın büyük bir devlet olarak rolünden yeniden şüphe duyulmasına ve taleplerinin göz ardı edilmesine izin verememesi ve Rusya'nın geleneksel Balkanlardaki Slav halklarını koruma rolünün etkili olduğu belirtilmektedir (Danilov, 2011b, 199). Ancak reformların tamamlanmamasının, bulundurulması zorunlu materyal donanımının eksikliğinin, yeni tip silahların azlığının ve en önemlisi modern savaş tekniğini yönetebilecek komutanların eksikliğinin Rusya'nın cephedeki gücünü zayıflatmakta olduğu söylenmektedir (Danilov, 2011b, 194).

Savaşın gidişatının anlatımında yine düşmanın sayıca üstün olduğu vurgulanmakta ve kahramanlık gibi olumlu ifadeler yine sadece Ruslar ve birlikte savaştıkları Bulgarlar'a, "kanlı" gibi olumsuz kavramlar Osmanlı güçlerine atfedilmektedir (Danilov, 2011b, 199). Plevne Savaşısonrasında imzalanan Ayastefanos Barış Antlaşması'nın maddelerinin Avrupalı devletlerde hoşnutsuzluk yaratması üzerine Berlin Kongresi'nde yeniden ele

alınması ve Rusya'nın kimi kazanımlarını yitirmesine rağmen yine de başarı elde ettiği vurgulanmaktadır. Bu başarı ise Rusya'nın Balkan halklarını kurtarma ve koruma misyonunu gerçekleştirme yolunda önemli bir adım atmış olması olarak açıklanmaktadır *(*Danilov, 2011b, 202).

Sonuç itibariyle 1877-1878 Savaşı'nın Rusya için 19. yüzyılın ikinci yarısındaki en önemli zafer olduğu söylenir ve bu zaferin Rusya'nın Slav dünyasındaki otoritesinin artmasına katkıda bulunduğu belirtilir (Danilov, 2011b, 202). Dolayısıyla 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Rusya artık kendini tamamen kurtarıcı misyonuna minnet duyulması gereken Slavların "büyük abisi" konumunda bir devlet olarak konumlamaya başlamıştır. Bu konumu, onu, ister istemez Batılı devletler ve Osmanlı ile karşı karşıya getirmektedir. Ancak bu karşı karşıya geliş kimi durumlarda geçici ittifakların yapılabilmesine engel teşkil etmez.

12.7 Birinci Dünya Savaşı

20. yüzyılda Rus dış politikasının tarih ders kitaplarındaki bu temel tasviri değişmeyecektir. Rus tarih kitapları 1. Dünya Savaşı'nın temel nedeni olarak da Balkan savaşlarını görür. 1. Dünya Savaşı'na yol açan sürece değinilirken Türkler yine köleleştirici bir figür olarak yansıtılmakta, Balkan halkları ise esaretten çıkmak için "kurtuluş savaşı" veren halklar olarak sunulmaktadır. 1. Dünya Savaşı'na giden süreçte Balkan yarımadasında yaşanan gelişmelerin rolü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun-Türklerin algılanma tarzı şu şekilde açıklanmaktadır:

> "Türkiye ve Balkan Birliği (Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan) arasında yapılan Birinci Balkan Savaşı, büyük ülkelerin savaşan ülkelerin lehine bu bölgede kendi varlığını sağlamlaştırmaya yönelik ilgilerini açıkça ortaya çıkardı. Türk köleleştiricilere (*porabobitel*) karşı aristokrat sınıfın ve burjuvazinin yönettiği ulusal kurtuluş savaşı, *büyük devletler görünümündeki* "hamilerin" (*pokrovitel*) etkisi altında yavaş

> yavaş devletlerarası sınırların değişmesi ve yeni toprakların ele geçirilmesi savaşına dönüştü" (Šestokov, 2011, 54).

Savaşın 15 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesi ve Almanya'nın bu adımı koşulsuz desteklemesiyle başladığı ve bu durumun Rusya'nın pozisyonunu belirlediği belirtilerek, Rusya'nın savaşa katılma nedenlerinin, kendisine yöneltilen saldırıyı geri itmek, Karadeniz Boğazlarını ele geçirmek, Balkanlar'daki Slav halklarını desteklemek ve Galiçya'yı birleştirilmek olduğu söylenir (Šestokov, 2011, 55).

Tarih kitaplarında, tıpkı Balkan Savaşları'nda olduğu gibi 1. Dünya Savaşı'na katılma kararında da, Rus halkında oluşan "dayanışma" (*solidarnost*) duygusunun itici güç olduğu belirtilmektedir. Bir diğer deyişle Rus tarih ders kitapları savaş kararlarında siyasi elitlere doğrudan sorumluluk vermemektedir. Bu kararlar halkın dayanışma duyguları üzerinden verilmiş siyasi kararlardır. Bu dayanışma duygusunun oluşmasındaki temel faktör olarak da Osmanlı Devleti'nin kendileriyle aynı dinden olan Slav halklarına baskı uygulaması ve Ermenileri soykırıma tabi tutması gösterilir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus Osmanlı İmparatorluğu'nun zalim, baskıcı ve hatta soykırımcı bir ülke olduğu söyleminin sürdürülmesi ve Rusya'nın da buna karşı koyan, kendi dindaşlarını koruma misyonuna sahip olan bir ülke olarak gösterilmeye devam edilmesi ve 1. Dünya Savaşı'na girişin bu gerekçelerle meşrulaştırılmasıdır.

12.8 Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Model Ülke

Türkiye'nin 1. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması sonrasında Kemal Atatürk döneminde yaşanan değişiklikler ve dönüşümlerden bahsedilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün iktidarı ele geçirilmesi devrim olarak tanımlanmakta, Atatürk liderliğinde yürütülen politikalara ise reform denmektedir. Bu reform sürecinde asıl vurgu laik bir devletin kuruluşuna yapılmaktadır. Bu durum şöyle ifade edilir: "20. yüzyılın

başındaki devrim ve 1920-1930 yıllarındaki reformlar, Türkiye'de laik devletin temellerini attı. İslam bir din olarak devletten ayrıldı, şeriat mahkemeleri ve dini okullar-medreseler kaldırıldı" (Šestokov, 2011, 54). Reformlar sürecinde birleştirici unsur olarak İslam'ın yerini milliyetçiliğin aldığı belirtilir: "Kemal Atatürk "Ne mutlu Türk'üm diyene!" düşüncesini ilan etti. Köklü, eski bir millet olarak Türk tarihi ve geleneklerine ilgi teşvik edildi, Türklüğün yüceliğinin tarihi örnekleri her yerde propaganda edildi" (Šestokov, 2011, 108).

Ders kitaplarında Türkiye'nin kuruluş döneminde yapılan milliyetçilik propagandasının sonuçları da diğer etnik gruplara yapılan baskılar üzerinden yorumlanmaktadır. Bu, "milliyetçiliğin diğer yüzü de 1915'te Ermeniler'in öldürülmesi (kitapta parantez içinde soykırım –*genotsit*- terimi kullanılmaktadır), Yunanlılar'ın ülkeden gönderilmesi ve Kürtler'e karşı baskı oldu" (Šestokov, 2011, 108) sözleriyle ifade edilmekte ve böylece 1915'te Ermeniler'in öldürülmesi de Atatürk dönemi politikalarına dâhil edilmektedir.

"Türkiye'nin kendi yolunu seçmesinde Kemal Atatürk çok büyük rol oynadı" (Šestokov, 2011, 278) denerek, Türkiye'nin kuruluş döneminde Atatürk'ün rolü ön plana çıkarılmaktadır. Her kitapta Atatürk görsellerle tanıtılmakta, reformlara bakış açısı kendi sözleri alıntılanarak aktarılmakta ve hakkında detaylıca bilgi verilmektedir (Šestokov, 2011, 107). Atatürk liderliğinde yürütülen reformlar, geleneksel Doğu toplumundan bir kopuş olarak yorumlanır. Türkiye Avrupa'yı örnek alan, laik, milliyetçilik unsuru etrafında birleşen ve kapitalist bir ülke olarak gösterilir (Šestokov, 2011, 107).

Ancak her ne kadar reformların geleneksel Doğu toplumlarından bir kopuş anlamına geldiği belirtilse de Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili konular –Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili konularda olduğu gibi- "Müslüman ülkeler" ve "Doğu ülkeleri "gruplandırmalarının altında verilmeye devam etmektedir. Bu da, Türklere yönelik Doğulu ülke algısının Osmanlı

İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra da devam ettiğini göstermektedir. Fakat Türkiye'nin gelişme yolu ve laik yapısıyla, diğer Müslüman ülkelerine başarılı bir örnek model olduğu vurgulanır. Türkiye, Doğulu ve koloni ülkeler arasında geri kalmışlığın pençelerinden kurtulmuş, geleneksel yapıdan çıkıp modernleşme sürecine girmiş tek ülke olarak sunulmaktadır (Šestokov, 2011, 110).

Ders kitaplarında Türk modernleşmesi Avrupa'yı örnek alan bir yol olmakla kalmayıp bunu İslami değerlerle de birleştiren örnek bir modernleşme olarak sunulmaktadır. Bu husus da "modern Türkiye" ile İran İslami modernleşmesinin kıyaslanarak incelenmesiyle ele alınmaktadır. Bu iki modernleşme yolu birbirinden farklı süreçler ve farklı yollar olarak anlatılmaktadır. Türkiye'nin seçtiği yol birinci model olarak sunulmakta ve Doğu ile Batı'ya ait değerlerin sentezi, kombinasyonu olarak gösterilmektedir:

> "Geleneksek İslami yapılar, modernleşme ve ülkenin yenilenmesi yönünde Batı medeniyetinin etkileriyle uyarlanıp dönüştürülür. İslami gelenekler muhafaza edilerek Batı'nın en iyi reformları etkin bir şekilde alınıp adapte edilir. Bu kombinasyon Mısır, Türkiye gibi ülkeleri uzun ama genel olarak dinamik bir gelişme sürecine götürmüştür" (Šestokov, 2011, 278).

Bu modelin karşıtı olarak gösterilen ikinci model ise geleneksel İslami yapıların sadece neredeyse hiç değişmeyen bir şekilde korunmakla kalmayıp aynı zamanda da tüm siyasi, toplumsal ve ekonomik alandaki etkisini artırdığı bir model olarak tanımlanır. Bu modelin temsilcilerininİran ve Afganistan olduğu belirtilir (Šestokov, 2011, 278).

Atatürk'ün baş aktör olduğu, İslami değerler ile Avrupa tarzı modernleşmenin başarılı bir kombinasyonunun yapıldığı, milliyetçiliğin başat unsur olduğu, laik bir yapıya geçildiği ve Avrupa tarzı kapitalist gelişme modelinin seçildiği bir dönem olarak tasvir edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemini takip eden dönem, ders kitaplarında yine aynı kavramlar

ekseninden yorumlanmaya devam edilmektedir. Bu sefer baş aktör, Atatürk değil; Atatürk'ün ilke ve reformlarına en bağlı olan ve onların koruyucusu olarak gösterilen "ordu"dur. "Türkiye ordunun desteğiyle demokratik, dinamik, gelişen laik bir Müslüman devlet haline geldi." Denir (Šestokov, 2011, 107). Ordunun rolünün tesadüfî olmadığı söylenir ve bu şöyle gerekçelendirilir:

> "Milliyetçi Atatürk rejiminin en önemli destekçisi ve takipçisi orduydu. Ordu, devletin laik karakterinin korunmasının garantisiydi. Ordunun bu rolü üstlenmesi tesadüfî değildi. Türkiye acı bir deneyimle öğrenmişti ki sadece -Avrupa örneğine göre örgütlenmiş olan- ordu modern olabilirdi, bu nedenle askerlere göre İslami geleneklere dönüş, ülkenin zayıflamasına giden bir yoldu" (Šestokov, 2011, 108).

Rus ders kitaplarına göre Türkiye'deki temel çatışma unsuru İslamcılar ve Batıcılar ya da gelenekselciler ve modernleşmeciler arasındaki mücadeleden kaynaklanmaktadır. Geleneksel İslami değerlerle Batı'ya ait değerlerin birleştirilmeye ve laik bir yapıya uyarlanmaya çalışıldığı bu dönemde İslamcılar ve komünistler reformların baş düşmanı olarak gösterilir. Ordu rejimin koruyucusu, kollayıcısı konumundadır (Šestokov, 2011, 108). Rejimin düşmanı olan bu grupların etkilerinin zaman zaman artmasına rağmen milliyetçilik ve ulusal yeniden doğuş fikirlerinin Türkiye için belirleyici fikirler olarak kalmaya devam ettiği belirtilmektedir.

Sonuç

Tarih, ulusal kimliğin inşasının kurucu bir parçasıdır. Toplumsal grupların kimlik inşasında geçmişin anımsanması oldukça önemli bir işleve sahiptir. Tarih eğitimi de ulusal tarihin öğrenilmesindeki önemli uğraklardan birisidir. Tarih müfredatı, "vatanın" farklı tarihsel dönemlerde nasıl davrandığının ve ona farklı aktörler tarafından nasıl davranıldığının anlatımı üzerinden tasarlanır. Bu anlamda, tarih ders kitapları, çağdaş yurtseverliği şekillendiren resmi bir anlatı olarak görülmelidirler. Ders kitapları, geçmiş ve bugün arasında bir süreklilik kurar ve

geçmişi, bugünün ihtiyacına denk gelecek bir biçimde yeniden yazar.

Bu makalede incelenen Rusya Federasyonu güncel tarih ders kitapları, arzulanan değerlerin ve stratejik çıkarların, dramatik vakalar üzerinden bütün ulusa aktarıldığı bir tarih eğitimi anlayışına dayanmaktadır. Rusya Federasyonu ders kitaplarında da geçmiş bugünün ihtiyaç ve endişeleri üzerinden kurgulanmıştır, bugünün kavramları geçmişi anlamak için kullanılmış, bugünün sorunları geçmişi çerçevelemede önemli birer araç olarak görülmüştür. Bu kitaplar, Rusya Federasyonu'nun bugünkü dış politikasına egemen olan "büyük güç olma" arzusunun bir tezahürüdürler. Tarih kitapları, Rusya Federasyonu'nun *şanlı ve yalnız* geçmişini yeniden kurar. Bu kitaplarda aktarılan, büyük Rusya'nın hiçbir zaman uluslararası siyasette gerçek dostları yoktur, yalnızca stratejik partnerleri vardır. Hem Rusya hem de Rusya'nın stratejik partnerleri ise yekpare bir biçimde hareket eden, iç çatışmalarından büyük oranda kurtulmuş, ilerlemeye odaklanmış aktörler olarak kurgulanmışlardır. Bu aktörlerin tamamının geçmişi ve bugünü arasında hem kimlik, hem stratejik çıkar hem de davranış üzerinden bir süreklilik farz edilmiştir. Bu süreklilik, ders kitaplarında ülkelerin güncel isimleri ile tarihsel isimlerinin dönüşümlü olarak kullanılmasında da gözlenebilmektedir. Tarihin siyasal inançlar ya da ideolojik yapılar üzerinden anlatıldığı devrim döneminin aksine, bu kitaplarda tarih, kişinin gündelik hayatında empati kurabileceği kötülük, hırs, utanç, egoizm, barbarlık gibi kavramlar üzerinden anlatılmaktadır.

Özelde ise Rusya'nın tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye ile kurduğu ilişkiler 1) Rusya'nın güvenliği ve stratejik çıkarları; 2) Rusya'nın din bağı bulunan Slav haklarına karşı yapılan zulümlere karşı duyduğu sorumluluk üzerinden açıklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Slav halkları ve Ortodoks Hıristiyan gruplarla olan ilişkileri "barbarlık yapmak, zulüm etmek, mezalim uygulamak" gibi kavramlarla ifade edilmiş, Rusya'nın bunun

karşısında insani ve kültürel sorumlulukları olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla Rusya Federasyonunun ulusal kimliğini ve kültürel özerkliğini kurmasında, Osmanlı'nın Balkan topraklarındaki varlığı önemli bir unsur teşkil etmekte ve Rusya Federasyonu'nun emperyal sorumluğunun tesisinde kritik bir rol oynamaktadır. Rusya Federasyonu, kendisini tarihsel olarak Ortodoks halkların koruyucusu olarak kurar, bu halkların temel düşmanı olarak da İslami yayılmayı görür. Bu koruyucu misyon hem Rusya'nın stratejik dış politika hedeflerine uygundur ve bu anlamda neredeyse tarihsel bir zorunluluk söz konusudur ve hem de Rusya halkının hissettiği varsayılan dayanışma duyguları ile uyumludur.

Bunun yanısıra Batı, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye ile kurduğu ilişkide her zaman son derece önemli bir aktör olarak yer almaktadır. İncelenen tarih ders kitapları göstermektedir ki, Rusya Federasyonu'nun kendi ulusal kimliğini kurduğu asıl ötekisi Batı'dır. Bu durum, Rusya'nın güncel dış politikası ile önemli ölçüde paralellikler taşımaktadır. Andrew Monaghan'ın belirttiği gibi Putin dönemi Rus dış politikasının temel tehdit algısı Batı'dır ve Batı'nın yönelttiği bu varoluşsal ve değişmez tehdide karşı geçici ittifak siyaseti mümkün olsa da, stratejik bir izolasyon duygusu sabittir (Monagahan 2008). Tarih kitaplarında da, Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye, tarihin her döneminde, Batı'nın değişik stratejileri, ittifak politikaları üzerinden Rusya İmparatorluğu/Federasyonu ile ilişki kuruyor gözükmektedir. İki ülke arasında yaşanan bütün çatışma ve savaşlar da bu dolayım üzerinden anlatılmakta, "dostluk kurulan dönemlerin uzun sürmemesi de yine Batı'nın bu ilişkiye müdâhil olması ile açıklanmaktadır. Rus anlatısı, temelde Batı'nın güçlenmesini istemediği bir Rusya anlayışı üzerinden şekillenmiştir. Batı, bu arzusunu gerçekleştirmek için her dönem Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye ile olan ilişkilerini kullanıyor gözükmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, bu ilişkide hiçbir zaman bağımsız bir aktör olarak resmedilmez, Batı'nın kendi çıkarları için harekete geçirdiği, desteklediği bir "maşa" olarak resmedilir.

Kitaplarda öne çıkan bir diğer durum ise Osmanlı İmparatorluğu'nun bir etnik Türk devleti olarak sunulmasıdır. İmparatorluğun Türk boylarının birleşmesiyle oluştuğu ve İmparatorluktaki Türk boyları dışındaki bütün grupların gönülsüzce ve işgal edilerek (savaşlar sonrasında) İmparatorluğa dâhil edildiği vurgulanmaktadır. Tam da bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bir süreklilik varsayılmakta ve Türkiye-Osmanlı kavramları tarih boyunca dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. Son olarak, Türkiye Cumhuriyeti bir İslam ülkesi olarak modernleşebilmenin mümkün olabildiğini gösteren bir model ülke olarak tartışılmaktadır. Bu modelde ise ordunun rolüne özel önem atfedilmekte ve ordunun, Türkiye Cumhuriyeti'nde İslami tehdide karşı önemli bir görev üstelendiği ifade edilmektedir.

İki binli yıllarla birlikte Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında esneklik ve denge unsurlarına dayalı, karşılıklı güven ve işbirliğine yönelik bir dış politika anlayışının benimsenmesi ön plana çıkmıştır. Bu dış politika çerçevesinde iki ülke arasında 2001 yılında "Avrasya'da İşbirliği ve Eylem Planı", 2004 yılında "Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon" imzalanmıştır. 2009 yılında ekonomi, enerji, bilim ve kültür alanında hükümetler arası 12 belge daha imzalanmıştır. 2010 yılında ise Rusya Federasyonu ve Türkiye arasındaki gelişen ilişkileri kurumsallaştırmak amacı ile Üst Düzey İşbirliği Konseyi kurulmuş ve bu işliklerin ana stratejisini belirleyecek vize muafiyetini de içeren 16 ayrı belge daha imzalanmıştır (Erşen 2012). Gelinen noktada Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda oldukça güçlü bir işbirliği söz konusudur. Bu güçlü işbirliğine rağmen incelenen Rusya Federasyonu ders kitaplarında Osmanlı/Türkiye, Batı'nın gücünü dengelemek için zaman zaman Rusya Federasyonu'nun stratejik ittifaklar yapabileceği geçici ve güvenilmez bir partner olarak resmedilmektedir.

Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı, Ed. M. Hacısalihoğlu, İstanbul: BALKAR, 2020, 685-719.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

GÜRCİSTAN GÜNCEL TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-TÜRK İMAJI

Keisuke Wakizaka*

İçindekiler

Giriş 686

13.1 Gürcistan Tarih Ders Kitapları 688
13.2 Selçuklu İmparatorluğu ve Gürcistan 691
13.3 Moğollar ve Gürcüler 693
13.4 Timur ve Gürcistan 694
13.5 Konstantinopol'ün Düşüşü / İstanbul'un Fethi 695
13.6 Osmanlı İmparatorluğu'nun Gürcistan'a Saldırısı ve Samtshe-Saatabago'nun İşgali 699
13.7 17. ve 18. Yüzyıllarda Gürcistan ve Osmanlı İmparatorluğu ... 704
13.8 Rusya İmparatorluğu tarafından Gürcistan'ın İlhakına kadar Süreç 706
13.9 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) 709
13.10 Türkiye'deki Atatürk'ün Reformlar 711
Sonuç 712

* Dr., Gelişim Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-0438-5687
E-mail: kafkaslikeisuke85@gmail.com

Giriş

Sovyet zamanından beri, Gürcistan'daki Türkler ve Ermeniler gibi azınlıklar, o zamanlarda eğitim ve akademik kurumlarda hâkim olan geleneksel entellektüeller tarafından "yabancı" olarak tanımlamışlardır (Broers, 2008, 285). Gürcü haklı arasında paylaşılan etnik tolerans efsanesi de Gürcistan'daki yerlilerin dışlayıcı öğretilerini pekiştirmektedir. Bu öğreti azınlıkları "nankör konuklar" olarak tanımlamıştır (Broers, 2008, 288). Dolayısıyla azınlık grupları uzun zamandır Gürcü toplumu tarafından dışlanmaktadırlar.

Ayrıca, Gürcistan'daki olumsuz Türk-İslam imajı Müslüman azınlıklarının, bilhassa Türklerin (Azerilerin) dışlanmasına sebep olmuştur. Gürcistan'daki Müslüman topluluğunun ve Hıristiyan topluluğunun ortak coğrafi koşullar altında yaşamalarına rağmen, bu 2 topluluğun Türk-İslam imajı arasında büyük fark vardır. Müslümanlar Osmanlı İmparatorluğu'nu gelişmiş ve cömert devlet olarak tanımlarken, Hıristiyanlar ise "acımasız, barbar ve gerici" olarak tanımlamaktadırlar. Bu durumda, Gürcistan'ın kurulması sürecindeki İslamiyet'in rolü yeterli olarak araştırılmamıştır. Aynı zamanda sadece Gürcistan'ın Ermenistan gibi en erken Hıristiyanlığını kabul ettiği vurgulandı ve İslamiyet "yabancı" olarak tanımlanmıştır (Balcı ve Motika, 2007, 336-7). Dolayısıyla Gürcüler Müslümanların Gürcü toplumuna entegrasyonu reddetmeye devam etmiş ve Gül Devrimine kadar Gürcistan'da Müslüman azınlıklarının entegrasyonu yeterli düzeye kadar ilerlememiştir.

Gül Devrimi'nden sonra, Saakaşvili hükümeti ulusal birlikteliğini güçlendirmeye ve demokrasiyi geliştirmeye yönelmiştir. Yani, Saakaşvili Gürcistan'ı etnik devletten sivil devlete dönüştürmeyi hedeflemiştir. Gürcistan'ın ulusal birlikteliğini pekiştirmek için, Türkler ve Çeçenler gibi Müslüman azınlıkları Gürcü toplumuna entegre etmek Saakaşvili için en önemli konu olmuştur (Broers, 2008, 293). Azınlıklara Gürcüce eğitimini yerleştirmek ve onları Gürcistan'ın siyasal süreci içine

katmaktan başka Gürcü toplumundaki Türk-İslam imajı, entegrasyon sürecinde kilit noktası olmuştur.

Bu araştırmanın ana amacı, ortan bilinç ve anıları yerleştirmenin temel araç olarak tarih ders kitapları içinde ne tür ifadeler olduklarını ve zihin içinde onların nasıl biz-onlar imajının oluşturduklarını analiz etmektir. Bu araştırmanın temel sorusu, Gürcistan tarih ders kitapları içindeki hakaret ve küçümseme ifadelerinin Saakaşvili döneminde de geçerli olup olmadığıdır. Bu yüzden, Türkler ve Müslümanlar hakkındaki anlatımın nasıl değiştiğini incelemek için, Sovyet dönemindeki tarih ders kitabı içindeki anlatımı günümüzdeki tarih ders kitabı içindekiyle karşılaştırmak en önemlidir.

Bu noktadan başlayarak, Gürcistan tarihi ders kitaplarındaki Türk-İslam imajını anlamak için bu çalışma 3 ana bölümden oluşmaktadır.

Başta, Gürcistan'ın eğitim sistemi ve günümüzdeki durumu anlatılacaktır. Bu bölümde, Gürcistan'daki okullarda kaç saat tarih dersi uygulandığı açıklanacaktır. Ayrıca, Gürcistan tarihi ders kitabının yapısı da anlatılacaktır.

2. bölümde, Gürcistan tarihi ders kitaplarında Türk devletler-Gürcistan ilişkilerinin nasıl anlatıldığı analiz konusu olacaktır.

Son bölümde, Osmanlı-Gürcistan ilişkileri içinde hangi olaylardan bahsedildiğini inceleyerek Gürcistan tarih ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl betimlendiğini araştıracağım. Bu bölümde, Gürcistan ve Türkiye için önemli olan 6 konuya odaklayacağım: Konstantinopul'ün Düşüşü, Osmanlı'nın Gürcistan'a Saldırı ve Samtshe-Saatabago'nun İşgali, 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı ve Gürcistan'ın Durumu, Rusya tarafından Gürcistan'ın İlhakı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Türkiye'deki Atatürk'ün Reformu.

Günümüzde kullanılan Gürcistan tarih ders kitapları, bu konuları araştırmak için ana kaynaklar olarak kullanılacaktır. Başka ana kaynaklar ise Simon Canaşia ve Nikoloz Berdzenişvili tarafından yazılan "*Gürcistan Tarihi*" kitabıdır. Bu, Sovyet zamanındaki Gürcülerin Türk-İslam imajını öğrenmek için son derece önemlidir. Yardımcı kaynak olarak kullanılan "*Kartlis Tskhovreba*" (Türkçe: Kartlilerin Hayatı. Bu kitap 2003'te Türkçeye çevrilmiştir.), Gürcistan tarihinin en eski kaynaklarından biridir ve Gürcü kimliğinin yapısına önemli etkiyi yaratmıştır. Ayrıca, Ronald Grigor Suny'nin "*The Making of the Georgian Nation*" ve David Marshall Lang'ın "*A Modern History of Georgia*" gibi kaynaklar da kullanılacaklardır.

13.1 Gürcistan Tarih Ders Kitapları

Gürcistan, 1918'de ilk bağımsızlığa kavuştuktan sonra siyasal yapılarını oluşturmaya başlamıştır. Tiflis Devlet Üniversitesi, Gürcü ulusal kimliğini güçlendirmek için ve Gürcü aydınlarını yetiştirmek için 1918'yılının ilk yarısında Gürcü tarihçisi İvane Cavahişvili tarafından kurulmuştur (Lang, 1962, 211). Gerçekten de Rusya hükümetinin baskısına rağmen, 20. Yüzyılın başında, Gürcüler tarafından işlenen yerli pedagoglar, gayri resmi üniversiteler ve akademik toplumlar gibi gayri resmi bilim ve eğitim kurumlar artık Gürcü ulusal hareketleri süreci içinde gelişmeye başlamıştır (Lang, 1962, 189). Mesela, İlia Çavçavadze ve Iakob Gogebaşvili gibi Gürcü aydınları Okur-Yazar Yayma Toplumunu kurmuşlardır. 1907'de Ekvtime Taqaişvili'ler tarafından Gürcü Tarih ve Etnografya Toplumu kurulmuştur. Bu toplumun yayınları yüksek akademik standartlarda başarı sağlamıştır. Ayrıca Bu toplum ulusal tarih ve etnoloji çalışmalarını derlemiştir. Gürcistan'ın bağımsızlığından önceki bu çabalardan dolayı, Tiflis Devlet Üniversitesi Gürcistan'ın eğitim hayatındaki hâkimiyetini kazanmaya (Lang, 1962, 211) ve Gürcü milli kimliğini yetiştirmekte önderliğini almaya başarmıştır.

Sovyet döneminde, Gürcistan'ın eğitim sistemi Sovyet Birliği Komünist Partisi'nin kontrolü altındaydı. Eğitim siyaset ile bağlanmış ve Marksizm-Leninizm'a dayanmıştır (Georgia: A country Study, 1995, 115). Sovyet hükümeti dini eğitimi sınırlamıştır. Tiflis Devlet Üniversitesi'nin yapısı, personelleri ve müfredatı da tamamen değişti. Gürcü ulusal kimliğinin inşasına katkıda bulunup Tiflis Devlet Üniversitesi'nin rektörü olan Gürcü tarihçi İvane Cavahişvili görevden alınmıştır. Bu üniversitenin akademik personelleri de komünizm ve sosyalizme uyum sağlayanlara değiştirildi (Lang, 1962, 245). Sovyet sistemi içinde, merkezi eğitim bakanlığı politika kararlarını oluşturdu ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri seviyesine aktarıldı. Ayrıca, hemen hemen bütün yöneticiler Komünist Partisi'ne mensuptular. Yani, Sovyet Gürcistan'daki eğitim tamamen Komünist Partisi kontrolü altındaydı (Georgia: A country Study, 1995, 118). Elbette, tarih eğitimi de Marksizm-Leninizm tarafından çok etkilemiş ve bu etki, Nikoloz Berdzenişvili ve Simon Canaşia'nın yazdığı "Gürcistan Tarihi" (çeviri: Hayri Hayrioğlu) kitabında açıkça görünmektedir. Bu kitap Sovyet zamanında yayınlandı ve tarih ders kitabı olarak yaygın bir şekilde kullanıldı. Ayrıca, "yerli millet" olan Gürcüler Sovyet Gürcistan'da Gürcü devletinin temeli olarak tanımlandı ve Sovyet zamanında Gürcü-merkezli hiyerarşi oluşturuldu. Sovyet Gürcistan'daki Akademik söylemler, diğer etnik grupları başka yerlerdeki anayurtlarından göç etmiş göçmenler olarak saymış ve diğer etnik grupların Gürcü devleti içinde "yerli millet" olan Gürcülere göre siyasal haklarına daha az sahip olduklarını iddia etmiştir (Broers, 2008, 285).

Sovyet eğitim sisteminin etkisi, Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra da devem etmiştir, çünkü Sovyet zamanındaki geleneksel entellektüeller, Gürcistan'ın bağımsızlığından sonra da akademik ve eğitim kurumları ve devlet destekli medyada etkisini korumuşlardır. Gerçekten de Berdzenişvili ve Canaşia'nın "Gürcistan Tarihi", Sovyet birliği dağıldıktan sonra da tarih ders kitabı olarak kullanılmaya devam etmiştir.

"Gül Devrimi"nden sonra Saakaşvili'nin yönetimi Gürcistan'ın ulusal birlikteliği ve demokrasiyi sağlamlaştırmayı hedeflemiştir. Saakaşvili Gürcistan'ın eğitim sistemi üzerinde reform yaptı (Broers, 2008, 295). Ayrıca o, azınlık dilinde eğitim hakkını savunurken Cavahetya (Ermenice: Cavahk) ve Kvemo-Kartli (Türkçe: Borçalı) gibi etnik azınlık bölgelerindeki Gürcüce eğitimini pekiştirmiştir. 2007 yılında Avrupa sisteminden örnek alarak zorunlu eğitim süresini 12 yılına kadar uzatmıştır Tbilisi Guide 2008, 2008, 300).

Gürcistan'daki eğitim Eğitim ve Bilimler Bakanlığı tarafından yönetilir. Eğitim ve Bilimler Bakanlığı'na bağlı olan Ulusal Eğitim ve Değerlendirme Merkezi tarafından Tarih ders kitapları onaylanır (Anchabadze vd., 2008). Ama Sovyet Birliği dağıldıktan sonra, ders kitapları özel yayınevleri tarafından basılmaya başlamıştır. Günümüzdeki Gürcistan'da tarih ders kitaplarını Logos Presi, Diogene, Ardanuji Yayınevi ve Georgian Bibliophile Center gibi şirketler yayınlamaktadırlar.

2007 yılına kadar Gürcistan'daki öğrenciler, Sovyet sisteminin etkisinden dolayı 6 yaşında eğitime başlayarak 17 yaşında zorunlu eğitimi tamamlardılar. 2007 yılındaki eğitim reformundan sonra, öğrenciler ilköğretimi 6 yaşında başlayıp 12 yaşında tamamlarlar. Ortaöğretim ise 13 yaşında başlayıp 3 sene devam eder. Ondan sonra Lise eğitimi 3 yıl devam eder (Education System in Georgia, 2010). Tarih dersi 5. sınıfta başlar. Gürcistan'daki öğrenciler, zorunlu eğitim süresinde 7 yıldır tarih dersine girmelidirler. Ayrıca dünya tarihi dersi de verilir. Öğrenciler 5. sınıftan itibaren lise eğitiminin sonuna kadar Gürcistan tarihi dersine haftada toplam 2 saat girerler. Dünya tarihi dersi ise haftada 1 saat uygulanmaktadır.

Günümüzde Gürcistan'da Türk (Azeri) okulları, Ermeni okulları, Rus okulları, Oset okulları ve bunun gibi okullar da var (Broers, 2008, 295). 2011'de Gürcistan hükümeti, azınlıklara Gürcüceyi yerleştirip Gürcistan'a entegrasyonu hızlandırmak için Rusçadaki dersleri ortadan kaldırmıştır. Fakat Ermeniler ve

Türkler aralarında bu reformun eğitim alma fırsatını engelleyebileceği konusunda şikâyet de mevcuttur (Kuprashvili, 2011).

Günümüzdeki Gürcistan tarihi ders kitabındaki devletler ve olayların sıralamasını analiz edersek, genellikle 5. sınıftan 12. sınıfa kadar, devletler ve olaylar böyle sıralanmaktadır: Tarih Öncesi Gürcistan, Kolhis-İberia Krallıkları, Gürcistan'da Hıristiyanlığın Yerleşmesi, Kartli Krallığı, Vahtang Gorgasali tarafından Gürcistan'ın Birleşmesi, Bizans ve Sasanilerin hâkimiyeti, Gürcistan'da Araplar, Selçuklular, Gürcü Birleşik Krallığı (Bagrat Hanedanlığı), Gürcistan'da Moğollar, Gürcistan'da Timur, Gürcistan'ın Bölünmesi, Gürcistan'da İranlılar ve Osmanlılar, İran ve Osmanlı'dan Bağımsız Mücadelesi, Rus İmparatorluğuna İlhakı, Gürcistan'da Milliyetçiliğin Gelişmesi, Gürcistan Demokrat Cumhuriyeti, Sovyet Döneminde Gürcistan ve Bağımsızlık Sonrası Gürcistan (Anchabadze vd., 2008). Ders kitabındaki bu içerik, sınıf yükseldikçe daha detaylı olmaktadır. Ama 7. sınıfta, tarih ders kitabı tarihteki önemli unsurlara odaklanmaktadır. Sıralama böyledir: "Zaman ve Takvim Sistemi", "Tarih Öncesi Zamanında İnsanların Emeği, Faaliyeti ve Yaşamı Tarzı, "Din", "Toplum ve Devlet" ve "Hukuk" (Kiknadze vd., 2009). 8.sınıfta kullanılan ders kitabında, ulusal tarihten başka Dünya tarihi de öğretilmektedir. Sıralama böyledir: "Siyasal Çatışmalar ve Siyasal Rejim (dünyada çatışmalar ve rejimlerin tarihi)", "İnsan Hakları ve Barışın Yüceliği (İnsan Hakları ve Hukuk Egemenliği Kavramlarının Gelişmesi)" ve "Kültür" (Neidze vd., 2007).

13.2 Selçuklu İmparatorluğu ve Gürcistan

Selçuklu İmparatorluğu'nun kurucusu Tuğrul Bey'dir. Alparslan, Tuğrul Bey'in yeğenidir. Alparslan imparatorken İran, Güney Kafkasya ve Anadolu'yu kendi toprağına dâhil etmiştir. 1071'deki Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Selçuklular büyük prestij kazanmıştır. Selçuk İmparatorluğu 1065'te Gürcistan'a saldırmaya başlayıp Güney ve Doğu Gürcistan'ı işgal etmiştir.

"Kartlis Tshovreba" [Kartlilerin Hayatı] kitabı (Marie Félisité Brosset Fransızcaya çevirdi ve Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevirdi) Selçukluların Gürcistan işgalini ve Selçuklular'a karşı Gürcülerin isyanını anlatmaktadır (Gürcistan Tarihi: Eski Çağlardan 1212 yılına kadar, 2003, 339-59). Berdzenişvili ve Canaşia tarafından yazılan tarih ders kitabı "Gürcistan Tarihi", 1080 yılında başlayan "Didi Turkoba" denilen Türk akımını böyle betimlemektedir (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 136):

> "1080 yılında Gürcistan'da "Didi Turkoba" diye adlandırılan Türk akınları başladı. Bu akınlar sonucunda Klarceti, Şavşeti, Acara, Samokalako, Argveti ve Kartli işgal ve tarumar edildi. Sayısız Gürcü halkı ölüme gönderildi. Köyler, kentler yerle bir edildi. Kral Giorgi II. Artık teslim olmaktan başka çare kalmadığını düşünmeye başladı. Bunu görüşmek için Türk sultanının obasına gitti."

Özet olarak, Türkler Gürcistan'a büyük ordu ve kabileler ile ilerlemektedir. Onlar çok sayıda Gürcüleri katlederek şehirleri ve köyleri mahvetmektedirler. Bu bağlamda, Türkler *barbar, katil* ve *yıkıcıdır.* Melikşah'ın zamanında, Gürcistan ve Selçuk İmparatorluğu arasında barış anlaşması imzalandı ve Gürcistan o zamandan itibaren Selçukluların etkisi altında kalmıştır.

Ama David Agmashenebeli Gürcistan kralı olduktan sonra, o, Selçuklulara karşı mücadeleyi başlattı ve onları yendi. Kral David Agmashenebeli'nin, kendinin stratejisi ve zekâsından dolayı az sayıda askerlerle Türkleri yendiği anlatılmaktadır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 143).

2007'de basılıp 8. sınıfta tarih ders kitabı olarak kullanılan "Gürcistan ve Dünya Tarihi / Coğrafyası"nda Selçuklular açıkça "*düşman*" olarak tanımlamakta ve Türk akımı "yıkıcı" olarak tanımlanmaktadır (Neidze vd., 255). Fakat Selçukluları *"katil"*, *"yıkıcı"* ve *"barbar"* olarak nitelendiren değerlendirmeler yoktur ve işgalin ve Türk akımının süreci nispeten objektif açıklanmaktadır. Ayrıca yeni ders kitabı, Selçukluların gaddarlığından daha çok David Agmashenebeli'nin başarısını

vurgulamaktadır (Neidze vd., 2007, 256): Her 2 ders kitabı Selçukluların Türk ve göçebe olduğunu anlatırken, hiçbiri onların Müslüman olduğunu vurgulamamaktadır.

13.3 Moğollar ve Gürcüler

13. yüzyılda Moğollar Güney Kafkasya'ya girmeye ve saldırmaya başlamıştır. O zamanlarda Kraliçe Rusudan Gürcistan Krallığı'nı hükmetmiştir. O, 1242 ve 1243 arasında Moğollarla barış anlaşmasına imzaladı ve Gürcistan bir sure Moğolistan egemenliğinin altında kalmıştır. Moğol egemenliği altında, David Ulu ve David Narin gibi Gürcü prensler birçok kez Moğollara karşı ayaklanmıştır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 176-80). Sovyet dönemindeki Gürcü tarihi ders kitabı, bu dönemi anlatmak için 14 sayfa ayırmaktadır. Bu kitap Moğolların Türkler ile akrabalığından bahsetmekte ve onları "*soyguncu, hırsız, yağmacı* ve *insanları kaçıran*" olarak tanımlamaktadır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 169). Buna göre, Moğollar okuma-yazmaları önemsememiş ve yabancılara bürokrat işleri yaptırmıştır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 172). Onlar savaşçıydı, halkı çeşitli vergilere bağlamış ve Moğolların çıkarı için savaşa halkı zorla göndermişlerdir (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 173-4). Kısacası, Sovyet dönemindeki tarih yazımına göre, Moğollar *baskıcı, savaşçı, gerici* ve *soyguncu*durlar.

> Diğer yandan, yeni Gürcistan tarihi ders kitabı olan "Gürcistan Tarihi 9. sınıf", Moğollar ve Türkler arasında akrabalık olduğunu anlatmamakta ve Moğolların vahşiliğini cümleler şekilde açıklamamaktadır. Ama bu kitabın 203. sayfasında Moğolların esirleri toplaması manzarasını ifade eden sekil gösterilmektedir.

Ayrıca ihtiyaç duyduğu zaman Moğolların Gürcü halkı savaşa gönderdiği (Anchabadze vd., 2007, 204) ve Gürcistan ekonomisinin gitgide fenalaştığı (Anchabadze vd., 2008, 210). Açıklanmaktadır. Yani, Moğolların imajı yeni ders kitaplarında "baskıcı", "düşman" ve "barbar" olarak halen kalmaktadır. Ama yeni ders kitabı Gürcistan'ın işgali için 2 sayfa ayırırken David Ulu, David Narin ve V. Giorgi'nin mücadelesi ve başarısını

anlatmak için 3 sayfa ayırmıştır. Moğollar tarafından yapılan işgal betimlenirken de, sadece Gürcistan'ın işgali ve Moğol İmparatorluğu'nun dağılma sürecini nispeten objektif betimlemektedir.

13.4 Timur ve Gürcistan

Timur 1386 ve 1403 arasında Gürcistan'ı 8 kere saldırmış ve Gürcistan her defa ona karşı savaşmıştır. Hem Sovyet dönemindeki ders kitabı hem de yeni ders kitabı Timur'un Moğol kökenli olduğunu söylemektedir. Her 2 kitapta Timur dönemi, Moğol dönemine göre daha kısa söz edilmektedir.

Sovyet döneminde, tarih yazımı Timur'un saldırısı ve işgalinden sonraki durumunu şöyle değerlendirmektedir (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 202):

> "Gürcüler tarihler boyunca pek çok işgaller, katliamlar görmüşlerdi. Ancak 14. yüzyıl sonlarındaki korkunç talihsizlik gibisi hiçbir zaman başlarına gelmemişti. Timur işgalleri Gürcistan'ı o derecede etkiledi ki ülke yüzyıl boyunca kendini toparlayamadı. Baltadan geçirilmiş bağ ve bahçeler, harap edilmiş ekim alanlarını tekrar imar etmek barış zamanları bile zor işti. Bunun için uzun zaman, sayısız emek gerekirdi. [...] Bu savaşlar sonucu Gürcistan 15.-16. Yüzyıllar boyu ıssız, insansız kalmaya mahkûm edildi."

Timur, Gürcülere karşı tarihte en acımasız katliam yaptı ve Gürcistan'ı tamamen mahvetti. Dolayısıyla Gürcüler çok olumsuz şekilde etkilendi. Bu bağlamda, Moğollar ve Türkler *soyguncu, yıkıcı* ve *acımasız*dırlar.

Timur hakkındaki anlatım azalmıştır. Fakat yeni ders kitabı da Timur tarafından gerçekleştirilen işgali Gürcistan'ın en büyük talihsizliği olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bu kitap Timur'un Gürcistan'ı tamamen mahvettiğini ve nüfusun önemli kısmını katlettiğini ya köle olarak götürdüğünü anlatmaktadır (Anchabadze vd., 2008, 214). Timur hakkındaki

değerlendirmeler Gül Devrimi'nden sonra da dramatik olarak değişmediği söylenebilir.

13.5 Konstantinopol'ün Düşüşü / İstanbul'un Fethi

"İstanbul Fethi" ifadesi Türkiye genelinde kullanılırken, "Konstantinopol'ün Düşüşü" ifadesi, Yunanistan'da kullanıldığı gibi Gürcistan'da da kullanılmaktadır. Berdzenişvili ve Canaşia tarafından yazılan "Gürcistan Tarihi" kitabında, "Osmanlıların Güçlenmesi-Bizans'ın Ortadan Kaldırılması" başlığı altında Osmanlı İmparatorluğu hakkında bilgi verilmektedir. Osmanlı'nın kim olup nasıl dünya tarihinde baş gösterdiği anlatılmaktadır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 206):

> "Gürcistan'ın Güneybatısında yeni ve tehlikeli bir komşu devlet belirdi. Bu, Osmanlı Devletiydi. Osmanlı Türklerin ataları 13. yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ettiler. 14. yüzyılında devlet olarak sahneye çıktılar. Bu devletin kurucusunun 'Osman' olduğu kabul edildi. Osman tarafından kurulan bu devlete de 'Osmanlı Devleti' adı verildi. Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkması çevredeki halklarla sürekli savaşlar, onların topraklarını işgal sonucu gerçekleşti. Bu devletin başlıca geçim kaynağı, haraç, soygun ve ganimetti."

Yeni tehdit olarak tanımlanan Osmanlılar, *doğucu, savaşçı, yağmacı ve soyguncu Türkler* olarak geçmektedir. Onlar gayrimüslimlerin toprağına doğru ilerlemekteler. Bir de Osmanlılar gayrimüslimleri yağmalayarak ve onlara zarar vererek yaşamını sürdürmüşler. "Düşüş" konusunun anlatımında Osmanlı için "düşman" olarak niteleme yapılmıyorsa da, bu bilgiye göre kimin düşman olduğu açıkça anlaşılır.

"Gürcistan Tarihi" kitabında, Konstantinopol'ün Düşüşü'nün Gürcistan'a etkisi hakkında da detaylı olarak anlatılmaktadır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 207):

> "Aslında kötü olan Gürcülerin durumu Türklerin İstanbul'u almasıyla daha da kötüye gitti. Yeni durum Gürcü ekonomisine olumsuz etki yarattı. İç ve diş ticaret durdu, kentsel yaşam zorlaştı. Kent merkezleri küçüldü, yoksullaştı. Gürcistan'ın zararı bununla da kalmadı. Onun Avrupa kültür dünyasıyla da bağları kopmuş oldu. Harap olmuş Gürcistan üretimi kendi iç tüketimini karşılamakla bile yetersiz kalıyorken ihracattan söz etmek yersizdi."

Osmanlılar Gürcistan ile dindaş, önemli ortak olan Avrupa arasındaki yolu baltaladı ve Gürcistan'ı yalnızlaştırdı. Ayrıca Osmanlılar yüzünden Gürcistan hem maddi açıdan hem de manevi açıdan oldukça acı çekti. Bu bağlamda, *Türkler her zaman bütün Hıristiyanların başlarına bela düşürürler. Bu yüzden Hıristiyanlar için en büyük tehlike ve düşman Türklerdir.* Gerçekten de "Gürcistan Tarihi" kitabı, Konstantinopul'ün Düşüşü'nden sonra Osmanlılara karşı yeni Haçlı Koalisyon'u oluşturma girişiminden ve Osmanlılara karşı strateji için Avrupa ile Gürcistan arasındaki görüşmeden söz etmektedir (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 207).

Yani, Sovyet zamanındaki Gürcü tarih yazımında, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler "*yağmacı*", "*savaşçı*", "*barbar*" ve "*bütün Hıristiyanların düşmanı*" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, Sovyet zamanındaki Gürcü tarih yazımı, Konstantinopol'ün Düşüşü'nün sürecinden daha çok Konstantinopol'ün Düşüşü'nün etkisine odaklanmıştır.

"Gürcistan ve Dünya Tarihi / Coğrafyası 8. sınıf" da Konstantinopol'ün Düşüşü'nden söz etmektedir. Diğer yandan, bu ders kitabı Konstantinopol'ün Düşüşü'nün sürecine odaklanmakta ve Osmanlı İmparatorluğu ile Türkler hakkında olumsuz anlatımlar Önemli derecede azalmıştır. Örneğin, Bu kitap Osmanlılar hakkında şöyle bilgi vermektedir (Neidze vd., 2007, 263):

> Osmanlı: bu isim Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman ailesinden gelmektedir. Osman, 14. Yüzyılda Anadolu'da küçük devleti kuran bir Türk kabilesinin başıydı. Onun torunları bu

> devleti savaş ve işgal yoluyla genişletmiştir. Bu süreçte yerli nüfusları ve Anadolu'ya akan Türk kabilelerini birleştirmiştir. Böyle oluşturulan Müslümanlara Osmanlı denmiş ve onların devletine ise Osmanlı İmparatorluğu denmiştir."

Bu kısımda, Osmanlılar sadece *savaşçılar*dır. Fakat Osmanlıların soyguncu ve yağmacı olup olmadığına dair değerlendirme yoktur. Olumsuz Osmanlı-Türk imajı bu anlatımda kalırken, Gül Devrimi'nden sonra Osmanlı hakkında olumsuz açıklamaların genel olarak azaldığını ve olumsuz Osmanlı imajının yumuşadığını anlayabiliriz.

Başka konu ise Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri sisteminin yapısı hakkındaki anlatımdır. Başka deyişle, *yeniçeri*dir (Neidze vd., 2007, 263):

> "Osmanlı Ordusu'nda, sadece normal askeri birlikleri değil, 15000 üstün askerden oluşan özel askeri birlik de vardı. Bu birlik, başlangıçta İslamlaştırılan Hıristiyan esirler, sonra ise Yunanlar, Bulgarlar ve Ermeniler gibi itaatli Hıristiyan halklarından oluşturulmuştur. Osmanlılar, asker olarak yetiştirmek için Hıristiyanları toplamış ve Müslüman olarak eğitmiştir. Yeniçeriler, ok ve yayı ana silah olarak kullanan piyade savaşçılarıydı."

Buna göre, Osmanlılar esirleri ve Hıristiyan halkı İslamlaştırıp savaşçıya dönüştürdü. Bu bağlamda, Müslümanlar savaşçıdır. Ama burada Hıristiyanların zorla Müslüman savaşçıya dönüştürüp dönüştürülmediği açıklanmamaktadır. Bundan dolayı *Osmanlı-Türklerin Müslüman ve savaşçı olduğu* anlaşılır, fakat Osmanlı-Türkler Gürcülerin "düşmanı" olarak açıkça tanımlanmamaktadır.

Diğer yandan, yeni Gürcistan tarihi ders kitabı Konstantinopol'ün Düşüşü'nü anlatmaktadır. Bu anlatım 5 kısımdan oluşmaktadır: Bizans İmparatorluğu'nun durumu, II. Mehmet tarafından Boğaziçi'nin Ablukaya Alınması, II. Mehmet tarafından Konstantinopol'ün Ablukaya Alınması, Bizans'ın Başkenti'nin Düşüşü ve Konstantinopol'ün İstanbul olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni başkenti Olması (Neidze vd.,

2007, 262-4). Bu kitap Osmanlı Ordusu'nun İstanbul'a girdiği zamanı şöyle anlatmaktadır (Neidze vd., 2007, 264):

> "Osmanlı askerleri 3 gündür Kontantinopul'ü yağmaladılar. Nüfusun önemli kısmı öldürüldü ve 60000 kişi köle olarak götürüldü. Konstantinopul'ün Düşüşü'nden sonra, Bizans İmparatorluğu'nun tarihi mallalrı götürülmüşlerdir. Ondan sonra, dünyanın kültürünün merkezi Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya değişmiştir. Gürcistan dünyadaki Hıristiyan uygarlığının bu gelişmesinden dolayı oldukça zarar görmüştür."

Özet olarak, dünyadaki kültürün merkezi olan Konstantinopol ve Bizans İmparatorluğu *soyguncu Osmanlı Türkler* tarafından tamamen mahvedilmiştir. Gürcistan bu olayın getirdiği değişimden dolayı zarar görmüştür. Bu bağlamda, Osmanlı Türkler *yıkıcı* ve *yağmacı* olarak görünmekte ve Gürcistan bu olayın etkisi yüzünden zedelenmiştir.

Ama yeni tarih ders kitabı Osmanlı Türkleri "Bizans İmparatorluğu'nun" en tehlikesi düşmanı olarak tanımlamakta (Neidze vd., 2007, 262) ve burada Osmanlı Türklerin "bütün Hıristiyanların" düşmanı olup olmadığı açıkça anlaşılmamaktadır. Ayrıca yeni ders kitabı, Sovyet döneminde anlatılan Osmanlı'ya karşı yeni Haçlı Koalisyon'u kurma girişimini anlatmamaktadır. Gürcistan; Bizans İmparatorluğu ve Yunanistan gibi Ortodoks kilisesinin hâkim bir ülkedir. Gürcülerin ulusal kimliği ve Hıristiyanlık birbirinden ayrılamazdır ve Sovyet zamanında bile Hıristiyan-Gürcü milliyetçiliği Gürcü tarihi yazımına açıkça yansıtılmıştır. Bu tutum çerçevesinde tarih yazım içinde Gürcistan ve "dindaş" ülkeler arasındaki bağlantı oldukça önemsenmiştir ve doğal olarak "farklı dine mensup olan" Osmanlı imajı doğal olarak olumsuz olmuştur. Diğer yandan, Saakaşvili yönetimi Gürcistan'ı modern ulus-devlete dönüştürmeyi hedeflemiş ve bu hedefe ulaşmak için Gürcüler arasında sağlam bir şekilde kalan "Gürcü-Hıristiyan merkezciliği"nden Gürcü toplumuna vazgeçirmek ve daha kapsayıcı yapıya dönüştürmek gerekir. Saakaşvili'nin bu tutumu, yeni tarih yazımına da yansıtılmakta ve Osmanlı ile ilgili olumsuz anlatım da azalmış durumundadır.

Sovyet zamanındaki Gürcistan tarihi kitabıyla karşılaştırdığımızda, yeni ders kitabı daha çok Konstantinopol'ün Düşüşü sürecine odaklanmaktadır (Neidze vd., 2007, 262-4). Ayrıca bu olayın etkisi hakkında anlatım basitleştirilmiş ve kısalmıştır. Bu eğilim ile ilgili olarak, *savaşçı* ve *yağmacı* olarak nitelendirilen olumsuz Osmanlı-Türk imajı yeni ders kitabında kalırken Osmanlı Türkler "bütün Hıristiyanların en büyük düşmanı" olarak açıkça tanımlanmamaktadır.

13.6 Osmanlı İmparatorluğu'nun Gürcistan'a Saldırısı ve Samtshe-Saatabago'nun İşgali

Genel olarak söylersek, 1510'da Osmanlı İmparatorluğu Batı ve Güney Gürcistan'ı saldırmaya başlamış ve Safeviler de 1549'de bu çatışmaya müdahale etmeye başlamıştır. Osmanlılar ve Safeviler 1555'te Amasa Barış Anlaşması'na imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Doğu Gürcistan ve Samtskhe-Saatabago'nun doğu kısmı Safeviler'in kontrol altında kalır ve Batı Gürcistan ve Samtskhe-Saatabago'nun batı kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrol altında kalır. Fakat 1578'de, Lala Mustafa Paşa önderliğindeki Osmanlı ordusu Safeviler'i yendi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti bütün Güney Kafkasya'ya kadar genişletilmeye başlamıştır. Sonra, Gürcüler Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadeleye başlamıştır (Suny, 1988, 47-9). Samtshe-Saatabago'nun işgalinden sonra, bu bölge İslamiyet'i kabul eden Cakeli ailesi tarafından yönetilmeye devam etmiştir (Suny, 1988, 52).

Sovyet döneminden Gül Devrimine kadar, Batı Gürcistan'ın durumu şöyle betimlenmiştir (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 226): "Osmanlılar Kutaisi kentini talan edip harabeye çevirdiler. Köyleri, evleri, kiliseleri, Bagrati ve Gelati kilise akademilerini yerle bir ettiler. Ellerine geçen işe yarar ne varsa alıp götürdüler." Yani, Osmanlılar Batı Gürcistan'ı talan edip mahvetmiş ve Gürcü kültürüne ve dinine önemli derecede zarar vermiştir. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler *soyguncu* ve

yıkıcıdır. Bir de *Hıristiyanlığa hakaret etmektedir*. Bu yüzden Osmanlılar ve Türkler *Gürcülerin düşmanı*dır ve asla dost değildir.

1576-1587 yıllarında meydana gelen 2. İran-Osmanlı savaşı konusunda, Osmanlı ve Gürcü beyleri hakkında böyle anlatım var (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 230):

> "Bunca felaket deneyimi Gürcülere akıl öğrenmeye yetmemişti. Bu kez de düşmanlara karşı hazırlıksız yakalandılar. Gürcü beyleri bir kez daha dayanışma sağlayamadılar. Birbirine düşmanlıktan geri kalmadılar. Osmanlılar Gürcülerin bölünmüşlüğünü, güçsüzlüğünü iyi hesaplayarak, onların birleşmemeleri için çeşitli entrikalar çevirdiler. Elde ettikleri beyleri değişik vergi ve haraçlara bağladılar. Kartli ve Samtskhe-Saatabago bölgeleri ise düşmana karşı amansız mücadelelerini sürdürdüler. Kaheti Kralı Osmanlılara gönüllü bağlılığını bildirmiş, haraç ve vergileri ödemeyi kabul etmişti."

Özet olarak, Osmanlılar Gürcistan'I İran'dan kazanmak için Gürcü beylerinin cahilliği ve "aptal hareketleri"nden yararlanmış ve Gürcistan ve gürcü halkı oldukça acı çekmiştir. Buna göre, Osmanlılar ve Türkler *uyanık, kurnaz* ve *üçkâğıtçıdır*. Bu yüzden Türkler güvenilmez ve Gürcüler için tehlikelidir. Ayrıca, tarih ders kitabı olan "Gürcistan Tarihi" Sovyet zamanında yazıldığı için, bu tarih yazımı Marksizm-Leninizm ve sınıf çatışması perspektifleri de içermektedir. Bu kitapta da Gürcü feodallerini Gürcistan'daki siyasal felaketlerle bağlayıp suçlayan değerlendirmeler mevcuttur ve Gürcü beyleri ile Gürcü halkı arasındaki farklar ve çatışmalar vurgulanmaktadır. Mesela, bu değerlendirmeye göre, Gürcü beyleri *cahil*, *aptal* ve *bencildir*. Bir de *kendi devletlerini önemsemez*. Dolayısıyla Gürcü halkı Osmanlı İmparatorluğu'nun saldırılarından acı çekmiştir. Samtshe-Saatabago'nun durumu hakkında, Samtshe'deki çok sayıda Tavadlar "düşman" Osmanlı İmparatorluğu'na kendi ülkeleri satarken halk Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadeleye devam ettiği anlatılmaktadır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 231). Yani, Sovyet döneminde, halk cesur,

vatansever ve zeki olarak tanımlanırken, feodaller ise *cahil*, *aptal* ve *bencil* olarak tanımlanmıştır.

1590'de Osmanlı İmparatorluğu ve İran barış anlaşmasına imzaladıktan sonra, Samtshe-Saatabago Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilmiştir. Sovyet zamanında, 16. yüzyılın sonundaki Samtshe-Saatabago'nun durumu böyle anlatılmıştır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 234):

> "1587-1594 yıllarında Samtshe-Saatabago'da Osmanlılık yerleşti. Sultanın emriyle ülkede sayım, yazım yapıldı. Osmanlı usulü toprak yasalar çıkarıldı. Osmanlı usulü vergiler saptandı. Eski feodal çağ Gürcü yasaları ve vergi sistemi iptal edildi.
> Osmanlı yasalarına göre: Toprak edinme ve işletme hakkı sadece asker kişilere tanınıyordu. Osmanlı Ordusu'nda asker olabilmek için de Müslüman olmak gerekti. Müslüman olmadan asker, asker olmadan toprak sahibi olmak mümkün değildi. Bu kurnazca yasa gereği geniş arazi sahibi Gürcü ağa ve beylerin mülkleri Osmanlıların eline geçecekti. Gürcü Aznaurlar ve Tavadlar yol ayrımına gelmişlerdi. Ya Müslümanlığı kabul edip Osmanlı Ordusu'nda asker olacak, arazilerini koruyabilecekler, ya da Hıristiyanlığa bağlı kalıp tüm arazi ve mülklerini yitireceklerdi. Bu yol ayırımı sonucu bazı feodaller her şeylerini terk edip Gürcistan içlerine doğru çekildiler. Bir kısmı da Müslümanlığı kabul edip orduya yazıldılar ve bu sayede topraklarını kurtarma yolunu buldular. Böylece Osmanlı idaresindeki Saatabago'da yaşayan Gürcü köylüsünün başındaki ağalar değişmiş oldu. Gürcü beyleri, Tavadlar, Aznaurlar Osmanlı paşaları, Sancakbeyleri, Alaybeyleri ve Sipahilerle, Gürcü kilise-manastırlar da camii ve mescitlerle yer değişmiş oldular. Hıristiyan kalan Gürcülerin sırtına bir de "Dinsizlik vergisi" yüklendi.
> Bu tarihten sonra güneybatı Gürcistan yörelerinde İslamlaşma hareketleri görülmeye başladı. Gürcüler buna "Tatarlaşma" adı verdiler. Bu süreç kısa zamanda hedefe ulaşacak bir süreç değildi. Binlerce yıllık Gürcü kültürünü kökünden söküp değişime uğratmak büyük mücadeleler gerektiriyordu. Gürcü halkı tüm ağır koşullara inatla göğüs geriyor. Kimliğini ve kültürünü korumaya çalışıyordu. İslam dini kırsal kesim insanları arasında daha büyük zorluklarla karşılaşıyordu. 16.

> yüzyıl sonlarında başlatılan bu süreç 19. yüzyıl başlarına kadar önemli bir başarı sağlayamadı.
> Samtshe-Saatabago'da Osmanlıların yerleşmesi feodal Gürcistanı'nın büyük bir yenilgisiydi. Gürcistan'ın üçte birini oluşturan bu topraklar anayurttan tümüyle kopmuş, artık geleneksel Gürcü kültür zincirinin bir halkası olmaktan çıkmıştı."

Özet olarak, Osmanlı İmparatorluğu geleneksel Gürcü sistemini reddetmiş ve şiddetli baskıyla Gürcülere İslamiyet'i kabul etmeyi zorlamıştır. Dolayısıyla bazı Gürcüler kendi topraklarını terk etmeye mecbur kalmış ve Gürcü toplumu ve kültürü önemli derecede zarar görmüştür. Buna rağmen, Gürcüler kendi inancı ve kültürünü korumuştur. Gürcülere göre, Müslüman olmak Türk olmaktır. Buna göre, Osmanlı Türkler Gürcülerin en büyük düşmanlarından biridir, çünkü Osmanlılar zorla halka Müslüman olmayı kabul ettiriyor ve Hıristiyan nüfusunu azaltıyor. Bu anlatım vurguluyor ki: *Müslümanlar Türkler gibi yağmacı, savaşçı ve barbardır. Müslümanlar Gürcülerin ve Hıristiyanların düşmanıdır.* Aynı zamanda, Gürcülerin ve Gürcü kültürünün ne kadar güçlü olduğu da vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Gürcü kimliği, inancı ve kültürü o kadar kuvvetli ve sağlamdır ki "düşman" Müslümanların şiddetli baskısına rağmen dayandı ve asimile edilmemiştir.

Diğer yandan, yeni tarih ders kitabı olan "Gürcistan Tarihi 9. sınıf" 16. yüzyılındaki Osmanlı işgali sonrası Samtshe-Saatabago'nun durumunu böyle anlatmaktadır (Anchabadze vd., 2008, 229):

> "17. yüzyılın başlangıcına kadar Osmanlı sistem yerleşmiştir. Sultan'ın emriyle Samtshe-Saatabago'da nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Osmanlı tarzından esas alınan toprak kanunu uygulandı. Feodalizm zamanından beri kalan Gürcü hukuku ve vergi sistemi iptal edilmiştir. Sonra, Samtshe olarak tanımlanan bölge üzerinde yeni idari birim olan Ahıska Paşalığı kurulmuştur. Bu Bölge Osmanlı Paşa tarafından yönetilmiştir. Bütün Saatabago bölgesi bölünmüş ve komşu paşalıklar

> (Erzurum, Kars Trabzon) tarafından dâhil edildi. Samtskhe'deki feodallerin çoğu bu şart altında kendi toprağını korumuşlardır. Fakat onlar parayı ödemek yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nun memuru olabilirdiler. Yüksek kademede çalışmak için Müslüman olmak gerekirdi. Dolayısıyla Ahıska Paşalığı'ndaki yönetici paşalar ve diğer yetkililer Müslüman Gürcülerdi. İslamlaştırma baskısına rağmen, Gürcistan'daki Hıristiyanlığı dayanmıştır.

Özet olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda memur olmak için parayı ödemek ya da Müslüman olmak gerekir. Burada sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun halka İslamiyet'i her zaman baskıyla zorlamadığını ve Osmanlı'nın baskısına rağmen Hıristiyanlığının Gürcistan'da varlığını sürdürdüğü anlatılmaktadır. Ayrıca bu ders kitap, Güney Gürcistan'ın durumu üzerindeki Vahuşti Bagrationi'nin değerlendirmesini aktarmaktadır (Anchabadze vd., 2008, 230):

> "Tanrımız günahımızdan dolayı bize ceza verdi. Güzel kiliseler hayvan ahırlarına dönüştürüldüler. İslamiyet'i benimsemeyenler Kartli, Imereti, Odişi, Guria and Kaheti'ye göçmüşlerdir. Onlar ikonları, haçları ve kutsal kısımlarını götürdüler. Sadece piskoposlar, rahipler ve papazlar kilisede kalmaktadırlar. Samtshe İslamiyet ve İslam kurallarına göre hükmedilmektedir. Hıristiyanlık sadece kırsal kesimde köylüler ve çobanlar aralarında kalmıştır."

Burada Osmanlıların Hıristiyanlığa hakaret edip baskı yaptığı anlatılmakta ve Osmanlıların Samtshe işgali "Tanrının cezası" olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı Türkler Hıristiyanlığa saygı göstermemiş ve Hıristiyanlara baskı yapmıştır. Osmanlı Türklerin Samtshe-Saatabago üzerindeki hâkimiyeti çok kötü olmuştur.

Fakat ne "Gürcistan ve Dünya Tarihi / Coğrafyası 8. sınıf" ne de "Gürcistan Tarihi 9. sınıf", Müslüman olmanın Türkler gibi yağmacı, savaşçı ve barbar olmakla aynı olduğunu anlatmaktadır. Yeni ders kitapları sadece Osmanlı Türklerin halka İslamiyet'i zorladığını ve Hıristiyanlığa saygı göstermediğini anlatmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Gürcistan'a

girip İran'a karşı savaştığı hakkında detaylı değerlendirme yoktur.

13.7 17. ve 18. Yüzyıllarda Gürcistan ve Osmanlı İmparatorluğu

17. yüzyılda, Doğu Gürcistan'da İran'ın etkisi artarken, Osmanlı İmparatorluğu ise Batı Gürcistan'da etkisini artmıştır. O zamanlarda Batı Gürcistan'da birleşik devlet yoktu (Anchabadze vd., 2008, 242-6). Sovyet zamanında kullanılan Gürcistan tarihi ders kitabı, Marksizm-Leninizm teorisi bağlamında "17. Yüzyılında Batı Gürcistan'ın Durumu" başlığı altında 17. Yüzyılındaki Batı Gürcistan'ın durumunu şöyle açıklamaktadır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 259):

> "Gürcü feodallerin davranışları Osmanlı otoritesinin günden güne güçlenip ağırlaşmasına neden oluyordu. Gürcü feodallerin hazırladığı ortam sayesinde 17. yüzyıl içinde Osmanlı orduları birçok kez Batı Gürcistan'a girip ülkeyi büyük zararlara ve onulmaz yaralara uğrattı. Birbirini sıkıştırıp bunaltan Gürcü beylerinin daveti ile Osmanlılar ülkeye giriyor, soygunlar, talanlar yapıp sözde asayişi sağlıyorlardı. […] Kral ve beylerin otoriteleri ortadan kaldırılıp ülke Tavadların soygun alanı haline dönüştü. Dadiani, Gurieli, Kartli prensleri, İmereti prensleri Tavadların baskısıyla birbirinin tahtlarına göz koyuyor, zorbalıklara başvuruyorlardı. Krallığa ait mülk ve ırgatlara, Tavadlar tarafından el kondu. Eristav ve Mouravlar kendilerini birer hükümdar ilan etmeye yeltendiler. Beyler piskoposları sıkıştırmaya, kilise mülklerine el koymaya başladılar. Feodallerl Katolikosluklara ait köy arazilerine el koydular. […] İnsan ticaretlerini başlatanlar, başlangıçta Tavadlardı. […] Köylüler tümüyle ağaların insafına terk edildi. Ağa-ırgat ilişkileri çekilmez hal aldı. Köylüler kurdurmuş patronlar karşısında kendilerini koruma çareleri aramaya başladılar. Ne var ki feodal idaresinin geri kalmışlığında köylü ve emekçi kesiminin organize güç olma olanağı bulunmuyordu. Birlikte hareket etmekten yoksun köylüler, emekçiler kişisel mücadelelere giriştiler. Üreticilerde çalışma isteği kalmamıştı. Ülke giderek yoksulluğa, sıkıntılara gömüldü. […] Bu gelişmeler 17. yüzyıl sonlarında Batı

> Gürcistan'daki nüfusu iyice seyrekleştirildi. Yabancı işgalcileri meydanı boş buldular. 17. yüzyıl İmereti Tavadları Osmanlı ordularını İmereti başkenti Kutaisi kalesine getirip yerleştirdiler böylece ülkenin orta yerinde düşman ayağı pekişmiş oldu."

Bu kısımda, Osmanlı Türkler *yağmacı*, *barbar*, *yıkıcı* ve *düşman* olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu anlatım, Osmanlı Türklerin gaddarlığından daha ziyade, feodal sınıfının Gürcistan'daki faciadan sorumluğuna ve feodaller ile köylüler arasındaki sınıf çatışmalarına odaklanmaktadır. Bu yazım, feodallerin tek kendi çıkarlarına merak ettiklerini ve bu çıkarlar için düşmanla bile işbirliği yaptığını vurgulamaktadır. Ayrıca feodaller köylüleri ezmektedirler. Sonuç olarak Batı Gürcistan önemli derecede mahvedilmiş ve "düşman" Osmanlı İmparatorluğu yerleşmiştir. Bu bağlamda, feodaller bencildir ve halkı ezmektedir. Bundan dolayı feodal sınıfı, Gürcü halkı için Osmanlı İmparatorluğu kadar büyük düşmandır.

Yeni tarih ders kitabı olan "Gürcistan Tarihi 9. sınıf" Batı Gürcistan'ın durumunu 16 satır içinde kısaca anlatmaktadır (Anchabadze vd., 2008, 230):

> "Doğal koşullardan (dağlar, ormanlar, bataklıklar ve sahil) dolayı Batı Gürcistan, Samtshe-Saatabago'ya göre daha korunmuş durumdaydı. Osmanlı İmparatorluğu, Batı Gürcistan'daki siyasal birimleri kaldıramadı. Beyler Sultan'ın hâkimiyeti kabul edip haraç ödedikleri sürece bu bölgeyi serbestçe yönetebilirdiler. O zamanda Osmanlı ordusu Batı Gürcistan'daki bazı hisarlarda kalmıştır. Ama geleneksel siyasal sistem ve kurallar korunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu sık sık Batı Gürcistan'ın siyasetine müdahale etti."

Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu, Gürcistan'ın siyasetine sık sık müdahale etmiş olsa da Batı Gürcistan'daki siyasal özerkliği belli bir seviyede korumuştur. Burada sadece Osmanlı Türklerin sıkça Gürcistan'ın siyasetine müdahale ettiği olumsuz bir şekilde anlatılmakta ve bunun dışında Osmanlı Türkler hakkında direkt olumsuz anlatımlar görülmemektedir. Marksizm-Leninizm'e dayalı değerlendirmeler de yeni ders kitabından kaldırılmıştır. Burada Gürcü feodallerine belli bir

düzeyde özerkliğin ve özgürlüğün tanınması açıklanmaktadır. Batı Gürcistan'ın durumu konusunda, Osmanlı Türkler üzerindeki olumlu değerlendirme de ilave edilmiştir. Osmanlılar ve feodaller hakkındaki nitelendirmeler daha objektif olmuştur. Gerçekten de, Sovyet sonrası Gürcistan için ulus-devlet inşasından başka önemli konulardan biri, yaklaşık 70 senedir ülke üzerinde hâkim olan komünizm boyunduruğundan kurtulup kapitalizm-demokrasi sistemini yerleştirmektir. Feodaller hakkındaki olumsuz anlatımın önemli kısmının kaldırılmasının arkasında bu hedef yatmaktadır. Bu eğilim, 17. ve 18. yüzyıllarda Batı Gürcistan'ın durumu hakkındaki anlatımdan başka 16. yüzyıldaki Samtshe-Saatabago'nun işgaliyle ilgili değerlendirmede de görülmektedir.

Ayrıca, bu ders kitabı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vergi toplama sistemini ve özerkliği, yani Türkçedeki *İltizam* sistemini anlatmaktadır. Bu sistem "Osmaloba" olarak geçmekte ve halkın vergiyi hem Osmanlı İmparatorluğu'na hem de yerli otoritelere ödemeye mecbur kaldığı anlatılmaktadır (Anchabadze vd., 2008, 253). Bu kısımda, Osmanlılar Gürcü halkına ağır vergiyi yüklemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Türkler ağır vergiyi yükleyerek halkı ezmektedir. Ama bunun dışında, İltizam sistemi ve Gürcistan'ın durumu nispeten objektif anlatılmakta ve Osmanlı Türklerle ilgili olumsuz anlatım direkt olarak görülmemektedir.

13.8 Rusya İmparatorluğu tarafından Gürcistan'ın İlhakına kadar Süreç

Tarihte Türkiye ve Gürcistan için diğer önemli konu Rusya İmparatorluğu tarafından Gürcistan'ın ilhakına kadar süreçtir. 18. yüzyılın ikinci yarısında, hem Kartli-Kaheti Kralı II. Erekle hem de İmereti Kralı I. Solomon için Rusya İmparatorluğu ile 1783'teki güvenlik işbirliğine yönelmeye başlamışlardır. Sonuç olarak, Kartli-Kakheti Krallığı ve Rusya Georgiyevsk Antlaşması'na imzalamış ve Kartli-Kakheti, Rusya'nın himayesi

altına girmiştir. Bu olay Rusya tarafından Gürcistan'ın ilhakına yol açmıştır.

1751'de Batı Gürcistan'da, I. Solomon İmereti Kralı olmuş ve siyasal sistemi reform yapmaya başlamıştır. O, köle ticareti kaldırmak için çaba harcamış ve sıkça Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmıştır. Sovyet zamanındaki tarih ders kitabı, Osmanlı İmparatorluğu'nun köle ticareti arkasında olup onu desteklediğini ve köle ticaretinin kaldırılmasına ve barışa yönelik I. Solomon'un çabalarından Osmanlıların rahatsız olduğunu betimlemektedir (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 280-1). Buna göre, Osmanlı Türkler ve Müslümanlar, modernlikle uyum sağlayamayıp insanlığa saygı göstermeyen "*gerici*" ve "*barbar*"dır. Ayrıca, savaşlarda bazı Gürcü feodallerinin Osmanlıyla işbirliği yaparak I. Solomon'a ve Gürcü halkına karşı savaştığı da anlatılmaktadır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 281-2). Burada I. Solomon'un halkla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşıp zafer kazanan milli kahraman olmasından başka, feodallerin kendi anayurduna ve halkına ilgilenmeyerek kendi çıkarları için düşmanla işbirliği yapması da önemlidir. Bu bölümde, I. Solomon'un politikası "Osmanlı İmparatorluğu ve feodallere karşı mücadele", başka deyişle "gericiliğe karşı mücadele" olarak nitelendirilmektedir.

Diğer yandan, yeni ders kitabı I. Solomon'un mücadelesi hakkında "I. Solomon'un Osmanlı'ya karşı Mücadelesi" başlığı altında şöyle anlatmaktadır (Anchabadze vd., 2008, 279-80):

> Batı Gürcistan'ın birliğinin sağlanması için engel, İmereti'deki Osmanlı Ordusu'nun varlığıydı. 1757 Aralık'ta Hresili Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nu mahvetti. Savaşta düşman tarafında savaşçı Levan Abaşidze öldü. Osmanlı'ya karşı mücadelede Kartli-Kaheti Krallığı'nın desteğinden yararlanmıştır. 1758 yılında I. Solomon; II. Teymuraz ve II. Erekle ile Gori'de bir araya gelerek kolektif askeri anlaşmaya imzaladı. Osmanlı'ya karşı mücadelede Rusya'nın yardımından da yararlanmayı denedi. 1760-1767 yılında Osmanlı İmparatorluğu her sene askerleri gönderdi ve her defa yenildi. 1767'da Osmanlı İmparatorluğu ve İmereti Krallığı arasında

> anlaşma yapıldı. Bu anlaşmayla Osmanlı himayesi altında kalma koşuluyla İmereti'nin bağımsızlığı tanımdı. 1768-1774 yıllarındaki Rusya-Osmanlı zamanında İmereti'ye General Totleben'in kumandanlığı altındaki Rus ordusu girdi. Gürcülerin ve Rusların birleşik ordusu, Osmanlı'nın elindeki Tsitshvati, Şoravani, Bağdati ve Kutaisi kalelerini art arda ele geçirdi. İmereti Krallığı Osmanlı egemenliği altından btamamen bağımsızlığı kesinleşti."

Bu anlatıma göre, I. Solomon çok aktif diplomatik çabaları harcayarak Osmanlı'yı ülkeden kovmaya başarmıştır. O, Osmanlı'ya karşı Gürcülerin birlikteliğinin sağlanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda I. Solomon, Rusya'nın desteklerinden de realist açısından yararlanmıştır. Bu yüzden I. Solomon çok akıllı, başarılı ve Gürcüler için önemli katkıda bulunmuştur. Burada Osmanlı sadece "İmereti'yi işgal eden ve Gürcistan'ın birliğini engelleyen düşman" olarak anlatmakta ve Osmanlı için "*barbar*", "*yıkıcı*", "*yağmacı*" ve "*gerici*" gibi olumsuz ifadeler açıkça kullanılmamaktadır.

Yeni ders kitabında, köle ticaretin arkasında Osmanlıların olduğu da açıkça anlatılmamakta ve sadece I. Solomon'un hayatı, onun reformun süreci ve Osmanlı'ya karşı mücadeleleri anlatılmaktadır (Anchabadze vd., 2008, 279-81). Genellikle, Osmanlı Türklerle ve Müslümanlarla ilgili olumsuz ifadeler bu bölümde açık bir şekilde görülmemekte ve Müslümanlar ile Türkler hakkında anlatım daha objektifleştiği söylenebilir.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı konusunda, her iki ders kitabı da savaşın ve Rusya'nın Gürcistan'a girmesinin süreçleri anlatmaktadır. Bir de genel olarak, bu iki kitapta Osmanlı Türkleri ve Müslümanları direkt olarak hakaret eden ya da aşağılayan ifadeler görülmemektedir (Anchabadze vd., 2008, 269-270; Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 282-84).

Genel olarak Gül Devrimi sonrası Türk-İslam imajı, Sovyet zamanına göre yumuşak olmuştur. Fakat 1783'daki Georgiyevsk Antlaşması'na kadar süreç üzerindeki değerlendirme değişmemiştir. Yeni ders kitabı bile bu süreci "Rus

Himayesindeki Kartli-Kaheti Krallığı" altında şöyle anlatmaktadır (Berdzenişvili ve Canaşia, 1997, 292; Anchabadze vd., 2008, 283):

> 1770'lı yılların sonundan1780'lı yılların başına kadar Kafkasya'nın doğu kısmında 3 devletin çıkarları karşı karşıya durmaktaydı: İran, Osmanlı ve Rusya İmparatorluğu'dur. Kartli-Kaheti Krallığı'nın lideri için mümkün ve uygun seçeneği sınırlıydı, Sadece Rusya mümkün seçenek olarak kaldı, çünkü Rusya Avrupa uygarlığına nispeten yakındı ve başka alternatif yoktu. 1782 yılında Rusya İmparatoru II. Ekaterina ve Kartli Kaheti Kralı Erekle arasında, Kartli-Kaheti'nin Rusya himayesine girmeyi kabul etmesi hakkında müzakere başladı. Petersburg Tbilisi'yi kendi himayesi altına çağırdı ve Gürcistan da onu talep etti.24 Haziran 1783 tarihinde Georgiyevsk kalesinde Rusya İmparatorluğu ve Kartli-Kaheti Krallığı arasında uluslararası antlaşma imzalandı. […]"

Her iki ders kitabı da, Gürcistan'ın güvenliği için II. Erekle'nin İran, Osmanlı İmparatorluğu veya Rusya ile işbirliği yapmak zorunda kaldığını ve onun Rusya ile işbirliği yapmaktan başka çare olmadığını anlatmaktadır. Bunun nedeni ise Hıristiyan ülkesi olup Avrupa medeniyetini benimseyen Rusya'nın din ve kültür açılarından Gürcistan'a daha yakın olmasıdır. Bu bağlamda, Rusya *dindaş*, *aydınlatılmış* ve *batıcı*yken İran ve Osmanlı İmparatorluğu *barbar*, *gerici*, *düşman* ve *doğucu*durlar. Bu yüzden Rusya, Gürcistan için Osmanlı İmparatorluğu ve İran'dan daha güvenilir.

13.9 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Gürcistan'ı önemli derecede etkilemiştir. Bu savaş, Ormanlı egemenliği altında kalan Balkanlar'daki Slavların Osmanlı'ya karşı isyanına Rusya'nın müdahalesiyle başlamıştır. Bu savaş Kafkasya ve Balkanlar cephelerinde gerçekleştirilmiş ve Osmanlı'nın yenilgisiyle sona ermiştir. Ayastefanos Antlaşması'nda Rusya; Kars, Ardahan, Iğdır, Artvin ve Acaristan gibi bölgeleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan almıştır. Berlin Antlaşması'nda Avrupa

ülkelerin baskısına rağmen Rusya İmparatorluğu Batum'u almıştır. Batum, diğer ülkelere açık olan uluslararası liman şehri olarak ilan edilmiştir. Acaristan, Rusya'nın egemenliği altına geçtikten sonra Gürcülerin hâkim olduğu Tiflis vilayetine bağlanmıştır (Yıldız, 2006, 24-5; Çiloğlu, 1997, 79-80). Bu süreçte Rusya işgali altında kalmaktan nefret ederek kendi isteğiyle ya da mecburen çok sayıda Müslüman Gürcüleri Acaristan'ı terk ederek Osmanlı toprağına göç etmiştir (Özel, 2007, 30-3; Özel, 2008, 32-36).

Yeni ders kitabı, 93 Harbi'nin getirdiği sonucunun "Gürcistan'ın ulusal birlikteliğinin tekrar sağlanması"na sebep olduğunu vurgulayarak, İlia Çavçavadze ve İakob Gogebaşvili'nin değerlendirmelerini de aktararak (Anchabadze vd., 2008, 316-7) bu savaşın sonucunu çok olumlu değerlendirmektedir. Savaşın Gürcistan'a etkisi hakkında yeni ders kitabı şöyle anlatmaktadır (Anchabadze vd., 2008, 317):

> Gürcü toplumu, Acaristan'ın Gürcü toprağına tekrar dâhil olmasını büyük sevinçle karşılamıştır. […] 19. yüzyıl boyunca parçalanmış Gürcü tarihi yöreleri birleştirildi ve ele geçirilen bölgelerin bir kısmı Gürcistan'a dâhil edildi. Dilin ve toprağın temelinde Gürcü milletinin yapısı ve kimliği sağlamlaştırma sürecine girmiştir.

93 Harbi sonrası Berlin Antlaşması sonucu olarak, Gürcistan'ın tarihi toprağı olan Acaristan, farklı dine mensup olan Osmanlı'nın egemenliğinden çıkarak kendi toprağına tekrar bağlanmış ve bu olay tekrar ulusal birlikteliğini getirmesi açısından çok önemlidir. Bu savaşın sonucu, modern Gürcistan'ın ulusal kimliği, ulusal kültürü ve ulusal sınırının temelini oluşturmuş ve ondan sonra Gürcistan, modern ulus-devletin inşası için önemli bir adım atmıştır. Bu anlatımda Osmanlı Türkleri ve Müslümanları direkt olarak hakaret eden ya da küçümseyen ifadeler bulunmamakta ve daha çok Acaristan'ı geri kazanmanın önemi ve sevinci vurgulanmaktadır.

Diğer yandan, yeni ders kitabı Müslüman Gürcülerin Acaristan'dan Osmanlı toprağına çok sayıda sürgünü ve

göçünden bahsetmemekte ve Türkiye'deki Gürcü toplumu göz ardı etmektedir. Gürcistan'daki Gürcülere, özellikle Hıristiyan Gürcülerine göre, Türkiye'deki Müslüman Gürcüleri, "anayurdu" Acaristan'ın Gürcistan'a tekrar dâhil edildiğinde "anavatanı" olan Gürcistan'ı ve Gürcü toplumunu terk ederek İslamiyet için Osmanlı toprağına gitmişlerdir. Bu yüzden Türkiye'deki Gürcüler, "anavatanı" Gürcistan ile bağlantıyı koparmış ve onların Gürcistan'daki Gürcülerle alakası yoktur. Bu bağlamda Türkiye'deki Müslüman Gürcüleri soydaş olarak saymak zordur, çünkü onlar anayurdu terk ederek, "soydaş"a yanaşmak yerine Osmanlı himayesine kaçmışlardır (Wakizaka; Elvin Emrahov ve Murat Kasap ile Kişisel Görüşme, Eylül 16, 2013).

Gül Devrimi'nden sonra Saakaşvili yönetimi, ulusal birlikteliğini güçlendirerek ulus-devlet olarak Gürcistan'ın yapısını geliştirmek için Türkiye'deki Gürcülerle ilişkileri güçlendirmeye yönelmiş ve onları Gürcistan'a entegre etmek için hukuki yapıyı ve kurumsal yapıyı geliştirmiştir (Gürcistan'da, Yurtdışında Yaşayan Gürcüler için Bakanlık Kuruldu, 2005; Gürcistan Diasporadan Sorumlu Devlet Bakanlığı, t.y., 27). Diğer yandan, yeni tarih ders kitabında bile Türkiye'deki gürcüleri kendi soydaşı olarak saymayıp "barbar, doğucu Osmanlı'nın yandaşları" olarak tanımlayan eğilim, Türkiye'deki Gürcüleri ihmal etmek şekilde halen kalmaktadır. Gürcistan hükümeti ve üst yapıları Türkiye'deki Müslüman Gürcülerini "soydaş" olarak tanımlayarak entegre etme girişiminde bulurken, tarih ders kitabında Türk-İslam imajında önemli derecede yumuşamalar görülüyorsa da Gürcü-Hıristiyan merkezciliğinin etkisinin tarih yazımında halen kaldığını bu ders kitabındaki anlatım göstermektedir.

13.10 Türkiye'deki Atatürk'ün Reformları

Yeni ders kitabı olan "Gürcistan ve Dünya Tarihi / Coğrafyası 8. sınıf", "Türkiye'deki Atatürk'ün Reformu" konusu için 3 sayfa ayırmaktadır. Bu bölüm; Atatürk'ün hayatı, Türkiye'deki Atatürk'ün reformu, başkentin İstanbul'dan Ankara'ya

değişmesi, ekonominin toparlanması ve kültürel alandaki tarzın reformundan söz etmektedir (Neidze vd., 2007, 362-4). Yeni ders kitabı Atatürk, Atatürk'ün reformu ve onun sürecini olumlu bir şekilde anlatılmakta ve Türklere karşı aşağılama ve hakaret bulunmamaktadır. Ayrıca 363. sayfasında Atatürk'ün yaptığı çeşitli reformlar sıralanmaktadır. 364. sayfasında ise yabancıların elindeki ekonomiyi kendi devlet eline tekrar geçirmeye çalıştığı yazılmaktadır (Neidze vd., 2007, 363-4). Yeni tarih ders kitabında Atatürk, "Fakir aileden olmasına rağmen olağanüstü yetenekle Başarlı olan", "akıllı", "vatanperver", "reformcu" ve "modernist" gibi imgesiyle olumlu tanımlanmaktadır.

Bu ders kitabının 364. sayfasında 2 şekil var: Biri siyah çarşaf giyip peçe takan Türk kadınlarının resmidir. Bu ders kitabı bu kıyafeti "geleneksel Türk kıyafeti" olarak nitelendirmektedir. Diğeri ise kadın olarak ilk defa Türkiye Başbakanı olan Tansu Çiller'in resmidir.

Bu karşılaştırma yoluyla, bu anlatım Selçuklu ve Osmanlı zamanlarından beri devam eden İslamiyet'e dayalı Türk kültürünün *gerici*, *doğucu* ve *barbar* olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki gelişmelerin ise *batıcı, ilerici* ve *aydınlanmış* olduğunu da vurgulamaktadır. Yeni ders kitabında Atatürk'ün reformu ve Türkiye Cumhuriyeti, cehaletten aydınlığa dönüşüm olarak olumlu değerlendirilmektedir.

Sonuç

Bireyleri ve toplumları geçmişe bağlayan anılar, ulus-devleti kurma sürecinde bireyleri vatandaşa dönüştürmekte önemli rol oynamaktadır. Bu süreçte, ortak duygu "biz" kavramına dönüşür ve farklar ise soyut ve yapay düşmanlığın unsuruna dönüşür. Bu duyguların oluşumunda, tarih ders kitapları mutlaka en önemli rolü oynamaktadır.

2003'teki Gül Devrimi'ne kadar, Gürcistan'da öğretilen tarihin genellikle Gürcü ulusal tarihine odaklandığı söylenebilir. Sovyet zamanında kullanılan ders kitabında, Gürcülerin inancı, kültürünün kuvveti ve sağlamlığı ve Gürcülerin yabancı işgalcilere karşı mücadelesinin tarihi öğretilmiştir. Yani, Sovyet zamanındaki Gürcü tarihi öğretimi, tarih öğretiminin etnik-merkezci yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Gerçekten de, Sovyet zamanında bile Gürcistan tarihi yazımı üzerinde Gürcü-Hıristiyan merkezciliği hâkim olmuş ve bu eğilim Sovyet zamanından sonra da devam etmiştir. Gürcistan'daki tarih yazımında Gürcü kimliği ile Hıristiyan kimliğinin birbirinden ayrılmaz olduğu sıkça vurgulanmıştır ve yabancılara karşı mücadelelerin aynı zamanda "farklı inanca sahip olan barbarlara karşı Hıristiyanlık inancını korumak için yapılan savaş" olduğu da tekrarlanmıştır. Bu bağlamda Müslümanların, özellikle Türklerin *Doğucu*, *yağmacı*, *barbar*, *yıkıcı* ve *Gürcü düşmanı* olarak tanımlandığı için, Gürcü toplumu içinde oldukça olumsuz Türk-İslam imajı oluşturulmuştur. Gürcü toplumu, Doğu Ortodox Kilisesi'ne mensup olmayanları aynı Gürcü olsa bile (Wakizaka, 2012, 55-6) "kültürel işgalci" olarak nitelendirerek dışlamaktadır. Bu yüzden Gürcistan'daki Müslüman azınlıkları, özellikle Türkler (Azeriler) hem Gürcü toplumu yapısından hem de Gürcistan siyasal hayatından dışlanmışlardır. 2003'teki Gül Devrimi'nden sonra, Gürcistan'ın ulusal birlikteliğini sağlamlaştırmak için Saakaşvili için önemli konular, Müslüman azınlıklarına Gürcüceyi yerleştirip onları Gürcü toplumuna entegre etmekten başka, Gürcülere onları "Gürcistan vatandaşı" olarak kabul ettirmektir.

Gerçekten de Saakaşvili'nin ulusal birlikteliğini güçlendirmeye yönelik politikası, yeni Gürcistan tarihi ders kitaplarının içeriklerine önemli derecede yansıtılmıştır. Türkleri ve Müslümanları *barbar*, *Doğucu*, *gerici* ve *yağmacı* olarak tanımlayan ve Türkiye'deki Müslüman Gürcülere önem vermeyen olumsuz betimler ve Gürcü-Hıristiyan merkezciliğinin etkisi halen yeni tarih ders kitabında kalmaktadır. Fakat Sovyet

zamanındaki tarih yazımıyla karşılaştığımızda, Gürcistan tarih ders kitaplarındaki Türkleri ve Müslümanları hakaret eden ya da aşağılayan ifadeler azalmış ve Türkler ve Müslümanlar üzerindeki anlatımlar genellikle daha yumuşak ve objektif olmuştur. 2013'te yapılan anket çalışmalarında da Gürcistan tarihi yazımında Osmanlı İmparatorluğu ve Türklere karşı halen olumsuz imaj kalırken bu olumsuz imajın daha yumuşamış ve objektifleştirilmiş olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyet'in imajı Osmanlı imajına göre tam ters imgelerle anlatılmakta ve genelde "modern", "aydın" ve "ilerici" bir devlet olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak, tarih öğretimi toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimlerden mutlaka etkilenir ve tarih yazımı, siyasal ortam ve rejimin dönüşümü ile kuvvetli bağlantısı vardır. Özellikle Gürcistan'da etnik kimliğe dayanmayan yeni ulusal kimliğinin oluşumu en önemli gündem olmakta ve bu eğilime göre tarih yazımındaki komşu ülkelerin imajı da değişmektedir. Sovyet zamanından sonra Gül Devrimi'ne kadar Türkler / Müslümanlar çok sık olumsuz ifadelerle anlatılırken Saakaşvili döneminde Türklere ve Müslümanlar hakkında olumsuz anlatımların azalması, bu eğilimi açıkça göstermektedir.

Gürcülerin olumsuz Türk / İslam imajına sahip olmasının nedenleri, Gürcü toplumu üzerinde Hıristiyanlık, özellikle Ortodoks kilisesinin oldukça önemli derecede hâkim olması ve Gürcülerin kendi kültürü, inancının başka milletlerinkinden üstün olduğuna inanmasıdır. Başka deyişle başka kültürler, milletler ve inançları kabul etmeyen Gürcü milliyetçiliği ve Gürcü şovenizminin bileşiği olan "Gürcü-Hıristiyan merkezciliği"dir. Gürcülerin en eski tarih yazımı olan "Kartlis Tskhovreba (Kartlilerin Hayatı)"da Gürcülerin eski inancı cehalet ve ahlaksızlığının sembolü olarak tanımlanırken, Hıristiyanlık ise aydınlık, ahlak, medeniyet ve düzenin sembolü olarak geçmektedir (Wakizaka, 2012, 48-49; Çipaşvili, 2010, 5-13). Yani bu durum, Gürcülerin kültürü, davranışları ve inancı ve bunun gibi şeylerin tamamının Hıristiyanlığa bağlı olup Hıristiyanlığı

tarafından üretilip geliştirdiğini ifade etmektedir. Bundan yola çıkınca, Hıristiyanlığını en erken benimseyen milletlerden biri olan Gürcüler, diğer milletlere göre daha aydınlanmış ve kültürlü millettir. "Kartlis Tskhovreba" kitabında Gürcülerin Müslümanlara karşı nasıl kendi dinini koruduğu da anlatılmaktadır (Gürcistan Tarihi: Eski Çağlardan 1212 yılına kadar, 2003). Eski zamandan beri devam eden bu tutum, Gürcüler içindeki şövenist bilinci ve Hıristiyanlığa bağlı dışlayıcı Gürcü milliyetçiliğinin temelini oluşturmaktadır. Gürcü milli hareketlerinin önderi olan İlia Çavçavadze de Gürcü milliyetçiliğini ve ulusal kimliğini Hıristiyanlığa dayanarak geliştirmiştir (Wakizaka; Elvin Emrahov ve Murat Kasap ile Kişisel Görüşme, Eylül 16, 2013).

Ayrıca Sovyet zamanındaki "ulusal tarihin belirlenmesi" ve "yerli halk merkezli sınıf sistem"in oluşturulması Gürcülerin bu tutumu daha da pekiştirmiştir. Bu çerçeve içinde sadece yerli halk olan Gürcülerin Gürcistan içindeki bütün haklara sahip olduğu vurgulanmıştır. Gürcistan'daki Türkler ve Ermeniler gibi azınlıklar, o zamanlarda eğitim ve akademik kurumlarda hâkim olan geleneksel entelektüeller tarafından "yabancı", "nankör konuklar" ve "Rusya, İran veya Osmanlı'nın yandaşı" olarak tanımlanmışlardır. Bu eğilim, Sovyet döneminin sonlarındaki milliyetçiliğin yükselmesine neden olmuş ve sonuçta Gürcü milliyetçisi olan Zviad Gamsahurdia iktidara geçmiştir.

1990'lı yıllarda Gürcistan'da devam eden iç kargaşa da devlet ve toplum üzerindeki dinin etkisini önemli derecede artırmıştır. Halk, karışık olan durumda manevi rahatlığı ve manevi pusulayı istemek amacıyla kiliseyi kendilerin bilincinin temel taşı olarak tanımlayarak kiliseye dayanmıştır (Wakizaka; Elvin Emrahov ve Murat Kasap ile Kişisel Görüşme, Eylül 16, 2013). Bu süreçte Gürcüler ve Gürcistan devleti üzerindeki Hıristiyanlığının etkisi pekiştirilmiş ve Sovyet zamanından sonra da kalan tarih yazımının etlisiyle birlikte Gürcü-Hıristiyan merkezciliği SSCB dağıldıktan sonra da sağlam şekilde kalmıştır. Böylece Gürcü toplumu içindeki olumsuz Osmanlı imajı da kalmıştır. Sonuç

olarak, Gürcistan'daki Gürcüler arasındaki olumsuz Türk-İslam imajı "Gürcü-Hıristiyan merkezciliği"nden kaynaklanmaktadır.

Fakat Gül Devrimi'nden sonra Gürcistan'ın ulus devlet olarak gelişmesi için Müslüman azınlıkları da Gürcü toplumuna entegre etmek gerekir ve Gürcü-Hıristiyan merkezli tarih yazımının da değişmesi lazımdır. Bu süreçte Osmanlı ile ilgili anlatım yumuşamıştır. Müslüman azınlıklarını daha hızlı şekilde entegre etmek için Türk-İslam imajının objektifleştirilmesi ve daha da iyileştirilmesi Gürcistan için söz konusudur. Türk-İslam imajının Gürcistan'da iyileştirilmesi için Gürcistan'da eskiden var olan İslamiyet ve Müslümanların daha gerçeğe uygun şekilde anlatılması ve olayları tek açıdan, tek boyuttan ve tek noktadan incelemek yerine başka çeşitli açılardan, noktalardan ve boyutlardan da incelemek gerekmektedir. Örneğin; Müslümanların her zaman halka kendi inancını zorlamadıklarını, Osmanlı'nın yerli insanlara belli bir seviyede özerkliği ve özgürlüğü tanıdığını ve Gürcistan'da Müslümanların ve Hıristiyan Gürcülerin barış ve uyum içinde birlikte yaşadığını (Kasap, 2010, 23-26) da ders kitabına eklemek önemlidir. Bunu uygulamak Gürcistan'da "barbar", "inancı zorlayan", "düşman", "gerici", "yıkıcı" ve "yağmacı" olarak tanımlanan Türk-İslam imajının daha da objektifleştirilmesi, yumuşaması ve iyileştirilmesine önemli derecede katkıda bulunabilir. Ayrıca olayları başka noktalarda odaklanarak, başka boyutlara da bakarak yorumlamak da Osmanlı ile ilgili olumsuz yazıların azalması ve objektifleştirilmesine yol açabilir.

Gerçekten de hem Gürcistan devleti hem de Türkiye'deki Gürcüler bu tür değişikliklerin yapılmasına yönelik girişimi başlatmıştır. Vatanseverlik ve "Gürcistanlı" ve "Gürcü" kimliğini pekiştirmekten başka, Osmanlı imajının objektifleştirilmesi ve iyileştirmesi, Gürcistan'ın azınlıkları entegre edip sivil ulus-devlet yapısını geliştirmesi için son derece önemli bir konu olmuştur. Bu çerçeve içinde yeni Gürcü tarihi yazımı, Gürcüler ve Osmanlı arasında meydana gelen olayları farklı açılardan ve farklı boyutlardan inceleyerek anlatmaya yönelerek hem

Gürcüler içindeki milli kimliği ve vatanseverliği güçlendirmeye hem de Osmanlı imajını objektifleştirmeye ve yumuşatmaya yönelmiştir. Bir tane olay bile ne kadar çeşitli açılardan ve boyutlardan incelenirse o kadar çok sayıda anlatımlar ve yorumlar çıkar. Yeni Gürcistan tarihi yazımı, Türklerin / Müslümanların Gürcülere karşı ne kadar acımasız davrandığını ve ne kadar Gürcülerin başına bela olduğunu vurgulamaktan daha ziyade, Gürcü kahramanlarının onlara karşı ne kadar cesur ve akıllı savaştığını ve savaşlarda ne kadar başarılı olabildiğini vurgulamaktadır. Bu taktikle hem Gürcülerin milli kimliği, gururu ve vatanperverliğini geliştirmeye çalışmaktadır; hem de Türkler / Müslümanlara karşı olumsuz ifadeleri azaltıp onların imajını daha yumuşatmaya ve objektifleşmeye çalışmaktadır. Mesela Selçuklular, Moğollar ve Osmanlı ile ilgili yazımlar, David Agmashenebeli, David Ulu, Navid Naryn ve I. Solomon gibi Gürcü kahramanlarının ve krallarının Selçuklulara ve Moğollara karşı mücadelede ne kadar başarılı olduğuna ağırlık vermektedir. Böylece yeni Gürcü tarih yazımı hem Gürcülerin kendi milletine gururu pekiştirmiş hem de Türk-İslam imajını yumuşatarak yurtiçindeki Müslüman azınlıklarına özen göstermeye çalışmıştır. Konstantinopol'ün Düşüşü hakkında ise yeni tarih yazımı bu olayın Gürcistan'a etkisinden daha çok bu olayın sürecine daha çok odaklanmaktadır. Bundan dolayı "Gürcü düşmanı", "Gürcüler için direkt bir tehdit" ve "Gürcülerin başına düşen bela" olarak Osmanlı imajı görülmemekte ve sonuçta Osmanlı imajı yumuşamıştır. Osmanlı hâkimiyeti sistemi hakkında da "Osmanlı'nın her zaman İslamiyet'i halka zorlamayıp onun yerine para ödeme yoluyla kendi inancını koruma imkânı sağladığı"nı ve "Osmanlı hâkimiyeti altındaki feodallere belli bir seviyede özerklik ve özgürlüğü tanıdığı"nı anlatarak Gürcü halklarına daha gerçeğe uygun, yumuşak ve objektif İslam ve Osmanlı algısını sağlamaya çalışmıştır.

Ayrıca Gül Devrimi'nden sonra yeni nesil Gürcü akademisyenler, olayları incelerken kendi milletini göreceleştirerek olayı değerlendirmeye başlamıştır. Yeni Gürcü akademisyenleri, Gürcistan'ın Rusya'ya ilhakını ve 93 Harbini

anlatırken de bu olayların Gürcüler için önemi ve olumlu sonuçlarını anlatmaktan başka bu olayların "kara boyutları"na da odaklanarak Gürcü-Hıristiyan merkezciliğinden vazgeçmeye çalışmaktadır. 93 Harbi söz konusu olduğunda onlar bu savaşın sonucu olan "tarihi Acaristan'ın geri verilmesi ve ulusun tekrar birleşmesi"nden başka "kendi soydaşı olan Gürcülerin sürgünü"ne de ağırlık vermeye başlamıştır. Gürcü tarihçi olan Bejan Horava ve Zaza Tsurtsumia, Türkiye'deki Gürcüler için çıkarılan "Pirosmani" dergisinin 6. sayısında, "Rus İşgali ve Abhazların Göçü" başlıklı makalede Gürcüler ve Abhazların 93 Harbi sonrası trajik kaderini paylaşan kardeş milleti olduğunu vurgulamıştır (Horava ve Tsurtsumia, 2008, 25-8). Bu makale 93 Harbi'nin Gürcüler için olumlu sonuçlardan başka Kafkas halkları için olumsuz sonuçları da getirdiğini anlatmaktadır. Ayrıca Gürcistan parlamentosu tarafından 2011'de "Çerkes Soykırımı" tanındı (Gürcistan Çerkes Soykırımını Tanıdı, 2011) ve akademik dünyası içinde Gürcistan'ın Çerkeslere ilgileri artmıştır (Papşu, 2012, 58-62). Bu eğilim, "Gürcülerin barbar Osmanlı'dan kaçmak için Rusya'yı kabul etmesi"nin sadece Gürcülerin Türk-İslam tehdidinden kurtarılmasından başka aynı Kafkasyalı olan Çerkeslerin sürgün ve "soykırımı"na da sebep olduğunu vurgulayan ve kendi kimliğini ve tarih yazımı yeniden düşünüp oluşturmaya yönelik adım olarak değerlendirilebilir (Wakizaka, 2012, 123). Böylece olayın "kara boyutları"na da odaklanarak kendi milletini göreceleştirmek, Gürcü toplumu içindeki Osmanlı imajının objektifleşmesine yol açabilir.

Türkiye'deki Gürcü toplulukları da Gürcistan'daki Osmanlı imajının iyileştirilmesi için bir girişim başlatmıştır. 2010 yılında Murat Kasap'ın yazarlığında Gürcistan Dostluk Derneği, "Osmanlı Gürcüleri" (Kasap, 2010) kitabını TİKA tarafından da desteklenerek yayınlamıştır. Bu kitap, Müslüman devletleri egemenliği altındaki Gürcistan'ın durumu ve Gürcistan'daki İslamiyet'in durumunu zengin arşivlere ve resimlere dayanarak anlatmıştır. Bu kitap, Müslüman devleti egemenliği altında Müslümanlar ve Hıristiyanların uyumlu ve barış içinde yaşadığını, "Hıristiyan Gürcülerin merkezi" olan Tiflis'in aynı

zamanda "Kafkasya'daki İslamiyet'in merkezi" olduğunu ve Hıristiyan gürcülerin kültürü içinde de İslamiyet'in etkisi olduğunu anlatmaktadır. Bu kitapla ilgili sergi aynı yılda Batum'da düzenlenmiş (Batum'da Osmanlı Gürcüleri Rüzgârı, 2010) ve bu kitap, Hıristiyan Gürcüler tarafından da olumlu değerlendirilmiştir (Wakizaka, Murat Kasap ile Kişisel Görüşme, Ocak 26, 2014). Ayrıca bu dernek, Mümin Yıldıztaş yazarlığında 2012 yılında "Osmanlı Arşiv Kayıtlarda Gürcistan ve Gürcüler" kitabını Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Dairesi Başkanlığı'nın desteğiyle yayınlamıştır. Böylece Gürcistan'daki Türk-İslam imajının objektifleştirilmesi ve iyileştirilmesi için Türkiyeli Gürcülerin sivil toplum kurumları, özellikle Gürcistan Dostluk Derneği çalışmalara devam etmektedir.

Ders kitaplarındaki Osmanlı imajının daha objektifleştirilmesine; Osmanlı'nın yapmış olduğu zulümlerinden daha çok kendi kahramanlarının savaşta ne kadar başarılı olduğunu vurgulamak gibi Osmanlı ve kendi milleti arasında meydana gelen olayı farklı açıdan, farklı boyutlarla bakmak ve farklı noktada odaklanmak önemli derecede katkıda bulunabilir. Ayrıca bir olayın "daha önce ihmal edilen başka boyutları"na da bakarak kendisini göreceleştirmek ve Gürcistan'da Müslümanların ve Hıristiyanların birlikte uyum ve barış içinde geçirdiğini ve Müslümanların her zaman İslamiyet'i zorlamadığını ders kitabına eklemek Osmanlı Türk imajının iyileştirilmesine yol açar. Bu anlamda Gürcistan'daki tarih yazımın değişimi, hem Osmanlı Türk imajının objektifleşmesini hem de vatanperverlik ve milli kimliği pekiştirmesini aynı zamanda gerçekleştirmek için ne tür değişiklikler yapmak gerektiğini gösteren bir örneği olarak tanımlanabilir. Bu tür çalışmalara Gürcistan devleti, Gürcü akademisyenleri ve Türkiye'deki Gürcülerin sivil toplum örgütleri devam etmekte ve onlarla işbirliğinin güçlendirilmesi, Osmanlı imajının iyileştirilmesi için tarih yazımındaki değişiklerin yapılması konusunda önem taşımaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME

Mehmet Hacısalihoğlu

Toplam 14 ülkenin tarih ders kitaplarının analiz edildiği bu projede her ülke için çıkarılacak sonuçlar ve öneriler ortak noktalar kadar farklılıklar da arz etmektedir. Bu nedenle her ülke için sonuç ve öneriler proje üyelerinin kendi kaleminden ayrı ayrı verilmiştir.

Sonuçların ülke ülke verilmesinden önce projeden çıkarabileceğimiz genel ve ortak sonuçları ve önerileri sıralamak ülkelerin ayrı ayrı sonuçlarını değerlendirmek bakımından yararlı olacaktır. Bu amaçla yaptığımız genel tespit şudur:

Türkiye Cumhuriyeti ve özellikle Atatürk imajı incelenen ülkelerin büyük çoğunluğunda olumludur. Buna karşılık tarih ders kitaplarında verilen Osmanlı imajı incelenen bütün ülkelerde Azerbaycan hariç olumsuzdur. Fakat bu olumsuzluğun dereceleri ülkelere göre değişmektedir. Yunanistan ve Kıbrıs (Rum Kesimi) tarih ders kitaplarındaki Osmanlı imajı 1990 öncesinde olduğu gibi günümüzde de çok olumsuzdur ve ciddi bir iyileşme geçirmemiştir. İncelediğimiz ülkelerin ikisi hariç tamamı 1990'a kadar sosyalist rejimlerle yönetilmekte idi ve bu tarihe kadarki Osmanlı imajı bu ülkelerin tamamında çok olumsuzdu. 1990'dan sonra başlayan dönemde ders kitaplarında önemli değişiklikler olmuş ve bundan Osmanlı'nın anlatımı da etkilenmiştir. Günümüze gelene kadar da bu değişim ülkelere göre farklı oranlarda ve şekillerde gerçekleşmiştir.

Kafkaslardan başlayacak olursak Türkiye ile iyi ilişkiler kurmada henüz önemli bir mesafe kat edememiş Ermenistan tarih ders kitaplarındaki Osmanlı imajı Yunanistan'da olduğu gibi çok olumsuzdur ve iyileştirme yönünde herhangi bir adım atılmamıştır. Özellikle 1915 olayları ve "soykırım" tezi bu

kitaplarda kuvvetli bir faktör olarak yer almaktadır. Yapılan anketler de ders kitaplarındaki bu olumsuz imajın yaygın etkisini teyit etmektedir. Bu şartlar altında Ermenistan tarih ders kitaplarında bir iyileşmenin gerçekleşmesini beklemek hayalcilik olur. Diğer ülkelerdeki değişimleri açıklarken görüleceği gibi; ders kitaplarındaki bir iyileşme ancak Türkiye ile siyasi ilişkilerin iyileşmesiyle mümkün hale gelebilecektir.

Buna karşılık Gürcistan tarih ders kitaplarında 2004'teki hükümet değişikliğinden sonra önemli iyileştirmelerin yapıldığı görülmektedir. Oysa Sosyalist dönemde Gürcistan tarih ders kitaplarındaki Osmanlı algısı da aynı derecede olumsuzdu. Gürcistan'da yine olumsuz bir Osmanlı imgesi mevcut olmakla birlikte bazı aşırı olumsuz ve hakaretvari kavramlar çıkarılmıştır. Bu dönüşümü Gürcistan'ın dış siyasette Rusya'dan uzaklaşarak Batı'ya ve Türkiye'ye yaklaşmasıyla açıklamak mümkündür. Türkiye'nin Gürcistan'la iyi ilişkilerini sürdürerek tarih ders kitapları ve Osmanlı'nın anlatımı konusuna eğilmesi ve bu eğilimin desteklenmesi yararlı olacaktır.

Bir diğer Kafkas ülkesi Azerbaycan'da da SSCB döneminde çok olumsuz bir Osmanlı anlatımı söz konusuyken bu ülke ile Türkiye arasında kurulan "dost ve kardeş ülke" söylemi çerçevesindeki iyi ilişkiler tarih ders kitaplarındaki Osmanlı anlatımı konusundaki meyvelerini vermiştir. Azerbaycan'daki tarih ders kitaplarında Osmanlı "Oğuz Türkleri"nin kurduğu devletlerden biri olarak bir çeşit etnik akrabalık bağı kurulmaktadır. Bu şekilde mutlak olumsuz ve ötekileştirilmiş bir Osmanlı tasvir edilmemektedir. Fakat Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safeviler Azerbaycan devletleri olarak görüldüğünden Osmanlı devletinin bu devletlerle savaşlarında daha ziyade Osmanlı'ya karşı bir konum alınmaktadır. Buna rağmen Azerbaycan ders kitaplarında Türkiye ile bir ortak tarih yazımı arayışı olduğunu söylemek mümkündür. Buna rağmen Azerbaycan tarih ders kitaplarında SSCB dönemi tarih yazımının izleri özellikle Osmanlı devletinin son dönemleri anlatılırken olumsuz imgeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rusya tarih ders kitaplarındaki Osmanlı imajı da SSCB dönemindeki gibi olumsuzdur ve bu konuda önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Her ne kadar 1990'dan sonra başlayan liberalleşme döneminde sosyalist dönem tarih anlatımında radikal değişiklikler olmuşsa da bunlar Osmanlı Devleti'nin anlatımına fazlaca yansımamış, fakat özellikle Putin döneminde SSCB tarzı tarih anlatımına ve klişelerine büyük ölçüde geri dönülmüştür. Önceden olduğu gibi şimdi de yalnız ve düşmanlarla çevrili ve Ortodoksların hamisi bir Rusya ve Avrupalı düşmanların Rusya'ya karşı kullandığı bir "maşa" olan, "boyunduruğu altındaki Hıristiyanları ezen" bir Osmanlı imgesi hâkimdir. Son yıllarda gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler bağlamında Türkiye'nin Rusya'daki ders kitaplarını iyileştirme konusunda girişimlerde bulunması bu konuda olumlu gelişmeler sağlayabilir.

1990'a kadar sosyalist rejimlerle yönetilmiş Balkan devletlerine gelince, bu ülkelerin tamamında ders kitaplarında çok büyük ve önemli değişimler olmuştur. Yugoslavya'nın dağılması sürecinde Türkiye ile menfaatleri en çok çakışan devlet olan Sırbistan'da bile bu değişiklikler yaşanmıştır. Günümüzde gerek Bulgaristan gerekse Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Makedonya, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Kosova'da 1990 öncesine oranla çok daha olumlu bir Osmanlı tarih anlatımı mevcuttur. Bu değişimin ana kaynağı hiç şüphesiz bu ülkelerin dâhil olduğu veya dâhil olmak istediği AB sürecidir. Ders kitaplarının genelinde komşu ülkelerle tarihsel düşmanlıkları azaltmak amacı güden iyileştirmeler olmuştur. Bu bağlamda her ne kadar öncelik Osmanlı'nın anlatımına verilmese de Osmanlı imajı da bu iyileştirmeden etkilenmiştir. Fakat bütün bu iyileştirmelere rağmen Osmanlı imajı bu ülkelerin çoğunda çok olumsuz olmaya devam etmektedir. Nitekim ders kitaplarında görünürde yapılan iyileştirmeler kullanılan bazı kavramların değiştirilmesi, nötrleştirilmesi şeklindedir (örneğin: Türk boyunduruğu yerine Osmanlı egemenliği gibi) veya ders kitaplarında daha önce verilen ve gaddarlıkları gösteren görseller yerine çok daha güzel fotoğraflar veya başka görseller

kullanılmaktadır. Eğer ders kitaplarındaki metinleri okumadan yalnızca bu görsellere bakılsaydı, oldukça olumlu bir Osmanlı imajı ortaya çıkabilirdi. Fakat ve maalesef ders kitabı metinlerinde satır aralarında ve daha örtük olarak eski klişeler verilmektedir. Örneğin devşirme anlatılırken Nobel ödülü almış ve dünya çapında tanınmış prestijli edebiyatçı Ivo Andriç'in romanı Drina Köprüsü'nden bir pasaj okuma metni olarak verilmektedir. Oysa tam da bu roman "kazığa oturtma", "kan vergisi" gibi klişelerin Balkanlar'da yayılmasına hizmet etmiş bir eserdir. Ders kitaplarında daha da "kurnazca" bir yöntemle örneğin Osmanlı'da bizzat padişah tarafından kaleme alınmış bir fermandan bir pasaj alıntılanarak sözde ders kitaplarında objektifliğe ne kadar büyük özen gösterildiği imajı verilmek istenirken; bizzat Sultan'ın kaleminden Osmanlı'da yaşayan Hıristiyanların ne kadar büyük bir zulüm altında yaşadığı imajı verilmektedir. Çünkü alıntılanan bu ferman Osmanlı'daki reayanın içinde bulunduğu kötü duruma işaret eden bir içeriğe sahiptir. Anlaşılan o ki adı geçen Balkan ülkelerinde AB sürecinde yapılan bu iyileştirmelerde Osmanlı'nın "tarihsel öteki" olarak konumunun değiştirilmesi amaçlanmamakta, fakat AB beklentilerine de uyulduğu izlenimi verilmeye çalışılmaktadır. Burada sıralanan bu özellikler Bulgar, Makedon, Sırp, Karadağ tarih ders kitaplarında görülmektedir.

Türkiye ile yakın siyasi ilişkileri bulunan ve Müslüman nüfus çoğunluğuna sahip olmaları ve Osmanlı döneminde oynadıkları roller nedeniyle daha olumlu bir Osmanlı imajına sahip olması beklenen Arnavutluk ve Kosova tarih ders kitaplarına gelince; bu iki ülke tarih ders kitapları günümüz itibarıyla yukarıda sıralanan ülkelerin tarih ders kitaplarından daha iyi bir Osmanlı imajına sahip değildir. Hatta Sosyalist dönem Osmanlı imajı bu ülkelerde daha net bir şekilde korunmuştur. Öyle ki bu ülke ders kitaplarındaki klişeler Sırp ve Bulgar tarih ders kitaplarına göre daha doğrudan ve daha açık bir şekilde verilmiştir. Örneğin İskender Bey'in Katolik olması ve Osmanlı ve İslam düşmanlığı o kadar vurgulanmaktadır ki Arnavutların İslam'a zorla sokulduğu klişesiyle birlikte ders kitaplarında bir çeşit Katolikliğe özendirme

yapıldığını söylemek mümkündür. Her ne kadar bu ülkelerin Avrupa ile iyi ilişkiler kurmak ve günümüz Balkanlarında varlıklarını korumak için Ortodoks komşularına karşı Katolik/Protestan Avrupa'nın desteğini almak veya sempatisini kazanmak gibi bir güdüyle hareket ettikleri ve bunun da bir dereceye kadar anlaşılabilir olabileceği düşünülebilse de uzun vadede bu tutum sorunludur. Bu anlamda Enver Hoca dönemi İslam ve Osmanlı karşıtı tarih anlatımı devam etmektedir. Türkiye'nin bu ülkelerle çok iyi siyasi ve ekonomik ilişkileri ders kitaplarında da bir revizyonu teşvik edebilir. Bu yalnızca tarihçilerin yapabileceği bir görev olarak görülmemelidir. Zaten gerek Arnavutluk'ta gerekse genel Osmanlı tarih yazımında Arnavutların Osmanlı'daki konumunu çok iyi şekilde ortaya koyan tarihçiler ve eserler mevcuttur. Bunlar sayesinde böyle bir revizyon siyasal irade bunu desteklerse nispeten kolay bir şekilde gerçekleşebilir.

Bütün bu ülkelerdeki tarih ders kitaplarının ve Osmanlı anlatımının iyileştirilmesi için ön şart siyasal irade ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesi görülmektedir. Bununla birlikte sırf iyi siyasi ilişkiler tek başına yeterli olamaz. Bunun için ders kitaplarının sistematik bir şekilde ve satır satır analizi ve analizin yıllık periyotlarla yapılması gerekmektedir. Burada hazırladığımız bu proje yalnızca bir dönemle sınırlıdır ve bu ihtiyacı bütünüyle karşılayamayacaktır. Bu proje raporu bu soruna ancak bir giriş olarak kabul edilebilir. Bunun için atılması gereken en önemli adım Türkiye'de çok acil olarak ve Türkiye'nin menfaatlerinin de emrettiği gibi bir "TARİH DERS KİTAPLARINI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ" gibi bir kurumun kurulması, bu kurumda her ülke için uzmanların istihdam edilmesi, projeler üretilmesi veya desteklenmesi ve bu kurumun Türk Dışişlerine danışmanlık hizmeti de vererek dış siyasette ihtiyaç duyulacak bilgiyi sağlaması olacaktır. Bunun için önümüzde çok iyi çalışan Georg Eckert Uluslararası Tarih Ders Kitapları Araştırma Enstitüsü gibi bir örnek mevcuttur. Bu kurumdan örnek alınarak benzer ve belki daha iyi örgütlenmiş bir kurum Türkiye'de de kurulabilir. Ayrıca böyle bir kuruma

Almanya'dan çok Türkiye'nin ihtiyacı olduğunu gönül rahatlığıyla söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Açıkkaya, S. 2010. *Azerbaycan'ın Bağımsızlık Döneminde Ortaöğretim Ders Kitaplarındaki Tarih Anlayışı*. İstanbul: Çantay.

Adanır, F. 1979. *Die Makedonische Frage, Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*, Wiesbaden: Steiner.

Adanır, F. 1991. "Wandlungen des deutschen Türkeibildes in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts", *Zeitschrift für Türkeistudien*, Jahrgang 4, Heft 2, 195-211.

Adhami, S. 2001. *Muzeologjia Shqiptare*. Tiranë: Gervis.

Agibalova, E. V. ve G. M. Donskoj, 2011. *İstorija Srednih Vekov***,** Moskva: Prosveščenija, 6. Klass.

Agičić, D. – Anušić, N. – Bagarić, P. 2009a. *Povijest* 3: *udžbenik za treći razred gimnazije*, Zagreb: Profil.

Agičić, D. – Koren, S. - Najbar-Agičić, M. 2009b. *Povijest* 7: *udžbenik za sedmi razred osnovne škole*, Zagreb: Profil.

Akgün, S. "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", s.1-12, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/791/10147.pdf Son Erişim Tarihi: 22.01.2012.

Akhadov, E. 2008. "Türkiye'de ortaöğretim 9. 10. ve 11. sınıflarda okutulan tarih dersleri ile Azerbaycan'da 9. 10. ve 11. sınıflarda okutulan tarih derslerinin muhteva yönünden karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akmadža, M. – Jareb, M. – Radelić, Z. 2009. *Povijest* 4: *udžbenik za četvrti razred gimnazije*, Mostar: Alfa.

Akmadža, M., Jareb, M., Radelić, Z. 2009, *Povijest* 4: *udžbenik za 4. Rrazred gimnazije*, Zagreb, Alfa.

Akman, Ş. T. 2011. "Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, No 1, 80–109.

Aksoy, N. 2004. *Rönesans İngiltere'sinde Türkler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aktaş, Ö. 2006. "Cumhuriyet devri tarih ders kitaplarında Rusya imgesi". Kafkas Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Anabilim Dalı.

Albetini, M. 1969. "L'Idée de Nation", in *Annales de la philosophie politique* 8: L'idée de nation, Paris: PUF

Alexiou, M. 2002. *After Antiquity: Greek Language, Myth, and Metaphor*. New York: Cornell University Press. http://books.google.com.tr/books [22.09.2010].

Alibašic, A. 2007. "Images of the Ottomans in History Textbooks in Bosnia and Herzegovina", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, 103-137.

Alkan, N. 2006. *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamit ve Osmanlı İmajı*. İstanbul: Selis Kitapları.

Alpargu, M. ve İskefiyeli, Z. 2013. "Sırp Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı", *Türk Tarihinde Balkanlar - Balkans in the Turkish History*. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1411-1432.

Altan, O. Ö. 2006. "Turkey: Sanctifying a Secular State". *Teaching Islam: Textbooks and Religion in the Middle East*. Der. Eleanor Abdella Doumato ve Gregory Starrett. Boulder, Co.: Lynne Rienner.

Altbach, P.G. 1991. "Textbooks: The International Dimension". *The Politics of the Textbook*. Editör: Apple, M. ve Christian-Smith, L. New York: Routledge, 242–258.

Alter, P. 1994. *Nationalism*, Edward Arnold, (2nd edition)

Anchabadze, G., Gamqvelidze G., Kiknadze, Z., Surguladze, M. ve Shvelidze, D. 2008. *Sakartvelos Istoria IX Klasi.* [Gürcistan Tarihi 9. sınıf] Tbilisi: Logos Presi.

Andrijašević, Ž. M. vd. 2010. *Istorija* 8, Podgorica: Zavod za Udžbenike i Nastavna Sredstva.

Angelov, P., Georgieva, Ts., Radeva, M. 2006. *İstoriya i Tsivilizatsiya za 5. Klas*, Sofya: Prozorets.

Apple, M. 1993. *Official Knowledge: Democratic Education in a Conservative Age*, London: Routledge.

Apple, M. ve Christian-Smith, L. 1991. *The Politics of the Textbook*. New York: Routledge.

Apple, M. ve Christian-Smith, L. 1991. *The Politics of the Textbook*. New York: Routledge.

Apple, M. W 2001. *Educating the "Right" Way: Markets, Standards, God, and Inequality*. New York: RoutledgeFalmer.

Apple, M. W. 1986. *Teachers and Texts*. New York: Routledge.

Apple, M. W. 1993. *Official Knowledge*. New York: Routledge.

Apple, M. W. 2004. *Ideology and Curriculum*. New York, RoutledgeFalmer.

Araz, Y. 2008. "Klasik dönem Osmanlı toplumunda Müslim-Gayrimüslim ilişkileri bağlamında lise tarih ders kitaplarında 'öteki' sorunu". Dokuz Eylül Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı / Tarih Eğitimi Bilim Dalı.

"Armenian Education", (12.09.2010), http://armenia-dimord.blogspot.com/ Son Erişim Tarihi: 28.05.2013.

"Armenian Education", http://armenia-dimord.blogspot.com/ Son Erişim Tarihi: 25.12.2011.

Armstrong, J. A. 1982. Nations before Nationalism, Chapel Hill: The University of North Carolina Press

Arnove, R. F. 1995. "Education as Contested Terrain in Nicaragua". Comparative Education Review 39 (1), 28-53.

Arslanoğlu, İ. "Türk Değerleri Üzerine Bir Değerlendirme", http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/turkdegerleriuzerine.pdf Son Erişim Tarihi: 30.03.2012.

Arslanoğlu, İ. 2001. "Kültür ve Medeniyet Kavramları", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 243-255.

Aslan, E. 2008. "Devrim Tarihi Ders Kitapları". *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu.* ed. Salih Öz baran. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 295-311.

Aslıtürk, B. 2000. Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa. İstanbul: Kaknüs.

Attar, A. 2007. "Ermeni Kimliği'nin Anatomisi", Akademik İncelemeler, Cilt 2, No 1, 291-308.

Auernheimer, G. 1999. "Zum Bild der Türkei in Griechenland und seinen historischen Voraussetzungen", Südosteuropa, Jhg. 48, Heft 5/6, s. 336-358.

Auernheimer, G. 1999. "Zum Bild der Türkei in Griechenland und Seinen Historischen Voraussetzungen". *Südost-Europa.* Münih: Zeitschrift für Gegenwartsforschung, 336-358.

Avcı, S. 2009. Türkiye ve Balkan Savaşlarına katılan Balkan ülkelerinin tarih ders kitaplarında Balkan Savaşları. Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / Tarih Bölümü / Tarih Öğretmenliği Anabilim Dalı / Tarih Eğitimi Bilim Dalı.

Ayanoğlu, B. 2011. Türk-Yunan tarih ders kitaplarında karşılaştırmalı öteki. Yıldız Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı / Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı.

Aydın, İ. 2001. Osmanlı'dan Günümüze Tarih Ders Kitapları (1. Basım). Ankara: Eğt. Sen. Yay.

Aydın, M. 1992. *Şarki Rumeli Vilayeti*, Ankara: TTK.

Aydın, M. 2006. "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), No. 19, 79-122.

Aytaç, G. 2003, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. İstanbul: Say Yayınları.

Aytaş, G., Yılmaz, H. (yay. haz.) 2001. Arnavutluk Devlet Arşivindeki Osmanlı Yazmaları Kataloğu. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları (Türk Hava Kurumu Basımevi).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Kurikulum Portalı. 2013a. kurikulum.az. http://kurikulum.az/images/TedrisPlan/azerb_dili.pdf, Son erişim tarihi: 19.05.2014.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Kurikulum Portalı. 2013b. kurikulum.az. http://kurikulum.az/images/TedrisPlan/6.pdf, Son erişim tarihi: 19.05.2014.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. 2006. Umum Tahsil Sisteminde Derslik Siyaseti. http://edu.gov.az/view.php?lang=azvemenu=162veid=537, Son erişim tarihi: 19.05.2014.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. 2011. Ümumtəhsil məktəbləri üçün çap olunacaq dərslik ve dərslik komplektlərinin təsdiqi barədə Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin əmri. http://www.edu.gov.az/upload/file/derslik-siyaseti/emr-21_01_11-no119.pdf, Son erişim tarihi: 19.05.2014.

Bajraktari, J. ve Bicaj, İ. 2006. Historia 11:Gjimnazi Pergjitshem Botim i Dyte. Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Bajramović, A. 2010, Historija 7: udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole, Tuzla / Zenica: Nam Tuzla / Vrijeme Zenica

"Bakan Dinçer ve Türkiye'ye Tepkiler Büyüyor", KosovaPort. http://kosovaport.com/21082011t11496/ *Son ErişimTarihi: 12.11.2011.*

Bal, H. 2012. "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Cilt 5, 25-51.

Balcı, A. 2006. "Roland Robertson, Küreselleşme ve Kültür", Bilgi Dergisi, 25-36.

Balci, B., ve Motika, R. 2007. Islam in Post-Soviet Georgia. *Central Asian Survey,* 26, 335-353.

Baranović, 2001. "History Textbooks in Post-war Bosnia and Herzegovina", Intercultural Eucation, 12:1, 2001, 13-26.

Barbarosoğlu, N. (ed.) 2003. Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşıma Doğru, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Barkhudaryan vd., 2007: Բարխուդարյան, Վլ., Հարությունյան, Բ., Սարգսյան, Գ., Ավետիսյան, Հ., Մովսիսյան, Ա., Հովհաննիսյան,Պ. 2007. Հայոց Պատմություն: Հանրակրթական Դպրոցի 6- րդ Դասարանի Դասագիրք, Արմենիա: Մակմիլան, (Vl. Barkhudaryan, B. Harut'yunyan, G. Sargsyan, H. Avetisyan, A. Movsisyan, P. Hovhannisyan. 2007. Hayots Patmut'yun: Hanrakrt'akan Dprotsi 6-rd Dasarani Dasagirk'. Armenia: Makmilan, - Barkhudaryan,Vl., Harut'yunyan, B., Sargsyan, G., Avetisyan, H., Movsisyan, A., Hovhannisyan, P. 2007. Ermeni Tarihi: Ortaöğretim 6. sınıf Ders Kitabı. Ermenistan: Makmilan Yayınevi.)

Barkhudaryan vd., 2008: Բարխուդարյան, վ., Հակոբյան, Ա., Հարությունյան, Հ., Ղազախեցյան, Վ., Հովսեփյան, Յու., Մինասյան, Է., Մելքոնյան, Է. 2008. Հայոց Պատմությունը: Դասագիրք Հանրակրթական Դպրոցի 9- րդ Դասար. Արմենիա:

Սակմիլան, (Barkhudaryan, V., Hakobyan, A., Harut'yunyan, H., Ğazakhetsyan, V., Hovsep'yan, Yu., Minasyan, E., Melk'onyan, E. 2008. Hayots Patmutyunı: Dasagirk' Hanrakrt'akan Dprotsi 9-rd Dasar, Armenia: Makmilan, - Barkhudaryan, V., Hakobyan, A., Harut'yunyan, H., Ğazakhetsyan, V., Hovsep'yan, Yu., Minasyan, E., Melk'onyan, E. 2008. Ermeni Tarihi: Ortaöğretim 9. sınıf Ders Kitabı. Ermenistan: Makmilan Yayınevi.)

Barkhudaryan ve Harutyunyan, 2000: Բարխուդարյան, Վ., Հարությունյան Բ. և ուրիշն. 2000. Հայոց Պատմություն: Հանրակրթական Դպրոցի 5-րդ Դասարանի Դասագիրք, Երեվան: Լույս Հրատարակչություն, (Barkhudaryan, V. Harut'yunyan B. yev uricn, *Hayots Patmut'yun*, *Hanrakrt'akan Dprotsi 5-rd Dasarani Dasagirk'*, Yerevan, Luys Hratarakç'ut'yun, 2000 – Barkhudaryan,V., Harutyunyan B. (vd.), 2000. Ermeni Tarihi: Ortaöğretim 5. sınıf Ders Kitabı. Erivan: Luys [Işık] Yayınevi).

Barsoumian, H. 2004. "The Eastern Question and the Tanzimat Era". The Armenian People From Ancient to Modern Times, Volume II. (Der.) R. G. Hovannisian, New York: Palgrave Macmillan.

Barthold, V. V. 2004. Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm. İstanbul: Küre Yayıncılık.

Bataković, D. T. 2010. Istorija 7, Belgrad: Zavod za Udžbenike.

Batulović, A. 2006. "Nationalism in the Classroom: Narratives of the War in Bosnia-Herzegovina (1992-1995) in the History Textbooks of the Republic of Sırpska" Studies in Ethnicity and Nationalism, 6:3, 51-72.

Batum'da Osmanlı Gürcüleri Rüzgârı. *Gürcistan Dostluk Derneği*. Retrieved June 10, 2010, from http://www.gdd.org.tr/haberdetay.asp?id=426

Bayraktar, U. 2011. " Mythifying te Albanians: A Historical Discussion on Vasa Efendi's "Albania and the Albanians" ", Balkanologie, vol.XIII, (no:1-2).

Bečanević, B. vd. 2011. Istorija 7, Belgrad: Klett.

Bekavac, S. – Bradvica, M. – Rozić, M. 2009a. Povijest 5: udžbenik za peti razred osnovne škole, Mostar: Alfa.

Bekavac, S. – Jareb, M. – Rozić, M. 2009c. Povijest 8: udžbenik za osmi razred srednjih skola, Mostar: Alfa.

Bekavac, S. – Kljajić, S. – Rozić, M. 2009b. Povijest 7: udžbenik za sedmi razred srednjih skola, Mostar: Alfa.

Bekavac, S. – Skenderović, R. 2009. Povijest 3: udžbenik za treći razred gimnazije, Mostar: Alfa.

Bekavac, S., Jareb, M., Rozić, M. 2008, Povijest 8 – 1. izdanje, Mostar: Alfa Mostar.

Bekavac, S., Kljajić, S., Rozić, M. 2010, Povijest 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole, Mostar: Alfa Mostar.

Bekavac, S., Skenderović, R. 2010, Povijest 3: udžbenik za 3. razred gimnazije, Zagreb, Alfa.

Beller, M. 2007. "Cliché". *Imagology The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. ed. Manfred Beller, Joep Leerssen. Amsterdam: Rodopi, 297-298.

Beller, M. 2007. "Foreword". *Imagology The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. ed. Manfred Beller, Joep Leerssen Amsterdam: Rodopi, xiii-xvi.

Beller, M. 2007. "Perception, Image, Imagology", Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey. Derleyenler: Beller M. ve Leerssen J. Amsterdam: Rodopi Publications.

Beller, M. 2007. "Perception, Image, Imagology". Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey. (Der.) M. Beller ve J. Leerssen. Amsterdam: Rodopi Publications,

Beller, M. 2007. "Perception, image, imagology". *Imagology The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters.* ed. Manfred Beller, Joep Leerssen. Amsterdam: Rodopi, 3-17.

Beqiri, S. 1985. "Arkivi Qendror i PPSH (AQP)", Buda et al., 41.

Berdzenişvili, N., Canaşia, S. 1997. Gürcistan Tarihi**.** çev. Hayri Hayrioğlu. İstanbul: Sorun Yayınları.

Berghahn, V. R. ve Schissler, H. (der.) 1987. Perceptions of History: International Textbook Research on Britain, Germany, and the United States. New York: Berg.

Berktay, A. Ve Tuncer, H. C. (ed.). 1998. *Tarih Eğitimi ve Tarihte"Öteki" Sorunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Berktay, H. ve Murgescu, B. 2009. *The Ottoman Empire. Teaching Modern South East European History. Alternative Educational Materials*, Thessaloniki: CDRSEE.

Bezati, K. 1978. Në Muzeun e Vëllezërve Frashëri, Permet.

Bezati, K. 1985. "Shtëpia-muze e Vëllezërit Frashëri", Buda et al., 1065.

Bicaj, İ. ve Ahmeti, İ. 2006. Historia 10:Gjimnazi Shoqeror Botim e Dyte. Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Bicaj, İ. ve Ahmeti, İ. 2006. Historia 12:Gjimnazi Shoqeror Botim e Dyte. Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Bicaj, İ. ve Demaj, F. 2006. Historia 13: Gjimnazi Pergjitshem Botim e Dyte. Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Bicaj, İ. ve Salihu, A. 2009. Historia 7: Botim i Peste. Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Bihiku, K. 1985. "Instiuti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë", Buda et al., 418.

Bilgin, N. 2003. Sosyal Psikoloji Sözlüğü. İstanbul: Baglam Yayıncılık.

Bilgin, N. 2008. "Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih". *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu.* ed. Salih Özbaran. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 107-123.

Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. 2006. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Biljali, Ş. 2007. "Makedonya Eğitim Kurumlarında Okutulan Tarih Kitaplarında Osmanlı İmajı", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilmez, B. 2001a. "Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı", Toplumsal Tarih, No 92 (Ağustos).

Bilmez, B. 2001b. "Amerikan Karikatürlerinde Kurtuluş Savaşı", in: Toplumsal Tarih, No 96 (Aralık).

Bilmez, B. 2002. "Tarihyazımında Kaynak Olarak Seyahatname: Evliya Çelebi'de Arnavut Bektaşileri", Toplumsal Tarih, No 97 (Ocak).

Bilmez, B. 2002a. "The Place of the Eastern Question and the Turkish Independence War in the American Press (1918-1923)", Turkish Yearbook of International Relations, No XXXI 2000/2 (Special Issue on Turkish-American Relations), 51-74.

Bilmez, B. 2003a. "Mythologization of an Ottoman Intellectual in the Modern Turkish and Socialist Albanian Historiographies based on 'selective perception': Sami Frashëri or Şemseddin Sami Bey?", Balkanologie, Vol. VII, No 2 (Aralık), Paris, 19-46. [Arnavutça çevirisi: Bilmez, Bülent 2003b: "Sami Frashëri apo Shemseddin Sami?", (çev: Artan Puto), Përpjekja, Vol. IX, No 18 (vjeshtë-dimër), 118-145]

Bilmez, B. 2003c. "Arnavut ve Türk Tarih yazımında Şemsedin Sami: Arnavut Milliyetçisi mi, yoksa Türk Milliyetçisi mi?", Toplumsal Tarih, , No 114 (Haziran), 54-57.

Bilmez, B. 2006a. "Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basınında Şemseddin Sami Frashëri İmajı", Balkanlarda İslam Medeniyeti, II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul: IRCICA, 71-125.

Bilmez, B. 2006b. "Şemsettin Sami ve 'Sakıncalı' bir Kitapla ilgili Tartışmalarda Milliyetçi Retorik", Müteferrika, 29 (2006/1), 45-87.

Bilmez, B. 2008. "Arnavutluk Tarihyazımında 1908 Devrimi ve II. Meşrutiyet: Bir Hayal Kırıklığı ve Nankörlük Hikayesi", Tarih Vakfı tarafından 19-21 Eylül 2008 tarihlerinde İzmir'de düzenlenen "100 yılında 1908" konulu konferansa sunulan tebliğ.

Bilmez, B. 2009. "Arnavutluk'ta Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Tarihyazımında Modern Osmanlı", Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Sayı 9 (Güz), 2009,157-213.

Bilmez, B. 2010a. "Kosova ve Arnavutluk Tarihyazımlarında I. Meşrutiyet (1876-1878)", Halit Eren (editor), Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'da Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Tarih Yazıcılığı. Seminer Bildirleri (12 Temmuz 2008), İstanbul: Balkan Medeniyetleri Merkezi, 41-116.

Bilmez, B. 2010b. "Skanderbeg in the Turkish Historiography: An attempt towards a critical assessment", The Living Skanderbeg. The Albanian Hero between Myth and History. Derleyenler: Genesin, M., Matzinger, J. ve Vallone, G., Hamburg: Verlag Dr. Kovaç (ORBIS – Wissenschaftliche Schriften zur Landeskunde Band 16).

Bilmez, B. 2011. "Arnavutluk Ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı", 7 Aralık 2011 tarihinde BALKAR tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen "Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı" konulu konferansta sunulan tebliğ (Yayınlanmamış Makale).

Birin, A. – Rozić, M. – Šarlija, T. 2009. Povijest 6: udžbenik za šesti razred srednjih skola, Mostar: Alfa.

Birin, A. – Šarlija, T. 2009. Povijest 2: udžbenik za drugi razred gimnazije, Mostar: Alfa.

Birin, A., Rozić, M., Šarlija, T. 2012, Povijest 6: udžbenika za šesti razred osnovne škole – 1. izdanje, Mostar: Alfa Mostar.

Birin, A., Rozić, M., Šarlija, T. 2012, Povijest 6: udžbenika za šesti razred osnovne škole – 2. izdanje, Mostar: Alfa Mostar.

Birin, A., Rozić, M., Šarlija, T. 2012, Povijest 6: udžbenika za šesti razred osnovne škole – 4. izdanje, Mostar: Alfa Mostar.

Bitincka, E. 2003. "Përdorimi historisë në manualet e shkollës së mesme të përdorur në vitet 1974, 1995 and 1999", Përpjekja, No 18 (2003), 69-83.

Bock, H. M. 2000. "Nation als vorgegebene oder vorgestellte Wirklichkeit? Anmerkungen zur Analyse fremdnationaler Identitätszuschreibung". *Florack* 27. (Aktaran Beller, Manfred. "Perception, image, imagology". *Imagology The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters.* ed. Manfred Beller, Joep Leerssen. Amsterdam: Rodopi, 2007).

Bogolubov, L. N. v.d. 1999. "The Challenge of Civic Education in the New Russia". Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Editör: Torney-Putra, J., Schwille, J. ve Amadeo. J. Amsterdam: IEA/Eburon Pubishers, s. 523-545.

Boostrom, R. 2001. "Whither Textbooks?", Journal of Curriculum Studies, 33:2, 229-245.

Borkowski, N. 2011. Organizational Behavior in Health Care. London: Jones and Bartlett Publishers.

Borozan, Đ. vd. 2009. Istorija 3, Podgorica: Zavod za Udžbenike i Nastavna Sredstva.

Borries, B. V. Ocak 2003. "The Third Reich in German History Textbooks Since 1945", Journal of Contemporary History, Vol. 38, No. 1, Redesigning the Past, 45-62.

Boşkoski, M., Ilioski, J., Dervish, N. 2010. *Istorija za VI Oddelenie*, Skopje: Prosvetno Delo Ad.

Boşkoski, M., Sidorovska-Çupovska, S., Ilioski, J., Dervishi, N., Kotlar, N., Popovski, D. 2006. *Istorija za Vtora Godina na Gimnaziosko Obrazovanie*, Skopje: Prosvetno Delo Ad.

Bournoutian, G. A. 2002. A Concise History of the Armenian People. Costa Mesa: Mazda Publishers.

Boz, E. 2010. Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Bozbora, N. 1997. Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, İstanbul: Boyut Kitabevi.

Bozkuş, Y. D. 2013. Parlamento Kararları ve Yabancı Basında Ermeni Sorunu. Ankara: Sistem Yayınları.

Bregu, D. 1985. "Biblioteka Shkencore e Universitetit të Tiraneës", Buda et al., 94.

Broers, L. 2008. Filling the Void: Ethnic Politics and Nationalities Policy in Post-Conflict Georgia. *Nationalities Papers,* 36, 275-304.

Bruma, I. ve Margalit, A. 2009. Garbiyatçılık - Düşmanlarının Gözünde Batı. Çeviren: Turan, G. İstanbul: YKY.

Bubalo, Đ. ve Bečanović, B. 2010. Istorija 6, Belgrad: Klett.

Buda, Aleks; et al. 1985. Fjalori enciklopedik shqiptar, Tiranë: Akademia e Shkencave e RPSSH.

Budak, N. - Crljenko, M. M. 2009. Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole, Zagreb: Profil.

Buganov, V. İ., Zyrjanov P. H. ve Saharov A. N. 2011. İstoriya Rossii: Konets XVII-XIX Vek, 10. Klass, Prosveščenija: Moskva.

Bukh, A. Eylül/Ekim 2007. "Japan's History Textbooks Debate: National Identity in Narratives of Victimhood and Victimization", Asian Survey, Cilt 47, No. 5, 683-704.

Bulat, D. - Labor, Š. - Šašić, M. 2009. Povijest 2: udžbenik za drugi razred gimnazije, Zagreb: Profil.

Buldum, N. 2012. 1940-2010 yılları arasında lise tarih ders kitaplarının şekil ve içerik açısından incelenmesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Anabilim Dalı / Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Burke, P. 2003. *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları.* çev. Zeynep Yelçe. İstanbul: Kitap Yayınevi, 13. (Aktaran Şimşek, Ahmet. "Tarih Öğretiminde Görsel Materyal Kullanımı". *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi.* c. 4, s. 1. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2003).

Burzanović, S. ve Đorđević, J. 2009. Istorija 9, Podgorica: Zavod za Udžbenike i Nastavna Sredstva.

Buz, E. 2010. "Alevi Yazınında Osmanlı İmgesi", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Buz, E. 2010. "Alevi Yazınında Osmanlı İmgesi", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Büse, K. 1981. "Die Darstellung des griechisch-türkischen Konfliktes in griechischen Schulbüchern", Münchener Zeitschrift für Balkankunde, 3. 1980, s. 1-23.

Cabbarlı, H. 2009. "Ermeni Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Faktörü (Kültür, Coğrafya ve Din)". Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, Cilt 2. (Der.) M. Hülagü, Ş. Batmaz, G. Alan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını.

Cahalan D. ve Frank N. Bahar 1949. "Free Answer Stereotypes and Anti-Semitism", The Public Opinion Quarterly, Cilt 13, No. 1, 93-104.

Calotychos, V. 2003. *Modern Greece-A Cultural Poetics.* Oxford: Berg Publisher. http://books.google.com.tr/books [04.03.2010].

Campbell, D. 1998. Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity. Bloomington: Minnesota, University of Minnesota Press.

Cani, Xh. 1985a: "Muzeu Ateist", Buda et al. 1985:731.

Cani, Xh. 1985b. "Shtëpia-muze e Luigj Gurakuqit", Buda et al., 1065.

Cani, Xh. 1985c. "Shtëpia-muze e e Migjenit", Buda et al., 1065.

Cani, Xh. 1985d. "Shtëpia-muze e Ndre Mjedës", Buda et al., 1065.

Cani, Xh. 1985e. "Shtëpia-muze e 'Dega e Lidhjes Shqiptare e Shkodrës", Buda et al., 1064.

Canning, M. v.d. 1999. Russia. Regional Education Study. Washington D.C.: The World Bank Technical Paper, No 457.

Ceka, E. 2005. "Ndërgjegje historike. Muzeu Kombëtar dhe Muzeu i Skënderbeut si institucione të religjionit civil shqiptar të komunizmit", Përpjekja, No 21/2005, 121-147.

Center for Education Projects Ministry of Education and Science. Harutyunan, K. "The Case Studies: Armenia". http://www.osi.hu/cpd/policyresources/chapter03_armenia.html Son Erişimi Tarihi: 15.02.2012.

Cerovski, S., Lovrinović, N. 2009, Povijest 5, Mostar: Školska Naklada.

Chadha Behera, N. 1996. "Perpetuating the Divide: Political abuse of History in South Asia" South Asia News, 5 (2), 191-205.

Chambliss, M.J. ve Calfee, R.C. 1998. Textbooks for Learning: Nurturing Children's Minds Oxford, Blackwell.

Chew III, W. L. 2001. "Literature, History and the Social Sciences? A Historical-Imagological Approach to Franco-American Stereotypes". *National Stereotypes in Perspective Americans in France, Frenchmen in Amerika.* ed. William L. Chew III. Amsterdam: Rodopi, 1-55. http://books.google.com.tr/books [18.05.2011].

Chew III, W. L. 2006. "What's in a National Stereotype? An Introduction to Imagology at the Threshold of the 21st Century", Language and Intercultural Communication, Cilt 6, No. 3-4, s.179-187.

Chew III, William L. 2006. "What's in a National Stereotype? An Introduction to Imagology at the Threshold of the 21st Century", Language and Intercultural Communication, Cilt 6, No. 3-4, 179-187.

Clogg, R. *Modern Yunanistan Tarihi.* çev. Dilek Şendil. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Cole, E. A. ve Barsalou, J. 2006. "Unite or Divide? The Challenges of Teaching History in Societies Emerging from Violent Conflict", Haziran 2006, http://dspace.cigilibrary.org/jspui/bitstream/123456789/15098/1/Unite%20or%20Divide%20The%20Challenges%20of%20Teaching%20History%20in%20Societies%20Emerging%20from%20Violent%20Conflict.pdf?1

Cornell, S. E. 2010. Azerbaijan Since Independence. New York: ME Sharpe Incorporated, Armonk.

Council Of Europe Education and Languages History Teaching, "The Image of the Other in History Teaching",http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Projects/Image/ImageDescriptionProject_en.asp#TopOfPage [01.10.2010].

Crawford, K. (1995) “A History of the Right: The Battle for Control of National Curriculum History 1989-1994”, British Journal of Educational Studies, 33:4, 433-456.

Curtis, G. E. (Eds.). 1995. *Georgia: A country Study*. Washington: y.y.

Cyprus school history textbooks: a study in education for international misunderstanding; extracts from Greek and Turkish school history textbooks used in Cyprus. 1966. Londra: Parliamentary Group for World Government.

Çapar, M. 2006. Türkiye'de Eğitim ve Öteki Türkler. İstanbul: Özgür Üniversite.

Çayır, K. 2009. “Preparing Turkey for the European Union: Nationalism, National Identity and 'Otherness’ in Turkey's New Textbooks”, Journal of Intercultural Studies, 30:1, 39-55.

Çayır, K. ve Gürkaynak, I. 2008. “The State of Citizenship Education in Turkey: Past and Present.” Journal of Social Science Education 6.2. 50-58.

Çelebyan, A. 2006. Antranik Paşa (1. Basım). İstanbul: Peri Yayınları.

Çelikpala, M. Bahar 2010. “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, No. 25, 93-126.

Çelikpala, M. Mayıs 2006. “From Immigrants to Diaspora: Influence of the North Caucasian Diaspora in Turkey”, Middle Eastern Studies, Cilt 42, No.3, 423–446.

Çeltiçi, O. 2013. “Türkiye-Azerbaycan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme”, Bilim ve Kültür-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, Haziran, Sayı 2, 40-57.

Çiloğlu, F. 1993. *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi.* İstanbul: Ant Yayınları,.

Çipaşvili, N. 2010. “Gürcistan’da Din ve Devlet İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çobanyan vd., 2007: Չոբանյան, Պ., Բարխուդարյան, վ., Խառատյան,Ա., Կոստանդյան, Է., Գասպարյան, Ռ., Մուրադյան, Դ., Սահակյան Ռ., Հակոբյան Ա. 2007. Հայոց Պատմություն: 8- րդ Դասարան Դասագիրք. Երևան: Մակմիլան, (Çobanyan, P., Barkhudaryan, V., Khar’atyan, A., Kostandyan, E., Gasparyan, R’., Muradyan, D., Sahakyan, R’., Hakobyan, A. 2007. Hayots Patmutyun: 8-rd Dasaran Dasagirk’. Yerevan: Makmilan, - Çobanyan, P., Barkhudaryan, V., Khar’atyan, A., Kostandyan, E., Gasparyan, R’., Muradyan, D., Sahakyan R’., Hakobyan, A. 2007. Ermeni Tarihi: Ortaöğretim 8.Sınıf Ders Kitabı. Erivan: Makmilan Yayınevi.)

Dadoun, D. 1987. "Psychanalyse et politique", in P. Ory (sous la direction de); Nouvelle histoire des idées politiques, Paris: Hachette Pluriel

Daka, P. 1985a. “Instiuti i Studimeve”, Buda et al., 421.

Daka, P. 1985b. “Insituti i Shkencave”, Buda et al., 426.

Daka, P. 1985c. “Buletin i Institutit të Studimeve (1947)”, Buda et al., 126.

Daka, P. 1985d. “‘Buletin i Institutit të Shkencavet’ (1948)”, Buda et al., 126-127.

Daka, P. 1985e. “‘Buletin për shkencat shoqërore’ (1952), Buda et al., 127.

Daka, P. 1985f. “‘Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës – Seria shkencat shoqërore’ (1957)”, Buda et al., 127.

Daka, P. 1985g. “‘Studime filologjike’ (1964)”, Buda et al., 924-925.

Dalakkaya, A. 2008. “Dido Sotiriyu’nun “Benden Selam Söyle Anadolu’ya” ve Ahmet Yorulmaz’ın “Savasın Çocukları” Romanlarında Türk-Yunan İmgelerinin Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Dalakkaya, A. 2008. Dido Sotiriyu’nun “Benden Selam Söyle Anadolu’ya” ve Ahmet Yorulmaz’ın “Savasın Çocukları” Romanlarında Türk-Yunan İmgelerinin Karşılaştırılması. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Danfort, L. M. 1995. *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Danilov, A. A. ve Kosulina L. G. 2011. İstorija Rossii, Konets XVI-XVIII Vek, Moskva: Prosveščenija.

Danilov, A. A. ve Kosulina, L. G. (2011). İstorija Rossii: XIX Vek, Moskva: Prosveščenija, 8. Klass.

Danilova, M. 2004. "Critics fear Russian history textbooks overlook Soviet crimes and repression", 17 Ağustos 2004, http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/news/archive/2004/08/16/international1420EDT0565.DTL Son erişim tarihi: 15 Şubat 2012.

Danova, N., Dimova, V., Kalitsin, M. (ed.). 1995. *Predstavata za "drugiya" na Balkanite*, Sofya: Akademiçno İzdatelstvo "Marin Drinov".

Dark, K. 1999. "The Byzantine Church and Monastry of St Mary Peribleptos in Istanbul". *The Burlington Magazine*. c. 141. s. 1160. Londra: The Burlington Magazine Publications, 656-664. http://www.jstor.org/stable/888553 [28.03.2010].

Davarcı, A. 2006. Alman ilk ve orta öğretim tarih ders kitaplarında metodoloji ve Türk imajı üzerine bir araştırma. Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dayı, S. E. 2010. "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, 1-27.

De Baets, A. 1994. "Profile of the History Textbook Author as a Mediator Between Historiography and Society", Internationale Schulbuchforschung/International Textbook Research, 515-34.

DeBaets, A. 1994. "Profile of the History Textbook Author as a Mediator between Historiography and Society", Internationale Schulbuchforschung [Germany], 16 (4), 515-534.

"Debate per Perandorine Otomane Turqit Kunder Teksteve Shqiptare", 13 Haziran 2013, http://www.tiranaobserver.al/2013/06/12/debate-per-perandorine-otomane-turqit-kunder-teksteve-shqiptare/, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

Debord, G. 2006. "Society of the Spectacle". *Images: A Reader.* ed. Sunil Manghani, Arthur Piper, Jon Simons. London: Sage Publications, 2006: 69-70. http://books.google.com.tr/books [18.05.2011].

Dedi, K. 1985a. "Muzete", Buda et al. 1985:731.

Dedi, K. 1985b. "Muzeu i Lutfës ANÇ i Qarkut të Beratit", Buda et al. 1985:733.

Dedi, K. 1985c. "Muzeu Kombëtar i Arsimit", Buda et al. 1985:734.

Dedi, K. ve Mosko, S. 1985. "Muzeu Historik Kombëtar", Buda et al., 731-732

Dellal Akpınar, N. 2000. "Karşılaştırmalı Yazınbilim: İmgebilim - I". *Evrensel Kültür Dergisi, Kültür, Sanat, Edebiyat Dergisi.* s. 103. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, Temmuz, 19-22.

Dellal, N. A. 2006. Türk Sorunu: Asya-Avrupa Ekseninde Türkler (1. Basım). İstanbul: Büke Kitapları.

Demircioğlu, İ. H. 2006. "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'deki Tarih Öğretiminin Genel Amaçlarının Karsılaştırmalı Bir Değerlendirmesi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 16, No 2, 133-146.

Demirel, Ö. 2012. Öğretim İlke ve Yöntemleri, Öğretme Sanatı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Dërguti, M., Boçi, S., Dushku, L. 2011 [2009]. Historia (Për klasën e 9-të të shkollës 9-Vjeçare), Tirana: Botime Shkollore Albas. (9. sınıf DK)

Dërguti, M., Dushku, L., Duka, F., Doçi, S. 2011 [2005]. Historia e shqiptarëve (Për klasën e 12-të shkollës mesme), Tirana: Botime Shkollore Albas. (12. sınıf DK)

Dërguti, M., Treska, T. 2011 [2006]. Historia (Për klasën e 7-të të shkollës 9-Vjeçare), Tirana: Botime Shkollore Albas. (7. sınıf DK)

Dërguti, M., Treska, T. 2011 [2007]. Historia (Për klasën e 8-të të shkollës 9-Vjeçare), Tirana: Botime Shkollore Albas. (8. sınıf DK)

Dërguti, M., Treska, T. 2011 [2010]. Historia e qytetërimit botëror, Tirana: Botime Shkollore Albas. (11. sınıf DK)

Đerić, G. "Development of stereotypes – multidisciplinary approach". http://www.kas.de/upload/auslandshomepages/serbien/Djeric_en.pdf [01.05.2011].

"Ders Kitaplarında İnsan Hakları II Projesi Bulgular ve Tavsiyeler Raporu, Ocak 2009". http://www.tarihvakfi.org.tr/dkih/download/bulgular_tavsiyeler_raporu.pdf [02.02.2010].

Dervišagić, E., Hadžiabdić, H. 2011, Historija-Povijest 8: Udžbenik za VIII razred devetogodišnje osnovne škole, Sarajevo: Bosanska Knjiga.

Dervišagić, E., Hadžiabdić, H., Mulić, A., Mehić, V. 2010, Historija 7: Udžbenik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole, Sarajevo: Bosanska Knjiga.

Derviş, F. 2010. Tarih 5. Priştine: Shtepia Botuese Libri Shkollor.

Deveci, Y. 2006. Zaven Biberyan'ın "Yalnızlar" Adlı Romanıyla Barbara Frischmuth'un "Pembe ve Avrupalılar" Adlı Romanında Türk İmgesi. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Deveci-Bozkuş, Y. 2013. *Türk'ü "Öğretmek": Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Türk İmgesi*, Bursa: Dora.

Dhama, T. ve Kuri, V. 1989. Fjalor shpjegues i termave historike. Tiranë: 8 Nëntori.

Dilek, M. S. 2010. "Mütareke Döneminde Türk Ordusu'nun Elviye-i Selâse'den Tahliye Edilmesi", Atatürk Dergisi, Cilt 3, No. 3, 233-238.

Dilo, L. 1985a. "Muzeu i Lutfës ANÇ i Qarkut të Gjirokastrës", Buda et al. 1985:733.

Dilo, L. 1985b. "Muzeu i Rilindjes i Gjirokastrës", Buda et al., 733.

Dimitrov, B. 2000. *Desette Lŭji na Makedonizma*, Sofya: Aniko Eood.

Dimou, A. (ed.). 2009. *"Transition" and the Politics of History Education in Southeast Europe*, Göttingen: VveR unipress.

Dragonas, T. 1998. "Tehdit Altındaki Milli Kimlikle Başa Çıkmak". *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995.* 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 113-125.

Duka, V. 2002. "Albania" [Educational System and History Teaching], Koulouri, 475-478.

Duka, V. 2004. "Reflections on the Past in Albania in the 1990s". (Re)Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism. Derleyen: Brunnbauer, U. Münster.

Đurić, Đ. ve Pavlović, M. 2010a. Istorija 4, Belgrad: Zavod za Udžbenike.

Đurić, Đ. ve Pavlović, M. 2010b. Istorija 8, Belgrad: Zavod za Udžbenike.

Dursun, D. ve G. Yapici, 2010. "Does History Teaching Contribute to Showing Respect and Sympathy for Others?", Contemporary Public Debates Over History Education, Cilt 6, 203-220.

Dündar, C. "Siz hala annenizin tarih kitabını mı okuyorsunuz?", *Milliyet*,

Ecevit, Y. 2001. Türk Romanında Postmodernist Açılımlar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Edoardo B. 2006. “One Stereotype, Many Representations: Turkey in Italian Geopolitics, Geopolitics”, 11:3, 484-506.

Education System in Georgia. *Classbase*. Retrieved September 21, 2010, from http://www.classbase.com/countries/Georgia/Education-System.

“Education”, http://www.tacentral.com/education.asp Son Erişim Tarihi: 01.04.2013.

“Eğitim Talimatnamesi”. Kıbrıs Eğitim ve Kültür Bakanlığı (Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Πολιτισμού) resmi internet sayfası, http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/istoria/didaktika_encheiridia.html Son erişim tarihi: 23.04.2012.

“Eğitim Yasası”, GazetaZyrtare. http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_contentvetask=viewveid=21veItemid=28velang=tr , Son Erişim Tarihi: *17.04.2012.*

Eken, H. 2006. “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, No.16, 243-262.

Eklof, B. 2005. “Russian Education: The Past in the Present”. Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects. Editör: Eklot, B., Holmes, L. E. ve Kaplan, V. London, New York: Frank Cass/Routledge, s. 1-21.

Elder, M. 2010. “Ruling Russian party wants 'united' history textbook for schools”, 17 Haziran 2010, http://www.guardian.co.uk/world/2010/jun/17/united-russia-uniform-history-textbook

Əliyev, V., Babayev, İ., Mirzəyev, M., Məmmədova, A. 2010. Qədim Dünya Tarixi (Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün dərslik). Bakü: Xəzər.

Əliyev, V., Yusifov, Y., Babayev, İ, Cəfərov H., Məmmədova A. 2008. Azərbaycan Tarixi (6-cı sinfi üçün Dərslik). Bakü: Aspoliqraf.

Elsie, R. 2010. Historical Dictionary of Albania. Playmouth: Scarecrowpress.

Erkal, M. 2011. “Yer adları ve küresel krizin arka planı” Yeni Çağ, 28 Ağustos 2011.

Erkman Akerson, F. 2005. *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.

Erokhina, M. ve Shevyrev, A. 2006. “Old Heritage and New Trends: School History Textbooks in Russia”. School History Textbooks Across Cultures. Editör: Nicholls, J. Oxford: Symposium Books.

Erözden, O. 2008. Ulus-Devlet, İstanbul: XII Levha Yayınları (genişletilmiş 2. Bası)

Ersoy-Hacısalihoğlu, N. 2012. “Bulgaristan Güncel Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları”, s. 162-173, *Balkan Savaşlarının 100. Yılı, 11-13 Mayıs 2012, Bildiriler*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi.

Ersoy-Hacısalihoğlu, N. 2013. “Bulgaria’s Policy toward Muslims during the Balkan Wars”, s. 361-270, *War and Nationalism, The Balkan Wars, 1912-1913, and Their Sociopolitical Implications*, Ed. Yavuz, H., Blumi, İ., Salt Lake City: The University of Utah Press.

Ertürk, Bayram E. 2008. “Türkiye’de Ortaokul I. sınıf (6. sınıf) Düzeyinde Tarih Öğretimi ve İlgili Kitapların Kıyaslamalı Eleştirisi”. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu*. ed. Salih Özbaran. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 233-255.

European Council. 2006. History Education in Europe: Ten Years of Cooperation between the Russian Federation and the Council of Europe, Strasbourg: European Council.

Eurydice. “Avrupa'da Eğitim ve Öğretim Sistemlerinin Yapısı, Türkiye”. European Commission,2009/2010):5-42. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/structures/041_TR_TR.pdf [03.04.2011].

Eurydice. "National Summary Sheets on Education Systems in Europe and Ongoing Reforms-TURKEY". European Commission, 2010: 1-7.http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/national_summary_sheets/047_TR_EN.pdf [03.04.2011].

Eurydice. "National system overviews on education systems in Europe and ongoing reforms, GREECE". European Commission, 1-13.http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/national_summary_sheets/047_EL_EN.pdf [03.04.2011].

Eurydice. "Organisation of the education system in Greece". European Commission,2009/2010:9-252. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_reports/EL_EN.pdf [03.04.2011].

Eurydice. "Structures of Education and Training Systems in Europe, GREECE". European Commission, 2009/2010: 20-57. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/structures/041_EL_EN.pdf [03.04.2011].

Eurydice. "Türk Eğitim Sisteminin Örgütlenmesi". European Commission, 2009/2010: 8-326. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/eurybase/eurybase_full_ reports/TR_TR.pdf [03.04.2011].

Fer, S. 2009. *Öğretim Tasarımı.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Ferček, M. – Posavec, T. M. - Posavec, V. 2009. Povijest 1: udžbenik za prvi razred gimnazije, Zagreb: Profil.

Ferro, M. 2003 [1981]. The Use and abuse of History or How the past is taught to children. London ve New York: Routledge.

Fickenscher, D. 2001. "Das Schulwesen und die Schulbücher für die mazedonische Minderheit in Albanien", Internationale Schulbuchforschung / International Textbook Research, Zeitschrift des Georg-Eckert-Instituts, Heft 2, No 23, 269-275.

Firer, R. Yaz 1998. "Human Rights in History and Civics Textbooks: The Case of Israel", Curriculum Inquiry, Cilt 28, No. 2, 195-208.

Forić, M., Isaković, A. 2007. Historija – Povijest 6, Sarajevo: Bosanska Riječ.

Foster, S. 2011. "Dominant Traditions in International Textbook Research and Revision", Education Inquiry, Vol. 2, No. 1, March, 5–20.

Frangoudaki, A. 1998. "Tarih Ders Kitaplarında Ulusal 'Ben' Ve Ulusal 'Öteki'". *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995.* 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 96-106.

Frasheri, S. 1899 (Prishtine 1999). Shqiperia, ç'ka çene, ç'ka eshte e ç'do te behete?. Bucharest: Dituria.

Freedman, S. W. ve H. M. Weinstein, K. Murphy, T. Longman. 2008. "Teaching History After Identity-Based Conflicts: The Rwanda Experience", Comparative Education Review Cilt 52, No. 4, 663-690.

Friedman, N. 2004. "İmge", Kitaplık, No. 74, Temmuz-Ağustos, 80-88.

Friedman, N. 2004. "İmge", Kitaplık, No. 74 (Temmuz-Ağustos), 80-88.

Gal, M. D. 1981. Handbook of Evaluation and Selecting Curriculum Materials. Washington, DC: Allyn ve Bacon.

Galt, J. ESQ. 1831. *The Life of Lord Byron.* New York: J ve J Harper: http://www.google.com/books [10.12.2010].

Galtung, J. 2001. "The Construction of National Identities for Cosmic Drama: Chosenness–Myths–Trauma (CMT) Syndromes and Cultural Pathologies." Handcuffed to History. Editör: Udayakumar, S.P. Westport, CT: Praeger.

Gasanabo, J. D. 2006. Fostering Peaceful Co-existence Through Analysis and Revision of History Curricula and Textbooks in South East Europe. UNESCO.

Gatina, V. 2009. Rus tarih ders kitaplarında Osmanlı / Türk imgesi. Yıldız Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Uluslararası İlişkiler Bölümü / Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı / Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı.

Gatina, V. 2009. Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Gavrilov, B., Pantev, A., Kertin, A., 2006. *İstoriya i tsivilizatsiya za 9. Klas (Zadıljitelna Podgotovka)*, Sofya: Prosveta.

Gavrilova, R., Radeva, M., Kalinova, E., 2007. *İstoriya i Tsivilizatsiya za 6.Klas*, Sofya: Prosveta.

Gellner, E. 1987. Culture, Identity, and Politics, Cambridge University Press

Georg Eckert Institute. "History". http://www.gei.de/en/the-institute/history.html Son Erişim Tarihi: 13.12.2012.

Gökalp, Z. 1976. Türkçülüğün Esasları, Hazırlayan: Mehmet Kaplan. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Göktürk, A. 2004 *Çeviri: Dillerin Dili.* 5. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Graceni, B. 1985. "Shtëpia-muze e Kostandin Kristoforidhit", Buda et al., 1064.

Graceni, B. ve Dedja, B. 1985. "Instituti i Lartë Pedagogjik 'Aleksander Xhuvani'" , Buda et al., 421.

Graney, K. E. 1999. "*Education Reform* in *Tatarstan* and Bashkortostan: Sovereignty Projects in Post-Soviet Russia". Europe-Asia Studies, 51 (4), 611-639.

Grupa Autora, 2012, RADOVI; Filozofskog Fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Knjiga XVI/2, Sarajevo: Filozofski Fakultet Sarajevo.

Guri, S. 2001. Bibliografi e Botimeve të Akademisë së Shkencave, I (Vitet 1973-1987), Tiranë: Akademia e Shkencave Biblioteka Shkencore.

Güçlü, N. 2003. "Örgüt kültürü", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 147-159.

Güler, İ. 2005. Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Öğretimi. İstanbul: Elif Kitabevi.

Günay, N. 2005. "Filik-i Eterya Cemiyeti". *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi.* c. 6. s. 1. Ankara: Gazi Üniversitesi, 263–287. http://kefad.ahievran.edu.tr/archieve/pdfler/Cilt6Sayi1/JKEF_6_1_2005_263_287.pdf [19.06.2010].

Güngör, B. A. 2005. 1980-2000 dönemi ortaöğretim tarih ders kitapları ve dönemin tarihçilik anlayışı. Marmara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı.

Gürcistan Çerkes Soykırımını Tanıdı. *Yeni Şafak*. Retrieved May 21, 2011, from http://yenisafak.com.tr/Dunya/?i=320272

Gürcistan Diasporadan Sorumlu Devlet Bakanlığı. (t.y). *Gürcistan Diasporadan Sorumlu Devlet Bakanlığı.* Tbilisi.

*Gürcistan Tarihi: Eski Çaglardan 1212 Yılına kadar (*Marie Félicité Brosset, Trans. Hrand D. Andreasyan, Trans. into Turkish). (2003). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gürcistan'da, Yurtdışında Yaşayan Gürcüler için Bakanlık Kuruldu. *Chveneburi.net*. Retrieved November 05, 2005, from http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=1137vepg=1

Güvenç, B. 1998. "Tarihi Perspektifte Kimlik Sorunu Özdeşimlerini Belirleyen Bazı Etkenler". *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995.* 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 23-30.

Gyuzelev, V., Gavrilova, R., Stoyanov, I., Lalkov, M., Ognyanov, L., Radeva, M. 2008. *İstoriya i Tsivilizatsiya za 11. Klas,* Sofya: Prosveta.

Hacısalihoğlu, F. 2012. "Azerbaycan'da Tarihçilik", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hacısalihoğlu, M. "Makedonya Güncel Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", *Balkan Savaşlarının 100. Yılı,* 11-13 Mayıs 2012, Bildiriler, İstanbul: Bağcılar Belediyesi, s. 162-172.

Hacısalihoğlu, M. 1996. "Das Bild von Griechenland im Lexikon Türk Ansiklopedisi", Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Münih Üniversitesi.

Hacısalihoğlu, M. 2003. "Makedonya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 437-444.

Hacısalihoğlu, M. 2006. "Istanbul in Geschichte und Vorstellungswelt der orthodoxen Völker Ost- und Südosteuropas", *Istanbul: vom imperialen Herrschersitz zur Megapolis. Historiographische Betrachtungen zu Gesellschaft, Institutionen und Räumen*, ed. Köse, Y. München: Martin Meidenbauer, s. 39-68.

Hacısalihoğlu, M. 2006. "Istanbul in Geschichte und Vorstellungswelt der orthodoxen Völker Ost- und Südosteuropas". *Istanbul: vom imperialen Herrschersitz zur Megapolis. Historiographische Betrachtungen zu Gesellschaft, Institutionen und Räumen.* ed. Yavuz Köse. München: Martin Meidenbauer, 39-68.

Hacısalihoğlu, M. 2008. Jön Türkler Ve Makedonya Sorunu (1890 - 1918). Çev. İhsan Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hacısalihoğlu, M. 2008. *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Çev. İhsan Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hacısalihoğlu, M. 2008. *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918).* çev. İhsan Catay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hacısalihoğlu, M. 2009. "II. Meşrutiyetin Balkan Ülkelerinde Algılanması ve Jön Türk İmajı", *100. Yılında II. Meşrutiyet; Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Yay. Kurşun, Z. vd., İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 549-556.

Hacısalihoğlu, M. 2009. "II. Meşrutiyetin Balkan Ülkelerinde Algılanması ve Jön Türk İmajı", s. 549-556, *100. Yılında II. Meşrutiyet; Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ed. Kurşun, Z. vd., Istanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Hacısalihoğlu, M. 2011. "Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki Ortodoks Halkların Tarihinde ve Düşünce Dünyasında İstanbul", *İstanbul. İmparatorluk Başkentinden Megakente*, Ed. Yavuz Köse, Çev. Ayşe Dağlı, İstanbul: Kitapyayınevi, s. 60-90.

Hacısalihoğlu, M. 2012. "Yane Sandanski as a Political Leader in the Era of the Young Turks", *Cahiers balkaniques*, 40, 61-85, http://ceb.revues.org/pdf/1192

Hadžiabdić, H., Dervišagić, E. 2007, Historija – Istorija – Povijest 3: Udžbenik za treči razred gimnazije, Tuzla: Bosanska Knjiga.

Hadžiabdić, H., Dervišagić, E. 2008, Historija – Istorija – Povijest 7, Tuzla: Bosanska Knjiga.

Hadžiabdić, H., Dervišagić, E., Muhić, A., Mehić, V. 2007, Historija – Istorija – Povijest 2, Tuzla: Bosanska Knjiga.

Hadžiabdić, H., Dervišagić, E., Mulić, A., Mehić, V. 2007, Historija 4: udžbenik za četvrti razred gimnazije, Tuzla: Bosanska Knjiga.

Halaçoğlu, A. 1994. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: TTK.

Hanioğlu, M. Ş. 1985. Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük : (1889-1902). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. 1995. Preparation for a revolution: the Young Turks, 1902-1908. Oxford ve New York: Oxford University Press.

Hapsari, I. R. P. 2013. The Impact of World War II toward the Way Japanese Stereotypes Foreigner in Shusaku Endo's Wonderful Fool. Doktora tezi, Unika Soegijapranata.

Harlak, H. 2000. *Önyargılar.* İstanbul: Sistem Yayınları.

Harnett, P. 2000. "Curriculum Decision-Making in the Primary School", in James Arthur ve Robert Philips (derl.) Issues in History Teaching, London: Routledge, 24-40;

Harutyunyan vd., 2009: Հարությունյան Բ., Բարխուդարյան,Վլ., Մարգարյան, Հ., Ղարիբյան, Ի., Հովհաննիսյան,Պ., Հարությունյան,Գ., Գրիգորյան,Գ., Չոբանյան,Պ. 2009. *Հայոց Պատմություն: Հանրակրթական Դպրոցի 7-րդ Դասարանի Դասագիրք,* Արմենիա: Մակմիլան, (Harut'yunyan, B., Barkhudaryan, Vl., Margaryan, H., Ğaribyan, İ., Hovhannisyan, P., Harut'yunyan, G., Grigoryan, G., Çobanyan P. 2009. Hayots Patmut'yun: Hanrakrt'akan Dprotsi 7-rd Dasarani Dasagirk'. Armenia: Makmilan, - Harut'yunyan, B., Barkhudaryan, Vl., Margaryan, H., Ğaribyan, İ., Hovhannisyan, P., Harut'yunyan, G., Grigoryan, G., Çobanyan, P. 2009. Ermeni Tarihi: Ortaöğretim 7. sınıf Ders Kitabı. Ermenistan: Makmilan Yayınevi.)

Hasičić, A. 2010, Historija 7: za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole, Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Hasičić, A. 2011, Historija 8: za osmi razred devetogodišnje osnovne škole, Sarajevo: Sarajevo Publishing

Hering, G. 1989. "Die Osmanenzeit im Selbstverständnis der Völker Südosteuropas", Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen, Ed. Majer, H. G. München: Südosteuropa Gesellschaft, 355-380.

Hesapçıoğlu, M. 1994. Öğretim İlke ve Yöntemleri, Eğitim Programları ve Öğretim. İstanbul: Beta Yayınları.

Hewsen, Robert H. Bahar 1968. Science in Seventh-Century Armenia: Ananias of Sirak, Isis, Cilt 59, No. 1, 32-45.

"Historianët turq në Tiranë: Osmanët, jo pushtues", Sot News, 11 Haziran 2013, http://www.sot.com.al/kultura/historian%C3%ABt-turq-n%C3%AB-tiran%C3%AB-osman%C3%ABt-jo-pushtues, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

"Historiani turk: Osmanët, jo pushtues", time.al, http://time.ikub.al/bfc4685b94/2d2d20f15e0c5cea9ee36cbf3896fd2f/Lajm_Historiani-turk-Osmanet-jo-pushtues.aspx, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

"Historiani turk: Osmanët, jo pushtues", time.al, http://time.ikub.al/bfc4685b94/ff82dec2af18fd0fdac340e138b556fa/Lajm_Historiani-turk-Osmanet-jo-pushtues.aspx, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

"Historiani turk: Shqipëria pushtuese, udhëhoqi Perandorinë Osmane", time.al, http://time.ikub.al/bfc4685b94/f5695da59c580e88a76cd1fbef51f7af/Lajm_Historiani-turk-Shqiperia-pushtuese-udhehoqi-Perandorine-Osmane.aspx, Son erişim tarihi, 13 Haziran 2013.

"Hobsbawn, E. "Etnicity and Nationalism in Europe Today", Antropology Today, Vol. 8., March-April 1992, http://faculty.washington.edu/charles/562_f2011/Week%209/Hobsbawm%201992.pdf., *Son Erişim Tarihi: 18.04.2012.*

Hopkins, N. ve C. Moore, Eylül 2001. "Categorizing the Neighbors: Identity, Distance, and Stereotyping", Social Psychology Quarterly, Cilt 64, No. 3, 239-252.

Horava, B. ve Tsurtsumia, Z. 2008. Rus İşgali ve Abhazların Göçü. *Pirosmani,* 6, 25-28.

Hovannisian, R. G. 2004. The Armenian People From Ancient to Modern Times, Volume II: Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century. New York: Palgrave Macmillan.

Höpken, W. 1996. "Öl ins Feuer? Schulbücher, etnische Stereotypen und Gewalt" Editör: Höpken, W., Südosteuropa, Hanover: Verlag Hahnsche Buchhandlung.

Hösch, E. 1998. "Kulturgrenzen in Südosteuropa". Südosteuropa, 47, Jhg., 12, s. 601-623.

http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=4994, Son Erişim Tarihi: 21.03.2012.

http://www.gazetametropol.com/periudha-osmane-osmanet-jo-pushtues-turqit-ne-shqiperi-ndryshoni-historine/, Son erişim tarihi: 12 Haziran 2013.

Hughes R. L. 2007. "A Hint of Whiteness: History Textbooks and Social Construction of Race in the Wake of the Sixties, The Social Studies, 98:5, 201-208

Iggers, G. G. 2007. *Yirminci Yüzyılda Tarik Yazımı Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme.* 3. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,.

Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters. 2007. Editörler: Beller, M. ve Leerssen, J. Amsterdam: Editions Rodopi B. V.

Isaković, A. 2007, Historija-Povijest 7, Sarajevo: Bosanska Riječ.

Isaković, A. 2010, Historija 7, Sarajevo: NIK „Sezam"

Isaxanlı, H. 2006. On Education System in Transition Economy A view from Azerbaijan. Bakü: Khazar University Press.

Islami, S. ve Frashëri, K. (eds.). 1959. Historia e Shqipërisë (në tre vëllime), Vëllim i parë, (përgatitur nga një kolektiv punonjësish shkencorë të sektorëve të historisë së kohës së lashtë dhe të kohës së mesme), Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti Historisë dhe Gjuhësise.

Isov, M. 2005. *Nay razliçniyat Sısed. Obrazıt na osmantsite (turtsite) i Osmanskata imperiya (Turtsiya) v bılgarskite uçebnitsi po istoriya prez vtorata polovina na XX vek*, Sofya: IMIR.

Işıldak, R. S. Haziran 2008. "Yaratmada İlk Adım: İmge ve İmgelem", Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, Cilt 2, No.1, 64-69.

Itano, N. 2007. "To Avoid 'Us vs. Them' in Balkans, Rewrite History", The Christian Science Monitor, 14 Mart 2007, http://www.csmonitor.com/2007/0314/p01s02-woeu.html, [Erişim tarihi 1 Eylül 2011]

İnalcık, H. 2009, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. 2014. Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Jazexhi, O. 2007. "*Komünizm sonrası Arnavutlukta İslamafobinin Politik İstismarı*", Uluslararası İslamofobi Konferansı, İstanbul, Aralık.

Jazexhi, O. 2009. "Depicting the Other: the Image of the Muslim and the Turk in Albania's High School Textbooks", International Journal of Turkish Studies, Vol. 15, No 1-2, Madison, Wisconsin.

Jazexhi, O. 2011. "*Düşmani Tasvir: Arnavutluk Lise Ders Kitaplarındaki Türk ve Osmanlı İmajı",* Balkan Araştırmaları Dergisi, (sayı:2).

Jelavich, B. 1983. *History of the Balkans.* Cambridge: Cambridge University Press, http://books.google.com.tr/books [16.05.2010].

Jezernik, B. 2012. "Türk İmgesi", Hayallerdeki "Türk", Çev. Ali Özdamar, Editör: Jezernik, B. İstanbul: Kitap,.7-25.

Judobskaya, A. J. v.d. 2011. Vseobšaja İstorija, İstorija Novogo Vremeni, Moskva, Prosveščenija, 7. Klass.

Kabapınar, Y. 2008. "Kredili Sistem ve Lise Tarih Ders Kitapları". *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu*. ed. Salih Özbaran. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 212-228.

Kabbani, R. 1986. Europe's Myths of Orient. Devise and Rule. London: Pandora Press.

"Kadare Pushtimi osman nuk i ka mbrojtur shqiptaret nga sllavet", http://www.tiranaobserver.al/2013/06/18/kadare-pushtimi-osman-nuk-i-ka-mbrojtur-shqiptaret-nga-sllavet/, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

Kadare, İ., 2011, Kuşatma, İstanbul: Profil Yayıncılık.

Kamberović, H. 2003, *Historijski mitovi na Balkanu*, Sarajevo: İnstitut za İstoriju.

Kanar, Y. 2006. Batı'nın Doğu'su (Avrupa'nın Barbarlığının Küreselleşmesi). İstanbul: Kitabevi.

Kaplan, V. 1999. "The Reform of Education in Russia and the Problem of History Teaching". Education in Russia, the Independent States and Eastern Europe, 17 (1), 3-19.

Kaplan, V. 2005. "History Teaching in Post-Soviet Russia: Coping with Antithetical Traditions". Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects. Editör: Eklot, B., Holmes, L. E. ve Kaplan, V. London, New York: Frank Cass/Routledge, s. 247–271.

Karadaş, Y. 2009. *Çerkes Kimliği: Türkiye'nin Sorunları.* İstanbul: Sorun Yayınları.

Karge, H. 2008, *Historija 20. Stolječa u udžbenicima Bosne i Hercegovine: Analiza udžbenika historija za završne razrede osnovne škole,* Braunşvayg-Almanya, , Institut za međunarodno istraživanje udžbenika George Eckert.

Karge, H., Batarilo, K. 2008, Reforma nastave historije u Bosni i Hercegovini*: Modernizacija udžbenika historije u BiH: od uklanjanja uvrijedljivog sadžaja iz udžbenika u toku 1999. godine do nove generacije udžbenika u školskoj 2007./2008*, Braunşvayg-Almanya, Institut za međunarodno istraživanje udžbenika George Eckert.

Karskens, M. 1991. "Alterity as Defect: On the Logic of the Mechanism of Exclusion". *Alterity, Identity, Image: Selves and Others in Society and Scholarship.* ed. Raymond Corbey, Joep Leerssen. Amsterdam: Rodopi, 75-91. http://books.google.com.tr/books [29.04.2011].

Kasap, M. 2010. *Osmanlı Gürcüleri.* İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği.

Kastrati, J. 1959. Bibliografi Shqipe (29.XI. 1944 - 31.XI.1958). Tiranë: Naim Frashëri.

Kastrati, J. 1963. Figura të ndrituna të Rilindjes Kombetare, Shkoder: Muzeu Popullor të Shkodres.

Kastrati, J. 1968. "Lufta për Njësimin e Alafebetit Shqip në Vitet 1878-1905", in: Studime Filologjike, No 4, Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, 103-112.

Kastrati, J. 1985a. "Instituti i Lartë Pedagogjik 'Shkodër'", Buda et al., 421.

Kastrati, J. 1985b. "'Buletini Shkencor' (1958)", Buda et al., 129.

Kaufman, C. C. 1984. "De-Sovietizing Educational Systems, Learning from Past Policy and Practice", International Review of Education, 40 (2), 149-158.

Kaya, H, D. Kahyaoğlu, A. Çetiner, M. Öztürk, N. Eren. 2002. "National Report: Turkey". *Improvement Of Balkan History Textbooks Project Reports.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 156-205.

Kertin, A. ve Yovevska, M. 2007. *İstoriya i Tsivilizatsiya za 12. Klas*, Sofya: Prosveta.

Keser, B. 1999. "Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı". *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.* s. 12. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 267-275. http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/1799/1798 [07.06.2010].

Keyman, F., Mutman, M., Yeğenoğlu, M. 1996. Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kırca, H. S. 2010. "İngiliz Seyyah Sır Charles Fellows'un Eserlerinde Türkiye ve Türk İmajı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Kırca, H. S. 2010. İngiliz Seyyah Sır Charles Fellows'un Eserlerinde Türkiye ve Türk İmajı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Kızılyaprak, Z. A. (ed.). 2000. *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Kiknadze, Z., Pataridze, L., Surguladze, M. ve Uzunashvili, T. 2009. *İstoria 7. Klasi***.** [Tarih 7. sınıf] Tbilisi: Logos Presi.

Kiossev, A. 2004. "Bulgarian Textbooks of Literary History and the Construction of National Identity", Balkan Identities: Nation and Memory, Editör: Todorova, M. New York: New York University Press.

Kirez, A. 2008. 1960-1980 yılları arası Türkiye'de tarih ders kitaplarının incelenmesi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

Knoll, P. W. 1974. "Poland as 'Antemurale Christianitatis' in the Late Middle Ages". *The Catholic Historical Review.* c. 60. s. 3. Washington: Catholic University of America Press, 381-401. http://www.jstor.org/stable/25019573 [24.03.2010].

Kocabaşoğlu, U. 2000. "Açılış". *Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması 2-3 Aralık 2000 ODTÜ Kongre ve Kültür Merkezi Ankara.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1-4.

Kolev, V. ve Koulouri, Ch. 2009. *Teaching Modern South East European History, Alternative Educational Materials, Workbook 3: The Balkan Wars*, Ed. Christina Koulouri, 2nd ed., Thessaloniki: CDRSEE (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe), www.cdsee.org/jhp/pdf/workbook3_eng_ed2.pdf.

Kolstø, P. "Assessing the role of historical myths in modern societies". University of Oslo. http://folk.uio.no/palk/Paper%20Assessing%20myths.htm [24.03.2010].

Komisija za izradu smjernica koncepcije novih udžbenika historije u Bosni i Hercegovini, *Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini*, April 2005.

Koren, S. 2009. Povijest 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole, Zagreb: Profil.

Kostallari, A. ve Lloshi, X. 1985. "Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë", Buda et al., 419.

Kostovicova, D. 2002. "The portrayal of the yoke: The Ottomans and their rule in the post-1990 Albanian-language history textbooks", Internationale Schulbuchforschung, 24, 257-278.

Koullapis, G. L. 1993. "Die Darstellung der Osmanischen Geschichte in den Schulbüchern Griechenlands und der Türkei. Gemeinsamkeiten und Unterschiede zweier gegenseitiger Nationalismen", Yüksek Lisans Tezi, Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi.

Koullapis, G. L. 2012. "Kahramanlığa Veda mı Ediliyor? Çağdaş Yunan Tarih Kitaplarında Balkan Savaşları", s. 150-161, *Balkan Savaşlarının 100. Yılı, 11-13 Mayıs 2012, Bildiriler*, İstanbul: Bağcılar Belediyesi.

Koullapis, L. G. 2008. "Türkiye'de Tarih Ders Kitapları ve Unesco'nun Önerileri". *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu*. ed. Salih Özbaran. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları): 273-283.

Koulouri, C, D. Giannakopoulos, V. Sakka, A. Syriatou. "National Report: Greece". *Improvement Of Balkan History Textbooks Project Reports*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2002: 95-125.

Koulouri, C. 2001. Teaching the history of Southeastern Europe. Thessaloniki: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe.

Koulouri, C. 2002. Clio in the Balkans : the politics of history education. Thessaloniki: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe. [Internet'te tam metin için bkz.: http://www.cdsee.org/publications_clio.html]

Koulouri, C. 2003. "Tarih Öğretiminde Ayrımcılığın İki Yüzü: Failler ve Kurbanlar". *Tarihin Kötüye Kullanımı, "Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek" Sempozyumu Oslo, Norveç / 28-30 Haziran 1999*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 102-112.

Koulouri, Ch. (ed.). 2002. *Clio in The Balkans: The Politics of History Education*, Thessaloniki: CDRSEE, http://www.cdsee.org/pdf/clio_in_the_balkans.pdf

Kouymjian, D. 1997. "Armenia from the Fall of the Cilician Kingdom (1375) to the Forced Emigration under Shah Abbas (1604)". The Armenian People from Ancient to Modern Times. *(*Der.) R. Hovannisian New York: St. Martin Press.

Kouzelis, G. 1998. "Ulusal Kimliğin Yapısı: Yunan Eğitim Sisteminde Öğretmenlerin Ulusal 'Ben' ve Ulusal 'Öteki'ni Temsilleri". *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995*. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 106-113.

Köksal, H. 2007. "İlkçağ'da Vatandaşlık Eğitimi Olarak Tarih Öğretimi". *Kastamonu Eğitim Dergisi*. c. 15 s. 1, 271-278. http://www.kefdergi.com/pdf/Cilt-15-No1-2007Mart/271hkoksal.pdf [05.05.2011].

Kula, O. B. 1992. Alman Kültüründe Türk İmgesi, 1, 2. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Kula, O. B. 1992. Alman Kültüründe Türk İmgesi, 1, 2. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Kula, O. B. 2002. Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi. İstanbul: Büke Yayınları.

Kula, O. B. 2002: Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi. İstanbul: Büke Yayınları.

Kula, Onur B. 1992. *Alman Kültüründe Türk İmgesi I*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Kumkale, T. T. "Ermenistan Ortaokul Tarih Kitaplarında Yer Alan Türk Düşmanlığı ve Ermeni Soykırımı Ders Notları", http://www.kumkale.net /yazi.asp?id=1268 Son Erişim Tarihi: 12.01.2013.

Kumrular, Ö. 2012. "16. Yüzyılda Akdeniz'de Türk İmgesinin Yaratılması: Antipropagandaya Karşı Özdüşünüm", Hayallerdeki "Türk", Editör: Jezernik, B. Çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap, 39-60.

Kuprashvili, N. 2011, September 09. Russian Phased out from Georgian Education System. Institute for War ve Peace Reporting. Retrieved January 04, 2013, from http://iwpr.net/report-news/russian-phased-out-georgian-education-system

Kuran Burçoğlu, N. 1994. "İmagoloji Nedir?". *Boğaziçi Üniversitesinden Haberler Dergisi*. s. 1, 1-5.

Kurkjian, V. M. 2008. A History of Armenia. New York: Indoeuropean Publishing.

Kurtović, E., Hajrulahović, S. 2007, Historija – Istorija – Povijest 2: Udžbenik sa čitankom za drugi razred gimnazije, Sarajevo: Sarajevo Publishing

Küçüköner, M. 2010. "Sanatta İmge, Simge ve Gösterge İlişkilerine Bir Bakış", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, No. 7, 76-81.

Laçiner, S. 2008. Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya İle İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?. Ankara: USAK Books.

Lall, M. 2008. "Educate to Hate: the Use of Education in the Creation of Antagonistic National Identities in India and Pakistan", Compare: A Journal of Comparative and International Education, 38:1, 103-119.

Lang, D. M. 1962. *A Modern History of Georgia.* London: Grove Press.

Leerssen, J. 1991. "Echoes and Images: Reflections upon Foreign Space". *Alterity, Identity, Image: Selves and Others in Society and Scholarship.* ed. Raymond Corbey, Joep Leerssen. Amsterdam: Rodopi, 123-139. http://books.google.com.tr/books [17.05.2011].

Leerssen, J. 2006. "The downward pull of cultural essentialism". *Image into identity. Constructing and assigning identity in a culture of modernity.* ed. Michael Wintle. Amsterdam: Rodopi, 31-52. http://books.google.com.tr/books [20.05.2010].

Leerssen, J. 2007. ""Imagology: History and Method", *Imagology The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters.* ed. Manfred Beller, Joep Leerssen. Amsterdam: Rodopi, 17-33.

Leerssen, J. 2007. "Imagology: History and method". Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey. Derleyenler: Beller, M. ve Leerssen, J. Amsterdam: Rodopi Publications.

Leerssen, J. 2007. "Imagology: History and method". Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey. (Der.) M. Beller ve J. Leerssen. Amsterdam: Rodopi Publications.

Levandovskij, A. A. 2011. *Istorija Rossii: XVII-XIX Vekov*, Moskva: Prosveščenija, 10. Klass.

Likaj, E. 1985. "Fakulteti Historisë e i Filologjisë", Buda et al., 253.

Ljušić, R. 2008. Istorija 3, Belgrad: Zavod za Udžbenike.

Ljušić, R. 2009. Istorija 7, Belgrad: Zavod za Udžbenike.

Lloshi, X. 1990. Academy of Sciences of Albania. Tiranë: Publishing Council of the PSR of Albania.

Logvinov, M. 2003. "Studia Imagologica: Zwei Methodologische Ansätze zur Komparatischen Imagologie". *Germanistisches Jahrbuck GUS 'Das Wort',* 204 (Aktaran Bölükmeşe, Engin. "Barbara Frischmuth'un 'Das Verschwinden Des Schattens IN Der Sonne' Eseri ile Emine Sevgi Özdamar'ın 'Seltsame Sterne Starren Zur Erde' Eserlerinde Yabancı İmgesi". Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009).

Lokmagözyan, D. "Eski Çağdan Günümüze Kadar Ermenistan'ın Kısa Tarihi", http://akunq.net/tr/?p=15350 Son Erişim Tarihi: 12.06.2013.

Lütem, Ö. E. 2009. "The Armenian Question from Lausanne to the Present". The Armenian Question Basic Knowledge and Documentation. (Der.) Ö. E. Lütem. Ankara: Terazi Publishing.

Macar, E. 2004. *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi.* 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mackie, D, M. D. L. Hamilton, J. Susskind, F. Rosselli. 1996. "Social Psychological Foundations of Stereotype Formation". *Stereotypes ve Stereotyping.* ed. C. Neil Macrae, Charles Stangor, Miles Hewstone. New York: The Guilford Press, 41-79. http://books.google.com.tr/books [24.04.2011].

MacRae, C. N. ve C. Stangor, M. Hewstone. 1996. Stereotypes and Stereotyping, New York: Guilford Press.

MacRae, C. N., Stangor, C., Hewstone, M. 1996. Stereotypes and Stereotyping. New York: Guilford Press.

Mahmudlu, Y., Məmmədov, S. ve Piriyev, V. 2012. Azərbaycan Tarixi (Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinfi üçün dərslik). Bakü: Aspoliqraf.

Mahmudlu, Y., Qocayev, Ə., Xəlilov, R., Ağayev, S., Qəmbərov, S., Məmmədova, Ş., Əlişova, H., Xubyarov, B. 2010. Orta Əsrlər Tarixi (8-ci sinif üçün Dərslik). Bakü: Aspoliqraf.

Mahmudlu, Y., Xəlilov, R. Ağayev, S., Qocayev, Ə., Qəmbərov, S., Məmmədova, Ş., Əlişova, H., Xubyarov, B. 2008. Orta Əsrlər Tarixi (7-ci sinif üçün Dərslik). Bakü: Aspoliqraf.

Mahmudlu, Y., Xəlilov, R. ve Ağayev, S. 2011a. Ata Yurdu (Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün Dərslik). Bakü: Aspoliqraf.

Mahmudlu, Y., Yusifov, Y., Əliyev, R., Qocayev, Ə. 2011b. Azərbaycan Tarixi (Ümumtəhsil məktəblərinin VII ci sinfi üçün dərslik). Bakü: Aspoliqraf.

Maier, R. 1998. "Otoriter veya Totaliter Bir Geçmişle Nasıl Hesaplaşılır? Ders Kitabı Yazarlarının Önündeki Sorunlar". *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995.* 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 13-23.

Maier, R. 2005. "Learning about Europe and the World: Schools, Teachers, and Textbooks in Russia after 1991", The Nation, Europe, and the World: Textbooks and Curricula in Transition. Editör: Schissler, H. ve Nuhoglu Soysal, Y. Oxford: Berghahn Books, s. 138-163.

Makriyianni, Ch. 2004. Teaching Methods in history school education in Cyprus: Present-day situation and future developments. Presentation from the Multiperspectivity in teaching and learning history. Nicosia, Cyprus.

"Marenglen Verli: Perandoria Osmane na pushtoi dhe sundoi, e konfirmojnë dokumentat historikë ndërkombëtarë - See more at: http://www.sot.com.al/kultura/marenglen-verli-perandoria-osmane-na-pushtoi-dhe-sundoi-e-konfirmojn%C3%AB-dokumentat-historik%C3%AB#sthash.l8kwl8h3.dpuf", Sot News, 12 Haziran 2013, http://time.ikub.al/1586968426/f85fcf4298837296dda5f80529ae7a94/Lajm_Marenglen-Verli-Perandoria-Osmane-na-pushtoi-dhe-sundoi-e-konfirmojne-dokumentat-historike-nderkombetare.aspx, Son erişim tarihi: 12 Haziran 2013.

Markov, G., Kuşeva, R., Marinkov, B. 2008. *Istoriya i Tsivilizatsiya za 10. Klas*, Sofya: Prosveta.

Marsden, W. E. 2001. The School Textbook. Geography, History and Social Studies. London ve Portland: Woburn Press.

Matanić, T. - Rajković, T. 2009. Povijest 5: udžbenik za peti razred osnovne škole, Zagreb: Profil.

Mayfield, J. " *Enver Hoxha's Project for a post modern Communist Albania: Libertaion, Proletarian Rule, Atheism, and Extreme Isolationism", EuropeHeritage.* http://euroheritage.net/hoxhaimperialism.shtml, Son Erişim Tarihi:10.07.2012.

McCarthy, J. 1995. *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, 6. Bs., İstanbul: İnkılap Kitapevi.

McCarthy, J. 2009. "Armenian Rebellions and the Ottomans". The Armenian Question Basic Knowledge and Documentation. (Der.) Ö. E. Lütem. Ankara: Terazi Publishing.

McCarty, J. 05.07.2005. "Ermeni Terörizmi", Dumlupınar Üniversitesi Ermeni Sorunu Konferansı, s.1-9.

McLean, M. ve Voskrensenskaya, N. 1992. “Educational revolution from above: Thatcher’s Britain and Gorbachev’s Soviet Union”. Comparative Education Review, (36)1, 71-90.

“Meeting of Experts on The Development of History Curricula”, COE. http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Cooperation/SEE/KosovoOct2004_en.pdf, *Son Erişim Tarihi: 03.02.2012.*

Mehlinger, H. D. 1985. “International Textbook Revision: Examples From the United States”. Internationale Schulbuchforschung, (7), 287–298.

Melkonyan vd., 2009: Մելքոնյան, Ա., Ավետիսյան, Հ., Մովսիսյան, Ա., Հովհաննիսյան, Պ., Դանիելյան, Է., Բարխուդարյան, Վ., Հարությունյան, Գ., Չոբանյան, Պ. 2009. Հայոց Պատմություն: 10-րդ Դասարան Դասագիրք, Երեվան: Զանգակ, (Melk’onyan, A., Avetisyan, H., Movsisyan A., Hovhannisyan, P., Danielyan, E., Barkhudaryan, V., Harut’yunyan, G., Çobanyan, P. 2009. Hayots Patmut’yun: 10-rd Dasaran Dasagirk’, Yerevan: Zangak- Melk’onyan, A., Avetisyan, H., Movsisyan, A., Hovhannisyan, P., Danielyan, E., Barkhudaryan, V., Harut’yunyan, G., Çobanyan, P. 2009. Ermeni Tarihi: 10. sınıf Ders Kitabı. Erivan: Zangak Yayınevi.

Melkonyan vd., 2010: Մելքոնյան,Ա., Չոբանյան, Պ., Սիմոնյան, Ա., Նազարյան, Ա., Բարխուդարյան, Վ., Գևորգյան, է., Խաչատրյան, է. 2010. Հայոց Պատմություն: 11-րդ Դասարան Դասագիրք Երեվան: Զանգակ. (Melk’onyan A., Çobanyan, P., Simonyan, A., Nazaryan, A., Barkhudaryan, V., Gevorgyan, E., Khaçatryan, E., 2010. Hayots Patmut’yun: 11-rd Dasaran Dasagirk’. Yerevan: Zangak, - Melk’onyan A., Çobanyan, P., Simonyan, A., Nazaryan, A., Barkhudaryan, V., Gevorgyan, E., Khaçatryan, E. 2010. Ermeni Tarihi: 11. sınıf Ders Kitabı. Erivan: Zangak Yayınevi.

Melkonyan vd., 2011: Մելքոնյան,Ա., Հովսեփյան, Յ., Գևորգյան, Է., Վիրաբյան, Ա., Մինասյան, Է. 2011. Հայոց Պատմություն: 12-րդ Դասարան Դասագիրք. Երեվան: Զանգակ (Melk’onyan, A., Hovsep’yan, Y., Gevorgyan, E., Virabyan, A., Minasyan, E. 2011. Hayots Patmut’yun: 12–rd Dasaran Dasagirk’. Yerevan: Zangak - Melk’onyan, A., Hovsep’yan, Y., Gevorgyan, E., Virabyan, A., Minasyan, E. 2011. .Ermeni Tarihi: 12. sınıf Ders Kitabı. Erivan: Zangak Yayınevi.

Memmedov (Karamanlı), H. 1998. “Azerbaycan'da Basmakalıp Tarih Eğitimi ve Mücadele Yolları”, Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Məmmədov, İ., Məmmədov, İ., Qaffarov, T., Məmmədov, X., Tağıyeva, Ş., Vəliyəv, M., Məmmədova, Ş., Hüseynov, A., Qocayev, Ə. Q. 2009. Azərbaycan Tarixi (Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinif üçün Dərslik). Bakü: Çaşıoğlu.

Məmmədov, İ., Qəndəlov, S., Qasımlı, M., Qaffarov, T., Süleymanova, S., Qocayev, Ə., Vəliyev, M., Cabbarov, H. 2010. Ən Yeni Tarix (Ümumtəhsil məktəblərinin 11-cu sinfi üçün Dərslik). Bakü: Çaşıoğlu.

Məmmədov, S., Vəliyev, T., Qocayev, Ə. 2012. Azərbaycan Tarixi (9-cu sinfi üçün Dərslik). Bakü: Aspoligraf.

Memorandum, 1997. *Memorandum na MNI-Sofia vw Vrızka s Vzaimnootnoşeniyata mejdu RBılgariya i RMakedoniya po povod na ezikoviya spor*, Sofya: Makedonski Nauçen Institut.

Meraç, H. 2006. Lise Tarih Ders Kitaplarının İçerik ve Yöntem Açısından Analizleri. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

“Meta-Gurakuqi: Pushtim apo bashkëjetesë?”, time.al, http://time.ikub.al/bfc4685b94/771c5128345249dc62aec844ea72a78d/Lajm_Meta-Gurakuqi-Pushtim-apo-bashkejetese-.aspx, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

Metani, I. 2003. Transforming Education: The Albanian Experience. New York: Nova Science Publishers, Inc..

Mihaljčić, R. 2007, Istorija: za drugi razred gimnazije društveno jezičkog i opšteg smjera, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Mihaljčić, R. 2009, Istorija 7: za 7. razred osnovne škole, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,

Mihaljčić, R. 2010. Istorija 6, Belgrad: Zavod za Udžbenike.

Mijatović, D. 2009. Povijest 1: udžbenik za prvi razred gimnazije, Mostar: Alfa.

Mikić, Đ., Gavrilović, D. 2008, Istorija: za treći razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smjera, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Milas, H. 2000. Türk Romanı ve "Öteki". Ulusal Kimlikte Yunan İmajı. İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Mile, L. 1962. Kryengritjet Popullore në fillim të Rilindjes sone (1830-1877). Tiranë.

Miljan, G. - Miškulin, I. 2009. Povijest 4: udžbenik za četvrti razred gimnazije, Zagreb: Profil.

Millas, H. 1991. "History Textbooks in Greece and Turkey", History Workshop Journal, Cilt 31, No. 1, 21-33.

Millas, H. 1991. "History Textbooks in Greece and Turkey". *History Workshop Journal.* Oxford: Oxford University Press, 21-33.

Millas, H. 1998. "Türk Ders Kitaplarında 'Yunanlılar': Bütünleştirici Bir Yaklaşım". *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995.* 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 254-265.

Millas, H. 2005. *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Millas, I. Mart 2006. "Tourkokratia: History and the Image of Turks in Greek Literature", South European Society and Politics, Cilt 11, No. 1, 47 – 60.

Miloš, M. 2006/2007, Povijest Novog Doba, Mostar: Znanje.

Ministry of Science and Education of The Republic of Armenia. "State Program for Educational Development" (For The Period of 2001 - 2005). http://www.ehea.info/Uploads/Documents/National_Report_Armenia_05.pdf Son Erişim Tarihi: 05.03.2013.

Mirkovic M. ve Crawford, K. 2003. "Teaching History in Serbian and English Secondary Schools: a Cross-Cultural Analysis of Textbooks", International Journal of Historical Learning, Teaching and Research, 3:2, http://www.heirnet.org/IJHLTR/journal6/MirkovicandCrawfordrev.doc, [Son erişim tarihi 1 Eylül 2011]

Mitchell, T. W. J. 1986. Iconology: Image, Text, Ideology. Chicago: University of Chicago Press.

Mitchell, T. W. J. 1986. Iconology: Image, Text, Ideology. Chicago: University of Chicago Press.

Mitler, L. 1979. "The Genoese in Galata: 1453-1682". *International Journal of Middle East Studies.* c. 10. s. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 71-91. http://www.jstor.org/stable/162479 [23.02.2010].

Moe, C. 2008, *Images of the Religious Other: Discourse and Distance in the Western Balkans, Novi Sad, CEIR.*

Monagahan, A. 2008. "An Enemy at the Gates' or 'from Victory to Victory'? Russian Foreign Policy". International Affairs, 84, 717–733.

Moyle, L. R. 2004. "An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945 - 2000" Doktora Tezi. Fachbereich Sprach- und Literaturwissenschaft Universität Osnabrück.

Mrajanović-Dušanić, S. ve Šuica, M. 2009. Istorija 2, Belgrad: Zavod za Udžbenike.

Muminović, A., Muminović, S. 2010, Historija za 7. razred devetogodišnje osnovne škole - prvo izdanje, Sarajevo: Svjetlost,

Muminović, A., Muminović, S. 2011, Historija 8: za 8. razred devetogodišnje osnovne škole - prvo izdanje, Sarajevo: Svjetlost

Murgescu, M. L. 2002. "Rewriting School Textbooks as a Tool of Understanding and Stability", Southeast European and Black Sea Studies, 2:1, 90-104.

Murgescu, M. L. 2004. "Memory in Romanian History", Balkan Identities: Nation and Memory, Editör: Todorova, M. New York: New York University Press.

Murzaku, T. 1985. "Arkivi Qendrori i Shtetit i RPSSH (AQSH i RPSSH)", Buda et al. 41-42.

"Müslümanları kızdıran film", Islami Düşünce, http://www.islamidusunce.net/forum/index.php?topic=1106.0;wap2, Son erişim tarihi: 13.07.2012.

Myteberi, F. 1999. "Albania: Education for Peace, Stability and Democracy in Albania", Education and Media in Southeast Europe: Country Reports. Derleyenler: Brunbaauer, U.; Grandits, H.; Gruber, S.; Kaser, K.; Pichler, R.; Promitzer, C. Graz: Center for the Study of Balkan Societites and Cultures.

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje, Zagreb 2011

Nahya, Z. N. 2011. "İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar", Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1), Cilt 1, No 1, 27-38.

Necipoğlu, G. 2014. Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Nehring, D. 2014. "Geschichtsbücher in albanischsprachigen Gebieten Südosteuropas", Eckert. Working Papers, 3, http://www.edumeres.net/fileadmin/publikationen/working_papers/EWP_Nehring_albanisch.pdf

Neidze, V., Surguladze M., Anchabadze, G., Bekhia-Okruashvili, S., Bokeria, M., Eremashvili, N., Mshvenieradze, G., ve Uzunashvili, T. 2007. *Sakartvelosa da Msoplios Istoria / Geograpia-VIII Klasi.* [Gürcistan ve Dünya Tarihi / Coğrafya 8. sınıf] Tbilisi: Logos Presi.

Neuburger, M. 1997. "Bulgaro – Turkish Encounters and The Re-Imaging of the Bulgarian Nation (1878-1995)", s. 1-20, *East European Quarterly*, Vol. 31, No: 1, (March).

Neumann, C. K. 2008. "Tarihin Yararı ve Zararı Olarak Türk Kimliği: Bir Akademik Deneme". *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu.* ed. Salih Özbaran. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 98-107.

Nicholls, J. 2003. "Methods in School Textbook Research" *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, Cilt 3, No. 2, 11-26.

Nicolle, D. 2007. "Constantinople 1453". *The Fall of Constantinople - The Ottoman Conquest of Byzantium.* ed. David Nicole, John Haldon, Stephen Turnbull. Oxford: Osprey Publishing, 174-244. http://books.google.com.tr/books[22.02.2010].

Nihan, E. A. 2009. 11. sınıf tarih ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı konusunun yapılandırmacı yaklaşıma göre yeniden tasarlanmasının öğrenci başarılarına etkisi. Gazi Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / Eğitim Bilimleri Bölümü / Tarih Öğretmenliği Anabilim Dalı / Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı.

Nikandrov, N. D. 1995. "Russian Education after Perestroika: The Search for New Values". International Review of Education, 41 (1/2), 47–57.

Nuro, K. 2000. Dokumente Osmane në Arkivat Shqiptare, Tiranë: Amfioni ve Zeti.

OECD. 1998. Reviews of National Policies for Education: Russian Federation, Paris: OECD Yayınları.

Okur, Y. ve İ. Genç, T. Özcan, Mevlüt Y. A. Sever. 2012. Ortaöğretim Tarih Ders Kitabı. Ankara: MEB Yayınları.

Olsson, S. 2010. "Our View on the Other: Issues Regarding School Textbooks, British Journal of Religious Education", 32:1, 41-48.

Omari, L. ve Dodi, A. 1985. "Akademia e Shkencave", Buda et al. 1985:8-9.

Ortaylı, İ. 1999. "Osmanlı Kimliği", Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı, No.19, 77-85.

Osborne, J, M. Wintle. 2006. "The Construction and Allocation of Identity through Images and Imagery: an Introduction". *Image into identity. Constructing and assigning identity in a culture of modernity.* ed. Michael Wintle. Amsterdam: Rodopi, 15-16, http://books.google.com.tr/books [23.05.2010].

OSCE örgütünün eğitim reformlarını anlatan web sayfa: http://www.oscebih.org/Default.aspx?id=3velang=EN

Oskay, Y. 2004. Sanat Eğitiminde İmge ve İmgenin Yeri. Anadolu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

"Osmanët pushtues nga fillimi deri në fund", time.al, http://time.ikub.al/1586968426/220fc26a6445a494485dc2a79b4ea7d4/Lajm_Osmanet-pushtues-nga-fillimi-deri-ne-fund.aspx, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

Osmani, S. 1985. "Universiteti i Tiranës 'Enver Hoxha'", Buda et al., 1134-1135.

"Osmanlılar İjgalci Değildi", Kosova Port, 12 Haziran 2013, http://www.kosovaport.com/?p=40216, Son erişim tarihi: 12 Haziran 2013.

Öçalan, M. "Çocuk Algılamasında İmgelerin Önemi, Eğitimbilimsel Açıdan Çocuk Edebiyatında İmge Kullanımı". http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/muharrem_ocalan_cocuk_imge.pdf [07.03.2009].

"Ömer Dinçer'in Kosova'dan İsteğine Tepkiler", KarşıHaber. http://www.karsihaber.com/omer-dincerin-istegine-kosovadan-tepkiler-151989h.htm, *Son Erişim Tarihi: 12.11.2011*

"Ömer Dinçer'in isteğine Kosova'dan tepkiler", Karşı Haber, 20 Ağustos 2011, http://www.karsihaber.com/omer-dincerin-istegine-kosovadan-tepkiler-151989h.htm, Son erişim tarihi: 12.11.2011.

Önen, M. D. vd. 2002. Re-Writing History Textbooks: History Education: A Tool for Polarization or Reconciliation?, Nicosia: Post Research Institut.

Özbaran, S. 1995. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, 1994 Buca Sempozyumu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özbaran, S. 1995. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özbaran, S. 2008a. "Neden ve Nasıl Tarih?". *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu.* ed. Salih Özbaran. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 25-34.

Özbaran, S. 2008b. "Giriş". *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu.* ed. Salih Özbaran. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1-23.

Özdal, B. Aralık 2006. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Taraf Olduğu Uluslararası Andlaşmalar İtibarıyla Ermeni Sorunu (1918-1922 Dönemi)", Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 2, No. 4, 173-188.

Özel, O. 2007. 93 Harbi Göçleri ve Türkiye'de Gürcü Muhacirler. *Pirosmani,* 3, 30-33.

Özel, O. 2008. "93 Harbi" ve Gürcistan'da Osmanlı Egemenliği'nin Sonu. *Pirosmani,* 6, 32-36.

Özkırımlı, U, S. A. Sofos. 2008. *Tormented by History Nationalism in Greece and Turkey*. London: Hurst ve Company.

Öztan, T. "Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri", (Yayın Tarihi Yok), http://www.academia.edu/3293720/OFKEYI_CIZMEK_MILLIYETCI_TAHAYYULDE_DUSMAN_PORTRELERI Son Erişim Tarihi: 11.03.2013.

Pajo, E. 2002. "Albanian Schoolbooks in the Context of Societal Transformation: Review Notes", Koulouri 445-461.

Paker, T. 2004. "Ben ve Öteki" bağlamında İngiliz Dili ve Türk Dili Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Türk ve İngilizlere bakışı". *Uluslararası İmgebilim Sempozyumu: Ötekinin Sunumlarındaki Algılama Farklılıkları, 26-28 Nisan 2004*. ed. Serhat Ulağlı. Muğla: Muğla Üniversitesi, 275-288.

Paksoy, A. K. 2008. Ulus Devlet ve Tarih Eğitimi. Ankara: Öğretmen Dünyası.

Palabıyık, M. S. 2009. "Ermeni Sorununa Giriş: Başlangıçtan Lozan Antlaşması'na Kadar". Ermeni Sorunu, Temel Bilgi ve Belgeler Genişletilmiş 2. Baskı, (Der.) Ö. E. Lütem. Ankara: Terazi Yayıncılık.

Palabıyık, M. S. ve Y. Deveci Bozkuş. 2009. "Turkish – Armenian Relations (1918-2008)". The Armenian Question, Basic Knowledge and Documentation. (Der.) Ömer Engin Lütem. Ankara: Terazi Publishing.

Pandevski, M. 1987. *Makedonskoto Osloboditelno Delo XIX i XX Vek*, 5 cilt, Skopje: Misla.

Panossian, R. 2006. The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars. New York: Columbia University Press.

Papadakis, Y. 2008. A Comparison of Greek Cypriot and Turkish Cypriot Schoolbooks on the 'History of Cyprus', PRIO Report, No.2.

Papşu, M. 2012. "Çerkesya Tartışması". S. 58-62, *Uluslararası Kafkasya'nın Geleceği Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı,.

Parla, J. 2005 [1985]. Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik. İstanbul: İletişim Yayınları.

Parsa, A. F. 2007. "İmgenin Gücü ve Görsel Kültürün Yükselişi", Fotoğrafya Dergisi, Cilt 19, 1-14.

Pavlowitch, S. K. 2004. "History Education in the Balkans: How Bad is It?" Journal of Southern Europe and the Balkans, 6:1, 63-68.

Paxton, R. J. Sonbahar 1999. "A Deafening Silence: History Textbooks and the Students Who Read Them", Review of Educational Research, Cilt 69, No.3, 315-339.

Pejić, R., Tešić, S., Gabrić, S. 2010, Istorija 9: za 9. razred osnovne škole, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

"Periudha osmane, turqit: Ndryshoni historinë", time.al, http://time.ikub.al/bfc4685b94/76a6428f746642529a632b0d2ccd7d61/Lajm_Periudha-osmane-turqit-Ndryshoni-historine.aspx, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

Petković, A., Pocrnja, M. 2010, Historija 7: za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole, Sarajevo: Klett.

Petrovich, M. B. 1978. "Continuing Nationalism in Yugoslav Historiography", Nationalities Papers, 6:2, 161-177.

Phillips, R. 1998. History Teaching, Nationhood and the State; a Study in Educational Politics. London: Cassell.

Phillips, R. 1998a. "Contesting the Past, Constructing the Future: History, Identity and Politics in Schools British Journal of Educational Studies, 46:1, 40-53;

Phillips, R. 1998b. History Teaching, Nationhood and the State; a Study in Educational Politics. London: Cassell.

Phillips, R. vd. 1999. “Four Histories, One Nation? History Teaching, Natihood and a British Identity”, Compare: A Journal of Comparative and International Education, 29:2, 153-169.

Pichler, R. 1999. “Albania”, (in colboration with A. Ecker)”. How to Construct Civil Societies? Education, Human Rights and Media in Southeast Europe: A Critical Guide Derleyenler: Brunbaauer, U.; Grandits, H.; Gruber, S.; Kaser, K.; Pichler, R.; Promitzer, C. Graz: Center for the Study of Balkan Societites and Cultures.

Pingel, F. 1998. “Tarihsel Anılar ve Çok Etnisiteli Bir Bağlamda Tarih Ders Kitapları: Bazı Deneyimler”. *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995.* 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 134-141.

Pingel, F. 2003. Ders Kitaplarının Araştırma ve Düzeltme Rehberi. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Pingel, F. 2009. UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, Paris: UNESCO.

Pingel, F. 2010. *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*, 2nd ed., Paris / Braunschweig: GEİ, http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001171/117188e.pdf

Pingel, F. 2010. UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, Paris/Braunschweig: Georg Eckert Instıtute for International Textbook Research.

Pingel, F. 2010a. “Unesco Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision”. 2. bs. UNESCO, http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001171/117188e.pdf [20.01.2011].

Pingel, F. 2010b. “Unesco Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision”. George Eckert Institute for International Textbook Revision, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization. http://www.mp.gov.rs/resursi/dokumenti/dok92-eng-UNESCO_guidebook_textbook.pdf [23.09.2010].

Podeh, E. 2000. “History and Memory in the Israeli Educational System: The Portrayal of the Arab-Israeli Conflict in History Textbooks (1948-2000)”. History ve Memory, 12 (1), 65-100.

Podeh, E. 2002. *The Arab-Israeli conflict in Israeli History Textbooks 1948-2000.* New York: Bergin ve Garvey. http://books.google.com.tr/books [08.12.2010].

Poğosyan, 1989: Ս. Կ. Պողոսյան, “Գևորգ Չաուշ”, *Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների*, No. 7, 1989, s.24-36, (S. K. Poğosyan, “Gevorg Çauş”, *Lraber Hasarakakan Gitut’yunneri*, No. 7, 1989, s.24-36 – S. K. Poğosyan, “Gevorg Çavuş”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 7, 1989, s. 24-36).

Pollo ve Buda et al. 1965 = Pollo, S.; Buda, A.; Frashëri K.; Alibali, J. ve Plasari, N. (eds.) 1965: Historia e Shqipërisë (në tre vëllime), Vëllimi i Dytë, Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti Historisë dhe Gjuhësise.

Pollo, Stefanaq 1985a: “Instituti i Historisë”, Buda et al. 1985:418-419.

Polyzoi, E. ve Nazarenko, T. 2004. “A Comparative Analysis of Four Case Studies of Education Reform in Russia”. World Studies in Education, 5 (2), 65-80.

Popović, R. vd. 2008. Istorija 2, Podgorica: Zavod za Udžbenike i Nastavna Sredstva.

Popović, R. ve Miranović, D. 2008. Istorija 7, Podgorica: Zavod za Udžbenike i Nastavna Sredstva.

Potter, Pitman B. 2007. *Introduction to the Study of International Organization.* New York: Appleton-Century-Crofts, http://books.google.com.tr/books [08.12.2010].

Pricky, G. 2012. “Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya’dan lise ders kitapları aracılığıyla Doğu-Orta Avrupa’da Osmanlı dönemi”, Tarih ve Toplum, No 15.

Pulaha, S. 1989. “Wissenschaftliche Forschungen über die osmanische Periode des Mittelalters in Albanien (15. Jahrundert bis Anfang des 19. Jahrhunderts)”, Südosteuropa-Jahrbuch, 19: Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen. Derleyen: Majer, H. G. München: SelbstVerlag Südosteuropa-Gesellschaft.

Puto, A. 2002. “Some Aspects of the Perception of the Ottoman period in the Albanian historiography”, basılmamış konferans tebliği, Etudes balkaniques: état des savoirrs et pistes de recherche, 19-20 décembre. [Arnavutça çevirisi için bkz. 2003].

Qasımlı, M., Musayeva, O., Cabbarov, H. 2011. Yeni Tarix (9-cu sinfi üçün Dərslik). Bakü: Kövsər.

Racablı, A. “History of Coinage in Azerbaijan”, IRS Cultural Heritage, http://irs-az.com/new/pdf/201212/135523009l189936170.pdf, Son erişim tarihi: 22.12.2012.

Radušić, E. (2014) “……” BALKAR ve Yunus Emre Enstitüsü tarafından 15 Mart 2014’te Sarajevo’da düzenlenen konferansta sunulan tebliğ.

Radušić, E., Husić, A., Smriko, V. 2007, Historija 7: Udžbenik i čitanka za 7. razred osnovne škole, Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Rajablı, A. "History of Coinage in Azerbaijan",

Rajko Muršić, 2012. “Simgesel Ötekileştirme: Tehditkar Bir Öteki Olarak ‘Türk’”, Hayallerdeki “Türk”, Çev. Ali Özdamar, Editör: Jezernik, B. İstanbul: Kitap.

Rastoder, Š. vd. 2009. Istorija 4, Podgorica: Zavod za Udžbenike i Nastavna Sredstva.

Redgate, A. E. 1998. The Armenians. Oxford: Blackwell Publishers.

Renan, E. 1992. "Qu'est-ce qu'une nation?", in Qu'est-ce qu'une nation et autres essais politiques, Paris: Presses Pocket

Rexhebi, F. ve Demaj, F. 2009, Historia 6: Botim i Peste, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Rexhepi, F. 2009, Historia 9: Botim i Katert, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Rexhepi, F. ve Demaj, F. 2009, Historia 5: Botim e Trete, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Rexhepi, F. ve Demaj, F. 2009, Historia 8: Shkolla e Mesme e Ulet, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Rifat, M. 1992. *Göstergebilimin ABC’si.* İstanbul: Simavi Yayınları.

Ristovski vd. 2006a: Ristovski, B., Rahimi, Sh., Mladenovski, S., Kiselinovski, S., Çepreganov, T. 2006. *Istorija za VIII Oddelenie*, Skopje: Albi.

Ristovski vd. 2006b: Ristovski, B., Rahimi, Sh., Mladenovski, S., Kiselinovski, S., Çepreganov, T. 2006. *Tarih. sınıf VIII*, Skopje: Albi.

Ristovski, B., Rahimi, Sh., Mladenovski, S., Kiselinovski, S., Çepreganov, T. 2008. *Istorija za VII Oddelenie*, Skopje: Albi.

Roşkev, S. 2012. “Pogotovkata ot Balkanska Voyna, 08.09.2012”, http://bnt.bg/bg/news/view/84211/100_godini_ot_balkanskata_vojna

Šabotić, I., Čehajić, M. 2010, Historija 7, Udženik za sedmi razred devetogodišnje osnovne škole, Tuzla/Zenica: Nam.

Šabotić, I., Čehajić, M. 2011, Historija 8: Udžbenik za 8. razred devetogodišnje osnovne škole, Tuzla / Zenica: NAM Tuzla / Vrijeme Zenica

Safran M., ve A. Bahri. 1996. "Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar: Türkiye'de Tarih Kitaplarında Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri", Gazi Üniversitesi Gazi Egitim Fakültesi Dergisi, Cilt 16, No 1, 11-26.

Safran, M, B. Ata. "Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar: Türkiye'deki Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin İfadelere Yönelik Öğrenci Görüşleri". www.acikarsiv.gazi.edu.tr/dosya/BARISCITARIH.doc [10.05.2011].

Said, E. W. 2005 [1978]. Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları. İstanbul: Metis.

Samarćić, R. 1995. Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam: Sokollu Mehmet Paşa, Çev. Meral Gaspıralı, İstanbul: Sabah.

Schein, E. H. 2002. "Örgütsel Kültür", Çev. Atilla Akbaba, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 4, No. 3, 6-14.

Schmitt, O. J. 2009. "Skanderbeg". Der neue Alexander auf dem Balkan, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg.

Schnapper, D. 1994. La communauté des citoyens, Paris: Gallimard

Šehić, Z., Kovačević, A., Leka, A. 2007, Historija – Istorija – Povijest: Udžbenik za čitankom za četvrti razred gimnazije, Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Šehić, Z., Marčić – Matošović, Z. 2009, Historija – Istorija – Povijest: udžbenik i čitanka za 8. razred osnovne škole, Sarajevo: Sarajevo Publisihing.

Selvi, H. "Ermeni Soykırımı Tarih Yazımı",

Selvi, H. "Ermeni Soykırımı Tarih Yazımı", http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/ermtaryazimi.pdf, Son erişim tarihi: 24.11.2012.

Sennett, R. 2002. Kamusal İnsanın Çöküşü (Çev. Serpil Durak- Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Šestokov, V. S. 2011. İstorija Rossii: XX – Načalo XXI Veka, Moskva, Prosveščenija**,** 11. Klass.

Seyfeli, C. 2005. İstanbul Ermeni Patrikliği, Ankara: Aziz Andaç Yayınları.

Shibutani, T, K. M. Kwan. 1965. *Ethnic Stratification: A Comparative Approach.* New York: Macmillan, 383-384 (Aktaran Yumul, Arus. "Ermeniler: Millet-i Sadıka mı, Beşinci Kol mu, Geçmişin Yadigârları mı?". *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995.* 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).

Shkodra, Z. 1985. "Kryengritjet kundër Tanzimatit", Aleks Buda et al. Fjalori enciklopedik shqiptar Tiranë.

Shtylla, V. 1985. "Biblioteka e Akdemisë Shkencave", Buda et al. 1985:93.

Shuteriqi et al. 1983 = Shuteriqi, Dhimitër S. (ed.); Domi, Mahir (ed.); Bulo, Jorgo (ed.); Bala, Vehbi (ed.); Brahimi, Razi (ed.); Kodra Klara; Xhiku, Ali; Fullani, Dhimetër ve Çollaku, Shaban 1983: Historia e letërsisë shqiptare. Qqë nga fillimet deri te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare, Tiranë : Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti

Silier, O. 2000. "III. Oturum, Avrupa'da ve Türkiye'de Son Onyıllarda Tarih Eğitimi ve Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Çabaları". *Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması, Atölye 1, 2-3 Aralık 2000, ODTÜ Kongre ve Kültür Merkezi Ankara.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 79-87.

Simanić, S., Mastilović, D. 2007, Istorija za 1. razred srednjih stručnih škola za zanimanje poslovno-pravni tehničar, turistički tehničar i ugostiteljsko kulinarski tehničar, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

"Sipas historianit turk, Skënderbeu më pak i rëndësishëm se guvernatori më i vogël", time.al, http://time.ikub.al/1586968426/0ba0ec4c5b263a0e991453d3433b9e20/Lajm_Sipas-historianit-turk-Skenderbeu-me-pak-i-rendesishem-se-guvernatori-me-i-vogel.aspx, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

"Siz hala annenizin tarih kitabını mı okuyursunuz?", Milliyet.com tr, 23 Aralık 2001, http://www.milliyet.com.tr/siz-hala-annenizin-tarih-kitabini-mi-okuyursunuz-/can-dundar/guncel/yazardetayarsiv/23.12.2001/84243/default.htm, Son erişim tarihi: 23.12.2001.

"Skënderbeu më pak i rëndësishëm se guvernatori më i vogël", Panorama, 11 Qershor 2013, http://www.panorama.com.al/2013/06/11/skenderbeu-me-pak-i-rendesishem-se-guvernatori-me-i-vogel/, Son erişim tarihi: 16 Haziran 2013.

Smith, A. D. 1996. "Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner's Theory of Nationalism." Nations and Nationalism, 2 (3), 371–388.

Smith, M. L. 2002. *Yunan Düşü*. çev. Halim İnal. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Smriko, V., Husić, A. 2007, Historija – Istorija – Povijest: Udžbenik sa čitankom za treći razred, Sarajevo: Sarajevo Publishing.

Šobot, M., Štrbac, B., Zahović, E. 2010, İstorija za povijest 1. razred srednjih stručih škola osim zanimanja poslovno pravni tehničar, turistički tehičar i ugostiteljsko kulinarski tehničar, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Solak, Ö. 2008. Romanda Öteki / Ötekinin Romanı. Osmanlı Romanında Yabancılar ve Azınlıklar. Konya: Tablet Yayınları.

Son Erişim Tarihi: 15.01.2012.

Son erişim tarihi: 20 Mart 2007.

Son erişim tarihi: 20 Mart 2012.

Soroko-Sjupa, O. C. ve Soroko-Sjupa, A. O. Vseobšaja İstorija: Noveyšaja İstorija, Moskva: Prosveščenija, 11. Klass.

Soysal, İ. 2000. Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları: 1920-1945. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sözlükler:

Spyrou, S. 2002. "Images of 'the other':'the Turk' in Greek Cypriot children's imaginations", Race Ethnicity and Education, C. 5, N.3, s. 255-272.

Spyrou, S. 2006. "Constructing 'the Turk' as an Enemy: The Complexity of Stereotypes in Children's Everyday Worlds", South European Society and Politics, Cilt 11, No 1, 95-110.

Spyrou, S. 2006. "Constructing 'the Turk' as an Enemy: The Complexity of Stereotypes in Children's Everyday Worlds", South European Society and Politics, Cilt 11, No 1, 95 – 110.

Stammler, H. A. 1991. *What is the National Character of the Macedonian Slavs*? Sofya: IMRO.

Stangor, C. 2000. "Conceptualizing Stereotypes and Prejudice". *Stereotypes and Prejudice*. ed. Charles Stangor. Philadelphia: Taylor ve Francis Group, 17-20. http://books.google.com.tr/books [17.05.2011].

Stojanovic, D. 2002. "Albanians and their Neighbours: the Future's Past", Koulouri, 466-472.

Stojanović, D. 1994. "History Text-books Mirror Their Time", Warfare, Patriotism, Patriarchy, Editör: Rosandić, R., Pašić, V. Belgrade: Centre for Anti War Action, 81-110.

Stojanović, D. 1995. "Stereotypes in New Serbian History Textbooks between the Class and National Determinism", Revue des Études Sud-Est Européennes, 33:1-2, 49-52.

Stojanović, D. 2004. "Construction of Historical Conciousness: The Case of Serbian History Text Books", Balkan Identities: Nation and Memory, Editör: Todorova, M. New York: New York University Press.

Stoyanova, S. ve Maneva, L. 2009. *Çovekıt i Obştestvoto za çetvırti klas*, Sofya: Prosveta.

Stradling, R. 2003. "20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli?". *Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar: Avrupalı-Türkiyeli Tarih Eğitimcileri Buluşması Ekim 2001-Kasım 2002.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 90-107.

Stradling, R. 2003. 20. Yüzyıl Tarihi Nasıl Öğretilmeli. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Strategija za izradbu i razvoj nacionalnoga kurikuluma za predškolski odgoj, opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje, Zagreb 2007

Strong, C. F. 1964 [1958]. History in the Secondary School, University of London Press.

"Studiuesi turk: Osmanët nuk pushtuan Shqipërinë, por e administruan atë", time.al, http://time.ikub.al/1586968426/09f8c4ecc0c4abb27d36de5cb59c8d8d/Lajm_Studiuesi-turk-Osmanet-nuk-pushtuan-Shqiperine-por-e-administruan-ate.aspx, Son erişim tarihi: 13 Haziran 2013.

Šuica, M. 2010. "Percepcija Osmanskog carstva u Srbiji" [Perception of the Ottoman Empire in Serbia], Imaginarni Turčin [Imagining "The Turk"], Editör: Jezernik, B. Belgrad: Biblioteka XX vek, 284–298.

Šuica, M. 2011. "The Image of the Kosovo Battle (1389) Today: A Historic Event, a Moral Pattern, or the Tool of Political Manipulation", Editör: Evans, M. R. J.W. ve. Marchal, G.M., The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origin, New York: Palgrave-Macmillan.

Sulstarova, E. 2006. Arratisje nga lindja: orientalizmi shqiptar nga Naimi te Kadare. Chapel Hill, NC: Globic Press.

Suny, R. G. 1988. *The Making of the Georgian Nation.* Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Şahin, G. 2008. Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitarsitler. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Şahin, G. Haziran 2005. "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine bir İnceleme", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt VII, No. 1, 184-207.

Şıvgın, H.Yaz 2009. "Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi", Akademik Bakış, Cilt 2, No. 4, 35-53.

Şimşek, A. "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Ulusallığı ve Avrupa Merkeziyetçiliği". http://www.tsadergisi.org/arsiv/nisan2007/01.pdf [17.11.2009].

Şimşek, A. Nisan 2007. "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Ulusallığı ve Avrupa Merkezcilik", TSA Dergisi, Cilt 11, No.1, 9-38.

Şimşir, B. 2005. Ermeni Meselesi 1774-2005, İstanbul: Bilgi Yayınları.

Şirin, İ. 2009. Osmanlı İmgeleminde Avrupa. İstanbul: Lotus.

Tako, P. 1985a. "Biblioteka Kombëtare", Buda et al., 93-94.

Tako, P. 1985b: "Bibliografia Shqiptare", Buda et al. 1985:93.

"Tarih Ders Kitaplarına Revizyon", KosovaHaber. http://www.kosovahaber.net/?page=2,38,18461, Son Erişim Tarihi: 14.04.2014.

Tarih öğretmenliğinin modernizasyonu (ders kitapları ve müfredat): http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_20101222163944 66eng.pdf

Tarihin Kötüye Kullanımı. 2003. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Tbilisi Guide 2008. 2008. Tbilisi.

"Təhsil Haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009), No: 833-IIIQ, 19 Haziran 2009.

Tekeli, İ. 1998. "Tarihyazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler". *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995.* 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 34-43.

Telhami, S. ve Barnett, M. 2002. Identity and Foreign Policy in the Middle East. Ithaca, N.Y. and London: Cornell University.

Temo, S. 1985. "Instituti i Studimeve Pedagogjike", Buda et al., 425.

"Textbook Generating Activities", http://www.armeniaemb.org/DiscoverArmenia/armedu.htm

"The Constitution of The Republic of Armenia", http://www.parliament.am/legislation.php?sel=showveID=1velang=eng#2 Son Erişim Tarihi: 04.04.2013.

The Heinrich Boell Stiftung South Caucasus. Mkrtchyan, S. "The Republic of Armenia's Neighbors in the Late 19th and Early 20th Centuries in Contemporary World History School Textbooks".http://georgien.boell-net.de/downloads/History_Lessons_XX_Century.pdf Son Erişim Tarihi: 11.01.2013.

The Ministry of Education and Science of Armenia. "Education System in Armenia", http://www.bibl.u-szeged.hu/oseas/armedu.html Son Erişim Tarihi:, 19.11.2012.

The Southeast European Joint History Project, The Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE), 2009. http://www.cdsee.org/jhp/pdf/JHP-overview-long-October2009.pdf, [Son erişim tarihi: 1 Eylül 2011]

The World Bank. 1999. 'Russia. Regional Education Study', Report no. 18666-RU, Managing Unit: Human Development Sector Unit: Europe and Central Asia Region. 26 Temmuz 1999, s. 3.

Thëngjilli, P. 1981. Kryengritjet popullore kunderosmane në Shqiperi, Tiranë: Akad. Shkencave e Republikës Populllore Socialiste të shqiperisë, Instituti i. Historisë.

Theodossopoulos, D. Mart 2004. "The Turks and Their Nation in the Worldview of Greeks in Patras", History and Anthropology, C.15, No. 1, s. 29-45.

Thomas, J. I. 1969. Education for Communism: School and State in the People's Republic of Albania. Stanford, California: Hoover Institution Press

Timur, T. 1986. Osmanlı Kimliği, İstanbul: Hil Yayınları.

Torsti, P. 2007. "How to Deal with a Difficult Past? History Textbooks Supporting Enemy Images in Post War Bosnia and Herzegovina", Journal of Curriculum Studies, 39:1, 77-96.

Torsti, P. 2007. "How to deal with a difficult past? History textbooks supporting enemy images in post war Bosnia and Herzegovina". Journal of Curriculum Studies, 39 (1), 77-96.

Treska, T., Dërguti, M. 2011 [2005]. Historia (Për klasën e 6-të të shkollës 9-Vjeçare), Tirana: Botime Shkollore Albas. (6. sınıf DK)

Trix, F. 1999. 'The Stambol Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precursor to Turkish Script Reform', International Journal of Middle East, 255-272.

Troch, P. 2012. "Between Yugoslavism and Serbianism: reshaping collective identity in Serbian textbooks between the world wars", History of Education: Journal of the History of Education Society, 41:2, 175-194

Troebst, S. 1983. *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien 1967-1982*, Münih: Oldenbourg.

Troebst, S. 1998. "IMRO + 100 = FYROM? Kontinuitaet und Brüche in den makedonischen Nationalbewegungen in historiographischer Perspektive",

Makedonien: Geographie, ethnische Struktur, Geschichte, Sprache und Kultur, Politik, Wirtschaft, Recht, Ed. Lukan, W. ve Jordan, P., Frankfurt a.M: Lang, 217-234.

Tsoukalas, C. 1999. "European Modernity and Greek National Identity". *Journal of Southern Europe and the Balkans*. vol. 1. s. 1. London: TaylorveFrancis.

Tuncay, M. 1998. "Tarih Öğretiminin İyileştirilmesine Yönelik Düşünceler". Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir.

Tuncer F. 2012. "Osmanlı'dan Bağımsızlığa Giden Süreçte Arnavut Milliyetçiliği", Ege Üniversitesi ULİT Uluslararası İlişkiler Öğrencileri Konferansı, (Yayımlanmamış Bildiri).

Turan, O. 1969. Selçuklular Tarihi ve Türk-Islām Medeniyeti. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Turan, O. 1971. Selçuklular ve İslamiyet. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu Yayınları.

"Turqia Poshteron Turpshem Shqiptaret", InaOnline. http://ina-online.net/opinione/8063.html, Son Erişim Tarihi:16.07.2012.

Türbedar E. "Balkanlarda Osmanlı İmgesi: Kosova Örneği", AVİM.

Türk Dil Kurumu Türkçe Büyük Sözlük. http://tdkterim.gov.tr.

Türk, İ. C., Ilgaz, S., Bilgili, A. S. 2004. "Azerbaycan'da Tarih Yazımı, Eğitimi ve Ders Kitapları", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 9, 430-443.

Ukolova, V. İ. ve Rebjakin, A. V. 2011. Vseobšaja İstorija: S Drevnejših Vremen Do Kontsa XIX Veka, Moskva: Prosveščenija, 10. Klass.

Ulağlı, S. 2006. İmgebilim "Öteki"nin Bilimine Giriş. Ankara: Sinemis Yayınları.

Ulağlı, S. 2006. *İmgebilim "Öteki"nin Bilimine Giriş*. Ankara: Sinemis Yayıncılık.

Ulağlı, S. 2006. İmgebilim "Öteki"nin Bilimine Giriş. Ankara: Sinemis Yayınları.

Ulubaş, M. 2009. Günümüz Amerikan tarih ders kitaplarında Türk tarihi ile ilgili konuların ele alışı üzerine bir inceleme. Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Bölümü / Tarih Anabilim Dalı / Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı.

Ural, S. Bahar 2010. "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Mondros Mütarekesi'ne Şark Vilâyetlerinde Mülkî ve İdarî Sorunlar", Hacettepe Üniversitesi: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, No 11, 45-63.

Uras, E. 1987. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi. İstanbul: Belge Yayınları.

Uygun, S. 2006. "Üniversite Gençlerinin "Öteki" Kimliklere İlişkin Önyargıları", Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, No. 29, 103-122.

Ülker, U. ve G. Sezer, S. Kenavlı, "Tarih Eğitiminde Yeni Bir Modele İhtiyacımız Var!.", http://www.tarihvakfi.org.tr/egitim/yenimodel.asp Son Erişim Tarihi: 20.02.2012.

Ültanır, G. 2003. "Eğitim–Kültür İlişkisi", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 23, No 3, 296-315.

Ünalan, A. İ. 2002. Ermeni Sorunu. İstanbul: Şan Ajans Yayınları.

Vajagić, P. M. ve Stošić, N. 2011. Istorija 8, Belgrad: Klett.

Valenta, L. 2007, Povijest: za 8. razred osnovne škole, Sarajevo, Bosanska Riječ.

Valenta, L. 2010, Povijest: za 7. razred devetogodišnje osnovne škole, Sarajevo, Dječija Knjiga/Bosanska Riječ.

Valenta, L. 2011, Povijest 8: za devetogodišnje osnovne škole – 1. Izdanje, Sarajevo, Dječija Knjiga/Bosanska Riječ.

Vedjuškin, V. A. 2011. İstorija Srednih Vekov, Moskva, Prosveščenija, 6. Klass.

Veizi, K. ve Dedja, B. 1985: "Muzeu i Pavarësisë", Buda et al. 1985:733.

Vəliyev, T. Əliyev, R., Tağıyeva, Ş., Qocayev, Ə., Əlişova, H., Məmmədova, K. 2009. Azərbaycan Tarixi (10-cu sinif Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslik). Bakü: Çaşıoğlu.

Vəliyəv, T. Süleymanov, R., Mehdiyeva, N., Fətəliyev, M., Əliyev, Q., Qurbanov, R., Əkbər, Q., Vəliyev, M., Ağası, H. 2010. Yeni Tarix (Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün Dərslik). Bakü: Çaşıoğlu.

Veljanovski, N., Pletvarska, G., Tsvetkovska, S., Şiçeri, C. 2009. *Istorija za III Godina na Gimnaziskoto Obrazovanie (Zadolzhitelen Predmet)*, II Izdanie, Skopje: Prosvetno Delo AD.

Velkovski, V., Sejdi, H., Al'ademi, A., Risteska, D., Pavlovski, G. 2009. *Istorija za 8 Oddelenie*, Skopje: Prosvetno Delo DD.

Velychenko, S. 1994. "National History and the 'History of the USSR': The Persistence and Impact of Categories". Nationalism and History, The Politics of Nation-Building in Post-Soviet Armenia, Azerbaidzhan and Georgia. (Der.) D. V. Schwartz and R. Panosian. Toronto: University of Toronto, Centre for Russian and East European Studies.

Volkan, V. D. 1997. Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism, New York: Farrar, Straus ve Giroux.

Volkan, V. D., Itzkowitz, N. 2002. Türkler ve Yunanlar, Ankara: Bağlam Yayınları.

Vreme, 208, October 9, 2004.

Vujadinović, Ž., Kuprešanin, S., Nagradić, G. 2010, Istorija 8: za 8. razred osnovne škole, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Wakizaka, K. 2012. "Turkiye'deki Gürcü ve Çerkes Diasporasinin Gözüyle Abhazya Meselesi ve Kimlik Sorunu". Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wakizaka, K. 2012. Türkiye'deki Gürcü Ve Çerkes Diasporasının Gözüyle Abhazya Meselesi ve Kimlik Sorunu. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Wallace S. L. ve M. D. Allen. Ocak 2008. "A report of the APSA Standing Committee on the Status of Blacks in the Profession" PS: Political Science and Politics, Cilt 41, No. 1, 153-160.

Wang, Z. 2008. "National Humiliation, History Education, and the Politics of Historical Memory: Patriotic Education Campaign in China". International Studies Quarterly, (52), 783–806.

Warsheauer, S. v.d. 2008. "Tecahing History after Identity-Based Conflicts: The Rwandan Experience". Comparative Education Review, 52 (4), 663-690.

Weber, E. 1972. Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, London: Chatto and Windus.

Wilcox, G. M., Kasım 1928. "Education in Soviet Armenia", Journal of Educational Sociology, Cilt 2, No. 4, 221-231.

Wirth, L. 2003. "Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek". *Tarihin Kötüye Kullanımı, "Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek" Sempozyumu Oslo, Norveç / 28-30 Haziran 1999.* çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 18-59.

"Wolfgang Höpken (Georg-Eckert-Institute for International Textbook Research, Braunschweig, Germany) History-Textbooks and Reconciliation – Preconditions and Experiences in a Comparative Perspective, World-Bank meeting, November 11th, Washington, D.C.". http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1121703274255/1439264-1126807073059/World_Bank.pdf [22.01.2010].

Yapıcı, A. 2004. Din, Kimlik ve Önyargı (Biz ve Onlar). Adana: Karahan Kitabevi.

Yapıcı, A. Ocak – Haziran 2004. "Din Bilimleri Alanında Yapılan Empirik Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek mi Olguyu, Olgu mu Ölçeği Oluşturmakta?", Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 4, No. 1, 85-118.

Yarman A. ve A. Aginyan. 2013. Sultan II Mahmud ve Kazaz Artin Amira, Surp Pırgiç. İstanbul: Kültür Yayınları.

Yavuz, F. 2007. "Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımyan", SBE Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 2, No 1, 257-289.

Yıldırım, M. 2007. Lise Tarih ve Cumhuriyet Tarih Ders Kitaplarında Türk-Ermeni İlişkileri (1930- 2000). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Yıldırım, T. 2006. "Türkiye'de ilköğretim 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler dersi ile Azerbaycan'da 6. ve 7. sınıf tarih derslerinin muhteva yönünden karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, B. 2006. "Emigrations from The Russian Empire to The Ottoman Empire: An Analysis in The Light of The New Archival Materials". Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, N. 2008. 1980-1990 yılları arasında Bulgaristan'da ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okutulan tarih ders kitaplarında Türk ve Osmanlı algısı. Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İlköğretim Anabilim Dalı / Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı.

Yıldız, S. 2006. "Made in Germany İmgesi". *Bellek Mekân İmge*. ed. Mahmut Karakuş, Meral Oraliş. İstanbul: Multilingual, 112-131.

Yıldız, S. 2006. "Türk ve Alman Toplumlarında Kültürel İlişkiler, İmgeler ve Medya", Milli Folklor, Cilt 18, 37-46.

Yıldız, S. 2006. "Türk ve Alman Toplumlarında Kültürel İlişkiler, İmgeler ve Medya", Milli Folklor, Cilt 18, 37-46.

Yılmaz, R. D. 2001. Sırp Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı ve Türkler ile İlgili Kısımların Tercümesi, Türk Kaynaklarıyla Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış tez.

Yumul, A. 1998. "Ermeniler: Millet-i Sadıka mı, Beşinci Kol mu, Geçmişin Yadigârları mı?". *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995.* 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 85-96.

Yunanistan Cumhuriyeti Eğitim Araştırma Merkezi (KEE). http://kee.ideke.edu.gr/ [26.03.2010].

Yunanistan Cumhuriyeti Eğitim, Yaşam Boyu Öğrenim ve Din İşleri Bakanlığı. http://www.ypepth.gr/ [04.03.2010].

Yunanistan Cumhuriyeti Eğitsel Kitaplar Yayıncılık Teşkilatı (OEDB). http://www.oedb.gr:8080/portal [10.03.2010].

Yunanistan Cumhuriyeti Pedagoji Enstitüsü (PI). http://www.pi-schools.gr/ [01.04.2010].

Yücel, M. 2011. Osmanlı-Türk Romanında Kürt İmgesi. İstanbul: Agora.

Zajda, J. 2005. "The Politics of Rewriting History: New School History Textbooks in Russia", The International Handbook of Globalisation and Education Policy Research. Editör: Zajda, J. Dordrecht: Springer, s. 693-716.

Zengin M. ve Topsakal C. 2008. "Kosova Eğitim Sistemi ve Türkiye Eğitim Sistemi ile Karşılaştırılması", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı:18.

Zhao, Y. ve Hoge, J. D. 2006. "Countering Textbook Distortion: War Atrocities in Asia, 1937–1945", Social Education, 70 (7), 424–430.

Zijderveld, A. C. 1987. "On the Nature and Functions of Clichés". *Erstarrtes Denken: Studien zu Klischee, Stereotyp und Vorurteil in englischsprachiger Literatur.* Tübingen: Gunter Narr Verlag, 26-41. http://books.google.com.tr/books [23.06.2010].

Zolyan M. ve T. Zakaryan. 2008. “Representations of “Us” and “Them” in History Textbooks of Post-Soviet Armenia”, Internationale Schulbuchforschung/ International Textbook Research, Cilt 30, No 4, 785-795.

Zolyan, M. 2011. “Writing the History of Present: The Post-Soviet Period in Armenian History Textbooks”. History Lessons of the 20th Century: “Our Neighbours” and “Us” (Turkey and the South Caucasus), (Der.) N. Lejava – K. Samnidze. Tbilisi: Heinrich Boll Stiftung.

Žunić, M. 2008. “Hırvatistan’da Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı”, Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Žunić, M. 2008. Hırvatistan’da Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Žunić, M. 2008. Hırvatistan’da Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Algısı, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi (yayınlanmamış)

Žunić, M. 2008. Hırvatistan’da Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmajı, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ακτύπης, Δ, Α. Βελαλίδης, Μ. Καΐλα, Θ. Κατσουλάκος, Γ. Παπαγρηγορίου, Κ. Χωρεάνθης. 2009. *Ιστορία ΣΤ΄ Δημοτικού – Στα Νεότερα Χρόνια* Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Γλεντής, Σ, Ε. Μαραγκουδάκης, Ν. Νικολόπουλος, Μ. Νικολοπούλου. 2008. *Ιστορία Ε΄ Δημοτικού – Στα Βυζαντινά Χρόνια.* Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Δημητρούκας, Ι, Θ. Ιωάννου, Κ. Μπαρούτας. 2009. *Β΄ Γενικού Λυκείου – Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815.* Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Δημητρούκας, Ι, Θ. Ιωάννου. 2008. *Β΄ Γυμνασίου – Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία.* Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 2008.

Δημητρούκας, Ι., Ιωάννου Θ. ve Μπαρούτας, Κ. 2006. Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου (565 – 1815), Atina: OEDB.

Κατσουλάκος, Θ, Γ. Κοκκορού-Αλευρά, Β. Σκουλάτος. 2009. *Α΄ Γυμνασίου – Αρχαία Ιστορία.* Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Κατσουλάκος, Θ, Ι. Καρυώτη, Μ. Λένα, Χ. Κατσάρου. 2009. *Ιστορία Δ΄ Δημοτικού – Στα Αρχαία Χρόνια.* Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Κολιόπουλος, Ι, Κ. Σβολόπουλος, Ε. Χατζηβασιλείου, Θ. Νημάς, Χ. Σκολινάκη-Χελιώτη. 2009. *Γ΄ Τάξη Γενικού Λυκείου – Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου.* Atina: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Λούβη, Ε. ve Ξιφαράς, Δ. Χρ. 2008. Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία. Atina: OEDB.

Λούβη, Ε, Δ. Χρ.Ξιφαράς. 2009. *Γ΄ Γυμνασίου – Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία.* Atina: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Μαϊστρέλλης, Σ, Ε. Καλύβη, Μ. Μιχαήλ. 2009. *Ιστορία Γ΄ Δημοτικού – Από τη Μυθολογία στην Ιστορία.* Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Μαστραπάς, Α. 2008. Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου, Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής έως την εποχή του Ιουστινιανού. Atina: OEDB.

Μαστραπάς, Α. 2009. *Α΄ Τάξη Γενικού Λυκείου – Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Μπαμπινιώτης, Γ. 2002. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Παντελίδου Α., Χατζηκωστή, Κ., Σαββίδου, Χ. ve Κώστας Κατσώνης, Κ. 2006. Ιστορία της Κύπρου, Μεσαιωνική – Νεότερη (1192 – 1974). Lefkosia: ΥΑΠ.

Παντελίδου, Α. ve Χατζηκωστή Κ. 2006. Ιστορία της Κύπρου, Βυζαντινή Περίοδος. Lefkosia: ΥΑΠ.

Παντελίδου, Α. ve Πρωτοπαπά, Κ. 2006. Ιστορία της Κύπρου, Από τη Νεολιθική μέχρι και τη Ρωμαϊκή εποχή. Lefkosia: ΥΑΠ.

Πολιτική Αγωγή. 2007. Lefkosia: ΥΑΠ.

Πολυδώρου, Α. 2010. Ιστορία της Κύπρου για την Ε΄και ΣΤ΄Δημοτικού. Lefkosia: Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας.

Πρωτοπαπά, Κ., Παντελίδου, Α. ve Γιαλλουρίδης, Σ. 2009. Ιστορία της Κύπρου για το Γυμνάσιο. Lefkosia:ΥΑΠ.

Τοφαλλής, Κ. 1976. Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Londra: The Greek Institute.

PROJEDEN YAYINLAR

KİTAPLAR, TEZLER, MAKALELER

Ayanoğlu, Betül. 2011. "Türk - Yunan Tarih Ders Kitaplarında Karşılaştırmalı Öteki", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,.

Ayanoğlu, Betül. 2020. "Otherness in The Turkish-Greek Relations: Continuity and Change in the Political Discourse", Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,.

Ayanoğlu, Betül. 2014. "Yunanistan Tarih Ders Kitaplarında Öteki İmajı". *1. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu.* 03 –05 Eylül. Bülent Ecevit Üniversitesi ve Fon University. Zonguldak. Bildiriler Kitabı, s. 425-438.

Balta, Evren ve Süheyla **Demir**. 2016. "Tarih, Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonu Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı" *Bilig* ,76 (1), s. 1-31.

Balta, Evren. 2017. "Rusya ve Türkiye'nin Ortak Tarihi/ Common Trajectory of Russia and Turkey" (with Süreyya Demir) *Kuşku ile Komşuluk: Tarihsel Perspektiften Türkiye ve Rusya İlişkileri/ Suspicious Neighbors: Turkey-Russia Relations from a Historical Perspective*, edited by Gencer Ozcan, Evren Balta and Burç Besgül, İstanbul: İletişim.

Bilmez, Bülent. 2017. "Arnavutluk Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk Algısı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi,* No. 49, s. 343-382.

Deveci-Bozkuş, Yıldız. 2015. "Ermeni Tarih Ders Kitaplarında 1915 Olayları", *Turkish Journal of TESAM Academy*, Türkiye - Ermenistan İlişkileri Özel, Ocak, s. 89-105.

Deveci-Bozkuş, Yıldız. 2014. "Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Türk İmgesi", *Yeni Türkiye Dergisi, Ermeni Meselesi Özel*, Cilt I, Sayı: 60. s. 3384-3428.

Deveci-Bozkuş, Yıldız. 2016. *Ermeni Ders Kitaplarında Türkler*, Ankara: Tepav Yayınları.

Deveci-Bozkuş, Yıldız. 2013. *Türk'ü "Öğretmek": Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Türk İmgesi*, Bursa: Dora Yayınları.

Deveci-Bozkuş, Yıldız. 2015. "Ermeni Tarih Yazımı", *Yüzüncü Yılında Ermeni Meselesi "İddialar-Yalanlar-Gerçekler"*, Ed. Hakan Boz, İstanbul: Aygan Yayınları, s. 576-609.

Erözden, Ozan. 2014. "Hırvatistan Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı", *İÜSBF Dergisi*, sayı 50, s. 39-54.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman. 2012. "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", *Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler*, Ed. Kemal Gültürk - S. Nilal Nur, İstanbul, s. 162-172.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman. 2017. "Bulgaristan Tarih Algısında ve Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler", *Tarih Dergisi*, 66(2017/2), s. 129-154.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman. 2018. "Bulgaristan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı", *Dünyada Türk İmajı. Tarih Ders Kitaplarındaki Durum*, Ed. Ahmet Şimşek, İstanbul: Pegem, s. 105-119.

Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman. 2019. "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları", *Doğu Batı Dergisi*, Yıl 23, Sayı 91, Kasım, Aralık, Ocak, 2019-2020, s. 316-326.

Hacısalihoğlu, Mehmet. 2018. "Makedonya Güncel Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı", *Uluslararası 12. Balkan Tarihi Kongresi, 1-2 Aralık 2018, Bildiriler*, Samsun (yayında)

Hacısalihoğlu, Mehmet. 2018. "Makedonya Cumhuriyeti Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı", *Dünyada Türk İmajı: Tarih Ders Kitaplarındaki Durum,* Editör: Ahmet Şimşek, İstanbul: Pegem Akademi, s. 373-389.

Hacısalihoğlu, Mehmet. 2012. "Makedonya Güncel Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", *Balkan Savaşlarının 100. Yılı, 11-13 Mayıs 2012, Bildiriler*, İstanbul, s. 162-172.

Muhasilovic, Jahja. 2015. "Bosna-Hersek Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı", İstanbul Ünviersitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Muhasilovic, Jahja. 2018. "Bosna Hersek Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı", *Dünyada Türk İmajı: Tarih Ders Kitaplarındaki Durum,* Editör: Ahmet Şimşek, İstanbul: Pegem Akademi, s. 91-104.

Muhasilovic, Jahja. 2014. Image of the Ottomans in Bosnian Textbooks Published After 2007", Epiphany, Journal of the Transdisciplinary Studies, Vo. 7/No. 2, s. 81-91.

Tuncer, Fatih Fuat. 2011. "Kosova Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı", Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuncer, Fatih Fuat. 2015. "Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinde kimlik ve ötekilik söylemi: Süreklilik/değişim", Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tuncer, Fatih Fuat. 2019. "Discussion about the Ottoman Image in Kosovo's History Writing: Kosovo War and Skanderbeg", *Akademik Hassasiyetler*, 6.11, s. 127-145.

Tuncer, Fatih Fuat. 2012. "Kosova'da Tarih Yazımı Tartışmaları: Osmanlı ve Türk İmajı", *Balkan Araştırmaları Dergisi* 3.2, s. 69-96.

Wakizaka, Keisuke. 2015. "Sovyet Sonrası Gürcistan'daki Ulusal Kimliğin Oluşmasında Türk- İslâm İmajı", *Yeni Türkiye* No: 78, s. 57-71.

SEMPOZYUMLAR, BİLDİRİLER

Symposium on "World War I in the History Text Books / Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı", Yıldız Technical University Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR), 7 December 2011, Istanbul

International Symposium on History Textbooks and the Image of the Other in the Balkans and Caucasus / Balkanlar'da ve Kafkaslar'da Tarih Ders Kitapları ve Öteki İmajı, Saraybosna Üniversitesi, YTÜ BALKAR, Yunus Emre Enstitüsü, 15 Mart 2014, Saraybosna

Ayanoğlu, Betül. 2011. "Yunanistan Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı", Symposium on "World War I in the History Text Books / Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı", Yıldız Technical University Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR), 7 December 2011, Istanbul.

Ayanoğlu, Betül. "Yunanistan Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı Üzerine Söyleşi". *TRT Radyo 1 Gündem Programı*. Sunucu: Gözde Kılıç Yaşın. Ekim, 2014.

Balta, Evren. Bugünden Tarihe Bakmak: Rus Ders Kitaplarının Osmanlı /Türk Algısı (Otttoman/Turkish Image in Russian History Textbooks) Tarihsel Perspektiften Rusya-Türkiye İlişkilerini Anlamak Konferansı, Kadir Has Üniversitesi İstanbul, Şubat 2016.

Bilmez, Bülent. "Arnavutluk Tarih Yazımında ve Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı", Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), 7 Aralık 2011.

Deveci-Bozkuş, Yıldız. "Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Türk İmgesi", 19.-20., Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri "Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar", 5 – 9 Ocak 2015, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Türk Ocakları, İstanbul, Türkiye.

Deveci-Bozkuş, Yıldız. In Armenian History Textbook Turkish/Ottoman Images and Stereotypes", Comparative Literature: Historiography in Literatures and Cultures: Between History, Myth and Literature, 20-21 Aralık 2013, Baku Slavic University and Azerbaijan Comparative Literature Association, Baku, Azerbaijan.

Deveci-Bozkuş, Yıldız. "Ermenistan Tarih Kitaplarında Türkiye ve Türkler", Avrasya İncelemeleri Merkezi, ANKÜSEV Konferans Salonu, Panelist, 27 Mart 2013, Çarşamba, Ankara.

Erözden, Ozan. "Hırvatistan ve Bosna-Hersek Tarih Ders Kitaplarında Gavrilo Princip ve Saraybosna Suikasti", Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), 7 Aralık 2011.

Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman. "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı", Symposium on "World War I in the History Text Books / Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı", Yıldız Technical University Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR), 7 December 2011, Istanbul.

Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman. "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", Balkan Savaşlarının 100. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu, Kırklareli Üniversitesi ve Bağcılar Belediyesi/İstanbul, 11-13 Mayıs 2012.

Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman. "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı", Ulusal Sempozyum: Türkiye ve Balkanlar: Güncel Sorunlar, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR), 6 Aralık 2013.

Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman. "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türkler", Sempozyum: History Textbooks and the Image of the Other in the Balkans and Caucasus / Balkanlar'da ve Kafkaslar'da Tarih Ders Kitapları ve Öteki İmajı, Saraybosna Üniversitesi, YTÜ BALKAR, Yunus Emre Enstitüsü, 15 March 2014, Saraybosna

Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman. "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Devşirme Sistemi ve Yeniçeriler", Uluslararası Osmanlı Çalışmaları Konferans I: Yeniçeriler, Yıldız Teknik Üniversitesi, 25 Mayıs 2015.

Ersoy-Hacısalihoğlu, Neriman. "Bulgarların Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları", XII. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi, 1-2 Aralık 2018, Samsun.

Hacısalihoğlu, Mehmet. "Makedonya Güncel Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı", Uluslararası 12. Balkan Tarihi Kongresi, 1-2 Aralık 2018, Samsun

Hacısalihoğlu, Mehmet. "Balkanlarda Osmanlı İmajı ve Türkiye'de Balkan Araştırmaları", Gelişim Üniversitesi, 26 Şubat 2018, Istanbul

Hacısalihoğlu, Mehmet. "History Education in the Balkans and Islamophobia", International Symposium on Islamophobia in Europe: Past and Present, organized by Yıldız Technical University Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR) and Research Center for Islamic History, Art and Culture (IRCICA) of the OIC, Yıldız Technical University, 13-14 January 2017, Istanbul.

Hacısalihoğlu, Mehmet. "Das Osmanische Reich im Geschichtsunterricht auf dem Balkan", Hamburg Üniversitesi, 3 June 2015, Hamburg

Hacısalihoğlu, Mehmet. "Das Bild des Ersten Weltkrieges in den Schulbüchern Mazedoniens und der Türkei", International Symposium: Deutscher Historikertag, 23-26 September 2014, Göttingen.

Hacısalihoğlu, Mehmet. "History Textbooks of Macedonia", Sempozyum: History Textbooks and the Image of the Other in the Balkans and Caucasus / Balkanlar'da ve Kafkaslar'da Tarih Ders Kitapları ve Öteki İmajı, Saraybosna Üniversitesi, YTÜ BALKAR, Yunus Emre Enstitüsü, 15 March 2014, Saraybosna

Hacısalihoğlu, Mehmet. "The First World War in the History Textbooks of the Balkan States: The Case of Macedonia", International Symposium on the Ottoman Empire and the First World War, Utah University, Sarajevo University and Yıldız Technical University, 16-20 May 2012, Sarajevo

Hacısalihoğlu, Mehmet. "Makedonya Cumhuriyeti Tarih Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", International Symposium on the 100 Centenary of the Balkan Wars, Kırklareli University, 11-13 May 2012, Istanbul

Hacısalihoğlu, Mehmet. "Makedonya Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı", Symposium on "World War I in the History Text Books / Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı", Yıldız Technical University Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR), 7 December 2011, Istanbul

Muhasilovic, Jahja. "Textbooks of Bosnia and Hercegowina", Sempozyum: History Textbooks and the Image of the Other in the Balkans and Caucasus / Balkanlar'da ve Kafkaslar'da Tarih Ders Kitapları ve Öteki İmajı, Saraybosna Üniversitesi, YTÜ BALKAR, Yunus Emre Enstitüsü, 15 March 2014, Saraybosna

Özcan, Gencer, "Sırbistan ve Karadağ Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı", Symposium on "World War I in the History Text Books / Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı", Yıldız Technical University Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR), 7 December 2011, Istanbul

Özcan, Gencer, "Textbooks of Serbia and Montenegro", Sempozyum: History Textbooks and the Image of the Other in the Balkans and Caucasus / Balkanlar'da ve Kafkaslar'da Tarih Ders Kitapları ve Öteki İmajı, Saraybosna Üniversitesi, YTÜ BALKAR, Yunus Emre Enstitüsü, 15 March 2014, Saraybosna

770 PROJEDEN YAYINLAR

Özcan, Gencer, "History Textbooks and Balkan Historiography: The Case of Serbian and Montenegrin Textbooks", Belgrad Üniversitesi Edebiyat Fakültes, "Medieval Heritage of the Balkans: Institutions and Culture" Projesi, 16 Aralık 2013, Novisad.

Tuncer, Fatih Fuat. 2014. "Kosova Tarih Ders Kitaplarında I. Dünya Savaşı ve İşgalci İmgesi", Akdeniz Üniversitesi, Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında I. Dünya Savaşı Konferansı, 15 Kasım 2014, Antalya.

Tuncer, Fatih Fuat. 2012. "Kosova Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi", Karabük Üniversitesi, Osmanlı: Esasi Birliktelikler Konferansı, 27 Eylül 2012, Karabük.

Tuncer, Fatih Fuat. 2011. "Kosova Tarih Yazımında I. Dünya Savaşı", Symposium on "World War I in the History Text Books / Tarih Ders Kitaplarında Birinci Dünya Savaşı", Yıldız Technical University Center for Balkan and Black Sea Studies (BALKAR), 7 December 2011, Istanbul.

Uzun, Emin. "Textbooks of Croatia", Sempozyum: History Textbooks and the Image of the Other in the Balkans and Caucasus / Balkanlar'da ve Kafkaslar'da Tarih Ders Kitapları ve Öteki İmajı, Saraybosna Üniversitesi, YTÜ BALKAR, Yunus Emre Enstitüsü, 15 March 2014, Saraybosna

GAZETE HABERLERİ, TELEVİZYON PROGRAMLARI, RÖPORTAJLAR

Deveci-Bozkuş, Yıldız. "Kitaplardaki Değişim Barışın Müjdecisi Olacak", *Habertürk* (Gazete), 1 Nisan 2016.

Hacısalihoğlu, Mehmet ve Jahja **Muhasilovic**. TRT AVAZ, TÜRKİSTAN GÜNDEMİ, Fahri Solak, "Balkanlarda Türk İmajı", 27 Haziran 2015.

Hacısalihoğlu, Mehmet. "Τούρκος Ιστορικός: Οι Αλβανοί ήταν το ίδιο κατακτητές με τους Τούρκους, γιατί διοίκησαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία.-Historiani turk: Shqipëria pushtuese, udhëhoqi Perandorinë Osmane", https://www.protothema.gr/stories/article/760027/oi-alvanoi-kai-i-katagogi-tous-alvanikoi-muthoi-kai-istoriki-pragmatikotita/

Hacısalihoğlu, Mehmet. "Balkan uluslarının kendilerine Osmanlı'dan başka bir "öteki" arama zamanı gelmiştir", *TimeBalkan Ropörtaj, 14 Kasım 2017, http://timebalkan.com/balkan-uluslarinin-kendilerine-osmanlidan-baska-bir-oteki-arama-zamani-gelmistir/*

Hacısalihoğlu, Mehmet. “Historianët turq në Tiranë: Osmanët, jo pushtues”, 11 June 2013, http://www.sot.com.al/kultura/historian%C3%ABt-turq-n%C3%AB-tiran%C3%AB-osman%C3%ABt-jo-pushtues

Hacısalihoğlu, Mehmet. “Debate për Perandorinë Otomane,turqit kundër teksteve shqiptare: Historianët turq: Nënpunës shqiptarë i kanë shërbyer Perandorisë Otomane. Shqiptarët: Qeveria turke s’ka të dre□të të ndërhy□ë në historinë tonë”, https://www.tiranaobserver.al/

Hacısalihoğlu, Mehmet. “Historiani turk: Shqipëria pushtuese, udhëhoqi Perandorinë Osmane”, Tirane, 10 Haziran 2013 http://www.durreslajm.com/kultura/historiani-turk-shqip%C3%ABria-pushtuese-udh%C3%ABhoqi-perandorin%C3%AB-osmane#sthash.POHzczK3.dpuf

Hacısalihoğlu, Mehmet. “Historiani turk: Shqipëria pushtuese,udhëhoqi Perandorinë Osmane”, http://time.ikub.al/bfc46□!b"4/□a"e□□#□#$!!6#e4f□e4$□f"bf366c□"/'ajm()istoriani-turk-*hqiperia-pushtuese-u#hehoqi-+eran#orine-,smane.asp□

Hacısalihoğlu, Mehmet. “Sipas historianit turk, Skënderbeu më pak i rëndësishëm se guvernatori më i vogël”, http://time.ikub.al/1586968426/0ba0ec4c5b263a0e991453d3433b9e20/Lajm_Sipas-historianit-turk-Skenderbeu-me-pak-i-rendesishem-se-guvernatori-me-i-vogel.aspx

Hacısalihoğlu, Mehmet. “Osmanlılar İşgalci Değildi”, 12 Haziran 2013”, http://www.kosovaport.com/?p=40216

7. EKLER

İÇİNDEKİLER

EK 1: Bosna-Hersek	**775-783**
EK 2: Sırbistan-Karadağ	**785-787**
EK 4: Kosova	**789-799**
EK 5: Makedonya	**801-825**
EK 6: Arnavutluk	**827-829**
EK 7: Bulgaristan	**831-842**
EK 8: Yunanistan	**843-846**
EK 9: Kıbrıs Rum Kesimi	**847-864**
EK 10: Ermenistan	**865-888**
EK 11: Azerbaycan	**889-892**
EK 12: Rusya	**893-895**
EK 13: Gürcistan	**897-905**
ÖZ	**907-908**
ABSTRACT	**909-910**

Ekler Hakkında Not:

Ekler büyük ölçüde 2011-2014 yılları arasında yapılan anketlerin değerlendirmesiyle ilgilidir. Bu anket soruları ders kitaplarını inceledikten sonra ortaya çıkan ortak klişelerden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Anketler incelenen her ülkenin diline çevrilmiş ve uygulanmıştır. Fakat 14 farklı ülke söz konusu olduğundan ve araştırmacı /bursiyer ve ülkenin şartlarından kaynaklı olarak her ülkede eşit sayıda sayıda ve özellikte anket yapmak mümkün olmamıştır. Bunun sonucunda oldukça kapsamlı anket çalışmasının yapıldığı (örneğin Bosna-Hersek, Ermenistan) gibi ülkeler yanında kısıtlı sayıda anket yapılabilen (örneğin Kosova, Yunanistan) ülkeler burada bir arada yer almaktadır. Bütün bu eksikliklerine rağmen yapılan anketlerin ders kitaplarındaki klişelerin genel kamuoyundaki varlığı hakkında bir fikir verecek nitelikte olduklarını söyleyebiliriz. Belli zaman aralıklarıyla bu anketlerin daha sistemik bir şekilde yenilenmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi bundan sonraki çalışmalar için önem taşımaktadır.

Eklerde ayrıca ders kitaplarından klişe incelemesi bakımından yazarların önemli gördüğü görseller ve metinler alıntılanmıştır.

EK 1: Bosna-Hersek

(Jahja Muhasiloviç)

Anketler

Aynı zamanda yöntem olarak çalışmada daha doğru bilimsel verilere ulaşmak adına anketleme yöntemi de kullanıldı. Ders kitaplarının öğrencileri ne derece etkilediğini daha iyi anlamak ve içeriklerin öğrencilerin Osmanlı/Türk tarihi konusunda düşünceleriyle ne kadar örtüştüğünü görmek için her milleti kapsayacak bir anket yapılmasına gerek duyuldu. Böylece öğrencilere büyük sayıda ve çeşitli bölgelerde ve okullarda anketler dağıtıldı.

Toplamda 213 anket Boşnakların yoğun yaşadıkları bölgelerde, dört tane farklı okulda ve iki kantonda öğrencilere dağıtıldı. Bu okullarda öğrenclerin çoğu Boşnak olsa da bilinmeyen bir sayıda Hırvat ve Sırp öğrencileri de vardır. Anketler anonim oldukları için öğrencilerin etnik kökenlerini bilmemiz zordur. Bu yüzden bize bu konuda bölgelerin demografik yapıları biraz yardımcı olabilir. Anketlerin yapıldığı bölgelerin %80 üzerinde Boşnakların yaşadıkları bölgeler olduğunu söyleyebiliriz. Hırvat çoğunluklu kantonda Hırvat öğrencilerine de anketler dağıtıldı. Bu kantonda Hırvat çoğunlukta olsalar da Boşnak öğrencilerin sayıları az değildir. Burada Hırvatların toplam halkın %80'ini, Boşnakların ise halkın %15'ini oluşturduklarına inanılmaktadır. Hırvat çoğunluklu olan Posavski Kantonun iki okuluna toplamda 167 anket sorusu dağıtıldı. Sırp bölgelerinde durum biraz farklıdır. Sırp Cumhuryetinde Sırplar büyük çoğunluk oluşturuyorlar. Anketlerin yapıldığı bölgenin demografik yapısı konusunda pek bilgi yoktur. Fakat burada Sırpların toplam halkın %90 civarında bir kısmını oluşturdukları düşünülmektedir. Sırp Cumhuriyetinde bir okulda toplamda 68 anket soruları dağıtıldı. Toplamda baktığımızda Boşnak, Sırp ve Hırvat okullarında dağıtılan anket sayısı 449'dur ve 4 Boşnak, 2 Hırvat ve 1 tane Sırp okulu olmakla toplamda 7 tane farklı okulda, ve iki tanesi Boşnak çoğunluklu bir tane de Hırvat çoğunluklu olmakla üç tane Kantonda ve Sırp Cumhuriyetinde ve toplamda beş şehir ve köyde anketler dağıtılmıştır.

Anketlerde öğrencilerin isimleri, etnik kökenleri veya dinleri sorulmadı. Öğrencilerden yazmaları istenilen bilgiler; hangi okula ve kaçıncı sınıfa gittikleri, okullarının hangi Kantonlara bağlı olduğu ve hangi ders kitapları kullandıklarıdır. Ankette hatta Bosna Hersek'in gündeminde olan tarihten kalmış gerginlikler va anlaşmazlıklar da sorulmadı. Daha çok geniş coğrafyayı ilgilendiren sorular soruldu. Bu da belli bir toplumun hedef alınmadığını göstermekte ve sınıflandırma

yapılmaksınız herkese aynı sorular dağıtıldığını göstermektedir. Sorular arasında en önemli tarihsel olay, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti denince akla ilk gelen kavram, Osmanlı egemenliğinin nasıl adlandırabileceği, Osmanlıların belli milletin gelişmesine etkileri, Osmanlılara karşı yürütülen savaşların özgürlük hareketi olup olmadığı ve bu savaşların doğası hakkında bilgi vermeleri, İslamlaşma sürecine olan görüşleri gibi sorular soruldu. Sorular öğrencilere üç dilde ve iki alfabede soruldu. Sorular her okulun öğrencilerinin çoğunlukla hangi etnik kökenden olduklarına göre verildi. Böylece herkes kendi anadilinde veya gittiği okulda gördüğü dile göre anketleri doldurdu. [1]

Bosna Hersek Güncel Tarih Ders Kitaplarından Osmanlı ve Türk Tarihini Kötü Anlatan Bazı Alıntılar:

"Türk feodalismi" ve sosyal sınıflar:

"Türk feodal düzeni sürekli savaşmanın ihtiyaçları için düzenlenmişti, bu yüzden keşfedilen topraklar genelde savaşçılara (sipahilere) veriliyorlardı." (Rade Mihaljčić, İstorija 7, sayfa 188.)

"(Feodalism) Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) askeri-feodal monraşi idi." (İbid. s. 189.)

"Bitmeyen savaşlar, yeni vergi yüklemeleri, gücü kötüye kullanma, reaya'nın durumunu durmaksızın kötüleşiyordu... Feodaller zülüm ederek köylü'nün aile hayatına karışıyorlardı." (Vujadinović vd., 2010, 164.)

Yeniçeriler ve devşirme:

"O birlikler (Yeniçeriler) Müslümanlardan gelmiyorlardı (toplanmıyorlardı)... O da (Devşirme) kan vergisi idi, Sultanlar tarafından Hristiyanlara empoze edildi." (Mihaljčić, 2009, 189)

"Yeniçeriler Müslüman kökünden değildiler, fethedilen milletlerin arasından cocuklar toplanıp ondan sonra İslam'da yetiştirilip askerlik için hazırlanırlardı." (Vujadinović vd., 2010, 42.)

"Ne kadar erkek çocuğu varsa hepsini yeniçeriye alıyorlar... Eğer düşmanlardan yeterli sayıda yok ise o zaman kendi ülkesinden erkek çocuğu olan hıristiyanların tümünden, her köyden en çok ne kadar verebilir ise alıyorlar, her zaman sayıları toplam olsun diye." (Vujadinović vd., 2010, 43.)

"Hıristiyanların maruz kaldıkları, en az istenen yük **kan vergisi** idi." (Birin vd., 2012, 155.)

---

[1] Anket verileri belli konularda ek olarak veya bir kanaati güçlendirme açısından sonraki bölümlerde sergilenecek.

"Her beş altı sene düzenleniyordu ve Hıristiyan çocukların esarete götürülmesinden oluşuyordu...kız çocukları ise sıkça hizmetçi oluyor yada hareme gidiyorlardi. " (Birin vd., 2012, 155.)

Osmanlı devletinin bir savaş devleti olarak görülmesi:

"Herşey savaş hizmetine bağlı idi, çünkü İmparatorluk neredeyse sürekli savaşarak yayılıyordu." (Mihaljčić, 2009, 189.)

Otokratik devlet görüşü:

"Devleti sınırsız hakkları olan monarh yürütüyordu." (Mihaljčić, 2007, 189.)

"Emir, sonra'dan sultan, sınırsız hakkı olan monarh, Osmanlı imparatorluğun başında idi. Devleti tanrının temsilcisi olarak hük ediyordu. (Mihaljčić, 2007, 218.)

Gayrimüslimlerin konumu:

"Hıristiyanların bazılarını kılıç ile katletiler diğerlerini esir aldılar...ölümden kurtulanlar açlıktan öldüler. Böyle bir açlık tüm bölgelerde vardı, böyle bir açlık dünya'nın yaratılışından yoktu...herkes Türk korkusu ile doldu." (Mihaljčić, 2009, 192.)

"Boyunduruk milletler sosyal, kültür ve din açısından eşit değildiler." (Vujadinović vd., 2010, 45.)

"İslam devlet dini idi, böylece Müslümanlar ayrıcalıklı konumda idiler, sadece onlar siyasi ve askeri kariyerlerinde başarıya ulaşabilirler idi." (Mihaljčić, 2009, 42.)

"Diğer dinlerin mensupları tolere edilmiş olsa bile büyük sayıda gayrimüslim, fatihlerin dinini kabul etti...Sonraki dönemlerde şiddet unsurları görülebilirdi." (Mihaljčić, 2009, 42.)

"Sonradan Reaya terimi sadece hıristiyanları kapsıyordu." (Mihaljčić, 2009, 52.)

Kosova savaşı:

"Kosova savaşından önce Türkiye (Osmanlı) dünya gücüydü, iki kıtaya uzanıyordu." (Mihaljčić, 2009, 196.)

İstorija 7 ders kitaplarının 197 ve 198. sayfalarında "Kosova Efsanesi" verilmiştir. Bu efsanede yanlış bilgiler veriliyor. Efsane'de Sırp kahramanlığı kutlanıyor. (Mihaljčić, 2007, 197, 198.)

"Vidovdan'da 1389. Senesinde Kosova'da hıristiyan ve Türk gücleri arasında şiddetli mücadele ortaya çıktı. Çatışma iki tarafında zayıflamasına kadar sürdü. İki hükümdar öldürüldü, Knez Lazar ve Sultan Murat. Muratın oğlu Jakub da trajik sona uğradı." İki tarafında büyük kayıplara uğradı sık vurgulanıyor, bunun yanında Osmanlıların daha fazla güçe sahip oldukları da aynı zamanda sık vurgulanmaktadır. "O dönemin çağdaşları Sırpların mağlubiyete uğramadıklarına inanıyorlardı." (Mihaljčić, 2007, 199.)

Osmanlı fetih metodları:

"Fethetmek istedikleri toprakları Osmanlılar uzun zaman neredeyse on yıllarca rahatsız ediyorlardı. Onların çeteleri korkuya, karışıklığa, nüfüsün dökülmesine ve ekonominin yıkımına yol açmak için bu topraklara sık akın ediyorlardı. Uzun vadede yağmacı akınlar nüfüsü ekonomik açıdan zayıflıyordu ve halk sonunda tehlikede olan bölgeleri terk etmek zorunda kalıyorlardı." (Mihaljčić, 2009, 202.)

"Türk ve Macar askerleri Sırp toprakları üzerinden geçip buraları perişan ediyorlardı. Masum siviller öldürüldü." (Mihaljčić, 2009, 205.)

"İlk göçlerine sebep Osmanlıların fetih metodları oldu." (Mihaljčić, 2007, 222.)

"Onların yağmacı akınları halkın korumasız mülkiyetlerini imha ediyor ve onları yoruyordu. Halk tehlike altında olan bölgelerden göç etmek zorunda kalıyorlardı... Fethetmek istedikleri toprakları Türkler senelerce ısrarlı ve sistematik bir şekilde rahatsız ediyorlardı." (Mihaljčić, 2009, 224.)

"Türk fetihlerine yıkım eşlik ettmişti... Osmanlı döneminde neredeyse herşey geriledi: ekonomi, maddencilik, iletişim." (Vujadinović vd., 2010, 42.)

"Ekonomi neredeyse öldü" (İstorija 1. s. 31.)

"Arkalarında harabe edilmiş ve soyulmuş bölgeleri bırakıyorlardı, halk ise kalabalık şekilde o bölgelerden kitlesel şekilde göç ediyordu." (Birin vd., 2012, 146.)

Bosna Krallığın fethi:

Bosna'nın fethi sırasında -hemen teslim olan feodalleri "Sultan acımadı. Onların idam emirini verdi." (Mihaljčić, 2009, 212.)

Ders kitabında tarihsel kaynak- Konstantin Mihayloviç- 213. ve 214. Sayfalarında bir buçuk sayfa yer alan bir tarihsel kaynak verilmiştir. Burada Konstantin Mihayloviç anlatılıyor. Onun yazmalarında Osmanlı tarafından kaçmasını anlatır iken kullandığı bir cümle de söylediği sözler başlık olarak konulmuştur. Başlık bu şekilde yazıyor: "Onurlu şekilde zindan'dan döndü" cümle'nin tamam ise "Ben de tanrıya onurlu şekilde zindan'dan hıristiyanların arasına döndüğüm için şükürler ettim" (Mihaljčić, 2009, 213.)

Sırp göçleri:

"Soygun çeteleri korku ve panik yayıyor, köy hanelerini tahrip ediyor, nüfusu esir ediyor, insanları ve hayvanları götürüyorlardı. Korunmasız halk ekonomik açıdan bitkin halde, kendi ocaklarını terk etmek zorunda kaldı... Türk saldırılarından dolayı Sırplar Sava ve Tuna nehrini geçiyorlardı ve Macaristan'ın güney bölgelerine yerlişiyorlardı. Macaristan'ın güney kısımlarının nüfusu çok kalabalık değildi çünkü bundan önce Türkler buraları tahrip ettiler. (Mihaljčić, 2007, 222.)

"Nüfusun büyük göçleri Osmanlı fetihleri'nin daimi sonucudur... Hıristiyan halkı Osmanlıların önünde kuzey ve batıya çekiliyordu." (Mihaljčić, 2007, 224.)

İslamlaşma süreci:

"Halkın bir kısmı İslamı kabul etti, fatihlerin dinini." (Mihaljčić, 2007, 224.)

"Yeniçeriler Türklerin zorla İslam'a çevirdikleri, aslen Hıristiyanlar idi." (Mihaljčić, 2007, 191.)

"Bosna'da yoğun islamlaşmanın sebepleri onun serhat karaketeri, boyun eğdirmiş halkın zor ekonomik ve sosyal durumu ve devşirme (kan vergisi) idi." (Vujadinović vd., 2010, 51.)

"Bunu yaparak (İslamiyeti kabul ederek) ağır vergilerden kurtulmak dışında, (böylece vergiler yarıya bölünmüş oluyordu) devlet hizmetine ulaşım açık oluyordu. Bundan dolayı özelikle Bosna da **büyük sayıda Hıristiyan İslamiyeti kabul etmiş oldu**." (Birin vd., 2012, 156.)

Avrupa'nın refahından uzak kalma:

"Daha primitif olan Osmanlı feodalismi fethedilmiş halkların ekonomik ve sosyal gelişmelerini oldukça yavaşlatmıştır." (Mihaljčić, 2009, 224.)

"Kapitalist ekonomi ve yerli vatandaşlığın yükselişi (Habsburg ve Venedik toprakları altında kalan bölgelerde, Türk hakimiyeti altında kalan topraklar ile farklılıklarını artırmış idi." (Vujadinović vd., 2010, 39.)

"Kapitalizme geçme süreci Balkan yarımadasını ve güney Slav milletlerini daha az etkiledi çünkü onlar feodal olan Habsburg ve Osmanlı devletlerinin hakimiyeti altında idiler." (Vujadinović vd., 2010, 121.)

Ekonomik durum:

"Türk fetihlerine yıkım eşlik ettmişti... Osmanlı döneminde neredeyse herşey geriledi. Ekonomi, maddencilik,... Osmanlı feodalismi mal-para ekonomisi'nin gelişmesine engel oldu ve böylece Avrupa'nın ekonomik akımlarına katılmamasına sebep oldu." (Vujadinović vd., 2010, 42.)

"Bosna Eyaletinin ekonomik açıdan gerilemesinde hep savaşlar ve yerli güçlerin Eyalet sınırları dışında gönderilmesinin etkisi olmuştur." (Šabotić, 2010, 159.)

Hayduklar:

Hayduklar – İsyanlar – "Ezilenlerin zor durumda olmaları Hayduklara sığınma'nın genel sebebi idi... Sert cezalara rağmen Türk haydutluğu ortadan kaldıramadılar." (Vujadinović vd., 2010, 43.)

İpek Patriyarşisi:

"Osmanlı imparatorluğunda boyun eğdirilmiş halklar sosyal, kültür ve din açısından eşit değildiler." (Vujadinović vd., 2010, 45.)

"Patriyarşi din ve kültür açısından Osmanlı imparatorluğunda ki neredeyse tüm Sırpları birleştirdi ve böylece Sırp ulusal bilincinin korunmasına ve gelişmesine katkıda bulundu." (Vujadinović vd., 2010, 46.)

"İpek Patriyarşi'nin Sırp halkı'nın kültürel mirasındaki rolü paha biçilmezdir...İpek fiyarşi'nin ulusal bilinci, Hıristiyan ve Bizans kültürlerine aitt olma geleneğini koruma açısından önemlidir." (Vujadinović vd., 2010, 47.)

Katolik ve Ortodoksların eşitsizliği:

"Osmanlı Türklerin Katolik ve Ortodks kiliselerine oldukça farklı davranışları vardı." (Birin vd., 2012, 156.)

"Onların Katoliklere **davranışı son derece düşmanca idi**. **Ortodoks kilisesine** tutumu buna göre **oldukça hoşgörülü idi**... Öte yandan Ortodoks kilisesi ayrıcalıklı konumda idi... Çok sayıda Katolik kilisesi yıkıldı, Sultan ise Ortodoks kilisesine Katoliklerden kilise vergisini toplamasına izin verdi." (Birin vd., 2012, 156.)

Reformlar:

"Tanzimata, özelikle Osmanlıların batı sınırlarının savunmasını uzun zamandır organizasyonunu merkezden yardımsız ve tek başına organize etmek zorunda kalan Bosna beyleri karşı çıkıyordu. Bu yüzden İstanbuldan gelen her aktivite ve değişklik söylenme ve karşı çikma ile karşılanıyordu." (Valenta, 2011, 109.)

"Sultan'ın Bosna"ya olan tutumu ve yapılan önlemler Bosna önderlerinin birbirileri ile yakınlaşmalarına yol açmıştır. Memnuniyetsizliğin sebebi valilerin yiyiciliği, yüksek vergi yükleri, Boşnak ordusunun diğer cephelere gönderilmesi ve Nizam-ı Cedid reformları idi. Memnuniyetsizlikleri özelikle arttıran Bab-ı Ali'nin Sırbistan'a, Drina Nehri'nin doğusunda olan Bosna eyaletine aitt olan bazı nahilerin vermesi ve vezirin kapetanların atanmasında yetkisi olması. Bu da kapetanlık rütbesi'nin babadan oğla geçme sistemi'nin kaldıralacağı anlamına geliyordu." (Dervišagić, 2011, 96.)

Osmanlı acımasızlığı:

"Balkan milletleri Türk şiddetinin hız kesmeden devam ettiğini gördüler, bir de büyük güçlerinin Türklere olan girişimlerinin başlıca motifleri kendi çıkarları olduğunu anladılar." (Vujadinović vd., 2010, 119.)

"Osmanlı devleti Avrupa'da tek kalmış feodal devlet idi... Bağımlı köylüler çoğunlukla Ortodoks Sırplar idi ...Bu yükümü Bosna beyleri

Sultan'ın emri olmaksınız köylülere yüklediler." (Vujadinović vd., 2010, 181.)

Berlin Kongresi:

"Berlin kongresinin kararları güney Slavların tarihsel bir yenilgisidir, özelikle Sırp milli harekatının." (Vujadinović vd., 2010, 120.)

Berlin Kongresi "Büyük güçlerin Berlindeki kararı Bosna'da büyük memnuniyetsizlikler yol açtı, özelikle Berlin'de Osmanlı temsilcilerinin Bosnaya olan tutumları. Saraybosnada gösteriler düzenleniyor ve Osmanlı yönetiminin Bosna Hersek'ten gitmesi isteniyor." (Valenta, 2011, 121.)

Svjetlost yayınevin *Historija 8* ders kitabının 114. sayfasında Berlin kongresinde Osmanlıların Bosna'yı o kadar kolay bırakmak istemedikleri yazıyor.

Sırp İsyanları:

"Pek çok Sipahi ve Yeniçeri şiddetli şekide köylülerin topraklarını ele geçiriyor..." (Vujadinović vd., 2010, 122.)

"Zülümlere Smederevo sancağı'nın halkı başarısız şekilde Bab- ı Ali'ye şikayetçi idi...dahilerin 1801. Ve 1804. seneleri arasında ki şiddeti ve teroru Sırpların Osmanlılara karşı bağımsızlık için kendilerini organize etmelerine zorladı." (Vujadinović vd., 2010, 124.)

Sırp isyanı (Stefan Sinceliçin ölümü) – "Hepsi kahramanca öldüler." (İbid. s. 130.)

"O dönemin bugünlerde şahiti olan, ölmüş isyancıların kelelerinden kule yapılmıştı." (Vujadinović vd., 2010, 131.)

"Birinci Sırp isyanı modern Sırp tarihinden en önemli olaydır." (Vujadinović vd., 2010, 132.)

"Birinci Sırp isyanında mağlubiyet'ten sonra, sancağa döndükten sonra, Osmanlı yönetimi dahiler zamanına benzer zülümler yapıyordu." (Vujadinović vd., 2010, 138.)

"Bastırılımış Sırbistan soyulmuş ve harap edilmiş, nüfusun bir kısmı ölmüş, knezlerin büyük kısmıda Avusturya'ya geçmiş idi... Bab- ı Ali kendi terör ve korku rejimini kuran Süleyman-paşa Skopljak'ı (Üsküplü) gönderdi... Osmanlıların sayısız yaptıkları zülümlerden vojvodalarda muhafaza olmadılar." (Vujadinović vd., 2010, 138.)

"Türk şiddeti geçmiyordu" (Vujadinović vd., 2010, 139.)

Bosna'nın özerklik hareketi:

"Huseyin bey Gradaşçeviç eğitimli ve enerjili adam idi, yetenekli politikacı ve savaşçı, ama herşeyden önce adamış bir mümin idi. Fransiskanlar ile işbirliği yapardı, Bosna Hersek'te ilk katolik okulunun açılmasına, Tolisada kilisenin inşaat edilmesine izin verdi. Gradaçac şehrinde Hüseyiniye camiisini ve Çardak'daki ada da saray inşaat etti.

Kendi durumunu ve malını kaybetme riskine rağmen harekatın başında durdu. Net şekilde Bosnanın ve onun naüfüsünün gelişmesini herşeyden önce koydu." (Valenta, 2011, 111.)

Hüseyin-Kapudan Gradaşçeviç: "Allah'tan başka hiç kimseden korkmuyorum, Sultandan ise kendi atımdan kadar korkuyorum." (Valenta, 2011, 111.)

"Çatışmalarda cesaretini ve becerikliğini bilen Sultan ona yeni kurulan Nizam ordusunda rütbe vermek isterken, Hüseyin Kapudan bu teklife bu sözlerle teşekkür etti: "Kendi atalarımın giyimlerinde ölmeyi bir paşanın nizam-uniformasından daha çok tercih ederim." (Valenta, 2011, 113.)

Özerklik hareketi - "Bosna'nın korunması ve savunması için tüm çabaları Boşnaklar gösteriyorlardı, buna rağmen Sultan Rusya'ya savaşmak için yerlileri mobilize ediyordu. Bosna'nın yerli halkı diğer cephelere gitmeye karşıydı çünkü Bosna'ya saldırı durumunda yeni askerlere güvenleri yoktu. O ana kadar olduğu gibi kendi topraklarını kendileri savunmak istediler." (Muminović vd., 2011, 98.)

"Bab-ı Ali Bosna savunmasını umursamadığı için, Sultanın Avusturya ve Venedik'e karşı yürüttüğü tüm savaşlarında onun (Eyaletin) ve tüm imparatorluğun savunması Bosna'nın müslümanlarına yük oldu. Böyle bir ortamda onlarda Bosna'yı en iyi şekilde kendileri tek başına savunabilecekleri farkındalığı ortaya çıkmıştır, bundan dolayı reformlara güçlü direnişle karşı çıktılar. Bosna'nın tehlikede olduğu dönemlerde yerel halkın Rusya'ya karşı mobilize edilmesi, Sultanın yürüttüğü politikaya karşı olan memnuniyetsizliklerini arttıracaktır." (Isaković, 2007, 111.)

Özerklik hareketi – Bosna halkında teklik hissi Bab-ı Ali'nin bunu silahla bastırılması için çok güçlüydü. (Dervišagić, 2011, 98.)

Özerklik hareketi – Sultanın kapıcıbaşı Bosna eyaletinde ki durumu Sultana bu şekilde anlatıyor: Aman efendim, devleti kurtarmak istiyorsanız ve bu eyaleti imparatorluğun sınırları içerisinde tutmak istiyorsanız, Bosna Halkı'nın birlik ve beraberliğini bozmayın. Bu günahtır. Onların isteklerini yerine getirin. Aksi takdirde, ne bu eyalet kalacak, ne de Arnavutlukta ve Rumeli de ki olayları haletmek mümkün olmayacaktir...Halk bunu hak ediyor, Gradaşçeviç te beceriklidir, Bosnayı ona emanet edilebilir. O kesinlikle Sultana uysal olacaktır, hatta Sultan'ın çağırışında ona düşmanlarına karşı yardım edecektir. (Dervišagić, 2011, 98.)

"**Bosna'nın önde gelenleri, reformlar konusunda Bosna için hiç duyarlığı olmayan Bab-ı Ali'ye olan ilişkilerini tamamıyla değiştirdiler**." (Muminović vd., 2011, 98.)

Balkan Savaşları:

"Bosna Hersek'teki yönetim Balkan savaşlarına karşı tarafsız bir tavır almıştı. Ama halk buna saygı göstermedi." (Vujadinović vd., 2010, 46.)

"İyi silahlar, savaşçılık ve yüksek moral Sırp askerlerinin bu savaşta temel özeliklerindendir." (Vujadinović vd., 2010, 47.)

"Balkan savaşları... tüm Balkan milletlerinin nihayi özgürleşmesine yol açtı. Gerici Türk feodal sistemi kaldırıldı, bu da kapitalismin gelişmesini daha da hızlandırması gerekiyordu. **Birinci Balkan Savaşı adil ve kurtuluşçudur**, çünkü Balkan Milletlerinin Türk yönetiminden kurtulmaları için yürütülmüştür. **İkinci Balkan Savaşı haksız ve fetihçidir**, çünkü başkasının toprağını bölmek için yürütülmüştür – Makedonya'nın bölünmesi için." (Vujadinović vd., 2010, 49.)

Türkiye Cumhuriyeti:

"Bugünün Türkiye Cumhuriyeti bir zamanlar güçlü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak kabul ediliyor, Avrupa tarihi'nin bir parçası olarak görülmektedir ve böylece Avrupa Birliğine üye olmayı bekliyor." (Birin vd., 2012, 143.)

"O (Mustafa Kemal Atatürk)devletin modernizasyonunu yaptı, parlamentoyu kurdu, demokrat Anayasasını, yazı reformunu yaptı..." (Hadžiabdić vd., 2007 c, 73.)

EK 2: Sırbistan-Karadağ

(Gencer Özcan)

Bu araştırma, Eylül –Aralık 2013 tarihlerinde, Sırbistan'ın 4 şehrinde –Belgrad, Subotitca, Karlofça ve Novi Sad- bulunan 6 farklı kurumda eğitim gören 85 öğrenci üzerinde, kendilerine verilen anketler yapılarak uygulanmıştır. Anketlerin ilk bölümünde öğrencinin eğitim durumuna ilişkin sorular sorulmuş, öğrencilerin aldığı tarih derslerinin süresi, tarih dersleri sırasında okudukları kitaplarla ilgili bilgiler sorgulanmıştır. İkinci bölümde sorulan sorular ise öğrencilerin sahip olduğu Osmanlı/Türk imajını anlamaya yöneliktir.

Öğrencilerin %49,4'ü tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imajının objektif bir biçimde sunulduğunu düşünmektedir. Öğrenciler Osmanlı/Türk denildiğinde ne düşündüklerini %41 "düşman", %30 "işgalci", %10 "Barbar", %17 ise "güçlü" gibi tanımlarla ifade etmektedir. Osmanlı/Türk denildiğinde "dost" kavramını düşünenlerin oranı % 3 civarındadır, dolayısıyla oldukça düşüktür. Bunlar dışında diğer başlığı altında Osmanlı/Türk denildiğinde aklınıza neler geliyor sorusu, "ulus", "inançsızlar", "İstanbul", "Süleyman", "egzotizm", "devşirme" ve "Boğaziçi'nin hasta adamı" gibi kavramlar belirtilerek yanıtlanmıştır. Bu konuyla ilgili bir başka soruda ise öğrencilere Osmanlı dönemine ilişkin en önemli tarihsel olay sorulmuştur. Öğrenciler %56'sı 1389 Kosova Savaşını, %37'si Balkan Savaşlarını, yaklaşık %2'si 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını, %2'si I. Dünya Savaşını en önemli tarihsel olay olarak görmektedir. Bu sorulara verilen yanıtlar kendi aralarında tutarlı gözükmekte, öğrencilerin Osmanlı dönemine ilişkin kalıp yargılarının olumsuz bir biçimde oluştuğunu ya da var olan olumsuzluğun sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu olumsuz algıların daha nesnel bir çerçevede oluşturulabilmesi konusunda bazı öneriler raporun son bölümünde belirtilmiştir.

Öğrencilerin %88'i Sırp ulusunun Osmanlı'ya karşı özgürlüğü ve kendi devletlerini kurabilmek amacıyla savaştığını düşünmektedir. Bu sonuca bakarak öğrencilerin gözünde modern Sırp ulus devletinin Osmanlıya karşı isyan ve savaşlar sırasında atıldığı düşüncesinin hâkim olduğu söylenebilir. Bu imajın önemli ölçüde nesnel bir gözlem olduğu teslim edilmelidir. Bu tarihsel gerçekliğin, değişmeyen düşman algısına dönüşmemesi için, tarihin bir savaşlar dizgesi biçiminde anlatılması yaklaşımının yerine, tarihsel süreçler ve bağlamları öne çıkaran, öğrenciyi tarihsel süreçlere karşılaştırmalı ve eleştirel bir bakış açısıyla bakabilmeye yöneltilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede yapılabilecekler için öneriler bölümüne bakılabilir.

Öğrencilerin % 47'si Osmanlı dönemini "Osmanlı Yönetimi" kavramını kullanarak nitelendirirken, %21'i Osmanlı boyunduruğu, %3,5'u Türk yönetimi, %11,5'u ise "Türk boyunduruğu", %11,5'u yabancı yönetimi gibi kavramları tercih etmektedir. Öğrencilerin bazıları ek yanıt olarak Osmanlı dönemi için Osmanlı barışı kavramını seçerken, bazıları "Osmanlı mezalimi", "İnsanlıktan uzak baskı", "ulusal yıkım" gibi kavramlara başvurmuştur. Bu soruya yanıt verirken öğrencilerin Osmanlı dönemini "yönetim" gibi daha nesnel bir kavram ile nitelendirmesi, olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Burada Osmanlı döneminin ortak bir geçmiş olarak anlatılması bu eğilimin daha da pekişmesine yol açabileceği önerilebilir. Osmanlı dönemini işgal gibi gösteren tanımlamalar yerine ortak geçmiş biçiminde açıklayan, Osmanlı yönetimi ile yerel halklar arasındaki ilişkilerin sorunlu biçimde geliştiği yerlerin Balkanlar ile sınırlı olmadığına dikkat çeken bir anlatı öğrencinin tarihsel gerçekliklere daha geniş bir açıyla yaklaşabilmesini kolaylaştıracaktır.

Öğrencilerin yaklaşık 71'i Osmanlı yönetimi altında zorla İslamlaştırma uygulamasının olduğunu düşünürken, %21'i böyle bir uygulamanın varlığını kabul etmemektedir. Bu konuda yapılması gerekenlerin başında Osmanlı yönetimi altında yapılan din değiştirmeleriyle başka imparatorluklarda yaşanan benzer deneyimlerinin karşılaştırılmalı bir perspektiften anlatılabilmesidir.

"Büyüklerinizin Osmanlı yönetimine yönelik tutumları nasıldı" sorusuna verilen yanıtların %72'si "Büyüklerimiz Osmanlı yönetimine karşıydı" biçiminde iken yanıtların sadece %2,3'ü "Büyüklerimiz Osmanlı yönetimine sadıktı" biçimindedir. Yanıtların yaklaşık %18'i bu konuda fikir belirtmemiştir. Osmanlının yönetimi altında tuttukları uluslar üzerindeki etkisinin nasıl algılandığına ilişkin sorulara verilen yanıtların %42,5'i olumlu, yaklaşık %16'sı ise olumsuz olduğu yönündedir. Bu yanıtlar Osmanlı dönemine ilişkin algıların düzelmeye başladığını göstermesi bakımından anlamlıdır.

Hangi devletin Balkan halklarını özgürlüğüne kavuşturduğuna ilişkin soruya verilen yanıtlar bu konuda belirgin bir eğilime işaret etmektedir. Öğrencilerin %26'sı Rusya, %7'si Avusturya, %2'si ise Fransa yanıtı verirken, %40'ı bu devletlerden hiç birisi yanıtını tercih etmişlerdir. Öğrencilerin Osmanlı yönetimi altında katliam vb suçlar işleyip işlemediğini sorgulayan sorulara verdiği yanıtlar ise olumsuz bir algıya işaret etmektedir. Bu soruya öğrencilerin %43;5'u, Osmanlının yönettiği uluslara karşı çeşitli suçlar işlediği yönünde yanıt verirken, %10'u herhangi bir suç işlenmediğini , %45'i ise bu konuda bir fikrinin olmadığını belirtmiştir. Osmanlının çeşitli suçlar işlediğini düşünenlerden ne tür suçlar işlendiğini belirtmeleri istendiğinde birden

çok öğrenci tarafından belirtilen yanıtlar, “cinayet, işkence, Sırplara karşı ayrımcılık”, “kölecilik, özgürlükten yoksun bırakılma”, “kazığa oturtma, kafa kesme”, St. Sava’nın emanetlerinin yakılması”, İsyanlardan sonra intikam”, Ermeni soykırımı”, “Soykırım”, “Zorla din değiştirme”, “kan vergisi [devşirme]”, “çocuk kaçırma”, “Sakız katliamı” olmuştur.

Bu yanıtlardan genel bir sonuç çıkartılabilir ise ankete katılan öğrencilerin Osmanlı/Türk imajlarının genel olarak olumsuz olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu olumsuzluğun katı bir eğilim sergilemediği görülmektedir. Ayrıca, Osmanlı dönemine ilişkin algıların nesnel bir okumanın sonucunda edinildiğini, dengeli bir algılamaya yönelik bir değişimin olduğunu ileri sürmek de mümkündür. Öğrencilerin okudukları kitapların büyük ölçüde devlet yayın kurumu “Zavod za Udžbenike” tarafından yayınlanan kitaplar olduğu dikkkate alınacak olursa, bu kurumun ders kitaplarında daha nesnel bir yaklaşımın benimsenmeye başladığı yolundaki bulgularımızı destekler niteliktedir.

EK 4: Kosova

(Fatih Fuat Tuncer)

Raporda kullanılan görseller:

Şekil 3.1: 'Vrasja e Sulltan Muratit I (Sultan I.Murat'ın Öldürülmesi)'

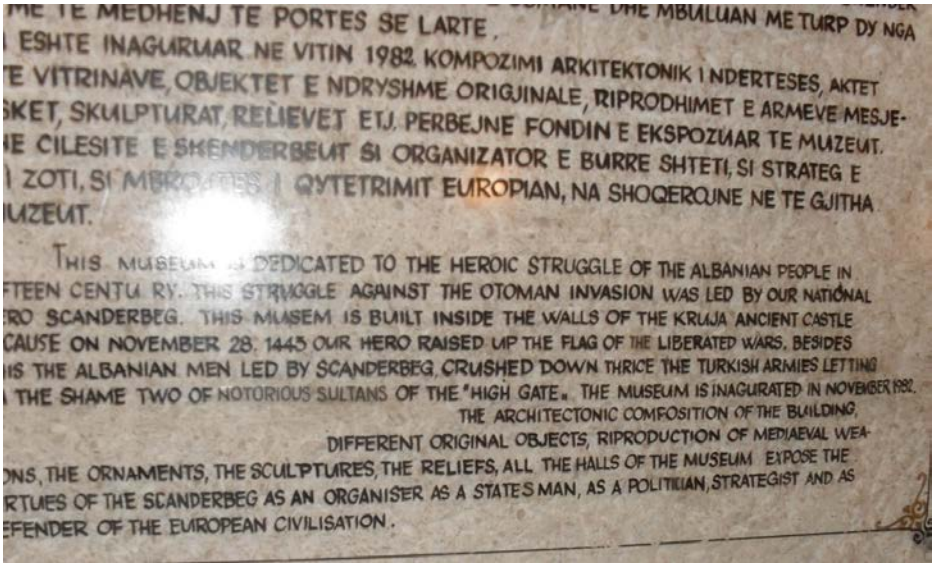

Şekil 3.2: 'Milosh Obilic'

Marrja peng e Gjergj Kastriotit.

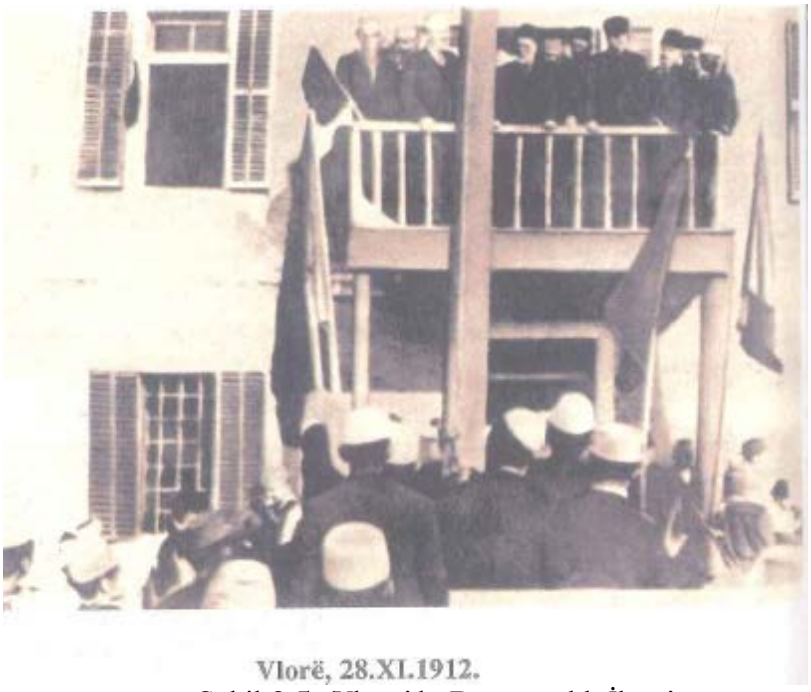
Şekil 3.3: 'Marrja peng e Gjergj Kastriotit (Gjergj Kastriotit'in Esir Alınması)'

ME TE MEDHENJ TE PORTES SE LARTE.
ESHTE INAGURUAR NE VITIN 1982. KOMPOZIMI ARKITEKTONIK I NDERTESES, AKTET
TE VITRINAVE, OBJEKTET E NDRYSHME ORIGJINALE, RIPRODHIMET E ARMEVE MESJE-
SKET, SKULPTURAT, RELIEVET ETJ. PERBEJNE FONDIN E EKSPOZUAR TE MUZEUT.
E CILESITE E SKENDERBEUT SI ORGANIZATOR E BURRE SHTETI, SI STRATEG E
ZOTI, SI MBROJTES I QYTETRIMIT EUROPIAN, NA SHOQERUNE NE TE GJITHA
UZEUT.

THIS MUSEUM IS DEDICATED TO THE HEROIC STRUGGLE OF THE ALBANIAN PEOPLE IN
FTEEN CENTU RY. THIS STRUGGLE AGAINST THE OTOMAN INVASION WAS LED BY OUR NATIONAL
ERO SCANDERBEG. THIS MUSEM IS BUILT INSIDE THE WALLS OF THE KRUJA ANCIENT CASTLE
CAUSE ON NOVEMBER 28. 1445 OUR HERO RAISED UP THE FLAG OF THE LIBERATED WARS. BESIDES
IS THE ALBANIAN MEN LED BY SCANDERBEG, CRUSHED DOWN THRICE THE TURKISH ARMIES LETTING
THE SHAME TWO OF NOTORIOUS SULTANS OF THE "HIGH GATE". THE MUSEUM IS INAGURATED IN NOVEMBER 1982.
THE ARCHITECTONIC COMFOSITION OF THE BUILDING,
DIFFERENT ORIGINAL OBJECTS, RIPRODUCTION OF MEDIAEVAL WEA-
ONS, THE ORNAMENTS, THE SCULPTURES, THE RELIEFS, ALL THE HALLS OF THE MUSEUM EXPOSE THE
RTUES OF THE SCANDERBEG AS AN ORGANISER AS A STATES MAN, AS A POLITICIAN, STRATEGIST AND AS
EFENDER OF THE EUROPEAN CIVILISATION.

Şekil 3.4: 'Kruja Müzesi'

Şekil 3.5: 'Vlora'da Bağımsızlık İlanı'

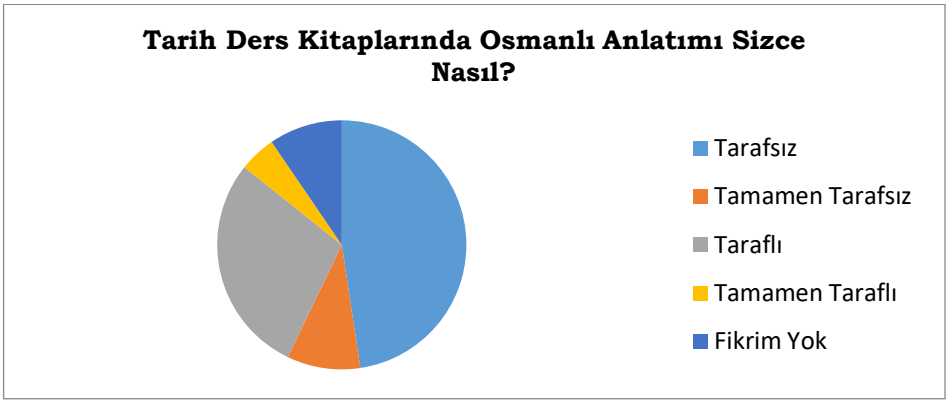
Şekil 3.6: 'Kyreministri Osman, Mehmet Qypryliu (Osmanlı Başbakanı Mehmet Köprülü)'

Anket Değerlendirmesi

Ders kitaplarındaki Osmanlı ve Türk imgesini incelemeyi amaçlayan çalışmamızdaki belki de önemli bölümlerden birisi de Kosovalı Arnavut ilköğretim, lise öğrencileri ve mezunları ile yaptığımız anket çalışmasıdır. Böylelikle ders kitaplarına ve içerisinde yer alan Osmanlı imgesine karşı Arnavut Öğrencilerinin bakış açısı irdelenmiş olacaktır. Daha önce de değindiğimiz gibi konunun Kosova'da oldukça tartışmalı olmasından dolayı, resmi makamlardan izin almak mümkün olmamıştır. Ayrıca proje kapsamında ulaşılan Kosovalı Arnavutların birçoğu da anket talebimize Kosova'daki güncel tartışmaların etkisinde kalarak katılmayı ret etmişlerdir. Bu sebeple de Kosova'da ulaşılabilen öğrencilerle bu anketler cevaplandırılmıştır. Anket sorularının hazırlanmasında ise "Balkan ve Karadeniz Ülkeleri Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi" proje çalışmasını yürüten proje grubunun fikirleri sonucu oluşturulan internet üzerinden düzenlenmiş olan anket linkinden yararlanılmıştır. Bu anketlerin dağıtılmasında ise Prizren Merkezli TÜMED (Türkiye Mezunları Derneği) grubundan ve Avrupa Birliği Gençlik Projeleri kapsamında tanışmış olduğum Kosovalı öğrencilerden yardım alınmıştır. Anket çalışması yapılırken konunun tartışmalı olması sebebi ile öğrencilerin isimleri ve okullarının bilgisi istenmemiştir.

Ankette toplam 15 soru yer almaktadır. İlk 4 soru katılımcılar hakkında bilgiler içerirken diğer 11 soru ise diğer proje ülkelerini de göz önüne alarak hazırlanmış olan anket sorularıdır. Bu bölümde ise söz konusu 11 soru irdelenecektir. İnternet üzerinden yapılan ankete 40 kişi katılmış olup, katılanların 19'u tüm soruları doldurmuştur. Söz konusu 11 soru ve cevapları ise şu şekildedir:

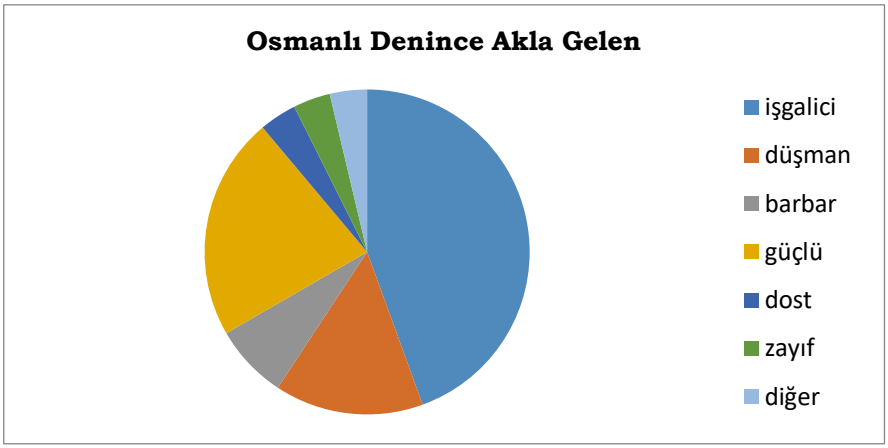
1.Tarih Ders Kitabınızdaki Osmanlı Tarih Anlatımı Sizce Nasıldır?

Bu soruya cevap veren toplam 21 katılımcıdan 10'u "tarafsız", 2'si "tamamen tarafsız", 6'sı "taraflı", 1'i "tamamen taraflı", diğer 2 katılımcı

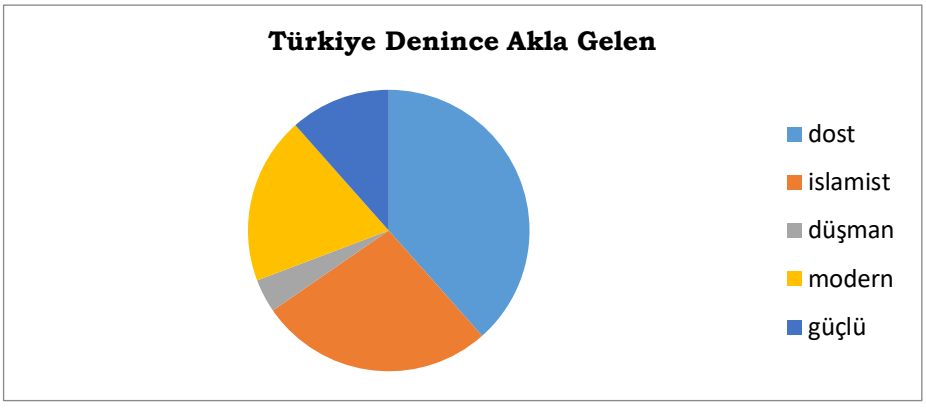
da “fikrim yok” cevabını vermektedir. Yani katılımcıların %50'den fazlası Kosova tarih yazımının “tarafsız” ve “tamamen tarafsız” bir şekilde Osmanlı konusunu ele aldığını düşünmektedir.

2.Osmanlı Denince Aklınıza Gelen tanım Aşağıdakilerden Hangisidir?

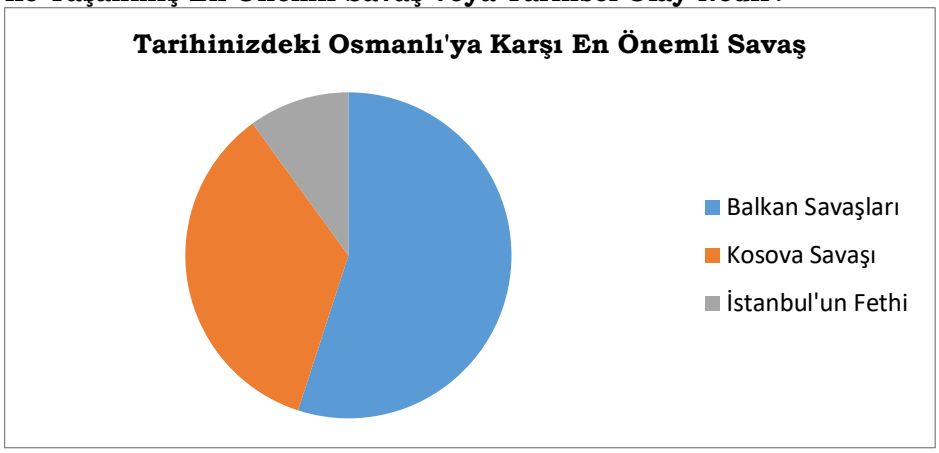
Bu soruya katılımcılar tarafından toplam 27 cevap verilmiştir. Bu soruda 12 kez “işgalci” şıkkı, 4 kez “düşman” şıkkı, 2 kez “barbar” şıkkı, 6 kez “güçlü” şıkkı , 1 kez “dost” şıkkı, 1 kez “zayıf şıkkı” tercih edilirken, 1 kez de “diğer” şıkkı tercih edilerek açıklama bölümüne de : “100 yıl düşman, 250 yıl fırsatçı, 150 yıl da işgalci” yazılmıştır. Görüldüğü üzere anketi dolduran katılımcıların zihninde ağırlıklı olarak olumsuz bir Osmanlı imgesi yer almaktadır. Özellikle “İşgalci” seçeneğinin en çok işaretlenen şık olması dikkat çekicidir.

3.Türkiye Cumhuriyeti Denince Aklınıza Gelen Tanım Aşağıdakilerden Hangisidir? Uyanların Tümünü Seçin

Bir önceki soru gibi çoktan seçmeli olan bu soruya da toplam 26 cevap verilmiştir. Çalışmada bulgular bölümünde de görüldüğü gibi cevaplarda da Osmanlı ve Türkiye algısının farklı olduğu görünmektedir. Bu soruda katılımcılar; 10 kez "dost", 7 kez "İslamist", 5 kez "modern", 3 kez "güçlü", 1 kez de "düşman" şıklarını işaretlemişlerdir. Ankete katılan katılımcıların zihnideki Türkiye algısı Osmanlı'ya göre daha olumlu görünmektedir. Ankete verilen cevaplar içerisinde göze çarpan "İslamist" seçeneğinin "dost" seçeneğinden sonra en fazla tercih edilen cevap olması dikkat çekicidir.

4.Mensup Olduğunuz Milletin Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile Yaşanmış En Önemli Savaş veya Tarihsel Olay Nedir?

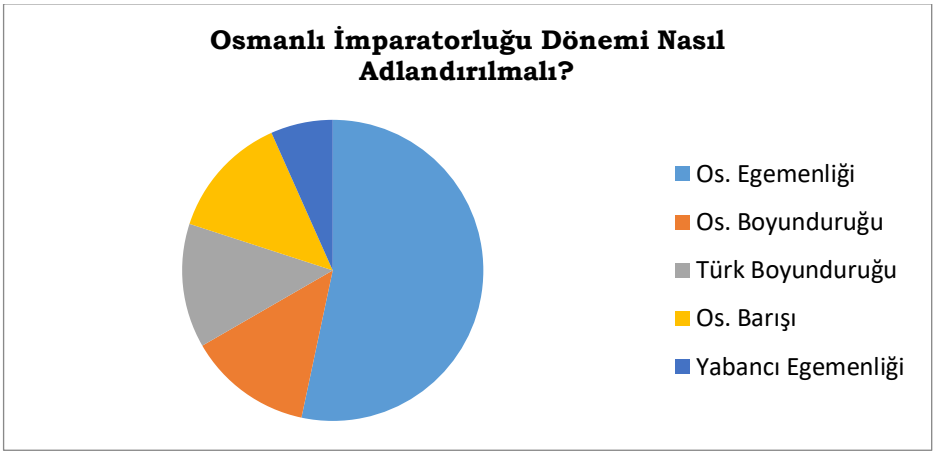
Bu soruya toplam 20 katılımcı cevap vermiştir. Cevap veren katılımcıların 11'i "Balkan Savaşları 1912/1913" şıkkını, 7'si "Kosova Savaşı 1389" şıkkını, 2'si de "İstanbul'un Fethi/Konstantinopol'un Düşüşü" şıkkını işaretlemişlerdir. İskender Bey konusunun şıklarda bulunmaması katılımcıları "Balkan Savaşları" şıkkına yönlendirmiştir. Diğer şıklardan "Osmanlı-Rus Savaşı 1877/1878" ve "I. Dünya Savaşı" cevaplarını hiç bir katılımcı işaretlememiştir. Tarih ders kitaplarındaki "Bağımsız Arnavutluk" vurgusu göz önüne alınırsa, "Balkan Savaşları 1912/1913" şıkkını işaretleyenlerin çoğunlukta olması anlaşılacaktır.

5.Sizce Milletiniz Tarih Boyunca Türk Yönetimine Karşı Özgürlük/Kurtuluş Mücadelesi Vermiş midir?

Bu soruya toplam 21 katılımcı cevap vermiştir. Cevap veren katılımcıların 15'i "evet" şıkkını, 3'ü "fikrim yok" şıkkını, 2'si "hayır" şıkkını tercih ederken 1'i de diğer şıkkı içerisinde "ilk yüz yıl işgale direniş, son 150 yıl da özgürlük mücadelesi" açıklamasını yapmıştır. Cevap veren katılımcıların ağırlıklı olarak "evet" cevabını tercih etmeleri tarih ders kitaplarındaki "en başından sonuna Arnavutların bağımsızlık mücadelesi" anlatımı ile yakından ilintili görünmektedir.

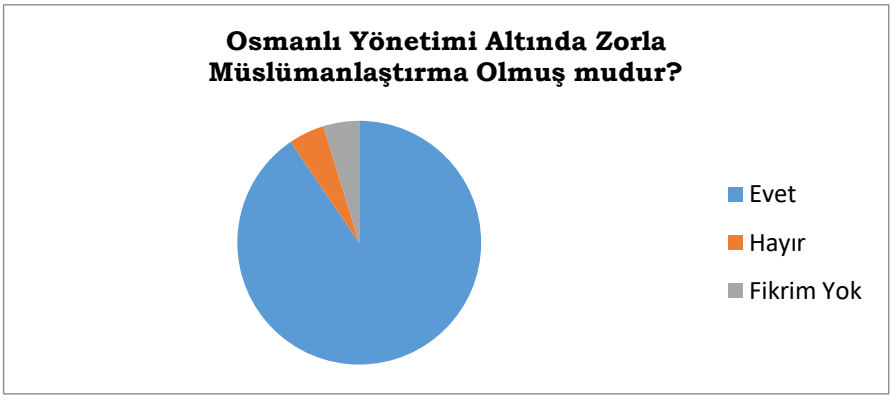
6.Sizce Osmanlı İmparatorluğu, İçinde Yaşayan Halklar İçin Nasıl Adlandırılmalıdır?

Bu soruya toplam 21 katılımcı cevap vermiştir. Katılımcıların 8'i "Osmanlı Egemenliği", 8'i "Osmanlı Boyunduruğu", 2'si "Türk Boyunduruğu", 2'si "Osmanlı Barışı/Pax Ottomana" ve 1'i de "Yabancı Egemenliği" cevabını vermiştir. Bu soruda dikkati çeken "Osmanlı Barışı" seçeneğinin sadece 2 katılımcı tarafından tercih edilmesidir. Bu

da günümüz Türk Dış Politika yapıcılarının Balkanlar üzerine sıkça kullandığı "Osmanlı Barışı" söyleminin ankete katılan katılımcılar açısından çok da anlam ifade etmeyeceğini düşündürmektedir.

7.Sizce Osmanlı İdaresinde Zorla Müslümanlaştırma Olmuş mudur?

Bu soruya toplamda 21 katılımcı cevap vermiştir. Katılımcıların 19'u "Evet", 1'i "Hayır", 1'i de "Fikrim Yok" seçeneğini işaretlemişlerdir. Katılımcıların neredeyse %90'ının Osmanlı'nın zorla Müslümanlaştırma politikasına inanması dikkat çekicidir. Arnavutluk'a kıyasla daha muhafazakar bir Müslüman topluma sahip olan Kosova'daki katılımcılarının bu fikri oldukça ilginç görünmektedir.

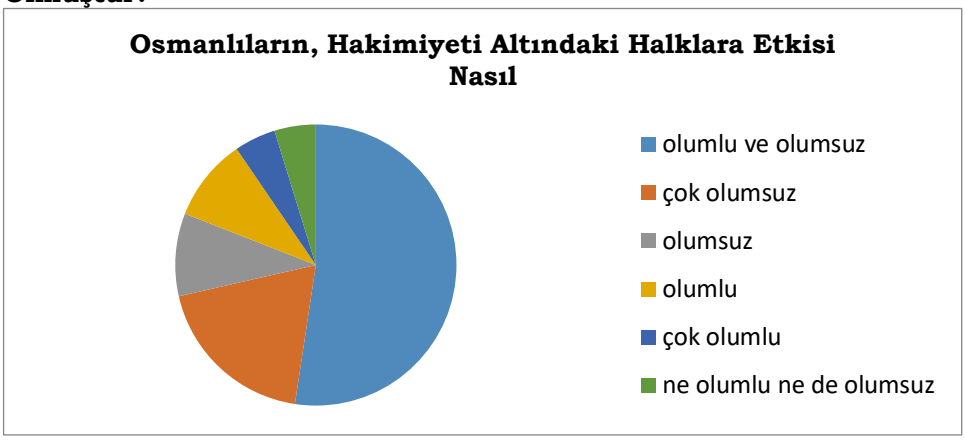
8.Sizce Atalarınız Osmanlı Yönetimine Karşı Nasıl Bir Tavır Takınmıştır?

Bu soruya toplamda 20 katılımcı cevap vermiştir. Katılımcıların 12'si "Osmanlı Yönetimine Karşı Direnmiştir", 7'si ise "Osmanlı Yönetimine Sadık Olmuştur" seçeneklerini tercih etmişlerdir. Yine bu soruda da "direniş" fikrinin ön planda olması Kosova'daki tarih anlatımına paralel görünmektedir. Kitaplardaki İskender Bey

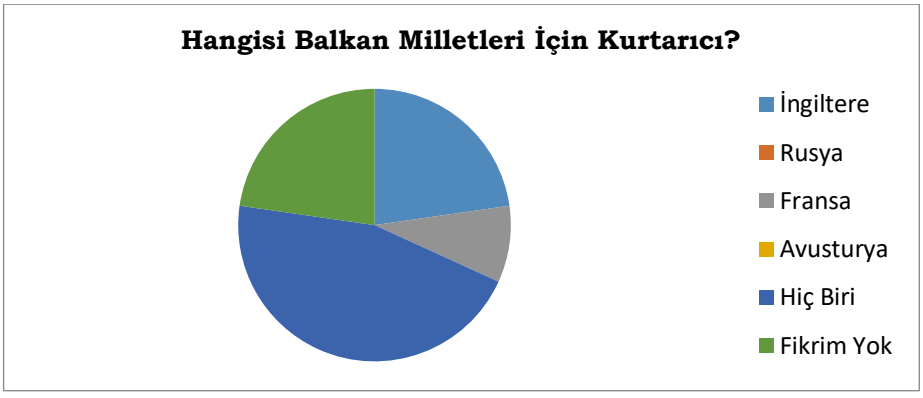
anlatısından bağımsızlığa giden süreçteki anlatıdaki dil aslında bu sorunun cevabının belirleyici olmaktadır.

9.Osmanlıların Hakimiyeti Altında Bulunan Halkalara Etkileri Nasıl Olmuştur?

Bu soruya toplamda 21 katılımcı cevap vermiştir. Katılımcıların 11'i "hem olumlu hem olumsuz", 4'ü "çok olumsuz", 2'si "olumsuz", 2'si "olumlu", 1'i "çok olumlu", 1'i de "ne olumlu ne de olumsuz" şıklarını tercih etmiştir. Bu soruda dikkati çeken ise katılımcıların Osmanlı'nın sadece olumsuz etkilerinden ziyade daha ağırlıklı olarak Osmanlı'nın hem olumlu hem de olumsuz etkisi olduğunu düşünmeleridir.

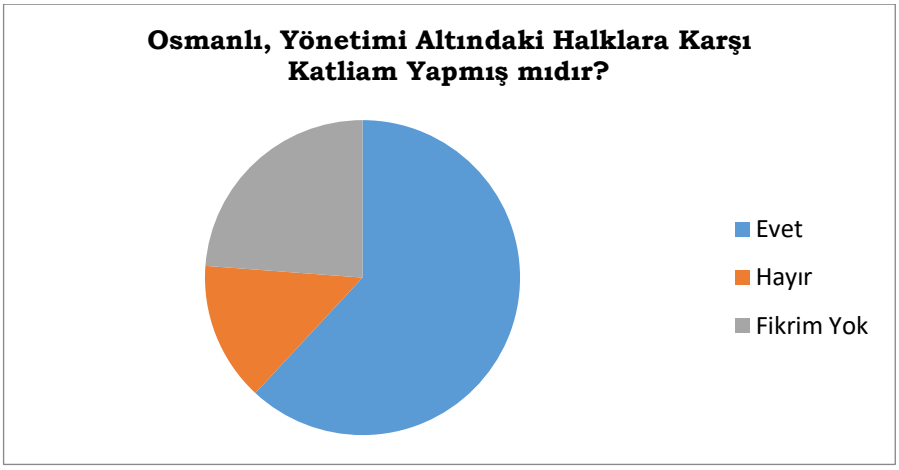
10.Aşağıdakilerden Hangisi Balkan Milletleri İçin Bir Kurtarıcı Olarak Görülebilir?

Bu soruya toplamda 21 katılımcı cevap vermiştir. Katılımcıların 10'u "hiç biri", 4'ü "fikrim yok", 5'i "İngiltere", 2'si de "Fransa" şıklarını tercih etmiştir. Şıklarda yer alan "Avusturya" ve "Rusya" seçeneğini ise hiç bir katılımcı tercih etmemiştir. Ankete katılan Kosovalıların ağırlıklı olarak "hiç biri" seçeneğini tercih etmesi dikkat çekicidir. Ayrıca Balkan

tarihinde Osmanlı'ya karşı en önemli iki rakip olarak görünen "Avusturya" ve "Rusya" seçeneklerinin de tercih edilmemesi de tarih yazımındaki "bize dost yok düşman çok" anlatısı ile yakından ilintili görünmektedir.

11.Sizce Osmanlı, Yönetimi Altındaki Halklara Karşı Katliam Yapmış mıdır?

Bu soruya da toplamda 21 katılımcı cevap vermiştir. Katılımcıların 13'ü "evet", 3'ü "hayır", 5'i de "fikrim yok" seçeneklerini tercih etmiştir. Bilindiği gibi Türkiye'nin eski Osmanlı Coğrafyasında yeni ilişkiler geliştirirken karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de "soykırım" ve "katliam" iddialarıdır. Onun için bu ankete verilen cevaplar önemlidir. Özellikle aynı algının Türkiye ile ilişkileri en problemsiz görünen Kosova'ya da yansıması dikkat çekicidir. Ancak, Balkanlar üzerine politika geliştiren Türkiye'nin bölge ile en önemli bağlantısı ortak geçmiş ve kültürüdür. Onun için de "Osmanlı Barışı" enstrümanı ile girilen Kosova'da "katliamcı Osmanlı" algısı ile karşılaşmak Türkiye açısından çok iyi görünmemektedir.

EK 5: Makedonya

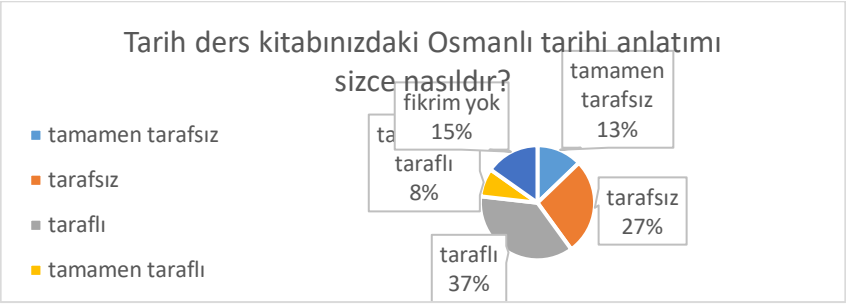
(Mehmet Hacısalihoğlu)

Ders kitaplarındaki klişelerin genel karakteristikleri göz önünde bulundurularak bu klişelerin ders kitaplarını kullanmış olan kitleler üzerindeki etkilerini ölçmeyi hedefleyen sorular hazırlandı. Aşağıda sonuçlarıyla birlikte verilen ve değerlendirilen bu sorular Makedonca olarak internet üzerinden doldurulabilir hale getirildi (survey.balkar.org). Anketin doldurulması için Makedonya'lı öğrencilerle bağlantı kuruldu ve bu bağlantı çerçevesinde Türk ve Makedon öğrencilerin çoğunlukta olduğu anlaşılan 34 öğrenci 2013 yılı içerisinde bu anketi doldurdu. Ayrıca 2014 Mart ayı içerisinde Makedonca anket soruları Üsküp'te bulunan Kiril ve Metot Devlet Üniversitesinde manuel olarak 50 Makedon öğrenciye doldurtuldu. Ayrıca aynı sorular Arnavutça olarak hazırlanarak yine Mart 2014'te Tetovo Üniversitesinde öğrenim gören 42 Arnavut öğrenciye doldurtuldu. Bu şekilde biri daha genel olmak üzere biri Makedon öğrencilere ve diğeri Arnavut öğrencilere doldurtulmuş toplamda 126 kişiden oluşan üç grup anket verisi elde edildi. Soruların yöneltildiği kitle üniversite öğrencisi olup bu öğrenciler halen ortaöğretimde kullanılan tarih ders kitaplarını kullanmış kişilerdir. Bu şekilde Makedonya'daki nüfusun yapısına bakılarak nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan Arnavutların ankete verdiği cevaplar ile Makedonların cevapları arasındaki farkları takip etmek mümkün hale geldi. Ayrıca internet üzerinden doldurulan anketlerin daha ziyade ülkedeki Türklerin de görüşünü yansıttığı düşünülebilir. En azından bu anketlerin yarıya yakınını Türk öğrencilerin doldurduğu anlaşılmaktadır. Böylece Makedonya'daki mevcut etnik durumu dikkate alan bir anket gerçekleştirdiğimizi söyleyebiliriz.

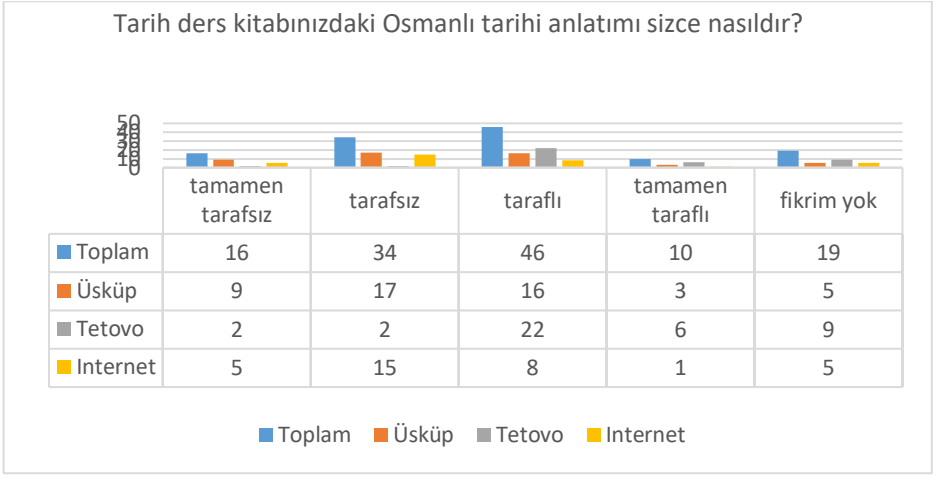
Bununla birlikte projede yürüttüğümüz inceleme esas itibarıyla ders kitaplarına dayanmakta olduğundan anket ancak ikincil bir öneme sahiptir. Ders kitaplarında tespit ettiğimiz klişe eğer ankette de teyit ediliyorsa, bu aynı zamanda anketin başarılı olduğuna işaret kabul edilmelidir. Kaldı ki bunun tersinin olduğu durumlarda - ki aşağıda bunun birçok örneği mevcuttur – bunun nedenleri tartışılmıştır. Anket sorusu mu problemlidir, yoksa anketi dolduran öğrencinin ders kitabını verdiği klişelere karşı etkilendiği başka kaynaklar mı vardır soruları ortaya çıkmaktadır. Bu noktada ankette sorduğumuz sorulardan biri "kullandığınız ders kitabındaki Osmanlı anlatımı nasıldır" şeklinde olup, öğrencinin ders kitabına güvenip güvenmediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Eğer öğrenci ders kitabına güvenmiyorsa bunun sebepleri nelerdir? Özellikle ülkede azınlık konumunda olan Türkler ve Arnavut'ların azınlık konumlarının

etkisiyle ders kitaplarını objektif bulmamaları buna önemli bir neden olabilir.

Ankette yöneltilen sorular ve bunlara verilen cevaplar önce toplam olarak değerlendirilerek yüzdelik dilimlerde gösterilmektedir. İkinci olarak ise Üsküp ve Tetovo'daki öğrenciler ile internet üzerinden anketi dolduranlar ayrı sütunlarda gösterilerek Makedon ve Arnavut öğrenciler arasındaki değerlendirme farkları gösterilmektedir.

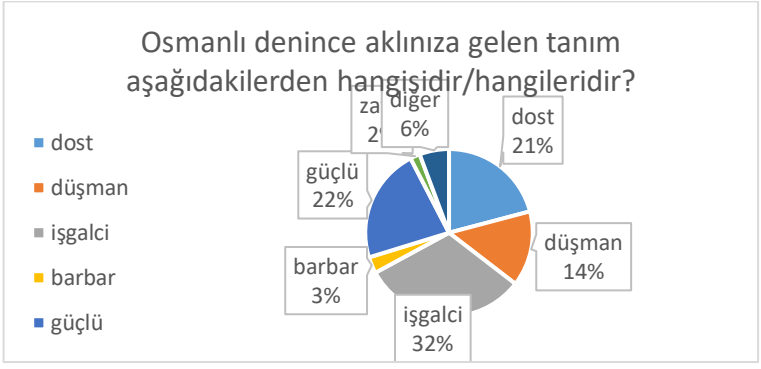

Öğrencilere yöneltilen ilk soruda ders kitaplarını objektif bulup bulmadıkları sorulmaktadır. Bu soruyla öğrencilerin tarih ders kitaplarına ne derece güvendiği ve dolayısıyla bu ders kitaplarından etkilenme potansiyeline sahip oldukları ölçülmek istenmiştir. Çıkan sonuca göre öğrencilerin yarıya yakınının ders kitaplarını objektif bulmadığı şeklindedir. Bizim yürüttüğümüz çalışma açısından buradan çıkaracağımız sonuç öğrencilerin yarıya yakınının ders kitaplarındaki klişelerden etkilenme düzeyinin çok kuvvetli olmayacağı, çünkü ders kitaplarının objektifliğine inanmadıkları şeklindedir. Fakat burada Makedonya Eğitim Bakanlığı açısından da önemli bir sonuç çıkmaktadır. Ders kitaplarına bu güvensizliğin nedenlerinin araştırılıp buna bir çözüm üretilmesi ülkedeki eğitim ve kimlik politikalarının istikrara kavuşması açısından önem taşımaktadır.

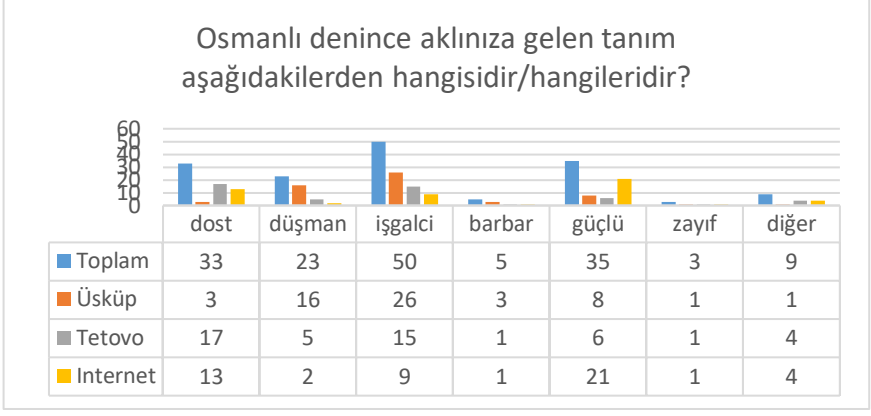

	tamamen tarafsız	tarafsız	taraflı	tamamen taraflı	fikrim yok
Toplam	16	34	46	10	19
Üsküp	9	17	16	3	5
Tetovo	2	2	22	6	9
Internet	5	15	8	1	5

Fakat Makedon öğrenciler ile Arnavut öğrencilerin cevapları karşılaşıldığında Makedon öğrencilerin çoğunlukla ders kitaplarına güvenmekle birlikte onlar arasında da yaklaşık üçte bir oranında kişinin ders kitaplarını objektif bulmadığı, buna karşılık Arnavut öğrencilerin ise büyük çoğunluğunun ders kitaplarını taraflı ya da çok taraflı bulduğu görülmektedir. Makedon ve Arnavut öğrenciler arasındaki bu farklılık, şüphesiz ülkedeki Arnavutların bir çeşit azınlık konumunda bulunması ve Makedon kurumlarına güvenlerinin zayıf olması nedeniyle ülkedeki resmi tarih anlayışına mesafeli yaklaşmalarına dayandırılabilir. Ders kitaplarına yönelik bu algı farklılığı Osmanlı / Türk imajında da önemli algı farklılıklarına bir işaret olarak değerlendirilebilir.

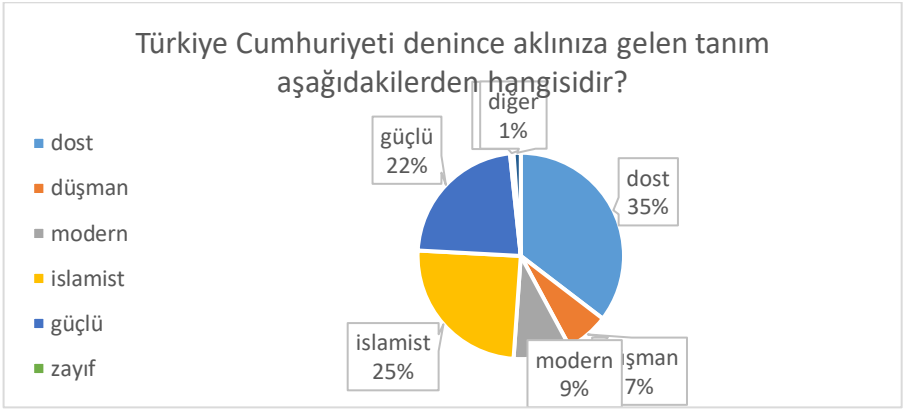

Anketin toplu sonucuna göre öğrenciler arasındaki Osmanlı algısı daha ziyade olumsuzdur. Buna göre en yaygın klişe "işgalci"dir. Bu şekliyle anket sonuçları ders kitaplarıyla paralellik göstermektedir. Fakat seçenekler arasında yer alan dost ve güçlü seçeneğini öğrencilerin yarıya yakının seçmiş olması dikkate şayandır. Çünkü ders kitaplarında Osmanlı için "güçlü" klişesi olsa da "dost" olarak tanımlanabilecek bir ima bile mevcut değildir. Bu şaşırtıcı durumun açıklaması bir sonraki şemada görülmektedir.

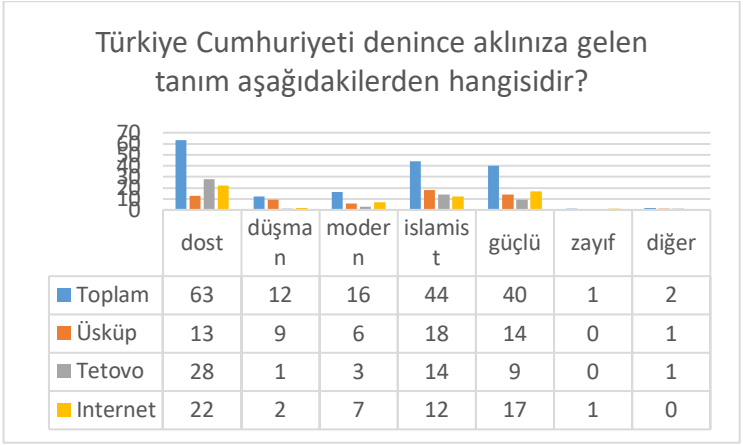

	dost	düşman	işgalci	barbar	güçlü	zayıf	diğer
Toplam	33	23	50	5	35	3	9
Üsküp	3	16	26	3	8	1	1
Tetovo	17	5	15	1	6	1	4
Internet	13	2	9	1	21	1	4

Osmanlı için dost seçeneğini işaretleyen öğrencilerin büyük çoğunluğunun Tetovo Üniversitesindeki Arnavut öğrenciler ile anketi internetten dolduran Müslüman veya Türk asıllı öğrencilerin olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen "İşgalci" stereotipi Makedonlarda daha kuvvetli olmakla birlikte Arnavutlar arasında da yaygındır. Ankette ilk sırada yer alan "işgalci" kavramı ders kitaplarındaki klişeyi teyit etmektedir ve büyük ölçüde ders kitaplarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

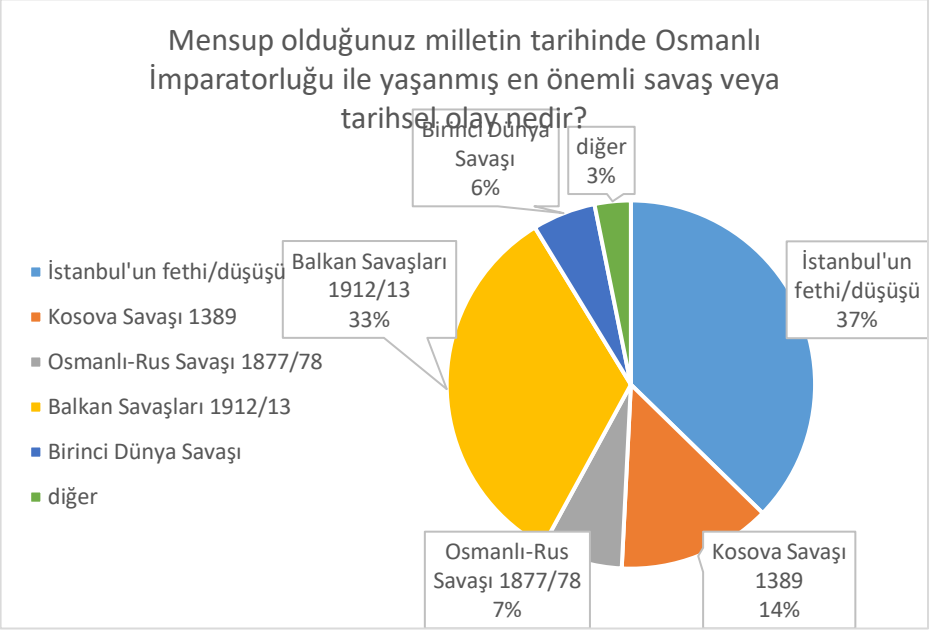
Tarih ders kitaplarındaki olumlu Türkiye Cumhuriyeti imajı yapılan anketle de büyük ölçüde teyit edilmektedir. Öğrencilerin üçte biri Türkiye'yi net bir şekilde "dost" olarak tanımlamaktadır. Burada Osmanlı imajı ile Türkiye imajı arasında tarih ders kitaplarına paralel olarak önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Fakat toplam öğrencilerin yaklaşık üçte biri Türkiye'yi "İslamcı" ve "düşman" tanımlamalarıyla daha ziyade olumsuz olarak değerlendirmektedir.

	dost	düşman	modern	islamist	güçlü	zayıf	diğer
Toplam	63	12	16	44	40	1	2
Üsküp	13	9	6	18	14	0	1
Tetovo	28	1	3	14	9	0	1
Internet	22	2	7	12	17	1	0

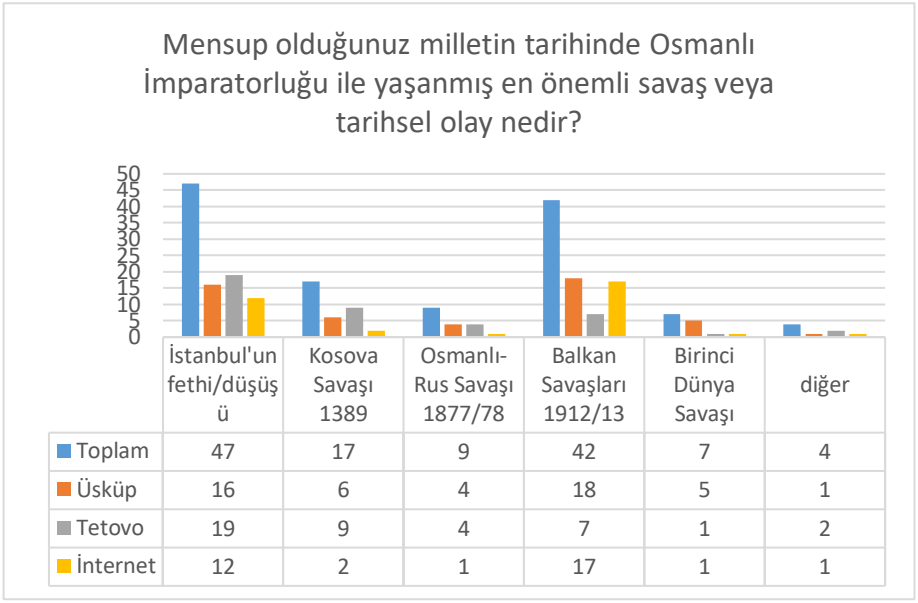
Anketi dolduran öğrencilerin Makedon ve Arnavut olarak dağılımına baktığımızda Arnavut öğrencilerin Türkiye imajının

Makedon öğrencilere göre daha olumlu olduğunu görmekteyiz. Fakat her iki grupta da Türkiye için "İslamist" seçeneğini işaretleyenler yaklaşık üçte bir oranındadır. Bu da diğer Balkan ülkelerindeki anketlerle benzerlik göstermektedir. Ders kitaplarında mevcut olmamasına rağmen böyle bir klişenin varlığı güncel gelişmeler ve medyanın etkisiyle açıklanabilir. Eğer ankette Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla ilgili spesifik bir soru yöneltmiş olsaydık, ders kitaplarındaki olumlu klişeyi daha iyi ölçme imkanına sahip olacaktır. Oysa anketteki sorumuz daha ziyade günümüz Türkiye Cumhuriyeti imajını ölçer niteliktedir ve günümüz Türkiyesi ile ilgili Balkanlar'daki yaygın "İslamist" algısının Makedonya'da da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

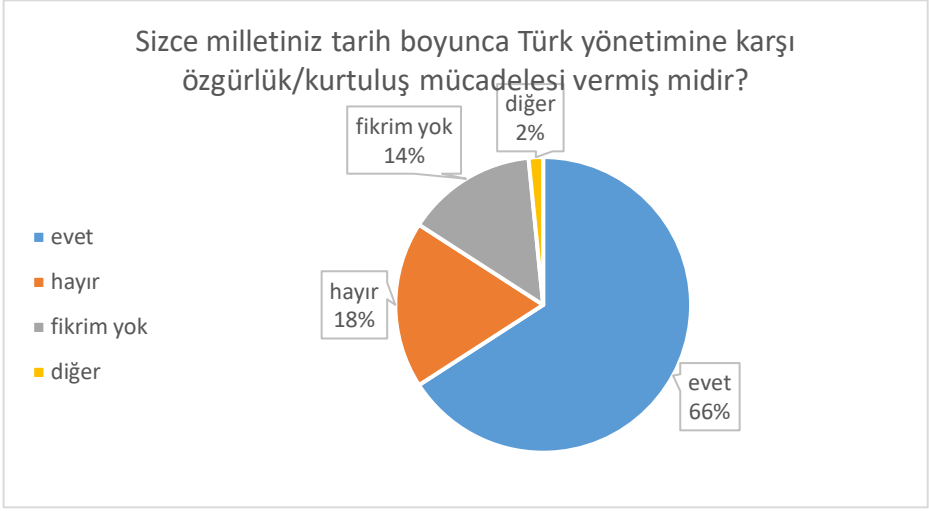
Ankette yer alan bir diğer "Mensup olduğunuz milletin tarihinde Osmanlı ile yaşanan en önemli savaş" şeklindeki bütün Balkan ülkeleri için standart olarak hazırladığımız soru Makedonya için önemli bir eksiklik içermiştir. Makedon tarih ders kitaplarında Osmanlı'nın Makedonya'yı ele geçirişindeki en önemli savaş "Meriç" [Çirmen Savaşı] savaşı olarak anlatılmaktadır. Bu savaşı seçenekler arasında vermedik. Bu durum bu sorunun ölçme etkisini zayıflatmıştır. Buna karşılık "diğer" seçeneğini fazla seçen de olmamıştır. Seçenekler arasında İstanbul'un alınması ilk sırada gelmektedir. Oysa ders kitaplarında bu olaydan yalnızca çok kısa bahsedilmektedir. Bu nedenle öğrencilerin bu olayı tercihini başka gerekçelerle açıklamak gerekmektedir.

Muhtemelen İstanbul'un fethi Osmanlı'nın Balkanlar'daki egemenliğinin sembolik olarak başlangıcı gibi algılanmaktadır. Bununla birlikte ders kitaplarında çok önemli bir konuma sahip olan 1912/13 Balkan Savaşları ders kitaplarına uygun bir şekilde ikinci sırada en çok tercih edilen seçenek olmuştur.

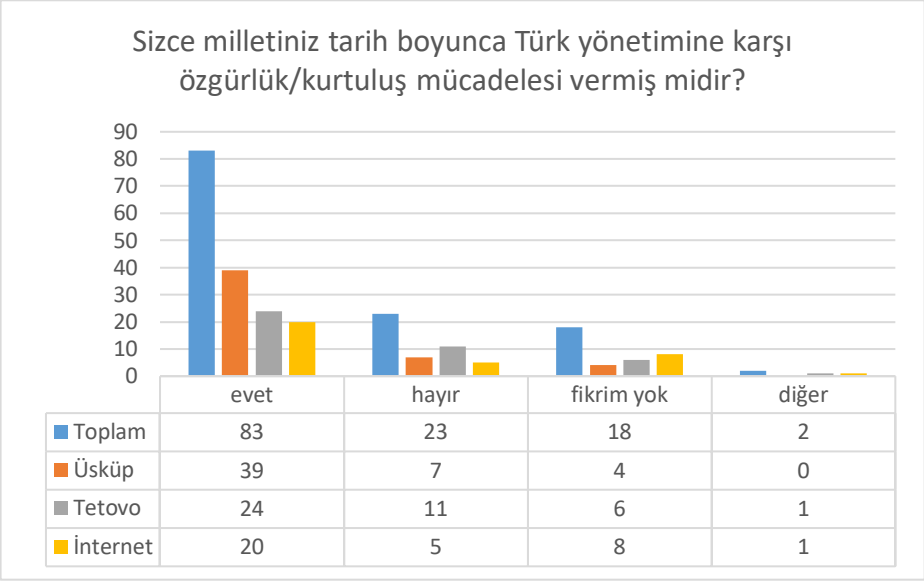

	İstanbul'un fethi/düşüşü	Kosova Savaşı 1389	Osmanlı-Rus Savaşı 1877/78	Balkan Savaşları 1912/13	Birinci Dünya Savaşı	diğer
Toplam	47	17	9	42	7	4
Üsküp	16	6	4	18	5	1
Tetovo	19	9	4	7	1	2
İnternet	12	2	1	17	1	1

Anket sonuçlarına daha detaylı baktığımızda Balkan Savaşlarının en önemli tarihsel olay olduğu görüşü Makedon öğrencilerde Arnavutlara göre çok daha yaygındır. Buna karşılık Arnavut öğrenciler İstanbul'un fethini ve 1389 Kosova Savaşını daha fazla tercih etmişlerdir.

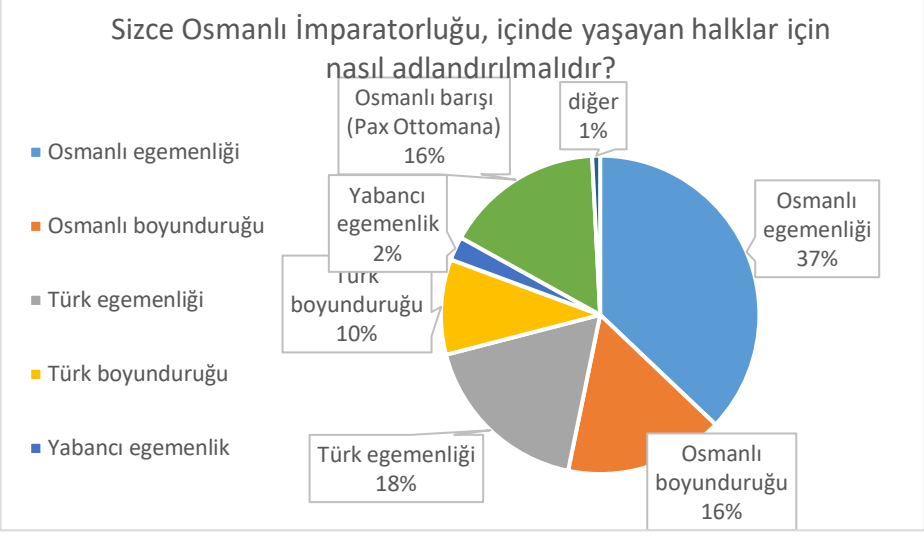

Tarih ders kitaplarında mevcut olan "Türk yönetimine karşı kesintisiz savaş" klişesinin yapılan ankette de yaygın olduğu ve ankete cevap verenlerin yaklaşık üçte ikisinin bu klişeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

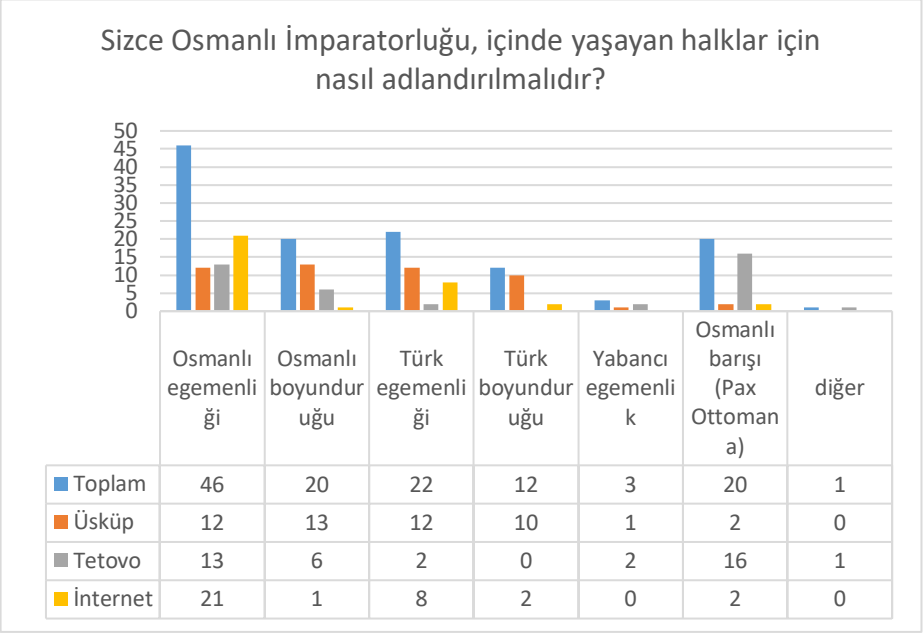
	evet	hayır	fikrim yok	diğer
Toplam	83	23	18	2
Üsküp	39	7	4	0
Tetovo	24	11	6	1
İnternet	20	5	8	1

Bu klişenin Makedon öğrencilerde Arnavut öğrencilere göre daha yaygın olmakla birlikte her iki grupta da mevcut olduğu dikkat çekmektedir.

"Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan halklar için nasıl adlandırılmalıdır?" sorusunda iki ana hedef gözetilmiştir: ilk olarak

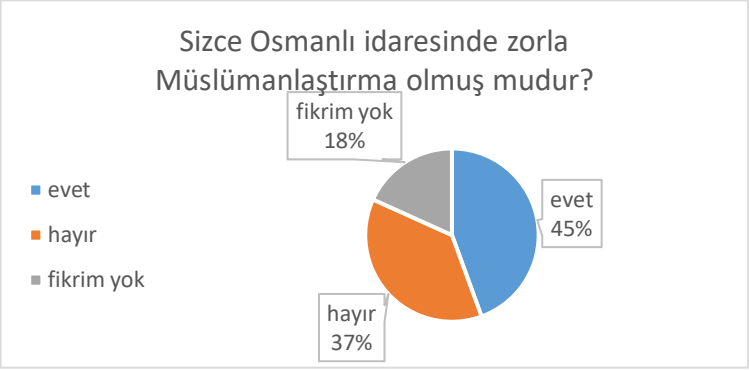
Balkanlar'da yaygın olarak Osmanlı yerine "Türk" kavramının kullanılması nedeniyle "Osmanlı" ile "Türk" arasında ayrım yapılıp yapılmadığını ölçmek, ikinci olarak Osmanlı'nın bir esaret olarak görülüp görülmediğini ölçmek. Bu her iki klişe de artık Makedon tarih ders kitaplarında mevcut olmadığından ders kitaplarının bu eski eski klişelerin değişmesinde ne derece etkili olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Cevaplarda ilk sırada "Osmanlı egemenliği" seçeneğinin yer alması, ayrıca "Osmanlı barışı" ve "Osmanlı boyunduruğu" kavramlarının toplamının cevapların yarısından epeyce fazlasını oluşturması, ders kitaplarının "Osmanlı" ile "Türk" ayrımı konusunda son derece etkili olduğunu ve bir algı değişimini sağladığını göstermektedir. Kavramların olumlu olumsuz anlamları bakından cevaplara baktığımızda ise ibrenin daha ziyade nötr ve olumluya doğru gittiğini gözlemliyoruz. Her ne kadar küçük de olsa bir kısım öğrenci eski bir klişe olan "Türk boyunduruğu" kavramını tercih etmişse de seçenekler arasında yer alan ve ders kitaplarında hiç mevcut olmayan "Osmanlı barışı" tanımlamasının bu kadar yaygın olması ise şaşırtıcıdır.

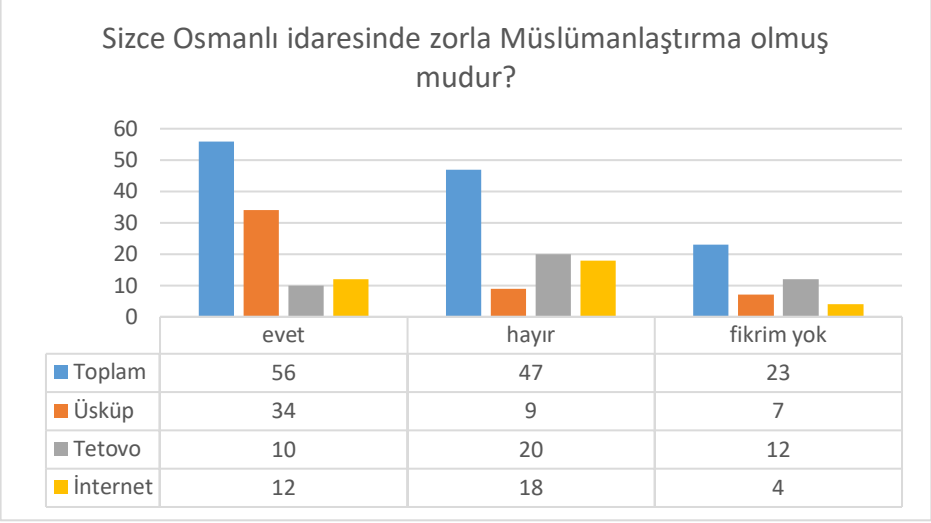
	Osmanlı egemenliği	Osmanlı boyunduruğu	Türk egemenliği	Türk boyunduruğu	Yabancı egemenlik	Osmanlı barışı (Pax Ottomana)	diğer
Toplam	46	20	22	12	3	20	1
Üsküp	12	13	12	10	1	2	0
Tetovo	13	6	2	0	2	16	1
İnternet	21	1	8	2	0	2	0

Makedon ve Arnavut öğrencilerin cevapları ayrı gruplar halinde değerlendirildiğinde ise "Osmanlı barışı" tanımının neredeyse yalnızca Arnavut öğrenciler arasında yaygın olduğu, Makedon öğrencilerin ise yarıya yakınının Türk ve Osmanlı, egemenlik ile boyunduruk kavramlarını birbirine denk oranda kullandıkları görülmektedir.

Burada da Makedon öğrencilerdeki Osmanlı algısının Arnavut öğrencilere kıyasla çok daha olumsuz olduğu dikkat çekmektedir. Fakat Arnavut öğrencilerin bu algısı Kosova'daki ve Arnavutluk'taki Arnavutlar arasında yaygın bir algı değildir ve Makedonya'daki Arnavutlara mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Arnavutluk ve Kosova'nın aksine Makedonya'daki Arnavutlar'ın azınlık olmaları nedeniyle Osmanlı'ya yönelik böyle bir "Osmanlı barışı" algısı aynı zamanda kendi azınlık konumlarından rahatsızlıklarına bir işaret olarak değerlendirilebilir.

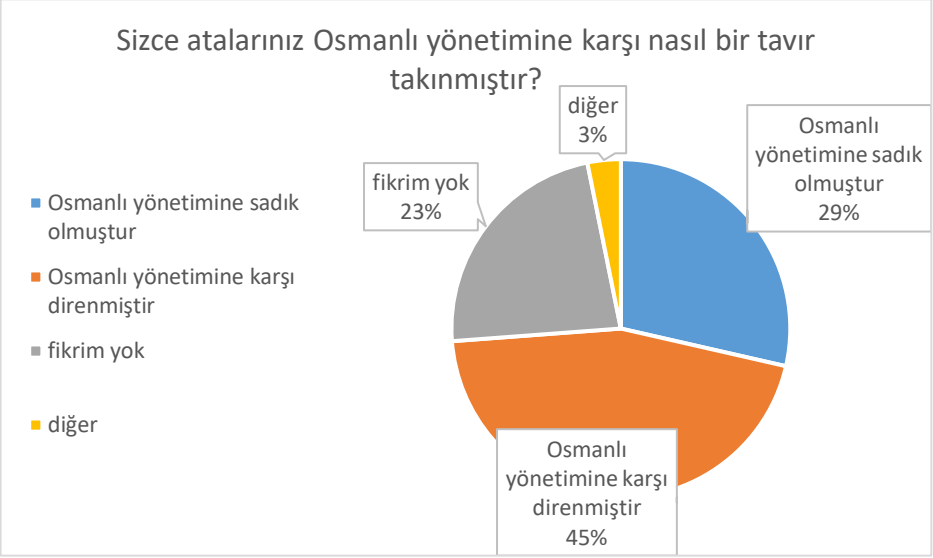

"Zorla Müslümanlaştırma" klişesi ders kitaplarına paralel olarak ankete katılan öğrencilerin yarısına yakınında mevcuttur. Aslında bu sonuçlara göre "hayır" diyen % 37'lik gruba ve "fikrim yok" diyen % 18'lik gruba dikkat etmek gerekir. Toplamda % 55 olan bu grup ders kitaplarındaki yaygın "zorla Müslümanlaştırma" klişesini paylaşmamaktadır.

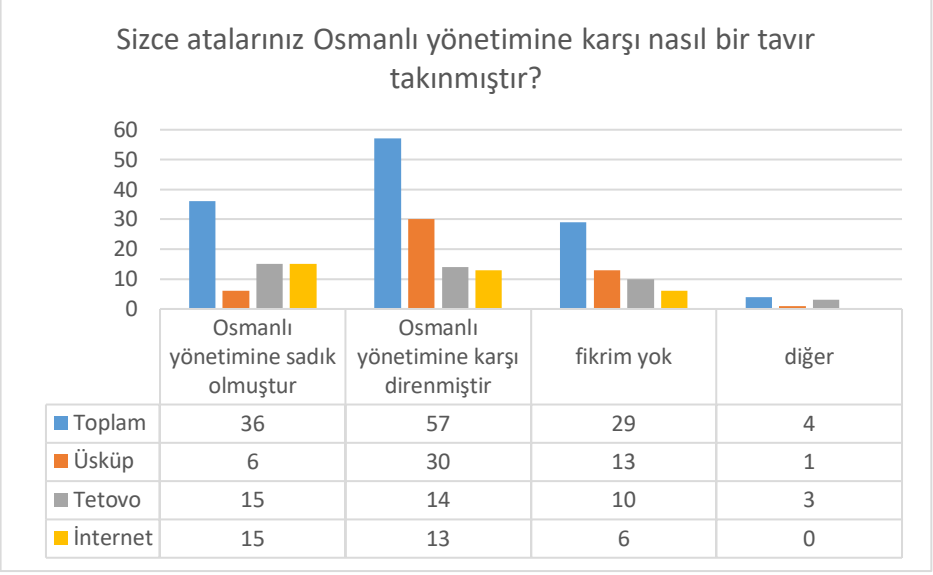

	evet	hayır	fikrim yok
Toplam	56	47	23
Üsküp	34	9	7
Tetovo	10	20	12
İnternet	12	18	4

Fakat cevaplara gruplar halinde baktığımızda Makedonlarda bu klişenin çok daha fazla yaygın olduğu, Arnavutlarda ise bunun çok daha az olduğu görülmektedir. Burada da Arnavutların algısı büyük ölçüde ders kitaplarıyla çelişmektedir.

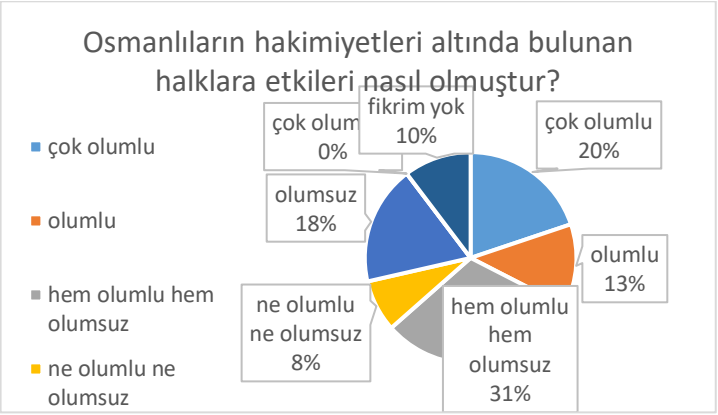

"Kesintisiz" direniş klişesinin öğrencilerde büyük ölçüde mevcut olduğunu gösteren bir diğer soru Osmanlı'ya karşı sadakat veya direniş seçeneğinin verildiği soru olmuştur. Bu soruya cevap verenlerin yarısına yakınında bu klişe mevcuttur.

	Osmanlı yönetimine sadık olmuştur	Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir	fikrim yok	diğer
Toplam	36	57	29	4
Üsküp	6	30	13	1
Tetovo	15	14	10	3
İnternet	15	13	6	0

Fakat detaylara bakıldığında, Makedon öğrenciler arasında bu klişe çok daha yaygındır. Arnavutlar arasında ise “direniş olmuştur” klişesi kadar “Osmanlı’ya sadık kalmıştır” klişesi de yaygındır. Bu olumlu algının kaynağı incelediğimiz Makedon tarih ders kitapları değildir.

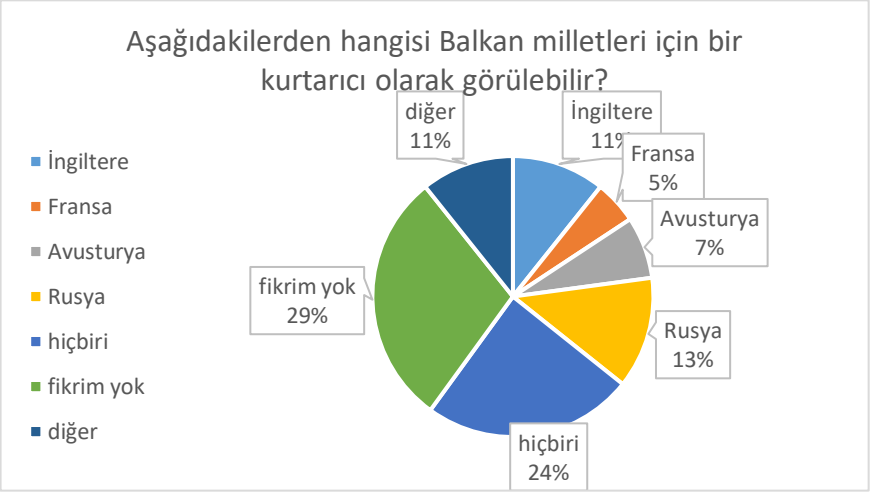

Osmanlı algısının olumlu ya da olumsuz olup olmadığını ölçtüğümüz bir diğer soruda “Osmanlı egemenliğinin etkileri” sorulmuştur. Buna verilen cevapların yarısından fazlası, çok olumlu, olumlu ve hem olumlu hem olumsuz şeklindedir. Olumsuz diyenlerse azınlıkta kalmaktadır.

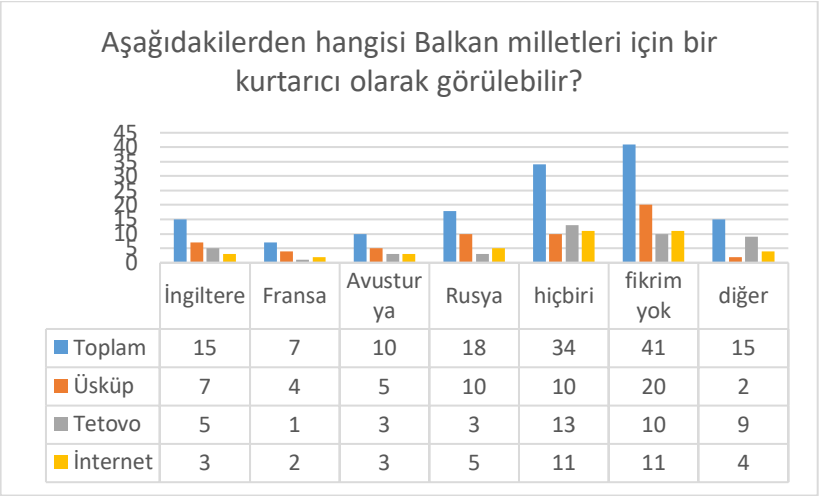

	çok olumlu	olumlu	hem olumlu hem olumsuz	ne olumlu ne olumsuz	olumsuz	çok olumsuz	fikrim yok
Toplam	25	16	39	10	23	0	13
Üsküp	0	1	17	7	19	0	6
Tetovo	16	7	13	1	1	0	4
İnternet	9	8	9	2	3	0	3

Öğrencilerin etnik dağılımına göre baktığımızda ise çok olumlu ve olumlu diyenlerin neredeyse tamamının Arnavut ve diğer Müslümanlar olduğu anlaşılmaktadır. Olumsuz diyeneler ise neredeyse tamamıyla Makedon'dur. Bu soruya verilen cevaplardan da yine Makedon çoğunluk ile Arnavutlar arasında önemli bir algı farklılığı olduğu görülmektedir. Ders kitaplarına paralellik bakımından ise Makedonlardaki algı ders kitaplarına yakındır. Burada da Arnavutların bakışı ders kitaplarından ayrılmaktadır.

Balkan Ortodoks toplulukları arasında yaygın olan "kurtarıcı Rusya" klişesinin Makedonya'da da mevcut olup olmadığını görmek amacıyla oluşturulan anket sorusu Makedonların kurtarıcı olarak gördüğü başlıca bir gücün olup olmadığını görmeyi amaçlamıştır. Ankete göre Makedonların kurtarıcı olarak gördüğü belli başlı bir gücün olmadığı sonucu çıkmaktadır. Anketi dolduranların yalnızca % 13'ünün Rusya'yı "kurtarıcı" olarak işaretlemesi bu klişenin Makedonya'da pek geçerli olmadığını göstermektedir. Daha az oranlarda ise İngiltere ve Avusturya işaretlenmiştir.

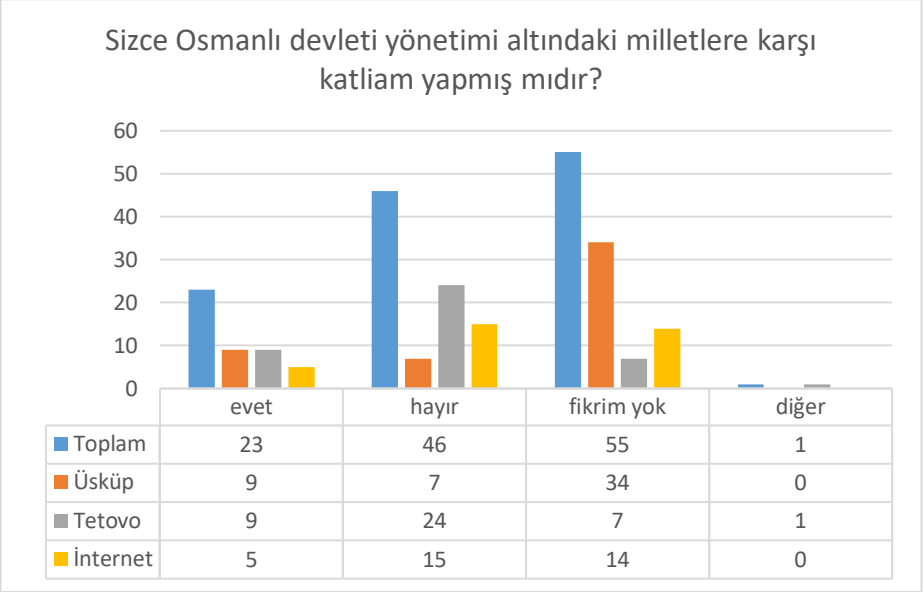
	İngiltere	Fransa	Avustur ya	Rusya	hiçbiri	fikrim yok	diğer
Toplam	15	7	10	18	34	41	15
Üsküp	7	4	5	10	10	20	2
Tetovo	5	1	3	3	13	10	9
İnternet	3	2	3	5	11	11	4

Makedon ve Arnavutların ayrı gruplar halinde değerlendirildiği tabloda da önemli bir fark görülmemektedir. Arnavutlar arasında diğer seçeneğini işaretleyip Türkiye'yi kurtarıcı olarak gördüğünü yazan birkaç öğrenci dikkat çekmektedir. Fakat sırf Makedonlar arasında Rusya'yı kurtarıcı olarak işaretleyenlerin oranı % 25'dir. Bu sonuç da söz konusu "kurtarıcı Rusya" klişesinin ancak sınırlı bir oranda Makedonlar arasında yaygın olduğunu gösterir. Ders kitaplarındaki anlatımla bu sonuçlar birbiriyle örtüşmektedir.

Ankette "katliamcı Türk" klişesinin ne derece yaygın olduğunu ölçmek amacıyla sorulan soruya verilen cevaplardan bu algının

öğrencilerin ancak beşte birinde mevcut olduğu görülmüştür. Katılanların üçte biri ise katliam olmadığını belirtmektedir. Öğrencilerin yarıya yakını ise bu konuda bir fikir sahibi değildir. Bununla birlikte Makedon ve Arnavut öğrencilerin bakışı arasında farklar vardır.

	evet	hayır	fikrim yok	diğer
Toplam	23	46	55	1
Üsküp	9	7	34	0
Tetovo	9	24	7	1
İnternet	5	15	14	0

Osmanlı'nın katliam yaptığını söyleyen öğrenciler arasında bir eşitlik olsa da katliam yapmadığını söyleyenlerin büyük çoğunluğu Arnavut öğrencilerdir. Buna karşılık Makedon öğrencilerin büyük çoğunluğu fikrinin olmadığını beyan etmişlerdir. Bu da ders kitaplarında verilen, fakat çok fazla vurgulanmayan "katliamcı Türk" klişesinin öğrenciler arasında çok belirgin bir şekilde yaygın olmadığına, ama "fikrim yok" diyerek bu konuda tereddüt içinde olduklarına işaret etmektedir.

EKLER: Ortaokul 7. ve Lise 2. Sınıf Makedonya Tarih Ders Kitaplarından Balkan Savaşlarına İlişkin Örnekler

организатор на овие чети бил грчкиот митрополит во Костур *Германос Каравангелис*. Првото големо злосторничко дело на андартите бил колежот во селото *Зеленич* во *1904 година*, познат како *Зеленичка крвава свадба*, кога биле убиени 11 невини селани. Врвно место во одмаздничките акции на овие чети зазема злосторството извршено во селото *Загоричани*, на 25 март 1905 година, при што биле убиени 80 селани, 15 куќи запалени, а другите ограбени.

Српските чети дејствувале во северозападна Македонија. Тие со притисоци врз селското население се обидувале да ја шират српската пропаганда. Во акциите на овие чети најмногу се истакнале *Григор Соколовиќ, Јован Довезенски, Василие Трбиќ* и други.

За разлика од Грција и од Србија, организирањето чети во Бугарија за вооружени акции во Македонија не претставувало сериозен проблем. Тие се потпирале на Врховниот комитет зад кој стоел бугарскиот кнез. И покрај сите напори да ја прошират мрежата, врховистите најмногу дејствувале во *Горноџумајско, Петричко, Малешевијата* и во други реони во Источна Македонија.

Последиците од вооружените пропаганди биле мошне тешки. Тие создале хаос во животот на Македонците во селата и во градовите. Многу од селата опустеле, а жителите спасот го гледале во иселувањето, особено во Америка.

Илинденското бојно знаме на село Загоричани

Костурскиот грчки митрополит Каравангелис во друштво со османлиски официри

ПОЛОЖБАТА НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

Неуспехот на Илинденското востание предизвикал сериозна криза и во редовите на Организацијата. Притоа, очигледна била нејзината поделба на *левица* и *десница*. За консолидирање на нејзините редови, левите струи пристапиле кон одржување конгреси на секој револуционерен округ за потоа единството да се прокламира на еден општ конгрес. Во текот на 1904 и 1905 година, окружни конгреси одржале *Битолскиот (Прилепски конгрес), Скопскиот, Солунскиот, Струмичкиот* и *Серскиот револуционерен округ*. Одржувањето на конгресите овозможило да се согледа дотогашната положба на револуционерното движење, неговите успеси и недостатоци, како и да се истакнат патиштата по кои требало да се работи во иднина.

Опишете го дејствувањето на вооружените пропаганди во Македонија?

Опишете ги струите кои постоеле во редовите на Македонската револуционерна организација?

Рилскиот манастир

Размислете:
Зошто Рилскиот манастир бил одбран за одржување на Конгресот?

Опишете ја работата на Рилскиот конгрес?

Димо Хаџи Димов (1875-1924)

Составете грозд за МРО од нејзиното формирање во 1893 година до 1908 година.

РИЛСКИ КОНГРЕС

По долги дискусии за место за одржување на конгресот се нашло компромисно решение, тој да се одржи на бугарска територија, односно во Рилскиот манастир во близина на Македонија. Оттаму и името *Рилски конгрес*. Во присуство на 22 делегата од цела Македонија, Конгресот почнал во почетокот на октомври 1905 година и продолжил цел месец. На Конгресот дошле до израз спротивностите за идното устројство на Организацијата, за односот спрема пропагандите, егзархијата, врховистите и за други прашања.

Притоа победило реформско–демократското крило кое се залагало за децентрализација на Организацијата. Биле донесени нов *Устав* и *Правилник*. Освен изборот на нови раководни органи: *Централен комитет* (Даме Груев, Пере Тошев и Тодор Поп Антов) и *Задгранично претставништво* (Петар Поп Арсов, Ѓорѓе Петров и Димитар Стефанов), Организацијата го сменила и името, од *Тајна македонско-одринска револуционерна организација (ТМОРО)*, била преименувана во *Внатрешна македонско-одринска револуционерна организација (ВМОРО)*. За идејната подготвеност и за прокламирањето на единството меѓу членовите на Организацијата почнал да се издава весникот *„Револуционерен лист"* под редакција на *Димо Хаџи Димов*.

За љубопитните:

Димо Хаџи Димов е роден во село Горно Броди (Серско). Истакнат македонски револуционер и близок соработник на Гоце Делчев. Со своите сугестии и гледишта придонесол за одржувањето на Рилскиот конгрес. Бил убиен на 13 септември 1924 година по налог на бугарскиот двор.

Постигнатото единство на Рилскиот конгрес било со краток век. Несогласувањето меѓу двете идејно спротивставени групации во Организацијата уште повеќе се продлабочило. Како резултат на тоа, во 1906 година закажаниот општ вонреден конгрес не бил одржан. Во меѓувреме загинал Даме Груев и многу други раководители на Организацијата. Во 1908 година ВМОРО се самораспуштила.

МАКЕДОНИЈА ОД 1908 ДО 1912

МЛАДОТУРСКОТО ДВИЖЕЊЕ И РЕВОЛУЦИЈАТА

Да се потсетиме!
Опишете го режимот на Абдул Хамид II.

Младотурското движење во Турција се појавило од средината на 70–тите години на XIX век како резултат на европските демократски влијанија. На чело на движењето стоела турската интелигенција. Неговата цел била да се зачува целоста на Империјата и да се отфрли апсолутизмот на турските владетели. Истовремено, се појавиле и други групации кои барале да се направат радикални реформи и да се модернизира османлиската држава. Некои од нив барале на Македонија да ѝ се даде статус на самостојна област во рамките на османлиската држава.

Од 1905 година центарот на движењето се наоѓал во Македонија, односно во градот Солун. Таму постоела подобра револуционерна атмосфера. Младотурците воспоставиле контрола и врз турската армија во Македонија, па затоа тука и почнала Младотурската револуција.

На 3 јули 1908 година се одметнал командантот на турскиот гарнизон во Ресен Нијази бej, кој успеал да ослободи неколку области во Западна Македонија. Биле ослободени и други области, како градот Битола, од каде што биле ослободени затвореници Македонци и Албанци. Под влијание на големите демонстрации, Султанот бил принуден да го врати Уставот од 1876 година. Со тоа почнал период на младотурската власт. Кон силите на младотурците се приклучил и еден одред од 1 200 македонски комити под команда на Јане Сандански, Тодор Паница и Христо Чернопеев.

Нијази бej

Но младотурскиот режим, иако ја зел власта, не се зафатил со коренити промени во државата, туку ги задржал старите форми на феудално владеење. Тоа го искористиле старите реакционерни сили и со контраудар во Цариград на 13 април 1909 година ја повратиле власта. Младотурците биле истерани од парламентот и од владата, па биле принудени повторно да се борат за освојување на власта. Европскиот дел од Турција, со центар во Солун, бил против младотурците од страв да не ги загуби привилегиите. Сепак, отпорот на контрареволуцијата бил совладан и во пролетта 1909 година младотурците извојувале победа.

Сарајот на Нијази бej во Ресен

Успехот на Младотурската револуција бил значаен поради тоа

МАКЕДОНИЈА ВО ВРЕМЕТО НА МЛАДОТУРСКАТА РЕВОЛУЦИЈА

МЛАДОТУРСКОТО ДВИЖЕЊЕ И МАКЕДОНИЈА

Во последните децении на XIX и почетокот на XX век Турција беше зафатена со изразита економска и политичка криза. Европските влијанија бавно се пробиваа во турското општество. Турската буржоазија пак пројавуваше незадоволство од притисокот на привилегираниот странски капитал. Сè погласни беа и барањата за модернизација и укинување на апсолутизмот и за воведување уставност и парламентаризам. Во тоа изразено незадоволство посебно се истакнуваа интелектуалците школувани во европските земји и младото офицерство. Тие имаа формирано повеќе револуционерни групи и тајни комитети во земјата и во Европа и беа познати како *младотурци,* а нивното револуционерно движење – *Младотурско движење.* Уште во 1891 година во Женева тие имаа основано *Отомански комитет за* координација на заедничките активности.

Младотурското движење не случајно најголем замав зеде токму во македонските градови Солун, Битола, Ресен и други места, каде што постоеја *тајни младотурски комитети*. Во 1905 година и *седиштето* на Младотурското движење беше преместено во *Солун.* Притоа дојде и до поблиски контакти со ТМОРО, наоѓајќи извесни заеднички интереси во борбата за реформи и уставност во земјата.

Младотурската револуција започна токму во Македонија. Гледајќи ја бесперспективната ситуација во Европска Турција, суверените на Англија и Русија во *Ревал* се договорија да ѝ се даде *автономија на Македонија.* Младотурскиот комитет *тоа го* оцени како *антитурски чин* и за да се зачува интегритетот на Османлиската Империја реши побрзо отколку што било планирано да ја дигне Револуцијата. Прв се одметна командантот на турскиот гарнизон во Ресен *Ниjази-бег* на 3 јули 1908 година. Нему му се приклучија и други офицери и потоа на 22 јули побунетите младотурци влегоа во Битола и ги ослободија политичките затвореници Македонци и Албанци. Со тоа и на дело се обидоа да ги покажат своите демократски определби. Утредента во Солун избувнаа масовни демонстрации и пак беа пуштени на слобода политичките затвореници. Младотурските привржаници насекаде брзо ја преземаа власта.

Кемал Ататурк (седи десно) - питомец во Битола (1905)

Ниjази-бег

Објаснете ги причините за Младотурската револуција!

Објаснете чии интереси ги штитиле младотурците по освојувањето на власта!

што бил отстранет од власта Султанот Абдул Хамид, кој владеел апсолутистички. Бил обновен парламентарниот живот и се насетувала демократијата. Но откако ја освоиле власта, младотурците не продолжиле со истото темпо кон реформи во државата. Тие се бореле да си ги зачуваат своите привилегии на владејачка буржоаска класа и да им дадат поголеми привилегии на оние граѓани кои биле од турската припадност. Другите народи повторно биле запоставени и нерамноправни. Младотурците забраниле да се штрајкува, да се организираат здруженија, да се организираат чети. На тој начин тие ја злоупотребиле помошта што ја добиле од другите народи за успех на Младотурската револуција.

Четата на Јане Сандански

МАКЕДОНИЈА И МЛАДОТУРСКАТА РЕВОЛУЦИЈА

Македонското револуционерно движење очекувало многу од младотурците. Затоа уште пред да избие револуцијата дошло до зближување меѓу нив. Биле потпишани и некои документи (декларација) за меѓусебна соработка, а била потпишана и посебна програма за соработка во гратчето Неврокоп, па спогодбата е позната како *„Неврокопска програма"*. Неа ја потпишал Комитетот на младотурците и Револуционерниот комитет на МРО во Неврокоп.

Христо Чернопеев и Јане Сандански

Оние македонски сили кои се бореле за ослободување се обединувале и ги поврзувале своите редови. Во овие активности особено се истакнал револуционерот *Јане Сандански*. Под негово раководство МРО добила ново име *Македонско-одринска револуционерна организација (МОРО)*. Целта била да се добие поширока основа за привлекување привржаници и за дејствување на поширок простор.

Новата организација, по избувнувањето на Младотурската револуција, на 1 август 1908 година, упатила апел до сите народи и народности во Империјата. Во него биле изнесени целите на Македонската ослободителна организација и била соопштена подготвеноста за соработка со новиот режим по успехот на Револуцијата. Се споменувале и потребите за остварување на илинденските идеи. Исто така, се барало децентрализација и давање право на автономија на Македонија во идна федеративна држава. Во барањата кои Организацијата ги испраќала до Младотурскиот централен комитет во Солун се изнесувале барања за легално политичко дејствување на Организацијата, но младотурците ги занемарувале таквите барања.

Младотурците даваат заклетва во Битола пред Рамзи-бег

Султанот Абдул Хамид

Обидот на турскиот султан *Абдул Хамид II* да ја задуши Револуцијата претрпе неуспех и нокта меѓу 23 и 24 јули 1908 година го обнови *Уставот* од 1876 година и започна периодот на младотурското владеење во Турција.

Оваа прва и успешна буржоаско–демократска револуција во Турција е позната како *Хуриет* (Слобода).

ВМОРО го прифати прогресивниот карактер на Младотурската револуција и повикот за легална соработка со новата демократска власт. Легализираните чети со одушевување беа пречекани во македонските градови. Притоа *Јане Сандански* свечено беше дочекан од младотурците во Солун, заедно со целиот *Серски окружен револуционерен комитет на ВМОРО.*

Масовна прослава со младотурците во Прилеп

ПОЛИТИЧКОТО ОРГАНИЗИРАЊЕ И ДЕЈСТВУВАЊЕ НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО ПЕРИОДОТ НА МЛАДОТУРЦИТЕ

Младотурската револуција овозможи легализирање на политичката дејност и создавање легални политички партии во Македонија. Притоа, во август 1909 година во Солун приврзаниците на на ВМОРО ја формира *Народната федеративна партија,* на чело со македонскиот револуционер, општественик и публицист *Димитар Влахов.* Во нејзиното раководство и членство беа и македонските револуционери Јане Сандански, Христо Чернопеев, Добри Даскалов, Ферид Бајрам, Димо Хаџидимов и др. Партијата во Солун го издаваше весникот „*Народна волја*". Но не беше ни поставено македонското прашање како национално.

Уставните политички слободи го овозможија и појавувањето на *првите синдикални организации* и *првите социјалдемократски организации* во Македонија, но го овозможија и послободното дејствување на соседните национални пропаганди и уште поголемото цепење на народот.

Јане Сандански со младотурци

Во овој период особено била активна *Народната федеративна партија (НФП)*, која истакнувала дека со трансформацијата на Турција во федеративна држава ќе се намалат пропагандите и притисоците на соседните држави спрема Македонија. Но и во самата НФП имало разни несогласувања. Неа, како и некои други политички партии турскиот режим ги забранил и не можела слободно да дејствува. Затоа не го дала својот целосен придонес за јакнење на Македонското национално–ослободително движење.

Со забраната на НФП, Македонското револуционерно движење повторно западнало во криза. Десната струја на партијата се ставила во служба на бугарската политика кон Македонија и применувала насилни методи за оние кои мислеле поинаку. Левата струја не била толку силна за да им се спротивстави на таквите настани, па затоа се засилиле соседните пропаганди кои се бореле за поделба на Македонија. Неединството во македонските редови овозможило младотурците полесно да ги спречат во она што го направиле со донесувањето реакционерен закон за забрана на политичкото здружување.

Така биле изневерени очекувањата на Македонското ослободително движење од младотурската револуција. Повторно биле засилени пропагандите на соседните држави во Македонија преку испраќање вооружени чети, преку училишната, црковната и преку други пропаганди.

Објаснете кои биле интересите на Македонското револуционерно движење за да ја помогне Младотурската револуција!

Наведете кои македонски револуционери се вклучиле во политичките акции за ослободување на Македонија!

Истражувајте:
Манифестот на Јане Сандански од 1909 г. (Лит. Документи за борбата..., 503 стр.)

Пречек на дебарската чета во Дебар 1908 година

ОБИДОТ ЗА КОНТРАРЕВОЛУЦИЈА И ПРОМЕНАТА НА МЛАДОТУРСКАТА ПОЛИТИКА

Користејќи ја политичката нестабилност на Турција, Австро-Унгарија ја анектира Босна и Херцеговина, вазалната Бугарија се прогласи за наполно независна држава од Турција, а Грција го зазеде островот Крит. Сето тоа ги охрабри реакционерните кругови во Турција и во април 1909 година тие извршија *Контрареволуција* за да го укинат Уставот и повторно да воспостават апсолутистички режим.

Младотурските сили брзо реагираа и за кратко време ја задушија Контрареволуцијата. Во нивниот *поход* на Цариград им се придружија и *околу 1.000 македонски револуционери.*

Меѓутоа, со зацврстувањето на власта младотурците започнаа да отстапуваат од своите прокламирани политички определби во однос на барањата на македонското ослободително движење. *Во август 1910 година ги забранија сите политички партии на национална основа.* Освен тоа, беа преземени *репресивни мерки* против работничкото самоорганизирање и штрајковите и повторно започна спроведувањето на *политиката на доминација на турската нација.* На теророт и злосторствата на новите власти жестоко реагираа *пратениците од Македонија* во турскиот Парламент, посебно Димитар Влахов.

Победата на Младотурската револуција отвори надежи за демократско разрешување на македонското прашање, но промената на младотурската политика му нанесе голема штета на македонското ослободително движење. Најболни беа последиците што преку легализирањето на четите на ВМОРО беше речиси уништена оружената сила на македонскиот народ од поилинденскиот период.

Четата на Јане Сандански со младотурци

Јане Сандански

ПОТСЕТНИК

Младата буржоазија во Османлиската Империја бараше модернизација, укинување на апсолутизмот и воведување уставност и парламентаризам. Но таа Револуција започна токму во Македонија на 3 јули 1908 година за да ја спречи автономијата на оваа турска провинција. Добиените уставни политички слободи го овозможија и појавувањето на првите синдикални и социјалдемократски организации.

РАЗМИСЛИ И ОДГОВОРИ

- Во какви општествени услови се појави Младотурското движење?
- Зошто младотурците ја кренаа својата револуција порано од времето што беше определено и токму во Македонија?
- Кои беа целите на Младотурската револуција?
- Каков беше односот на Македонците кон Младотурската револуција?
- Дали младотурците останаа доследни на своите политички определби?

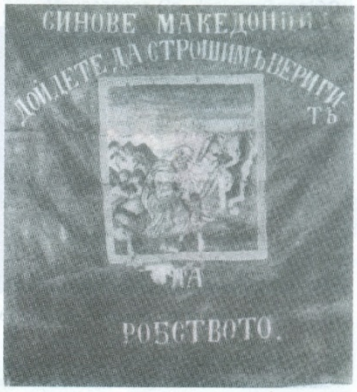
Објаснете ја улогата на македонските чети и на доброволците во редовите на сојузничките војски!

Македонско-одрински доброволци

ОКУПАЦИЈА НА МАКЕДОНИЈА

Надежите на Македонците дека со нивното учество во сојузничките војски се бореле за ослободување на земјата не се остварile. По Првата балканска војна Македонија била поделена меѓу сојузниците. Српската војска ја окупирала Македонија сè до Гевгелија, бугарската војска го окупирала источниот дел на Македонија, а преостанатиот дел на Македонија заедно со градот Лерин бил окупиран од Грција. Така, Македонија се нашла окупирана и поделена на три дела, односно под власт на Србија, Бугарија и Грција.

Втората балканска војна била меѓусојузничка војна. Се водела за прераспределба на освоената македонска територија. Особено жестоки биле борбите меѓу Србија и Грција од една страна, и Бугарија од друга, по течението на реката Брегалница, во областа меѓу Гевгелија и Струмица и кај Криволак.

Знаме на кумановските доброволци, учесници во Балканските војни

МАКЕДОНИЈА ВО БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ

УЧЕСТВОТО НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ

Балканските држави (Србија, Бугарија, Грција и Црна Гора) во 1912 година го формираа *Балканскиот сојуз*. Целта на Сојузот беше протерувањето на Османлиите од Балканот и поделба на завладеаните територии. По отфрлувањето на ултиматумот од страна на Турција, во октомври 1912 година балканските држави и објавија војна на Османлиската Империја и со тоа започна Првата балканска војна.

Со надеж дека ќе се ослободат од вековното робување, Македонците учествуваа на страната на Балканскиот сојуз. Четите на Внатрешната македонско–одринска револуционерна организација (ВМОРО) учествуваа во борбите против османлиската војска. Во борбите учествуваа и 14.000 македонски доброволци (ополченци) под команда на бугарската армија, а други во редовите на српската или на грчката војска. Особено активна беше четата на Јане Сандански. По Првата балканска војна делови од Македонија беа анектирани од Србија, од Грција (со Солун) и од Бугарија.

Поразената Турција ги прифати преговорите за мир што се водеа во Лондон (1912). Во текот на преговорите се појавија сериозни недоразбирања меѓу сојузниците за начинот како да се подели турското територијално наследство. Во текот на Лондонскиот договор Србија и Грција склучија таен договор против Бугарија. Кон крајот на јуни 1913 година, бугарската војска ги нападна српските и грчките војски и на тој начин почна Втората балканска војна. На страна на Србија и Грција се приклучија Романија, Турција и Црна Гора. Бугарија беше воено поразана. Втората балканска војна доби отворен завојувачки антимакедонски карактер, а грчките војски се истакнаа со своите злосторства врз македонското цивилно население.

Картата на Македонија (на македонски јазик) од Димитрија Чуповски (Петроград, 1913)

БУКУРЕШКИОТ МИРОВЕН ДОГОВОР И НЕГОВИТЕ ПОСЛЕДИЦИ ЗА МАКЕДОНИЈА

Поразената Бугарија ги прифати преговорите за мир што се водеа во главниот град на Романија Букурешт (1913). Со Букурешкиот мировен договор, Македонија беше поделена меѓу Грција (Егејскиот дел на Македонија), Србија (Вардарскиот дел на Македонија) и Бугарија (Пиринскиот дел на Македонија). Подоцна Албанија ја доби Долна Преспа и Голо Брдо, каде што живее македонско христијанско и муслиманско население.

Букурешкиот мировен договор имаше тешки *политички, етнички и економски* последици за македонскиот народ. Со него е разбиена *територијалната и етничката* целина на Македонија, *започна процес на етничко протерување на македонското население* и колонизирање на немакедонско население со цел да се смени традиционалниот историски етнички карактер на Македонија.

Стариот Велес

Македонското име и македонскиот јазик беа забранети и балканските држави поведоа политика на асимилација и денационализација. Македонската економија беше уништена, а населението принудено да се исели од родната земја.

Македонија во нејзините етнички граници по поделбата (1913)

EK 6: Arnavutluk

(Bülent Bilmez)

Ders kitaplarının içerik analizleri kadar, bunların sınıfta kullanımlarının ve bu bağlamda bir bütün olarak öğrenciler üstündeki etkisinin anlaşılması için yapılabilecek şeylerin başında, bu konuda daha önce yapılmış çalışmalara (ikincil kaynaklara) baş vurmak olabilir, ama bu konuda bu yönde herhangi bir çalışma mevcut değildir. Bir başka yöntem de Arnavutluk'taki üç yıllık öğretim üyeliğim sırasındaki kişisel gözlemlerime dayanarak bu konuda yorum yapmak olabilir ki bunun pek sağlıklı olamayacağı açıktır.

Kısmen yardımcı olabilecek bir yöntem, tam da bu raporun konusu olan Osmanlı/Türk imajı konusunda bir anket çalışması yapmak ve bunun sonuçlarına dayanarak kolektif hafızada Osmanlı/Türk hakkındaki imajı tartışmak olabilir. Nitekim, 2013 yılında gerçekleştirilen ve sonuçları ekte görülebilecek anket çalışmamıza katılan (72,5'i mezunlardan oluşan) 133 kişinin cevapları bu konuda bize fikir verebilir:

48,1 tarih ders kitaplarındaki Osmanlı tarihi anlatımını tarafsız bulan katılımcıların "Osmanlı denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir/hangileridir?" sorusuna verdikleri cevap şöyledir:

	Dost	Düşman	**İşgalci**	Barbar	Güçlü	Zayıf	Diğer
Sayı	12	40	**54**	18	12	1	1
Yüzde (%)	9,2	30,5	**41,2**	13,7	9,2	0,8	0,8

"Türkiye Cumhuriyeti denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir?" sorusuna verilen cevapların dağılımı ise şöyledir:

	Dost	Düşman	Modernist	**İslamcı**	Güçlü	Zayıf	Diğer
Sayı	52	6	15	**61**	13	0	0
Yüzde (%)	39,7	4,6	11,5	**46,6**	9,9	0,0	0,0

Arnavutluk tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanmış en önemli savaş veya tarihsel olayın ne olduğu konusunda şu cevaplar verilmiştir:

	İstanbul'un Fethi / Konstantinopol'ün Düşüşü	**Kosova Savaşı 1389**	Osmanlı-Rus Savaşı 1877/78	Balkan Savaşları 1912/13	Birinci Dünya Savaşı	Diğer
Sayı	23	**47**	7	34	5	2
Yüzde (%)	17,6	**35,9**	5,3	26,0	3,8	1,5

%87'si Arnavut tarihi boyunca Türk yönetimine karşı özgürlük/kuruluş mücadelesi verdiğine inana katılımcılar, "Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan halklar için nasıl adlandırılmalıdır?" ise şöyle cevaplandırmışlardır:

	Osmanlı egemenliği	**Osmanlı boyunduruğu**	Türk egemenliği	Türk boyunduruğu	Yabancı egemenlik	Osmanlı barışı (Pax Ottomana)	Diğer
Sayı	41	**50**	5	9	9	4	2
Yüzde (%)	31,3	**38,2**	3,8	6,9	6,9	3,1	1,5

Katılımcıların % 84'ü Osmanlı idaresinde zorla Müslümanlaştırma olduğuna inana katılımcıların 7,6'sı atalarının Osmanlı yönetimine sadık olduğuna inanırken, 80,2'si Osmanlı yönetimine karşı olduğuna inanmaktadır.

Osmanlıların hakimiyetleri altında bulunan halklara etkileri konusunda ise şu cevaplar verilmiştir:

	Çok olumlu	Olumlu	**Hem olumlu hem olumsuz**	Ne olumlu ne olumsuz	Olumsuz	Çok olumsuz	Fikrim yok
Sayı	2	3	**61**	8	37	12	3
Yüzde (%)	1,5	2,3	**46,6**	6,1	28,2	9,2	2,3

	İngiltere	Fransa	Avusturya	Rusya	Hiçbiri	Fikrim yok	Diğer
Sayı	**45**	7	18	3	31	14	1
Yüzde (%)	**34,4**	5,3	13,7	2,3	23,7	10,7	0,8

79,4'ü Osmanlı devleti yönetimi altındaki milletlere karşı katliam yapıldığına inan katılımcıların, hangi ülkenin Balkan milletleri için bir kurtarıcı olarak görülebileceği sorusuna cevapları şöyledir:

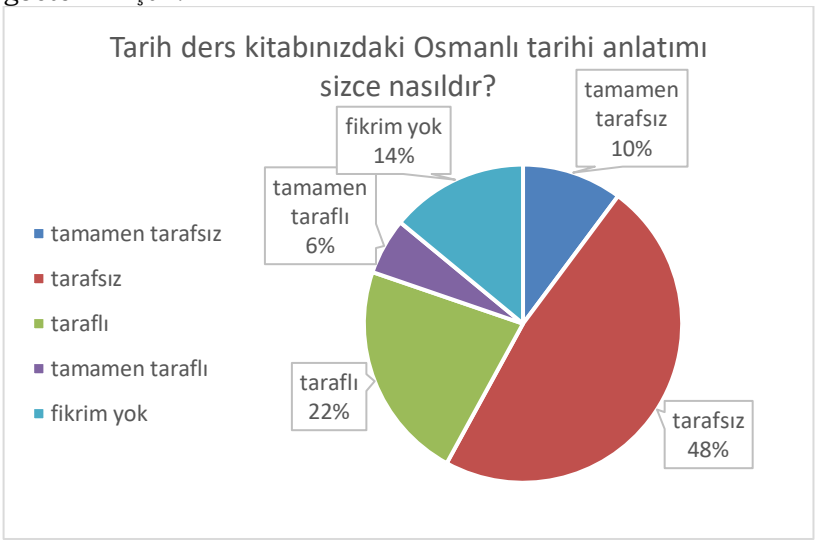
Bu tablolardan yola çıkarak, kısaca şunları söyleyebiliri: Kolektif hafızadaki Osmanlı imajı, mevcut tarih ders kitaplarındakinden daha olumsuzdur. Bunun bir nedeni önceki ders kitaplarının daha olumsuz imaj vermesi ise, bir nedeni de medya aracılığıyla sürekli bu olumsuz imajın yeniden-üretilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır.

EK 7: Bulgaristan

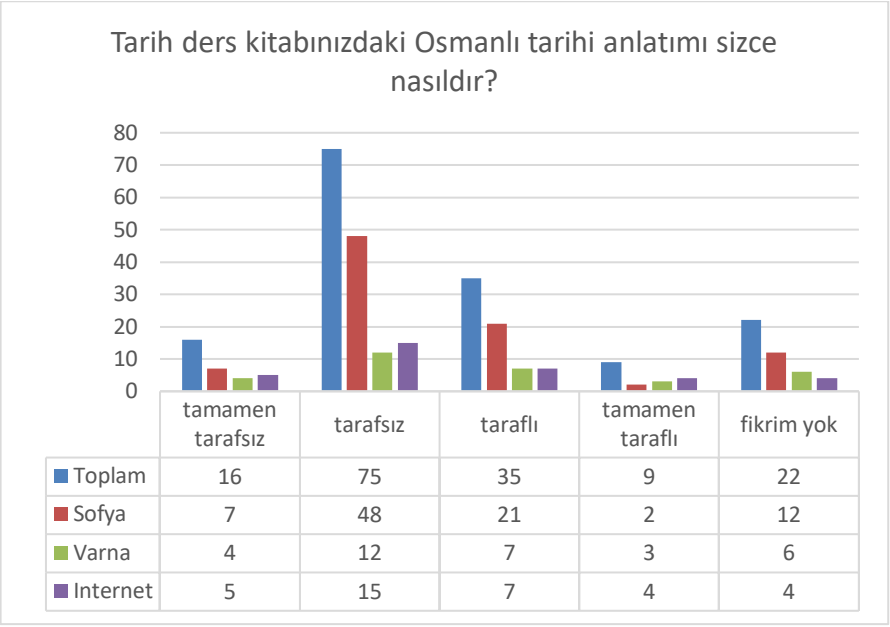
(Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu)

Anket Değerlendirmesi

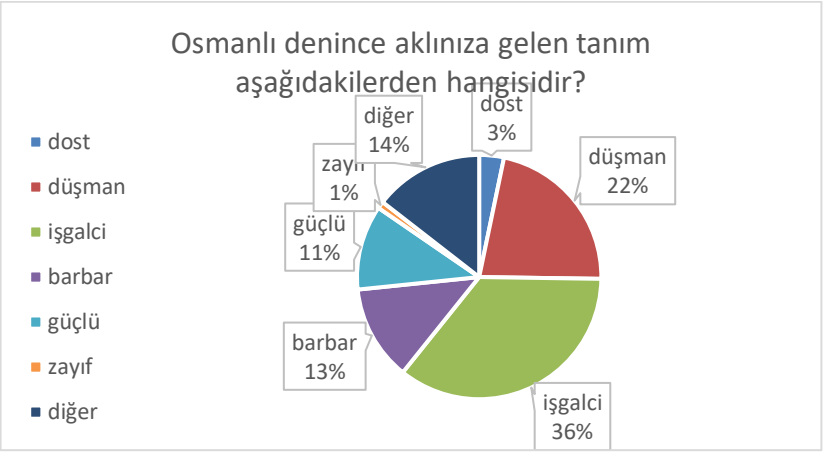
Bulgaristan tarih ders kitaplarında tespit edilen klişelerin bu ders kitaplarını kullanmış olan kişilerde var olup olmadığını tespit etmek amacıyla anket hazırlanmıştır. Anket internet üzerinden doldurulmak üzere açılmış ve 2013 yılı içerisinde toplam 35 kişi internet üzerinden anketi doldurmuştur. Ayrıca 2013 Kasım ayında Sofya'da Kliment Ohridski Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde 92 öğrenciye anket doldurulmuştur. Aynı ay içerisinde Bulgaristan'ın ikinci büyük şehri Varna'da Varna Üniversitesinde de toplam 32 kişi ile anket yapılmıştır. Bu şekilde toplam 159 kişi ile anket yapılmıştır ve elde edilen sonuçlar tarih ders kitaplarında yaptığımız tespitlerle karşılaştırılarak aşağıda grafikler üzerinden değerlendirilmiştir. Grafiklerde öncelikle toplam sayılara göre verilen cevapların oranı gösterilmiştir. Daha ayrıntılı ikinci grafiklerde ise şehirlere göre farklılıklar olup olmadığını görmek/göstermek amacıyla Sofya, Varna ve İnternet farklı sütunlarda gösterilmiştir.

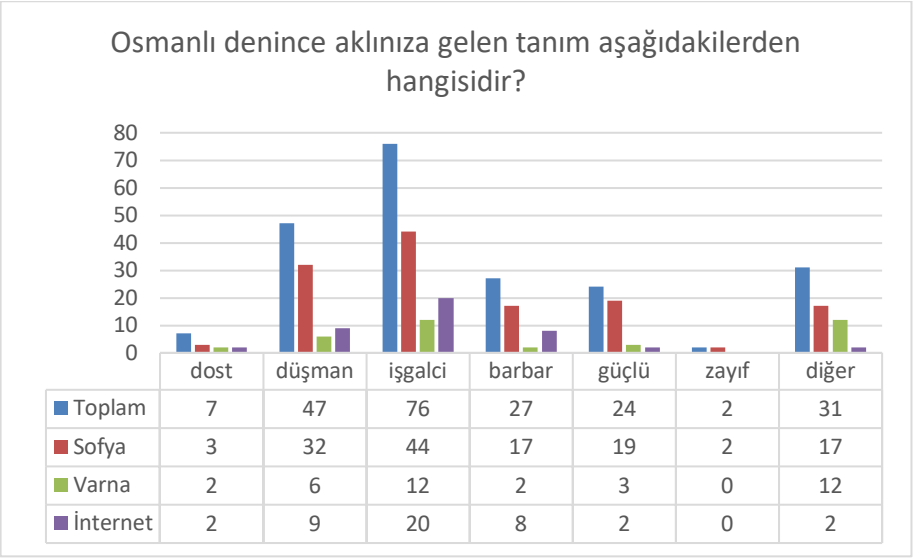
Tarih ders kitaplarının öğrenciler tarafından güvenilir olarak görülüp görülmediğini ölçmek için sorduğumuz soruya öğrencilerin üçte ikiye yakını ders kitaplarındaki Osmanlı anlatımını tarafsız ya da tamamen tarafsız bulduğu cevabını vermiştir. Bu da öğrencilerin ders kitaplarındaki klişelerden etkilenme oranın yüksek olduğuna bir işaret olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte yaklaşık her dört kişiden biri ders kitaplarını tarafsız bulmadığını belirtmiştir.

	tamamen tarafsız	tarafsız	taraflı	tamamen taraflı	fikrim yok
Toplam	16	75	35	9	22
Sofya	7	48	21	2	12
Varna	4	12	7	3	6
Internet	5	15	7	4	4

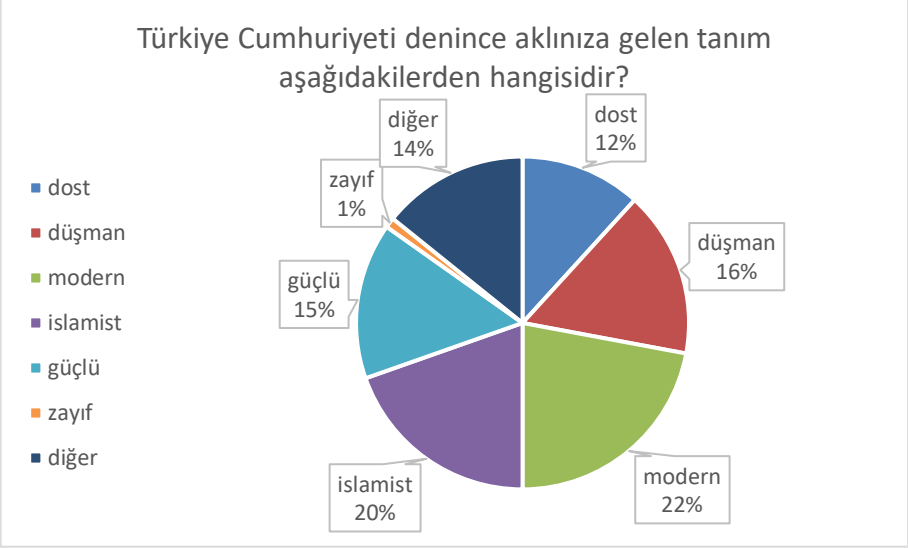

Osmanlı kavramının neyi çağrıştırdığı sorusuna verilen cevaplardan görüldüğü gibi öğrencilerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı'yı "işgalci", "düşman" ve "barbar" olarak görmekte, yalnızca % 3'lük bir grup Osmanlı için "dost" demektedir.

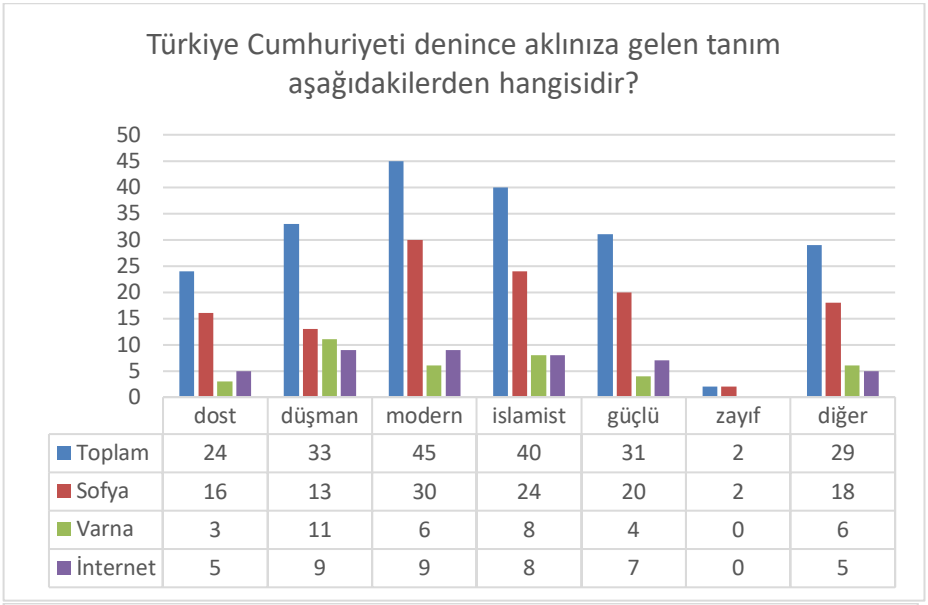

	dost	düşman	işgalci	barbar	güçlü	zayıf	diğer
Toplam	7	47	76	27	24	2	31
Sofya	3	32	44	17	19	2	17
Varna	2	6	12	2	3	0	12
İnternet	2	9	20	8	2	0	2

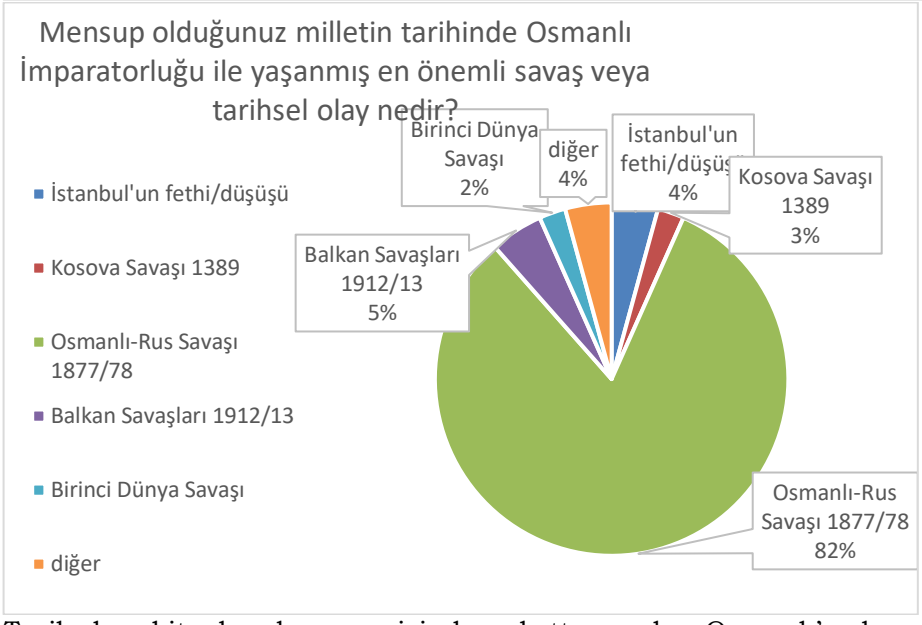
Osmanlı'nın bu çağrışımları konusunda Sofya, Varna ve İnternet üzerinden yapılan anketler birbiriyle örtüşmektedir.

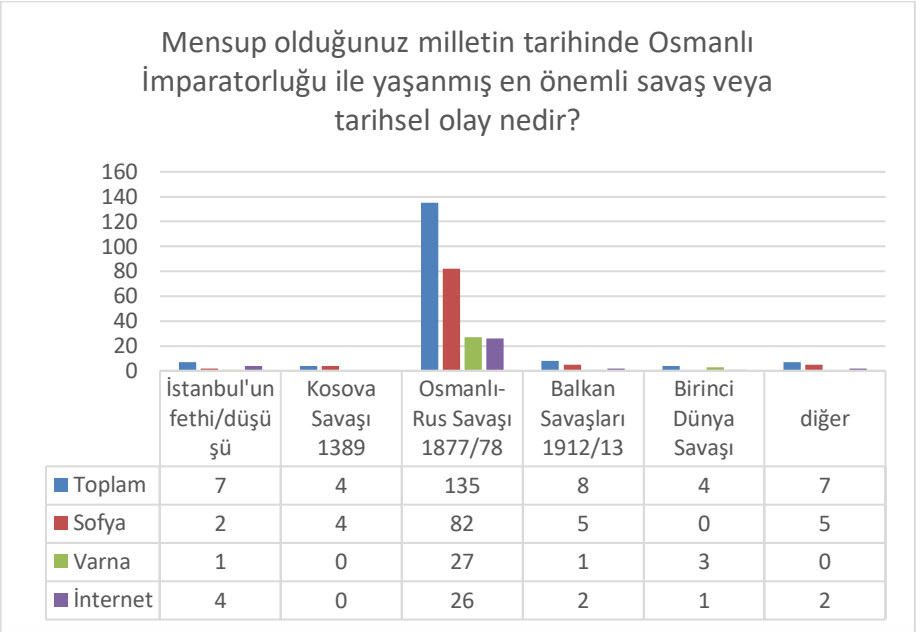
Türkiye Cumhuriyeti imajının Osmanlı imajından çok daha iyi olduğu görülmektedir. Herşeyden önce TC için % 12 "dost" ve % 22 ise "modern" seçeneğini işaretlemiştir. Fakat "düşman" ve "İslamist" seçeneklerinin toplamı toplam cevapların üçte birine tekabül etmektedir ve bu da en az üçte bir oranında TC imajının olumsuz olduğuna işaret olarak kabul edilebilir.

	dost	düşman	modern	islamist	güçlü	zayıf	diğer
Toplam	24	33	45	40	31	2	29
Sofya	16	13	30	24	20	2	18
Varna	3	11	6	8	4	0	6
İnternet	5	9	9	8	7	0	5

Tarih ders kitaplarıyla uyum içinde ankette sorulan Osmanlı'ya karşı "en önemli savaş hangisidir" sorusuna öğrencilerin ezici çoğunluğu 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı cevabı vermiştir.

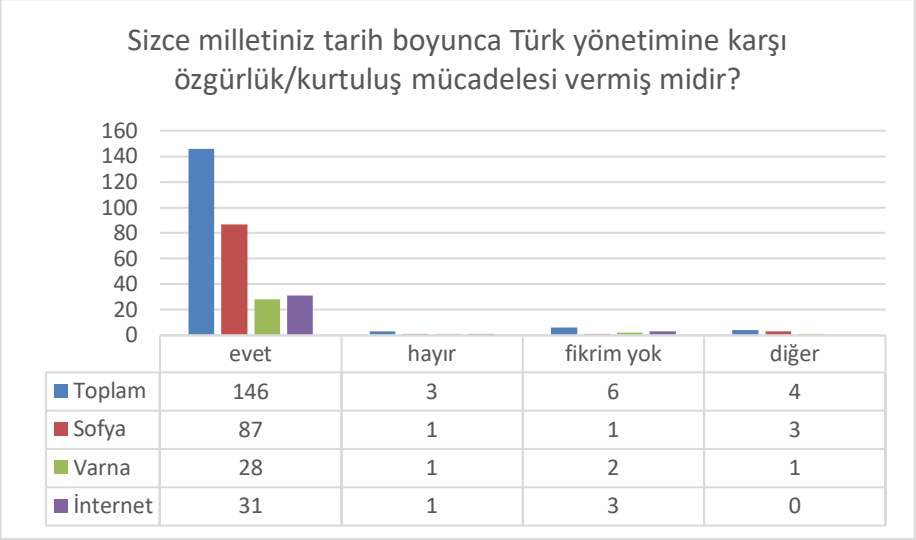

	İstanbul'un fethi/düşüşü	Kosova Savaşı 1389	Osmanlı-Rus Savaşı 1877/78	Balkan Savaşları 1912/13	Birinci Dünya Savaşı	diğer
Toplam	7	4	135	8	4	7
Sofya	2	4	82	5	0	5
Varna	1	0	27	1	3	0
İnternet	4	0	26	2	1	2

Şehirler ve internet arasında bu soruyla ilgili bir eğilim farklılığı yoktur.

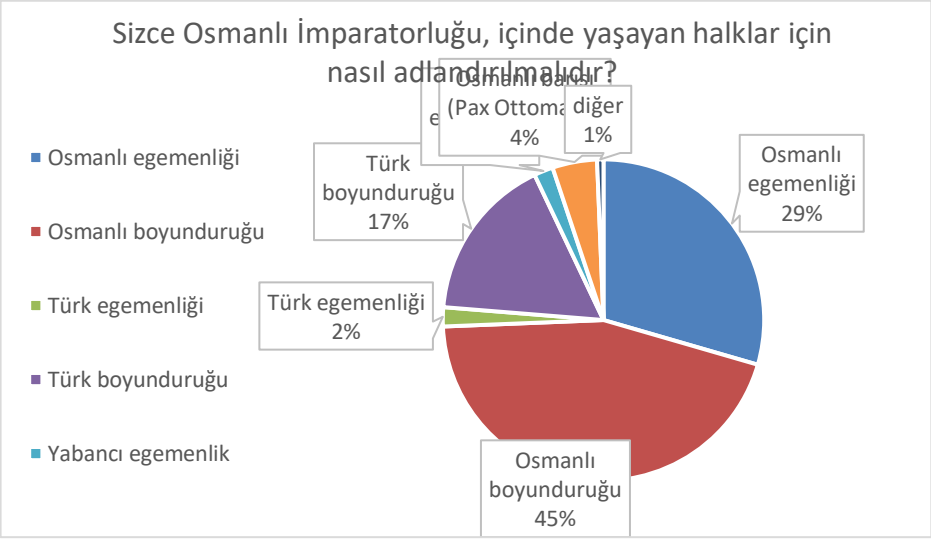

Ders kitaplarına paralel olarak ankette "Türk yönetimine karşı özgürlük mücadelesi" klişesi ezici bir çoğunlukla mevcuttur.

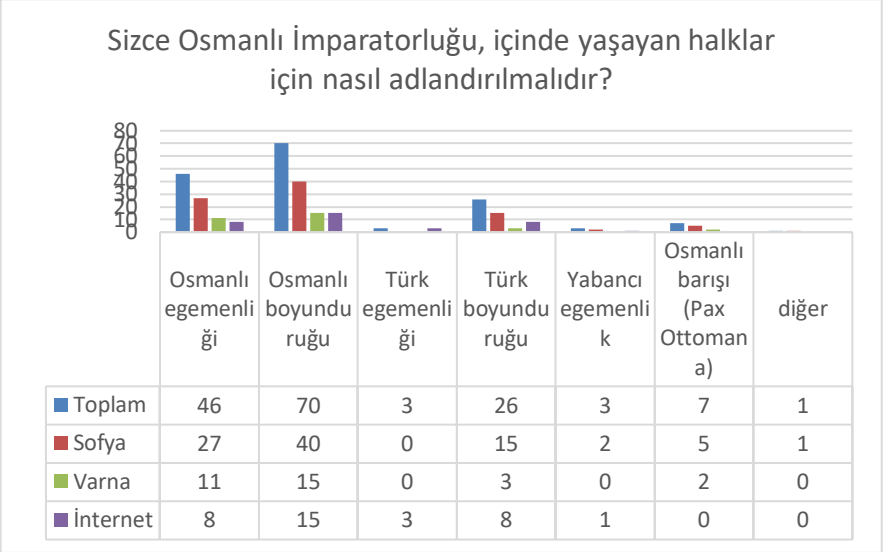

	evet	hayır	fikrim yok	diğer
Toplam	146	3	6	4
Sofya	87	1	1	3
Varna	28	1	2	1
İnternet	31	1	3	0

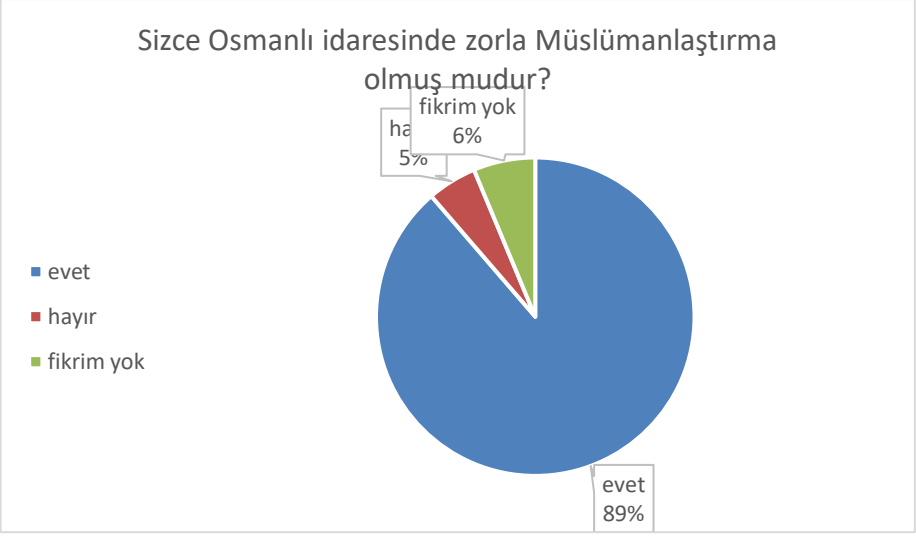
Şehirler arasında bu soruyla ilgili bir fark yoktur.

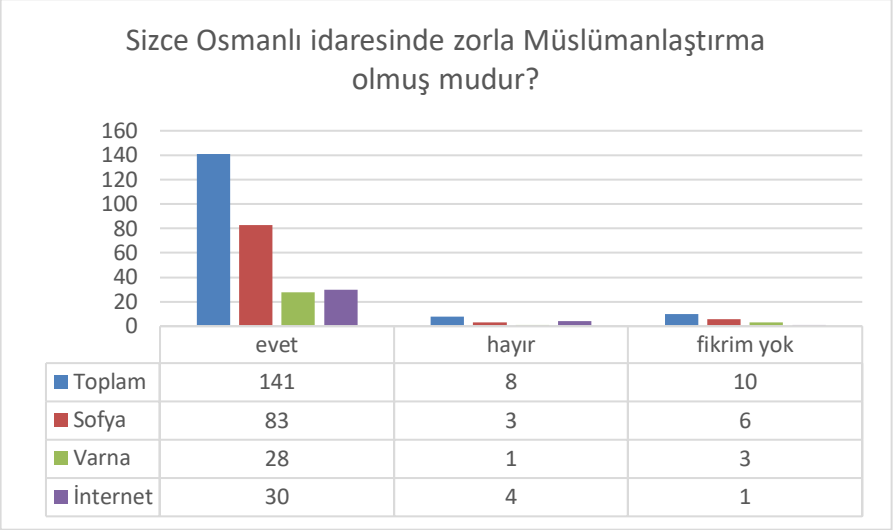
Osmanlı yönetimi ile ilgili ders kitaplarında kullanılan …. Kavramının ankette yalnızca … oranında mevcut olduğu görülmektedir. Buna rağmen eski klişelerin "Osmanlı boyunduruğu" ve "Türk boyunduruğu" yaklaşık üçte iki oranında varlığını koruduğu dikkat çekmektedir.

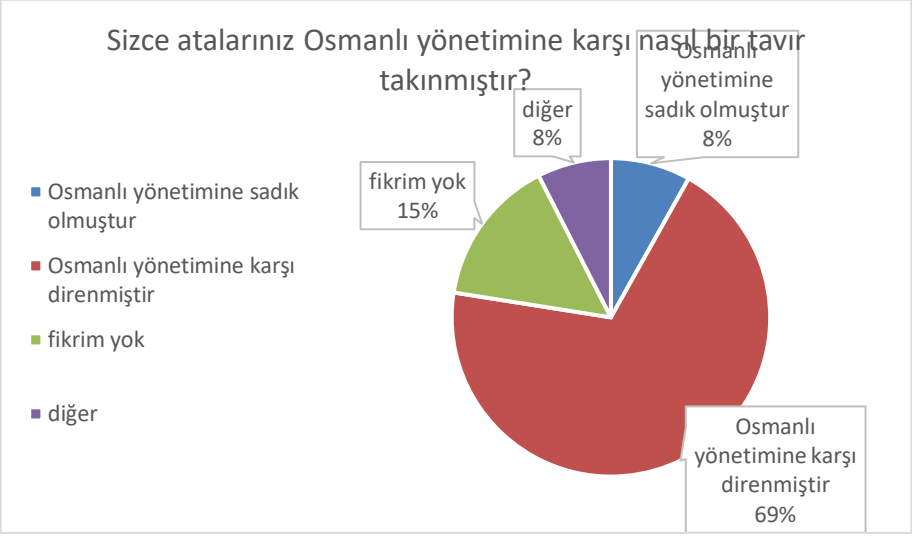
	Osmanlı egemenliği	Osmanlı boyunduruğu	Türk egemenliği	Türk boyunduruğu	Yabancı egemenlik	Osmanlı barışı (Pax Ottomana)	diğer
Toplam	46	70	3	26	3	7	1
Sofya	27	40	0	15	2	5	1
Varna	11	15	0	3	0	2	0
İnternet	8	15	3	8	1	0	0

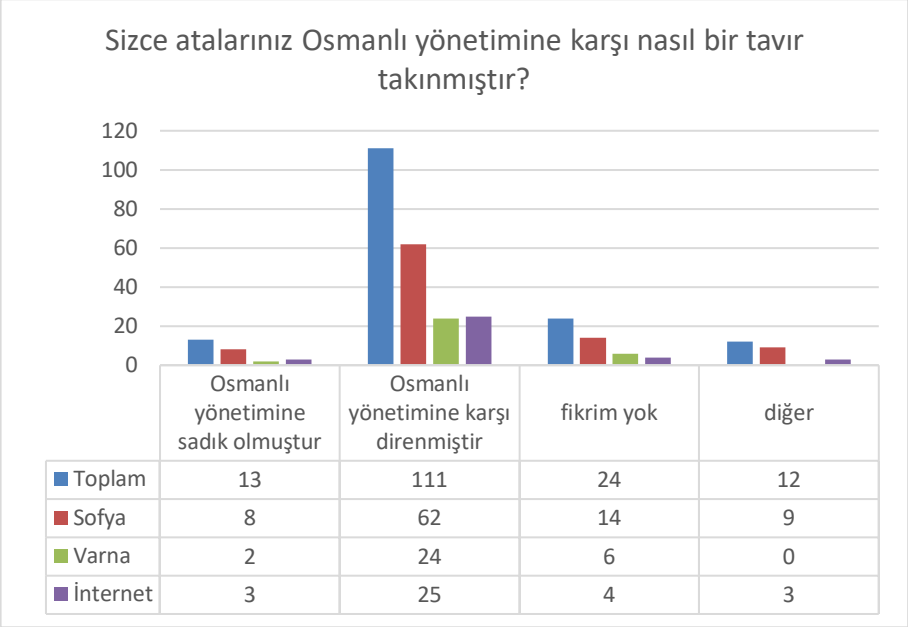
"Zorla Müslümanlaştırma" klişesi de anket sonuçlarında göre ezici bir çoğunlukta mevcuttur ve bu şehirler arasında bir eğilim farklı yoktur.

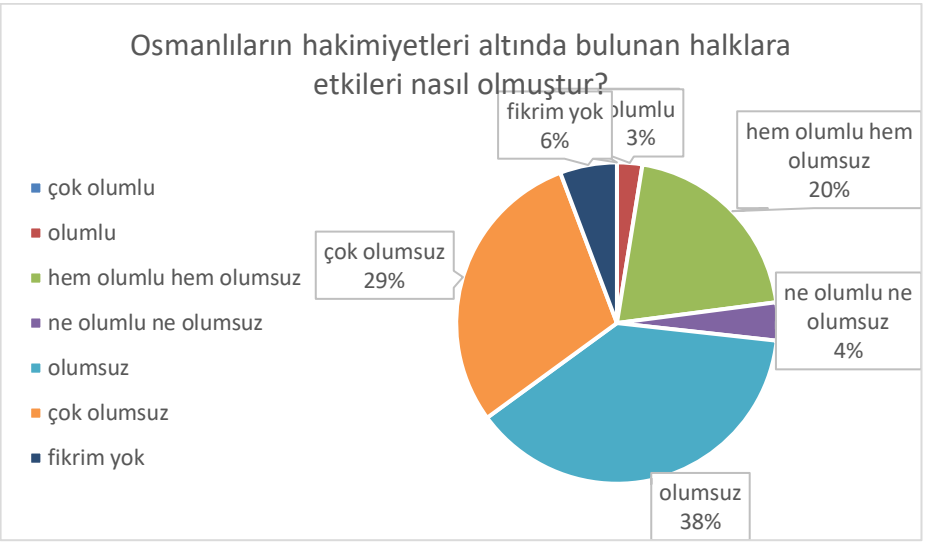
	evet	hayır	fikrim yok
Toplam	141	8	10
Sofya	83	3	6
Varna	28	1	3
İnternet	30	4	1

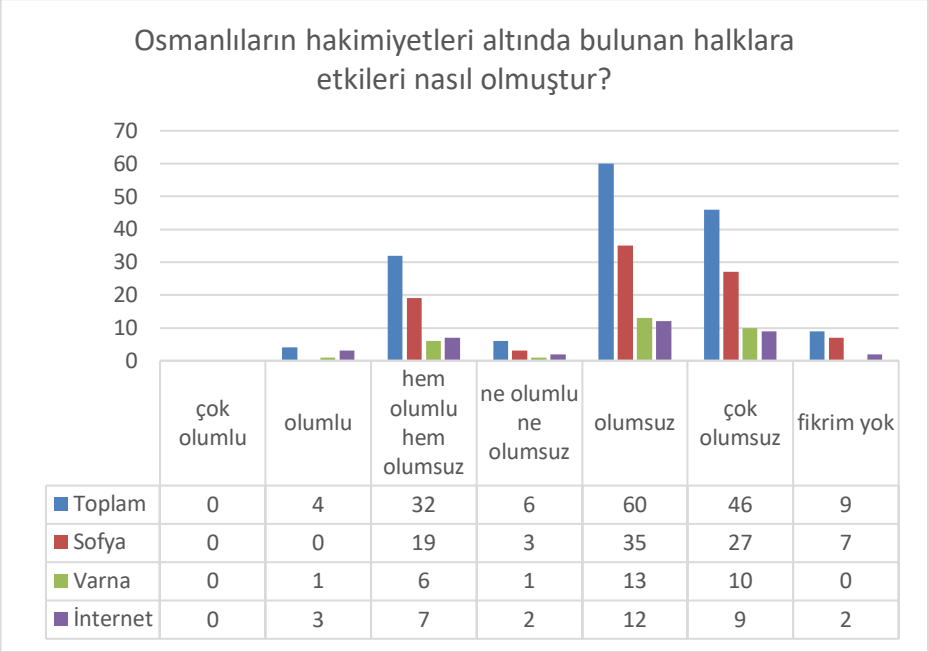
“Osmanlı egemenliğine karşı direnme” klişesi de anket sonuçlarına göre büyük ölçüde öğrenciler arasında mevcuttur.

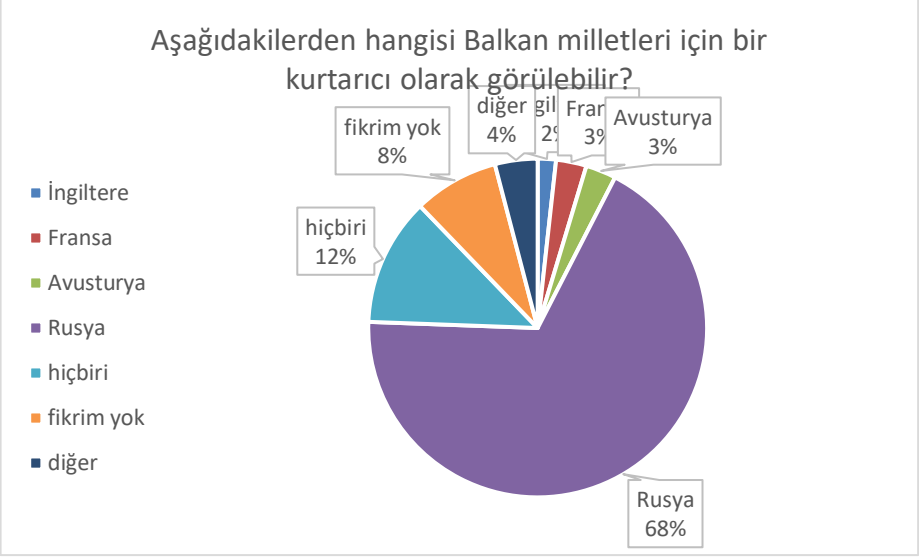
	Osmanlı yönetimine sadık olmuştur	Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir	fikrim yok	diğer
Toplam	13	111	24	12
Sofya	8	62	14	9
Varna	2	24	6	0
İnternet	3	25	4	3

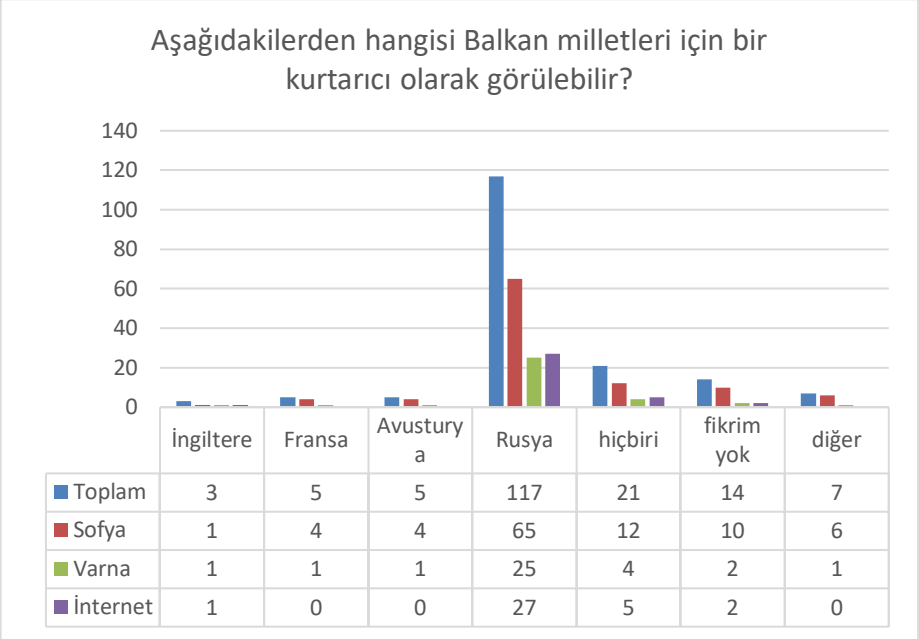
"Osmanlı'nın yıkıcı etkisi" klişesi ankette büyük ölçüde teyit edilmiştir. Nitekim öğrencilerin % 67'si Osmanlı'nın etkisinin ya "çok olumsuz" ya da "olumsuz" olduğunu düşünmektedir. Olumlu diyenler ise ancak % 3 oranındadır.

	çok olumlu	olumlu	hem olumlu hem olumsuz	ne olumlu ne olumsuz	olumsuz	çok olumsuz	fikrim yok
Toplam	0	4	32	6	60	46	9
Sofya	0	0	19	3	35	27	7
Varna	0	1	6	1	13	10	0
İnternet	0	3	7	2	12	9	2

Ders kitaplarındaki "Kurtarıcı Rusya" klişesi de anketlerle büyük ölçüde teyit edilmiştir. Bu soruya verilen cevaplarda da şehirler arasında bir fark dikkat çekmemektedir.

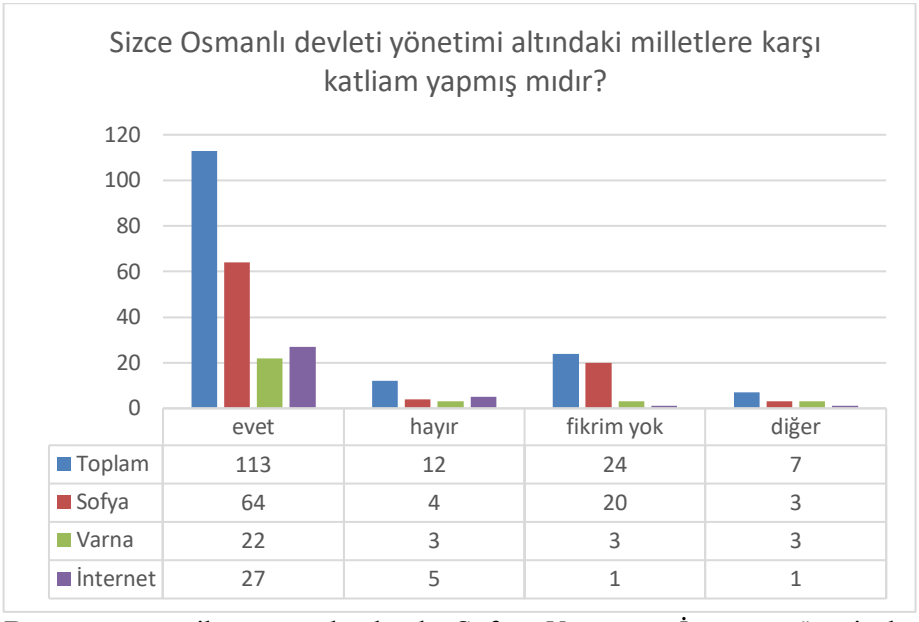

	İngiltere	Fransa	Avusturya	Rusya	hiçbiri	fikrim yok	diğer
Toplam	3	5	5	117	21	14	7
Sofya	1	4	4	65	12	10	6
Varna	1	1	1	25	4	2	1
İnternet	1	0	0	27	5	2	0

"Katliamcı Osmanlı" klişesi de öğrenciler arasında çok büyük bir oranda mevcuttur.

842 EK 7: BULGARİSTAN

	evet	hayır	fikrim yok	diğer
Toplam	113	12	24	7
Sofya	64	4	20	3
Varna	22	3	3	3
İnternet	27	5	1	1

Bu soruya verilen cevaplarda da Sofya, Varna ve İnternet üzerinden doldurulan anketler arasında önemli bir fark yoktur.
Bulgaristan'da yapılan anketler Osmanlı imajının çok açık bir şekilde olumsuz olduğunu ve eski olumsuz klişelerin varlığını büyük ölçüde sürdürdüğünü göstermektedir.

Bulgaristan tarih ders kitaplarında Balkanların Osmanlılar tarafından fethi haritası

EK 8: Yunanistan

(Betül Ayanoğlu)

Anket Değerlendirmesi:

Balkar'ın internet sitesi üzerinden elektronik ortamda gerçekleştirilen Yunanistan anket çalışmasına toplam 44 kişi katılmıştır. Anketler incelendiğinde katılımcıların 6 kişisi ilkokul; 13 kişisi ortaokul; 9 kişisi lise seviyesinde ve 16 kişisi mezun durumunda olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle 28 kişi aktif öğrenci, 16 mezun katılımcının 7 kişisi ise aktif tarih öğretmenidir.

Ankette yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış sorulara yer verilmiştir. Katılımcıların cevapları incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Tarih ders kitabınızdaki Osmanlı tarih anlatımı sizce nasıldır?

% 31,82 (14 kişi) "**fikrim yok**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 25,00 (11 kişi) "**tarafsız**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 22,73 (10 kişi) "**taraflı**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 13,64 (6 kişi) "**tamamen tarafsız**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 6,82 (3 kişi) "**tamamen taraflı**" seçeneğini işaretlemiştir.

Osmanlı denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir? Birden fazla seçim yapabilirsiniz.

% 25,76 (16 seçim) "**işgalci**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 24,15 (15 seçim) "**düşman**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 14,49 (9 seçim) "**barbar**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 14,49 (9 seçim) "**güçlü**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 8,05 (5 seçim) "**dost**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 1,61 (1 seçim) "**zayıf**" seçeneğini işaretlemiştir.

%11,27 (7 seçim) "**diğer**" seçeneğini işaretlemiştir. Bu yarı yapılandırılmış "diğer" bölümüne verilen cevaplar şu şekildedir: Medeniyet dışı/Anti medeni/Medeniyetsiz (απολίτιστος); Otokratik (αυταρχικός); Düşük seviyeli halk/insanlar (χαμηλού επιπέδου λαό); Din konusunda dost olarak anlatılmış ancak her ülkeyi de işgal etmiş işgalci güç (Türkçe yazılmıştır); Mazlum (καταπιεσμένος); Tarihin mağdurları/kurbanları (θύματα της ιστορίας); Komşular (Geitones).

Türkiye Cumhuriyeti denince aklınıza ne geliyor? Birden fazla seçim yapabilirsiniz.

% 22,75 (13 seçim) "**güçlü**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 17,50 (10 seçim) "**düşman**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 17,50 (10 seçim) "**modern**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 17,50 (10 seçim) "**İslamist**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 12,25 (7 seçim) "**dost**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 3,50 (2 seçim) "**zayıf**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 8,75 (5 seçim) "**diğer**" seçeneğini işaretlemiştir. Bu yarı yapılandırılmış "diğer" bölümüne verilen cevaplar şu şekildedir: Paleolitik (παλαιολιθική); Orta güçte (και σε μεσαι δύναμη); Orta güç durumunda (και σε μεσαι κατάσταση δύναμη); İnsanlık dışı (απάνθρωποι); Demokrat olmayan (μη δημοκρατική).

Mensup olduğunuz milletin tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanmış en önemli savaş veya tarihsel olay hangisidir?

% 63,64 (28 kişi) "**İstanbul'un Fethi/Konstantinoupoli'nin Düşüşü**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 15,91 (7 kişi) "**I. Dünya Savaşı**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 11,36 (5 kişi) "**1912 – 1913 Balkan Savaşları**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 2,27 (1 kişi) "**1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 6, 82 (3 kişi) "**diğer**" seçeneğini işaretlemiştir. Bu yarı yapılandırılmış "diğer" bölümünü seçen 3 katılımcı da aynı cevabı vermiştir: 1821 Helen İhtilâli (Η ελληνική επανάσταση του 1821).

Sizce milletiniz tarih boyunca Osmanlı yönetimine karşı özgürlük/kuruluş mücadelesi vermiş midir?

% 86,36 (38 kişi) "**evet**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 6,82 (3 kişi) "**hayır**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 6,82 (3 kişi) "**fikrim yok**" seçeneğini işaretlemiştir.

Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içerisinde yaşayan halklar tarafından nasıl adlandırılmalıdır?

% 38,64 (17 kişi) "**Türk Egemenliği**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 20,45 (9 kişi) "**Osmanlı Egemenliği**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 18,18 (8 kişi) "**Osmanlı Boyunduruğu**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 9,09 (4 kişi) "**Türk Boyunduruğu**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 6,82 (3 kişi) "**Yabancı Egemenlik**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 2,27 (1 kişi) "**Osmanlı Barışı / Pax Ottomana**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 4,55 (2 kişi) "**diğer**" seçeneğini işaretlemiştir. Bu yarı yapılandırılmış "diğer" bölümüne verilen cevaplar şu şekildedir: Katliam ve Vandalizm İmparatorluğu (η αυτοκρατορία της σφαγης και του βανδαλισμου); Moğol İmparatorluğu (η αφτοκρατορια των μογγολων: katılımcı imparatorluk kelimesini yanlış yazmıştır).

Sizce Osmanlı idaresinde zorla Müslümanlaştırma olmuş mudur?

% 59,09 (26 kişi) "**evet**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 38,64 (17 kişi) "**fikrim yok**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 2,27 (1 kişi) "**hayır**" seçeneğini işaretlemiştir.

Sizce atalarınız Osmanlı yönetimine karşı nasıl bir tavır takınmıştır?

% 72,73 (32 kişi) "**Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 22,73 (10 kişi) "**fikrim yok**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 4,55 (2 kişi) "**Osmanlı yönetimine sadık olmuştur**" seçeneğini işaretlemiştir.

Osmanlıların hakimiyetleri altında bulunan halklara etkileri nasıl olmuştur?

% 38,64 (17 kişi) "**olumsuz**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 15, 91 (7 kişi) "**çok olumsuz**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 15,91 (7 kişi) "**hem olumlu hem olumsuz**" seçeneğini işaretlemiştir.

% 15,91 (7 kişi) "**ne olumlu ne olumsuz**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 11,36 (5 kişi) "**fikrim yok**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 2,27 (1 kişi) "**olumlu**" seçeneğini işaretlemiştir.

Aşağıdakilerden hangisi Balkan milletleri için bir kurtarıcı olarak görülebilir? Birden fazla seçim yapabilirsiniz.

% 38,50 (22 kişi) "**Rusya**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 14,00 (8 kişi) "**fikrim yok**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 14,00 (8 kişi) "**İngiltere**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 12,25 (7 kişi) "**Fransa**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 10,50 (6 kişi) "**hiçbiri**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 5,25 (3 kişi) "**Avusturya**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 5,25 (3 kişi) "**diğer**" seçeneğini işaretlemiştir. Bu yarı yapılandırılmış "diğer" bölümüne verilen cevaplar şu şekildedir: İki katılımcı Yunanistan (Ελλάδα); diğer katılımcı ise Antant (Ανανt: yazım yanlışı mevcuttur) yazmıştır.

Sizce Osmanlı Devleti yönetimi altındaki milletlere karşı katliam yapmış mıdır?

% 52,27 (23 kişi) "**evet**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 38,64 (17 kişi) "**fikrim yok** " seçeneğini işaretlemiştir.
% 6,82 (3 kişi) "**hayır**" seçeneğini işaretlemiştir.
% 2,27 (1 kişi) "**diğer**" seçeneğini işaretlemiştir. Bu katılımcı bir açıklama yazmamıştır.

Yukarıda tasnif edilmiş dökümü bulunan anket çalışmasının neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Yunan tarih ders kitaplarının Osmanlı tarihi konusunda %38,64 toplam oranla tarafsız bilgi sunduğu düşünülmektedir. Öte yandan katılımcıların %29,55'lik kesimi verilen bilgilerin taraflı olduğunu düşünmektedir. Bu konuda bir fikri bulunmadığını ifade edenler ise %31,82'dir. Genel değerlendirme itibarıyla Osmanlı tarihinin objektif bir şekilde Yunan öğrencilerine anlatıldığı, buradan hareketle aktarılan bilgilerin doğruluğunun sorgulanmasına gerek olmadığı görüşünün hâkim olduğu düşünülebilir.

Katılımcılar % 70,84'lük bir oranla zihinlerinde olumsuz bir Osmanlı imgesine sahiptir. Osmanlı Devleti bugün mevcut değildir. Bir diğer deyişle gazetelerde yahut televizyonlarda Osmanlı'ya ait güncel içerikli haberler bulunmamaktadır. Dolayısıyla katılımcıların sahip olduğu olumsuz Osmanlı nitelemelerinin okumuş oldukları tarih anlatılarından kaynaklandığı düşünülebilir. Buradan hareketle tarih ders kitaplarının ve genel tarih anlatılarının Osmanlı'ya dair olumsuz nitelemelerinin yerleşik, genel görüşün şekillenmesinde önemli rol oynadığı sonucuna varılabilir.

Türkiye Cumhuriyeti, %73,75'lik bir oranla olumlu bir imgeye sahiptir. Olumsuz nitelemeleri tercih eden katılımcıların oranı ise %26.25'tir. Verilen yanıtlar incelendiğinde Osmanlı'ya dair mevcut olumsuz imgelerin, Türkiye Cumhuriyeti imgesine etki etmediği görülmektedir. Oysa incelenen tarih ders kitaplarında İstanbul'un Fethi

konusu da dâhil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu dönemi anlatılarında Osmanlı ve Türk kelimelerinin birbirine eşdeğer nitelikte -birbirlerinin yerine- kullanıldığı saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle Osmanlı imgesi ile Türk imgesinin örtüştürülmesi hedeflenmiştir. Ancak katılımcılar zihinlerinde Osmanlı ile Türkiye imgelerini ayrıştırmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanmış en önemli savaş %63,64'lük bir oranla İstanbul'un Fethi/ Konstantinoupoli'nin Düşüşü şeklinde yanıtlandırılmıştır. Bu konuya özellikle ilköğretim seviyesinde okutulan tarih ders kitaplarında ağırlıklı olarak, ortaokul ve lise kitaplarında ise kısıtlı olarak yer verilmesinden hareketle, katılımcıların ilkokul bilgilerini daha kalıcı bir şekilde öğrendikleri ve bu bilgilerin belleklerinde daha etkin bir yere sahip olduğu görüşüne ulaşılabilir.

Katılımcıların % 86,36'sı geçmişte Osmanlı yönetimine karşı kendi özgürlükleri için mücadele verdiklerini ifade etmişlerdir. Diğer bir deyişle katılımcıların -örtük olarak- Osmanlının tarihsel düşmanları olduğu görüşüne sahip oldukları sonucuna ulaşılabilir. Nitekim başka bir soruya verilen cevapta, % 72,73'lük bir oranla, katılımcılar, atalarının Osmanlı yönetimine karşı direndiklerini ifade etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu dönemi %38,64'lük bir oranla Türk egemenliği olarak tanımlanmıştır. Katılımcıların olumlu bir Türkiye Cumhuriyeti imgesine sahip olmasına karşın olumsuz imgeye sahip Osmanlı dönemini Türk egemenliği şeklinde nitelendirmesi; Osmanlı ile Türk kelimesi arasında halk temelli bir ayrım olmadığını fakat Osmanlı ile Türkiye arasında devlet temelli bir ayrım olduğunu gösterir niteliktedir.

Katılımcılar %59,09'luk bir oranla Osmanlı Devleti'nde zorla Müslümanlaştırma olduğu görüşündedir. Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasına çizilen ayrım bir kez daha netleşmektedir. Zira katılımcıların %59,09'u, Osmanlı İmparatorluğu'nun halkları zorla Müslümanlaştırdığını düşünürken, sadece % 17,50'si Türkiye Cumhuriyeti'nin İslamist olduğunu düşünmektedir.

Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki halklara etkileri %54,55'lik bir oranla olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Balkan milletlerinin kurtarıcısı olarak %38,50'lik bir oranla Rusya olarak görülmektedir.

Osmanlı tarihi Yunan tarih ders kitaplarında sadece savaşlar ve antlaşmalardan ibaret bir içerikte sunulmaktadır. Oysa Bizans, Fransa, İtalya vb. devletlerin tarihleri aktarılırken yazarlara, edebi eserlere, şiirlere, sanatsal ve kültürel yaşama da yer verilerek bir medeniyet olarak sunulmaktadır. Sadece savaşlarla anlatılan bir imparatorluğun olumlu imgelere sahip olması mümkün görünmemektedir.

EK 9: Kıbrıs Rum Kesimi

(Deniz Ertuğ)

Protopapa, 2009, 97

Protopapa, 2009, 96

Pandelidu, 2003, 73.

Pandelidu, 2003, 128.

Pandelidu, 2003, 126.

Protopapa, 2009, 96.

850 EK 9: KIBRIS RUM KESİMİ

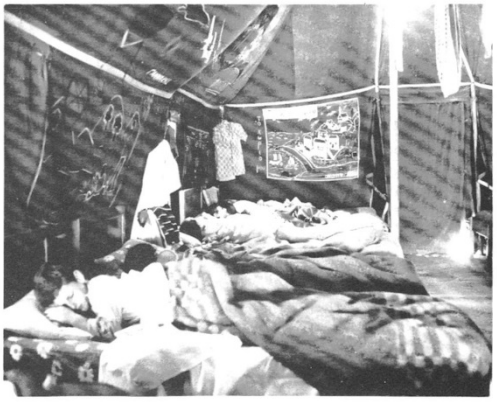
Polydoru, 2010, 128

Protopapa, 2009,116.

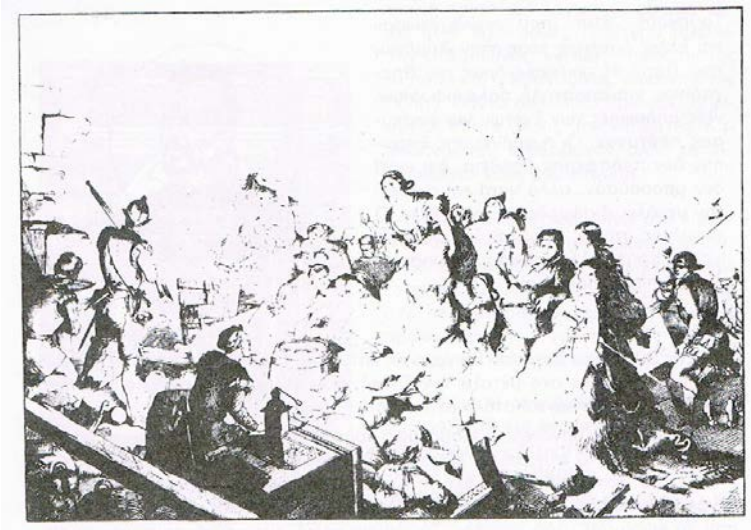

Protopapa, 2009, 117.

Polydoru, 2010, 128.

Ders Kitaplarından Osmanlı İmajı ile İlgili Örnekler:
Πολυδώρου, Ανδρέας, Ιστορία της Κύπρου για την Ε΄και ΣΤ΄Δημοτικού, Λευκωσία: Τυπογραφείο Κυπριακής Δημοκρατίας, 2010.

Οι γυναίκες της Αμμοχώστου μεταφέρουν ό,τι μπορούν για να επιδιορθώσουν τα τείχη από τις ζημιές των τούρκων πολιορκητών.

"Ammohostoslu kadınlar Türk hücumlarından dolayı zarar görmüş surları onarmak için ne taşıyabildilerse getiriyorlardı". (s. 78)

Η Εκκλησία της Αγίας Σοφίας μετατρέπεται σε τζαμί.

"Camiye dönüştürülen Agia Sofia Kilisesi" (s. 73)
Πρωτοπαπά, Καλλιόπη, Αγγελική Παντελίδου, Σάββας Γιαλλουρίδης, Ιστορία της Κύπρου για το Γυμνάσιο, Λευκωσία: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Πολιτισμού, Τ. Βασιλείου & Υιοί Λτδ., 2009.

"Pek çok kilise camiye çevrildi". (s. 98)

Kahramanlar Grigoris Afksentiu ve Kiriakos Maçis İngiliz askerlerine teslim olmaktansa ölmeyi tercih ettiler. Teslim ol çağrısına Afksentiu'nun cevabı "Molon lave"ydi. "Eğer dışarı çıkacaksam, ateş ederek çıkacağım" diyerek gürledi Maçis. (s.113)

Οι ήρωες **Γρηγόρης Αυξεντίου** και **Κυριάκος Μάτσης** προτίμησαν το θάνατο παρά να παραδοθούν στους Άγγλους στρατιώτες. 'Μολών λαβέ' απάντησε ο Αυξεντίου στο κάλεσμα να παραδοθεί. "Αν θα βγω θα βγω πυροβολώντας" βροντοφώναξε ο Μάτσης.

Λόγια του Αυξεντίου:

"Αρκετή υπηρεσία πρόσφερα διδάσκοντας πώς να κρατάνε το όπλο και να πολεμούν, πρέπει όμως να τελειώσω διδάσκοντάς τους και πώς να πεθαίνουν".

Λόγια του Μάτση:

"Να γιατί δε νοιάζουμαι αν τη γη τη ζουν Τούρκοι για Έλληνες Εβραίοι για ... Εκείνο που 'χει αξία είναι να τη ζουν αυτοί που την ποτίζουν με τον ιδρώτα τους και να περιπατούν ελεύθεροι πάνω της, διαφεντευτές της, κυρίαρχοί της. Ν' αναπνέουν περήφανο τον αέρα της που να 'ναι αέρας δροσιάς, ομορφιάς, λεβεντοσύνης. Όχι πνίχτης (...)".

Afksentiu'nun sözleri: Nasıl tüfeği tutup, nasıl savaşacaklarını öğreterek yeterince hizmet verdim ama nasıl öleceklerini de öğreterek sonlandırmalıyım.

Maçis'in sözleri: Toprakta Helenler yerine Türkler yaşamış ya da Yahudiler yaşamış benim için önemli değil. Onu terleriyle sulayanlar burada yaşamayı ve üzerinde özgürce dolaşmayı hak edenlerdir, onun koruyucuları, hakimleridir. Havasını gururla içlerine çekmeyi –ki o zaman boğucu değil, ferahlığın, güzelliğin ve yiğitliğin havası olacaktır- hak edenlerdir.

Παντελίδου, Αγγελική, Κωνσταντίνα Χατζηκωστή, Χαραλαμπία Σαββίδου, Κώστας Κατσώνης, Ιστορία της Κύπρου: Μεσαιωνική και Νεότερη, Λευκωσία: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Πολιτισμού, Thekona Ltd, 2003.

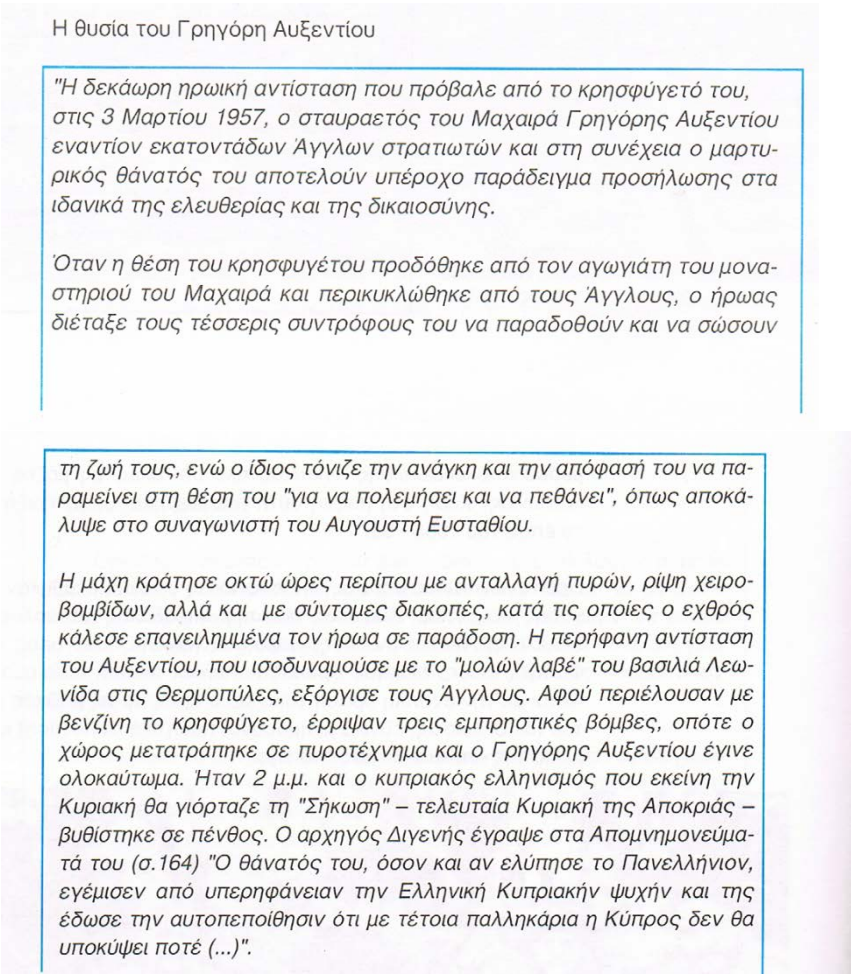
Ο Γεώργιος Γρίβας–Διγενής ανάμεσα σε άλλους αντάρτες της ΕΟΚΑ

Giorgios Grivas-Digenis diğer EOKA militanlarının arasında (s.235)

Το μνημείο των ηρώων του αχυρώνα του Λιοπετρίου

Liopetriu Samanlığı kahramanlarının anıtı s.238

Η θυσία του Γρηγόρη Αυξεντίου

"Η δεκάωρη ηρωική αντίσταση που πρόβαλε από το κρησφύγετό του, στις 3 Μαρτίου 1957, ο σταυραετός του Μαχαιρά Γρηγόρης Αυξεντίου εναντίον εκατοντάδων Άγγλων στρατιωτών και στη συνέχεια ο μαρτυρικός θάνατός του αποτελούν υπέροχο παράδειγμα προσήλωσης στα ιδανικά της ελευθερίας και της δικαιοσύνης.

Όταν η θέση του κρησφυγέτου προδόθηκε από τον αγωγιάτη του μοναστηριού του Μαχαιρά και περικυκλώθηκε από τους Άγγλους, ο ήρωας διέταξε τους τέσσερις συντρόφους του να παραδοθούν και να σώσουν τη ζωή τους, ενώ ο ίδιος τόνιζε την ανάγκη και την απόφασή του να παραμείνει στη θέση του "για να πολεμήσει και να πεθάνει", όπως αποκάλυψε στο συναγωνιστή του Αυγουστή Ευσταθίου.

Η μάχη κράτησε οκτώ ώρες περίπου με ανταλλαγή πυρών, ρίψη χειροβομβίδων, αλλά και με σύντομες διακοπές, κατά τις οποίες ο εχθρός κάλεσε επανειλημμένα τον ήρωα σε παράδοση. Η περήφανη αντίσταση του Αυξεντίου, που ισοδυναμούσε με το "μολών λαβέ" του βασιλιά Λεωνίδα στις Θερμοπύλες, εξόργισε τους Άγγλους. Αφού περιέλουσαν με βενζίνη το κρησφύγετο, έρριψαν τρεις εμπρηστικές βόμβες, οπότε ο χώρος μετατράπηκε σε πυροτέχνημα και ο Γρηγόρης Αυξεντίου έγινε ολοκαύτωμα. Ήταν 2 μ.μ. και ο κυπριακός ελληνισμός που εκείνη την Κυριακή θα γιόρταζε τη "Σήκωση" – τελευταία Κυριακή της Αποκριάς – βυθίστηκε σε πένθος. Ο αρχηγός Διγενής έγραψε στα Απομνημονεύματά του (σ.164) "Ο θάνατός του, όσον και αν ελύπησε το Πανελλήνιον, εγέμισεν από υπερηφάνειαν την Ελληνική Κυπριακήν ψυχήν και της έδωσε την αυτοπεποίθησιν ότι με τέτοια παλληκάρια η Κύπρος δεν θα υποκύψει ποτέ (...)".

Grigoris Afksentiu'nun Kendini Feda Edişi (s. 235-236)

3 Mart 1957'de Mahera Kartalı Grigoris Afksentiu'nun sığınağında yüzlerce İngiliz askerine karşı gösterdiği on saatlik kahramanca direniş ve bunun sonucunda şehit olması özgürlük ve adalet ideallerine bağlılığın mükemmel bir örneğini teşkil eder.

Sığınağın yeri Mahera manastırının arabacısı tarafından ihbar edilip, sığınak İngilizlerce çevrilince, kahraman dört arkadaşına teslim olmalarını ve hayatlarını kurtarmalarını emretti. Bu arada mücadele arkadaşı Avgustis Efstathiu'ya söylediği üzere, "savaşmak ve ölmek için" yerinde kalma mecburiyetini ve kararını vurguladı.

Savaş karşılıklı ateş ve el bombalarının atılması ile yaklaşık sekiz saat sürdü. Burada kısa aralıklar da veriliyordu ve bu esnada düşman defalarca kahramanı teslim olmaya çağırdı. Kral Leonidas'ın Thermofil'deki "*molon lave*"sine denk olan Afksentiu'nun onurlu direnişi İngilizleri öfkelendirdi. Sığınağa benzin döktükten sonra üç bomba attılar [İngilizler] ve böylece sığınak havaya uçtu ve Afksentiu

can verdi. Saat öğleden sonra 2'ydi ve o Pazar "Sikosi"yi kutlayacak olan Kıbrıs Helenizmi –Karnavalın (Apokries) son Pazarı-yasa gömüldü. Lider Digenis Hatıralarında şöyle yazmıştır (syf. 64): "Ölümü tüm Helenleri üzse de, Kıbrıslı Helen ruhunu gururla doldurdu ve ona böyle yiğitler olduğu müddetçe, Kıbrıs'ın hiçbir zaman boyun eğmeyeceğine dair güven verdi".

ΑΜΟΙΒΗ REWARD

£ 5,000

Ποσὸν £5.000 πέντε χιλιάδων λιρῶν θὰ καταβληθῆ εἰς μετρητὰ ὡς ἀμοιβὴ εἰς οἱανδήποτε πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἤθελε παράσχη πληροφορίας δυναμένας νὰ ὁδηγήσουν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν καὶ σύλληψιν ζωντανοῦ ἢ νεκροῦ τοῦ ἐπικηρυγμένου τρομοκράτου καὶ ὑπαρχηγοῦ τῆς Ε.Ο.Κ.Α. πρώην ἀξιωματικοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ

ΓΡΗΓΟΡΗ ΠΙΕΡΗ ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ

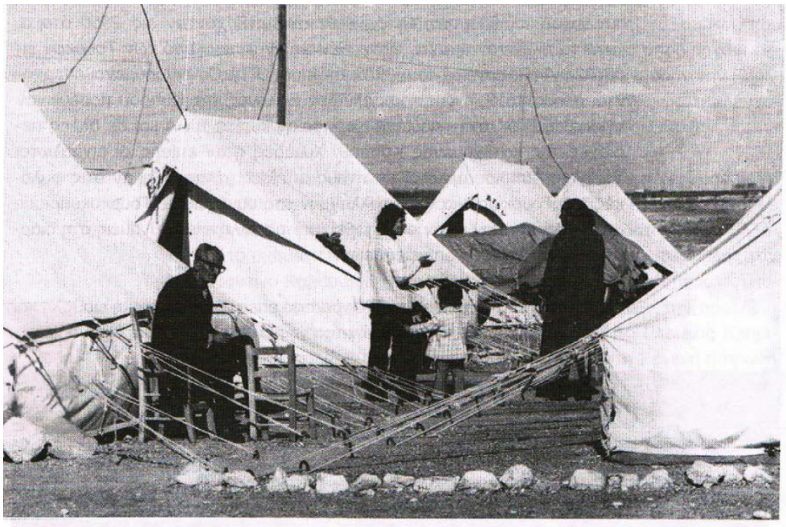
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ: ΟΥΤΟΣ ΕΙΝΑΙ ΗΛΙΚΙΑΣ 29 ΕΤΩΝ, ΥΨΟΥΣ 5 ΠΟΔΩΝ ΚΑΙ ΔΕΚΑ ΙΝΤΖΩΝ, ΛΕΠΤΗΣ ΣΩΜΑΤΙΚΗΣ ΔΙΑΠΛΑΣΕΩΣ, ΜΕ ΜΑΥΡΑ ΜΑΛΙΑ, ΜΕΛΑΓΧΡΟΙΝΟΣ, ΜΕ ΜΑΥΡΟΝ ΜΥΣΤΑΚΑ.

Πληροφορίαι δύνανται νὰ παρασχεθοῦν πρὸς οἱανδήποτε Ἀστυνομικὴν ἢ Στρατιωτικὴν Ἀρχὴν εἴτε προφορικῶς εἴτε ἐγγράφως. Εἰς περίπτωσιν ἐγγράφων πληροφοριῶν δύναται νὰ γίνῃ ὑπὸ τοῦ πληροφοριοδότου χρῆσις ψευδωνύμου.

Εἰς οἱανδήποτε πρόσωπον τὸ ὁποῖον θὰ δώσῃ πληροφορίας θὰ τοῦ παρασχεθῇ ἐὰν τὸ ἐπιθυμῇ προστασία διὰ τὴν ἀσφάλειαν του καὶ εὐθὺς ἅμα τῇ συλλήψει τοῦ ἐπικυρηγμένου τρομοκράτου θὰ τοῦ καταβληθῇ ἡ ἀνωτέρω ἀμοιβὴ εἰς μετρητὰ καὶ δωρεὰν μεταφορὰ ὑπὸ Βρεττανικὴν προστασίαν τόσον τοῦ ἰδίου ὅσον καὶ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του εἰς οἱανδήποτε χώραν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Η επικήρυξη του Γρ. Αυξεντίου από τους Άγγλους

Grigoris Afksentiu için İngilizlerce verilen ödül bildirimi s.236.

Προσφυγικός καταυλισμός

Mülteci Kampı s.300.

Ο ηρωικός θάνατος του Κυριάκου Μάτση στο Δίκωμο

Στις 19 Νοεμβρίου του 1958 σκοτώθηκε μέσα στο κρησφύγετό του, στο Κάτω Δίκωμο, ο τομεάρχης Κυρηνείας Κυριάκος Μάτσης, μια από τις φωτεινότερες μορφές του απελευθερωτικού αγώνα του 1955-59.

Ο Κυριάκος Μάτσης αισθανόταν στρατευμένος και στην υπηρεσία των ιδεωδών της πατρίδας και της ελευθερίας, ενώ φοιτούσε ακόμα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και πολύ πριν από το ξέσπασμα του ένοπλου αγώνα της ΕΟΚΑ.

Πρωτοστατούσε πότε σε εκστρατείες διαφώτισης του κοινού σχετικά με τις εξελίξεις στο Κυπριακό και πότε σε εκδηλώσεις διαμαρτυρίας, όταν η αδιαλλαξία των Άγγλων γινόταν ανυπόφορη.

Ο ίδιος διαφωτιστικός ζήλος τον διέκρινε και αργότερα στην Κύπρο κατά τη διάρκεια της κράτησής του στα κρατητήρια Κοκκινοτριμιθιάς. Πολλοί αγωνιστές - μαθητές τότε - οφείλουν το απολυτήριο Γυμνασίου που κατέχουν, στις προσπάθειες του Κυριάκου Μάτση να παρακολουθούν μαθήματα από συγκρατούμενούς τους καθηγητές.

Το Μάρτη του 1956 στα ανακριτήρια Ομορφίτας, όταν ύστερα από φρικτά βασανιστήρια ο ίδιος ο στρατάρχης Χάρτινγκ του πρόσφερε μισό εκατομμύριο λίρες, για να παραδώσει τον αρχηγό Διγενή, ο Μάτσης απάντησε: "Εξοχότατε, ου περί χρημάτων τον αγώνα ποιούμεθα αλλά περί αρετής. Λυπούμαι, γιατί με προσβάλλετε με την πρότασή σας".

Όταν το σπίτι στο οποίο βρισκόταν το κρησφύγετο του Μάτση προδόθηκε και περικυλώθηκε από Άγγλους στρατιώτες, ο ήρωας κλήθηκε να παραδοθεί. Η απάντηση του ήταν: "Δε θα βγω ζωντανός, θα βγω πυροβολώντας". Τότε οι Άγγλοι έριξαν μερικές χειροβομβίδες μέσα στο κρησφύγετο, που προκάλεσαν το θάνατο στο σταυραετό του Πενταδακτύλου.

Kyriakos Maçis'in Dikomo'da Kahramanca Can Verişi

19 Kasım 1958'de Aşağı Dikomo'daki sığınağında, Kirinia tümeni çavuşu Kiriakos Maçis öldürüldü; 1955-59 kurtuluş mücadelesinin en aydınlık simalarından birisidir.

Kiriakos Maçis, EOKA'nın silahlı mücadelesi patlak vermeden çok önce, halen Selanik Üniversitesi'nde okurken, vatan ve özgürlük ideallerinin hizmetinde olmak ve canla başla savaşmak istiyordu.

Kimi zaman halkın Kıbrıs'taki gelişmelerle ilgili aydınlanmasına yönelik kampanyalarda kimi zaman da İngilizlerin uzlaşmazlığı dayanılmaz hale geldiğinde, protesto gösterilerine önderlik ediyordu.

Bu aydınlatıcı heves onu daha sonra Kıbrıs'ta Kokinotrimithias'ta tutulduğunda da ayırt edici kılmıştır. O zamanlar henüz öğrenci olan pek çok militan lise bitirme sınavlarını geçmelerini tutuklu öğretmenlerin verdiği dersleri takip etmeleri için Kipriakos Maçis'in verdiği çabaya borçludur.

1956 Mart'ında Omorfita'daki sorgulamada, korkunç işkencelerden sonra, bizzat Mareşal Harding lider Digenis'i ihbar etmesi için kendisine yarım milyon lira teklif ettiğinde, Maçis şöyle cevap vermiştir:

“Ekselansları, para için değil, namus için mücadele ediyoruz. Üzgünüm çünkü teklifinizle beni incittiniz”.
Maçis’in sığınağının bulunduğu ev ihbar edilip İngilizlerce çevrelendiğinde, kahraman [Maçis] teslim olmaya çağırıldı. Cevabı şuydu: “[Buradan] canlı çıkmayacağım, [çıkarsam] ateş ederek çıkacağım”. O zaman İngilizler sığınağa birkaç el bombası attılar, Pentadaktylu’nun kartalının ölümüne neden oldu.

Το κρησφύγετο του Κυριάκου Μάτση λίγο μετά την ανατίναξή του

Patlamasından kısa bir süre sonra Kiriakos Maçis’in sığınağı s.237

Maçis’in Dikomo’daki büstü s.237

1955-59 Kurtuluş Savaşında [şehit] düşenler (s. 248-250)

Πεσόντες κατά τον απελευθερωτικό αγώνα 1955-59

Όνομα	Ηλικία	Τόπος καταγωγής	Ημερομηνία θανάτου
Αβραμίδης Ανδρέας	21	Τεμπριά	3.8.1958
Αναξαγόρα Κώστας	27	Σπήλια	20.6.1958
Αναστάση Γεώργιος	23	Νέο Χωριό	4.11.1956
Αναστάση Δημήτριος Φανή	22	Λύση	23.3.1958
Αναστάση Γιακουμής	55	Χάρτζια	18.11.1958
Αυξεντίου Γρηγόρης	28	Λύση	3.3.1957
Βλάμης Ανδρέας	20	Βουνί	20.11.1956
Γεωργάλλας Μιχαήλ	21	Μαραθόβουνος	31.12.1956
Γεωργιάδης Παναγιώτης	30	Λειβάδια (Λευκωσίας)	20.6.1958
Γεωργίου Σικιμίκος Ανδρέας	18	Αναρίτα	30.10.1956
Γεωργίου Ανδρέας	16	Διερώνα	27.9.1955
Γεωργίου Νίκος	35	Παλαιχώρι	25.1.1957
Γεωργίου Γεώργιος Ιωνά	20	Λύση	2.8.1958
Γιάγκου Νικόλαος	27	Π. Ζώδια	9.10.1958
Γιάλλουρος Πετράκης	18	Ριζοκάρπασο	7.2.1956
Γιαννή Ιωάννης Στυλιανού	28	Τρίκωμο	24.10.1958
Δημητριάδης Δημητράκης	7	Λάρνακα	14.3.1956
Δράκος Μάρκος	28	Λεύκα	18.1.1957
Ευαγόρου Νίκος	17	Παλώδια	5.10.58
Ζάνος Σάββας	40	Λευκόνοικο	6.10.1958
Ζαχαρία Παναγιώτης	45	Αυγόρου	5.7.1958
Ζήνωνος Θεόδωρος	21	Χολέτρα	30.7.1958
Ηλιάδης Πέτρος	24	Αγρός	14.6.1956
Ηροδότου Δήμος	33	Φοινί	21.1.1957
Θεοφάνους Νίκος	30	Κάιρο	11.9.1956
Ιωάννου Νίκος	22	Λευκωσία	17.7.1958
Κκαϊλή Μιχαήλ Σιάλος	25	Λύση	23.8.1958
Καλαϊτζής Χαράλαμπος	40	Κάθηκας	14.9.1958
Καραντώνης Νίκος	24	Τρίκωμο	24.10.1958
Κάρυος Ανδρέας	33	Αυγόρου	2.9.1958
Κάρυος Γεώργιος	28	Αυγόρου	19.9.1958
Κάσπης Παναγιώτης	19	Ριζοκάρπασο	13.10.1958

Κατελάρης Παντελής	24	Επισκοπειό	18.1.1958
Κκέλης Χρίστος	23	Κισσόνεργα	7.3.1957
Κόκκινος Πάτροκλος	20	Λύση	10.2.1958
Κολοκάσης Κυριάκος	24	Γέρι	31.8.1958
Κουκής Μιχαήλ	35	Αγ. Μάμας	7.10.1958
Κυπριανού Πετράκης	17	Λάρνακα	21.3.1957
Κωνσταντίνου Αλέκος	23	Βαρώσια	20.6.1958
Λένας Στυλιανός	25	Χανδριά	28.3.1957
Λοΐζου Κώστας	23	Μαραθόβουνος	26.10.1958
Μάτσης Κυριάκος	32	Παλαιχώρι	19.11.1958
Μιχαήλ Κ. Γεώργιος	17	Κισσόνεργα	13.3.1956
Μιχαήλ Χαράλαμπος	19	Καλοψίδα	16.3.1956
Μούσκος Χαράλαμπος	27	Παναγιά	15.12.1956
Μυλωνάς Χρύσανθος	22	Γαλάτα	7.10.1957
Νικολάου Ιωνάς	20	Γέρι	31.8.56
Νικολάου Γεώργιος	26	Κ. Πύργος	12-13.11.1956
Νικολάου Μιχαήλ	24	Μεσόγη	21.9.1958
Ξενοφώντος Ευστάθιος	24	Φοινί	22.3.1957
Ξενοφώντος Πρόδρομος	18	Αγριδάκι	12.11.1958
Ονησιφόρου Ανδρέας	22	Κολόσσι	13.2.1956
Παναγή Βάσος	37	Ν. Χωρίο	4.11.1956
Παναγίδης Χριστοφής	19	Λύση	2.8.1958
Παναγιώτου Ανδρέας	31	Πολύστυπος	19.11.1956
Παντελή Μόδεστος	31	Λιοπέτρι	1.4.1955
Παπαβερκίου Γεώργιος	19	Αρόδες	7.2.1957
Παπαγεωργίου Λουκία	32	Αυγόρου	5.7.1958
Παπακυριακού Ηλίας	21	Λυθράγκωμη	2.9.1958
Παπαχριστοφόρου Ευαγόρας	20	Κάτω Αμίαντος	7.10.1957
Παρασκευά Ανδρέας	16	Κώμα Γιαλού	2.7.1956
Παρίδης Μιχαήλ	25	Αναφωτία	27.8.1958
Πατσαλίδης Ανδρέας	28	Καννάβια	26.6.1958
Πεττεμερίδης Χαράλαμπος	28	Καννάβια	7.10.1958
Πίττας Φώτης	24	Φρέναρος	2.9.1958
Ροτσίδης Σάββας	23	Μάμμαρι	25.11.1958
Σακκά Καλλής	27	Λύση	23.8.1957
Σαμάρας Χρίστος	33	Λιοπέτρι	2.9.1958
Σουρουλλάς Αναστάσιος	23	Λύση	2.8.1958
Σουρουκλής Ανδρέας	26	Τρούλλοι	1.8.1958
Σοφοκλέους Τάκης	16	Κτήμα	7.2.1957
Στυλιανίδης Σταύρος	30	Γιαλούσα	18.8.1957
Στυλιανού Γεώργιος	21	Τάλα	7.3.1956
Στυλιανού Μιλτιάδης	21	Τάλα	7.3.1957
Στυλιανού Πλάτων	32	Βουνί	4.8.1958
Συμεού Παναγιώτης	20	Πάχνα	25.11.1958
Τουμάζου Παναγιώτης	19	Βαρώσια	22.10.1958
Τουμάζου Τουμάζος	22	Αθηαίνου	24.8.1956
Τριταίος Στέλιος	28	Κάτω Πύργος	17.6.1958
Τσαγκάρης Σωτήριος	34	Πελέντρι	12.2.1957
Τσιάρτας Χρίστος	30	Πολύστυπος	16.3.1956
Φιλιππίδης Χαράλαμπος	19	Αρόδες	11.10.1958

Φραντζέσκου Αρτέμιος	*27*	*Αθηαίνου*	*8.8.1956*
Χαραλάμπους Αριστείδης	*20*	*Πεδουλάς*	*11.3.1956*
Χαραλάμπους Γεώργιος	*18*	*Κυπερούντα*	*4.3.1956*
Χαραλάμπους Δημήτριος	*32*	*Λιμνάτι*	*13.10.1958*
Χατζηγιακουμής Σπύρος	*26*	*Κυθρέα*	*16.10.1958*
Χατζηθεοδοσίου Γιασουμής	*18*	*Άχνα*	*2.8.1958*
Χατζηθεοδοσίου Θεοδόσης	*24*	*Στύλλοι*	*18.12.1957*
Χατζηκυριάκου Μιχαήλ	*26*	*Ακάκι*	*9.3.1957*
Χατζηχαραλάμπους Κυριάκος	*18*	*Κυπερούντα*	*8.9.56*
Χριστοδουλίδης Ιάκωβος	*19*	*Αρόδες*	*15.12.1958*
Χριστοδούλου Δημήτριος	*21*	*Δερύνεια*	*17.2.1957*
Χριστοφόρου Γεώργιος	*19*	*Έμπα*	*20.11.1958*

Άλλα 86 περίπου άτομα θανατώθηκαν από τους Τουρκοκυπρίους στη διάρκεια των διακοινοτικών ταραχών, ιδιαίτερα κατά το 1958.

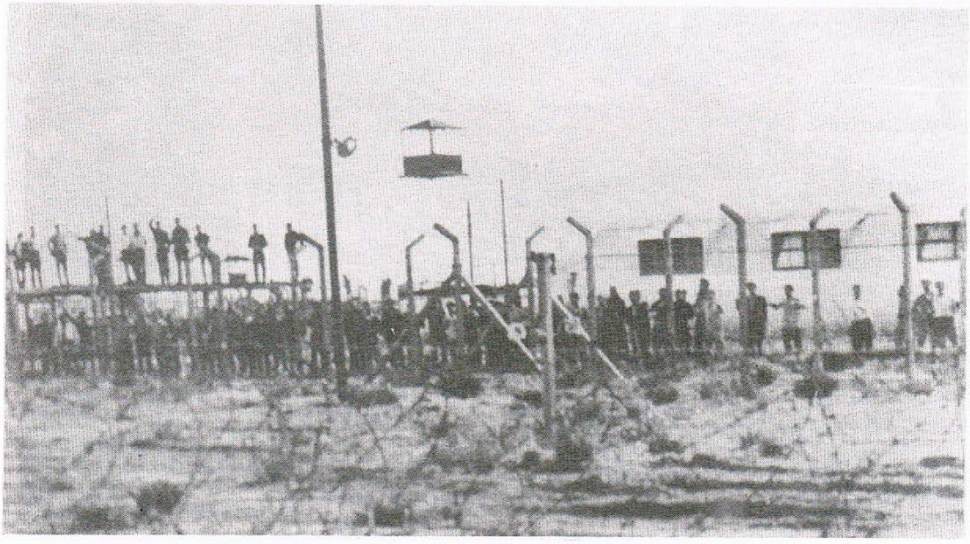
ΑΠΑΓΧΟΝΙΣΘΕΝΤΕΣ

1. Ανδρέας Δημητρίου	*από τον Άγιο Μάμα*	*10. 5.56*
2. Μιχαήλ Σάββα Καραολής	*από το Παλαιχώρι*	*10. 5.56*
3. Ανδρέας Χαριλάου Ζάκος	*από τη Λεύκα*	*9. 8.56*
4. Χαρίλαος Μιχαήλ	*από τη Γαληνή*	*9. 8.56*
5. Ιάκωβος Πατάτσος	*από τη Λευκωσία*	*9. 8.56*
6. Στέλιος Χ. Μαυρομμάτης	*από το Λάρνακα Λαπήθου*	*22. 9.56*
7. Μιχαήλ Κουτσόφτας	*από το Παλιομέτοχο*	*9.8.56*
8. Ανδρέας Γ. Παναγίδης	*από το Παλιομέτοχο*	*22. 9.56*
9. Ευαγόρας Μ. Παλληκαρίδης	*από την Τσάδα*	*14. 3.57*

Τα φυλακισμένα μνήματα.

Tutuklu Mezarlar s. 250

Τα κρατητήρια Κοκκινοτριμιθιάς

Kokinotrimithia Tutukevi s.251

Φωτογραφίες πεσόντων από το Μουσείο Αγώνα

[EOKA] Mücadelesi Müzesinden [şehit] düşenlerin fotoğrafları, s. 251

"Ε.Ο.Κ.Α.

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

Με τη βοήθεια του θεού, με πίστιν εις τον τίμιον αγώνα μας, με την συμπαράστασιν ολοκλήρου του Ελληνισμού και με την βοήθεια των Κυπρίων.

ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΤΙΝΑΞΙΝ ΤΟΥ ΑΓΓΛΙΚΟΥ ΖΥΓΟΥ

Με σύνθημα εκείνο, το οποίον μας κατέλειπαν οι πρόγονοί μας ως ιεράν παρακαταθήκην "Ή ΤΑΝ Ή ΕΠΙ ΤΑΣ".

ΑΔΕΛΦΟΙ ΚΥΠΡΙΟΙ,

Από τα βάθη των αιώνων μας ατενίζουν όλοι εκείνοι, οι οποίοι ελάμπρυναν την Ελληνικήν ιστορίαν δια να διατηρήσουν την ελευθερία των, οι Μαραθωνομάχοι, οι Σαλαμινομάχοι, οι τριακόσιοι του Λεωνίδα και οι νεώτεροι του Αλβανικού έπους. Μας ατενίζουν οι αγωνισταί του 21, οι οποίοι μας εδίδαξαν, ότι η απελευθέρωσις από τον ζυγόν δυνάστου αποκτάται πάντοτε με το ΑΙΜΑ. Μας ατενίζει, ακόμη, σύμπας ο Ελληνισμός, ο οποίος μας παρακολουθεί με αγωνίαν, αλλά και με εθνικήν υπερηφάνειαν.

Ας απαντήσωμεν με έργα, ότι θα γίνομεν "πολλώ κάρρονες" τούτων.

Είναι καιρός να δείξωμεν εις τον κόσμον, ότι εάν η διεθνής διπλωματία είναι ΑΔΙΚΟΣ και εν πολλοίς ΑΝΑΝΔΡΟΣ, η Κυπριακή ψυχή είναι γενναία· εάν οι δυνάσται μας δεν θέλουν να αποδώσουν την λευτεριά μας, μπορούμεν να την διεκδικήσωμεν με τα ίδια μας τα ΧΕΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕ ΤΟ ΑΙΜΑ μας..."

(Παπαγεωργίου, Σπ., (1977), Κυπριακή θύελλα, σ. 120)

Ο όρκος της ΕΟΚΑ

Ορκίζομαι εις τον ιερόν, τίμιον και απελευθερωτικόν αγώναν τον οποίον διεξάγομεν υπέρ της ελευθερίας της Μεγαλονήσου μας Κύπρου, υπό τους ακολούθους όρους:

(α) Οφείλω να υπακούω εις τας διαταγάς των ανωτέρων μου εις οιονδήποτε δύσκολον, σκληρόν και επικίνδυνον ρόλον ήθελε μου ανατεθεί.

(β) Είμαι έτοιμος να θυσιάσω και αυτήν την ζωήν μου χάριν της ελευθερίας της Πατρίδος μου.

(γ) Υπηρετών εις την Οργάνωσιν οφείλω να υπακούω εις τας διαταγάς της παραμερίζων κάθε εμπόδιον.

(δ) Οφείλω να τηρώ τα μυστικά της Οργανώσεως καθώς και τα ψευδώνυμα των Συναγωνιστών.

Ο παραβάτης των άνω όρων θα εκτελείται υπό των ανωτέρων εάν προδώσει μυστικά ή ήθελε αρνηθεί διαταγάς.

Πας όστις αισθάνεται φόβον, δειλίαν ή κλονισμόν δεν υποχρεούται να λάβει τοιούτον όρκον.

Παν μέλος ήθελε λάβει τοιούτον όρκον οφείλει να υπογράψει τον εν λόγω όρκον με το νέον όνομα της Οργανώσεως Ε.Ο.Κ.Α". "Ζήδρος".

E.O.K.A
BİLDİRİ

"Tanrı'nın yardımı, haklı mücadelemize olan inancımızla, tüm Helenizmin dayanışmasıyla ve Kıbrıslıların yardımıyla
İNGİLİZ BOYUNDURUĞUNU SİLKİP ATMAK MÜCADELESİNİ ÜSTLENİYORUZ.
Atalarımızın bize bir kutsal emanet olarak bıraktığı şu şiar ile:
YA DEVLET BAŞA, YA KUZGUN LEŞE!
Kıbrıslı kardeşler,
Yüzyıllar ötesinden özgürlüklerini koruyarak Yunan tarihini şereflendiren herkes; Marathon'da savaşanlar, Salaminas'ta savaşanlar, Leonidas'ın 300 askeri ve Arnavutluk destanının yeni savaşçıları bizleri izliyorlar. Zorbanın boyunduruğundan kurtuluşun daima KAN ile elde edildiğini bize öğreten 1821'in mücahitleri bizleri izliyor. Ayrıca bizleri, yalnızca heyecanla değil, milli gururla da gözleyen tüm Helen dünyası izliyor.
Onlara işle cevap verelim, onlardan daha iyi olacağımızı gösterelim. Uluslararası diplomasi HAKSIZ ve çok NAMERT olsa bile, Kıbrıs ruhunun cesur olduğunu dünyaya duyurma zamanıdır. Eğer [başımızdaki] zorbalar, bize özgürlüğümüzü vermeyi istemiyorlarsa, [o zaman] ona biz KENDİ ELLERİMİZLE ve KANIMIZLA sahip çıkabiliriz.

EOKA'nın Yemini

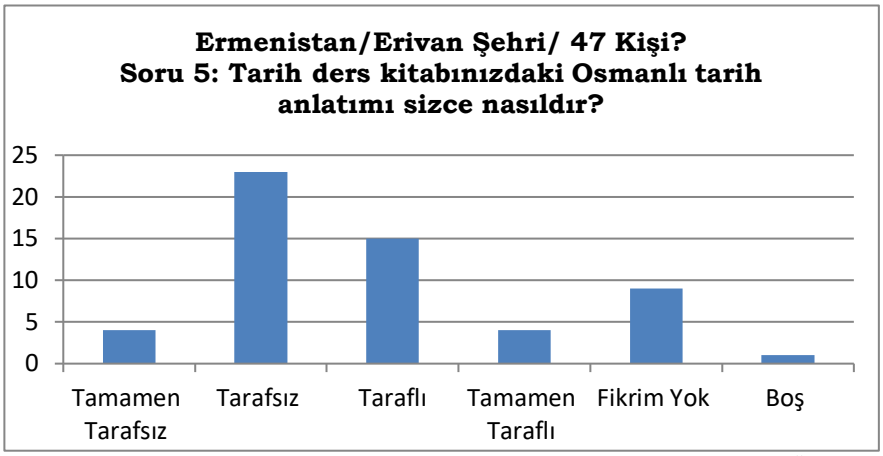
Büyük adamız Kıbrıs'ın özgürlüğünü gerçekleştireceğimiz kutsal ve onurlu kurtuluş mücadelemiz için şu şartlarla yemin ederim ki:
Benden ne kadar zor, çetin ve tehlikeli bir görev istenirse istensin, üslerimin emirlerine itaat etmekle yükümlüyüm.
Vatanımın özgürlüğü uğruna kendi hayatımı dahi feda etmeye hazırım.
Örgüte hizmet ederken, tüm emirlere her engeli aşarak itaat etmekle yükümlüyüm.
Örgütün sırlarını ve mücadele arkadaşlarımın kod adlarını muhafaza etmekle yükümlüyüm.
Yukarıdaki kuralları ihlal eden, eğer sırları ifşa eder veya emirleri reddederse, üsler tarafından idam edilecektir.
Bu konuda korku, ürkeklik veya ruhen bir huzursuzluk hisseden böyle bir yemin etmek zorunda değildir.
Böyle bir yemin etmek isteyen tüm üyeler örgütün yeni ismi altında (EOKA) söz konusu yemini imzalamakla yükümlüdür. Zidros (s. 233)

EK 10: Ermenistan

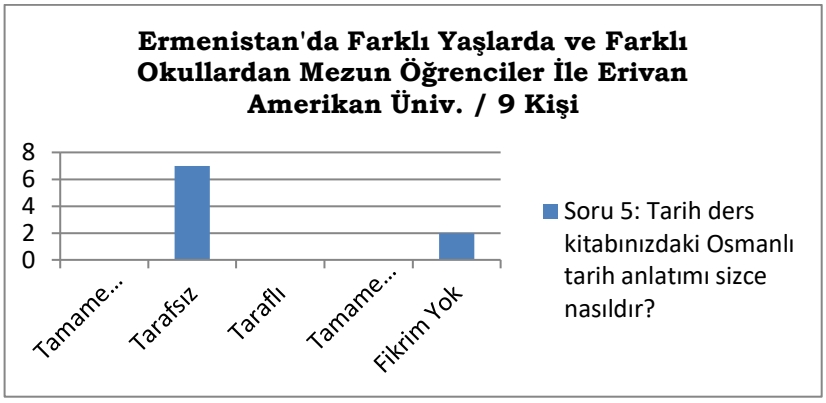
(Yıldız Deveci-Bozkuş)

Ermenistan'da gerçekleştirilen anketin sonuçları grafikler halinde aşağıdaki gibidir:

Ermenistan/ Erivan Şehri /47 Kişi
Soru 5: Tarih ders kitabınızdaki Osmanlı tarih anlatımı sizce nasıldır?
A . Tamamen Tarafsız -4- B . Tarafsız -23
C.Taraflı -15- D .Tamamen Taraflı -4-
E.Fikrim Yok -9- Boş bırakanlar: -1-

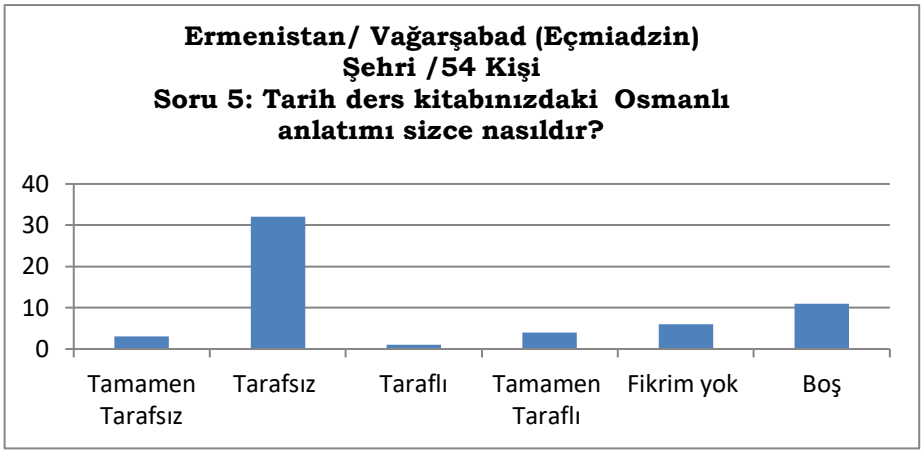

Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi/9 Kişi
Soru 5: Tarih Ders Kitabınızdaki Osmanlı Tarih Anlatımı Sizce Nasıldır?
A . Tamamen Tarafsız- B. Tarafsız-7
C. Taraflı D.Tamamen Taraflı
E.Fikrim Yok-2 G.Boş

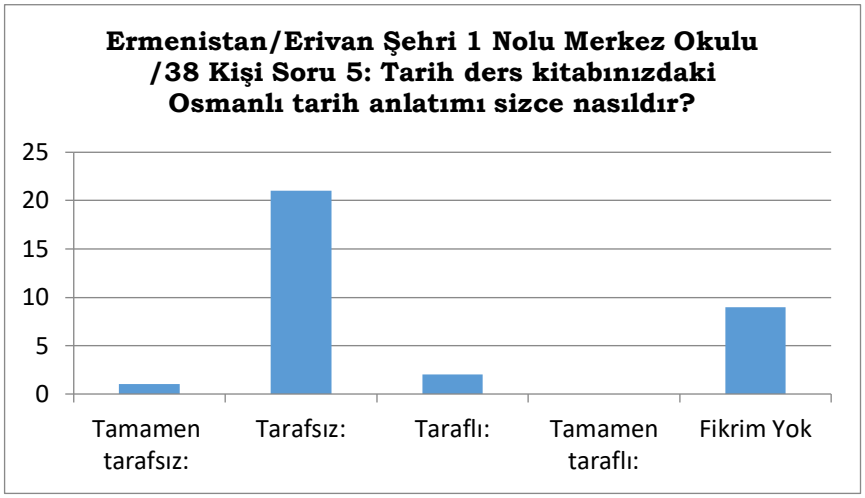
Ermenistan/Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /54 Kişi
Soru 5: Tarih ders kitabınızdaki Osmanlı tarih anlatımı sizce nasıldır?

A . Tamamen Tarafsız -3 B . Tarafsız -32-
C.Taraflı -1- D .Tamamen Taraflı -4-
E.Fikrim Yok -6- Boş bırakanlar: -11-
Vağarşabad (Eçmiadzin) şehrinde beşinci soruyu boş bırakanların sayısı diğer şehirlere oranla daha fazladır.

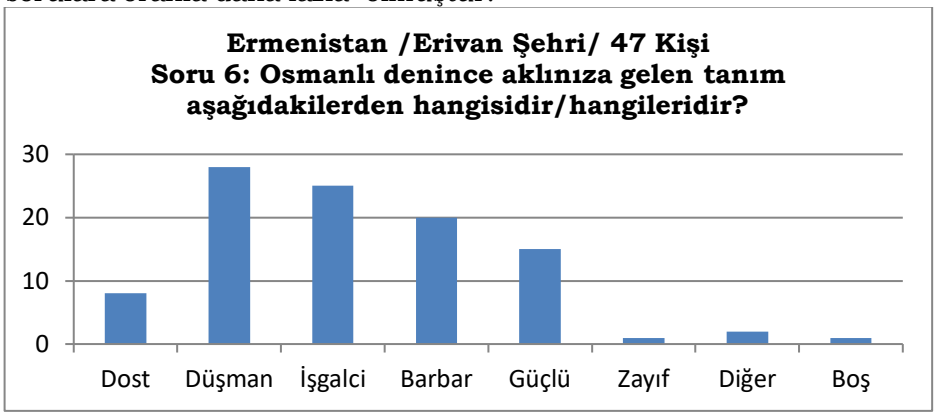

Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi
Soru 5: Tarih ders kitabınızdaki Osmanlı tarih anlatımı sizce nasıldır?

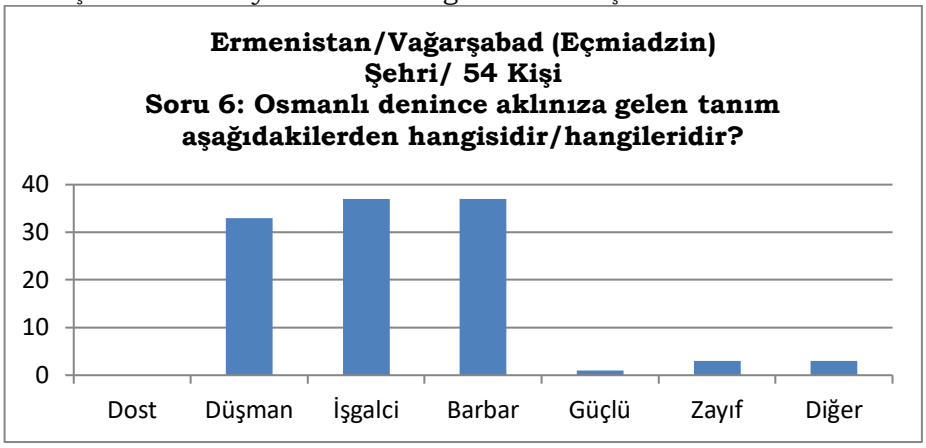
A. Tamamen tarafsız: 1 B. Tarafsız:21 C. Taraflı:2
D. Tamamen taraflı:0 E. Fikrim yok:9
Bu soruyu 5 kişi boş bırakmıştır.

Ermenistan/ Erivan Şehri /47 Kişi
Soru 6: Osmanlı denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir/hangileridir?
A . Dost B. Düşman -28- C. İşgalci -25-
D.Barbar -20- E.Güçlü -15- F.Zayıf -1-
G.Diğer -2- Boş: 1
Bu sorunun cevabına birden fazla cevap veren deneklerin sayısı önceki sorulara oranla daha fazla olmuştur.

Ermenistan/ Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /54 Kişi
Soru 6: Osmanlı denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir/hangileridir? A . Dost-0-
B. Düşman-33- C. İşgalci -37- D.Barbar -37-
E.Güçlü -1- F.Zayıf -3- G.Diğer -3- Boş: -2-

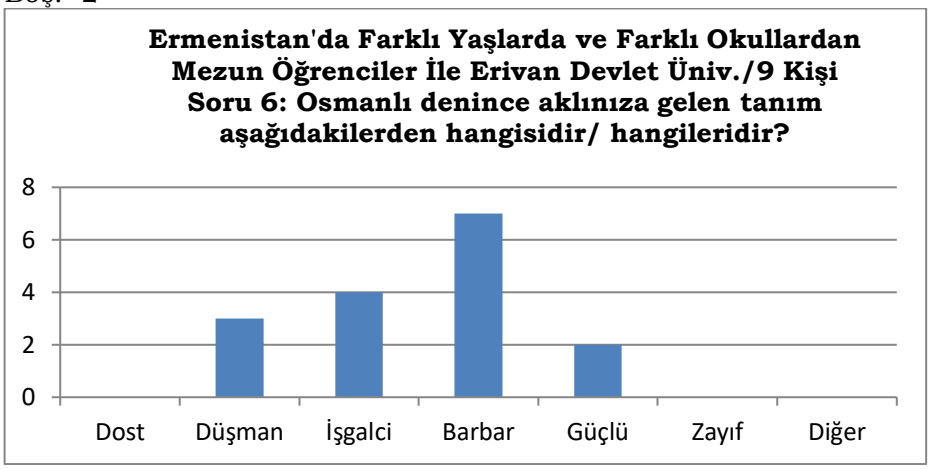

Bu sorunun cevabına öğrenciler genel olarak aynı anda düşman, işgalci ve barbar şıklarının üçünü de işaretleyerek cevap vermişlerdir.
Bu soruya diğer şıkkını işaretleyerek cevap veren öğrenciler diğer şıkkının karşısına düşman, işgalci ve barbar, katil (մարտապպան) sözcüklerini yazmışlardır.

Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi/ 9 Kişi

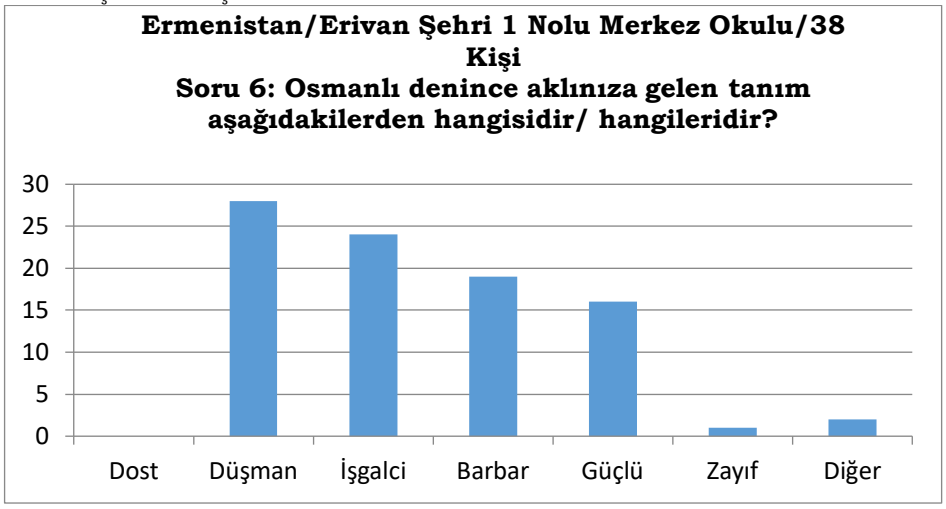
Soru 6: Osmanlı denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir/hangileridir?

A . Dost-0- B. Düşman-33- C. İşgalci -37-
D.Barbar -37- E.Güçlü -1- F.Zayıf -3- G.Diğer -3-
Boş: -2-

Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi

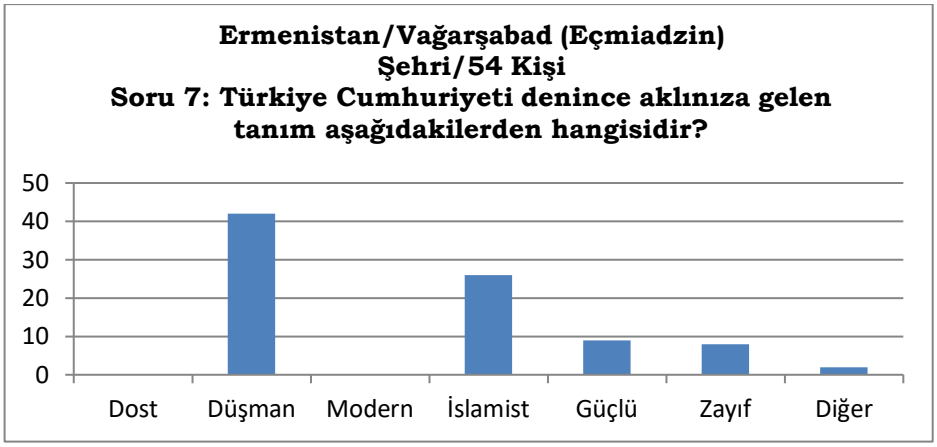
Soru 6: Osmanlı denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir/hangileridir? A . Dost-0
B. Düşman- 28 C. İşgalci – 24 D.Barbar - 19
E.Güçlü – 16 F.Zayıf – 1 G.Diğer - 2
Bu soruya cevap olarak birden fazla şık işaretleyenler olmuştur.
Bu soruda denekler Düşman, İşgalci, Barbar ve Güçlü şıklarını bir arada işaretlemiştir.

Ermenistan/ Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /54 Kişi

Soru 7: Türkiye Cumhuriyeti denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir?

A .Dost-0- B.Düşman-42- C.Modern-0- D.İslamist-26- E.Güçlü-9- F.Zayıf-8- G.Diğer-2-

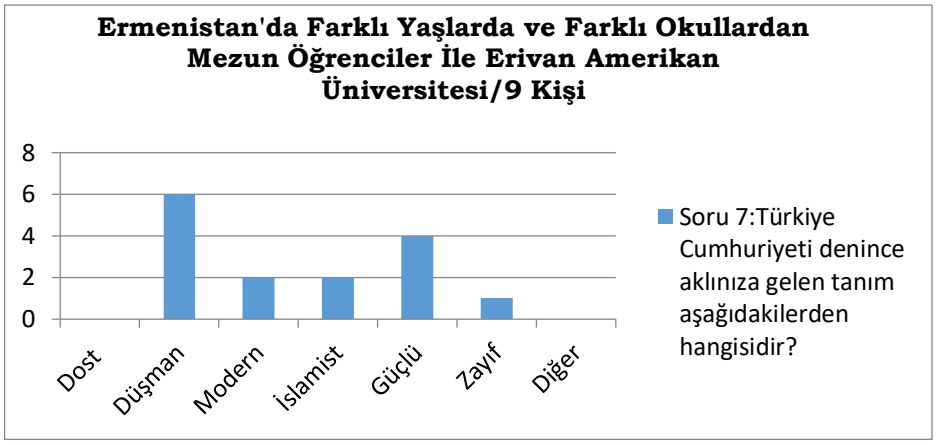

Diğer şıkkını işaretleyen deneklerin boşluğa yazdıkları sözcükler düşman ve islamist seçenekleri olmuştur.

Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi/ 9 Kişi

Soru 7: Türkiye Cumhuriyeti denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir?

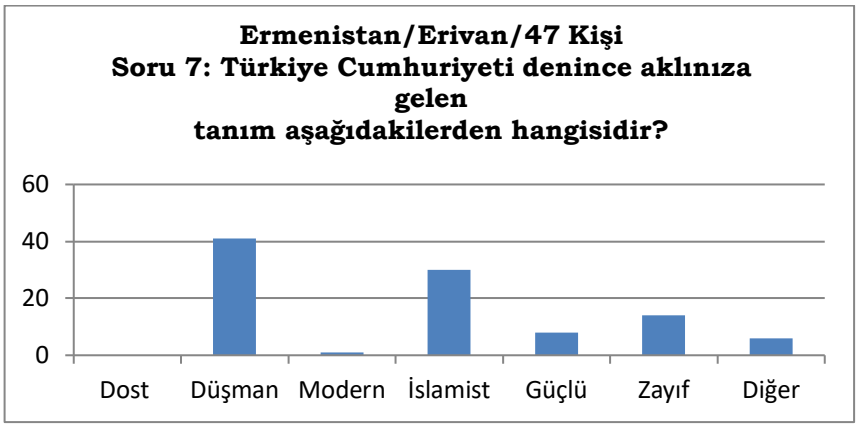
A . Dost-0- B. Düşman-6- C.Modern-2- D.İslamist-2- E.Güçlü-4- F.Zayıf-1 G.Diğer-0-

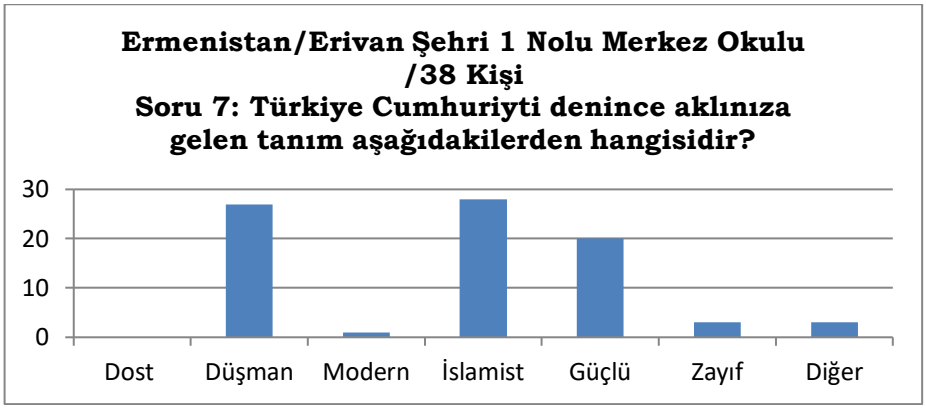
Ermenistan/ Erivan/47 Kişi

Soru 7: Türkiye Cumhuriyeti denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir?

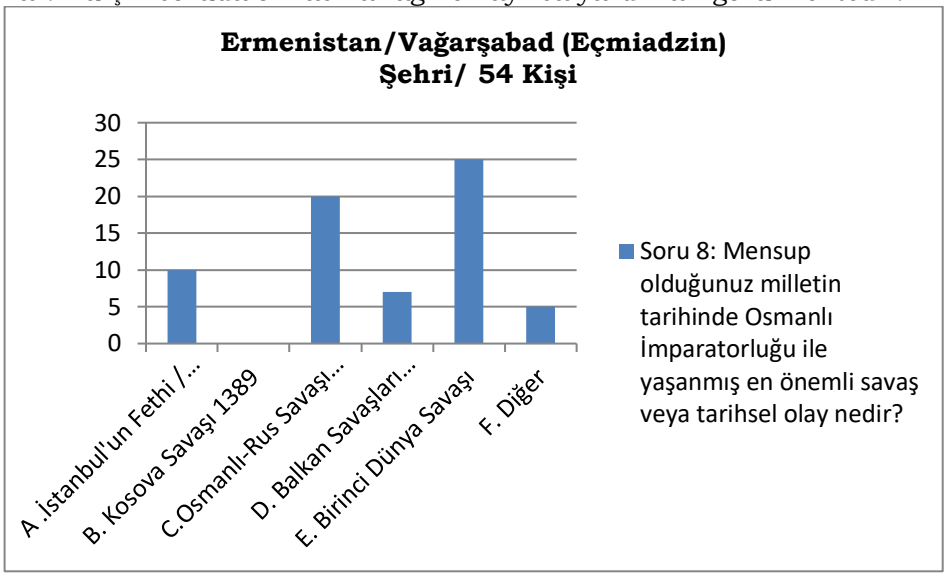
A .Dost-0- B.Düşman-41- C.Modern-1- D.İslamist-30- E.Güçlü-8- F.Zayıf-14- G.Diğer-0-

Soru 7 bölümünde Diğer seçeneği için aşağıdaki sözcükler kullanılmıştır;
Սրիկա sözcüğü kullanılmıştır. Srika sözcüğünün Türkçe karşılığı kötü adam, alçak, kerata, dolandırıcı, hain anlamına gelir.
Ayrıca էշ, ավանակ yani eşek ve sıpa anlamlarındaki sözcükleri kullanmışlardır.
Եսասեր yani bencil, egoist sözcüğü kullanılmıştır.
Անմարդկային insancıl olmayan, insanlık dışı sözcüğü kullanılmıştır.
Տականք artık, değersiz, arta kalan sözcüğü kullanılmıştır.
Թշվառ Türkçe karşılığı zavallı olan kelime kullanılmıştır.
Անխիղճ vicdansız.
Խուլիգան sözcüğü kullanılmıştır.
Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi
Soru 7: Türkiye Cumhuriyti denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir?
A . Dost-0 B. Düşman - 27
C. Modern – 1 D.İslamist - 28
E.Güçlü – 20 F.Zayıf -3 G.Diğer - 3
Bu soruyu cevaplayan denekler Düşman, Modern ve İslamist şıklarını bir arada işaretlemişlerdir.

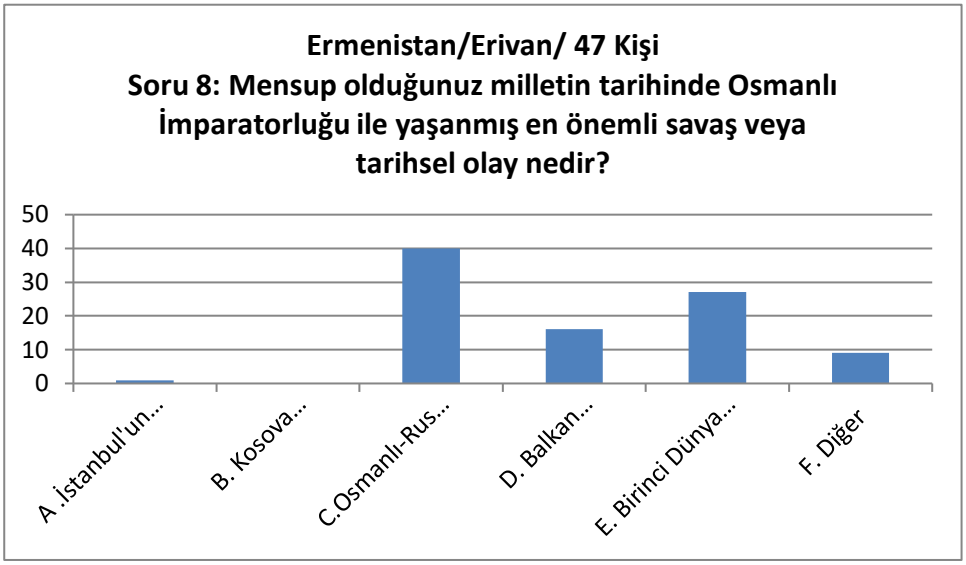

Ermenistan/ Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /54 Kişi
Soru 8: Mensup olduğunuz milletin tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanmış en önemli savaş veya tarihsel olay nedir?
A.İstanbul'un Fethi / Konstantinopol'ün Düşüşü-10-
B.Kosova Savaşı 1389-0-
C.Osmanlı-Rus Savaşı 1877/78-20-
D.Balkan Savaşları 1912/13-7-
E.Birinci Dünya Savaşı-25-
F.Diğer-5-
8. Soruda Diğer şıkkını işaretleyip boş bırakanlar var.
8.soruda diğeri işaretleyip Rus-Osmanlı Savaşı 1877-1878 işaretleyen var. Bu şık soruda olmasına rağmen ayrıca yazdıkları görülmektedir.

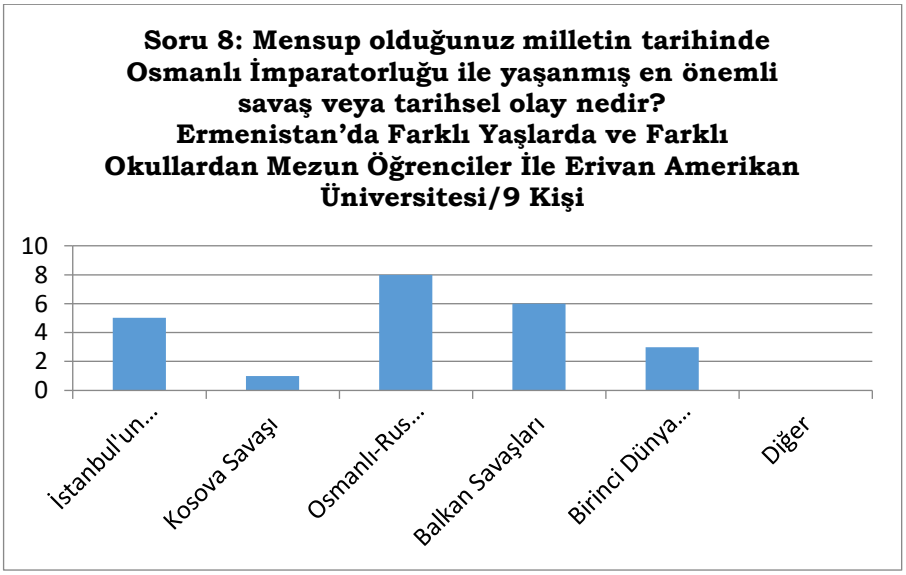
Ermenistan/ Erivan/47 Kişi

Soru 8: Mensup olduğunuz milletin tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanmış en önemli savaş veya tarihsel olay nedir? A
.İstanbul'un Fethi / Konstantinopol'ün Düşüşü-1-
B. Kosova Savaşı 1389-0-
C.Osmanlı-Rus Savaşı 1877/78-40-
D. Balkan Savaşları 1912/13-16-
E. Birinci Dünya Savaşı-27-
F. Diğer-9-
8.Soruda C ve D ve E şıklarını aynı anda işaretleyenlerin sayısı daha fazladır. Bu da söz konusu savaş yıllarının kronolojik olarak Ermeni sorunun yaşandığı aktif dönemi kapsamasına bağlamak mümkündür.

Deneklerden birinin 8. Soruyu boş bırakarak 1918 tarihinde I. Dünya Savaşında Osmanlılar rezil bir devlete dönüştü: Խայտառակ պետություն սպրան ifadelerini kullanmıştır.

Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi/9 Kişi
Soru 8: Mensup olduğunuz milletin tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanmış en önemli savaş veya tarihsel olay nedir?
A .İstanbul'un Fethi / Konstantinopol'ün Düşüşü-5-
B. Kosova Savaşı 1389-1-
C.Osmanlı-Rus Savaşı 1877/78-8-
D. Balkan Savaşları 1912/13-6-
E. Birinci Dünya Savaşı-3-
F. Diğer-0-
8.Soruda Ermenistan'daki 9 farklı kişi daha çok C, D ve E şıklarını işaretlemişlerdir.

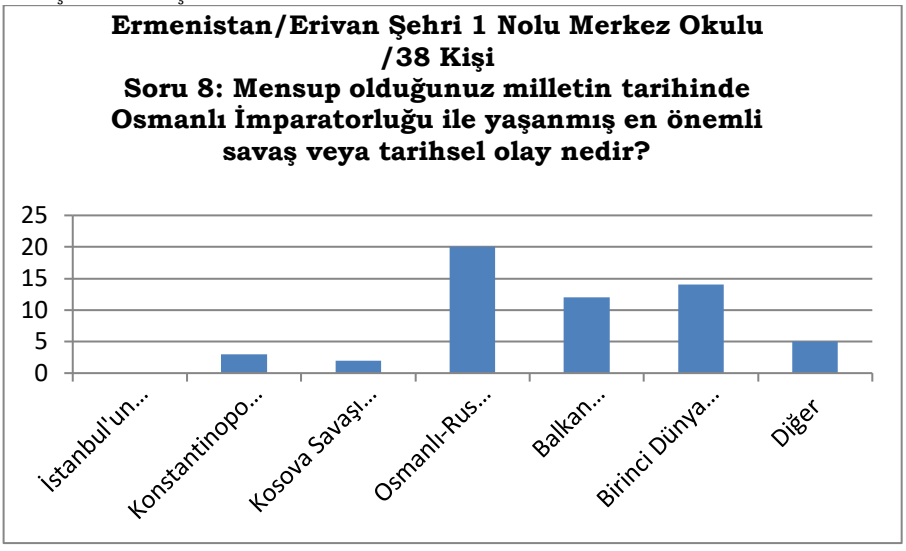

Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi

Soru 8: Mensup olduğunuz milletin tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanmış en önemli savaş veya tarihsel olay nedir?

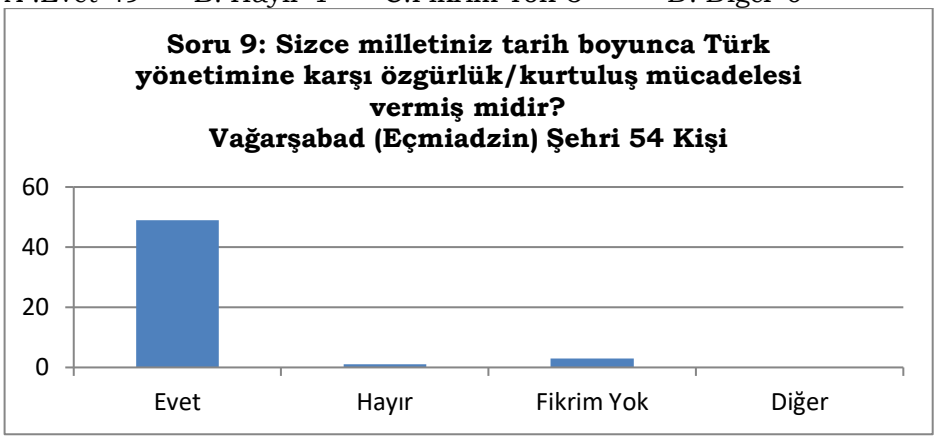
A .İstanbul'un Fethi- 0
B.Konstantinopol'ün Düşüşü-3
C.Kosova Savaşı 1389- 2
D.Osmanlı-Rus Savaşı 1877/78- 20
E.Balkan Savaşları 1912/13- 12
F.Birinci Dünya Savaşı- 14
G.Diğer-5

Bu soruyu D şıkkı olarak işaretleyenler aynı zamanda E, F ve G şıklarını da işaretlemişlerdir.

9.soruda 4 kişi bu soruyu boş bırakmıştır.

Ermenistan/ Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri 54 Kişi
Soru 9: Sizce milletiniz tarih boyunca Türk yönetimine karşı özgürlük/kuruluş mücadelesi vermiş midir?
A .Evet-49 B. Hayır-1 C.Fikrim Yok-3 D. Diğer-0

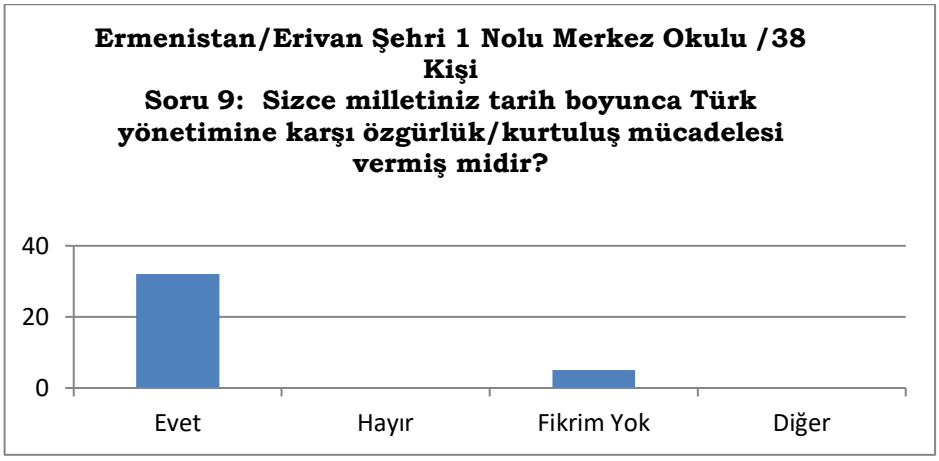
Ermenistan/Erivan/ Şehri 47 Kişi
Soru 9: Sizce milletiniz tarih boyunca Türk yönetimine karşı özgürlük/kuruluş mücadelesi vermiş midir?
A . Evet-46 B. Hayır-3 C.Fikrim Yok-0 D. Diğer-0

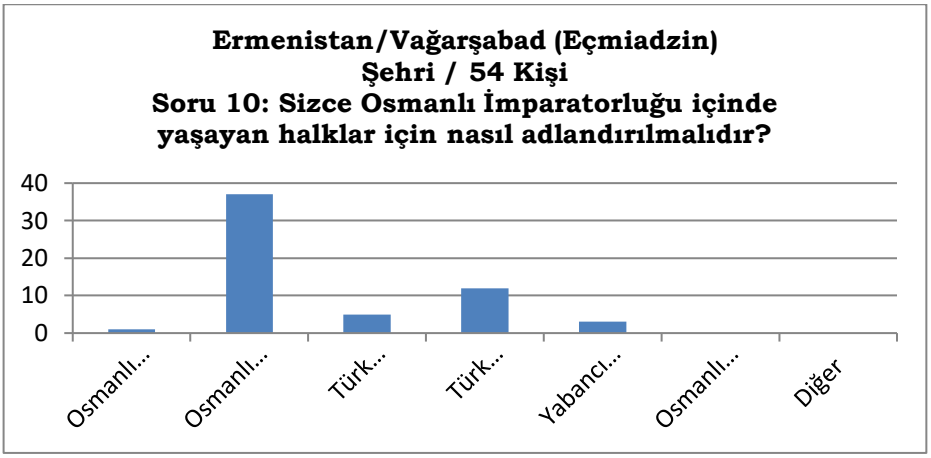
Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi/9 Kişi
Soru 9: Sizce milletiniz tarih boyunca Türk yönetimine karşı özgürlük/kuruluş mücadelesi vermiş midir?
A .Evet-8 B. Hayır-0 C.Fikrim Yok-1 D. Diğer-0

Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi
Soru 9: Sizce milletiniz tarih boyunca Türk yönetimine karşı özgürlük/kurtuluş mücadelesi vermiş midir?
A .Evet-32 B.Hayır-0 C.Fikrim Yok-5 G.Diğer-0

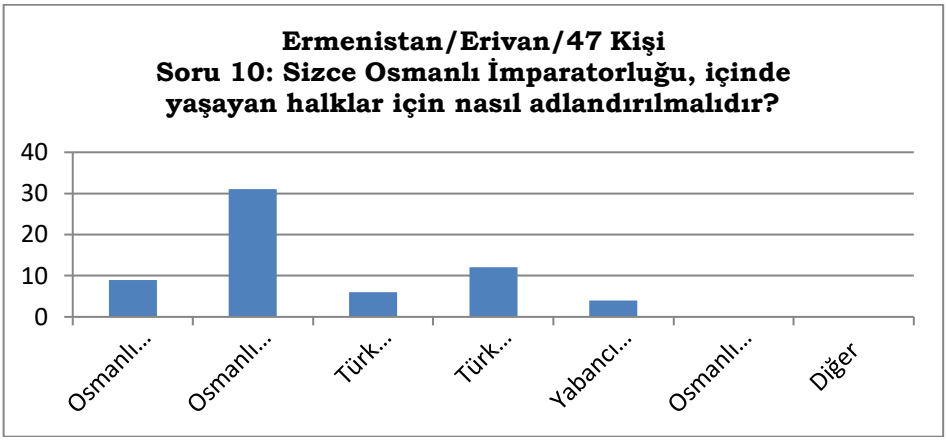

Ermenistan/ Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /54 Kişi
Soru 10: Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan halklar için nasıl adlandırılmalıdır?
A .Osmanlı Egemenliği-1 B.Osmanlı Boyunduruğu-37
C. Türk Egemenliği-5 D. Türk Boyunduruğu-12
E. Yabancı Egemenlik-3 F. Osmanlı Barışı (Pax Ottomana)-0
G.Diğer-0

Bu soruda 6 kişi cevap şıkkı olarak birden fazla şıkkı işaretlemiştir. Bir arada işaretlenen şıklar arasında 2 kişi Osmanlı Boyunduruğu ile Türk Boyunduruğunu işaretlemiştir. 1 Kişi ise 4 şıkkı birden işaretlemiştir, bu şıklar Osmanlı Boyunduruğu, Türk Egemenliği, Türk Boyunduruğu ve Yabancı Egemenliği şıkları olmuştur
1 Kişi ise Osmanlı Egemenliği, Osmanlı Boyunduruğu, Türk Egemenliği ve Türk Boyunduruğu şıklarını işaretlemiştir.
Bu soruyu 7 kişi boş bırakarak cevaplamamıştır.

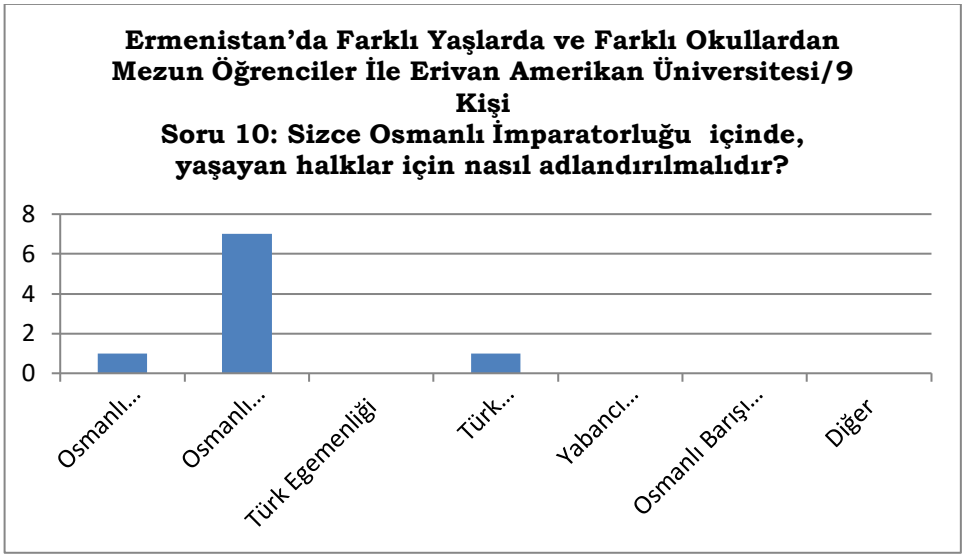
Ermenistan/Erivan/ Şehri /47 Kişi
Soru 10: Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan halklar için nasıl adlandırılmalıdır?
A .Osmanlı Egemenliği-9 B.Osmanlı Boyunduruğu-31
C. Türk Egemenliği-6 D. Türk Boyunduruğu-12
E. Yabancı Egemenlik-4 F. Osmanlı Barışı (Pax Ottomana)-0
G.Diğer-0

Bu soruyu 3 kişi boş bırakmıştır.
Bu soruya 10 kişi cevap olarak iki şık işaretlemiştir. 10 kişiden 8'i cevap olarak Osmanlı boyunduruğu ve Türk Boyunduruğunu işaretlemiştir.

Geriye kalan ikisi ise Osmanlı Egemenliği ve Osmanlı Boyunduruğu şıklarını işaretlemiştir.
Bu soruya 5 kişi ise cevap olarak üç işaretlemiştir. Bu şıklar Osmanlı Egemenliği, Osmanlı Boyunduruğu ve Türk Egemenliği şıkları olmuştur.

Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi/9 Kişi
Soru 10: Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan halklar için nasıl adlandırılmalıdır?
A .Osmanlı Egemenliği-1 B.Osmanlı Boyunduruğu-7
C. Türk Egemenliği-0 D. Türk Boyunduruğu-1
E. Yabancı Egemenlik-0 F. Osmanlı Barışı (Pax Ottomana)-0
G.Diğer-0

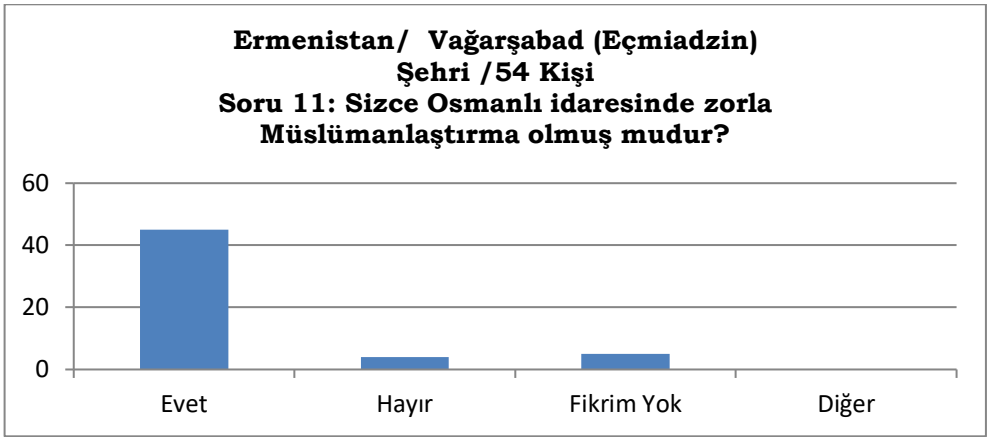

Bu soruda 1 kişi cevap olarak 2 şıkkı işaretlemiştir. Osmanlı Egemenliği ve Osmanlı Boyunduruğu şıklarını işaretlemişlerdir.

Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi
Soru 10: Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan halklar için nasıl adlandırılmalıdır?
A.Osmanlı egemenliği-3 B.Osmanlı boyunduruğu-22
C.Türk egemenliği-0 D.Türk boyunduruğu -3
E.Yabancı egemenlik-2 F.Osmanlı barışı (Pax Ottomana)-1
G.Diğer-1
Bu soruyu 7 kişi boş bırakmıştır.
Bu soruda 1 kişi hem F hem de G şıkkını işaretlemiştir.

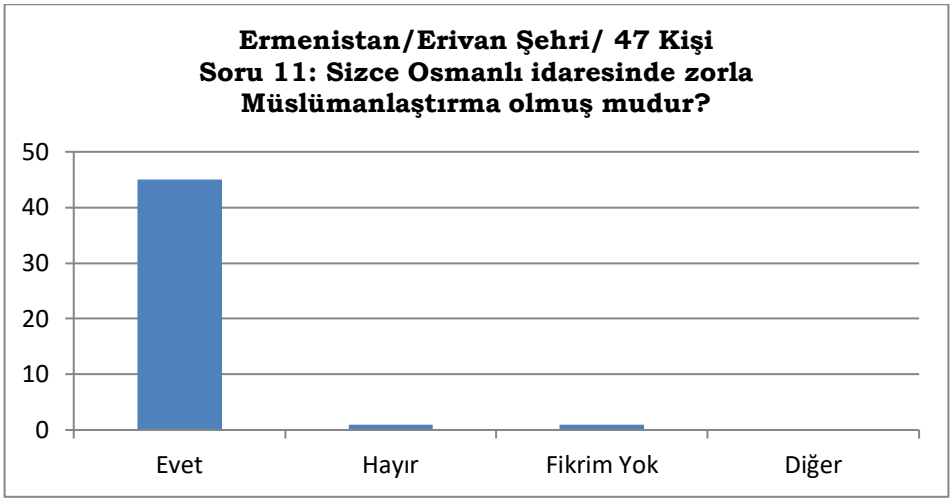

Ermenistan/ Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /54 Kişi
Soru 11: Sizce Osmanlı idaresinde zorla Müslümanlaştırma olmuş mudur?
A .Evet-45 B. Hayır-4 C.Fikrim Yok-5 D. Diğer-0

Bu soruya cevap olarak tek şık işaretlenmiştir.

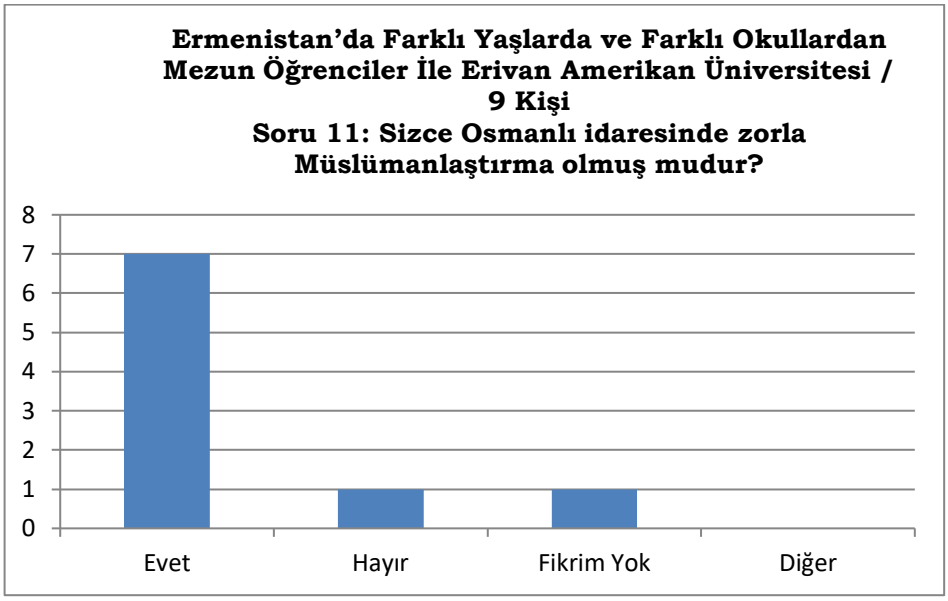
Ermenistan/Erivan/ Şehri /47 Kişi
Soru 11: Sizce Osmanlı idaresinde zorla Müslümanlaştırma olmuş mudur?
A .Evet-45 B. Hayır-1 C.Fikrim Yok-1 D. Diğer-0

Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi / 9 Kişi

Soru 11: Sizce Osmanlı idaresinde zorla Müslümanlaştırma olmuş mudur?

A .Evet-7 B. Hayır-1 C.Fikrim Yok-1 D. Diğer-0

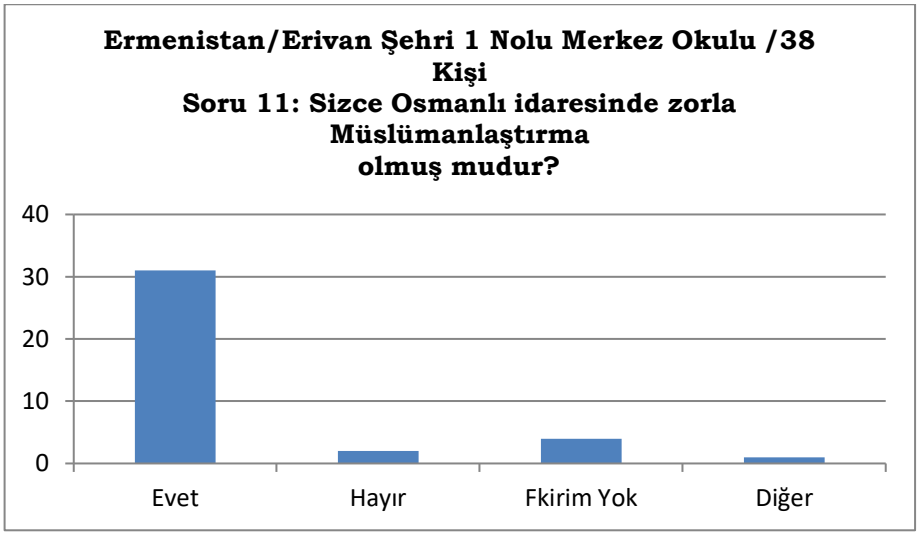
Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi

Soru 11: Sizce Osmanlı idaresinde zorla Müslümanlaştırma olmuş mudur?

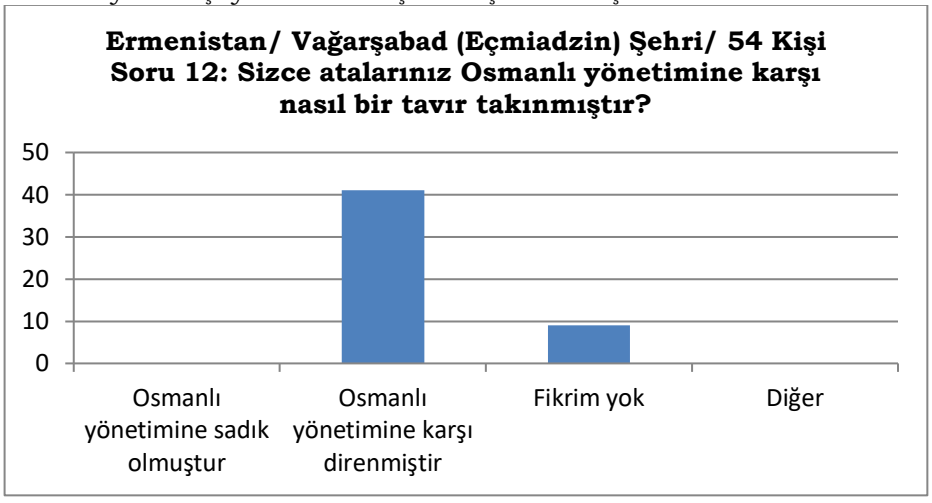
A.Evet-31 B.Hayır-2 C.Fikrim Yok-4 D.Diğer-1

Bu soruda 1 kişi hem B, hem de C ve D şıklarını işaretlemiştir.

Bu soruda 1 kişi bu soruyu boş bırakmıştır.

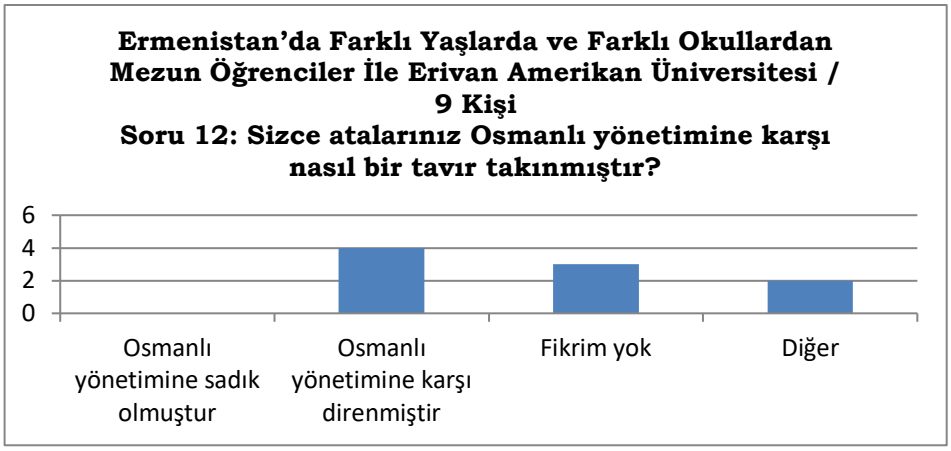
Ermenistan/ Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /54 Kişi
Soru 12: Sizce atalarınız Osmanlı yönetimine karşı nasıl bir tavır takınmıştır?
A.Osmanlı yönetimine sadık olmuştur-0
B.Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir-41
C.Fikrim yok-9 D.Diğer:
Bu soruyu 4 kişi yanıtlamamış ve boş bırakmıştır.

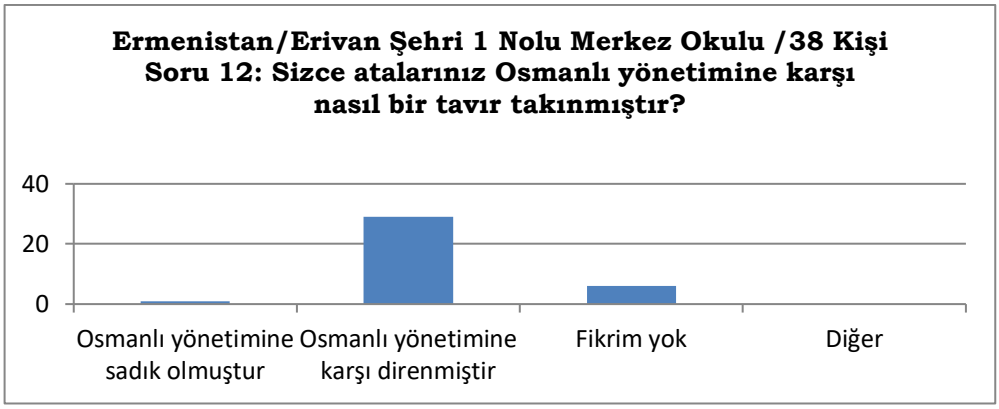
Ermenistan/Erivan/ Şehri / 47 Kişi
Soru 12: Sizce atalarınız Osmanlı yönetimine karşı nasıl bir tavır takınmıştır?
A.Osmanlı yönetimine sadık olmuştur-0
B.Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir-44
C.Fikrim yok-1 D.Diğer:0

Bu soruyu 2 kişi boş bırakmıştır.
Bu soruyu 1 kişi hem Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir hem de fikrim yok şıkkını işaretlemiştir.

Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi / 9 Kişi
Soru 12: Sizce atalarınız Osmanlı yönetimine karşı nasıl bir tavır takınmıştır?
A.Osmanlı yönetimine sadık olmuştur-0
B.Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir-4
C.Fikrim yok-3 D.Diğer:2

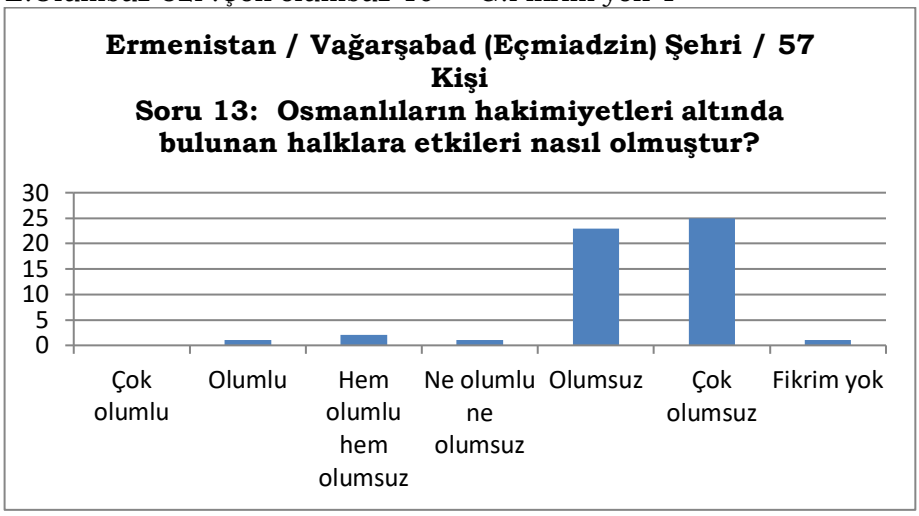

Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi
Soru 12: Sizce atalarınız Osmanlı yönetimine karşı nasıl bir tavır takınmıştır?
A.Osmanlı yönetimine sadık olmuştur-1
B.Osmanlı yönetimine karşı direnmiştir-29
C.Fikrim yok-6 D.Diğer- 0
Bu soruyu 3 kişi boş bırakmıştır.

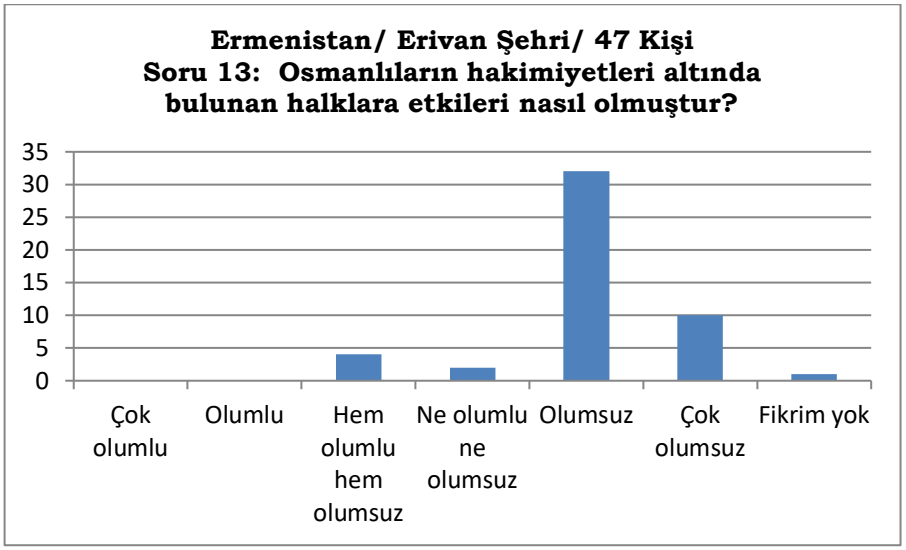

Ermenistan/ Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /57 Kişi
Soru 13: Osmanlıların hakimiyetleri altında bulunan halklara etkileri nasıl olmuştur?
A.Çok olumlu-0 B.Olumlu-1
C.Hem olumlu hem olumsuz-2 D.Ne olumlu ne olumsuz-1E.Olumsuz-23 F.Çok olumsuz-25 G.Fikrim yok-1
Bu soruyu 3 kişi boş bırakmıştır.
Bu soruda 2 kişi 2 şıkkı birden işaretlemiştir. Bu şıklar Olumsuz ve Çok olumsuz şıkları olmuştur.

Ermenistan/Erivan/ Şehri /47 Kişi
Soru 13: Osmanlıların hakimiyetleri altında bulunan halklara etkileri nasıl olmuştur?
A.Çok olumlu-0 B.Olumlu-0
C.Hem olumlu hem olumsuz-4 D.Ne olumlu ne olumsuz-2
E.Olumsuz-32F.Çok olumsuz-10 G.Fikrim yok-1

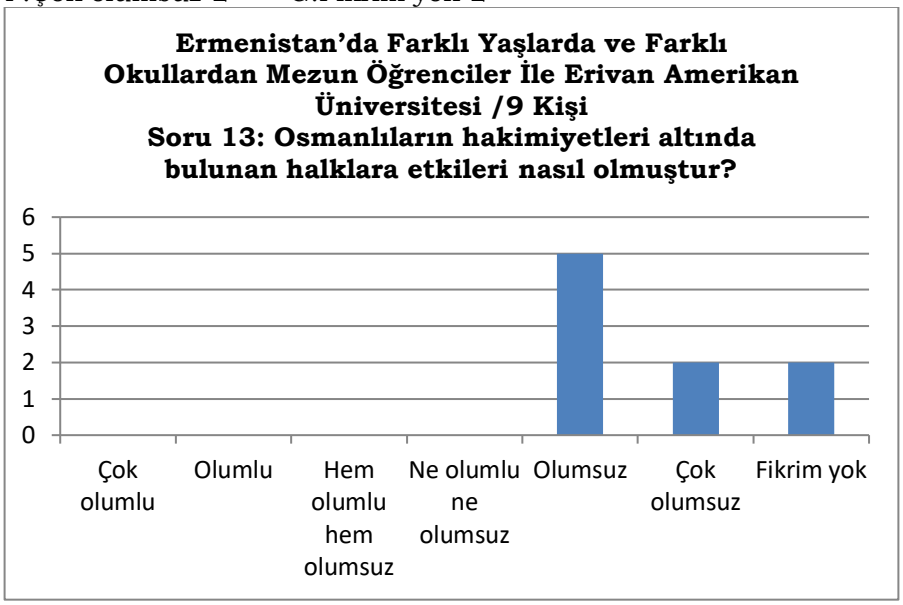
Bu soruda 2 kişi 2 şıkı işaretleyerek cevap vermiştir. Bu şıklar Olumsuz ve Çok Olumsuz şıklarıdır.
Bir kişi ise 3 şıkı işaretleyerek cevap vermiştir. Bu şıklar Hem olumlu hem olumsuz, Ne olumlu ne olumsuz ve olumsuz şıkları olmuştur. Bu soruyu 1 kişi ise boş bırakmıştır.

Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi /9 Kişi

Soru 13: Osmanlıların hakimiyetleri altında bulunan halklara etkileri nasıl olmuştur?

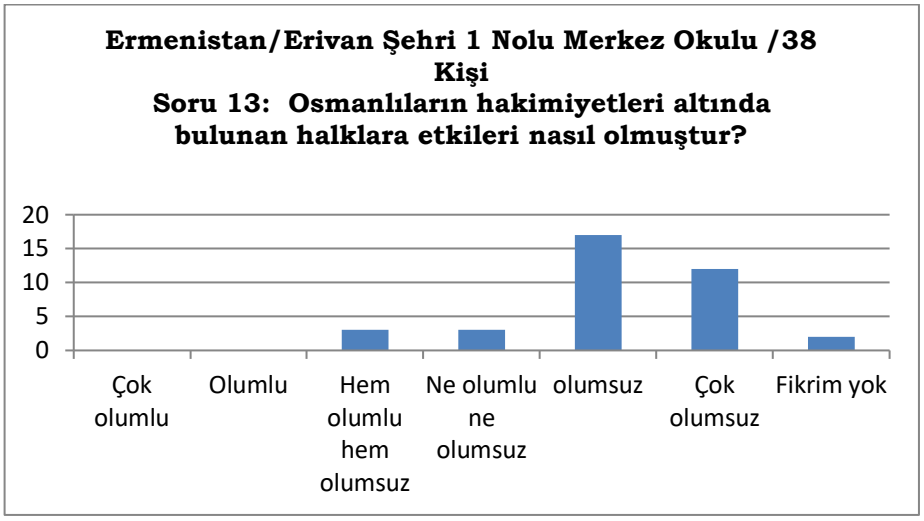
A.Çok olumlu-0 B.Olumlu-0 C.Hem olumlu hem olumsuz-0
D.Ne olumlu ne olumsuz-0 E.Olumsuz-5
F.Çok olumsuz-2 G.Fikrim yok-2

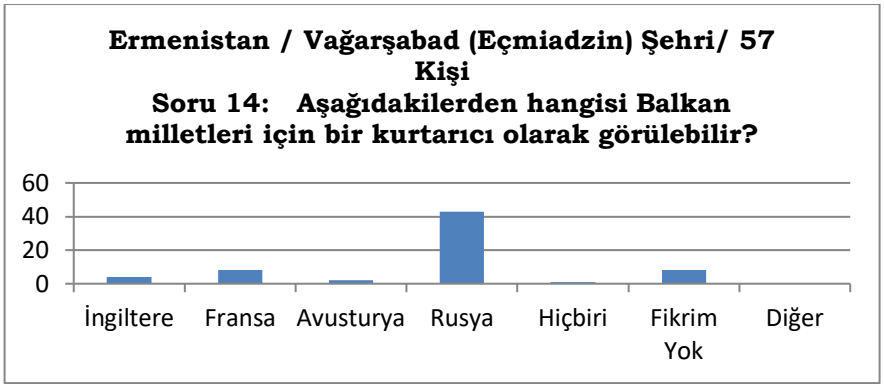
Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi

Soru 13: Osmanlıların hakimiyetleri altında bulunan halklara etkileri nasıl olmuştur?

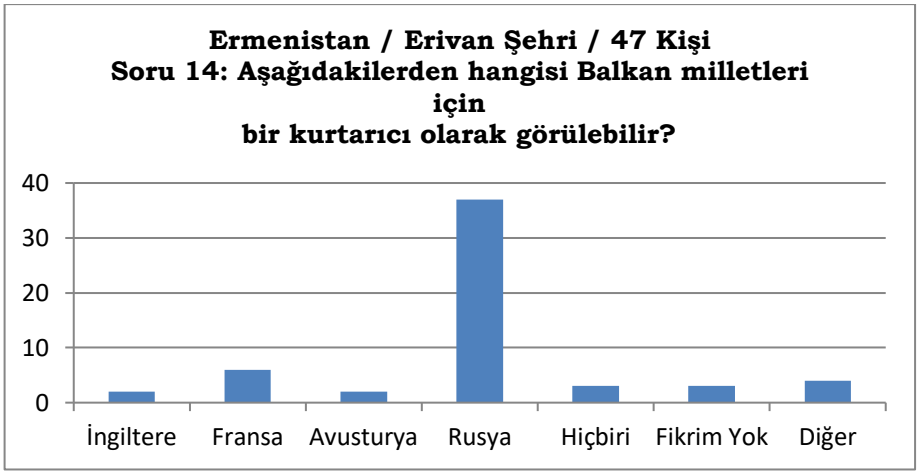
A.Çok olumlu-0 B.Olumlu-0 C.Hem olumlu hem olumsuz-4
D.Ne olumlu ne olumsuz-3 E.Olumsuz-17
F.Çok olumsuz-12 G.Fikrim yok-2

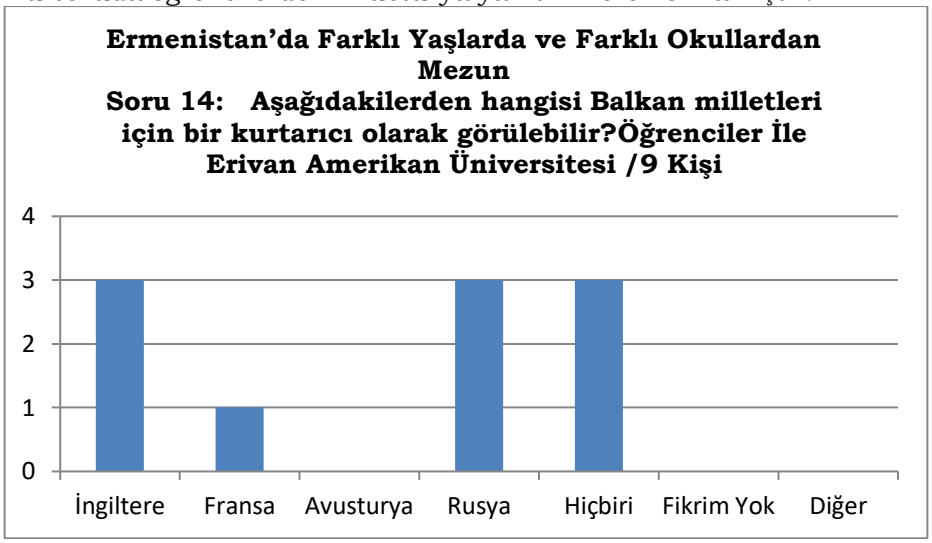
Ermenistan/ Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /57 Kişi
Soru 14: Aşağıdakilerden hangisi Balkan milletleri için bir kurtarıcı olarak görülebilir?
A.İngiltere-4 B.Fransa-8 C.Avusturya-2 D.Rusya-43
E.Hiçbiri-1 F.Fikrim yok-8 G.Diğer-0
Bu soruyu 1 kişi boş bırakmıştır.
Bu soruya 5 kişi 2 şık işaretleyerek cevap vermiştir. Bu şıklar Fransa ve Rusya olmuştur.
Bu soruya 3 kişi ise 3 şık işaretleyerek cevap vermiştir, bu şıklar İngiltere, Fransa ve Rusya olmuştur.
Bu soruya 2 kişi de İngiltere ve Rusya şıklarını işaretleyerek 2 cevap vermiştir.

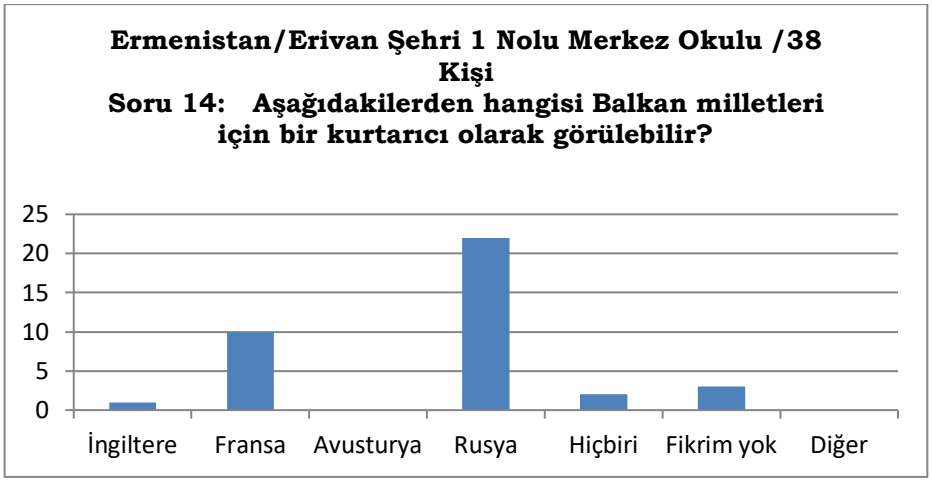
Ermenistan/Erivan Şehri /47 Kişi
Soru 14: Aşağıdakilerden hangisi Balkan milletleri için bir kurtarıcı olarak görülebilir?
A.İngiltere-2 B.Fransa-6 C.Avusturya-2
D.Rusya-37 E.Hiçbiri-3 F.Fikrim yok-3 G.Diğer-4

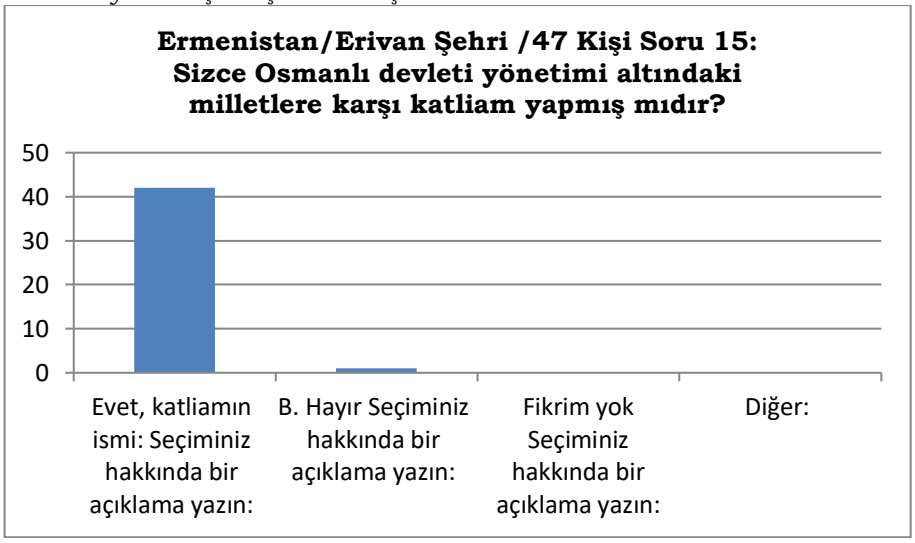
Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi /9 Kişi
Soru 14: Aşağıdakilerden hangisi Balkan milletleri için bir kurtarıcı olarak görülebilir?
A.İngiltere-3 B.Fransa-1 C.Avusturya-0 D.Rusya-3
E.Hiçbiri-3 F.Fikrim yok-0 G.Diğer-0
Bu soruya 2 kişi birden fazla yanıt vermiştir.
Bu soruda öğrencilerden Avusturya yanıtını veren olmamıştır.

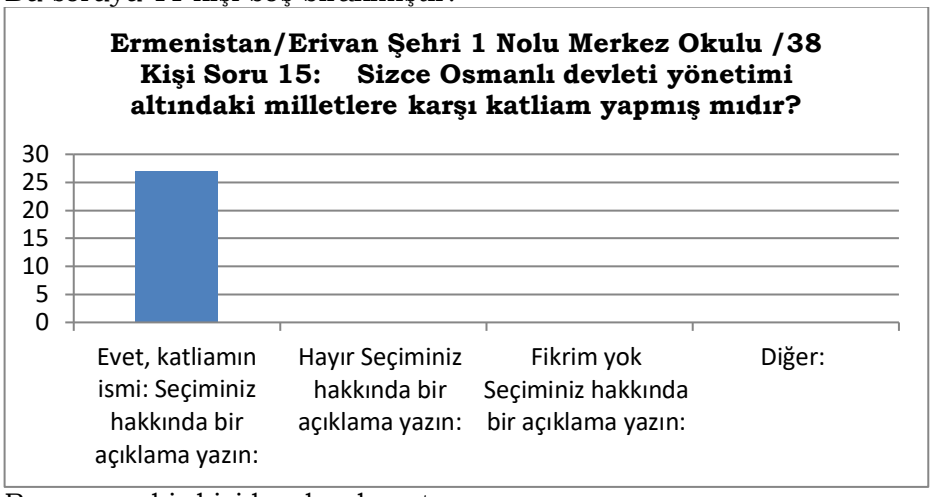
Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi
Soru 14: Aşağıdakilerden hangisi Balkan milletleri için bir kurtarıcı olarak görülebilir?
A. İngiltere-1 B.Fransa-10 C.Avusturya-0
D.Rusya-22 E.Hiçbiri-2 F.Fikrim yok-3 G.Diğer-0

Ermenistan/Erivan Şehri /47 Kişi
Soru 15: Sizce Osmanlı devleti yönetimi altındaki milletlere karşı katliam yapmış mıdır?
A.Evet, katliamın ismi: Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: 42
B. Hayır Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: 1
C. Fikrim yok Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: 0
D. Diğer: 0
Bu soruyu 4 kişi boş bırakmıştır.

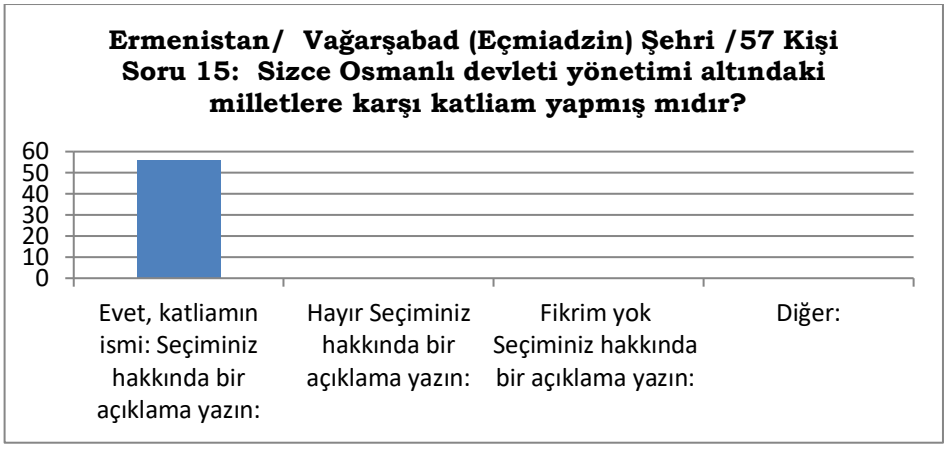

Ermenistan/Erivan Şehri 1 Nolu Merkez Okulu /38 Kişi
Soru 15: Sizce Osmanlı devleti yönetimi altındaki milletlere karşı katliam yapmış mıdır?
A.Evet, katliamın ismi: Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: 27
B. Hayır Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: 0
C. Fikrim yok Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: 0
D. Diğer: 0
Bu soruyu 11 kişi boş bırakmıştır.

Bu soruyu bir kişi boş bırakmıştır.

Ermenistan/Vağarşabad (Eçmiadzin) Şehri /57 Kişi
Soru 15: Sizce Osmanlı devleti yönetimi altındaki milletlere karşı katliam yapmış mıdır?
A.Evet, katliamın ismi: Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: 56
B. Hayır Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın:0
C. Fikrim yok Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: 0
D. Diğer: 0

Ermenistan'da Farklı Yaşlarda ve Farklı Okullardan Mezun Öğrenciler İle Erivan Amerikan Üniversitesi /9 Kişi

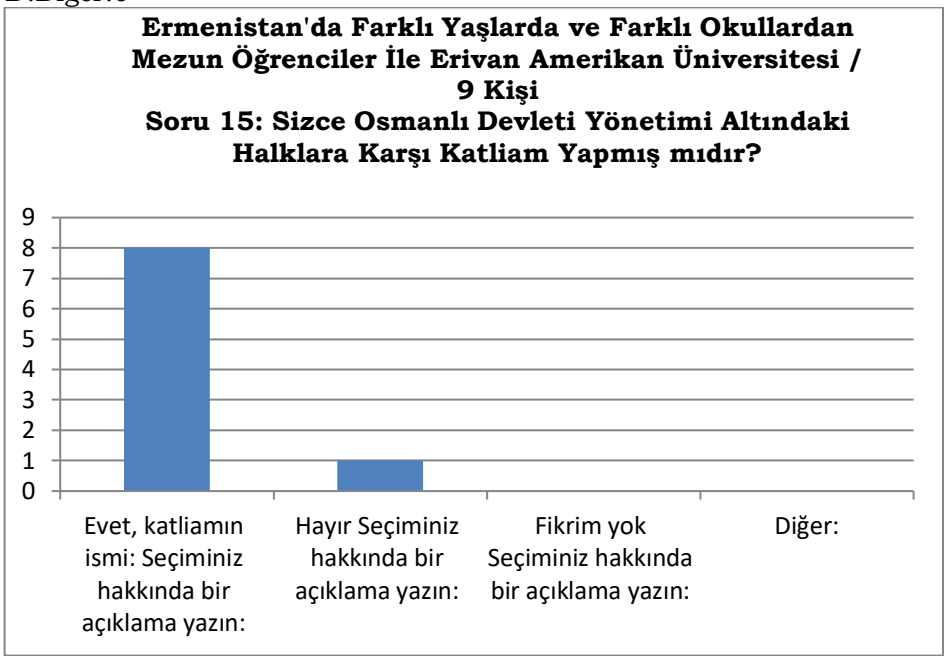
Soru 15: Sizce Osmanlı devleti yönetimi altındaki milletlere karşı katliam yapmış mıdır?

A. Evet, katliamın ismi: Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: -8

B.Hayır Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: -1

C.Fikrim yok Seçiminiz hakkında bir açıklama yazın: 0

D.Diğer:0

EK 11: Azerbaycan

(Emin Uzun)

"'Tahsil Hakkında' Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu" ("Tahsil Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu, No: 833-IIIQ, 19 Haziran 2009), Azerbaycan Eğitim Sistemi'ni düzenleyen kanundur. Bu Kanun ile eğitim sistemi ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Azerbaycan Anayasası'nda "III. Fasıl İnsan ve Vatandaş Temel Hak ve Özgürlükleri" altında, 42. Maddeyi "Tahsil Hakkı" teşkil eder (Azerbaycan Anayasası, Madde 42):

"I. Her bir vatandaşın tahsil almak hukuk vardır.

II. Devlet parasız zorunlu genel orta tahsil alma hakkını temin eder.

III. Tahsil sistemine devlet tarafından nezaret edilir.

IV. Maddi durumlarına bakılmaksızın yetenekli kişilerin eğitimini sürdürmesine devlet garanti verir.

V. Devlet asgari eğitim standartlarını belirler."

Azerbaycan Anayasası'nın ve T. C. Anayasası'nın her ikisinin de 42. Maddelerinin Eğitim ile ilgili olması, Azerbaycan Anayasası hazırlanırken T. C. Anayasası'ndan esinlenilmiş olabileceğini göstermektedir. Bundan sonraki kısımda, "Tahsil Hakkında"ki kanunun bahsedilmesi önemli görülen başlıca maddeler belirtilerek incelenmeye çalışılacaktır. "Tahsil Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Mevzuatı" Madde 2'de belirtilmiştir:

"2. 1. Tahsil Hakkında Azerbaycan Cumhuriyetinin Mevzuatı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası, bu Kanundan, tahsil sahasına ait olan diğer normatif hukuki ahitlerden ve Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası anlaşmalardan ibarettir.

2. 2. Tahsil mevzuatının esas amacı tahsil alanında vatandaşların anayasal hukukunun temin edilmesinden ve korunmasından, icra yapılarının, tahsil alanların ve tahsil verenlerin, fiziki ve hukuki şahısların hukuk ve vazifelerinin düzgün muayyen edilmesinden, onlar arasında münasebetlerin düzenlenmesinden, tahsil sisteminin serbest faaliyeti ve inkişafı için hukuki teminatların yaratılmasından ibarettir.

2. 3. Bu Kanun Azerbaycan Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren dini tahsil müesseselerine, harici devletlerin diplomatik temsilcilikleri ve konsoloslukları yanında tahsil müesseselerine şamil değildir."

Kanunun 3. Maddesi, "Tahsil alanında devlet siyasetinin prensipleri"ni belirlemektedir. Bu prensipler "hümanistlik", "demokratiklik", "beraberlik" [eşitlik], "millilik ve dünyevilik" [laiklik], "keyfiyyetlilik" [niteliklilik], "semerelilik" [verimlilik], "fasılasızlık, vahdetlik, daimilik", "varislik" [nesilden nesile aktarılan], "liberalleşme", "entegrasyon" olarak belirtilmiştir.

Kanunun 4. Maddesi, "Tahsilin esas maksadı"nı açıklamaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

“4. 0. 1. Azerbaycan devleti karşısında kendi sorumluluklarını idrak eden, halkının milli geleneklerine ve demokrasi prensiplerine, insan hakları ve özgürlüklerine hürmet eden, vatanperverlik ve Azerbaycan’cılık idealarına sadık olan, müstakil ve yaratıcı düşünen vatandaş ve şahsiyet yetiştirmek,

4. 0. 2. milli-manevi ve evrensel değerleri koruyan ve inkişaf ettiren, geniş dünya görüşüne sahip, teşebbüsleri ve yenilikleri değerlendirmeyi beceren, teorik ve pratik bilgilere sahip, muasır düşünceli ve rekabetçi mütehassıs-kadrolar hazırlamak;

4. 0. 3. sistemleştirilmiş bilgi, beceri ve alışkanlıkların benimsenilmesini ve ihtisasın daima artırılmasını temin etmek, tahsil alanları içtimai hayata ve verimli emek faaliyetlerine hazırlamak.”

Kanunun 5. Maddesi, “Tahsil hakkına devlet teminatı”nın çerçevesini belirlemektedir:

“5. 1. Devlet her bir vatandaşın tahsil alması için gerekli şartların oluşturulmasına teminat verir ve tahsilin her hangi kademesinden, seviyesinden ve şeklinden mahrum edilmesine yol verilmemesine teminat verir.

5. 2. Devlet cinsine, ırkına, diline, dinine, siyasi görüşüne, milliyetine, sosyal durumuna, kökenine, sağlık durumuna bakmaksızın, her bir vatandaşa tahsil imkanı yaratılmasına ve ayrımcılığa yol verilmemesine teminat verir.

5. 3. Devlet mülkiyet şeklinden bağımsız olarak, bütün tahsil müesseslerine işe kabulde, vazifelere tayin olunmada veya seçilmede, emeğin karşılığının verilmesinde, tahsil müesseselerine kabul olunmada, tahsil alanların kurallara göre temin edilmesinde, ihtisasların seçilmesinde, bilginin değerlendirilmesinde, mezunların istihdam edilmesinde, tahsile sonraki kademede devam edilmesinde, ihtisas artırılmasında ve tahsil sahasında diğer meselelerde erkekler ve kadınlar için eşit imkânlar yaratılmasını temin eder.

5. 4. Devlet her bir vatandaşın zorunlu ümumi orta tahsil olmak hakkını temin eder. Devlet tahsil müesseslerinde her bir tahsil alan parasız genel umumi tahsil almak hakkına sahiptir. Devlet orta ihtisas tahsilinde ve ali tahsilin her bir seviyesinde mevzuata uygun olarak tahsil alanların yalnız bir defa parasız tahsil almak hakkını temin eder.

5. 5. Devlet emek pazarının taleplerine uygun olarak tahsil müesseselerine ihtisaslı kadro hazırlığı için devlet emirleri verir ve mezunlara uygun iş temin olunması şartlarını yaratır.

5. 6. Devlet maddi vaziyetinden bağımsız olarak, yetenekli şahısların tahsilini devam ettirmesine teminat verir, sosyal müdafaaya ihtiyacı olanların tahsil alması için şartları oluşturur.

5. 7. Devlet milli tahsil geleneklerinin korunmasına, inkişafına ve innovasyonların tatbikini temin eder.

5. 8. Devlet yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların tahsili ile ilgili hususi tasarılar ve programlar hayata geçirir.”

Kanunun 6. Maddesi “Tahsil alanında devlet standartları”nı belirlemektedir.

Kanunun 7. Maddesi “Tedris dili”nin belirlemektedir. Buna göre, tedris dili “devlet dili- Azerbaycan Dili”dir. Ancak, “Vatandaşların ve tahsil müessesi tesisçilerinin” talebi üzerine, hususi hallerde farklı dillerde eğitim yapılabileceği, ancak, umum tahsil müesseselerinde “Azerbaycan dili, Azerbaycan edebiyatı, Azerbaycan tarihi ve Azerbaycan coğrafyası” derslerinin okutulması gerektiği, Azerbaycan dilini az bilenler için uygun hazırlık sınıfları ve kursları teşkil olunacağı belirtilmektir.

Kanunun 10. Maddesi “Tahsil programı”nı konu alır:

10. 1. Tahsil programı devlet tahsil standartlarına uygun ayrı-ayrı tahsil kademeleri ve seviyeleri üzere tahsilinin içeriğini ve benimsenilme kaidelerini belirler.

10. 2. Tahsil programına tedris planı, fenler ile ilgili tedris programları, metodik teminata bağlı tavsiyeler, değerlendirme ve diğer uygun tahsil teknolojilerini içerir.

10. 3. Azerbaycan Cumhuriyetinde tahsilin bütün kademelerini ve seviyelerini ihata eden tahsil programları hayata geçirilir.

10. 4. Tahsil programlarının yerine getirilmesi süreci ilgili yürütme organı tarafından belirlenir.

10. 5. Ek eğitim, uzaktan eğitim ve diğer özel tahsil alma şekilleri için uygun eğitim programları uygulanır.

10. 6. Sağlık imkânları sınırlı olan, uzun süre tedaviye ihtiyacı olan tahsil alanların tahsilini, tedavisini, sosyal adaptasyonunu ve içtimai hayata entegrasyonunu göz önünde bulunduran özel umum tahsil programları belirlenir ve hayata geçirilir.

10. 7. Azerbaycan Cumhuriyetinde uluslararası tahsil programları da hayata geçirilir. Uluslararası tahsil programları üzere mütehassıs hazırlığı ilgili mevzuata ve tahsil müessesinin nizamnamesine göre hazırlanır.”

Kanunun 12. Maddesi “Tahsilin şekilleri”ni belirtmektedir. Buna göre, “formal”, “gayrı-formal”, “informal” olmak üzere üç şekilde eğitim verilir. Formal tahsilin oluşum kaideleri ilgili yürütme organı tarafında belirlenir.

Kanunun 13. Maddesi “Tahsil alma şekilleri”ni ihata eder. Bunlar görsel, gıyabi, mesafeden ve serbesttir. Belirtilen tahsil alama şekilleri çerçevesinde evde tahsil ve özel tahsilde oluşturulabilir. Zorunlu olduğunda yürütme organı tarafında belirlenen kurallara göre diğer tahsil alma şekilleri de uygulanabilir.

Kanunun 14. Maddesi “Tahsil müessesi”ni belirtmektedir. Buna göre, üç tür tahsil müessesi mevcuttur: Bunlar, devlet, belediye ve özeldir. Devlet tahsil müesseseleri doğrudan kar amacı gütmez. Tahsil müessesinin tipleri ve türleri şu şekildedir:

“14. 5. 1. mektebe-kadar [okul öncesi] tahsil müesseleri (körpeler evi, körpeler evi-uşak bahçesi, uşak bahçesi, hususi uşak bahçesi);

14. 5. 2. umumi tahsil müessesleri (ibtidai, orta ve tam orta umum tahsil [genel eğitim] mektepleri, umum tahsil internet mektepleri, hususi mektepler ve hususi internet mektepleri, sağlık imkanları sınırlı uşaklar için hususi mektepler ve internet mektepleri, hususi kaygıya

[bakıma] ihtiyacı olan uşaklar için müesseseler, istidatlı [yetenekli] şakirtler [öğrenciler] için mektepler, gimnaziyalar, liseler ve diğer müesseler);

14. 5. 3. Mekteptenkenar [Okul dışı] tahsil müesseleri (uşak yaratıcılık merkezleri, uşak-gençler idman mektepleri, uşak-gençler şahmat [satranç] merkezleri, ekoloji terbiye ve tecrübe merkezleri, teknik yaratıcılık merkezleri, turizm ve diyarşinaslık [etnografya] merkezleri, mekteptenkenar iş merkezleri, estetik terbiye ve sanatsal yaratıcılık merkezler v. s.);

14. 5. 4. ilk peşe-ihtisas [meslek ihtisas] tahsili müesseleri (peşe mektepleri, peşe liseleri);

14. 5. 5. orta ihtisas tahsili müesseseleri (kolejler);

14. 5. 6. ali tahsil müesseseleri (üniversiteler, akademiler, enstitüler v. s.);

14. 5. 7. ilave tahsil müesseseleri (üniversiteler, enstitüler, merkezler v. s.);

14. 5. 8. tahsil faaliyetini hayata geçiren diğer müesseseler.

Kanunun 14. Maddesinde, tahsil müesseselerinin "tahsil kompleksi ve kampus şeklinde" faaliyet gösterebileceği gibi "azkomplektli" [kopmleks olmayan şekilde] de faaliyet gösterebileceği, ayrıca bu maddede, tahsil müesseselerinde siyasi partilerin ve dini kurumların yapılarının oluşturulmasına ve faaliyetlerine izin verilmediği belirtilmektedir. Giyim formaları ilgili tahsil müessesinin nizamnamesi ile belirlenir. Tahsil müesseseleri tüzel kişiliklerdir.

Kanunun 15. Maddesi "Tahsil müessesinin tesisçisi" ile ilgilidir. Tahsil müesseselerinin tesisçisi ya da tesisçileri, devlet, belediye, Azerbaycan Cumhuriyetinin ve diğer devletlerinin hukuki şahısları, Azerbaycan Cumhuriyetinin vatandaşları, yabancılar ve vatandaşlı olmayan şahıslar da olabilir. Ancak, yabancıların açması durumunda, "muallim heyeti"nin %80'ini Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının oluşturması gerekmektedir.

Kanunun 17. Maddesi "Tahsilin kademeleri ve seviyeleri"ni belirlemektedir:

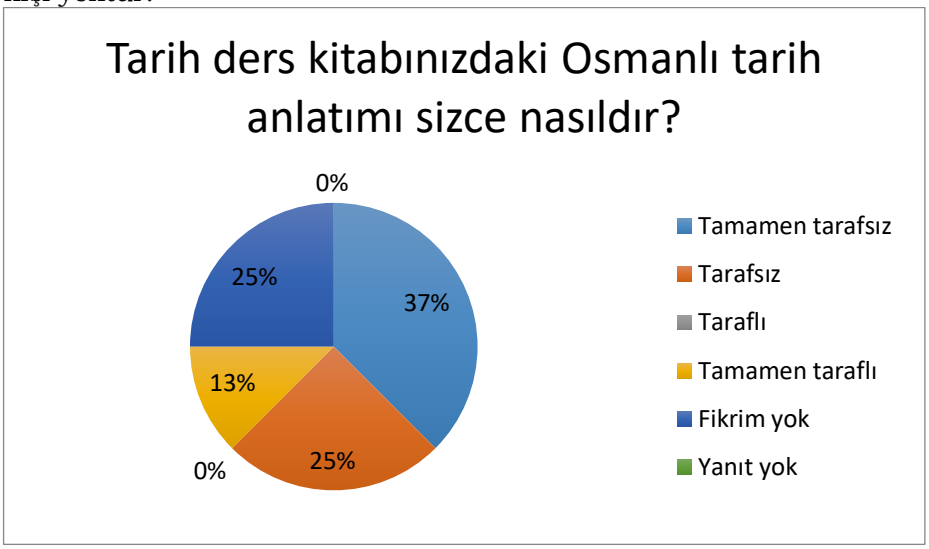
"17. 1. 1. Mektebekadar tahsil; 17. 1. 2. Umumi tahsil; 17. 1. 2. 1. iptidai tahsil; 17. 1. 2. 2. umumi orta tahsil; 17. 1. 2. 3. tam orta tahsil. 17. 1. 3. İlk peşe-ihtisas tahsili. 17. 1. 4. Orta ihtisas tahsili. 17. 1. 5. Ali tahsil: 17. 1. 5. 1. bakalorya; 17. 1. 5. 2. mastır; 17. 1. 5. 3. doktora."

Kanunun 18. Maddesi, "Mektebekadar tahsil"in 19. Maddesi, "Umumi tahsil"in, 20. Maddesi, "İlk peşe-ihtisas tahsili"nin, 21. Maddesi, "Orta ihtisas tahsili"nin, 22. Maddesi, "Ali tahsil"in, 23 Maddesi, "Doktora"nın, 24. Maddesi "İlave tahsil"in ayrıntılarını vermektedir. 25. Madde "Tahsil sisteminde ilmi araştırmalar"ın ne şekilde yapıldığı, 26. Maddede "Ali ve orta ihtisas tahsili müesseselerine talebe kabulünün umumi kaideleri", 27. Maddede "Tahsil hakkında devlet senedi" ve 28. Maddede "Tahsil müessesinde iaşe ve tıbbi hizmet" belirtilmektedir. "Tahsil alanların sosyal müdafaası"nın anlatıldığı kısımda, "dersliklerin belirlenmiş kaidelere göre devlet hesabına temin edildiği"nden bahsedilmektedir.

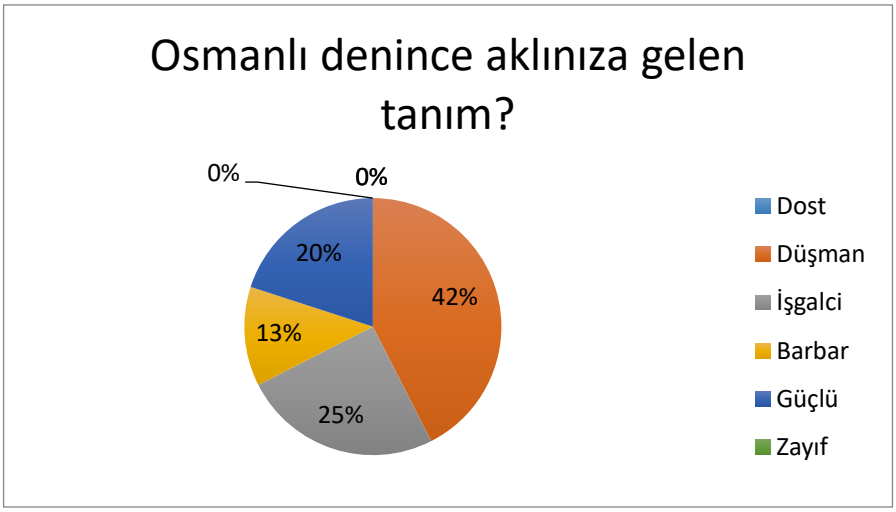
EK 12: Rusya

(Evren Balta)

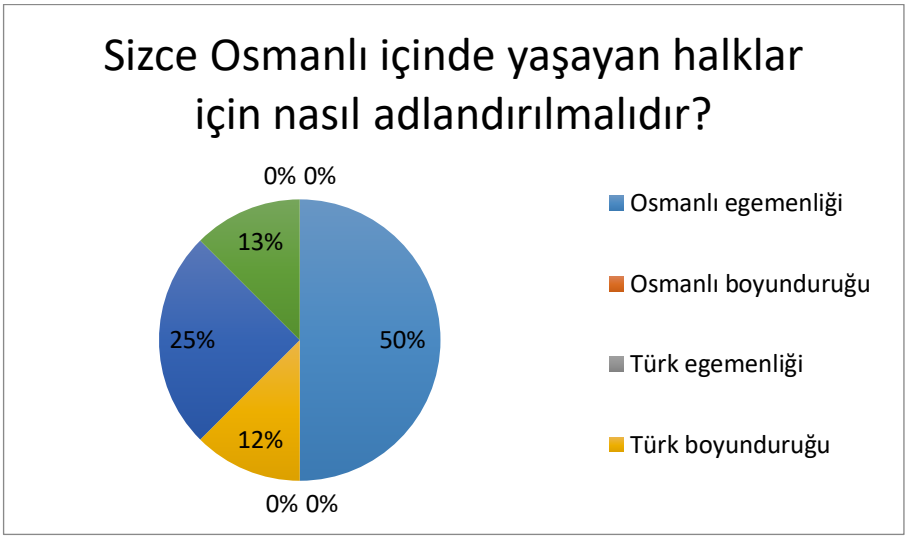
Bu sonuçlar Rusya Federasyonun'da gerçekleştirilen anket sonuçları ile uyum arz etmektedir. Anketimize yanıt verenlerden %37'si tarih kitaplarının tamamen tarafsız olduğunu düşünmektedir. %25'i de tarafsız olduğunu düşünmektedir. Kitapların taraflı olduğunu düşünen kişi yoktur.

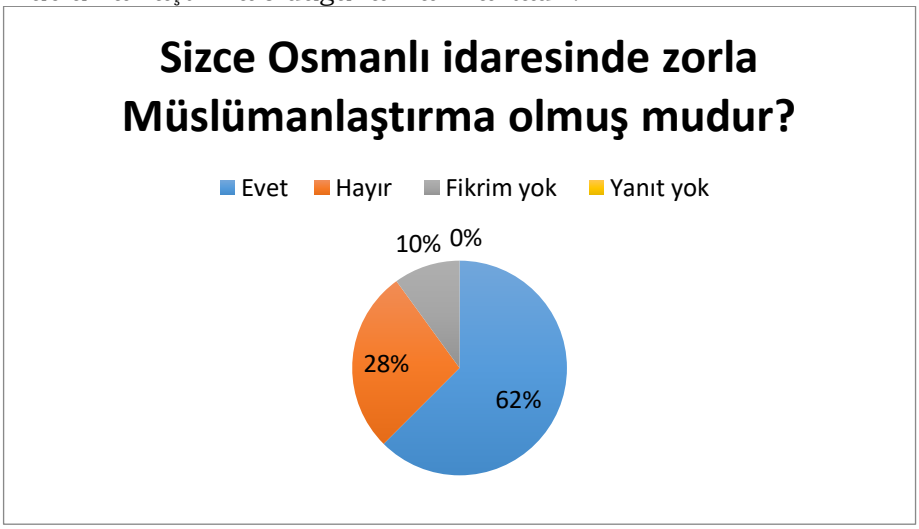
Anketimize cevap veren kişilere "Osmanlı denince aklınıza gelen tanım nedir" diye sorulduğunda %42'di düşman, %25'i işgalci yanıtını vermiştir.

Osmanlı içinde yaşayan halklar için bu dönemin Osmanlı Egemenliği olarak adlandırılması gerektiğini düşünenlerin oranı %50, yabancı egemenliği olarak adlandıranların oranı ise %25'dir.

Ankete katılanların %62'si Osmanlı döneminde zorla müslümanlaştırma olduğuna inanmaktadır.

Ankete katılanların %47'si Osmanlı Devletinin yönetimi altındakilere katliam yaptığına inanmaktadır.

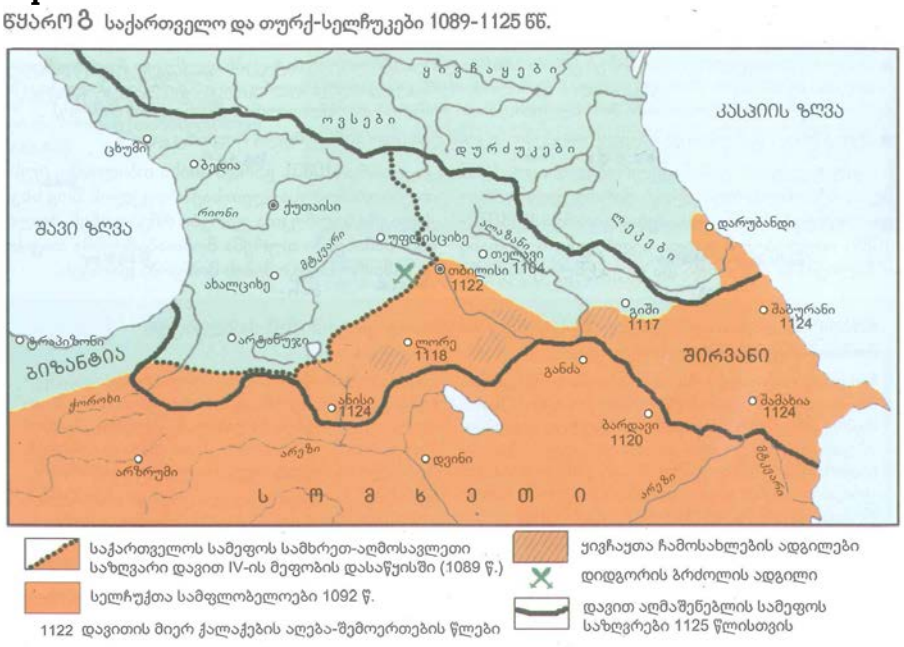
Ankete katılanlara Türkiye hakkındaki fikirleri sorulduğunda ise yine tıpkı tarih kitaplarındaki anlatının vurguladığı gibi Türkiye'nin modern kimliği ön plana çıkmaktadır. Nitekim yukardaki tartışmada da vurgulandığı gibi Osmanlı Batı'nın maşası, barbar, işgalci ve düşman olarak resmedilirken, tarih kitaplarındaki Türkiye anlatısı Türkiye'nin Müslüman ülkeler içinde modern kimliği ile aldığı özel yeri vurgulamaktadır. Ankete katılanlarında ders kitaplarının bu kalıplarını benimsedikleri görülmektedir.

EK 13: Gürcistan

(Keisuke Wakizaka)

Raporda kullanılan Görseller:

● *შეადგინე დროის ხაზი: წყარო 8-ს მიხედვით დაიტანე მასზე დავითის მიერ საქართველოს ქალაქების აღება-შემოერთების წლები.*

Resim 1. 1089-1125 yıllarında Gürcistan ve Selçuk İmparatorluğu (Neidze ve diğ., 2007, 256)

წყარო 8 მონღოლთა ლაშქარი ტყვეებს მიერეკება (ნახატი XV ს-ის უნგრული მატიანიდან)

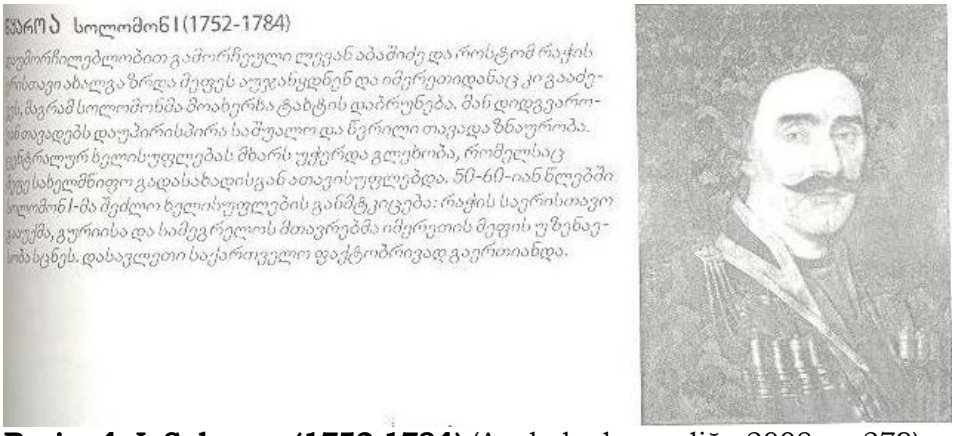
● *ძირითადად ვინ მიჰყავდათ ტყვეებად მონღოლებს?*

● *რა შეგიძლია თქვა მონღოლების ტყვეებისადმი დამოკიდებულების შესახებ?*

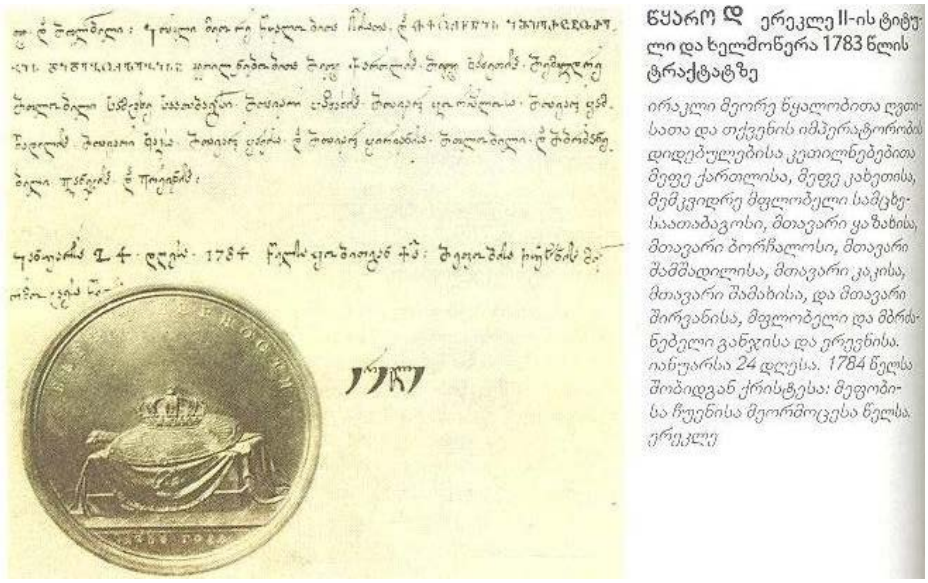
Resim 2. Moğol Askerler Esirleri Toplarken (Anchabadze ve diğ., 2008, p. 203)

Resim 3. Samtshe-Saatabago ve Osmanlı İmparatorluğu (Neidze ve diğ., 2007, 265)

Resim 4. I. Solomon (1752-1784) (Anchabadze ve diğ., 2008, p. 279)

Resim 5. 1783 yılındaki Georgiyevsk Antlaşması'nda üzerindeki II. Erekle'nin başlığı ve İmzası (Anchabadze ve diğ., 2008, p. 284)

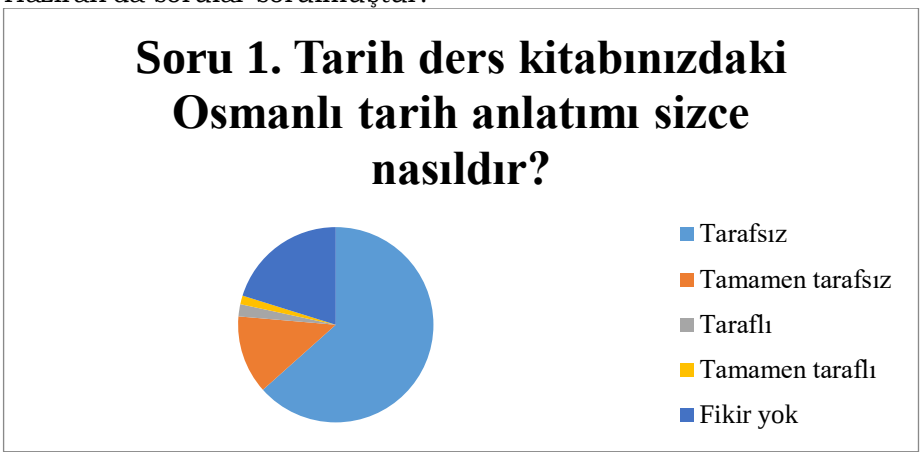
Resim 6. Acaralılar (1870'lı yıllar) ve Batum Limanı (1880'lı yıllar) (Anchzbadze ve diğ., 2008, p. 317)

Resim 7 "Geleneksel Türk Kıyafeti" ni giyen Türk kadınlar ve 1993-1996 yıllarında Türkiye'nin ilk kadın Başbakanı olan Tansu Çiller (Neidze ve diğ, 2007, 364)

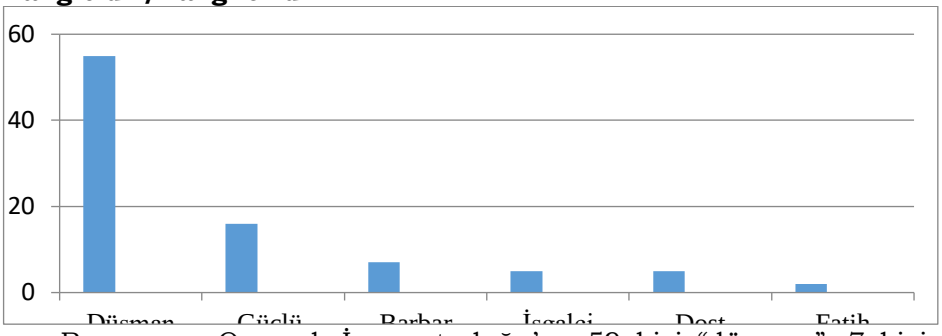
Anket

Bu bölümde, tarih ders kitaplarının öğrencilere etkisini ölçmek için uygulanan anketin sonucunu değerlendireceğim. Bu ankette 17 soru bulunmakta ve Tiflis Devlet Üniversitesi'nde okuyan 90 öğrenciye 2013 Haziran'da sorular sorulmuştur.

Tarih ders kitabındaki Osmanlı anlatımı konusunda, geçerli cevabı veren 82 kişiden 53'ü "tarafsız" ya da "tamamen tarafsız", 15'i "taraflı" ya da "çok taraflı" diye cevaplamıştır. Gerçekten de, soruya cevap veren öğrenciler, ilköğretimi ve ortaöğretimi Şevardnadze döneminin sonu ya da Saakaşvili döneminin başında tamamlayanlardır. Bu dönemde geleneksel entelektüeller halen etkisini korurken, eğitim ve akademik alanlarda yeni nesiller baş göstermeye başlamıştır. Bu süreçte tarih yazımı da yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Osmanlı'yla ilgili anlatım da daha yumuşak ve tarafsız olmaya başlamıştır. Bu sonuç, Gürcistan'daki akademik-eğitim kurumlarının durumunu belli bir şekilde yansıtmaktadır.

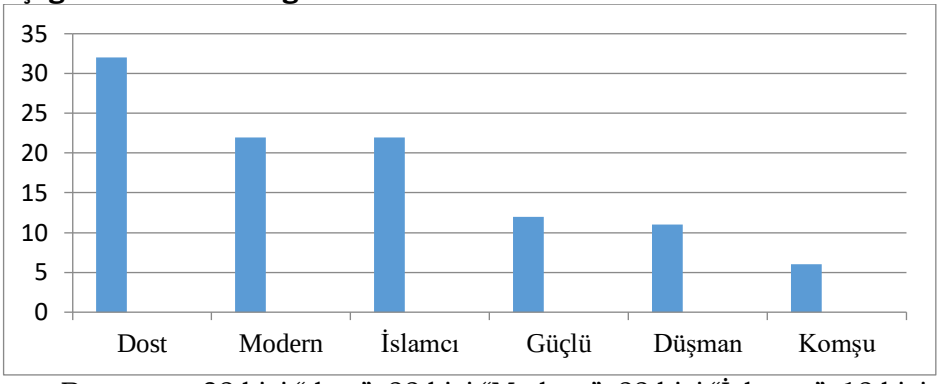
Soru 2. Osmanlı denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir/hangileridir?

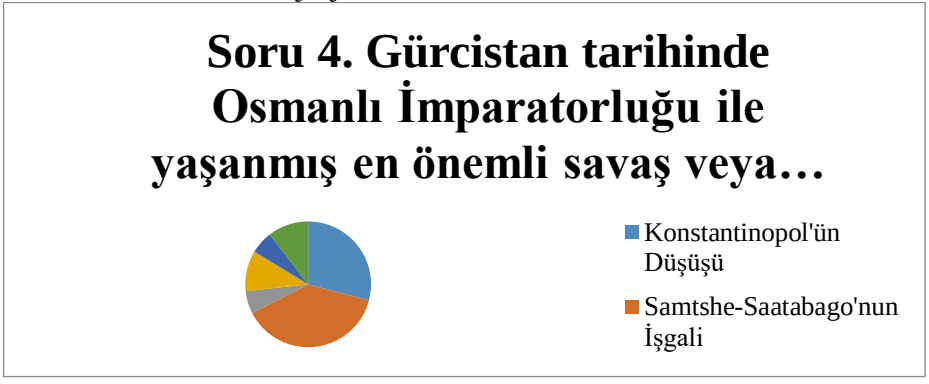
Bu soruya Osmanlı İmparatorluğu'nu 59 kişi "düşman", 7 kişi "barbar", 5 kişi "işgalci", 18 kişi "güçlü devlet" olarak tanımlamıştır. Gürcistan'daki ders kitabının söylediği gibi, Gürcülerin ezici çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'nu "güçlü, barbar ve işgalci olan korkunç

düşman" olarak tanımlamaktadır. Ders kitaplarında Osmanlı imajı ne kadar yumuşamışsa da "düşman, barbar, korkunç bir ülke" olarak Osmanlı tanımı halen kalmakta ve sonuç da bunu açıkça yansıtmaktadır.

Soru 3. Türkiye Cumhuriyeti denince aklınıza gelen tanım aşağıdakilerden hangisidir?

Bu soruya 32 kişi "dost", 22 kişi "Modern", 22 kişi "İslamcı", 12 kişi "Güçlü", 11 kişi "düşman", 6 kişi ise "komşu" olarak cevap vermiştir. Genellikle Türkiye Cumhuriyeti'ni Gürcüler "modern ve dost olan bir ülke" olarak tanımlamakta ve imajı olumlu ve sonuç da ders kitabındaki Türkiye Cumhuriyeti İmajıyla uyuşmaktadır. Diğer yandan günümüzdeki iktidar partisi olan AKP'nin imajı ve politikasından dolayı önemli bir kısmı Türkiye'yi İslamcı bir devlet olarak tanımlamaktadır.

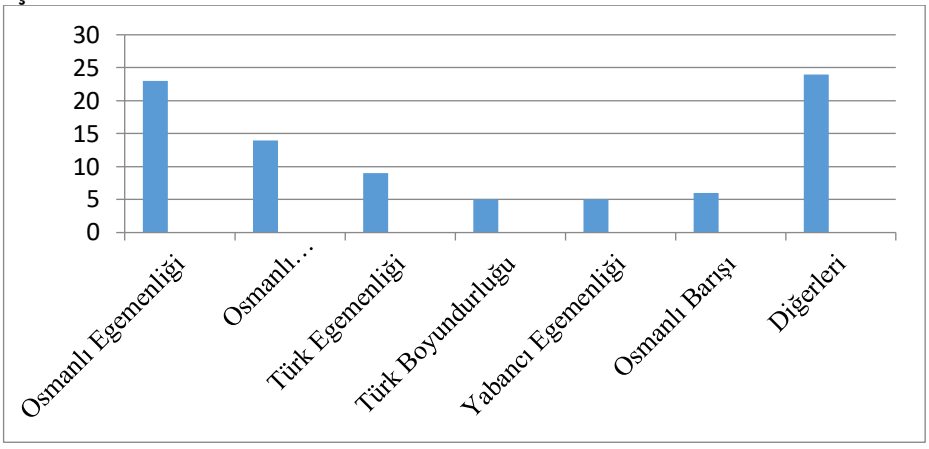
Bu soruya geçerli cevap veren 86 kişiden 33 kişi "Samtshe-Saatabago'nun işgali", 25 kişi "Konstantinopol'ün Düşüşü", 9 kişi ise "93 Harbi" diye cevaplamışlardır. "1. Osmanlı-Rus Savaşı" ve "Birinci Dünya Savaşı" diye beşer kişi cevaplamıştır. Samtshe-Saatabago'nun işgali, Gürcülerin direkt bir şekilde ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'yla karşılaştığı noktadır. Bir de Cevaplayanlar ilkokul, ortaokul ya da lisedeyken akademik dünyasında geleneksel entelektüellerin etkisi hala güçlü olduğu için Sovyet zamanındaki tarih yazımı geçerliliği sürdürüyordu. Bu yazımda Samtshe-Saatabago'nun durumunu detaylı olarak olumsuz bir şekilde yazdığı için Gürcüler

genel olarak bu olayı Osmanlı imajını oluşturan önemli olayı olarak değerlendirmektedirler.

Bu soruya geçerli cevap veren 87 kişiden 30'u Osmanlı İmparatorluğu'na karşı direnmediğini söylerken 39 kişi ise direnişin olduğunu söylemiştir. Gerçekten de Gürcistan'daki tarih yazımında Sovyet zamanından itibaren Moğollar, Selçuklular ve Osmanlılara karşı Gürcülerin mücadele ettiği açıkça yazılmaktadır.

Soru 6. Sizce Osmanlı İmparatorluğu, içinde yaşayan halklar için nasıl adlandırılmalıdır?

Bu soruya 23 kişi "Osmanlı egemenliği", 14 kişi "Osmanlı boyunduruğu", 9 kişi "Türk egemenliği", 5 kişi "Türk boyunduruğu", 5 kişi "yabancı egemenliği", 6 kişi "Osmanlı barışı" diye yanıtlamıştır. Egemenlik / boyunduruk açıdan baktığımızda 19 kişi Osmanlı hâkimiyetini "boyunduruk" olarak olumsuz değerlendirirken 33 kişi ise "egemenlik" olarak daha objektif bir şekilde tanımlamaktadır. Osmanlı / Türk açısından incelediğinde çoğunluğu olan 37 kişi "Osmanlılık" ve "Türklük" kavramlarını birbirinden farklı olduğunu düşünmekte ve bu eğilim, Osmanlı'ya karşı olumsuz imaja sahipken Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı olumlu imaja Gürcülerin sahip olmasıyla alakası bulunmaktadır. Diğer yandan, Cevaplayanların önemli bir kısım olan 14 kişi "Osmanlı=Türk" imajına sahiptir. Bu durum, Gürcistan'daki

tarih yazımının objektifleşmesini yansıtırken, eski sistemin etkisinin hala kaldığını göstermektedir.

Bu soruya 41 kişi zorunlu İslamlaştırmanın olduğunu anlatırken 21 kişi ise onun olmadığını söylemiştir. "Zorunlu İslamlaştırma" ile ilgili yazılar Saakaşvili döneminden sonra önemli derecede azalmış olsa da ders kitabında hala kalmaktadır. Bu sonuç, günümüzdeki Gürcistan tarihi yazımında görülen eğilimi göstermektedir.

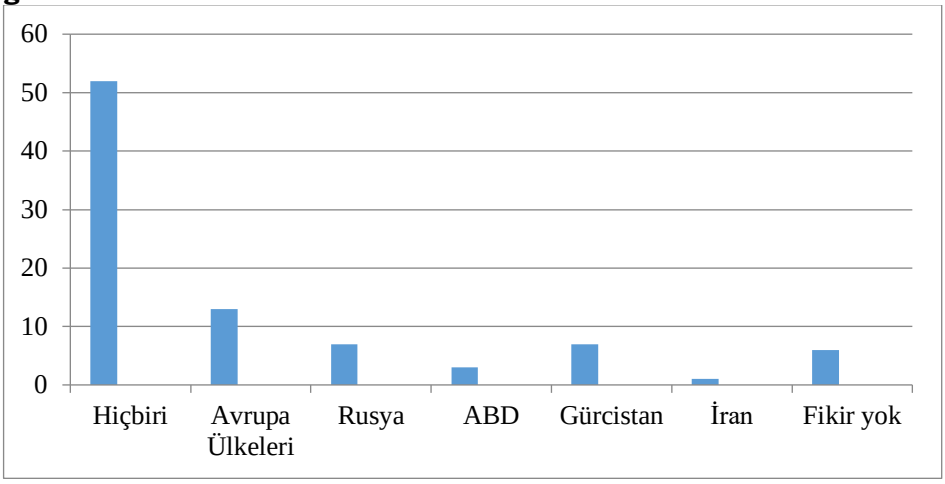

Bu soruya ezici çoğunluğu olan 75 kişi Osmanlı İmparatorluğu'na karşı direndiğini söylemiştir. Gürcülerin Osmanlı'ya karşı direnişi, Sovyet zamanından itibaren Günümüze kadar, miktar konusunda değişimler olmuşsa da hala yazılmaya devam etmektedir. Sonuç bu durumu açıkça göstermektedir.

Bu soruya 31 kişi "olumsuz", 19 kişi "çok olumsuz", 8 kişi "hem olumlu hem de olumsuz", 5 kişi "ne olumlu ne de olumsuz", 3 kişi ise "olumlu" ya da "çok olumlu" diye yanıtlamıştır. Cevaplayanların önemli kısmı olan 13 kişi Osmanlı'nın etkisini nispeten objektif değerlendirirken, çoğunluğu olan 50 kişi Osmanlı'nın etkisini olumsuz değerlendirmektedir. Gerçekten de, Osmanlı'nın hâkimiyeti hakkındaki anlatım ne kadar objektif olmuşsa da, genel olarak ders kitabı Osmanlı'nın hâkimiyetini olumsuz değerlendirmektedir. Sonuç tarih yazımındaki bu tutumla uyuşmaktadır.

Soru 10. Hangisi Kafkas milletleri için bir kurtarıcı olarak görülebilir?

Bu soruya 7 kişi "Rusya", 7 kişi "Gürcistan ve Gürcüler", 16 kişi "Avrupa ülkeleri ve Amerika" diye cevaplarken çoğunluk olan 52 kişi hiçbir ülkenin güvenilmez olduğunu söylemiştir.

Gürcü tarihi yazımı, günümüze kadar "doğucu Müslümanların egemenliğinden kurtarmak için Rusya'nın çağrısını Gürcistan'ın kabul ettiğini" yazmakta ve Rusya ile Avrupa ülkeleri *ilerici ve dindaş* olarak tanımlanırken Müslüman ülkeleri ise "*gerici ve barbar*" olarak

nitelendirilmektedir. Bu yüzden Gürcistan içinde hala Rusya hayranlığı var ve Müslüman ülkelerine Gürcülerin güveni oldukça zayıftır. Ayrıca Gürcüler, genel olarak Kafkasya'da hem siyasal olarak hem de kültürel olarak en ileri seviyede olduğunu düşünmekte ve gerçekten de Zviad Gamsahurdia, Gürcistan önderliğindeki bir "Kafkasya Federasyonu"nu oluşturmaya girişmiştir (Karadaş, 2009, pp. 195-6). Diğer yandan Saakaşvili zamanından beri Gürcistan Avrupa ve Amerika ile ilişkileri güçlendirmekte ve bu ülkelerin Gürcistan üzerindeki etkisi de artmaktadır. Fakat 2008'deki Gürcistan Krizi'nde Amerika gibi Batı ülkeler Gürcistan'a aktif bir şekilde destek vermemiştir. Kriz zamanında Gürcistan-Batı ilişkileri etkili şekilde çalışmadığı için Batı ülkelerine güveni Gürcistan'da azalmıştır. Bu yüzden hiçbir ülkeye güvenmeyen Gürcülerin sayısı çok olmuştur.

Çoğunluk olan 61 kişi Osmanlı İmparatorluğu'nun katliam yaptığını söylemiştir. Yeni tarih kitabında da Konstantinopol'ün Düşüşü'nde Osmanlı'nın katliam yaptığını açıklamaktadır. Cevaplayanlar ilkokul, ortaokul veya lisedeyken Sovyet zamanındaki tarih yazımının etkisi hala büyüktü. O zamanlardaki yazımda Osmanlı'nın Gürcistan'da çok kişileri öldürdüğü yazılmaktadır. Aynı zamanda bazı öğrenciler "Ermeni Soykırımı"ndan bahsetmiştir.

ÖZ

Bu çalışma "Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı / Türk İmajı" başlıklı (110K571 nolu) ve Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu tarafından yürütülen TÜBİTAK 1001 projesi çerçevesinde hazırlanmıştır. Proje Bulgaristan, Yunanistan, Güney Kıbrıs, Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya gibi Balkan ve Karadeniz ülkelerinin ilk/ortaöğretim kurumlarında okutulan tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk İmajının karşılaştırmalı olarak incelenmesini amaçlamaktadır.

20. yüzyılda sosyal bilimler alanında disiplinlerarası yaklaşımların öne çıktığı görülmektedir. Karşılaştırmalı edebiyatla yaşam bulan ve giderek bağımsız bir bilim dalı olma yolunda ilerleyen imgebilim ulusal tarih yazımında *biz/öz* ve *yabancı/öteki* inşasına karşılaştırmalı bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın da kuramsal altyapısını oluşturan imgebilim insanların kendilerini ve karşılarındakileri nasıl betimlediklerini anlamak için yol gösterici niteliktedir.

Tarih ders kitapları, okul çağındaki kuşakların siyasal iktidarların istekleri doğrultusunda toplumsallaşması için kullanageldiği en önemli araçlardan birisidir. Araştırmada kullanılan tarih ders kitaplarının içerikleri de bu önermeyi doğrulamaktadır.

Araştırmada, 2010 – 2011 eğitim öğretim yılında, ilgili ülkelerin ilk-orta-lise düzeyinde zorunlu olarak okutulan tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imgeleri incelenmektedir. Çalışmanın amacı, ilgili ülkelerde okutulan tarih ders kitaplarında *biz/öz* ve *yabancı/öteki* imgelerinin nasıl aktarıldıklarını tespit etmek ve karşılaştırmalı analizini yapmaktır. Böylece devletlerin karşılıklı ilişkilerinde süregelen uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümlenebilmesine katkı sağlamaktır. Buna bağlı olarak çalışmanın temel malzemesini ilgili devletlerin kontrolü dâhilinde hazırlanan ve ülke genelindeki okullarda okutulmak üzere satılan/ücretsiz olarak dağıtılan tarih ders kitapları teşkil etmektedir. Çalışma ilgili ülkelerin kendilerini ve Osmanlı'yı/Türkiye'yi nasıl gördüklerini/konumlandırdıklarını belirlemeye yöneliktir. Dolayısıyla çalışmaya konu olan ülkelerin kesişen geçmişlerinde/tarihlerinde yer alan savaşlar/sosyal olaylar araştırmanın temelini oluşturmaktadır.

İncelenen içeriklerde Osmanlı/Türk imajına genel olarak olumsuz bir anlam yüklendiği görülmektedir. Çalışma, tarih ders kitaplarının,

öğrencilerin Osmanlı dönemine bir ortak geçmiş bilinci ile bakmasını sağlayacak bir biçimde tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Türkiye ve Osmanlı imgesinin tarih ders kitaplarında incelenen ülkenin güncel politik duruma göre yorumlandığını göstermektedir.

Tarihin ders kitaplarına aktarımında yer verilen imgelerin çözümlenmesinde metin ve söylem analizi tekniklerinden faydalanılmış; anlatımları açıklayan ya da destekleyen görsel malzemeler de değerlendirme kapsamında tutulmuştur. Yapılan anketlerle de ders kitaplarında tespit edilen imgelerin yaygın etkisi ölçülmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

"Ottoman/Turkish Image in the Current History Textbooks of the Balkan and Black Sea Countries" Project, which is funded by the Scientific and Technological Research Council of Turkey and managed by Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu, aims to evaluate the images of Ottomans/Turks in the primary/secondary education history textbooks of Bulgaria, Greece, South Cyprus, the Republic of Macedonia, Serbia, Montenegro, Kosovo, Bosnia-Herzegovina, Croatia, Albania, Russia, Armenia and Azerbaijan.

Interdisciplinary approaches in the field of social sciences are seen to come forward in 20th century. Imagology that arose from comparative literature and advanced increasingly towards an independent branch of science has brought a comparative perspective to *self* and *other* construction in national history writing. In this context, imagology that constitute the theoretical basis of this study guides to understand how people describe themselves and the opposites.

History textbooks are considered to be one of the most influential instruments employed by governments to socialize pupils in compliance with their political necessities and expectations. The contents of history textbooks utilized in this research also confirmed this proposition.

Images of Ottomans/Turks, in primary and secondary education level history textbooks that are instructed compulsorily in 2010- 2011 academic year in the related countries, are examined in this study. The aim of the study is to detect and analyze comparatively how *self/auto* and the *other/hetero* images are cited in history textbooks that are in use in the related countries, and thus to contribute to a peaceful resolution of the ongoing conflicts experienced in the mutual relations of the states. Accordingly, the basic material of the study is the history textbooks that are prepared and sold/distributed free of charge to be studied at nationwide schools by the aforementioned states. The study intends to determine how these states see/position themselves and the Ottoman Empire/Turkey. Therefore, the wars/social events that occurred in the intersecting past/history of the subject states comprise the basis of the research.

The images of the Ottomans/Turks that are encountered in the history textbooks of the related countries are mostly loaded with

negative connotations. The research highlighted that it is necessary to revise history textbooks so that students would have an outlook to see the Ottoman period as a common history. It also shows that the images of the Ottoman Empire and Turkey are constructed according to the current political developments.

Text analysis and discourse analysis techniques are used to analyze the open/covert images of Ottomans/Turks within these historical events in the textbooks; visual materials that describe or support the expressions are also kept under review. Through surveys we tried also to see the effects of the stereotypes from the textbooks among the students.

1 Nisan 2011 ile 31 Mart 2014 tarihleri arasında yürütülen "Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı" konulu ve 110K571 numaralı TÜBİTAK 1001 Projesinin sonuç raporu Nisan 2014'te tamamlandı. Toplamda 14 ülkenin (Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Kosova, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Kıbrıs (Rum Kesimi), Ermenistan, Azerbaycan, Rusya (ve resmi olarak projeye dâhil olmadan Gürcistan) tarih ders kitaplarının incelenmesi başarıldı. Bu 14 ülkenin tarih ders kitaplarıyla ilgili en güncel ve şimdiye kadar yapılmış en kapsamlı çalışma bu proje sayesinde gerçekleştirilmiş oldu.

Proje ekibinin kitap ve çok sayıda makale üretmesine ve bu alanda uzmanların yetişmesine hizmet eden bu proje daha sonra hazırlanan birçok çalışmanın da ilham kaynağı olmuştur. Genel kamuoyunun da yararlanabilmesi için proje sonuçları bu kitapta yayınlanmıştır.

ISBN: 978-975-461-567-8
9789754615678

BALKAR
2010